Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

3

İletişim Yayınları

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

3. Cilt

İletişim Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

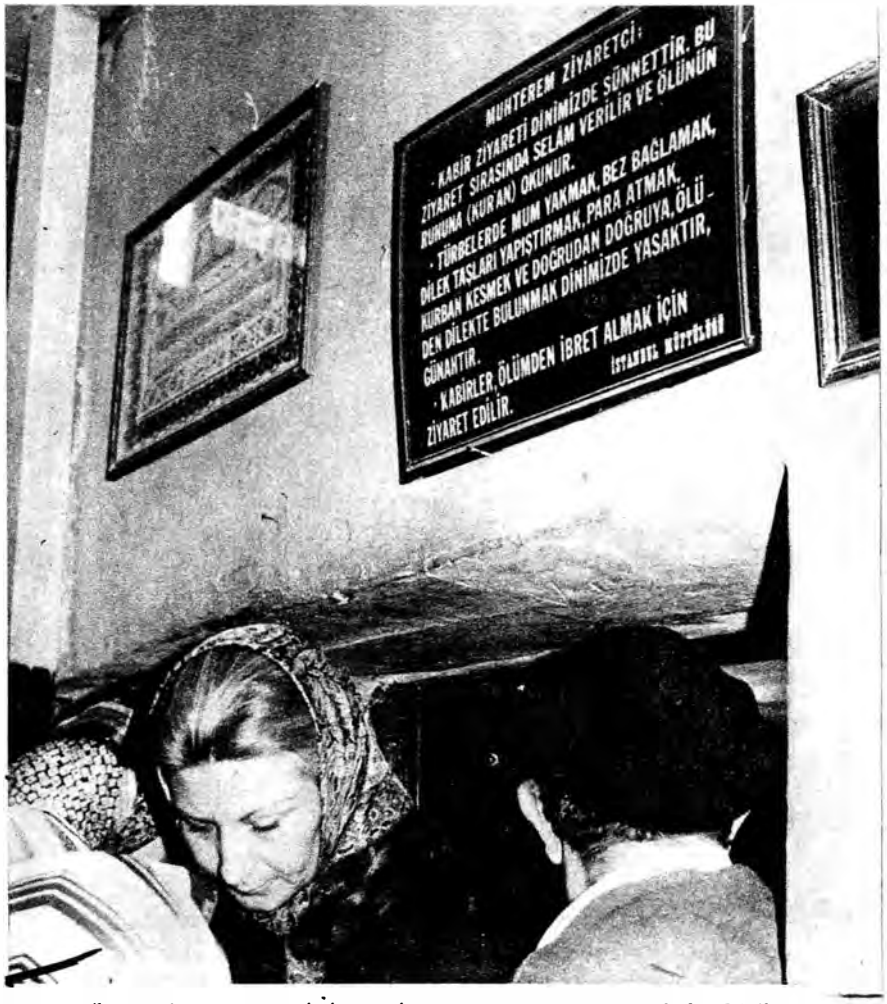
Ancak, iktidarın el değiştirmesine varan genel seçimlerin hemen öncesinde, 12 Nisan 1950 günü eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yapılan gerici gösteriler, CHP kadar DH'nin de gözünü korkutmuş ve dine ödün verme sürecini yavaşlatmıştır.

Yeni iktidar daha ilk ayını doldurmadan, yeni muhalefeti irticaı teşvik etmekle suçlarken, seçim platformunda verdiği sözleri tutarak Arapça ezan yasağının cezai yaptırımlarını kaldırdığı gibi (16 Haziran), radyoda dinî program yapma imkanını da yaratmıştır (5 Temmuz).

1950'lerin başlarından itibaren, Türk siyasal hayatında CHP muhalefetinin DP iktidarını dini siyasete alet etmekle suçlaması yolunda sık sık yinelenen bir kalıp oluşmuştur. Oysa, Ekim 1957 genel seçimlerinin arifesinde başvekil Adnan Menderes, yedi yıllık iktidarları sırasında onbeş bin cami yapıldığını, Süleymaniye başta olmak üzere 86 caminin de onarıldığını söyleyerek övünmüş olmakla birlikte, bunun yapılan suçlamaları doğruladığı şüphelidir. Hatta, DP'nin dine ödün vermekte daha ileri hareketlere karşı sert önlemler aldığı bile söylenebilir. Buna çeşitli örnekler göstermek mümkündür. 1951 yılında, Atatürk'ün büst ve heykellerini tahrip etmeyi alışkanlık haline getiren Ticanîler tarikatının şeyhi Kemal Pilâvoğlu 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1951 Ağustosu'nda Cevat Rıfat Atilhan tarafından kurulan İslam Demokrat Partisi, 3 Mart 1952'de mahkeme kararıyla kapatılmıştır. 1952 Kasımı'nda gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da suikast girişiminde bulunulunca, bundan *Büyük Doğu* dergi ve derneği sorumlu tutulmuş, Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu bu dergideki laiklik aleyhtarı yazılarından ötürü DP'den çıkartılmış, dernek kapatılmış, Necip Fazıl Kısakürek hapse mahkûm edilmiştir. İşbaşına gelince dinle ilgili bütün yasal sınırlamaları kaldıracağına söz veren Millet Partisi, 8 Temmuz 1953'te hükümetçe faaliyetten alıkonulmuş, 27 Ocak 1954'te de mahkeme kararıyla kapatılmıştır. 1952'de ve 1959'un sonlarında, Said-i Nursî'nin faaliyetleri hakkında da kovuşturmaya girişilmiştir.

Çok partili düzenin işleyişi içinde bu gibi hareketlerin, ilkelere bağlılıktan çok siyasal yarışma koşullarıyla ilgili olduğu, DP iktidarının din sömürücülüğüyle kendisine karşı üstünlük sağlayabilecek gelişmeleri önlemek istediği besbellidir. Öte yandan, Başvekil Menderes, Atatürk'ün mirasçısı olmanın siyasal yararlarından da partisini yoksun bırakmak istememiş, Atatürk inkılâplarının bekçisinin CHP değil, Türk milleti olduğunu ileri sürmüştür. 25 Temmuz 1951'de 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Yasası çıkarılmıştır.

DP'nin laiklik ve genel olarak Atatürk Devrimleri konusundaki düşünsel tutumu, Menderes'in 1952 yılının son aylarında yaptığı çeşitli konuşmalara dayanılarak şöylece özetlenebilir: (1) CHP'nin "gericiliğin arttığı" iddiası, halkı, ancak süngü tehdidiyle durdurulabilen bir yobaz sürüsü diye görme anlamına gelmektedir, (2) Köylünün hayatına yol, elektrik, su, tarım makineleri vb. girdikçe, bu insanlar artık boş inançlara kapılmayacaklardır, (3) Türk toplumundan beklenen görev, Atatürk'ün başarılarını özgün nitelik ve biçimlerinde korumak değil, bu başarıları, ortaya çıkışlarının amaç ve nedenlerine uygun olarak geliştirmektir. Bu doğru kuramsal değerlendirmelere karşılık, DP iktidarının sonlarında, özellikle Menderes'in Londra'daki uçak kazasından sağ kurtulması olayı, yeni bir dinden yararlanma dalgasına vesile edilmiştir. Bir yandan kamuoyuna bu kurtuluş bir "mucize" olarak sunulurken, bir yandan da o zamana kadar görülmemiş yarı-

LAİKLİĞİN "LİBERALLEŞTİRİLMESİ": CHP'nin VII. Kurultayı'nda, DP ile yarışabilmek için devletçiliğin yanı sıra laikliğin de "liberalleştirilmesi"ne karar verildi. İlkokullara din dersi konulması, İlahiyat Fakültesi kurulması gibi uygulamalar bu karar çerçevesinde gerçekleştirildi. 1950 ilkbaharında da Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun değiştirilerek bazı türbeler ziyarete açıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

resmî iftar ziyafetleri çekilmiştir (örneğin, 12 Mart 1959'da, aynı zamanda Türkiye Başmasonu olan Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un Eyüp'te verdiği büyük iftar yemeği).

27 Mayıs Dönemi: 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren askerler, din aleyhtarı oldukları yolunda bir izlenim yaratmamak için özel bir çaba harcamışlardır. İşbaşına gelmelerinden iki ay sonra, Millî Birlik Komitesi 25 Temmuz 1960 günü yayımladığı 35 numaralı bildirisinde, dinin siyasetten ayrılmasını öngörmekle birlikte, kendilerinin Müslümanlığa karşı olmadıklarını ileri sürmüş, *"Hürriyetin ve vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nin en büyük amacıdır"* demiştir.

LAİKLİKTEN VERİLEN ÖDÜNLER: Çok partili dönemde laiklik ilkesinin uygulanmasında gevşemeler oldu. Örneğin, 13 Kasım 1947'de toplanan CHP VII. Kurultayı'nda, laikliğin liberalleştirilmesine karar verildi. 1933 Üniversite Reformu sırasında kapatılanın yerine yeni bir İlahiyat Fakültesi açılması kabul edildi (1948). İlkmekteplerde din dersleri okutulmaya başlandı. Bazı türbeler yeniden ziyarete açıldı. Ancak 12 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yapılan gerici gösteriler CHP kadar DP'nin de gözünü korkuttu ve laiklikten ödün verme sürecini yavaşlattı.

Siyasete yeniden dönülürken, Çankaya'da yapılan partilerarası toplantının, taraflara zorlanan kararlarından biri de (5 Eylül 1961), İslamiyet'i siyasal amaçlara alet etmemek olmuştu. Fakat, çok partili hayata geçişle birlikte, bu ilkeye pek aldırış edilmemiştir.

1965 Sonrasında Laiklik Tartışmaları: 1965 güz genel seçimleriyle koalisyon hükümetleri dönemi sona erip de AP iktidarı başlayınca, laiklik yeniden önemli bir siyasal konu haline gelmiştir. Örneğin 1966 Nisanı'nda ana muhalefet partisi önderi İnönü, TBMM'deki bir konuşmasında, taşra illerinde Atatürk'ün büst ve heykellerini kıran gericilere karşı, irticanın da komünizm kadar tehlikeli olduğunu ileri sürmüş; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Korgeneral Refet Ülgenalp da, *"Bu memleketi sakallı keçiler ile keçi sakallılar kemiriyor. Biri ormanları, diğeri cemiyetin bünyesini."* demiştir. Başbakan Demirel ise, bu gibi eleştirilere karşılık, bugün artık Türkiye'de bir Derviş Vahdetî'nin (31 Mart 1324 = 13 Nisan 1909 olayının kışkırtıcısı *Volkan* başyazarı) yaşamasına uygun koşullar olmadığını belirtmiştir. Demirel bir buçuk yıl sonra da, yine İnönü'ye karşı, *"din ve vicdan hürriyetini irtica olarak göstermeye siyasi baskı denir"* diyecektir.

İlerici basın, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Sultanahmet Camiinde Suudî Arabistan Kralı Faysal'la (3 Eylül 1966) ve Irak Cumhurbaşkanı General Arif'le (25 Şubat 1967) namaz kılmasını ve Başbakan'ın Hacıbayram'a cuma namazına gitmesini (22 Aralık 1967) din sömürücülüğü olarak göstermiştir. Öte yandan 1966 Ekim ayı başlarında İstanbul'da toplanan "Türkiye'de Diyanet ve Laiklik" konferansında, laiklik şiddetle eleştirilmiştir. Demirel de, bundan birkaç gün önce, *"Din hürriyeti, baskı ve istismar vasıtası olamaz"* diye bir demeç vermiştir. Yine de, AP hükümeti teokratik amaçlı örgütlenme girişimlerine karşı kayıtsız kalmamış, örneğin (yasadışı İslamcı Özgürlük Partisi) Hizb-üt Tahrir'in 1967 yılının 11 Nisanı'nda dördü Ürdünlü olmak üzere yedi, 5 Ağustosu'nda da beş üyesi tutuklanıp mahkemeye sevkedilmişlerdir.

1965 sonrasının laiklik açısından ilgi

Levent Şahverdi Arşivi

KANLI PAZAR: 1967 ortalarından itibaren, dinin siyasette tırmanmaya başlamasının en çarpıcı örneklerinden biri "Kanlı Pazar"dır. İslamcıların, 16 Şubat 1969'da sol örgütlerin Taksim'de düzenledikleri, ABD 6. Filosu'nu protesto mitingine saldırması sonucu 2 kişi öldü, 200 kişi yaralandı.

çekici gelişmelerinden biri de, Alevilerin çok-partili siyasete Alevi olarak katılmalarıdır. Bu mezhebin üyeleri, öteden beri destekledikleri CHP'nin yanı sıra dönemin solcu partisi TİP'in saflarına girerlerken, bir yandan da kendi partilerini kurmuşlardır (17 Ekim 1966'da Birlik Partisi). 1966 Haziranı'nda, Cumhurbaşkanı Sunay Türkiye'de Sünni-Şii ayrımı bulunmadığını söyleyince, ikibin Alevi devlet büyüklerine telgraf çekerek, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, hükümet katında farklı muamele gördüklerinden yakınmışlardı. Ertesi yıl, Ehl-i Beyt gecesinde Elbistan'da çıkan Alevi-Sünni çatışması ise, daha ileriki yılların Kahramanmaraş olaylarının bir habercisi olacaktır. Alevilerin bağımsız siyasal örgütlenmeleri, geleneksel partileri olan CHP'yi AP iktidarı karşısında zayıflattığı gibi, daha sol partilerin etnik ve dinî azınlıkların haklarını savunma görevini üstlenmeleri de, hem öğretilerinin çarpıtılması tehlikesini içinde taşımış, hem de uzun dönemde, başlangıçta sağladığı yararları kat kat aşan sakıncalar getirmiştir.

1967 başlarında Süleyman Demirel, hiç şüphesiz kendi durumunu güvence altına almak için, partisinin "mukaddesatçı-milliyetçi" kanadını tasfiyeye girişmiştir. Bu arada, Antalya milletvekili Osman Yüksel Serdengeçti, daha sonra da Prof. Osman Turan, AP'den çıkarılmışlardır.

1967 Eylülü'nde, Yargıtay Başkanı İmran Öktem, adalet yılını açış konuşmasında gericiliği sert bir dille yermiştir. Bundan sonra, dinin siyasette tırmanmaya geçtiğini gözlemliyoruz. Nurcuların yanı sıra Süleymancılar da örgütlenip siyaseti etkilemeye başlamışlardır. 1968 Martı'nda Bursa'da toplanan Türkiye Milliyetçi Kuruluşları İstişarî Kongresi'nde anayasa yerilmiş, *"Hakimiyet Milletindir demek, hakimiyet Müslümanlığındır demektir"* denilmiştir. Aynı ay içinde Millî Türk Talebe Birliği'nin Ankara'da düzenlediği Millî Şahlanma Mitingi'nde *"Yasamız Ordumuz-İslamiyettir Yolumuz"* diye slogan atılmıştır. 15 Nisan 1968'de Türk üniversitelerinin ilk boykotu, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde bir kız öğrencinin başörtü giymekte direnmesiyle ilgili olarak çıkmıştır. Aynı yılın ekim ayında, YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu, Doğu Anadolu'da dinin apaçık siyasete alet edildiğini açıklamıştır. 16 Şubat 1969'da, "Kanlı Pazar" diye tanınan olayda, Taksim'de ABD 6. Filosu'na karşı gösteri yapan solcu gençlere "Müslüman Türkiye" diye bağıran bir grup silahla saldırmıştır. 3 Mayıs 1969'da da, İmran Öktem'in cenazesinde olaylar çıkmıştır.

12 Mart öncesinde, laiklik bakımından anlamlı bir gelişme de, Millî Nizam Partisi'nin ve Prof. Necmettin Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkması olmuştur. AP içinde Demirel'in önderliğine karşı bir

Levent Şahverdi Arşivi

muhalefet hareketi ile ortaya atılan Erbakan, bir yıl kadar çalıştıktan sonra, 23 Ocak 1971'de MNP Birinci Kongresi'nde genel başkanlığa seçilmiştir. Fakat, Erbakan'ın 12 Mart sonrasında Millî Selâmet Partisi hareketiyle Türk siyasetinde oynadığı önemli role geçmeden önce, Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının, sürgünden dönüşlerinde CKMP'ye egemen olup İslam'la uzlaşmaları ve partilerine Milliyetçi Hareket Partisi adını vermeleri olayına da değinmek gerekir. Franco İspanyası modelinden esinlenmiş olmakla birlikte, bu strateji, aslında Türkiye için büsbütün yeni değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin Türkçüleri (örneğin, Enver Paşa) dış politikada panislamizmi kullanmak istemişlerdi. Fakat o zaman, uluslararası alanda bu strateji pek yürümemiş, özellikle Araplar din birliği adına da olsa Türk çıkarlarına hizmet etmeye yanaşmamışlardı. Bu kere, aynı yaklaşım iç politikada deneniyordu. İslam'la uzlaşma, 1965'ten itibaren Türkçülüğe saf pagan ulusçuluk günlerine oranla daha geniş bir destek sağlamıştır, ama "Müslüman Türkler", "Türk Müslümanlar"ı dilediklerı gibi peşlerine takamamışlardır. 1961-80 döneminde İslamiyeti siyasette temsil eden başlıca hareket MNP-MSP çizgisi olmuştur. Ancak, daha sofu İslamcılar, bu partileri bile, özünde İslam'a aykırı bir sistemle bütünleşme sayarak onaylamamışlardır. Onların istediği, hiçbir ödün vermeyen, köktenci bir "İslami Devlet"tir.

12 Mart Dönemi ve Sonrası: 12 Mart 1971'de başlayan ordu güdümündeki hükümetler döneminde, Anayasa Mahkemesi Siyasî Partiler Kanunu'nun dini siyasete alet etme yasağını çiğnediği gerekçesiyle MNP'ni kapatmış, fakat çok geçmeden aynı doğrultuda MSP kurulmuştur. Önderliğini Necmettin Erbakan'ın yaptığı MSP, yeniden siyasete dönülen 1973 seçimlerinde genel oy toplamının % 12'ye yakınını (1977'de ise % 8.6'sını) toplayarak, CHP ve AP'nin ardından üçüncü büyük parti olmuştur. MSP, kendisinden daha çok milletvekili çıkaran partilerin her ikisini de "Batı Kulübü"nün biri solcu görüşü temsil eden, ötekisiyse renksiz-liberal üyeleri diye küçümsemiştir. Fakat önce (1973-74'te) CHP'ye, sonra da (iki kez, 1975-77'de ve 1977-78'de) AP'ye ortak olarak hükümete katılmakla, bazı çevrelerin kuşku duyduğu meşruluğunu kamuoyuna onaylatmıştır. Koalisyon pazarlıklarında dikkati çeken bir nokta, MSP'nin bütün ortaklarından daha kesin bir biçimde sanayileşme gereğini vurgulaması ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nı almasıdır.

Bu bakımdan Meşrutiyet'in modernist İslamcılarının bir devamı olan MSP, Türkiye'nin tarihteki önemini yeniden kazanmasının, ancak böyle bir endüstrileşme seferberliğinin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Uygulamada her ne kadar hayalci kalmış olsa da, partinin sanayi konusundaki ısrarlı tutumu, çağdaş Türkiye'de "ilericilik" iddiasında olan kesimin MSP'nde en çok eleştirdiği ahlak bağnazlığından çok daha önemlidir. Şurası da var ki, Erbakan gibi ileri gelen MSP yöneticilerinin demagojik eğilimleri, birçoklarında haklı tedirginlikler yaratmıştır. Fakat dinin siyasette temsil edilmesiyle, Cumhuriyet tarihinde çoğulcu demokrasinin gereklerini yerine getirmeye en çok yaklaşılmıştır ●

ANLAMLI BİR GELİŞME: 26 Ocak 1970'te Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın önderliğinde Millî Nizam Partisi'nin kurulması, laiklik yönünden anlamlı bir gelişmedir. 12 Mart döneminde din devleti kurma amacı güttüğü gerekçesiyle kapatılan MNP'nin yerine, yine Erbakan önderliğinde 1973 yılında Millî Selâmet Partisi kurulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

EDEBİYAT

Anahatlarıyla Edebiyat Atilla Özkırımlı

Çocuk Edebiyatı Alpay Kabacalı

Roman Fethi Naci

Hikâye Nedim Gürsel

Şiir İsmet Özel

Eleştiri Ahmet Oktay

Çerçeve Yazılar

- **Âşık Edebiyatının Evrimi** İlhan Başgöz
- **Edebiyat Ödülleri**
- **Yurt Dışında Türk Edebiyatı**
- **Cumhuriyet Döneminin Başlıca Romancı ve Hikâyecileri ve Eserleri**
- **Cumhuriyet Döneminin Başlıca Şairleri ve Eserleri**
- **Cumhuriyet Döneminin Başlıca Deneme, Eleştiri, İnceleme, Araştırma, Röportaj, Edebiyat Tarihi, Gezi Yazarları ve Eserleri**

Bu konuda ayrıca *Aydınlar, Batılılaşma, Çeviri, Felsefe, Kültür, Mizah/Karikatür, Tiyatro, Türk Dili, Yayın Dünyası* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Anahatlarıyla Edebiyat

Atilla Özkırımlı

Çağdaş Türk edebiyatı, ideolojik yanını Tanzimat'la yürürlüğe giren kültür değişimi ve bu değişimin dayandığı Batılılaşma olgusunun belirlediği bir gelişim sürecinde değerlendirilebilir. Bu gelişim sürecinin siyasal plandaki ilk aşamaları 1839 ve 1856 fermanlarıyla I. ve II. Meşrutiyet'tir. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına da, 1940'lara kadar II. Meşrutiyet'teki kültürel ve düşünsel birikim yön vermiştir.

Batılılaşma Hareketleri

19. yüzyılda Türk edebiyatı Batılılaşma hareketine bağlı olarak roman, öykü, tiyatro gibi yeni türlerin denenmesiyle çağdaş bir çizgiye girdi. Türk edebiyatının yönü Batı düşüncesinin temel alınması sonucu değişti. Batı'yla ilişkiler aydınların bir Batı dilini öğrenmeleri, Batı edebiyatından yapılan çeviriler, Batı'daki ideolojilerle, siyasal eğilimlerle tanışma bir kültür ve uygarlık değişimini gündeme getirdi.

Ama ilk Batılılaşma hareketlerinin, İmparatorluğun eskimiş kurumlarının yenilenmesi biçiminde yürütülüşü, toplumsal ve siyasal yapıda köklü değişmelerin yapılamayışı aydınları yeni arayışlara itti. Bu arayışların sonucu olarak meşrutiyet düşüncesi Batılılaşma hareketlerinin ikinci aşaması olarak karşımıza çıkar. Böylece Genç Osmanlılar aralarında bir düşünce birliği sağlayamamış da olsalar meşrutiyeti savunmakla ilk kez devletin yapısına yönelik bir eleştiri getiriyorlardı. Siyasal birliği gerçekleştirmek için de Osmanlılık düşüncesini benimsediler. İmparatorluğun değişik etnik unsurlardan oluşması bunu zorunlu kılıyordu. Batı'da geliştiğini gördükleri milliyet düşüncesi ise Türklük konusunda da düşünmelerini gerektirdi. Ayrıca devletin teokratik yapısı İslamcılığa yol açtı. Sonunda Osmanlılığın öne alındığı telifçi bir yol benimsendi. Düşünce ayrılıkları ve gruplaşmalar başarısız 1876 I. Meşrutiyet girişiminden sonra, II. Abdülhamit döneminde görüldü.

Düşünce Akımları

Bunda, İmparatorluğun parçalanmasının durdurulamayışı ilk etkendir. Türkçülük de, İslamcılık da Osmanlıcılık düşüncesine karşı geliştirilmiş, kurtuluş için yeni siyasal dayanaklar aranmıştır. Ayrıca her iki düşünce akımı, gerek Abdülhamit, gerek dış güçler tarafından desteklenmiştir. Saray, siyasal hasmı saydığı Genç Osmanlılara karşı İslamcıları desteklemekle yetinmiyor, Türkçülüğe de göz yumuyordu. Asıl önemlisi, her iki düşüncenin, gerçekleştirmek istedikleri amaçlar açısından İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın çıkarlarına ters düşmesiydi. İslamcılık, İngiltere'nin Ortadoğu egemenliğini tehdit ediyor, Türkçülük de Rusya'daki Türkleri gündeme getiriyordu. Bu durum Abdülhamit döneminde önemli imtiyazlar sağlamış Alman sermayesinin işine gelmekteydi. Bu nedenle Almanlar İslamcılığı da, Türkçülüğü de hem düşünsel, hem parasal olanaklarıyla desteklediler.

İşte Tanzimat'tan sonra Batı kültürüne yönelen edebiyat, özellikle 1900'den sonra bu düşünce akımlarının güdümünde, onlara bağlı olarak gelişti. Gruplaşmaların II. Abdülhamit döneminde yoğunlaşması da doğaldı. Toprak kaybının sürmesi, siyasal kavganın belirginleşmesi, Hasta Adam'ın mirasına göz dikmiş dış güçler arasındaki çatışmalar, kurtarıcı düşünceler çevresinde kümelenmelere yol açıyordu.

Edebiyatın Durumu

Bu açıdan 1900 ve sonrası, edebiyatın ikinci plana itildiği bir dönemdir. Alman sermayesi İngiliz ve Fransızlarla ittifaklar kurarak İmparatorluğa yerleşmiş, Makendonya'da Panslavizm, işi komitacılığa dökmüştür. Aydınlar üzerindeki baskı ise iyice artmış, neredeyse bütün manzum yazılar yasak edilmiştir.

Bu durum edebiyatı önce genel bir suskunluğa iter. Edebiyatçı iki seçenek karşısındadır: Ya boyun eğecek ya da direnecektir. Birinci yolu tutar. Gerçekte de siyasal idealden yoksun Edebiyat-ı Cedide, sanatı bireyin dünyasına, bireysel duyarlıklara hapsetmişken direnişe geçemezdi. Yalnız bir kişi, Tevfik Fikret, susmaz. Yazılan yayımlanamamaktadır belki, ama yazılan şiirin elden ele dolaşmasını hiçbir güç engelleyememektedir. Asıl kavgaysa İstanbul dışında, Avrupa kentlerinde, Selanik'te, Mısır'da yayımlanan dergi, gazete ve broşürlerle verilir. Kavganın ön safında, I. Meşrutiyet'te olduğu gibi, düşünür-eylem adamı niteliği taşıyan edebiyatçılar görülmez. Yeni bir kuşak kavgayı devralmıştır. Sivil-asker aydınlardan, yüksek öğrenim yapan gençlerden oluşmaktadır bu kadro. Siyasal eylem düşünceyi öne geçirmiş, tek amaç meşrutiyetin yeniden ilanı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Edebiyat

Bu açıdan 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, yalnız kurtuluş umudunun değil, edebiyatta da yeni arayışların başlangıcıdır. Edebiyat-ı Cedide, özde ve biçimde kapıldığı yanlışlardan arınarak Fecr-i Ati adıyla dirilmek ister, ama kısa süreli olur bu dirilme. Asıl yenilik, Türküçülük düşüncesinin etkilediği edebiyatçılardan gelir. Selanik'te Ömer Seyfettin, Ali Canip (Yöntem) ve Ziya Gökalp'in *Genç Kalemler* dergisiyle başlattıkları (1911) "Yeni Lisan" hareketi, daha sonra "Milli Edebiyat" adını alacak yeni bir edebiyat anlayışının başlangıcı olur.

Ulusallık: *Genç Kalemler*'in başlattığı bu dilde sadeleşme hareketi, salt edebiyatta bir yenilik olarak değil, Mehmet Emin'in (Yurdakul) şiirlerinde örneği görülen *"Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur"* ulusallığının belli toplumsal koşullarda edebiyata yansıması olarak alınmalıdır. Çünkü İstanbul'daki aydın, Osmanlı Birliği düşünü kurarken, Balkanlar'daki sivil-asker aydın tabaka Balkanlı uluslaların ulusal bilinçle nasıl bütünleştiğini görmekte, bir gerçeği yaşamaktadır. Nitekim *Genç Kalemler*'e karşı çıkanlar da Balkan Savaşı'nın (1912-13) ardından Milli Edebiyat akımını benimsemekte gecikmezler. Gerçi Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin gibi Edebiyat-ı Cedide'nin ünlüleri, Ahmet Haşim gibi Fecr-i Aticilerle, kullandığı Türkçe Yeni Lisancılar'a çok yakın Mehmet Akif (Ersoy), Milli Edebiyat akımına katılmazlar, ama onun döneme damgasını vuran egemen edebiyat anlayışı olmasını da önleyemezler.

Cumhuriyet, kültür, ideoloji, edebiyat alanlarında Milli Edebiyatçılar'ı hemen bütünüyle devralmıştır. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, özellikle ilk on yılda şairleri ve yazarları, benimsenen sanat anlayışları, ulaşılan bileşimler, öz ve biçim arayışları açısından Meşrutiyet edebiyatının bir süreğidir. Bu nedenle Milli Edebiyat akımının niteliği, özellikleri, sanatçıları konusunda yapılacak bir döküm, Cumhuriyet'in ilk on yılının da bir özeti olmaktadır.

Ana İlkeleri: Milli Edebiyatçılar'ın ilkeleri bellidir: Dilde yalınlık, halk edebiyatı şiir biçimlerinden yararlanma ve hece ölçüsü, konu seçiminde yerlilik. Önemli bir başka yenilik de Mehmet Emin'in (Yurdakul) gerçekleştirdiği, şiirin İstanbul dışına çıkması, Anadolu'ya açılması olgusudur. Nâbizade Nâzım, bunu gerçekçi

ABDÜLHAK HAMİT TARHAN (1852-1937), şair. İstanbul'daki Rüştiye öğreniminden sonra Paris'te Ecole Nationale'de okudu. Türkiye'ye dönünce Robert Kolej'e yazıldı. Paris, Poti, Bombay ve Londra'da konsolosluk, başkonsolosluk, elçilik kâtipliği, sefaret ikinci müsteşarlığı gibi dışişleri görevlerinde bulundu. Brüksel'de sefirlik ve Ayan Meclisi üyelikleri yaptı. Cumhuriyet döneminde milletvekili seçildi. Tanzimat döneminin en önemli şairi sayılan ve "Üstad-ı âzam" olarak adlandırılan Abdülhak Hamit, şiire bir takım yenilikler getirmesine karşın, çağını aşarak günümüze ulaşamamıştır. Bunda belirli bir dil anlayışına varamamış olmasının da etkisi vardır. Eserleri II. Abdülhamit döneminde bir süre yasaklanmıştı.

bir ürün ortaya koyabilmek amacıyla *Karabibik*'te yapmış, ama bu deneme orada kalmıştır. Türkçülerdeyse bu seçiş, bilinçli bir tutumun ürünüdür. Benzeri bilinç, konu olarak Türk tarihinin seçilmesinde de görülür. Siyasal durum, dolayısıyla bağlanılan ideoloji, siyasal Osmanlıcılığa tepki olarak Türkçüleri Osmanlı tarihini atlayıp uzak geçmişe, Anadolu öncesine gitmeye iter.

Ayrıca Milli Edebiyat akımının gelişmesinde bir nokta ilginçtir. Başlangıçta *Genç Kalemler*'in görüşlerine karşı çıkan Fecr-i Aticiler çok geçmeden bu akımı benimsemekle kalmazlar, olumlu bileşimlere varılmasını da sağlarlar. İki önemli konuda birleşmektedirler çünkü: Dil tutumu ve konu seçimi. Bunda, özellikle hikâye ve romanda, gerçekçiliğin benimsenmiş olması kadar, yaşanan ortamın, toplumsal koşulların da etkisi büyüktür. Savaş yılları, önce Balkan, ardından 1. Dünya savaşlarının yarattığı koşullar siyasal çözüm arayışlarıyla birleşerek edebiyatı da ulusallaşmaya itmiştir. 1920'lere gelirken, Milli Edebiyat akımı, şiirden hikâye ve romana, kuramsal yazılardan edebiyat araştırmalarına, bütünüyle egemen bir akım görünümündedir. Ama artık başlangıçtaki ideolojik içeriğinden, Turancılık ülküsünden soyulmuştur. Yalın bir dille yazma, konularını hayattan, ülke gerçeklerinden seçme ve ulusal kaynaklara yönelme ilkelerinde birleşilmiştir. Öyle bir bütünleşmedir ki bu, anılan akım içinde İslamcı, Osmanlıcı ve gelenekçi eğilimlerden bireysel eğilimlere dek çeşitli görüşlerde sanatçılara raslamak olasıdır. Nitekim bugün edebiyat tarihlerinde İslamcı Mehmet Akif Ersoy, Osmanlıcı ve gelenekçi Yahya Kemal Beyatlı aynı bağlamda ele alınmakta, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar gibi sanatçılar Milli Edebiyat akımının başarılı temsilcileri arasında sayılmaktadır. Çünkü artık söz konusu olan Milli Edebiyat akımı kavramı değil, Milli Edebiyat dönemidir.

İdeoloji ve Edebiyat: Bu değişik sanat arayışlarının, öz ve biçimde ayrı eğilimler taşımakla birlikte, sözü edilen ana ilkeler çevresinde birleşip Milli Edebiyat kavramı altında toplanmaları 1917'yi izleyen yıllarda gerçekleşmiştir. Bu bütünleşme Ziya Gökalp'in 1917'de çıkardığı *Yeni Mecmua* ile sağlanır. İttihat ve Terakki'ce desteklenen dergide dönemin hemen bütün bellibaşlı sanatçıları görünürler. İttihat ve Terakki'ye karşı olduğu için sürgünde bulunan Refik Halit (Karay), Ziya Gökalp'in girişimiyle bağışlanarak İstanbul'a getirtilir ve dergide yazması sağlanır. Milli Edebiyat akımını başlatanların egemen ideolojisi Türkçülük, baş savunucusu Ziya Gökalp tarafından aşılır. Vardığı bileşimi şu savsözle özetler Gökalp: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. 1908-1923 yılları arasında gelişen ve Cumhuriyet sonrasına da sarkan Milli Edebiyat akımının genel bir kavrama dönüşerek bütün Türk edebiyatını kapsaması, ideolojik alandaki bu geçişe bağlanmalıdır. Birbirine tepki olarak doğmuş ideolojilerin birleştirilmesi, ede-

Levent Şahverdi Arşivi

biyatta da değişik eğilimlerin ana ilkelerde birleşmesini doğurmuştur.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in ilanıyla (1923) yeni bir devleti kurma çabaları, Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni bir kültürün oluşturulmasını da gerekli kılmaktaydı. Bu yeni kültürün yönetimce belirlenen ana ilkeleriyse çağdaşlık, millilik, halkçılıktı. Ama edebiyat ve edebiyatçılar, bu yolda bir atılımı, bir yeniliği gerçekleştiremediler. Cumhuriyet öncesinde, şiirde olduğu gibi hikâye ve romanda da, yenilgilerin getirdiği karamsarlık ulusal duygulara, yurtseverliğe sarılmaya yol açmış, bu tutum dönemin yöneticilerince de desteklenmişti. İşgal yılları İstanbul'unun yozlaşmış, işbirlikçi ortamına karşılık, başkaldırının Anadolu'da filizlenmesi bu duygusallığı iyice besledi. Cumhuriyet ve Cumhuriyet sonrası ise yeni bir Türkiye'nin kuruluşu coşkusuyla bu duyarlığı pekiştirdi. Hoşa gitmeyecek gerçeklere değinilmekten kaçınıldı, bir tür tatlı su gerçekçiliğiyle yetinildi.

Hecenin Beş Şairi: Bunun en tipik örneği, Hecenin Beş Şairi adıyla bilinen Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973), Yusuf Ziya Ortaç (1895-1967), Orhan Seyfi Orhon (1890-1972), Halit Fahri Ozansoy (1891-1949) ve Enis Behiç Koryürek'in (1891-1949) aruzu bırakıp 1917'lerden başlayarak geliştirdikleri hece şiirin vardığı noktadır. Toplumsal bilinç eksikliği bu şairleri ve izleyicilerini romantik bir popülizme sürükledi. Gerçekçi olmak isterken, savaşın da etkisiyle ulusal duyarlıklar adına gerçekçiliği yitirdiler. Doğaya yönelişi, yurt güzelliklerinin, Anadolu'nun basmakalıp söyleyişlerle görüntülenmesi olarak aldılar. Amaçları yurtseverlik, kahramanlık temlerinin egemen olduğu şiirleriyle topluma güç aşılamaktı. Sonuçta, 1930'lara dek süren sığ bir memleketçi edebiyatı geliştirdiler. Bu memleketçi edebiyat, savaş yıllarında bayraklaşan Anadoluculuk düşüncesine dayanıyordu.

Anadoluculuk ve Dergâh Dergisi: Anadoluculuk hareketi, aslında daha I. Dünya Savaşı yıllarında İslamcılık, Osmanlıcılık ve Turancılık ideolojilerine tepki olarak filizlenmişti. 1917'lerde ise Türk Ocağı'nda Türkçülük ideolojisine karşı Türkiyecilik düşüncesi atıldı. Kurtuluş Savaşı, İstanbul'da bulunan aydınları ve edebiyatçıları Anadoluculuk düşüncesine sarılmaya itti. Mustafa Nihat'ın (Özön)sahipliğini yüklendiği *Dergâh*(15Nisan 1921-5 Ocak 1923) dergisi, Damat Ferit hükümetinin desteklediği *Ümit* dergisine karşı Milli Mücadele yanlısı ve Anadolucu bir tutumla yayımlandı. Yahya Kemal'in başyazılarını yazdığı, görüşleriyle yön verdiği dergide ulusal kaynaklara yönelişle birlikte geçmişi yeniden değerlendirerek bir bileşime varmak düşüncesi savunuldu. Edebiyat ürünlerine, edebiyat tarihi incelemelerine, dil, felsefe, müzik, mimarlık konularında yazılara yer verilen derginin yazar kadrosunda dönemin Edebiyat Fakültesi'nin hocaları ve öğrencilerinin yanı sıra ünlü yazar ve sanatçılar da yer aldı. Fuad Köprülü, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mustafa Şekip (Tunç), Mehmet Emin (Erişirgil), Ahmet Haşim, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Halide Edip (Adıvar), Ruşen Eşref (Ünaydın), Abdülhak Şinasi (Hisar), Kemalettin Kâmi (Kamu), Necmettin Halil (Onan), Ahmet Hamdi (Tanpınar), Hasan Âli (Yücel), Mehmet Halit (Bayrı), Ahmet Kutsi (Tecer) bu adların başlıcalarıdır.

TEVFİK FİKRET (1867-1915), şair. Yönetimini üstlendiği Servet-i Fünun dergisinin 7 Şubat 1896 tarihli 256. sayısından başlayarak Cenap Şehabettin, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit Yalçın ve Mehmet Rauf'la birlikte Edebiyat-ı Cedide'nin gelişmesinde etkili oldu. 1901'de Rumelihisarı'ndaki Aşiyan adını verdiği evine kapandı. "Sis", "Tarih-i Kadîm" gibi toplumsal içerikli şiirlerini bu dönemde yazdı.

Dergide yer alan yazarlardan, sanatçılardan da anlaşılacağı gibi *Dergâh*'ın Anadoluculuğu daha çok düşünsel plandadır ve Kurtuluş hareketinin Anadolu'da başlatılmasının coşkusunu taşımaktadır. Nitekim zaferin kazanılması ve Cumhuriyet'in kuruluşu *Dergâh*'ın da sonu olacak, Anadolu'yu kültür kaynağı olarak benimseyenler bayrağı devralacaklardır.

Anadolu Mecmuası: Bu yolda ilk önemli girişim Anadolu Komandit Neşriyat Şirketi'nin kurulmasıdır. Şirketin amacı *"Anadolu tarihine, Anadolu coğrafyasına, hâsılı Anadolu'ya taalluk eden ilmî, edebî, fennî, iktisadî hususâta dair kitap neşretmektir."* Öncelikle de Mehmet Halit'in (Bayrı) sahipliğini yüklendiği *Anadolu Mecmuası* (Nisan 1924) çıkarılır. Dergide Mükrimin Halil (Yinanç) Anadolu tarihi, Ziyaettin Fahri (Fındıkoğlu) Anadolu folkloru, Hilmi Ziya (Ülken) kültür konularında yazmaktadırlar.

Halkçılık: Bu Anadolu kültürüne yöneliş folklor çalışmalarının ve halk edebiyatı araştırmalarının da yoğunlaşmasına yol açtı. Hareketin ideolojik dayanağı yeni devletin halkçılık ilkesiydi. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan (1924) Türkiyat Enstitüsü, Mehmet Fuat'ın (Köprülü) yönetiminde 1926'dan başlayarak halk edebiyatı araştırmalarına girişti.

Ankara'da da İshak Refet (Işıtman), Ziyaettin Fahri (Fındıkoğlu), İhsan Mahvi tarafından Anadolu Halk Bilgisi Derneği kuruldu (1927). Bu dernek Halkevleri'nin kuruluşuna kadar etkin bir biçimde çalışmalarını yürüttü. *Halk Bilgisi Mecmuası*'nı (12 formalık tek sayı), *Halk Bilgisi Haberleri*'ni (1929-1931) çıkardı.

Hayat Dergisi: Bu dönemde, Cumhuriyet ideolojisini yaygınlaştırmak görevini üstlenen en önemli yayın organlarından biri de *Hayat* dergisidir. Kurucusu ve başyazarı Mehmet Emin (Erişirgil) olan dergi "Maarif Vekâleti'nin maddi ve manevi" desteğiyle 1926'da çıkarıldı. Erişirgil o sırada Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti başkanıydı. *Yeni Mecmua*'nın ve *Dergâh* dergisinin bıraktığı boşluğu doldurmak, gençliğin bilime ve sanata ilgisini artırmak amacıyla yayımlanan dergide dönemin bellibaşlı düşünce adamlarının, yazarlarının yanı sıra genç edebiyatçıların ürünlerine de yer verildi. Meh-

Levent Şahverdi Arşivi

met Emin (Erişirgil), *Hayat*'ın ilk sayısında (2 Aralık 1926) derginin amacını şu sözlerle açıklıyordu: *"Hayat hakiki müsbet ilim zihniyetine karşı gençlikte saygı uyandırmaya çalışacaktır. Gayemiz birtakım kavramları bilen değil, vakalar üzerinde düşünebilen kuvvetli bir aydın zümre görmektir. İnkılâbımız milli idealimizin ufkunu çok genişletti. Dün müstakil bir vatan istiyorduk, oldu. Fakat bu yetmez. Türk milleti insaniyet içinde yüksek bir mevki sahibi olmalıdır. Bunun için her sahada medeniyet ve insanlık yolunda değerli Türk bilginlerinin, sanatçıların yetişmesi gerekir. Bu ülkünün gerçekleşmesine hiçbir engel yoktur. Fakat dayanağımız yalnız milli gurur değildir. Bu inançtaki kuvveti vakalardan alıyoruz. Bu devrim Türk milletini insanlığın ilk safına çıkarma için yapıldı. Amerika istiklali, Fransız ihtilali nasıl yüksek insanî ülkünün eseri ise son devrimimiz de böyledir. Gazi'nin şahsiyetine bakmak devrimimizin mahiyetini anlamak için yeter. Gazi sadece bir kumandan değildir. Bütün içtimai meselelerde evrensel düşünen büyük bir düşünürdür. O yalnız milli duyguyu değil, yüksek insanî fikirleri de temsil ediyor."*

Hececi Şiir

Önce de belirtildiği gibi, memleketçi edebiyat Cumhuriyet'in ilk yıllarında egemen olma özelliğini korumuştur. Nitekim Yahya Kemal, Ahmet Haşim gibi dönemin ünlü şairleri aruzla yazmakta direnseler de zafer hecenindir. 1923-1930 arası dergilerde yayımlanan şiirlerle şiir kitaplarının çoğu hececi şiirin temsilcilerine aittir.

Yedi Meşaleciler: 1928'de yeni bir edebiyat çığırı açmak girişimiyle karşılaşılır. Milli Edebiyat'çıların sığlıklarına, gerçekçilikten uzak memleketçiliklerine duyulan tepki, dönemin gençlerini yeni bir arayışa itmiştir. Edebiyat tarihine Yedi Meşaleciler adıyla geçen topluluk şu adlardan oluşmaktadır: Sabri Esat (Siyavuşgil), Ziya Osman (Saba), Yaşar Nabi (Nayır), Muammer Lütfi, Vasfi Mahir (Kocatürk), Cevdet Kudret, Kenan Hulusi (Koray). Amaçları, ortak bir kitap çıkararak (*Yedi Meşale*, 1928), memleketçilerin elinde tıkanan Türk şiirini yeni ufuklara açmaktır. *"Yazılarımızı müşterek neşretmemizin sebebi, memleketimizde son edebi cereyanları gösterecek toplu bir eser vücuda getirmek arzusudur. (...) Yazılarımızda ne dünün mızmız ve soluk hislerini, ne son zamanların renksiz ve dar Ayşe, Fatma terennümünü bulacaksınız. Biz her şeyden evvel duygularımızı başkalarının manevi yardımına muhtaç kalmadan ifade etmeye çalıştık."*

Ama tıpkı Edebiyat-ı Cedide'ye karşı çıkıp Edebiyat-ı Cedide'nin kanatları altına sığınan Fecr-i Aticiler gibi, Yedi Meşaleciler de Yusuf Ziya'nın (Ortaç) *Meşale* dergisine sığınırlar. "Canlılık, samimiyet ve daima yenilik" sözcükleriyle özetledikleri girişimleri, temelde bu üç ilkeden de yoksundur. Bir kez, biçimde bir yenilik getirmez, hece ölçüsünden yola çıkarlar. Özde ise Verlaine, Mallarmé, özellikle de Baudelaire gibi Fransız ozanlarını örnek alırlar. Yeni bir dünya görüşüne dayandıklarını söylemek de olanaksızdır. Kendi kuşağını *"müstakbel âbidenin malzemesini hazırlamış rençberler"* olarak gören ve gençlerin *"ellerindeki hazır malzeme ile yeni şaheserler yaratacaklarına"* inanan Yusuf Ziya (Ortaç) da onlardan umudunu kesip *Meşale* dergisi (1 Temmuz 1928-15 Ekim 1928) kapanınca topluluk dağılır. Kenan Hu-

YEDİ MEŞALECİLER: Milli Edebiyatçıların sığlıklarına, gerçekçilikten uzak memleketçiliklerine duyulan tepki, dönemin genç yazarlarını yeni arayışlara itti. Çıkardıkları ortak kitap nedeniyle Yedi Meşaleciler adıyla anılan topluluk Türk şiirine yeni ufuklar getirmeyi amaçlamaktaydı. Ancak, canlılık, samimiyet ve daima yenilik biçiminde özetledikleri ilkelerini hayata geçiremediler. (Oturanlar soldan) Sabri Esat Siyavuşgil, Yaşar Nabi Nayır, Muammer Lütfi; (ayaktakiler) Kenan Hulusi Koray, Ziya Osman Saba, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret.

Levent Şahverdi Arşivi

lusi zaten mensûrecidir, Muammer Lütfi edebiyattan uzaklaşır, ötekilerse değişik edebiyat dallarına kayarlar. Yalnız Ziya Osman (Saba) şiirde direnir.

Hececi Şairler: Özetlenirse hececi şiir, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında 1940'lara dek yaygınlığını korumuştur. Cumhuriyet'ten sonra da yazmayı sürdüren Hecenin Beş Şairi'nin yanı sıra Ali Mümtaz Arolat, Kemalettin Kamu, Necmettin Halil Onan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dıranas, Ömer Bedrettin Uşaklı, Ahmet Kutsi Tecer, Cahit Sıtkı Tarancı, Behçet Kemal Çağlar gibi şairler, biçim olarak heceyi sürdüren şairlerin başlıcalarıdır. Bu şairlerden Arolat'ı Onan'ı, Uşaklı'yı, bir ölçüde de Kemalettin Kamu'yu memleketçi edebiyatın süreği sayabiliriz. Hececi şiirde asıl aşamayı gerçekleştirenlerse Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dıranas ve Cahit Sıtkı Tarancı'dır. Ortak yanları heceye bağlanmaları, Fransız şiirinden etkilenmeleridir. Biraz da bu etkiyle hecenin alışılmış ritmini kırıp yeni bir sesi yakalamaya çalışmışlardır.

• *Ahmet Hamdi Tanpınar* (1901-1962), çok yönlü bir sanatçıdır. Tiyatro dışında edebiyatın hemen her dalında ürün vermiş, 1920'den başlayarak şiir, deneme, inceleme ve eleştirileriyle kendini kabul ettirmiştir. Hikâye ve romanları ise uzun süre belli bir okuyucu sınırını aşamamış, ancak ölümünden on yıl sonra *Huzur* romanının ikinci basımıyla yaygın bir okuyucu kitlesi bulabilmiştir. *"En uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde rüya halini kurma"* olarak tanımlandığı şiiri Baudelaire, Verlaine, Mallarmé ve Valery'den Yahya Kemal'e uzanan bir sanat anlayışının ürünüdür. Amacı bizim kendimize özgü sesi yakalayabilmek olduğu için de heceye yönelir. Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983), Türk halk şiiriyle Fransız şiirinin biçim özelliklerinin birleşimi olan şiirlerinde insanın iç tedirginliğini, var oluş sorunlarını mistik bir duyarlıkla işlemiştir.

AHMET HAMDİ TANPINAR (1901-1962), şair, romancı, edebiyat tarihçisi. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yeni Türk Edebiyatı profesörlüğüne atandı ve Tanzimat sonrası Türk edebiyatı tarihini yazmakla görevlendirildi. Tiyatro dışında edebiyatın hemen her türünde ürün vermiş, hececi şiirde yeni bir sesi yakalamayı amaçlamıştır.

• *Ahmet Muhip Dıranas*'ın (1909-1980) şiiri, yeni olan anlatımı, imgelerinin zenginliği, ses ve uyum tazeliği, yapısının sağlamlığıyla belirir. Baudelaire ve Verlaine sembolizminden yola çıkarak geleneksel biçimleri yoğurup kendine özgü bir şiir kurar. Toplumsala, gününün sorunlarına değil, insan duygularının sonsuzluğuna yönelir. Biçim, şiirinin vazgeçilmez bir ögesidir. Şiirinin özünü düşle gerçek, geçmişle şimdi, alınyazısıyla istem, hayatla ölüm arasındaki çatışma belirler.

• *Cahit Sıtkı Tarancı* (1910-1956), hece ölçüsünü kalıplaşmış duraklara bağlamadan yeni bir uyum sağlayarak kullanır. "Otuzbeş Yaş" şiiri CHP ödülünü kazanınca (1946) yaygın bir üne kavuşur. Garipçilerle gelen yeniliklere uyarak serbest şiiri de dener.Ama romantizmden sembolizme değişik akımlara açık, uyumu ve biçimi gözeten, duygulu, ölüm-hayat, geçmiş-şimdi karşıtlıklarıyla beslenen kendine özgü bir şiiri geliştirir. Rahat, akıcı bir söyleyişle ölüm korkusunu ve acısını, yaşamanın, sevginin güzelliğini dile getirir.

Serbest Şiir ve Nazım Hikmet: Bu dönemde şiirde biçim ve özü temelden değiştiren asıl yenilik Nazım Hikmet tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçüyü (vezni) atan, özü biçimin bağlarından kurtaran Nazım Hikmet'tir. İlk iki kitabıyla *(835 Satır,Jakond ile Si-Ya-U, 1929)* şaraneye karşı çıkmış, mısracı anlayışı yıkmıştır. Ayrıca onun şiiriyle gelen öz bir ideolojiye dayanmakta, siyasal bir tutumu içermektedir.

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU (1889-1974), romancı. İkdam gazetesinde Milli Mücadele'yi savunan yazılar yayımlayan Yakup Kadri, milletvekilliği, Tiran, Prag, Lahey, Bern, Tahran elçilikleri yaptı. 1932'de Kadro dergisini çıkardı. 27 Mayıs 1960'ta Kurucu Meclis üyeliğine seçildi; CHP'den milletvekili oldu. Ama bir süre sonra CHP'den ayrıldı, 1965'te ise politikayı bütünüyle bıraktı. Tanzimat'tan Cumhuriyet sonrasına uzanan bir zaman diliminde Türk toplumunun geçirdiği aşamaları konu edinen romanları, gerçekçi çizgide gelişen Türk romancılığında önemli bir yer tutar.

Biçim açısından bakıldığında Nazım Hikmet, serbest nazım, serbest şiir, özgür koşuk adlarıyla da nitelenen ve şiirden vezin, kafiye gibi bağları atan bir akımın başlatıcısıdır. Gerçi ondan önce de bu yolda denemeler yapılmış, özellikle Tevfik Fikret serbest müstezadı alabildiğine geliştirerek şiiri düzyazıya yaklaştırmış, Ahmet Haşim mısrayı kırarak serbest söyleyişe ulaşmak istemiştir. Ama bu denemeler aruz kalıplarıyla oynanarak gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta Milli Edebiyat akımı etkisinde heceyle şiirler yazan Nazım Hikmet ise Anadolu'ya geçişiyle (1921) başlayan ve Moskova'daki öğrenim yıllarında ilkeleri belirginleşen yeni bir şiir anlayışıyla, vezinsizliği düşünemeyen Türk şiirini kökten değiştirir. Moskova'dayken tanıdığı fütürizm, konstrüktivizm akımlarından etkilenerek yazdığı şiirlerinde vezni atmakla birlikte kafiyeyi boşlamaz. Ama bu alışılmışın dışında, geleneğin, divan şiirinin birikim-

Levent Şahverdi Arşivi

HALİDE EDİP ADIVAR (1884-1964), romancı. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine düzenlenen Sultanahmet Mitingi'ndeki konuşmasıyla dikkatleri çekti. Kurtuluş Savaşı başlayınca Anadolu'ya geçerek çeşitli görevler aldı. Cumhuriyet'ten sonra uzun süre yurt dışında yaşadı. Türkiye'ye dönünce (1939) İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz dili ve edebiyatı profesörlüğü yaptı. En ünlü eseri, CHP Roman Yarışmasında birincilik kazanan "Sinekli Bakkal"dır. Kurtuluş Savaşı'ndan kesitler veren "Ateşten Gömlek" ve "Vurun Kahpeye" adlı ünlü romanlarında idealizmle gerçekçilik iç içedir.

lerinden yararlanan yeni bir kafiye anlayışıdır. Türkiye'ye dönüşünde *Aydınlık* dergisinde yayımladığı (1923-1925) yeni şiirleri, bu nedenle en çok yapıları açısından yankı uyandırır.

Nazım Hikmet'in toplumcu edebiyatın gelişmesi yolundaki eylemi, asıl 1929'da, *Resimli Ay* dergisinde çalıştığı yıllarda yoğunlaşmış, egemen sanat anlayışlarına karşı gerçek kavga, yalnız şiirde değil, edebiyatın bütün dallarında bu dönemde başlatılmıştır.

Resimli Ay: M. Zekeriya Sertel'in, karısı Sabiha Zekeriya ile birlikte çıkardığı *Resimli Ay* (1924-1931) dergisi bu kavgada önemli bir yer tutar. Vâlâ Nurettin'in aracılığıyla *Resimli Ay*'a musahhih olarak giren Nazım Hikmet, kısa sürede Sertellere kendini kabul ettirmiş, dergiyi resimlemeye, sayfa sekreterliğine başlamıştır. Dergide hem şiirleri, hem de yazıları, eleştirileri yayımlanmaktadır. Yeni bir edebiyat hareketi başlatmak düşüncesini Sertellere benimsetince, "Putları Yıkıyoruz" başlığı altında önce Abdülhak Hamit'i (Haziran 1929), ardından Mehmet Emin'i (Yurdakul) (Temmuz 1929) eleştirir. Bu çıkışı Yakup Kadri, Ahmet Haşim ve Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) konuyu ideolojik alana çeken suçlayıcı saldırılarına yol açınca, "Cevap" üst başlığını taşıyan hicivlerini yazar.

Toplumcu Şiir ve Nazım Hikmet: Nazım Hikmet'in yeni şiirleri, özellikle yapıları bakımından ilgi çekmiş, değişik edebiyat çevrelerinde bile beğeniyle karşılanmıştır. Bunun nedeni, *"sanat toplum içindir"* tezini savunan Tanzimatçılardan sonra Türk şiirinin ana sorunsalının hep biçim düzeyinde çözülmeye çalışılmış olmasıdır. Yenilik olarak hep yeni söyleyişler ardında koşulmuş, yeni biçimler aranmıştır. Bunda en büyük etken Cumhuriyet'e dek dil sorununun gündemde olmasıdır. Gerçi 1930'lara doğru dil sorunu çözümlenmiş, Milli Edebiyatçılar dışındaki şair ve yazarlar da anlaşılır bir dil kullanma gereğini duyar olmuşlardır; ama bu soruna bağlı olarak gelişen aruz-hece tartışması hececilerin egemenliğiyle sonuçlanmış görünse de, kesin bir zafere ulaşılmış değildir. Ahmet Haşim, Yahya Kemal gibi büyükler aruzla yazmayı sürdürmektedirler. Kısacası bir uzlaşmaya varılmıştır. Başka deyişle ideolojik uzlaşmanın edebiyata yansıması söz konusudur. İşte Nazım Hikmet'in yeni şiirleri böyle bir ortamda yayımlanınca biçimde devrim olarak görülür. Oysa asıl devrim özdedir.

Nitekim şiirsel eyleminde biçimle ilgili tartışmalara girmez Nazım Hikmet. Öze uygun biçimi bulmaktır amacı. Bunun için yalnız Türk edebiyatının değil, tanıdığı bütün edebiyatların geleneklerine açıktır. Hepsinden yararlanabilir. Ona göre biçim öze bağlı olarak sürekli değişmeli, bir değişkenlik içinde olmalıdır. Değişmeyen, sanata yüklediği işlevdir. İşlevi belirleyen de toplumcu dünya görüşü. Denilebilir ki, *Resimli Ay* eylemiyle bunun anlaşılmış olması, özellikle yönetime yakın yazarların tepkisine yol açmıştır.

Bu edebiyat hareketi görünürde eski-yeni çatışması biçiminde somutlanmıştır. Yeniyi savunanların kanadında değişik görüşlere bağlı birçok edebiyatçı yer almıştır. Söz gelimi Fahri Kemal ve Suat Tahsin'in çıkardığı *Hareket*'te (11 Mayıs 1929) Peyami Safa yeni bir neslin geldiğini, yeni bir edebiyatın doğduğunu belirtmiş; Refik Ahmet (Sevengil) *Servetifünun-Uyanış*'ta tartışmaları *"tarihî ve ebedî zaruret"* olarak yorumlamış; Kâzım Nami (Duru), Namık Kemal'i mutlakiyet, Mehmet Akif'i meşrutiyet, Nazım Hikmet'i de cumhuriyet ve inkılap devrinin şairi olarak değerlendirmiştir; *Akşam* gazetesinin açtığı (Ağustos 1929) edebiyat anketinde hareketin yenilikçi yanı övülmüştür. Ama temelde Nazım Hikmet'in amacı egemen edebiyat anlayışlarıyla hesaplaşarak toplumcu gerçekçi edebiyatı geliştirmekti.

Nazım Hikmet'in şiiri 1930'lu yıllarda birçok genç şairi etkisine almıştır. Ama günümüze içlerinden yalnızca İlhami Bekir Tez'le Hasan İzzettin Dinamo'nun kaldığı bu genç şairler toplumcu çizgide kendilerine özgü bir şiiri geliştiremediler. Aynı dönemde adı yaygınlaşan Ercüment Behzat'ı (Lav) ise farklı bir görüşle değerlendirmek gerekir. İlk şiiri 1926'da yayımlanan Ercüment Behzat, doğrudan serbest şiirle başlamıştır. Şiiri fütürizmle başlayıp dadacılıktan geçerek gerçeküstücülüğe ulaşan yeni akımların etkisindedir. Belli bir ideolojiye dayanmadığı

REFİK HALİT KARAY (1885-1965), gazeteci, hikâyeci, romancı. II. Meşrutiyet döneminde gazetelerdeki siyasal yazılarıyla tanındı. Mütareke döneminde yayımladığı "Aydede" adlı mizah dergisi geniş ilgi gördüyse de, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması üzerine dergisini kapatıp Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldı. Türkiye'ye dönüşünden (1938) sonra politikadan uzak durdu. I. Dünya Savaşı sırasındaki sürgünlüğünün gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı "Memleket Hikâyeleri" (1919), o dönemin Anadolu'yu yansıtan en başarılı eseri sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

için Nazım Hikmet'in şiiriyle çakışmaz. Kimi şiirlerindeki toplumsal öz, toplumcu dünya görüşünden değil başkaldırısından, yerleşik değerleri hiçlemesinden kaynaklanır. Bu nedenle Nazım Hikmet şiirinin yanında serbest şiiri geliştirir, yeni olanaklara açar.

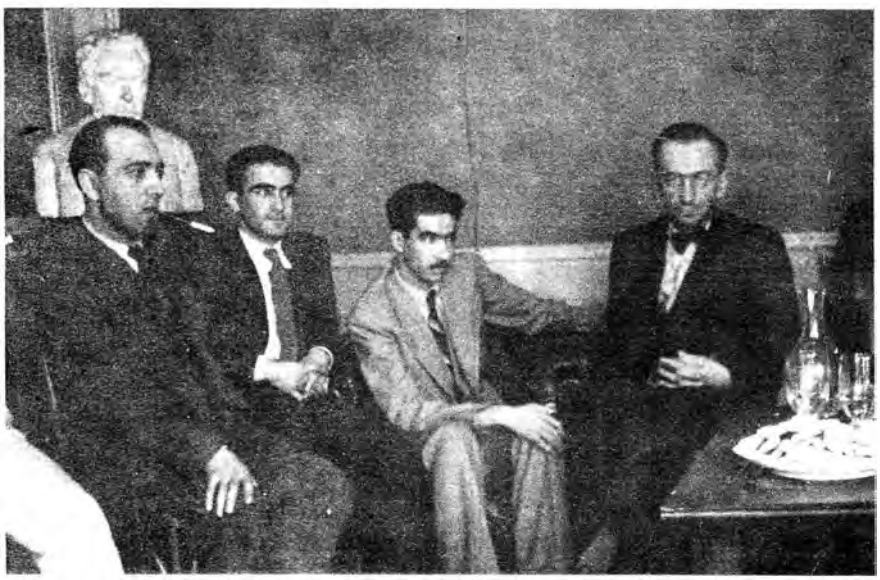
Hikâye ve Roman: Cumhuriyet'in ilk on yılında, Meşrutiyet'te hatta Meşrutiyet'ten önce yazmaya başlamış hikâyeci ve romancıların ürünleri çoğunluktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* ile *Kiralık Konak*'ı, Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten Gömlek*'i ve Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* adlı romanı 1922'de yayımlanmıştır, ama sonraki yıllarda yayımlanan ürünlerde nicelik ve nitelikçe benzeri bir verimlilik görülmez. Birbiri ardısıra roman yayımlayan Hüseyin Rahmi Gürpınar, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin ve Mahmut Yesari ulaşılan çizgiye bir yenilik getirmezler. Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Aka Gündüz, Ercüment Ekrem Talu, Selahattin Enis de öyle. Ömer Seyfettin hikâyeciliğini günümüz hikâyesine bağlayan F. Celalettin (*Talâk-ı Selase,* 1923), Selahattin Enis (*Bataklık Çiceği,* 1924) ve Osman Cemal'in (Kaygılı) (*Eşkıya Güzeli,* 1925) hikâye kitapları ilgi çeker yalnızca. Bu yılların önemli hikâyecisi *Meslek* dergisinde yayımladığı (1925) ürünleriyle Memduh Şevket Esendal'dır.

Bir bölümleme yapmak gerekirse Türk hikâye ve romanı 1930'lara kadar Milli Edebiyat etkisinde gelişmiş, 1930'dan sonra toplumcu gerçekçi çizgiye yönelmiştir. Milli Edebiyat'ın 1930'dan sonra da yazmayı sürdüren temsilcileri, ilk ürünlerini Meşrutiyet döneminde vermiş, sanatçılıklarını kanıtlamış adlardır. Asıl başarılı eserlerini de Cumhuriyet döneminde verirler.

• *Yakup Kadri Karaosmanoğlu:* Sanatın "şahsi ve muhterem" olduğunu savunduğu, Yahya Kemal'in de etkisiyle Yunan-Latin kaynaklarına, mistisizme yöneldiği bir arayış döneminden sonra, naturalizmin ağır bastığı gerçekçi bir sanat anlayışını benimsedi. Tanzimat'tan Cumhuriyet sonrasına uzanan bir zaman diliminde Türk toplumunun geçirdiği tarihsel aşamaları konu edinen romanlarında toplumsal kurumlardaki yozlaşmaları, kuşaklar arası çatışmaları, halk-aydın çelişkisini işledi. Biçim denemelerine girişmeden, klasik roman yapısını koruyarak, günümüz için ağır, yer yer Fransızca sözcüklerin kullanıldığı bir dille yazdı. Ünlü romanı *Yaban*'da (1923) I. Dünya Savaşı'nda bir kolunu yitiren ve işgal altındaki İstanbul'un tiksinç havasından kurtulmak amacıyla bir Anadolu köyüne sığınan Ahmet Celal'in öyküsü çevresinde köyün, köylünün durumu, Kurtuluş Savaşı'ndaki tutumu sergilenir. Romanın ana temini halk-aydın kopukluğu ya da halk-aydın çatışması oluşturur. *Ankara* (1934) romanında ise birbirini izleyen üç tarihsel dönemin Ankara'sı anlatılır. Zaman kesiti olarak birinci bölümde Kurtuluş Savaşı (1920-1923), ikinci bölümde Cumhuriyet'in kuruluş yılları (1923-1928), üçüncü bölümde ise Cumhuriyet'in yirminci yılı seçilmiş, tarihsel sürecin üç ayrı aşamasında Ankara odak alınarak Türkiye'deki toplumsal gelişim yansıtılmak istenmiştir. Yalnız üçüncü bölüm ilk iki bölümün tersine gözlenen gerçekliğin değil, yazarın düşlediği geleceğin Ankara'sının betimlenmesidir. Romanını yazdığı yıllarda *Kadro* dergisini çıkaran (1923) Yakup Kadri, Kadrocu görüşle bir ütopyayı, ulaşılmasını istediği ideal Ankara'yı anlatmıştır.

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ
HER AYIN BİRİNDE ÇIKAR KÜLTÜR MECMUASI
DİREKTÖR : M. FUAD KÖPRÜLÜ
SAYI . 52
HAZİRAN 1937 - CİLT : IX
ANKARA — ÜLUS BASIMEVİ

"İNKILÂPLAR" İÇİN: 1933-1950 yılları arasında Halkevleri merkez yayın organı olarak çıkan Ülkü, "yeni neslin heyecanını beslemeyi, cemiyetin kanındaki inkılâp unsurlarını ısıtmayı, ileri adımları sıklaştırmayı" amaçlıyordu. 1933-41 arasında yayımlanan "ilk seri"siyle etkili olan Ülkü, bir ölçüde edebiyat yazılarına da yer veren bir kültür ve politika dergisiydi.

PEYAMİ SAFA (1899-1961), gazeteci, hikâyeci, romancı. Küçük yaşta tutulduğu bir kemik hastalığı yüzünden düzenli öğrenim yapamadı. 1918'de başladığı gazeteciliği, fıkra-makale yazarı olarak ölümüne kadar sürdürdü. "Yirminci Asır" adlı bir akşam gazetesiyle "Kültür Haftası" ve "Türk Düşüncesi" adlı dergileri çıkardı. Aşk ve serüven romanlarında Server Bedii takma adını kullandı. Olaydan çok ruh çözümlemelerinin öne alındığı, ahlâk çöküntülerinin işlendiği romanlarıyla tanındı (sağda).

Levent Şahverdi Arşivi

• *Halide Edip Adıvar:* İlk romanlarında (*Seviyye Talip,* 1910; *Handan,* 1912) bireysel duyguları işler ve kadın ruhunun özelliklerini yansıtmaya çalışır. Cumhuriyet döneminde yayımlanan *Kalp Ağrısı* (1924), *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanları da aynı çizgidedir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı yılları onu toplumsal olana iter. *Ateşten Gömlek* (1922), *Vurun Kahpeye* (1926) romanları vatan sevgisini, kurtuluş ülküsünü destanlaştırmak amacıyla yazılmıştır. *Sinekli Bakkal*'la birlikte belli tarihsel dönemlerin toplumsal özelliklerini öne alarak gelenek ve göreneklerin yön verdiği yaşama düzenini konu edinen töre romanları yazar. II. Abdülhamit döneminde bir İstanbul mahallesindeki yaşayışı konu edindiği *Sinekli Bakkal* (1936) romanı günümüzde Cumhuriyet edebiyatının klasikleri arasında sayılmaktadır. Romana, Tanzimat'la yürürlüğe giren kültür ikiliği ve bu ikiliğin yarattığı çatışmaya yazarın bakış açısı yön verir. Karagözcü Kız Tevfik'in güzel sesli hafız kızı Rabia tasavvufi mistisizmiyle Doğu'yu, İtalyan piyanist Peregrini de akılcı Batı'yı simgeler. Müslüman olan Peregrini'yle Rabia'nın evlenişi ise, bir anlamda romanda savunulan görüşlerin doğrulanmasıdır: Kurtuluş ikisinin birleşimindedir. Adıvar'ın konuları bakımından üç kümede toplanabilecek romanlarının hepsinin ortak özelliği, değişik biçimlerde de olsa sevgi teminin işlenmesi, ruh çözümlemelerine yer verilmesi, dil ve anlatımın savruk ve özensiz olmasıdır.

• *Reşat Nuri Güntekin:* Roman, hikâye, tiyatro, gezi, deneme, çeviri alanlarında yüze yakın ürün vermesine karşın, hep *Çalıkuşu* yazarı olarak anımsanan Reşat Nuri Güntekin, konuları bakımından duygusal ve toplumsal biçiminde ikiye ayrılabilecek romanlarında, genellikle Anadolu il ve ilçeleriyle, Anadolu insanının gerçeğini yalın, içten bir anlatımla yansıtmayı amaçladı. Günlük konuşma dilini ustaca kullanarak Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'ni, Anadolu'da yaşayan hayatı yer yer gerçekçi bir tutumla anlattı. Afna gerek kişilerini çok boyutlu olarak kavrayamayışı ve iyiler-kötüler ayrımına gitmesi, gerek duygusallıktan büsbütün kopamayışı, kimi romanlarında (*Yeşil Gece,* 1928; *Yaprak Dökümü,* 1930) eleştirel boyutlar kazansa da gözlemciliğe kapanmasına yol açtı.

• *Refik Halit Karay:* Gülmece ve yergi yazıları, fıkraları, denemeleriyle ünlenen

SADRİ ERTEM (1900-1943), gazeteci, hikâyeci ve romancı. Kurtuluş Savaşı yıllarında "Hakimiyet-i Milliye", "Yeni Gün" gazetelerinde yazışleri müdürlüğü yaptı. "Son Telgraf" gazetesi başyazarı iken İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Beraat ettikten sonra edebiyata yöneldi. "Vakit" gazetesinde yayımladığı hikâyeleri, sanat-edebiyat yazılarıyla toplumsal gerçekçi edebiyatın öncülerinden oldu (Ön sırada soldan üçüncü).

Refik Halit Karay da Milli Edebiyat'ın başlıca temsilcilerindendir. Anadolu'yu, halkın yaşayışını yansıttığı *Memleket Hikâyeleri* (1919), İstanbul dışına çıkan edebiyatın başarılı örneklerini kapsar. Ama Kurtuluş Savaşı'na karşı yazıları, Damat Ferit Hükümeti'nin Posta-Telgraf genel müdürü olarak olumsuz tutumu nedeniyle Türkiye'den ayrılmak gereğini duyması, edebiyat çevrelerinin dışında kalmasına yol açtı. Bağışlanıp (1938) döndükten sonra da edebiyat değeri taşımayan, serüvene dayalı egzotik romanlar yazdı. Karay'ın önemi, *Memleket Hikâyeleri*'ndeki öncülüğü ve anlatımının yalınlığındadır.

• *Peyami Safa:* Cumhuriyet öncesi gazete hikâyeleriyle sivrilen Peyami Safa ise ilk romanı *Sözde Kızlar*'la (1923) birdenbire romancı olarak ünlendi. Olaya dayalı, edebiyat değeri taşımayan, popülist bir anlayışla yazılmış ilk eserlerinden sonra ruh çözümlemelerinin ağır bastığı romanlarında bireyin iç dünyasını, toplumsal değişimlerin yol açtığı bunalımları, ahlâk çöküntülerini işledi (*9. Harciye Koğuşu,* 1930; *Fatih Harbiye,* 1931; *Bir Tereddüdün Romanı,* 1933). Sonraları felsefi arayışlarında mistisizmin egemen olduğu karamsar bir anlayışla bireyin dünyasını çözümlemeye çalıştı (*Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* 1949).

• *Memduh Şevket Esendal:* Cumhuriyet öncesinde yazdığı hikâyelerini ancak 1925'te yayımlayan Memduh Şevket Esendal'ı, bir küçük hikâye ustası olarak ayrıca anmak gerekmektedir. Ama siyasal konumu nedeniyle 1942'ye kadar susmak zorunda kalışı onu edebiyattaki gelişmelerin dışına itmiştir. Bu susuş, edebiyat yapmaktan kaçınan dil tutumu, olaydan çok bir durumu sergilemeyi amaçlayan hikâye anlayışı ve anlattığı kişilere sevgi dolu yaklaşımı göz önünde tutulursa, gerçekçilik çizgisindeki Türk hikâyeciliği adına bir kayıptır.

Popülist Edebiyat: 1923-1930 yılları arasında, özellikle 1925'ten sonra, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla özgürlüklerin kısıtlanması, edebiyatı da "zararsız" sayılacak konulara itmiştir. Gazete tefrikacılığının da beslediği popülist nitelikli ürünlerin artması buna örnektir. Duygusal, basit entrikalar üzerine kurulmuş, halk romanı da denilen bu türde verilmiş ürünler iki kümede toplanabilir: Konularını günlük hayattan alan, kimi zaman toplum sorunlarının yüzeysel biçimde konu edinildiği

Levent Şahverdi Arşivi

gözlemci gerçekçi eserler; duygusal ve acıklı olaylar üzerine kurulmuş, raslantılarla gelişen, zengin-yoksul, iyi-kötü gibi kalıplaşmış tiplerin işlendiği romanlar. Birinciler için Aka Gündüz, Mahmut Yesari, Osman Cemal Kaygılı'nın; ikinciler için de Esat Mahmut Karakurt ve Güzide Sabri'nin romanları örnek gösterilebilir. Ayrıca tarihsel olayların, tarihsel kişilerin konu alındığı, kahramanlık temi çevresinde gelişen romanlar da popülist türe sokulabilir. Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun (*Kızıltuğ, Atılhan* vb.), Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun (*Kara Davut, Deli Deryalı*) örneklerini verdiği bu romanlarda tarihsellik, yalnızca kişilerin geçmişten seçilmesi, bunlar gerçek tarihsel kişiler de olsa, aşklarıyla, kahramanlıklarıyla anlatılması açısındandır.

Hikâye ve Romanda Toplumsal Gerçekçilik: Şiirde olduğu gibi hikâye ve romanda da dönüm noktası 1930'lardadır. Sadri Ethem (Ertem), *Resimli Ay*'da yayımlanan (1928) hikâyelerine *Vakit* gazetesinin ekinde yenilerini ekleyerek (1930-31) toplumsal gerçekçiliğe yönelen edebiyatın ilk örneklerini verirken, Almanya'dan dönen Sabahattin Ali de yine *Resimli Ay*'da bu yoldaki ilk hikâyelerini yayımlar. Ama bu yıllarda, ne *Vakit* gazetesinde Sadri Ertem'le çevresinde toplanan Bekir Sıtkı (Kunt), Kenan Hulusi gibi gençlerin, ne de Sabahattin Ali'nin toplumsal gerçekçiliği başarıyla uyguladıkları söylenebilir. Birinciler eleştirel bir tutumu gerçekleştirseler de gözlemciliği aşamazlar. Sabahattin Ali'nin gerçekçiliği ise romantizmin izlerini taşır. Cumhuriyet'in ilk kuşağı sayabileceğimiz bu sanatçıların ortak özellikleri toplumsal yararı gözetmeleri, yaşanan gerçeğe, günlük hayata yönelmeleridir. Ayrıca hikâye onlarla yeniden önem kazanmış, kişi ve konu bakımından bir çeşitliliğe ulaşmıştır. Denilebilir ki, Meşrutiyet kuşağı romanda olgun örnekleri verirken, hikâyede gençler toplum gerçeklerini, halktan kişileri anlatarak edebiyata Milli Edebiyatçılardan farklı bir işlev yükleme yolundadırlar.

• *Sadri Ertem:* İlk hikâyesi Cumhuriyet'ten önce yayımlanan Sadri Ertem'in edebiyata asıl yönelişi 1928'den sonradır. *Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün* gazetelerinin yazı işleri müdürü, *Son Telgraf*'ın başyazarı (1924-25) olarak tanınmış, gazeteciliği edebiyatçılığını ikinci plana itmiştir. Ama siyasal gelişmeler onu yeniden edebiyata yöneltecektir. Bir karikatür yüzünden Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince gazetesi kapatılıp Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış, aklandıktan sonra yeni bir edebiyatın oluşturulmasında Nazım Hikmet'in yanında öncülüğü yüklenmiştir. Bu yönüyle Sadri Ertem, konularını toplumsal sorunlardan çıkardığı, gözlemden çok kuramsal bilgilere dayanan ve bir tez çevresinde gelişen eserleriyle, toplumsal gerçekçi Türk hikâyeciliğinin ilk temsilcilerinden sayıldı. Savruk, özensiz bir anlatımla, eleştirel bir tutum takınarak ve özü önemseyen bir sanat anlayışıyla ürün verdi. Romanlarında da ekonomik yapıyı temel alıp toplum yapısındaki çelişkileri, sınıflar arası çatışmaları yansıtmayı amaçladı. *Çıkrıklar Durunca* (1931) adlı romanının konusu Osmanlı Devleti'nin son döneminde bir Alevi köyünde geçer. Romanda yerli dokuma tezgahlarının ve bunlara yün üreten çıkrıkların Avrupa tekstil sanayii karşısında çöküşü, bu çöküşün toplumsal yaşayışta yarattığı bunalımlar işlenir. *Çıkrıklar Durunca,* kuruluşundaki kimi aksamalara karşın toplumsal gelişim sürecindeki belli bir aşamayı yansıtması, mezhep çatışmalarının temelindeki gerçek nedenlere dikkati çekmesi açısından önem taşır.

Sadri Ertem'in etkisinde kalan hikâyecilerden Bekir Sıtkı Kunt (*Memleket Hikâyeleri,* 1933), Kenan Hulusi Koray, Umran Nazif Yiğiter (*Kara Kasketli Amele,* 1933) dışında, ilk kitabı *Kılıcımı Sürüyorum*'dan (1930) sonra romana geçen Reşat Enis de bu çizgide ürün veren yazarlardandır. Dönemin Cumhuriyet'ten sonra yetişmiş en önemli iki hikâyecisi ise Sabahattin Ali ile Sait Faik'tir.

• *Sabahatin Ali:* Edebiyata şiirle giren (1926) Sabahatin Ali, *Resimli Ay*'da tanıştığı (1930) Nazım Hikmet'in etkisiyle, çalışmalarını hikâye ve romanda yoğunlaştırdı. Gözleme dayalı, konularını toplumsal bozukluklardan, Anadolu hayatından aldığı hikâyelerinde ezilen insanların acılarını, eşitsizliklerini işledi. Olay örgüsündeki sağlamlık, betimlemelerdeki ustalık ve ayrıntıların kullanılışındaki ölçülülükle Türk hikâyeciliğine yeni boyutlar kazandırdı. Duygusal, aşk teminin egemen olduğu hikâyelerden toplum sorunlarının eleştirel bir tutumla ele alındığı, insan ilişkilerinin irdelendiği, bürokratların ve aydınların çıkarcılığını ve ikiyüzlülüğünü sergileyen hikâyelere, alegorinin bilinçle kullanıldığı hayvan masallarına uzanan bir çizgide gittikçe yetkinleşen ürünler verdi. İlk kitabı *Değirmen*'den (1935) başlayarak *Kağnı* (1936) *Ses* (1937), *Yeni Dünya* (1943), *Sırça Köşk* (1947) kitaplarıyla Cumhuriyet sonrası Türk hikâyeciliğinin gerçek öncülerinden oldu. 1937'de yayımlanan *Kuyucaklı Yusuf* romanında ise babası, anası eşkiya baskınında öldürülen Yusuf'un çevresinde kasaba ortamı, kasabadaki yaşayış biçimi sergilenir. Romana zaman olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin hızlandığı, 1908 Meşrutiyeti gibi siyasal değişimlerin gerçekleştirildiği ve savaşların toplumsal yaşayışı derinden etkilediği, 1903-1915 yılları arası alınmıştır. Yer olarak seçilen Edremit ve yöresi, bu zaman diliminde doğal, toplumsal koşulları, kasaba hayatına özgü nitelikleriyle betimlenir. Yusuf'la, yanında büyüdüğü kaymakamın kızı Muazzez arasındaki aşk bir toplumsal ilişkiler bütünü içinde, bireysel gerçeklik toplumsal gerçeklikten koparılmadan anlatılır. Bu niteliğiyle *Kuyucaklı Yusuf* romanı, toplumsal gerçekçi Türk edebiyatının ilk başarılı örneklerindendir.

• *Sait Faik Abasıyanık:* 1934'te *Varlık*'ta yayımlanmaya başlayan hikâyeleriyle dikkati çeken Sait Faik, asıl 1940'lı yılların hikâyecisidir. Konuları bakımından çocukluk anıları ve Adapazarı-Bursa göz-

VARLIK
ON BEŞ GÜNLÜK
BU SAYIDA:
Yaşar Nabi
Abdülhak Şinasi
Ömer Bedrettin
Sait Faik
Dr Perihan Cemil
Ağaoğlu Samet
Behçet Kemal
Sadrettin Rahmi
Ahmet Muhip
Feridun Fazıl
SANAT
VE
FİKİR
MECMUASI
İhsan Naim
Mahmut Ragıp
Hâmit Macit
Cemil Sena
Veli Necdet
Umran Nazif
Fuat Ömer
27
15 Ağustos 1934
15 Kuruş

VARLIK: Edebiyat ağırlıklı bir derginin olmadığı bir dönemde tanınmış kalemleri bir araya toplayan "Varlık", CHP'den de destek alarak sanat alanındaki boşluğu doldurmak amacıyla çıkarıldı. 1960'lara kadar şiirde toplumcular dışındaki 1940 kuşağına, hikâye ve romanda köy çıkışlı yazarlara kapılarını açtı.

Levent Şahverdi Arşivi

lemleri, Fransa yılları, İstanbul'un kenar semtleri ve yoksul insanlar, Adalar'da geçen günler ve balıkçılar biçiminde dört kümede toplanabilecek hikâyelerini, bireysel duygulanımların ve bilinçaltının, yalnız adam psikolojisinin, kimi zaman gerçeküstü bir anlatımla işlendiği hikâyeleri izledi. Toplumsal sorunlardan çok aydın bireyin, küçük adamın dünyasına yönelen duyarlığıyla yeni bir hikâye anlayışı geliştirdi. Alışılmış hikâye yapısını kırarak, olayın gelişimini değil, olayın içindeki insanın durumunu öznel bir tutumla yansıttı. Gözlemden yola çıkmakla birlikte gözlediğini değil, gözlenenin kendisinde bıraktığı izlenimi anlattı. Bu yanıyla Sabahattin Ali çizgisinin yanında, ama onun tersi yönde gelişen bir hikâyenin temsilcisi oldu.

GARİP AKIMI: 1940'a doğru üç arkadaş, Orhan Veli Kanık (solda), Oktay Rıfat (ikinci fotoğrafta sağda) ve Melih Cevdet Anday (ikinci fotoğrafta solda), vezinsiz, kafiyesiz, şairânelikten uzak bir şiir akımını başlattılar. Sonradan "Birinci Yeni" adıyla anılan bu akımın ilkeleri üç arkadaşın şiirlerinden oluşan "Garip" adlı kitabın önsözünde açıklandı. Yalnız ideolojik-politik şiire değil, basmakalıp söyleyişlerin egemen olduğu memleketçi şiire ve şairâne, romantik hece şiirine de karşı çıkan Garipçiler, şiirin gündelik hayata ve küçük insanlara yönelmesini amaçlıyorlardı. Ama üç şairin birlikteliği uzun sürmedi. "Garip" kitabının ikinci basımı yalnız Orhan Veli'nin şiirleriyle yayımlandı.

Cumhuriyet ve Kültür: Adlara bağlı kalınarak yapılan bu kısa özetten de anlaşılacağı gibi, 1930-1940 yıllarında edebiyatın yeni arayışlara yöneldiği gözlemlenmektedir. Bunun nedeni dönemin siyasal ve kültürel ortamında aranmalıdır. Atatürk Devrimleri dediğimiz dönüşümlerin hemen hepsi 1932'ye kadar gerçekleştirilmiştir. Laikliğin anayasaya girmesinden (1928) sonra Latin asıllı alfabenin kabulü doğrudan kültür değişimini de gündeme getiriyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırılmasıyla (1929) da görece bir özgürlük ortamına girilmişti. Nazım Hikmet'in öncülüğündeki *Resimli Ay* harekatı bu ortamda gelişti. Ayrıca yeni devletin başarısının çağdaşlaşma yolundaki başarıya bağlı olduğu düşüncesinin öncelikle Atatürk tarafından savunulması yeni arayışları bir ölçü de de olsa meşrulaştırıyordu. Ama yine 1932'den sonra kültür, dolayısıyla edebiyat alanındaki gelişmeler resmi ideolojiyle yönlendirilmek istendi.

Yeni devleti kurma, geçmişin ve savaşın toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlardaki yıkıntılarını onarma çabaları, her şeye yeniden başlamak amaçlandığı için, ilk beş yılda kimi kararlar alınmış olsa da, kültürel girişimleri ikinci plana itmişti. Bu nedenle kültür alanında atılımlar harf değişikliğinin ardından gerçekleştirildi.

1923'ten sonra matbaacılıktaki teknik gelişmelere ayak uydurabilmek için Avrupa'dan yeni dizgi-baskı makineleri getirtilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı'nca matbaacılık öğrenmek üzere Avrupa'ya öğrenci de gönderilmişti (1924). Ama Latin alfabesine göre gelişen dizgi-baskı tekniğinde Arap harflerine bağlı bulunmak teknik zorluklara yol açıyordu. Harf değişikliğiyle bu engel aşıldı, elle yazı dizmenin yerini makine dizgisi aldı, baskı makineleri yenilendi, rotatife geçildi. Ayrıca okuma-yazma seferberliğine (1929) bağlı olarak yayın hayatı canlandı. Bir ideoloji oluşturma çabaları da bu yıllarda belirginlik kazandı. CHP'nin 1931 Kurultayı'nda belirlenen ilkeler (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık) altı okla simgeleştirilerek partinin tüzüğüne alındı. Daha sonra anayasaya da geçirilen (1937) bu altı ilke, oluşturulmak istenen Kemalizm ideolojisinin de temeliydi. Yine 1931 Kurultayı'nda partinin kitleleri safına çekebilmek için kültür alanında örgütlenmesi de kararlaştırılmıştı. Kuşkusuz buna Serbest Fırka (1930) deneyinden alınan ders yol açmıştı. Basının muhalefeti, hoşa gitmeyen düşüncelerin yaygınlaşması da Matbuat Kanunu'nun çıkartılması (1931) ve basın özgürlüğünün sınırlandırılmasıyla sonuçlandı.

Siyasal alandaki bu gelişmeler, kültürü, dolayısıyla edebiyatı doğrudan etkiledi.

Halkevleri, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları: 19 Şubat 1932'de açılan Halkevleri, halkın eğitim, kültür ve bilinç düzeyinin yükseltilmesini amaçlamaktaydı. Atatürk'ün sözleriyle *"Millet, şuurlu, birbirini seven ve ideale bağlı halk kitlesi halinde teşkilatlandırılmalı"*ydı. Bu amaçla Halkevleri'nin etkinlikleri "dil-edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri - kurslar, kütüphane-yayın, köycülük, tarih-müze" dallarında örgütlendi. Gerekli harcamalar özel idare, belediye ve köy bütçelerinden, kamu tüzel kuruluşlarından sağlanacaktı. En önemlisi de, Halkevleri'ni yönetme ve denetleme yetkisinin CHP il yönetim kurullarına verilmesiydi. Bunun anlamı şuydu: Devlet, yeni bir kültürün oluşturulmasında o güne dek yapılanları yetersiz buluyor, bu işi kendi denetimine alarak kendisi yükleniyordu. Aslında Halkevleri, yeni bir kültür oluşturma eyleminde, hedeflenen amaçları gerçekleştirme girişimlerinden yalnızca biriydi. 1930'larda birbirini izleyen benzeri girişimlerden en önemlileri Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarının kuruluşudur. 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'yle 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin amaçları birbirini bütünlemekteydi. Biri Türk ve Türkiye tarihini,öteki Türk dilinin kaynaklarını, gelişmesini bilimsel yöntemlerle inceleyecekti.

İki cemiyetin kuruluşu da doğrudan Atatürk'ün girişimiyle gerçekleşmiştir. Türk Ocakları'nın altıncı kurultayında (1930) kurulması kararlaştırılan Türk Tarihi Tetkik Heyeti, Ocakların kapanma-

Levent Şahverdi Arşivi

sı üzerine cemiyete dönüştürülmüştü. Cemiyetin bir yıl sonraki ilk kurultayının ardından dil konusuna el atıldı ve Atatürk'ün buyruğuyla *"kardeş bir dil cemiyeti"* kuruldu. Görevlendirilen kurucular Samih Rifat (başkan), Ruşen Eşref (sekreter), Celal Sahir (üye), Yakup Kadri (üye) idi. Böylece devlet üç alanda (Halkevleri'yle) folklor, tarih ve dil alanlarındaki çalışmaları denetimine alıyor, yönlendiriyordu.

Dergiler:

• *Kadro:* Bu dönemde yeni bir ideoloji oluşturma yolundaki çabaların bir örneği de *Kadro* (Ocak 1932-Aralık 1934) dergisinde görülür. Başlangıçta yönetimce de desteklenen derginin imtiyaz sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Öteki kurucularsa Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Belge, İsmail Hüsrev Tökin'dir. Ayrıntılara girmeden özetlenirse *Kadro* hareketi, "devrimci, toplumcu, maddeci, dinamik, determinist ve ulusal kurtuluşcu bir dünyayı kavrayış yolu"dur. Amaç "devrime ideoloji olabilecek bir düşünce sistemi" oluşturmaktır. *Kadro*'ya göre yeni Türkiye'yi kurmak, anılan ilkeleri benimsemiş bir aydın kadronun uygulayacağı iktisadi devletçilikle olasıdır.

Kadrocular bu ilkeler doğrultusunda bir edebiyat anlayışı da geliştirmek istediler. Toplumsal amacı öne aldıkları için bireyci, soyut, mistik anlayışları; ulusalcı oldukları için de Nazım Hikmet şiirini eleştirdiler. Temelde Milli Edebiyat anlayışını benimsiyor, sanatçının toplumsal bir görev yüklenmesi ve Türk devrimini savunması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ama *Kadro* hareketi, genelde düşünsel planda kalmış, yaygın bir edebiyat hareketi yaratamamıştır.

• *Varlık:* Dönemin edebiyatta etkili olan dergisi *Varlık*'tır. Yaşar Nabi (Nayır), Nahit Sırrı (Örik) ve Sabri Esat'ın (Siyavuşgil) kurucusu oldukları derginin ilk sayısı 15 Temmuz 1933'te çıkarıldı. Amaç ilk sayıda şöyle belirtildi: *"Memlekette bir tek hakiki sanat mecmuası yok. İnkılâbın her sahada yokluktan varlıklar yaratma işine girişmiş olduğu bir devirde acısı hissedilen bu boşluğu doldurmak, duyulan bir ihtiyaca cevap vermek."* Bunda başarıya da ulaşılır. Edebiyat ağırlıklı bir dergi yoktur çünkü. Üstelik *Varlık*, hececilerin bellibaşlı adlarını, tanınmış kalemleri bir araya topladığı gibi CHP'ce desteklenmiş, Yaşar Nabi'nin sözleriyle Hakimiyet-i Milliye Matbaası'nda *"uygun şartlarda basılma imkânı"* sağlanmıştır. Sekizinci sayıdan başlayarak da okullara ve Halkevlerine salık verilir.

Burada bir parantez açarak *Varlık* dergisinin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekmektedir. *Varlık*, günümüze dek yayımını kesintisiz sürdürebilmiş tek dergidir. Bunda İstanbul'a taşınan Yaşar Nabi'nin Varlık Yayınları'nı kurması (1946), akıllı bir yayın politikasıyla yayıncılık alanında kurumlaşması da etken olmuştur.

Varlık 1960'a kadar olan döneminde iki harekete kapılarını açmıştır: Şiirde, toplumcular dışındaki 1940 kuşağı; hikâye ve romanda köy çıkışlı yazarlar. İlk sayılarda Yedi Meşalecilerle bu akıma bağlanmayan, ama Fransız şiirinden etkilenen hececilerin yer aldığı dergi, 1937'den sonra Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rifat üçlüsünün başlattığı "Garip" hareketinin en etkili organı olur. 1946'dan sonra ise Köy Enstitülü yazarlar dergi çevresinde toplanır ve köy gerçeğine yönelik ürünler ağırlık kazanır.

Derginin bu iki akım dışında olumsuz bir tavır takındığı, gerek toplumculara, gerek İkinci Yeni hareketine kapalı olduğu görülür. Buna karşılık her iki akıma da bağlanamayacak şairler, söz gelimi Fazıl Hüsnü Dağlarca, Attila İlhan, *Varlık*'ta belirirler. Ayrıca dergide her iki akımın da şair ve yazarlarına sık sık raslanır. Ama bu, ilk kez bu derginin sayfalarında görünmüş olmalarındandır. Yoksa hareketi tutan düşünsel yazılara raslanmaz. Düşünsel yazıların sınırları Yaşar Nabi Nayır'ın sınırlarıdır. 1960 sonrasında ise, *Varlık*'ın, önemli sayılabilecek tirajına karşın öncülüğü ve etkililiği başka dergilere kaptırdığı görülür.

Dergilerin Genel Görünümü: *Varlık*'ın yanı sıra 1930-1940 yıllarının dergiler bakımından genel görünümü şöyledir:

Resimli Ay'ın kapanmasından (1931) sonra sol düşünüşün ve edebiyatın belli bir dergiyle temsil edilmediği görülür. Nihal Atsız önce *Atsız Mecmua*'da (1931), daha sonra *Orhun*'da (1933) Türkçülüğü ırkçılık planında geliştirmek istemektedir. Halkevlerinin merkez organı *Ülkü* (1933-1950) resmi ideolojinin yayıcısı durumundadır. Fuat Köprülü'nün yönettiği dergide köycülük düşüncesi ağır basar. Muhtar Enata'nın çıkardığı *Yücel* (1935-1950) dergisi Cumhuriyetçi ve Atatürkçüdür. Orhan Burian'ın (16. sayı) ve Vedat Günyol'un katılmasından sonra Atatürkçülüğün hümanist düşünüşle bütünlendiği görülür. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Yeni Adam*'ı (1934-1978) öncü bir düşünce dergisi kimliğindedir. Dergide çağdaş görüşlere yer verilir, dünyanın değiştiği, değişime ayak uydurmamız gerektiği savunulur. Sol yazarların da yazdığı dergide özellikle 1938'den sonra Avrupa'daki faşist tırmanışa karşı tavır alınır. Yine bu dönemde yayımlanan *Ağaç* (1936, Necip Fazıl Kısakürek) mistik görüşlerin; *Kültür Haftası* (1936, İlhami Safa-Peyami Safa) idealist düşünüşün; *İnsan* (1938, Hilmi Ziya Ülken) Batıcı , hümanist bir anlayışın savunuculuğunu yaptılar. *Kalem* (1938, Mustafa Nihat Özön) Türk ve Batı edebiyatına ilişkin araştırmalara ağırlık verdi; *Aydabir* (1935, Orhan Seyfi Orhon) ise ayrım yapmadan dönemin ünlü yazarlarına açık bir edebiyat dergisi kimliğini korudu.

1940'lı Yıllarda Edebiyat

1940'lı yıllar, 1930'lardaki başlangıçların yeni verimlerle zenginleştiği yıllardır. Şiirde hece vezni bütünüyle aşılmış, hikâye ve romanda gerçekçilik egemen

EDEBİYATTA KÖY: Çok partili döneme geçişi izleyen yıllarda, özellikle hikâye ve romanda köye yöneliş egemen bir tutum olarak belirir. Köy enstitülü, köy kökenli ya da köyü yakından tanıyan yazarların birbiri ardına ürün vermeleriyle bu yöneliş bir edebiyat çığırı görünümünü aldı. Bu yolda Mahmut Makal'ın önce "Varlık"ta yayımladığı bir dizi köy mektup ve notları etkili olmuş, bu yazıların toplandığı "Bizim Köy" adlı kitabı ise 1950'nin edebiyat olayı olarak karşılanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

sanat anlayışı olarak yerleşmiştir. Köy Enstitüleri'nin açılması, Tercüme Bürosu'nun kuruluşu bu yıllardadır. En önemlisi, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığın seçilmesi, sola açık düşünüşe, sınırlı da olsa, başlangıçta hoşgörülü davranılmasına yol açmıştır.

Nitekim II. Dünya Savaşı'nın patladığı, Hitler'in Avrupa'yı kana buladığı yıllarda Türk kültür ortamında ve edebiyatında görülen gelişmeler, bir karşılaştırma yapılırsa, II. Meşrutiyet'teki gelişmelerin bütünüyle tersi konumdadır. Alman nazizminde ideolojik dayanaklarını bulan Türkçüler, Ziya Gökalp'in telifçi görüşünü bir yana iterek ırk unsurunun ağır bastığı bir görüşe bağlanırlar. Böylece I. Dünya Savaşı sonrasında, sosyalistlerin dışında dönemin *ilerici* kesimini oluşturan milliyetçiler, 1940'larda geriye düşerler. Üstelik bu kez ne yönetim, ne de ılımlı aydınlar bütünüyle yanlarındadır. Karşılarında ise sol eğilimlileri bulurlar. Kısacası çatışma, ırk üstünlüğüne dayalı faşist bir toplum düzeninden yana olanlarla, sömürünün, eşitsizliğin ortadan kalkmasını isteyenler arasındadır.

YAŞAR KEMAL (1922-), romancı. Ortaokul son sınıftan ayrılarak memleketi Adana'da ve kasabalarında çeşitli işlerde çalıştı. 1951'de geldiği İstanbul'da Cumhuriyet gazetesindeki röportajlarıyla tanındı. İlk hikâye kitabı "Sarı Sıcak"ı romanları izledi. Birçok romanında Çukurova'yı temel alarak toplumsal çelişkileri ve çatışmaları, bunların insan dünyasına yansıyışlarını anlattı. Çeşitli dillere çevrilen romanlarıyla yurt dışında da yaygın bir üne kavuştu.

Dergiler ve 1940 Kuşağı: Bunun en belirgin örneği dergilerde görülür. 1939 sonlarından 1946'ya kadar süren dönemde sol düşünüşün temsil edildiği ve sanatın toplumsal işlevinin savunulduğu yeni dergiler çıkarılır. *Ses* (sonra *Yeni Ses*), *Yeni Edebiyat, Hamle, Yurt ve Dünya, Adımlar, Gün, Ant, Yığın, Söz* bunların bellibaşlılarıdır. Türkiye savaşa girmemiştir, ama savaşın etkileri toplum yaşayışında, özellikle ekonomide büyük ölçüde hissedilmektedir. Bu nedenle antifaşist, savaşa karşı düşünüş edebiyata da egemen olur. Şiirde yanlış bir deyimlemeyle 1940 Kuşağı adıyla anılan Rıfat Ilgaz, Cahit Irgat (1916-1971), A.Kadir, Enver Gökçe (1920-1981), Ömer Faruk Toprak (1920-1979), Arif Damar, Attila İlhan, Ahmed Arif, Şükran Kurdakul gibi adlar değişik boyutlarda toplumcu şiiri geliştirirler. Hikâyede Halikarnas Balıkçısı (1886-1973), Samim Kocagöz, Kemal Bilbaşar, Orhan Kemal (1914-1970) belirirler. Romanda ise eskilerin dışında pek varlık gösterilmez.

Toplumsal Yönelişler: Bir genelleme yapılırsa 1940'larda canlılık ve yenilik şiirde ve hikâyededir. Tek parti yönetiminin siyasal örgütlenmeye, düşünce özgürlüğüne karşı olumsuz tavrı, sanatçıların toplum sorunlarını, insan sevgisini, savaşın acımasızlığını ve barış özlemini dile getirmelerini engelleyememektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kurtuluş ve bağımsızlık coşkusunu yaşamış, yeni bir toplum yaratma düşüncesini benimsemiş bir kuşak sahnededir çünkü. Yaşları yirmiyle kırk arasında değişen bu sanatçılar belli bir ideolojiye bağlanmasalar da, çağdaş düşünceyle beslenmişler, dünyada olup bitenleri yakından izler olmuşlar, halkın içinden gelmişlerdir. Bir anlamda sanatın coğrafyası değişmiştir. Hem sanatçıların kökeni, hem ele alınan konular bakımından. Anadolu sürgün yeri ya da halkı tanımak için şöyle bir dolaşılan yer değildir artık. Büyünen, yetişilen ya da görev alınan yerdir. Üstelik sanatçı, kimisi devlet memuru da olsa, edebiyat memuru olmaya pek yanaşmamakta, bireysel ya da toplumsal, sanatsal özgürlüğü yaşamak istemektedir.

Tek Parti Yönetiminin Tutumu: Bu durum, tek parti yönetiminin, sanatı ve sanatçıyı kuşkuyla izlemesine yol açmıştır. Pek ayrım yapılmadan sanatçılar izlenmekte, onlardan sürekli kuşkulanılmaktadır. Özellikle sol eğilimli sanatçıların dergileri kapatılır, kitapları toplatılır. Nazizmin yenilgisi ırkçıların da sindirilmesine yol açar. Tek parti yönetimi, kendi görüşü, kendi politikası dışındaki düşüncelere,-doğru ya da yanlış- bu düşüncelerin yön verdiği edebiyata karşıdır. Bu tutumu özellikle 1942'den başlayarak somutluk kazanır. *Tan* gazetesinin tahribi (1945) ile Nihal Atsız grubunun tutuklanması bu konuda karşıt iki örnektir. Ama toplumdaki dengesiz gelişme, toplum yapısındaki farklılaşmanın gittikçe belirginleşmesi gerçekçi çizgide serpilen edebiyatın başarısını engelleyememiştir. Belki de gelişimin durdurulamayacağının, saptırılmak istense bile bir noktada bu saptırmanın sapabileceğinin en somut örnekleri bu dönemde görülmüştür. Devletin denetimindeki Halkevlerinde geliştirilen köycülük, köyü konu alan edebiyatı beslemiş, Tercüme Bürosu, sınırlı da olsa, Batı kültürünü bir yabancı dili bilen aydın azınlığının dışına taşımış, Köy Enstitüleri istenmeyen bir kültürel uyanış ocağına dönüşmüştür. Ahmet Kutsi Tecer'in *Ülkü* dergisi çevresinde yaratmak istediği halk edebiyatına dayalı şiir hareketi ise öykünme çizgisini aşamadığı gibi, tersine hareketin dışındakilere yaramış, geleneksel birikimin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna ışık tutmuştur.

Edebiyatta Yenilik: 1940'larda edebiyatta yenilik konusu, öz ve biçim açısından birbirine etkileyen iki şiir hareketi çevresinde gündeme gelmiştir: Nazım Hikmet şiirine bağlı olanlarla Garip hareketi. Doğrudan bu harekete bağlanamayacak yenilikçi şairler, *Ülkü* dergisi çevresindeki halk şiiri geleneğinin sürdürücüleri ve hececiler dönemin şiir alanındaki tablosunu tamamlar.

Garip Hareketi: Yalnız eski şiire değil Nazım Hikmet şiirine de tepki olan Garip akımı üç şairin adına bağlanır: Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday. Üç arkadaş *Varlık* dergisinde vezinsiniz, kafiyesiz, şairanelikten uzak bir şiir akımı başlatır (1937), bu yoldaki şiirlerini *Garip* adlı bir kitapta toplarlar. Yeni akımı özellikle Nurullah Ataç destekler. "Garip" hareketi birçok genç izleyici bulduğu gibi,dönemin ünlü şairlerini de etkiler. Orhan Veli'nin yazdığı "Garip" önsözü bir bakıma bu yeni şiir hareketinin bildirisidir. Ama üç şairin birlikteliği uzun sürmez. Kitabın ikinci basımı yanlız Orhan Veli'nin şiirleriyle

Levent Şahverdi Arşivi

yayımlanır (1945). Ayrıca Orhan Veli, kitabına "Garip İçin" başlıklı ikinci bir önsöz eklemek gereğini duyar. Nitekim Garip hareketi sonraları, gerek bu nedenle, gerek Melih Cevdet ve Oktay Rifat'ın şiiri ayrı bir çizgide sürdürmeleri sonucu Orhan Veli'nin adına bağlanmıştır.

Genelleşerek 1940'lardaki Türk şiirinin özellikleri durumuna gelen Garipçilerin ilkeleri şöyle özetlenebilir: *"Şiirsel söyleyişle konuşma dilinin doğallığından yararlanmak, günlük hayatın, küçük adamın sorunlarını, yaşama sevincini dile getirmek, söylevden kaçınmak; süslü, söz oyunlarına dayalı bir dil yerine yalın bir dili yeğlemek; vezin, kafiye gibi biçimsel kalıpları kırmak, gelenekten kopmak; espriden, şaşırtmadan yararlanmak."*

Yeni şiirin gelişim sürecinde bu ilkeler, öncelikle Garip akımını başlatanlarca gözden geçirilmiş, özellikle de şiirsel ge-

Âşık Edebiyatının Evrimi

İlhan Başgöz

Osmanlı toplumunda köklü bir yapı değişmesinden doğan âşık şiiri; kültürümüz, halkın ve eğitilmişlerin olarak bölünmüş kaldıkça yaşamıştır. Âşık, köyden pek değişik olmayan kentlerin kenar mahallelerinde, orduda, kasabada, köyde ve yaylada sazını ve sözünü dinletecek kitleyi bulmuştur. Bu halk kitlesinin ilgisi ve desteği ile ayakta durabilmiştir. Yaşadığımız son 50 yıl, bu kültür ikiliğini hızla ortadan kaldırmaktadır. Çoğunluğu köylü ve çiftçi olan bir toplumdan, kentli ve sanayileşmiş bir topluma geçiyoruz. Yeni toplum ve üretim ilişkileri yaratan bu değişim, 1950'den bu yana 12 milyondan fazla insanı yerinden sökmüş, kentlere atmıştır. Halkımızın nerede ise yarısı, aydınla aynı kültür çevresini bölüşmekte, aynı toplum ilişkileri içinde yaşamaktadır. Geleneksel değerleri altüst etmek, onları değiştirmek bakımından kentleşmeden büyük bir etken bulunmuş değildir. Yalnız göçenler değil, köyde kalanlar da, eski köylüler değil artık. Ulaşım araçlarındaki gelişme, pazar üretimine geçme, köyü de kent kültürüne sıkı sıkıya bağlamıştır. Radyodan, televizyondan, yoldan, basından, okuldan çağdaş düşünce sürekli köye akmakta, oralarda da, çoğumuzun görmek istemediğimiz yeni bir insan yaratmaktadır. Köyde olsun, kentte olsun yeni bir dünyaya açılan bu insan, uygarlıktan emeği ile orantılı bir pay istiyor. Yarın güvencesi istiyor, çoluğuna çocuğuna eğitim istiyor. Kısacası daha insanca bir yaşama arayışı içinde. Bunu bulamadığı ölçüde, kızgın, huzursuz, yırtıcı ve bağnaz olmakta. Düşte görülen bir güzelin sevda türküleri, bu yeni kitlenin âşıktan beklediği en son şey. Âşıktan yeni türküler isteniyor artık.

Bu çok yanlı değişme içinde, âşık şiirinin en belirli özellikleri kaybolmaktadır. Daha şimdiden bu şiir, sözlü yaratılır olmaktan, sözle yayılır olmaktan çıkmıştır. En azından bir ilkokul eğitiminden geçmiş olan âşık, şiirini kâğıt üzerine yazma yeteneğine kavuşmuştur. Sazını eline alıp bir kitle önünde hazırlıksız şiir yaratmakla, kalemi ele alıp düşüne taşına şiir yazmak çok ayrı şeyler. Düşüne, düşüne, sile boza yazan âşık, geleneğin kendisine sunduğu şiir malzemesini olduğu gibi kullanmaktan yakasını kurtarıyor. Kişisel yaratma, daha yeni ve değişik boyutlara varıyor böylece. Âşık şiirinin yayılması da değişik araçlarla oluyor şimdi. Yazı, kitap, ses şeridi ve plak, artık sözlü yayılmanın yerini almıştır. Âşık şiirinin, çeşitlemelerde yayılmak özelliği de böylece ortadan kalkıyor. Değişme bu kadarla da kalmıyor, âşıklarımızın bir bölümü tapşırma (mahlas) kullanmak geleneğini de terkettiler. Hüseyin Çırakman gibi, Âşık Fikret gibi kendi adlarını ve soyadlarını kullanıyorlar şiirlerinde. Dahası var. 1960'lardan sonraki âşıklar kuşağından bir kısmı, âşık adını da attılar.

Kendilerine "ozan", "halk ozanı", "devrimci ozan" adını veriyorlar. Bu sözcüğün eski epik anlatıcısı ile ilişiği yok artık. Türk dilinin yenileşme süreci içinde, aydın şairler, 1950'lerden beri kendilerine "ozan" diyorlar.

ÂŞIK GELENEĞİNDE YENİ DÖNEM: Cumhuriyet döneminin en ünlü halk şairi Âşık Veysel'dir (1894-1973). Doğayı, yoksulluğu, eşitsizliği dile getiren şiirleri hemen her kesimin ilgisini çekti. 1960'tan sonraki gelişmeler âşık geleneğini de etkiledi. Âşıklar toplum hayatında tartışılan konuları işledikleri gibi çeşitli toplantılara sazları ve sözleriyle katıldılar. Âşık İhsani (solda) bu dönemin en aktif halk şairidir.

Levent Şahverdi Arşivi

lenek ve biçim konularında daha esnek bir tutum benimsemiştir. Şairânelikten büsbütün kopulamaması ve imgeye kayılması, şiirsel sesi yakalamak için yer yer kafiyeden, ses tekrarlarından, halk şiiri deyişlerinden yararlanılması buna örnektir. İçerik bakımından da toplumsal temlere yönelinmiştir. Bu gelişimde halk şiirine öykünenlerle hececiler ve toplumcular etkili olmuştur.

Garip hareketi, gerek ilk yıllarında, gerek sonraları, değişik sanat anlayışlarına bağlı olanlarca değişik biçimlerde değerlendirilmiştir. Gelenekçiler, Orhan Veli ve arkadaşlarını şiiri ayağa düşürmekle suçlarken; toplumcular Garipçileri, toplumcu şiiri engelleyen, yozlaştırmayı amaçlayan ve küçük burjuva duyarlığını geliştirmeye çalışan bir hareketin başlatıcısı olarak gördüler. Edebiyat tarihçileri ise Garip hareketini genellikle yeni şiirin başlangıcı saydılar.

İlginç olan, görüşlerin hepsinin belli oranlarda doğruluk taşımasıdır. Gerçekten Garip hareketi içindeki şairler 1940'lı yılların baskısını çok hafif atlatmışlar, sanatı siyasa dışı bırakmak isteyen yönetimce ve yönetime yakın edebiyat çevrelerince desteklenmişlerdir. Yine Garip'le yarı Tanrı görümündeki şair kimliği ve şiirin soyluluğu tarihe karışmıştır. Ama madalyonun öteki yüzünde şiirin yeni biçim ve söyleyiş olanaklarıyla zenginleştirilmesi, sokaktaki insanın duyarlığına açılması, gündelikleştirilmesi vardır.

• *Fazıl Hüsnü Dağlarca:* Burada, Garip akımı dışında, giderek, Garip'e karşı bir konumda bulunan Fazıl Hüsnü Dağlarca'ya özel bir yer ayırmak gerekmektedir. İlk şiiri 1933'te, ilk kitabı 1935'te (*Havaya Çizilen Dünya*) yayımlanan Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Çocuk ve Allah* (1940) adlı kitabından başlayarak yetmişi aşkın kitabıyla gerek bu dönemin, gerek günümüze ulaşan çizgide sonraki yılların önde gelen adıdır. Özelliği, her dönemde yenilik girişimlerinin dışında yeni olabilmesi, tek kalabilmesidir. Dilin özleşmesi dışında, ne şiirde ne de başka bir alanda toplu harekete, düşünsel ya da siyasal akıma bağlanmıştır. Genellenirse Dağlarca, sürekli kendini aşmaya çalışarak bireyselden toplumsala, ulusaldan evrensele uzanan bir çizgide özü ve söyleyiş sağlamlığıyla özgün bir şiiri geliştirdi. Başlangıçtan sezgisel daha sonra akılcı bir tutumla insanın evren, doğa ve toplum içindeki yerini, duyarlılığını, varoluş serüvenini, çevreyle nesnelerle ilişkilerini belli bir akıma bağlamadan, hiçbir şairden belirgin olarak etkilenmeden, ama vezinli, kafiyeli şiirden serbest şiire biçimin her türlüsünü kullanarak işledi. Odağında kendisinin olduğu içiçe çemberlerle genişleyen ve büyüyen şiirinin lirik, epik, bireysel ve toplumsal bütün temaları kapsadığı görülür.

FAKİR BAYKURT (1929-), hikâyeci, romancı. Köy enstitüsünde öğrenim gördü; ilk ve ortaokul öğretmenliği, ilköğretim müfettişliği yaptı. Kurucularından olduğu Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) genel başkanlığını üstlendi. 12 Mart döneminde tutuklanıp yargılandıysa da beraat etti. İlk romanı "Yılanların Öcü" gerek tiplemesi gerekse köy sorununu kavrayışı ve getirilen çözüm bakımından köyü konu alan edebiyatın en tipik örneğidir.

Öteki Yenilikçiler: Fazıl Hüsnü Dağlarca ve Garipçiler dışında 1940'larda gelişen yeni şiirin başlıca temsilcileri Behçet Necatigil, Ceyhun Atuf Kansu, Cahit Külebi, Sabahattin Kudret Aksal, Necati Cumalı, İlhan Berk, Salâh Birsel, Metin Eloğlu ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'dur. Tek tek alındığında kendilerine özgü bir söyleyişe ulaştıkları görülen bu şairlerin ortak özelliği serbest şiire bağlanmalarıdır. Başlangıçta Ceyhun Atuf Kansu ve Cahit Külebi halk şiiri geleneğinin, öteki şairlerse Garip'in etkisindedirler. Ama sonraki yıllarda değişik uğraklardan geçerek olgunlaşan şiir serüvenleri 1940 sonrası Türk şiirinin çoksesliliğini de açıklar. Büyük kentteki orta halli insanın sıkıntılı ve tedirgin yaşamasını, dış dünyanın belirlediği bir iç duyarlığını sözcüklerle somutlaştıran Behçet Necatigil, 1960'tan sonra şiirsel geleneğe dayalı biçim araştırmalarıyla soyutlamalara yönelir, anlatımcı şiirden uzaklaşır. Ceyhun Atuf Kansu, halkçılık, ulusçuluk, bağımsızlık teması çevresinde toplumcu şiire bağlanır. Cahit Külebi, Anadolu insanı-

---

Âşıkların arasına bu kaynaktan geçti. Aydın şairlerle, halk şairlerinin aynı adı kullanmaları, kültür ikiliğimizin, eski boyutlar içinde ortadan kalkmakta olduğunu gösteren önemli bir belirti. Artık halk edebiyatı, aydın edebiyatı diye bölünmeyen, bütünleşmiş bir ulus kültürü karşısındayız. Kendilerine "ozan" diyen bu âşıklar da aydın sanatçılardan çok farklı bir dille konuşmuyorlar, onlardan çok değişik şeyler söylemiyorlar. Âşıkların kullandıkları yeni sözcükler arasında burjuva, patron, komprador, emperyalizm, kapitalizm, sosyalizm, soyucu, aracı, karaborsacı, sömürücü sınıflar, anayasa, insan hakları, banka kredisi, özel araba, bozuk düzen, viski, vergi kaçakçısı, fikir özgürlüğü, dünya barışı, sağcı, solcu, ortanın solu vb. sözcükler yer aldı. Bunlar aydın şairlerimizin de kullandığı sözcükler ve kavramlar. Her yanları ile gelenekselden kopmuşlar.

Bu gelişmeden sonra, âşık şiirimizden kala kala, koşma biçiminin süreliliği ile şiir-müzik beraberliği kalıyor. Koşmanın süreliliği, şiirde biçimin, özden daha zor kırıldığını gösteriyor. Ayrıca koşmayı kırmak, geleneksel müziği de değiştirmek, ondan iyice kopmak demek. Çünkü, müzik geleneğinde koşma biçimine uyan, onu seslendirecek halk havaları var; âşık bunları kendisi yaratmadan, gelenekten alıp şiirine uygulayabiliyor. Yeni bir şiir biçimi, yeni müzik yaratmaları gerektirecek. Bu iş artık, şairlerin işi değil, müzikçilerin işi. Başka bilgiler, başka eğitim gerektiriyor. İşin dikkate değer yanı, "aranjman" müziği adı altında, böyle bir müzik yaratmasının, âşığın elinden geleneksel dinleyicilerini almaya başlamış olmasıdır.

Halk ozanları kuşağı, memleketimizdeki âşık şiiri geleneğinin bir bölümünü içine alıyor. Onların sayılarını kestirmek zor. Üzerlerindeki birtakım baskı ve korkular kalktıkça öteki âşıkların da bunlara katıldığı oldu. Ya da, çoğu âşık, bazı şiiri ile bu protestocu âşıklar geleneğine bağlanabilir. Ancak, bizim konumuz için önemli olanı, âşık şiirimizde böyle köklü bir yenileşmenin belirmiş olmasıdır.Bu gelişmenin ne zaman tamamlanacağını, âşık geleneğinin sonunun ne zaman geleceğini kestirmek kolay değil. Ama, ne vakit olur olsun, âşık şiiri geleneğinin, bizim kültür sentezimiz içinde önemli bir yeri kalacak, ona katkısı duyulacaktır. Daha şimdiden, gerek çağdaş edebiyatta, gerek "aranjman müziği" denilen akımda, âşık şiirinin sözünden ve sesinden gelen esintiler açıkça görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

nın hayatını, doğayla ilişkilerini, acılarını dile getirirken yeni şiirin olanaklarıyla halk şiiri geleneğini ustaca birleştirir, yalın bir imge düzeni ve benzetmelerle kendine özgü bir söyleyişi geliştirir. Sabahattin Kudret Aksal'ın Garip etkisindeki şiiri, gücünü sözcüklerin seçiminden ve kullanımından alan, çevre-doğa-zaman-insan ilişkisini işleyen bir yönde gelişir. İlhan Berk'in klasikle başlayan şiir serüveninde toplumsal gerçekçilik, Garip şiiri ve İkinci Yeni geçiş dönemlerini belirler. Özetle, günümüz Türk şiirinin geçmişi 1940'ta başlar.

1940'lı Yıllarda Hikâye ve Roman: Önce de belirtildiği gibi, 1940'lı yılların iki önemli hikâyecisi Sabahattin Ali ve Sait Faik'tir. Halikarnas Balıkçısı, Samim Kocagöz, Kemal Bilbaşar, Cevdet Kudret, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Mehmet Seyda, Oktay Akbal, Haldun Taner, İlhan Tarus, Tarık Buğra adlarını bu yıllarda duyurmuş öteki hikâyecilerdir. Bu kuşağa bağlanabilecek Yaşar Kemal ise hikâyeci olarak 1950'lerde belirmiştir. Ama Sabahattin Ali ve Sait Faik dışında hikâyede direnen olmamış, romana geçiş aşaması olarak görülen hikâye, ikinci uğraş edinilmiştir. Nitekim anılan adlardan çoğu sonraki yıllarda romancı olarak sivrileceklerdir.

Dönemin hikâye anlayışına gerçekçilik egemendir. Tarık Buğra'nın bireyci tavrı; Haldun Taner'in büyük kentten seçtiği kişilere alaycı, yergici yaklaşımı; Oktay Akbal'ın kendi ben'ine yönelik, irdeleyici, izlenimci bakışı dışında genelde toplumsal kaygı ağır basar. Halikarnas Balıkçısı ise hayatları denize bağlı insanların dünyasını, deniz tutkusunu, savruk ama coşkulu, şiirsi bir dille sergiler. Samet Ağaoğlu ruh çözümlemelerinin ağır bastığı doğalcı bir tutumla bireysel gerçeği, Ahmet Hamdi Tanpınar da rüya, zaman kavramları çevresinde kimi zaman bilinçaltına yönelerek içsel çatışmaları vermeyi amaçlar.

1940-1950 arası, romanın durgunluk yıllarıdır. Anılmaya değer romanların yıllara göre yapılmış bir listesi bunu görmeye yeter. Şöyle: 1940- *İçimizdeki Şeytan* (Sabahattin Ali); 1941-*Sürgün* (Refik Halit Karay), *Fahim Bey ve Biz* (Abdülhak Şinasi Hisar); 1943-*Sınıf Arkadaşları* (Cevdet Kudret), *Kürk Mantolu Madonna* (S. Ali), *Denizin Çağrısı* (Kemal Bilbaşar); 1944- *Toprak Kokusu* (Reşat Enis), *Medar-ı Maişet Motoru* (Sait Faik), *Sarduvan* (Faik Baysal);1946- *Aganta Burina Burinata* (Halikarnas Balıkçısı), *Sonsuz Panayır* (H.E.Adıvar); 1948- *Bir Şehrin İki Kapısı* (Samim Kocagöz), 1949- *Huzur* (A.H. Tanpınar), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (Peyami Safa), *Baba Evi* (Orhan Kemal); 1950- *Gariplер Sokağı* (Oktay Akbal), *Avare Yıllar* (Orhan Kemal).

İKİNCİ YENİ: Garip'e bir tepki olarak ortaya çıkan İkinci Yeni, söyleyişteki rahatlığın yerine şiir dilini zorlamayı, anlaşılırlık yerine anlamca kapalılığı, somuta karşılık soyutlamayı getirdi. 1960'tan sonra ise kendi içinde biçimsel aşırılıklardan arınarak, mısra işçiliğine dayanan ve şiirsel yapı kurmayı amaçlayan İkinci Yeni'nin etkinliği, 1965'te Nazım Hikmet'in kitaplarının birbiri ardına yayımlanmasıyla sona erdi. Bu akımın önemli iki temsilcisi Edip Cansever (solda) ve Turgut Uyar'dır (sağda).

Görüleceği gibi bunların bir bölümü önceki kuşağın ürünleri, bir bölümü de yeni yetişenlerin ilk eserleridir. Abdülhak Şinasi Hisar geçmiş özlemiyle yüklü bireyci eserleriyle belirirken, Ahmet Hamdi Tanpınar da tarihsel gelişimin ve uygarlık değişiminin toplumda, bireylerde yol açtığı sorunsalı irdelemeye çalıştılar. Ama yaşanan dönem toplumsal karşıtlıkların su yüzüne çıktığı, toprak reformu tartışmalarının tek parti yönetiminde bölünmelere yol açtığı bir geçiş dönemidir. Edebiyat da toplumsal, siyasal oluşumların dışında kalamaz. Ayrıca yeni yetişenler iktidarla devleti özdeş görmemekte, iktidara karşı çıkabilmektedirler.

Köye Yöneliş: Bu karşı çıkış köy ve köylüden başlayarak dönemin Türkiyesi'nin hemen bütün toplumsal sorunlarının gündeme getirilmesine yol açar. Çok partili döneme geçişi izleyen yıllarda ve 1950'lerde köye yöneliş egemen bir tutum olarak görünür.

Toplumsal gerçekçi çizgide bir çığır görünümünü alan bu yöneliş, Köy Enstitülü yazarlarla, köy kökenli ya da köyü yakından tanıyan yazarların birbiri ardı sıra ürün vermeleriyle yaygınlaşmıştır. Hasanoğlan Köy Enstitüsü tarafından çıkarılan *Köy Enstitüleri Dergisi* (1945) on yedi bin basılmakta, dergide köy incelemelerinin yanı sıra çeşitli enstitülerdeki öğrecilerin şiirlerine, hikâyelerine, köye ilişkin anılarına da yer verilmektedir. Dergi, enstitülere yöneltilen suçlamaların siyasal boyutlara ulaşıp Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in istifasıyla sonuçlanan gelişmeler üzerine kapanmış, Mehmet Başaran, Talip Apaydın, Fakir Baykurt, Mahmut Makal gibi enstitülü yazarlar şiir, hikâye ve köy notlarını başta *Yücel, Varlık, Ufuklar-Yeni Ufuklar* olmak üzere edebiyat dergilerinde yayımlamışlardır. Özellikle Mahmut Makal'ın önce *Varlık*'ta yayımladığı (1948) bir dizi köy mektup ve notları bu yolda etkili olmuş, bu yazıların toplandığı *Bizim Köy* (1950) adlı kitabı bir edebiyat olayı olarak karşılanmıştır.

Köyün, köy sorunlarının ve köy insanının dünyasının yansıtıldığı edebiyat başlangıçta üç evrede gelişmiştir. Gözlem ve betimleme düzeyinde kalan Milli Edebiyatçılardan sonra 1930-1945 arası gerçekçileri (Sadri Ertem, Sabahattin Ali, Reşat Enis, vb.) köyü konu alan edebiyata toplumsal eleştiriyi getirmiş, 1940 kuşağında yansıtmacı tutum daha ağır

Levent Şahverdi Arşivi

basmıştır. Acı gerçeğin dile getirilmesi biçiminde niteleyebileceğimiz bu yansıtmacılık, enstitülülerin köy notlarıyla belirginlik kazanmıştır. Köyü konu alan edebiyatın asıl 1954-1955 yıllarından başlayarak günümüze uzanan çizgide yetkinleştiği görülmektedir. Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde,* Yaşar Kemal'in *Teneke,* Kemal Tahir'in *Sağırdere* romanları bu olgunlaşma döneminin ilk örnekleridir.

Burada, Türk edebiyatının 1954 sonrasındaki gelişimine geçmeden 1940-1954 arasında görülen başka gelişmelerden de söz etmek gerekmektedir.

Dönemin Dergileri: Dönemin yeni edebiyata karşı en etkili dergisi Orhan Seyfi Orhon'un *Çınaraltı*'sıdır (1941-1944). "Dilde, fikirde, işde" birlik sloganıyla çıkarılan dergide Türkçülük düşüncesi savunulmuş, eskiye bağlı bir şiir anlayışı geliştirilmek istenmiş, II. Dünya Savaşı'nda Almanya ile dostluk kurulmasını öneren siyasal bir tutum benimsenmiştir. *Ülkü*'den sonra da halk edebiyatı etkisi Behçet Kemal Çağlar'ın *Şadırvan* (1949) dergisinde canlandırılmak istenir. Ama edebiyattaki yenileşme hareketini yenilikçiler kazanmış, eski kalemlerin de yer aldığı *İstanbul* (1943-1949), *Büyük Doğu* (1943-1944, ilk dönem), *Sanat ve Edebiyat Gazetesi* (1947) gibi dergilerde sonraki yılların yenlikçilerinin ilk ürünleri yayımlanmıştır. Dönemin öteki etkili dergileri *Fikirler* (1947), *Seçilmiş Hikâyeler* (1947), *Kaynak* (1948), *Yaprak* (1949), *Yeditepe* (1950), *Türk Dili* (1952), (1951), *Yenilik* (1952), *Ufuklar-Yeni Ufuklar* (1952) gibi dergilerdir. Gelenekçi kanatta ise *Hisar* (1950), *Türk Düşüncesi* (1953) dergileri çıkarılmıştır.

CAN YÜCEL (1926-), şair, yazar, çevirmen. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğrenim gördü. Bir süre Londra'da BBC'de sekreterlik yaptı. Sonradan İstanbul'a yerleşti ve geçimini kalemiyle sağlamaya çalıştı. 1965'ten sonra siyasi yazılar yazan Can Yücel, ünlü yabancı şairlerin şiirlerini Türkçe'ye uyarlayarak ve birçok yabancı yazarın kitabını dilimize kazandırarak çeviri alanında da adını duyurdu. Şiirlerini "Yazma", "Sevgi Duvarı", "Bir Siyasinin Şiirleri", "Ölüm ve Oğlum", "Şiir Alayı" "Rengâhenk" adlı kitaplarında topladı. Halk söyleyişlerine ve dilin olanaklarına yaslanan özgün "humor" ve toplumsal yergi şiirleriyle seçkinleşti.

Ödüller: Edebiyatta ilk ödüllendirme girişimiyle de bu dönemde karşılaşılmaktadır. Harf devriminden sonra yayımlanan romanlar arasında yapılan yarışma CHP tarafından 1942'de düzenlendi. Dönemin ünlü ve genellikle CHP'li ya da CHP'ye yakın sanatçılarından, gazetecilerinden oluşturulmuş yirmi beş kişilik jüri Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal*'ını birinci, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban*'ını ikinci, Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz*'ini de üçüncülükle ödüllendirdi. İlk şiir yarışması da yine CHP tarafından 1946'da açıldı. Yarışmaya 1945 yılında yayımlanmış bir şiirle katılınacaktı. Yarışma Cahit Sıtkı Tarancı'nın *Otuz Beş Yaş*'la birinci, Attila İlhan'ın *Cebbaroğlu Mehemmet*'le ikinci, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Çakırın Destanı* adlı kitabından bir parçayla üçüncü seçilmesiyle sonuçlandı. Aynı yıl bir İnönü Armağanı Kanunu çıkarılıp ödüller devletleştirildiyse de İnönü Armağanı sanat dalında 1947'de bir kez verilebildi. Yahya Kemal'in *Hayal Şehir* adlı şiiri, A. Adnan Saygun'un *Yunus Emre Oratoryosu* ve Cevat Fehmi Başkut'un *Küçük Şehir* adlı oyunu ödüllendirildi. 1950'de iktidara geçen Demokrat Parti'nin bu konuda bütçeye bir liralık ödenek ayırmasıyla, yasa fiilen geçersizleşti.

Mizah Edebiyatı: Mizah edebiyatı da Cumhuriyet öncesinde olduğu gibi Cumhuriyet sonrasında da yergi ve taşlama düzeyini pek aşamamış; hikâye ve roman alanında ise Hüseyin Rahmi Gürpınar-Ahmet Rasim çizgisini sürdüren (Ercüment Ekrem Talu, Sermet Muhtar Alus) mizahi ürünler verilmişti. Mizah alanında asıl patlama II. Dünya Savaşı sonrasında görüldü. Aziz Nesin ve Sabahattin Ali çıkardıkları *Marko Paşa* dergisiyle siyasal ve toplumsal düzeni eleştirerek yeni bir mizah anlayışı geliştirdiler. Bu, olayları ve kişileri gülünç yanlarıyla abartarak ele alan, espriye dayalı, ama güldürürken uyaran ve düşündüren bir mizahtı.

Aynı mizah anlayışını hikâye ve romana da uygulayan Aziz Nesin, eserleriyle günümüz Türk mizahının, değeri dünyaca da kabullenilen ustalarındandır. En sıradan olaylardan bile hikâye çıkarabilen gözlem gücüyle, toplumsal düzenin çarpıklığının, kurumların işleyişindeki aksaklıkların günlük yaşayışa yansımalarını ve gerçekte bir dram boyutuna ulaşan gülünç yanlarını anlatmasının yanı sıra, insanları belli alışkanlıkları, duyuş, düşünüş ve davranış biçimleri çevresinde tipleştirerek, abartılı ama yalın bir anlatımla sergilemiştir. Sonraki yıllarda Rıfat Ilgaz, Vedat Saygel, Oktay Verel, Hüseyin Korkmazgil, Muzaffer İzgü gibi adlar mizah alanında eser vermiş yazarların başlıcalarıdır.

Eleştiri, Deneme: 1940'lı yıllardaki yeni şiirin kazandığı başarıda eleştirmen olarak Nurullah Ataç'ın payı büyüktür. Edebiyata şiirle giren (1922) Ataç,Cumhuriyet döneminde deneme, eleştiri türlerindeki yazılarıyla tanınmıştı. Orhan Veli'nin *Varlık*'ta yayımlanan yeni şiirlerini ilk alkışlayan da o oldu. Daha sonra yeni şiiri sürekli savundu, genç şairleri destekleyerek Garip çizgisindeki şiirin yaygınlaşmasında etkili oldu. Ataç'la hemen aynı konumdaki Sabahattin Eyuboğlu ise daha çok bir düşünce adamı kimliğiyle hümanist düşünüşün yerleşmesi, halkçı bir kültürün oluşması yolunda çaba harcadı. Ama her ikisini de bir eleştirmenden çok deneme yazarı olarak değerlendirmekk gerekir. Deneme türünün özgün örneklerini veren Nurullah Ataç'ın yazıları, tıpkı Montaigne'de olduğu gibi bütün başat özellikleri taşır. Ataç da konuşur gibi yazar, bireyciliği savunur, üstelik onun çıkış noktası da Yunan-Latin kültürüdür. Sabahattin Eyuboğlu ise halkçı bir tavrı benimser. Onun kişiselliği bireycilikle özdeşleşmez. Ataç'ta hümanizm, insanın bireyliğini vurgulayan bir kavramdır. Eyuboğlu'nda ise bir inanç, bir dünya görüşü olarak belirir. İkisi de dogmatizme karşıdırlar, dogmatizmle savaşırlar. Ataç daha çok edebiyatın, özellikle de şiirin çevresinde dolaşır. Eyuboğlu ise bütün bir kültürü kucaklamaya çalışır. Cumhuriyet kültürü-

Levent Şahverdi Arşivi

nün oluşumunda bir aşama sayılabilecek Tercüme Bürosu'nun kuruluşu ve klasiklerin çevirisinde ikisinin birlikte görev alması çıkış noktalarının aynılığından gelir. Ama bakış açılarının farklılığı ikisini ayrı yerlere götürecek, Eyuboğlu uyanışı halk kültüründe, eski Anadolu uygarlığında ararken; Ataç tümüyle Batı'ya yönelecektir.

1950 İktidar Değişimi

1950, Türkiye'de CHP iktidarının değiştiği yıldır. Basın özgürlüğünü sağlayacağını söyleyen Demokrat Parti, demokrasi yanlısı güçlerden, aydınlardan büyük destek görmüştür. Oysa görünürde halkın oyuyla değişen iktidar aslında savaş sırasında güçlenen ticaret burjuvazisiyle büyük toprak sahiplerinin eline geçmiştir. Gerçekleştirilmek istenen dış krediye dayalı kalkınma modeli, bir yandan özellikle tarımsal üretimin ve ulusal gelirin artmasına yol açarken, bir yandan da kapitalist ilişkilerin gelişmesine ve dış borçların artmasına neden olur. Tarımdaki makinalaşma ise büyük toprak sahiplerinin işine yarar. Ulusal gelirin dağılımındaki eşitsizlik de gittikçe büyür. Bu sağlıksız gelişimin ilk belirtisi 1955'ten sonra ekonomik ve siyasal dengenin bozulmaya başlamasıdır. 1957 seçimlerinden muhalefet partisi CHP'nin güçlenerek çıkması, DP iktidarı için tehlike çanıdır. Tepki siyasal, düşünsel, kültürel alanlarda özgürlüklerin kısılması olur.

Aslında ilerici güçlere ve edebiyata karşı baskı 1950'deki iktidar değişimiyle ortadan kalkmış değildir. DP daha iktidarının ilk yıllarında ayrım gözetmeden bütün ilerici güçlere karşı tavır almıştır. Denilebilir ki DP, bu alanda CHP iktidarının sadık bir mirasçısıdır. Nitekim ilk iş olarak CHP iktidarının başlayıp bitiremediği bir işi tamamlar, Köy Enstitülerini kapatır. Daha önce de Arapça ezan yasağı kaldırılmış, radyoda Kuran okutulmaya başlanmıştır. Sonra da Halkevleri kapatılıp Türk Ocakları yeniden açılır. 141 ve 142. maddelerdeki cezalar ağırlaştırılır. CHP de kurtulamaz bu sindirme eyleminden, mallarına el konur.

1950 Sonrası Edebiyat

Orhan Kemal, Kemal Tahir, Yaşar Kemal: Bu olumsuz gelişime karşın 1950 sonrası edebiyat ortamının belirgin özelliği çoksesli ve çokyönlü oluşudur. Önce de belirtildiği gibi Orhan Kemal, Kemal Tahir ve Yaşar Kemal'in köye yeni bir bakış açısıyla yaklaşan ve köy gerçeğini değişik boyutlarıyla yansıtan eserleri, köyü konu alan edebiyatın yetkinleşme sürecini başlatmıştır. Üçünün de ortak yanı, toplumsal temalara yönelmeleri, toplum yapısındaki farklılaşmadan yola çıkmalarıdır. Ama gerek izledikleri yol, gerekse vardıkları sonuçlar başkalık taşır. Üçünde de konularına bakış açısından anlatım biçimine bir kendine özgürlük söz konusudur. Yine üçü de, köy edebiyatı olarak nitelenen çığırın başlangıcında yer almakla birlikte bu edebiyatın tipik sürdürücüsü ve temsilcisi olmamışlardır.

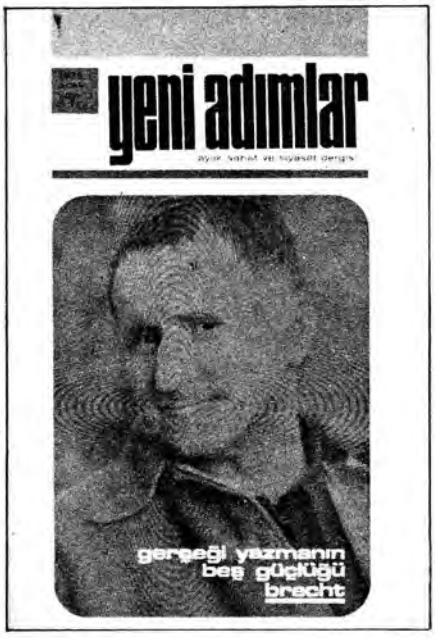
Özetlenirse; Orhan Kemal (1914-1970) sanayileşen Türkiye'nin toplum yapısını işçi-işveren ilişkileri, büyük kente gelen gurbetçilerin serüveni, geçim kavgaları ve küçük insanın dünyası çevresinde yansıttı. Aydınlık gerçekçilik dediği bir sanat anlayışıyla tiplerinin olumlu yanlarını vurgulamayı, konusuna iyimser bir bakış açısıyla yanaşmayı amaç edindi. Hareket ögesinin, kısa diyalogların ağır bastığı eserlerinde süssüz anlatımını ruh çözümlemelerine girdiğinde bile değiştirmedi. Kemal Tahir (1910-1973) Çankırı-Kastamonu çevresinde geçen romanlarında köydeki yaşama biçimini, köylünün dünyasını işledi. Tanzimat'tan bu yana değişen mülkiyet ilişkilerinin, ağalık kurumunun, eşkiyalık hareketlerinin gerçek yüzünü anlatmayı amaçladı. Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerini konu aldığı romanlarında ise siyasal çekişmeler çevresinde Batılılaşma hareketini, yeni Türk devletinin oluşumunu eleştirdi. *Devlet Ana* (1967) romanında geliştirdiği tarih tezinin ışığında Osmanlı geleneğinden kopuşun yanlışlığını vurgulamak istedi. Osmanlı toplum yapısının Batı toplumlarından farklı olduğunu, üretim biçiminin ve üretim ilişkilerinin kendine özgülüğünü savunan bu tez Kemal Tahir romanının da anahtarıdır. Yaşar Kemal (doğ. 1922) ise hemen bütün romanlarında Çukurova'yı konu edinerek toplumsal çelişkileri ve çatışmaları, bunların insan dünyasına yansıyışlarını anlattı. Feodal ilişkilerin egemen olduğu bir düzeni, bu düzenle birlikte bütün değerlerin yıkılışını, doğa-insan ilişkilerini, insanı insan yapan tutkuları, korkuları, düşleri şiirsel bir anlatımla işledi. Devingen, değişen, soluk alan bir doğa içinde doğayla varolan insanı vermeyi amaçladı. Doğa tutkusunun yanı sıra anlatımındaki destansılık da romanlarının başlıca özelliğidir.

Köyü Konu Alan Edebiyat: 1960'a gelirken, eski ve yeni kuşaktan Reşat Enis, Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, İlhan Tarus, Orhan Hançerlioğlu, Talip Apaydın, Sunullah Arısoy, Necati Cumalı, Fakir Baykurt gibi sanatçıların hikâye ve romanlarıyla köyü konu alan zengin bir edebiyat oluşmuştur. Özellikle Fakir Baykurt'un Yunus Nadi Armağanı'nı kazanan (1958) *Yılanların Öcü* romanı bir edebiyat olayı olarak karşılandı. *Yılanların Öcü* gerek tiplemesi, gerek köy sorununun kavranışı ve getirilen çözüm bakımından, şematik olarak nitelenen köy romanlarının en yetkin örneğidir. Yoksul köylü-ağa çatışması, ağa-muhtar-jandarma işbirliği, ilerici öğretmen ya da bürokrat gibi köy romanının başlıca öğeleri romanda başarılı biçimde kullanılmıştır. Bu şematizm, daha önce Sadri Ertem'de görüldüğü gibi kurmaca değildir. Doğrudan doğruya gerçekten kaynaklanmaktadır. Genellenirse, 1950 sonrası köy edebiyatı, köyü gözlemlemiş ya da kendisi köylü kökenli yazarların ürünüdür ve anlatılan çoğu kez yaşanmış bir gerçekliktir. Amaç, toplumsal bir sorun olarak köyün gündeme getirilmesi olunca, yaşanılan gerçeklik, yaşanılan olaylar ve bu olaylarda yer alan kişiler düzeyinde edebiyata yansıtılmıştır. Köy Enstitüleri ise hem kaynak, hem getirilecek çözüm açısından köy edebiyatını beslemiştir.

Yeni Bir Hikâye Anlayışı: Köy edebiyatına koşut olarak 1950-1960 arası adlarını duyuran Vüs'at O. Bener, Yusuf Atılgan, Nezihe Meriç, Leyla Erbil, Ferit Edgü, Demir Özlü, Onat Kutlar, Erdal Öz, Adnan Özyalçıner, Bilge Karasu gibi hikâyecilerin köy edebiyatı gerçekliğine tepki olarak yeni bir hikâye anlayışı geliştirdikleri görülür. Amaçlanan, gerçekçiliğin yadsınması, gerçekçilik dışında bir sanat anlayışının yerleştirilmesi değil, gerçekçiliğe yeni bir yorumun getirilmesi gerektiğidir. Karşı çıkılan, köy edebiyatındaki basmakalıplık ya da dar bir çevreye, küçük adamın serüvenine kapanan hikâyedeki kısırlıktır. Olay anlatımına dayalı, birörnek kişilerin yansıtıldığı yüzeysel gerçekçiliğin aşılması savunulmaktadır. Bir önceki kuşağa ve köy edebiyatına yöneltilen bu eleştirilere bağlı olarak hikâyede bireyin öne alındığı, dış gözlemin yerine iç gözlemin geçtiği, olayların değil durumların irdelendiği görülmektedir. Sait Faik'in son dönem hikâyelerine bağlanabilecek bu yeni atılım, gerçeküstücülük, varoluşçuluk benzeri

Levent Şahverdi Arşivi

12 MART SONRASI: 12 Mart 1971'i izleyen yıllarda edebiyatı ideolojik bir temele oturtma eğilimi ağırlık kazandı. "Yansıma", "Yeni Adımlar", "Militan", "Sanat Emeği" gibi dergiler, yalnız edebiyat dergisi kimliği değil, -alınan değişik siyasal tavırlarla- bir düşünce dergisi kimliğini de taşıdılar.

akımlarla Fransız yeni romanının ve bilinç akımı tekniğinin de etkilerini taşımaktadır.

Hikâyedeki bu yeni arayış, Vüs'at O. Bener ve Nezihe Meriç'in yanı sıra, özellikle *a dergisi* (1956) çevresinde toplanan gençlerin ürünleriyle yaygınlaştı. Hikâyeye bunalım, tedirginlik, yalnızlık gibi temalar egemen oldu. Bireysel açmazların, duyarlıkların işlendiği, biçim kaygısının ağır bastığı hikâyelerdi bunlar. Bu eğilimde aynı yıllarda şiirde görülen ve İkinci Yeni adı takılan arayışın da payı büyüktü. Bir bakıma şiirde ve hikâyede hem özde, hem biçimde birbirini besleyen, bütünleyen iki yeni arayış gelişmişti.

İkinci Yeni Şiiri: 1960 öncesinde, Muzaffer Erdost'un İkinci Yeni adını taktığı şiir hareketi Garip'e tepki olarak doğmuştur. İlhan Berk, Cemal Süreya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Ece Ayhan, Ülkü Tamer, Kemal Özer akımın bellibaşlı adlarıdır. İlk ürünler *Yeditepe* (1954-1955)'ve *Pazar Postası*'nda (1956) yayımlanır. Oktay Rıfat da *Perçemli Sokak*'ı (1956) çıkararak yeni arayışa katılır. Şairler dışında Muzaffer Erdost hareketin kuramcısı görünümündedir.

Garip'in tam karşıtı bir noktadan yola çıkan İkinci Yeni, söyleyişteki rahatlığın yerine şiir dilini zorlamayı, anlaşılırlık yerine anlamca kapalılığı, somuta karşılık soyutlamayı, değişik çağrışımlarla, imgelerle yüklü bir söyleyişi getirir. Halk şiirine sırt çevrilir. Mısra anlayışına, sözcüklerle oynamaya yönelinerek eski şiirle zayıf da olsa bağlantı kurulur. Biçim öne alınır. Ayrıca aklı boşlayan, daha doğrusu aklın mantıksal işleyişine sırt çeviren gerçeküstücü anlayış İkinci Yeni şiirinin belirgin özelliklerindendir. İkinci Yeniciler, gerçeküstücülerin bilinç dışına yönelişlerini, çağrışımlarla zenginleşen imgeciliklerini, düş, fantezi ve alay ögelerinden yararlanışlarını ustaca değerlendirirler.

Tartışmalar ve Edebiyat Olayları: 1950-1960 arasında edebiyat tartışmaları köy edebiyatı, gerçekçilik, şiirde anlam-anlamsızlık ve biçim konuları çevresinde yürütülmüş, sanatın toplum için olup olmadığı sorunu yeniden gündeme getirilmiştir. CHP yarışmasında (1946) adını duyuran Attila İlhan, toplumsal gerçekçiliği (sosyal realizm) savunan yazılarında şiirden hikâyeye Cumhuriyet sonrası edebiyatını, özellikle 1940 sonrasını eleştirir. Attila İlhan'a göre toplumsal gerçekçiliğe, Atatürkçülüğe dayalı ve *"ulusal koşulların içerisinden diyalektik yöntemle özgün bir estetik bileşime ulaşılarak"* varılabilir. Sanatçı maddi gerçekleri olduğu gibi değil *"estetik image' lar halinde"* görüp eserine yansıtır. Fethi Naci ise toplumsal gerçekçilik kavramı yerine toplumcu gerçekçilik kavramını kullanır. Ona göre sanat gerçekliğin sıradan bir kopyası değildir, gerçekliği aşmak, değiştirmek çabasıdır. Buysa *"Beş duyu gerçekçiliği"* ile olmaz. Gerçeğin bilimsel verilerle değerlendirilip sanatın araçları kullanılarak gösterilmesi gerekir. Nurullah Ataç, sanatın toplumsallığını savunan bütün görüşlere karşıdır. Bunun sanatın özgürlüğünü kısıtlamak olduğunu savunur. Memet Fuat özgürlükçüdür. Yeniliği savunurken toplumcuları, Ataç'ı, İkinci Yenicileri sanata, sanatçıya kural koymakla suçlar. Hüseyin Cöntürk, bilimlerden yararlanan, kişisel yargıları azaltan bir eleştiri anlayışını geliştirmeye çalışır. Bu nesnel eleştiri yöntemini şiire uygularken de daha çok şiirin estetiğini inceler, biçim araştırmasına, metnin çözümlenmesine yönelir. Halis Acarı adıyla yayımlanan eleştirilerinde Asım Bezirci de bilimsel eleştiriyi savunur. *Pazar Postası,* Muzaffer Erdost'un da etkisiyle İkinci Yeni'nin en çok göründüğü yayın organıdır. *Seçilmiş Hikayeler, Dost* (1957), *a dergisi* (1956), *Yeditepe, Kaynak* da yeniliğe açık dergilerdir. İlk özel ödüller de bu dönemde konulur:

Levent Şahverdi Arşivi

Yeditepe Şiir Ödülü (1954), *Türk Dil Kurumu Ödülleri* (1955), *Sait Faik Hikâye Armağanı* (1955). Turhan Tükel'in yönettiği, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Talip Apaydın, Fakir Baykurt ve Mahmut Makal'ın katıldığı bir açık oturumda (1959) ise köy romanı tartışılır. Askeri bir müdahaleyle 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti iktidarına son verildiğinde genel çizgileriyle edebiyat ortamı bu görünümdedir.

27 Mayıs Hareketi

Aslında Türk toplumu, 27 Mayıs hareketiyle bir düzen değişikliği geçirmemiş, bir toplumsal patlama olmamıştır, ama bir politika değişmiştir. Politikadaki bu değişme, düşünce özgürlüğü uğruna verilen mücadelenin ilk etkisi olarak yeni bir anayasa yapılmasıyla somutlaşır. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük sonucu ise yayın alanında bir patlama görülür. Belirli bir programla yürütülmese ve ticari kazanca yönelik olumsuz örneklere rastlansa da, çağdaş düşüncenin, özellikle sosyalist literatürün belli başlı ürünleri birbiri ardına Türkçe'ye çevrilerek yayımlanır.

Ayrıca 1960'tan sonra Türk toplumunun sosyoekonomik yapısında kimi değişimler gözlenir. 1963'ten başlayarak tarımsal üretimin gerilemesi ve sınai üretimin artması, yani montaja dayansa da sanayileşmenin hızlanması, toplum yapısındaki çözülmelerin de hızlanmasına yol açmıştır. Sanayi toplumuna geçiş, feodal ilişkilerin bir süreç boyunca tasfiyesi, kentleşmenin hızlanışı gibi sonuçlar doğurmuş, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi ise sınıfsal çelişkilerin keskinleşmesine yol açmıştır.

1960 Sonrası Edebiyat

Edebiyatta ise 1950 sonrasında görülen eğilimler 1965'lere kadar sürdü. 27 Mayıs'ı izleyen aylarda dergilerin devrim şiirleriyle bezenmesi bir yana bırakılırsa, genelde bir kıpırtı, bir değişim görülmedi. Bir anlamda 27 Mayıs, edebiyatı hazırlıksız yakalamıştı. Ya da başka deyişle edebiyat toplumsal-siyasal gelişimden soyutlanmış, toplumun isterlerine karşılık vermeyen bir doğrultuya girmişti.

Edebiyatta Yeni Arayışlar: 1960'tan sonra da İkinci Yeni, kendi içinde biçimsel aşırılıklardan arınarak, yeni imgelere, mısra işçiliğine dayanan ve şiirsel yapı kurmayı amaçlayan arayışlarla gelişimini sürdürdü. İkinci Yenicilerin uzak çağrışımlar yaratmaya yönelik, şiire özgü bir dil oluşturma çabaları genelde Türk şiirini de etkiledi. Artık amaç anlamsızlığı değil, yeni anlamları yakalamaktı.

Aslında İkinci Yeni, sözcüğün gerçek anlamıyla bir akım değildi. Ortada manifestosuyla sanat alanına çıkmış bir topluluk da yoktu. Garip dışında yeni bir şiir geliştirmek isteyenler belli ölçülerde uyuşuyorlardı, o kadar. Üstelik İkinci Yeni'yi temsil ettiği söylenen şairler, Oktay Rifat'tan Ülkü Tamer ve Kemal Özer'e aynı şiiri yazmıyorlardı. Cemal Süreya'nın, Turgut Uyar'ın, Edip Cansever'in şiirleri hiç de anlamsız değildi. Ece Ayhan'da anlamsızlık değil, anlamın zorlanması söz konusuydu. İlhan Berk ise, şiir serüveninin bütününde görüldüğü gibi, bu kez de anlamsızlığı yalnızca deniyordu. Kısacası şiirdeki bir yenilenme çabasına akım görünümünü kazandırmaya çalışan ve bunu başaran İkinci Yeni'nin isim babası Muzaffer Erdost'tu. Ama 1965'lere gelinirken *Yön* dergisinde Nazım Hikmet'in şiirlerinin yayımlanması, 1936'dan beri basılmayan kitaplarının birbiri ardına çıkması akım olarak İkinci Yeni'nin sonu oldu. Zaten yukarda sayılan şairler, Ece Ayhan dışta tutulursa, toplumsal özlere açılarak yeni bileşimler ardındaydılar. Yeniden gündeme gelen toplumcu şiir, geçirilen bütün deneyleri özümseyerek, kaldığı yerden değil, gelinen yerden bir gelişim sürecine girdi.

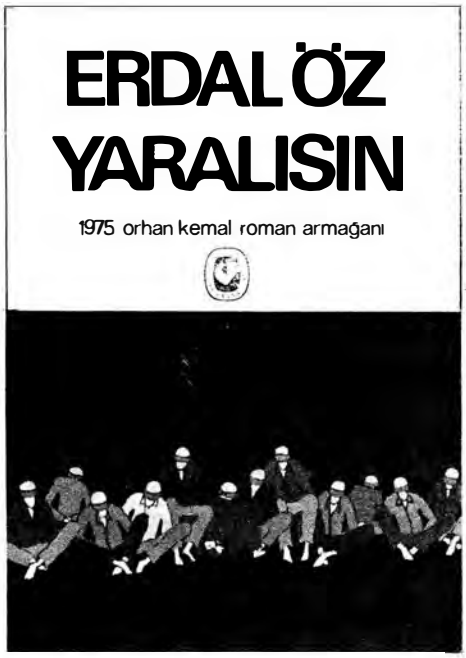
Bu yeni oluşum şöyle özetlenebilir:
1960-1965 arasının belirgin özelliği edebiyata gösterilen ilgisizliktir. Bu ilgisizlikte, edebiyatın, özellikle şiirde ve hikâyede soyuta, anlamca kapalılığa,bunaltı, tedirginlik, saçma gibi temalara yönelişinin payı büyüktür. 1960 öncesi hikâyecilerin gerçeği yeni baştan değerlendirme, kişiyi çevresindeki nesnelerle, insanlarla ilişkileri açısından ele alarak yalnız davranışlarıyla değil düşünce ve duyarlığıyla, psikolojisiyle verme çabaları da özelin sınırlarında takılıp kalmıştı. Kişinin sorunlarına hep bir ben'in çevresinde yaklaşıldığı için gerçekçilik yine tekyanlı, tek-parçalı bir bütün olarak çiziliyordu. Buysa yazarı duyarlığının tutsağı durumuna getirmiş, içe kapanmasına yol açmıştı: Yaşananın saçmalığı, içgüdülerin dış koşullarca sınırlanması sonucu düşülen mutsuzluk duygusu, kendini tarihi olan bir nesne gibi kavrayamayışın doğurduğu umutsuzluk, varoluşsal anlamda seçme özgürlüğünün bulunmayışının yarattığı soyut bir başkaldırı... Bütün bunlar 27 Mayıs ortamında okuyucu dediğimiz orta sınıfa bir şey söylemiyordu. Devrim coşkusunun yaşandığı, yeni bir anayasanın yapıldığı günlerde söyleyemezdi de. Sorular sorulup yanıtlar aranıyor, yeni bir takım kavramların sözü ediliyor, düşünce özgürlüğü yaşanmak isteniyordu. Açığı kapatmak için çeviriye yönelindi ve okuyucu düşünce eserlerine kaydı.

Bu durumdan en az zarar gören köy edebiyatı oldu. Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü* romanının uyandırdığı ilgi Metin Erksan tarafından çekilen filminin (1962) dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ilgisiyle gösterilebilmesi, toprak reformu konusunun tartışılmasıyla daha da arttı. Bu ilgi, Şevket Süreyya Aydemir'i bile ütopik düşüncelerini romanlaştırmaya (*Toprak Uyanınca,* 1963) itti. Milliyet gazetesi, Karacan Armağanı'nın ilkini (1962) *Bir Memleket Gerçeği* konulu yazılara ayırdı. Dursun Akçam, Kerim Korcan ve Erol Toy bu yarışmayla adlarını duyurdular. Baykurt'un yanı sıra Talip Apaydın, İlhan Tarus, Samim Kocagöz, Yusuf Ziya Bahadınlı, Behzat Ay köy romancılığını sürdürdüler. Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* (1966) adlı romanı ise, dil ve anlatımı, kuruluş özelliği, alışılmış tiplemenin dışına çıkışıyla yankı uyandırdı.

Toplumcu Sanat: Edebiyatın günümüze ulaşan gelişiminde dönüm noktası 1965'lerdedir. Nazım Hikmet'in şiirlerinin yayımlanması yanlız toplumcu şiiri değil genelde toplumcu sanatı gündeme getirdi. Bunda çeviri eserlerle gelen yeni bilgilerin, tarih, toplumbilim alanındaki inceleme ve araştırmaların da payı büyüktür. Türk toplumunun tarihsel gelişiminin yeni bir bakış açısıyla, çağdaş bilimsel yöntemlerle incelenmesi de bu dönemdedir. Hemen her alanda bir yeniden değerlendirme eylemine girilmesi geçmişe ilişkin kalıplaşmış yargıların da değişmesine yol açmıştır.

Şiir ve Hikâyede Geçmişle Hesaplaşma: Edebiyatta bu yeniden değerlendirme eylemi, önce bir hesaplaşma olarak gündeme geldi. İlk hedef de İkinci Yeni şiiri, edebiyattaki bireysel eğilimler ve soyuta yöneliş oldu. *Yeni Ufuklar* dergisinin "1950-1960 Kuşağının Ozan ve Hikâyecileri Kendi Kendileriyle ve Çağlarıyla Hesaplaşıyorlar" başlığıyla sunduğu özel sayıyı (Ocak 1967), *Ant*'ta Ece Ayhan, Edip Cansever, Ahmet Oktay, Cemal Süreya, Ülkü Tamer ve Turgut Uyar'ın ka-

Levent Şahverdi Arşivi

70'Lİ YILLAR: 1970-1980 yılları edebiyatının belirgin özelliği politikleşmedir. Erdal Öz'ün "Yaralısın", Sevgi Soysal'ın "Şafak", Adalet Ağaoğlu'nun "Bir Düğün Gecesi" adlı romanları son yılların üzerinde en çok tartışılan eserleri oldular.

tıldığı açıkoturum izledi. (Mart 1967). Fethi Naci bu şairlere yöneltiği *"Yazdığınız şiirin okurdan koptuğu, şiir okuru sayısını gitgide azalttığı, şiire ilgiyi gevşettiği ileri sürülüyor. Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?"* biçimindeki soruyu, ikinci bir açık oturumda Asım Bezirci, Cevat Çapan, Memet Fuat ve Selahattin Hilav'a şairleri konu edinerek yöneltti (Nisan 1967). *Yeditepe,* edebiyat kuşağı kavramını ve Cumhuriyet Edebiyatını (Nisan 1967); *Varlık* edebiyatta toplum sorunlarından kaçış ve soyuta yöneliş eğilimini (Eylül 1967); *Yeni Gerçek,* şiirde dünya görüşü ve estetik anlayışını (Ekim, Kasım 1967) konu edinen soruşturmalarla hesaplaşma kervanına katıldılar. *Soyut* dergisinde Ahmed Arif'in 1944-1955 arasında yayımlanmış on şiirinin Cemal Süreyya'nın yazısıyla sunulması (Mart 1967) ise toplumcu şiir, toplumcu sanat yolunda Nazım Hikmet'ten sonra ikinci örnek sayıldı. 1940 kuşağının toplumcu şairleriyle bağlantı kuruldu.

Gençler ve Toplumcu Şiir: 1960 sonrasında yetişen ve İkinci Yeni etkisinde şiirler yazan gençlerin toplumcu şiire yönelişi de bu yıllardadır. İsmet Özel'in *Şiir Sanatı*'nda yayımlanan (s.6-7, 1966) *Partizan*'ıyla, Ataol Behramoğlu'nun *Papirüs*'te yayımlanan (s.14,1967) *Bir Gün Mutlaka*'sı bu yoldaki ilk örneklerdir. Daha sonra *Ant* dergisinde Osman S. Arolat'ın düzenlediği bir açık oturumda (Aralık 1969) Özel ve Behramoğlu'nun yanı sıra Süreyya Berfe ile Özkan Mert de İkinci Yeni'yi eleştirerek toplumcu şiiri savunacaklardır. Yalnız bir adım daha atılmış,toplumcu kavramı yerini devrimci kavramına bırakmıştır. İsmet Özel ve Ataol Behramoğlu'nun kurucusu oldukları *Halkın Dostları* (1970-1971) dergisi bu atılımın ürünüdür

Şiirde Değişik Eğilimler: Günümüze kısaca özetlenen bu aşamalardan geçerek gelen Türk şiirinde toplumsal temalardan bireysel duyarlıklara, en aşırı biçim denemelerinden gelenekten yararlanan söyleyişlere, güncel olayların dile getirilişinden tarihin yeniden yorumlanışına değişik eğilimler egemendir. Belirli dönüm noktalarında yer aldıkları için anılan adlara 1950'den 1980'e Metin Eloğlu, Nevzat Üstün, Özdemir Asaf, Can Yücel, Gülten Akın, Hasan Hüseyin, Özdemir İnce, Ahmet Oktay, Hilmi Yavuz, Tekin Sönmez, Ali Yüce, Refik Durbaş, Yaşar Miraç gibi öz ve biçim olarak ayrı birer şiiri geliştiren adlar da eklenirse çokseslilığin boyutları somutlaşır.

1971 Sonrası ve Edebiyatta Politikleşme

12 Mart 1971'i izleyen yıllarda toplumdaki politikleşmenin hızlanması, kentlere göçün ve çarpık kentleşmenin yarattığı sorunlar, işsizliğin yarattığı dış göç, gerçekçi edebiyatın başlıca konularını oluşturdu. Edebiyatı ideolojik bir temele oturtma eğilimi de bu dönemde ağırlık kazandı. Değişik bakış açıları ve değişik yorumlarla gündeme getirilen sanatın işlevi konusu sanat anlayışını belirlediği gibi edebiyatın da politikleşmesine yol açtı. *Yeni a* (1972-1974), *Yansıma* (1972-1975), *Yeni Adımlar* (1973-1975), *Yarına Doğru* (1973-1976), *Militan* (1975-1976), *Türkiye Yazıları* (çıkarılışı 1977), *Sanat Emeği* (1978-1981) gibi dergiler, yalnız edebiyat dergisi kimliğini değil, alınan değişik siyasal tavırlarla bir düşünce dergisi kimliğini de taşıdılar. Bu gelişim *Yeni Dergi* (1964-1975), *Yeni Ufuklar* (1953-1976) gibi düşünce ortamındaki hızlı değişime ayak uyduramayan dergilerin sonu oldu. Yine bu dönemde yazarların etkili bir örgütlenme girişimiyle karşılaşıldı. Kurulan Türkiye Yazarlar Sendikası (Mayıs 1973) özellikle kitap yasaklamaları ve toplatmaları, yazarlara yöneltilen baskılar konusunda demokratik bir mücadele yürüttü. Yurt düzeyinde yerel belediyelerce düzenlenen şenliklere, çeşitli açıkoturum, sempozyum ve panellere katıldı; imza günleri, yazarları anma toplantıları düzenlendi; İzmir Fuarı'nda kitap reyonu açtı. Ayrıca Kültür

Levent Şahverdi Arşivi

Yurt Dışında Türk Edebiyatı

Türkçe bir edebi metnin yabancı bir dile aktarılması, ilk kez 15. yüzyılda Osmanlılara esir düşmüş bir Transilvanyalı'nın Yunus Emre'yi Latince'ye çevirmesi ile gerçekleşti.

Tanzimat'la başlayan Batılılaşma sürecinde, Türk edebiyatı özellikle Fransa'da ilgi uyandırdı. Doğu Dilleri Okulu'nda Türk dili ve Türk edebiyatı üzerine çalışmalar yapıldı. Ancak Türk edebiyat ürünlerinin yabancı dillerle daha yakından tanışması Cumhuriyet dönemine raslar.

1930'lardan Sonra: Cumhuriyet'in ilanından sonra bir süre için İngiltere'ye yerleşen Halide Edip Adıvar, 1928'de *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı Kurtuluş Savaşı anılarını önce *Turkish Ordeal* adıyla İngilizce yayınladı. Bunu 1935'te *Clown and His Daughter* adıyla basılan *Sinekli Bakkal* izledi.

1930'larda edebiyat ürünlerimiz düzenli olarak Fransızca'ya çevrildi. Devletin bu işle ciddi olarak ilgilenmesi ve Fransız üniversitelerinin de katkılarıyla Türk yazarları Fransa'da okunma imkanını buldular. 1948'de 2. basımı yapılan *Antologie des Evrivains Turcs d'Ajourd'hui (Çağdaş Türk Yazarları Antolojisi)*nde Peyami Safa ve Nazım Hikmet gibi yazarlarımız eserleriyle tanıtılıyorlardı. Benzer yollarla Halide Edip ve Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlarımız da Fransızca'ya çevrildiler. Ancak bu çalışmalar istenilen sonuca ulaşamadı ve çevrilen eserler oldukça dar bir okur kitlesiyle sınırlı kaldı.

1936'larda ünlü şair Aragon'un yönettiği "Commune" dergisinde Nazım Hikmet'in şiirleri Fransızca yayınlandı. Bu çeviriler Fransa'da geniş okur kitlelerinin dikkatlerini Türk Edebiyatı'na çekti.

Aynı yıllarda Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halit Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Güntekin, Ercüment Ekrem Talu, Halide Edip Adıvar ve Güzide Sabri gibi yazarlarımız Yugoslavya'da okunuyordu.

1947-1957 yılları arasında Türk yazarları Almanca'ya da çevrildi. Yakup Kadri, Sabahattin Ali, Nazım Hikmet ve Necati Cumalı, Alman okurlara sunulurken, bunlara ek olarak Mahmut Makal, Sait Faik, Aziz Nesin, Samim Kocagöz, Bülent Ecevit gibi yazarların eserleri 1952'den sonra Romanya'da basılıyordu. Ayrıca çeşitli yazarları kapsayan antolojiler, Romanya ve Almanya'da Türk edebiyatının tanıtılmasında rol oynuyordu.

Evrenselliğe Doğru

1960'lı yıllardan başlayarak günümüze uzanan süreçte, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılan ve özellikle Almanya'da yoğunlaşan kalabalık bir Türk işçi topluluğunun varlığı, Türk edebiyatının yabancı dillerle tanışması serüvenini derinden etkiledi.

Daha önceki yıllarda, özellikle Almanya'da, Türk edebiyatı ile çok dar bir çevre ilgilenmişken, 70'li yıllara gelindiğinde bu ilginin niteliğinde ve niceliğinde bir yoğunlaşma göze çarpıyordu. Almanya'da yaşayan milyonu aşkın Türk işçi topluluğu ve bu topluluğun Alman toplumu ile içiçe yaşamaya çalışmasının yarattığı sorunlar, gittikçe artan sayıda Alman'ın Türkçe öğrenmeye çalışmasına yol açtı. Almanlar, bir arada yaşamak durumunda oldukları insanların sosyal yapıları ve kültürleriyle ilgilenmeye gerek duydular. Bunun sonucu olarak Türkçe'den Almanca'ya çevrilen eser sayısında önemli ölçüde bir artış göze çarpıyor. Başında bir Türk yönetmenin bulunmasına karşın bir Alman yayınevi olan Ararat-Verlag, yalnızca Türkçe'den çeviri eserler basıyor. Fransa'da ise FRP, Maspero, Gallimard, Flammarion yayınevleri Türk yazarlarının eserlerine yayınları arasında yer veriyor. Çeşitli yazarlarımızın ürünleri gerek kitap olarak, gerekse dergi ve antolojilerin kapsamında çok çeşitli dillere çevrildi. Ancak Aziz Nesin, Nazım Hikmet ve Yaşar Kemal, hiç kuşkusuz ürünleri düzenli olarak en çok çevrilen yazarlarımız.

Balkan ülkeleri ve Sovyet Türkologlarının Türk şair ve öykücülerinin eserlerinden yaptıkları derleme çalışmalarının yanı sıra; Fransa'da Nedim Gürsel, Güzin Dino, Pertev Naili Boratav, Altan Gökalp; Almanya'da Fakir Baykurt ve Yüksel Pazarkaya, Amerika Birleşik Devletleri'nde Talat Sait Halman, İngiltere'de Nermin Menemencioğlu Streater'in çabalarıyla çağdaş Türk şair ve öykücülerini kapsayan bir çok antoloji yayınladı. Türk yazarları, ürünlerini yabancı dillerde yayınlanan bir çok edebiyat ve düşün dergilerinde yayınlamak imkânını buldular.

Bütünsel bir açıdan bakıldığında, her ulusal edebiyatın yurt dışında tanınmasının dört yolu bulunduğu anlaşılmaktadır: 1. Devlet aracılığıyla tanıtma. Türk edebiyatı günümüzde bu yoldan yararlanmamaktadır. 2. Yazarların özel ilişkiler yoluyla yurt dışında tanınmaları. Bu yolu deneyen edebiyatçılarımız olduğu bilinmekteyse de, bunun onur kırıcı bir durum olarak niteleneceği kuşkusuzdur. 3. Yazarların, ülkelerinin edebiyatını kendi örgütleri aracılığıyla tanıtmaları. Bu konuda Türkiye Yazarlar Sendikası'nın birtakım girişimleri olmuşsa da bunlar yarıda kalmıştır. 4. Edebiyatın, yazarın gerçekten değer taşıdığı için tanınıp çevrilmesi.

Son yıllarda birçok Türk yazarının çeşitli dillere çevrilmesinde bu sonuncu etkenin rol oynadığı görülmektedir. Türkçenin yaygın bir dil olmayışının ortaya getirdiği dil engeli de bu yolla yavaş yavaş aşılmaktadır. Nazım Hikmet'le başlayan dışa açılma, özellikle Yaşar Kemal, Aziz Nesin ve Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın pek çok yabancı dile çevrilmelerinden, çeşitli ülkelerde geniş ilgi görmelerinden sonra hızlanmıştır. Bugün, hangi yazarların hangi dillere çevrildiğini tam olarak ortaya koyacak bir liste düzenleme imkânı yoktur. Herhangi bir kurum ya da kuruluşta bu konuya ilişkin hiçbir bilgi bulunmadığı gibi, yaşayan yazarlar bile kendi kitaplarıyla ilgili kesin ya da kesine yakın bilgi verememektedirler. Bu eksikliğin bir an önce giderilmesi gerekmektedir.

EN ÖNEMLİ KÜLTÜR ELÇİLERİMİZDEN BİRİ: Ünlü mizah yazarımız Aziz Nesin, hemen tüm dünyada tanınan ender sanatçılarımızdan biridir. Hikâye ve romanları birçok dile çevrilen sanatçı, Türkiye'nin uluslararası alanda tanıtılması bağlamında çok önemli bir işlev yerine getirmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Dışişleri bakanlıklarının desteğiyle bir Balkan Ülkeleri Yazar Örgütleri Toplantısı'nı (1979) gerçekleştirdi.

Roman: 1970-1980 yılları edebiyatının belirgin özelliği olan politikleşme şiire, hikâyeye ve romana farklı düzeylerde yansıdı. Şiirde sloganın, hikâye ve romanda 12 Mart dönemi yaşantısının modalaşması bunun iki tipik örneğidir. Erdal Öz'ün *Yaralısın* (1974) romanının uyandırdığı ilgi, günceli sıcağı sıcağına dile getirme kaygısıyla birleşerek bir 12 Mart hikâyeleri ya da romanı çığırına yol açtı. Sevgi Soysal'ın, 12 Mart olgusunu ve bu olguyu oluşturan unsurları toplumsal gerçeklik içinde, ama kendi gerçekliklerini de gözden uzak tutmayan bir bütünlük anlayışıyla kavrayan *Şafak* (1975) romanı dışında birörnekliğin, çoğaltmanın tuzağına düşüldü.

Milliyet Roman Yarışması'nda birincilik kazandıktan sonra kitaplaşan, Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına*'sı (1975) ile Adalet Ağaoğlu'nun ardarda üç ödül kazanan *Bir Düğün Gecesi* (1979) adlı romanı ise son yılların hem üzerinde tartışılan hem de başarıları kabullenilen eserleri oldular. Zaman olarak biri (Türkali) 27 Mayıs'ı, öteki (Ağaoğlu) 12 Mart'ı konu edinen iki romanın ortak yanı anlatımlarının özgünlüğüydü. Ayrıca her iki roman, Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ı (1959), Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ı (1971) ve Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı*'sından (1972) sonra küçük burjuva aydınının bireysel ve toplumsal gerçekliğini değişik bakış açılarıyla irdelemekteydi. Selim İleri de *Her Gece Bodrum* (1976) romanından başlayarak küçükburjuva aydınının dramını yalnızlık temi, yozlaşmış ilişkiler ve bireyin açmazları çevresinde sergiledi. Pınar Kür, Demir Özlü, Aysel Özakın, Afet Ilgaz aynı olguyu değişik boyutlarda işleyen ürünler verdiler. Attila İlhan *Aynanın İçindekiler* üstbaşlığıyla topladığı *Bıçağın Ucu* (1973), *Sırtlan Payı* (1974), *Yaraya Tuz Basmak* (1978) romanlarıyla Türkiye'nin son elli yıllık gelişimini toplumun sivil, asker aydınlarıyla üst kesiminden seçtiği kişiler çevresinde vermeyi amaçladı. Erol Toy ise Osmanlıdan bu yana belli tarihsel dönemleri konu edinerek anlatımcı bir romana yöneldi.

Hikâye: Hikâyede, *Türkler Almanya*'da (1966) romanından sonra birbiri ardına yayımlanan kitapları kısa sürede ilgiyi çeken Bekir Yıldız, gücünü olayın çarpıcılığından alan ve anlatımda yoğunluğun amaçlandığı hikâyeleriyle toplumcu gerçekçi çizgiyi sürdürdü. Güneydoğu Anadolu yöresinin insanlarını, bu insanların feodal ilişkilerce belirlenen dünyasını, törelerin yol açtığı insani çatışmaları sergiledi. TRT'nin düzenlediği (1970) sanat ödülleri yarışmasıyla adlarını duyuran (1971) Ümit Kaftancıoğlu ve Osman Şahin de konularını Anadolu'nun değişik bölgelerinden alan hikâyeleriyle sivrildiler.

1975'te Sabahattin Ali ve Sait Faik'in hikâyeciliği çevresinde açılan tartışma ise değişik sanat anlayışlarının çatışması biçiminde gelişti. Bekir Yıldız'ın, Sabahattin Ali'nin ölüm yıldönümü dolayısıyla düzenlenen bir toplantıda yaptığı ve Sait Faik'ten çok onun hikaye anlayışını savunanları yerdiği konuşma tepkilere yol açtı. Ama bu edebiyat olayı bir tartışmadan çok bir karşılıklı suçlama biçiminde gelişti. *Yeni Ortam* gazetesinin köy gerçeklerini konu alan hikâye ve romanları gündeme getirdiği soruşturma da daha az yankı uyandırarak benzeri biçimde sonuçlandı.

1970-1980 yılları, genelde, hikâyeye toplumsal bir işlev yükleyip edebiyatı toplumun kültürel ve siyasal gelişiminde öncü olarak gören hikâyecilerin yanı sıra gerçekçiliği farklı biçimde yorumlayan hikâyecilerin ürünleriyle de zenginleşen bir dönemdir. Olaydan çok bir durumu vermeyi, insanı bireysel ve toplumsal gerçekliğiyle yansıtmayı amaçlayan, çağrışımlar ve geriye dönüşlerle gelişen, ayrıntıların değerlendirildiği hikâyeler, şiirde olduğu gibi hikâyede de bir çoksesliliği vurgular. Muzaffer Buyrukçu, Tarık Dursun K., Zeyyat Selimoğlu, Tahsin Yücel gibi 1950 sonrası hikâyecileriyle, adlarını 1970 öncesi duyuran Füruzan, Tomris Uyar, Afet Ilgaz, Selim İleri, Nedim Gürsel gibi adlar günümüz Türk hikâyesinin, daha önce anılan adlarla birlikte bellibaşlı çizgilerini oluştururlar.

Günlük: Şiir, hikâye ve roman dışında günlük türünün gelişimi de 1950'den sonradır. Nurullah Ataç'ın 1 Ocak 1953'ten başlayarak *Günce* başlığıyla yazdığı günlüklerin *Son Havadis*'te yayımlanması türe duyulan ilgiyi artırır. *Günlük* adını taşıyan ilk eser de Salâh Birsel'indir (1955). Sonraki yıllarda Oktay Akbal. Muzaffer Buyrukçu, Mehmet Seyda, Tomris Uyar günlük türünde sürekli yazan sanatçılar olarak belirdiler.

Deneme-Eleştiri: Deneme-eleştiri türünde ise Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyuboğlu'nun yanı sıra Ahmet Hamdi Tanpınar, Suut Kemal Yetkin, Vedat Günyol, Azra Erhat, Adnan Benk, Tahir Alangu, Rauf Mutluay, Selahattin Hilav, Mehmet H. Doğan, Murat Belge deneme-eleştiri yazarları olarak sivrildiler. Nermi Uygur ve Salâh Birsel'in de denemeyi eleştiriden ayırmayı başaran ürünleri dikkati çekti. 1960 öncesi yazmaya başlayan Fethi Naci, Asım Bezirci eleştiriyi sürdürürken Konur Ertop, Doğan Hızlan, Emin Özdemir, Adnan Binyazar, Bedrettin Cömert, Atilla Özkırımlı gibi adlar çeşitli alanlarda yoğunlaşan eleştiriler, incelemeler yayımladılar.

Edebiyat Tarihi: Edebiyat tarihi alanındaki çalışmalar ise gerekli yetkinliğe ulaşamadı. Zaten Türkiye'de Fuat Köprülü'ye gelinceye kadar edebiyat tarihi çalışmalarının yöntemli bir biçimde yürütüldüğünü söylemek güçtür. Edebiyat tarihi adını taşıyan eserlerin ders kitabı biçiminde düşünülmeleri derlemeci, betimleyici bir tutumun benimsenmesine yol açmıştır. Fuat Köprülü "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" başlıklı makalesinde (1923) yöntem konusunu gündeme getirir ve özellikle Gustave Lanson'un görüşlerini değerlendirir. Bu nedenle Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* (1928) adlı eserini bu alanda verilmiş ilk ürün saymak gerekmektedir. Fuat Köprülü'nün 14. yüzyıla kadar getirip tamamlayamadığı eserinin yanı sıra anılması gereken iki eser de eksik kalmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'yle (1949), Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* (1973) yazarlarının ölümü nedeniyle bitirilememiştir. Bunlar dışında Nihad Sami Banarlı'nın *Resimli Türk Edebiyatı* (1948; genişletilmiş 2. bas. 2. cilt, 1971-1978), Ahmet Kabaklı'nın *Türk Edebiyatı* (3 cilt, 1961-1967), Seyit Kemal Karaalioğlu'nun *Türk Edebiyatı Tarihi* (3 cilt, 1973-1980) adlı eserleri -son ikisi antoloji niteliği de taşımaktadır- bilimsellikten yoksundur. Türk edebiyatının değişik dönemleri, halk edebiyatı, türler ve edebiyatçılar üzerine monografik çalışmalar yapan edebiyat tarihçileri arasında şu adlar sayılabilir: Sadettin Nüzhet Ergun (1901-1946), İsmail Habip Sevük (1892-1956), Ali Canip Yöntem (1887-1967), Vasfi Mahir Kocatürk (1907-1961), İsmail Hikmet Ertaylan (1899-1967), Mustafa Nihat Özön (1896-1980), Pertev Naili Boratav, Tahir Alangu (1916-1973), Kenan Akyüz,

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Kaplan, Cevdet Kudret, Rauf Mutluay, Şükran Kurdakul.

1980'li Yıllar ve Sonuç

Türk edebiyatı, 1980'li yıllara kağıt fiyatlarının ve basım giderlerinin yükselmesi sonucu zorlaşan yayın koşullarında girdi. Siyasal ortamın kargaşası ve yaygınlaşan, aydınları yıldırmayı amaçlayan terör Bedrettin Cömert, Cavit Orhan Tütengil ve Ümit Kaftancıoğlu'nu da kurbanları arasına aldı (1978-1980). Özellikle Anadolu kitapçılarına yönelen yasa dışı baskılar kitap satışlarını düşürdü. Bu arada ilginç bir gelişme dergicilik alanında görüldü. *Milliyet*'ten sonra *Hürriyet*'in ve büyük sermayenin çıkardığı ofset baskılı sanat dergilerine *(Milliyet Sanat, Sanat Olayı, Gösteri)* tek bir alana yönelen *Çağdaş Eleştiri* dergisi eklendi. Yazarlarca kurulan bir kooperatifin, Yazko'nun çıkardığı edebiyat ve çeviri dergileri de beklenenı aşan bir ilgi gördü. Yılların dergisi *Varlık*, Yaşar Nabi Nayır'ın ölümünden (1981) sonra içerik ve biçim değiştirmek gereğini duydu. Fethi Naci'nin başlattığı Türk romanı tartışması ise çözümlendiği sanılan sorunların yeniden gündeme getirilmesine yol açtı.

Türkiye'nin toplumsal-siyasal gelişim sürecinde yeni bir dönemi başlatan 12 Eylül'ün, edebiyata neler getirip ondan neler götüreceği bugünden kestirilemez. Ama hukuksal düzenlemelerin edebiyatı etkileyeceğini, özde ve biçimde yeni arayışlara iteceğini söylemek de yanlış olmaz. Kesin olan, bütün ulusların tarihinde de görüldüğü gibi, edebiyatın şu ya bu biçimde tanıklık görevini yerine getireceğidir ●

Edebiyat Ödülleri

Ülkemizde edebiyat ödüllerinin geçmişi oldukça kısadır. Bu alanda ilk girişim CHP'den geldi. 1942'de, harf devriminden sonra yayımlanmış romanlar arasında yapılan bir değerlendirmede, H. Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal*'ı birincilik, Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban*'ı ikincilik, A. Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz*'i üçüncülükle ödüllendirildi. Yine CHP tarafından 1946'da düzenlenen bir şiir yarışmasında da *Otuzbeş Yaş* şiiriyle C. Sıtkı Tarancı'ya birincilik, *Cebbaroğlu Mehemmet* şiiriyle Attilâ İlhan'a ikincilik, *Çakırın Destanı* kitabından bir şiir ile Fazıl Hüsnü Dağlarca'ya üçüncülük ödülleri verildi. Aynı yıl bir devlet girişimi de görüldü; "İnönü Armağanları" Kanunu çıkarılıp bütçeden ödenek ayrıldı. Ama işlerliği olmadı bu kanunun, 1947'de verilen ödüller (*Hayal Şehir* adlı şiiriyle Yahya Kemal, *Yunus Emre Orotoryosu*'yla A. Adnan Saygun, *Küçük Şehir* adlı oyunuyla C. Fehmi Başkurt'a) dışında ödül verilmedi; 1950'deki iktidar değişikliğinden sonra ödenek kesilerek Yasa işlevsiz kılındı.

Bu girişimlerden sonra daha çok özel kurumlarca konan birçok ödül kısa ömürlü oldu; bir ya da birkaç kez verildikten sonra son buldu. Günümüze kadar gelebilenler: Türk Dil Kurumu Ödülleri, Yeditepe Şiir Ödülü ve Sait Faik Hikâye Ödülü'dür. 70'li yıllardan bu yana hemen bütün edebiyat dallarından verilir olan ödüllerin sayısı bugün otuzu aşmaktadır. Aşağıda 1950'den bu yana konulan ödüllerin başlıcaları, ödüllendirilen eserler ve yazarlar sıralanmaktadır. Belirtilmeyen yıllar ve dallar atlama değildir; o yıllarda ödül verilmemiştir.

Yeni İstanbul Hikâye Yarışması

Amerika'da yayımlanan *New York Herald Tribune* gazetesinin düzenlediği bir uluslararası hikâye yarışmasına katılacak Türkiye birincisini seçmek üzere *Yeni İstanbul* gazetesinin koyduğu bir ödüldü.

1950 Samim Kocagöz: *Sam Amca*
1953 Haldun Taner: *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu.*

Ataç Ödülü

Nurullah Ataç adına konmuş bir deneme/eleştiri ödülüydü, iki kez verildi.

1960 Memet Fuat: *Düşünceye Saygı*
1961 Sabahattin Eyuboğlu: *Mavi ve Kara*

Doğan Kardeş En İyi Çocuk Romanı Ödülü

1964 Mehmet Seyda: *Bir Gün Büyüyeceksin* birincilik, Vâ-Nû-Müzehher Vânû: *Korkusuz Murat* ikincilik; Talip Apaydın: *Toprağa Basınca* üçüncülük ödülü.

Varlık Roman Ödülü

1965 Yaşar Kemal: *İnce Memed*

Varlık Dergisi Eleştiri Ödülü

1972 Mehmet Ergün: *Üç Kağıtçı* birincilik; Ahmet Telli: *Kerkenez* ikincilik, Erdoğan Yılmaz: *Kaçakçı Şahan* üçüncülük ödülü.

TRT Ödülleri

TRT tarafından 1970'de açılan bu yarışma o zamana dek açılan en geniş kapsamlı yarışmaydı. 1971'de açıklanan sonuçlarla 146 ödül verildi. Aşağıda edebiyat dallarında olanlar sıralanmıştır:

Roman

Büyük Ödül: Verilmedi.
Başarı Ödülü: Fakir Baykurt: *Tırpan,* Oğuz Atay: *Tutunamayanlar,* M. Cevdet Anday: *Gizli Emir,* Abbas Sayar: *Yılkı Atı,* Sevgi Soysal: *Yürümek,* Mehmet Seyda: *Yanartaş,* Demirtaş Ceyhun: *Asya,* Tarık Buğra: *İbişin Rüyası* .

Hikâye

Büyük Ödül: Osman Şahin: *Kırmızı Yel;* Ümit Kaftancıoğlu: *Dönemeç.*
Başarı Ödülü: Fakir Baykurt: *Üç Hikâye;* Yıldız İncesu: *Saygılarımı Sunarım;* Necati Tosuner: *İki Gün;* Orhan Duru: *Ağır İşçiler;* Dinçer Sümer: *Serçe;* Mehmet Başaran: *Elif Diye Bir Türkü;* Mehmet Seyda: *Şehzadenin Başıdır;* Ahmet Say: *Komil'in Atı.*

Şiir

Büyük Ödül: Tahsin Saraç: *Direnme;* Mehmet Aydın: *Özgürlüğe Açılan Eller*
Başarı Ödülü / Şiir Kitabı: Hasan Hüseyin: *Kızılkuğu:* Afşar Timuçin: *Ayrılıkta Söylenmiş Bir Yaz Türküsü;* Gülten Akın: *Maraşlı Ökkeş'in Destanı,* Ayhan Can: *Gül Devrimi;* Mehmet Keskinoğlu: *Şiirler;* Mehmet Karabulut: *Gün Kapısı.*
Tek Şiir: Halim Uğurlu: *Anadolu Acısı;* Mehmet Taner: *Ilık Kaynama;* Cengiz Bektaş: *Morname;* M. Bozkurt Esenyel: *Gibiyim;* Tekin Sönmez: *Şafağın Demircisi;* Nurten Çelebioğlu: *Gün Doğar;* Halil Uysal: *Türkü;* İlhan Berk: *Atlas;* İsmet Sezer: *Şimdi Bütün Türkiyem*

Deneme

Büyük Ödül: verilmedi.
Başarı Ödülleri: Önder Şenyapılı: *"Korkmayın Hain Kurttan";* Mehmet Sa-

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET HALK PARTİSİ ÖDÜLERİ: Cumhuriyet Halk Partisi 1942 yılında harf devriminden sonra yayımlanmış romanlar arasında bir yarışma düzenledi. Fotoğrafta katılan eserleri inceleyen büyük jüri. Oturanlar; soldan sağa Halit Ziya Uşaklıgil, Yahya Kemal Beyatlı, Hüseyin Cahit Yalçın, CHP Genel Sekreteri Dr. Fikri Tüzer, Prof. Mustafa Şekip Tunç, İbrahim Alaaddin Gövsa, İsmail Habib Sevük, Ayakta duranlar: Hakkı Tarık Us, Behçet Kemal Çağlar, Ahmet Muhip Dıranas, Behice Boran, Nafi Atuf Kansu, Suut Kemal Yetkin, Ahmet Kutsi Tecer, Kemal Kaya, Mustafa Nihat Özön, Nasuhi Baydar, Nurullah Ataç, Nurettin Artan, Kadri Yaman, Sabahattin Eyüboğlu, Ferit Celal Güven, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Vedat Nedim Tör, Sabri Esat Siyavuşgil.

lihoğlu: *"Halk Gerçeği ve Halkçı Sanat"*; Mehmet Salihoğlu; *"Kendinden Vermek"*; Mehmet Salihoğlu: *"Yobazlık, Solculuk ve Atatürk Üstüne"*; Cemil Yener: *"Yardım ve Armağan Üstüne"*; Salah Birsel *"Keçi Çobanı ve Kuzu Çobanı;"* Şevket Yücel: *Kendini Yenilemek ve Eşek"*; İlber Ortaylı: *"Siyasi Hikâye Türü Açısından Musahipzade Celâl Bey Üzerine Bir Deneme."*

Yeditepe Şiir Ödülü

Yeditepe dergisi ve yayınları adına Hüsamettin Bozok tarafından 1954'te kuruldu. Bir önceki yılın, seçicilerce en beğenilen şiir kitabına verilir. Katılma zorunluğu yoktur. Kurul yayımlanmış bütün şiir kitaplarını gözden geçirir ve sonuç *Yeditepe* dergisinin kuruluş yıldönümü olan 1 Nisan'da açıklanır. Kazanan şairler ve kitapları yıllara göre şöyle:

1955 Oktay Rifat: *Karga ile Tilki*
1956 Fazıl Hüsnü Dağlarca: *Asû*
1957 Behçet Necatigil: *Eski Toprak*
1958 Edip Cansever: *Yerçekimli Karanfil*
1959 Cemal Süreyya: *Üvercinka* ve Arif Damar: *İstanbul Bulutu*
1960 ve **1961**'de ödül verilmedi.
1962 Ahmet Hamdi Tanpınar: *Şiirler*
1963 Turgut Uyar: *Tütünler Islak*
1964 Hasan Hüseyin: *Kavel*
1965 Ahmet Oktay: *Her Yüz Bir Öykü Yazar*
1966 Ceyhun Atuf Kansu: *Bağımsızlık Gülü*
1967 Ülkü Tamer: *İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür*
(Yeditepe ödülü 1967'de kaldırıldı; on yıllık bir aradan sonra 1976'dan itibaren yeniden verilmeye başlandı)
1976 Melih Cevdet Anday: *Teknenin Ölümü*
1977 Gülten Akın: *Ağıtlar ve Türküler*
1978 Hilmi Yavuz: *Doğu Şiirleri*
1979 Refik Durbaş: *Çırak Aranıyor*
1980 Sabahattin Kudret Aksal: *Şiirler*
1981 Cahit Külebi: *Yangın*
1982 Ali Yüce: *Halk Çağı*
1983 İlhan Berk: *Deniz Eskisi*

Türk Dil Kurumu Ödülleri

Türkçe'nin sanat ve bilim dili olması yolundaki çabaları özendirmek amacıyla 1955'ten bu yana veriliyor. İlkin Bilim Ödülü ve Sanat Ödülü olmak üzere iki ödüldü 1958'de yönetmelik değiştirilerek dallar artırıldı. Ekim 1980'de yeniden düzenlenen son yönetmelik edebiyat ödüllerini şiir, roman ve hikâye, çocuk edebiyatı, deneme-gezi-eleştiri-inceleme-anı-günlük-oyun, çeviri olmak üzere beş dalda topluyor. Ayrıca bir de bilim ödülü var. Yıllara göre verilen edebiyat ödülleri şöyle (1983'te ödüller verilmedi);

Edebiyat

1955 Cahit Külebi: *Yeşeren Otlar*
1956 Orhan Hançerlioğlu: *Ali*
1957 Sabahattin Kudret Aksal: *Yaralı Hayvan.*

Şiir

1958 Fazıl Hüsnü Dağlarca: *Delice Böcek*
1964 Behçet Necatigil: *Yaz Dönemi*
1965 Gülten Akın: *Sığda*
1966 Cemal Süreya: *Göçebe*
1967 Nahit Ulvi Akgün: *Evren Türküsü*
1969 Necati Cumalı: *Yağmurlu Deniz*
1970 Oktay Rifat: *Şiirler*
1972 Metin Eloğlu: *Dizin*
1974 Attilâ İlhan: *Tutuklunun Günlüğü*
1976 Kemal Özer: *Sen de Katılmalısın Yaşamı Savunmaya*
1977 Edip Cansever: *Ben Ruhi Bey Nasılım*
1979 İlhan Berk: *Kül*
1980 Yaşar Miraç: *Trabzonlu Delikanlı*
1981 Mehmet Taner: *Bir Denizin Çekildiği Bütün Kıyılar*
1982 Ali Yüce: *Halk Çağı*

Roman

1958 Oktay Akbal: *Suçumuz İnsan Olmak*
1962 Nezihe Meriç: *Korsan Çıkmazı*
1967 Kemal Bilbaşar: *Cemo*
1968 Kemal Tahir: *Devlet Ana*
1971 Fakir Baykurt: *Tırpan*
1973 Abbas Sayar: *Çelo*
1974 Mehmet Seyda: *İçe Dönük ve Atak*
1975 Füruzan: *47'liler*
1976 Dursun Akçam: *Kanlı Derenin Kurtları*
1977 Selim İleri: *Her Gece Bodrum*
1978 Necati Tosuner: *Sancı Sancı*
1979 Güven Turan: *Dalyan*
1980 İrfan Yalçın: *Ölümün Ağzı*

Hikâye

1958 Tahsin Yücel: *Düşlerin Ölümü*
1960 Onat Kutlar: *İshak*
1961 Tarık Dursun K.: *Güzel Avrat Otu*
1962 Muzaffer Buyrukçu: *Bulanık Resimler*
1963 Feyyaz Kayacan: *Sığınak Hikâyeleri*
1964 Demir Özlü: *Soluma*

Levent Şahverdi Arşivi

1965 Afet Muhteremoğlu: *Başörtülüler*
1968 Samim Kocagöz: *Yağmurdaki Kız*
1969 Orhan Kemal: *Önce Ekmek*
1971 Şahap Sıtkı: *Acı*
1972 Adnan Özyalçıner: *Yağma*
1973 Selçuk Baran: *Haziran*
1974 Zeyyat Selimoğlu: *Koca Denizde İki Nokta*
1975 Demirtaş Ceyhun: *Apartman*
1976 Nedim Gürsel: *Uzun Sürmüş Bir Yaz*
1977 Hulki Aktunç: *Gidenler Dönmeyenler*
1978 Muzaffer İzgü: *Donumdaki Para*
1979 Necati Güngör: *Sevgi Ekmektir*
1980 Muzaffer Hacıhasanoğlu: *Eller*
1981 Burhan Günel: *Başka Bir Yaz*

Oyun Kitabı

1960 Orhan Asena: *Tanrılar ve İnsanlar*
1963 Vüs'at O. Bener: *Ihlamur Ağacı*
1968 Turan Oflazoğlu: *Deli İbrahim*
1970 Aziz Nesin: *Çiçu*
1972 Haldun Taner: *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı*
1974 Adalet Ağaoğlu: *Üç Oyun*
1976 Güngör Dilmen: *Midas'ın Kördüğümü*
1977 Dinçer Sümer: *Eski Fotoğraflar*
1979 Oktay Arayıcı: *Bir Ölümün Toplumsal Anatomisi*
1980 Recep Bilginer: *Yunus Emre*

Deneme-Eleştiri-Gezi

1961 Memet Fuat: *Düşünceye Saygı*
1962 Fikret Otyam: *Gide Gide 3*
1963 Burhan Arpad: *Gezi Günlüğü*
1964 Necip Alsan: *Eflâtun*
1965 Ceyhun Atuf Kansu: *Köy Öğretmenine Mektuplar*
1967 Cemil Yener: *Fuzuli*
1968 Cengiz Bektaş: *Mimarlıkta Eleştiri*
1974 Mehmet Doğan: *Tekrarın Tekrarı*
1976 Salah Birsel: *Şiir ve Cinayet*

1976'ya kadar üç dala verilen tek ödül 1977'den başlanarak ayrı ayrı verilir oldu; bir de Çocuk Edebiyatı dalı eklendi.

Deneme

1977 Nusret Hızır: *Felsefe Yazıları*
1978 Çetin Altan: *Bir Yumak İnsan*
1979 Ferit Edgü: *Ders Notları*
1980 Enis Batur: *Şiir ve İdeoloji*
1981 Aydın Köksal: *Dil ile Ekin*

Eleştiri

1979 Afşar Timuçin: *Nazım Hikmet'in Şiiri*

Gezi

1977 Mahmut Makal: *Bizim Köy 1975*

İnceleme

1982 Ayşegül Yüksel: *Yapısalcılık ve Bir Uygulama*

Çocuk

1977 Oğuz Tansel: *Allı ile Fırfırı*
1978 İsmail Uyaroğlu: *Çocuk ve Şiir*
1979 Işıl Özgentürk: *Hayat Okulu*
1980 Vedat Dalokay: *Kolo*
1981 Ali Püsküllüoğlu: *Nasreddin Hoca*
1982 Abdülkadir Budak: *Bir Gül Çocuk*

Yunus Nadi Ödülü

Cumhuriyet gazetesi kurucusu Yunus Nadi adına 1946 yılında kuruldu. Konuları her yıl değişir. Edebiyat dallarında ödül verilen yıllar ve kazananlar şunlar:

1952 "En güzel şiir" yarışmasında birinci seçilemedi, ödül *"Düşündüm Memleketi"* adlı şiiriyle Azmi Tekinalp, *"Bir Şehid"* adlı şiiriyle M. Şerif Onaran, *"Bir Kağnı Pancar Taşır"* adlı şiiriyle Doğan Ergeneli arasında paylaştırıldı.
1954 "En Güzel Hikâye" yarışmasında *İstasyon* adlı hikâyesiyle Ayperi Akalın birincilik, *Azap Şiko* adlı hikâyesiyle Tevfik Uğurlu ikincilik, *Öğle Yemeği* adlı hikâyesiyle Murtaza Uluağaç üçüncülük ödülleri;
1957 "En Güzel Şiir" yarışmasında *Anlamadığım* adlı şiiriyle Asaf Çiyiltepe birincilik, *Mutluluk* adlı şiirleriyle M. Şükrü Sarı ikincilik, *Önce Vatan* adlı şiiriyle Cengiz Tosun üçüncülük ödülleri;
1958 "Roman" yarışmasında *Yılanların Öcü*'yle Fakir Baykurt birincilik, *Aylak Adam* ile Yusuf Atılgan ikincilik, *Ne Ekersen*'le Mehmet Seyda üçüncülük ödülleri;
1965 "Küçük Hikâye" yarışmasında *Karıncayı İncitmeyen Adam*'la Ömer Ünalan birincilik, *Döl*'le Gülten Dayıoğlu ikincilik, *Ölüme Giden*'le Yahya Ergün üçüncülük ödülleri;
1968 "Türk Devrimini, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, bu savaşta geçmiş bir olayı ya da Türk toplumunun temel sorunlarını konu olarak alan roman" ödülü *Yorgun Savaşçı* romanıyla Kemal Tahir'e;
1975 "Roman" ödülü *Sırtlan Payı* romanıyla Attilâ İlhan'a;
1979 "En Güzel Çocuk Romanı" ödülü *Bir Liranın İki Günü* romanıyla İsmail Uyaroğlu'na verildi.

Sait Faik Hikâye Ödülü

Sait Faik'in annesi Makbule Abasıyanık tarafından 1955'te kurulan bu ödül bir önceki yılın en beğenilen hikâye kitabına verilir. Makbule Abasıyanık'ın ölümü dolayısıyla 1960-63 yılları arasında verilemedi, 1964 Martı'nda vasiyeti gereği Darüşşafaka Cemiyeti tekrar yürürlüğe koydu. Sonuç, Sait Faik'in ölüm yıldönümü olan 11 Mayıs'ta açıklanmakta.

1955 Sabahattin K. Aksal: *Gazoz Ağacı;* Haldun Taner: *Onikiye Bir Var*
1956 Tahsin Yücel: *Haney Yaşamalı*
1957 Necati Cumalı: *Değişik Gözle*
1958 Orhan Kemal: *Kardeş Payı*
1959 Oktay Akbal: *Berber Aynası*
1964 Mehmet Seyda: *Başgöz Etme Zamanı;* Adnan Özyalçıner: *Sur*
1965 Kâmuran Şipal: *Elbiseciler Çarşısı;* Mahmut Özay: *Yorgo*
1966 Cengiz Yörük: *Çölde Bir Deve*
1967 Tarık Dursun K.: *Yabanın Adamları*
1968 Muzaffer Buyrukçu: *Kavga*
1969 Orhan Kemal: *Önce Ekmek;* Faik Baysal: *Sancı Meydanı*
1970 Zeyyat Selimoğlu: *Direğin Tepesinde Bir Adam*
1971 Bekir Yıldız: *Kaçakçı Şahan;* Bilge Karasu: *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*
1972 Füruzan: *Parasız Yatılı*
1973 Demirtaş Ceyhun: *Çamasan*
1974 Fakir Baykurt: *Can Parası*
1975 Adalet Ağaoğlu: *Yüksek Gerilim*
1976 Selim İleri: *Dostlukların Son Günü*
1977 Necati Cumalı: *Makedonya 1900*
1978 Adnan Özyalçıner: *Gözleri Bağlı Adam;* Selçuk Baran: *Anaların Hakkı*
1979 Ferit Edgü: *Bir Gemide*
1980 Tomris Uyar: *Yürekte Bukağı*
1982 Nursel Duruel; *Geyikler, Annem ve Almanya*

Orhan Kemal Roman Ödülü

Sonucu her yıl yazarın ölüm yıldönümünde (2 Haziran) açıklanan bu ödül, bir önceki yılın yayımlanmış romanlarından birine verilir. 1972'de Orhan Kemal'in ailesince verilmeye başlandı

1972 Yılmaz Güney: *Boynu Bükük Öldüler*
1973 Çetin Altan: *Büyük Gözaltı*
1974 Sevgi Sosyal: *Yenişehirde Bir Öğle vakti*
1975 Erdal Öz: *Yaralısın*
1976 Vedat Türkali: *Bir Gün Tek Başına*
1977 Hasan İzzettin Dinamo: *Kutsal Barış*
1978 Fakir Baykurt: *Kara Ahmet Destanı*
1979 Mehmet Başaran: *Mehmetçik Memet*
1980 Adalet Ağaoğlu: *Bir Düğün Gecesi*
1982 Rıfat Ilgaz: *Yıldız Karayel*
1983 Orhan Pamuk: *Cevdet Bey ve Oğulları*

Milliyet Yayınları Roman Yarışması

Yazarların daha önce basılmamış eserleriyle katılması koşuldur. 1974'te verilmeye başlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

1975 *Bir Gün Tek Başına* romanıyla Vedat Türkali birincilik, *Pansiyon Huzur* romanıyla İrfan Yalçın ikincilik, *Korugan* romanıyla Sulhi Dölek üçüncülük ödüllerini aldılar;
1976 İlk üç dereceye değer eser bulunamadı; *Göçük* adlı romanıyla Levent Ağralı'ya *Türkoğlu Cıbır Salih ile Acemoğlu Gaffar* romanıyla Mehmet Zeki Niksarlı'ya, *Memeleri Büyüyen İşçi* romanıyla Güney Dal'a mansiyon verildi.
1977 *Kopo* romanıyla Mustafa Yeşilova'ya birincilik ödülü verildi.
1978 1979 Nisan'ında sonuçlanan bu yarışmada *Issızlığın Ortası* romanıyla Mehmet Eroğlu ile *Cevdet Bey ve Oğulları* adlı romanıyla Orhan Pamuk birincilik ödülünü paylaştılar; *Bozkır Çiçekleri* romanıyla Selçuk Baran övgüye değer bulundu.

Bu ödül 1979 yılından sonra verilmedi.

Madaralı Roman Ödülü

Öğretmen Fikret Madaralı ve eşi tarafından kuruldu. Bir önceki yılda basılmış romanlardan birine veriliyor. Sonuç, Köy Enstitüleri'nin kuruluş yıldönümünde (17 Nisan) açıklanıyor.

1974 Yaşar Kemal: *Demirciler Çarşısı Cinayeti*
1975 Abbas Sayar: *Can Şenliği*
1976 Talip Apaydın: *Tütün Yorgunu*
1977 Ömer Polat: *Dilan*
1978 Aziz Nesin: *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*
1979 Aysel Özakın: *Alnında Mavi Kuşlar*
1980 Adalet Ağaoğlu: *Bir Düğün Gecesi*
1981 Oktay Rifat: *Danaburnu*
1982 Rıfat Ilgaz: *Yıldız Karayel*
1983 Sulhi Dölek: *Kiracı*

Sedat Simavi Vakfı Ödülleri

1977'de düzenlenmeye başlandı. Fen bilimleri, sağlık bilimleri, sosyal bilimler, görsel sanatlar, edebiyat, spor, kitle haberleşmesi dallarında veriliyor. Para tutarı en yüksek ödüllerden biri.

1977 Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Horoz* adlı şiir kitabı ile Peride Celâl'ın *Üç Yirmidört Saat* adlı romanı arasında paylaştırıldı.
1978 Melih Cevdet Anday: *Sözcükler* (şiir)
1979 Adalet Ağaoğlu: *Bir Düğün Gecesi* (roman)
1980 Oktay Rifat: *Bir Cıgara İçimi* (şiir)
1981 Edip Cansever: *Yeniden* (şiir).
1983 Haldun Taner: *Yalıda Sabah* (hikâye) Pertev Naili Boratav: *Folklor ve Edebiyat* (Halk edebiyatı incelemesi).

Sabahattin Ali Hikâye Ödülü

Sabahattin Ali adına Hikâye Ödülü, ilkin *Yeni Adımlar* dergisi tarafından 1973'te kondu. 1974'te açıklanan ilk ödül başarı ödülü olarak değerlendirildi ve *Kibritler* adlı hikâyesiyle Zehra Tunç, *Ayrılanmak* adlı hikâyesiyle Mehmet Başaran, *Kara Lâstiğin Mutsuzluğu* adlı hikâyesiyle Ahmet Say arasında bölüştürüldü. 1975'te *Kışlak* adlı hikâyesiyle Duran Yılmaz'a birincilik, *Gökova'nın Yalazları* adlı hikâyesiyle Celâl Özcan'a ikincilik ödülü verildi.

1975 Şubatı'nda derginin kapanması üzerine, bu ödül son buldu. 1980'de, Cem Yayınları ve Sabahattin Ali'nin kızı Filiz Ali tarafından başka bir ödül başlatıldı. Bir kitap oluşturabilecek ve daha önce yayımlanmamış öykü koşullu bu ödülün sonucu, Sabahattin Ali'nin ölüm yıldönümü olan 2 Nisan'da açıklanmakta.

1981 İzzet Yasar: *Dönüşü Olmayan Hikâyeler*
1983 Sulhi Dölek: *Vidalar*

Lions Edebiyat Ödülü

Mecidiyeköy Lions Kulübü'nce 1978'de kurulan bu ödül; her yıl bir başka edebiyat dalında bir yıl önce yayımlanmış kitaplara verilmekte.

1978 Şiir dalında düzenlenen ödülü *Söz Gibi* kitabıyla Mehmed Kemal kazandı; Jüri *Gülgün ile Nergis* kitabıyla Osman Serhat Erkekli'ye *Israrla* kitabıyla Seyyit Nezir'e özel ödül verdi.
1979 Hikâye dalında düzenlenen ödülü *Alandaki Delikanlı* kitabıyla Samim Kocagöz kazandı; *Çürük Kapı* kitabıyla Kemal Ateş'e özel ödül verildi.

1979'dan sonra ödül verilmedi.

Akademi Kitabevi Ödülleri

Genç yazarları özendirmek amacıyla 1979'da kuruldu. Şiir, hikâye, roman, deneme-inceleme-eleştiri-gezi ve çocuk edebiyatı dallarında yayımlanmış ya da yayıma hazırlanmış ilk kitaplara verilmekte.

1981 **Roman:** Ödüle değer roman bulunamadı.
Hikaye: Nursel Duruel: *Geyikler, Annem ve Almanya*
Şiir: *Osmanlıya Dair Hikâyat* adlı kitabıyla Murathan Mungan, *Komünciler* adlı kitabıyla Ozan Telli ve *Yakınlık* adlı kitabıyla Turgay Fişekçi'ye başarı ödülü
Deneme-eleştiri-inceleme-gezi: Ayşegül Dora Güney: *İran'da Devrim*

1981 **Şiir:** Hüseyin Haydar: *Acı Türkücü (Gün Doğsun Gül Üstüne* kitabıyla Ahmet Ada'ya, *Senlere* kitabıyla Ali Cengizkan'a, *Unutmak Suları* kitabıyla Adnan Azar'a başarı ödülü).
Hikâye: *Sevgi Yoksa* kitabıyla Fazlı Yalçın, *Sabah Yolcuları* kitabıyla Feyza Hepçilingirler arasında paylaştırıldı.
Roman: Ödüle değer roman bulunamadı.
Deneme-eleştiri-inceleme: *Yazdıkça* kitabıyla M, Yaşar Bilen'e mansiyon.
Çocuk Edebiyatı: Yıldırım Türker: *Gözyaşından Okyanusa*

1982 Sadece şiir ve hikâye dallarında ödül verildi.
Şiir: Birincilik ödülüne değer kitap bulunmadı, *Biz Gene Yanyana* kitabıyla Suat Vardal'a mansiyon;

1974 ORHAN KEMAL ÖDÜLÜ: Orhan Kemal Roman Ödülü'nü 1974 yılında "Yenişehir'de Bir Öğle Vakti" adlı romanıyla Sevgi Soysal aldı. Fotoğrafta; (soldan sağa) Orhan Kemal'in eşi Nuriye Öğütçü, Sevgi Soysal ve Çetin Altan.

Levent Şahverdi Arşivi

YUNUS NADİ ARMAĞANI: Her yıl değişik dallarda düzenlenen Yunus Nadi Armağanı çeşitli dönemlerde edebiyat dallarında da verildi. 1975 yılında Roman Ödülü "Sırtlan Payı" adlı romanıyla Attila İlhan'ın oldu.

Hikâye *Beyaz Güvercin* kitabıyla Hüseyin Akyüz, *Kadınlar da Vardır* kitabıyla Erendiz Atasü arasında paylaştırıldı; *Dostun Ölümü* kitabıyla Ahmet Çakır'a başarı ödülü.

1983 Roman: Ahmet Altan: *Her Mevsim Sonbahar*
Şiir: *Hüzündür İlk Kelimesi* adlı kitabıyla Ferhan Özdemir'e başarı ödülü
Hikâye: *İşlerin Yolunda Gitmesine Engel Olan Kim* adlı kitabıyla Ülkü Ayvaz'a başarı; *Karşı Öyküler* adlı kitabıyla Özcan Karabulut ve *Kardelen'e Mektup* adlı kitabıyla Engin Çetinbağ'a özendirme ödülleri

Toprak Şiir Ödülü

1979'da ölen şair ve yazar Ömer Faruk Toprak anısına eşi Füruzan Toprak tarafından konuldu.

1980 Metin Altıok'un *Kendinin Avcısı* ile Ahmet Telli'nin *Hüznün İsyan Olur* kitapları arasında bölüştürüldü.
1981 Hasan Hüseyin: *Filizkıran Fırtınası*
1982 Kemal Özer: *Kimlikleriniz Lütfen*
1983 Ali Püsküllüoğlu *Gül Sevgili Yurdum*

Nevzat Üstün Şiir ve Hikâye Ödülü

Umut Sanat Ürünleri'nce yönetilmekte olup iki dalda ayrı ayrı verilmektedir.

1981 Şiir: Hasan Hüseyin: *Filizkıran Fırtınası (Ayrı Beraberlikler* adlı kitabıyla Ahmet Özer'e başarı ödülü)
Hikâye: Nadir Gezer: *Hanife Nineden Öyküler (Öyküler* adlı kitabıyla Orhan Çubukçu'ya başarı ödülü)
1982 Şiir: Şükran Kurdakul: *Bir Yürekten-Bir Yaşamdan*
1983 Hikâye: İnci Aral: *Kıran Resimleri (Düğüncüler* adlı kitabıyla Celâl Özcan'a *Yine Bir Gülnihal* adlı kitabıyla Feryal Zeynep Balcılar'a başarı ödülleri).

Gösteri Dergisi Ödülleri

Gösteri Dergisi'nce "genç yazar ve ozanları gün ışığına çıkarmak amacıyla" 1950'den sonra doğanlar arasında düzenleniyor.

1981 "Yaz" konulu yarışmada
Şiir: *Sahtiyan* adlı şiiriyle Murathan Mungan birincilik, *Unutulmuş Bir Yaz* adlı şiiriyle Haydar Ergülen'e ikincilik, *Acemi Yaz* adlı şiiriyle Hamdi Topçu'ya üçüncülük ödülleri;
Hikâye: *Ağrı* adlı öyküsüyle Sevda Kaynar'a birincilik, *İsa* adlı öyküsüyle Yasemin Okan'a ikincilik, *un Kanatları* adlı öyküsüyle Cengiz Önderseven'e üçüncülük ödülleri;
1983 Şiir: 1. Ozan Telli *Şahkulu Destanı* 2. Turgay Kantürk *Düş müydü?* 3. Orhan Alkaya *Biten Nedir?*

Türkiye İş Bankası Ödülü

Her yıl Türk Edebiyatı, sanat, toplum ve insan bilimleri dallarında üç büyük ödül verilmekte. Para tutarı büyük ödüllerden bir diğeri. Ödül verilen yapıtlar İş Bankası Yayınları arasında yayımlanmakta.

1981 Büyük ödül: Melih Cevdet Anday: *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış*
1982 Deneme-eleştiri ödülü: Salah Birsel: *Paf ve Puf*

Necatigil Şiir Ödülü

Necatigil adına 1980'de verilmeye başlandı. Yayımlanmış şiir kitapları katılabilmekte.

1981 Ahmet Erhan: *Alacakaranlıktaki Ülke*
1982 Turgut Uyar: *Kayayı Delen İncir*
1983 Refik Durbaş: *Nereye Uçar Gökyüzü?*

Yazko Ödülleri

Yazarlar Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi Yazko'nun düzenlediği ödül, roman, öykü, şiir, inceleme, dallarında daha önce yayımlanmamış eserlere verilmekte.

1981 Şiir: *Hayatı Karşılayan Şiirler* adlı kitabıyla İsmail Uyaroğlu'na büyük ödül;
Roman: *Öteki* adlı romanıyla Önay Sözer ve *Dino ile Ceren* adlı romanıyla Seyit Alp'e özendirme ödülleri;
İnceleme: *Anlayan Tarih* adlı kitabıyla Önay Sözer'e büyük ödül;
1982 Şiir: *Saklı Kalan* adlı kitabıyla Ahmet Telli'ye özendirme ödülü;
Hikâye: *Hanya Konya* adlı kitabıyla F. Ülke Aren'e özendirme ödülü;
İnceleme: *Yapısalcılık ve Bir Uygulama* adlı kitabıyla Ayşegül Yüksel ve *Sivil Toplum ve Devlet* adlı kitabıyla Kürşat Bumin'e özendirme ödülleri;

Yaşar Nabi Nayır Edebiyat Ödülü

Yaşar Nabi adına *Varlık* Yayınlarınca kuruldu.

1982 Roman ve çeviri roman dallarına ayrılan bu ödüle değer yapıt bulunamadı.
1983 Pio Baroja'dan *Bilgi Ağacı* adlı çevrisiyle Yıldız Canpolat aldı.

MAY-Mehmet Ali Yalçın Ödülü

May Yayınevi tarafından 1968 yılında bir ödül kurulmuştu. Romanda Mehmet Seyda *(İhtiyar Gençlik),* Kemal Bilbaşar *(Yeşil Gölge);* hikâyede Bekir Yıldız *(Kara Vagon);* şiirde Mehmet Karabulut *(Şimdi Haberleri Veriyoruz),* Özdemir İnce *(Kiraz Zamanı)* tarafından kazanılan bu ödül, bir daha tekrarlanmadı. 1980'de yayınevinin kurucusu, gazeteci ve yazar Mehmet Ali Yalçın'ın anısına sadece roman dalında ve daha önce yayımlanmamış romanlara verilmek üzere yeniden kuruldu.

1981 Birinci ve ikinciliğe değer roman bulunamadı; üçüncülük ödülü *Acının Askerleri* adlı romanıyla Burhan Günel, *Yağmurlar Nereye Yağar* adlı romanıyla Hidayet Karakuş arasında bölüştürüldü, *Toprak Kovgunları* adlı romanıyla Kemal Ateş ve *Girişim* adlı romanıyla Turgut Erim övgüye değer bulundu.
1982 Ödül, *Kalanlar ve Gidenler* adlı romanıyla Burhan Günel ile *Önce Pazartesi* adlı romanıyla Cüneyt Kelkitli arasında bölüştürüldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Çocuk Edebiyatı

Alpay Kabacalı

Çocuk edebiyatı diye bir tür olup olmadığı tartışması bir yana bırakılsa bile, çocuklara yönelik yayınlarla yalnızca çocuklar için yazılmış, gerçek sanat eseri sayılacak kitaplar arasında ayrımlar bulunduğu açıktır. Yalnızca çocuklar için yazılmış, gerçek sanat eseri sayılacak kitaplar, dünya edebiyatı ölçeğinde bile büyük bir toplama ulaşamamaktadır. Buna karşılık çocuklar için yapılan yayınların sayısı, ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılıdır: Okuma yazma sorunlarını aşmış endüstri ülkelerinde kitap yayınlarının önemli bir bölümü çocuklara ayrılmaktadır.

Türkiye, bu genel çerçevenin dışında kalmaz. Osmanlı yüzyılları boyunca çocuklar, masal, tekerleme, bilmece vb. halk yaratıları ile kucak kucağa yetişirlerse de, bu *sözlü* edebiyat çocuklar için yaratılmış değildir. Yüzyıllarca iki kaynaktan (Divan Edebiyatı ve Halk Edebiyatı) beslenegelen köklü edebiyat geleneğimizde çocuklara yer yoktur: Öteki "Doğu" ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de çocuk, baskı altında tutulan bir varlıktır. Kitaplıkları dolduran Divan Edebiyatı ürünleri içinden çokça zorlanarak bulunabilen iki örnek, Nabi'nin (1642-1712) *Hayriyye*'si ile Sünbülzade Vehbi'nin (öl. 1809) *Lûtfiye-i Vehbî*'si, çağlarının davranış ve ahlâk kurallarını dile getiren mesneviler olmaktan öte anlam taşımaz.

Tanzimat döneminde, Batı'ya açılışla birlikte dünya çocuk klasiklerinden birkaçı Türkçe'ye çevrilir: Fénelon'dan *Terceme-i Telemak* (çeviren Yusuf Kâmil Paşa, 1862), Daniel Defoe'den *Terceme-i Hikâye-i Robinson* (Vakanüvis Lütfi, 1864), Jonathan Swift'ten *Gulliver'in Seyahatnamesi* (Mahmut Nedim, 1872), Jules Verne'den *Gizli Ada* ve *80 Günde Devriâlem* (Ahmet İhsan [Tokgöz], 1880), *Merkez-i Arza Seyahat* (Mehmet Emin, 1883), *Beş Hafta Balonla Seyahat* (Mehmet Emin, 1887)... Arapça, Farsça tamlamalarla yüklü bu çevirilere çocuklardan çok yetişmekte olan büyük okurlar ilgi gösterirler.

Şinasi tarafından La Fontaine'in hayvan masallarının koşukla (manzum) Türkçe'ye aktarılması, Recaizade Ekrem ve Ahmet Mithat Efendi'nin kısa manzumeler çevirmeleri, bu alanda sözü edilebilecek ilk çabalar olarak anılır.

Tanzimat döneminde çocuk gazete ve dergilerine de raslanır: İlk yayın, *Mümeyyiz* gazetesinin çıkardığı *Çocuklar İçin Mümeyyiz*'dir (1869-70). Bu gazete, daha noktalama işaretlerinin kullanılmadığı bir dönemde, çocuklara yalın dille seslenme çabasıyla dikkati çeker. Bunu *Sadakat* (1875), *Eftal* (1875), *Tercüman-ı Hakikat*'ın "rüşdiye" öğrencileri için ek'i (1879), *Bahçe* (1880), *Çocuklara Kıraat* (1881-82), *Vasıta-i Terakki* (1882-83), *Çocuklara Arkadaş* (1882-83), *Çocuklara Talim* (1887-88), *Mektep* (1891), *Çocuklara Mahsus Gazete* (1896-1903), *Haftalık Çocuklara Rehber* (1896), *Çocuklara Rehber* (1897-1901), *Çocuk Bahçesi* (1904), *Küçük Mektepli* (1908) izler. Bunlardan *Haftalık Çocuklara Rehber* ile *Çocuk Bahçesi* Selanik'te, ötekiler İstanbul'da yayımlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyete

Batılılaşma düşünü, İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra dönemin aydınlarını eğitim alanında da reformlara başvurmak gerektiği görüşüne yöneltir. Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin bu alandaki düzenlemeleri sırasında Darülmuallimîn

RECAİZADE MAHMUT EKREM (1847-1914), şair, yazar. Bayezit Rüştiyesi ve Mekteb-i İrfan'daki orta öğreniminden sonra Harbiye İdadisi'ne gittiyse de sağlık nedenleriyle öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Kimi devlet kuruluşlarında memurluk, Mülkiye Mektebi'nde ve Galatasaray'da edebiyat öğretmenliği, Evkaf Nâzırlığı görevlerinde bulundu. Âyan Meclisi üyesiyken öldü. Şiirleri sonraki döneme kalmamışsa da "Araba Sevdası" adlı eseri ilk başarılı roman örnekleri arasında anılagelmiştir. Çocuklar için çevirdiği kısa manzumeler, çocuk edebiyatı alanında sözü edilebilecek ilk çabalar olarak anılır.

Levent Şahverdi Arşivi

(Yüksek Öğretmen Okulu) Müdürlüğü'ne getirilen Sâtı Bey (Sâtı El-Husrî, 1884-1968) de çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarında çocuklar için edebiyatın gereğine değinir. Sâtı Bey'e göre, özellikle ilköğretim çağındaki çocuklar, kendileri için yazılmış şiir ve şarkılardan yoksundur; bu konuda dönemin şair ve bestecilerine görevler düşmektedir. Ahmet Cevat (Emre) da *Çocuklara Hikâye Anlatma Sanatı* adlı kitabında (1910) gündeme gelen çocuklar için edebiyat tartışmalarına katılır.

Sâtı Bey'in yayın ve girişimleri genç edebiyatçıları yönlendirir. İbrahim Alâaddin'in (Gövsa) *Çocuk Şiirleri* (1911), Ali Ulvi'nin (Elöve) *Çocuklarımıza Neşideler*'i (1912) yayımlanır. Tevfik Fikret de Sâtı Bey'in çağrısına uyarak *Şermin* adlı bir kitap yayımlar. O da dönemin genç şairleri gibi çocuk şiirlerinde hece ölçüsü kullanır. Ayrıca, kuru bir didaktiklikten kurtulmak için şiirlerinde yer yer diyaloglara başvurur.

Sonraki yıllarda da pek çok "didaktik manzume" ve "manzum hikâye" yayımlanır. Bunların yazarları, Milli Edebiyat akımına bağlıdırlar. İçlerinde toplumsal sorunları, temel insanlık değerlerini konu alanlara raslanırsa da, genellikle dersleri kolaylaştırmayı amaçlayan, ancak hiçbir edebiyat değeri taşımadığı gibi eğitime de yardımcı olmayan kuru, yavan manzumelerdir bunlar. Zaman zaman dönemin iktidarının (İttihat ve Terakki'nin) politikasını destekleyen, dolayısıyla ırkçı-Turancı ögeler taşıyan ve savaşı yücelten manzumeler de yayımlanır. Okullarda bağıra çağıra manzume okuma geleneği de bu yıllarda başlatılır. Dönemin başlıca manzume yazarları Ziya Gökalp (*Kızıl Elma,* 1915; *Yeni Hayat,* 1918; *Altın Işık,* 1923), Ali Ekrem [Bolayır] (*Çocuk Şiirleri,* 1917; *Şiir Demeti,* 1923), Mehmet Fuat [Köprülü] (*Mektep Şiirleri,* 1918), Mehmet Emin [Yurdakul], İsmail Hikmet [Ertaylan], Aka Gündüz, Enis Behiç [Koryürek], Yusuf Ziya [Ortaç], Ahmet Cevat [Emre], Kâzım Nami [Duru], Halit Fahri [Ozansoy] vb. dir.

Bu dönemde İzmir'de *Talebe* (1911-12), İstanbul'da *Çocuk Bahçesi* (1913), *Çocuk Yurdu* (1913), *Çocuk Duygusu* (1913-14), *Talebe Defteri* (1913-19), *Çocuk Dostu* (1914) adlı gazete ve dergiler yayımlanır.

SÂTI BEY (1884-1968), yazar, eğitimci. San'a'da doğdu. Mülkiye İdadisi'nde ve Mülkiye Yüksek Okulu'nda öğrenim gördü. Daha sonra kendi çabasıyla matematik öğrendi. Öğretmenlik ve kaymakamlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Darülmuallimîn (Yüksek Öğretmen Okulu) Müdürlüğü'ne getirildi. I. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'den ayrılarak çeşitli Arap ülkelerinde eğitim ve siyaset alanında önemli görevler yüklendi. Yüzyılımızın ilk yıllarında çeşitli eğitim dergilerinde yayımlanan yazılarıyla dikkati çeken Sâtı Bey, çocuklar için edebiyatın gereğine değinerek dönemin yazarlarını da bu alanda eser vermeye yöneltti.

"DİDAKTİK MANZUME" YAZARLARI: I. Dünya Savaşı yıllarında Millî Edebiyat akımına bağlı kimi yazarlar, çocuklar için "didaktik manzume"ler ve "manzum hikâye"ler kaleme aldılar. Çocuğun ilgisini çekmeyen yavan, kuru manzumelerdi bunlar. Zaman zaman dönemin iktidarının (İttihat ve Terakki'nin) politikasını destekleyen, dolayısıyla ırkçı-Turancı ögeler taşıyan ve savaşı yücelten manzumelere de raslandı. Bu yıllarda Ziya Gökalp (solda) "Kızıl Elma" ve "Yeni Hayat"; Mehmet Fuat (Köprülü) "Mektep Şiirleri" adlı manzume kitaplarını yayımladılar.

Cumhuriyet Döneminde

Çocuklar için manzume yazma geleneği Cumhuriyet döneminde de sürer. Ayrıca, Ahmet Kutsi Tecer, Necmettin Halil Onan, Ömer Bedrettin Uşaklı, Kemalettin Kamu, Vasfi Mahir Kocatürk, Hasan Âli Yücel vb. şairlerin şiirleri çocuklara yönelik kitaplarda yer almaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Milli Edebiyat akımı siyasal iktidarca benimsenip desteklendiğinden, çocuklara Anadolu'yu ve Anadolu köylüsünü yüceltirken "Anadolu romantizmi"ne yönelen ölçülü uyaklı manzumeler ezberletilmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ü peygamberleştiren, tanrılaştıran; yeni rejimin ortadan kaldırdığı Osmanlı Devleti'ni kötülerken ırkçılık veTurancılığa yönelen manzumeler de geçerlik bulmaktadır. Bunlara karşılık çocuğun düşünme, duyma, yorumlama, yaratma yetilerini gözönünde bulunduran manzume sayısı yok denecek kadar azdır.

"Manzumecilik"teki bu gelişmeye karşın, uzun yıllar boyunca hikâye ve roman alanlarında herhangi bir kımıldanışa raslanmaz. Bu dönemin çocukları, kitaptan yoksun yetişirler. İlkgençliğe adım atınca da Abdullan Ziya Kozanoğlu'nun konularını tarihin derinliklerine yaslandıran şovenist romanlarını (*Kızıltuğ,* 1923; *Atlı Han,* 1924; *Türk Korsanları,* 1926; *Gültekin,* 1928), ya da Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar, Mahmut Yesari, Aka Gündüz gibi yazarları okurlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde *Talebe Mecmuası, Çocuk Dünyası, Çocuk Sesi, Mektepli, Arkadaş* dergileri yayımlanır. Bunlar hem çocukların okuma gereksinimlerini karşılamaya yönelik, hem de yeni rejimin değer yargılarını yetişmekte olan kuşaklara benimsetme amacı güden yayınlardır.

1936'da Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'na bağlı olarak kurulan sürekli büro, -çoğunluğu çeviri olmak üzere- birçok çocuk kitabının yayımlanmasını sağladığı gibi *Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Dergisi*'ni (1936-48), ardından *Çocuk ve Yuva* dergisini çıkarır. Sonradan özel yayınevleri de çocuk kitabı yayımlamaya başlarlar. Yaşar Nabi Nayır, Naime Halit Yaşaroğlu, Kemal Kaya, Nurullah Ataç, Nihal Yalaza Taluy'un çeviri ve uyarlama alanında küçümsenemeyecek etkinlikleri olur.

Aynı yıllarda kimi yazarların çocuklar için roman ve hikâyeler kaleme almaya yöneldikleri görülür. Ancak Huriye Öziz'in *Köprüaltı Çocukları* (1936) tek özgün örnek olarak kalır. İskender Fahrettin Sertelli *(Tahtları Deviren Çocuk,* 1936), Cahit Uçuk (*Türk İkizleri,* 1937), Ahmet Hidayet Reel vb. ile başlayıp Kemalettin Tuğcu'ya uzanan bir çizgide ürün veren yazarların kitapları, henüz çocuk edebiyatından beklenenleri vermekten uzaktır.

Kısa bir süre sonra masal derlemelerine de yönelinir. Naki Tezel'in derlediği *Çocuk Masalları* (1943) ile başlayan, Eflatun Cem Güney'in yeniden yazdığı *Dertli Kaval* (1945), *Nar Tanesi* (1946) vb. ile süren bu çalışmalar (Güney'e bu alandaki çabalarından dolayı 1956'da Andersen Kurumu'nun onur diploması verilmiştir) başka yazarların da katkıları ile günümüze kadar sürecektir. Günümüz Türk yazarları, masallara çağdaş içerik kazandırmak ve onları birtakım gerçekçi motiflerle daha da zenginleştirmek çabasındadırlar.

EFLATUN CEM GÜNEY (1896-1981), masal yazarı, folklorcu. Hekimhan'da doğdu. Sivas Sultanisi'ndeki öğreniminden sonra çeşitli illerde öğretmenlik ve İstanbul'da Millî Eğitim Müdür Yardımcılığı, Halk Eğitimi Başkanlığı görevlerinde bulundu. Halk masallarını derleyip yeniden yazma çalışmalarıyla dikkati çekti. "Dertli Kaval" (1945) ve "Nar Tanesi" (1946) ile başladığı derleme çalışmalarını sürdürdü. Bu çabalarından dolayı Andersen Kurumu'nun onur diplomasına değer görüldü.

Orhan Veli Kanık'ın şiir diline uyarladığı *La Fontaine Masalları* (1948) ile *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* (1949) çocuk edebiyatı yönünden azımsanamayacak bir kazançtır.

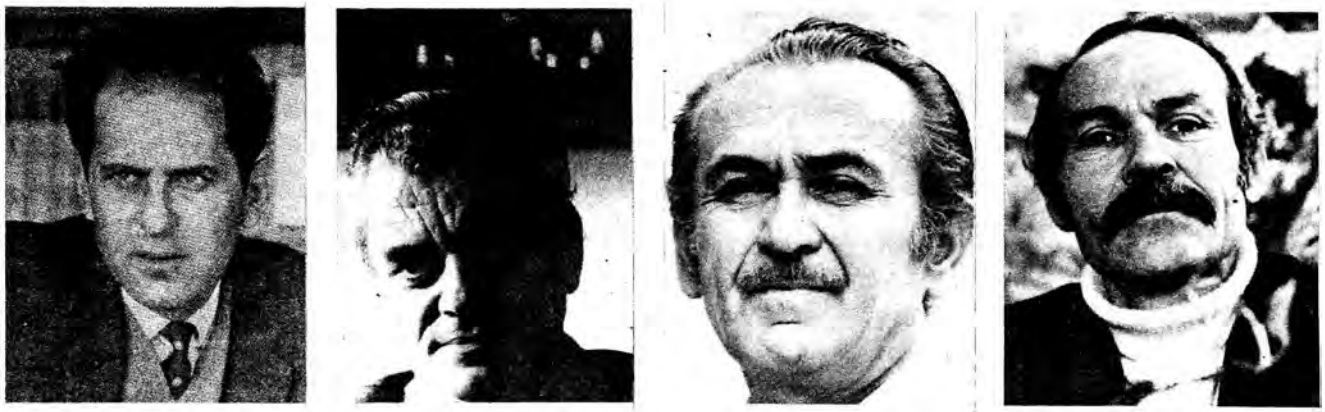
1940-1950 döneminin başlıca çocuk dergileri *Yavrutürk, Çocuk Haftası* ve *Doğan Kardeş*'tir.

1950'li yıllarda yabancı kaynaklı vurdulu kırdılı resimli çocuk kitapları yaygınlaşır. Bunun nedenlerinden biri de nitelikli yayınlardan yoksunluktur.

1960'lardan Günümüze

1960'lı yıllardan başlayarak, çocuğa yönelik şiir, roman ve hikâye kitapları sayısında artışlar görülür. 1964 yılında Doğan Kardeş Yayınları'nın açtığı çocuk romanı yarışması, bu alanda ilk ciddi girişimdir. Mehmet Seyda'nın *Bir Gün Büyüyeceksin*'i birinci, Vâlâ Nurettin Vâ-Nû ile Nihal Karamağralı'nın (Müzehher Vâ-Nû) *Korkusuz Murat*'ı ikinci, Talip Apaydın'ın *Toprağa Basınca*'sı üçüncü seçilir. 1970'te Milliyet Yayınları'nın başlattığı küçük boy ciltli çocuk kitapları dizisi geniş ilgi toplar. Bu dizide yerli yazarların roman ve hikâyeleri de yer alır. Bu yazarlardan başlıcaları günümüzde de ürün vermekte olan Mümtaz Zeki Taşkın, Gülten Dayıoğlu, Mehmet Seyda, Erdoğan Tokmakçıoğlu, Halil Kocagöz, İbrahim Örs, Fikret Arıt, Emin Töreci, İsmail Sivri ve Hakkı Özkan'dır. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın çocuk şiirlerini derleyen *Kuş Ayak* (1971) da bu dizide yayımlanır.

Arkın Yayınevi'nin 1973 ve 1974 yıl-

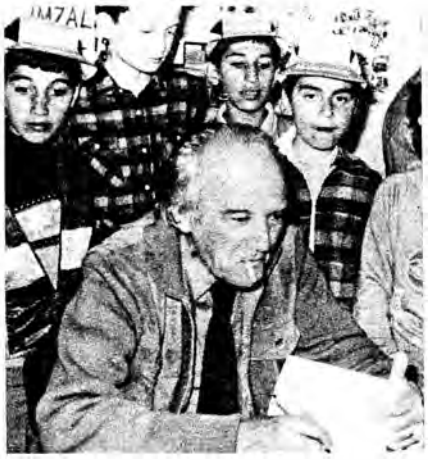
ÖĞRETMEN KÖKENLİ YAZARLAR: 1975-80 döneminin çocuk edebiyatı alanında en verimli kalemleri, öğretmen kökenli yazarlardı: (soldan) Fakir Baykurt, Başaran, Talip Apaydın, Muzaffer İzgü. Bunlar, "çocuğun dünyasını zenginleştirecek; sevgi, barış ve kardeşlik yolunda taze bilincini oluşturacak; evrenin yalın güzelliklerini ve gerçeklerini aldatmacasız bir dille küçüklere yansıtacak" ürünler verme yolunda çaba harcadılar.

Levent Şahverdi Arşivi

larında çeşitli dallarda açtığı çocuk edebiyatı yarışmaları da sonraki yıllarda bu alanda ürünler verecek birçok imzayı (Aziz Nesin, Atilla Alpöge, Işıl Özgentürk, Talip Apaydın, Abbas Cılga vb.) ön plana çıkarır.

1975 yılında Cem Yayınevi'nin başlattığı Arkadaş Kitaplar dizisi, önemli bir atılımın öncülerinden olur. Çağdaş yabancı yazarlardan çevirilerin yanı sıra tanınmış yerli yazarların çocuklar için kaleme aldığı kitaplara da yer veren bu dizi, çocuk kitaplarının temel ögelerinden olan "resimleme"ye gösterilen özenle de seçkinleşir. Aynı sıralarda Gözlem Yayınları çocuk eğitimi konusuna dikkatleri çeken öncü kitaplar yayınına giriştiği gibi, çocuk edebiyatına katkıda bulunan öncü kitaplar yayınına da başlar. Bunları öteki yayınevlerinin (Koza, Esi, Okar, Remzi, ABeCe, Köyün Çocuğu vb.) çocuk dizileri izler. 1975-80 arasında, gerek yayımlanan kitap sayısı, gerek verilen ürünlerin niteliği yönünden, çocuk edebiyatında önemli bir sıçrama görülür. Bu süre içerisinde "elli yılda varılamayan olumlu aşamalara ulaşıldığı" yargısı (Adnan Binyazar) genellikle benimsenir. Bu gelişmenin bir göstergesi de, Türk Dil Kurumu'nun 1976 Kurultayı'nda kurumun çocuk edebiyatı dalında da ödül vermesinin kararlaştırılmış olmasıdır.

Bu hareketlilik, çocuk edebiyatı sorunlarını da gündeme getirir. Çocuk yayınlarının nitelikleri, çizgi romanların yararlı olup olmadığı, çocuğun dikkatinin toplumsal sorunlardan uzaklaştırılmaması gereği vb. konular üzerinde yazılar yayımlanır, tartışmalar yapılır. 1979'un UNESCO tarafından Birleşmiş Milletler Dünya Çocuk Hakları Bildirgesi'nin yayımlanışının yirminci yıldönümü dolayısıyla "Dünya Çocuk Yılı" ilan edilmesi, bu alandaki yayın ve etkinliklerin kapsamını alabildiğine genişletir. *Cumhuriyet* gazetesince her yıl ayrı bir dalda düzenlenen Yunus Nadi Armağanı Yarışması'nın konusu 1978-79'da "çocuk romanı" olarak belirlenir. Gazetede yarışma ilan edilirken şu ilginç saptamaya da yer verilir: "*... Maddi olanakların yanı sıra, çocuklarımızın manevi gelişmesini sağlayacak olanaklarımız da kıttır. Çocuk, okul çağına geldiğinde neler okuyacaktır? Ders kitapları dışında küçüklere gönül rahatlığıyla verebileceğimiz yapıtların sayısı pek azdır. Çocuğun dünyasını zenginleştirecek; sevgi, barış ve kardeşlik yolunda taze bilincini oluşturacak; evrenin yalın güzelliklerini ve gerçeklerini aldatmacasız bir dille küçüklere yansıtacak kitaplarımız nerede? Dilimizde çocuk edebiyatının kısırlığı çarpıcıdır.*"

RIFAT ILGAZ (1911-), şair, yazar. Cide'de doğdu. Kastamonu Öğretmen Okulu'nu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünü bitirdi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Şiir, mizah hikâyesi, roman ve oyun dallarında ürün veren Ilgaz, 1979'dan başlayarak çocuk kitapları da yazdı.

Dönemin çocuk kitapları yazarları çoğunca yukarıdaki ilkeleri benimser ve eserlerinde bunlara bağlı kalmaya çalışırlarsa da, bu dalda kalıcı eser vermenin güçlüğü nedeniyle, onca kitap arasından hangilerinin yarının çocuklarına da sesleneceği şimdiden kestirilemez.

Bu yılların en verimli kalemleri, öğretmen kökenli yazarlardır: Rıfat Ilgaz, Fakir Baykurt, Başaran, Talip Apaydın, Muzaffer İzgü. Çocuklar için roman ve hikâye yazan başlıca edebiyatçılar ise Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Oktay Akbal, Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, Nezihe Meriç, Bekir Yıldız, Demirtaş Ceyhun, Adnan Özyalçıner, Ülkü Tamer, Yusuf Atılgan, Fikret Otyam, Zeyyat Selimoğlu, Tarık Dursun K., Hasan Hüseyin, Ömer Faruk Toprak, Mehmet Seyda, Erol Toy, Afet Ilgaz, Osman Şahin, Ayhan Bozfırat, Tekin Sönmez, Cengiz Bektaş, Necati Tosuner, Güngör Dilmen'dir. Roman ve hikâyelerde çocukluk anılarına çokça yer verildiği gözlemlenir. Sözü geçen yazarlar arasında Türk masallarını çağdaş bir anlayışla işleyenlere de rastlanır (Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Başaran, Fakir Baykurt, Adnan Özyalçıner, Erol Toy, Tarık Dursun K. vb.) Işıl Özgentürk, Burhan Günel, Sulhi Dölek, Hüseyin Yurttaş, Aydın Hatipoğlu, Hikmet Altınkaynak, Rıza Zelyut vb. genç yazarlar da çocuk edebiyatı dalında eserler verirler. İhmal Amca (Vartan İhmalyan) yeniden kaleme aldığı Türk masallarıyla; Çetin Öner, Ahmet Uysal, Süleyman Bulut, Ahmet Tümel, Vedat Dalokay, Mehmet Türkkan, Aydın Özakın, Selmin Başak, Mehmet Güler, Yıldırım Türker, Cafer Özkan, roman ve hikâyeleriyle dikkati çeken çocuk edebiyatı yazarları olarak görülürler.

Nazım Hikmet'in *Sevdalı Bulut*'u ile Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Halikarnas Balıkçısı, Refik Halit Karay, Ömer Seyfettin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Rasim gibi yazarlardan seçmelerle oluşturulmuş kitaplar da çocukların ilgisini çeker.

Şiir dalında çocuk kitabı veren çağdaş ünlü şairlerimizin başında Fazıl Hüsnü Dağlarca yer alır. 1967'de Üsküp'te yayımlanan *Açıl Susam Açıl*'ı (Türkiye'de ilk yayını 1970) *Kuş Ayak* (1971), *Arkaüstü* (1974), *Balina ile Mandalina* (1977) ve başka eserleri izler. Refik Durbaş, İsmail Uyaroğlu, Yalvaç Ural, Süreyya Berfe, Veysel Çolak, Abdülkadir Budak ve Neşe Yaşın gibi genç şairler de çocuk kitapları yayımlarlar. Kemal Özer'in şiir diline aktardığı *Nasrettin Hoca* ile Ali Püsküllüoğlu'nun *Çocuklara Şakacı Şiirler* ve *Kırlangıcın Kanat Vuruşu* adlı antolojileri de bu dönemin üzerinde durulmaya değer ürünleridir.

Dönemin sözü edilmeye değer tek çocuk dergisi, *Milliyet Çocuk*'tur. Ülkü Tamer yönetiminde yayımlanmaya başladıktan (1977) sonra Türk edebiyatının usta kalemlerinin çocuklar için yazdığı hikâye ve şiirlere yer verir. Daha sonra bir bankanın çıkardığı *Kumbara* da aynı çizgiyi izleyecektir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı *İleri Yavrutürk* ile *Tercüman çocuk* vb. dergiler, sağ kesimin görüşlerini çocuklara benimsetme amacı güderler.

1980'li yıllarda toplumumuzu saran kitap korkusu, çocuk edebiyatındaki gelişmeyi de olumsuz yönde etkiler. Talim ve Terbiye Dairesi'nce salık verilmemiş kitapların okullara girişinin yasaklanması, kimi çocuk yayınlarının -1927'de çıkan Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu yıllar sonra işletilerek- "tahdidata tâbi" tutulması vb. uygulamalar nedeniyle çocuk edebiyatında duraklama dönemine girilir ●

Levent Şahverdi Arşivi

Roman

Fethi Naci

Romanın Bir Batı Edebiyatı Türü Olarak Ortaya Çıkışı

Romanın hangi dönemde ortaya çıktığı konusunda roman kuramcıları değişik görüşler ileriye sürerler; ama gerçek romanın, burjuva toplumunun gelişmesine bağlı olarak, onsekizinci ve özellikle ondokuzuncu yüzyılda bir edebiyat türü olarak varlığını duyurduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Romanın eskiçağ düzyazısına, eski Doğu masallarına, şövalye edebiyatına, Rönesans hikâyesine ve destanına bağlı olduğu açıktır; ama roman başka şeydir, onlar başka şey; gerçek roman, ancak, burjuva yaşama biçiminin yetesiye bir açık seçiklikte belirmesiyle ortaya çıkmıştır.

Batı romanının üç kaynağı var: 1) Feodal toplumun dışına itilmiş serserileri, toplumdan kopmuş kişileri anlatan "pikaresk" romanlar, 2) Montaigne, Pascal, La Rochefoucauld, La Bruyere gibi yazarların psikolojik yazıları ve 3) Anılar.

Eskiçağın destan edebiyatında toplum, kahramanda doğrudan simgelenir, toplumun bütünleyici bir parçasıdır kahraman; bu kahraman çevresiyle çatışmaya girerse bu çatışma bir bütünle bu bütünün bir parçası arasındaki çatışma oluyordu. Oysa pikaresk romanlarda roman kahramanı ile dünya arasındaki çatışma artık birbirine yabancı iki gerçekliğin çatışmasıdır: İki ayrı dünyanın, bireyin dünyasıyla toplumun dünyasının çatışmasıdır. Artık "birey = dünya"dır. Bu "birey" burjuva toplumunun insan örneğidir. Ve romanın anlattığı insan, bu bireydir.

TAAŞŞUK-I TALÂT VE FİTNAT: İlk Türk romanı, ünlü dil bilgini Şemsettin Sami'nin "Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat" adlı eseridir. 1872'de yayımlanan bu romanda Şemsettin Sami (1850-1904) istemedikleri erkeklerle evlendirilen kızların başlarına gelecekler üzerinde durarak toplumsal bir eleştiri getirir.

Türkiye'de Romanın Gelişmesini Geciktiren Nedenler

Roman, burjuva toplumunun ürünüdür. Oysa Osmanlı toplumu, ekonomik bakımdan, geri bir tarım ülkesi olarak kalmış, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması, mevcut küçük sanayii yok etmekle kalmamış, sanayileşme olanaklarını, ve dolayısıyla bir burjuva toplumu kurulması olanaklarını büsbütün ortadan kaldırarak ülkeyi bir açık pazar haline getirmiş, bu gidiş, Osmanlı toplumunun bir yarısömürge oluşuyla sonuçlanmıştır.

Böyle bir toplum yapısı, "birey"in oluşmasını önleyen bir toplum yapısıdır. *"Bir iktisadî fonksiyon üzerine kurulan reayanın ve devletin anonim varlığı, toplum içinde 'birey-insan'ın yetişmesini engellemiştir. Osmanlı toplumunun devlet ve reaya arasında birlik yaratan iktisadî mantığı, bireyin toplum içinde özel ve bağımsız olarak ortaya çıkmasını önlemiştir."* (Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,* ikinci baskı 1971, s. 140) Bireyin olmadığı yerde roman da olmuyor.

- Batı'da roman türü ortaya çıktığı zaman Osmanlı toplumundaki anlatı türleri, *Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha,* vb. gibi Farsçadan kaynaklanan mesnevîlerle *Dede Korkut* gibi, *Köroğlu* gibi, *Kerem ile Aslı* gibi sözlü halk hikâyeleriydi. Roman, bu anlatı türlerinin doğal gelişmesinin sonucu olarak doğmamıştır bizde; bu anlatı türleri bir yana bırakılmış, bunların yerine Batı'nın belirli bir toplumsal gelişme aşamasında yarattığı bir edebiyat türü olan roman "ikame" edilmiştir. Roman, bir ithal malıdır; ithal edildiği sırada, ülkemizde, romanın ortaya çıkmasını zorunlu kılacak nesnel koşullar yoktu.
- Müslüman ülkelerde ruhbilimsel araştırmalar, romanın üç kaynağından biri olarak saydığımız "psikolojik yazılar" yok denebilecek durumdadır.

Levent Şahverdi Arşivi

• Roman için zorunlu olan "düzyazı geleneği" yoktu ülkemizde.

• Kadın kaç-göçü, romanın gelişmesini engelleyen çok önemli bir etkendir. Birey anlatılmaya başlanınca, söz, ergeç aşka gelecektir; kadın kaç-göçünün olduğu bir yerde aşkı anlatmak olanaksız değilse de- çok zordur.

Bütün bu nedenlerle ülkemizde roman geç ortaya çıkmış ve uzun süre az gelişmiş bir roman olarak kalmıştır.

İlk Türk Romanı Yayımlanmadan Önce Batı'da Yayımlanan Ünlü Romanlar

Romanın ülkemizde ne kadar geç ortaya çıktığını daha somut olarak gösterebilmek için, 1872'de ilk Türk romanı yayımlandığı zaman, Batı'da yayımlanmış olan ve bugün de edebiyat değerini koruyan, ilgi çeken ve milyonlarca insan tarafından okunan bazı romanları hatırlatmakta yarar var.

Fransız edebiyatı: Stendhal'dan *Kızıl ve Kara* (1830), *Parma Manastırı* (1839); Balzac'tan *Goriot Baba* (1833), *Vadideki Zambak* (1835), *Kuzin Bette* (1847); Emile Zola'dan *Therese Raquin* (1867); Gustave Flaubert'den *Madame Bovary* (1857)...

Amerikan edebiyatı: Herman Melville'den *Moby Dick* (1851).

İngiliz edebiyatı: Daniel Defoe'dan *Robinson Crusoe* (1720); Charles Dickens'tan *Oliver Twist (1838), David Copperfield* (1850), Charlotte Bronte'den *Jane Eyre* (1847).

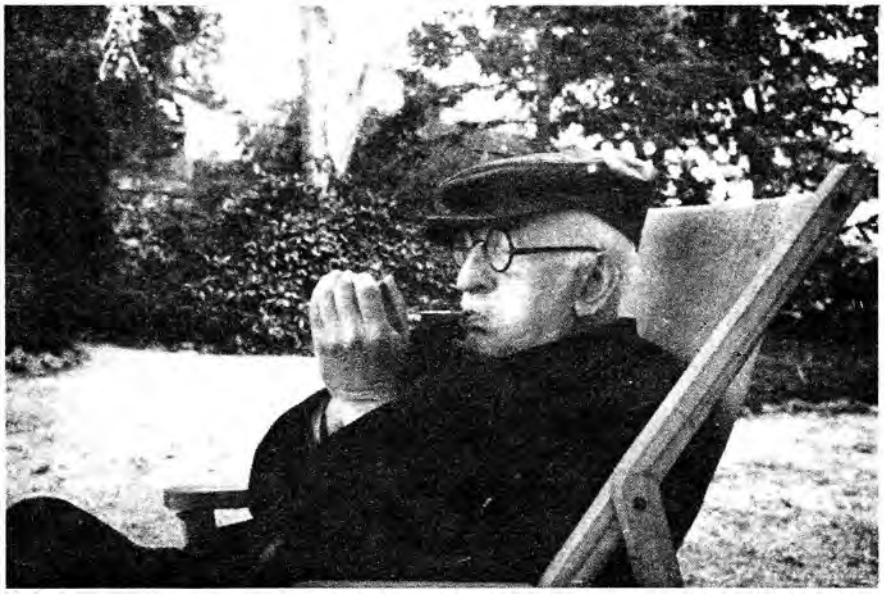
Rus edebiyatı: Gogol'dan *Ölü Canlar* (1842); Tolstoy'dan *Savaş ve Barış* (1869); Dostoyevski'den *Suç ve Ceza* (1866), *Ezilenler* (1866), *Budala* (1869), *Ecinniler* (1870).

Alman edebiyatı: Goethe'den *Genç Werther'in Çektikleri* (1774), *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* (1796)...

Yahya Kemal'in hakkı var: *"Gerçi roman, yapısı ve nev'i itibâriyle her dilde birdir. Ancak romanın her dilde ayrı bir yaşı vardır."* (*Edebiyata Dâir,* 1971, s.209).

Bir Batı Edebiyat Türü Olan Romanın Türkiye'ye Girişi

Roman, ülkemize, çeviri yoluyla girmiştir. Türkçe'de görülen ilk roman, Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénélon'dan çevirdiği *Terceme-i Telemak*'tır. Yıl: 1862. Bundan sonra çeviri romanlar birbirini izlemiştir. Başlangıçta edebiyat değeri olmayan romanların çevirileri ağır basar. Goncourt Kardeşler, Alphonse Daudet, Zola, Maupassant gibi gerçekçi ve natüralist romancıların eserleri ancak Edebiyat-ı Cedide döneminde (1880-1896) dilimize kazandırılır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *"O zamanki fikir hayatımız garptan ciddî ve ferdî bir tesir almamıza müsait değildi."* diyor *(19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* 4. baskı, 1976, s.288).

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL (1866-1945), hikâyeci, romancı. İzmir'de bulunduğu gençlik yıllarında "Nevruz" ve "Hizmet" gazetelerini çıkardı. 1893'te Reji idaresi başkatibi olarak geldiği İstanbul'da edebiyat çevreleriyle ilişki kurdu. 1896'da Servet-i Fünun topluluğuna katılarak Edebiyat-ı Cedide'nin önde gelen adamlarından oldu. 1901'de "Servet-i Fünun" dergisinin edebiyat dışı yazılar yayımlamak koşuluyla yayınına izin verilmesi üzerine Meşrutiyet'e kadar sustu. 1909'da V. Mehmet Reşat'ın mabeyn kâtipliğine, 1911'de Âyan üyeliğine getirildi. Darülfünun'da Batı Edebiyatı dersleri vermiş, Cumhuriyet'ten sonra Yeşilköy'deki köşküne çekilmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre ilk gerçek Türk romancısıdır.

İlk Türk Romanı: İlk Türk Romanı, ünlü dil bilgini Şemsettin Sami'nin (1850-1904) *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* adlı eseridir. Yayım tarihi: 1872. Şemsettin Sami, yirmi iki yaşında yazdığı bu romanda, istemedikleri erkeklerle evlendirilen genç kızların başlarına gelecek kötü sonuçlar üzerinde durararak toplumsal bir eleştiri getirmektedir.

Tanzimat Romanı

Bir Batı edebiyatı türü olan roman, Türkçede, ilk kez, Batılaşma çabalarının başladığı Tanzimat döneminde görülür. Roman, Batı'dan ithal edilen yeniliklerin edebiyat alanındaki görünümüdür.

Tanzimat dönemi romancıları şunlardır: Namık Kemal (1840-1888), Ahmet Mithat (1844-1912), Şemsettin Sami (1850-1904), Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Sami Paşazade Sezai (1860-1936), Nabizade Nâzım (1862-1893), Emin Nihat (doğum tarihi bilinmiyor, 1875'ten sonra öldüğü sanılıyor), Mehmet Murat (? - 1917).

Tanzimat Dönemi Romanının Başlıca Özellikleri: Batılılaşmanın etkisiyle gelen roman, ilkin, Batılılaşmanın yüzeydeki görünüşlerini eleştirmiştir. "Alafranga züppe" tipi, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* (1876) adlı romanıyla edebiyatımıza girer. Felâtun Bey, yanlış bir Batılılaşma anlayışının, tüketime yönelik bir Batılılaşma anlayışının örneğidir. *Araba Sevdası*'nda (yazılışı: 1889; yayımlanışı: 1896) Recaizade Ekrem, Bihruz Bey'in tüketim çılgınlığıyla, yüzeysel Batı hayranlığıyla alay eder.

Baba baskısı altında ve evlenecek kişilerin kişilikleri, istekleri hiçe sayılarak yapılan yanlış evlilikler, birbirlerini görmeden, tanımadan evlenenlerin çektikleri de Tanzimat romancılarının sık sık işle-

Levent Şahverdi Arşivi

dikleri konulardandır. İlk Türk romanının da bu konuyu işlediğini yukarıda belirtmiştik.

Tanzimat romancılarının işledikleri önemli bir konu da "esaret"tir. Başlıca eserlerde alınıp satılan kadın ve erkeklerin acıları dile getirilmiştir. Namık Kemal'in *İntibah*'ı (1876), Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'i (1889), Nabizade Nazım'ın *Zehra*'sı (1896) bu arada anılabilir.

Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, Tanzimat dönemi romanının eleştirisini birkaç cümle ile yapar: *"Bu ilk tecrübelerde ne psikoloji, ne canlı karakter, ne de etraftaki hayatı canlandırmak endişesi yoktur.(...) Kendi hayatımızı ve insanımızı görememek zaafını kaydedelim.(...) Yaşadıkları cemiyet hakkındaki bilgileri azdı. Cemiyetin hakikî meselelerini göremiyorlardı."*

Edebiyat-ı Cedide Romanı

Edebiyat-ı Cedide (Yeni Edebiyat) dönemi, 1896-1901 yıllarını kapsar. Bu dönemde romancılığımız belli bir gelişme düzeyine ulaşır, ilk usta romancılar ve ilk başarılı romanlar bu dönemde ortaya çıkar.

Bu dönemin romancıları şunlardır: Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945), Mehmet Rauf (1875-1931), Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957), Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927), Saffeti Ziya (1875-1929).

Bu dönemde yazdıkları halde Edebiyat-ı Cedide topluluğunun dışında kalan romancılar ise Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944), Vecihi (1869-1904) ve Saffet Nezihi'dir (1871-1939).

Edebiyat-ı Cedide Romanının Başlıca Özellikleri: Bu dönemin yazarları II. Abülhamit'in baskı yıllarında, ünlü deyimle "istibdat" yıllarında, yetişmişlerdir. 1877 yılında açılan Meclis-i Mebusan kapatılmış, kitap ve yayın yasakları alabildiğine genişletilmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil, *40 Yıl*'da bu dönemden şöyle söz eder: *"... Günden güne temas edilemeyecek mevzuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak kelimelerin, hele ne neviden olursa olsun saraya, idareye, ahvale telmih edilebilecek sözlerin adedi arta arta öyle bir yekûne çıkmıştı ki, matbuatın sahası artık içinde cevelân edilemiyecek kadar daralmış, kullanılabilecek kelimelerin lehçesi, iptidaî bir kavmin lisanı kadar küçülmüştü."*

Böyle bir ortamda yetişen ve *Servet-i Fünun* dergisinde toplanan yazarların edebiyat hareketi de elbette bu ortama uygun olacaktı: Tanzimat romancılarının başlattığı toplumsal eleştiriden uzaklaşmak; "sanat sanat içindir" görüşüne dört elle sarılmak; aşk, acıma gibi sakıncasız konuları işlemek ve umutsuzluk ve karamsarlık... Seçkin kişilere seslenmeyi yeğleyenler (Hüseyin Cahit, açıkca, *"Servet-i Fünun edebiyatı umuma, avâma mahsus değildir"*der), dil konusunda Tanzimat döneminin de gerisine düşerler; Türkçe'yi Arapça, Farsça sözcüklerle doldururlar, bu dillerin kurallarını alırlar.

REŞAT NURİ GÜNTEKİN (1889-1956), romancı. Darülfünun'un edebiyat bölümünü bitirdi. Öğretmenlik, Milli Eğitim Müfettişliği gibi görevlerde bulundu. 1936'da milletvekili seçildi, 1950'de Paris Kültür Ataşeliğine getirildi. Mahmut Yesari ile "Kelebek" adlı bir mizah dergisi çıkaran Reşat Nuri, tiyatro eleştirileri, mizahi fıkralar da yazmış; "Çalıkuşu" romanının 1922'de Vakit gazetesinde tefrika edilmesiyle yaygın bir üne kavuşmuştur. Milli Edebiyat döneminin en popüler romancısıdır.

Ama bu dönemde roman tekniğinin geliştirildiği de bir gerçektir.

• *Halit Ziya Uşaklıgil:* Dönemin büyük romancısıdır; en önemli romanları *Mai ve Siyah* (1897) ve *Aşk-ı Memnu* (1900). İlk Türk romanından sadece 18 yıl sonra yazılmış olan *Aşk-ı Memnu*, bugün bile, en başarılı on Türk romanı arasında yer alabilecek değerdedir. Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*'da, 19. yüzyılın sonunda yaşayan zengin ve aylak bir toplum katının yaşam biçimini; varlıklı, geleneksel Türk ailesinin "Batılı" yaşama biçiminin etkisi altında çözülüp alt üst oluşunu, yozlaşmasını; birey olarak bütün somutluklarıyla bu toplum katının insanlarını, bu insanların sorunlarını, dünyaya ve insanlara bakış açılarını, bu insanlar arasındaki ilişkileri; bu toplum katının yaşam biçimine halkın tepkisini büyük bir başarıyla anlatmaktadır. Tanpınar haklıdır: *"Halid Ziya'ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek muharrimiz yoktur. Hepsi roman veya hikâye yazmaya hevesli insanlardır."*

• *Hüseyin Rahmi Gürpınar:* "Sanat sanat içindir" görüşünü savunan Edebiyat-ı Cedide'cilere katılmayan Hüseyin Rahmi Gürpınar, romanlarında, aşağı yukarı yarım yüzyıllık bir süre boyunca toplum yaşamımızdaki değişikliklerin İstanbul'daki belirtilerini gösterir. Hüseyin Rahmi, ilk romanlarında toplumsal yaşamımızın geleneksel yaşayışının yer yer kırılmaya başlamasıyla, toplumla bağdaşmayan, yerleşmiş değerlerin baskısı karşısında gülünç durumlara düşen kişileri anlatırken, daha sonra, toplumsal ilişkilerdeki değişikliklerin derinleştiği, değer yargılarının, kuşakların, toplumsal sınıfların açıkça ortaya çıktığı bir dönemin genel sorunlarını kurcalamaya başlar ve bireysel yozlaşmayı aşan genel bir çöküntüyü anlatan romanlar yazar. Romanlarında toplumsal adaleti savunur; kadın-erkek ilişkilerini akılcı bir tutumla ele alır; büyücülüğe, falcılığa, bakıcılığa, boş inançlara karşı çıkar. Ne var ki "halk için" yazan Hüseyin Rahmi, romanının tekniğine gereken özeni göstermemiş ve bu yüzden de çok eleştirilmiştir.

Milli Edebiyat

Çöküş halindeki Osmanlı devletini "Batıcılık," "İslâmcılık" ve "Osmanlıcılık" kurtaramayınca, Meşrutiyet döneminde, özellikle Balkanlarda başlayan "miliyetçilik" hareketleri üzerine, birtakım aydınlar, çöküntüden kurtulabilmek

Levent Şahverdi Arşivi

için, devletin "millet-i hâkime"ye, yani Türk halkına dayandırılması gerektiğini ileri sürdüler. "Halka doğru" yönelen aydınların başlattıkları bu milliyetçilik hareketine "Türkçülük" denir. Kimi çevrelerde eskiye dönük bir yaşama biçimi olarak yorumlanıp "gelenekçilik" şeklinde, kimi çevrelerde bütün Asya Türklerini de içine alan bir devlet kurma hayaline dönüşerek "Turancılık" şeklinde yozlaşan Türkçülük hareketi, edebiyatta millî kaynaklara dönüş olarak kendini göstermiştir; bu akımın en büyük özelliği dilde sadeleşmedir; yerli yaşayışı anlatma, şiirde aruz yerine hece veznini kullanma,Halk Edebiyatından yararlanma, bu akımın öteki özellikleridir. Meşrutiyet (1911-1918) ve "Mütareke" (1919-1922) dönemlerini içine alan edebiyatımızın bu devrine "Millî Edebiyat" diyoruz. Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp tarafından Nisan 1911'de Selânik'te yayımlanmaya başlanan *Genç Kalemler* dergisi, bu hareketin sözcüsü olmuş, özellikle millî edebiyatın ancak "millî lisan"la yaratılabileceği görüşünü savunmuştur. Cevdet Kudret'in de dediği gibi, *"1911 yılını 'Millî Edebiyat' akımının olduğu kadar 20. yüzyıl Türk edebiyatının da başlangıç tarihi olarak kabul ediyoruz"(Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman,* II. Cilt).

Bu dönemin romancıları şunlardır: Ömer Seyfettin (1884-1920), Halide Edip Adıvar (1844-1964), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Refik Halit Karay (1888-1965), Ercüment Ekrem Talu (1888-1956), Selâhattin Enis (1892-1942), Osman Cemal Kaygılı (1890-1945), Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Peyami Safa (1899-1961). Bu romancılar, Meşrutiyet dönemiyle Birinci Dünya Savaşı sonlarında ve Mütareke döneminde eser vermeye başlamışlar, Cumhuriyet döneminde çalışmalarını sürdürerek en başarılı eserlerini yaratmışlardır.

• *Halide Edip Adıvar:* Başlangıçta özellikle kadın psikolojisini işleyen aşk romanları yazmış, sonra, içinde yaşadığı Kurtuluş Savaşı'nı anlatan eserler *(Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye)* vermiş, son döneminde ise ünlü *Sinekli Bakkal* gibi töre romanlarıyla memleketin toplumsal gelişimini yansıtan (İkinci Dünya Savaşı sonrasının "yeni zenginler"ini anlatan *Sonsuz Panayır* gibi) romanlar yazmıştır.

• *Yakup Kadri Karaosmanoğlu:* Bütün romanlarında, ülkemizin siyasal ve toplumsal gelişmelerini yansıtmaya çalışmıştır. *"Romanlarımın kronolojik mahiyeti benim istek veya kararımla meydana gelmiş değildir. Romanda yegâne gayem hayatın heyecanını verebilmek ve canlı tipler yaratmaktır.(...) Roman yazarken tanıdığım kimseleri ve yaşadığım hayat safhalarını bir ham madde olarak kullanırım. (...) Zaten ben bütün romanlarımı hâtıralarımla yazarım. Ben muhayyilesi zayıf bir insanım"* diyen Yakup Kadri'nin romanlarında Abdülaziz dönemini *(Hep O Şarkı),* II. Abdülhamit'in baskılı döneminde yüzeysel bir "Batı" hayranlığı içindeki Osmanlı aydınının Paris'teki "Batı" gözlemlerini *(Bir Sürgün),* 9 Haziran 1913 - 11 Haziran 1913 arasının siyasal çalkantılarını *(Bir Sürgün),* üç ayrı kuşağın aracılığıyla anlatılan bir "geçiş" dönemini *(Kiralık Konak),* Mütareke yılları İstanbulu'nun belirli bir çevresinin yaşayışını, alafrangalığın vardığı sonucu *(Sodom ve Gomore),* Bektaşi tekkelerinin Meşrutiyet dönemindeki durumunu *(Nur Baba),* Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu köylüsünü ve Tanzimat'tan bu yana süregelen bürokrat düşlerinin, özlemlerinin iflâsını *(Yaban),* Ankara'nın Milli Mücadele yıllarını, yozlaşan devrimcileri ve bir bürokratın düşlediği Ankara'yı *(Ankara),* 1952'ye kadarki Cumhuriyet dönemini *(Panorama)* buluruz. Sık sık şematizme düştüğü romanları teknik mükemmellikten yoksundur.

SUAT DERVİŞ (1905-1972), romancı. Özel öğrenimle yetişti. Çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. 1941'de yayımladığı Yeni Edebiyat gazetesinde toplumcu-gerçekçi akımın gelişmesine önderlik etti. "Ankara Mahpusu" ve "Fosforlu Cevriye" (Yalının Gölgeleri) adlı romanları başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerde yayımlandı ve ilgi çekti.

• *Osman Cemal:* En ünlü romanı *Çingeneler*'dir. Nurullah Ataç'a, *"O romanda bilhassa ilk kısımda pek nadir eserlerde tesadüf olunur bir şiir havası vardır. Bazan perişanlığı bile bizi hayran eder"* dedirtmiştir.

• *Reşat Nuri Güntekin:* 1918-1961 yılları arasında 19 romanı yayımlanmış verimli bir romancı. Halide Edip'in ve Yakup Kadri'nin yanında, hep onlardan daha güçsüz bir romancı sayılarak, hakkı yenmiş bir romancı. Reşat Nuri, daha çok duygusal ilişkiler üzerinde durduğu ilk romanlarında olsun, toplumsal olayları, toplumun geçirdiği değişimi, bu değişimin bireyler üzerindeki değiştirici etkilerini ele aldığı romanlarında olsun, hiçbir zaman roman yazdığını (belki de o çok beğenilen -gerçekte zayıf bir roman olan-*Yeşil Gece* dışında) unutmayan, bireysel gerçekliklere de, toplumsal gerçekliklere de bir romancı yaklaşımıyla yaklaşmasını bilen bir romancıdır.

Reşat Nuri Güntekin'de şaşırtıcı bir gözlem gücü vardır. En başarılı romanı saydığım *Miskinler Tekkesi*'nde dilenciliğin toplumsal gerekçesi üzerine söyledikleri, roman kahramanının "mesleğin kutsî sırrı" konusundaki düşünceleri, eski dilencilerle yeni dilenciler arasında yaptığı karşılaştırma, dilenciliğin "hakikî ölü mevsimi"ni tanımlaması, *Yaprak Dökümü*'nde emeklilerin yaşamlarını anlatan parça, *Eski Hastalık*'ta anlatılan "düğünlü balo", belleklerden silinmeyecek mükemmelliktedir.

Reşat Nuri Güntekin, gerçek değeri ortaya çıkarılmak için, üzerinde yeniden çalışmalar yapılması gereken bir romancımızdır.

• *Peyami Safa:* 1922-1951 yılları arasında 12 roman yazmıştır. *"Peyami Safa bazı ruh hallerini çözümlemedeki başarısı, kurgudaki ustalığı, dilinin kıvraklığı, anlatım tekniği üzerindeki denemeleri ile bir romancıdan beklenen birçok meziyete sahip yetenekli bir yazardı. Fakat romanlarında ciddi, toplumsal sorunları işlemek isteği sonucu, başlangıçta Batı-Doğu sorununu basit kişiliklerde somutlaştırarak ortaya koymaya çalışması*

Levent Şahverdi Arşivi

ve giderek bu sorunu daha soyut bir düzeyde çözümlemeye yönelmesi romancılığını güçlendireceği yerde baltalamış ve zamanla düşünür yanının sanatçı yanını ezmesine yol açmıştır. (...) Doğu-Batı karşıtlığını daha soyut düzeyde, materyalizm-idealizm biçiminde ele aldığı zaman ise, bir düşün romanında aradığımız seviyeyi bulamıyoruz. Marksizmi ve genel olarak materyalizmi çürütmek için kullandığı kanıtların basitliği ve yetersizliği belli işlevlerle yüklü karakterlerin başarılı olmasını da engelliyor'' (Berna Moran).

Cumhuriyet Dönemi

Millî Kurtuluş Savaşı zaferle sona erip 29 Ekim 1923'te "Cumhuriyet" ilan edildikten sonra bir sıra "devrimler" yapılır: Saltanat ve halifelik kaldırılır, öğrenimde birlik kanunu çıkarılır, fes atılarak şapka alınır, tekkeler kapatılır, Medenî Kanun kabul edilir, devlet laikleştirilir, Latin yazısı kabul edilir... Bu "devrimler"i Bülent Ecevit şöyle değerlendiriyor: *"...Genellikle şimdiye kadar yapılan devrimler, 'altyapı devrimi' değildir. Hepsi yararlı olmakla, gerekli olmakla birlikte, belirli bir aşamada daha ileri devrimlerin hazırlayıcısı olmakla birlikte, bu devrimler, sınırlı bazı istisnalar bir yana bırakılırsa, üretim ilişkilerini halk yararına değiştirecek, ekonomik güce el değiştirtecek, öylelikle halkın ekonomik, sosyal durumunu dişe dokunur ölçüde düzeltecek, siyasal gücünü bir ölçünün üstünde artıracak nitelikte devrimler değildir.(...) Aslında Türk halkı, Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlere karşı değildi, karşı olamazdı; fakat o devrimlerden yana da değildi. Türk halkı ancak, o devrimlere ilgisizdi ve ilgisiz olmakta da kendi açısından haklı idi''* (Atatürk ve Devrimcilik) Taner Timur da şöyle diyor: *"...Sonuç olarak hızlı bir sanayileşme olmadığı ve 'hurafe'lerin sosyal temelleri çökmediği için tarikatlar bütün canlılıklarını muhafaza etmişler ve teolojik bir dünya görüşü olma niteliğini kaybetmemişlerdir''* (Türk Devrimi).

Üstyapıyı değiştirmeye çalışmakla başlayan Cumhuriyet dönemi, önce "devletcilik"le sanayileşmeyi denemiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "kapitalist yol"dan sanayileşmeye başlamış ve -sosyal maliyeti büyük ölçüde halka ödetilmiş olsa da- bunu belirli bir ölçüde başarmıştır: Bugün millî gelir içinde sanayinin payı tarımın payından daha fazladır.

Atatürk döneminde de "çok partili" bir düzenin kurulması denenmiş ama sonuç olumlu olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "çok partili" döneme geçilmiştir. 27 Mayıs ve 12 Mart hareketleriyle demokrasi bir süre askıya alınmış, yasal düzenlemelerden sonra gene "demokrasiye dönülmüştür." 12 Eylül'den sonra da bir "demokrasiye dönüş takvimi" açıklanmıştır.

Bütün bu gelişmeler Türk romanını da etkilemiş, romancılarımız Türkiye'nin ekonomik, toplumsal, siyasal yapısındaki değişmeleri eserlerinde incelemeğe çalışmışlardır.

Millî Edebiyat dönemi romancılarının ılımlı toplumsal eleştirisinin yerini gerçek bir toplumsal eleştiri alır. Çünkü artık yalnız İstanbul'dan ve yalnız varlıklı ailelerin çocukları arasından değil, bütün Türkiye'den ve toplumun değişik tabakalarından romancılar, şairler çıkmaktadır. Yazar ve şairlerin Tanzimat'ta % 79.5'u, Servet-i Fünun döneminde % 73'ü İstanbul doğumlu oldukları halde, bu oran, 1923'ten sonra % 29'a düşmüştür. Artık yalnız İstanbul yoktur edebiyatta; köyleriyle, kasabalarıyla, kentleriyle bütün Türkiye vardır. Bu gelişmeyle birlikte artık devletin sanatçıyı koruması, desteklemesi de tarihe karışır. Eskiden büyük bir şair, büyük bir romancı, zamanla, büyük bir elçi olabiliyordu; artık bu dönem sona ermiştir.

Çünkü romancılar artık gerçek sorunlara el atmaya, memleketin gerçek durumunu gözler önüne sermeye başlamışlardır. Gerçekçi, toplumcu bir edebiyat doğmaktadır. Kurtuluş Savaşı yeniden işlenmekte, kahramanlarıyla, işbirlikçileriyle anlatılmakta, bu savaştan "güncel" dersler çıkarılmaktadır. Köy romanları, gerçek köyü, gerçek köy sorunlarını işlemekte; kimi romancılar kasaba gerçekliğini bütün çıplaklığıyla yansıtmaktadır.

27 Mayıs hareketinin ardından düzenlenen Anayasa, nispî bir düşünce özgürlüğü sağlamıştı. Bir yandan bu nispî özgürlük, bir yandan sanayileşerek değişmekte olan toplum, romancılarımızın önüne yeni konular, yeni sorunlar ve yeni olanaklar çıkarmıştır; kent romanları ön plana geçmeye başlamış, sosyalizmi tartışan aydınlar romanlarda boy vermeye başlamışlardır. Son yıllarda "siyasi roman" hızla gelişme yolundadır.

Romanımız, baştan beri iki çizgi üzerine gelişmekteydi: Bir düşünceden yola çıkan ve toplumsal sorunları ön plana alan romanlarla, bireyin iç dünyasına dönük romanlar. Romancılığımızın gelişmesiyle birlikte, toplumsal sorunlara dönük

İKİ ROMANCI: Önce köy romanları yazan Kemal Tahir (1910-1973) (solda), sonraları tarihsel araştırmalara dayanan romanlar yazmaya girişti. Her romanında romanı edebiyat dışı ögelerle ilginç kılan yorumlar vardır. Yaşar Kemal (sağda) ise, köyden söz açtığı halde "köy romanı" değil sadece "roman" yazar. Çünkü Yaşar Kemal'de "insan" herşeyden önce gelir. Yaşar Kemal, romancının işinin insanı anlatmak olduğunu hiç bir zaman aklından çıkarmaz.

Levent Şahverdi Arşivi

ERKEN YİTİRDİKLERİMİZ: Daha ilk romanı olan "Tutunamayanlar"da Türkiye'de alışılmış olan klasik roman tekniğinin dışında bir tekniği ustalıkla kullanmış olan Oğuz Atay (1934-1977) ile en iyi "12 Mart" romanı olarak kabul edilen "Şafak"ın yazarı Sevgi Soysal (1936-1976), erken ölümleriyle edebiyatımızda güç doldurulur bir boşluk bıraktılar.

romanlar yazarken karakterlerin iç dünyalarına da yönelen romancılar, yani bu iki çizgiyi uyumlu bir biçimde birleştiren romancılar, Cumhuriyet döneminin en başarılı romanlarını vermişlerdir. Bu romancılar, ülkemizde gerçekçiliği yanlış anlayan, toplumsal gerçeklik dünya görüşlerine uymadığı zaman, bu gerçekliği tahrif eden ve bunu "gerçekçilik" ya da "devrimcilik" sanan romancılara gerçek yolu göstermektedirler.

Bu dönemin belli başlı romancılarından (doğum tarihleri sırasıyla) birer paragrafta söz edeceğiz.

• *Abdülhak Şinasi Hisar* (1883-1963): Geçmiş zaman özlemiyle yazan bir yazar. *"... Hisar -ya da anlatıcı- kendi çağının ve sınıfının gerçeklerini evrensel doğrular olarak kabullenmiş. Bu gerçekler üzüyor onu; onların dışında bir gerçekçilik kavrayamadığı için de dünya görüşü ister istemez karamsar oluyor"* (Murat Belge).

• *Halikarnas Balıkçısı* (1886-1973): Dar anlamda, ilk Bodrum romancısı; geniş anlamda, "özgürlüğün mavi yurdu" dediği "deniz"in romancısı. Romanlarında deniz tutkusunu, yerli ya da yabancı teknelerde çalışan deniz emekçilerinin yaşamlarını, süngercilerin ekmek kavgalarını anlatır. Epey uzaklarda kalmış bir Bodrum'un artık nesli tükenmiş insanlarıdır bunlar. Gene de bu romanlar zevkle okunuyorsa, bunu çoğumuzda hâlâ yaşayan deniz tutkusuyla, insanoğlunun güzelliğine, insanoğlunun iyiliğine duyduğumuz özlemle açıklamak gerekir.

• *Nahid Sırrı Örik* (1894-1960): Üç roman yazdı; bunlardan *Sultan Hamid Düşerken,* İttihat ve Terakki dönemi üzerine yazılmış romanların en başarılılarından biridir. Özellikle Osmanlı bürokrasinin son döneminin tipik bir örneği olan "Mehmet Şahabettin Paşa". Türk romanında en başarıyla çizilmiş tiplerdendir.

• *Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962):* Romancılığının gerçek değeri ancak son yıllarda anlaşılan Tanpınar, anlattığı "insan"ı, hiçbir zaman yalınkatlığa düşmeden, bütün karmaşıklığıyla, bütün derinliğiyle anlatır. Geniş bir kültür, toplumsal gelişmemiz konusunda sağlam bilgiler ve gözlemler, romanı ve özellikle Batı romanını çok iyi bilişi (*"Madem ki roman yazacaksın, evvelâ, her şeyden evvel bir roman işçisi ol"* sözü onundur), romancılığının üstün bir düzeyde olmasını sağlayan etkenlerdir. *Huzur, Sahnenin Dışındakiler, Saatleri Ayarlama Enstitüsü,* Türk romanının en başarılı örnekleri arasında yer alır.

• *Sabahattin Ali (1907-1948):* Üç romanı içinde en ünlüsü olan *Kuyucaklı Yusuf*'ta "kasaba gerçekliği"ni ilk kez bütün ayrıntılarıyla gözler önüne sermiştir. Edremit, romanda, bütün töresel, ekonomik ve toplumsal gerçekliğiyle yaşar. Sabahattin Ali'de inanılmaz bir gözlem gücü, inanılmaz bir bellek vardır. Ayrıntıları roman yapısı içinde en ustaca kullanan romancılarımızdandır.

• *Kemal Tahir* (1910-1973): Önce köy romanlarıyla başlayan Kemal Tahir, sonraları tarihsel araştırmalara dayanan romanlar yazmaya girişti. Her romanında, bu romanı edebiyat-dışı ögelerle ilginç kılan iddialar ve yorumlar vardır. Zamanla romancılığını ikinci plana itip düşünürlüğü fazla önemsemesi romanlarının aleyhine olmuştur. En başarılı romanları *Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı* üçlüsüdür.

• *Orhan Kemal* (1914-1970): İlk romanlarında Çukurova gerçekliğini, bir ayağı köyde, bir ayağı kentte köylü-işçileri, ağır çalışma koşulları içindeki fabrika işçilerini anlatır. Bunlar, gözleri çıkar perdesiyle örtülü, el yordamıyla bireysel kurtuluş yolları arayan, sömürülen ama sömürü bilincinden uzak emekçilerdir. Toplumsal gelişmemizin belirli bir aşamasında görülen bu "bilinçsizliği" en iyi anlatan romancımız Orhan Kemal'dir. Ama İstanbul'a yerleştikten sonra büyük kent üzerine yazdığı romanlarda, ilk romanlarında ulaştığı düzeye ulaşamaz.

• *Melih Cevdet Anday* (d. 1915): Büyük şair ünü, Anday'ın başarılı romancılığının kimi gözlerden kaçmasına yol açmıştır. Oysa, *"İlmi irfanı 'tenkiye ve sulfatadan' ileri gitmeyen bir eczacı paşasının tabii burjuvaziye has ilkelerle değil, yağma suretiyle topladığı servetin kendisinden sonra gelen iki nesil boyunca yine burjuva ilkelere uygun olmayan yollardan tüketilmesinin hikâyesi"* (Haydar Kazgan) olan *Aylaklar,* hazır yiyicileri anlatan bu roman; cinayetler, saldı-

Levent Şahverdi Arşivi

rılar altında bunalmış, akıl ölçülerinden uzaklaşmış, polis egemenliğindeki bir kenti anlattığı *Gizli Emir,* nefis bir aşk romanı olan *Raziye,* bir yazarı "değerli romancı" yapmaya yeter.

• *Samim Kocagöz* (d. 1916): Sürekli olarak memleket gerçeklerini, toplumsal sorunları işleyen bir romancı. Özellikle çok iyi bildiği Söke ve İzmir yöresini anlatır. Romanlarının yapısı ve dili üzerinde daha fazla dursa, bir başka deyişle, iki ayrı çizgide gelişen romanımızın bu iki çizgisini birleştirmeye çalışsa daha başarılı romanlar verecek.

• *Tarık Buğra* (d. 1918): Siyasal saplantılarından kurtulup da nesnel gerçekliğe bağlı kalarak yazdığı zaman çok başarılı romanlar yazabilen bir romancı. *Küçük Ağa,* Kurtuluş Savaşı üzerine yazılmış romanların en güzellerinden biridir. Ayrıca, *Dönemeçte* gibi, *Yağmur Beklerken* gibi romanlar, kasaba gerçekliğimizi en iyi anlatan romanlardandır. Ama *Firavun İmanı* gibi, *Gençliğim Eyvah* gibi romanlarında, ideolojisi romanının başarısızlığına neden olmuştur.

• *Yusuf Atılgan* (d. 1921): Uzun bir arayla sadece iki roman *(Aylak Adam* ve *Anayurt Oteli)* yazmış olan Atılgan, gerçek bir roman bilgisiyle, erişilmesi güç bir dil işçiliğiyle ve psikolojik gerçeklikleri olan kişiler yaratma gücüyle ilgi toplamıştır. Eleştirilmesi gereken yanı, çok az yazmasıdır.

• *Attilâ İlhan* (d. 1925): Bir yandan Türkiye'nin toplumsal gelişme tarihinden kesitler vermeye, bir yandan da değişik psişik yapılara sahip karakterler çizmeye çalışmaktadır. Ancak kimi zaman bu kişiler gerçek bir psikolojik derinlikten yoksun olabildiği gibi, toplumla ilgili olarak verilen bilgiler de kuru kalabilmektedir. Son romanlarında "cinselliğe" oldukça geniş yer verdiği görülüyor.

• *Çetin Altan* (d. 1926): Usta gazeteci Çetin Altan, ilk 12 Mart romanını yazarak romancılığa başladı. *Büyük Gözaltı,* bir yandan bir işkence odasındaki tutukluyu ve çevresini, bir yandan da bu tutuklunun geriye dönüşlerle anlattığı çocukluğunu, ailesini, akrabalarını, okul ve öğrenci çevresini, bitmez tükenmez sevgi aranışlarını verir. Çetin Altan, bu romanındaki tutumunu öteki romanlarında da sürdürmüş, bol bol özyaşamından yararlanmıştır.

• *Yaşar Kemal* (d. 1922): Yaşar Kemal, köyden söz açtığı halde, "köy romanı" değil, sadece "roman" yazan bir romancımızdır. Çünkü Yaşar Kemal'de insan, her şeyden önce gelir. Yaşar Kemal, romancının işinin insanı anlatmak olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmaz. Köy gerçekliğine bu tutumla yaklaştığı için anlattığı insanlar bizde yaşar, hem de yalnız insanî sorunlarıyla değil, ekonomik, toplumsal sorunlarıyla da yaşarlar. *Ortadirek'te,* değişik olaylar ve kişiler karşısındaki tepkileriyle ve ana-oğul, gelinkaynana, karı-koca ilişkileri içinde durmadan netleşen, ayrıntılarla beslenip ete kemiğe bürenerek ortaya çıkan üç insan (Meryemce, Ali ve Elif), bütün karmaşıklıklarıyla, bütün canlılıklarıyla, bütün sakinlikleriyle, ilkel tarımsal üretim düzeyindeki Türk köylüsünü unutulmayacak bir biçimde somutlaştırır. *Ölmez Otu*'nda, bir Türk köylüsünde de bir Shakespeare kişisinin yaşayabileceğini gösterir. *Yusufcuk Yusuf*'ta, köyü ve köylüyü anlatırken, derebey artığı ağa tipinin çöküşünü, yok oluşunu ve bu çöküşle, bu yok oluşla birlikte giden bir gelişmeyi, yani tarımdan para kazanan ağaların sanayi alanına yatırım yapmalarını, eski toprak ağalarının yavaş yavaş sanayici olmaları sürecini betimler. Ne var ki Yaşar Kemal'in bütün romanlarında aynı düzeyi tutturabildiğini söylemek olanaksız.

• *Adalet Ağaoğlu* (d. 1929): Romanının kurgusu ve dili üzerinde büyük bir sabırla çalışan, toplumsal değerlendirmelerinde ve eleştirilerinde yaygın yargılara kapılmayıp doğru olanı araştıran, roman kişilerini gerçek bir psikolojik gerçeklikle yaşatan bir romancı. En önemli romanı sayılan *Bir Düğün Gecesi,* 12 Mart'a değişik bir açıdan bakan ilk romandır. Sınıf değiştirmenin utancı içindeki Tuncer' le sınıf değiştirememenin acısını yaşayan Ayşen, iş adamı İlhan Dereli, Birleşmiş Milletler İrtibat Subayı Ertürk, Prof. Ömer, ressam Tezel, hem yaşayan kişiler, hem toplumsal anlamı, toplumsal temsil niteliği olan kişiler. Bu roman, sadece 12 Mart döneminin değil, bir sürecin eleştirisi.

• *Oğuz Atay (1934-1977):* Oğuz Atay, ilk romanı *Tutunamayanlar*'da, çarpıcı konusu, değişik biçimi ve usta tekniğiyle ilgi çekmiş bir romancıydı; Türkiye' de alışılmış olan klasik roman tekniğinin dışındaki bir roman tekniğini belki de ilk uygulayan romancımızdı. *"Tutunama-*

ÇETİN ALTAN (1926-), gazeteci, romancı, oyun yazarı. 12 Mart dönemini konu alan ilk romanı "Büyük Gözaltı"nda geriye dönüşlerle çocukluğunu ve bitip tükenmez sevgi arayışlarını da dile getirdi. Bu tutumunu sonraki romanlarında da sürdürdü.

VEDAT TÜRKALİ (1919-), romancı. Bir tutkuya dönüşen bir aşkı, Demokrat Parti iktidarının baskıcı tutumuna karşı duyulan hoşnutsuzluğu, gençlik eylemlerini ve 27 Mayıs'a doğru gidişi anlatan "Bir Gün Tek Başına" adlı romanı ile kendini kabul ettirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

vanlar'da küçük burjuva dünyamız, değerleri, ülküleri, özlemleri, davranış ve düşünce tarzlarıyla zekice alaya alınıyor. Ne var ki bu dünya varolan ve mümkün olan tek dünya gibi konuyor. Dış dünya ve kahramanların erdemleri, değerleri arasında böylece bir uçurum meydana geliyor. İşte bu bağlam içinde oluşuyor Selim'in intiharla sonuçlanan 'dram'ı'' (Murat Belge). Oğuz Atay, *Tehlikeli Oyunlar* adlı romanında da aynı cesur biçim denemelerini sürdürdü. Son romanı Prof. Mustafa İnan'ın yaşamını anlattığı *Bir Bilim Adamının Romanı*'dır. 43 yaşında ölmesi büyük bir kayıp.

• *Sevgi Sosyal* (1936-1976): *Yürümek, Yenişehir'de Bir Öğle Vakti,* adlı ilk iki romanında tam bir roman yapısı yoktu; başlı başına bir hikâye olabilecek kimi sayfalar romana eklenmişti; hikâye ile roman, boşandıktan sonra birlikte yaşamalarını sürdüren bazı karı kocalar gibi, aynı çatı altında birlikte yaşamaya devam ediyorlardı. Sevgi Sosyal, ilk defa *Şafak*'ta, üçüncü ve son romanında,sağlam bir roman yapısı kurmuştu. *Şafak,* sorular getiren bir romandır; yaşamanın içinden gelen ve kişilerin başkalarına değil kendi kendilerine sordukları sorular; yakın geçmişin özleştirisi ile geleceğin sorumluluğundan çıkan sorular... Küçük burjuvaları en iyi tanıyan ve eleştiren yazarlarımızdan biriydi Sevgi Sosyal; bunu *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*'nde özellikle Doğan'ı ve Olcay'ı anlatırken görürüz. Ne yazık ki Sevgi Sosyal'ı da kırk yaşında kaybettik.

• *Ferit Edgü* (d. 1936): Ferit Edgü'nün iki romanında da *(Kimse'* ve *O*), ilk göze çarpan alabildiğine titiz bir dil emekçisi oluşu. Ayrıca, iki romanında da anlatacaklarına en uygun biçimleri arıyor. Bu bakımdan *Kimse* ile *O* arasında önemli ayrımlar var. İki roman da aynı dağ köyünde geçer, ama *Kimse*'de içe yönelik, kendine, kendi yalnızlığına yöneliktir: Anıları ve geçmişidir önemli olan.Oysa *O*'da dış gerçeklik, köylüler, kent, bürokrasi ağır basıyor. Ve dış gerçekliğin ağır basmasıyla da yer yer bir Kafka havası sarıyor romanı. Buna rağmen Ferit Edgü'nün iki romanı da aydın-köylü ilişkisine yeni bir yaklaşım getiriyor, aşılmaz sanılan bir iletişimsizliğin aşılabileceğini gösteriyor.

• *Ayla Kutlu* (d. 1938): Ayla Kutlu, *Kaçış* adlı ilk romanıyla dikkatleri çekti. Bu romanda, önce, Türk romanında epeydir özlemini duyduğumuz bir aşk vardı: Romancının kafasındaki hazır kalıpların çemberini kırmış, yaşayan, insanın karmaşıklığını kişiliklerinde somutlaştıran iki bireyin aşkı. Ve bu kişilikleri, bu aşkı bizim de yaşamamızı sağlayan zengin ayrıntıların usta bir romancı becerisiyle kullanılışı. Elbette sadece aşk romanı değil, *Kaçış;* romanın kişileri 27 Mayıs öncesinin çalkantılı Türkiye'sinde yaşıyorlar; çoğu hapiste; tartışıyorlar, kuşku duyuyorlar, acı çekiyorlar. Romanda özellikle küçük burjuva devrimcilerine yöneltilmiş eleştiriler ilginç. *Kaçış,* Türkiye'nin belirli bir anındaki ger-

ROMANCILARIMIZDAN DÖRDÜ: Türk romanındaki çeşitli eğilimler Kemal Bilbaşar, Oktay Akbal (üstte), Necati Cumalı ve Pınar Kür'ün (altta) romanlarına da yansır. Bu romancılarımız toplumsal sorunları olduğu kadar karakterlerin iç dünyalarını da ele almışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

çekliğini, küçük burjuva aydınlar açısından başarıyla anlatan bir roman. Bireyselle toplumsalın böylesine uyumlu bir bileşimini çok az romanda bulabiliyoruz. İkinci romanı *Islak Güneş* aynı düzeyde değil.

• *Selim İleri* (d. 1949): Hüzünlerin, acıların, ayrılıkların, karşılıksız sevgilerin, yıkılışların yazarı Selim İleri; güneşli alanların değil yağmurlu sokakların yazarı; birbirini anlayıp sevmenin değil iletişimsizliğin yazarı;"yoz güzellik"in"gün batımı kasveti"nin yazarı. Çünkü seçmiş anlatacağı insanları: "Küçük obanın bireyleri" ya da küçük burjuva aydınların bir kesimi. Selim İleri'nin küçük burjuva aydınları -solcusu, sağcısı, politika dışı olanı- nerdeyse su içer gibi, soluk alır gibi "melâl"i yaşayan kişiler; çoğu için "melâl"i seven kişiler de diyebiliriz. Şimdiden usta bir romancı sayabileceğimiz Selim İleri'nin romanını geliştirmesi, bundan sonra, artık "küçük oba"dan "memleket"e açılmasıyla mümkün. Çünkü yeni romanlar yeni insanlarla mümkün. Yoksa belirli bir "ustalık" düzeyinden gelen ama hep birbirinin benzeri olan romanlar okumak zorunda kalabiliriz.

Tek Romanlarıyla Üne Eren Romancılar: *Memduh Şevket Esendal* (1883-1952), Cumhuriyet'in ilk yıllarının Ankara'sından bir kesit sunduğu, özellikle "küçük insanlar"ın yaşamlarını, değer yargılarındaki değişimleri gösterdiği, "düzen"e değilse de bürokrasiye yönelik eleştiriler getirdiği *Ayaşlı ve Kiracıları* adlı tek romanıyla; *Mithat Cemal Kuntay* (1885-1956), üç İstanbul'u, Abdülhamit istibdadının son yıllarının İstanbul'unu, İkinci Meşrutiyet'le İttihat ve Terakki'nin İstanbul'unu, Mütareke yıllarının İstanbul'unu anlattığı *Üç İstanbul* adlı tek romanıyla; *Vedat Türkali* (d. 1919), bir tutkuya dönüşen bir aşkı, Demokrat Parti iktidarının baskıcı tutumuna karşı duyulan hoşnutsuzluğun, yıllarca süren sindirme döneminin yarattığı birikimin bir patlayışa yol açışını, gençlik eylemlerini, solcuları ve 27 Mayıs'a doğru gidişi anlattığı *Bir Gün Tek Başına* adlı tek romanıyla ayrıca anılmağa değer.

Cumhuriyet Döneminin Öbür Romancıları (yaşlarına göre): Mahmut Yesari (1895-1945), Sadri Ertem (1900-1943), Suat Derviş (1905-1972), Samiha Ayverdi (d. 1906), Cevdet Kudret (d.1907), İlhan Tarus (1907-1967), Reşat Enis (d. 1909), Hasan İzzettin Dinamo (d. 1909),

ADALET AĞAOĞLU (1929-), romancı, oyun yazarı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Bir süre TRT'de çalıştı. Romanının kurgusu ve dili üzerinde sabırla çalışan, toplumsal değerlendirme ve eleştirilerinde yaygın yargılara kapılmayıp doğru olanı araştıran, roman kişilerini psikolojik gerçeklikle yaşatan bir romancıdır.

Kemal Bilbaşar (d. 1910), Rıfat Ilgaz (d. 1911), Oktay Rifat (d. 1914), Peride Celâl (d. 1915), Şahap Sıtkı (d. 1915) Orhan Hançerlioğlu (d. 1916), Fahri Erdinç (d.1917), Kerim Korcan, (d.1918), Faik Baysal (d. 1918), Mehmet Seyda (d. 1919), Cengiz Dağcı (d. 1920), Necati Cumalı (d. 1921), Oktay Akbal (d. 1923), Abbas Sayar (d. 1923), Kemal Bekir (d. 1924), Nezihe Meriç (d. 1925), Hakkı Özkan (d. 1926), Talip Apaydın (d. 1926), Celâlettin Çetin (d. 1928), Muzaffer Buyrukçu (d. 1928), Erhan Bener (d. 1928), Mustafa Yeşilova (d. 1928), Fakir Baykurt (d. 1929), Tarık Dursun K. (d. 1931), Yılmaz Güney (d. 1931), Cengiz Tuncer (1931-1981), M. Necati Sepetçioğlu (d. 1932), Bekir Yıldız (d. 1933), Muzaffer İzgü (d. 1933), Demirtaş Ceyhun (d. 1934), İrfan Yalçın (d. 1934), Yaman Koray (d. 1934), Füruzan (d. 1935), Demir Özlü (d. 1935), Erdal Öz (d. 1935), Behzat Ay (d. 1936), Erol Toy (d. 1936), Emine Işınsu (d. 1938), Afşar Timuçin (d. 1939), Pınar Kür (d. 1943), Necati Tosuner (d. 1944), Güven Turan (d. 1944), Nazlı Eray (d. 1945), Sulhi Dölek (d. 1948)tir ●

SELİM İLERİ (1949-): Fethi Naci'ye göre, hüzünlerin, ayrılıkların, karşılıksız sevgilerin, yıkılışların yazarı Selim İleri'nin romanını geliştirmesi bundan sonra "küçük oba"dan "memleket"e açılmasıyla mümkündür. Selim İleri ise bu konuda: "Memleket gerçekçilerinin romanları uzun yıllar edebiyatımızda tek seçenek gibi gösterildi... Bir romanın değerlendirilişinde temel alınması gereken öge, öyle sanıyorum ki, doğrudan doğruya romanın kendisi olmalıdır. Ve romancı istediği 'en yoz kesim'i yazmakta özgürdür. Onun başarısı ve başarısızlığı herhalde romancılık çabasında işçiliğinde aranmalıdır" demektedir (Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1. Cilt).

Levent Şahverdi Arşivi

Hikâye

Nedim Gürsel

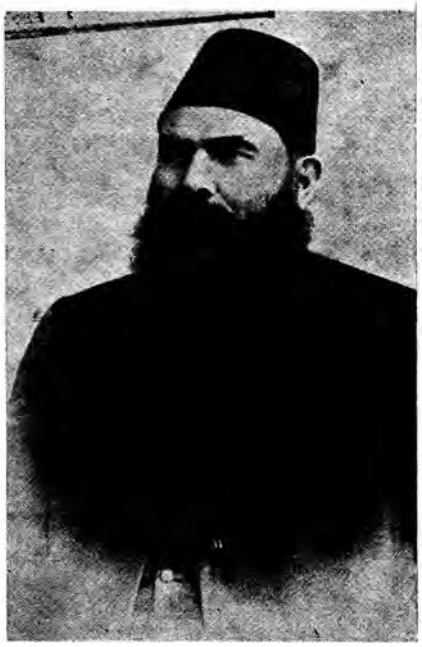
Öztürkçede "öykü" terimiyle karşılanan Arapça kökenli "hikâye" sözcüğü çağdaş edebiyatımızda gözlem ya da tasarı ürünü bir olay anlatan yazı anlamında kullanılır. Bu yazı türünün özellikleri arasında romandan kısa oluşunu, zaman ve mekân kurgusunun yalınlığını, kişilerin sayıca azlığını vb. sayabiliriz. Ama günümüzde kısa hikâye, bir edebiyat türü olarak yukarda belirtilen özellikleri de aşmış, kendine özgü bir anlatım biçimi geliştirmiştir. Bu anlatım biçiminin, yani modern anlamda hikâyenin oluşması Türk edebiyatında Tanzimatla birlikte başlamış, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yetkin hikâye yazarları yetişmiştir. Sözlü halk geleneğinden yazıya geçmiş "Kerem ile Aslı", "Aşık Garip", "Tahir ile Zühre", "Bey Böyrek" vb. gibi halk hikâyesi adı verilen örnekleri bir yana bırakırsak, bizde modern anlamda hikâye sanatının kurucusu Ahmet Mithat olmuştur.

Tanzimat ve Servet-i Fünun Dönemlerinde Hikâye

Tanzimat Dönemi: Tanzimat, uygarlık tarihimizde çok önemli bir dönemeçtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya yönelmesi, giderek Batılı değerlerin benimsenmesi toplum yaşantımızda, dolayısıyla da edebiyatımızda köklü değişmelere yol açmıştır. Tiyatro, roman, hikâye gibi modern edebiyat türlerinin ilk kez bu dönemde ortaya çıkması, sözkonusu değişmelerin nitel önemini de vurgular. Ama Tanzimat döneminde üretilen edebi eserlerin çoğunda ilk örnek olmanın eksiklikleri, yetersizlikleri, acemilikleri de göze çarpar. Örneğin Türk hikâye sanatının başlangıcı sayılan Ahmet Mithat'ın *Kıssadan Hisse* ve *Letâif-i Rivâyât* adlı eserleri bir yandan meddah hikâyelerinin, öte yandan da Aziz Efendi'nin 1796/97 de yazdığı *Muhayyelât* adlı masal unsurları taşıyan kitabının etkisini sürdürürler. Ahmet Mithat'ın (1884-1912) hikâye anlayışında Aisopos ve Fénelon'dan yapılan çevirilerin de payı olmuştur. Yazarın her hikâyenin sonunda bir hisse çıkarması, bazı hikâyelerinde çeviri konulara ağırlık vermesi, onun aşağı yukarı tüm Tanzimat yazarlarında gördüğümüz özelliklerindendir.

Emin Nihat'ın *Müsâmeretnâme*'si (1871), Samipaşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler*'i (1892), Nabizâde Nâzım'ın *Karabibik*'i (1891) Tanzimat döneminin belli başlı hikâye kitaplarıdır. Samipaşazâde *Pandomima* gibi bugün de ilgiyle okunabilecek hikâyeler yazmış, Nabizâde Nâzım ise yayımladığı dokuz hikâye kitabıyla edebiyatımızda natüralizmin ilk örneklerini vermiştir. Yazarın "uzun hikâye" olarak nitelendirdiği *Karabibik*, Anadolu köylüsünün yoksulluğunu dile getiren ilk eser olma özelliğini de taşır. Bu bakımdan, Nabizâde Nâzım'ı, Cumhuriyet döneminde ağırlığını duyuracak köy gerçekçiliğinin öncüsü sayabiliriz.

Servet-i Fünun Dönemi: Edebiyatımızda Tanzimatla başlayan hikâye türünün Servet-i Fünun döneminde (1896-1901) olgunlaşmaya başladığı, giderek olağanüstü unsurlardan arındığı görülür. Bu dönemin en önemli hikâye yazarı, gerçekçiliğe yönelen ilk hikâyecimiz, hiç kuşkusuz Halit Ziya Uşaklıgil'dir. Uşaklıgil'in (1866-1945) kısa hikâyenin ülkemizde bir tür olarak benimsenmesinde önemli katkısı olmuştur. Yazar, çeşitli tarihlerde yayımladığı ondan fazla hikâye kitabının çoğunda çevresinde gözlemlediği ki-

AHMET MİTHAT (1844-1913), gazeteci, hikâyeci, romancı. Kendi kendini yetiştirdi. Tanzimat döneminin en tanınmış yazarı olan Ahmet Mithat Efendi, çeşitli konularda telif ya da tercüme iki yüz kadar eser verdi; halkı aydınlatmaya çalıştı. Bu nedenle "hâce-i evvel" (ilk öğretmen) olarak tanındı. Hikâyelerini 1870-1895'te 25 ciltlik "Letâif-i Rivâyât" dizisinde topladı.

Levent Şahverdi Arşivi

şilerin dramlarıyla ilgilenmiş, kıyıda köşede kalmış insanların duyarlığını, dünyaya bakışlarını ustalıkla yansıtmıştır. Romanlarında kullandığı ve Servet-i Fünun anlayışından kaynaklanan süslü dile hikâyelerinde pek raslanmaz. Psikolojiye önem veren bir gerçekçilik anlayışından kaynaklanan Halit Ziya'nın hikâyeciliği bugün de önemini korumaktadır. Yazarın başlıca hikâye kitapları şunlardır: *Bir Yazın Tarihi* (1900),*Solgun Demet* (1901), *Bir Şi'r-i Hayal* (1914), *Sepette Bulunmuş* (1920), *Bir Hikâye-i Şevda* (1922), *Hepsinden Acı* (1934), *Onu Beklerken*(1935), *Aşka Dair* (1936), *İhtiyar Dost* (1937),*Kadın Pençesi (1939), İzmir Hikâyeleri* (1950). Servet-i Fünun döneminde hikâye yazmış başka yazarlar Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Hikmet Müftüoğlu ve Saffeti Ziya'dır.

Servet-i Fünun edebiyatının dışında kalmakla birlikte eserlerini, özellikle de hikâyelerini aynı dönemde yayımlamış bir başka önemli yazar da Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır. Gürpınar'ın hikâyelerinde, romanlarındaki özelliklere, yani İstanbul'un konaklarında ya da kenar mahallelerinde yaşayan insanlara, onların güncel kaygılarına, dertlerine, gevezeliklerine raslarız. Yazar halkçı bir anlayışla bize konuşma dilinin ilginç örneklerini sunarken halk yaşamını gelenek ve görenekleriyle, boş inançlarıyla yansıtmada büyük ustalık göstermiş, bir bakıma ülkemizde "töre edebiyatı"nın kurucusu olmuştur. Gürpınar'ın hikâyelerindeki mürebbiyeler, kocakarılar, küçükhanım ve küçükbeyler, hacılar, hocalar, yanaşmalar, üfürükçüsü, tulumbacısı, dilencisiyle eski İstanbul'un kenar mahalleleri canlılıklarından hiçbir şey yitirmeden yaşamlarını sürdürürler. Yazarın belli başlı hikâye kitapları: *Kadınlar Vâizi* (1920), *Namusla Açlık Meselesi*(1933), *Katil Buse* (1933), *İki Hödüğün Seyahati* (1933), *Tünelden İlk Çıkış* (1934), *Gönül Ticareti* (1939), *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943).

Bu Dönemlerin Kısa Bir Değerlendirmesi: Kısa bir değerlendirme yapacak olursak, Tanzimat döneminde başlayan hikâye sanatının Servet-i Fünun döneminde hem nitelik hem nicelik yönünden gelişme gösterdiğini, ama Halit Ziya'nın ve bir ölçüde Nabizâde Nâzım'ın dışında, Cumhuriyet edebiyatına kaynak olabilecek yetkinlikte eserlerin ortaya konamadığını söyleyebiliriz.

Meşrutiyetten Cumhuriyete

Tanzimatla başlayan Batılılaşma hareketinin Jöntürk devrimiyle (1908) daha da yoğunlaşarak sürmesi toplumun üst yapısında, dolayısıyla da kültür ve edebiyat alanında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu harekete koşut olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecine girdiğini, toplumun tüm kesimlerinde baş gösteren çalkantının giderek önemli bir krize dönüştüğünü biliyoruz. Daha önceki devirlerde görülen İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık gibi akımlara, 1911'den sonra ortaya çıkan Türkçülük akımının da katılmasıyla, Osmanlı aydınları arasındaki ideolojik görüş ayrılıklarına bir yenisi daha eklenmiş oldu. Ne var ki, Türkçülük akımı tarihimizde ilk kez "ulusallık" sorununu gündeme getirdiğinden, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ideolojik temelini de oluşturdu. Ziya Gökalp'in başını çektiği Türkçülük akımının, Meşrutiyet dönemini olduğu kadar Cumhuriyetin ilk yıllarını da derinden etkileyen *Milli Edebiyat* adlı edebiyat okulunu temellendirdiği herkesin bildiği gerçektir. Bu okul belli bir edebiyat anlayışını savunmakla yetinmemiş, ulusal anlamda 20. yüzyıl Türk edebiyatının başlangıcını da oluşturmuştur. Milli Edebiyat akımının hikâye ve roman alanındaki en önemli özelliklerinden biri, sade dili yaygınlaştırmasının yanı sıra, ülke gerçeklerinin dile getirilmesinde oynadığı etkin roldür.

• *Ömer Seyfettin:*Ulusal kaynaklara ve halka yönelişin öncelikle bir dil sorunu olarak ele alındığı *Genç Kalemler* dergisinin (1911) kurucularından olan Ömer Seyfettin'in (1884-1920) bu açıdan hikâyeciliğimizdeki yeri çok önemlidir. Ömer Seyfettin "Yeni Lisan", yani konuşma diliyle yazdığı hikâyelerde hem ulusal edebiyatımızın gelişmesine katkıda bulunmuş, hem de çağdaş anlamda kısa hikâye türünün ilk örneklerini vermiştir. Servet-i Fünun anlayışına bir tepki olarak "şairanelik"ten kaçınmış, Türk edebiyatının ilk gerçekçi hikâyelerini yazarken "hakikati görüldüğü gibi" yansıtmak istemiştir. Ömer Seyfettin'in Osmanlı tarihinden kaynaklanan kimi hikâyelerinde şovenist eğilimlere de raslanır. Ama hikâye türüne gerekli ağırlığı veren bu ilk yazarımız, *"Kaşağı", "And", "Falaka"* vb. gibi çocukluk anılarından kaynaklanan duyarlı ve yalın hikâyeleriyle 20. yüzyıl Türk edebiyatının kurucuları arasında yer almayı başarmıştır. Günümüzde

MİLLİ EDEBİYAT: Tanzimatla başlayan Batılılaşma hareketinin toplumu sarstığı dönemde, Osmanlı aydınları arasındaki görüş ayrılıklarına bir yenisi daha eklendi: Türkçülük akımı, Bu akım, Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vuran Milli Edebiyat akımına temel oluşturdu. Milli Edebiyat akımının roman alanındaki önemli özellikleri "sade dil" kullanımı ve ülke gerçeklerinin dile getirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, bu akımın içinde yer almış isimlerden ilk akla gelen Ömer Seyfettin'dir (1884-1920).

sekiz cilt olarak basılan bütün eserlerindeki 140 hikâyesi şu kitaplardadır: *Yüksek Ökçeler* (1926), *Gizli Mabet* (1926), *Bahar ve Kelebekler* (1927), *Bomba* (1938), *Asilzadeler* (1938), *Beyaz Lâle* (1938), *Mahçupluk İmtihanı* (1938), *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* (1938), *Nokta* (1956).

• *Yakup Kadri Karaosmanoğlu:* Milli Edebiyat akımının gözleme dayalı gerçekçilik anlayışını ekonomik temele oturtmayı amaçlayan yazarımız Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur (1889-1974). Yakup Kadri daha çok romanlarıyla önemsenmiş, hikâyeleri üzerinde pek durulmamıştır. Oysa yazarın, özellikle *Milli Savaş Hikâyeleri* (1947) adlı eseri, ülke gerçeklerini, Anadolu insanının savaş karşısındaki tavrını ve toplumsal konumunu *belli*

Levent Şahverdi Arşivi

bir bütünlük anlayışıyla yansıtması bakımından ilginçtir. Hikâyelerindeki izleklerin çoğunu Anadolu'dan alan Yakup Kadri, bir bakıma Nabizâde Nâzım geleneğini sürdürmüş, ama *Karabibik*'in gözlemci gerçekçiliğini daha çağdaş ve tutarlı bir bileşime ulaştırmayı başarmıştır. Bazı hikâyelerinde Maupassant etkisi de görülür.

• *Refik Halit Karay:* Yine gözleme dayanan, hikâyelerinde ülke gerçeklerini yansıtmayı amaçlayan ve izleklerini Anadolu köylüsünün yaşamından seçen bir başka yazarımız da Refik Halit Karay'dır (1888-1965). Karay'ın 1919'da yayımladığı *Memleket Hikâyeleri*'ni Anadolu gerçekçiliğinin ilk örnekleri arasında sayabiliriz. Genç yaşta sürgün olarak gönderildiği Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'teki gözlemlerinden yararlanarak yazdığı bu hikâyelerde Karay, Milli Edebiyat akımının getirdiği sade dil anlayışına köy sorunlarına yönelmiş, gerçekçi betimlemelerinde mizah unsurunu da sık sık kullanmıştır. Refik Halit Karay daha çok toplumsal durumları saptamış, psikolojik çözümlemelere hikâyelerinde yer vermemiştir.

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL (1883-1952), hikâyeci, romancı. Hikâye Cumhuriyet'in ilk yıllarında Memduh Şevket Esendal ile aşama yapar. O güne kadar tüm hikâyecilerin kullandıkları "giriş-düğüm-çözüm" anlayışını yıkan Esendal, yalın söyleşiyle olduğu kadar olay örgüsünü önemsemeyişi, insan ilişkilerini dramatize etmeyişi, küçük insanların gündelik yaşamlarındaki ayrıntılara yönelişi ile hikâye alanında önemli bir yol açıcıdır.

Dönemin Diğer Hikâye Yazarları: Meşrutiyet döneminin hikâye yazarları arasında Halide Edip Adıvar'ı, Ercüment Ekrem Talu, Reşat Nuri Güntekin ve 1922'de yayımladığı *Gençliğimiz* adlı uzun hikâyeyle Peyami Safa'yı sayabiliriz.

Cumhuriyet Döneminde Hikâye (1923-1950)

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Batılılaşma hareketinin hızlandığı, Kemalist düzenlemelerle toplumun tüm kesimlerinde, özellikle de üstyapı kurumlarında köklü değişmelere, yenilikçi atılımlara yönelindiği görülür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu etnik yapısı parçalanmış, nice savaş, göç ve acılardan sonra Misakı Millî sınırları içersinde ulusal bir devlet kurulmuştur. Bu yeni Türk devleti, kurucusu Atatürk'ün deyişiyle "çağdaş uygarlık düzeyi"ne ulaşmayı amaçlamaktadır. Tanzimatla birlikte başlayan hikâye sanatımız, Milli Edebiyat'a kadar ulusal kaynaklara yönelememiş, bir bakıma Maupassant gerçekçiliğinin etki alanında gelişmiştir.

• *Memduh Şevket Esendal:* Ömer Seyfettin'in yalınlaştırdığı, Yakup Kadri ve Refik Halit gibi yazarlarla ülke gerçeklerine yönelen hikâyeciliğimiz, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Memduh Şevket Esendal ile yeni bir aşama yapar. Esendal (1883-1952) Maupassant tekniğinden kaynaklanan ve o güne dek tüm hikâyecilerimizin uyguladıkları "giriş-düğüm-çözüm" anlayışını yıkarak, bir bakıma Türk edebiyatında modern hikâyenin kurucusu olmuştur. Üstlendiği önemli siyasal görevler nedeniyle günlük gazetelerde, çoğunlukla da *Ulus*'ta yayımladığı hikâyelerini M.Ş.E. rumuzuyla imzalayan Esendal, yalın söyleyişiyle olduğu kadar olay örgüsünü önemsemeyişi, insan ilişkilerini dramatize etmeyişi, küçük insanların günlük yaşamlarındaki ayrıntılara yönelişi ve gösterişten, süslemecilikten uzak kalışıyla önemli bir yol açıcıdır. Onun hikâye anlayışı, bir çok bakımdan, Çehov'a yakındır. Alabildiğine basite indirgeyerek anlattığı toplumsal ya da bireysel durumlara iyimserlikle yaklaşmayı, gözlemlerinde, eleştirilerinde yapıcı olabilmeyi başarmıştır. *"Ben insanlara yaşamak için ümit, kuvvet ve neşe veren yazılardan hoşlanırım.(...) Zaten tam bir refah içinde, huzur içinde yaşamıyoruz. Bir de karanlık, kötü şeylerden bahsederlerse bize, onları okursak... Bu, insanları bir havana koyup ezmeğe benzer"* der bir yazısında. Bu anlayış, bir yerde yazarı uzlaşmaya götürmüşse de, insanoğlunun iyi ve sevecen yanlarını öne çıkarmak istemiştir Esendal. Böylece, teknik düzeyde benimsediği Çehov hikâyeciliğinden uzaklaşmış, toplumsal eleştirinin merkezinde değil sınırında sürdürmüştür edebi etkinliğini. Hikâyeleri ölümünden sonra *Temiz Sevgiler* (1965) ve *Ev Ona Yakıştı* (1972) adlarıyla iki ciltte toplanmıştır.

• *Sadri Ertem:* Esendal'ın hikâyeye getirdiği yenilikçi anlayışın önemli bir okur kitlesi tarafından benimsendiği yıllarda, konularını toplumsal ilişkilerden seçmede gösterdiği kararlılık, gözlem gücü ve hikâye türüne bağlılığıyla dikkati çeken bir başka yazarımız da Sadri Ertem'dir (1898-1943). Ertem'i titiz bir hikâyeci, anlatım biçimine önem veren bir sanatçı olarak nitelendiremeyiz elbette. Eserlerinin çoğunda toplum adına konuşan, savruk ve özensiz bir kimlikle karşımıza çıkar Sadri Ertem. Ama, sonradan Orhan Kemal'le yetkinliğe ulaşacak toplumcu gerçekçiliğin edebiyatımızdaki ilk öncülerindendir. Hikâyeleri röportaj düzeyini aşamamakla birlikte, toplumda varolan çelişkileri yansıtmaları bakımından önemlidir. Başlıca hikâye kitapları: *Silindir Şapka Giyen Köylü* (1933), *Bacayı İndir Bacayı Kaldır* (1933), *Korku* (1934), *Bay Virgül* (1935). *Bir Şehrin Ruhu* (1938). Onu Sabahattin Ali'nin yedeğinde bir hikâyeci olarak tanımlayabiliriz.

• *Osman Cemal Kaygılı:* Aynı dönem hikâye yazarları arasında gerçek bir "halk hikâyecisi" kimliği taşıyan, İstanbul halkının yaşamını, duyarlığını, yerel özelliklerini dile getiren Osman Cemal Kaygılı da bir bakıma Sadri Ertem çizgisinde yer alır.

Geleneksel yaşama tarzının renkli görünümlerini, eski düğünleri, Osmanlı toplumundan arta kalmış eski insanların dünyasını özenli bir anlatımla yansıtan F. Celâlettin de aynı çizgidedir.

• *Sabahattin Ali:* Cumhuriyet dönemi hikâyeciliğimizin Esendal'dan sonra en büyük yenilikçisi hiç kuşkusuz Sabahattin Ali'dir (1906-1948). Sabahattin Ali daha ilk kitabı *Değirmen*'de yazarlık tutumunu belirler. Amacı ülke gerçeklerini anlatırken toplumsal çelişkileri, giderek sınıf çatışmalarını ekonomik yapı çerçeve-

Levent Şahverdi Arşivi

SABAHATTİN ALİ (1906-1949), hikâyeci, romancı. Cumhuriyet döneminin önemli yazarlarından biri de Sabahattin Ali'dir. Hikâyelerinin çoğunda, Anadolu köy ve kasabalarını betimlerken toplumsal çelişkilerden yola çıkmış, bu çelişkilere yol açan toplumsal düzeni eleştirmiştir. Yazar hikâyelerinde sömürülen, horlanan kişileri anlatırken, çökmekte olan bir dünyayı da sergiler.

sinde kavrayıp yansıtmaktır. Bu köktenci tutumu onu "Kağnı" ya da "Jandarma Bekir"adlı hikâyelerinde olduğu gibi devletin baskı mekanizmalarını açığa vurmaya yöneltir. Hikâyelerinin çoğunda, Anadolu köy ve kasabalarını betimlerken toplumsal çelişkilerden yola çıkmış, bu çelişkilere yol açan toplumsal düzeni eleştirmiştir. Kimi zaman da, çevresiyle uyum sağlayamayan kişilerin ruhsal çıkmazlarını romantik bir anlayışla ele almıştır. Sabahattin Ali'yi, kimi romantik eğilimlerini bir yana koymak koşulayla, ilk toplumcu gerçekci Türk yazarı olarak tanımlayabiliriz. Onun hikâyelerinde rastladığımız kahramanların çoğu ezilen, sömürülen ve horlanan kişilerdir. Yazar yoksul emekçileri ya da düşkün kadınları, Anadolu kasabalarında ömür tüketen memurların yalnızlığını anlatırken, çökmekte olan bir dünyayı da sergiler. Egemen güçlerin ahlâkına, değişik toplum kesimlerinde varlığını sürdüren ekonomik sömürünün nasıl insancıl değerleri de ortadan kaldırdığına dikkati çeker. Kimi hikâyelerinde ise bürokrasiyi ve devlet aygıtlarında söz sahibi olan kişilerin davranışlarını, tek parti yöneticilerini acımasızca eleştirir. Sabahattin Ali toplumcu gerçekçiliğin ülkemizde yerleşmesi için çaba göstermiş, bu yüzden de hapiste yatmış, trajik bir biçimde öldürmüştür. Erken ölümünden uzunca bir süre sonra yayımlanan tüm eserleri günümüz hikâyecilerinden önemli bir bölümünü, özellikle de toplum sorunlarına yönelen yazarlarımızı etkilemiştir. Altı cilt olarak basılan tüm eserlerinde, hikâyelerini içeren kitaplar şunlardır: *Değirmen* (1935), *Kağnı* (1936), *Yeni Dünya* (1943), *Sırça Köşk* (1947).

Aynı dönemin hikâye dalında eser vermiş diğer yazarlarıysa Kenan Hulusi, Nahit Sırrı Örik, Reşat Enis ve Bekir Sıtkı Kunt'tur.

• *Sait Faik Abasıyanık:* Sabahattin Ali nasıl yeni bir çığır açmış, edebiyatımızda toplumcu gerçekçi anlayışın kurucusu olmuşsa, Sait Faik de (1906-1954) hikâyeciliğimizde değişik bir duyarlığı başlatmış, insancıl bir edebiyat ve doğa anlayışının, büyük kent yaşamındaki şiirselliğin ilk örneklerini vermiştir. Cumhuriyet döneminde yetişmiş yazarlar arasında hikâye türüne en çok önem vermiş yazar hiç kuşku yok Sait Faik'tir. Bu türün olanaklarını kendine özgü tekniği, şiirsel anlatımıyla geliştirmiş, hem savunduğu ahlâk anlayışı, hem de yaşam ve insan sevgisiyle genç kuşakları derinden etkilemiştir. Sait Faik, hikâyelerinde İstanbul'da yaşayan azınlıkları, özellikle de Rum meyhanecilerle balıkçıları, İstanbul kentinin doğasını, kalabalık içinde bireyin yalnızlığını, düşlerini, umutlarını alabildiğine çarpıcı bir üslupla anlatır. Onun eserinde savruk ama son derece insancıl, doğaya ve emeğe saygılı bir sanatçının "bohem" duyarlığını buluruz. Bu duyarlıktan kaynaklanan anlayış Sait Faik'ten sonra edebiyatımızda önemli bir eğilim oluşturmuş, modern Türk hikâyeciliğinin yeni tadlar, değişik güzelliklerle zenginleşmesine yol açmıştır. Bu çağdaş hikâyecimizin yazarlık anlayışı son hikâyelerinden birindeki şu cümleyle özetlenebilir: *"Yalnızlık dünyayı doldurmuş. Sevmek, bir insanı sevmekle başlar her şey."* Bir roman taslağının dışında yalnızca hikâye türündeki örneklerden oluşan Sait Faik'in tüm eserleri, ölümünden sonra defalarca basılmış, her geçen gün artan bir ilgiyle okunmuştur. Hikâye kitapla-

SAİT FAİK (1906-1945), hikâyeci. Düzenli bir öğrenim yapmadı. Öğretmenlik, zahire tüccarlığı, "Haber" gazetesinde muhabirlik gibi kısa süren işlerde çalıştı. Babasının bıraktığı gelirle Burgaz adasındaki evlerinde annesiyle birlikte yaşamış, yazarlığı tek uğraş edinmiştir. Cumhuriyet döneminin hikâyeye en çok önem veren yazarlarındandır. İstanbul'un doğasını, kalabalık içinde insanın yalnızlığını, düşlerini, umutlarını çarpıcı bir üslupla anlattı.

ORHAN KEMAL (1914-1970), hikâyeci, romancı. Romanlarına oranla, hikâyelerinde daha yalın ve çarpıcı gerçekçilik anlayışından yola çıkan Orhan Kemal popülizme sapmadan ezilen insanların günlük yaşamını, özlemini kendine özgü bir duyarlıkla anlatır.

Levent Şahverdi Arşivi

rı, yayımlanış tarihlerine göre şunlardır: *Semaver* (1936), *Sarnıç* (1939), *Şahmerdan* (1940), *Lüzumsuz Adam* (1948), *Mahalle Kavgası* (1950), *Havada Bulut* (1951), *Kumpanya* (1951), *Havuz Başı* (1952), *Alemdağda Var Bir Yılan* (1954), *Az Şekerli* (1954), *Tüneldeki Çocuk* (1955).

Nabizâde Nâzım'la başlayan Anadolu gerçeklerine, özellikle de köy sorunlarına yöneliş, Yakup Kadri ve Refik Halit'ten sonra Sabahattin Ali'yle toplumcu gerçekçi bir yörüngeye oturmuştur. Bu yörüngenin önemli duraklarından birini de köy enstitüsü çıkışlı yazarlar oluşturur. Ama eserlerini 1950'den sonra yayımlamaya başlayan bu kuşaktan önce, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Samim Kocagöz ve Kemal Bilbaşar gibi yazarlar da Anadolu gerçeklerine yönelerek, bir bakıma Sabahattin Ali'yi izlemişlerdir. Oktay Akbal, Necati Cumalı vb. gibi hikâyecilerse Sait Faik çizgisini sürdürmüşler, daha sonraki kuşakların yenilikçi hikâye anlayışını benimsemelerinde bir tür köprü rolü oynamışlardır. Bu iki temel anlayışın, yani Sabahattin Ali ve Sait Faik çizgilerinin dışında kalan, ama her iki çizgiden de belirgin izler taşıyan Halikarnas Balıkçısı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Umran Nazif, Haldun Taner, Orhan Hançerlioğlu, Mehmet Seyda, Faik Baysal, Tarık Buğra, Aziz Nesin vb. gibi hikâyecilerimiz de vardır.

Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili döneme, giderek 1960 devrimine uzanan bir süreçte, hikâye türünde direnmiş, edebiyatımızda roman örneklerinin yanı sıra hikâyenin yerleşmesine katkıda bulunmuş yazarlar arasında Orhan Kemal, Oktay Akbal, Halikarnas Balıkçısı ve Aziz Nesin'i sayabiliriz. Bu yazarların eserleri, hikâye tarihimiz açısından üzerinde durulması gereken özgün eserlerdir.

• *Orhan Kemal:* Orhan Kemal (1914-1970) 1940 yıllarından itibaren yayımladığı hikâyelerde, romanlarına oranla, daha yalın ve çarpıcı bir gerçekçilik anlayışından yola çıkar. Irgatların, gündelikçilerin, çırak ve işçilerin yaşamını insancıl bir sevgiyle yansıtırken toplumsal, giderek ekonomik çelişkileri de gözardı etmez. Sömürünün, kırsal kesimde ya da sanayi kesiminde olsun, ağa-patron baskısının yol açtığı dramları sergiler. Popülizme sapmadan kentin kenar mahallelerinde oturan emekçi halkın günlük yaşamını, özlem ve düşlerini kendine özgü bir

HALİKARNAS BALIKÇISI (1886-1973), hikâyeci, romancı. Asıl adı Cevat Şakir Kabaağaçlı'dır. 1924'te "Resimli Hafta"da yayınlanan bir hikâyesinden ötürü İstiklâl Mahkemesi'nce Bodrum'da üç yıl kalebentliğe mahkûm edildi. Cezası bitince de oradan ayrılmadı. Bodrum'un eski adı olan Halikarnassos'u benimseyerek eserlerinde Halikarnas Balıkçısı takma adını kullandı. Konularını denizden, hayatları denize bağlı insanların dünyasından aldığı hikâye ve romanlar yazdı (solda).

duyarlıkla anlatır. Ne var ki, dil beğenisi, biçim kaygısı, bu duyarlık yüzünden ikinci planda kalmıştır hep. Orhan Kemal bu bakımdan, çok sayıda hikâye yayımlamasına karşın, örneğin bir Kemal Tahir'in *Göl İnsanları*'nda ulaştığı yetkinliğe varamamıştır. Başlıca hikâye kitapları: *Ekmek Kavgası* (1949), *Sarhoşlar* (1951), *Çamaşırcının Kızı* (1952), *72. Koğuş* (1954), *Grev* (1954), *Arka Sokak* (1959), *Kardeş Payı* (1957), *Babil Kulesi* (1957), *Dünyada Harp Vardı* (1963), *İşsiz* (1966), *Önce Ekmek* (1968). Çeşitli yayınevlerinde basılmış hikâyelerinin tümü, ölümünden sonra değişik adlarla yeniden basılmıştır.

• *Oktay Akbal:* Oktay Akbal ise (d.1923) ilk hikâye kitabı *Önce Emekler Bozuldu*'dan son kitaplarına dek, Sait Faik anlayışından yola çıkarak, anılarla, çağrışımlarla yüklü bir duyarlığı sürdürür. Bireyin düşlerini, geçen zaman karşısında duyulan umarsızlığı, sevilerin geçiciliğini dile getirir. Onun eserlerinde "ben", yani birinci tekil kişi ağzından konuşan özne, ön plana geçer hep. Dış dünyayı onun bakış açısından izleriz. Ama Akbal'ın hikâyelerinde dış gözlemler yerini iç gözlemlere, bireyin iç dünyasının sergilenmesine bırakır genellikle. Bu yönüyle bazı genç hikâyecileri, 1960'tan sonra yazmaya başlayan kuşağı dolaylı bir biçimde etkilemiştir. Hikâye kitaplarının başlıcaları: *Önce Emekler Bozuldu* (1946), *Aşksız İnsanlar* (1949), *Bizans Definesi* (1953), *Bulutun Rengi* (1954), *Berber Aynası* (1958), *Yanlızlık Bana Yasak* (1967), *Tarzan Öldü* (1969), *İstinye Suları* (1973).

• *Halikarnas Balıkçısı:* Edebiyatımızda Halikarnas Balıkçısı adıyla bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı (1886-1973) 1924 yılında sürgün olarak gönderildiği Bodrum'a yerleşmiş, hikâyelerinde bu yörenin doğal güzelliklerini çevredeki eski Anadolu uygarlıklarının zengin kalıtından da esinlenerek anlatmıştır. Konularının çoğunu denizden, balıkçı ve süngercilerin yaşamından alan Halikarnas Balıkçısı, kendine özgü lirizmi, coşkulu anlatımıyla yer yer aksayan, ama bugün de zevkle okunabilecek hikâyeler yazmıştır. Ölümünden sonra tüm eserleri basıldığında, Bodrum yöresindeki turistik gelişmelerin de yardımıyla, önemi artmıştır bu yazarımızın. Hikâye kitaplarının başlıcaları: *Ege Kıyılarından* (1939), *Merhaba Akdeniz* (1947), *Egenen Dibi* (1952), *Yaşasın Deniz* (1954), *Gülen Ada* (1957), *Gençlik Denizlerinde* (1973).

• *Aziz Nesin:* (1915) Günümüzde mizah edebiyatının en yaygın ve önemli temsilcisidir. Romanlarının yanı sıra çok sayıda hikâye de yayımlamış, toplumsal yergiyle birleştirdiği mizah anlayışı geniş okur kitlelerince benimsenmiştir. Uluslararası ödüller de kazanmış olan Aziz Nesin, Muzaffer İzgü vb. gibi genç yazarlarla birlikte, günümüzün en çok sevilen mizah ustalarından sayılmaktadır. Hikâ-

Levent Şahverdi Arşivi

ye kitaplarından en önemlileri: *Geriye Kalan* (1948), *İt Kuyruğu* (1955), *Yedek Parça* (1955), *Fil Hamdi* (1955), *Damda Deli Var* (1956), *Toros Canavarı* (1957), *Deliler Boşandı* (1957), *Ölmüş Eşek* (1957), *Gıdıgıdı* (1959), *Mahmut ile Nigâr* (1959), *Ah Biz Eşekler* (1960), *Biz Adam Olmayız* (1962), *Sosyalizm Geliyor Savulun* (1965), *Vatan Sağolsun* (1968).

1950'li Yıllardan Günümüze

Köy kökenli yazarların başlattığı, daha çok popülist yönü ağır basan bir gerçekçilik eğilimi, 1950 yıllarından itibaren hikâye alanında etkililiğini duyurmaya başlamıştır. Bu tür hikâye yazarlarımızın en başarılıları arasında, sonradan romanlarıyla uluslararası üne kavuşan Yaşar Kemal'i, Fakir Baykurt ve Talip Apaydın'ı,daha gençlerden Ümit Kaftancıoğlu'nu sayabiliriz. Ama 1950'den günümüze, hikâye alanında asıl önemli gelişme, Sait Faik'in açtığı yoldan filiz vermeye başlamıştır. *Dost* ve *Yaşamasız* adlı kitaplarıyla Vüsat O. Bener (1922), ilk kadın hikâyecilerimizden Nezihe Meriç (1925), *Troya'da Ölüm Vardı* kitabından sonra yayımladığı *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* ve *Göçmüş Kediler Bahçesi* adlı eserleriyle Bilge Karasu (1930) ve yayımladığı çok sayıdaki hikâye kitaplarıyla Tahsin Yücel (1933) kendilerine özgü, değişik üslûpları geliştirirken, yeni bir gerçekçilik anlayışıyla insanın iç dünyasına, bilinçaltındaki karmaşaya yönelmişler, edebiyatı her şeyden önce bir dil sorunu, bir anlatım biçimi olarak ele almışlardır. Bu anlayışı günümüzde sürdüren gençler arasında Nazlı Eray, Selim İleri ve Nedim Gürsel gibi hikâye yazarlarını sayabiliriz.

Hikâye alanındaki bir başka önemli kümelenme de, "a kuşağı" adı verilen ve yazmayı (Onat Kutlar'ın dışında) bugün de sürdüren Demir Özlü, Ferit Edgü, Onat Kutlar, Orhan Duru, Adnan Özyalçıner vb. gibi yazarlar çevresinde oluşmuştur. Bu yazarlar arasında tek kitabı *İshak* 'la dikkati çeken (1960) Onat Kutlar'ın, daha çok varoluşçuluk etkisinde ürün veren, bireyin bunalımını, varoluşun saçmalığını anlatan, son kitaplarında toplumculuğa yönelen Demir Özlü ve Ferit Edgü'nün, Adnan Özyalçıner'in, Erdal Öz'ün, kendine özgü çok ilginç anlatımıyla toplumsal yergi türünde başarılı hikâyeler yazan Orhan Duru'nun önemle üzerlerinde durulması gerekir. Aynı kuşak yazarlarından Leylâ Erbil'in yaptığını da, taşıdığı alay ögeleriyle olduğu kadar başkaldırıcı yönleriyle de anmak gerekir. Sevim Burak'ın 1965'te yayımlanan *Yanık Saraylar* adlı kitabı da ilgi toplamış, tartışmalara, övgü ve yergilere yol açmış bir eserdir.

Günümüzde Türk hikâyeciliği değişik anlayışlarda yetkin örnekler vermeyi, romana oranla daha düzeyli, daha çağdaş kalabilmeyi başarıyor. Bekir Yıldız gibi çarpıcı gerçekleri pek fazla sanat kaygısı taşımadan yansıtmayı amaçlayan yazarların yanı sıra, bir bakıma Orhan Kemal geleneğini sürdüren Füruzan gibi yaygın ve popüler yazarlara da raslıyoruz. Tarık Dursun K., Muzaffer Buyrukçu, Necati Tosuner, Hulki Aktunç, Necati Güngör, Tomris Uyar, Aysel Özakın, Adalet Ağaoğlu, Tezer Özlü, Selçuk Baran, genç yaşta yitirdiğimiz Sevgi Sosyal, Ayhan Bozfırat gibi daha nicelerini de hikâye türünde başarı kazanmış yazarlar arasında sayabiliriz. Batı edebiyatlarıyla karşılaştırıldığında, günümüz Türk edebiyatının hikâye türüne verdiği önem açıkça ortaya çıkar. Son yıllarda yapılan incelemeler, örneğin Füsun Akatlı'nın *Bir Pencereden* adlı son dönem hikâyecilerinden yirmisini ele alan kitabı ve çeşitli antolojiler, günümüz hikâyeciliğini değerlendirirken nicelikten çok nitelik üzerinde duruyorlar. Alışılmış yöntemlerin, yalınkat bir gerçekçilik anlayışının dışına çıkabilen yazarları önemsiyorlar. Bu, hikâyeciliğimiz adına olduğu kadar, genel olarak edebiyatımız adına da umut verici, sevindirici bir gelişmedir ●

TOMRİS UYAR (1941-), hikâyeci, çevirmen. Arnavutköy Kız Koleji'ni ve Gazetecilik Enstitüsü'nü bitirdi. İzlenim ve çağrışımların geniş yer tuttuğu hikâyeleri olağan kişilerin gündelik hayatından kaynaklandı.

SEVİM BURAK (1931-1983), hikâyeci. Alman Lisesi'ndeki öğreniminden sonra çeşitli işlerde çalıştı. İlk kitabı "Yanık Saraylar" (1965) geniş ilgi toplayan, uzun süre üzerinde tartışılan bir eserdir. Burak'ın ikinci ve son hikâye kitabı 1982'de yayımlandı: "Afrika Dansı".

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminin Başlıca Romancı ve Hikâyecileri ve Eserleri

SAİT FAİK ABASIYANIK (Adapazarı 1906- İstanbul 1954): Hikâye kitapları: *Semaver* (1936), *Sarnıç* (1939), *Şahmerdan* (1940), *Lüzumsuz Adam* (1948), *Mahalle Kahvesi* (1950), *Havada Bulut* (1951), *Kumpanya* (1951), *Havuz Başı* (1952), *Son Kuşlar* (1952), *Alemdağda Var Bir Yılan* (1954), *Az Şekerli* (1954). Roman: *Medar-ı Maişet Motoru* (1944, *Birtakım İnsanlar* adıyla 1952), *Kayıp Aranıyor* (1953).

HALİDE EDİP ADIVAR (İstanbul 1884- İstanbul 1964): Hikâye: *Harap Mabedler* (1911), *Dağa çıkan Kurt* (1922), Roman: *Seviyye Talip* (1910), *Raik'in Annesi* (1910), *Handan* (1910), *Yeni Turan* (1912), *Son Eseri* (1912), *Mevut Hüküm* (1918), *Ateşten Gömlek* (1922), *Kalb Ağrısı* (1924), *Vurun Kahpeye* (1926), *Zeyno'nun Oğlu* (1928), *Sinekli Bakkal* (1936), *Yolpalas Cinayeti* (1937), *Tatarcık* (1939), *Sonsuz Panayır* (1946), *Döner Ayna* (1954), *Akile Hanım Sokağı* (1958), *Hayat Parçaları* (1963).

ADALET AĞAOĞLU (Nallıhan 1929-): Roman: *Ölmeye Yatmak* (1973), *Fikrimin İnce Gülü* (1976), *Bir Düğün Gecesi* (1979), *Yazsonu* (1980). Hikâye: *Yüksek Gerilim* (1975), *Sessizliğin İlk Sesi* (1978), *Hadi Gidelim* (1982).

SAMET AĞAOĞLU (Kafkasya 1909- İstanbul 1982): Hikâye: *Strassburg Hatıraları* (1945), *Zürriyet* (1950), *Öğretmen Gafur* (1953), *Büyük Aile* (1957), *Hücredeki Adam* (1964), *Katırın Ölümü* (1965).

AHMET NAİM (ÇILADIR) (İstanbul 1904- Zonguldak 1967): Hikâye: *Kuduz Düğünü* (1968), *Bir Yudum Soluk* (1971).

AKA GÜNDÜZ (Selanik 1886- Ankara 1958): Hikâye: *Türk Kalbi* (1913), *Kurbağacık* (1919), *Bu Toprağın Kızları* (1927), *Hayattan Hikâyeler* (1928). Roman: *Dikmen Yıldızı* (1928), *Odun Kokusu* (1928), *Bir Şoförün Gizli Defteri* (1928), *İki Süngü Arasında* (1929), *Zekeriya Sofrası* (1938), *Yayla Kızı* (1940), *Bir Kızın Masalı* (1954), vb.

OKTAY AKBAL (İstanbul 1923-): Hikâye: *Önce Ekmekler Bozuldu* (1946), *Aşksız İnsanlar* (1949), *Bizans Definesi* (1953), *Bulutun Rengi* (1954), *Berber Aynası* (1958), *Yalnızlık Bana Yasak* (1967), *İstinye Suları* (1973), *Hey Vapurlar Trenler* (1981), *Lunapark* (1983). Roman: *Garipler Sokağı* (1950, 1967), *Suçumuz İnsan Olmak* (1957, 1969), *İnsan Bir Ormandır* (1975).

DURSUN AKÇAM (Ardahan 1930-): Hikâye: *Maral* (1964), *Ölü Ekmeği* (1969), *Taş Çorbası* (1970), *Köyden İndim Şehire* (1973), *Kafkas Kızı* (1978). Roman: *Kanlı Derenin Kurtları* (1975).

HULKİ AKTUNÇ (İstanbul 1949-): Hikâye: *Gidenler Dönmeyenler* (1976), *Kurtarılmış Haziran* (1977). Roman: *Bir Çağ Yangını* (1981).

ÇETİN ALTAN (İstanbul 1926-): Roman: *Büyük Gözaltı* (1972), *Bir Avuç Gökyüzü* (1974), *Viski* (1975), *Küçük Bahçe* ( ).

SERMET MUHTAR ALUS (İstanbul 1887- İstanbul 1952): Roman: *Kıvırcık Paşa* (1930), *Pembe Maşlahlı Hanım* (1933), *Harp Zenginin Gelini* (1944), *Eski Çapkın Anlatıyor* (1944).

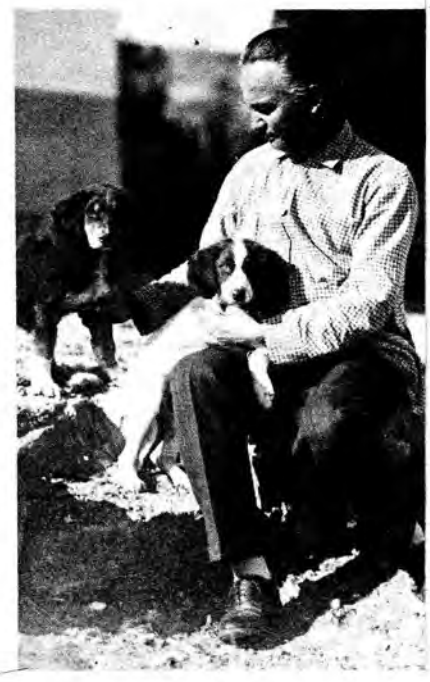
MELİH CEVDET ANDAY (İstanbul 1915-): Roman: *Aylaklar* (1965), *Gizli Emir* (1979), *İsa'nın Güncesi* (1974), *Raziye* (1975).

TALİP APAYDIN (Polatlı 1926-): Hikâye: *Öte Yakadaki Cennet* (1973), *Kocataş* (1974). Roman: *Sarı Traktör* (1958, 1968), *Ortakçılar* (1964), *Ferhat ile Şirin* (halk romanı 1965), *Yoz Davar* (1973), *Toz Duman İçinde* (1974), *Tütün Yorgunu* (1975), *Kente İndi İdris* (1981), *Vatan Dediler* (1981).

İNCİ ARAL (1944-): Hikâye: *Ağda Zamanı* (1979), *Kıran Resimleri* (1983).

OĞUZ ATAY (İnebolu 1934- İstanbul 1977): Roman: *Tutunamayanlar* (iki cilt, 1972), *Tehlikeli Oyunlar* (1973), *Bir Bilim Adamının Romanı* (1975). Hikâye: *Korkuyu Beklerken* (1975).

Aka Gündüz

YUSUF ATILGAN (Manisa 1921-): Roman: *Aylak Adam* (1959), *Anayurt Oteli* (1973). Hikâye: *Bodur Minareden Öte* (1960).

YUSUF ZİYA BAHADINLI (Yozgat 1927-): Roman: *Güllüceli Kâzım* (1965), *Güllüceyi Sel Aldı* (1972), *Gemileri Yakmak* (1976), *Geçeneğin Karanlığından* (1982) Hikâye: *İtin Olayım Ağam* (1964), *Haçça Büyüdü Hatiş Oldu* (1978).

MUSTAFA BALEL (Sivas 1945-): Hikâye: *Kurtboğan* (1974), *Kiraz Küpeler* (1977), *Gurbet Kaçtı Gözüme* (1983). Roman: *Peygamber çiçeği* (1981).

SELÇUK BARAN (1933-): Hikâye: *Haziran* (1972), *Anaların Hakkı* (1977). Roman: *Bir Solgun Adam* (1975), *Bozkır Çiçekleri* (1979).

FAKİR BAYKURT (Burdur 1929-): Roman *Yılanların Öcü* (1959), *Irazca'nın Dirliği* (1961), *Onuncu Köy* (1961), *Amerikan Sargısı* (1967), *Kaplumbağalar* (1967), *Tırpan* (1970), *Köygöçüren* (1973), *Keklik* (1975), *Kara Ahmet Destanı* (1977), *Yayla* (1977). Hikâye: *Çilli* (1955), *Efendilik Savaşı* (1959), *Karın Ağrısı* (1961), *Cüce Muhammet* (1964), *Anadolu Garajı* (1970), *On Binlerce Kağnı* (1971), *Can Parası* (1973), *İçerdeki oğul* (1974), *Sınırdaki Ölü* (1975), *Barış Çöreği* (1983).

FAİK BAYSAL (İstanbul 1918-): Roman: *Sarduvan* (1944), *Rezil Dünya* (1955), *Drina'da Son Gün* (1972), *Nuni* (1983). Hikâye: *Perşembe Adası* (1955), *Sancı Meydanı* (1968).

VÜS'AT O. BENER (Samsun 1922-): Hikâye: *Dost* (1952), *Yaşamasız* (1957).

HİKMET ERHAN BENER (Lefkoşe 1928-): Roman: *Acemiler* (1952), *Gordium* (1958), *Loş Ayna* (1960), *Ara Kapı* (1962), *Kedi ve Ölüm* (1965), *Baharla Gelen* (1969), *Yalnızlar* (1977), *Elif'in Öyküsü* (1980), *Küçük Oyuncu* (1981), *Ünlü Gezgin Marcellos da Vinci'nin Akılalmaz Serüvenleri* (1981), *Böcek* (1982), *Ölü Bir Deniz* (1983).

KEMAL BİLBAŞAR (Çanakkale 1910- İstanbul 1982): Hikâye: *Anadolu'dan Hikâyeler* (1936), *Çevizli Bahçe* (1941), *Pembe Kurt* (1953), *Üç Buutlu Hikâyeler* (1956-1981), *Irgatların Öfkesi* (1971). Roman: *Denizin Çağırışı* (1943), *Ay Tutulduğu Gece* (1961), *Cemo* (1966), *Memo* (iki cilt, 1968-69), *Yeşil Gölge* (1970), *Başka Olur Ağaların Düğünü* (1972), *Kölelik Dönemeci* (1977), *Bedoş* (1980), *Zühre Ninem* (1981).

AYHAN BOZFIRAT (İstanbul 1932- İstan-

Levent Şahverdi Arşivi

bul 1981): Hikâye: *İstasyon* (1971), *Fırıldak* (1972), *Dörtyol Ağzındaki Ev* (1976), *Sokak Lâmbaları* (1980).

TARIK BUĞRA (Akşehir 1918-): Hikâye: *Yarın Diye Bir Şey Yoktur* (1952), *İki Uyku Arasında* (1954), *Hikâyeler* (1964), Roman: *Siyah Kehribar* (1955), *Küçük Ağa* (1964), *Küçük Ağa Ankara'da* (1966), *İbiş'in Rüyası* (1970), *Firavun İmanı* (1976), *Dönemeçte* (1978), *Gençliğim Eyvah* (1979), *Yağmur Beklerken* (1981).

SEVİM BURAK (İstanbul 1931- İstanbul 1983): Hikâye: *Yanık Saraylar* (1965), *Afrika Dansı* (1982).

MUZAFFER BUYRUKÇU (Niğde 1928-): Hikâye: *Katran* (1956), *Acı* (1957), *Korkunun Parmakları* (1959), *Bulanık Resimler* (1961), *Kuyularda* (1962), *Cehennem* (1966), *Kavga* (1967), *Mağara* (1971), *Şarkılar Seni Söyler* (1982). Roman: *Gürültülü Birkaç Saat* (1969), *Bir Olayın Başlangıcı* (1970), *Kavga* (1978).

DEMİRTAŞ CEYHUN (Adana 1934-): Hikâye: *Tanrıgillerden Biri* (1961), *Sansaryan Hanı* (1967), *Çamasan* (1972), *Apartman* (1974). Roman: *Asya* (1970), *Yağmur Sıcağı* (1976), *Cadı Fırtınası* (1982).

NECATİ CUMALI (Florina 1921-): Hikâye: *Yalnız Kadın* (1955), *Değişik Gözle* (1956), *Susuz Yaz* (1962), *Ay Büyürken Uyuyamam* (1969), *Makedonya 1900* (1976), *Kente İnen Kaplanlar* (1976), *Dilâ Hanım* (1978), *Revizyonist* (1979), *Yakubun Koyunları* (1979), *Aylı Bıçak* (1981), Roman: *Tütün Zamanı* (1959, *Zeliş* adıyla 1971), *Yağmurlar ve Topraklar* (1973), *Acı Tütün* (1974), *Aşk da Gezer* (1975).

SEVİNÇ ÇOKUM (İstanbul 1943-): Hikâye: *Eğik Ağaçlar* (1972), *Bölüşmek* (1974), *Makina* (1976). Roman: *Zor* (1976), *Bizim Diyar* (1979).

SUAT DERVİŞ (İstanbul 1905- İstanbul 1972): Roman: *Kara Kitap* (1920), *Ne Bir Ses, Ne Bir Nefes* (1923), *Hiçbiri* (1923), *Ahmet Ferdi* (1923), *Behire'nin Talipleri* (1923), *Fatma'nın Günahı* (1924), *Beni mi?* (1924), *Buhran Gecesi* (1924), *Emine* (1931), *Hiç* (1939), *Çılgın Gibi* (1945), *Fosforlu Cevriye* (1968), *Ankara Mahpusu* (1968).

HASAN İZZETTİN DİNAMO (Akçaabat 1909-): Roman: *Kutsal İsyan* (sekiz cilt, 1966-67), *Ateş Yılları* (1968), *Savaş ve Açlar* (1968), *Kutsal Barış* (yedi cilt, 1972-76), *Öksüz Musa* (1973), *Musa'nın Mapushanesi* (1974), *Koyun Baba* (1976), *Musa'nın Gecekondusu* (1976), *Açlık* (1981), *Türk Kelebeği* (1981).

SULHİ DÖLEK (İstanbul 1948-): Roman: *Korugan* (1975), *Geç Başlayan Yargılama* (1981), *Kiracı* (1982). Hikâye: *Vidalar* (1983).

ORHAN DURU (İstanbul 1933-): Hikâye: *Bırakılmış Biri* (1959), *Denge Uzmanı* (1962), *Ağır İşçiler* (1974), *Yoksullar Geliyor* (1982).

FERİT EDGÜ (İstanbul 1936-): Hikâye: *Kaçkınlar* (1959), *Bozgun* (1962), *Av* (1968), *Bir Gemide* (1978), *Çığlık* (1982). Roman: *Kimse* (1976), *O* (1977).

NAZLI ERAY (Ankara 1945-): Hikâye: *Ah Bayım Ah* (1976), *Geceyi Tanıdım* (1980), *Kız Öpme Kuyruğu* (1982). Roman: *Pasifik Günleri* (1981), *Orfe* (1983).

LEYLA ERBİL (İstanbul 1931-): Hikâye: *Hallaç* (1961), *Gecede* (1969), *Tuhaf Bir Kadın* (1971), *Eski Sevgili* (1977).

FAHRİ ERDİNÇ (Akhisar 1917-): Hikâye: *Akrepler* (1952), *Asi* (1955), *Memleketimi Anlatıyorum* (1960), *Diriler Mezarlığı* (1964). Roman: *Alinin Biri* (1958), *Acı Lokma* (1959), *Kore Nire* (1966).

SADRİ ERTEM (İstanbul 1900- Ankara 1943): Hikâye: *Silindir Şapka Giyen Köylü* (1933), *Bacayı İndir, Bacayı Kaldır* (1933), *Korku* (1934), *Bay Virgül* (1935), *Bir Şehrin Ruhu* (1938). Roman: *Çıkrıklar Durunca* (1931), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933), *Düşkünler* (1935), *Yol Arkadaşları* (1945).

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL (Çorlu 1883- Ankara 1952): Hikâye: *Hikâyeler* (iki cilt, 1946 ; *Otlakçı* ve *Mendil Altında* adlarıyla yeniden basım, 1958), *Temiz Sevgiler* (1965), *Ev Ona Yakışır* (1972). Roman: *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934).

FÜRUZAN (İstanbul 1935-): Hikâye: *Parasız Yatılı* (1971), *Benim Sinemalarım* (1973), *Kuşatma* (1972), *Gecenin Öteki Yüzü* (1982). Roman: *47'liler*.

Füruzan

FAHRİ CELAL (GÖKTULGA) (İstanbul 1895- İstanbul 1975): Hikâye: *Talâk-ı Selase* (1923), *Kına Gecesi* (1927), *Eldebir Mustafendi* (1943), *Avurzavur Kalesi* (1948), *Salgın* (1953), *Rüzgâr* (1955), *Çanakkale'de Keloğlan* (1960), *Bütün Hikâyeler* (1973).

BURHAN GÜNEL (Antakya 1947-): Hikâye: *Sevgi Bağı* (1974), *Bir Başka Yaz* (1980). Roman: *Ökse* (1972), *Umut Zamanı* (1974), *Yağmurla Giden* (1976), *Aksayan* (1980), *Acının Askerleri* (1981), *Kalanlar ve Gidenler* (1982).

YILMAZ GÜNEY (Siverek 1931-): Hikâye: *Oğluma Hikayeler* (1979), *Selimiye Üçlüsü*. Roman: *Boynu Bükük Öldüler* (1971), *Soba, Pencere Camı ve İki Ekmek İstiyoruz* (1980).

NECATİ GÜNGÖR (Malatya 1949-): Hikâye: *Yolun Başı* (1973), *Sevgi Ekmektir* (1978), *Yeryüzünde İki Gölge* (1982), *Bu Sevda Ölmek* (1983).

REŞAT NURİ GÜNTEKİN (İstanbul 1889- Londra 1956): Roman: *Gizli El* (1922), *Çalıkuşu* (1922), *Damga* (1924), *Dudaktan Kalbe* (1925), *Akşam Güneşi* (1926), *Bir Kadın Düşmanı* (1927), *Yeşil Gece* (1928), *Acımak* (1928), *Yaprak Dökümü* (1930), *Kızılcık Dalları* (1932), *Gökyüzü* (1935), *Eski Hastalık* (1938), *Ateş Gecesi* (1942), *Değirmen* (1944), *Miskinler Tekkesi* (1946), *Harabelerin çiçeği* (1953), *Kavak Yelleri* (1961), *Son Sığınak* (1961), *Kan Davası* (1962). Hikâye: *Leyla İle Mecnun* (1928), *Tanrı Misafiri* (1927), *Sönmüş Yıldızlar* (1927), *Olağan İşler* (1930).

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR (İstanbul 1864- İstanbul 1944): Roman: *Şık* (1889), *İffet* (1896), *Mutallâka* (Boşanmış Kadın) (1898, son baskıdaki adı: *Evlat Hatırı*), *Mürebbiye* (1899), *Bir Muadele-i Sevda* (Aşk Batağı, 1899), *Metres* (1899), *Tesadüf* (1900), *Nimetşinas* (1901), *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912), *Gulyabani* (1912), *Cadı* (1912), *Sevda Peşinde* (1912), *Hayattan Sayfalar* (1919), *Hakka Sığındık* (1919), *Toraman* (1919), *Son Arzu* (1922), *Tebessüm-ü Elem* (Acı Gülüş, 1923), *Cehennemlik* (1924), *Efsuncu Baba* (1924), *Meyhanede Hanımlar* (1924), *Ben Deli miyim* (1925), *Tutuşmuş Gönüller* (1926), *Billûr Kalb* (1926), *Evlere Şenlik-Kaynanam Nasıl Kudurdu* (1927), *Muhabbet Tılsımı* (1928), *Mezarından Kalkan Şehit* (1928), *Kokotlar Mektebi* (1928), *Şeytan İşi* (1933), *Utanmaz Adam* (1934), *Eşkiya İninde* (1935), *Kesik Baş* (1942), *Gönül Bir Yeldeğirmenidir, Sevda Öğütür* (1943). Hikâye: *Kadınlar Vâizi* (1920), *Namusla Açlık Meselesi* (1933), *Katil Buse* (1933), *İki Höddüğün Seyahati* (1933), *Tünelden İlk Çıkış* (1934), *Gönül Ticareti* (1939), *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943).

NEDİM GÜRSEL (İstanbul 1951-): Hikâye: *Uzun Sürmüş Bir Yaz* (1975), *Kadınlar Kitabı* (1983).

MUZAFFER HACIHASANOĞLU (Çankırı

➡

Levent Şahverdi Arşivi

1924-): Hikâye: *Bir Tesbih Tanesi* (1951), *Bu Dağın Ardı* (1954), *Eller* (1979), *Dağ Başındaki Ölü* (1983). Roman: *Trenler Yine Gidiyor* (1982).

HALİKARNAS BALIKÇISI (İstanbul 1886- İzmir 1973): Hikâye: *Ege Kıyılarından* (1939), *Merhaba Akdeniz* (1947), *Egenin Dibi* (1952) *Yaşasın Deniz* (1954), *Gülen Ada* (1957), *Ege'den* (önceki kitaplarından seçmelere yeni eklemelerle, 1972), *Gençlik Denizlerinde* (1973). Roman: *Aganta Burina Burinata* (1946), *Ötelerin Çocuğu* (1956), *Uluç Reis* (1962), *Turgut Reis* (1966), *Deniz Gurbetçileri* (1969).

ORHAN HANÇERLİOĞLU (İstanbul 1916-): Roman: *Karanlık Dünya* (1951), *Büyük Balıklar* (1952), *Oyun* (1953), *Ekilmemiş Topraklar* (1954), *Ali* (1955), *Kutu Kutu İçinde* (1956), *Yedinci Gün* (1957), *Bordamıza Vuran Deniz* (1960), *Başka Dünyalar* (Karanlık Dünya, Oyun, Kutu Kutu İçinde romanlarının toplu baskısı,1962), *Bütün Romanları I ve II* (1981). Hikâye: *İnsansız Şehir* (1953).

KENAN HULUSİ (İstanbul 1906- Adapazarı 1943):Hikâye: *Bir Yudum Su* (1929), *Bahar Hikâyeleri* (1939), *Son Öpüş* (uzun hikâye, 1939), *Bir Otelde Yedi Kişi* (1949), *Hikâyeler* (37 hikâyesinin derlendiği bir kitap, 1973).

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR (İstanbul 1883- İstanbul 1963): Roman: *Fahim Bey ve Biz* (1941), *Çamlıca'daki Enişte*miz (1944), *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952).

RIFAT ILGAZ (Cide 1911-): Hikâye: *Radarın Anahtarı* (1957), *Don Kişot İstanbul'da* (1957), *Kesmeli Bunları* (1962), *Şevket Usta'nın Kedisi* (1965), *Geçmişe Mazi* (1965), *Altın Ekicisi* (1972), *Palavra* (1972), *Çatal Matal Kaç Çatal* (1972). Roman: *Hababam Sınıfı* (1959), *Bizim Koğuş* (1959), *Karadenizin Kıyıcığında* (1969), *Karartma Geceleri* (1974), *Sarı Yazma* (1976), *Yıldız Karayel* (1981), vb.

EMİNE IŞINSU (Kars 1938-): Roman: *Küçük Dünya* (1966), *Azap Toprakları* (1970), *Ak Topraklar* (1971), *Tutsak* (1973), *Sancı* (1974), *Çiçekler Büyür* (1978), *Cambaz* (1981).

SELİM İLERİ (İstanbul 1949-): Hikâye: *Cumartesi Yalnızlığı* (1968), *Pastırma Yazı* (1971), *Dostlukların Son Günü* (1975), *Bir Denizin Eteklerinde* (1980), *Eski Defterde Solmuş Çiçekler* (1982), *Son Yaz Akşamı* (1983). Roman: *Destan Gönüller* (1973), *Her Gece Bodrum* (1976), *Ölüm İlişkileri* (1979), *Cehennem Kraliçesi* (1980), *Bir Akşam Alacası* (1980), *Yaşarken ve Ölürken* (1981), *Ölünceye Kadar Seninim* (1983).

ATTILA İLHAN (Menemen 1925-): Roman: *Sokaktaki Adam* (1953), *Zenciler Birbirine Benzemez* (1957), *Kurtlar Sofrası* (2 cilt, 1963-64), *Bıçağın Ucu* (1973), *Sırtlan Payı* (1974), *Yaraya Tuz Basmak* (1978), *Fena Halde Leman* (1980), *Dersaadette Sabah Ezanları* (1981).

MUZAFFER İZGÜ (Adana 1933-): Roman: *Gecekondu* (1970), *İlyas Efendi* (1971), *Halo Dayı* (1973). Hikâye: *Bando Takımı* (1975), *Donumdaki Para* (1977), *Deliye Her Gün Bayram* (1980), *Sen Kim Hovardalık Kim* (1980), *Her Eve Bir Karakol* (1980), *Dayak Birincisi* (1980), *Devlet Babanın Tonton Çocuğu* (1981), *Lüplüp Makinası* (1982), *Kasabanın Yarısı Deli* (1982), *Çanak Çömlek Patladı* (1983).

TARIK DURSUN K. (İzmir 1931-): Hikâye: *Hasangiller* (1955), *Vezir Düşü* (1957), *Güzel Avrat Otu* (1960), *Sevmek Diye Bir Şey* (1965), *Yabanın Adamları* (1966), *36 Kısım Tekmili Birden* (1970), *Bağrıyanık Ömer ile Güzel Zeynep* (1972), *Bahriyeli Çocuk* (1976), *İmbatla Dol Kalbim* (1982). Roman: *Rıza Bey Aile-Evi* (1957), *İnsan Kurdu* (1959), *Sabah Olmasın* (1967), *Denizin Kanı* (1968), *Kopuk Takımı* (1969), *Gün Döndü* (1974), *Kayabaşı Uygarlığının Yükselişi ve Birdenbire Çöküşü* (1980), *Alçaktan Uçan Güvercin* (1980), *Kurşun Ata Ata Biter* (1983).

ÜMİT KAFTANCIOĞLU (Kars 1935– İstanbul 1980): *Hikâye: Dönemeç* (1972), *Tek Atlı Tekin Olmaz* (1973), *Çarpana* (1975), *İstanbul Allak Bullak* (1983). Roman: *Tüfekliler* (1974).

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU (Kahire 1889- Ankara 1974): Hikâye: *Bir Serencam* (1913), *Rahmet* (1923), *Milli Savaş Hikâyeleri* (1947). Roman: *Kiralık Konak* (1922), *Nur Baba* (1922), *Hüküm Gecesi* (1927), *Sodom ve Gomore* (1928), *Yaban* (1932), *Ankara* (1934), *Bir Sürgün* (1937), *Panoroma* (iki cilt, 1953-54). *Hep O Şarkı* (1956).

BİLGE KARASU (İstanbul 1930-): Hikâye: *Troyada Ölüm Vardı* (1963), *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* (1970), *Göçmüş Kediler Bahçesi* (1980), *Kısmet Büfesi* (1982).

REFİK HALİT KARAY (İstanbul 1888- İstanbul 1965): Hikâye: *Memleket Hikâyeleri* (1919), *Gurbet Hikâyeleri* (1940). Mizah Kitapları: *Kirpinin Dedikleri* (1916), *Ago Paşanın Hatıratı* (1918), *Ay Peşinde* (1918), *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma* (1919), *Tanıdıklarım* (1922), *Guguklu Saat* (1922), *Bir Avuç Saçma* (1939), *Bir İçim Su* (1939), *İlk Adım* (1941), *Minelbab İlelmihrab* (1964). Roman: *İstanbulun İçyüzü* (1920), *Yezidin Kızı* (1939), *Çete* (1939), *Sürgün* (1941), *Anahtar* (1947), *Bu Bizim Hayatımız* (1950), *Nilgün* (üç cilt, 1950-52), *Yeraltında Dünya Var* (1953), *Dişi Örümcek* (1953), *Bugünün Saraylısı* (1954), *İkibin Yılın Sevgilisi* (1954), *İki Cisimli Kadın* (1955), *Kadınlar Tekkesi* (1956), Karlı *Dağdaki Ateş* (1959), *Dört Yapraklı Yonca* (1957), *Sonuncu Kadeh* (1965).

FEYYAZ KAYACAN (İstanbul 1919-): Hikâye: *Şişedeki Adam* (1958), *Sığınak Hikâyeleri* (1962), *Cehennemde Bir Yusuf* (1964),*Gibiciler* (1964), *Hiçoğlunun Serüvenleri* (1969). Roman: *Çocuktaki Bahçe* (1982).

OSMAN CEMAL KAYGILI (İstanbul 1890- İstanbul 1945): Hikâye: *Eşkiya Güzeli* (1925), *Sandalım Geliyor Varda* (1938). Roman: *Çingeneler* (1939), *Bekri Mustafa* (1944), *Aygır Fatma* (1944).

KEMAL TAHİR (İstanbul 1910 - İstanbul 1973): Hikâye: *Göl İnsanları* (1955). Roman: *Sağırdere* (1955), *Esir Şehrin İnsanları* (1956), *Körduman* (1957), *Rahmet Yolları Kesti* (1957), *Yediçınar Yaylası* (1958), *Köyün Kamburu* (1959), *Esir Şehrin Mahpusu* (1962), *Kelleci Memet* (1962), *Yorgun Savaşçı* (1965), *Bozkırdaki Çekirdek* (1967), *Devlet Ana* (1967), *Kurt Kanunu* (1969), *Büyük Mal* (1970), *Yol Ayrımı* (1971), *Namusçular* (1974), *Karılar Koğuşu* (1974), *Hür Şehrin İnsanları* (iki cilt, 1976), *Damağası* (1977), *Bir Mülkiyet Kalesi* (iki cilt, 1977).

SAMİM KOCAGÖZ (Söke 1916-): Hikâye: *Telli Kavak* (1941), *Sığınak* (1946), *Sam Amca* (1951), *Cihan Şoförü* (1954), *Yolun Üstündeki Kaya* (1964), *Yağmurdaki Kız* (1967), *Alandaki Delikanlı* (1978). Roman: *İkinci Dünya* (1938), *Bir Şehrin İki Kapısı* (1948), *Yılan Hikâyesi* (1954), *Onbinlerin Dönüşü* (1957), *Kalpaklılar* (1962), *Doludizgin* (1963), *Bir Karış Toprak* (1964), *Bir Çift Öküz* (1970), *İzmir'in İçinde* (1973), *Tartışma* (1976).

YAMAN KORAY (İstanbul 1934-): Roman: *Deniz Ağacı* (1962), *Gelin Taşı* (1963), *Sığırcıklar* (1967), *Mola* (1970), *Büyük Orfoz* (1979).

KERİM KORCAN (Adapazarı 1918-): Roman: *Linç* (1967), *İdamlıklar* (1971), *Ter Adamları* (1975), *Dimitrof Geçiyor* (1978), *Patrona* (1983).

BEKİR SITKI KUNT (Antakya 1905- İstanbul 1959): Hikâye: *Memleket Hikâyeleri* (1923), *Talkınla Salkım* (1937), *Herkes Kendi Hayatını Yaşar* (1941), *Yataklı Vagon Yolcusu* (1948), *Ayrı Dünya* (1952).

ONAT KUTLAR (Gaziantep 1936-): Hikâye: *İshak* (1959).

AYLA KUTLU (Antakya 1938-): Roman: *Kaçış* (1979), *Islak Güneş* (1981), *Cadı Ağacı* (1983), *Tutsaklar* (1983).

MUSTAFA KUTLU (Erzincan 1947-): Hikâye: *Ortadaki Adam* (1970), *Gönül İşi* (1974), *Yokuşa Akan Sular* (1979), *Yoksulluk İçimizde* (1981).

MİTHAT CEMAL KUNTAY (İstanbul 1885- İstanbul 1956): Roman: *Üç İstanbul* (1938).

PINAR KÜR (Bursa 1943-): Roman: *Yarın Yarın* (1976), *Küçük Oyuncu* (1977), *Asılacak Kadın* (1979). Hikâye: *Bir Deli Ağaç* (1981), *Akışı Olmayan Sular* (1983).

NEZİHE MERİÇ (Gemlik 1925-): Hikâye *Bozbulanık* (1953), *Topal Koşma* (1956), *Menekşeli Bilinç* (1965), *Dumanaltı* (1979), Roman: *Korsan Çıkmazı* (1961).

AFET MUHTEREMOĞLU (ILGAZ): (Ezine 1937-): Hikâye: *Bedriye* (1963), *Toprak* (1963, *Toprak İnsanları* adıyla 1971), *Başörtülüler* (1964), *Halk Hikâyeleri* (1972), *Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail* (1974), *Ölü*

Levent Şahverdi Arşivi

Samim Kocagöz

Bir Kadın Yazar (1983). Roman: *Aşamalar* (1977).

AZİZ NESİN (İstanbul 1915-): Hikâye: *Geriye Kalan* (1948), *İt Kuyruğu* (1955), *Yedek Parça* (1955), *Fil Hamdi* (1955), *Damda Deli Var* (1956), *Koltuk* (1957), *Kazan Töreni* (1957), *Toros Canavarı* (1957), *Deliler Boşandı* (1957), *Mahallenin Kısmeti* (1957), *Ölmüş Eşek* (1957), *Hangi Parti Kazanacak* (1957), *Havadan Sudan* (1958), *Bay Düdük* (1958), *Nazik Alet* (1958), *Gıdıgıdı* (1959), *Aferin* (1959), *Kördöğüşü* (1959), *Mahmut İle Nigâr* (1959), *Gözüne Gözlük* (1960), *Ah Biz Eşekler* (1960), *Yüz Liraya Bir Deli* (1961), *Bir Koltuk Nasıl Devrilir* (1961), *Biz Adam Olmayız* (1962), *Sosyalizm Geliyor Savulun* (1965), *İhtilâli Nasıl Yaptık* (1965), *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor* (1965), *Yeşil Renkli Namus Gazı* (1965), *Bülbül Yuvası Evler* (1968), *Vatan Sağolsun* (1968), *Yaşasın Memleket* (1969), *Büyük Grev* (1978). Roman: *Kadın Olan Erkek* (1955), *Gol Kralı Sait Hopsait* (1957), *Erkek Sabahat* (1957), *Saçkıran* (1959), *Zübük* (1961), *Şimdiki Çocuklar Harika* (1967), *Tatlı Betüş* (1974), *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* (1977), *Surnâme* (1976), *Tek Yol* (1978).

ORHAN KEMAL (Ceyhan 1914- Sofya 1970): Hikâye: *Ekmek Kavgası* (1949), *Sarhoşlar* (1951), *Çamaşırcının Kızı* (1952), *72. Koğuş* (1954), *Grev* (1954), *Arka Sokak* (1956), *Kardeş Payı* (1957), *Babil Kulesi* (1957), *Dünyada Harp Vardı* (1963), *İşsiz* (1966), *Önce Ekmek* (1968), *Küçükler ve Büyükler* (1971). Roman: *Baba Evi* (1949), *Avare Yıllar* (1950), *Murtaza* (1952), *Cemile* (1952), *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954), *Suçlu* (1957), *Devlet Kuşu* (1958), *Vukuat Var* (1959), *Gâvurun Kızı* (1959), *Küçücük* (1960), *Dünya Evi* (1960), *El Kızı* (1960), *Hanımın Çiftliği* (1961), *Eskici ve Oğulları* (1962, sonraki b. *Eskici Dükkânı* adıyla), *Gurbet Kuşları* (1962), *Sokakların Çocuğu* (1963), *Mahalle Kavgası* (1963), *Kanlı Topraklar* (1963), *Bir Filiz Vardı* (1965), *Müfettişler Müfettişi* (1966), *Yalancı Dünya* (1966), *Evlerden Biri* (1966), *Arkadaş Islıkları* (1968), *Sokaklardan Bir Kız* (1968), *Üç Kâğıtçı* (1969), *Kötü Yol* (1969), *Kaçak* (1970).

ERDAL ÖZ (Yıldızeli 1935-): Hikâye: *Yorgunlar* (1960), *Kanayan* (1973). Roman: *Odalarda* (1960), *Yaralısın* (1974).

AYŞEL ÖZAKIN (Urfa 1942-): Hikâye: *Sessiz Bir Dayanışma* (1976), *Kanal Boyu* (1982). Roman: *Gurbet Yavrum* (1975), *Alnında Mavi Kuşlar* (1979).

CELAL ÖZCAN (Mudurnu 1941-): Hikâye: *Gökova'nın Yalazları* (1977), *Düğüncüler* (1983).

DEMİR ÖZLÜ (İstanbul 1935-): Hikâye: *Bunaltı* (1958), *Soluma* (1963), *Boğuntulu Sokaklar* (1966), *Öteki Günler Gibi Bir Gün* (1974), *Aşk ve Poster* (1980). Roman: *Bir Uzun Sonbahar* (1976), *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* (1979).

RASİM ÖZDENÖREN (K. Maraş 1940-): Hikâye: *Hastalar ve Işıklar* (1967), *Çözülme* (1973), *Çok Sesli Bir Ölüm* (1974), *Çarpılmışlar* (1977), *Gül Yetiştiren Adam* (1979).

ADNAN ÖZYALÇINER (İstanbul 1934-): Hikâye: *Panayır* (1960), *Sur* (1963), *Yağma* (1971), *Yıkım Günleri* (1971), *Gözleri Bağlı Adam* (1977).

PERİDE CELAL (İstanbul 1915-): Roman: *Sönen Alev* (1938), *Yaz Yağmuru* (1940), *Ana-Kız* (1941), *Kızıl Vazo* (1941), *Ben Vurmadım* (1942), *Atmaca* (1944), *Aşkın Doğuşu* (1944), *Yıldıztepe* (1945), *Dar Yol* (1949), *Üç Kadının Romanı* (1954), *Kırkıncı Oda* (1958), *Gecenin Ucundaki Işık* (1963), *Güz Şarkısı* (1966), *Evli Bir Kadının Günlüğünden* (1971), *Üç Yirmidört Saat* (1977), *Jaguar* (1978), *Bir Hanımefendinin Ölümü* (1981).

REŞAT ENİS (AYGEN) (İstanbul 1909- İstanbul 1984): Hikâye: *Kılıcımı Sürüyorum* (1930). Roman: *Kanun Namına* (1932), *Gong Vurdu* (1933), *Gece Konuştu* (1935), *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* (1939), *Toprak Kokusu* (1944, *Kara Toprak* adıyla, 1969), *Ekmek Kavgamız* (1947), *Ağlama Duvarı* (1949), *Yolgeçen Hanı* (1952), *Despot* (1957), *Sarı İt* (1968).

SABAHATTİN ALİ (Gümülcine 1907- Kırklareli 1948): Hikâye: *Değirmen* (1935), *Kağnı* (1936), *Ses* (1937), *Yeni Dünya* (1943), *Sırça Köşk* (1947). Roman: *Kuyucaklı Yusuf* (1937), *İçimizdeki Şeytan* (1940), *Kürk Mantolu Madonna* (1943).

PEYAMİ SAFA (İstanbul 1899- İstanbul 1961): Roman: *Gençliğimiz* (1922), *Sözde Kızlar* (1923), *Şimşek* (1923), *Mahşer* (1924), *Bir Akşamdı* (1924), *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930), *Fatih-Harbiye* (1931), *Bir Tereddüdün Romanı* (1933), *Matmazel Noraliyanın Koltuğu* (1940), *Yalnızız* (1951), *Biz İnsanlar* (1959), vb.

OKTAY RİFAT (Trabzon 1914-): Roman: *Bir Kadının Penceresinden* (1976), *Danaburnu* (1980), *Bay Lear* (1982).

SELÂHATTİN ENİS (Antayla 1892- İstanbul 1942): Hikâye: *Bataklık Çiçeği* (1924). Roman: *Zâniyeler* (1924), *Sârâ* (1926), *Cehennem Yolcuları* (1926).

ABBAS SAYAR (Yozgat 1923-): Roman: *Yılkı Atı* (1970), *Çelo* (1972), *Can Şenliği* (1974), *Dik Bayır* (1977). Hikâye: *Yorganımı Sıkı Sar* (1977).

ZEYYAT SELİMOĞLU (İstanbul 1922-): Hikâye: *Kavganın Sonu ve Başı* (1955), *Direğin Tepesinde Bir Adam* (1970), *Kıçüstünde Toplantı* (1971), *Koca Denizde İki Nokta* (1974), *Karaya Vurdu Deniz* (1975), *Deprem* (1976), *Soyunanlar* (1980), *Çiçekli Dağ Sokağı* (1982). Roman: *Tutkunun Köşeleri* (1982).

MEHMET SEYDA (İstanbul 1919-): Hikâye: *Beyaz Duvar* (1962), *Zonguldak Hikâyeleri* (1962), *Başgöz Etme Zamanı* (1964), *Oyuncakçı Dükkânı* (1964), *Garnizonda Bir Olay* (1968), *Anahtarcı Salih* (1969), *Kör Şeytan* (1974), *Bana Karşı Ben* (1976), *Kapatma* (1980). Roman: *Yaş Ağaç* (1958), *Ne Ekersen* (1958), *Cinsel Oyun* (1960), *Bir Gün Büyüyeceksin* (1964), *Süeda Hanımın Ortanca Kızı* (1970), *Yanartaş* (1970), *İhtiyar Gençlik* (1971), *İçe Dönük ve Atak* (1973), *Gerçekdışı* (1976).

ÖMER SEYFETTİN (Gönen 1884- İstanbul 1920): Hikâye: *Ashâb-ı Kehfimiz* (1918), *Harem* (1918), *Efruz Bey* (1919), *Yalnız Efe* (1919), *Yüksek Ökçeler* (1926), *Gizli Mabet* (1926), *Bahar ve Kelebekler* (1927). Daha sonra Ahmet Halit Kitabevi *Ömer Seyfettin Külliyatı* (1938, 10 cilt), Rafet Zaimler Yayınevi *Ömer Seyfettin'in Toplu Eserleri* (1962-63, 11

➡

Mehmet Seyda

Levent Şahverdi Arşivi

cilt), Bilgi Yayınevi *Omer Seyfettin Bütün Eserleri* (1970-71, 10 cilt) adlarıyla, bütün hikâyelerini toplu olarak yayınladılar.

SEVGİ SOYSAL (İstanbul 1936- İstanbul 1976): Hikâye: *Tutuklu Perçem* (1962), *Tante Rosa* (1968), *Barış Adlı Çocuk* (1976). Roman *Yürümek* (1970), *Yenişehirde Bir Öğle Vakti* (1973), *Şafak* (1975).

OSMAN ŞAHİN (Mersin 1938-): Hikâye: *Kırmızı Yel* (1971), *Acenta Mirza* (1974), *Ağız İçinde Dil Gibi* (1980), *Acı Duman* (1983).

HALDUN TANER (İstanbul 1915-): Hikâye: *Yaşasın Demokrasi* (1949), *Tuş* (1951), *Şişhaneye Yağmur Yağıyordu* (1953), *Ayışığında Çalışkur* (1954), *Onikiye Bir Var* (1954), *Konçinalar* (1967), *Sanço'nun Sabah Yürüyüşü* (1969), *Yalıda Sabah* (1983).

AHMET HAMDİ TANPINAR (İstanbul 1901- 1962): Hikâye: *Abdullah Efendinin Rüyaları* (1943), *Yaz Yağmuru* (1955). Roman: *Huzur* (1949), *Saaleri Ayarlama Enstitüsü* (1962), *Sahnenin Dışındakiler* (1973), *Mahur Beste* (1975).

İLHAN TARUS (Tekirdağ 1907- Ankara 1967): Hikâye: *Doktor Monro'nun Mektubu* (1938), *Tarus'un Hikâyeleri* (1947), *Apartman* (1956), *Karınca Yuvası* (1952), *Ekin İti* (1953), *Köle Hanı* (1954). Roman: *Yeşilkaya Savcısı* (1955), *Var Olmak* (1957), *Duru Göl* (1961), *Hükümet Meydanı* (1962), *Vatan Tutkusu* (1967).

NECATİ TOSUNER (Ankara 1944-): Hikâye: *Özgürlük Masalı* (1965), *Çıkmazda* (1969), *Kambur* (1972), *Sisli* (1977), *Necati Tosuner Sokağı* (1983). Roman: *Sancı Sancı* (1977).

EROL TOY (Alaşehir 1936-): Roman: *Toprak Acıkınca* (iki cilt, 1968), *Acı Para* (1970), *Azap Ortakları* (iki cilt, 1973), *İmparator* (1973), *Kördüğüm* (1974), *Bal Tutanlar* (1976), *Son Seçim* (1976), *Gözbağı* (1976), *Kuzgunlar ve Leşler* (1978), *Doruktaki Adam* (1977), *Zor Oyunu* (1980). Hikâye: *Yenilgi* (1967), *Iğrıp* (1977).

CENGİZ TUNCER (Buldan 1931- İstanbul 1981): Roman: *Hacizli Toprak* (1959), *Kerkenez* (1971).

VEDAT TÜRKALİ (Samsun 1919-): Roman: *Bir Gün Tek Başına* (1975), *Mavi Karanlık* (1983).

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL (İstanbul 1866- İstanbul 1945): Roman: *Nemide* (1892), *Bir Ölünün Defteri* (1896), *Ferdi ve Şürekası* (1896), *Mai ve Siyah* (1897), *Aşk-ı Memnu* (1900), *Kırık Hayatlar* (1924). Hikâye: *Bir Yazın Tarihi* (1900), *Solgun Demet* (1901), *Bir Şi'r-i Hayal* (1914), *Sepette Bulunmuş* (1920), *Bir Hikâye-i Sevda* (1922), *Hepsinden Acı* (1934), *Aşka Dair* (1936), *Onu Beklerken* (1935), *İhtiyar Dost* (1937), *Kadın Pençesi* (1939), *İzmir Hikâyeleri* (1950).

TOMRİS UYAR (İstanbul 1941-): Hikâye: *İpek ve Bakır* (1971), *Ödeşmeler* (1973), *Dizboyu Papatyalar* (1975), *Yürekte Bukağı* (1979), *Yaz Düşleri Düş Kışları* (1981), *Gecegezen Kızlar* (1983).

NEVZAT ÜSTÜN (İstanbul 1924- İstanbul 1979): Hikâye: *Yaşama Duvarı* (1964), *Almanya Almanya* (1965), *Çıplak* (1966), *Akrep Üretim Çiftliği* (1968), *Boğaların Ölümü* (1975).

YAŞAR KEMAL (Adana 1922-): Hikâye: *Sarı Sıcak* (1952). Roman: *Teneke* (1955), *İnce Memed* (1955, ikinci cildi 1969), *Orta Direk* (1960), *Yer Demir Gök Bakır* (1963), *Ölmez Otu* (1969), *Ağrıdağı Efsanesi* (1970), *Binboğalar Efsanesi* (1971), *Çakırcalı Efe* (1972), *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (1974), *Yusufcuk Yusuf* (1975), *Yılanı Öldürseler* (1976), *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976), *Kuşlar da Gitti* (uzun hikâye, 1978), *Deniz Küstü* (1978), *Kimsecik* (1980), *Hüyükteki Nar Ağacı* (1982).

MAHMUT YESARİ (İstanbul 1895- İstanbul 1945): Roman: *Çoban Yıldızı* (1925), *Çulluk* (1927), *Pervin Abla* (1927), *Ak Saçlı Genç Kız* (1928), *Sokaklar* (1929), *Bağrıyanık Ömer* (1930), *Kırlangıçlar* (1940), *Bahçemde Bir Gül Açtı* (1933), *Su Sinekleri* (1932), *Kalbimin Suçu* (1932), *Ölünün Gözleri* (1933), *Tipi Dindi* (1934), *Kanlı Sır* (1935), *Yakut Yüzük* (1937), *Dağ Rüzgârları* (1939), *Sağnak Altında* (1934), vb.

Bekir Yıldız

BEKİR YILDIZ (Urfa 1933): Hikâye: *Reşo Ağa* (1968), *Kara Vagon* (1969), *Kaçakçı Şahan* (1970), *Sahipsizler* (1971), *Evlilik Şirketi* (1972), *Beyaz Türkü* (1973), *Alman Ekmeği* (1974), *Dünyadan Bir Atlı Geçti* (1975), *İnsan Posası* (1976), *Demir Bebek* (1977), *Mahşerin İnsanları* (1982). Roman: *Türkler Almanya'da* (1966), *Halkalı Köle* (1980).

UMRAN NAZİF YİĞİTER (İstanbul 1915- İstanbul 1964): Hikâye: *Kara Kasketli Amele* (1933), *İçimizden Birkaçı* (1941), *Yaşamak İçin* (1948), *Gar Saati* (1951), *Tepedeki Ev* (1954), *Aşk Üçgeni* (1962).

TAHSİN YÜCEL (Elbistan 1933-): Hikâye: *Uçan Daireler* (1954), *Haney Yaşamalı* (1955), *Düşlerin Ölümü* (1958), *Yaşadıktan Sonra* (1969), *Dönüşüm* (1975), *Ben ve Öteki* (1983). Roman: *Mutfak Çıkmazı* (1960).

Levent Şahverdi Arşivi

Şiir

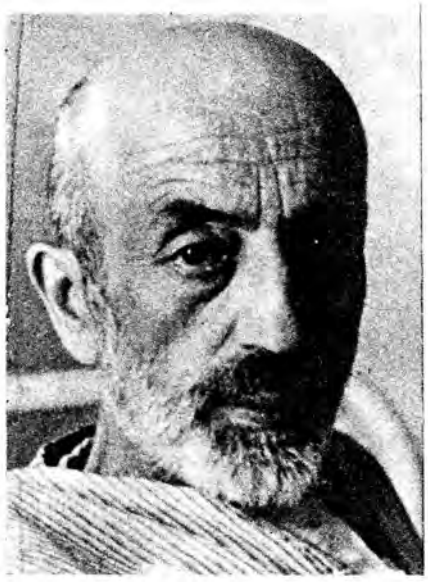
İsmet Özel

Kimlik Bilinci: Cumhuriyet Şiirinin Anahtarı

1955 yılının Nisan ayında Endenozya'nın Bandung şehrinde uluslararası bir konferans toplandı. Bu konferansa Japonya ve SSCB dahil, hiçbir "Batılı" ülke çağrılmamıştı. Asyalı, Afrikalı, Latin Amerikalı ve çoğunluğu sömürge yönetiminden geçmiş 29 ülke, "beyaz" medeniyetin iç çelişkilerinden doğan, ama bütün dünyaya alevlerini sıçratmış ikinci genel savaştan on yıl sonra; bloklaşmanın getirebileceği yeni yıkım tehlikesine karşı seslerini yükseltiyorlar, "yeryüzünün lânetlileri" ilk defa kendilerini kuşatan ilkeleri tartışabilmek için bir araya geliyorlardı. Türkiye'nin Bandung Konferansı'na katılması, dünyanın iki büyük askeri ittifakından birine bağlı olunması yüzünden sözkonusu değildi. Ancak, bu toplantının Türk kamuoyunda (aydınlar çevresinde demek daha doğru) anılmaya değer bir yankısı olmadı. Bu ilgisizliği sadece NATO ile açıklamak yetersiz kalır. Cumhuriyet Türkiyesi bütünüyle Bandung *esprit*sine yabancıydı. Türkiye'yi yönetenler kadar Türkiye'de yönetilenler de Asyalı olmaya ancak coğrafi bir anlam verebilirlerdi. Kültürel bağlamda "Doğulu" komşularına "çok" uzak olduklarını içlerine iyice sindirmişlerdi.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirini anlamak için bu yabancılığı esas saymak yerinde olur. Çünkü modern Türk şiirini var kılan etmen, şairleri olduğu kadar, onları izleyenleri de kuşatan özgül bir siyasi bilinçtir. Bu bilinç dil tutumundan, kozmos karşısındaki tavra, insan ilişkilerinde hangi yaklaşımın benimsenebileceği konusundaki düşüncelere kadar her alanda Cumhuriyet şiirini hem dışından kaplamış, hem içinden harekete geçirmiştir. Türkçe konuşan başka kavimlerde, sözgelimi Azerbeycan'da, modernizasyon Türkiye'dekinden çok daha etkili tedbirlerle yürütülmüş olmasına rağmen modern şiir kendine yaygınlaşacak bir alan bulamamışsa bunun sebebini siyasi bilinç düzeyinde aramak gerekir.

Şiir gibi, yaratıcısının özel dünyasına girmeksizin kavranılamayan metinleri genel yönelişlerle değerlendirmek elbette zor ve belki kesin sonuç alınması düşünülmeyen bir çabadır. Ancak şiirin insandaki varoluş evrenine (sphere) olan yakınlığı gözönüne alınırsa Türk şiirini anlamanın bir ölçüde Türk insanını anlamak demeye geldiği öne sürülebilir. Elbette, bu ilişkiyi öteki yönden de kurabilir, Türk şiirini anlayabilmek için Türk insanını, onun değişen koşullar içinde sahip olduğu kendilik bilincine (self-

CUMHURİYETİN İLK YILLARI: Batı'nın kültürel ve kuramsal deneyimlerini kılavuz sayarak, yapılmış olanları inceleyip yapılabilecek olanları bulmaya çalışan eğilim bütün Cumhuriyet aydınlarına egemendi. Cumhuriyet'e İstiklal Marşı'nı armağan eden Mehmet Akif (1873-1936) (solda), ortama ayak uyduramadığı için kendini Mısır'a sürgün etti. Ahmet Haşim (1883-1933) (sağda) ise kuğunun son şarkısını söyleyip öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

conciousness) ilişkin özelliklerini ışığa çıkarmaya uğraşırken şiiri de anlamayı deneyebiliriz.

Cumhuriyet Şiirinin Gelenek İçindeki Tohumu

1923'te Cumhuriyet'in ilanı, 1928'de Latin harflerinin kabul edilmesiyle, yaşadığımız topraklar üzerinde öncekilerden köklü biçimde farklı bir hayat biçimine, bir kültür dünyasına adım atılmış oldu. Değişiklik ne ölçüde köklü de olsa yaşanılagelen sürecin son evresiydi yalnızca. Yetmiş yıllık Cumhuriyet şiirimiz var, ama bu 200 yıllık şiir serüveninin son kesiti yine de. Bu yüzden Divan edebiyatının bunalımını Cumhuriyet şiiriine giden yolun başlangıcı olarak saymamız gerekir.

Divan şiiri kavramlarla yaşayan, kavramlarda yaşayan bir şiirdi. Bir bakıma "yer"i ve "zaman"ı yoktu. Divan şairleri en azından bugün kullandığımız anlamda karşılaştırılabilir bir yer ve zaman anlayışına yabancıydılar. Edebiyat bilgisi ve toplumsal değerlendirmelere ilişkin ölçütlerimiz yardımıyla Baki'yi ve Nedim'i kolaylıkla birbirlerinden ayırabilsek bile bu farklar her ikisinin de belli bir zaman dilimine, belli bir ortama bağlı olmayı en aza indirerek şiir yazdıkları gerçeğini değiştirecek kadar derin değildir. Divan şiiri bir geleneksel kültür ürünüdür. Bütün geleneksel kültürler kendi kavramsal (conceptual) varlıklarının en geçerli olduğu konusunda hiç kuşku taşımazlar. Çinliler kendilerinin "orta ülke"de yaşadıklarına inanır, Yunan sitesi kendi dışındaki insanları dili anlaşılmaz barbarlar olarak görür, Cahiliye Arap kültürü "acem" yani yabancı olanları henüz insanlaşmamış kabul eder. Osmanlı Devleti de Eski Dünya'nın ölçülerine göre kendine güvenen, kendini bir anlamda rakipsiz güç olarak gören bir kültüre, daha da önemlisi toplumun iç çelişkilerini yumuşatmaya elverişli bir Tanrı-merkezli ideolojiye ve bu ideolojiyi egemen kılabilecek bir örgütlenme biçimine sahipti. Yüzyıllar boyunca Divan şiiri ayağı sürçmeden akıp gittiyse, bu olgunun temelinde bütün geleneksel kültürlerde rasladığımız anlayış yatar. Bu geleneksel kültürlerin kendi kavramlarına özgü düşünce çemberi içinde, onları yeniden anlamlandırmaya hiç gerek duymaksızın dönüp durmalarından doğan anlayıştır.

Divan şiirine hayat veren anlayış Türkiye'nin Batılılaşma sürecine girmesiyle, Osmanlı kültürünün geleneksel dayanaklarının yetersiz sayılıp toplumu Yeni Dünya koşullarına uyarlayabilmek için yeni dayanakların aranmaya başlanılmasıyla sarsılmıştır. Böylece Türk şiiri (bu şiiri kuran ve izleyen insanla birlikte) günümüze kadar uzanan bir kimlik bunalımı içine sürüklenmiş oldu. Çoğu yerde Divan şiirinin son büyük temsilcisi olarak anılan Şeyh Galip gerçekte modernleşen Türk şiirinin ilk habercisiydi. *Hüsn ü Aşk* konu, mazmunlar ve söz sanatları bakımından ne kadar geleneksel anlatım yollarının içinde görünse de, gerek Divan şiirinin yetkinleştikçe rahatlaşan dilini bozmuş olması, gerekse eski kavramların yeniden anlamlandırılmaya çalışılması sebebiyle farklı bir şiire ulaşma niyetini belirginleştirmiştir. Bununla birlikte, *Hüsn ü Aşk*'ın daha sonraki Türk şiiri bakımından "kurucu" niteliği ne dilinde, ne de "ideolojisinde"dir. Bu eseri kendinden önceki bütün mesnevilerden ayıran özelliğini şiir içinde bireysel bir yorum getirme çabasında aramak gerekir. Türk toplumunun 18. yüzyıl koşulları içinde nasıl "hümanizm"e varabileceğinin araştırılması, yalnız Divan edebiyatı içinde değil, bütün İslâm kültüründe raslanılmayan bir yaklaşımdır. *"Gencînede resm-i nev gözetdim / Ben açtım o genci ben tükettim"* diyebilmek, bir bakıma insan-merkezli kültürün kaçınılmaz koşullarında yerini almaya hazırlanmak anlamına gelir.

YAHYA KEMAL (1884-1958), şair. II. Abdülhamit döneminde gittiği Paris'te siyaset bilimi ve siyasal tarih okudu. 1912'de Türkiye'ye gelince Darülfünun'da tarih, edebiyat, İslam ve uygarlık tarihi dersleri verdi. "Dergâh" dergisinde ve "Hakimiyet-i Milliye" gazetesindeki yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Cumhuriyet'ten sonra milletvekilliği, milletvekili seçilemediği dönemlerde de büyükelçilik yaptı. Aruz vezninin yaşayan Türkçe'ye uygulandığı, geleneksel değerlere bağlı bir şiir geliştirmiştir.

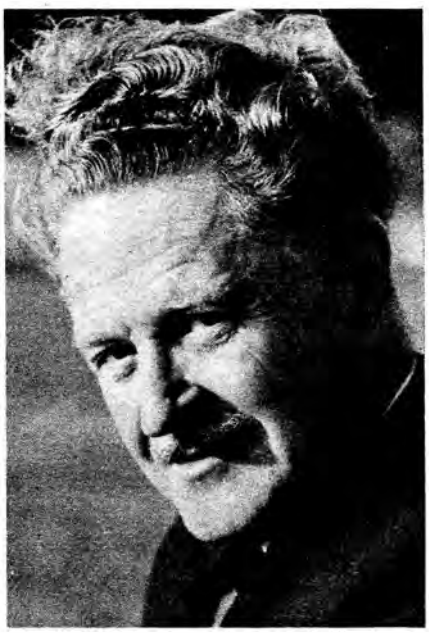
Şiirde temel anlayışın bir kere sarsılmış olması, birbirini izleyen edebiyat akımlarında ve bireysel çıkışlarda bundan böyle hep raslanılan yeni deneylere açılmayı kolaylaştırmıştır. Şeyh Galib'in (yahut özellikle *Hüsn ü Aşk*'ın) hem resmi otoriteye karşı çıkarken kendi resmiyetini getirmeye çalışan Namık Kemal'i, hem de zevksizleşecek kadar gayri resmi kalmaya özen gösteren Abdülhak Hamid'i etkilemesi, bu etkinin Cenab Şehabeddin'e, Ahmed Haşim'e kadar uzanması bireysel kaygunun ön plana alınmış olmasından, şiirin artık bir kimlik araştırma aracı oluşundandır. Cumhuriyet dönemine varıncaya kadar şairler kaçınılmaz olarak bir bileşim elde etme zorunluluğu içinde sıkışıp kalmışlardır. Yenileşme ve Batı kültürüne uyarlanabilme çabaları iniş ve çıkışlarla ama kesintisiz devam etmiş; ne var ki içi boş bir kabuk olarak kalmış olsa bile devletin örgütlenme biçimindeki gelenekçilik, en köktenci aydınların bile kendilerini bağımlı saydıkları eğitim ve hukukun özellikleri bütün çabaları doyurucu bir sonuca ulaşmaktan alıkoymuştur. Kendisine uyarlanılmak istenen, daha da ötesi iltihak edilmek istenen Batı kültürü her alanda bireysel ve kayıtsız bir girişimciliği gerektiriyordu. Batılılar kendi medeniyetlerini tüccar, sanayici, filozof veya şair olsun, tek tek insanların kendi üstlerinde bir kural koyucu tanımaksızın biriktirip inşa ettikleri değerler yardımıyla kurmuşlardı. Eski Dünya'nın kalıntı değerlerini kullanarak yenileşmek, böyle bir çağda yaşayabilme gücüne erişmek isteyen aydınlar ise hangi açıdan uzlaşmacı, hangi açıdan çığır açıcı olduklarını bilemeyecek bir zihin bulanıklığını yaşamışlardır. Ziya Paşa'nın *"Milliyeti nisyan ederek her işimizde/Efgâr-ı Firenge tebaiyyet yeni çıktı"* demekle içine düştüğü tuhaf durum, bugün bile Türk aydınlarının, şair ve sanatçılarının aşmakta güçlük çektikleri çelişkilerin başlıcasını yansıtır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetçi Şiir Değil, Cumhuriyet Şiiri

Cumhuriyetin ilanı ve peşinden gelen bir dizi "devrim" Türk toplumunun 200 yıl süren uyarlanış girişimlerine tereddütleri geride bırakacak bir kesinlik getirdi. Türkiye, Cumhuriyet'le birlikte yasal düzeydeki kişi özgürlüklerini Batı medeniyetinin yani modern zamanların anladığı gibi anlayan ilk (ve belki bugün bile tek) Müslüman ülke olmanın bilmecesi içine dalmış oldu. Bundan böyle Türkiye için gelenekten kalıttığı özelliklerle çağın isterlerini bileşime götürmek değil, vazgeçemeyeceği temel özellikleri (bunların neler olduğunu keşfetmek zorundaydı) yardımıyla Batı kültürü içinde "yeniden doğmak" ana doğrultu sayılacaktır. Cumhuriyetle birlikte Cumhuriyetin ana doğrultusunda edebiyat ürünleri ortaya çıkmadı. Bu dönemin ilk şiirleri Meşrutiyet yıllarındaki kuramların uzantısıdır. Başka türlü olması da beklenemezdi, çünkü II. Meşrutiyet'in ilanında 20'sinde olanlar, Latin harflerinin kabul edildiği yılda 40 yaşlarına varmışlardı.

Cumhuriyet demek, devletin resmi politikasının Pantürkizm, Panislamizm ve Bolşevizm akımlarını dışta bırakan bir alana çekilmesi demekti. Böylelikle Türk aydınları attıkları her adımla dünya politikasının duyarlı bölgelerini ister istemez inciten ve güçlerini aşan bir sorumluluğu omuzlamış kişiler olmaktan çıkıyor; "bahçelerini ekmek" çabalarıyla başbaşa bırakılıyorlardı. Türkiye "yeni" sınırları içinde "ulusal pazar"ını kurmak, ununu, şekerini, benzinini sağlamak zorunda olduğu gibi şiirini de "yapmak" zorundaydı. Batı'nın kültürel ve kuramsal deneyimlerini kılavuz sayarak, yapılmış olanları inceleyip yapılabilecek olanı bulmaya çalışan bir eğilim bütün Cumhuriyet aydınlarına egemendir. Böylesi şiirde ne yaptığını bilmek, bildiğini yapmaktan önce gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı günlerine kadar Türk düşünce ve sanat hayatı çitlerini pozitivizmin ve rasyonel oportünizmin çevirdiği bahçeyi belleyip ekmekle uğraştı. Cumhuriyete İstiklâl Marşı'nı armağan etmiş bulunan Mehmet Akif bu evcil ortama ayak uyduramadığı için kendini Mısır'a sürgün etti. Ahmet Haşim kuğunun son şarkısını söyleyip 1933'te öldü. Yaşadığımız toprakların mülkiyetini elimizde tutabilmemizin ancak bu toprakları bizim kılan ruhu tanımakla mümkün olabileceğine inanan Yahya Kemal, ulusal varoluşun nirengi noktalarını Osmanlı tarihinde aradığı için, Divan şiirinin sesini gündeş kılmak

"BU DÜNYADAN NAZIM GEÇTİ": Nazım Hikmet (1902-1963), Türkçe söyleyiş bakımından genç Cumhuriyetin halkçı eğilimlerine koşut, fakat hececilerin duyguyla yumuşatılmış deyişlerinden farklı bir dille dikkati çekti. Nazım Hikmet yalnız şiir tekniği bakımından değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk duygusuyla da kendi öncüleri Fikret'in ve Akif'in bileşkesidir.

üzere çalışmalar yaptı. Aynı düşünce doğrultusunda ustasına şiirleriyle önemli bir destek sağlayamamış olsa bile, Ahmet Hamdi Tanpınar, kuramsal yazılarıyla Cumhuriyet kültürünün oluşmasında geçmişin ağırlıklı payını savunan eserler verdi. Bugün sözkonusu yaklaşımı değerlendirdiğimizde, fazlasıyla *thématique* kaldığını, yani zihni eylemin nesnesi alanına hapsolmuş ve Cumhuriyet'in geleceğine aktarılabilecek bir dinamizmden yoksun olduğunu görürüz. Buna karşılık aynı kaygularla harekete geçtiği halde nirengi noktalarını halk kültüründe arayan Ahmet Kutsi Tecer, daha sonraki kuşaklarda verimli sonuçlara ulaşabilecek bir şiirin ilk örneklerini verdi. Gerek Yahya Kemal'in, gerek Ahmet Kutsi'nin yazdıkları Cumhuriyet şiirinin bugüne kadar uzanan çizgisinde deyiş titizliği, seçme, ayıklama, arıtma eğilimi bakımından önemlerini korumaktadırlar.

Hececi şairlerin yazdıklarında ise söylev düşkünlüğünün bütün zayıflıkları ve kolaycı bir duygusallığın rahatsız edici izleri göze batar. Aralarında yanlız Ömer Bedrettin içten sesi, dengeli ve temiz kelimeleriyle ilgi duyulmaya değer. Duygusallık cumhuriyetçi şiirin en verimli kaynağıydı. Ülke, öyle değişiklikler yaşamaktadır ki insanlar değil bu değişmeleri damıtıp özümseyerek şiirdeki yansımasını aramak, bunları anlamak için bile yeterli zamana sahip değildirler. Duygusallık, ister kaçış isterse saldırı ve savunma için olsun, başvurulabilecek tek yoldu.

Batılılaşma süreci içine girmiş bulunan Osmanlı aydınının yenileşmeye, ilericiliğe, atılıma tutkun ruhunun Cumhuriyet şiiri içinde bir temsilci bulduğunu görüyoruz: Nazım Hikmet. Nazım, Türkçe söyleyiş bakımından genç Cumhuriyet'in halkçı eğilimine koşut, fakat hececilerin duyguyla yumuşatılmış deyişlerinden farklı bir dille dikkat çekiyor. Tevfik Fikret'in hırçın, uzlaşmasız ve sert sessizlerin aliterasyonuna dayalı dizelerinin Mehmet Akif'teki anlatıcı (narrative) ama yine de haykıran havayla kaynaşmasından çarpıcı bir etkinin sağlanabildiğini görüyoruz. Nâzım Hikmet yalnız şiir tekniği bakımından değil, aynı zamanda sorumluluk duygusuyla da kendi öncülerinin, Fikret'in ve Akif'in bileşkesidir. Nâzım Hikmet hem "tab'ı şairane" sahibi kimseleri, hem de katı gerçekçilik özlemi çekenleri kendine bağlayabilmişse bunun sebebini Türk aydınlarının kaybetmekten korktukları bir çok şeyi onlarda uyandırmaya çalışmasında aramak gerekir. Türk aydınlarının vazgeçtikleri taktirde çok rahatsız olacakları şeylerin başlıcaları, görkem (hem de emperyal bir görkem) ve dini bir bağlılık (devotion)tır.

Her Toplumsal Dönüşüm Şiirde Cevap Arıyor

Cumhuriyet şiirinde mistik edanın Avrupalı bir anlayış içinde canlandığını söylemek yerinde olur. Necip Fâzıl, Bergson'un öncüllerinden kalkarak pozitivist mantıkla çatışmaya giren; toplumsal çevrenin değişmesinden duyduğu tedirginlikle, özlemlerine yüklediği yakıcı ve ışıksız bir duyarlıkla şiirini kurmuştur. Biçim yönünden hececi kayıtlara bağımlıdır. Necip Fâzıl, belki de bilinçli olarak, Cumhuriyet edebiyatı içindeki yerini Chateaubriand'ın Fransız edebiyatı içindeki konumuna benzer kılmak istemiştir. Avrupalı anlayış içinde canlanan mistik eda, olgun ve daha sonraki kuşaklarda yankısını bulacak örneklerini Ahmet Muhip Dıranas'la verdi. Dıranas, çok başarılı bir Baudelaire çevirmeni olarak Türk şiirinde tutumlu ve dengeli bir modernizmin temellerini atmıştır. Dıranas'ın Türk insanına yaklaşımında kilim ve çorap na

Levent Şahverdi Arşivi

MİSTİK EDANIN İKİ TEMSİLCİSİ: Cumhuriyet şiirinde Avrupalı bir anlayış içinde canlanan mistik edanın ilk örneğini Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983) (üstte) verdi. Biçim yönünden hececi kayıtlara bağımlı kalan Necip Fazıl, toplumsal çevrenin değişmesinden duyduğu tedirginlikle, özlemlerine yüklediği yakıcı ve ışıksız bir duyarlılıkla şiirini kurdu. Batılı bir şiir terbiyesi edinmiş Türk şairi Ahmet Muhip Dıranas (1909-1980) mistik edanın öteki temsilcisidir. Dıranas, çok başarılı bir Baudlaire çevirmeni olarak, Türk şiirinde tutumlu ve dengeli bir modernizmin temellerini atmıştır.

kışı "halkçılığı"ndan, tuğ ve tambur efsunlarından yankılar yoktur. Batılı bir şiir terbiyesini edinmiş Türk şairi olarak Dıranas, sayıları kabarık olmasa bile başarılı şiirleriyle bir açılış, bir öneri ve ölçülü bir "meditation" alanının sahibidir. Cumhuriyetin bir başka mistik şairi, Asaf Halet Çelebi, öylesine "modern" biçimlerle şiirini kurmuştur ki Türk şiir okuyucusu onun ilettiği bildiriye ulaşabilmek için Batılılaşmayı, çağdaş uygarlık düzeyini geride bırakmak zorunda kalacaktır.

Düşünceleri, biçim bakımından tutumları ne olursa olsun, Cumhuriyetin ilk döneminde Türk şairleri, öteki edebiyatçılar, yazarlarla birlikte toplumsal bir "zümre" olmanın üstünlükleriyle donatılmışlardır. Eğitim düzeyi düşük, üretimi büyük ölçüde tarıma dayalı bir toplumda "okumuş" kimselerin toplumsal yeri, onları "herhangi biri" olmaktan henüz korumaktadır. Fakat İkinci Dünya Savaşı yıllarına ulaşıldığında bu durum değişmeye yüz tutar. "On yılda onbeş milyon genç" yaratılan bir toplumda Cumhuriyet'in kendilerine emanet edildiği insan sayısı artmıştır. Ulusal pazar oluşturma çabaları ilk sonuçlarını vermeye başlamış, zenaat ve ticaret alanlarında gayri müslümlerden boşalan birçok yeri Müslüman kökenli halk almaya başlamıştır. Bu yöndeki değişiklik ve canlılıkla birlikte eğitim görmüş insanlar, asker veya sivil yöneticiler olarak "az bulunur" niteliklerini koruyamaz duruma düşmüşlerdir. Buna bir de Türkçe'yi Latin harfleriyle okuyup yazmanın kolaylaştığı, daha iyi okumak ve daha iyi yazmak için bilgisini ilerletmek zorunluluğunun kalmadığı olgusunu eklersek, okumuş kimselerin günden güne sıradanlaştığını anlamış oluruz. Bu toplumsal kaymanın şiir alanına yansıması bir yönüyle 1940'lı yıllarda silik bir toplumcu kuşağın belirmesiyle gerçekleşti, fakat asıl dikkate değer değişme "Garip" hareketiyle ortaya çıktı.

İki arkadaşıyla birlikte Orhan Veli'nin giriştiği "devrim," şiirde konuşma dilinin egemenliğini sağlamaya yönelmişti. Genç atılımcılar Batılılaşma sürecinin bütün evreleri içinde modernleşen Türk şiirinin hep "şiirsel" kaldığını görüyorlar, bu tavrın şiirde gerçek sözü maskelediğine inanıyorlardı. Garip şiirinde yeni olan, şiir mantığının en alışılmış, en kolay raslanan sözler aracılığıyla sunulmasıydı. Halkın diliyle doğrudan bağlantı kuran, halkın zevkine aracısız bir gönderme yapan Orhan Veli ve arkadaşları gerçekliğin şiir dili türetmek kaygusu yüzünden yapaylaşmış bir sanatsal anlatım içinde perdelendiğini görüyorlar, içinde bulundukları hayatın ne akıl düzeni, ne de èsprit bakımından kendilerinden önceki şiirin yapısına denk düşmediğine inanıyorlardı. Garipçilerin manzum söyleyişe cephe almaları, vezne ve kafiyeye saklanmayan bir sahicilik peşinde olmalarındandır. Garip şairlerinin hayatın sıradan gerçeklerine yönelmeleri, küçük insanların dünyalarına girmeleri yanlızca "kuramsal" kaygular olarak ele alınamaz. Şairlerin toplumsal yerindeki kayma artan bir hızla devam etmektedir, Garipçiler her ne kadar Karpiç'te CHP saylavlarıyla birlikte oturabiliyorlarsa da *mondaine* bir çevrenin koruyuculuğuna gerek duyacak kadar yetkisizdirler. Cumhuriyetin liseleri değişen hayatın pratik gereklerine cevap vermeyen, ama yine de kültürlü olma duygusunu çok kuvvetlendiren bir eğitimle, Türkiye yüzeyine halk sınıflarıyla sağlıklı ilişkiler kuramayan,

ATTİLA İLHAN (1925-), şair, romancı, eleştiri ve deneme yazarı. "Cebbaroğlu Mehemmet" şiiriyle 1946 CHP Şiir Yarışması'nda ikincilik kazanarak dikkati çekti. Gazetecilik, senaryo yazarlığı yaptı; özellikle "Mavi" dergisiyle Garipçileri, eski toplumcu gerçekçileri eleştirdiği tartışmacı yazılarıyla tanındı. İsmet Özel'e göre, "Modernleşmenin sokaktaki insana yansıyan ideolojisiyle hesaplaşan şiirin gizli öncüsü"dür.

Levent Şahverdi Arşivi

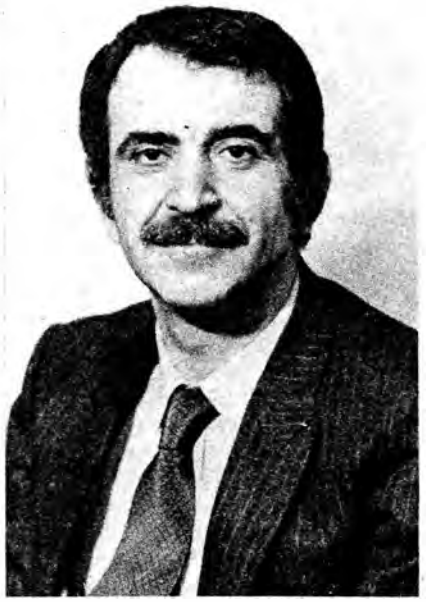
aynı zamanda eskinin "ilmiyye" sınıfının yerine geçebilecek bir seçkin zümre oluşturma gücünden de yoksun okumuşları serpiştirmiş bulunmaktadır. Garip şiiri ister istemez yozlaşarak, bir "cancre" edebiyatı durumuna düşer.

1930'larda "teşebbüs-ü şahsi esas olmak üzere" girişilen devletçiliğin 1945'te sonuna gelinmiş olunması, savaş sıkıntılarının bir ölçüde aşılmış olması, devletin liberalleşme kararı almasıyla birlikte Türkiye'nin çehresinde çok yönlü değişiklikler görülmeye başlandı. San Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmek için benimsenen çok partili hayat bastırılmış birçok eğilimi su yüzüne çıkardı, yeni isteklerin öne sürülebildiği bir kamuoyu oluşmaya başladı. 1947 yılında uygulamaya konulan Marshall Planı büyük sermaye sahiplerinin hareket serbestisini artırdığı gibi köylü , işçi, esnaf ve zanaatkâr gibi toplumun çalışan kesimlerinin özlemlerini kamçıladı, etkinliklerini umutlu kıldı. Hayat o kadar kısa sürede "bobstil" olmuştu ki şiirin garipliği ilginçliğinden çok şey yitirdi. Türkiye'de yeni yeni imal edilmeye başlanılan bir güzellik sabunu reklamlarında "yüzünüz çamaşır değildir" gibi bir sözdizimi kullanılınca şiirin bu bağlamda yükleneceği görev de ortadan kalktı. Çarık yerine lastik giyen, *hidrojene* [katılaştırılmış] bitkisel yağı "satın alan" köylünün belirmesiyle birlikte Bedri Rahmi'nin motifleri çöküntüye uğradı, "folklor şiire düşman" sayıldı. Köyden kente göçün hızlandığı, kentlerin her sınıftan, her yöreden insanın zevkine yer vermeye başladığı bir Türkiye'de şair "herhangi biri" olmanın da ötesinde, artık uyumsuzluk konumuna itilmiş bireydir.

Modernleşmenin Son Sınırları: Gelenekten Kesin Kopuş

Bütün toplumsal hareketliliğin tozlu dumanlı havasına rağmen Türkiye siyasi ve kültürel bir kararlılık içinde sayılırdı. Ülkenin Cumhuriyet'le kazandığı yeni biçim, halkın desteğini almış bir yönetimle pekişmiş gibidir. Kore'ye asker göndermek ve ardından NATO'ya üye olmakla medeni dünya içindeki yerini Batılılara onaylatmış, kendi bölgesindeki istikrarın en güçlü öğesi olduğunu Balkan Antantı ve Bağdat Paktı'yla belirginleştirmişti. Türkiye'nin yabancı sermayeye açılması, altyapı yatırımlarının hızlandırılmasıyla dengeleniyor; TBMM ezanın Arapça

okunmasını serbest bırakırken, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu da onaylıyordu. Türkiye Batılılaşma programının sınırlarına ulaşmıştı artık. İşte Tanzimat'tan bu yana içinde yaşanılan sürecin sağlam bir yere ulaştığı aydınlarca varsayılan bir dönemde modernleşmenin sokaktaki insana yansıyan ideolojisiyle hesaplaşmayı göze alan bir şiir akımı doğdu. Bu akım, gizli öncüsü Attilâ İlhan'ı aşarak, insan tekinin boyutlarını araştırmayı mümkün kılacak bir dili kullanma gözüpekliği içine atıldı. Garip şiirinin günlük konuşmayla bağlantısı geride bırakılmıştı. Dili reel bir varlık olarak şiir içinde devinmesine bırakmıştır bu şairler. *Dècadence*'ın üstüne üstüne giden, şiiri hayattan süzerken hayatı da şiirsel kılan çıkıştır onların yaptığı. Günlük hayat alelâde değil, harikulâdedir, bununla birlikte şairin kendisi yoktur günlük hayat içinde. Şair çoğu zaman küskün ve acılı ama her zaman hoşnutsuz gözlemcidir. Cumhuriyet şairlerinin okuma yazmayı Latin harfleriyle öğrenmeye başlayan birinci kuşağı saymamız gereken bu akım sözcüleri kısa sürede kendi özel şiir dünyalarını kurmaya başlarlar. Cemal Süreya 1958'de *Üvercinka*'yı yayımlar; zekice buluşlar, ilginç yakıştırmalarıyla yeni şiir mantığının temellerini atar. Sezai Karakoç, *Körfez*'de (1959) yeni şiirin metafizik, toplumsal boyutlarını birer birer yoklar. Turgut Uyar, *Dünyanın En Gü-*

İKİNCİ YENİ: Cumhuriyet şairlerinin okuma yazmayı Latin harfleriyle öğrenmeye başlayan birinci kuşağının sözcüleri kendi özel şiir dünyalarını kurmaya yönelirler. Dili reel bir varlık olarak şiir içinde devinmesine bırakmıştır bu şairler. Şiiri hayattan süzerken, hayatı da şiirsel kılan bir çıkıştır onların yaptığı. Cemal Süreya, Ülkü Tamer (üstte, sağda) ve Ece Ayhan (altta) İkinci Yeni'nin dikkati çeken şairleri olarak edebiyat dünyasına girmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

zel Arabistanı'nda (1959) insan oluşunun temellerini tanımaktan duyduğu huzursuzlukla konuşur. Edip Cansever, *Petrol*'de (1959) bize hayatın tadına varmanın suçunu hissettirir. Ece Ayhan, *Kınar Hanımın Denizleri*'nde (1959) hakkını söverek isteyen bir tözü besler. Ülkü Tamer, *Soğuk Otların Altında*'da (1959) günışığına tutunmak isterken güzelliklerden öcalırcasına söz açan biridir.

Quo Vadis?

Türk şiiri meselesini insan-merkezli Batı kültürü içinde derinlemesine ele almanın örneklerini çoğaltır ve kendi kimlik araştırmasında kullanacağı estetik gereçleri pekiştirirken Bandung'ta kaynayan kazan etkilerini bütün dünyada hissettirmiş ve Türkiye 1960 yılında bir askeri darbe ile yeni şartlara girmişti. 1960 öncesinin en diri şiiri aynı zamanda bir atılımın da temsilcisi olabilmiştir, çünkü Cumhuriyet'le gelen "Türk insanı tanımı" bu dönemde değişmiş, takıntıya uğramış, farklılaşmış değildir. Tersine, Cumhuriyetin ideolojisinde de, Batılılaşma yönünde de, iktisadi gelişmede de bir açılım yaşanmıştır. Ama 1960'la birlikte Türkiye yenileşmiş bir dünya ile karşı karşıya kaldı. Kendini sömürgelerin başkaldırısına yabancı sayan Türkiye, "çağdaşlaşma"sını bir üyesi olmaya çabaladığı Avrupa ailesi içinde tamamlamaktan başka erek taşımıyordu. Ne var ki uluslararası arenada akıp durmakta olan hadiseler yani teknolojisi, sermayesi ve kültürüyle karmaşık bir bütün haline gelmiş bulunan dünya sisteminin işleyişi Türkiye'yi kendi istekleriyle başbaşa bırakamayacak bir aşamadaydı artık. Bu yüzden Türkiye 1960 sonrasında kendini birdenbire yerkürenin içinde buldu. İstatistiklere göre "azgelişmişlerden" herhangi biriydi. Ama ne resmi ideolojisi, ne tarihten taşıyıp getirdiği bilinç, yüzüne çarpan, yeni farkına vardığı gerçekleri kabule elverişli değildi. İkiyüz yıldır yönetici kadroların sürükleyici etkisiyle geçirdiği Batılılaşma deneyi onu insan gücü, kültürel birikim, iktisadi güç, hatta toplumsal bilinç bakımından belli bir noktaya getirmişti. Bu nokta onun Batı ile entegrasyonunu optimuma ulaştırmadığı gibi, elinde tuttuğu güç Batı ile çatışmayı göze alabilecek bir hacme de varmamıştı. Yavaş da olsa kararlı tutumuyla bir yolda yürümüştü Türkiye. Üstelik aydınların ve hatta şairlerin de yönetici kadro içinde yer aldıkları bu güzergâhta kurulmuş bulunan yeni dünyaya çabuk uyabilecek bir esneklik de yoktu.

Birçok şeye "yeniden" başlamanın gerekli sayıldığı bu ortamda sosyal konulara ilgi birden arttı. Nazım Hikmet yeniden yayımlanmaya ve yaygınca okunmaya başlandı. Şiirlerini yayımladığı yıllarda seçkin edebiyat ortamının dikkat bile etmediği Ahmed Arif çok okunduğu gibi kendisine yüksek değer biçilen şairlerden sayıldı. Şiirlerinin temel yönelişini 1960 öncesi duyarlığı ile belirlemiş birçok şair, yazdıklarını bu yeni "ideolojiler dönemi" beğenisine uygun kılmaya çabaladı. Avrupa'nın kenar mahallesinde yaşadığının bilinciyle şiir yazılamazdı artık. Bütün çeşitliliği, bireysel, toplumsal, felsefi, estetik bütün meseleleriyle Dünya'da olduğunun derin bilgisi ve bilinci gerekliydi şair için. Daha da acısı Türkiye'de olduğunun sorumluluğundan kaçılamazdı. Hem şair olmak, hem de Türk şairi olmak: *Littèraire* (edebi) bir olayın boyutlarını aşıyordu bu ●

Cumhuriyet Döneminin Başlıca Şairleri ve Eserleri

AHMED ARİF (Diyarbakır 1927-): *Hasretinden Prangalar Eskittim* (1968, 19. bas. 1980).

AHMET HAŞİM (Bağdat 1884- İstanbul 1933): *Göl Saatleri* (1921), *Piyale* (1926), *Şiirler* (bütün şiirleri, 1973).

A. KADİR (İstanbul 1917-): *Tebliğ* (1943), *Hoş Geldin Halil İbrahim* (1959), *Dört Pencere* (1962), *Mutlu Olmak Varken* (bütün şiirleri, 1968).

GÜLTEN AKIN (Yozgat 1933-): *Rüzgâr Saati* (1956), *Kestim Kara Saçlarımı* (1960), *Sığda* (1964), *Kırmızı Karanfil* (1971), *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (1972), *Ağıtlar ve Türküler* (1976), *Seyran Destanı* (1979), *Seyran* (bütün şiirleri, 1982), *İlâhiler* (1983).

SABAHATTİN KUDRET AKSAL (İstanbul 1920-): *Şarkılı Kahve* (1944), *Gün Işığı* (1953), *Duru Gök* (1958), *Bir Sabah Uyanmak* (1962), *Elinle* (1962), *Eşik* (1970), *Çizgi* (1976), *Şiirler* (bütün şiirleri, 1979), *Zamanlar* (1982).

SABRİ ALTINEL (Susurluk 1926-): *İnsanın Değeri* (1955), *Kıraçlar* (1959), *Zamanın Yüreği* (1982).

MELİH CEVDET ANDAY (İstanbul 1915-): *Garip* (Orhan Veli ve Oktay Rifat'la, 1941), *Rahatı Kaçan Ağaç* (1946), *Telgrafhane* (1952), *Yan Yana* (1956), *Kolları Bağlı Odysseus* (1963), *Göçebe Denizin Üstünde* (1970), *Teknenin Ölümü* (1975), *Sözcükler* (bütün şiirleri, 1978), *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış* (1981).

BAŞARAN (Lüleburgaz 1926-): *Ahlat Ağacı* (1953), *Karşılama* (1958), *Nisan Haritası* (1960), *Kocakent* (1963), *Pıtraklı Memleket* (1969), *Gök Ekin* (1975), *Meşe Seli* (1982).

ATAOL BEHRAMOĞLU (Çatalca 1942-): *Bir Ermeni General* (1965), *Bir Gün Mutlaka* (1970), *Yolculuk, Özlem ve Kavga Şiirleri* (1974), *Ne Yağmur, Ne Şiirler* (1976), *Kuşatmada* (1978), *Mustafa Suphi Destanı* (1979), *Dörtlükler* (1980), *Şiirler 1959-1982* (şiirlerinden birçoğu, 1983).

SÜREYYA BERFE (İstanbul 1943-): *Gün Ola* (1969), *Savrulan* (1971), *Hayat ile Şiir* (1980).

İLHAN BERK (Manisa 1916-): *Güneşi Yakanların Selâmı* (1935), *İstanbul* (1947), *Günaydın Yeryüzü* (1952), *Türkiye Şarkısı* (1953), *Köroğlu* (1955), *Galile Denizi* (1958), *Çivi Yazısı* (1960), *Otağ* (1961), *Mısırkalyoniğne* (1962), *Âşıkane* (1968), *Şenlikname* (1972), *Taş Baskısı* (1975), *Atlas* (1975), *Kül* (1979), *İstanbul Kitabı* (1979), *Kitaplar Kitabı* (kitaplarından seçmeler, 1981), *Deniz Eskisi* (1982).

EGEMEN BERKÖZ (Karadeniz Ereğli 1941-): *Çin Askeri Ah Devran* (1966), *Yalnızlıklar Yalnızlıklar* (1977), *Bu Kitapta Sen Nerdesin* (1981).

YAHYA KEMAL BEYATLI (Üsküp 1884- İstanbul 1958): *Kendi Gök Kubbemiz* (1961), *Eski Şiirin Rüzgâriyle* (1962), *Rubaîler ve Hayyam Rubaîlerini Türkçe Söyleyiş* (1963).

EDİP CANSEVER (İstanbul 1928-): *İkindi Üstü* (1947), *Dirlik Düzenlik* (1954), *Yerçekimli Karanfil* (1958), *Umutsuzlar Parkı* (1958), *Petrol* (1959), *Nerde Antigone* (1961), *Tragedyalar* (1964), *Çağrılmayan Yakup* (1966), *Kirli Ağustos* (1970), *Sonrası Kalır* (1974), *Ben Ruhi Bey Nasılım* (1976), *Sevda ile Sevgi* (1977), *Şairin Seyin Defteri* (1980), *Yeniden* (bütün şiirleri, 1981), *Bezik Oynayan Kadınlar* (1982).

CEMAL SÜREYA (Erzincan 1931-): *Üvercinka* (1958), *Göçebe* (1965), *Beni Öp Sonra Doğur Beni* (1973).

NECATİ CUMALI (Florina 1921-): *Kızılçullu Yolu* (1943), *Harbe Gidenin Şarkıları* (1945), *Mayıs Ayı Notları* (1947), *Güzel Aydınlık* (1951), *Denizin İlk Yükselişi* (ilk üç kitabının yenibas., 1954), *İmbatla Gelen* (1955), *Güneş Çizgisi* (1957), *Yağmurlu Deniz* (1968), *Başaklar Gebe* (1970), *Ceylan Ağıdı* (1974), *Aç Güneş* (bütün şiirleri, 1980), *Bozkırda Bir Atlı* (1981), *Yarasın Beyler* (1982), *Bütün Şiirleri I* (1983).

Levent Şahverdi Arşivi

FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL (İstanbul 1898-İstanbul 1973): *Şarkın Sultanları* (1919), *Gönülden Gönüle* (1919), *Dinle Neyden* (1919), *Çoban Çeşmesi* (1926), *Suda Halkalar* (1928), *Bir Ömür Böyle Geçti* (şiirlerinden seçmeler, 1933), *Elimle Seçtiklerim* (seçmeler, 1934), *Akarsu* (1937), *Akıncı Türküleri* (1938), *Heyecan ve Sükûn* (seçmeler, 1959), *Zindan Duvarları* (1967), *Han Duvarları* (seçmeler, 1969).

ASAF HALET ÇELEBİ (İstanbul 1907-İstanbul 1958): *He* (1942), *Lâmelif* (1945), *Om Mani Padme Hum* (bütün şiirleri, 1953).

FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA (İstanbul 1914-): Elli beş kadar şiir kitabından birçoğu 1966-1981 arasında "Dağlarca Dizisi"ni oluşturan on üç kitapta yer almıştır. 1. *Çocuk ve Allah*, 2. *Asû*, 3. *Haydi*, 4. *Daha-Çakırın Destanı*, 5. *Toprak Ana-Kınalı Kuzu Ağıdı-Haliç*, 6. *Aç Yazı-Batı Acısı*, 7. *Arkaüstü*, 8-9. *Bağımsızlık Savaşı*, 10. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 11. *Yeryüzü Çocukları*, 12. *Horoz*, 13. *Nötron Bombası*.

ARİF DAMAR (Çanakkale 1925-): *Günden Güne* (1956), *İstanbul Bulutu* (1958), *Kedi Aklı* (1959), *Saat Sekizi Geç Vurdu* (1962), *Alıcı Kuş* (1966), *Seslerin Ayak Sesleri* (1975), *Ölüm Yok ki* (1980), *Alıcı Kuşu Kardeşliğin* (ilk dört kitabının yeni bas. 1981).

AHMET MUHİP DIRANAS (Sinop 1909-Ankara 1980): *Şiirler* (1974).

HASAN İZZETTİN DİNAMO (Akçaabat 1909-): *Adsız Kitap* (Vehbi Cem ve Mehmet Cevad'la 1931), *Deniz Feneri* (1937), *Karacaahmet Senfonisi* (1960), *Özgürlük Türküsü* (1971), *Mahpushanemden Şiirler* (1974), *Sürgün Şiirleri* (1975), *Gecekondumdan Şiirler* (1976), *Kavga Şiirleri* (1977), *Çoban Şiirleri* (1982).

REFİK DURBAŞ (Erzurum 1944-): *Kuş Tufanı* (1971), *Hücremde Ayışığı* (1974), *Çırak Aranıyor* (1978), *Çaylar Şirketten* (1980), *Nereye Uçar Gökyüzü* (1983), *Siyah Bir Acıda* (1983).

ECE AYHAN (Datça 1931-): *Kınar Hanımın Denizleri* (1959), *Bakışsız Bir Kedi Kara* (1965), *Ortodoksluklar* (1968), *Devlet ve Tabiat* (1977), *Yort Savul* (bütün şiirleri, 1977), *Zambaklı Padişah* (1981), *Çok Eski Adıyladır* (1983).

METİN ELOĞLU (İstanbul 1927-): *Düdüklü Tencere* (1951), *Sultan Palamut* (1957), *Odun* (1958), *Horozdan Korkan Oğlan* (1960), *Türkiye'nin Adresi* (1965), *Ayşemayşe* (1968), *Dizin* (1971), *Yumuşak G* (1975), *Rüzgâr Ekmek* (1978), *Yine* (1982), *Şiirce* (1982), *Hep* (1982), *Ay Parçası* (1983).

MEHMET AKİF ERSOY (İstanbul 1873-İstanbul 1936): *Safahat* (1911), *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Asım* (1919), *Gölgeler* (1933), *Safahat* (bütün şiirleri, 1943).

BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU (Akçaabat 1908-İstanbul 1975): *Yaradana Mektuplar* (1944), *Karadut* (1948), *Tuz* (1952), *Üçü Birden* (İlk kitaplarının yeni bas., 1953), *Dördü Birden* (eklerle bütün şiirleri, 1956), *Karadut 69* (eklerle bütün kitapları 1969), *Dol Kara Bakır dol* (1974), *Yaşadım* (1977).

ENVER GÖKÇE (Erzincan 1920- Ankara 1981): *Dost Dost İlle Kavga* (1973), *Panzerler Üstümüze Kalkar* (1977).

HASAN HÜSEYİN (Gürün 1927-): *Kavel* (1964), *Temmuz Bildirisi* (1965), *Kızılırmak* (1966), *Kızıl Kuğu* (1971), *Ağlasun Ayşafağı* (1972), *Oğlak* (1972), *Acıyı Bal Eyledik* (1973), *Kelepçemin Karasında Bir Ak Güvercin* (1974), *Koçero Vatan Şiiri* (1976), *Haziranda Ölmek Zor* (1977), *Filizkıran Fırtınası* (1981), *Acılara Tutunmak* (1981), *Işıklarla Oynamayın* (1982).

Fazıl Hüsnü Dağlarca

Ercüment Behzat Lâv

RIFAT ILGAZ (Cide 1911-): *Yarenlik* (1943), *Sınıf* (1944), *Yaşadıkça* (1947), *Devam* (1953), *Soluk Soluğa* (1962), *Karakılçık* (1969), *Uzak Değil* (1971), *Güvercinim Uyur mu* (1974), *Kulağımız Kirişte* (1983), *Bütün Şiirleri* (1983).

CAHİT IRGAT (Lüleburgaz 1916- İstanbul 1971): *Bu Şehrin Çocukları* (1945), *Rüzgârlarım Konuşuyor* (1947), *Ortalık* (1952), *Irgatın Türküsü* (1969).

ATTİLA İLHAN (Menemen 1925-): *Duvar* (1948), *Sisler Bulvarı* (1954), *Yağmur Kaçağı* (1955), *Ben Sana Mecburum* (1960), *Belâ Çiçeği* (1962), *Yasak Sevişmek* (1968), *Tutuklunun Günlüğü* (1973), *Böyle Bir Sevmek* (1977), *Elde Var Hüzün* (1982).

ÖZDEMİR İNCE (Mersin 1936-): *Kargı* (1963), *Tutanaklar* (1967), *Kiraz Zamanı* (1969), *Karşı Yazgı* (1974), *Rüzgâra Yazılıdır* (1979), *Elmanın Tarihi* (1980), *Kentler* (1981).

ORHAN VELİ KANIK (İstanbul 1914- İstanbul 1950): *Garip* (Melih Cevdet ve Oktay Rifat'la 1941, kendi şiirleriyle genişletilmiş bas. 1945), *Vazgeçemediğim* (1945), *Destan Gibi* (1946), *Yenisi* (1947), *Karşı* (1949), *Bütün Şiirleri* (1951).

CEYHUN ATUF KANSU (İstanbul 1919- Ankara 1978): *Bir Çocuk Bahçesinde* (1941), *Bağbozumu Sofrası* (1944), *Çocuklar Gemisi* (1946), *Yanık Hava* (1951), *Haziran Defteri* (1955), *Yurdumdan* (1960), *Bağımsızlık Gülü* (1965), *Sakarya Meydan Savaşı* (1970), *Buğday, Kadın, Gül ve Gökyüzü* (1970), *Tüm Şiirleri* (1978).

NECİP FAZIL KISAKÜREK (İstanbul 1905-İstanbul 1983): *Örümcek Ağı* (1925), *Kaldırımlar* (1928), *Ben ve Ötesi* (1932), *Sonsuzluk Kervanı* (1955), *Çile* (1962), *Şiirlerim* (1969).

ŞÜKRAN KURDAKUL (İstanbul 1927-): *Tomurcuk* (1943), *Zevklerin ve Hülyaların Şiirleri* (1944), *Giderayak* (1956), *Nice Kaygılardan Sonra* (1963), *İzmir'in İçinde Amerikan Neferi* (1965), *Halk Orduları* (1969), *Acılar Dönemi* (1977), *Bir Yürekten Bir Yaşamdan* (1982), *Ökselerin Yüreğinde* (1983).

CAHİT KÜLEBİ (Zile 1917-) *Adamın Biri* (1946), *Rüzgâr* (1949), *Atatürk Kurtuluş Savaşında* (1952), *Yeşeren Otlar* (1954), *Süt* (1965), *Şiirler* (bütün şiirleri, 1969), *Türk Mavisi* (şiirlerinden seçmeler, 1973), *Sıkıntı ve Umut* (bütün şiirleri, 1977), *Yangın* (1980), *Bütün Şiirleri* (1982).

ERCÜMENT BEHZAT LÂV (İstanbul 1903-): *S.O.S.* (1931), *Kaos* (1934), *Açıl Kilidim Açıl* (1940), *Mau Mau* (1962), *Üç Anadolu* (1964).

NAZIM HİKMET (Selanik 1901- Moskova 1963): *Jokond ile Si-Ya-U* (1929), *835 Satır* (1929), *Varan 3* (1930), *1 + 1 = 1* (Nail V. ile, 1930), *Sesini Kaybeden Şehir* (1931), *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1932), *Gece Gelen Telgraf* (1932), *Taranta Babu'ya Mektuplar* (1935), *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı* (1936), *Kurtuluş Savaşı Destanı* (1965, aynı kitap *Kuvayi Milliye* adıyla 1968), *Mem-*

Levent Şahverdi Arşivi

leketimden İnsan Manzaraları (5 cilt, 1966-67), *Saat 21-22 Şiirleri* (1965), *Rubailer* (1966), *Dört Hapishaneden* (1966), *Yeni Şiirler* (1966), *Son Şiirleri* (1970), *Nazım Hikmet ve Seçme Şiirleri* (1975), *Tüm Eserleri* (8 cilt yayımlandı, 1975-80), *Yayınlanmamış Eserler* (içinde birkaç şiir var, 1977).

BEHÇET NECATİGİL (İstanbul 1916- İstanbul 1979): *Kapalı Çarşı* (1945), *Çevre* (1951), *Evler* (1953), *Eski Toprak* (1957), *Arada* (1958), *Dar Çağ* (1960), *Yaz Dönemi* (1964), *Divançe* (1965), *İki Başına Yürümek* (1968), *En/Cam* (1970), *Zebra* (1973), *Kareler Aklar* (1975), *Beyler* (1978), *Söyleriz* (1980), *Bütün Şiirleri 1* (1981), *Bütün Şiirleri 2* (1982), *Bütün Şiirleri 3* (1982).

ÜMİT YAŞAR OĞUZCAN (Tarsus 1926-): *İnsanoğlu* (1947), *Deniz Musikisi* (1949), *Dillere Destan* (1954), *Bir Daha Ölmek* (1956), *Kör Ayna* (1957), *Beni Unutma* (ilk 7 kitabından seçmeler, 1959), *Karanlığın Gözleri* (1960), *Seninle Ölmek İstiyorum* (1960), *Sevenler Ölmez* (1962), *Hüzün Şarkıları* (1964), *Toprak Olana Kadar* (1968), *Halktan Yana* (1969), *Rubailer* (1972), *Yalan Bitti* (1975), *Acılar Denizi* (bütün kitaplarından seçmeler, 1977), vb.

ÖZDEMİR ASAF (Ankara 1923- İstanbul 1981): *Dünya Kaçtı Gözüme* (1955), *Sen Sen Sen* (1956), *Bir Kapı Önünde* (1957), *Yumuşaklıklar Değil* (1962), *Nasılsın* (1970), *Çiçekleri Yemeyin* (1975), *Yalnızlık Paylaşılmaz* (1978), *Benden Sonra Mutluluk* (1983).

İSMET ÖZEL (Kayseri 1944-): *Geceleyin Bir Koşu* (1966), *Evet İsyan* (1969), *Cinayetler Kitabı* (1975), *Şiirler 1962-1974* (1980), *Şiir Kitabı* (1982), *Zor Zamanda Konuşmak* (1984).

KEMAL ÖZER (İstanbul 1935-): *Gül Yordamı* (1959), *Ölü Bir Yaz* (1960), *Tutsak Kan* (1963), *Kavganın Yüreği* (1973), *Yaşadığımız Günlerin Şiirleri* (1974), *Sen de Katılmalısın Yaşamı Savunmaya* (1976), *Geceye Karşı Söylenmiştir* (1978), *Kimlikleriniz Lütfen* (1981), *Araya Giren Görüntüler* (1983).

OKTAY RİFAT (Trabzon 1914-): *Garip* (Orhan Veli ve Melih Cevdet'le, 1941), *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler*, (1945), *Güzelleme* (1945), *Aşağı Yukarı* (1952), *Karga ile Tilki* (1955), *Perçemli Sokak* (1956), *Âşık Merdiveni* (1958), *İkilik (Aşağı Yukarı* ve *Karga ile Tilki*'nin yeni bas., 1963), *Elleri Var Özgürlüğün* (1966), *Şiirler* (1969), *Yeni Şiirler* (1973), *Çobanıl Şiirler* (1976), *Bir Cigara İçimi* (1979), *Elifli* (1980), *Denize Doğru Konuşma* (1982).

TAHSİN SARAÇ (Muş 1930-): *Bir Ölümsüz Yalnızlık* (1965), *Güneş Kavgası* (1969), *Direnmeler* (1973), *Güvercin Kasapları* (1978), *Bir Sevgiyi Görüntüleme* (1980).

SENNUR SEZER (Eskişehir 1943-): *Gecekondu* (1964), *Yasak* (1966), *Direnç* (1977), *Sesimi Arıyorum* (1982), *Kimlik Kartı* (şiirlerinden birçoğu, 1983).

Behçet Necatigil

Ahmet Kutsi Tecer

CELAL SILAY (Bursa 1914- İstanbul 1974): *Çöl Yolcuları* (1932), *Dört Kapı* (1933), *Hayat ve Merhaleler* (1933), *Lâcivert Işıklar* (1934), *Ebedi Renkler* (1936), *Hüsran Filizleri* (1937), *Merhamet Şiirleri* (1943), *Acaba* (1945), *Sonra* (1946), *Boşlukta Duran Taş* (1949), *Zaman ile Yarış* (1956), *Adamca* (1959), *Doğa* (1965), *İlişki Deyimleri* (1969).

TEKİN SÖNMEZ (Urfa 1936-): *Günün Apansız Açıklanması* (1968), *Boşuna Değil Yaşamak* (1970), *Şafağın Demircisi* (1971), *Ağıt Yok* (1973), *Şili'nin ve Jara'nın Destanı* (1976), *Yeryüzü Sevdiğim* (1977), *Ferhat'ım Şirin'imi* (1980), *Kanatsız Kuş* (1981).

ÜLKÜ TAMER (Gaziantep 1937-): *Soğuk Otların Altında* (1959), *Gök Onları Yanıltmaz* (1960), *Ezra ile Gary* 1962), *Virgülün Başından Geçenler* (1965), *İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür* (1966), *Sıragöller* (1974), *Seçme Şiirler* (1981).

AHMET HAMDİ TANPINAR (İstanbul 1901- İstanbul 1962): *Şiirler* (1961), *Bütün Şiirleri* (1976).

CAHİT SITKI TARANCI (Diyarbakır 1910- Viyana 1956): *Ömrümde Sükût* (1933), *Otuzbeş Yaş* (1946), *Düşten Güzel* (1952), *Sonrası* (1957), *Bütün Şiirleri* (1982).

AHMET KUTSİ TECER (Kudüs 1901- İstanbul 1967): *Şiirler* (1932), *Tüm Şiirleri* (1980).

ÖMER FARUK TOPRAK (İstanbul 1920- İstanbul 1979): *İnsanlar* (1943), *Hürriyet* (Suat Taşer'le, 1945), *Dağda Ateş Yakanlar* (1955), *Susan Anadolu* (1956), *Ay Işığı* (1973), *Tüm Şiirleri* (1983).

TURGUT UYAR (Ankara 1927-): *Arz-ı Hal* (1949), *Türkiyem* (1952), *Dünyanın En Güzel Arabistanı* (1959), *Tütünler Islak* (1962), *Her Pazartesi* (1968), *Divan* (1970), *Toplandılar* (1974), *Toplu Şiirleri 1* (1981), *Kayayı Delen İncir* (1982).

HİLMİ YAVUZ (İstanbul 1936-): *Bakış Kuşu* (1969), *Bedrettin Üzerine Şiirler* (1975), *Doğu Şiirleri* (1979), *Yaz Şiirleri* (1981).

MEHMET EMİN YURDAKUL (İstanbul 1869- İstanbul 1944): *Türkçe Şiirler* (1899), *Türk Sazı* (1914), *Ey Türk Uyan* (1914), *Tan Sesleri* (1915), *Ordunun Destanı* (1915), *Zafer Yolunda* (1918), *Aydın Kızları* (1919), *Dante'ye* (1920), *Mustafa Kemal* (1928), *Ankara* (1939) vb.

CAN YÜCEL (İstanbul 1926-): *Yazma* (1950), *Sevgi Duvarı* (1973), *Bir Siyasinin Şiirleri* (1974), *Ölüm ve Oğlum* (1976), *Şiir Alayı* (önceki kitaplarının yeni bas. 1981), *Rengahenk* (1982).

CAHİT ZARİFOĞLU (Ankara 1940-): *İşaret Çocukları* (1967), *Yedi Güzel Adam* (1937), *Menziller* (1977).

Levent Şahverdi Arşivi

Eleştiri

Ahmet Oktay

"Bir sanat eserinin, iyi ve kötü yönlerini inceleyerek bir yargı ile belirten yazı türü" olarak tanımlanan eleştiri kavramı, tarihsel gelişimi içinde önemli bir anlam değişikliğine uğradı. Özellikle "yargı"ya ilişkin yanıyla. Günümüzde eleştirinin okuru/seyirciyi/dinleyiciyi ille de kesinlikli bir sonuca götürmesi beklenmiyor. Çünkü sanat eserinin tarih içinde alımlanmasının, bu eleştirel yargıların büyük bölümünü geçersizleştirdiği görüldü. Bir eser daha sonraki çağlarda kendi döneminin bakış açılarıyla görülüp değerlendirilmediğinden, gerek okurun gerek eleştirmecinin; belli bir tarihsel dönemin somut koşulları içinde üretilmiş ve belli bir izlerçevrede (okur, seyirci, dinleyici) yine o somut koşulların bağlamında tüketilmiş bir içeriği, "olduğu gibi" alımlamadığı kanısı yaygınlaştı. Buysa,eleştiri ile yargı arasına belli bir uzaklık konmasını gerektirdi. T. Eagleton'ın söyleyişiyle *"eleştiri, ideolojileri anlamayı amaçlayan daha geniş kapsamlı bir çözümlemeler bütününün parçası"* haline geldi. Bu bakış açısı, hem sanat eserinin gerçekliğe ilişkin bir tek anlam üretmediği hem de gerçeğin ya da somut koşulların dolaysız bir *"yansıması"* olmadığı yolundaki görüşleri güçlendirdi. İster göstergebilimin yapısalcılıktan kaynaklanan ilkelerine yaslansın, ister belli oranda göstergebilim ve alımlama estetiği'nin görüşleriyle beslenen günümüz Marksçılığının ilkelerine yaslansın; "bilimsel" olmayı amaçlayan edebiyat eleştirisi, giderek çözümleyici oluyor, yargılayıcı değil.

CENAP ŞAHABETTİN (1870-1934), şair, yazar. Tıp öğrenimi yaptı. 1896'da Servet-i Fünun topluluğuna katıldı. Edebiyat-ı Cedide şiirinin önde gelen temsilcilerinden. 1922'de Milli Mücadele'ye karşı tutumundan ötürü edebiyat dersleri verdiği Darülfünun'dan istifa etmek zorunda bırakıldı. "Servet-i Fünun" dergisinde Edebiyat-ı Cedide'yi savunan yazılar yazmış, eleştirinin görevinin okuyucuya yol göstermek olduğunu savunmuştur.

Edebiyat eleştirisi, *tarihi* içinde *yaratma* ve *yansıtma* diye adlandırılabilecek iki temel sorunsal çerçevesinde gelişti. Kökensel açıdan Platon'un *Devlet* diyalogundaki açımlamaya kadar götürülebilecek olan "yansıtma" teorisi, sanat eserinin doğayı, insanı ve yaşamı gösterdiğini, onlara benzediğini öne sürer en genel anlamda. Bu yüzden bu görüşün yandaşları gerçek nesne ile onun göründüğü ayna arasında bir ilişki kurmuşlardır sık sık. Örneğin Stendhal *"roman yol boyunca gezdirilen bir aynadır"* demişse *Kızılla Kara*'da, Plehanov da şunları söyler: *"Edebiyat ve sanat yaşamın aynasıdır."* Recaizade Ekrem'in *Araba Sevdası*'nın önsözünde yer alan *"hikâye ve roman birer ibret aynasıdır"* cümlesi de, hiç kuşkusuz, aynı görüşten kaynaklanmaktadır. Kısaca, bu bakış açısına yerleşenlerin söylediği şudur: Sanat doğayı, insanı, yaşamı, kısaca *gerçekliği* yansıtır.

Yansıtma teorisinin karşısında yer alan "yaratma" teorisinin Rönesansla başlayan bireycilik hareketinden doğduğu ve kapitalizmin egemen biçim durumuna geldiği 19.yüzyılda güç kazandığı söylenebilir. Soruna ilk yanaşanlar *romantikler*dir. Gerçekliğin yerini *sanatçı* almaktadır kısaca. Dolayısıyla eserin ortaya koyduğu da sanatçının iç dünyasıdır. Başka türlü söylendikte: Edebi eserde anlatılan doğa, insan ya da yaşam ilişkileri gerçekliğin yansımış değil yeniden yaratılmış bir biçimidir ve imlediği de doğrudan doğruya içe yöneliktir. En yetkin teorisyenlerinden birine Benedetto Croce'de kavuşan bu bakış açısı, sanatın *son kertede* bilgi ürettiğini kabul eder, ancak bu bilgi *sezgisel*'dir mantıksal değil. Yaratma teorisinin, şu ya da bu oranda, bütün öne sürmelerinde *"realite evrensel tindedir"* ilkesini kanıtlamayı amaçlayan Hegel'e bağlandığı da kesin. Hegel sanatı doğrudan doğruya tin'e ilişkin bir faaliyet sayar. Kısaca söylemek gerekirse: Yaratma teorisi açısından sanat benzersiz, çözümlenemez bir iştir, sanat eseri ancak sezgiyle alımlanabilir.

Günümüze kadar ulaşan tüm eleştiri okulları ve yöntemleri, en genel hatlarında özetlenen bu yansıtma ve yaratma sorunsalı çerçevesinde gelişmişlerdir. Somut

Levent Şahverdi Arşivi

tarihsel/toplumsal koşulların zorunlu kıldığı düzeltmeler, düşünsel katkılar yapılmıştır elbet. Bü yüzden, ana teorinin çerçevesine bağlı kalan çeşitli eleştiri okulları kurulmuştur.

Gelgelelim, uzun süredir edebiyat eleştirisinin bir *yöntem* değiştirme sürecine girdiği görülmektedir. Bu sürecin başlangıcını ünlü dilbilimci Ferdinand de Saussure ile 1915-1930 yılları arasında etkinlik gösteren *Rus Biçimcileri*'nin (O. Brik, Sklovski, Eikenbaum, R.Jakobson, V. Propp, Tomaşevski vb.) çalışmalarında görüyor bir çok araştırmacı. Çok genel bir betimleme yapılacak olursa, bu eğilim; edebi eseri *dil sistemi* olarak görmekte, metnin de dil gibi gösteren (anlatım) ve gösterilen (içerik) düzeylerinden oluştuğunu, çözümlemenin de bu varsayımdan kalkılarak yürütülmesi gerektiğini söylemektedir. Bir metin bir sistem ise ve göstergelerden oluşuyorsa, yazarın özel yaşamının ya da toplumsal koşullarının *birincil* düzeyde bir bağlayıcılığı olamaz demektir, çünkü kullanılan göstergeler birbirlerine ilişkinlikleriyle özerk bir *anlamsal* yapı oluştururlar. Dahası bu yapı çok-katlı'dır, değişik zamanlarda ve değişik izlerçevrelerde hep yeniden *tüketilebilmesinin* (ya da yeniden-üretilebilmesinin) nedeni de budur. Üstelik anlamdan söz etmek, ister istemez, *iletişim/bildirişim*'den söz etmeyi gerektirir. Çoğu davranışlarımız gibi edebi metin istemli bildirişim ediminin dışında anlamlar *üretir*. Örneğin aynı yol üzerinde raslanan köşklerden birinin boyalı birinin boyasız oluşunun sahiplerince *amaçlanmış* bir "anlam" iletmediği açıktır. Ama insan, aldığı bu iletilerden, bir çok şeyin yanı sıra; zenginliğin ve yoksulluğun izlerini de çıkarır elbet. Buradan bakıldığında, edebi metnin ne kadar zengin ve çeşitli bir anlamsal yapı oluşturduğu kendiliğinden anlaşılır.

Üstelik, edebi metnin *dille* oluşturduğu sistem, gerçek dünyanın; insanlarının ekonomik, politik, ideolojik ilişkilere giriştiği somut dünyanın olaylarına da doğrudan doğruya yer vermez. Yazar olaylar, kişiler, davranışlar, değer yargıları arasında bir seçme yapar, onları özgül bir uzam-zaman'a yerleştirir. Yaşamdan ya da tarihten alınmış kişiler ve olaylarda bile daima "fazla"dan bir yan vardır. Örneğin tarihsel kişi, anlatının özgül uzamzamanında belgelerde raslanmayan sözler eder, düşüncelerini, kaygılarını yansıtır. Kısaca: Bütünüyle *tasarımsal* olan bu bireşimin, okurun dünyasında doğrudan doğruya bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla edebi iletişim/bildirişim böylesine *kurmaca* bir dünyada ve ancak okurun da metne etkin katılımıyla, ondaki anlamı yeniden-üretmesiyle gerçekleşebilir. Metnin içinde eklemlenen göstergelerle okurun kendi dünyasındaki göstergeler arasında bir ilişki kurması, dahası: Metnin içindeki *göndergeler* düzeyinin kendi somut dünyasında ne anlama geldiğini kavraması gerekir. Çünkü edebiyat metnindeki en gerçek olay ve anlatım bile dolaylıdır. Her sözcük öteki sözcüğün ve cümlenin, her bireysel edim öteki bireysel ve toplumsal edimlerin bağlamında, yani kendilerinden görece özerk bir anlam kazanırlar. Başka bir söyleyişle: Edebiyat metninde hiçbir düzey *göründüğü* (ya da okunduğu) gibi değildir.

SERVET-İ FÜNUNCULAR Servet-i Fünun döneminin eleştiri üzerinde düşünen iki önemli ismi Hüseyin Cahit ve Mehmet Rauf (altta), eleştiride birçok yol olduğunu ve eleştirmenin çok üstün yeteneklere sahip olması gerektiğini söylerler. Fransız eleştirmeni ve tarihçisi H. Taine'den etkilenen Servet-i Fünuncular, eleştirinin merkezine de, Taine'e göre büyük sanatçıların "hâkim yeteneklerini" yöneten üç özelliği, "ırk, çevre ve tarihsel an"ı koymuşlardır.

Edebiyatın bir iletişim/bildirişim sistemi, son kertede de özgül ve görece özerk bir üretim sayılması, sanat eserinin sınıf mücadelesinin ya da ekonomik durumun basit bir yansıması olduğu yolundaki görüşlerin ve çözümleme ölçütlerinin kuşkuyla karşılanmasına, giderek terkedilmesine yol açmıştır. Ya da açmaktadır. Bu çok yüzeyden özetlemenin çerçevesinde şunlar söylenebilir hemen: Yenidenkurulma süreci içinde bulunan Marksçı eleştiri, gerçekten *anlayıcı* ve *açıklayıcı* olabilmek amacıyla; göstergebilimden alımlama estetiğine, iletişim bilimlerinin kavramlaştırmalarından Frankfurt Okulu'nun çözümlemelerine, çağdaş bakış açılarının çoğuyla ilişkidedir, ama bu yöntembilimlerle kurduğu *diyalog* her zaman *eleştirel*'dir ve her zaman kendi teorik öncülleriyle önbelirlenmiştir. Bu önbelirlenme, edebiyat eserinin son *kertede* toplumsal formasyona ait ilişkileri nesnelleştirdiğini, yazarın hiçbir zaman *bütünüyle* dışına çıkamayacağı ekonomik düzeyce belirlenmiş ideolojinin içinde konuştuğunu ve ideoloji ürettiğini (burada sözcüğün "yanlış bilinç" anlamında kullanılmadığını, insanın somut koşullarını yaşayış biçimini, o koşullarla olan hayalî ilişkilerini dile getirdiğini, hangi sınıftan olursa olsun insanın toplumsal varlığını yönlendiren maddî bir pratik olarak görüldüğünü söylemek bile fazla), işte bu yüzden de zaman içinde hep yeniden-üretilebilme olanağına (şansına) sahip olan metnin, görece özerk olduğunu varsayar. Bu "görece özerk"lik, edebiyatın son kertede toplumsal formasyonun üretim biçimine eklemlenen özgül üretim biçimini, başka türlü söylendikte edebi üretim araçları ile edebi üretim ilişkilerini *de* gözönünde bulundurmayı gerektirir, teorik zorunluluk olarak. Çünkü, belli bir edebi ortama *doğar* yazar. Ede-

Levent Şahverdi Arşivi

bi izlekler, edebi biçimler daha önceden *verilidir*. Dahası yazar, yayıncı ve okur arasındaki ilişkiler de edebi üretimi etkiler, hatta yönlendirir/yönlendirebilir.

Türkiye'de Edebiyat Eleştirisi

Çok genel çizgilerle ve hiç kuşkusuz, *kişisel* eğilimler doğrultusunda yapılan bu özetlemenin, Tükiye'de edebiyat eleştirisinin hem tarihine hem reel durumuna uygun düştüğü söylenebilir yine de.

Tanzimat Edebiyatında Eleştiri: Türkiye'de eleştiri bir kavram olarak varolmuşsa da bir *tür* olarak ayrışması, ancak Tanzimat edebiyatıyla birlikte belirmiştir. Divân şairlerinin ve tezkire yazarlarının eserlerinde çağdaşları ve kendilerinden önce yaşayan şairlere ilişkin yargılara raslanmaktadır. Ancak bunlara edebi eleştiri demenin olanağı yoktur. Eleştiri Tanzimat ve Batı'ya yönelişle birlikte görülür. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabında Tanzimat döneminde eleştirinin romantizm ve realizm okullarının bağlamında geliştiğini vurgular ve Şinasi, Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamid'in romantizmin, Sami Paşazâde Sezai, Beşir Fuad, Nâbizade Nâzım ve Mizancı Murad'ın da realizmin temsilcileri olduğunu belirtir. Adı geçen bu yazarlar Türk edebiyatına eleştirinin ilk örneklerini getirmiş sayılsalar bile, görüşlerinin daha çok *edebiyat teorisi* çerçevesinde kaldığını söylemek gerekir. Kendi zamanlarının ölçütleriyle kuşatılmış olduklarından ve bir değişme döneminin ürünü olduklarından dolayı, Batı kültürünün en genel ürünlerinin etkisi altında kalmışlar, eleştirel yöntemleri de bu yüzden gelişmemiştir. Tartışmaları da çözümlemeleri de eserler düzleminde değil teoriler düzleminde kalmıştır.

Servet-i Fünun Edebiyatında Eleştiri: Servet-i Fünun edebiyatı döneminde eleştirinin daha tutarlı bir disiplin olarak belirmeye başladığı görülür. Bu dönem yazarları büyük ölçüde H. Taine'in görüşlerinin etkisinde kalmışlardır. Cenap Şahabettin, eleştirinin görevinin okurla metin arasında ilişki kurmak, okura yol göstermek olduğunu öne sürer. Cenap'ın "tenkid" sözcüğünden çok "intikad" (kalp parayı gerçeğinden ayırma) sözcüğüne yakınlık duyması, öznelci tavrından kaynaklanır. Onun eleştirinin "yorumlayıcı" ve "açıklayıcı" özelliklerine ağırlık vermesi, bu yüzden de bir edebi metnin ayrı eleştirmeciler elinde bambaşka biçimlerde açıklandığını savunması, kısaca eleştirmenin öz yeteneklerini ve düşünsel donanımını öne sürmesi; günümüzde başlı başına bir disiplin olarak örgütlenmiş bulunan yorumsamacı (hermeneutik) görüşün oldukça ilkel bir biçimi sayılabilir. Cenap, eleştirmeciyi öylesine önemser ki şunları söylemekten alamaz kendini: *"Hakiki münekkid asrın ruhu, tarihinin vicdanıdır. Her eserin aslî kıymetini, her yazarın hakiki mahiyetini tevil kabul etmez bir surette tayin eder."* Halit Ziya, Mehmet Rauf, Nâbizade Nâzım ve Hüseyin Cahit dönemin eleştiri üzerinde düşünen başlıca yazarlardır. Eleştirinin görevi ve eleştirmecinin nitelikleri üzerinde Nabizade Nâzım, Ayın Nâdir, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit arasında geniş bir tartışma da olmuştur. Tartışmanın odak noktası eleştirinin bir *sanat* olup olmadığı sorusunda toplanır. Bu tartışma çevresinde, Servet-i Fünuncular Batılı eleştirmenler üzerinde de durur, onların görüşlerini özetlerler. Ahmed Şuayib ve Mehmet Rauf, özellikle H. Taine'in düşüncelerini açıklamışlardır. Hüseyin Cahit de bu ünlü düşünürün "estetik ve sanat" görüşünü yeğler. Ama Servet-i Fünuncular Sainte-Beuve, de Stael gibi eleştirmecilerle de ilgilenmişlerdir. Kısaca söylemek gerekirse, eleştiride bir çok yollar olduğunu, eleştirmecinin çok üstün yetenekli biri olması gerektiğini söyleyen Servet-i Fünuncular, daha çok Taine'in görüşlerinden etkilendikleri için, eleştirinin merkezine de Taine'in ilkelerini almışlardır: *Irk, çevre, tarihsel an.* Gelgelelim Servet-i Fünun yazarlarının düşünceleri Tanzimatçılar gibi daha çok teori düzeyinde kalır. Herhangi bir eseri kendi ilkeleri doğrultusunda çözümledikleri pek görülmemiştir. Eserler, onların romantizm ve realizm kavgalarının basit birer *aracı* durumunda kalmışlardır. Eseri çözümlemeyi değil kendi görüşlerini açıklamayı öngörmüşlerdir.

Servet-i Fünuncuların Batı'yla daha içerden ilişkiler kurmalarına, çağlarının yazarlarının söylediklerine ilgilenmelerine rağmen, bir *tür* olarak eleştiri, asıl anlamına Cumhuriyet edebiyatıyla birlikte kavuşmaya başlamıştır.

NURULLAH ATAÇ (1898-1957), eleştiri ve deneme yazarı. Edebiyat ve Fransızca öğretmenliği, Talim Terbiye üyeliği, Basın Yayın Genel Müdürlüğü yayın şefliği yaptı; Cumhurbaşkanlığı mütercimliğiyle görevlendirildi. 1940'ta Tercüme Bürosu'nun kuruluşunda çalışmış, 1950'den sonra TDK Yayın Kolu başkanlığını yürütmüştür. Cumhuriyet döneminde deneme türünün en başarılı örneklerini vermesinin yanı sıra, öznel eleştiri anlayışının da savunucusudur.

Cumhuriyet Döneminde Eleştiri

Cumhuriyetin ilk yıllarında eleştirinin büyük ölçüde *edebiyat tarihçiliği*nin bir alt dalı biçiminde geliştiği görülür. Eleştirel değer yargılarının oluşmasında Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'in estetik görüşlerinin etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle Yahya Kemal'in *tarih* ilgisi, edebiyatın belli bir toplumsal/kültürel bağlam içinde görülmesine yol açmış, zaten Servet-i Fünuncular kanalıyla yerleşmiş bulunan ırk, çevre, tarihsel an kavramlarının daha sistematikleştirilmesini sağlamıştır. Ama bu iki şairin asıl etkisinin, edebiyat eserinin (o günlerde bu, daha çok şiir anlamına gelmektedir elbet) şu ya da bu felsefî görüşten bağımsız, kendine özgü değerleri bulunduğu yolundaki görüşlerinden geldiği belirtilmelidir. Haşim sembolizmi savunurken şiirin iç değerlerinin *sezgisel* olacağını vurgulamış, Yahya Kemal ise ustası Heredia'dan esinlenerek klasik değerleri savunurken eleştiriye daha akli kavramlar getirmiştir. Onun *"mısra haysiyetimdir"* sözü, Türkiye'de bugün de büyük ölçüde işlerliği bulunan bir üretim ve eleştiri anlayışını formülleştirir. Ne var ki, Yahya Kemal de Ahmet Haşim de doğrudan doğruya bir eleştiri teorisi ve yöntembilimi geliştirmemişler, sadece estetik sorunlarına değinir ve onları açımlarken kimi eleştirel ölçütleri belirlemişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet döneminin iki önemli edebiyat tarihçisi, İsmail Habib Sevük ile Ahmet Hamdi Tanpınar, yer yer eleştirel olmaya yönelirler. Aralarında büyük bir bilgi donanımı ve bu donanımdan kaynaklanan bir yorum yeteneği farkı vardır ama (elbet Tanpınar'ın lehine) ikisi de son kertede sezgici kalırlar. Gerçi Tanpınar'ın *Yahya Kemal* yazısı gerçek bir eleştirinin kuşatıcı ve çözümleyici olma çabasını yansıtır ama, yorumları kanıtlanmadan kalır büyük ölçüde; gösterişli "buluşlar" olmaktan öteye gitmez. Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabının o gerçekten önemli "Giriş"inde geliştirdiği yorumlardan bir eleştiri teorisi oluşturmaya gitmez. Ama doğal saymak gerekir bunu. Çünkü Tanpınar da dönemin öteki yazarları gibi eleştiriyi bağımsız bir disiplin, bir üst-dil olarak gör(e)mez. Bu yüzden, eleştirisi edebi söylemin *içinde* kalır.

Cumhuriyet dönemi edebiyatı, yukarda özetlenen Batı'daki eleştirel sorunsallar çerçevesinde gelişen eleştiri anlayışları üretmiştir. Çok genelde bakıldığında Cumhuriyet dönemi eleştirisinin öznel/bireysel ve nesnel/toplumsal bakış açılarında kümelenen bir doğrultuda geliştiği söylenebilir. Birinci bakış açısı eserin özgüllüğünü, dolaysızlığını, kendisi içinliğini öne sürerken, ikinci açı, eserin toplumsal/sınıfsal yanını, bilgi vericiliğini ve inandırıcılığını öne sürmüştür.

Tanpınar'ın eleştirileri öznel/bireysel yaklaşımın kendi dönemi içindeki yetkin örnekleridir. Ne var ki, bunlar önünde sonunda bir *sanatçıya* ait olduklarını sezdirirler. Bu yüzden Türkiye'de öznelci eleştirinin ilk yetkin temsilcilerinin Ataç'la Suut Kemal Yetkin olduğu söylenebilir. Bu iki yazar eleştiriyi başlıca "uğraşları" bilmiş, hem eseri *anlamayı* hem de onu okura *anlatmayı* amaçlamışlardır. Ataç (başlıca eserleri: *Günlerin Getirdiği, Diyelim, Ararken, Karalama Defteri, Prospero ile Caliban vb.)* ile Suut Kemal Yetkin (başlıca eserleri: *Edebiyat Konuşmaları , Edebiyat Üzerine, Günlerin Götürdüğü, Düşün Payı, Şiir Üzerine Düşünceler, Denemeler)* bir yanlarıyla *denemeci* kişilerdir. Bu yüzden eleştiri, bu iki yazarda da bütün çabalarına rağmen bağımsız, *görece özerk* bir disiplin olarak belirmez, beliremez. Gelgelelim, Ataç'ın ve Yetkin'in temsil ettikleri bakış açısı, Türkiye'de 30 yıldan fazla egemen olmuş, yazarı da okuru da egemenliği altında bulundurmuştur. Ataç ve Yetkin, edebiyatın siyasal/ideolojik işlevini reddedişleri, metni yanlızca "estetik" açıdan açımlamaya çalışışlarıyla dikkati çekerler. Bu tutumlarında ömürlerinin sonuna kadar direnmiş, nedense kendi yaklaşımlarının *da* siyasal/ideolojik olduğunu görmemişlerdir.

ELEŞTİRİNİN BAĞIMSIZLAŞMASI: Eleştirinin bağımsız bir alan haline gelmesinde önemli rol oynayan iki yazar Fethi Naci (1927-) ve Asım Bezirci (1927-)'dir. Eserin tarihsel/toplumsal ve siyasal/ideolojik bir bağlam içerisinde görülmesi gerektiğini belirten Bezirci (sağda), yazarın yönetilenden ve sömürülenden yana tavır almasını savunur. Fethi Naci'de (solda) ise bir evrilme görülür. İlk yazılarında yazarın yan tutması gerektiğini savunan Fethi Naci, giderek metnin görece özerkliğini savunur.

Ataç, çağdaş Türk edebiyatının en önemli kişisidir yine de. İlkin edebiyatı ciddiye alışı, edebiyatla uğraşmayı insan oluşun bir göstergesi sayışıyla dikkati çeker. Kendi dediği gibi, gerçekten de neredeyse 24 saat edebiyatla yaşar. İkinci özelliği Ataç'ın, *şüpheciliği*dir. Edindiği bilgileri sınamaktan, gerektiğinde değiştirmekten kaçınmaz. Tutarsızlaştığını bilse bile kaçınmaz "fikir değiştirmekten". Ataç, geleneksel edebiyata karşı çıkarak, tanrılaştırılmış kimi şair ve yazarları alaya alarak yeni edebiyatın güçlenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Garip hareketinin önemini ilk anlayanlardandır Ataç. Özellikle şiir alanında çok gelişmiş bir sezgisi vardır. Attila İlhan için de Turgut Uyar için de hemen herkesten önce "zarını atmış"tır. Hırçınlığı, yargılarının acımasızlığı ile dikkati çeken Ataç, kimi teorik sorunlar üzerinde de olumlu gözlemlerde bulunmuştur elbet. Örneğin, anlatılar bağlamında kır/kent karşıtlığını ilk vurgulayan odur. Siyasal söylemle edebi söylem arasında *ayrım* olduğunu gösteren de odur. Bilimsel yöntemden yararlanarak toplumsal-ekonomik gerçekleri anlatmanın bir edebiyat eseri üretmeye yetmeyeceğini göstermeye çalışmıştır Ataç. Eski şiiri "okumasında" bugün de yararlanılacak yanlar bulunduğu söylenmelidir. Yöntembiliminin tutarlı olmadığı, yargılarının büyük ölçüde *sezgiye* dayanması yüzünden yöntembilimi olmadığı bile öne sürülebilir bugün. Gelgelelim, bütün bu "noksanlarına" rağmen, Ataç önemini korumaktadır hâlâ. Hatta, önemi bu *olumsuz* yanlarından gelmektedir, bile denebilir.

Burada kronolojik olmak gereğini duymadığımızdan, eleştirinin bağımsızlaşması, sistematikleşmesi yolunda çaba harcamış üç yazarın adını özellikle anmak gerekiyor: Hüseyin Cöntürk, Asım Bezirci ve Fethi Naci.

Hüseyin Cöntürk (başlıca eserleri: *Eleştirmeden Önce, Çağının Şairi, Turgut Uyar, Behçet Necatigil Üzerine)* bugün yazmayı bırakmış görünmektedir. Cöntürk'ün çalışmaları, özellikle şiir üzerine yoğunlaştıklarından, şiirin iç örgütlenmesi yoluyla açığa çıkarmayı öngörür

Levent Şahverdi Arşivi

anlamı. Yazılarının kaynakçası, Cöntürk'ün özellikle göstergebilim öncesi dilbilim ve haberleşme teorileriyle ilişkide olduğunu göstermektedir. Dilin bir sistem kurduğunu, iletişim/bildirişim olgusundan kaynaklanan bu sistemin kendi içinde bir anlamlama yaptığını ilk belirten eleştirmecidir belki de Cöntürk. Şiirsel metni estetik ölçütlerin *dışında* çözümlemek gerektiğini, aslında sadece anlambilimsel ölçütler olduğunu vurgulamıştır eleştirmeci hem kuramsal yazılarında hem de Turgut Uyar, Behçet Necatigil uygulamalarında. Kimi yabancı sözcüklere bulduğu karşılıkların tutarsızlığı ve dilinin (anlatımının) çapraşıklığı zaman zaman yazısını okunaksızlaştırmıştır ama, Cöntürk'ün eleştirinin teorik tabanını zenginleştirdiği söylenmelidir yine de: 1- Eleştirinin edebi değil, edebi metin üzerine kurulmuş ve onu açımlamayı öngören bir üst-dil olduğunu, 2- Metnin anlamının kendi *içinde* belirdiğini/belirebileceğini bildirdiği için. Gerçekten de Cöntürk, Turgut Uyar ve Behçet Necatigil üzerine yaptığı çalışmalarda bu ölçütleri uygular ve bugün için de geçerli çözümlemelere ulaşır. Ama şu noktayı belirtmekte yarar var Cöntürk paranteze aldığı, açığa çıkardığı bu "anlamın" ideolojik, dahası, son kertede toplumsal/siyasal içeriği konusunda hiçbir şey söylemez, bu anlamın *anlamını* ortaya koymaz.

Bu "anlamı" yakalama, açıklama girişiminin bir gönüllüsü Asım Bezirci'dir (başlıca eserleri: *Çok Kapılı Oda, Edip Cansever, Günlerin Götürdüğü Getirdiği, Bilimden Yana, Okudukça, Orhan Veli, Metin Eloğlu, Abdülhak Hâmit ve Târık, İkinci Yeni Olayı*). Bezirci, başlangıcından bugüne; eserin tarihsel/toplumsal ve siyasal/ideolojik bir bağlam içinde görülmesi ve çözümlenmesi gerektiğini belirler. Bu düzeylerde gerçekleştirilecek bir çözümlemeyle ayrıştırılacak anlamın da *sınıfsal* bir gönderme yapacağını söyler. Dahası yazarın gelişmekte olan, bir başka söyleyişle yönetilen ve sömürülen sınıftan yana bir tavır alması gerektiğini savunur. Yöntemsel sorunların zorunlu kıldığı düzeltmeleri yapmıştır Bezirci zaman zaman. Dolayısıyla ilk yazılarıyla son yazıları arasında, nesnel gerçekle edebi gerçeğin ilişkisi konusunda gözle görülür bir özerkleşme olduğu söylenmelidir. Dolayımları ve tikel olanı önemle vurgular Bezirci, ama metnin yanlızca kendini üretmediğini de özellikle yineler. Gelgelelim, Bezirci'nin, yazarın kişiliğini çok fazla öne sürdüğü, çözümleme düzlemine karıştırdığı ve yazarın döneminin ideolojisinin *bütünüyle* dışına çıkabileceği kanısında olduğu söylenebilir. Şunu görmezden gelmektedir belki de: Edebi söylem değildir ideolojinin dışına çıkabilecek ve ideolojik olanı sergileyebilecek olan, *bilimsel söylemdir.* Bunu gerçekleştiren bir metnin edebi kalabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Ne var ki, Asım Bezirci, Marksçı bir eleştiri yöntemi kurabilmek, geliştirebilmek için özenle çalışmaktadır. Bu alandaki gelişmeleri yakından izlemektedir. Eleştiriyi bilimsel kılabilme yolundaki girişimlerinde Türkiye'de öncü bir kimliği vardır. Bezirci kimi yöntemleri, örneğin deyişbilimi (stylistics) ilk kullanan kişidir.

Fethi Naci (başlıca eserleri: *İnsan Tükenmez, Gerçek Saygısı, Edebiyat Yazıları, On Türk Romanı, Türkiye'de Roman ve Toplumsal Gelişme)* de eleştirinin bağımsızlaşmasında önemli rol oynamıştır. O da ilk yazılarında metnin doğrudan doğruya sınıf ilişkilerini yansıttığını vurgulamış, yazarın *yan* tutması gerektiğini bildirmiştir. Ancak, Fethi Naci'nin giderek sınıfsal olanı son kerteye doğru ertelediği, metnin görece özerkliğini savunduğu gözlemlenir. Bu evrilme sırasında, yazarın ölçütlerinin zaman zaman gereğinden fazla öznelleştiği de söylenmelidir ama. Fethi Naci metnin *derin düzeyini* çözümlemeye giriştiğinde gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi açımlar, ulaşılan sonuçları bu ilişkiler düzleminde irdelerken, daha çok *yorumsamacı* yönteme yakınlık duyar gibi görünmektedir. Bu yüzden, her şeyden önce, metni aydınlattığına inandığı tarihsel/toplumsal gerçekliğe ilişkin çözümlemeleri güçten düşme tehlikesiyle karşılaşmaktadır zaman zaman. İkinci nokta şudur belirtilmesi gereken: Fethi Naci'nin kimi yerde "tartışmacı" bir ton egemen olmaktadır anlatımına. Bu özelliklerin Fethi Naci'nin giderek denemeye, daha kapsamlı konuşmak gerekirse "araştırmaya" doğru yönelmesinden kaynaklandığını söylemek gerekiyor. Yine de Fethi Naci'nin Türk eleştirisinin yaşayan önemli kişiliklerinden biri olduğu görmezden gelinemez. Çözümlemelerinin ve yorumlarının her zaman *özgün* olmaya yöneldiği de. Fethi Naci, özellikle Türk romanını *tarihsel* gelişimi içinde kavramaya ve *yapısal* sorunlarını bu bağlam içinde çözümlemeye çalışan tek eleştirmecidir denebilir. Gerçekten de, son yıllarda şiir üzerine hemen hemen hiç söz etmemiş, genel teorik sorunlar üzerine de pek yazmamıştır.

ELEŞTİRİDE HÜMANİST SÖYLEM: Sabahattin Eyuboğlu (1908-1973) ve Vedat Günyol (1912-) eleştiride aynı görüşleri savunan iki yazardır. 1960 yıllarında "Yeni Ufuklar"a bir eleştiri-deneme dergisi niteliği vermek için birlikte uğraşan Eyuboğlu (sağda) ve Günyol (ortada), eleştirel yaklaşımlarında hümanist değerleri savunurlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada, Türkiye'de Marksçı edebiyat eleştirisinin oluşmasında katkıları bulunan bazı adları anmak gerekir, kimisinin çalışmaları daha çok düşünce alanında olsa da. Edebiyatın toplumsal/siyasal ve ideolojik içeriğine ilk dikkati çekenler hiç kuşkusuz *öncelikle* siyasal mücadelede yer almış kişilerdir. Ama, onların yanında ve görece daha bağımsız durumda bulunan Sadri Ertem'i (bu konuda başlıca eseri: *Fikir ve Sanat*) Sabiha Sertel'i (bu konuda başlıca eseri: *T. Fikret*) belirtmek gerekir. Bugün pek anılmayan Suat Derviş'in bazı yazıları (örneğin R. Halit'in *Çete*'si üzerine) Türkiye'de yapılmış ilk bilimsel eleştiri örneklerini oluşturur. Bu yazılarda Suat Derviş'in metnin gösterge düzeyini sosyolojik dile çevirdiği gözlemlenir Plehanof'u izleyerek. Aynı yolda unutulmaması gereken bir çabanın sahibi Fahir Onger'dir. 1940'lı yılların yenilikçi sanatı içinde toplumcu bir edebiyat anlayışını savunan Onger, yargıları bugün fazla yüzeysel görünse bile, eleştirel okumanın örneklerini vermiştir. Bu uğraşların, nesnel gerçeği ve içeriği edebiyatın önünde tuttuğu söylenebilir elbet. Ama, örneğin Onger'in *"karasabanıyla üretim savaşına girişen Türk köylüsünün de en az Prens Hamlet kadar iç dramı vardır"* cümlesinin, hiç değilse son kertede edebiyatı sadece ekonomik düzeyin yansısı gibi görmediğinin kanıtı sayılabilir.

Hümanist söylem geleneğinin Türkiye'deki en yetkin temsilcisi sayılması gereken Sabahattin Eyuboğlu'nun edebi girişiminin asıl boyutunu denemeciliği oluşturur ama, Türk düşünce yaşamının canlanıp gelişmesiyle birlikte türler arasındaki sınırlar da belirsizleşmeye başladığından, onun kimi yazıları eleştiri bağlamında görülebilir. Eyuboğlu'nun *da* biçim-içerik birlikteliğini ilk vurgulayan yazarlardan olduğu söylenmelidir. Metnin yapısının farkındadır hep, ama bu yapının toplumsal anlamını araştırmaktan geri kalmamamız gerektiğini de söyler. Edebiyatın insan değerlerini savunması gerektiğini, ancak bunu yapabilmiş eserlerin geçmişten geleceğe geçebildiğini, okunabildiğini bildirir. Bu eğilim ve kaygı, ister istemez Eyuboğlu'nu kimi metinleri *yeniden* okumaya, onların anlamını *yeniden üretmeye* yöneltir. *Yunus Emre* çalışması ile *Hayyam* çevirileri bu çabasının en yetkin örneklerini oluşturur. Sabahattin Eyuboğlu'nun düşünsel gelişiminin *Batı*'dan *Doğu*'ya, seçkinler kültüründen halk kültürüne doğru, ama biri ötekini *içerecek* biçimde bir evrilme gösterdiği söylenebilir. Bu yönelme yazılarında da görülür elbet. Sabahattin Eyuboğlu, insanın gelişiminin önkoşulu olarak görür edebiyat ilgisini ve üretimini (kendi söylemi içinde yaratımını elbet), dolayısıyla da edebiyatın toplumsal işlevine özel bir önem verir. Bu özel konumunun hümanizmle Marksizm arasında bir yerde belirlendiğini de burada vurgalamak gerekir. Eleştirel yaklaşımlarının arka-planında yatan düşünce, insanlığın geçmişinden devralınan her iyi ve güzel ürünün geri ve yoksul kitlelere mal edilmesidir. Deneme-eleştirilerinin leitmotiv'ini özgürlükçü ve insancıl gelenek oluşturur.

AKŞİT GÖKTÜRK (1934-), öğretim üyesi, yazar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitiren ve şimdi aynı bölümde profesör olan Göktürk, çeviriler yapmakta, eleştiri ve incelemeler yayımlamaktadır. Alman kuramcılar tarafından geliştirilen "Alımlama Estetiği"ni ülkemizde tanıtanlar arasında yer alan Göktürk, "Okuma Uğraşı" adını taşıyan kitabında konuyla ilgili kuramsal metinlerini derledi.

Edebi serüveni aynı doğrultuyu izleyen bir başka yazar Vedat Günyol'dur (başlıca eserleri: *Daldan Dala, Dile Gelseler, Çalakalem)*. Günyol'un eserde öncelikle doğru, halktan yana ve ilerici bir öz aradığı, ama bu özün uygun bir biçimle verilmesi gerektiğini söylediği belirtilmelidir. Gelgelelim bu biçim sorununun hiçbir zaman yeterince irdelenmediği, eserin biçim-içerik birlikteliğinin, daima ikincisi adına bölündüğü, zedelendiği görmezden gelinmemelidir. *"Eleştiri bir katılma, bir ortaklık, yazarla bir özdeşleşme eleştirisi olmalıdır"* diyen Günyol'un kendi tanımına pek uyduğu söylenemez. Yazarla özdeşleşmesi bir yana, kimi yazar karşısında "tarafsız" bile olamamaktadır Günyol. Çünkü eleştirel bakış açısının odağına metni, metnin ürettiği anlamı değil, yaşam öyküsünü yakından izlediği yazarın *dünya görüşünü* yerleştirmektedir. Kendine özgü *hümanist* değerleri savunurken, örneğin A. Şinasi Hisar'ın edebi yöntemini irdelemeyi bir yana bırakmakta, belki son kertede gerçekten "gerici" olan içeriğinin nesnel karşılığını, üretildiği ve tüketildiği çevrenin toplumsal gerçekleriyle uygunluğunu araştırmadan, dün ve bugün ne anlama geldiğini yeterince çözümlemeden, bu yazarda "manevi romatizma" bulmakta, güncel sorunlarla ilgilenmediği için yermektedir. Kuşku yok; ilerici bir aydın olarak kendi ahlak anlayışını doğruladığına, bu ahlakın ilkeleri bağlamında davrandığına inanmaktadır Günyol, bir tutarlılık belirtisi saymaktadır bunu (çoğu zaman öyledir de). Gelgelelim, yazar üzerindeki önkabulün ve önyaklaşımın, eleştiri nesnesi olan metne aşkınlaştığı, metnin unutulduğu görülmektedir bu arada. Türkiye'de edebiyat eleştirisinin "çocukluk hastalığı"nın en kolay tanınabilecek belirtilerinden birinin Günyol için de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır: Nesnellikle taraflılığı yeterince birbirlerinden ayıramamak.

Burada edebi metnin *önceliğini* öne süren, ama çözümlemelerinde sürekli kişisel görüşlerinin etkisi altında kalan, daha doğrusu kimi metinleri bu görüşler *doğrultusunda* çarpıtan bir yazarın sözünü etmek gerekir: Mehmet Kaplan (başlıca eserleri: *Şiir Tahlilleri I. II; Hikâye Tahlilleri*). Kaplan, eleştirel söylemin özgüllüğünü, metni kuşatan bir üst-dil olması gerektiğini *"edebiyat üzerine edebiyat yapma, düşünceyi ileriye götürecek bir yol değildir"* sözleriyle vurgular. Ne var ki, Faruk Nafiz'in ünlü *Han Duvarları* şiirine ilişkin çözümlemesinde gösterdiği nesnelliği, yöntemsel tutarlılığı, en önemlisi sorgulayıcı yaklaşımı, Attila İlhan'ın *Yorgun Serüvenci*'sine uygulayamaz. Çünkü, burada çözümleme düzeyini şiir değil, Kaplan'ın Attila İlhan konusundaki *yargısı* önbelirlemiştir. Daha

Levent Şahverdi Arşivi

da önemlisi, Marksizme karşı olan tutumu, ufak bilgi araştırma yapma gereğini bile unutturmuştur. Örneğin Attila İlhan'ın gerçekten içki tutkunu olup olmadığını soruşturmadan *"çok genç iken içkiye alışan"* diye yazabilmektedir. Yine de, Mehmet Kaplan'ın bütün peşin hükümlülüğüne, ruhçözümleme (psikanaliz) yöntemlerini çok yüzeyden uygulama girişimlerine rağmen, çağdaş Türk şiirini anlama yolunda önemli bir emek harcadığını belirtmek gerekir. Bu çözümlemeler arasında ilginç gözlemler ve belirlemeler yapıldığı da söylenmelidir elbet. En azından sistematik ve kanıtlayıcı olmayı amaçlamaktadır Kaplan. Cemal Süreya'nın, Edip Cansever'in, Turgut Uyar'ın şiirine ilişkin çözümlemeleri yanlış kadar doğru da içerir. Aynı şey Orhan Veli çözümlemesinde de görülür. Doğa ilgisini, aleladenin yansıttığı içeriği ortaya koyarken gösterdiği yorumsama yeteneğini ne yazık ki *Altındağ* şiirinden kalkınarak kurduğu su/yıkanma/anne ilişkisinde gösteremez. Hatta Orhan Veli'de gizli bir Oidipus kolpleksi bulunduğunu anıştırarak (ima ederek), metinler düzleminde tutarsız olur.

Türkiye'de son yıllarda eleştirinin daha bağımsızlaştığı ve özerkleştiği görülüyor. Üniversite çevresinden edebiyat çevresine doğru genişleyen yeni eğilimler, göstergebilimin, alımlama estetiğinin ve iletişim teorilerinin geliştirdiği düşünsel ve yöntemsel ilkelere yakınlık duymaktadır. İçeriğin toplumbilim diline çevrilmesinin yeterli olamayacağı, metnin nesnel koşullardan ve yazarın sınıfsal konumundan görece özerk bir yapı oluşturduğu yolundaki varsayımdan yola çıkan yazarlar, edebiyat eserinin anlamsal ve anlatımsal yapısını açıklamayı amaçlamaktadır her şeyden önce.

TAHSİN YÜCEL (1933-), hikâyeci, eleştiri ve deneme yazarı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesidir. Yapısalcı bir görüşle metnin anlatım ve içerik düzeylerini ayrıntılı biçimde sergilemeyi amaçlayan eleştiri anlayışının savunucusudur.

MEMET FUAT (1926—), eleştiri ve deneme yazarı. İngiliz Dili ve edebiyatı öğrenimi gördü. de Yayınevi'ni kurdu. "Yeni Dergi"yi çıkardı. Eleştiride metne hem görece özerklik tanımış, hem de onun toplumsal işlevine inanmıştır.

Tahsin Yücel (bu konudaki başlıca eserleri: *Yazın ve Yaşam, Anlatı Yerlemleri, Yazının Sınırları)*, Mehmet Rıfat (başlıca eserleri: *Yazınsal Betik, Göstergebilim Sorunları, Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: M. Butor'un Değişimi),* Gül Işık (başlıca eseri: *E. Montale'nin Şiirinde Anlamsal Yapılar)* gibi yazarlar, yapısalcılığın ilkelerinden yola çıkan, ama bağımsız bir yaklaşım geliştiren ve en yetkin temsilcisinin A.J. Greimas olduğunu bildirdikleri göstergebiliminin temsilcileridir. Bu yazarlar teorik öngörülerini uygulama çalışmalarında kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Anlatı(ları)nın anlatım ve içerik düzeylerini en ayrıntılı biçimde sergilemeyi, kısaca metni bütünüyle kuşatabilmeyi öngören bu yazarlar, anlatının karşıtlık, yerdeğişiklik gibi yapısal özellikler içerdiğinden yola çıkmakta, uzam, zaman ve kişi ilişkilerini ön planda tutmaktadırlar. Metin, bu çözümlemelerde kendi başına ele alınmaktadır. Süheyla Bayrav'ın da bu çevre içinde görülebilecek olan şiir çözümlemeleri bulunduğunu, ancak bunların zaman zaman gereksiz bir "biçimciliği" yansıttığını söylemeliyiz.

Başka bir kanal, Türkiye'ye Akşit Göktürk ve Prof. Şara Sayın'ın tanıttığı ve daha çok Alman teorisyenler tarafından geliştirilen *Alımlama Estetiği*'dir. Ancak, A. Göktürk'ün yetkin kitabı *(Okuma Uğraşı)* teorik bir metindir ve uygulama örneklerini içermez. Edebi söylemin ayrıştırılması yolunda son bir kaç yıl içinde görülen bir çaba, iletişim bilimcilerinden gelmektedir. Ünsal Oskay (bu konudaki başlıca eserleri: *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri, Walter Benjamin)* çözümlemelerinde büyük ölçüde Benjamin'in ve Frankfurt Okulu düşünürlerinin (Adorno, Habermas) yaklaşımlarına yakınlık duyduğunu sezdirmekte, başta edebiyat olmak üzere sanat ürünlerinin ideolojik işlevini açımlamayı amaçlamaktadır. Oskay'ın teorik düzeydeki çalışmalarının yanı sıra bir başka iletişimbilimci, Ertuğrul Özkök (başlıca eseri: *Sanat, İletişim ve İktidar)*, edebi metni çözümlemeyi öngören çalışmalar yapmasıyla da dikkati çekmektedir.

Bu arada Oğuz Demiralp'in ruhçözümlemesinden (psikanalizden) büyük ölçüde yararlanan bir yorumsamacı (hermeneutik) yöntem benimsediğini, Ülker Onart'ın da aynı yöntemle ilginç çözümlemeler yaptığını (B. Karasu'nun *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı üzerine)* belirtmeliyiz. Göstergebilimin teorik tabanına önemle dikkati çeken Enis Batur'un uygulama ürünlerinde yorumsamacı yaklaşımı (*Tahta Troya*) benimsediği söylenmelidir.

Görüldüğü gibi Türk edebiyatının en canlı türlerinden birini oluşturmaktadır eleştiri. Başta Murat Belge olmak üzere bazı yazarların Althusser, Della Volpe ve Eagleton gibi düşünürlerin öne sürmelerine yaslanarak edebiyatı bir *üretim* olarak gören çözümlemelerinin de tabloyu zenginleştirdiğine şüphe yoktur. Eleştirinin gelişip serpilmesinde, etkinliğini duyurmasında emek harcamış nice yazar vardır. Orhan Burian, Tahir Alangu örneğin. Kitapla gazete okuru arasında iliş-

Levent Şahverdi Arşivi

ki kurmayı amaçlayan çalışmalarıyla Rauf Mutluay örneğin. Edebiyat alanındaki sekterliğin karşısında yer alan tutumuyla Memet Fuat, asla unutulmaması gereken bir addır. Memet Fuat, *Yeditepe* dergisinden bu yana edebi metne hem görece özerklik tanımış hem de toplumsal işlevine inanmıştır. Yöneticiliğini yaptığı *Yeni Dergi*'de eleştirinin teorik tabanını zenginleştiren çevirilere yer verdiği kadar yerli eleştirileri de desteklemiştir. Kendi eleştirileri ise üslubunun yumuşaklığı, yaklaşımlarındaki hoşgörü ile anılacaktır elbet. En seçkinci edebiyat örneklerini bir yayıncı olarak yayımlamaktan çekinmeyen Memet Fuat, eleştirmeci olarak açık ve anlaşılır bir edebiyat anlayışını savunmuştur hep.

Edebiyatın yalnızca ekonomik/siyasal düzeyi yansıtmadığını, kendine özgü sorunları olduğunu vurgulayan, bir romanın önce roman, bir şiirin önce şiir olması gerektiğini belirten ve gerçekliğin çok çeşitli tekniklerle dile getirilebileceğini söyleyen Mehmet Doğan (başlıca eserleri: *Tekrarın Tekrarı, Birikime Dayanmak*), okuduğu metne aklıyla olduğu kadar duyarlığıyla da yaklaşan, sezgilerinin mantıksal sonuçlarını araştıran ve son kertede metinle nesnel dünya arasında bir ilişki kurmayı da savsaklamayan Füsun Akatlı (başlıca eserleri: *Yaz Başına Neler Gelir, Bir Pencereden*) Türk eleştirisinin hemen anılması gereken, gerçekten özgün kişilikleridir. Sanatın, edebiyatın toplumsal işlevine kesinlikle inanan, ama bu işlevin yerine getiriliş biçiminin basit bir *propaganda* düzleminde gerçekleşmediğini, metnin karmaşık, kendine özgü ve ancak kendi içinde çözümlenebilecek bir yapısı olduğunu söyleyen ve genç yaşında yitirdiğimiz Bedrettin Cömert (bu konuda başlıca eseri: *Eleştiriye Beş Kala*), çağdaş eleştirinin önemli temsilcilerindendir elbet. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı bir kitabın yazarı olmasının yanı sıra Berna Moran, özellikle anlatılar üzerinde yoğunlaştırdığı *(Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adıyla kitaplaştırdı) çalışmalarıyla dikkati çeken eleştiri örnekleri vermektedir. Çalışmasının büyük bölümü teorik nitelikte olmasına rağmen Sargut Şölçün de (başlıca eseri: *Tarih Bilinci ve Edebiyat*) eleştirileriyle edebiyatın ideolojik içeriğini irdelemeyi öngörmektedir. Son yıllarda Fatih Özgüven'in eleştiri yazılarında bir aşama yaptığı gözlenmektedir. Uğraşları şiir ya da roman ve öykü olan yazarların da zaman zaman eleştiri yazıları yayınladıkları görülmektedir. Bunlar içinde yorumları ve çözümlemeleriyle en dikkati çekenler hiç kuşkusuz Cemal Süreya ile Selim İleri'dir ●

Cumhuriyet Döneminin Başlıca Deneme, Eleştiri, İnceleme, Araştırma, Röportaj, Edebiyat Tarihi, Gezi Yazarları ve Eserleri

AHMET RASİM (İstanbul 1864- İstanbul 1932): *Gecelerim* (1894), *Şehir Mektupları* (4 cilt, 1910-11), *Tarih ve Muharrir* (1913), *Muharrir-Şair-Edip* (1924), *Gülüp Ağladıklarım* (1926), *Muharrir Bu ya* (1927), *Falaka* (1927), *Anılar ve Söyleşiler* (1983).

FÜSUN AKATLI (Ankara 1946-): *Niçin Diyalektik* (1977), *Yaz Başına Neler Gelir* (1980), *Bir Pencereden* (1982).

GÜNDÜZ AKINCI (Çoruh 1914- Ankara 1980): *Abdülhak Hamit Tarhan* (1954), *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi* (1961), *Türk Romanında Köye Doğru* (1961), *Batıya Yönelirken Şinasi* (1962), *Türk-Fransız Kültür İlişkileri* (1973).

KENAN AKYÜZ (Yanya 1911-): *Tevfik Fikret* (1947), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (1953), *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar* (1964), *Modern Türk Edebiyatının Anaçizgileri* (1965), *Encümen-i Dâniş* (1975).

TAHİR ALANGU (İstanbul 1916- İstanbul 1973): *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri* (1943), *Kelevala* (1945), *Servet-i Fünun Edebiyatı Antolojisi* (1958), *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* (3 cilt, 1960-65), *Ömer Seyfeddin* (1968), *100 Ünlü Türk Eseri* (iki cilt, 1974), *Türkiye Folkloru Elkitabı* (1983).

NECİP ALSAN (İstanbul 1918-): *Eflatun* (1963), *Çağımızı Hazırlayan Düşünce* (1967), *Eylem ve Düşünce Açısından Çağımız* (1969).

HİKMET ALTINKAYNAK (Niğde 1945-): *Edebiyatımızda 1940 Kuşağı* (1977), *Orhan Kemal* (Asım Bezirci ile, 1977), *Zamanla* (1982), *Hikâye Yazarı Orhan Kemal* (1983).

MELİH CEVDET ANDAY (İstanbul 1915-): *Doğu-Batı* (1961), *Konuşarak* (1964), *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan* (1965), *Yeni Tanrılar* (1974), *Sosyalist Bir Dünya* (1975), *Dilimiz Üstüne Konuşmalar* (1977), *Maddecilik ve Ülkücülük* (1977), *Paris Yazıları* (1982), *Açıklığa Doğru* (1983).

BURHAN ARPAD (Mudanya 1910-): *Tunadan Şimale Avrupa* (1953), *Uçuş Günlüğü* (1959), *Gezi Günlüğü* (1962), *Hesaplaşma* (1976).

NURULLAH ATAÇ (İstanbul 1898- Ankara 1957): *Günlerin Getirdiği* (1946), *Karalama Defteri* (1952), *Sözden Söze* (1952), *Ararken* (1954), *Diyelim* (1954), *Söz Arasında* (1957), *Okuruma Mektuplar* (1958), *Günce* (1960), *Prospero ile Caliban* (1961), *Söyleşiler* (1962), *Söyleşiler* (1964), *Günce* (iki cilt, 1972), *Dergilerde* (1980).

FALİH RIFKI ATAY (İstanbul 1894- İstanbul 1971): Yazılar: *Eski Saat* (1933), *Niçin Kurtulmamak* (1953), *Çile* (1955), *İnanç* (1965), *Kurtuluş* (1966), *Pazar Konuşmaları* (1966), *Bayrak* (1970), gezi yazıları: *Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya* (1930), *Deniz Aşırı* (1931), *Yeni Rusya* (1931), *Moskova-Roma* (1932), *Bizim Akdeniz* (1934), *Taymis Kıyıları* (1934), *Tuna Kıyıları* (1938), *Hind* (1944), *Yolcu Defteri* (1946), *Gezerek Gördüklerim* (1970).

NİHAT SAMİ BANARLI (İstanbul 1907- İstanbul 1974): *Edebi Bilgiler* (1940), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (1948, genişletilmiş yeni bas. 1971- 1979), *Metinlerle Edebi Bilgiler* (1950), *Metinlerle Türk Edebiyatı* (3 cilt, 1951-54), *Yahya Kemal Yaşarken* (1959), *Türkçenin Sırları* (1971).

İLHAN BAŞGÖZ (Sivas 1921-): *Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri* (1947), *Türk Halk Edebiyatı* (1957), *Manilerimizden* (1957), *Köroğlu* (1959), *Karac'Oğlan* (1977).

ENİS BATUR (1952-): *Ayna* (1977), *Şiir ve İdeoloji* (1979), *Tahta Troya* (1981).

MURAT BELGE (1944-): *Tarihten Güncelliğe* (1983).

ASIM BEZİRCİ (1927-): *Çok Kapılı Oda* (1961), *Edip Cansever* (1961), *Günlerin Getirdiği-Götürdüğü* (Hüseyin Cöntürk'le, 1962), *Bilimden Yana* (1963), *Abdülhak Hamit Tarhan ve Târık yahut Endülüs Fethi* (1966), *Okudukça* (1967), *Orhan Veli Kanık* (1967), *Ahmet Haşim* (1967), *Nurullah Ataç* (1968), *Dünden Bugüne Türk Şiiri* (antoloji, 1968), *On Şair, On Şiir* (1971), *Metin Eloğlu* (1971), *Seçme Romanlar* (Refika Taner'le, 1973), *İkinci Yeni Olayı* (1974), *Sabahattin Ali* (1974), *Nazım Hikmet ve Seçme Şiirleri* (1975), *Bilimden Yana, Sosyalizme Doğru* (1976), *Orhan Kemal* (Hikmet Altınkaynak'la, 1977), *Halk, Sosyalizm, Kültür ve Edebiyat* (1979), *1950 Sonrasında Hikâyecilerimiz* (1980), *Seçme Hikâyeler* (Refika Taner'le, 1981).

ADNAN BİNYAZAR (Diyarbakır 1934-): *Yazmak Sanatı* (Emin Özdemir'le, 1969), *Top-*

Levent Şahverdi Arşivi

lum ve Edebiyat (1972), *Dedem Korkut'tan Öyküler* (1972), *Âşık Veysel* (1973), *Kültür ve Eğitim Sorunları* (1976), *Ağıt Toplumu* (1979), *Türk Dilinde 25 Ünlü Eser* (1982).

SALÂH BİRSEL (Bandırma 1919-): *Şiirin İlkeleri* (1952), *Günlük* (1955), *Sen Beni Sev* (1957), *Kendimle Konuşmalar* (1970), *Şiir ve Cinayet* (1975), *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu* (1976), *Kahveler Kitabı* (1976), *Kuşları Örtünmek* (1976), *Kurutulmuş Felsefe Bahçesi* (1979), *Boğaziçi Sıngır Mıngır* (1979), *Paf ve Puf* (1981), *Halley Kimi Kurtarır* (1981), *Hacivat Günlüğü* (1982), *Amerikalı Tolstoy* (1983), *İstanbul-Paris* (1983).

PERTEV NAİLİ BORATAV (Gümülcine 1907-): *Köroğlu Destanı* (1931), *Folklor ve Edebiyat* (1939), *Halk Edebiyatı Dersleri I* (1942), *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* (H.V. Fıratlı ile, 1943), *Folklor ve Edebiyat II* (1945), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* (1946), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (1969), *100 Soruda Türk Folkloru* (1973), *Folklor ve Edebiyat (1982) I, Folklor ve Edebiyat (1982) II.*

ORHAN BURİAN (İstanbul 1914- Ankara 1953): *Kurtuluştan Sonrakiler* (antoloji, 1946), *Denemeler, Eleştiriler* (1964).

BEDRETTİN CÖMERT (Vezirköprü 1940-Ankara 1979): *Giotto'nun Sanatı* (1977), *Croce'nin Estetiği* (1979), *Eleştiriye Beş Kala* (1981).

HÜSEYİN CÖNTÜRK (İzmir 1918-): *Eleştirmeden Önce* (1918), *Çağının Şairi* (1960), *Turgut Uyar* (1961), *Günlerin Getirdiği-Götürdüğü* (Asım Bezirci ile, 1962), *Behçet Necatigil Üstüne* (1964).

AZİZ ÇALIŞLAR (İstanbul 1942-): *Gerçekçi Tiyatro Sözlüğü* (1978), *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü* (derleme, 1983), *Günümüzde Sanatsal Kültür ve Estetik* (1983).

YILMAZ ÇETİNER (Zonguldak 1927-): *İnanç Sömürücüleri Nurcular Arasında Bir Ay* (1964), *Bilinmeyen Arnavutluk* (1966), *Şu Bizim Rumeli* (1967), *Bir Yudum Çay İçin* (1968), *Mao'ya Tapanlar* (1969), *Rusya Seferi* (1969), *El Fateh* (1970).

HİKMET DİZDAROĞLU (Zile 1917-Ankara 1981): *Huzuri I* (1949), *Namık Kemal* (1952), *Cenap Şahabettin* (1953), *Abdülhak Hâmid* (1953), *Şinasi* (1954), *Ataç* (1962), *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (1962), *Türkçede Fiiller* (1962), *Ömer Seyfettin* (1964), *Müftüoğlu Ahmet Hikmet* (1965), *Ahmet Rasim* (1965), *Halk Şiirinde Türler* (1969), *Tümce Bilgisi* (1976), *Ziya Gökalp Üzerine Araştırmalar* (1981).

MEHMET H. DOĞAN (Adana 1931-): *Tekrarın Tekrarı* (1973), *100 Soruda Estetik* (1975), *Birikime Dayanmak* (1979).

İNCİ ENGİNÜN (İstanbul 1940-): *Türk Edebiyatında Shakespeare-Tanzimat Devrinde Tercüme ve Tesiri* (1977), *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi* (1978). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* (1983).

Sabahattin Eyuboğlu

Abdülbaki Gölpınarlı

AZRA ERHAT (İstanbul 1915- İstanbul 1982): *Mavi Anadolu* (1960), *İşte İnsan-Ecce Homo* (1969), *Mitologya Sözlüğü* (1972), *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı* (1976).

KONUR ERTOP (İstanbul 1936-): *Türk Edebiyatında Seks* (1977), *Türk Edebiyatında Emperyalizmle Savaşım* (1979).

SABAHATTİN EYUBOĞLU (Akçaabat 1908- İstanbul 1973): *Avrupa Resminde Gerçekçilik Duygusu* (M.Ş. İpşiroğlu ile, 1952), *Mavi ve Kara* (1960), *Yunus Emre'ye Selâm* (1966), *Yunus Emre* (1971), *Köy Enstitüleri Üstüne* (1979), *Bütün Yazıları 1* (1981), *Bütün Yazıları 2* (1982).

İSMET ZEKİ EYÜBOĞLU (Maçka 1925-): *Destanlar İçinde Fatih* (antoloji, 1963), *Divan Şiirinde Sapık Sevgi* (1968), *Türk Şiirinde Tanrı'ya Kafa Tutanlar* (1968), *Baki* (1972), *Anadolu İnançları* (1974), *Karadeniz Aşk Türküleri* (1976), *Şeyh Bedrettin ve Varidat* (1980), *Anadolu Uygarlığı* (1981), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik* (1981), *Geçmişin Yaşama Gücü* (1983).

FETHİ NACİ (Giresun 1927-): *İnsan Tükenmez* (1956), *Gerçek Saygısı* (1959), *On Türk Romanı* (1971), *Edebiyat Yazıları* (1975), *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme* (1981).

AKŞİT GÖKTÜRK (Van 1934-): *Edebiyatta Ada* (1973), *Okuma Uğraşı* (1979).

ORHAN ŞAİK GÖKYAY (İnebolu 1908): *Türklerde Karagöz* (1935), *Dede Korkut* (1938), *Dedem Korkut'un Kitabı* (1973), *Destursuz Bağa Girenler* (1982), *Kâtip Çelebi* (1982).

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI (İstanbul 1900-İstanbul 1982): *Melâmilik ve Melâmiler* (1931), *Kaygusuz Vize'li Alâeddin* (1933), *Yunus Emre* (1936), *Pir Sultan Abdal* (Pertev Naili Boratav'la, 1943), *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (1945), *Mevlâna Celalettin* (1952), *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik* (1953), *Divan Şiiri* (4 cilt, 1954-55), *Simavna Kadısı Şeyh Bedrettin* (1966), *100 Soruda Tasavvuf* (1969), *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (1969), *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi* (1971) vb.

VEDAT GÜNYOL (İstanbul 1912-): *Dile Gelseler* (1966), *Yeni Türkiye Ardında* (1966), *Devlet İnsan mı?* (1974), *Bu Cennet, Bu Cehennem* (1975), *Çalakalem* (1977), *Orman Işırsa* (1979), *Daldan Dala* (1982).

DOĞAN HIZLAN (İstanbul 1937-): *Yazılı İlişkiler* (1983), *Günlerde Kalan* (1983).

FAHİR İZ (İstanbul 1911-): *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (1964), *Türk Edebiyatında Nazım I* (1966, 1977).

ALPAY KABACALI (Antalya 1942-): *Türkiye'de Yazarın Kazancı* (1981), *Şair Eşref* (1983).

MEHMET KAPLAN (Sivrihisar 1915-): *Tevfik Fikret ve Şiiri* (1946), *Namık Kemal* (1948), *Tanpınar'ın Şiir Dünyası* (1964), *Şiir Tahlilleri I* (1954), *Şiir Tahlilleri II* (1965), *Nesillerin Ruhu* (1967), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar* (1976), *Edebiyatımızın İçinden* (1978), *Hikâye Tahlilleri* (1979).

FUAT KÖPRÜLÜ (İstanbul 1890- İstanbul 1966): *Tevfik Fikret ve Ahlâkı* (1918), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1920-21), *Bugünkü Edebiyat* (1926), *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit* (1928), *Türk Saz Şairleri Antolojisi* (1930, 1939, 1940), *Edebiyat Araştırmaları* (1966) vb.

CEVDET KUDRET (İstanbul 1907-): *Türk Hikâye ve Roman Antolojisi* (1945), *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (iki cilt, 1965, 1967), *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez* (1966),

➡

Levent Şahverdi Arşivi

Karagöz (3 cilt, 1968-70), *Ortaoyunu* (1973), *Abdülhamit Devrinde Sansür* (1977), *Bir Bakıma* (1977), *Örnekleriyle Edebiyat Bilgileri* (2 cilt, 1980), *Benim Oğlum Bina Okur* (1983).

AGÂH SIRRI LEVEND (Rodos 1894- Ankara 1978): *Edebiyat Tarihi Dersleri* (1932), *Eserler ve Şahsiyetler* (1940), *Divan Edebiyatı* (1940), *Nabi'nin Sürname'si* (1949), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları* (1949), *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavat-namesi* (1956), *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul* (1958), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ile Mecnun Hikâyesi* (1959), *Tarih Boyunca Türk Dili* (1961), *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı* (1962), *Türk Edebiyatı Tarihi I* (1973) vb.

MAHMUT MAKAL (Aksaray [Niğde] 1930-): *Bizim Köy* (1950), *Köyümden* (1952), *Memleketin Sahipleri* (1954), *Kuru Sevda* (1957), *17 Nisan* (1959), *Köye Gidenler* (1959), *Yer Altında Bir Anadolu* (1968), *Bizim Köy 1975* (1975), *Köy Enstitüleri ve Ötesi* (1979) vb.

MEMET FUAT (İstanbul 1926-): *Düşünceye Saygı* (1960), *Çağını Görebilmek* (1983).

CEMİL MERİÇ (Reyhanlı 1917-): *Hint Edebiyatı* (1964), *Bu Ülke* (1974), *Umrandan Uygarlığa* (1975), *Bir Dünyanın Eşiğinde* (1976), *Mağaradakiler* (1979), *Kırk Ambar* (1980).

BERNA MORAN (İstanbul 1921-): *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (1972), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* (1983).

RAUF MUTLUAY (Eskişehir 1925-): *100 Soruda Türk Edebiyatı* (1969), *100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı* (1970), *100 Soruda Edebiyat Bilgileri* (1972), *Türk Halk Şiiri Antolojisi* (1972), *50 Yılın Türk Edebiyatı* (1973), *Pas Demiri Yiyor* (1973), *Tanzimattan Günümüze Kadar Türk Şiiri Antoloji,* 1973), *Bende Yaşayanlar* (1977).

YAŞAR NABİ NAYIR (Üsküp 1908- İstanbul 1981): *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri* (1937), *Yıllar Boyunca* (1959), *Yıllar Boyunca Edebiyat Dünyamız* (1971) vb.

AHMET OKTAY (Ankara 1935-): *Bir Arayışın Yazıları* (1980), *Yazın, İletişim, İdeoloji* (1982), *Yazılanla Okunan* (1983).

FİKRET OTYAM (Aksaray [Niğde] 1926-): *Ha Bu Diyar* (1959), *Doğudan Gezi Notları*

Yaşar Nabi Nayır

Mustafa Nihat Özön

(1960), *Harran, Hoyrat, Mayın ve Irıp* (1961), *Uy Babo* (1962), *Topraksızlar* (1963), *Hu Dost* (1964), *Bir Karış Toprak İçin* (1965), *Oy Fırat Asi Fırat* (1966), *Korku ve Kaymakam Babo* (1968), *Can Pazarı, Vay Kurban, Hayvanlar ve İnsanlar* (1969), *Ne Biçim Amerika, Ne Biçim Rusya* (1970), *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları* (1975), *Karasevdam Anadolum* (1976), *Mayınlı Topraklar Üzerinde* (1977), *Adı Yemendir* (1981).

EMİN ÖZDEMİR (Kemaliye 1931-): *Yazma Tekniği* (1966), *Türkçe Öğretimi* (1968), *Dil Devrimimiz* (1969), *Öz Türkçe Üzerine* (1969), *Yazmak Sanatı* (Adnan Binyazar'la, 1969), *Erdemin Başı Dil* (1969), *Türk ve Dünya Edebiyatı* (1981), *Yazı ve Yazınsal Türler* (1981).

ATİLLA ÖZKIRIMLI (Konya 1942-): *Nedim* (1974), *Ahmet Haşim* (1974), *Tevfik Fikret* (1978), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (1982), *Yazılar I* (1983).

MUSTAFA NİHAT ÖZÖN (İstanbul 1896- İstanbul 1980): *Türkçede Roman* (1936), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (1938), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1941), *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü* (1954) vb.

CAHİT ÖZTELLİ (Erzincan 1910- Ankara 1978): *Zileli Şairler* (1944), *Karacaoğlan, Hayatı ve Şiirleri* (1970), *Yunus Emre* (1971), *Pir Sultan Abdal* (1971), *Evlerinin Önü* (halk türküleri, 1972), *Bektaşi Gülleri* (1973) vb.

AHMET HAMDİ TANPINAR (İstanbul 1901- İstanbul 1962): *Beş Şehir* (1947), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1949), *Yahya Kemal* (1962), *Edebiyat Üzerine Makaleler* (1969), *Yaşadığım Gibi* (1970).

MUZAFFER UYGUNER (Kandıra 1923-): *Sait Faik'in Hayatı* (1959), *Tarancı'nın Şiirleri Üzerine Düşünceleri* (1967), *Sait Faik Abasıyanık* (1964), *Yahya Kemal Beyatlı* (1965), *Halide Edip Adıvar* (1968) vb.

NERMİ UYGUR (İstanbul 1925-): *Felsefenin Çağrısı* (1962), *Dilin Gücü* (1962), *Dünya Görüşü* (1963), *İnsan Açısından Edebiyat* (1969), *Güneşle* (1969), *Yaşama Felsefesi* (1981).

SUUT KEMAL YETKİN (Urfa 1903- Ankara 1980): *Edebiyat Konuşmaları* (1944), *Sanat Meseleleri* (1945), *Edebiyat Üzerine* (1952), *Günlerin Götürdüğü* (1958), *Düşün Payı* (1960), *Yokuşa Doğru* (1963), *Edebiyatta Akımlar* (1967), *Türk Şiiri Üzerine Düşünceler* (1969), *Denemeler* (1972).

TAHSİN YÜCEL (Elbistan 1933-): *Dil Devrimi* (1968), *Yazın ve Yaşam* (1976), *Anlatı Yerlemleri* (1979), *Yazının Sınırları* (1982).

Levent Şahverdi Arşivi

EĞİTİM

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi

İlhan Tekeli

YÖK

Mete Tunçay

Çerçeve Yazılar

- **Türk Üniversitelerine Alman Beyin Göçü "1933-1945"**
- **Millî Eğitim Şûraları**
  Rıza Zelyut
- **Başlıca Eğitimciler**
  Rıza Zelyut

Bu konuda ayrıca *Aydınlar, Batılılaşma, Bilimsel Teknik Hayat, Felsefe Çalışmaları, Gençlik, Günlük Hayat (Devralınan Sosyal Hayat), İktisadi Düzen ve Sorunları (İktisadi Düşünce ve Politika Tartışmaları)* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi

İlhan Tekeli

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar eğitim sisteminin değişimi salt eğitim kurumlarının değişmesi anlatılarak incelendiğinde, bu değişmenin nedenine inilmemiş olur. Değişmenin dinamiğini kavrayabilmek için, eğitim kurumlarının değişmesini toplumsal değişmeyle ilişkilendirmek gerekir. Bunun için de eğitim-toplum ilişkilerine nasıl bir model içinde yaklaşıldığını başlangıçtan belirlemekte yarar vardır. Eğitimin toplumdaki başlıca işlevi 1) kültür-değer-ideoloji; 2) bilgi; 3) hüner aktarmaktır. Bu niteliğiyle eğitim, var olan toplumsal düzendeki üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin ideolojilerinin yeniden-üretilmesinde rol oynamaktadır. Kuşkusuz bir toplumdaki ideoloji, bilgi ve hüner aktarma işlevleri yalnızca eğitim kurumları içinde yer almaz. Bunlar, aileden işyerine, meslek örgütlerine vb. uzanan kurumlar zinciri içinde değerlendirilmelidir.

Genellikle bir toplumun eğitim kurumlarının toplumsal yapısının özelliklerine göre biçimlendiği söylenebilir. Bir toplumun teknolojik düzeyinin, toplumsal işbölümünün niteliklerinin, sınıfsal yapısının, dış ilişkilerinin biçiminin herbiri eğitim sisteminin belirlenmesine katkılarda bulunacaktır. Ama en belirgin belirleyiciliğin sınıfsal yapıdan doğduğu söylenebilir. Eğitim, hem aktardığı bilgi ve hünerle toplumsal işbölümünü etkileyerek, hem de aktardığı ideoloji ile kişilerin toplum içinde kendi yerini değerlendirmesini ve beklentilerini belirleyerek, toplumun sınıf yapısının yeniden-üretilmesinin araçlarından biri olmaktadır. Bu nedenle bu incelemede her dönemde sadece sınıfsal yapı/eğitim örgütlenmesi ilişkisinin kurulmasıyla yetinilecektir.

16. Yüzyıl Klasik Osmanlı Yapısında Eğitimin Örgütlenmesi

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda, organik enerjiye dayanan bir üretim ve ulaştırma teknolojisinin sınırları içinde örgütlenmişti. Bu yapı içinde sınırlı bir artı-ürün doğuyordu. Artı-ürünün sınırlılığı hem toplumdaki sınıfsal farklılaşmayı, hem de konumuz açısından eğitim işlevlerine ayrılabilecek kaynakları belirlemesi bakımından önem kazanır.

Osmanlılarda toplumsal farklılaşmayı dört sınıfa indirgeyerek inceleyebiliriz. Bu sınıflar sultana yakınlık derecelerine göre a) askeri sınıf; b) ilmiye sınıfı; c) tüccarlar ve sanatkârlar; d) köylü veya reaya olmak üzere sıralanıyordu.

Osmanlı toplumunun bu yapısının yeniden-üretimi için ne tür bir eğitim örgütlenmesine gittiğini görelim. Önce belirtilmesi gereken konu, sınırlı artı-ürüne sahip bir toplum içinde çok geniş bir eğitim örgütlenmesinin doğamayacağıdır. Bu nedenle Osmanlı toplumunda eğitim kurumsallaşması, büyüklüğü sınırlı olan askeri sınıf ile ilmiye sınıfına yönelmiştir.

Askeri Sınıfın Eğitimi: Osmanlı toplumunda askeri sınıf iki kaynaktan beslenmektedir. Bunlardan birincisi babadan oğula geçiş yolu, ikincisi ise devşirme yoludur. Devşirme yolu, esas olarak merkezi orduyu oluşturmakta kullanılıyor ve bu sürecin içinde sivrilenler üst kademelere ulaşabiliyordu. Devşirme kanalına giren genellikle Müslüman olmayan milletlerin çocukları bu kanalda savaş pratiğine ilişkin hünerler kazanırken, ideolojik olarak da dönüşüm geçiriyor, sultana sadık "kul"lar haline geliyor, Müslüman oluyorlardı.

Acemioğlanlar Kışlası, Mehterhane, Cambazhane bu nitelikte askeri okullardır. Benzer şekilde *Tophane, Kılıçhane, Tüfekhane* de askeri sanat okulları olarak işlev görmektedir. Bu kurumlarda eğitim ve pratik farklılaşmamış bir durumda içiçedir. Merkezi orduya kaynak sağlayan bu kurumlarda seçkinleşenler saray içindeki *Enderun*'a gitmektedir. Enderun'da eğitim çok daha farklılaşmıştır. Bu okul Fatih tarafından Topkapı Sarayı içinde açılmıştır. Sarayda Enderun'un yanı sıra, *Meşkhane* ve *Şehzadegân* gibi iki okul daha vardır. Bu okullarda öğretilen, İslam dini, iyi insan ilişkileri kurma yolları, adab-ı muaşeret, ata binmek, ok atmak ve musikidir. Sarayın mimarı, nakkaşı, ressamı, hattatı, kâtibi, imamı, müezzini, müneccimi, müverrihi, şairi, bilim adamı, silahşörü, hanendesi, sazendesi, nüktedanı ve hatta dalkavuğu bu kurumlarca yetiştirilirdi. Enderun'dan çıkanlar, askeri sınıfın üst kademelerini oluşturan veziriazamlık, kaptan paşalık, yeniçeri ağalığı, eyalet valiliği, sancak beyliği gibi görevlere getirilirlerdi.

Askeri sınıfa babadan oğula geçiş yoluyla gelenlerin eğitimi kendi konakları içinde olmaktaydı. Bu konaklar salt konut işlevi görmeyip aynı zamanda devlet hizmetinin yürütüldüğü yerlerdir. Bu nedenle konakların gayet geniş bir kapı halkı vardır. Bunlar devlet hizmetlerini görürler ve bu hizmetleri görecek kişiler de

Levent Şahverdi Arşivi

konakta bir tür usta-çırak ilişkisi içinde yetişirdi.

İlmiye Sınıfının Eğitimi: Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfı, salt eğitim işlevinde uzmanlaşmış kurumlar olan *medreselerde* yetiştiriliyordu. Medrese eğitimi, ilmiye sınıfının din görevlisi, yargı organı ve medrese hocası olarak yükleneceği görevleri için gerekli bilgi, değer ve normları aktaran bir seçkinler eğitimi niteliğindeydi. Medreseler arasında bir kademelenme vardı. Bir kademe medrese eğitimi bitirilince diğerine geçiliyordu. Eğitimin her kademesine tekabül eden bir ilmiye sınıfı görevi vardı: Kadı, kadı-asker, şeyhülislam vb. gibi. Eğitim sürekliydi. Eğitimin belli düzeyinde bir görev alan bir ilmiye sınıfı üyesi bu görevde belli bir süre kaldıktan sonra medreseye dönüyor, eğitimine devam ediyor ve eğitimde ulaştığı düzeye göre yeni bir göreve atanıyordu. Medreselerin uzun ve az sayıda kişi yetiştiren eğitim süreci, Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfının büyüklüğünü denetleyici bir işlev görüyordu. Medreselerde eğitim dili Arapça'ydı, ne Farsça ne de Türkçe okutulmaktaydı. Medreseler vakıflardan sağladığı gelirle öğrencilerinin yeme, yatma yeri gereksinimlerini sağlamaktaydı. Medrese eğitim kademelenmesi okutulan kitaplar üzerine kurulmuştur. Bir medrese kademesine geçmek belli kitaplardaki bilgiyi öğrenmek demektir. Sistem, müderrisin değişiklik yapmasına tamamen kapalıdır.

Tüccar, Sanatkâr ve Köylülerin Eğitimi: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüccar ve sanatkârlar "lonca"lar halinde örgütlenmişlerdir. Loncanın ideolojik kurumsal düzeni, lonca içinde yer alanların yeterli hünerler ve uygun ideolojik yönelimler kazanmasını sağlamayı amaçlamıştır. Lonca hem usta çırak ilişkisi içinde eğitimi düzenleyici, hem de üretimi denetleyici işlevleriyle birlikte, bu sınıfın toplumun dengesini bozucu eğilimler kazanmadan yeniden-üretilmesinin temel aracı olmaktadır.

Osmanlı toplumundaki köylü ya da reaya sınıfının ise özel bir eğitim kurumu yoktur. Bu sınıf üyelerinin üretime ilişkin bilgileri ve topluma ilişkin değerleri edinmesinde, aile temel kurum olmaktadır.

Sıbyan Mektebi: 16. yüzyılda bütün eğitim kademelerinin öncesinde bir başlangıç kademesi vardır. Bunlar *sıbyan mektepleri*dir. 4-6 yaş arasında kız ve erkek çocukların birlikte okuduğu bu okullarda Kuran okuma, din pratiği, namaz sureleri, biraz da "yazı meşki" öğretilirdi. Askeri sınıf üyeleri ya da halk, işbirliği içinde bu okulları koruyor ve yaşatıyordu. Sıbyan mektepleri, bu haliyle, çocuğun toplumdaki dinsel sosyalizasyonunu sağlıyordu, lonca çıraklığına, medreselere vb. hep sıbyan mektepleri sonrasında gidiliyordu.

Zaviyeler, Tekkeler, Dergâhlar: Klasik Osmanlı düzenindeki tüm eğitim kurumları bu sayılanlar değildir. Bunların dışında *zaviyeler, dergâhlar* ve *tekkeler* vardır. Bu kurumlar, çok değişik işlevleri birden yerine getirirler. Toplumun esas ideolojik çizgisinden farklılıklar gösteren özel ideolojiler aktarırlar; musiki, raks ve bedensel hünerler öğretirler. Ayrıca, konaklama ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirirler. Bu nitelikleri ile bu kurumlar toplumun hâkim kültürel örüntüsüne karşı-kültürün geliştirdiği ve yeniden-üretildiği kurumlardır. İmparatorluk, Bektaşilik örneğinde olduğu gibi bir çok halde bu karşı-kültürleri de toplumda işlevsel hale getirebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıldaki Dönüşümün Eğitimin Örgütlenmesine Etkileri

Avrupa'da kapitalizmin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmiş olması ve bu gelişmeler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde aşama aşama kurulan emperyalist denetim, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamikleriyle birleşerek, sınıflar ve uluslararası farklılaşmasında önemli değişmeler doğurmuştur.

Bürokrasinin Gelişmesi: Önce Osmanlı sınıfsal yapısının dönüşümünü en üst kademeyi oluşturan yöneticilerden başlayarak inceleyelim: 17. ve 18. yüzyılda ayanların güçlenmesiyle askeri sınıf üyesi merkezi yöneticiler artı-ürünü yerel güçlerle bölüşmek zorunda kalmışlardı. 19. yüzyılda ayanlar denetim altına alınıp, merkezi yönetim tekrar hâkim hale gelirken "askeri sınıf" üyeleri de nitelik değiştir-

MEDRESELER: Osmanlı devletinde "ilmiye" sınıfı medreselerde yetiştirilirdi. Bu kurumlarda öğretim dili Arapçaydı. Medreseler, önemli bir değişikliğe uğramadan 20. yüzyıla kadar geldi. 1909 yılında yapılan medrese ıslahatı ile Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Farsça da öğretim dili olarak kabul edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

diler. Artı-ürüne doğrudan el koyamayan maaşlı bürokratlar haline geldiler. Tanzimat'la gelen yeni merkezi yönetim biçimi, eski yapıya göre çok daha geniş ve yetişmiş bir bürokrasiyi gerektiriyordu. Bu bürokrasi, devletin kazandığı yeni işlevleri görecek bilgi ve beceriye sahip olmalıydı. Ayrıca çok daha büyük sayıda görevliye gereksinim duyuluyordu. Hem sayı, hem de nitelik bakımından bu kadroların geleneksel eğitim kurumları içinde yetiştirilmesine olanak yoktu. Yeni kurumlar oluşacak, bu kurumlar içinde hem ordu, hem sivil yönetim, hem de yargı hizmetleri için yeni bürokrasi yetiştirilecektir.

İlmiye Sınıfının Düşüşü: Osmanlı İmparatorluğu'nun sınıfsal modeli içinde ikinci kademeyi oluşturan ilmiye sınıfı, bütün milletler içinde de kaybeden sınıf oldu. İmparatorlukta yönetim merkezileşirken ilmiye sınıfının dayandığı vakıf kaynaklarının denetim altına alınması, ilmiye sınıfının yönetimsel ve yargısal işlevlerinin önemli bir kesimini kaybetmesi, İmparatorluğun yeni bürokrasisinin medrese dışında yetiştirilmesi zorunluluğu dolayısıyla devletin kaynaklarını mekteplere yöneltmesi, bu sınıfın etkinliğini azaltmıştır.

Tüccar ve Sanatkârların Durumu: Geleneksel Osmanlı sınıf şeması içinde yer alan ticaret ve sanatkârlar kesiminin geçirdiği evrim Osmanlı ekonomisinin gelişmekte olan kapitalist Batı ile kurduğu ilişkiler tarafından biçimlendi. Tüm Akdeniz ticaretine egemen olan İngiliz, Fransız, Hollanda ve Rus sermayesi 17., 18. ve 19. yüzyıllarda ihtiyaç duyduğu aracıları Müslüman olmayan tüccarlardan seçtiğinden, Batı ticaretinin gelişmesine paralel olarak geleneksel Doğu ticaretinin gerilemesi Müslüman tüccar kesimin de gelişmesini sınırlandırdı. Sanatkârlar ise, 17. ve 18. yüzyıllardaki duraklamadan sonra 19. yüzyılda sanayi devrimini tamamlayan Batı sanayiinin rekabetine dayanamayıp hızlı bir gerileme sürecine girdiler.

Reaya: Geleneksel Osmanlı toplum şemasındaki dördüncü grup tarımsal üretimle uğraşan reayadır. Kırsal kesimde reaya, Arazi Kanunnamesi'nden sonra toprak sahibi olmuştur, ama durumunda önemli bir değişme yoktur. Tarımsal üretimin dış ticarete açılmasının kırsal kesimde getirdiği en önemli değişiklik, büyük toprak sahipliğinin doğmasıdır. Osmanlılar, yabancılar elinde büyük toprak sahipliğinin oluşmasına oldukça duyarlık göstermişlerdir. Böylece Müslüman milletler arasında ticaretle bütünleşmiş, kırda oturmayan büyük toprak sahibi "eşraf" doğmuştur. Büyük toprak sahipliğinin doğuşuna paralel olarak, topraksız köylü ve mevsimlik işçilik de ortaya çıkmıştır. Tabii bu oluşum kentteki ucunu da beraberinde getirmiş, kentte varlıklarını marjinal işlerde sürdüren bir grup da doğmuştur.

Sınıfların Yeni İdeolojik Konumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği bu sınıfsal dönüşüm, her sınıf için yeni ideolojik konumların doğmasına neden oldu. Toplumun yaşadığı bu dönüşüme karşı toplumda üç yeni vaziyet alış ortaya çıktı. Birinci grupta, özellikle Müslüman olmayan milletler içinde yükselen ticaret burjuvazisi etrafında oluşan ayrılıkçı "ulusculuk" akımları sayılabilir. Klasik dönemin din esaslı millet kavramı, yerini modern "ulus" kavramına bırakmaya başlayacaktır. Bu gruplar, kültürel düzeyde de, Batı yaşantısını ve değerlerini sisteme getirmeye çalışacaklardır. İkinci grupta ise Müslüman kesim içinde Tanzimat sonrası gelişen bürokrasi, gelişme olanağı sınırlı kalan ticaret sermayesi ve eşraf kesiminin birleştiği ideolojik çizgi sayılabilir. Bunlar ülkedeki kapitalist gelişmenin işlevsel kıldığı gruplardır. Batı'yı ve kapitalistleşme sürecini yadsımamakta, sadece bunun yabancıların ve Müslüman olmayanların denetiminde olmasını yadsımaktadırlar. Batı'yı kendi özlemlerine göre, kendi işbirlikleriyle getirmek isteyeceklerdir. Bu ideolojik çizgi, kendi gelişme dinamiği içinde Tanzimat'tan başlayarak Birinci ve İkinci Meşrutiyet'i gerçekleştirecek, İttihat ve Terakki içinde Türk Milliyetçiliğine dönüşecek, milli burjuva yaratmaya çalışacaktır. Üçüncü grubu ise toplumun yaşadığı dönüşüm sürecinde kaybedenler oluşturacaktır; ilmiye sınıfı, sanatkârlar ya da lonca üyeleri vb. Bunların dünya görüşü, içinde bulundukları yeni sınıfsal konum yüzünden, eskinin canlandırılması temel özlemine dayanıyordu. Laik gelişmeler karşısında bu bakımdan sarılınacak kurum, "din"di. Böylece bu grubun tutucu ideolojisi ve önderliğini ettiği toplumsal akımlar din etrafında kümeleniyordu.

19. yüzyıldaki sınıfsal dönüşüme koşut olarak ortaya çıkan bu üç görüşün eğitime yansımasını Ziya Gökalp şöyle anlatmaktadır: *"Diğer milletlerin maa-*

KİTLE EĞİTİM KURUMU OLARAK TEKKELER: Osmanlı toplumunda kitleye dönük en yaygın eğitim kurumu tekkelerdi. Bunlar toplumun egemen ideolojik çizgisinden farklılıklar gösteren özel ideolojiler aktarırlar; musiki, raks ve bedensel hünerler öğretirler; ayrıca konaklama ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirirlerdi. Bu nitelikleriyle, toplumun hâkim kültürel örüntüsüne karşı kültürün geliştirildiği ve yeniden-üretildiği kurumlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

rifi milli bir mahiyette olduğu halde, bizim maarifimiz kozmopolit bir halde bulunmaktadır. Maarifimizin kozmopolit olduğunu anlamak için ciddi tetkiklere yüzum yoltur. İstanbul'daki kitapçı dükkânlarına, darüttedrislere, tasnifkâr bir nazarla bakmak kâfidir. İstanbul'da üç türlü kitapçı vardır: Birincisi sahaflar, ikincisi Beyoğlu kitapçıları, üçüncüsü Bâbıâli caddesindeki kitapçılar. Sahaflardaki Arap ve Acem maarifine, Beyoğlu kitapçılarındaki Avrupa maarifine aittir. Bâbıâli caddesindeki Tanzimat maarifi ise, bu evvelkilerin perişan tercümelerinden, acemicesine intikal ve taklitlerinden mürekkeptir.''

Yabancı Okullar

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni siyasal etki alanları oluşturmak ya da var olan etki alanlarını korumak isteyen "Büyük Güçler", İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde kültürel kurumlar ve okullar kurmaya giriştiler. Böylece bir yandan kendi etkinliklerini yaymayı kolaylaştıran bir kültürel çevre oluşturmayı amaçlıyorlar, öte yandan, bu süreç içinde kendi etkilerinin yayılmasında aracı olacak kişileri yetiştiriyorlardı.

Bu okullarda kültürel etkilenme iki boyutluydu. Birinci boyut, her yabancı gücün kendi dilini yaymasıydı. Bu, aracı grupları oluşturmak için gerekliydi. İkinci boyut dinseldi. Bu okullar ve kültürel kurumlar, genellikle misyonerlerin eliyle yaygınlaştırıldığı için, dinî boyut da çok önem kazanıyordu. Batı'nın büyük güçlerinin ülkelerinde eğitim laikleşirken, bunların Osmanlı İmparatorluğu'nda açtıkları okullarda anti-laik bir hava söz konusuydu. Batı bilgisi Osmanlı İmparatorluğu'na bu okulların dinî süzgecinden geçtikten sonra sokulmak isteniliyordu.

19. yüzyılın sonunda ülkede, *İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan, Rus, Avusturya-Macaristan* ve *İtalyan* okulları vardı. Bu okullara ilişkin bazı bilgileri burada özetlemekte yarar vardır.

• *İngiliz Okulları:* Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkileri çok gerilere uzanmasına karşın, İngiliz okullarının sayısı diğer "Büyük Güçler"inkine göre daha azdı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiliz okullarının sayısı otuz kadardır. Toplam öğrenci sayısı 2996'dır. Bunlar İngilizlerin kendilerine etki alanı olarak seçtikleri Mezopotamya ve Ege yöresinde yoğunlaşmışlardır.

YABANCI OKULLAR: Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni siyasal etki alanları oluşturmak ya da varolan etki alanlarını korumak isteyen güçlü ülkeler, çeşitli bölgelerde kültürel kurumlar ve okullar açtılar. Amaçları, etkinliklerini yaymayı kolaylaştıracak bir kültürel çevre oluşturmaktı. Bunların en ünlüsü, İstanbul Boğaziçi'nde açılan Robert Kolej'di. Bu okulun binaları 1971'de Boğaziçi Üniversitesi'ne devredildi.

• *Fransız Okulları:* Fransız etkisi İngiliz etkisine göre daha yaygındı. Fransız okulları dinî kuruluşlarca geliştirilmişti ve bu kuruluşlara göre farklı adlar alıyorlardı. Bunlardan Cizvit okullarının sayısı Birinci Dünya Savaşı öncesinde 37'ye, öğrenci sayısı 6565'e yükselmişti. Cizvitler Beyrut'ta Saint Joseph Üniversitesi'ni de açmışlardı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kapuçin okullarının sayısı 13'e, öğrenci sayısı 635'e yükselmişti. Suriye ve Filistin'de yoğunlaşan 16 Fransisken okulunda 1300'e yakın öğrenci bulunuyordu. Musul ve Kerkük'teki az sayıda Dominiken okulunda 500 kadar öğrenci vardı. Hıristiyan Frer okulları Trabzon, Erzurum, İstanbul ve İzmir yöresinde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Bu kuruluşun İzmir'de 5, İstanbul'da 13 okulu vardı. Bu örgütün en çok tanınan okulu 1870'de Kadıköy'de açılan Saint Joseph kolejidir. Frerler bu kolejde 1903'te bir ticaret enstitüsü kurmuştu. 1909'da yönetimi İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası'na geçen bu enstitüde ticari ve mali mesleklere öğrenci yetiştiriliyordu. Bunların Düyun-u Umumiye'de, Reji İdaresi'nde vb. yerlerde çalışması bekleniyordu. Faaliyetini Diyarbakır ve Elazığ bölgesinde yoğunlaştıran Fransisken

Levent Şahverdi Arşivi

Hemşirelerinin 7 okulunda 670 öğrenci bulunuyordu. Saint Vincent de Paul'un Hemşirelerinin okulları Trabzon, İzmir, İstanbul, Suriye ve Filistin'de yoğunlaşmıştı. Sadece İzmir civarındaki okullarda 1200 öğrenci vardı. 1905 yılından itibaren Fransızlar laik eğitim kurumları da kurmaya başlamıştır. "Mission Laique Française", Selanik'te bir lise, bir ticaret mektebi, genç kızlar için yardımcı kurslar ve bir ilkokul açtı. Ayrıca Beyrut'ta bir okul açtığı gibi bazı laik okullara da nakdî yardımlarda bulunuyordu.

• *Amerikan Okulları:* Amerikan okulları da misyonerler aracılığıyla ve daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiştir. En güçlü örgütleri "American Board of Mission" olmuştur. Sonradan buna "The Near East Relief" eklenmiştir. 1895 yılında Amerikan okullarının sayısı 435'e ulaşmıştı. Bu okullar özellikle Beyrut, Amman, Hama, Şam, Harput, Sivas ve Amasya'da kümelenmişti. Bu okullarda 2000'den fazla öğrenci okuyordu. 1909'da sadece Suriye'nin köy ve şehirlerinde 147 Amerikan okulu vardı. Bu sistemin Beyrut'ta -biri Amerikan Üniversitesi olmak üzere- iki yüksek okulu vardı. Amman'da ayrıca bir koleji bulunuyordu. Amerikan okullarının Cumhuriyet'i daha yakından ilgilendiren iki örneği, Robert Kolej ile Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'dir.

• *Alman Okulları:* Kapitalist merkezin ancak 1870'den sonra bir parçası haline gelen Almanya, daha çok Mezopotamya ve Filistin üzerinde etkili olmak istemiştir. 1868'de İstanbul'da bir Alman Lisesi, İzmir'de iş okulu niteliğinde bir enstitü kurulmuştur. Ayrıca Beyrut'ta bin öğrencinin devam ettiği yedi Alman okulu vardı. Kudüs'te de dört Alman okulu faaliyetteydi.

• *İtalyan Okulları:* Ancak 19. yüzyılın sonunda emperyalist bir denetim kurmak için girişimlerde bulunacak hale gelen İtalya, okullarını dinî kuruluşlar aracılığıyla değil, doğrudan devlet eliyle kuruyordu. Türkiye'de birkaç ilkokul açtı. Bunların öğretim kadrosu doğrudan İtalyan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanıyordu.

• *Öteki Okullar:* Ruslar ise Nazaret ve Kudüs'te birer lise ile birkaç ilkokul açmışlardı. Bunların dışında, özellikle Ermeni Gregoryen okullarında etkiye sahiptiler. Yabancı okullar arasında Avusturya-Macaristan'ın açtığı okullarda vardır.

Yabancı Okullarla İlgili Tedbirler: Bu gelişmeleri özetlemek gerekirse, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim bakımından yabancı güçler arasında tam bir yarışma alanı haline geldiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern eğitimin doğuşu ve gelişmesi genellikle askeri başarısızlıklara bir çözüm bulma kaygısıyla açıklanır. Bu açıklamalar doğrudur ama yeterli değildir. Müslüman kesim dışında olan eğitim gelişmesinin, Müslüman kesimde, bu gelişmenin sonuçlarından kendisini koruyabilmek için, eğitim gelişmesini yaygınlaştırmak gereksinmesi yaratma etkisini de gözönünde tutmak gerekir.

Müslüman kesim, kendi dışındaki eğitim değişmelerini zaman zaman sınırlamak ve denetim altına almak istemiştir. İlk denetim, misyoner okullarının istediğince öğrenci alarak eğitim yapmasını engellemek şeklinde olmuştur. Önce bu okullarda okuyacak öğrencilerin ilk eğitimlerini Osmanlı okullarında yapmaları koşulu getirilmiştir. Osmanlı İmpara-

Türk Üniversitelerine Alman Beyin Göçü "1933-1945"

1933'te Nazilerin iktidarı ele geçirmesi üzerine siyasal ve "ırksal" nedenlerle Almanya'dan (ve 1938'den sonra Avusturya'dan) ayrılmak zorunda kalan bilim adamlarının bir kısmı, Türkiye'ye gelerek, genç Cumhuriyetin yüksek öğrenim sistemi içinde görev aldılar. İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar süren bu "beyin göçü", Türkiye'nin çağdaş akademik kurum ve geleneklerinin biçimlenişinde belirleyici öneme sahiptir. Tanzimat'tan bu yana Türkiye'nin Batı'ya yönelik kültür hayatında Fransız etkisi hâkim olduğu halde, Cumhuriyet üniversitelerinin oluşumunda ağırlıkla Alman akademik geleneğinin etkileri görülür. Ancak 60 ve 70'li yıllarda, örneklerini ABD'den alan Orta Doğu Teknik ve Boğaziçi Üniversitelerinin gelişmesiyle, bu yapıya yeni bir boyutun eklendiği söylenebilir.

1933 Üniversite Reformu

Yükseköğretim kurumlarının çağdaş gereksinmelere uyacak şekilde yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalar, Atatürk ve Maarif Vekili Dr. Reşit Galip önderliğinde, 1933 başında başlatıldı. Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche, reform gereksinme ve olanaklarını araştırmak ve kadro, fakülte, ders ve sınavların düzenlenmesi, enstitü, klinik ve benzeri kurumların kurulması veya genişletilmesi gibi konularda bir ön proje hazırlamakla görevlendirildi. O sırada Alman üniversitelerinde Nazilerin giriştiği geniş temizlik sonucunda açıkta kalan uzman kadrolardan yararlanma önerisi, Malche ve Frankfurt'ta patoloji profesörü iken -"komünizm" suçlamasıyla- üniversiteden çıkarılan Dr. Philipp Schwartz tarafından ortaya atıldı. Öneri, Atatürk'ün desteğiyle kabul edildi. Darülfünun çevrelerinden gelen muhalefeti etkisiz hale getirmek için, 31 Mayıs 1933'te çıkarılan bir kanunla Darülfünun resmen feshedilerek, İstanbul Üniversitesi adıyla yeniden örgütlendi. Bunu izleyen aylarda, aralarında dünyaca ünlü isimlerin de bulunduğu 70 kadar Alman bilim ve sanat adamı yeni İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara'daki Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde görevlendirildiler. Görevlendirilenlerin hemen tümü, liberal veya sosyal demokrat görüşlerinden ya da Musevî veya Katolik kökenlerinden ötürü Nazilerin baskısına maruz kalmış, üniversitelerden atılmış, hatta hayatları tehlikeye girmiş aydınlardı. 1940'ların sonuna kadar öğretim üyesi, araştırmacı, danışman ve yönetici olarak Türkiye'de çağdaş anlamda bir üniversite hayatının temellerini attılar; kendilerinden sonraki kuşağın bilim, hukuk, tıp, mimarî, müzik alanındaki önderlerini yetiştirdiler.

Üniversitede Görev Alanlar

"Alman beyin göçü"nün etkilemiş olduğu alanların başında tıp sayılabilir. Bu alanda önde gelen isim ise şüphesiz ünlü -ve daha sonra Amerika'da ününü daha da artıracak olan- operatör Rudolf Nissen'dir. Nissen'in yanısıra, jinekolojinin dünya çapındaki ilk öncülerinden Wilhelm Liepman; ensülini keşfedenlerden, iç hastalıkları uzmanı Erich Frank; daha sonra Münih Üniversitesi Rektörü olan, deri ve cinsi hastalıklar uzmanı Alfred Marchionini; ve oftalmolog (göz hastalıkları uzmanı) Joseph Igersheimer sayılmalıdır. Almanya'da sistematik diş hekimliğinin öncülerinden biri olarak ün kazanan -ve sol- sosyalist siyasal etkinliklerinden dolayı kapatıldığı toplama kampından kaçarak Türkiye'ye gelen- Alfred Kantorowicz, yıllarca İstanbul Dişçilik Fakültesi'nin "temel direği" olarak anılacaktır. Adı geçenlerden başka, kulak-burun-boğaz uzmanı Karl Hellmann, radyolog Friedrich Dessauer ve Max Sgalitzer, kulak uzmanı Max Meyer, operatör Eduard Melchior, pediatrist Albert Eckstein, fizyolog Hans Winterstein, patolog Philipp Schwartz ve Siegfried Oberndorfer, Hıfzısıhha Enstitüsü Müdürü olan hijyenist Julias Hirsch, kimyacı Werner Lipschitz ve Felix Haurowitz, çoğunlukla on yıldan uzun bir süre İstanbul ve Ankara Tıp Fakültelerinde görev aldılar.

İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ders veren

Levent Şahverdi Arşivi

mülteci öğretim üyeleri, medeni hukuk ve Roma Hukuku Profesörü Andreas Schwarz, kamu hukuku profesörü Richard Honig, devletlerarası hukuk profesörü Karl Strupp ve ticaret hukuku profesörü Ernst Hirsch idi. Bunlardan özellikle Hirsch, Türkiye'de iken yazdığı eserlerle uluslararası üne kavuşacak ve savaştan sonra Berlin Üniversitesi'nde rektör seçilecektir.

Türkiye'de çağdaş iktisat öğreniminin temellerini atan ve daha sonra İktisat Fakültesi'ne dönüşecek olan İstanbul İktisat Enstitüsü'nü kuranlar da, kendi alanlarında dünyanın önde gelen isimleri arasında bulunan beş (1938'de Dobretsberger'in de katılmasıyla, altı) Alman bilim adamıdır. Bunlar arasında ön sırayı, Türk gelir vergisi rejiminin mimarı olan, maliyeci Fritz Neumark alır. Diğerleri, neo-klasik iktisadın son büyük temsilcilerinden, kuramcı Wilhelm Röpke; iktisat tarihçisi, sosyolog, kültürbilimci ve *"Günümüzün Yeri"* adlı dev yapıtın yazarı Alexander Rüstow; ünlü liberal kuramcı ve politikacı Gerhard Kessler ve Türkiye'de çağdaş işletme biliminin kurucusu olan Alfred Isaac'tır. Röpke'nin 1938'de Türkiye'den ayrılması üzerine, yerini, Avusturya'da orta-sol hükümetlerde bakanlık ve Graz Üniversitesi'nde rektörlük yapmış olan ve Naziler tarafından tutuklanmak üzere iken Türkiye'ye gelen kamu iktisatçısı Josef Dobretsberger almıştır.

İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde görev alan Alman mültecilerinin başında, Carnap ve Schlick ile birlikte neo-pozitivizmin ve modern mantığın kurucularından olan filozof Hans Reichenbach gelir. Reichenbach 1939'da Amerika'ya giderek, bu ülkede de felsefe disiplininin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Yine Edebiyat Fakültesi'nde ders veren, ancak kısa bir süre sonra Amerika'ya geçen ünlü bir isim, edebiyat kuramcısı ve romanist Leo Spitzer'dir. Bu ikisine ek olarak edebiyat kuramcısı Erich Auerbach, felsefe tarihçisi Ernst von Aster, klasik filolog Walther Kranz ve psikolog Wilhelm Peters de Edebiyat Fakültesi'nde görev aldılar. Aynı fakülte bünyesindeki Şark Dilleri ve Edebiyatları bölümünde ders veren ünlü oryantalist Helmut Ritter ise, mülteci olmamakla birlikte, vicdanî nedenlerle Nazi Almanyası'nı terk edenler arasındaydı. Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde de,başta Asurolojinindünya çapında en önemli temsilcisi Benno Landsberger olmak üzere, Hititolog Gustav Güterbock,Sinolog Wolfram Eberhard veHindologWalter Ruben çalıştılar.

İstanbul Fen Fakültesi'nde hocalık yapanlar arasında, probablite kuramı üzerinde önemli eserleri olan -ve liberal görüşlerinden dolayı Almanya'da üniversiteden uzaklaştırılan- matematikçi Richard von Mises, kimyacı Fritz Arndt ve Friedrich Breusch, fizikçi Harry Dember, botanikçi Alfred Heilbronn ve -Manyas'taki Kuş Cenneti'ni keşfeden- zoolog Curt Kosswig'i anmak gerekir.

İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'nde (sonradan İTÜ) on yılı aşkın bir süre ders veren, bu arada Ankara'da yeni TBMM binasını inşa eden ünlü Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister, Nazi işgali üzerine ülkesini terk etmek zorunda kalanlardandır. Yine Mühendis Mektebi'nde, kent planlamacısı Gustav Oelsner ve mimar Rudolf Belling 1933-45 yıllarında profesörlük yapmışlardır. Ancak kent planlaması ve belediyecilik alanında en önemli isim, hiç şüphesiz sosyalist (daha önceleri komünist) politikacı, idareci ve akademisyen Ernst Reuter'dir. 1933'te milletvekili iken toplama kampına atılan Reuter, kaçarak Türkiye'ye sığınmış, İktisat ve Ulaştırma Bakanlıklarında uzmanlık ve Mülkiye'de kent idaresi profesörlüğü yaptıktan sonra, 1945 sonrasında Almanya'ya dönerek Batı Berlin Belediye Başkanı seçilmiştir.

BEYİN GÖÇÜ: Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Alman üniversitelerinde siyasal ve "ırksal" nedenlerle çok sayıda öğretim üyesi tasfiyeye uğradı. Açıkta kalan bu uzman kadroların bir kısmı Türkiye'ye gelerek çağdaş akademik kurum ve geleneklerin üniversitelerde yerleşmesinde önemli bir rol oynadılar. İktisatçı Prof. Kessler (solda) bunlardan biridir. Umberto Ricci (sağda) ise Mussolini rejiminden kaçarak Türkiye'ye gelen bir İtalyan bilim adamıdır. Ünlü birer iktisatçı olan Ricci ve Kessler İstanbul İktisat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptılar.

Kaynak: Fritz Neumark, Boğaziçine Sığınanlar, *İÜ İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını: 1982.*

torluğu, 1888'de hükümetten izin almadan kapılarını herkese açan misyoner okullarını kapatmıştır. Bu sistem üzerindeki ilk ciddi denetim, 1915 yılında çıkartılan Mekâtib-i Hususiye Nizamnamesi ile getirilmiştir. Nizamname ile Türkiyeli cemaat ve cemiyet şirketlerine açılan okullar, öğrenci kabulü, Türkçe eğitim öğretim kadrosu vb. açılarından denetim altına alınmıştır. Böyle bir nizamnamenin çıkabilmesi, savaş koşulları içinde emperyalist denetimin niteliğindeki değişmeler ve İttihat ve Terakki içinde ulusçuluk akımının gelişmesi sonucu olmuştur.

Modern Eğitimin İlk Adımları

Osmanlı toplumunda Müslüman kesimin eğitimindeki dönüşümler, ilk olarak "askeri sınıfın" yeniden-üretilmesiyle başladı. Savaş alanındaki başarısızlıklar ordunun ıslahatı için yeni adımlar atılmasını gerektiriyordu. Ordunun ıslahı için harcanan çabalar Lale Devri'ne kadar uzanır. 1770'de Osmanlı Donanması'nın Rusçuluk akımının gelişmesi sonucu olmuştur.

Modern Eğitimin İlk Adımları

Osmanlı toplumunda Müslüman kesimin eğitimindeki dönüşümler, ilk olarak "askeri sınıfın" yeniden-üretilmesiyle başladı. Savaş alanındaki başarısızlıklar ordunun ıslahatı için yeni adımlar atılmasını gerektiriyordu. Ordunun ıslahı için harcanan çabalar Lale Devri'ne kadar uzanır. 1770'de Osmanlı Donanması'nın Rusçuluk akımının gelişmesi sonucu olmuştur.

lar tarafından yakılmasından sonra yeni donanma yapımına ve tersane kurulmasına karar verildi. Buna paralel olarak da donanmada coğrafya, hendese ve gemi yapımı bilen kişiler bulunmasını sağlamak amacıyla 1773 yılında *Hendesehane* ya da *Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn* kuruldu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan ilk yüksekokul oldu. Zamanla okulun işlevleri çeşitlenmiş; 1784'te Fransa'dan getirilen istihkam ve tophane mühendislerinden yararlanılarak faaliyet alanı, askeriyeyle ilgili gemi mü-

Levent Şahverdi Arşivi

hendisliği dışıdaki mühendislik alanlarına da yayılmıştır.

III. Selim'in orduyu yenileştirme çabalarına paralel olarak mühendislik dallarında uzmanlaşma başlamış ve 1794'te *Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn* kurulmuştur. Böylece deniz ve karaya ilişkin askerî mühendislik eğitimleri farklılaşmıştır.

İlk yıllarda, bu okullara yabancı ülkelerde öğretim üyesi yetiştirme girişimi olmamıştır. Böyle bir girişim ancak 1835 yılında görülecektir. Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'dan iki zabit ve 10 öğrenci İngiltere'ye öğretim üyesi olarak yetiştirilmeye gönderildi. Bu, Osmanlıların yabancı ülkelere eğitim için öğrenci gönderme konusundaki ilk girişimleridir.

1825'ten sonra askeri mühendislik okullarında "Mansure Mühendisi" adıyla, kurmay işlevi görecek subaylar yetiştirilmeye başlandı. Daha sonra bu işlev de farklılaşarak 1834'te *"Mekteb-i Ulûm-u Harbiye"* kuruldu. Y ine aynı yıl ordunun yeniden örgütlenmesinin bir parçası olarak *"Muzıka-i Hümayûn"* kuruldu.

Askeri mühendislik çizgisi üzerindeki bu gelişmeyi gördükten sonra modern tıp eğitiminin gelişimi üzerinde duralım. II. Mahmut, 1826'da yine askerî gerekçelerle *"Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure"*yi açtı. Zamanla yeterince başarılı olmadığı görülen bu kurumu yeniden düzenlemek amacıyla Viyana Üniversitesi profesörlerinden Bernard çağrıldı. 1838'de okul yeni bir isimle, *"Darül' ulûm-ül Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Âliye-i Şahane"* olarak Galatasaray'da açıldı. Tıp eğitiminde genellikle bir dönüm noktası kabul edilen kadavra üzerinde teşrih eğitimine bu okulda başlandı.

Eğitimde dönüşümün askerî sınıf eğitiminden başlaması, yükseköğretimin öncelikle ele alınmasını gerektirmiştir. Ama Osmanlı toplum yapısı, değişik bakımlardan bu tür bir eğitime hazır değildir. İlk ve ortaöğretimi örgütlenmemiş bir yerde yükseköğretim nasıl olacaktı? Bu sorunun yanıtı, "çok uzun süren bir eğitim" olmuştur. Daha okuma yazma bilmeden, Tıbhane ya da Harbiye'ye alınan öğrenciler, 14 yıl sonra bu kurumlardan mezun olacaklardır. Bu uzun süreli eğitim toplumun üst tabakalarından gelen ailelerin çocuklarına uygulanmayacak; söz konusu okullara daha çok öksüz çocuklar alınacaktır. Bir başka şekilde de olsa, askeri sınıfın yetişmesi ve sosyal kökenleri bakımından, "Enderun" geleneği sürmüş olacaktır. İkinci önemli sorun, yeni eğitim için Osmanlıca'nın ya da Türkçe'nin yetersiz oluşudur. Bu sorun mühendishaneler geleneği içinde bir ölçüde de olsa çözülmesine rağmen, tıp konusunda çözülememiş, Tıbhane'de öğretim Fransızca olarak başlamıştır. 1852'de "Tıp Kamusu" hazırlamak için bir komisyon kurulmuş ve Türkçe tıp eğitimine ancak 1870 yılında geçilmiştir.

Bu dönemde kurulan modern eğitim kurumlarının geçiş karakterine dikkati çekmek gerekir. Bu okullarda yabancı hoca sayısının çok sınırlı olduğu ve ülke dışına da az sayıda öğrenci gönderildiği düşünülürse, skolastik etkilerin ağırlığını önemli ölçüde sürdüreceği kestirilebilir.

Tanzimat'ın Eğitimin Örgütlenmesine Getirdikleri

Tanzimat Fermanı'nda eğitime ilişkin ilkeler yer almamasına karşın, Tanzimat dönemi eğitimin örgütlenmesinde önemli değişiklikler getirmiştir. Tanzimat'ın yönetimdeki yeniden düzenlemeleri ve dışa açık kapitalistleşme sürecini hızlandırması bu dönüşümleri gerekli kılmıştır.

Tanzimat'la beraber Osmanlı yönetim sistemi değişmiş; ilk kez devlet daireleri kurulmuş, sivil bir bürokrasi ortaya çıkmıştır. Tanzimat bir yandan bu bürokrasinin yetiştirilmesi sorunuyla karşı karşıyadır, bir yandan da "Osmanlılık" ideolojisi içinde milletlerarası eşitlik ilkesini getirmektedir. Bu ise devletin kuracağı okulların "Osmanlı okulları" olmasını ve tüm milletlere açık bulunmasını gerektirmektedir. Bu da devletin kurduğu Tıbhane gibi yükseköğretim okullarının diğer milletlere de açık olması demektir.

Tanzimat'ın ortaya çıkardığı sorunlar, daha çok bugünkü ortaöğretim düzeyine tekabül eden okulların kurulmasıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde açılan ortaöğretim kurumları arasında *rüştiyeler* (1838), *Mekteb-i Ulûm-u Edebiye* (1839), *Mekteb-i Maarif-i Adliye* (1838), *askeri idadiler* (1846), *mülkiye rüştiyeleri* (1847), *Darülmaarif* (1849) sayılabilir.

Tanzimat, sonraki döneme göre, Batı kültürünü ve bilgisini almaya daha açıktır. Çok sayıda kişiyi Batı'da okutmak istemektedir. Bunun için Tanzimatçılar, Mehmet Ali Paşa örneğini izleyecekler ve 1855'te 60 öğrenci ile Paris'te *Mekteb-i Osmanî*'yi açacaklardır. Bu okulda Fransız hocalar da ders veriyor ve Paris Harbiye İdadisi'nin programı izleniyordu. Bu okul, İstanbul'da *Mekteb-i Sultani*'nin (Galatasaray Lisesi) açılmasından sonra önemini yitirecek ve 1874'te kapatılacaktır.

Tanzimat'ın bürokrasisini yeniden-üretmek için yapılanların yetersiz kalması üzerine, 1860'lı yıllara gelirken, yeni atılımlara yönelindi. 1857'de *"Maarif-i Umumiye Nezareti"* kuruldu. Bu kuruluş, eğitimin İmparatorluk içinde en üst düzeyde bir devlet işlevi olarak görülmeye başlanmasını göstermesi bakımından önemlidir.

1862'de sıbyan mektepleri yerine "usul-ü cedid"e göre eğitim yapan *"iptidai mektepler"* kurulmaya başlanacaktır. Avrupa'da eğitim gören ve sıbyan mektepleri için *Rehnuma-yı Müslimîn* adlı kitapçığı yazan ilk pedagoglardan Selim Sabit Efendi bu yenileşmede öncülük etmiştir.

Rüştiyelerin Osmanlı yönetimi için gerekli memurları yetiştirmekte yetersiz kalması üzerine daha üst kademe okullarının kurulmasına girişildi. Bu amaçla 1862'de *"Mahrec-i Aklâm"* kuruldu. Bunu ilk açılan Sultaniler izledi: *Darüşşafaka* (1865), *Galatasaray* (1868) gibi. Orduya ilişkin becerileri veren yüksekokullar da açıldı: *Ameliyat Tatbikat Mektebi,* vb. *Askeri Tıbbiye* ıslah edilirken (1869) ilk sivil yüksek okullar olan *Mekteb-i Mülkiye* (1859) ve *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye* (1866) kuruldu.

Eğitim sisteminin gelişmeye başlaması, öğretmen gereksinmesini artırıyor, *Darülmuallimîn* (1847), *Darülmuallim-i Sıbyan* (1862), *Darülmuallimat* (1870) bu gereksinmeleri karşılamak için kuruluyordu.

Toplumda eğitim gereksinmesi sadece erkekler için geçerli görülmüyor, kızların eğitimi de devletin görevleri alanına giriyor ve *Ebe Mektebi* (1842), *kız rüştiyeleri* (1858), *kız sanayi mektepleri* (1870) kurulmaya başlanıyordu.

İlk Sanat Mektepleri: Görüldüğü gibi, geliştirilen eğitim kurumları genellikle Osmanlı sivil ve askerî bürokrasisini yeniden-üretmeye dönük olmuştur. Toplumun diğer sınıflarını yeniden-üretmek için girişimler hiç olmamış değildir: İstanbul'da kurulmak istenen basma fabrikasına gerekli pamuk üretimini gerçekleştirmek için 1847'de İstanbul'da Ayamama Çiftliği'nde *Amelî Ziraat Mektebi* açılmışsa da bu okul kısa sürede kapan-

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. 1864'te Barutçubaşı Dodyan Efendi'ye, Yeşilköy'le Yedikule arasındaki fabrikalara hünerli emekçi yetiştirmek için *Mekteb-i Sanayi* kurdurulmuş, ancak bu alanda başarı sağlanamamıştır. Mithat Paşa da Niş'te (1860) ve Rusçuk'ta (1864) yetim çocuklara sanat öğretilen ıslahhaneler açtı. 1885'ten sonra bu vilayet ıslahhaneleri *Mekteb-i Sanayi* adını almaya başlayacaktır. Ancak Mithat Paşa'nın bu girişimleri çok yaygınlaşamayacaktır.

1869 Saffet Paşa Nizamnamesi: 1869, Tanzimat maarifinde o zamana kadar parça parça olan gelişmelerin sistemleştirildiği yıldır. Bu tarihte, Saffet Paşa'nın nâzırlığı zamanında düzenlenen Maarif Nizamnamesi'yle Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşuyordu.

Bu nizamnamede, köylerde ve mahallelerde *sıbyan*, beş yüz evli kasabalarda *rüştiye*, bin evli kasabalarda *idadiye* ve vilayet merkezlerinde *sultaniye* kurulması öneriliyor; bunların üstünde ise "meslek" ve "ihtisas" mektepleriyle *Darülfünun*'un yer alması öngörülüyordu.

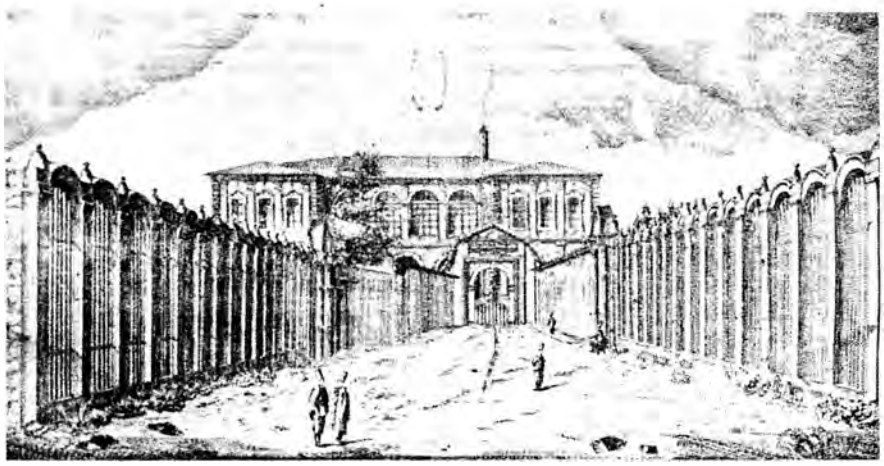
Saffet Paşa Nizamnamesi'nde öngörülen yükseköğretim kurumu, 1870 yılında *Darülfünun-u Osmanî* adıyla açıldıysa da uzun ömürlü olamadı; "ilmiye"nin baskısıyla 1871'de kapandı. Saffet Paşa bunun üzerine "İlmiye"nin baskısından uzak kalacağı sanılan Galatasaray'da 1874'te *"Darülfünun-u Sultani"*yi açtı. Bu, Avrupa'daki üniversiteler gibi beş bölümlü düşünülmüştü: İlahiyat, Tıp, Turuk-u Muabir, Hukuk, Edebiyat bölümlerinden oluşacaktı. Tıp önceden açıldığı, ilahiyat ise medresenin işi sayıldığı için, yeni kuruluş içinde sözü geçen öteki üç bölüme yer verildi. Ama bu kuruluş da uzun ömürlü olmayacak, 1880'lerde kapanacaktır.

II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Sistemindeki Değişmeler

Bu dönemde de 1869 Nizamnamesi'ndeki eğitim sistemi uygulanmıştır. Ama imparatorluğun yönetimsel ve sınıfsal yapısındaki değişmeler eğitim yapısında önemli değişmelere neden olmuştur.

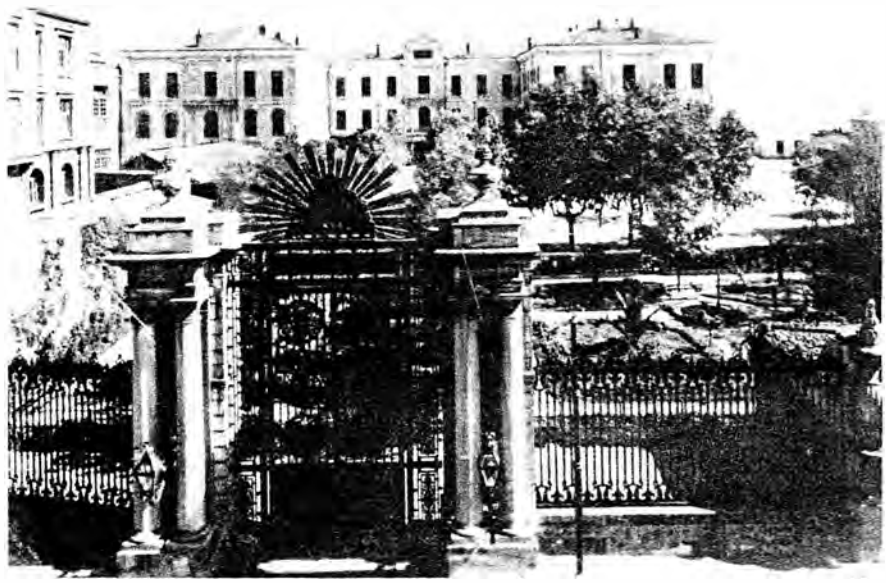
Özel Okulların Açılması: Müslüman kesimde bürokrasinin gelişmesi ve ticaret burjuvazisinin oluşmaya başlaması, bir özel okulculuk furyası yaratacaktır: Müslüman kesimin seçkinlerinin oturduğu yörelerde eski konaklar kurularak *Şemsülmaarif, Nümune-i Terakki, Rehber-i Marifet, Darültedris* vb. gibi isimlerle özel okullar açılmıştır. Bu okullarda genellikle subaylar ya da memurlar ders veriyordu. Okulların herbirinin kendine özgü niteliği vardı. Kimisi Fransızca'ya kimisi Arapça'ya kimisi de fen dallarına verdiği önemle tanınıyordu.

Eğitimdeki Gelişmelerin Yaygınlaşması: Bu dönemdeki gelişmelerin ikinci özelliği, Tanzimat döneminde daha çok merkezde kalan eğitim gelişmelerinin, tüm imparatorluğu kaplar halde yaygınlaştırılmasıdır. Rüştiyeler, idadiler ve sultanilerden meydana gelen ilk ve ortaöğre-

İLK YÜKSEK OKULLAR: Müslüman kesimin eğitimindeki dönüşümler "askerî sınıf"tan başladı. Donanmaya coğrafya, hendese, gemi yapımı bilen kişiler yetiştirmek üzere 1773'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn açıldı. Bunu 1794 yılında açılan Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn izledi

GALATASARAY LİSESİ VE GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER: Bu öğretim kurumu 1481 yılında II. Beyazıd tarafından, devlet hizmetinin üst kademelerinde görevlendirilecek yöneticileri yetiştirmek amacıyla kuruldu. Zaman içinde birçok kez yer ve isim değiştirdi, iki kez de yandı. I. Mahmut döneminde fen derslerine ağırlık verildi. II. Mahmut zamanında ise "Tıbbiye" haline getirildi. Abdülaziz dönemi, okulun tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde okul "Mekteb-i Sultanî" adını aldı (1868) ve lise düzeyinde öğretim vermeye başladı. "Batı'ya açılan pencere" diye de anılan okul, 1877'den bu yana Fransızca eğitim veriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

tim kurumları, tüm imparatorluğa yayılmıştır. Bu okulların yaygınlaştırılması, bir finansman sorunudur. Finansman, 1884'te yeni vergiler konularak sağlanmıştır.

Eğitim sisteminde bu yaygınlaşmanın ve İstanbul dışındaki küçük bürokratlarla ticaret burjuvazisinin eğitilmesinin, İttihat ve Terakki hareketinin hazırlanmasında önemli katkıları olacaktır. II. Abdülhamit yönetimi, eğitim sistemini yaygınlaştırarak kendi karşıtını da geliştirmiştir.

Yeni Meslek Okulları ve Yüksekokullar: Bu dönemde üzerinde durulacak üçüncü özellik, duyulan gereksinimlere göre meslek okulları ve yüksekokullar açılmaya devam edilmesidir. Açılan okullar arasında *Mekteb-i Fünun-u Maliye* (1878), *Sanayi-i Nefise Mektebi* (1879), *Ticaret Mektebi* (1882), eğitim tekniğinin öğretildiği *Darül-Ameliyat* (1881), *Hendese-i Mülkiye* (1883), *Mülkiye Baytar Mektebi* (1887), *Nümune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi* (1887), *Polis Dershanesi* (1889) sayılabilir.

• *Hukuk Mektebi:* Osmanlılardaki sınıfsal yapının yeniden-üretimindeki değişmeleri göstermesi açısından, Hukuk Mektebi'nin açılışı üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Tanzimat'ın getirdiği milletlerarası eşitlik ilkeleri bir hukuk reformunu gerektiriyordu. Bu ise yargı işlevinin önemli bir bölümünün ilmiye sınıfının denetimi dışına çıkması demektir. Hukuk Mektebi'nin kuruluşu, "ilmiye" nin yargı işlevlerinin daraldığını, yargı işlevinin bürokratikleştiğini ve yeniden-üretiminin medresenin denetiminden çıktığını ortaya koyması bakımından anlamlıdır.

• *Hendese-i Mülkiye:* Üzerinde durulması gereken dördüncü olgu, sivil mühendis yetiştirecek bir okulun kurulmuş olmasıdır. Önemli kesimi yabancı sermaye eliyle de yapılsa, devletin demiryolu, yol, sulama vb. altyapıları geliştirme eğilimi vardır. Bağdat Demiryolu, Hicaz Demiryolu gibi önemli projeler uygulanmaktadır. İşte devlet bu yeni işlevini yerine getirecek teknik personeli yetiştirme gereğini duymaktadır. Devletin işlevlerindeki bu gelişme, *Hendese-i Mülkiye*'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Meslek Okullarının ve Yüksekokulların Yaygınlaşması: 1890'lı yıllardan sonra, meslek okulları ve yüksekokullar İstanbul dışında da yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Alman sisteminin etkisiyle her ordu merkezinde bir Harbiye kurulmuştur. Harbiye kurulan kentler Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne ve Maraş'tır. Şam'da yeni bir tıp okulu, Selanik'te bir polis mektebi açılmıştır.

İmparatorluk içinde eğitimin yaygınlaşması ve çeşitlendirilmesi, bir üst eğitim kuruluşuna duyulan gereksinmeyi artırmıştır. Jön Türk hareketlerinden çekinildiği için Avrupa'ya öğrenci gönderilmemesi bu gereksinmeyi daha da artırmaktadır. Bu durum kapatılan Darülfünun'un açılmasını tekrar gündeme getirmiş ve 1900 yılında Sadrazam Sait Paşa'nın telkiniyle *Darülfünun-u Şahane* açılmıştır. Sıkı bir denetim altında tutulan Darülfünun'un gelişmesi için 1908 Devrimi'ni beklemek gerekecektir.

BİR DÜZEN VE BİR OKUL: 1869, o zamana kadar yer alan gelişmelerin sistemleştirildiği yıldır. Saffet Paşa'nın maarif nâzırlığı zamanında gerçekleştirilen yeni düzenleme, Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirdi: Köylerde ve mahallelerde "sıbyan mektepleri", beş yüz evli kasabalarda "rüştiye", bin evli kasabalarda "idadiye", vilâyet merkezlerinde "sultaniye" kurulması öngörülüyordu. Bozköy Sıbyan Mektebi bu düzenleme çerçevesinde açılan okullardandır.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Meşrutiyet Dönemindeki Gelişmeler

1908 Devrimi'nin getirdiği canlı siyasal yaşantı içinde eğitim sorunları da önemli bir yer tutmuştur. Eğitime ilişkin strateji sorunları ve eğitim felsefeleri, siyasal gündemde ön planda tartışılan konular olmuştur. Örneğin Emrullah Efendi'nin "Tûbâ Ağacı Nazariyesi", Sâtı Bey'le Ziya Gökalp arasında çocuğun bir birey olarak eğitilmesi ya da toplumun bir öğesi olarak eğitilmesi konusundaki tartışmalar, siyasi gündem içinde her zaman ilgi toplamıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi *"Maarif, tûbâ ağacına benzer"* sözüyle "ıslahat ve teşkilât"a ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlamak gerektiğini söylüyordu. Ama uygulamada, tüm eğitim alanında değişiklikler getirdi. İlköğretim parasız ve zorunlu hale getiriliyor, ilköğretim için özel vergi konuluyor, vilayetlerde kurulan özel idarelere bu konuda önemli sorumluluklar veriliyordu. "Tevhid-i tedrisat" (öğretimin birleştirilmesi) yolunda bazı adımlar atılıyor, eğitimin ulusallaştırılmasına çalışılıyordu. Ayrıca kullanılan Arap harflerinde değişiklik yapılarak daha kolay öğrenilen bir alfabe elde edilmeye çalışılıyordu. Ulusçuluk akımının gelişmesi ve kadınların eğitiminin yaygınlaştırılması, İttihat ve Terakki döneminin önem verilen konuları arasındadır. Kısa bir değerlendirilme yapılırsa, bu dönemi Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim atılımına ilişkin düşüncelerin geliştiği ve denendiği bir hazırlık evresi olarak niteleyebiliriz.

1908 sonrasında İttihat ve Terakki ile birlikte gelen siyasal ve ideolojik tutumlar, yükseköğretime hemen yansımıştır. 1909 yılında Hendese-i Mülkiye, askerî yönetimden ayrılarak Nafıa Nezaretine bağlı *Mühendis Mekteb-i Âlisi* haline geldi. İlk "talebe cemiyeti" bu okulda kuruldu. II. Meşrutiyet'in ulusal burjuva yetiştirme eğilimleri, Mühendis Mektebi Âlisi'ndeki öğrencilerin yönelimlerine de yansımaya başlamıştır. Önceleri Nafıa Nezaretinde görev almak için yetiştirilen öğrencilere yeni müdür Refik Bey "şahsi teşebbüs" fikrini aşılamaktadır.

Darülfünun'un Ön Plana Çıkması: II. Abdülhamit döneminde ikinci plana itilen Darülfünun da bu sırada ön plana çıktı. Darülfünun-u Şahane, *Darülfünun-u Osmanî* adını aldı. Öğrenciden ücret alınmasından vazgeçildi. Programlara daha önce çekinilen tarih, edebiyat ve felsefe dersleri konuldu. 1912 yılında Emrullah Efendi bir nizamname ile Darülfünun'u yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemede üniversite, *Ulûm-ı Şeriye, Ulûm-u Hukukiye, Fûnuk, Ulûm-ı Tıbbiye, Ulûm-ı Edebiyye* adları verilen beş şubeye ayrıldı. *Eczacı Yüksek Mektebi*'yle 1909'da kurulan *Dişçilik Yüksek Mektebi,* Ulûm-ı Tıbbiye Şubesi'ne, vilayetlerdeki tıbbiye ve hukuk mektepleri de Darülfünun'a bağlanmıştı.

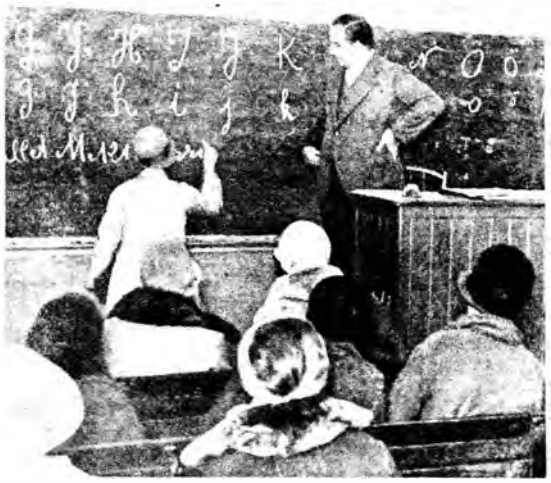
Darülfünun'da esas canlanma Balkan Savaşı (1912-13) sonrasında Türkçülük ideolojisinin benimsenmesinden sonra görüldü. Birinci Dünya Savaşı içinde, 1915'te bir reform yapıldı. 19 Alman ve 1 Macar profesör çağrıldı. Alman profesörler V. Humbolt geleneğine göre üniversiteyi araştırmaya yöneltmeye çalıştı-

DARÜLFÜNUN: II. Abdülhamit döneminde ikinci plana itilen Darülfünun Emrullah Efendi'nin maarif nâzırlığı döneminde bir yönetmelikle yeniden düzenlendi. Buna göre üniversite, Ulûm-ı Şerîye, Ulûm-ı Hukukiye, Fûnuk, Ulûm-ı Tıbbiye, Ulûm-ı Edebiye adlarını taşıyan beş şubeden oluşuyordu. Eczacı Yüksek Mektebi'yle, 1909'da kurulan Dişçilik Yüksek Mektebi Ulûm-ı Tıbbiye Şubesine, vilâyetlerdeki Tıbbiye ve Hukuk Mektepleri de Darülfünun'a bağlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

EĞİTİMİN YAYGINLAŞTIRILMASI: Latin alfabesinin benimsenmesi tartışmaları 1860'larda başladıysa da herhangi bir sonuç alınamadan yıllarca sürdü. Toplumsal gelişme sağlanması için yazının ve eğitimin toplumun ayrıcalıklı bir kesiminin tekelinden kurtarılıp yaygınlaştırılması gerektiği inancı, Cumhuriyet yöneticilerini alfabe değişikliği konusunda ilk yıllarda harekete geçirdi. 1928 yılında 1353 sayılı yasa ile Latin alfabesi kabul edildi. Bunu, büyük bir kampanya halinde, Cumhuriyet'in ilk yaygın eğitim girişimi izledi. Ilk dört ay içinde 5000 öğretmen yeni yazıyı öğrendi, 1929'da Millet Mektepleri açılarak 14-45 yaş arası kadın erkek bütün vatandaşlar bu okullarda yeni yazıyı öğrenmekle yükümlü kılındılar.

lar. Aynı yıl kızlara da yükseköğretim olanağı sağlamak için *İnas Darülfünunu* kuruldu. Ayrıca *Medresetül Mütehassısîn*'in kurulmasıyla Ulum-i Seniye üniversiteden ayrıldı. Savaş koşulları içinde üniversite istenildiği gibi gelişemeyince 1919 yılında özerklik sorunu gündeme geldi ve bu yılda üniversiteye "ilmî muhtariyet" tanındı.

Yeni Okullar: Darülfünundaki bu gelişmelerin yanı sıra, yüksekokul ve meslek okullarının açılması ve çeşitlenmesi süregelmiştir. *Gece dersleri mektepleri* (1908), *Rüsumat Memurları Mektebi* (1909), *Polis Memurları Mektebi* (1909), *Dişçi Mektebi* (1910), *Muzika Mektebi* (1910), *Maliye Memurları Mektebi* (1910), *Kondüktör Mektebi* (1911), *Belediye Memurları Mektebi* (1911), *Kadastro Memurları Mektebi* (1911), *Evkaf Memurları Mektebi* (1911), *Darülbedayi* (1914), *Terbiye-i Bedeniye Müslim Mektebi* (1914), *Tabib Müşavirliği Mektebi* (1915), *Şimendifer Memurları Mektebi* (1915), *Darülelhan* (1916) bu çeşitlemenin örnekleridir. Bu okulların çoğunun orta kademe bürokrasiyi yeniden-üretmeye dönük olduğu görülmektedir.

Medrese Eğitiminde Gelişmeler: Yeni eğitim sisteminin oluşmasında, Tanzimat'tan İttihat ve Terakki'ye kadar uzanan dönemde izlenen çizgi, çağdaş eğitim kurumlarının "medrese'ye dokunmadan", medreseden ayrı olarak kurulması olmuştur. "Medrese"de yeniden düzenlemelere gidilmesi hiçbir zaman gündeme girmemiştir. Ancak İttihat ve Terakki'nin ulusçuluk, çağdaşlık ve İslamcılığı uzlaştıran ideoloji arayışlarından sonra "medrese" de gündeme gelmiş ve 1909'da medreselerde ıslahata başlanmıştır. Medreselerde ilk defa Arapça'nın yanı sıra Türkçe ve Farsça okutulmaya başlanmış, din adamlarından siyasi amaçla yararlanabilmek için özel medreseler kurulmuştur. *Medresetül Vaizîn* (1913), *Medresetüleimme Velhuteba* (1913), *Medresetül Mütehassısîn Hattat Mektebi* (1915), *Darülhikmetil İslamiye* (1918) bu girişimler sonucu açılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde Eğitim Sisteminin Modernleştirilmesinde İlk Adım: Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin 13 yıl süren savaşlardan sonra kurulmasıyla, Türkiye uzun bir barış dönemine giriyordu. Kurtuluş Savaşı'nı kazanan güçler, 1908'de başlayan devrimi tamamlamayı amaçlıyorlardı. Bu devrimin tamamlanması konusunda eğitim alanında atılan ilk adım, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun çıkarılması oldu.

Cumhuriyet kurulduğunda medreseler önemlerini büyük ölçüde yitirmiş olmakla birlikte eğitim sistemi içinde mektep-medrese ikiliği hâlâ varlığını koruyordu. 1924 yılında ülkede 479 medrese ve 1800 medrese öğrencisi bulunuyordu. Bunlardan 600 kadarının gerçekten öğrenci olduğu tahmin edilmekteydi. Medreseler Şer'iye ve Evkaf Nezareti'nce yönetilmekteydi. 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin kaldırılmasına ilişkin 431 sayılı yasa kabul edilirken iki yasa daha kabul edildi: 430 sayılı yasa ile mektep-medrese ikiliği kaldırılarak "tevhid-i tedrisat" (öğretim birliği) esası getiriliyor; 429 sayılı yasa ile de Şer'iye ve Evkaf Nezareti lâğvediliyor, bunların denetimindeki okullar Maarif Vekaleti'ne devrediliyordu.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, din adamlarının yetiştirilmesine de bir çözüm getiriyordu: İstanbul Üniversitesi'nde bu amaçla bir İlahiyat Fakültesi açılıyor, ülkenin değişik yörelerinde 26 imam hatip okulu kuruluyordu. Üniversite reformuyla 1934 yılında İlahiyat Fakültesi kapanacak, devlet yardımının kesilmesiyle 1930-31 yıllarında tüm imam hatip okulları da kapanmış olacaktır. 1927 yılında tüm din dersleri okul programından çıkarılır. Modern ahlak ilkelerine indirgenmiş din dersleri sadece köy ilkokullarında kalır. Cumhuriyet'in bu konudaki yasakları İkinci Dünya Savaşı sonrasında gevşemeye başlayacaktır.

Cumhuriyet yöneticileri Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu sadece mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldırmak için kullanmamışlar, bundan aynı zamanda yabancı okulları ve cemaat okullarını denetim altına alma yönünden de yararlanmışlardır. Cumhuriyet kendi okullarında hiç ödün vermeden uyguladığı laiklik ilkesini bu okullarda da uygulamış, her türlü dinî eğitimi yasaklamış ve bu yasağı yakından izlemiştir.

Latin Alfabesinin Kabulü ve Dil Devrimi

Feodal dönemden kapitalist döneme geçen toplumlarda yazının ve eğitimin toplumun ayrıcalıklı bir kesiminin tekelinden çıkıp yaygınlaştırılması gereği doğunca, bu toplumlar, alfabelerinde ve dillerinde bir reforma gitmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da uluslaşma sürecine giren cemaatler içinde benzer eğilimler doğduğuna daha önce değinilmişti. Osmanlı İmparatorluğu içinde Latin alfabesinin benimsenmesi tartışmaları 1860'tan beri sürüyordu. 1927 yılından

Levent Şahverdi Arşivi

itibaren Sovyetler Birliği'nde Türklerin çoğunlukta bulunduğu cumhuriyetlerde Latin alfabesi kabul edilmeye başlanmıştı. Türkiye'de Arap harfleriyle okuma yazma bilenlerin sayısı % 6'yı geçmemişti. Dr. Kuhne, 1926 yılında Türk eğitimi için hazırladığı raporda bu değişikliği önermişti. Bu konudaki birtakım gelişmelerden sonra Mustafa Kemal, 1927 Haziranı'nda Maarif Vekaleti'nden Latin alfabesinin kabulü için hazırlık yapılmasını istedi. 1928 yılında 1353 sayılı yasa ile Latin alfabesi kabul edildi.

Alfabe değişikliğinin çok hızla uygulanmak istenmesi, Cumhuriyet'in bir büyük kampanya halinde ilk yaygın eğitim deneyine girmesine yol açtı. 1929 yılında tüm yurtta *Millet Mektepleri* açılarak 15-45 yaş arasındaki kadın erkek bütün vatandaşlar için bu okullara gitme zorunluluğu getirildi. 1929-1934 yılları arasında 1.200.000 kişi bu okullardan geçmiştir.

Alfabe değişikliği eğitimin yaygınlaştırılması için yeterli olmamakta, dilin de yeni gereksinmelere göre geliştirilmesi gerekmekteydi. İsmet İnönü, daha 1925 yılında, Fransızca *Larousse*'un bütün kelimelerini karşılayacak bir Türkçe sözlük hazırlanmasını istemiş ve bir dil komisyonu kurmuştu. Latin alfabesinin kabulü, yazımda zorluk çıkaran yabancı sözcüklerin sadeleştirilmesi sorununu tekrar gündeme getirdi. Mustafa Kemal, dil sorunuyla Batılılaşma çabalarını temellendirebileceği monist bir kültür kuramına ulaşabilmek için de ilgileniyordu. Onun isteğiyle 1932 yılında *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* kuruldu. Sonradan Türk Dil Kurumu adını alacak olan bu kurum, özel kuruluş olmasına karşın, devletin tüm desteğine sahip olarak çalışmıştır. Böylece özellikle 1932-1935 yıllarında dilin hızlı şekilde sadeleştirilmesine başlanmıştır.

DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTE'YE: Cumhuriyetin ılk yıllarında yöneticiler, Darülfünun'dan bekledikleri desteği göremediler. Maarif Vekili Reşit Galip, TBMM'deki görüşmelerde "İstanbul Darülfünunu Türkiye'de münivverliğin beklediği salâha, inkışafa ve terakkiye eremedi," sözleriyle yeni rejimin Darülfünun'dan hoşnut olmadığını dile getiriyordu. 1933 yılında Darülfünun kaldırılarak Maarif Vekâleti tarafından İstanbul Üniversitesi kuruldu.

Eğitimin Örgütlenmesinde Yeniden Düzenlemeler ve Yeni Yöntem Arayışları

Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında eğitim konusunda karşılaşılan temel sorun, eğitimin finansmanı olmuştur. Başlangıçta yürürlükte olan 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'dir. Bu yasa ilköğretimin finansmanını il özel idarelerinin bu amaçla toplayacakları gelirlere bağladığından, il özel idareleri ilköğretimin niteliğini önemli ölçüde belirliyorlardı. Tüm yetkiler bu kurulların elindeydi. Öğretmenlerin maaşları düzensiz veriliyor, keyfi olarak alçaltılıp yükseltiliyordu. Bu örgütlenme ve finansman biçimiyle ilköğretimde ciddi bir atılım yapılamamıştır. Cumhuriyet yönetiminin bu konuda köktenci bir eğilim içinde olmadığı; 1913 tarihli yasayı kaldırmadan değişik zamanlarda yapılan düzenlemelerle aşama aşama il özel idarelerinin yetkilerini kısıtladığı görülmektedir. 1923 yılında çıkarılan bir yasa ile öğretmen maaşlarının tabanı belirlenmiş; 1926 yılında bölgesel eğitim "eminlikleri" kurularak valilerin bazı yetkileri bunlara verilmiş; 1927 yılında çıkarılan Eğitim Vergisi Yasası'yla okul masraflarının

Levent Şahverdi Arşivi

toplanmasında il idare kurullarının yetkisi kaldırılmış; bu vergi kazanç, yol ve arazi vergilerine yapılan ilavelerle karşılanmaya çalışılmış; 1935 yılında çıkarılan Eğitim Müdürleri Yasası ile de il idare kurullarının pratikte bir etkinliği kalmamış, yönetim tamamen bakanlık denetimine alınmıştır.

1926 yılına kadar Maarif Vekaleti örgütünde önemli bir değişiklik yapılmamıştır. İlk değişiklikler, Cumhuriyet'in bu alandaki atılımı, Maarif Vekili Mustafa Necati tarafından yapılacaktır. Mustafa Necati, yönetimin kilit noktalarına 1950'lere kadar Türk eğitim sistemini yönlendirecek Rüştü Uzel, Nafi Atıf Kansu, Cevat Dursunoğlu, İsmail Hakkı Tonguç gibi yöneticileri getirmiştir. Bakanlık, örgütüne Talim-Terbiye Dairesi'yle İnşaat ve Sağlık Dairelerini eklemiş, Eğitim Eminleri örgütünü kurmuştur. Mustafa Necati, öğretmenlerin gelirlerinde ve personel statülerinde iyileştirmeler yaparak öğretmenliği cazip bir meslek haline getirmiş; öğretmenlerin mesleki gelişmelerini sağlamak için *Terbiye Dergisi* ile *Maarif Vekilliği Dergisi* yayınlanmış, Milli Eğitim Bakanlığı da ders kitaplarının yayınını yalnızca piyasaya bırakmayarak kendisi de kitap yayınlamaya başlamıştır. 1926 yılında Medeni Kanun'la kadın hakları konusunda ileri adımlar atılınca, eğitim sisteminde kız ve erkek öğrencilerin birlikte okuduğu karma eğitime geçilmiştir. 1927 yılında bazı okullarda denenen karma eğitim, bir yıl sonra tüm sisteme yaygınlaştırılmıştır.

Eğitim örgütlenmesinde bazı değişiklikler yapılırken Cumhuriyet yönetimi sürekli bir arayış içindedir. Dönemin ünlü eğitimcileri çağrılarak onlara raporlar hazırlattırılır. 1924 yılında Columbia Üniversitesi'nden eğitim profesörü ve faydacı okulun ünlü felsefecilerinden John Dewey, 1925 yılında Almanya'dan eğitimci G. Kerschensteiner çağrılır. Ama o gelemez, yerine Profesör Kühne gönderilir. Alman Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın eğitim danışmanı olan Kühne, eğitimin kalkınmaya etkisi üzerindeki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Teknik Öğretim konusunda incelemeler yapmak için de 1927 yılında Belçika'dan Omar Buyse getirtilir. Mustafa Necati döneminde yapılan düzenlemelerde bu çalışmaların etkisi görülmektedir. Ama Türkiye'nin eğitim sistemine özgü çözümlerin Türk eğitimcilerince ortaya konulması için 1940'lı yılları beklemek gerekecektir.

1929 yılında Mustafa Necati'nin ölümü ve aynı dönemde başgösteren dünya buhranının getirdiği ekonomik ve siyasal çalkantılar, eğitim alanında bir durgunluğa neden olmuştur. Cumhuriyet'in eğitim alanındaki çabaları Reşit Galip'in Maarif Vekili olması üzerine tekrar can-

TEKNİK OKULLAR: Sanayi planları yaparak devlet eliyle sanayileşmeye önem veren Cumhuriyet Türkiyesi, mesleki teknik okullar konusunu da ele aldı. 1935 yılında bu okulların masrafları Bakanlık bütçesinden karşılanmaya ve yurdun birçok yerinde birbiri ardı sıra çeşitli teknik okullar açılmaya başlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

lanacak ve üniversite reformu gündeme gelecektir.

Cumhuriyet'in Yüksek Öğrenime Getirdikleri ve 1933 Üniversite Reformu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında verilen en önemli köktenci kararlardan biri, Ankara'nın başkent olarak ilanı idi. Bu küçük Anadolu kentinin yeni bir merkez olarak yükselebilmesi için Ankara'nın bir yükseköğretim merkezi haline gelmesi gerekiyordu. Kurtuluş Savaşı sonrasında Ankara'da açılan ilk yüksek okul, *Harp Okulu* oldu (1923). Onu 1925 yılında kurulan *Leylî Hukuk Mektebi* izledi. Cumhuriyet hükümeti, daha Medeni Kanun alanında köklü bir değişiklik yapmadan Adliye Vekaleti'ne bağlı bir hukuk mektebi kurmuş oluyordu. Sonraki yıllarda Ankara'da yüksek okulların sayısı artmıştır. *Musiki Muallim Mektebi*'nin 1925'te, *Gazi Orta Öğretmen Okulu* ve *Eğitim Enstitüsü*'nün 1927 yılında kurulmasıyla Ankara bir kültür merkezi olarak belirmeye başlayacaktır.

Bilimin yol göstericiliğine pozitivist bir bilim anlayışı içinde önem veren Cumhuriyet yöneticileri, Darülfünun'dan çok şey bekliyorlardı. Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerkliği olan bir Darülfünun devralmıştı. 1924 yılında çıkarılan 493 sayılı yasayla üniversite bütçesi "katma bütçe" haline getirildi; böylece bütçesi Maarif Vekaleti'ninkinden ayrılan üniversitenin bağımsızlığı vurgulanmış oluyordu.

Cumhuriyet yöneticileri, Darülfünun'a verdikleri öneme rağmen, bekledikleri desteği görememişlerdir. Bu hoşnutsuzluğu TBMM'deki görüşmelerde Maarif Vekili Reşit Galip şöyle dile getirecektir: *"... İstanbul Darülfünunu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha, inkışafa ve terakkiye eremedi. Memlekette siyasi, içtimai büyük inkılaplar oldu. Darülfünun, bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu, özdil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı..."*

Darülfünun'da yeni bir düzenlemeye yönelinmeden önce, hükümet İsviçreli Profesör Albert Malche'ye yeni bir rapor hazırlattı. Bu raporda Malche, *"müderris ve muallimlerin harici işlerinin"* çokluğunu, *"tedrisatın yine ekseriyet itibariyle müderrisin takririne inhisar etmesini"*, *"Darülfünun'un ilmî kıymeti haiz belli başlı eser çıkarmamasını"*, *"basit bir tercümenin bile, tez olarak kabul edilmesini"*, *"tedris heyetinin sadece muayyen saatlerdeki tedristen kendilerini mesul saymalarını"*, *"talebe ile tedris heyeti arasındaki münasebetin dershane hududu dahilinde kalarak, bunun haricinde talebinin her türlü rehberlikten uzak, kendi başına kalmasını"*, *"telifat ve neşriyatın yok denecek derece azlığını"* eleştirmektedir.

KÖY ENSTİTÜLERİ: 17 Nisan 1940'ta, köylünün eğitilmesi ve tarımda verimliliğin artırılması amacıyla köy enstitüleri açıldı. Bu okullar, "iş esasına dayalı öğretim" ilkesi çerçevesinde kurulmuştu. Çok geçmeden muhalefet tarafından ahlaksızlık ve komünistlikle suçlanan köy enstitüleri 1947'de kuruluş amacından saptırıldı, 1954'te de tamamen kaldırıldı. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü ziyaret ederken.

Bu çalışmalar sonucunda, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasa ile Darülfünun kaldırıldı. Maarif Vekilliği, 1 Ağustos 1933'ten itibaren *İstanbul Üniversitesi*'ni kurmakla görevlendirildi. Yeni üniversitenin kadrosu, a) Darülfünun'dan üniversiteye geçecekler; b) üniversiteye yeni alınacak Avrupa'da yetişmiş gençler; c) yabancı profesörlerden sağlanacaktı.

Yabancı Profesörlerin Gelişi: Cumhuriyet yöneticilerinin kaliteli yabancı profesörleri getirtmesini kolaylaştıran en önemli etken, Almanya'daki gelişmelerdi. Hitler faşizminin baskıları Almanya'dan Musevi kökenli, sosyal demokrat ya da sosyalist siyasal inançlı profesörlerin ayrılmasına neden oluyordu. Bu profesörlerden önemli bir kısmı Türkiye'ye geldi. Bu Alman profesörlerin akımından yalnız İstanbul Üniversitesi değil, Yüksek Mühendis Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi gibi eski yükseköğretim kurumlarıyla yeni kurulacak yükseköğretim kurumları da yararlandı. O zaman sık sık kullanılan bir deyişle "Berlin dışında en büyük Alman üniversitesi" Türkiye'de kuruldu. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye'de kalacak olan bu bilim adamları Türkiye'de Alman üniversite modelinin yerleşmesini önemli ölçüde etkiledi.

"Özerklik" ve "Tüzel Kişilik": 1934 yılında çıkarılan 2467 sayılı kanuna göre yönetilen İstanbul Üniversitesi'nin tüzel kişiliği ve özerkliği yoktu. Üniversite Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altındaydı ve rektör, üniversitede Maarif Vekili'nin temsilcisiydi.

Türkiye'de tek parti rejimine geçiş, yalnız üniversite üzerinde siyasal denetimi artırmamıştı. Diğer yüksek okulların de-

Levent Şahverdi Arşivi

netimi de siyasal otoritenin eline bırakılıyordu. Örneğin 1928'de "tüzel kişiliği" ve "katma bütçesi" olan Yüksek Mühendis Mektebi'nin tüzel kişiliği 1935 yılında kaldırılacak ve okul Bayındırlık Bakanlığı'na bağlanacaktı.

Yeni Okul ve Fakülteler: Darülfünun İstanbul Üniversitesi'ne dönüşürken, Ankara'da da yeni yükseköğretim kurumları açılmasına devam edilmiştir. 1933 yılında Türkiye tarımının geliştirilmesinde büyük umutlar bağlanan *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü* kurulmuştur. 1948'de Ankara Üniversitesi'ne bağlanarak Ziraat Fakültesi adını alan bu enstitünün Tabii İlimler, Ziraat, Veteriner, Ziraat Sanatları ve Orman bölümleri vardır. 1934 yılında 2531 sayılı yasayla *Milli Musiki ve Temsil Akademisi* kurularak "konservatuar"ın temeli atılmıştır. 1935 yılında 2777 sayılı yasayla İstanbul'daki Mülkiye Mektebi'nin adı *Siyasal Bilgiler Okulu*'na çevriliyor ve Ankara'ya taşınması kabul ediliyordu. Aynı yıl 2795 sayılı yasayla Ankara'da bir *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi* kuruluyordu. 1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Mektebi de *Hukuk Fakültesi* adını alıyordu. 1937 yılında 3228 sayılı yasayla Ankara'da bir *Tıp Fakültesi* kurulması kararlaştırıldıysa da, savaş koşulları içinde kurulamayan bu fakülte 1945 yılında 4761 sayılı yasa çıktıktan sonra kurulabilecektir. Benzer nedenlerle 4304 sayılı yasayla Ankara'da açılması kararlaştırılan *Yüksek Teknik Okul* da açılamayacaktır. 1943 yılında 4492 sayılı yasayla *Ankara Fen Fakültesi* kurulacaktır.

Mesleki ve Teknik Öğretimin Gelişimi

Mesleki ve teknik öğretim konusunda Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde önemli bir atılım yapılamamıştır. Ülkedeki üretimin niteliği bu alandaki çabaları sınırlıyordu. Varolan az sayıdaki kuruluş, özellikle de erkek teknik okulları, yetimlerin, öksüzlerin, çok fakir ailelerin çocuklarının devam ettiği okullardı. Teknik öğretim konusunda Cumhuriyet'in ilk önemli kararı, 1927 yılında bir yasayla sanat okullarının yönetiminin il özel idarelerinden alınarak Maarif Vekaleti'ne verilmesidir. Türkiye'nin sanayi planları yaparak devlet eliyle sanayileşmeye önem vermesi üzerine teknik öğretim ilk kez ciddi olarak gündeme gelmiştir. 1934 yılında sanat okullarına döner sermaye kurarak piyasaya iş yapma olanağı sağlanmıştır. 1935 yılı teknik öğretimde bir dönüm noktası olmuştur. O tarihe kadar illerce karşılanan sanat okullarının masrafları, Bakanlık bütçesinden karşılanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin sanayileşmesi paralelinde uygulanacak teknik eğitim programını hazırlamak için de bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, 1936 yılında bir teknik eğitim planı hazırlamıştır. Bu planın hazırlanmasında ve daha sonra uygulanmasında başrolü Teknik Eğitim Genel Müdürü Rüştü Uzel oynamıştır. Plan geliştirilerek 10 yıllık bir programa dönüştürülmüş; bu program da 1941 yılında çıkarılan 4304 sayılı Teknik Öğretim Yasası'na gerekçe sağlamıştır. Sözü geçen yasayla Milli Eğitim Bakanlığı'nda "Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı" adı altında ikinci bir müsteşarlık kurulmuştur.

II. Dünya Savaşı içinde dört düzeyde eğitim veren teknik ve mesleki eğitim sistemi oluşmuştu. En altta orta derecede ve bir devreli eğitim veren a) erkek sanat okulları; b) kız sanat okulları; c) orta ticaret okulları; d) erkek orta terzilik okulları; e) orta yapı okulları bulunuyordu. İkinci düzeyi orta derecede iki devreli eğitim veren a) erkek sanat enstitüleri; b) ticaret liseleri; c) yapı usta enstitüleri oluşturuyordu. Üçüncü düzey olan yüksek teknik okullarını ise a) yüksek teknik okulu, motor usta okulu; b) yüksek ticaret okulları oluşturmaktaydı. Dördüncü tür okullar ise öğretmen yetiştiren a) Erkek Teknik Öğretmen Okulu; b) Kız Teknik Öğretmen Okulu'ydu.

Teknik ve mesleki öğretim yapan okulların kuruluşu araç ve gereç, dolayısıyla önemli ölçüde yatırımı gerektirmektedir. Buna rağmen II. Dünya Savaşı içinde teknik öğretim kuruluşları yaygınlaştırılacaktır. Rüştü uzel, yeni kurulacak okullar için gerek duyulan araç ve gereci eski okullarda yaptırarak, savaş içinde bu konudaki dar boğazları aşmasını bilecektir.

Türkiye'de mesleki öğretimin erkek ve kız okullarındaki gelişimi farklı farklı olmuştur. Erkek sanat okullarına toplumun orta sınıflarının çocuklarından bir talep gelmezken kız sanat okullarına toplumun orta sınıfının talebi yüksek olmuştur. Bunun nedenini kız sanat okullarının bu dönemdeki programlarında aramak doğru olur. Bu okulların programlarının meslek eğitimi vermekten çok bilgili ev kadını yetiştirmeye yönelik bulunması ve karma olmaması (sadece kız öğrencilere ayrılmış olması) tutucu orta sınıfların ilgisinin yüksek olmasına neden oluyordu.

İlköğretim Kampanyası ve Köy Enstitülerinin Kuruluşu

1913 tarihli İlköğretim Geçici Yasası'nda, ilköğretimin parasız olması ve her çocuğun okuması zorunluluğu getirilmiş-

İLKÖĞRETİM: Türkiye'de okuryazar oranının düşük olması nedeniyle, 1876 Kanun-u Esasi'sinden bu yana bütün anayasa metinlerine ilköğretimin zorunlu olduğu yolunda bir hüküm konulmuştur. 1982 Anayasası'nın "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesinde de "İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır" denilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ti. Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin de bu ilkeyi benimsemiş olmasına rağmen, ilköğretim Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeterince yaygınlaştırılamamıştı. 1923 yılında 4894 olan ilkokul sayısı 1930'da 6598'e, öğrenci sayısı 341.941'den 489.299'a çıkarılabilmişti. Özellikle köylerde ilköğretimin yaygınlaştırılmasında zorluklarla karşılaşılıyordu.

Bir yandan bu gereksinme duyulurken öte yandan da eğitim yaklaşımları konusunda ilginç gelişmeler oluyordu. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "İçtimai Mektep" görüşünü geliştirmişti: Okul programlarını liberalleştirerek iş esasına dayandırmakta Dewey ve Kerschensteiner'den daha da ileri gitmişti. Baltacıoğlu, Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bu görüşlere göre gelişmesini istiyordu. İsmail Hakkı Tonguç ise *Mürebbinin Ruhu* ve *Muallim Yetiştirme Meselesi ile Kerschensteiner* adlı eserlerle Kerschensteiner'ın düşüncelerini tanıtıyordu. Tonguç, 1932 yılında *İlk, Orta ve Muallim Mekteplerinde Resim, Elişleri ve Sanat Terbiyesi* kitabını yazarak, finansman tıkanıklıkları olan, modern üretim birimlerinin bulunmadığı bir ortamda, modern toplumun işbölümünün gereklerine uygun bir eğitimin nasıl yapılabileceğine ilişkin görüşler getiriyordu. Tonguç Gazi Eğitim'de elişleri öğretmeni olmasına rağmen, bu okulda Talim Terbiye Kurulu üyesi ve Gazi Eğitim Enstitüsü pedagoji öğretmeni Halil Fikret Kanat'ın görüşleri hakim olacaktır. Kanat, Kerschensteiner'in Alman eğitim sistemi için önerdiği demokratik fikirlerin anlamsız olduğu kanısında ve -1942 yılında yayınladığı *Milliyet İdeali ve Topyekûn Terbiye* adlı kitabında açıkça belirttiği gibi- nasyonal sosyalist eğitim görüşlerinin etkisi altındadır. İki farklı eğitim görüşü Gazi Eğitim içinde çekişmesini sürdürüyordu.

Bir yandan ilköğretimin köye yaygınlaştırılması gereği, öte yandan gelişen yeni pedagojik görüşler, Türkiye'nin eğitim tarihinde en özgün deney olan Köy Enstitüleri yaklaşımının doğmasını hazırlamıştır.

Köy okulları programına tarım derslerinin alınması konusu üzerinde ilk kez CHP'nin 1931 yılı kongresinde durulmuştur. 1935 yılı kongresinde ise köy eğitimi üzerinde önemle durulmuş ve programa *"köy çocuklarına kısa zamanda pratik hayat için gerekli bilgiyi verecek üç veya dört sömestrli köy okulları açılacaktır. Bunların çocukları yükseköğ-*

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Millî Eğitim Bakanları

Bakanlar	Görev Dönemleri
Dr. Rıza Nur	4.5.1920 - 13.12.1920
H. Suphi Tanrıöver	14.12.1920 - 20.11.1921
Mehmet Vehbi Bulâk	20.11.1921 - 5.11.1922
İsmail Safa Özler	6.11.1922 - 7.3.1924
Vasıf Çınar	8.3.1924 - 21.11.1924
Şükrü Saraçoğlu	22.11.1924 - 3.3.1925
H. Suphi Tanrıöver (2. kez)	4.3.1925 - 19.12.1925
Mustafa Necati	20.12.1925 - 1.1.1929
İsmet İnönü (vekil)	1.1.1929 - 8.1.1929
İsmet İnönü	9.1.1929 - 27.2.1929
Vasıf Çınar (2. kez)	28.2.1929 - 7.4.1929
Recep Peker (vekil)	9.4.1929 - 10.4.1929
Cemal Hüsnü Taray	10.4.1929 - 15.9.1930
Dr. Refik Saydam (vekil)	17.9.1930 - 26.9.1930
Esat Sagay	27.9.1930 - 18.9.1932
Dr. Reşit Galip	19.9.1932 - 13.8.1933
Dr. Refik Saydam (vekil)	14.8.1933 - 26.10.1933
Hikmet Bayur	27.10.1933 - 8.7.1934
Abidin Özmen	9.7.1934 - 9.6.1935
Saffet Arıkan	10.6.1935 - 28.12.1938
Hasan Âli Yücel	28.12.1938 - 5.8.1946
Reşat Şemsettin Sirer	5.8.1946 - 9.6.1948
Tahsin Banguoğlu	10.6.1948 - 22.5.1950
Avni Başman	22.5.1950 - 2.8.1950
Nuri Özsan (vekil)	2.8.1950 - 10.8.1950
Tevfik İleri	11.8.1950 - 6.4.1953
Prof. Rıfkı Salim Burçak	9.4.1953 - 17.5.1954
Celal Yardımcı	17.5.1954 - 9.12.1955
Prof. Ahmet Özel	9.12.1955 - 13.4.1957
Tevfik İleri (2. kez)	13.4.1957 - 25.11.1957
Celal Yardımcı (2. kez)	26.11.1957 - 22.5.1959
Tevfik İleri (vekil)	23.5.1959 - 8.12.1959
Atıf Benderlioğlu	9.12.1959 - 27.5.1960
Prof. Fehmi Yavuz	30.5.1960 - 27.8.1960
Prof. Fehmi Yavuz (vekil)	28.8.1960 - 8.9.1960
Prof. Bedrettin Tuncel	8.9.1960 - 5.1.1961
Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu	6.1.1961 - 7.2.1961
Ahmet Tahtakılıç (vekil)	7.2.1961 - 2.3.1961
Ahmet Tahtakılıç	3.3.1961 - 25.10.1961
Ahmet Tahtakılıç (vekil)	25.10.1961 - 20.11.1961
Hilmi İncesulu	20.11.1961 - 26.6.1962
Prof. Şevket Raşit Hatipoğlu	26.6.1962 - 8.6.1963
Dr. İbrahim Öktem	11.6.1963 - 20.2.1965
Cihat Bilgehan	20.2.1965 - 27.10.1965
Orhan Dengiz	27.10.1965 - 1.4.1967
İlhami Ertem	1.4.1967 - 3.2.1969
Prof.Dr. Orhan Oğuz	3.2.1969 - 14.3.1971
Şinasi Orel	14.3.1971 - 13.12.1971
İsmail Arar	13.12.1971 - 22.5.1972
Prof. Dr. Sabahattin Özbek	22.5.1971 - 15.4.1973
Orhan Dengiz (2. kez)	15.4.1973 - 26.1.1974
Mustafa Üstündağ	26.1.1974 - 31.3.1975
Ali Naili Erdem	31.3.1975 - 5.1.1978
Necdet Uğur	5.1.1978 - 12.10.1979
Orhan Cemal Fersoy	12.10.1979 - 12.9.1980
Hasan Sağlam	22.9.1980 - 14.12.1983
Vehbi Dinçerler	14.12.1983 -

Levent Şahverdi Arşivi

retim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı bir tip olarak kurulup artırılması planlanacaktır" ilkesi getirilmiştir. Bu program ilkesini uygulamak için ilk adım Saffet Arıkan'ın bakanlığı sırasında atılmıştır. İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne Tonguç atanmış ve köy eğitmenleri denemesine girilmiştir.

Eğitmen projesinde askerliğini onbaşı ya da çavuş olarak yapanlar, Ziraat Bakanlığı'nın işbirliğiyle, modern tarım tekniklerini uygulayan Mahmudiye Devlet Üretme Çiftliği'nde iş içinde yetiştirilmişlerdir. Eğitmenin kişiliğinde köye yalnız bir öğretmen sağlamakla yetinilmiyor; köye modern tarım yöntemlerinin ve modern üretim araçlarının da girmesi sağlanmak isteniyordu. Eğitmen az bir maaş alacak, geçimini Ziraat Bakanlığı'nın sağladığı küçük toprağında tarımsal üretim yaparak sağlayacaktı. Böylece hem modern üretim konusunda köylüye örnek verilecek, hem de eğitimin mali yükü hafifletilecekti. 1936 yılında başlanan bu deneyin başarılı olması üzerine 1937 yılında 3238 sayılı, 1939 yılında da 3704 sayılı yasalar çıkarılarak köy eğitmeni yetiştirme deneyi yaygınlaştırıldı.

Eğitmen projesinin başarısı köy enstitülerine geçişi hazırlamıştır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra, savaş koşullarına rağmen büyük bir ilköğretim kampanyası başlatılmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet döneminin belki de en etkili milli eğitim bakanı olan Hasan Âli Yücel görev yapmaktadır. Tonguç, bu iki üst yöneticiden aldığı destekle köy enstitüleri denemesine girer. 1940 yılında 3083 sayılı yasayla köy enstitülerine yasal temel kazandırılır. Bu, 1942 yılında çıkarılan 4242 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'yla tamamlanır.

Tonguç, teşkilatına gönderdiği bir genelgede yeni kurulan okulların dayandığı ilkeleri şöyle özetliyordu:

"Köylerin kültürel ve genel hayatlarında ileri bir seviye yaratabilmek yalnız klasik anlamdaki öğretmenle mümkün olmaz. Köy hayatı bir bütün olarak ele alınmaz da şimdiye kadar olduğu gibi yalnız klasik kültür bakımından işlenmek ve bu vasıta ile bir ilerilik yaratılmak istenirse bu çalışmadan olumlu sonuç alınmaz.

... Köyde öğretmen ve eğitmen olarak yetişecek elemanlar devlete büyük ve uzun yıllar sürecek külfet yüklememelidir. Bunun için okul üretici bir okul olmalı, yaşayabilmesi için gereken bütün araçları kendisi üretmelidir. Ancak ilk kuruluşlarında devletten yardım görmelidir. Bu okullarda öğrenciye köy genel hayatının gelişmesine yarayacak birkaç meslek birden öğretilmelidir... Yeni ve orijinal işler görecek bir kurumun örgütünün bütün detaylarını işin içinde çalışmamış olanların isabetle saptamaları mümkün değildir. Örgütün belirecek biçimini dikkatle yapılacak denemenin sonuçlarından beklemek gerekir..."

İlk olarak 14 köy enstitüsünün kurulması planlanmış, sonra enstitü sayısı 21'e çıkarılmıştır. Savaş koşullarında bu proje başarıyla uygulanmıştır. Bu enstitülerin binaları yine enstitü öğrencileri tarafından yapılmıştır. 1942 yılında da *Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü* açılmıştır.

Köy enstitüleri uygulaması 1946 yılında Öner-Yücel davası sonucu Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmasına kadar sürmüştür denilebilir. Köy enstitülerinin mezunlarının köylere yayılmaya başlaması sonucunda, bu okulların toplum yaşamında önemli değişiklikler yapma potansiyelinin sezilmesiyle birlikte bunlara karşı bir kampanya yürütülmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasının siyasal ortamında bu kampanya etkili olmuş ve Hasan Âli Yücel'den sonra milli eğitim bakanı olan Re-

Çeşitli Öğrenim Yıllarında Okul, Öğrenci Sayısı ve Okuma Yazma Oranı

Öğrenim Yılı	İlk Öğretim		Orta Öğretim I. Devre		Orta Öğretim II. Devre Lise		Mesleki ve Teknik Okul		Tüm Yüksek Öğretim		Okuma Yazma Oranı
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı 1000	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı 1000	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı 1000	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı 1000	Kuruluş Sayısı	Öğrenci Sayısı 1000	
1923-1924	4.894	341	72	6	23	1	64	6	9	3	10.7*
1930-1931	6.598	489	83	27	22	6	59	9	17	4	-
1935-1936	6.275	688	191	52	36	14	64	9	18	7	19.2
1940-1941	10.596	956	283	95	82	25	103	20	20	13	22.4
1945-1946	14.010	1.358	252	66	83	26	244	54	31	19	29.0
1950-1951	17.428	1.617	406	68	88	22	326	53	34	25	33.6
1955-1956	18.724	1.984	573	133	123	33	415	73	40	37	40.9
1960-1961	24.398	2.867	745	291	194	76	530	108	55	65	39.5
1965-1966	30.863	3.933	943	412	240	111	786	178	96	97	48.7
1970-1971	38.513	4.940	1.842	783	518	245	913	235	152	159	55.3
1975-1976	42.000	5.466	2.793	1.039	873	386	1.237	388	288	322	61.4
1979-1980	44.303	5.622	4.100	1.179	1.104	532	1.719	515	347	270	...

Kaynak: 1981 Türkiye İstatistik Yıllığı ve Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.

* Bu oran 1927 yılına aittir.

Levent Şahverdi Arşivi

şat Şemsettin Sirer döneminde köy enstitülerinin tüm felsefesi değiştirilerek bu kuruluşlar köy öğretmen okullarına dönüştürülmüştür.

II. Dünya Savaşı Sonrasında Üniversitede Yeni Düzenlemeler

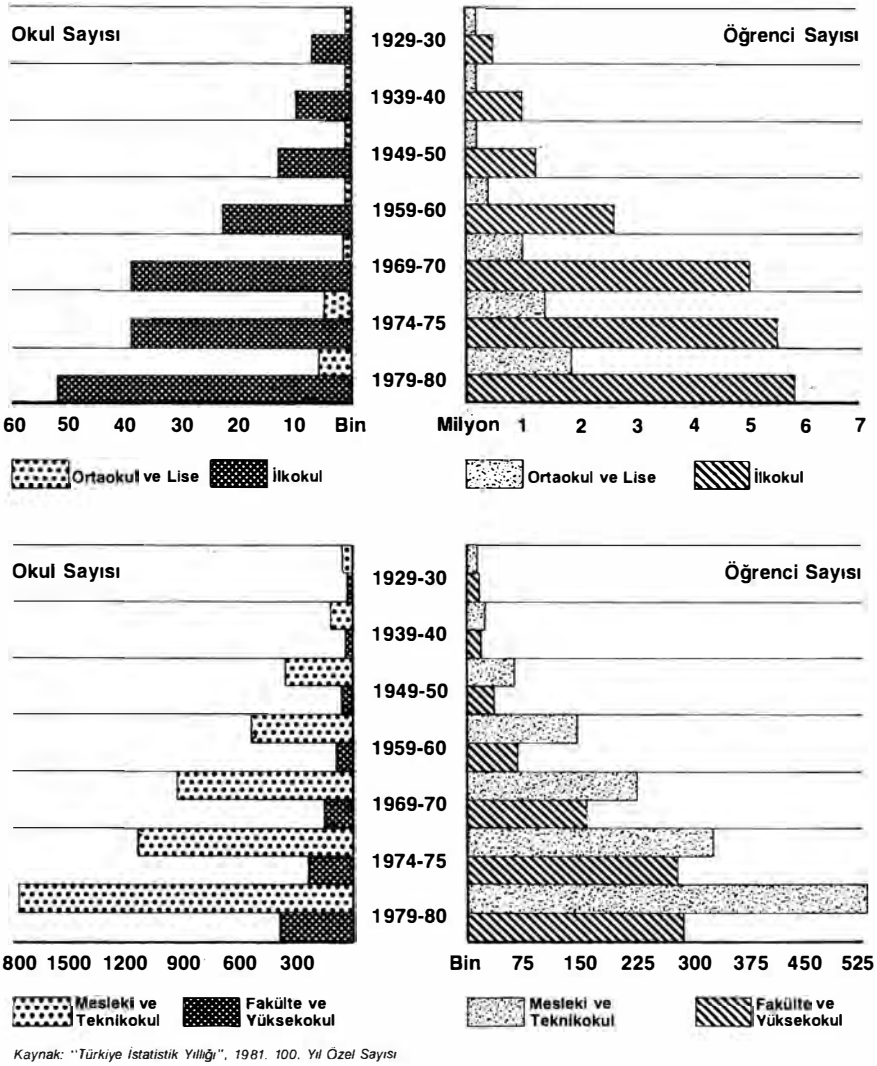
II. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye için bir dönüm noktasıydı. Savaş içinde, savaş sonrası uluslararası düzeninin temelleri atılıyordu. Türkiye de Batı dünyası içinde yerini alıyordu. Bu seçme, hem izlenen ekonomik politikalarda dışa yeniden açılmaya neden oluyor, hem de çok partili bir siyasal düzene geçişi beraberinde getiriyordu. Bu demokratikleşme, üniversiteye 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı yasayla özerklik verilmesini sağlıyordu.

4936 sayılı yasa dört yılı aşkın bir hazırlıktan sonra çıktı ve üniversiteye özerklik ve tüzel kişilik kazandırdı. Bu yasa ile Türkiye tek üniversiteden çok üniversiteli bir sisteme geçiyordu. 1944 yılında çıkarılan 4619 sayılı yasa ile Yüksek Mühendis Okulu *İstanbul Teknik Üniversitesi*'ne dönüşmüştü. 4936 sayılı yasa, 4619 sayılı yasayı kaldırarak onun düzenlediği konuyu da kapsamı içine aldı. Ayrıca Ankara'daki değişik fakülteler de Ankara Üniversitesi çatısı altında toplandı. Bu yasa ile çok üniversiteli bir sisteme geçildiğinden, eşgüdümü sağlamak için yetkileri belirsiz bir "Üniversitelerarası Kurul" doğdu.

Böylece 1946'da yeniden özerk bir üniversite sistemi kurulmuş oldu. Üniversite, özerkliğini bazı kurbanlar karşılığı almıştı. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde sosyal bilimler alanında önemli gelişmeler olmuş; burada ilerici düşüncelere açık etkin bir akademik çevre doğmuştu. Sonradan uluslararası bilim çevrelerinde ün kazanacak olan Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes de bunlar arasındaydı. Üniversiteye özerklik verilirken, bu çevre üniversite dışına itilerek, üniversitenin özerkliğinin sola karşı olması gerektiği savunulmuş oluyordu. Üniversite de bu konuda ödün vererek özerkliği pek de hak etmediğini gösteriyordu.

1948 yılında 5234 sayılı yasayla Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara Üniversitesi'ne bağlandı. 1949'da 5239 sayılı yasayla Ankara Üniversitesi'nde bir *İlahiyat Fakültesi* kuruldu. 1950 yılında da 5627 sayılı yasayla Siyasal Bilgiler Okulu, *Siyasal Bilgiler Fakültesi* adı altında Ankara Üniversitesi'ne bağlandı.

Resmi ve Özel Öğretim Kurumlarında Okul ve Öğrenci Sayısı (1929-1980)

Kaynak: "Türkiye İstatistik Yıllığı", 1981. 100. Yıl Özel Sayısı

Dinî Eğitimin Yeniden Canlanması

Çok partili rejim denemesine girilmesiyle yönetimler toplumun taleplerine daha duyarlı hale geliyordu. Bunun eğitimdeki yansımalarından biri, okullara din derslerinin konulması oldu. 1946 yılında yedinci CHP Kurultayı'nda okullara din dersi konulması önerilmiş; 1948-1949 ders yılından itibaren de ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din dersi konulmuştur. Daha sonraki yıllarda din dersleri ortaöğretimin üst kademelerine kadar yayılacaktır: 1956-1957 dersyılından itibaren ortaokul ve dengi okulların bir ve ikinci sınıflarına, 1967-1968 yılından başlayarak lise ve dengi okulların bir ve ikinci sınıflarına seçmeli ders olarak konulmuştur.

İmam Hatip Okullarının Yeniden Kurulması: 1930'lu yıllarda herhangi bir yasal önlem alınmadan ortadan kalkmış olan imam hatip okulları da Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndaki yasal dayanaktan ya-

Levent Şahverdi Arşivi

rarlanılarak 1951 yılında yeniden kurulmaya başlanmıştır. 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca imam ve hatip yetiştirmek üzere açılan on aylık kursların yetersiz görülmesi üzerine, 1951'de 7 ilde imam hatip okulları açıldı. Bu okulların yapımı ve öğrencilerine burs sağlanması halk tarafından kurulan İlim Yayma Cemiyetleri eliyle gerçekleştirildiğinden, imam hatip okulları sayısı hızla arttı. 1959 yılında bu okullara öğretim üyesi yetiştirmek üzere ilki İstanbul'da olmak üzere 4 yıllık Yüksek İslam Enstitüleri açılmaya başlandı. Sonra bu enstitüler Konya, Kayseri, İzmir ve Erzurum gibi bölgesel merkezlere yaygınlaştı.

1951-1971 arasında iman hatip okulları iki devreli meslek okulları olarak öğretim yapmışlardı. Ortaokul eşiti olan birinci devre 4 yıl, lise karşılığı olan ikinci devre 3 yıldı. 4 Ağustos 1971 tarih 225 sayılı Talim ve Terbiye Dairesi Kararı'yla imam hatip okullarının birinci derecesi kaldırılarak bu okullar lise düzeyinde bir meslek okuluna dönüştürüldüyse de 1974'te eski uygulamaya dönüldü. Daha sonraki yıllarda imam hatip okulu sayısı daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak ölçüde artacak ve bu artış, ortaöğretimde "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun getirdiği birlik ilkesini tartışılır hale getiren boyutlara varacaktır.

Din eğitimi konusunda üçüncü gelişme, Kuran kurslarının açılması olmuştur. Bunların sayısı hızla artmış ve 4.000 dolayına ulaşmıştır. Çoğu izinsiz açılan bu kurslar belli bir çevrenin denetimi altında kalarak Türkiye'deki siyasal süreçlerde etkili olan bir grup haline gelmiştir.

HALKEVLERİ'NİN KAPATILMASINDAN SONRA: Kitle eğitimini sağlamak üzere 1952 yılında Milli Eğitim Bakanlığı içinde Halk Eğitimi Bürosu kuruldu. Bu büro, köylerde halk okuma odaları, ilçelerde halk eğitim merkezleri açtı. 28 Ağustos 1960'ta Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü kuruldu. 5 Eylül 1977'de bu kurumun adı "Yaygın Eğitim Müdürlüğü" olarak değiştirildi.

İlköğretim Hamlesinde 1950 Sonrasındaki Duraklama ve 1960'tan Sonra Yeni Atılımlar

Köy enstitülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesiyle ve 1948 yılında köy ve şehir ilkokullarındaki programlar arası farklılığın kaldırılmasıyla başlayan ilköğretim hamlesindeki gerileme, 1948-1951 yıllarında çıkarılan 5166 ve 5210 sayılı yasalarla okul yapımında vatandaş yükümlülüğü usulünün kaldırılmasıyla tamamlanmıştır.

Bu düzenlemeler hemen etkisini göstermiş, özellikle 1950-1955 döneminde yeni yapılan ilkokul sayısında bir gerileme olmuştur. Dolayısıyla okuryazarlığın yaygınlaşmasında da bir gerileme kaydedilmiş; okuryazar olmayanların sayısında artış görülmüştür. Bu konuda alınan ilk önlem, askerliğini yapanların okuma yazma taburlarından geçirilmesi olmuştur. 15 Nisan 1959'da Kara, Hava, Deniz ve Jandarma kumandanlıklarına bağlı iki ay süreli "Okuma yazma taburları" açılmış, 1961 yılında bu taburların süresi dört aya çıkarılmıştır.

27 Mayıs 1960 harekatından sonra ilköğretim siyasal gündemde önemli bir yer tutmuş ve 1961 yılında 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Yasası kabul edilerek ilköğretim sorununun çözümünü kolaylaştıracak olanaklar sağlanmıştır. Hazırlanan yeni ilköğretim programı 1962 yılından itibaren 14 ilde uygulanarak denenmiş ve 1968-1969 öğretim yılından itibaren bütün okullarda uygulanmaya başlanmıştır.

İlköğretim konusunda bu tarihten sonra en önemli gelişme, 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra kurulan Nihat Erim hükümetinin programında ilköğretimin sekiz yıla çıkarılmasının öngörülmesidir. Bu alanda sonradan yasal düzenleme yapılmışsa da ciddi bir uygulamaya yönelinmemiştir.

Avrupa Yönelimli Eğitim Yaklaşımlarından Amerikan Yönelimli Eğitim Yaklaşımına Geçiş

1950'deki iktidar değişikliği, 1940'larda eğitimi yönlendiren kadroların değiştirilmesine neden olmuştur. Atılımcı İsmail Hakkı Tonguç ve Rüştü Uzel görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu uzaklaştırmalarla birlikte Avrupa kökenli eğitim yaklaşımlarının yerine Amerikan kökenli eğitim yaklaşımlarının girişi başlamıştır. Bu dönüşüm geneliikle Tevfik İleri'nin bakanlığı dönemine raslar. Dönüşümü daha çok müsteşar Reşat Tardu yönlendirmiştir.

Bu dönemde eğitimin dönüştürülmesinde Türkiye'ye çağrılan Florida Üniversitesi profesörlerinden Kate Wafford ile Boston'dan William Kwaraceus ve Dickerman'ın incelemeleri etkili olmuştur. İlk olarak 25 eğitimci Florida Universitesi'ne gönderilmiş; daha sonraki 15 yıl içinde eğitim örgütünün yönetim kademelerinde görev alan 600 kadar yönetici ABD'ye inceleme gezilerine yollanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

27 MAYIS VE ÜNİVERSİTELER: 27 Mayıs hareketinde üniversitelerin rolü büyüktür. Bu dönemde üniversiteler, öğretim üyesi ve öğrencisiyle, siyasal eyleme daha önce rastlanmadık ölçüde katıldılar. Demokrat Parti iktidarının genel baskıcı politikası ve bunun üniversitelerdeki yansımasına karşı çıkan kalabalık bir öğrenci topluluğu, 28 Nisan 1960 günü Taksim'e çıkmak üzere Galata Köprüsü'nü aşmaya çalışıyor.

Barış Gönüllüleri: Amerikan Yardım Teşkilatı'nın yönlendiriciliği altında, aralarında "program geliştirme", "araç geliştirme", "deneme ve fen liseleri", "beslenme eğitimi", "barış gönüllüleri" ve "öğretme-geliştirme" gibi önemli projelerin yer aldığı 25'ten fazla proje uygulanmıştır. Bunlar arasında kamuoyunda en çok tartışılan barış gönüllüleri projesi olmuştur. John F.Kennedy'nin tüm üçüncü dünya ülkelerine dönük programının Türkiye'deki uygulaması olan proje, Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin ile L. Johnson arasında 1962 yılında teati edilen bir mektupla başlamış ve 2 Nisan 1965'te TBMM'de kabul edilmişti.

Ford Vakfı: Türk eğitimi üzerinde ABD etkileri üzerinde dururken Ford Vakfı'nın çalışmalarını da saymak gerekir. Ford Vakfı'nın önerisi ve bakanın onayı ile 14 Ağustos 1958'de kurulan "Eğitim Milli Komisyonu", Japonya, Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'yı gezmiştir. Komisyonun çalışmaları siyasal gündemde önemli yansımalar bulmuştur. 27 Mayıs hareketi sonrasında bu öneriler Hasan Âli Yücel'in de içinde bulunduğu "Onbirler Komisyonu"nda tartışılmışsa da pratikte çok etkili olmamıştır.

Ortaöğretim ile Meslekî Teknik Eğitimde Gelişmeler

1940-1950 döneminde ortaöğretimde teknik eğitime önem verilmiştir. Bu yıllar arasında teknik ortaokullar 6.5 kat arttığı halde klasik ortaokullar ancak bir kat artmıştı. Klasik ortaöğretim kurumlarındaki kalite kaygısına önem veriliyor, sayıları çok yavaş artırılıyordu. 1950 sonrasında -ilkokulların tersine- klasik ortaokulların sayısındaki artış göreli olarak hızlıdır. Denge teknik öğretim kurumları aleyhine gelişmiştir. Bu gelişme yalnız okul sayılarında değil, aynı zamanda okul programlarında da kendini göstermiştir. 1956-1957'den itibaren meslek ortaokullarına iş dersleri ağır basan genel ortaokul karakteri verilmiştir. Böylece bu okullar kalifiye işçi yetiştirmekten çok mesleğe yöneltme kuruluşu işlevi görmüştür.

Ortaöğretimde 1950 sonrasında nitelik kaygıları yerine nicelik kaygılarının ağır basması, ortaöğretimde kalite farklılaş-

Levent Şahverdi Arşivi

ması yönünde adımlar atılmasını zorlamıştır. 1957 yılında deneme ve fen liseleri kurulmaya başlanmıştır. Böylece ayrıcalıklı eğitim kuruluşları yaratılmıştır. Kent orta sınıflarından doğan bu yöndeki talepler, 1965 yılında 625 sayılı Özel Okullar Yasası'nın çıkmasından sonra, ortaöğretimde çok sayıda özel kolejin doğmasına neden olacaktır.

Yedinci Eğitim Şûrası'na kadar meslek okulu mezunlarına üniversiteye geçiş kapalı kalmış; meslek okulu mezunları ancak bu kanalın uzantısındaki meslek yüksek okullarına devam edebilmişlerdir. Yedinci Eğitim Şûrası'nda dolaylı olarak açılan bu kanal, Sekizinci ve Dokuzuncu Şûralarda tam geçiş olanağı sağlayacak hale getirilmiştir. Lise düzeyindeki meslek okulları *endüstri meslek lisesi* adını almış ve bu okulların programlarında genel ortaöğretim bilgilerinin ağırlığı artmıştır.

Sekizinci Eğitim Şûrası, eğitim sistemini bu geçişlik esasına göre yeniden oluşturmuştur. Bu Şûrada eğitim sistemi bir bütün olarak ele alınmış ve gelişen görüşlere 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası'yla yürürlük kazandırılmıştır.

Meslek okullarına üniversiteye geçiş olanakları sağlanarak bu okullar çekici hale getirilirken, 1974'te toplanan 9. Eğitim Şûrası'ndan sonra bu okullardan mezun olanların sanayide çok az oranla çalışmalarına bir çözüm bulunmaya çalışılmış ve sanayiyle işbirliği geliştirilmeye başlanmıştır. Kız meslek liselerinde 1975-1976 yılından itibaren elektronik, yapı ve makina ressamlığı, besin teknolojisi, konfeksiyon vb. gibi yeni dallar açılmıştır. 1978-1979 ders yılından itibaren de Okul-Sanayi Ortaklaşa Eğitim (OSANOR) projesi uygulanmıştır. Önce Adana, Bursa, İzmir ve İstanbul'daki dört okulda uygulanmaya başlayan proje, öğrencilerin sosyal, fen ve teknik ders öğrenimlerini meslek liselerinde, laboratuvar ve atelye çalışmalarını da endüstri işyerlerinde yapmalarını öngörmektedir.

Bu gelişmeler ilk kez endüstri liselerine olan talebi kapasite üstüne çıkarmış; bunu karşılamak için de 1975-1976 yılından itibaren *akşam endüstri meslek liseleri* açılmaya başlanmıştır.

Halk Eğitimi ya da Yaygın Eğitim Konusunda Yeni Örgütlenmeler

1957'de siyasal nedenlerle Halkevleri'nin kapanmasından sonra yaygın eğitim işlevleri doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı'nca örgütlendi. 1952 yılında Milli Eğitim Bakanlığı içinde kurulan Halk Eğitim Bürosu köylerde halk okuma odaları, ilçelerde halk eğitim merkezleri açtı. Ancak, halk eğitiminin yeniden önem kazanması 1960 sonrasında olmuştur. 28 Ağustos 1960'ta Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü kurulmuş; Birinci Beş Yıllık Plan'da kırsal kesimin kalkınması için toplum kalkınması yolunun seçilmesi üzerine halk eğitimi daha da önem kazanmıştır. 5 Eylül 1977'de Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü'nün adı Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü'ne çevrilmiştir.

Yaygın eğitim konusundaki en önemli gelişmelerden biri, 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Yasası'nın yürürlüğe girmesi olmuştur. Küçük üreticilik içindeki öğrenim sürecini formelleştiren bu yasa, geleneksel üretim biçimlerinin evrimlerini gözlemlemek açısından ilginç bir gelişmedir. Daha sonra bu işlev Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü dışına çıkarılmış, 24 Temmuz 1978'de Milli Eğitim Bakanlığı'nda çıraklık eğitimi için ayrı bir genel müdürlük oluşturulmuştur.

Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Merkez Teşkilâtı

Bakan
Müsteşar
Müsteşar Yardımcısı (5)

Ana Hizmet Birimleri

1. İlköğ. Gn. Md.
2. Ortaöğ. Gn. Md.
3. Erkek Tek. Öğ. Gn. Md.
4. Kız Tek. Öğ. Gn. Md.
5. Tic. ve Turizm Öğ. Gn. Md.
6. Din Öğ. Gn. Md.
7. Çırak ve Yaygın Eğ. Gn. Md.
8. Yükseköğ. ve Dış İl. Gn. Md.
9. Gençlik Bed.Eğ.ve Ok.Spor Hiz.Gn.Md
10. Özel Eğ. ve Rehberlik Dairesi Başk.
11. Özel Öğ. Kurumları Dairesi Başk.

Danışma ve Denetim Birimleri

1. Talim ve Terb. Kur. Başk.
2. Teftiş Kur. Başk.
3. Ar. Gel. Plan ve Koor. Kur. Bşk.
4. Hukuk Müşavirliği
5. Bakanlık Müşavirliği

Yardımcı Birimler

1. Pers. Gn. Md.
2. Yayımlar Dai. Başk.
3. Hizmetiçi Eğ. Dai. Başk.
4. Komptrolörlük Dai. Başk.
5. Destek Hiz. Dai. Başk.
6. Yatırımlar ve Tesisler Dai. Başk.
7. Eğ. Araçl. ve Donatım Dai. Başk.
8. Sağlık İşleri Dai. Başk.
9. Bilgi İşlem Dai. Başk.
10. Genel Sekreterlik
11. Savunma Sekreterliği
12. Özel Kalem Müdürlüğü

Sürekli Kuruluşlar

1. Milli Eğitim Şurası
2. Gençlik ve Spor Şuraları
3. Eğ. ve Öğ. Yük. Kurulu
4. Gençlik Hiz. Kurulları
5. Mes. ve Tek.öğ. Yük. Dan. Kur.
6. Çıraklık Kurulu
7. Yay. Eğ. Koor. ve İşbir. Kur.
8. Öğrenci Dis. Kurulları
9. Türk. İzcilik Teş. Milli İz. Kur.
10. Gençlik Faal. Yük. Dis. Kur.

Bakanlığa Bağlı Kuruluşlar

1. Beden Ter. Gn. Md.
2. Yük.Öğ.Kredi ve Yurt.Kur.Gn.Md.

1950 Sonrasında Yükseköğretimde Gelişmeler ya da Sürekli Bunalım

1950'ler sonrasının, genel olarak eğitim sisteminin toplumsal talebe göre yönlendirilmesi eğiliminin yüksek eğitime yansıması, ilk aşamada yüksekokul ve üniversitelerin bölgesel merkezlere yaygınlaştırılması olarak ortaya çıkmaktadır: 1955-1957 yılları arasında dört yeni üniversite (6594 sayılı yasayla 1955 yılında *Karadeniz Teknik Üniversitesi,* 6595 sayılı yasayla 1955 yılında *Ege Üniversitesi,* 6990 sayılı yasayla 1957 yılında *Atatürk Üniversitesi)* kuruldu. 1956 yılında öğrenci kaydına başlayan *Ortadoğu Teknik Üniversitesi*'nin kuruluşu ise 7307 sayılı yasayla yasallık kazandı. Bu üniversitenin iki konuda yenilikler getirdiği söylenebilir. Bunlardan biri toplumun gelişmesiyle beliren gereksinimlere (iş yönetimi, şehir planlaması vb.) önem vermesi; ikincisi ise Avrupa üniversite geleneğinden çok ABD geleneğinin benimsenmesidir; bölüm sistemi, genç öğretim üyelerinin ders verebilmesi, vb.

1959 yılında ise 7334 sayılı yasayla üniversiteler dışında bir başka yüksek eğitim sistemi oluşturuldu. İstanbul, İzmir, Ankara ve Eskişehir'de kurulan İktisadi Ticari İlimler Yüksekokulları, *İktisadi İlimler Akademileri*'ne dönüşüyordu. Her akademinin bir reisi, idare heyeti, profesörler meclisi bulunuyordu. Akademiler arası eşgüdüm, başkanı Milli Eğitim Bakanı olan Akademiler Arası Kurul'da sağlanacaktı. Yükseköğretimde böyle ikinci bir yönetim modelinin ortaya konulmasının nedeni, bu kuruluşla-

Levent Şahverdi Arşivi

KOLEJLERE GİRİŞ: Kolej sınavlarına giren her 20 öğrenciden 19'u eleniyor. Çocuklarının üniversiteye girişlerini güvence altına almak amacıyla büyük masraflara katlanan aileler bu sınavlara çocuklarından daha büyük ilgi gösteriyorlar.

rın üniversitelerden ayrı bir kurumsal kademe olmasından çok, üniversitenin özerkliğinden rahatsız olan DP iktidarının ikinci bir yönetim modeli yaratmak çabasıdır. Nitekim 1955-1957 arasında kurulan üniversiteler de çok uzun süre özerklik kazanamayacaktır.

Özerklikle İlgili Gelişmeler: 1946'da 4936 sayılı yasanın getirdiği "bilimsel ve idari" özerklik, 1954'te milli eğitim bakanına senatoların görüşlerini öğrendikten sonra öğretim üyelerini bakanlık emrine alma yetkisi tanınarak önemli ölçüde zedelenmişti. 1960'ta 27 Mayıs hareketinin oluşmasında üniversite oldukça önemli bir rol oynadı. Üniversite öğretim üyeleri 1950-1960 döneminde sivil ve asker bürokrasiyle birlikte toplumun en hızlı kaybeden kesimi haline gelmişti. Özellikle 1957 ekonomik bunalımından sonra bu ekonomik baskıyı daha çok hissediyorlardı. Bu durum, üniversitenin öğrencisiyle ve öğretim üyesiyle daha önceki dönemlerde görülmedik düzeyde siyasal eylem içine girmesine neden oldu. 1960'lar öncesinde siyasal eylemin sınıfsal içeriğinin kesinleşmemiş olması, üniversitenin çok parçalanmadan böyle bir hareket içinde yer almasına olanak verdi.

27 Mayıs 1960'a gelindiğinde üniversite özerkliği siyasal gündemdeydi. Milli Birlik Komitesi'nce kabul edilen 115 sayılı yasa, milli eğitim bakanına tanınan bakanlık emrine alma yetkisini kaldırdı. 27 Mayıs hareketi, 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılmasını da getirmişti. Bu tutarsız karar üzerindeki tartışmalar, 147 öğretim üyesinin geriye dönmesiyle sona erecektir. Üniversite çevresindeki çalkantılar, 1961 Anayasası'nda 120. madde ile üniversiteye verilen geniş özerklik ile noktalanıyordu.

Yükseköğretim Talebinin Artması: 1960 sonrasının yüksek öğrenim alanındaki en önemli olgusu, toplumda hızla artan yükseköğretim talebidir. Talebin yüksekliğine karşın devletin yükseköğretim kurumlarının öğrenci alma kapasitesini yeterince artırmaması iki önemli kurumsal gelişmeye neden olmuştur. Bunlardan birincisi "özel yüksekokullar"ın hızla yaygınlaşması, diğeri ise "merkezi seçme sınavları"nın kurumsallaşmasıdır.

• *Özel Yüksekokullar:* Toplumda yüksele talep baskısı özel yüksekokulların kurulmasını kışkırttı. 1965 yılında çıkan 625 sayılı Özel Okullar Yasası'ndan sonra özel okulların sayısı hızla arttı. 1968-1969 yılında 44 özel okul bulunuyordu. Bu gelişmeye üniversiteden tepki gelmedi. Tepki gösterenler meslek odaları, özellikle de Mimarlar Odası oldu. Bu okulların mezunlarını Oda'ya kaydetmeyerek, özel yüksekokulların anayasaya aykırılığı savını Anayasa Mahkemesi'ne götürdü. Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 1971'de Özel Okullar Yasası'nın ilgili maddelerini iptal ederek özel yüksekokullara son verdi. 1982 Anayasası, özel yüksekokullarla ilgili olarak "Kanunda gösterilen usûl ve esaslara göre, kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir" hükmünü getirecektir (m. 130).

• *Merkezi Seçme Sınavı:* Merkezi seçme sınavları 1963-1964'te kurumsallaştı. Bu tarihte seçme sınavlarına 32.000 öğrenci girdi. Bu sınavlara giren öğrenci sayısı hızla artarak, 1970'li yılların sonuna doğru 450.000 düzeyine yükselmiştir. Merkezi seçme sınavları yalnız yükseköğretim önündeki yığılmayı somutlaştırmıyor, aynı zamanda eğitimdeki sınıfsal ve bölgesel fırsat eşitsizliklerini gösteriyordu. 1974 seçme sınavında yapılan bir saptamaya göre, sınava girenler arasında serbest meslek sahibi olanların çocuklarından 4.62'de biri, çiftçi çocuklarından ise 12.62'de biri üniversiteye girebilmiştir.

Merkezi seçme sınavlarının varlığı, bu sınavlara öğrencileri hazırlamak için özel dershanelerin açılmasına yol açmıştır. 1979 sonunda 625 sayılı yasaya göre faaliyet gösteren dershanelerin sayısı 159'a ulaşmıştı. Kurs görenlerin sınavı kazanma olasılığı, 1974 yılı saptamalarına göre iki kattan fazlaydı.

• *Hacettepe Üniversitesi ve DMMA'lar:* Artan talebi karşılamak için bir yandan bu tür gelişmeler olurken, öte yandan da yeni yükseköğretim kurumları açılıyordu. 1967 yılında 892 sayılı yasayla *Hacettepe Üniversitesi* kuruldu. Böylece Ankara Üniversitesi içindeki Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi ayrılarak Ankara'nın üçüncü üniversitesi haline geliyordu. Bu üniversitenin oluşturulmasında İhsan Doğramacı çok aktif rol oynamıştır. 1969 yılında 1184 sayılı yasayla *Devlet Mimarlık Mühendislik Akademileri* kuruluyordu. Elazığ, İstabul, İzmir, Zonguldak'taki akademilerin yanı sıra Adana, Ankara, Edirne, Eskişehir, Konya ve Sakarya'da da DMMA'lar açılacaktı. Böylece akademi modeli mühendislik alanına da yaygınlaştırılmıştır.

1968 Öğrenci Eylemleri: Bu yıllarda yükseköğretimi siyasal gündemde ön plana çıkaran olgu, 1968 öğrenci eylemleri oldu. Yükseköğretimin çalkantılı durumu, yükselen eğitim talebi, aynı dönemde bütün dünyada ortaya çıkan hareketlerle birleşerek 1968 öğrenci eylemlerini doğurdu. Daha sonra nitelik değiştirecek olan bu eylemler, başlangıçta çoğunlukla üniversitenin eleştirisine dönüktü. Bu eleş-

Levent Şahverdi Arşivi

tiriler, üniversitenin bir reforma gereksinmesi olduğunu gösteriyordu. Üniversite artık 1960'lar döneminde olduğu gibi gençlik tarafından ilericiliğin simgesi olarak görülmüyordu. Siyasal tutumları, akademik düzeyleri, toplumda haklı eleştirilere uğruyordu. Batı ülkelerinde öğrenci eylemleri sönmeye yüztutarken Türkiye'deki eylemler nitelik değiştirerek daha çok siyasal içerik kazanmaya başlayarak sürdü. Bu durumda tartışılan, üniversitenin yeniden düzenlenmesi olmaktan çıktı; esas sorun, "öğrenci eylemlerinin nasıl önleneceği" olarak düşünülmeye başlandı. Üniversite, toplumdaki radikal küçük siyasal grupların kolayca etkili olabildiği bir çevre halinegeldi.Böyle bir ortamda üniversite temel sorunu öğrenci eylemleri olarak göstermeyi başarınca, bu bunalımdan hiçbir yapısal dönüşüm geçirmeden çıktı.

12 Mart Dönemi ve Çözülemeyen Sorunlar: Böyle bir ortamdan 12 Mart 1971'e gelindiğinde, üniversite, iptal edilmiş özel okullar ve artık ABD'deki mütevellilerin finansmanı ile yaşayamayan Robert Kolej'in durumu hemen çözüm bekleyen sorunlar olarak duruyordu. Bunların çözülmesi eğitim sisteminde köklü değişiklikleri gerektiriyordu. Bu 12 Mart sonrasında eğitim reformu çalışmalarına girilmesine neden olduysa da siyasal ortam olanak vermedi. Sonuçta parça parça kararlar çıktı. 1487 sayılı yasayla 1971 yılında Robert Kolej, *Boğaziçi Üniversitesi'* ne dönüştü. 1472 sayılı yasayla özel yüksek okulların tasfiyesi kararlaştırıldıysa da, 1972 yılında yasada yapılan bir değişiklikle bu okullara öğrenci alınarak süreklilik kazandırıldı ve sonunda özel yüksekokullar Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri'ne bağlandı.

12 Mart, üniversite sorununa çözümleyici olmaktan çok kuşkucu olarak bakıyor, denetim kurmaya çalışıyordu. 20 Eylül 1971 günü kabul edilen 1488 sayılı yasayla, Anayasa'nın 120. maddesi değiştirildi. 20 Haziran 1973'te kabul edilen 1750 sayılı yeni Üniversiteler Kanunu ve bunun hemen ardından kabul edilen 1765 sayılı Üniversite Personel Kanunu da benzer kaygılarla hazırlanmıştı. Nitekim 1750 sayılı yasanın kimi maddeleri 1975 Şubatı'ndaAnayasa Mahkemesi'nce iptal edildi. Böylece 1971 sonrası düzenlemeleri, yükseköğretim sorunlarına bir çözüm getirmemiş oluyordu.

Anadolu'da Yeni Üniversiteler: Bunu izleyen yıllarda artan toplumsal talep, Anadolu'da üniversite kuruluş kararlarını hızlandırıyor; birbiri ardından üniversiteler açılarak Türkiye'deki üniversite sayısı 18'e yükseliyordu. 1786 sayılı yasayla *Çukurova Üniversitesi* (1973), 1785 sayılı yasayla *Diyarbakır Üniversitesi* (1973), 1787 sayılı yasayla *Anadolu Üniversitesi* (1973), 1788 sayılı yasayla *Cumhuriyet Üniversitesi* (1973), 1872 sayılı yasayla *İnönü Üniversitesi* (1975) ve 1873 sayılı yasayla dört üniversite *(Fırat Üniversitesi, Bursa Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi* ve *Selçuk Üniversitesi)* kuruldu. Bu üniversiteler kurulurken kimi üniversitelerimiz de başka illerde yeni kampusler kuruyor (ODTÜ Gaziantep Kampusü, vb.), ayrıca kendilerine bağlı fakülteler açıyordu.

Anadolu'daki bu yükseköğretim kuruluşlarının pek çoğu gerçekleşemiyordu: Çok pahalı yatırımlar gerektiğinden toplumsal talebi karşılayacak düzeyde kapasite yaratılamıyor; bu da siyasal iktidarları yeni çözümler aramaya itiyordu. Bu arayışlardan ikisinden, ön lisans eğitimi ve Yaykur denemelerinden çok söz edilmiştir. Ancak bunlar da başarıya ulaşamamıştır.

Ön Lisans Eğitimi ve Yaykur: Dokuzuncu Eğitim Şûrası'nda yükseköğretimde iki yıllık ön lisans okullarının kurulması önerilmişti. Bu okullarda ara insan gücü yetiştirilecek, başarılı olanlara daha üst kademelere geçebilme olanağı sağlanacaktı. Bu öneri 1974-1975 döneminde uygulamaya konulduysa da beklenen sonuç alınamadı. Eğitim enstitülerine, ticaret ve turizm, kız teknik ve erkek teknik öğretmen okullarına, uzaktan eğitim sistemi ve mektupla öğretim tekniği ile öğretim yapmak üzere 53.056 öğrenci alınmıştı. 1975-1976 döneminde bu amaçla YAYKUR kuruldu. İki yıllık ön lisans öğretimi düzeyinde verilecek eğitimin birinci yılında öğrenciler okulda bulunamayacak, ikinci sınıflarda örgün yükseköğrenim dairesine bağlı okullara gideceklerdi. Hem öğrenci talebinin, hem başarısının sınırlı olması ve mezunlarının iş bulamaması üzerine, 1978-1979 döneminden itibaren bu programa öğrenci alınmamıştır.

Üniversite Reformu Çalışmaları ve YÖK: 1979 yılından itibaren üniversite reformu için geniş katılımlı çalışmalara gidilmişse de bu hazırlıklar bir yasaya dönüşememiştir. 12 Eylül 1980 hareketinden sonra gündeme gelen Yükseköğretim Reformu 4 Kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğrenim Kurulu Yasası'nın kabulüyle sonuçlanmıştır. Ülkedeki hemen hemen tüm öğretim kurumları 27 üniversite çatısı altında toplanmıştır. Tüm üniversite sisteminin yönlendirilmesi de Yüksek Öğretim Kurulu'na bırakılmıştır. Bu yasayla üniversitelerin kendi üyeleri tarafından seçilenler tarafından değil, atanan yöneticilerce yönetilmesi esası getirilmiştir. Böylece 70'li yıllarda kamuoyunun benimsediği demokratik-özerk üniversite özlemi gerçekleşememiştir.

Türkiye'nin Eğitim Çabalarına Genel Bir Bakış

Türkiye'de eğitimin modernleşmesi konusunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmaların ve denemelerin sonucunda ulaşılan durum, sayısal verilerle Tablo 1'de özetlenmiştir. 1980'li yıllara ulaşıldığında ülkede okuryazarlık oranı hâlâ % 70'ler düzeyindedir. Eğitimin kalitesiyle ilgili bir göstergemiz olmamakla birlikte, kalitedeki gelişmeleri özellikle dünyadaki gelişmelerle karşılaştırdığımızda çok başarılı bir görünüm ortaya çıkmayacağı konusundaki inanç çok yaygındır.

Türkiye'deki eğitim çabalarının kısa bir değerlendirilmesi yapılırsa, ülkenin eğitim geçmişinde pek çok ilginç deney bulunduğu; ancak bu deneylerden yararlanılarak koşullara uygun bir eğitim yöntemi oluşturulamadığı, her zaman oldukça yüzeysel çalışmalarla yeni yeni yöntemler benimsemeye eğilimli bulunulduğu, kısacası bu alandaki gelişmenin sürekli çalkantılar içinde olduğu söylenebilir. Bu nedenle elde edilen sonucu bir başarı olarak değerlendirmek kolay olmayacaktır ●

KAYNAKÇA

- Hürrem Arman, *Piramidin Tabanı Köy Enstitüleri ve Tonguç*, Ankara, 1969.
- Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1948.
- Mehmet Ali Ayni, *Darülfunun Tarihi*, İstanbul, 1927.
- Kemal Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1976.
- İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara, 1968.
- Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim 1839-1908*, Ankara, 1945.
- Tevfik Çavdar-Demet Tünay-Tuna Yurtseven, *Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1976.

Levent Şahverdi Arşivi

- Mehmet Dağ-Hıfzırahman R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1974.
- Watson Dickerman, *Türkiye'de Halk Eğitimi Hakkında Rapor (1951)*, Maarif Basımevi, Ankara, 1950.
- Osman N. Ergin, *Türkiye'de Maarif Tarihi*, (5 cilt), İstanbul, 1941.
- Sabahattin Eyuboğlu, *Köy Enstitüleri Üzerine*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Ernst E. Hirsch *"Üniversite" Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi*, Fakülteler Matbaası, 1979.
- M. Rauf İnan, *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.
- Harun Karadeniz, *Eğitim Üretim İçindir*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975.
- Yahya Kemal Kaya, *Eğitim Yönetimi Kuram ve Türkiye'deki Uygulama*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1979.
- Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara, 1962.
- Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
- M. Nuri Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim 1923-1960*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Türk İktisadı Gelişmesi Projesi, Nisan, 1963.
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı Milli Eğitim Şurası Genel Sekreterliği, *İmkan ve Fırsat Eşitliği Bakımından Türk Milli Eğitimindeki Gelişmeler 1955-1968*, Ankara, 1970.
- Cemal Mihçıoğlu, *Üniversiteye Giriş ve Liselerimiz*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Ankara, 1969.
- Cemal Mihçıoğlu, *Eğitimde Yöreler Arası Dengesizlik*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1980.
- Reşat Özalp, *Türkiye'de Teknisyenlerin Yetiştirilmesi ve İstihdamı*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1971.
- Bertrand Russel, *Eğitim ve Toplum Düzeni*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969.
- Ayla Sayın-Muzaffer Say-Çelen Birkan-Hasan Karaçal, *Planlı Dönemde Yüksek Öğretim*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1976.
- İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 1980.
- İsmail Hakkı Tonguç, *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1947.
- Türk Eğitim Derneği, *Yüksek Öğretime Giriş Sorunları*, Ankara, 1977,
- Türkiye Öğretmenler Sendikası, *Devrimci Eğitim Şurası*, Ankara, 1968.
- Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Türkiye Cumhuriyet Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1964.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1955.
- Horst Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul, 1981.

Başlıca Eğitimciler

Rıza Zelyut

Cumhuriyet dönemindeki eğitimcilerimiz içinde adı ilk anılması gerekenlerden biri Mustafa Kemal Atatürk'tür. Ortaçağ metotlarının kullanıldığı, metafizik içerikli eğitimi çağdaş bir yapıya kavuşturan kişi olarak ilkin Atatürk'ün adı anılmalıdır. Eğitimi seçkinler katmanından halka indirmek için eline tebeşir alarak bizzat ders veren mustafa Kemal Atatürk, haklı olarak "Başöğretmen" unvanını almıştır.

Cumhuriyet döneminin önde gelen diğer eğitimcileri şunlardır:

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978)

İstanbul'da doğdu. Darülfünun Tabiiye bölümünü bitirdi. Darülmuallimîn'de (Erkek Öğretmen Okulu) öğretmenlik yaptı. Pedagoji ve elişleri öğrenimini incelemek üzere Fransa'ya gönderildi (1910). Türkiye'ye dönünce Darülmuallîmin'deki öğretmenliğini sürdürdü. Bir ara Şemsülmekâtip ilkokulunu yönetti. Burada açıkhava okulu, kendi kendine öğrenim gibi metotları Türkiye'de ilk kez uyguladı. Aynı zamanda Darülmuallimîn'i Batı öğretim metotlarına göre yeniden düzenlemekle görevlendirilen Sâtı Beyin yardımcıları arasında yer aldı.

1913'te Darülfünun'da fenn-i terbiye (pedagoji) hocalığına getirildi. Bu dönemde çeşitli okullardaki derslerini sürdürdü. Üniversitede ve eğitim teşkilâtının çeşitli kademelerinde önemli görevler yüklendi. 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kaldı. Bunun üzerine *Yeni Adam* dergisini yayımlamaya başladı (1934). Ölünceye kadar çıkardığı bu dergi, 1934-40 döneminin başlıca yayın organları arasında yer aldı.

1939 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğretim görevi alan Baltacıoğlu, 1946-50 döneminde Kırşehir milletvekilliği, 1942-1957 arasında Türk Dil Kurumu Terim Kolu Başkanlığı yaptı.

Felsefe, sosyoloji, estetik alanlarında da eser veren, birçok tiyatro oyunu yazan, hat sanatı ile ilgilenen ve Kuran çevirisi yapan Baltacıoğlu, Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini etkileyen şu eserlerin yazarıdır: *Talim ve Terbiyede İnkılâp* (1910), *El İşlerinin Öğretim Metodu* (1914), *Terbiye Konferansları* (1915), *Terbiye ve İman* (1915), *Özel Öğretim Metotları* (1932), *Terbiye* (1932), *Resim ve Terbiye* (1932), *İçtimaî Mektep* (1932), *Mürebbilere* (1933), *Toplu Öğretim* (1938), *Öğretmen* (1944), *Rüyamdaki Okullar* (1944), *Pedagojide İhtilâl* (1964), *Cinsel Eğitim* (1967).

Ethem Nejat (1887-1921)

İstanbul'da doğdu. İyi bir eğitim gördü. İstibdat döneminde Avrupa'ya kaçtı. Amerika'ya gitti. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönüp öğretmenliğe başladı. Milli Eğitim Müdür-

➡

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

Ethem Nejat

Levent Şahverdi Arşivi

lüğü yaptı. Değişik gazetelerde eğitim ve toplumbilim konularında yazıları yayımlandı.

1918'de Almanya'ya gitti. Oradaki Türk sosyalistlere katıldı. Berlin'den solcu aydınlarla birlikte Anadolu'ya geçti; Bakû'daki Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye temsilcisi olarak katıldı (1920). Türkiye'ye dönüşünde 14 arkadaşıyla birlikte bir suikaste kurban gitti.

Eserleri: Ethem Nejat, dergi ve gazetelerdeki yazılarının yanı sıra *Terbiye-i Yeni Fikir* adlı bir eğitim dergisi de çıkarmıştır. *Terbiye-i İptidaiye Islahatı, Tekâmül ve Kanunları, Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı kitapları yayımlanmıştır.

Mustafa Necati (1894-1929)

İzmir'de doğdu. Gayret Mektebi'ni, Burhan-ül Maarif'i, İzmir İdadisi'ni, İstanbul Dârülfünunu hukuk bölümünü bitirdi. İzmir'de avukatlık ve öğretmenlik yaptı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Balıkesir'de Müdafaa-yi Hukuk örgütünde çalışmaya başladı. Aynı zamanda arkadaşı Vasıf'la (Çınar) birlikte *İzmir'e Doğru* adlı gazeteyi çıkardı. Bu gazetede, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen yazılar yayımladı.

1920'de Saruhan mebusu oldu. Samsun İstiklâl Mahkemesi'nde ve TBMM'de kurulan Müdafaa-yi Hukuk Grubu Kâtipliğinde çalıştı. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanı oldu. Meclis'in ikinci devresinde İzmir milletvekili olarak görev yaptı. Mübadele, İmar ve İskân (1923) ve Adalet (1924) Bakanlıklarına getirildi. Bu arada Muallimler Birliği Başkanlığında bulundu. 1925 yılında Milli Eğitim Bakanı oldu ve ölünceye değin bu görevde kaldı.

"Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ve "Harf Devrimi" gibi temel eğitim reformlarının gerçekleştiricisi sayılan Mustafa Necati, bilimsel kurul oluşturarak ekip çalışmasını ön plana çıkaran bir bakandır. Eğitimi halka indirmek ve eğitimin hayatî sorunlarını çözmek için uğraşmıştır.

Hasan Âli Yücel (1897-1961)

İstanbul'da doğdu. Vefa İdadisi'nin son sınıfında iken yedeksubay olarak askere alındı (1915). Birinci Dünya Savaşı sona erince üniversiteye girdi. Önce Hukuk'a devam etti, sonra Edebiyat Fakültesi'ne geçerek Yüksek Öğretmen Okulu'nun öğrencisi oldu. Öğrencilikteki çabalarını sürdürürken bir yandan da o dönemin düşün ve yazı yaşamına katıldı. 1921'de mezun oldu ve İzmir Erkek Öğretmen Okulu Türkçe ve edebiyat, İstanbul Kuleli Askeri Lisesi edebiyat, İstanbul Erkek Lisesi edebiyat, felsefe, içtimaiyat öğretmenlikleri, İstanbul Maarif Eminliği bölgesinde bakanlık müfettişliği görevlerinde bulundu. Fransa'da öğrenci müfettişliği, Gazi Eğitim Enstitüsü müdürlüğü (müfettiş olarak), Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, İzmir milletvekilliği ve Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. Hizmetleri şöyle sıralanabilir:

İlköğretimde: Yücel 1938'de Millî Eğitim

Mustafa Necati

Hasan Âli Yücel

Bakanlığına başladığında Türkiye'de 6.700 ilkokul, 13.502 öğretmen, 546 eğitmen, 264.591 öğrenci vardı. Yücel görevinden ayrılırken ilkokul sayısı 13.655'e öğretmen sayısı 19.658'e, eğitmen sayısı 8.751'e, öğrenci sayısı 1.359.234'e yükselmişti. Bu öğretmenlerden 5.542'si köy enstitüsü mezunuydu.

Teknik öğretimde: 1938'de 43 olan erkek ve kız teknik okulu sayısı 1946'da 227'ye, ticaret okulu sayısı 5'ten 25'e, köy kursları sayısı 1'den 309'a yükselmişti.

Klasikler ve dergiler: Yücel'in öncülüğüyle yayımlanan Klasikler dizisi, 496 ciltlik bir kütüphane oluşturur. Ayrıca, Yücel'in bakanlığı döneminde 14 çeşit dergi ve ansiklopedi yayımlanmıştır.

Üniversitelerin özerkliği: Üniversiteler Kanunu'nun çıkmasında en büyük rolü Yücel oynamıştır. Kendi yetkilerini üniversiteye devreden ilk bakandır.

Diğer bazı hizmetleri: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'ndaki özel çalışmaları, Türk Dil Kurumu ve Tarih Kurumu'ndaki bilimsel çabaları, güzel sanatlar alanındaki hizmetleri, ortaöğretimde yapılan çağdaş ve objektif düzenlemeler üzerinde de durmak gerekir.

Başlıca eserleri: *Ruhiyat Alfabesi, Türk Edebiyatı Numuneleri, Sanat Muhasebeleri, Tarih-i Kadim ve Doksan Beşe Doğru-Tevfik Fikret, Mantık ve Metodoloji, Ruhiyat Alfabesi, Mevlâna'nın Rubaileri, Goethe-Bir Dâhinin Romanı, Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış, Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler, Fransa'da Kültür İşleri, Bir Türk Hekimi ve Eseri, Pazartesi Konuşmaları, Fazıl Ahmet Hayatı ve Eserleri, İçten-Dıştan, Türkiye'de Orta Öğretim, Maarifle İlgili Söylev ve Demeçler, Davam, Davalar ve Neticeler, Hürriyete Doğru, İyi Vatandaş İyi İnsan, Kıbrıs Mektupları, Edebiyat Tarihimizden, İngiltere Mektupları, Hürriyet Gene Hürriyet.*

İsmail Hakkı Tonguç (1897-1960)

Bulgaristan'da, Silistre-Totrokan'ın Tataratmaca köyünde doğdu. İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirince (1918) Almanya'ya gitti. Dönüşte (1919) Eskişehir Öğretmen Okulu resim, elişleri, beden eğitimi öğretmenliğine atandı. 1921-1922 arasında Almanya'da Karlsruhe- Baden'de öğrenim gördü. Öğretmenlik yaptı; Milli Eğitim Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde çalıştı. 1935'te İlköğretim Genel Müdür Vekilliğine atandı. Eğitim konusunda incelemeler yapmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerini gezdi. 1940 yılında İlköğretim Genel Müdürlüğü görevine asaleten getirildi; bu görevi sırasında köy enstitülerinin açılması ve geliştirilmesine çalıştı. 1954 yılında Bakanlıkça emekliye sevk edildi.

İsmail Hakkı Tonguç, ülkenin temel sorununun eğitimin yaygınlaştırılması ve en alt katmanlara değin iletilmesi olduğuna inandığından İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilince işe önce köyden başladı. Bunun için eğitmen yetiştirme ve köy enstitüleri açma projesini yaşama geçirdi. Birinci Eğitim Şûrası'nda alınan kararların ilköğretimle ilgili olanlarını büyük bir çabayla uygulamaya koydu. Eğitimde "iş" ilkesini öne aldı. Köycülük akımının yaratıcısı oldu. Köy sorununu ve çözümlerini araştırdı. Kurduğu 21 köy enstitüsünden 1946 yılına değin 16 bin öğretmen yetişti.

Bir kuramcı olduğu ölçüde iyi bir uygulamacı da olan İsmail Hakkı Tonguç, bilgisi, gözlemi ve deneyi sonucu oluşturduğu değerli eserleriyle eğitim tarihimizde unutulmayacak bir yer edinmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Hakkı Tonguç

Başlıca eserleri şunlardır: *Elişleri Rehberi; Muallim Almanağı, Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi; İlk, Orta ve Muallim Mekteplerinde Resim; Elişleri ve Sanat Terbiyesi; İş ve Meslek Terbiyesi; Kerschensteiner; Almanya Maarifi; Köyde Eğitim, Canlandırılacak Köy; İlkokul Öğretmenleri İçin Yapılacak Evler, İlköğretim Kervanı; Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy; İş Eğitimi İlkelerine Göre Hazırlanmış Öğretmen Ansiklopedisi; Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Pestalozzi Çocuklar Köyü.*

Hıfzırrahman Raşit Öymen (1900-1979)

Trabzon'da doğdu. Öğretmen olduktan sonra pedagojik incelemeler için Viyana'ya gönderildi. Dönüşte öğretmenlik yaptı. 1936'da milletvekili oldu. İstanbul Öğretmen Okulu ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde pedagoji okuttu. 1966'da İlahiyat Fakültesi'nden emekli oldu.

Eğitim Hareketleri adlı bir dergi de çıkaran H.R. Öymen'in eserlerinden bazıları şunlardır: *Yeni Mektebe Doğru, Genel Öğretim Metotları, Pedagoji Kıraati, Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları, Umumi Tedris Usulü, İş Terbiyesi, Genel Öğretim Metotları, Eğitime Giriş, Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri, Ziya Gökalp.*

Reşat Şemsettin Sirer (1903-1953)

Sivas'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1926 yılında Bakanlık Müfettişliğine atandı. Eğitim sistemi üzerinde incelemede bulunmak üzere Almanya'ya gitti (1930). İlköğretim Genel Müdürlüğü (1933), Almanya Bölgesi Öğrenci Müfettişliği ve Kültür Ataşeliği, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği (1939-41), Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü (1941) yaptı. 1943 yılında Sivas'tan milletvekili seçildi; Milli Eğitim Bakanlığı (1946-48), Çalışma Bakanlığı (1948), yeniden Sivas milletvekilliği (1950-53) görevlerinde bulundu.

Eserleri: *Almanya Maarifi, Türkiye Maarifinin Bugünkü Durumu ve Ana Meseleleri Hakkında Rapor.*

H. Hüsnü Cırıtlı (1911-)

Elbistan'da doğdu. Yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünde yaptı (1932). 1934'te devlet hesabına genel öğretim metodu öğrenimi yapmak üzere ABD'ne gönderildi. Iowa Devlet Üniversitesi'nden "Master of Arts" derecesiyle mezun oldu. 1936-38 yıllarında Chicago Üniversitesi'nde doktora yaptı. Münih Üniversitesi'nde de pedagoji ve psikoloji derslerine devam etti. Yurda döndüğünde Gazi Eğitim Enstitüsü müdürlüğü, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği, başkanlığı yaptı. 1970 yılında Kültür Müsteşarlığı görevinden emekliye ayrıldı.

Terbiye ve Öğretimde Metot, Genel Öğretim Metodu, Çalışma Kılavuzu, Amerika'da Eğitim, Eğitim Psikolojisi, J.Dewey'in Tecrübe Okulu, Kızkardeşim ve Ben adlı eserleri yayımlanmıştır.

Turhan Oğuzkan (1923-)

İstanbul'da doğdu. 1943 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Türkçe-Edebiyat bölümünden mezun oldu. Türkçe-edebiyat öğretmenliği yaptı. ABD Ohio State University Eğitim Fakültesi'nden lisans (1951) ve yüksek lisans diploması aldı (1953). Bu üniversitede doktora yaptı (1965). Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği (1960-61), Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği (1961-73), rektör yardımcılığı, Eğitim Bölümü başkanlığı; Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevlerinde bulundu.

Eserleri: *Eğitim Psikolojisi, Adult Education in Turkey, Türkiye Cumhuriyetinde Halk Eğitimi, Normal Sınıflarda Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar, İlkokullarda Teşkilât ve İdare, Grup Münakaşası El Kitabı, Yurt Dışında Çalışan Doktoralı Türkler, Okul İdareciliğinin Esasları, Sanat ve İnsan: Estetiğe Giriş, Çeşitli Ülkelerde Yüksek Öğretim, Eğitimde Geleceğe Bakış,* ders kitabı olarak hazırlanmış *İlkokuma* (Alfabe)ve *Türkçe* kitapları,alıştırma kitapları, öğretmen kılavuzları, yardımcı ders kitapları.

Orhan Çaplı (1925-)

Mersin'de doğdu. Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünü bitirdi (1951). Devlet hesabına "Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Eğitimleri" konusunda uzmanlık öğrenimi için Amerika'ya gitti (1953). Boston ve Colombia Üniversitelerinden diploma alarak yurda döndü. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü Korunmaya Muhtaç Çocuklar Şubesi'nin Müdür Yardımcılığı ve müdürlüğünü yaptı, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğinde bulundu. TRT'ye eğitimle, toplum sorunlarıyla ilgili programlar hazırladı. Yurt içinde ve dışında çeşitli kongre, konferans ve gezilere katıldı, eğitim ve öğretim konularında rapor ve tebliğler sundu.

Eserleri: *Milletlerarası Eğitim Çalışmaları; Geri Zekâlı Çocuklar; Çocukların, Gençlerin Eğitimi.*

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Eğitim Şûraları

Rıza Zelyut

Tanzimat'tan beri Milli Eğitim Bakanlığı içinde gerekli düzenlemeleri yapmak üzere kurulan daimi organlar yanında, aralıklarla toplanan organlara da ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyet döneminde, 1920-1933 yılları arasında edinilen tecrübeler ve duyulan ihtiyaçlar karşısında bakanlığın "ilmî danışma ve karar" organı olan "Talim ve Terbiye Heyeti"nin görevleri 22 Haziran 1933 tarihli ve 2287 sayılı kanunla daha belirgin bir biçime sokuldu. Ayrıca her derecedeki eğitim kurumlarının öğretim programlarını yapmak ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca gerekli görülen yönetmelik, tüzük ve kanun tasarılarını incelemek, bakanın onayına sunulacak kararları almak üzere ikinci bir kuruluş olarak Millî Eğitim Şûrası kurulması kararlaştırıldı.

Eğitim sisteminin sorunlarının saptanması, düzenlenmesi ve yenileşmesi çalışmalarını incelemek ve bakanlık onayına sunulacak kararları almak üzere bu konudaki mevzuatın gereği olarak kurulan Millî Eğitim Şûraları, Cumhuriyet döneminde önemli işlevler yüklenmişlerdir. Millî Eğitim Şûraları, bu konudaki kanunun öngördüğü gibi, eğitim düzenlenmesinde en üst karar yeri olarak görülmekle birlikte bunların aldığı kararların uygulamaya dönüştürülmesi bazı koşullara bağlı bulunmuştur.

Bu yüzden kararların kimi zaman uygulanmadığı da olmuştur. Fakat şûraların, eğitimin bütünüyle ele alınmasında, tartışılmasında, konuların meslek ve kamuoyuna mal edilmesinde, dolayısıyla uygulayıcılara yol göstermesinde büyük ölçüde katkıları bulunmuştur. Ayrıca, şûralarda ele alınan konuların ilgili bütün kesimlerin işbirliğine ve eleştirilerine açık bulundurulması, demokratik anlayışın geliştirilmesine yardım etmiştir.

1939 yılından bugüne kadar 10 defa Milli Eğitim Şûrası toplanmıştır. Şûra toplantılarında Türk eğitim sisteminin, toplumumuzun hızla değişen ihtiyaçlarına ve kişilerin ilgi ve yeteneklerine cevap verecek hale getirilmesi ve eğitimle ilgili sorunlara çözüm yolları aranması konuları tartışılmış ve kararlar alınmıştır.

Kuruluş ve Görevleriyle İlgili Hükümler: Merkez Teşkilât Kanunu'nun 3. ve 4. maddeleriyle teşkili öngörülmüş bulunan "Milli Eğitim Şûrası"nın kuruluş ve görevleri ile ilgili hükümler şunlardır:

"**Madde 3-** Maarif Şûrası, Cumhuriyet maarifinin terbiye ve tedrisata taallûk eden işlerinde Talim ve Terbiye Dairesi'nce hazırlanacak nizamname, talimatname, program ve esaslarla şûra azası tarafından bu mevzular etrafında yapılacak teklifleri tetkik ederek bir karara bağlar, maarif şûrasının kararları maarif vekilinin tasdikiyle katileşir.

Madde 4- (10.6.1946 tarih ve 4926 sayılı kanuna göre): Millî Eğitim Şûrası'nın üyeleri şunlardır: Müsteşarlar, Talim ve Terbiye Kurulu başkan ve üyeleri, üniversite rektörleri, fakülte dekanları ve yüksekokul müdürleri, üniversite fakülteleriyle yüksekokullardan profesör veya öğretmenler kurulunca seçilecek birer profesör veya öğretmen, Teftiş Kurulu Başkanı ve bakanlık müfettişlerinin aralarından seçecekleri dört müfettiş, bakanlık genel müdürleri ve müdür yardımcıları, bakanlık hukuk müşavirleri, Millî Eğitim Bakanlığı'nabağlı olmayan okulların ilgili bakanlıklarca gönderilecek temsilcileri, Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı'nın okul işleriyle ilgili dairelerinin müdür ve müfettişleri, genel müfettişlikler, millî eğitim müşavirleri, bakanlıkça seçilecek 5 millî eğitim müdürü, her nevi okullar müdürlerinden bakanlıkça çağrılacak üçer müdür, her lise, öğretmen okulu, ticaret lisesi, köy kız ve erkek sanat okulları ve enstitüleri ve ortaokullardan öğretmen kurullarınca şûranın gündemindeki konularla ilgili olmak üzere gösterilecek en az birer öğretmen veya öğretici, millî eğitim müdürlerince gösterilecek birer aday arasından bakanlıkça seçilecek üç ilköğretim müfettişi ve beş ilkokul öğretmeni, uzmanlıklarından faydalanılmak üzere şûrada bulunmaları için bakanlıkça davet edilecek olanlar.

Madde 5- Maarif Şûrası üç senede bir defa toplanır. Ancak lüzumu halinde maarif vekili şûrayı fevkalade toplantıya davet de edebilir.

Madde 6- Maarif Şûrasının ruznamesi vekâletçe hazırlanarak toplantıdan en az bir ay evvel azaya bildirilir."

Şûradan Önce: Türk millî eğitimine ulusal bir öz ve bilimsel bir kimlik kazandırmak için daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında çalışmalar yapılmıştır. Eğitim ve kültürün kitleler üzerindeki yönlendirici etkisini çok iyi gözleyen Mustafa Kemal, ilk Bakanlar Kurulu'nun "Eğitim Programı" hazırlamasını sağlamış ve bu program 9 Mayıs 1920'de TBMM'de okunmuştur.

Yine Sakarya Savaşı'ndan kısa bir süre önce Millî Eğitim Bakanlığı'nın çağrısı ile 16 Temmuz 1921'de ilk Maarif Kongresi toplanmıştır. Kongre'nin açış konuşmasını yapan Atatürk, eğitimin yeniden düzenlenmesi için alınacak tedbirlere değinmiş ve yeni Türk devletinin eğitim ilkelerini belirtmiştir.

Birinci Heyet-i İlmiye: Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk şûra sayılabilecek Birinci Heyet-i İlmiye (Bilimsel Kurul) 1923'te 15 Temmuz-15 Ağustos arasında Ankara'da toplandı. Bu kurulun aldığı kararların büyük bölümü uygulamaya konuldu.

İkinci Heyet-i İlmiye: 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye'deki bütün bilim ve eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.

Bu çok önemli gelişmenin ardından, 1924'te İkinci Heyet-i İlmiye toplantısı gerçekleştirildi. Maarif Vekili Vasıf Bey başkanlığındaki kurul, ilköğretimi 6 yıldan 5'e, orta-lise süresini 7 yıldan 6'ya indirdi. İlköğretmen okullarının süresini ise 4 yıldan 5 yıla çıkardı. İlk ve ortaöğretim programlarının genişletilmesi, ders kitaplarının yeniden yazdırılması kararlarını aldı.

Üçüncü Heyet-i İlmiye: Millî eğitimin temel sorunlarını tartışmak ve çözümler önermek üzere 26 Aralık 1925-8 Ocak 1926 tarihleri arasında Ankara'da Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısı yapıldı. Toplantıda eğitime ayrılan ödeneği artırmak, okul kapasitesini yükseltmek, yeni liseler açmak, öğretmen okullarını ve meslek okullarını belirli yerlerde toplamak ve takviye etmek, yatısız okullarda karma eğitim uygulamak, vb. kararlar alındı.

Heyet-i İlmiye toplantılarından sonra Millî Eğitim Şûraları toplanmaya başlamıştır.

Millî Eğitim Şuraları, bugün 21 Mayıs 1970 tarih ve 1261 numaralı "Şûra Kanunu"na göre düzenlenmektedir.

Birinci Maarif Şûrası

Birinci Maarif Şûrası, 17-29 Temmuz 1939'da Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in başkanlığında toplandı. Şûra şu komisyonlara ayrılmıştı:

1- Plan Komisyonu,
2- İlköğretim Komisyonu,
3- Ortaöğretim Komisyonu ,
   a- Talimatnameler Komisyonu,
   b- Programlar Komisyonu
4- Teknik Öğretim Komisyonu,
5- Yüksek Öğretim Komisyonu,
6- Neşriyat Komisyonu,
7- Beden Terbiyesi Komisyonu,
8- Dilekler Komisyonu.

Birinci Maarif Şûrası'nda yükseköğretim, ortaöğretim, teknik-öğretim, beden eğitimi, yayın konuları yanında ilköğretim sorunu da ele alınmıştır. Mevcut koşullar, olanaklar ve gereksinmeler dikkate alınarak, köye eğitmen ve öğretmen yetiştiren kaynaklar üzerinde durulmuş; düzenlenen "İlköğretim İnkışaf Pla-

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ MAARİF ŞÛRASI: 17-29 Temmuz 1939'da Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in başkanlığında toplanan, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de ilgi gösterdiği bu ilk millî eğitim şûrasında başlıca eğitim sorunları ele alınmıştı. Şûra, ilköğretimin yaygınlaşması üzerinde özellikle durdu. Kabul edilen "İlköğretim İnkışaf Planı", bölge öğretmen okulları açılmasını ve bunların 10-15 yılda 17 bin öğretmen yetiştirmesini öngörüyordu.

nı" şûraca kabul edilmiştir. Türkiye'nin tarımsal ve ekonomik özellikler taşıyan bölgelerine göre, bölge öğretmen okulu olarak açılacak öğretmen okulları sayısının 12-15'e çıkarılması ve 10-15 yılda bu okullardan 17 bin öğretmenin yetiştirilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca, 1939-40 ders yılından 1953-54 ders yılı sonuna kadar, 15 yılda köy öğretmen okullarında ve diğer yerlerde açılacak eğitmen kurslarıyla da 32 bin eğitmenin yetiştirilmesi planlanmıştır. Bu plana göre yetiştirilecek köy öğretmen ve eğitmenleri için 27.086.500 lira, yapım işleri için 7.500.000 lira olmak üzere toplam 34.586.500 lira harcanması öngörülmüştür. Bunlar dışında ve 10 yılda gezici başöğretmenler için harcanacak para da hesaplanmıştır.

Birinci Şûra'nın Kararları: Şûrada alınan kararlar şöylece özetlenebilir:

1- Nüfusu 400'den az olan köylerde üç yıllık ilköğretim veren eğitmenli okullar açılması,

2- Nüfusu 400'den yukarı olan köylerde beş yıllık ilköğretim veren öğretmenli okullar açılması; böylece, tek öğretmenli de olsa, bütün öğretmenli köy okullarının öğretim sürelerinin beş yıla çıkarılması; bir öğretmenli beş sınıflı köy okullarının açılması,

3- Eğitmenli okullardan çıkanların öğrenimlerini tamamlamaları için iki yıllık yatılı ya da gündüzlü bölge okulları açılması,

4- Mevcut 11 öğretmen okulunda öğrencilerin köyde ve şehirde lâyıkıyla görev yapabilecek surette yetiştirilmeleri,

5- "Yeni açılan ve köy çocuklarına bütün işleri yapabilecek şahsiyeti, imkânları veren ve bu meyanda öğretmen yetiştiren İzmir-Kızılçullu, Eskişehir-Çifteler, Kastamonu-Gölköy, Trakya-Kepirtepe gibi müesseselerin" kapasitelerinin gelişme planına göre artırılması,

6- Köy ve şehir ilkokul yapılarının, kurulacak Milli Eğitim Kuruluyla Artırma ve Eksiltme Kanunu'na bağlı olmayarak yapılması, özellikle köy okullarının yapım ve onarımında, köy bütçeleriyle sağlanacak ve yeniden atanan öğretmen ve eğitmenlerin çalışacakları köylerde yapılacak okul yapıları için bakanlıkça o köylere yardım olarak 400-800 lira arasında verilecek paranın bir bankada açılacak "Köy Okulu Yapma Fonu" hesabına yatırılması,

7- Eğitmen ücretlerinde olduğu gibi, öğretmen maaşlarının da özel idare bütçelerinden genel bütçeye geçirilmesi, ilköğretimle ilgili diğer giderlerin mahalli bütçelerle karşılanması,

8- Köy öğretmenlerine yatacak yer, ecza dolabı, kendilerinin ve ailelerinin sağlıklarına bakacak sağlık müfettişleri, ekonomi ve sağlık bakımlarından bulundukları köylerde eser bırakmış öğretmenlere para ödülü, tarım işlerinde gerekli araçlar verilmesi; ektiği topraktan yararlanmasına engel kayıtların kaldırılması; ortaöğrenim çağına gelmiş öğretmen çocuklarının şehir ve kasabalarda okuyabilmeleri için, mahalli idarelerce yatıp kalkma yerlerinin sağlanmasında yardımda bulunmaları.

Birinci Maarif Şûrası'nda 1940-41 dersyılıyla 1944-45 dersyılı arasında her yıl 2.000 eğitmen; ilk dersyılında 1.000, sonraki yıllarda sırasıyla 1.300, 1.500, 1.800, 2.000 öğretmen yetiştirilmesi öngörülmüştü. Bu süre içerisinde köylerde sırasıyla 1.200, 1.500, 1.800, 2.000 ve 2.500; şehirlerde 30, 40, 50, 80 ve 100 okul binası yaptırılacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Millî Eğitim Şûrası

Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in başkanlık ettiği, 15-21 Şubat 1943'te toplanan şûranın gündemini şu maddeler oluşturmuştur: 1- Okullarda ahlâk eğitiminin geliştirilmesi, 2- Bütün öğretim kurumlarında anadili çalışmaları veriminin artırılması, 3- Türklük eğitiminde tarih öğretiminin metot ve vasıtalar yönünden incelenmesi.

İkinci Millî Eğitim Şûrası sonunda Ahlâk Komisyonu Raporu, Anadili Komisyonu Raporu, Anadili Komisyonu Terim Raporu, Program (ilk ve orta dereceli okullar) ve Tarih Komisyonu Raporu yayımlanmıştır.

Üçüncü Millî Eğitim Şûrası

Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer başkanlığında 2-10 Aralık 1946'da toplanan şûranın gündemi şu konulardan oluşmuştu: 1- Ticaret ortaokulları ve liseleri program ve yönetmeliği, 2- Erkek sanat okulları ve enstitüleri program ve yönetmeliği, 3- Kız enstitüleri program ve yönetmeliği, 4- İstanbul Teknik Okulu yönetmeliği, 5- Orta derecedeki teknik öğretim okulları öğretmen ve öğrencileriyle ilgili mevzuatın günün ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, 6- Aile ve okul arasında işbirliği sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması.

Üçüncü Millî Eğitim Şûrası Dokümanları: Şûra sonunda Erkek Sanat Ortaokulları ve Enstitüleri Müfredat Programı, Erkek Sanat Ortaokulları ve Enstitüleri Yönetmeliği, Erkek Sanat Ortaokulları ve Enstitüleri ve İstanbul Teknik Okulu Komisyonu Raporu, İstanbul Teknik Okulu Yönetmeliği, Kız Teknik Öğretim Okulları Yönetmeliği, Kız Enstitüleri Müfredat Programı, Kız Enstitüleri Komisyon Raporu, Okul-Aile Birlikleri Ana Tüzük Taslağı, Okul-Aile İşbirliği Komisyonu Raporu, Orta ve Bu Derecedeki Teknik Öğretim Kurumları Öğretmen ve Öğreticileriyle İlgili Mevzuatı Ayarlama Komisyonu Raporu, Ticaret Ortaokulları ve Liseleri Müfredat Programı, Ticaret Ortaokulları ve Liseleri Yönetmeliği, Ticaret Ortaokulları ve Liseleri Programı ve Yönetmeliği Komisyonu Raporu yayımlanmıştır.

Dördüncü Millî Eğitim Şûrası

Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun başkanlığında 22-31 Ağustos 1949'da toplanmıştır. Şûrada 1- Eğitim ve öğretimde dayanılan demokratik esasların gözden geçirilmesi, 2- Ortaokullara ve liselere öğretmen yetiştiren eğitim enstitüleri ve yüksek öğretmen okulu teşkilâtının ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, 3- 1948-49 ders yılından itibaren uygulanmaya başlanan ilkokul programı projesinin incelenmesi, 4- Lise ders konularının dört yıllık teşkilâta göre tespiti konuları ele alınmıştır.

Beşinci Millî Eğitim Şûrası

Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin başkanlığında 5-14 Şubat 1953'de toplanan Beşinci Millî Eğitim Şûrası şu konular üzerinde durmuştur: 1- İlköğretim sorunlarının görüşülmesi, 2- İlköğretim sorunlarına çözüm yollarının araştırılması, 3- Okul öncesi eğitimi, 4- Özel eğitime muhtaç çocukların sorunları.

Ayrıca, ilkokul programının amaç ve ilkeleriyle içeriği arasındaki uyumun sağlanması, toplu öğretim anlayışının 2. devrede egemen olması, haftalık, aylık ve yıllık saatlerin kullanılmasında esneklik tanınması konularında da görüşler dile getirilmiştir.

Altıncı Millî Eğitim Şûrası

Altıncı Millî Eğitim Şûrası, 18-23 Mart 1957'de "Maarif Şûrası" adı ile Maarif Bakanı Ahmet Özel'in başkanlığında toplanmış; iki temel alanda çalışmıştır: 1- Meslekî ve teknik eğitim, 2- Halk eğitimi.

Şûra genel kurulunca benimsenen konular şunlardır: 1- Çıraklık eğitiminin yasal esaslara bağlanması, 2- Yapı ve sanat enstitülerinin öğrenim sürelerinin üç yıla çıkarılması, 3- Kız orta sanat okullarının kapatılması ya da enstitüye dönüştürülmesi, 4- Sınıf geçme yerine ders geçme usulünün kabul edilmesi, 5- Ticaret liselerinde öğrencilere daha çok uygulamalı meslek bilgisi verilmesi.

Yedinci Millî Eğitim Şûrası

Millî Eğitim Bakanı Hilmi İncesulu'nun başkanlığında 5-15 Şubat 1962'de yapılan şûrada eğitimin, tüm yurtta, belli bir sistem içinde yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır. Konuları özetle şöyledir: İlkokulun, 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda belirtildiği şekilde; ortaöğretimin, ilk kademesinde ortaokul, ikinci kademesinde lise bulunan bir eğitim düzeyi olarak düşünülmesi. Ortaöğretimin ilk kademesini bitirmiş olan öğrencilerin genel eğitimlerinin, yaş ve düzeylerine uygun biçimde sağlanması; çevrenin ekonomik özelliklerinin göz önünde bulundurulması; hayata atılmak isteyenlere, tutacakları işlerde başarı koşullarının esaslarının kavratılması. Ortaokul programının, zorunlu ve seçmeli dersler olmak üzere iki bölümden oluşması; programların, ortaokulun amaçları doğrultusunda hazırlanması. Aynı ilke ve programların, meslek liselerinin ortaokula denk olan birinci devrelerinde de benimsenmesi. Öğrencilerin, ortaokuldan sonra gidecekleri okulu seçmede, velilere tavsiyelerde bulunulması. Tek amaçlı bir lise yerine ortaokula dayalı, akademik öğrenime başlangıç olmak ve kaynaklık yapmakla görevli genel kültürveren; bunun gerekliliğine göre organize edilmiş bir kurumun benimsenmesi. Liseye girişin sınavsız olması, lise ve dengi meslek okullarını bitirenlerin, tek elden yönetilecek "çeşitli olgunluk sınavları sistemi"ne tâbi tutulmaları. Kız teknik öğretimin amacının çevrenin yaşama koşullarını geliştiren, sanat zevki olan, yerel sanatları uygulama yeteneği kazanan, bilgi ve becerilerini yurt ekonomisi yararına kullanabilen üretici yurttaşların yetiştirilmesi şeklinde belirlenmesi; erkek teknik öğretimin amacının, millî eğitimin temel ilkelerine uygun olarak, ülkenin teknik alanda duyduğu insan gücünün yetiştirilmesi biçiminde düzenlenmesi. Eğitim enstitülerinin tüm bölümlerinin üç yıla çıkarılması; edebiyat ve fen gruplarının ikişer bölüme ayrılması.

Sekizinci Millî Eğitim Şûrası

Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz'un başkanlığında 28 Eylül-3 Ekim 1970'de toplandı. Açılış konuşmasında, eğitim sisteminin toplum ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu belirtilerek, ekonomik ve sosyal kalkınmamızı göz önünde bulunduracak ve buna katkıda bulunacak bir sisteme gidilmesi vurgulandı. Bu şûrada alınan kararlar özetle şöyledir: Türk eğitim sisteminin, biri diğerine dayalı üç öğretim düzeyinden oluşması (ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim). Bu düzeyler arasında, yatay ve dikey geçiş esaslarının belirtilmesi. İlköğretimin 222 sayılı yasa ile düzenlendiği biçimde benimsenmesi. Ortaöğretimin, genel kültür ile yurttaşlık eğitimi veren ve öğrencileri ilgi, eğilim ve yeteneklerine göre yönlendiren iki devreli bir öğretim düzeyi olarak düşünülmesi. Ortaöğretimin birinci sınıfının yöneltme sınıfı olduğunun, öğrencilerin hayata veya mesleğe hazırlayan kollara yöneltileceğinin, programlar arasında yatay ve dikey geçişlere imkan verileceğinin öngörülmesi. Nüfusu az olan yerlerde ikinci devre ortaöğretimin genel, mesleki ve teknik öğretim programlarından oluşan çok amaçlı bir okul olarak kurulabileceğinin benimsenmesi.

Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrası

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Üstündağ'ın başkanlığında 24 Haziran-4 Temmuz 1974'te toplanmıştır. Eğitim sistemi, şûrada 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda getirilen sisteme

Levent Şahverdi Arşivi

uygun olarak ele alınmıştır. Alınan kararlar, özetle şöyledir: Ortaokulun, temel eğitimin ikinci kademesi olarak, öğrencilere genel eğitim sağlayan; bir yandan günlük yaşayışlarıyla ilgili bilgi ve becerileri, diğer yandan ortaöğretim için gerekli temel bilgi ve becerileri kazandıran bir eğitim-öğretim kurumu olduğunun benimsenmesi. Ortaöğretim kurumlarında hem mesleğe, hem de yükseköğretime, hayata ve iş alanlarına hazırlayan programlara yer verilmesi. 1739 sayılı yasada belirtilen yöneltmenin gerçekleştirilebilmesi için, ortaokulda öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin daha belirgin olmasına fırsat verilmesi. Dokuzuncu sınıf sonunda yapılacak yöneltmede, sınıf öğretmenler kurulu, rehberlik servisi, öğrencinin isteği ve sınıf öğretmeninin görüşünün de incelenerek veliye bildirilmesi; tavsiyenin zorlayıcı değil yol gösterici nitelikte olması. Ortaöğretimde yükseköğretime hazırlayan programlardan hayata ve iş alanlarına hazırlayan bir programa geçilebileceği gibi, hayata ve iş alanlarına hazırlayıcı bir programdan yükseköğretime hazırlayıcı herhangi bir programa da geçilebileceğinin, bu geçişin, öğrenim süresi içinde ek programlarla sağlanabileceğinin benimsenmesi. Ortaöğretimde ders geçme ve kredi düzeninin uygulanması. Değerlendirmede süreklilik, bütünlük, tutarlılık, açıklık, karşılıklı güven, denetleme ve düzeltme ilkelerine uyulması. Öğrenci akışı ile ilgili olarak, ölçme işlemi ve ölçme sonuçlarının kullanılmasına ilişkin ilkelerin belirlenmesi. Ortaöğretimde sınıf geçme yerine ders geçme ve kredi düzeni projesinin, uygulamalı bir araştırma projesi olarak deneme niteliğinde uygulamaya konulacağının kararlaştırılması.

Şûrada bakanlık merkez ve taşra örgütünün, ortaöğretim sistemimizde dikey kuruluşlarla paralel olarak düzenlendiği, yeni okul sisteminin bütünlüğüne cevap verecek biçimde yeniden düzenlenmesinin gerektiği vurgulanmıştır.

Onuncu Millî Eğitim Şûrası

Atatürk'ün doğumunun 100. yılı nedeniyle düzenlenen Onuncu Millî Eğitim Şûrası, Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın açış konuşmasıyla başlamıştır. Şûranın gündemini, "Türk millî eğitim sistemi, bu sistemin bütünlüğü içinde eğitim programları, öğrenci akışını düzenleyen kurallar ve diğer görüşlerin tartışılması" oluşturmuştur.

Şûranın saptadığı okul sistemi modeli yandaki şemada görülmektedir.

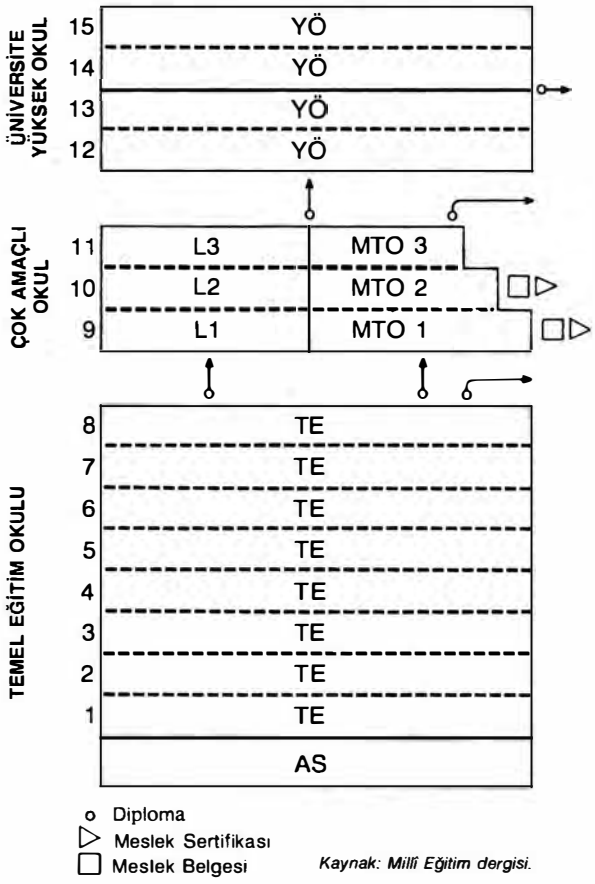
Okul Öncesi Eğitim: Bu şûrada, okul öncesi eğitim üzerinde ilk kez ayrıntılı olarak durulmuş ve şu kararlar alınmıştır:

Okul öncesi eğitim 0-5 yaş (0-60 ay) çocuklarının eğitimini kapsamaktadır. Bu eğitim düzeyinin görevleri şunlardır: Çocukların zihin, duygu, devinim gelişmelerini kolaylaştırıcı ve iyi alışkanlıklar kazandırıcı ortam hazırlamak; çocukların Türkçe'yi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamak; çocukları temel eğitime hazırlamak; çocuk gelişimi konusunda ailelerin eğitilmesine yardım etmek.

Okul öncesi eğitiminin anasınıfının az gelişmiş yörelerde, Türkçe eğitimine ağırlık verebilecek biçimde öncelikle yaygınlaştırılmasına; okul öncesi eğitimin yurt düzeyinde yaygınlaştırılması için Millî Eğitim Bakanlığı'nın diğer kurumlarla gereken işbirliğini yapmasına ve gereken katkıların sağlanması amacıyla yasal önlemleri almasına; ortaöğretime toplumun katkısının sağlanması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına karar verilmiştir.

Bunun dışında temel eğitime başlama yaşı da 7'den 6'ya indirilmiş; bu kararın uygulanmasına da 1983-1984 öğretim yılında başlanmıştır.

Okul Sistemi Modeli

Kaynak: Millî Eğitim dergisi.

Levent Şahverdi Arşivi

YÖK

Mete Tunçay

Tarihsel Gelişme

Türkiye üniversitelerinin en eskisi olan İstanbul Üniversitesi, Bizans'taki önceli esas alınırsa, dünyanın geçmişi en geriye giden üniversitelerinin başlarında gelir. İstanbul'un fethinden sonra bu şehirde kurulan medreseler gözönüne alınsa bile, Türk üniversitelerinin tarihi, yine çok eskilere uzanır. Kaldı ki, Osmanlıların İstanbul medreselerinden önce, İznik, Bursa, Edirne medreseleri vardı. Anadolu Selçuklularının Konya, Kayseri, Sıvas medreseleriyse daha da önce oluşturulmuşlardır.

Batılı anlamıyla ilk Türk üniversitesi 1863'te, yani Tanzimat döneminde kurulmuştur. Bundan önce de, yine çağdaş anlayışa uygun, Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye, Mühendis, Baytar, Ziraat ve Orman Mektepleri açılmıştı. Yirminci yüzyılın ilk yılında, İstanbul'da Edebiyat, Ulûm-u Şerriyye ve Fünun medrese (fakülte)lerinden meydana gelen "Darülfünun-u Osmanî" yeniden örgütlenmiştir. İkinci Meşrutiyet'te, bu kuruluştan dinbilimleri çıkarılmış, Hukuk ve Tıp bölümleri eklenmiştir. Her siyasal değişiklikte üniversitenin etkilenmesi de, aslında bu dönemde başlar. 1909 güzünde İttihatçılar ilk üniversite tasfiyesini yaparak, görüşlerinden hoşlanmadıkları müderrisleri kürsülerinden uzaklaştırmış ve yerlerine kendi yakınlarını getirmişlerdir. Genç üniversitenin bu darbeden daha çok zarar görmesini, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanya'dan gelen profesörler önlemiştir.

Mütareke döneminde, İstanbul'da Ali Rıza Paşa zamanında çıkarılan 257 sayı ve 11 Ekim 1919 tarihli "Darülfünun-u Osmanî Nizamnamesi"yle dört medreseli üniversite, bilimsel ve yönetimsel özerklik kazanmıştır. Bu tüzüğün, 2. maddesi *"Darülfünun ilmî muhtariyeti haizdir"* dediği gibi, 19. maddesi de Darülfünun Emîninin (rektörün) *"umum müderris ve muallimler tarafından iki sene müddetle intihap"* olunacağını; öğretim üyeleri genel kurulunda en çok oy alan iki zattan birinin Eğitim Bakanlığınca hükümete sunularak padişah buyruğuyla atanacağını öngörmektedir. Medrese reisliğine (fakülte dekanlığına) ise, 29. madde uyarınca, Eğitim Bakanı tarafından, fakülte kurulunca seçilen iki adaydan biri, rektörün görüşü gözönünde tutularak atanmaktadır.

Bu olumlu gelişme, Cumhuriyet'in ilanından sonra, "İstanbul Darülfünunun Şahsiyet-i Hükmiyesi" hakkında 493 sayı ve 21 Nisan 1924 tarihli kanunla devam etmiştir. Yasanın adından belli olduğu üzere, üniversiteye tüzel kişilik sağlanmıştır. Bunun amacı, genel bütçe dışı gelirler bularak üniversiteyi -bir ölçüde olsun- malî özerkliğe de eriştirmektir. Yeni düzenlemede, öncekilere beşinci medrese olarak "İlâhiyat" eklenmiştir. Çıkarılan tüzükte de, bilimsel ve yönetimsel özerklik aynen sürdürülmektedir. Eskisinden tek fark, seçilen rektör ve dekanların, *"ba irade-i seniyye"* değil, *"ba irade-i milliyye"* atanmalarıdır.

1925 ilkbaharından itibaren, CHF'nin ülkede bir tek-parti yönetimi kurması, üniversiteyi etkilemekte çok gecikmemiştir. Yeni rejim, eğitimi bir propaganda aracı olarak görmektedir. Üniversite ise, özerkliğine dayanarak, bu eğilime karşı elinden geldiği kadar direnmiştir. Nihayet, çıkarılan "İstanbul Darülfünunu'nun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun"la (2252 sayı ve 31 Mayıs 1933 tarih), 31 Temmuz 1933'ten itibaren Darülfünun kapatılmış ve bütün öğretim üyeleri işten çıkarılmıştır. Ertesi yıl sonunda yeniden kurulan ve artık hiçbir anlamda özerkliği ve tüzel kişiliği kalmayan "üniversite"ye ise, eski öğretim üyelerinden ancak iktidarın hoşuna gidenler alınmıştır. Açıkta bırakılarak tasfiye edilenler arasındaki, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'ndan Ahmet Ağaoğlu'na kadar, kendi alanlarında haklı ün sahibi çeşitli profesörleri düşünmek, yapılan işlemin tek-yanlı siyasal rengini belli eder.

Zamanın Maarif Vekili (eski Teşkilat-ı Mahsusacılardan) Dr. Reşit Galip, bu konuda verdiği bir demeçte, öğretim ve araştırmada ilerleme ve gelişme gereğinden de söz etmekle birlikte, "mülga Darülfünun"u asıl, devrimler karşısında "bitaraf bir müşahit" olarak kalmakla suçlamakta, örneğin dünyanın en eski uygarlıklarını bizim kurduğumuzu iddia eden yeni Türk Tarih Tezi'ne karşı Darülfünun'da "bir alâka uyandırabilmek" için üç yıl uğraşmak gerektiğinden yakınmaktadır.

Çıkarılan İstanbul Üniversitesi Tüzüğü'yle, İlâhiyat Medresesi kapatılmış, rektör ve dekan gibi yöneticilerin de seçilmek yerine atanmayla iş başına gelmeleri hükme bağlanmıştır. Bu olumsuz gelişmeye karşın, Nazi Almanyası'ndan kaçan 40 kadar profesörün üniversitemizde ders vermelerinin sağlanması, kalite-

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZERK DARÜLFÜNUN YERİNE İKTİDAR HİZMETİNDE ÜNİVERSİTE: 31 Mayıs 1933 tarihli "İstanbul Darülfünunu'nun İlgasına ve Maarif Vekâleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun"la Darülfünun kapatılmış, bütün öğretim üyeleri işten çıkarılmıştı. Bunun nedeni, Darülfünun'un, eğitimi bir propaganda aracı olarak gören yeni rejime karşı, özerkliğine dayanarak, direnmesiydi. İsviçreli Profesör Malche'ın (soldan ikinci) raporu doğrultusunda yeniden kurulan ve artık özerkliği ve tüzel kişiliği kalmayan "üniversite"ye iktidarın hoşuna gitmeyen öğretim üyeleri alınmamıştı. Bunlar arasında kendi alanlarında haklı ün kazanmış profesörler de vardı.

nin düşmesini önlemiştir. (Bu konuk profesörlerin öyküsü, genellikle doğru anlatılmamaktadır. Üniversite ve ülkedeki baskı atmosferi ve meslektaşlarının ayak oyunları yüzünden, bunların çoğu ilk fırsatta başka ülkelere göçmeyi yeğlemişlerdir.)

1925'te Ankara'da açılan Hukuk Mektebi'ni 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin, 1943'te Fen Fakültesi'nin, 1945'te de Tıp Fakültesi'nin kurulması izlemiştir. 1944'te de İstanbul Teknik Üniversitesi kurulmuştu. 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'yla, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin yanı sıra, Ankara'daki dört fakülteden de bir Ankara Üniversitesi meydana getirildi. Yeni yasa, üniversitelere tekrar tüzel kişilik ve bilimsel özerklik sağladığı için, ileri bir adım oldu. Ancak yönetim özerkliği tam değildi; Milli Eğitim Bakanı, üniversiteleri hükümet adına denetliyor ve Üniversitelerarası Kurul'a başkanlık ediyordu. Kısa bir süre önce, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav gibi ilerici öğretim üyelerinin bakanlıkça görevlerinden alınmış olmaları, bu hükümlerin tehlikesini göstermekteydi. Yine de bu dönemde, üniversite esaslı bir biçimde gelişmeye başlamıştır.

Çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, DP iktidarı sırasında, İzmir'de Ege, Ankara'da (İngilizce öğretim yapan) Orta Doğu Teknik ve Erzurum'da Atatürk Üniversiteleri kuruldu. Bu son iki üniversite, genel yasaya bağlı olmayan, özerklikten yoksun kuruluşlardı. Fakat, eski üniversitelerin de yönetimsel özerkliklerinin tam olmayışının sakıncaları bu yıllarda ortaya çıktı. Turhan Feyzioğlu ve Hüseyin Nail Kubalı gibi bazı profesörler, siyasal tutumlarından ötürü bakanlık emrine alınarak görevlerinden uzaklaştırıldı.

27 Mayıs döneminde, üniversitelerden "147'ler Tasfiyesi" yapıldı. (Bu, tıpkı 1909 ve 1933 temizlikleri gibi, sübjektif ölçülerle düzenlenmiş, yanlışları doğrularına ağır basan bir hareketti. Birçok ünlü bilim adamı, herhangi bir gerekçe gösterilmeden atılmışlardı. Nitekim, iki yıla kalmadan yasa tümüyle geri çevrildi.) Fakat 114 sayılı tasfiye kanunuyla aynı gün, yani 27 Ekim 1960'ta çıkarılan 115 sayılı yasa, 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirerek tam bir bilimsel ve yönetimsel özerklik getirmekle, rahat bir gelişme ortamı yarattı. Bu dönemde, mevcut altı üniversiteye ek olarak, Karadeniz Teknik, Hacettepe ve (biraz sonra-İngilizce eğitim yapan) Boğaziçi üniversiteleri kuruldu.

12 Mart 1971'e gelindiğinde, bazı çevrelerde toplumsal huzursuzluklardan üniversiteleri sorumlu tutmak gibi yanlış ve yüzeysel bir yaklaşım moda olmaya başlamıştı. Askeri destekli Nihat Erim hükümeti, özgürlüklerin fazla geldiği gerekçesiyle bir Anayasa değişikliği yaparken, 1961 Anayasası'nın üniversitelerle ilgili 120. maddesini de köklü bir değişikliğe uğrattı. Bu ilkelerin ışığında, 20 Haziran 1973 tarih ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarıldı. (Anayasa Mahkemesi, iki yıl sonra, bu yasanın bazı maddelerini iptal etmiştir.) Yeni kanunla, iki buçuk yıl içinde dokuz üniversite daha kurulmasıyla (Diyarbakır, Çukurova, Anadolu, Cumhuriyet, İnönü, Fırat, 19 Mayıs, Selçuk ve Bursa), üniversitelerin toplam sayısı on sekize ulaştı.

Üniversite sayısının böyle hızla artması, yükseköğrenim görmek isteyen lise mezunlarının yıldan yıla büyüyerek çoğalan taleplerini karşılama çabasının bir sonucuydu. Eğitimin toplumda yükselebilmek için işleyen başlıca asansör olması ve erkeklere yedeksubaylık hakkı sağlaması, bu talebi sürekli olarak besliyordu. Ayrıca, çeşitli yöreler halkı, yerel kalkınma için de kendi illerinde üniversite açılmasını istiyorlardı.

Üniversite sisteminin yanı sıra, (tarihsel kökleri, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki Darülmuallimîn, Sanat, İktisat ve Ticaret, Sanayi-i Nefîse mekteplerine kadar giden) bir akademi ve yüksekokullar sistemi de son yıllarda çok gelişmiş, hatta üniversitelerdekinden daha geniş bir öğrenci kitlesine yükseköğrenim sağlar olmuştu. Bu kuruluşların özerklikleri yoktu, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıydılar; öğretim düzeyleri üniversitelerden daha düşüktü; öğretim üyelerinin akademik unvanlar almaları daha kolay ve hızlıydı.

1980 yılına gelindiğinde, üniversitelerin olsun, akademi ve yüksekokulların olsun, ciddi bir düzeltim gerektiren önemli sorunları vardı. Yükseköğretim herhangi bir plana, hesaba kitaba dayanmadan, rasgele büyümüştü, yine de talebi karşılamaya yetmiyordu. Sistem içindeki bir fakülte ya da okulun aldığı öğrenci sayısı, ülkenin o alandaki uzman ihtiyacı, dolayısıyla mezunlarının iş bulma imkânlarıyla ilgisi olmadan, kamuoyunun baskısıyla, siyasal iktidarlarca hemen her yıl artırılmaktaydı.

Yükseköğretimin ne olduğundan ve ne olmadığından, ne yapabileceğinden ve ne yapamayacağından habersiz kimseler, eğitimi toplumsal değişimin lokomotifi

Levent Şahverdi Arşivi

olarak gördükleri için, birçok yanlış değerlendirmelerde bulunmaktaydılar. Üniversitelerde yapılan araştırmaların azlığından ve niteliksizliğinden yakınılıyor, ama bunların bile ancak 35 yıllık bir özerklik dönemi birikimleriyle sağlanabildiği, 1946 öncesinde özerklik yokken, araştırmaların çok daha ilkel olduğu gözden kaçırılıyordu. Üstelik, 1960'lı yılların sonundan beri, üniversite, akademi ve yüksekokul öğrencileri arasında başgösteren ve eyleme dönüşen siyasal huzursuzlukların, kurumlardaki bazı öğretim üyelerinin kışkırtmaları sonucu olduğuna inanılmaktaydı. Özellikle, terörizm seraları sayılan üniversiteler, günah keçisi ilan edilmişlerdi. Oysa, doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan, yani hükümetçe denetlenebilen yükseköğretim kuruluşlarında şiddet eylemciliği, üniversitelerden daha yaygındı. Gerçekte, yetkililerin de sonradan ortaya koydukları gibi, üniversite öğrencilerinden kaynaklanan terör hareketleri, iddia edildiğinden çok daha azdı.

Yükseköğretim Kanunu

Yükseköğretim konusundaki düzeltilmesi gereken aksaklıkları gidermek amacıyla, Milli Güvenlik Konseyi tarafından 4 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çıkarılmıştır. Bundan beş buçuk ay sonra, 20 Nisan 1982 tarih ve 2653 sayılı yasayla, Yükseköğretim Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilip Yükseköğretim Kurulu'nun yetkileri genişletilmiştir. İki ay sonra da, Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı hakkında 22 Haziran 1982 tarih ve 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname yayımlanmıştır. (Akademileri üniversite halinde örgütleyip, mevcutlara dokuz tane daha katarak, üniversiteler toplamını 27'ye çıkaran, bu kararnamedir.) Beş ay sonra, YÖK ilkeleri, halkoyuyla kabul edilen yeni Anayasaya alınmıştır (130, 131 ve 132'nci maddeler). Anayasanın kabulünün üstünden daha bir yıl geçmeden, Yükseköğretim Kanunu'nun büyük ölçüde değiştirilmesi ve genişletilmesi gereği duyulmuş; "2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair" 17 Ağustos 1983 tarih ve 2880 sayılı yasa çıkarılmıştır.

Bu mevzuata gerekçe olarak, eski uygulamayı eleştiren görüşler dört ana grupta toplanabilir:

1) Seçime dayanan yönetim özerkliğinin istenildiği gibi işlememiş olması,

2) Taşra üniversitelerine öğretim üyesi bulunamaması,

3) Genel düzenleme ve eşgüdüm eksikliği,

4) Eğitim, araştırma ve yayınlarda etkin ve nesnel bir denetimin olmayışı.

ÜNİVERSİTE YENİDEN ÖZERKLİK KAZANIYOR: 13 Haziran 1946 tarihli "Üniversiteler Kanunu", üniversitelere yeniden bilimsel özerklik ve tüzel kişilik kazandırdı. Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde çıkan bu kanun, tam yönetim özerkliği vermemişti: Bakan, hükümet adına üniversiteleri denetliyor ve Üniversitelerarası Kurul'a başkanlık ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlara karşılık, YÖK yasasıyla getirilen üç önemli yenilik vardır:

1) Üniversite, akademi ve yüksekokulların (konservatuarlar, meslek ve sanat okulları dahil) biraraya getirilerek hepsinin üniversite çatısı altında toplanması ve farklı kanunlara göre hazırlanmış akademik unvanların (doktora, doçentlik, profesörlük) eşdeğer ilan edilmesi,

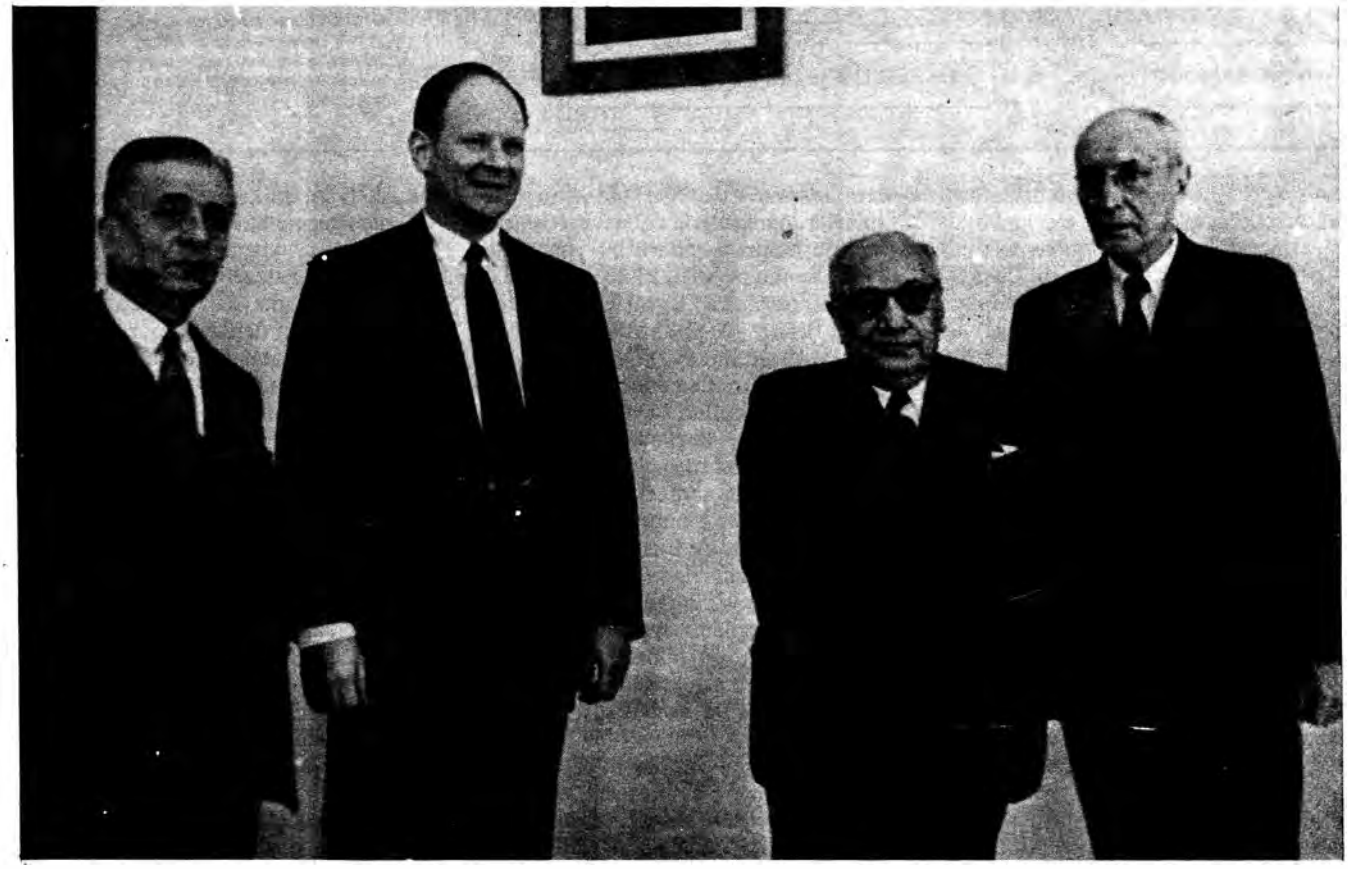
2) Eskiden özyönetim ilkesi uyarınca, liyakata dayalı seçimlerle doldurulan makamların, yukarıdan aşağıya doğru atamalarla örgütlenmesi,

3) 1975 yılında Anayasa Mahkemesi'nce hukuka aykırı bulunarak iptal edilen Yükseköğretim Kurulu'nun bu kere daha da geniş yetkilerle yaratılması.

Hemen söyleyelim ki, bu sistem, eskisine göre bir düzeltim sağlamak (reform) şöyle dursun, eski düzenin görece iyi işleyen yanlarını da bozan bir hareket (deforme ediş) olmuştur. Bir kere, tüm yükseköğretimin bütünlenmesi, genel düzeyi en aşağıya çekmiştir. Seçimin hemen hemen her yerden kaldırılması ve karma organlarda atanmış üyeler karşısında seçilmiş üyelerin azınlıkta bırakılması, her kademede üstlere yaranmanın başka her şeyden önemli sayılmasına yol açmıştır. Aslında, seçimin her zaman iyi ve doğru sonuçlar verdiği söylenemez. (Bugünkü YÖK yetkililerinin birçoğu da, eski sistemde kendi üniversiteleri tarafından en üst yönetim makamlarına seçilmişlerdi) Yine de seçim, daha iyisi olmayan bir mekanizmadır.

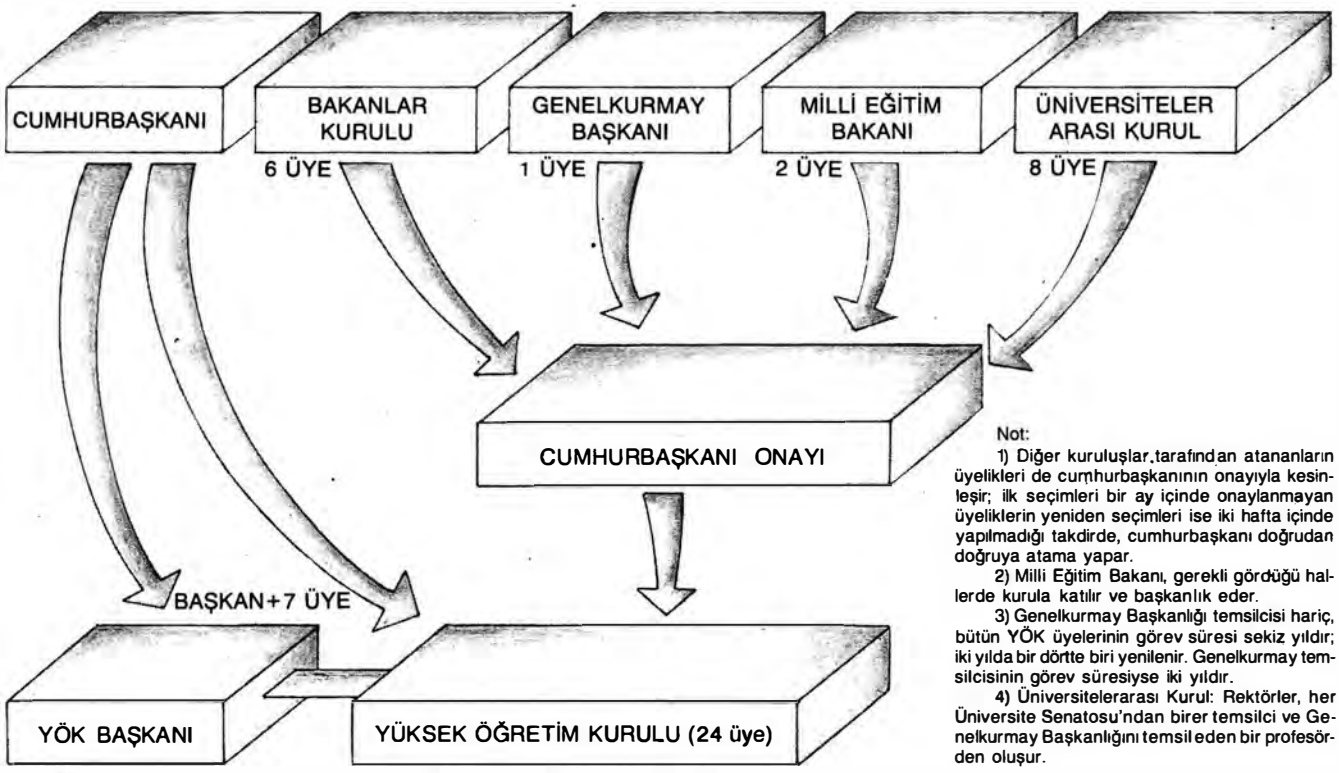
Eskiden fakültelerin bile tüzel kişiliği varken, şimdi üniversite sisteminin tümünden özerkliğin kaldırılıp, yetkilerin merkezde (YÖK'te) toplanması, öğretim ve araştırma kalitesi bakımından sakıncalarını hemen göstermeye başlamıştır. Doğrudan doğruya siyasal iktidar tarafından atanmış kimselerle çoğu atanmış üyelerden oluşan Üniversitelerarası Kurul'ca seçilmiş kimselerin meydana getirdiği YÖK'ün görevlerinden biri, *"Her yıl üniversitelerin verecekleri faaliyet raporlarını inceleyerek değerlendirmek; (öğretim elemanlarından) üstün başarı gösterenlerle, yeterli görülmeyenleri tesbit etmek ve gerekli önlemleri almak"*tır (madde 7, fıkra g). Bu önlemlerin kapsamı ise, bir başka görev hükmünde (aynı maddenin 1/e fıkrası) şöyle açıklanıyor: *"... öğretim elemanlarından bu Kanunda öngörülen görevleri yerine getirmekte yetersizliği görülenler ile bu Kanunda belirlenen yükseköğretimin amaç, ana ilkeleri ve öngördüğü düzene aykırı harekette bulunanları rektörün önerisi üzerine veya doğrudan, normal usulüne göre, yükseköğretim kurumları ile ilişkilerini kesmek veya denenmek üzere başka bir yükseköğretim kurumuna atamak."* Bu baskı

YÖNETİM ÖZERKLİĞİ SORUNU: Demokrat Parti iktidarının sonlarına doğru, Hüseyin Nail Kubalı (soldan birinci) gibi bazı profesörler siyasal tutumlarından dolayı Bakanlık emrine alınarak görevlerinden uzaklaştırılırken Sıddık Sami Onar (soldan üçüncü) gibi bazı öğretim üyeleri de yönetim özerkliği sağlanması yolunda çaba harcıyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

YÖK'ün Kuruluş Şeması

Not:

1) Diğer kuruluşlar tarafından atananların üyelikleri de cumhurbaşkanının onayıyla kesinleşir; ilk seçimleri bir ay içinde onaylanmayan üyeliklerin yeniden seçimleri ise iki hafta içinde yapılmadığı takdirde, cumhurbaşkanı doğrudan doğruya atama yapar.

2) Milli Eğitim Bakanı, gerekli gördüğü hallerde kurula katılır ve başkanlık eder.

3) Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi hariç, bütün YÖK üyelerinin görev süresi sekiz yıldır; iki yılda bir dörtte biri yenilenir. Genelkurmay temsilcisinin görev süresiyse iki yıldır.

4) Üniversitelerarası Kurul: Rektörler, her Üniversite Senatosu'ndan birer temsilci ve Genelkurmay Başkanlığını temsil eden bir profesörden oluşur.

önlemleri o kadar ileriye götürülmüştür ki, öğrenciler gibi öğretim elemanları da, siyasal partiler şöyle dursun, (Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi, Bakanlar Kurulu'ndan kamu yararına oldukları onayı alınmış birkaç dernek dışında) herhangi bir derneğe üye olmak için, rektörün yazılı iznini almak zorundadırlar (madde 59).

YÖK tarafından işbaşına getirilen rektörlerin büyük çoğunluğu, aşırı sağ ideolojinin yandaşlarıdır.

Artırılacağı öne sürülen araştırmalar bakımından, önemsiz bir ayrıntı sayılamayacak bir yenilik de, doçentlik ve profesörlük tezlerini kaldırmış bulunmasıdır.

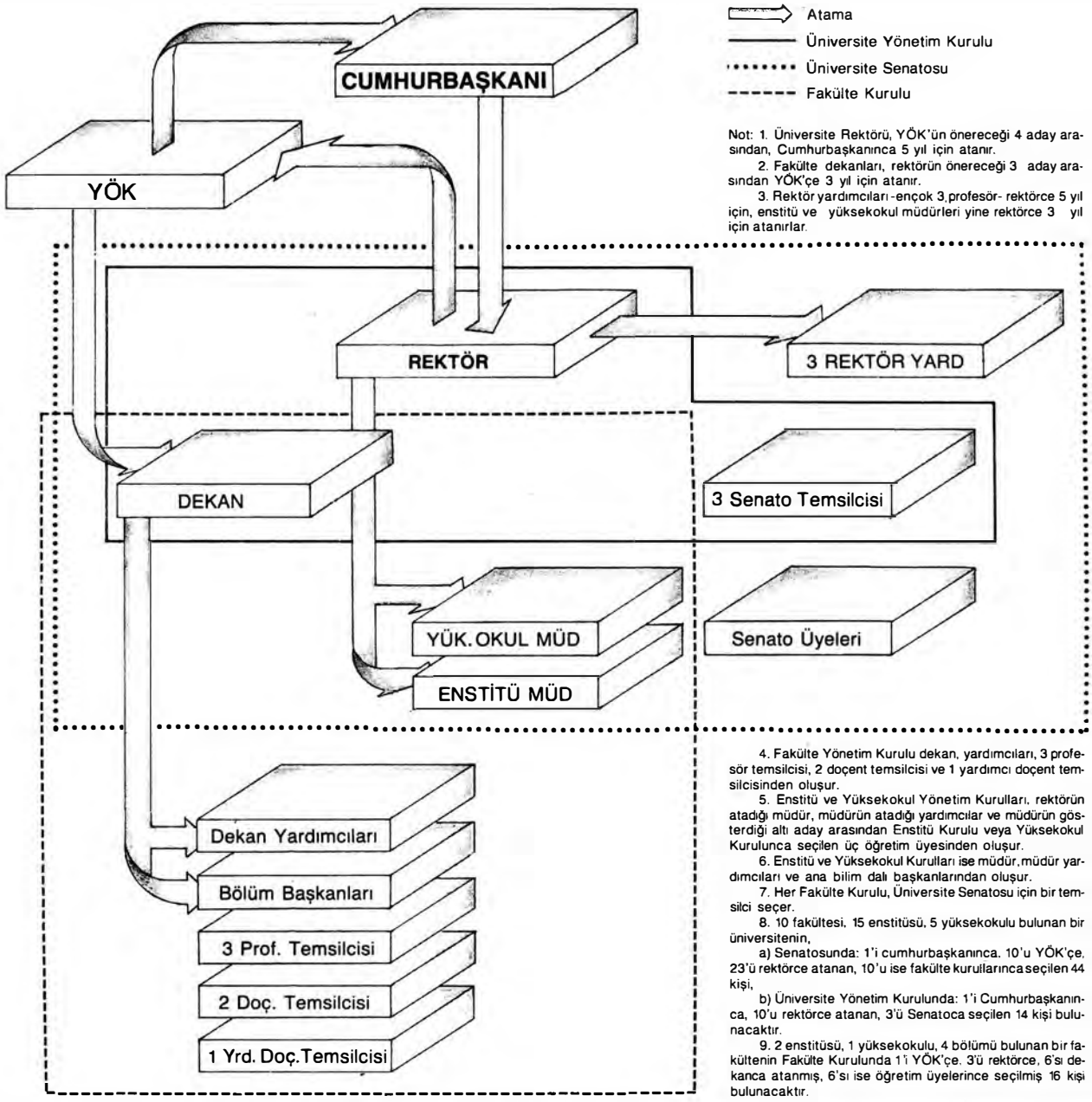
Yeni düzenlemenin öğretim elemanları ve öğrenciler açısından hepsi burada sayılamayacak kadar çok uygulama aksaklıkları vardır. Tipik olarak, YÖK modeli yarı-doğrulara dayanmaktadır. (Haksızlık etmeyelim: YÖK'ün gözlem ve tanıları yarıdan çok doğrudur; getirdiği önlemler ise yarıdan çok yanlıştır.) Bir örnek üstünde durmaya değer. Amerikalıların *mid-term* dedikleri (dönem-içi) ara sınavlar, öğrencilerin daha iyi yetişmeleri için düşünülmüş yararlı bir yöntemdir. Fakat bunun mantığı, 25-30 kişilik küçük sınıfları gerektirir. Birtakım fakültelerimizde dersler 400-500 kişilik kalabalık sınıflarla yürütülürken, YÖK'ün buyurduğu gibi her yarıyılda en az iki ara sınavı yapılmasının külfeti büyük, faydası küçük olmaktadır. Bazı durumlarda bütün öğrencilerin dersi izlemelerine yetecek kadar bile yer bulunamazken, kopya çekilemeyecek kadar geniş mekânların olmaması yüzünden, bu zorunlu ara sınavlar pek işe yaramamaktadır. Ankara Hukuk Fakültesi'nde yapıldığı gibi, öğrencilere ikişer kağıt verilerek aynı anda iki ara sınavın birden uygulanması, anlamsız bir hile-i şeriyeden başka nedir? (Kalabalık sınıfların öğretim elemanları, her ders için en az iki ara sınavın, bir de son sınavın kağıtlarını okuyunca, değil kendilerini geliştirmeye ve araştırma yapmaya, verdikleri dersleri bile doğru dürüst hazırlamaya vakit bulamamaktadırlar.) Hele, YÖK'ün iki kez değiştirdiği buyrukla, ders geçme bakımından ara sınavlar ortalamasına yüzde 60, son sınava ise yüzde 40 ağırlık verilmesi yolundaki katı kural, son sınavdan sıfır alan bazı öğrencilerin de o dersten başarılı sayılmaları gibi, dünyada eşi görülmemiş bir sonuca varmaktadır.

Akademik Personel Kaybı

YÖK'ün kuruluşundan beri, üniversitelerimizin bazı yetişmiş elemanları üç yoldan tasfiye edilmiştir. Bunların ilki, biçimsel olarak YÖK'ün sorumluluğu dışında kalan, fakat gerçekte YÖK çevresinden kaynaklandığı ileride muhtemelen ortaya çıkacak olan, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu gereğince yapılan işten uzaklaştırmalardır. Genel olarak bürokrasinin, özellikle de ilk ve ortaöğretimdeki öğretmenlerin tasfiyesinde geniş ölçüde kullanılmış bulunan bu mekanizmayla, 1984 yılı başına kadar üniversitelerden (çoğu profesör olmak üzere) 70 kadar öğretim elemanı çıkartılmıştır. Askeri

Levent Şahverdi Arşivi

YÖK'ün Birim Üniversite Yönetim Modeli

Not: 1. Üniversite Rektörü, YÖK'ün önereceği 4 aday arasından, Cumhurbaşkanınca 5 yıl için atanır.

2. Fakülte dekanları, rektörün önereceği 3 aday arasından YÖK'çe 3 yıl için atanır.

3. Rektör yardımcıları -encok 3,profesör- rektörce 5 yıl için, enstitü ve yüksekokul müdürleri yine rektörce 3 yıl için atanırlar.

4. Fakülte Yönetim Kurulu dekan, yardımcıları, 3 profesör temsilcisi, 2 doçent temsilcisi ve 1 yardımcı doçent temsilcisinden oluşur.

5. Enstitü ve Yüksekokul Yönetim Kurulları, rektörün atadığı müdür, müdürün atadığı yardımcılar ve müdürün gösterdiği altı aday arasından Enstitü Kurulu veya Yüksekokul Kurulunca seçilen üç öğretim üyesinden oluşur.

6. Enstitü ve Yüksekokul Kurulları ise müdür,müdür yardımcıları ve ana bilim dalı başkanlarından oluşur.

7. Her Fakülte Kurulu, Üniversite Senatosu için bir temsilci seçer.

8. 10 fakültesi, 15 enstitüsü, 5 yüksekokulu bulunan bir üniversitenin,

a) Senatosunda: 1'i cumhurbaşkanınca, 10'u YÖK'çe, 23'ü rektörce atanan, 10'u ise fakülte kurullarınca seçilen 44 kişi,

b) Üniversite Yönetim Kurulunda: 1'i Cumhurbaşkanınca, 10'u rektörce atanan, 3'ü Senatoca seçilen 14 kişi bulunacaktır.

9. 2 enstitüsü, 1 yüksekokulu, 4 bölümü bulunan bir fakültenin Fakülte Kurulunda 1'i YÖK'çe, 3'ü rektörce, 6'sı dekanca atanmış, 6'sı ise öğretim üyelerince seçilmiş 16 kişi bulunacaktır.

yönetimin herhalde gerekli bir fedakârlık sayarak manevi yükünü üstlendiği bu işlemin, YÖK için çekici yanı, herhangi bir suç ya da yetersizlik kanıtına gerek olmadan, istenilmeyen birtakım kimselerden, aleyhinde yargı denetimine gidemeyecekleri bir biçimde kurtulma olanağı sağlamasıdır.

İkinci yol olan rektörlerce işten atmayla ise, aynı dönemde bunun iki katı kadar öğretim elemanı tasfiye edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu, doktoralı ve doktorasız araştırma görevlileri ve yardımcı doçentlerdir. (YÖK'ün, yasanın yukarıda alıntılanan 7. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, kendisinin de doğrudan doğruya işten atma yetkisi olmakla birlikte, şimdiye kadar bu yolu hiç kullanmamış ve temizliği rektörlere yaptırtmış olması, herhalde "üniversitelerin özerkliğine duyduğu saygı"dan ileri gelmemiştir. Zaten Yükseköğretim Kurulu'nun, üstüne herhangi bir sorumluluk almamak için, üniversitelere çoğu buyruklarını söz-

Levent Şahverdi Arşivi

lü olarak verdiği, yazıya dökmediği de iyi bilinen gerçeklerdendir.) Üçüncü temizlik yolu, adeta kendiliğinden işlemiştir. Bu gelişmeler karşısında, kendi paylarına, üniversitede artık bilim özgürlüğü ve faydalı çalışma ortamının kalmadığına karar veren üç yüzden fazla öğretim elemanı, yaş sınırlarına gelmedikleri halde, emekliliklerini istemiş veya istifa etmişlerdir.

Toplamı 500'ü aşan bu üç grup hakkında şu gözlem yapılabilir: Bunlar, üniversite öğretim üyelerinin rasgele bir bölümü değil, muhtemelen kendi alanlarındaki en iyilerinden, seçme bir kesimidir. Dolayısıyla, üniversitelerimizin nitelik kaybı, bunların sayısal değerlerinin hayli üstündedir. Üstelik, bu kayıplar, üniversitelerde kalan değerli öğretim elemanlarının da şevkini kırmış, verimlerini azaltmıştır.

Kaybın gizli bir yolu daha vardır; o da, resmen izin alma yoluyla yurt dışına gidip orada çalışmaktır. Öteden beri varolan bu mekanizmanın son yıllarda çok daha fazla kullanılması, ileri sürüldüğü gibi, bazı öğretim üyelerinin gözlerini birdenbire para kazanma hırsının bürümesiyle açıklanamaz. Bu oluşum, doğrudan doğruya, Türkiye'deki değişen üniversite havasına duydukları tepkiden ileri gelmiştir. Kâğıt üstünde kadroda görülen, bu gibi "izinli" öğretim üyelerinin bir bölümü, üniversiteye hiç dönmeyebilirler.

Kayıplar konusunda son bir gözlem de, çeşitli yollarla üniversiteden ayrılmaların dallar arasında eşitçe bir dağılım göstermeyip, belirli birtakım kurum ve alanlarda yoğunlaşmış olmasıdır. Bunun sonucunda, bazı konularda öğretim ve araştırma olanakları ya büsbütün ortadan kalkmış ya da ciddi bir seviye düşüklüğüne uğramıştır.

YÜKSEKÖĞRETİME TALEP: 20 Haziran 1973 tarihli Üniversiteler Kanunu uyarınca iki buçuk yıl içerisinde dokuz üniversite kurularak üniversite sayısı 18'e ulaştı. Bu, yüksek öğrenim görmek isteyen lise mezunlarının yıldan yıla artan taleplerini karşılama çabasının bir sonucuydu.

Değerlendirme

YÖK uygulamalarıyla ilgili sayısal veriler YÖK'ten başka (Devlet İstatistik Enstitüsü dahil) hiçbir kuruluşta bulunmadığı, YÖK tarafından da devlet sırrı gibi saklandığı için, YÖK'ün açıklamayı uygun gördüğü istatistiklerin doğruluğunu denetleme olanağı yoktur.

1984 yılı başında, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı imzasıyla yayımlanan *1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları* adlı, (üzerinde basım yeri ve tarihi bulunmayan) kuşe kâğıda lüks baskılı kitapçık, 1981-83 arasında genel öğrenci başarı oranının yüzde 54.7'den yüzde 63.4'e yükseldiğini ileri sürmektedir. Bu yüzde 9'a yaklaşan oran artışı, sevinilecek bir gelişmedir. Fakat bu sonuçta, üniversite-dışından kaynaklanan birtakım faktörler, örneğin genel ortamın elverişliliği dolayısıyla derslere devamın çoğalması da rol oynamış olabilir. Öte yandan, bunu, sınıf geçme notu ortalamasının tepeden inme (YÖK'ten sâdır) bir kararla bir not (diyelim, 6'dan 5'e) düşürülmesi de sağlamış olabilir. Normal (çan) dağılım eğrisi, yani ortalardaki yığılmadan ötürü, yapılacak bir notluk bir indirimin yüzde 10'dan fazla bir sonuç vereceğini her öğretmen bilir.

Aynı zamanda çalışarak geçimini sağlayan binlerce öğrencinin birkaç yıl kaybettikleri için tasfiyesiyle, geri kalanların daha yüksek bir başarı ortalaması tutturmalarını beklemek de doğaldır. Ama böyle bir öğrenci temizliği, yükseköğrenim görme olanaklarında zaten eşitlik bulunmayan bir ülke açısından ne kadar adil olur?

Elimizdeki propaganda kitapçığına göre, son iki yıl boyunca, Ankara, İstanbul ve İzmir dışındaki üniversitelerde (yani 16 üniversitede) kadrolu profesör + doçent sayısı 533'ten 932'ye çıkmıştır. (Söz konusu 16 üniversiteden, en az öğretim üyesi bulunan 9'undaysa, profesör + doçent toplamı 85'ten 286'ya yükselmiştir.) Bu rakamlar doğruysa bile, (16 üniversitede) gerçekleştirilen 400 profesör + doçent artışı, aynı dönemde kaybedilen nitelikli akademik personelden fazla değildir. Kaldı ki, taşra üniversitelerinin tümünde erişilen 932 toplamı, tek bir metropol üniversitemizin mevcudundan çok daha azdır.

Taşra üniversitelerindeki görevlendirmelerin zorla (bir çeşit sürekli ya da sü-

22 Haziran 1982 Tarih ve 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'den Sonra Üniversitelerimiz

Ankara:	1. Ankara
	2. Orta Doğu Teknik
	3. Hacettepe
	4. Gazi
İstanbul:	5. İstanbul
	6. İstanbul Teknik
	7. Boğaziçi
	8. Marmara
	9. Yıldız
	10. Mimar Sinan
İzmir:	11. Ege
	12. 9 Eylül
Edirne:	13. Trakya
Bursa:	14. Uludağ
Eskişehir:	15. Anadolu
Konya:	16. Selçuk
Antalya:	17. Akdeniz
Adana:	18. Çukurova
Kayseri:	19. Erciyes
Sıvas:	20. Cumhuriyet
Samsun:	21. 19 Mayıs
Trabzon:	22. Karadeniz
Erzurum:	23. Atatürk
Malatya:	24. İnönü
Elazığ:	25. Fırat
Diyarbakır:	26. Dicle
Van:	27. 100. Yıl

Levent Şahverdi Arşivi

reli sürgünlük gibi) yapılması, acaba oralarda öğretim ve araştırma düzeyini etkilememekte midir? Bu bizi temel bir soruya, yeni üniversitelerin açılmasında isabet olup olmadığı noktasına götürür.

Anılan kitapçık, Türkiye'deki 20-24 yaş grubunun okullaşma oranının % 6.3 düzeyinde kaldığını, oysa bu oranın ABD'de % 56, Batı Avrupa'da % 32 olduğunu, bizde de -Dördüncü Beş Yıllık Plan'la 1984'te % 15'e çıkarılması öngörüldüğü halde- hedefin yarısına bile erişilemediğini göstermektedir. Ancak bu haklı hareket noktası, bütün yükseköğretim kurumlarını üniversiteler içinde toplama çözümünün doğruluğunu kanıtlayamaz.

1980 yılında üniversitelerimiz, birkaç bölümün istisnasıyla, Batı'dakilere göre açık bir düzey geriliği gösterirlerken, yaratılan yeni sistem bu düzeyi daha da aşağıya çekmiştir. Türkiye'nin yalnızca daha çok sayıda üniversite öğrencisine değil, aynı zamanda daha nitelikli üniversite öğrencisine (ve mezununa) ihtiyacı vardır. Bir süre sonra, şimdikilerden daha kötü doktorlar, mühendisler, hukukçular, işletmeciler, yöneticiler vb. ortaya çıkarsa, ülkenin geleceği bakımından, bunun sorumlularının vebali, kolay kolay taşıyamayacakları kadar ağır olacaktır.

1980'de yükseköğrenime alınan öğrenci sayısı (40.000) artırılırken, bunların ancak en seçkinleri üniversiteye kabul edilmek, diğerleri eğilim ve yeteneklerine göre üniversiteler dışındaki meslekî ve teknik yükseköğretim kurumlarına yöneltilmek gerektiği halde, YÖK bu sayıyı iki yılda 90.000'e yaklaştırmış ve hepsini birden üniversite yapısı içine sokmuştur.

Yükseköğretim güç ve pahalı bir iştir. Aynı zamanda, bir birikim ve gelenek işidir. Hele, öğrencilere kendi alanlarında sadece bilgi vermesi değil, eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi de öğretmesi gereken üniversiteler, bir yasa çıkarılıp bir bina bulunmakla kurulamaz. Araştırma laboratuvarları ve zengin kütüphaneleri olmadan, kitle üretimi yöntemleriyle gerçek üniversite mezunları yaratılamaz. Bir yardımcı doçent ve bir araştırma görevlisiyle bölüm açmak ve üniversite öğretimi yapacağız diye yüzlerce öğrenci almak, bir aldatmacadan başka bir şey değildir.

YÖK, kuruluşunun asıl haklı gerekçesine, yani hangi dalda ve ne kadar nitelikli elemana gereksinim olduğuna bak-

...VE YÖK KURULUYOR: 4 Kasım 1981 tarihli Yükseköğretim Kanunu'yla tüm yükseköğretimin üniversite çatısı altında toplanması öngörülmüştür. Kanun, üniversite sisteminin tümünden özerkliği kaldırıp yetkileri merkezde (Yüksek Öğretim Kurulu'nda) toplamıştır. YÖK Başkanlığına İhsan Doğramacı (altta) getirilmiştir. Kanun hükmünde bir kararnameyle akademiler üniversite halinde örgütlenmiş; varolanlara 9 tane daha eklenerek üniversite sayısı 27'ye çıkarılmıştır. Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüşen İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1982'de Başbakan Ulusu ve Cumhurbaşkanı Evren tarafından ziyaret ediliyor (sağda).

Levent Şahverdi Arşivi

Yasanın değiştirilmesi istendi

Danışma Meclisi'nde YÖK ve Doğramacı eleştirildi

Üniversitede yaprak dökümü

İki yılda 205 istifa

«YÖK kararları Türk bilimine ve öğretimine ağır bir haksızlıktır»

Prof. Kurdaş: «YÖK vur denildiğinde öldürdü»

Prof. Doğramacı: açığı olan üniversite kalmadı» diyor

İlk yarısı bitmek üzere ama...

Öğretim üyesi sıkıntısı sürüyor

Karşı karşıya

NİLGÜN TARKAN

Prof. Dr. Ayiter YÖK sorununu yorumluyor

«ÜNİVERSİTELER 35 YIL GERİYE GÖTÜRÜLMÜŞTÜR»

YÖK TARTIŞMALARI: Yüksek Öğretim Kurulu, kuruluş gününden başlayarak, çeşitli tartışmalara ve birçok öğretim üyesinin üniversiteden istifasına yol açtı. Önceleri, başta üniversite özerkliğinin kaldırılması olmak üzere YÖK Yasası'nın çeşitli yönleri eleştirildi. Giderek YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın çeşitli uygulamaları da geniş tartışmalara konu oldu.

madan, öğrenci kontenjanlarını ezbere katlayıp artırmakla eskinin hatalarını daha da büyüterek sürdürmektedir. YÖK'ün oluşumunun üçüncü yılında, bu önemli konu hâlâ bir çözüme ulaştırılmaktan çok uzaktır.

Pek çok bakımdan ülke yararlarına aykırı olan ve toplumun, şimdiki yetkililerin dışında kalan her kesiminin yakındığı bu sistemin ergeç değişeceğine şüphe yoktur. Fakat, tepkinin de ölçülü olması temenni edilir. Yanlışlar kaldırılırken, doğrulara ilişilmemelidir. Uygulamayı kanuna bıraktığı için, 1982 Anayasası'ndaki hükümlere dokunmak gerekmez. Aslında, YÖK gibi bir kurul faydalıdır. Ancak, aşırı merkeziyetçiliğinden arındırılmalı, herhangi bir kimse hakkında "kişisel işlem" yapma olanakları kaldırılmalı, yalnız genel ve kişisel-olmayan kurallar koymasına izin verilmeli ve yeni kurul, ciddi bir araştırma-geliştirme bölümüyle desteklenmelidir. Mevcut kanunun seçim düşmanlığı bırakılıp, her düzeyde özyönetim ilkesine dönülmelidir. Düşünce ve öğretim özgürlüğüne aykırı, tekdüzelik sağlamaya yönelen, şoven ve yasakçı tutum yerine, çeşitliliği iyi bir şey sayan hoşgörülü bir tutum benimsenmelidir.

Çoğu, akademilerin dönüştürülmesiyle yaratılan yeni üniversitelerin eski durumlarına geri çevrilmesi zor olabilir. Onun için, bu kurumların korunup bir plana göre yavaş yavaş geliştirilmelerine çalışmak daha uygundur. Fakat akademik unvanlar için, mutlaka yeniden nesnel ölçüler (tezler ve sınavlar) getirilmelidir. Böylelikle, Türk üniversitelerine hekim olmadıkları halde hekimliğe kalkışanların (eski deyimiyle mütetabbiplerin) koydukları yanlış teşhis ve uyguladıkları yanlış tedavinin zararlarından uzun dönemde kurtulunacağı umulabilir ●

Levent Şahverdi Arşivi

ENERJİ

Türkiye'de Enerji
Tevfik Çavdar

Enerji ve Türkiye
Prof.Dr. Tolga Yarman

Çerçeve Yazılar

- **Uluslararası Enerji Ajansı**
- **Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Enerji**

Bu konuda ayrıca *Madencilik, Ormancılık, Sanayi* maddelerine bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Enerji

Tevfik Çavdar

1970'li yıllarda başgösteren genel petrol bunalımı dünyada enerji sorununu gündeme getiren bir dürtü olmuştur. Bugün gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kadar hemen tüm dünya ülkeleri, enerji sorununa geçmişte pek raslanmayan bir dikkatle eğilmektedirler. Mevcut enerji kaynaklarının en iyi kullanımını sağlamayı hedefleyen politikalar yanında, yeni enerji kaynaklarının bulunması doğrultusunda da birçok araştırma ve deney yapılmaktadır. Türkiye de enerji bunalımının tüm sıkıntılarını (çeşitli biçimlerde), geride bıraktığı on yıl içersinde görmüştür. Bir yandan akaryakıt bayileri önünde uzayan araba kuyrukları, mazotsuzluktan çalışmayan traktörler izlenirken diğer yandan ısıtma harcamaları da alabildiğine yükselmektedir. Bunların yanı sıra aydınlatmada ve sanayide kullanılan elektrik üretiminde kısıntı hemen her yıl karşılaşılan bir olgudur. Kısıntı saatleri kış-yaz yurttaşların günlük yaşamında dikkate almaları gereken olaylardan biri haline gelmiştir. Tüm bu nedenler ve olgular, enerji sorununun önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de İzlenen Enerji Politikaları

Enerji politikası açısından Cumhuriyetten önceki dönemde dikkatlerimizi çeken tek olay, 1910 yılında yürürlüğe giren ve "kamu yararına ilişkin ayrıcalıkları düzenleyen" yasadır. Bu yasa ile enerji alanındaki imtiyazların yabancılara kolaylıkla verilmesi gerçekleşmiştir. Bu yasanın çıkarılmasından sonra, ilerde de değineceğimiz gibi, İstanbul'un elektrifikasyonu bir Macar şirketine verilmiştir. Diğer yandan Royal Dutch-Shell şirketi, Gülbenkyan ve Chester gibi çeşitli kuruluş ya da kişiler gene bu yasaya sığınarak ya da onun ayrıcalıklara ilişkin hükümlerine dayanarak petrol alanında imtiyazlar almayı başarmışlardır. Özellikle Mezopotamya petrolleri için verilen imtiyazlar Lozan Antlaşması sırasında yeni devletin başına dert açan birçok sorunun çıkmasına neden olmuştur.

Yabancı şirketlerin enerji kesimindeki ayrıcalıkları Cumhuriyet döneminde de, en azından 1930'a kadar sürmüştür. Hatta 1930'lu yıllarda karşılaşılan ilk enerji bunalımının temel nedeni olarak bu durum ileri sürülmektedir. 1930-1940 yılları arasında enerji politikası açısından atılan en önemli adım, bu politikanın uygulanan sanayi programı ile bir uyum sağlaması gayretleridir. Bu arada enerji kaynaklarının işletilmesi açısından önemli bir yere sahip olacak Etibank'ın ve gene elektrifikasyon çalışmalarının planlanması açısından ilk adımları atacak olan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin kurulması dikkati çeken olaylardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall Planı uygulamaları ve Amerikalı uzman Thornburg'un raporları doğrultusunda bazı enerji yatırımlarının gerçekleştirilmesi yabancı ya da özel şirketlere bırakıldı. 1950'ye gelindiğinde elektrik enerjisi üretimi alanında dört büyük şirket kurulmuştu. Bunlardan Çukurova Elektrik A.Ş. bugün de etkinliğini sürdürmektedir. 1950'li yılların ortalarında Yabancı Sermaye ve Petrol Yasaları'nın kabulü ile enerji alanında yabancı şirketlerin ayrıcalıklı durumu güvenceye bağlandı. Aradan kırk yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, 1910'ların ayrıcalıklar yasası sanki yeniden canlandırılıyordu.

Elektrik enerjisi alanında özel girişimciliğin başarılı olmaması sonucunda Türkiye Elektrik Kurumu'nun oluşturulmasına çalışıldı. 1970 yılında çıkarılan yasayla Türkiye'de elektrik enerjisi üretimi, iletimi ve dağıtımı bir kamu kuruluşu olan TEK'e verildi. Böylece enerji politikası açısından önemli bir adım atılmış bulunuyordu. Bu arada Çukurova Elektrik Şirketi gibi ayrıcalıklı kurumların varlığı da sürmekteydi. Elektrik enerjisi dalında tüm üretim-iletim ve dağıtımın kamunun elinde toplanmasına karşın, kaynaklar, yani petrol ve kömür konusunda aynı titizlik gösterilmediği gibi, bir kamu kuruluşu olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı bir yerde üvey evlat muamelesi de görmüştür.

Türkiye'de Elektrik Enerjisi

Osmanlı Döneminde Elektrifikasyon Girişimleri: Türkiye, elektriği ilk defa 1860'lı yıllarda Çemberlitaş'ta halka açık konferanslarla eğitime başlayan Darülfünun'da verilen bir uygulamalı derste görmüştür. Bu dersi izleyenlerin elektrik şeraresi karşısındaki şaşkınlıkları *Mecmua-i Fünun*'da yayımlanan makalelerde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Bu deneyler sonucu elektrik gücünü 1860'lı yıllarda tanıyan İstanbul ve İmparatorluk, aydınlatmada ilk elektrik uygulamasına 19. yüzyılın sonlarına doğru Şirket-i Hayriye'nin İngiltere'den gelen yeni vapurlarında tanık olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

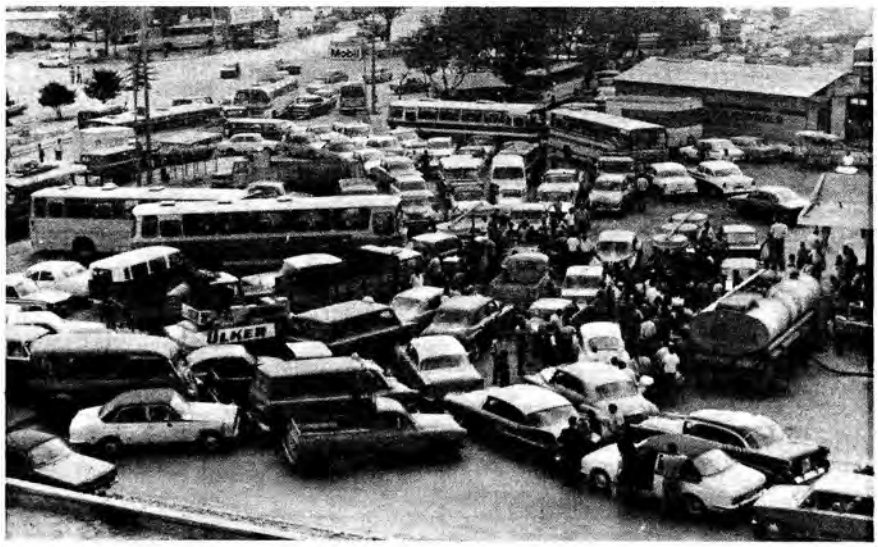
Türkiye'de ilk elektrik santralı Tarsus'ta kuruldu. Bu, 120 beygir gücünde bir su santralıydı. Kentlerin aydınlatılmasında ilk sırayı İzmir ve Selanik aldı. Bu iki kentte elektrikli aydınlatma 1905'te başladı. Onları Şam ve Beyrut izledi. İstanbul'un elektriklendirilmesi için 1910'da çıkarılan "Ayrıcalık" yasasına dayanılarak bir ihale açılmış ve ihaleyi kazanan Macar Ganz şirketine bu iş verilmişti. Bir yıl sonra bu şirket bir Macar, bir de Belçika bankasının ortaklığı ile Osmanlı Elektrik Anonim Şirketi'ni kurdu. 1914 yılında da Silâhtarağa santralı açıldı.

1923-1950 Dönemi: Cumhuriyet,Osmanlı İmparatorluğu'ndan elektrik enerjisi olarak toplam 30.345 kilowattsaatlik bir potansiyel devralmıştır. Bunların büyük çoğunluğu büyük sanayi işyerlerine ilişkin, kendi amaçlarına yönelik küçük çaplı santrallardır. Hepsinin toplamı 38'dir. Avdınlatma açısından üç kent elektrik enerjisinden yararlanıyordu. Ülke nüfusunun % 94'ü karanlıktaydı ve kişi başına düşen elektrik üretimi 5 kwh'ti. Daha da önce altını çizdiğimiz gibi, 1930 yılına kadar elektrik enerjisi alanında yabancı ortaklıklara ayrıcalıklı statülerin tanınmasına devam edilmiştir. 1930'a kadar santral kurulan yerleşme yerleri şöyledir:

- 1924, Ankara.
- 1925, Adana, Akşehir, Artvin, İnebolu, İzmir, Mersin, Trabzon.
- 1926, Aksaray, Ayvalık, Bursa, İzmit, Konya, Kütahya, Malatya, Sivas.
- 1928, Afyon, Antalya, Çorum, Eskişehir, Giresun, Kırkağaç, Kırklareli, Nazilli, Samsun, Yozgat.
- 1929, Bafra, Bandırma, Biga, Milas, Ordu.
- 1930, Balıkesir, Kastamonu, Tekirdağ, Urfa.

Bu santralların kurulmasını ve işletilmesini üstlenen yabancı firmalar ise şunlardır: Morelli (İtalyan), AEG (Alman), Ganz (Macar), Bergmen (Alman) şirketleri ve bir Belçika şirketi. Böylece bir yandan yurdun çeşitli yörelerinin ışıklandırılması sağlanıyordu ama, bu girişim yabancı şirketler aracılığı ile yapılıyordu. Ayrıca kurulan santralların büyük oranda termik nitelikli oluşu, elektrifikasyonun, ülke koşullarının pek de gözönüne alınarak yapılmadığı sanısını pekiştirmekteydi.

1929 Dünya Bunalımı ile başlayan devlet müdahaleciliği ve daha sonra sanayi programı uygulaması, hükümetin elektrik enerjisi politikasında da önemli bir değişikliğe neden oldu. Bu değişikliğin ilki ayrıcalıklı yabancı şirketlerin devletleştirilmesidir. Bu hareketin nedeni biraz da bu şirketlerin davranışlarıdır. Şirketler elektrik tarifelerini Türk parasının değer yitirmesine karşı bir güvence teşkil etmek üzere altın esasına dayandırmışlar ve 15-17 kuruş gibi o günün rayicine göre çok yüksek bir tarife saptamışlardı. Yatırım ve diğer girdilerini ithal ederken gümrük muafiyetlerinden de geniş ölçüde yararlanmaktaydılar.Bütün bu kolaylıklara rağmen üretim ve dağıtım hizmetlerindeki etkinliklerini de artırmayı düşünüyorlardı. Bu yüzden birçok sanayi kuruluşu ekonomik olmayan bir yöntemi yeğleyerek kendi elektrik santrallarını kurmuştu. Bunun üzerine yükselen haklı şikâyetleri gözardı edemeyen hükümet, İstanbul, Ankara, Adana, Bursa, Mersin, Balıkesir, Antep, Tekirdağ, Edirne, İzmir, Antalya, Trabzon ve Malatya illerindeki yabancı şirketleri satın aldı.

1970 ENERJİ BUNALIMI: Akaryakıt bayileri önünde uzayan araba kuyrukları, mazotsuzluktan çalışmayan traktörler, aydınlatmada ve sanayide kısıntı... 70'li yıllarda bu olaylar Türkiye insanı için hiç de yadırgatıcı değildi. 80'li yılların başlarında bu olaylara ender olarak raslanıyorsa da, sorunun çözümlenmediği, hızlı bir sanayileşme için gereken enerji üretim kapasitesine erişilemediği biliniyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat bunlar tek bir yönetim altında toplanmayarak yörelerindeki belediyelere devredildi. Bu durum elektrik üretim ve dağıtımında yeni sorunların gündeme gelmesine neden oldu. Çünkü belediyeler böyle bir işletmecilik bilgisinden yoksun olduğu gibi, hizmeti etkinleştirecek parasal güce de sahip bulunmuyorlardı.

Bu dönemde enerji dalında atılan en önemli adım, Etibank, Elektrik Etüd İdaresi, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü gibi kuruluşların oluşturulmasıdır. 1935'te 2805 sayılı yasa ile kurulan Etibank'ın görevleri arasında *"Türkiye'de elektrik üretim, dağıtımı konularında ayrıcalık almak ve işletmek, elektrik santralları kurmak, hatları yapmak, bunlarla ilgili her türlü işle uğraşmak, her tür elektrik araç, gereç ve makinası yapacak fabrikalar kurmak ve bunların alımsatımını yapmak"* da bulunuyordu. Aynı yıl içersinde 2819 sayılı yasa ile kurulan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin kuruluşuna ilişkin gerekçede şunlar yer almaktaydı:

"Birkaç su santralı istisna olunursa, memleketimizde kurulan elektrik santralları ya ihracat kabiliyeti olan iyi cins taş kömürü veya yabancı ellerden getirilen mayi mahrukat ile işletilmekte ve elektrik enerjisi yüksek fiyatlarla satılmaktadır. Halbuki elektrik enerjisinin en ekonomik şartlar içersinde istihsali, memlekette mevcut su kuvvetinden, taş kömürlerinden ve şimdiye kadar kullanılmayan kömür süprüntülerinden istifade edecek büyük bölge santrallarının kurulmasıyla kabildir. Bundan başka elektrik işlerinin rasyonel bir tarzda inkişaf edebilmesi için bu işlerin metodik bir tarzda etüd edilmesi ve memleketin elektriklendirme işlerinin merkezde bir mecradan geçmesi medenî memleketlerin hemen hepsinde doğru görülmüştür". Böylece elektrik enerjisi politikasında önemli ve de doğru bir adım atılmış oluyordu. 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde, bir başka deyişle İkinci Dünya Savaşı öncesinde, ülkede tüketilen toplam 282 milyon kwh enerjinin, üretiminde kullanılan birincil enerji kaynaklarına göre dağılımı Tablo 1'de görülmektedir. Sadece 1938 yılında bu birincil kaynakların kullanılmasından ötürü kaybedilen döviz tutarı 1.400.000 Türk Lirası'dır. Bunun bir bölümü maden kömürünün ihraç edilmemesinden, diğer bir bölümü de akaryakıtın ithal edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo: 1

1938 Yılı Üretiminin Birincil Kaynaklara Göre Dağılımı

	Milyon Kilowattsaat	%
Maden Kömürü	232	82.3
Linyit	2	0.7
Akaryakıt	28	10.0
Diğer Yakıt	2	0.8
Hidrolik	17.5	6.2
TOPLAM	281.5	100.0

Kaynak: EİE 33 Yıl, Ankara, 1967.

Savaş yıllarında bir yandan sanayi programının uygulanmasındaki yavaşlama, diğer yandan yatırım mallarının ithalindeki olanaksızlıklardan ötürü elektrik üretiminde önemli bir artış görülmemiştir. Bu arada Çatalağzı Termik Santralı ile ilgili büyük proje de aksayan çalışmalar arasındadır. Savaşın getirdiği koşullardan ötürü EİE'nin proje çalışmalarına verilen önem de azalmıştır. Elektrik enerjisi üretimindeki birincil kaynak kullanımında dağılım, bu dönem içersinde fazla değişmemiştir (Tablo 2).

1945'ten sonra elektrik enerjisi alanında görülen en önemli gelişme ABD uz-

Uluslararası Enerji Ajansı

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü OPEC'in, 1950'lerden beri gerçek değeri düşen petrolün fiyatını 1973 güzünde % 400 artırması ve başlıca petrol üreticilerinin İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ambargosu koyması üzerine OECD Konseyi'nce Kasım 1974'te kuruldu.

Enerji sorunları konusunda üyeler arasında işbirliği sağlamayı amaçlayan Ajansa üye ülkeler şunlar: ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Federal Almanya Cumhuriyeti, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, **TÜRKİYE**, Yeni Zelanda, Yunanistan.

İşlevleri: Kasım 1974'te üye ülkelerce bir *Uluslararası Enerji Programı Anlaşması* imzalandı ve anlaşma Ocak 1976'da yürürlüğe girdi. Program, Enerji Ajansı üyelerinin petrollerini acil durumlarda paylaşmalarını, petrol ithaline bağımlılıklarını azaltmak için uzun vadeli işbirliğini güçlendirmelerini, petrol pazarı hakkında daha hızlı ve geniş bilgilenme sağlanmasını, petrol üreticisi ve öteki petrol tüketicisi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini öngörüyordu.

Acil durumlar için petrol paylaşım planı hazırlandı. Ajans, petrol arzında bir düşüş görülmesi halinde hemen yürürlüğe sokulacak teknik bilgi ve olanakların hazır bulunduruldu ğunu belirtmektedir.

Enerji kaynaklarının güvenliğini pekiştirmek ve dünya enerji pazarlarında istikrarı sağlamak amacıyla *Uzun Dönem İşbirliği Programı* hazırladı. Bu program, özel ve genel önlemlerle enerji tasarrufu, alternatif enerji kaynaklarının ve yeni enerji teknolojilerinin araştırma ve geliştirilmesinin hızlandırılması, daha büyük enerji kaynakları oluşturmayı önleyen yasal ve yönetsel engellerin kaldırılması için ortak çalışmalar yürütülmesini kapsamaktadır. Ajans, ulusal programların Ajans hedeflerine göre etkinliğini ölçmek için, enerji tasarrufu ve alternatif enerji kaynakları geliştirme konusunda üye ülkelerin çalışmalarını düzenli olarak değerlendirmektedir.

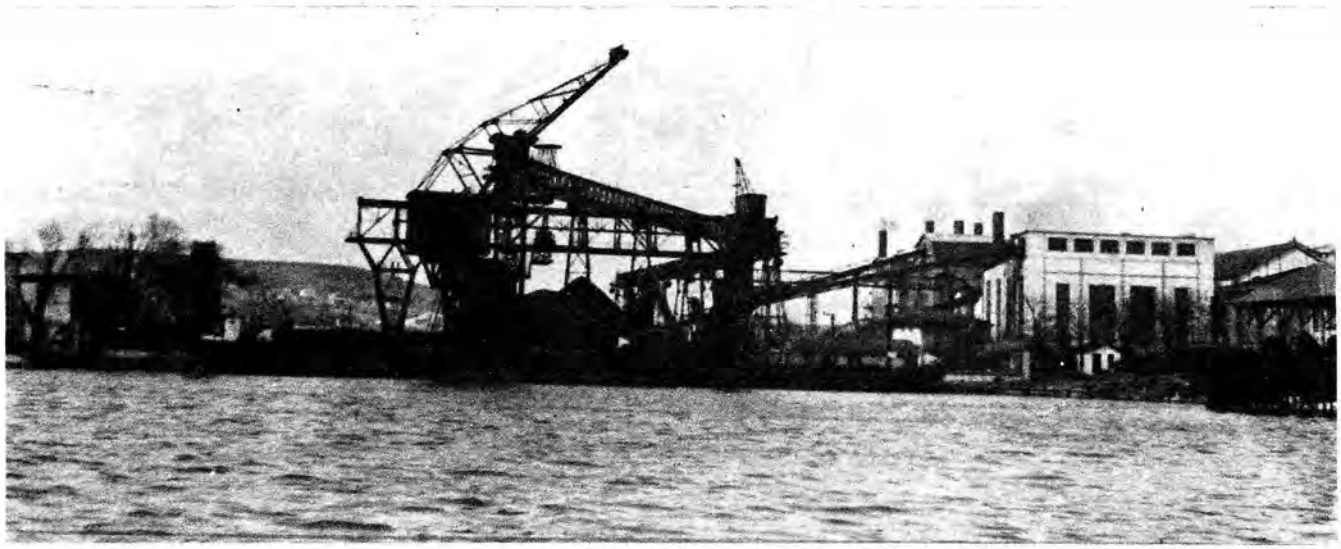
Ajans, muhtemel gelişmeler hakkında daha iyi bir görüş sağlanabilmesi amacıyla petrol pazarı konusunda yaygın bir bilgilenme, danışma ve tartışma sistemi geliştirdi. Ajansın bir işlevi de petrol üreten ve tüketen ülkeler arasında sürekli bir işbirliği ortamı yaratmaktır. Ajans üyeleri, Aralık 1979'da, 1980-1985 yılları için ulusal petrol ithalatı üst sınırları konusunda anlaştılar.

Kasım 1980'de kırk yıllık bir enerji araştırma ve geliştirme stratejisi yürürlüğe kondu. Bu strateji, kömür ve nükleer enerji, petrol tasarrufu, güneş, biyolojik ve jeotermal enerjilerin geliştirilmesini kapsamakta ve projeler için politik yönlendirme sağlamaktadır.

Yönetim Kurulu: Üye hükümetlerin bakanlarından ya da üst düzey yetkililerinden oluşmaktadır. Anlaşmada belirtilen stoklama, acil durum petrol paylaşım planları, petrol şirketleriyle ilişkiler gibi bazı konularda büyük çoğunlukla, olağan işleyiş konularında basit çoğunlukla karar alınmaktadır. Oybirliği yalnızca anlaşmada belirtilmemiş yeni yükümlülükler gündeme geldiğinde aranmaktadır.

Yönetim Kurulu'na yardımcı olmak üzere, şu dört konuda uzman kurullar bulunmaktadır: *Acil Durum Sorunları, Uzun Vadeli İşbirliği, Petrol Pazarı, Üretici ve Öteki Tüketici Ülkelerle İlişkiler.* Ayrıca *Kömür ve Gaz Endüstrileri Danışma Kurulları* da vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'NİN İLK TERMİK SANTRALI: Silahtarağa Santralı, Osmanlı topraklarında kurulan ilk termik elektrik santralıdır. Macar Ganz firması tarafından inşa edilen santral, 1937 yılında devletleştirildi. 1312 sayılı Kanun gereğince 29 Ekim 1970'te TEK'in yönetimine verilen santral, çok pahalı üretim yapması nedeniyle 1983'te devreden çıkarıldı.

manlarının öğütleri doğrultusunda belirli bir dış finansman kolaylığı da sağlanarak kurulan ayrıcalıklı Çukurova santralıdır. Bu ayrıcalıklı santral konumunu bugüne kadar korumayı başarmıştır.

Türkiye'de yeni bir ekonomik görüşün ve politikanın simgesi gibi görülen DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında Türkiye'nin elektrik enerjisi açısından genel görünümünü sayısal olarak şöyle sergileyebiliriz: O tarihte Türkiye'de toplam kurulu gücü 408 MW ve toplam brüt üretimi 789.624×10^3 kwh olan bir elektrik sistemi bulunmaktaydı. Bu sistem birincil kaynak olarak % 96.2 oranında termik ve % 3.8 oranında hidrolik kaynakları kullanıyordu. Termik kaynakların dağılımı ise şöyleydi:

Taş kömürü.....% 68.48
Linyit.....% 17.37
Akaryakıt..... % 10.33

Görüldüğü gibi, enerji üretiminde linyit kaynaklarından 30'lu yıllara oranla daha fazla yararlanılmaktadır. Bu, olumlu bir gelişim olarak nitelenebilirse de hidrolik enerjinin bütün içindeki payının dünyanın diğer ülkelerine oranla hiç denecek oranda azlığı da dikkati çekmektedir. 1938 yılında kişi başına 8 kwh olan elektrik tüketimi 1950'de dört katından daha fazla artarak 38 kwh'a erişmişti. Ne var ki, bu düzey hiç de tatminkâr değildi. Aynı yılda kişi başına elektrik enerjisi tüketimi kwh olarak bazı ülkelerde şu düzeydeydi:

Norveç.....4949
Kanada.....3450
ABD..... 2600
İtalya.....520
Yugoslavya.....150
Bulgaristan..... 110
Yunanistan.....85
Türkiye.....38

Kaynak: UN. Yearbook, 1953.

Tablo: 2

1940-45 Döneminde Elektrik Enerjisi Üretiminde Kullanılan Birincil Kaynaklar (oransal dağılım-% olarak)

Yıllar	Termik	Hidrolik
1940	96.5	3.5
1941	95.0	5.0
1942	94.4	5.6
1943	94.8	5.2
1944	94.7	5.3
1945	95.5	4.5

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973.

Aynı yıl içersinde elektrik tüketiminin dağılımı da Tablo 3'te sergilenmiştir.

Demokrat Parti Dönemi: 1950'den sonra özel girişimcilerle devletin ortaklaşa kurdukları ayrıcalıklı elektrik enerjisi kuruluşlarının sayısı artmışsa da, bugün bunlardan yalnızca Çukurova ve Antalya-Kepez ayakta kalabilmiştir. Bu arada özellikle 1952'den sonra elektrik enerjisi konusuna fiziki altyapı sorunu olarak ciddiyetle eğilinmiş ve ilk adımlar atılmıştır. Önce Kuzeybatı ve Batı Anadolu hatlarıyla ilk enterkonnekte sistem oluşturulmaya başlanmış (1952) ve bu sistem içersinde büyük kentlere öncelik verilmiştir. Daha sonra bu iki sistem birleştirilirken Orta Anadolu, Karadeniz, Akdeniz ve Çukurova bölgeleri de birbirine bağlanmıştır. Diğer yandan hidrolik kaynaklardan yararlanma eğilimi aynı dönemde -belirli ölçüde de olsa- artmıştır. 1960 yılına gelindiğinde kişi başına elektrik enerjisi tüketimi 101 kwh'a ulaşmıştır. Bunun 90 kwh'ı sanayi kullanımından gelmekteydi.

Planlı Dönem: Planlı dönem başlarken ülke nüfusunun % 30.5'i elektrik enerjisinden yararlanmakta idi. 67 il merkezinde, 420 ilçe ve bucakta, 182 köyde elektrik tesisatı bulunuyordu. Gene aynı başlangıç döneminde ülkede iki büyük enterkonnekte sistem ile birkaç bölgesel sistem bulunuyordu. Geriye kalan elektrifikasyon ise dizel santrallarıyla yapılmak-

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 3

Üretilen Net Elektrik Enerjisinin Kullanımı (oransal ve % olarak)

Sanayi	0.698
Ev-Ticarethane	0.149
Resmi Daire	0.029
Sokak Aydınlatma	0.030
Cer	0.024
Şebeke Kaybı	0.070

Kaynak: DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.

taydı. Plan, elektrik enerjisi açısından üç temel ilkeyi kabul etmişti:

- Hidrolik enerji kaynağından daha çok yararlanılması,
- Her alanda elektrik enerjisinden daha çok yararlanılması,
- Elektrik tesislerinin daha ekonomik işletilmesi.

Planın bu kesime ayırdığı yatırım miktarı ise 4 955.7 milyon TL'ydi. Bunun yaklaşık % 35'i dış finansman kaynaklarından sağlanacaktı.

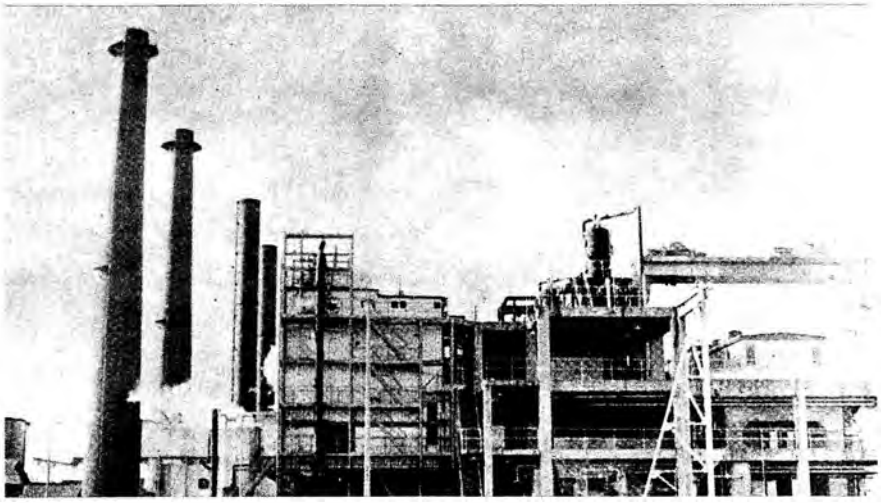
Birinci Plan dönemi içersinde mevcut kapasiteye 910.4 MW'lık yeni güç eklenmiştir. Bunun 280.4 MW'ı hidrolik (Almus, Çağ-çağ, Demirköprü, Kesikköprü, Tortum ve Sarıyar'ın II. grubu) ile 630 MW'lık fuel-oil'le çalışan beş üniteli Ambarlı termik santralından gelmekteydi. Böylece plan ilkelerine karşılık Ambarlı santralı ile termik santralların toplam üretim gücü içersindeki payı korunmuş oluyordu. Bu santral 1970'li yıllarda fuel-oil sıkıntısı döneminde darboğazlar yaratmıştır. Birinci Plan döneminde yıllık tüketim artışı ise 1950'li yılların düzeyini korumuş, % 12 dolaylarında kalmıştır.

Aynı dönem içersindeki en önemli gelişme, elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtımının tek elde toplanmasını amaçlayan TEK'in kuruluşuna ilişkin girişimlerin başlamasıdır. Ne var ki, tüm bu olumlu gelişmelere rağmen TEK'in kuruluşu bu dönem içersinde gerçekleşmemiştir.

İkinci Beş Yıllık Plan'daki elektrik enerjisi ile ilgili ilkeler ise şunlardı:

- Elektrik kesimindeki farklı kuruluşların uyguladıkları farklı resim ve faizlerin yeniden düzenlenmesi,
- Nükleer enerji kaynaklarından yararlanma olanaklarının araştırılması ve nükleer enerji santrallarının kurulmasına çalışılması,
- Organize sanayi bölgeleri ile belirlenecek sanayi dallarında özel tarifelerin hazırlanması.

İlkelerin gösterdiği gibi, enerji darboğazının kendini hissettirmemesi bu konuya ilişkin yaklaşımların planda yer almaması sonucunu doğurmuştur. Bu plan döneminin son yılı olan 1972'ye gelindiğinde kişi başına elektrik enerjisi tüketimi 313 kwh'te ulaşmıştır. Dönem boyunca sağlanan yıllık artış % 12.6'dır. Gene aynı dönem içersinde kurulu güce 752 MW eklenmiş, böylece güç varlığı 2.711 MW'a ulaşmıştır. Üretim ise 11.242×10^6 kwh'a çıkmıştır. Aynı dönemde kişi başına elektrik enerjisi tüketiminin Bulgaristan'da 2.301, Yugoslavya'da 1.288, Yunanistan'da 1.059 kwh olduğu düşünülürse, onca gelişmeye rağmen aradaki uçurumun korunmakta olduğu ortaya çıkar. Nitekim 1972'de toplam nüfusun ancak % 39'u elektriğe kavuşmuş bulunuyordu. Enerjinin birincil kaynaklara göre dağılımı ise şöyledir:

ÇUKUROVA ELEKTRİK A.Ş.: Enerji sektöründe imtiyaz sahibi tek özel şirket, Çukurova Elektrik A.Ş.'dir. TEK'in de pay sahibi olarak katıldığı şirket, en önemlisi Seyhan olmak üzere birkaç hidroelektrik ve termik santralda ürettiği elektrik enerjisini başta İçel, Adana ve Hatay olmak üzere bazı güney ve güneydoğu illerine vermektedir. Mersin Ternik Santralı da Çukurova Elektrik A.Ş.'ye ait üretim birimlerinden biridir.

Tablo: 4

Üçüncü Plan Döneminde Kısıntılar (Milyon Kilowattsaat)

Yıllar	Yaz Saatından Sağlanan	Frekans Düşürme	Fiili Kesinti	Toplam
1972	-	5	-	5
1973	60	80	60	200
1974	80	40	130	250
1975	110	-	65	175

Kaynak: TEK sayısal bilgileri.

Levent Şahverdi Arşivi

Taşkömürü	%	12.7
Linyit	%	13.3
Akaryakıt	%	43.9
Diğer yakıtlar	%	1.6
Hidrolik	%	28.5

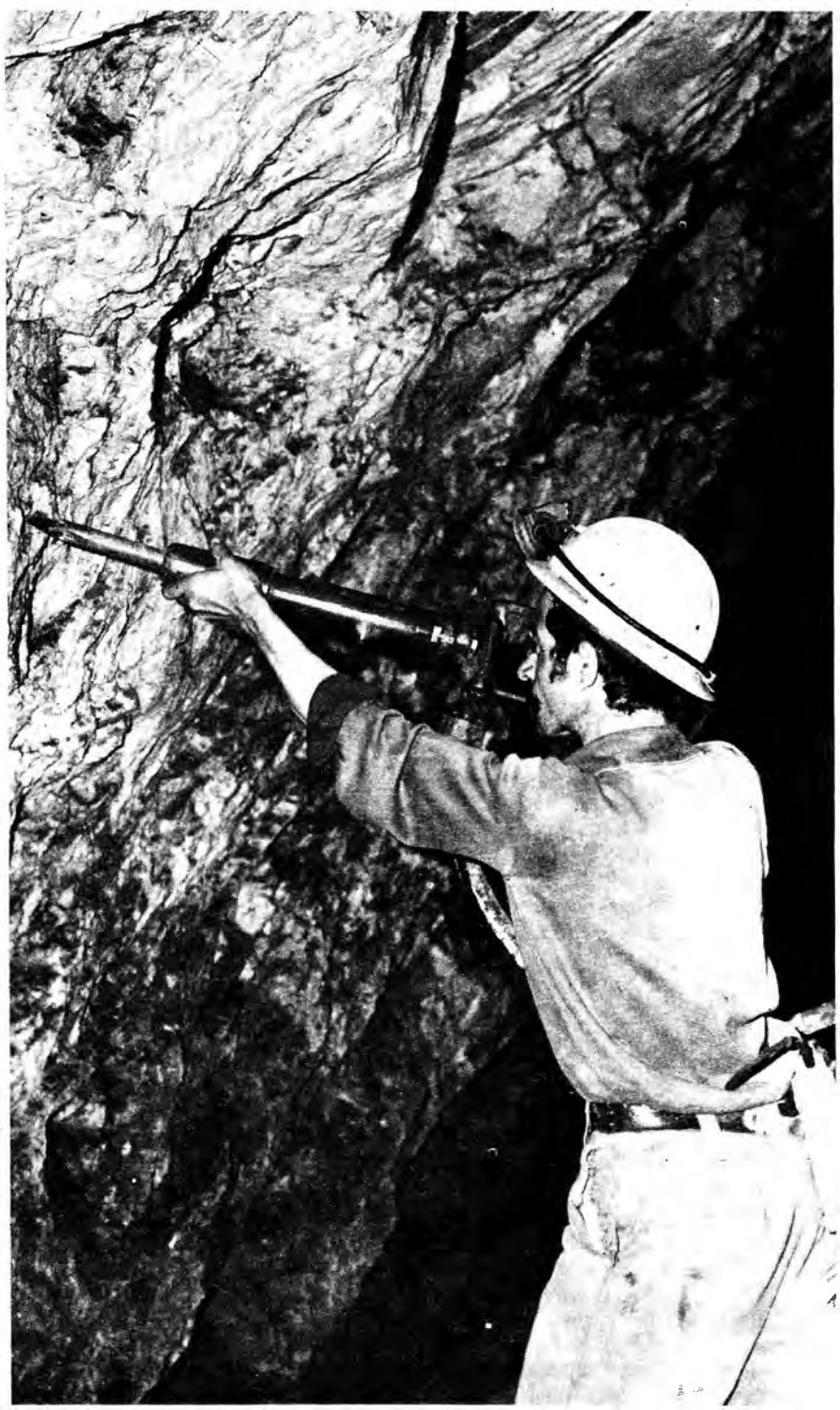
Görüldüğü gibi, toplam üretim içersinde birincil kaynak olarak hidrolik ve akaryakıt payı artmıştır. Böylece elektrik enerjisi açısından çok önemli bir bağımlılık (akaryakıta bağımlılık) olgusu ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarının artması bu bağımlılığın sonucunun ne ölçüde kritik olduğunu göstermiştir.

Bu plan döneminde enerji kesimindeki en önemli gelişmelerden biri de TEK'in kurulmasıdır. 1970 tarihinde 1312 sayılı yasayla kurulan bu kurumun amaçları şöyle sıralanmaktadır.

- Elektrik enerjisi gereksinmesinin emniyetli, kaliteli ve bol miktarda karşılanması,
- Enterkonnekte sistemin en kısa zamanda yurdun en uzak köşelerine kadar iletilmesi,
- Köy elektrifikasyonunun yasanın istediği biçimde ve akılcı ilkelere bağlanarak yürütülmesi.

Kuruluş yasasının üçüncü maddesi ise TEK'in faaliyet alanını en küçük ayrıntısına kadar belirlemiştir.

Üçüncü Plan döneminde yıllık elektrik enerjisi üretimi ortalama % 13.9 dolayında artış göstermiştir. Bu, diğer dönemlere oranla daha hızlı bir artıştır. Kişi başına brüt üretim ise 496.6 kwh'e ulaşmıştır. Ancak bu ortalamaya Bulgaristan'dan alınan enerji de dahildir. Aynı dönem içersinde kurulu güç 4.727 MW'a çıkmıştır. Bunun 326 MW'ı özel kesime bağlı ayrıcalıklı şirketler tarafından, geriye kalan bölümü ise TEK tarafından üretilmekteydi. Bu plan döneminde hidrolik kaynakların kullanımı için gerekli yatırımlar tamamlanamadığından, daha doğrusu dış finansman güçlüklerinden ötürü zamanında işletmeye açılmadığından, birincil kaynaklar içersinde linyit ve akaryakıtın payı başat bir görünüme sahiptir. Ne var ki, akaryakıt kullanımının toplam içersindeki % 47'lik oranı değişmemiştir. Oysa linyit kullanımı aynı dönemde % 11'den % 24'e çıkmıştır. Bu gelişim Türkiye'nin enerji açısından içinde bulunduğu darboğazın nasıl çaresizliklerle dolu çözümleri gündeme getirdiğini ve bu arada çok kıymetli olan taşkömürü kaynağının da bu işe seferber edildiğini gözler önüne sermektedir.

KÖMÜR POTANSİYELİ: Bugün Türkiye'nin kullandığı enerji kaynaklarının başında petrol gelmektedir. Oysa ülke içi petrol üretimi toplam tüketimi karşılamaktan çok uzaktır. Toplam enerji tüketimi içinde 1980 itibariyle payı % 9 olan taşkömür kullanımının giderek artması gerekiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

KEBAN BARAJI: Fırat üzerinde kurulan Keban Baraj ve Hidroelektrik Santralı'nın yapımına 1967 yılında başlandı. 1975 yılında tamamlanan barajın temelden yüksekliği 207 m., depolama hacmi 31 milyar m³ tür. Hidroelektrik santralı, tam kapasiteyle çalışması durumunda yılda 5.8 milyar kilowattsaat elektrik üretmektedir.

1970'li yıllarda elektrik enerjisi artık gereksinime cevap verememektedir ve ünlü kısıtlama programlarının uygulanmasına başlanmıştır. Kısıntıların bu plan dönemindeki gelişimi Tablo 4'te gösterilmiştir. 1975 yılındaki azalma, Bulgaristan'dan enerji satın alınması olayının gündeme gelmesinden ve yaşama geçirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu plan dönemi açısından dikkati çeken bir gelişme de Türkiye'nin bütünüyle gelişmiş ülkelerin üye olduğu Uluslararası Enerji Ajansı'na girişidir. Bu olay bağımsız bir enerji politikasının uygulanması açısından çeşitli engeller getirdiği için, döneminde büyük eleştiriler almıştır. Ne var ki, bu eleştirilere rağmen ajansa girilmiştir. Ajansın olumlu bir etkisi ise şu güne kadar görülmemiştir.

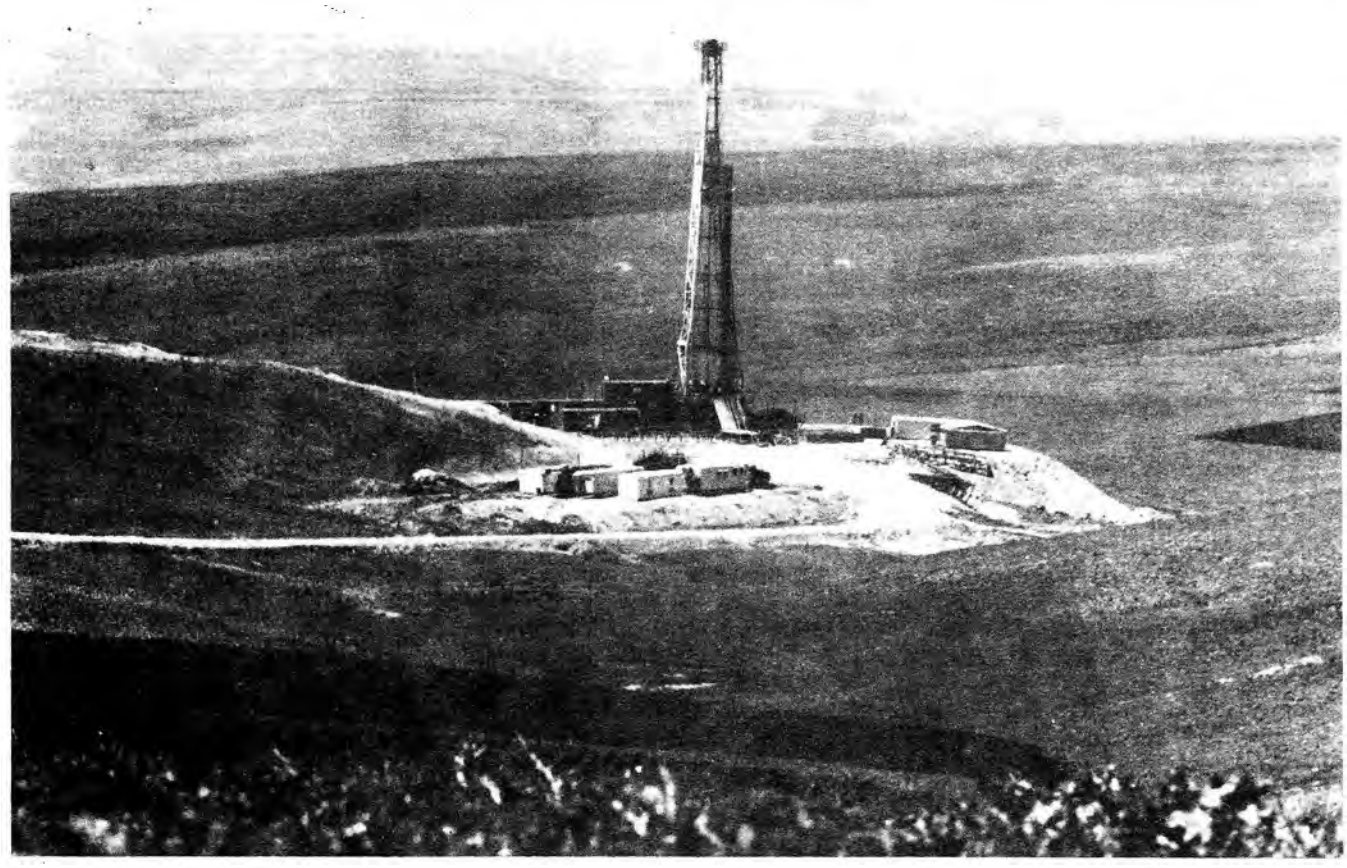
Dördüncü Plan, elektrik enerjisi konusunda şu ilkeleri gündeme getirmiş bulunmaktadır:

- Enerji talebinin özkaynakların harekete geçirilerek sağlanması, dışa bağımlılığı en aza indirecek tedbirlerin alınması,
- Elektrik üretimi için önemi her gün artan linyit yataklarının kamu eliyle işletilmesi,
- Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı için kullanılan tüm araç, gereç ve makinelerin yurt içinde üretiminin sağlanması,
- Nükleer teknolojiye geçiş çabalarının yoğunlaştırılması,
- Enerji kesimi yatırımlarına özel bir ivedilik ve öncelik verilmesi.

Bu planın yaşama geçirilmesinde karşılaşılan engellerden ötürü 1978'den sonraki enerji politikası tam anlamıyla el yordamı ile yürütülmüştür. Bu arada Hopa üzerinden Sovyetler Birliği'nden alınan elektrik, bazı darboğazların etkisinin duyulmasında gecikme sağlamaktan öteye bir yarar sağlamamıştır. Öte yandan petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı zaman zaman Ambarlı santralının ve bütünüyle Hopa santralının devreden çıkarılmasından ötürü üretim düşmüştür: 1978'de 22.347 Gwh düzeyinde olan toplam üretim 1980'de 20.118 Gwh'ye inmiştir. 1983 yılına gelindiğinde yapımı devam eden elektrik santrallarındaki gecikme düzeyi Tablo 5'te gösterilmiştir.

Bu gecikmelerin temel nedeni, dış finansman kaynaklarının çıkardığı zorluklar, yatırım malları gereksiniminin zamanında gerçekleştirilememesi vb. ekonomik nedenlerdir. Bu arada revize bitişlerdeki gecikmeler de sözkonusudur. 1982 yılının sonunda bitmesi ve devreye girmesi beklenen santrallardan büyük bir bölümü hâlâ bitmemiştir. Sanayi üretiminin düşmesinden ötürü bu kesimin elektrik enerji talebi bir oranda azaldığı için kısıntı biçiminde somutlaşan darboğazlara 1982 yılında eski yıllara oranla daha

Levent Şahverdi Arşivi

PETROL REZERVLERİ VE TPAO: Türkiye'nin çıkarılabilir petrol rezervleri 57 milyon ton dolayındadır. Bu rezervlerin büyük bir kısmının kıta sahanlığında ve ülkemizin jeolojik yapısı nedeniyle zor ulaşılabilen derinliklerde olması, ileri bir teknoloji ve büyük yatırımlar gerektirmektedir. Sondaj ve üretim çalışmalarını yürütmekle yükümlü olan TPAO'nun kaynakları ve teknik olanakları ise oldukça sınırlıdır.

az raslanmıştır. Ama bu, sorunun çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Ancak hastalığın bir başka arazının getirdiği nisbi bir iyileşmeden söz edilebilir. Yapımı süren santralların 1980'li yıllarda devreye girmesi bile sorunun tam anlamıyla çözümünü sağlayamayacaktır. Kuşkusuz, bu arada nükleer enerji meselesi yeniden gündeme gelecektir.

1980'li Yıllara Girerken Birincil Kaynak Kullanımı

Petrol: Bugün Türkiye'nin enerji kaynağı olarak kullandığı kaynakların başında petrol gelmektedir. Oysa Türkiye'nin petrol üretimi ülkenin tüketimini karşılamaktan çok uzaktır. Yapılan bir tahmine göre önümüzdeki on yıl içersinde de birincil enerji ithalatı içersinde petrolün payı istenilen oranda azalmayacaktır. Eğer linyit ve hidroelektrik kaynakları planlanan biçimde gerçekleştirilebilirse, 1985'te, birincil enerjinin gene de % 35-40'ı ithalat yoluyla (petrolden) karşılanacaktır.

Türkiye'de petrol tüketiminin kullanım alanlarına göre dağılımı şöyledir:

Ulaşım	% 35
Konut ısıtma	% 17
Tarım	% 7
Sanayi yakıtı	% 25
Elektrik üretimi	% 10
Petro-kimya	% 2
Diğer kullanım	% 4

Bu kesimlerin tükettiği ürünlerin % 45'inin yakıt yağı ve % 25'inin de motorin olması, bu iki ürün üzerine eğilinmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Petrol sorununun çözümü konusunda iki yaklaşım söz konusudur:

a- Yurt içi üretimin artırılması,

b- Tüketimin makul ölçüler içersinde denetlenip kısılması.

En iyi yol, bunlardan birincisinin gerçekleşmesidir. Ne yazık ki, bunun ne oranda sağlanacağını kimse kesin bir biçimde yanıtlayamaz. Ayrıca, bu çözümün önemli bir zaman dilimine de ihtiyaç duyduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Bu nedenle, ikinci yaklaşım, ülkemiz açısından şimdilik tek geçerli yol olmaktadır. Petrol ürünleri içersinde en fazla üretilen yakıt yağı büyük ölçüde yurt içi kaynaklarla, yani linyit ve hidrolik kaynaklarla ikame edilebilir niteliktedir. Yakıt yağı elektrik üretiminde kullanıldığı gibi, aynı oranda olmasa bile, ısıtmada ve diğer amaçlar için de kullanılmaktadır.

Motorin ise geniş ölçüde ulaşım ve tarım kesimindeki iş makinalarında kullanılmaktadır. Motorin tüketiminin son yıllarda hızlı artışının temel nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Tarım kesiminde makinalaşmanın yaygınlaşması,

Levent Şahverdi Arşivi

- Motorinle çalışan araçların karayolu ve demiryollarında daha büyük ölçüde kullanılmaya başlanması,
- İnce yakıt yağlarına artan istemden ötürü 5 ve 6 no.lu yakıt yağlarının motorin ile inceltilerek kullanılması.

Bugün piyasadaki motorinin % 28'i tarım araçlarında, % 72'si de karayolu ve demiryolu taşımacılığında kullanılmaktadır. Şu nokta açıktır ki, yük taşımacılığında demir ve denizyollarına gerekli ağırlık verilmedikçe ve akaryakıt taşımacılığında boru hattı sorunu çözülmedikçe motorin tüketimindeki artış hızının değişmesi beklenemez.

Kömür: Türkiye'nin toplam enerji tüketimi içersinde kömürün payı % 19'dur. Taşkömürünün tüketim içersindeki payı azalmaktadır. Buna karşın 1970'li yıllarda linyitin payı bir ara % 10 dolaylarında sabit kalmış, sonraları petrol sorunu gündeme gelince linyit talebi artmaya başlamıştır. Bugün Türkiye'nin ilk aşamadaki sorunu, ülke kömür potansiyelinin tesbitidir. Şimdilik güvenilir verilerle taşkömürü rezervinin 1.3, linyit rezervinin de 5.6 milyar ton dolayında olduğu söylenebilir. Bunu genelde 5-6 milyar (her iki kömür tipi için) ton olarak kabul etmekte yarar vardır. Yapılan hesaplara göre taşkömürü üretimi 1990'a kadar 5.9 milyon ton dolaylarında kalacaktır. Oysa aynı dönemde sadece sanayinin gereksindiği taşkömürü miktarı 15 milyon tona ulaşacaktır. Öte yandan, tüm iyimser hesaplar bir yana, 1990'da linyit açığının da (üretimdeki yetersizliklerden ötürü) 24 milyon ton dolaylarına varması beklenmektedir. Açık olan rezervlerin varlığına rağmen üretimin bugünkü yapısından ötürü kaçınılmaz bu enerji açığının nasıl kapatılacağı konusunda hiçbir yaklaşımın tartışmaya açılmayışı ve bu konuda herhangi bir görüşün ortaya atılmayışıdır.

Orman Ürünleri: Türkiye'nin bugünkü orman varlığı gözönüne alınarak yılda 7.5 milyon ton dolayında gerçekleşmesi planlanan yakacak odun üretimi, 14-15 milyon tona ulaşmaktadır. Bunun tek bir anlamı vardır: Orman varlığının tahribi ve başka amaçlarla kullanılabilecek orman ürünlerinin ısıtmada kullanılması. Nitekim orman varlığı Türkiye'den kat kat daha zengin olan Finlandiya ve SSCB'de yakacak olarak kullanılan odunun tüm üretim içindeki payı % 26, B. Almanya'da % 13 iken Türkiye'de % 65'e ulaşmaktadır. Bu da diğer enerji kaynaklarındaki kıtlıktan doğan zorunlu bir tüketim olmaktadır. Bu konuda ciddi bir önlemin alınmadığı ortadadır.

Sonuç: Türkiye'deki enerji politikalarını, özellikle elektrik enerjisini temel alarak sergiledik. Bu politikalarda uzun vadeli programlardan çok, anlık sorunların çözümüne yönelik palyatif tedbirlerin egemen olduğu gözlerden kaçmamıştır. Bugün için Türkiye büyük bir elektrik enerjisi darboğazı ile karşı karşıyadır. Enerji tesisleri yapımı sona erince de bu sorun çözümlenemeyecektir. Önümüzdeki yıllarda gündeme kaçınılmaz bir biçimde "nükleer enerji" sorunu gelecektir. Bu konuda iki noktanın gözönünde bulundurulmasında yarar vardır: En çağdaş nükleer santral teknolojisinin seçilmesi ve nükleer sızıntının minimize edilmesi için elden gelen tüm dikkatlerin sarfedilmesi. Bu iki konu açısından daha şimdiden kamuoyunun aydınlatılması zorunludur. Aksi takdirde Türkiye'nin kalkınması ve sanayileşmesi açısından karşılaşacağı en büyük engel, enerji olacaktır ●

Tablo: 5

1980 Yılında Yapımı Devam Eden Santrallardaki Gecikme Düzeyi

Santraller	Programa Alınış Tarihi	Revize Bitiş Tarihi	Gecikme
Hidrolik Santrallar:			
Oymapınar	1972	1982	10 yıl
Aslantaş	1974	1982	8 yıl
Köklüce	1979	1981	3 yıl
Karakaya	1977	1985	8 yıl
Termik Santrallar:			
Çayırhan	1977	1982	5 yıl
Afşin-Elbistan	1977	1983	6 yıl
Kangal	1978	1982	4 yıl
Y. Çatalağzı	1978	1983	5 yıl
Yatağan I, II	1978	1981	3 yıl
Soma (B)	1976	1981	5 yıl

KAYNAKÇA

- TMMOB, Elektrik M.O.; *Türkiye'de Elektrik Enerjisi Politikaları ve Sanayileşme*, Ankara, 1981.
- DİE; *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973.
- N. Arıel; *Elektrik Enerjisinde Kömür*, Ankara, EMO, 1975.
- EİE; *33 yıl*, Ankara, 1968.
- *Türkiye Enerji Kongresi Raporları.*
- DPT; *Kalkınma Planları (I-II-III-IV)* Ankara, 1963-1978.
- TEK; *Türkiye Enerji İstatistikleri.*
- Enerji ve Tabii Kaynaklar B.; *50 Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, Ankara 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

Enerji ve Türkiye

Tolga Yarman

Enerjinin Tanımı ve Kapsamı

Enerji ve *Türkiye* sözcüklerinin oluşturduğu kapsam, bir hayli karmaşık bir yapıya sahiptir. Bunun içeriğinin iyi anlaşılması için, teknik, teknolojik ve mali boyutların yanı sıra ulusal ve uluslararası siyasi boyutlarının da birlikte ele alınması gerekir.

Çerçevemiz içinde *enerji* sözcüğü, günlük ihtiyaçlarımızın ana aracını (ya da araçlarını) işaret etmektedir. Enerji, ısınma, aydınlanma, taşınma, yiyecek pişirme, gıda yahut başka tüketim şeylerini üretme vb. ihtiyaçlarımızın karşılığıdır.

Böyle olunca, "enerji" sözcüğü kapsamına, enerji kaynaklarının (petrol, kömür, uranyum vb.) saptanıp çıkartılması; bunların enerji ihtiyacının karşılanmasında kullanılabilecekleri şekillere dönüştürülmesi, sonra da bu şekillerde kullanılması; kısaca kaynakların ve kaynaklardan hareketle işlenmiş ürünlerin üretimi ve tüketimi konuları girmektedir.

Birçok enerji kaynağını *birincil kaynak* olarak kullanırız. Kışın sobamızda yaktığımız odun veya kömür, birincil enerji kaynağı kullanımına birer örnektir. Ama, söz gelişi, bir kalorifer radyatöründe dolanan sıcak su için aynı şeyi diyemeyiz. Odun veya kömür, bodrumdaki "kazan dairesinde" yanıp, buradan salınan ısıyla su ısınmakta, yukarılara pompalanan sıcak su da radyatörden geçerken bizi ısıtmaktadır. O nedenle örneğimizdeki sıcak suya *ikincil bir enerji kaynağı* diyebiliriz.

Elektrik enerjisi de böyle ikincil bir enerji kaynağıdır. Önce kömür, fuel-oil, ya da benzeri birincil bir kaynak yakılır. Buradan üreyen ısı, örneğin suyu ısıtır, buharlaştırır. Su buharı, gider bir *türbini* çevirir. Türbinin görevi, buhardaki ısıyı, mekanik enerji olarak edinmek suretiyle dönmektir. Türbin bir *alternatöre* bağlıdır. Alternatör, (iletken, örneğin bakır, bir telle) uygun surette sargılanmış silindir bir yuvanın içinde, yine uygun surette sargılanmış olarak dönebilen başka bir silindirden meydana gelmektedir. İçteki silindir, yuvasında döndükçe sargılarda *elektrik* üremektedir... İşte, türbin alternatörü döndürmekte, alternatörden de elektrik üremektedir. Bundan sonrası, üretilen elektriği *nakil hatlarıyla,* kullanılacağı yerlere taşımaya kalmaktadır.

Elektrik enerjisi en önemli ikincil enerji kaynağıdır. "Enerji" sözcüğü kapsamına bu nedenle, birincil enerji kaynaklarıyla bunların üretim ve tüketim konuları yanı sıra, elektrik enerjisi üretim ve

KARA ELMAS: Birincil enerji kaynaklarının en önemlilerinden biri olan taşkömürü, Türkiye'de ilk kez Zonguldak'ta, 1829'da Uzun Mehmet tarafından bulundu. Bugün de bilinen taşkömürü rezervlerimizin yüzde doksana yakını Zonguldak'tadır. Bu kömür havzamızın en önemli sahalarından biri Kozlu'dur.

Levent Şahverdi Arşivi

tüketimini de katıyoruz. Elektrik enerjisi dağıtım ve kullanım sorunları da anılan kapsama girecektir.

Türkiye ve Enerji

Denilebilir ki, genel enerji tablosuna zaten Türkiye itibariyle bakılmaktayken, *Türkiye* sözcüğü içeriğinin ayrıca deşilmesine ihtiyaç var mıdır? Enerji kaynaklarının salt dökümü yapılırken, hayır!..

Ama, petrol kaynakları sondajında olduğu gibi, varlığı sezilen bir kaynağı belirlemek bile bazen bir meseledir.

Kaynak bulunduktan sonra, onu değerlendirmek de bazen bir meseledir.

Bir kaynağınız vardır; ne ki, ondan yararlanma teknolojisine sahip değilsinizdir. Söz gelişi, uranyum ve toryum kaynaklarınız vardır da, bu kaynakları kullanacak nükleer reaktör kurmayı bilmiyorsunuzdur. Veya, nükleer bir reaktör satın alacak ekonomik güce sahip değilsinizdir.

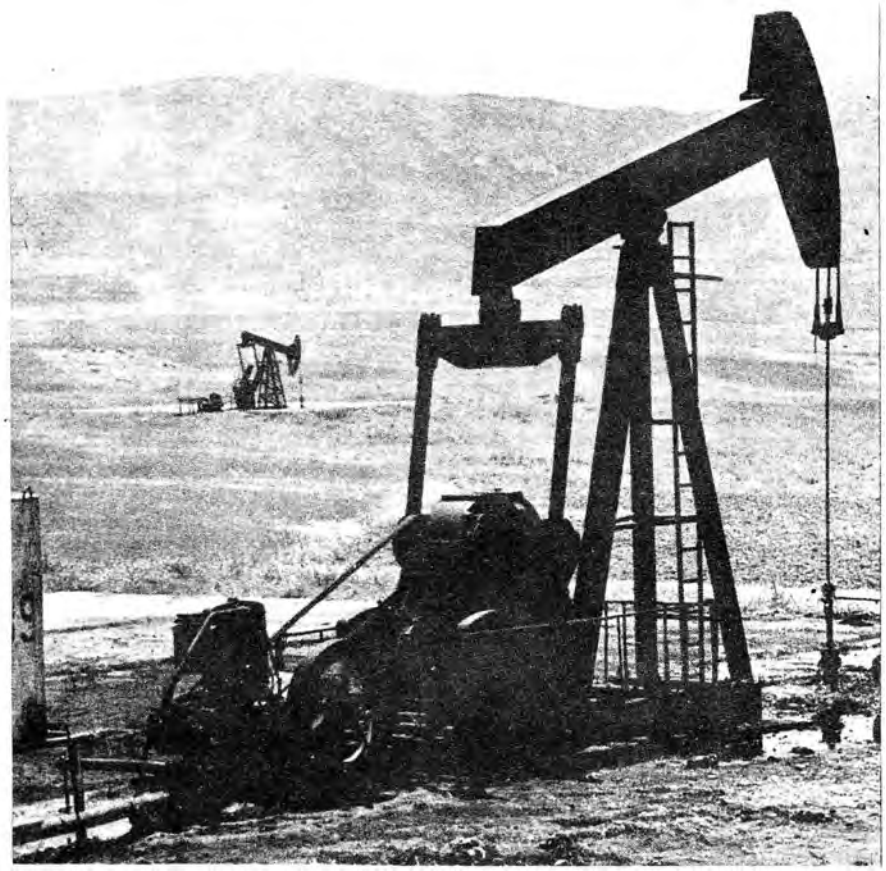
Güneşi bol bir yerde bulunuyorsunuzdur. Nedir ki, güneşten, çamaşır kurutmanın dışında, müşkülsüz nasıl yararlanılacağını bulamıyorsunuzdur.

Dolayısıyla, bir yandan enerji kaynaklarının çeşitliliği, bir yandan arama çalışmalarına ilişkin belirsizlik, teknik zahmet ve yüklü mali külfet, öbür yandan kaynaklardan yararlanma yollarının araştırılıp saptanmasına dönük sayılamayacak kadar çok teknik ve teknolojik imkânsızlık, nihayet bir enerji tesisinin, bir rafineri, bir baraj ya da bir termik santralın, kurulmasının gerektirdiği birçok milyar dolar mertebesinde finansman ve

Tablo: 1

Türkiye'nin Başlıca Birincil Enerji Kaynakları

Kaynak Türü	Toplam Tahmini Miktar
Taşkömürü	1.6 milyar ton
Linyit	5.9 milyar ton
Asfaltit	52 milyon ton
Bitümlü Şist	3.8 milyar ton
Petrol	500 milyon ton
Odun	919 milyon metreküp
Hidrolik	27.000 MW veya 100 milyar kilowattsaat/yıl
U_3O_8 (Uranyum Oksit)	5.300 ton
ThO_2 (Toryum Oksit)	380.000 ton

KARA ALTIN: Petrol bulma ve çıkarma yöntemlerinin ve kullanım alanlarının geliştirilmesi, yirminci yüzyılda hayatı derinden değiştirdi. 1973'te OPEC zammına dek en önemli birincil kaynak olan petrol, günümüzde Türkiye toplam enerji tüketiminin % 46'sını oluşturmaktadır. Ne yazık ki yılda 18 milyon tona ulaşan petrol tüketimimizin ancak 2.5-3 milyon tonu yerli üretimle karşılanmaktadır. Petrol üretimimizin hemen yarısını Raman bölgesindeki üretim pompaları sağlamaktadır.

know how (tesisin nasıl kurulacağını bilmeklik) unsurlarının sağlanmasındaki zorluk, *enerji* ve *Türkiye* sözcüklerinin oluşturduğu kapsamın algılanmasında *Türkiye* sözcüğü içeriğine, konuya ilişkin siyasi yaklaşım, tercih ve kararlar açısından önemli bir ağırlık kazandırmaktadır.

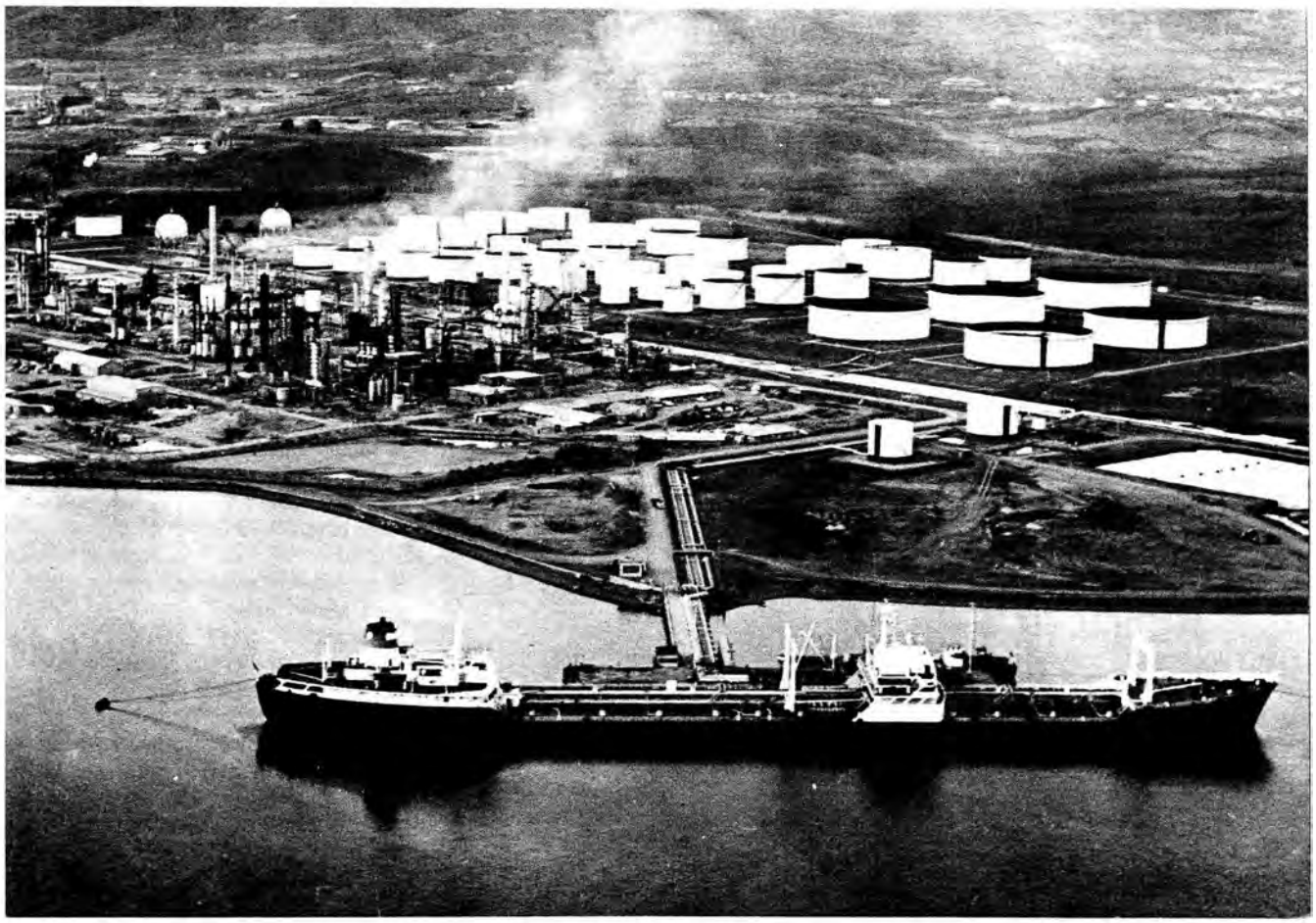
Söz konusu olan, pek sınırlı mali ve personel olanaklarının, karmaşık yapıdaki girdilerden oluşan bir sorunsalın yönetimi amacıyla seferber edilmesi meselesidir. O nedenle "Türkiye" burada, bazı kaynaklara sahip olma edilgenliğinin ötesinde, üst bir özne hüviyetine bürünmektedir.

Enerji üretim sorunu salt teknik bir sorun değildir. Teknik sorun, örneğin herhangi bir tür enerji üretim tesisinin yapımına karar verildikten sonra gündeme girmektedir. Anılan karar verilirken, "bu karar uzantısında oluşacak teknik sorunlar göz ardı edilir" demek istemediğimize dikkat edilmelidir.

Karar, ekonomik, ulusal ya da uluslararası siyasi boyutlar çerçevesinde verilmiş olabilir. Tartışma kuramsal bir açıdan sürdürülecekse; karar, bir enerji seçeneğinin, öteki bir seçeneğe oranla salt teknik üstünlüğü öngörülerek de verilmiş olabilir. Ama bu halde, karar verenlerin, söz konusu teknik üstünlüğe inanan teknik uzmanlar değil, bunların ikna etmek durumunda bulundukları karar mercileri olacağı anımsanmalıdır.

Enerji politikalarımızın belirlenmesinde, demek ki, ekonomik ve dış siyasî ilişkilerimiz önemli roller üstlenebilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

İLK RAFİNERİMİZ, İPRAŞ: Petrol üretimimiz tüketimimizin % 14'ünü karşılarken, petrol işleme kapasitemiz tüm gereksinmemizi karşılayabilecek düzeydedir. 1951'de kurulan İPRAŞ ve sonra kurulan Batman, Ataş, Aliağa rafinerileri İran, Irak, Libya, Mısır, Suriye ve Venezuella'dan ithal edilen ham petrolün tümünü işleyebilmektedir.

Enerji Kaynakları ve Kaynakların Kullanılabilirliği

Ülkemizde birçok enerji kaynağı bulunmaktadır. Bunlar ilk elde kömür, linyit, asfaltit, bitümlü şist, petrol, doğal gaz ve su kaynaklarımız olarak sıralanabilir. Bu kaynaklar *ticari enerji kaynakları* olarak anılmaktadır.

Ticari olmayan enerji kaynakları nitelemesiyle anılan enerji kaynaklarımız, bir kısım odun ve bitki artıklarından oluşuyor.

Ticari olan ve ticari olmayan kaynaklarımız yanı sıra, nükleer kaynaklarımız, jeotermal enerji kaynaklarımız da vardır. Ülkemizin diğer bir enerji kaynağı, tüm dünyayla ortaklaşa paylaştığı *güneş* olmaktadır.

Kömür, petrol, doğal gaz, su, vb. kaynaklara *alışılmış enerji kaynakları* adı verilmektedir. Nükleer enerji, jeotermal enerji, güneş enerjisi, vb. kaynaklar da *alışılmamış enerji kaynakları* diye anılmaktadır.

Alışılmamış enerji kaynakları listesine, eğer kullanılması becerilebiliyorsa, daha birçok kaynak ilave edilebilir. Rüzgâr enerjisi ve dalga enerjisi kaynakları gibi.

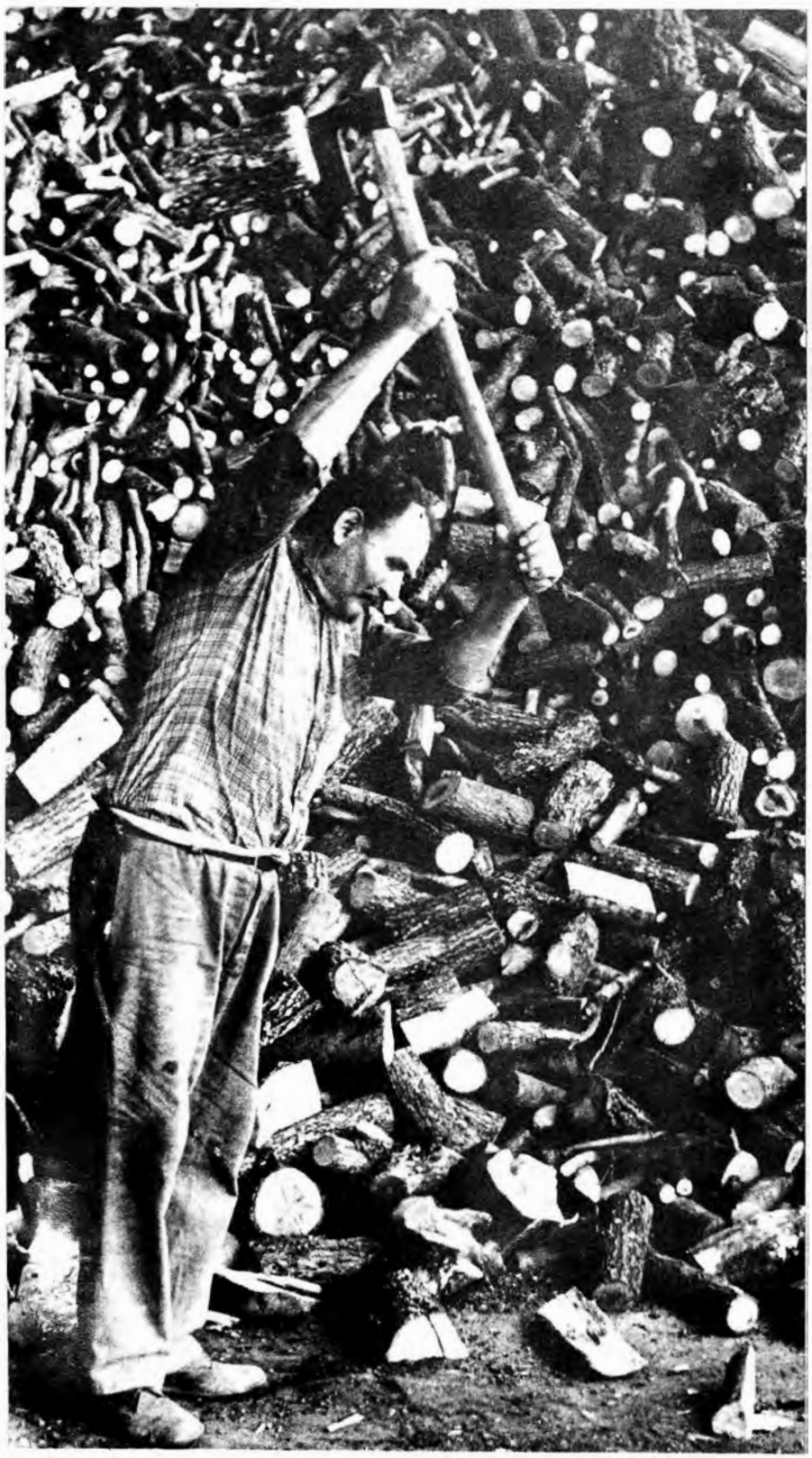
Çevremizde nasıl kullanılacağını, ya da ekonomik olarak nasıl kullanılacağını henüz daha tam bilemediğimiz, saymakla kolay bitmeyecek kadar değişik enerji kaynağı vardır. Örneğin, soluduğumuz hava ile içtiğimiz su bile kullanmasını bilene birer enerji kaynağı olabilecek mahiyettedir. Nitekim, kestirme bir anlatımla, suda ya da havada mevcut hidrojen atom çekirdeklerinden hareketle, Güneş yüzeyindeki enerji üretim şekli olan *füzyon,* ya da *çekirdeksel kaynaşma enerjisi* oluşumu, dünyamızda, fevkalade zor laboratuvar koşullarında dahi olsa gerçekleştirilebilmektedir.

Bu yüzden, karşımızda iki kavram bulunuyor. Birincisi, *enerji kaynağı bolluğu.* Söz gelişi, bir kömür yatağında *şu kadar ton* kömür bulunur. *Ton*un önündeki sayı kömür yatağının, kömürden yana ne kadar bol olduğunu ifade eder.

İkinci kavram, *kaynak boşaltma* veya *kaynaktan yararlanma hızı.* Bir enerji kaynağı ne kadar zengin olursa olsun eğer ondan yararlanma hızımız düşükse, o takdirde zenginlik veya bolluk keyfiyeti ikincil bir düzeyde kalıyor olacaktır. Zengin bir kömür yatağı, kömüre ulaşım hızı, yani ondan yararlanma hızı yüksek olduğu ölçüde çekicilik kazanır.

Bu kavramın vurguladığı uç bir hal.

Levent Şahverdi Arşivi

söz konusu enerji kaynağına hiç ulaşılamadığı, ya da bu kaynakta mevcut hammaddeden üretimin nasıl gerçekleştirileceğinin bilinmediği, veya bu hammaddeden enerji üretiminin ekonomik olarak başarılamadığı hallerden biridir.

Zengin bir kömür yatağı mevcut, ancak yerin ulaşılamayacak kadar çok altındaysa, bu kaynaktan yararlanmamız mümkün değil demektir; nükleer santraller kurmasını beceremiyorsak, mevcut nükleer enerji kaynaklarımız *âtıl* demektir; rüzgâr ya da dalgayı ekonomik olarak enerji üretiminde kullanmasını bilemiyorsak, bu enerji kaynaklarından *geniş boyutlarda* yararlanmamız söz konusu olamayacak demektir.

Anılan her üç halde de geniş kaynaklara sahip olmamıza rağmen, onlardan yararlanma hızımız ya çok düşük, ya da tam sıfır olmaktadır. Bu hallerde kaynakların bol olduğunu ifade etmenin bir anlamı olmayacaktır.

Bu nedenle, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, dalga enerjisi gibi, ekonomik olarak dağılması henüz tam becerilemeyen kaynakların bolluğuna kanıp bunların geniş çaplı enerji ihtiyaçlarımıza kestirmeden karşılık verebileceği yolunda gerçek dışı bir yargıya varılmamalıdır. Bununla beraber söz konusu kaynakların sunduğunu, hangi mütevazi ölçülerde olursa olsun, almaya da amade olunmalıdır.

Türkiye'nin Enerji Kaynakları

Ülkemizin başlıca birincil enerji kaynakları potansiyeli Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu kaynakların bulunduğu yörelerimizi ise şöyle belirtebiliriz:

Taşkömürü: Zonguldak, Antalya-Beydağı, Diyarbakır;

Linyit: Marmara, İç-Batı Anadolu, Göller, Batı Karadeniz, Orta Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri ve İç Anadolu'nun güneydoğusu;

Asfaltit: Silopi, Şırnak;

Bitümlü şist: Göynük, Bahçecik, Seyitömer, Gölpazarı, Ulukışla, Nallıhan.

Petrol alanlarımız ise Tablo 6'da gösterilmektedir.

Türkiye'nin en önemli petrol gizili, Fethiye yöresinden kalkıp, Hakkâri'den İran'a giren Toros kuşağında bulunmak-

ÜÇTE İKİSİ KAÇAK: Bir milyar metreküpe yaklaşan odun varlığımız, genel enerji tüketimimiz içinde % 13'lük bir yer tutar. Bunun da üçte ikisi kaçak kesilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

tadır. Petrolün burada 4000-6000 metre derinliklerdeki oluşumlarda yattığı öngörülmektedir. Sorun, o halde, buralardaki petrol konumlarını belirleyip söz konusu düzeylere erişecek derin sondajlar başarmaktan ibaret görünmektedir.

Trakya havzasının ülkemizin ikinci büyük petrol gizilini barındırdığı düşünülmektedir. Bu havzada, birazdan değinileceği gibi, petrole önemli bir doğal gaz gizili eşlik etmektedir.

Trakya petrol gizili 4000 metreden kalın *tortul* bir kütleyle örtülü olup bu saha nisbeten yavaş bir tempoyla geliştirilebilmektedir.

Henüz kanıtlanmamış olmakla beraber, Tuz Gölü baseni, Kuzey Akdeniz bölgesi, Orta Karadeniz sahil kesimi ve Ege Denizi'ndeki Edremit, Saros gibi körfez sahaları Türkiye'nin zikredilmeye değer petrol gizil alanları olarak görülmektedir.

Türkiye'de günümüze kadar 613 kuyu, toplam 1327 km'lik sondajla açılmış bulunmaktadır. Her bir kuyunun maliyetinin 3.5 milyon dolar dolayında olduğu anımsanmaya değerdir. TPAO'nun 1983 arama portesi 50 milyon dolar civarındadır. Onun dışındaki bütün şirketlerin arama portesi 2.5 milyon dolardan daha azdır.

Asfaltit ve bitümlü şistler, petrol kökenli ve düşük kalorili yakacaklardır. O açıdan, çeşitli yakacakların ısıl değerlerini Tablo 7'de özetlemek yararlı bulunmuştur.

Ülkemizde, petrol ya da kömür kökenli doğal gaza, o arada bataklık gazlarına da rasgelinmektedir. Bilhassa petrol kökenli doğal gaza Trakya (Mürefte, Vakıflar, Kuleli), Adana (Alihocalı, Sıraseki, Gökmeydan, Gökdere), İskenderun (Çengel), Zonguldak (Ulus) ve Adapazarı (Yazlık) yörelerinde raslanmaktadır. Özellikle Trakya baseninde saklı tabii gazın, enerji ve petrokimya sektörümüzün gereksinmesini önemli ölçüde giderebileceği öngörülmektedir.

Tablo 2, ülkemizin su kaynaklarının bir dökümünü vermektedir.

Tablo 5, güneş enerjisi potansiyelimizi belirtiyor. Tablo 3 ise yer kabuğunun ülkemiz toprakları altına isabet eden kısmında gizli enerjiyi gösteriyor. Jeotermal (yerküresel-ısıl) enerji sahalarımız şimdilik şuralarda işaretlenmiş bulunmaktadır: Denizli-Kızıldere, Denizli-Karakova, Tekkehamamı, Pamukkale-Yenice, Afyon-Gecek, Çanakkale-Tuzla, İzmir-Se-

Tablo: 2

Türkiye Su Kaynakları

Akarsu Havzası	Ekonomik Olarak Kurulabilir Güç (milyon watt*)	Yılda Üretilebilir Enerji (milyon kilowatt x saat**)
Susurluk	579	1258
Kuzey Ege	21	52
Gediz	189	372
Büyük Menderes	150	689
Batı Akdeniz	653	1661
Antalya	773	2701
Sakarya	1206	1912
Batı Karadeniz	408	1931
Yeşilırmak	833	2711
Kızılırmak	1578	5426
Konya	30	77
Doğu Akdeniz	867	3262
Seyhan	835	4295
Asi	3	15
Ceyhan	933	3482
Fırat	8273	35638
Doğu Karadeniz	3500	15372
Çoruh	3409	8980
Aras	89	298
Van	57	223
Dicle	2579	9645
TOPLAM (yuvarlak)	27000	100000

* milyon watt: 1000 mumluk 1000 lamba yakacak *takat*.

** milyon kilowatt x saat: 1000 mumluk 1000 lambayı bir saat yakacak enerji.

Kaynak: Enerji İstatistikleri, O. Apaydın, E. Aybar, G. Şirin.

Tablo: 3

Türkiye Jeotermal Enerji Kapasitesi

Bölge	Elektrik Kapasitesi (milyon watt-elektrik*)	Isıl Kapasite (milyon watt-ısıl**)
Ege	2.000	14.000
Marmara	1.000	6.000
Orta Anadolu	800	5.000
Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu	500	4.000
Diğer	200	2.100
TOPLAM	4.500	31.100

* milyon watt-elektrik: 1000 adet 1000 mumluk lambayı, elektriğe dönüştürülünce, yakmaya yeterli gizli takat.

** milyon watt-ısıl: 1000 adet 1000 mumluk lambayı, eğer tümü birden elektriğe dönüştürebilse, yakacak gizli takat.

Kaynak: V. BYKP-YEKÖİK Raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

ferhisar, Izmir-Agamemnun, İzmir-Dikili, Aydın-Germencik, Ankara, Salihli-Turgutlu, Hisaralan-Sındırgı, Afyon-Sandıklı, Balıkesir-Gönen, Eynel-Simas, Bolu-Seben, Gediz, Eskişehir, Kütahya, Bursa, Van Gölü çevresi, Nevşehir-Acıgöl.

Ülkemiz nükleer gizillerinin zenginliği ise Tablo 4'te özetleniyor.

Dünyadaki Yerimiz

Şimdi, kaynaklarımızın zenginliği ile ilgili bir-iki yorum getirelim.

• *Taşkömürü:* Türkiye'nin tahmini olarak 1.5 milyar tona yakın taşkömürü gizili önünde, Çekoslovakya'nın yuvarlak 12 milyar ton, İngiltere'nin 15, ABD'nin 1000, Sovyetler Birliği'nin 4000, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1000 milyar ton taşkömürü gizilleri bulunuyor.

• *Linyit:* Türkiye'nin tahmini olarak 6 milyar tona yakın linyit gizili önünde, Çekoslovakya'nın 10 milyar ton, Yugoslavya'nın 27, Federal Almanya'nın 62, ABD'nin 400, Sovyetler Birliği'nin 1500 milyar ton linyit gizilleri bulunuyor.

• *Su Gücü:* Türkiye'nin 27.000 MW (milyon watt) yeteneğindeki su gücü yanı sıra, İsveç'in 20.000 MW, Pakistan'ın 20.000, Japonya'nın 50.000, ABD'nin 185.000, Sovyetler Birliği'nin 270.000, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 330.000 MW yeteneklerinde su gücü bulunuyor.

• *Petrol:* Petrol kaynaklarımız yoksul görünmemekle birlikte, çoğunlukla derinlerde bulunuyor ve çıkartılma güçlükleri içeriyor.

• *Odun:* Odun kaynaklarımız hatırı sayılacak bir hacim sergiliyor: Neredeyse 1 milyar metreküp. Önümüzdeki üretim-tüketim bahsinde işaret edeceğimiz gibi odun, genel enerji tüketimimizde halen % 13'ü bulan bir pay işgal etmektedir. Bunun yaklaşık üçte ikisi kaçak kesilmektedir. Hayvan ve bitki artıklarının genel enerji tüketimi içinde tuttuğu yer ise % 9'a varıyor. Sözün kısası, çoğu da kaçak olarak kesilen odun kaynaklarımız, *tezekle* beraber -başkaca bir deyişle, *gayrı ticari* olarak nitelenen enerji kaynağı- genel enerji tüketimimizin beşte birinden fazlasını karşılıyor!

• *Güneş:* Ülkemiz Ekvator'un 40° güneyi, üst ve alt sınırları olarak vazedilen *güneş kuşağı* üzerinde yer almakta, *güneşi bol* ülkelerden sayılmaktadır. Nedir ki günümüzde, güneş enerjisinden geniş -sözgelişi Keban Barajı'nınkine yakın boy bir santralı besleyecek- boyutlarda yararlanılamamaktadır. Bununla beraber çatılara kurulan güneş toplayıcıları aracılığıyla, çok mütevazi boyutlarda da olsa, sıcak su, hatta bir ölçüde ısınma temin edilebilmektedir. Burada boyutları birbirine karıştırarak yargı yanılgısına düşmemeye özen gösterilmelidir. Deyim uygun olursa, bir yanda *tek kişilik yumurta sahanları*, öte yanda ise *karavana kazanları* söz konusu olmaktadır.

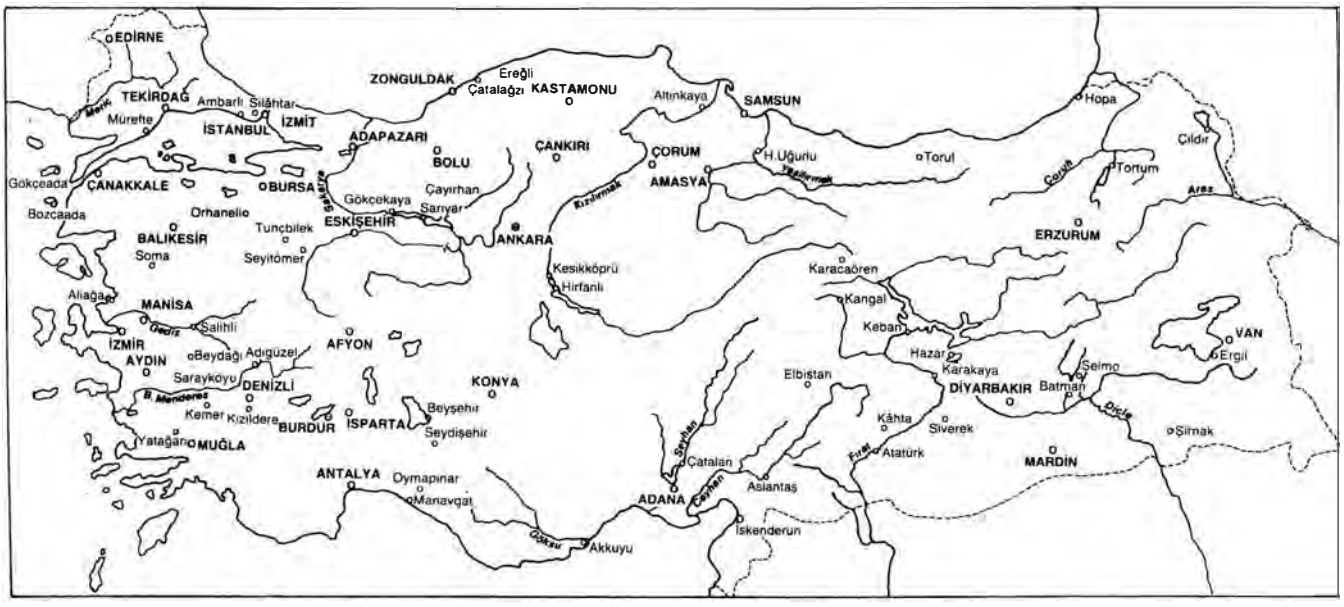
Tablo: 4

Türkiye'nin Nükleer Kaynak Potansiyeli

Havza	Ton
Uranyum Potansiyeli (U_3O_8)	
Manisa-Salihli-Köprübaşı	3040
Uşak-Güre-Fakıl	510
Aydın-Söke-Küçükçavdar	500
Aydın-Söke-Demirtepe	700
Çanakkale-Ayvacık-Küçükkuyu	250
Giresun-Şebinkarahisar	300
TOPLAM	5300
Toryum Potansiyeli (ThO_2)	
Eskişehir-Sivrihisar	380000

Kaynak: V. BYKP-Nükleer Enerji ÖİK (Taslak) Raporu.

Metinde Adı Geçen Enerji Üretim Merkezleri ve Birincil Kaynak Yatakları

Levent Şahverdi Arşivi

• *Rüzgâr:* Rüzgâr enerjisinin, nisbeten büyük boyutlarda (birkaç on milyon watt) optimal bir üretime imkân vermek üzere, 9-10 metre/saniye hızdaki yellerle esmesi gerektiğini göz önüne alalım. *Nefesi* en kuvvetli yörelerimiz dahi, söz konusu koşulun ancak yarısını sağlamaktadır. O nedenle Türkiye rüzgâr açısından, genelde zengin bir ülke hüviyeti taşımamaktadır. Bununla beraber, öylesi yerel rüzgâr koşullarıyla özellikler çakışabilir ki, orada, birçok seçenek arasında, rüzgârdan yararlanılması akılcı bir davranış oluşturabilir.

• *Jeotermal:* Jeotermal enerji yer kabuğunda gizli enerjidir. Gerek arz merkezinin henüz *soğumamış* olması, gerek depremlerle meydana gelen sıkışmalar, gerekse yer kabuğunda mevcut radyoaktif çekirdeklerin bozunum sürecinde saldıkları enerjiden dolayı yer kabuğu sıcaklığı ortalama her otuz metrede bir derece kadar artmaktadır. Yer kabuğundaki ısı dağılım anormallikleri, gizli ısıyı kullanım açısından daha da cazip bir hale getirebilmektedir. Ülkemiz yer altı hareketleri açısından fevkalade aktif bir kuşak üzerinde bulunmaktadır. Bilhassa bu nedenle, yeraltı servetlerimize jeotermal enerji serveti de eklenmiş bulunuyor. Bu enerjiden hareketle ilk elde üretilebileceği umulan elektrik enerjisi, halen kurulu elektrik gücümüzü besleyebilecek bir bolluktadır. Isıl (birincil kaynak) olarak çekilebileceği öngörülen jeotermal enerjimizin yeteneği ise, neredeyse bugünkü genel enerji tüketimimizin boyutlarını tutabilecektir (Tablo 3).

• *Uranyum:* Ülkemizin bilinen uranyum olanakları, Keban Barajı boyundaki bir nükleer santralı ömrü boyunca (yaklaşık 30 yıl) besleyebilecek bir yetenektedir.

Öte yandan, azot ve gübre sanayii sektöründeki fosfor asidi fabrikalarımızın bir yan ürün olarak yılda 160-170 ton kadar uranyum oksit (U_3O_8) sağladığı kayda değerdir. Bu tutar Keban Barajı boyutlarındaki bir nükleer santralın yıllık yakıt gereksinmesine denk gelmektedir.

• *Toryum:* Ülkemizin toryum kaynağı, dünyadaki en zengin toryum kaynaklarındandır. Tüm Asya kıtasında 450.000 ton, tüm Afrika kıtasında da 420.000 ton toryum oksit bulunduğu anımsanırsa, toryum rezervimizin zenginlik derecesi hakkında bir fikir edinilebilir. Ne var ki toryum, *doğrudan* değil *dolaylı* bir nükleer yakıt hammaddesidir. Doğadaki toryum (Toryum-232) atom çekirdeği, bir nükleer reaktörde ışınlandıktan sonra, doğada olmayan bir tür uranyum (Uranyum-233) çekirdeğine dönüşmekte; nükleer yakıt hammaddesi de, işte bu çekirdek olmaktadır. Anılan süreç henüz teknik ve ekonomik olarak egemenlik altına tam alınmamış olup, toryum kullanan nükleer reaktörlere *gelecek kuşak reaktörleri* olarak bakılmaktadır. Bununla beraber, onca zengin toryum kaynakları olan ülkemiz, gerektiğinde uluslararası işbirlikleri oluşturmaya da özen göstererek toryumunu değerlendirecek nükleer sistemler geliştirmeyi öngörüp böylesi ulusal bir enerji siyasası benimseyebilecektir. Ülkemiz toryum zenginliği, herbiri Keban Barajımızın üretim yeteneğine denk 150 nükleer reaktöre ömür boyu (yaklaşık 30 yıl) yetebilecek bir düzeyde bulunmaktadır.

ÂŞİNA AMA "ALIŞILMAMIŞ": İnsanoğlunun ilk enerji kaynağı güneşti. Ama günümüzde büyük çaplı enerji üretimine ekonomik olarak elverişli bir kaynak değildir. Yine de kollektörler aracılığıyla toplanan güneş enerjisi küçük ısıtma ve ısınma gereksinmelerini rahatça karşılayabilmektedir.

Tablo: 5

Bölgelere Göre Güneş Enerjisi Potansiyeli

Bölge	Metrekareye, Ayda Gelen Güneş Işını (kilowatt x saat)			Güneşleme Süresi (saat)		
	Yıllık Ortalama	Maksimum (Temmuz)	Minimum (Aralık)	Yıllık Ortalama	Maksimum (Temmuz)	Minimum (Aralık)
Güneydoğu Anadolu	1491	1980	729	3016	407	126
Akdeniz	1453	1869	475	2923	360	131
Ege	1407	1863	431	2726	371	96
İç Anadolu	1433	1855	412	2711	381	98
Doğu Anadolu	1398	1723	420	2692	372	165
Marmara	1144	1529	345	2526	351	87
Karadeniz	1086	1315	409	1966	272	82

Kaynak: V. BYKP- YEKÖİK Raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

Birincil Kaynakların Üretim ve Tüketimi

Bu ana bölümde, bundan önceki ana bölümde ülkemizdeki zenginlikleri nicelendirilmiş olan birincil enerji kaynaklarından hareketle gerçekleştirdiğimiz, gelecekte de gerçekleştirmeyi öngördüğümüz üretim ve tüketim çizgilerinin seyrine göz atılmaktadır (Tablo 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 ve Grafik 1).

Bu tablolar için kullanılan kaynaklardan O. Apaydın, E. Aybar ve Gülsüm Şirin'in Türkiye 3. Genel Enerji Kongresi'ne sundukları "Enerji İstatistikleri"nde 1980 ve sonrası için öngörüler, 1977'den bakılarak; "5. BYKP Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu (Taslak) Raporu"ndaki öngörülürse 1981'den bakılarak yapılmaktadır. Kaydedilmeye değer ilginç bir husus, iki öngörü takımının birbirlerine karşı gelen sayıları arasında -ilkindeki sayılar daha büyük- yüzde ellilere varan farklılıklar bulunduğudur. Başka bir deyişle, 1982 tüketim sayıları bile 1977'den öngörüldüğünde, yüzde kırka yakın *mübalağalı* davranılmıştır! Bu öngörülerin tümünün, resmi nitelikli öngörüler olduğunu da belirtelim.

Anılan husus, enerji öngörülerine ilişkin sayıların yorumlarla bağıl yargı ve kararlara, ne kadar dikkatli dahil edilmesi gerektiğine yeterli bir işarettir.

Tablolardaki sayılar, ilgili nicel görüntülerin algılanmasını kolaylaştırmak üzere, çoğunlukla ondalık basamaklarda yuvarlatılmıştır.

Üretim sayılarımızın tüketim sayılarımızı geriden izlediğine Grafik 1 ve Tablo 9 aracılığıyla dikkat ediliyordur. Mesela halen 18 milyon ton ham petrole gereksinme duymamıza karşın, bunun ancak 3 milyon ton kadarını üretebiliyoruz. Üst tarafını ise ithal ediyoruz.

Ülkemiz *üretilen odun* sayılarıyla *tüketilen odun* sayıları arasında da, *kaçak kesimden* dolayı, belirgin bir fark mevcuttur. Halen yılda 10 milyon tondan fazla kaçak odun kesildiği kayda değerdir. Bu sayının önümüzdeki yıllarda 15 milyona kadar tırmanacağı öngörülmektedir. Bu münasebetle, gayrı ticari enerji tüketiminin günümüzde birincil enerji tüketimi içinde beşte birden fazla bir yer işgal ettiğini yinelemek gerek.

Ülkemiz taşkömürü üretim ve tüketim sayıları da birbirine denk gelmemektedir. Nitekim, zaman zaman yılda bir milyon ton dolayına tırmanan tutarlarda taşkömürü ithal edilegelmiştir. Öteki birincil enerji kaynaklarımıza dönük olarak da üretim ve tüketim dengeleri sağlanamayabilmektedir. Ancak bu takdirde söz konusu açık, ithalat yoluyla değil, mevcut stoklara başvurulmak suretiyle giderilmektedir. Söz gelişi, linyit özelindeki durum, budur.

Tablolarda kullanılan iki kavram üzerinde daha duralım.

Bunlardan ilki, Tablo 10 başlığında geçen *toplam enerji* kavramı. Bu kavram, ülkenin enerji potasına doğrudan giren kaynakların tümünü kastediyor. Kaynaklar, ülkemiz açısından, anılan tablonun sütun başlıklarında zikrolunmaktadır. Tabloda, ileriki yıllarda kullanılacak, ama katkı payları ihmal edilecek mertebelerde kalacağı için yer verilmemiş olan güneş enerjisi ve jeotermal enerji de, söz konusu enerji kaynaklarına katılabilir.

Sütun başlıkları arasında dikkat edilirse *brüt* elektrik enerjisi yok; ama hidrolik enerji, hatta ithal elektriği var! Bunun nedeni, hidrolik enerji kökenli elektrik veya ithal elektriğinin ülkenin enerji potasına *doğrudan* girmesine karşılık, ülkede üretilen hidrolik dışı kökenli elektrik enerjisinin o potaya *dolaylı* yoldan dahil olmasıdır.

Toplam enerji birincil kaynakların toplamıdır.

Üzerinde duracağımız ikinci kavram, Tablo 11 başlığında geçen *nihai enerji* kavramıdır. Bu kavram *nihai kullanım* aşamasında çeşitli sektörlere giren enerji toplamını kastetmektedir.

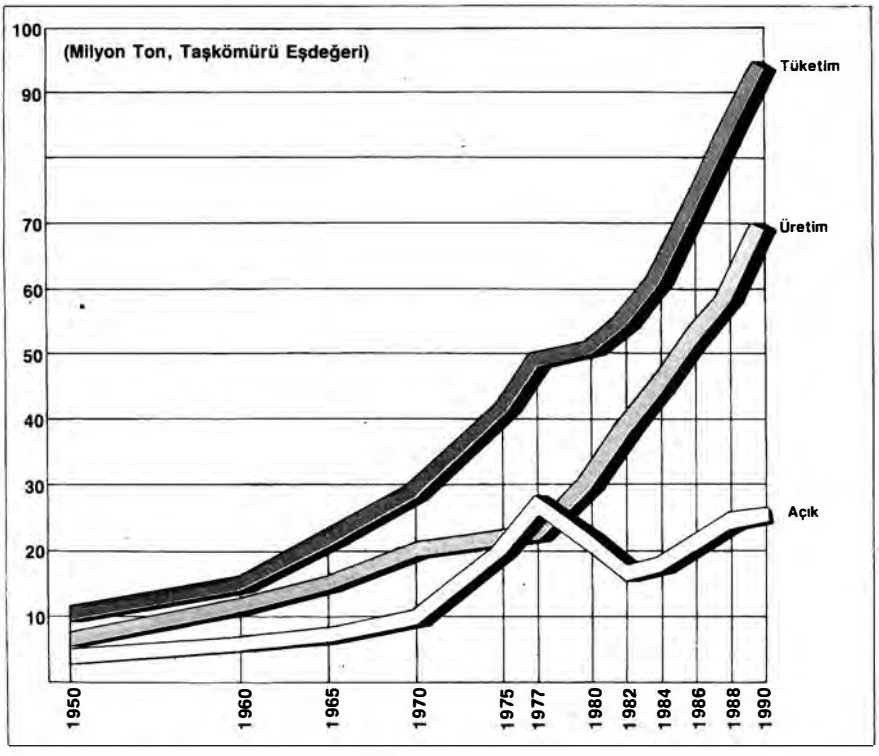
Sayıların Dili: Şimdi verilerin ortaya koyduğu nitel görüntüyü hızlıca okumaya çalışalım:

Birincil kaynaklar toplam tüketimi yılda, yuvarlak, 60 milyon ton taşkömürü eşdeğeri olmaktadır.

Demek ki ülkemizde kişi başına yılda bir tondan biraz daha fazla eşdeğer taşkömürü düşmektedir. Bu tutarın, kişi ba-

Grafik : 1

Birincil Enerji Kaynakları Üretim ve Tüketim Seyirleri (1950-1990)

Kaynak: 1980 ve sonrası tüketim sayıları için "V. BYKP-GEÖİK Raporu", diğerleri için "Enerji İstatistikleri", O. Apaydın, E. Aybar, G. Şirin.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 6

Türkiye Petrol Sahaları, İşletmeci Şirketler

Sahalar	İşletmeci Şirket
Raman, Garzan, B.Raman, Mağrip, Beyçayır, Çelikli, Silivanka, Adıyaman, Oyuktaşı, Sarıcak, Yeniköy, K.Osmancık, Deve-Çatağı, G.Sarıcaklı, İkiztepe, Sezgin, G. Karaköy, Çamurlu.	TPAO
Kâhta	ERSAN
Bulgurdağ, Şelmo	MOBİL
Şelmo	DORCHESTER
Karaköy, Kürtan, Beyhan B.Kayaköy, Şahaban, G.Gürkan, Piyanko, Malatepe Katin, Barbeş, Sebyan, D.Yatır, D.Yeniköy, Çobantepe	SHELL

Kaynak: Enerji Kaynaklarımız ve Enerji Sorunu, M.Şen.

Tablo: 7

Çeşitli Yakacakların Isıl Değerleri

Yakacak*	Isıl Değeri (kilokalori/kilogram)
Taşkömür	7000
Taşkömür	6100
Linyit	3000
Asfaltit	4300
Bitümlü şist	1000
Petrol	10500
Odun	3000
Tezek	2300

*Doğal gazın ısıl değeri, metreküp başına 8000 kilokalori olmaktadır.

"KOKARYAKIT": Kırsal yörelerimizde ısınma amacıyla kullanılan birincil enerji kaynaklarından biri de tezektir. Bitki artıklarıyla (samanla) karıştırılarak kurutulan hayvan dışkıları, genel enerji tüketimimizin % 9'unu karşılar. Türkiye'nin hiç de yabancısı olmadığı bu enerji kaynağı, uluslararası literatürde "alışılmamış kaynaklardan" sayılmakta ve doğrudan yakıt olarak değil, "biyogaz" üretiminde kullanılması için projeler geliştirilmektedir.

şına, kışlık ısınmaya bile yetmeyeceği kayda değerdir.

Söz konusu tutar ABD'de yaklaşık 12 ton, Kanada'da 10, Çekoslovakya'da 8, Federal Almanya'da 7, İngiltere'de 6, Fransa'da 5, Sovyetler Birliği'nde 5, İtalya'da 4, İspanya'da 3 ton kadardır.

Buna göre Türkiye dünya ülkeleri arasında kırkıncılık civarında bir sıra tutturmaktadır.

Bununla beraber, toplam birincil kaynaklar tüketimin önümüzdeki on yılda, yılda ortalama % 7'ye yakın bir artışla bugünkünün iki katı dolayına çıkabileceği öngörülmektedir.

O arada, birincil enerji kaynakları tüketiminin, günümüzde, otuz yıl öncelerininkine oranla altı katına çıktığına da dikkat edilmelidir.

Nihai enerjinin, yuvarlak % 40'ı konutlarda, % 40'ı sanayide, % 13'ü ulaştırmada, % 3'ü tarımda, % 3'ü de *enerji dışı sektörde* kullanılmaktadır. *Enerji dışı sektör*, örneğin petrol itibariyle, nafta, asfalt, kükürt, parafin, madeni yağ, vb. ürünlerin imalatını içeren sektördür. Bu sektör, taşkömürü itibariyle ise, belli başlı olarak demir-çelik sektörünü kapsamaktadır.

Petrolün birincil bir enerji kaynağı olarak katkı payının zamanla azalması, buna karşılık linyit ve hidrolik katkı paylarının giderek çoğalması memnuniyet verici sayılabilir. Odunla hayvan ve bitki artıklarının katkı paylarının da ilerideki yıllarda şimdikilere oranla daha az olacağı öngörülmektedir (Grafik 1).

Nihai enerji tüketiminde konut ve ulaş-

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 8

Türkiye Birincil Enerji Yıllık Tüketimi (1950-1993)

(Sayılar hidrolik enerji için milyar kilowattsaat*
ötekiler içinse milyon ton olarak verilmektedir.)

Yıllar	Taşkömürü	Linyit	Asfaltit	Petrol	Odun	Hayvan ve Bitki Artıkları	Hidrolik
1950	2.8	0.93		0.50	9.8	5.7	0.030
1960	3.9	2.7		1.9	13.0	9.0	1.0
1965	4.5	4.4		4.0	12.9	9.4	2.2
1970	4.7	5.8	0.036	7.7	12.8	10.1	3.0
1975	4.7	9.7	0.46	13.9	14.6	10.7	5.9
1977	4.4	11.8	0.36	17.4	15.8	10.4	8.6
1980	4.6	15.4	0.6	15.4	15.8	14.6	11.3
1982	4.2	17.3	0.8	16.7	16.8	15.5	12.9
1984	4.4	31.9	1.0	19.0	17.2	14.8	13.5
1986	4.8	54.6	1.0	20.6	17.5	13.9	17.0
1988	5.2	63.9	1.0	22.2	17.7	13.7	26.3
1993	6.9	94.5	1.0	27.6	18.3	12.6	41.7

*milyar kilowatt x saat: bir milyar tane bin mumluk lambayı bir saat yakacak takat (Bir yılda, yuvarlak, onbin saat var denilirse, söz konusu takat o zaman, bir milyon adet yüz mumluk lambayı bir yıl yakmaya yetiyor olmaktadır.)

Kaynak: 1950-1977 sayıları Enerji İstatistikleri O. Apaydın, E.Aybar, G. Şirin.
1980-1993 sayıları V. BYKP-GEOİK Raporu.

Tablo: 9

Birincil Enerji Tüketim ve Üretim, Yıllık Artışlarıyla Göstergeleri 1960-1990

Yıllar	Üretim Artışı (%)	Üretim Göstergesi (1950'de 100)	Tüketim Artışı (%)	Tüketim Göstergesi (1950'de 100)
1960	4.0	173	6.2	168
1965	8.9	230	3.4	217
1970	-1.8	303	1.9	287
1975	3.2	342	10.1	424
1980	11.0	472	10.0	526
1982	9.0	612	7.1	621
1984	6.9	704	7.5	726
1986	6.4	817	9.0	822
1988	5.0	916	4.6	941
1990	8.7	1083	4.8	1078

Kaynak: 1980 ve sonrası tüketim sayıları için V. BYKP-GEOİK Raporu, diğerleri için Enerji İstatistikleri, O.Apaydın, E.Aybar, G.Şirin.

tırma sektörleri paylarının azalmasına karşılık sanayi payının gelişmekte olduğuna memnunlukla dikkat edilebilir (Tablo 11).

Değerli bir yeraltı serveti olan taşkömürünün ısınmada kullanılmasından çok, sanayide, bilhassa demir-çelik sanayiinde kullanılması, konutlara şimdiden itibaren tahsis edilmemesiyle, sanayi tüketimi payının giderek yükselmesinin öngörüldüğü Tablo 12'den izleniyor.

Linyitin termik elektrik santrallarının *yakıt şampiyonu* olacağı da Tablo 13'ten izleniyor.

Yıllık petrol tüketimimiz günümüzde yılda 18 milyon ton dolayına ulaşmıştır. Bunun ancak 2.5-3 milyon tonunu, yani yaklaşık % 15'ini yerli üretimle sağlayabiliyoruz. Başka bir deyişle, yıllık petrol ithalatımız halen 15 milyon ton civarında bulunmaktadır. Bu kadar petrol 3.5 milyar dolar etmekte, bu da yıllık ihracatımızın % 65'ine karşı gelmektedir. Bu sayı dahi, geçtiğimiz yıllarda petrol ithalatımızın hemen tüm ihracat gelirlerini süpürdüğünü anımsarsak, sevindirici bulunabilir. Petrol, işte bu nedenle enerji alanında önde gelen bir *derdimiz* olmaktadır. Tablo 14, onca zahmetle edinilen petrolün % 60'a yakın bir kesiminin halen elektrik üretimi, taşınma ve ulaştırmada kullanılmakta olduğunu sergiliyor. Bu oranın ileride az da olsa düşürülmesi öngörülmektedir: 1988'de % 50, 1993'te ise % 46.

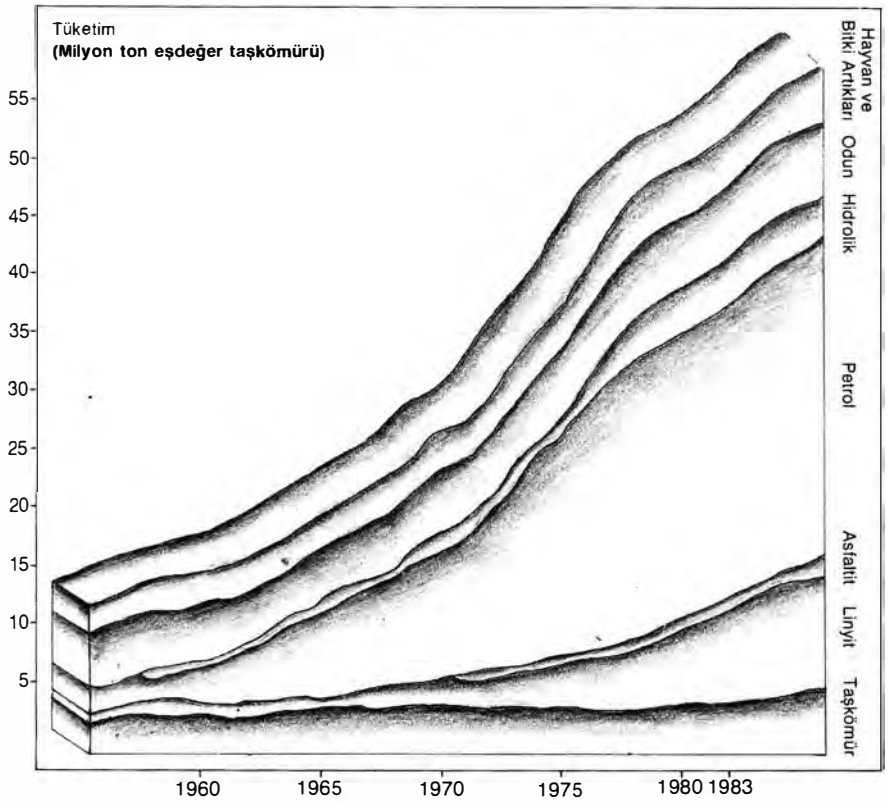
• *Petrol:* Tartışmamız uzantısında ülkemizdeki petrol hareketlerine bir göz atalım. Dört büyük rafinerimiz mevcut: Batman, İpraş, Ataş ve İzmir-Aliağa; kuruluşlarının tamamlandığı yıllar, sırasıyla, 1955, 1951, 1962 ve 1972. Bunların petrol işleme -rafine etme- kapasiteleri, yerli ya da ithal malı ham petrolümüzü işlemeye yetiyor. İşlenmiş petrolü, dokunmuş kumaşa benzetebiliriz. O zaman, kendi ipliğimizi kendimiz yeterince üretemiyor olsak dahi, ithal ipliğiyle kendi kumaşımızı kendimizin dokuması, kuşkusuz istenir bir durumdur. Öte yandan, ülkemizde çıkarılan petrolün yarıya yakınını TPAO sağlamakta; öteki yarısını ise yabancı şirketler çıkarmaktadır. İthal ettiğimiz petrol değişik kaynaklardan getirtilebiliyor: İran, Irak, Libya, Mısır, Suriye, Venezuella.

Alışılmamış Enerji Kaynaklarımız: *Birincil Kaynaklarımız Üretim ve Tüketimi* bahsini kapamadan önce, *alışılmamış* ya da *yenilebilir* nitelemesiyle anılan kay-

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik: 2

Türkiye Birincil Enerji Tüketimi (3,4)

naklarımız, yani güneş, rüzgâr, jeotermal enerji ve biyogaza dönük mevcut durumla beklentileri dile getirelim.

• *Güneş:* Ülkemizin bölgelere göre güneş enerjisi potansiyeli Tablo 5'te sergilenmişti. Güneş enerjisinden şimdilik sıcak su sağlanması, ısınma, sera ısıtma amaçlarıyla yararlanmak uygun olmaktadır. (Güneşten hareketle elektrik enerjisi üretimi teknik olarak mümkün olmakla beraber, günümüzde henüz yeterince ekonomik değildir.)

Ülkemizde güneş enerjisi elde edebilmek için 1983'te 30.000 metrekare tutarında düzlem toplayıcı yapılmıştır. Bu tutarın 1987'de 50.000 metrekareye, 1990'da da 80.000 metrekareye ulaşacağı öngörülmektedir. Fransa'nın 1981'de 50.000 metrekare tutarında toplayıcı kurduğu, kıyas için anımsanabilir.

Ülkemiz güneş potansiyeline vurulursa, bu tutarlar, güneşten halen yılda mertebe olarak 30 milyon kw × saat'lık bir enerji sağıldığını; 1990'a kadar ise, bunun yaklaşık üç katına çıkabileceğini göstermektedir. 30 milyon kw × saat, yaklaşık 400 ton taşkömürünün ısıl değerine eşit olmaktadır.

• *Rüzgâr:* Ülkemizin rüzgârı bol bir ülke olmadığı açıklanmıştı. Bununla beraber, bazı yörelerimizde bilhassa rüzgârdan yararlanmanın akılcı olabileceği de vurgulanmıştı.

Ama, yel enerjisinden hareketle elektrik üretimi, olağana oranla 2-3 kat kadar daha pahalı. Nedir ki, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) yatırımları içinde köylerimize ayrılan pay % 20'yi geçkin. Köylerimize satılan elektrik ise TEK elektrik satışları içinde % 3 dolayında. Demek, bilhassa kırsal yörelerimizde küçük çaplı elektrik enerjisi üretimi için rüzgâr enerjisine başvurulması daha ekonomik olabilecektir. Ülkemizde halen su üretimi veya su çıkarılmasında kullanılan üç yüz kadar rüzgâr aygıtıyla yüz kadar da aerojeneratör bulunuyor.

• *Jeotermal Enerji:* Türkiye jeotermal enerji açısından şanslı sayılmaktadır (Tablo 3). O açıdan öngörülen termik ve elektrik üretim hedefleri Tablo 15'te verilmektedir. Bu tablodaki sayılar, algılamayı kolaylaştırmak üzere yuvarlanmaktadır.

Elektrik ile *termik* arasındaki fark, ilkinin elektrik enerjisi, ikincisinin ise ısıl enerji olarak gerçeklenen üretimleri nitelemeleridir.

Termik üretim, yer altından gelen sıcak su ya da buharın doğrudan kullanılmasını, *elektriksel üretim* ise, jeotermal kaynağın bir biçimde elektriğe dönüştürülerek dolaylı kullanımını kapsamaktadır.

Tecrübe, her türlü tüketim hedefi öngörüsünü *bir parça mübalağalı* görmeyi öğretmiştir. Yine de Tablo 15 memnunluk verici bir gelişim çizgisini işaret etmektedir. Öyleyse, yirmi yıl içinde, mevcut elektrik üretimimize yakın bir elektrik üretimi, jeotermal enerji aracılığıyla sağlanabilecektir. Jeotermal ısıl üretim de, ilkinin altında kalmayacaktır.

• *Biyogaz:* Hayvan (veya insan) dışkısı ya da organik artıklar ilginç bir enerji kaynağı oluşturmaktadır: *Biyogaz*. Uygun bir yerde kendi başına bırakılan bu artıklar bozunma yoluyla *mutfak gazı* olarak kullanılabilecek metan (CH_4) gazının oluşmasına olanak vermektedir. Örneğin, 5 büyükbaş hayvanın günlük 50 kiloluk artığı 3 metreküp veya 8 ila 10 nüfuslu bir ailenin pişirme gereksinmesine yetecek kadar yanar gaz üretebilmektedir. Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin küçük kasabalarında, daha şimdiden binlerce organik gaz üreticisi kurulu bulunmaktadır.

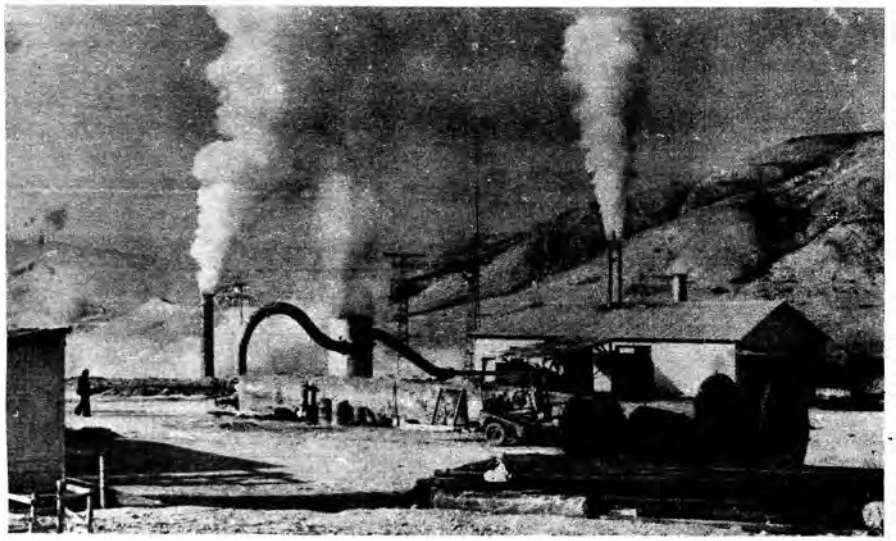
Ülkemizde yalnızca büyükbaş hayvan gübresinin, kuramsal olarak, bir yılda verebileceği biyogazın 2 milyon tonu aşkın taşkömürü enerjisine denk bir potansiyeli oluşturduğu dikkat çekicidir. Bu tutar ülkemiz yıllık elektrik enerjisi üretimininkinin yarısına yakın gelmektedir. Biyogaz potansiyelimizden yararlanmaya dönük çalışmalar, özellikle MTA Enstitüsü'nde sürdürülmektedir.

Elektrik Enerjisi, Kaynakları, Üretim ve Tüketimi

Elektrik, başlıca ikincil enerji kaynağı. Havagazıyla kok kömürünü de ikincil enerji kaynakları arasında anıyoruz.

Türkiye'nin elektrik enerjisi tüketimi yılda halen 30 milyar kilowattsaat dolayında. Bu aşağı yukarı 40 milyon ton

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNEMLİ BİR KAYNAK, AMA...: Jeotermal enerji, yeni bulunan ve ekonomik kullanım değeri olan bir kaynaktır. Türkiye de önemli bir jeotermal enerji potansiyeline sahiptir. Ama bu kaynağın geniş ölçüde kullanımının, yaratacağı yeraltı basınç değişiklikleri sonucunda yer sarsıntılarına yol açmasından korkulmaktadır. MTA'nın Horsunlu-Sarayköy arasında yaptığı araştırmalarda da güçlü bir jeotermal enerji potansiyeline rastlanmıştır.

Yazıda Kullanılan Birimler, Terimler, Kısaltmalar

kalori:	1 gram suyu, kestirme bir ifadeyle, 1 derece ısıtmak için gerekli enerji.
kilokalori:	1000 kalori.
kilovolt:	1000 volt değerindeki gerilim birimi.
watt:	Bir saniyede üretilen bir joule'lük iş veya enerji.
kilowatt:	1000 watt değerindeki güç birimi.
kilowatt x saat:	1 kilowatt değerindeki güç ya da takatin bir saat süreyle ürettiği iş.
joule (jul):	Bir enerji birimi, 4,18 kalori.
megawatt elektrik:	1 milyon watt'lık elektrik enerjisi üretimi sağlayan takat veya güç.
megawatt ısıl:	1 milyon kilowattlık ısıl üretim sağlayan güç.
milyon kilowatt x saat:	1 milyon kilowatt x saat değerindeki enerji birimi.
milyon watt:	1 milyon watt değerindeki güç birimi.
milyar kilowatt x saat:	1 milyar kilowatt x saat değerindeki enerji birimi.
MKWS:	milyar kilowatt x saat
MW:	megawatt veya milyon watt.

taşkömürünün ısıl enerjisine denk geliyor. Türkiye'nin birincil kaynakları tüketimi de yılda 5 milyon ton taşkömür eşdeğeri (Grafik 1). Demek ki elektrik enerjisi tüketimimiz birincil kaynaklar tüketimimizden yuvarlak on kat daha az.

Oysa, elektrik enerjisi genel enerji tablosu içinde "onda birlik" bir yerden daha fazla bir yer işgal etmektedir.

Sanayi, ekonomimizin kabaca bir *çeyreğini* tutmaktadır. Sanayimizin hemen tümü *imalattan* oluşuyor. Yalnız % 2'si elektrik enerjisi üretimini kapsıyor. Bilindiği gibi, imalat girdileri içinde elektrik enerjisinin işlevi de çok büyüktür.

Ülkemizde elektrik enerjisi üretim ve tüketim hareketlerinin bir kesitini çıkartabilmek üzere Tablo 16, 17, 18, 19, 20, 21 ve 23'ü düzenliyoruz.

Sunulan sayıları kısaca yorumlayalım:

Türkiye'nin kurulu gücü (yani elektrik enerjisi üretim tesislerinin yeteneği) 6000 MW'dan (milyon watt) biraz daha fazla. Tek bir televizyon alıcısının yaklaşık 250 watt'lık bir güç düzeyi gerektirdiği anımsanırsa, ülkemizin kurulu gücü 24 milyon televizyon alıcısını aynı anda beslemeye ancak yetmektedir.

Kıyas imkânı sağlamak üzere öteki ülkelerin kurulu güçlerine bakalım: ABD (yuvarlak) 550.000 MW, Sovyetler Birliği 230.000, Federal Almanya 77.000, Fransa 50.000, İspanya 27.000, Yugoslavya 10.000, Bulgaristan 8.000 MW.

Ülkemizde halen tüketilen yıllık elektrik enerjisi yaklaşık 30 milyar kws (kilowattsaat). Nüfusumuzu yuvarlak 50 milyon alırsak, kişi başına elektrik enerjisi yıllık tüketimimiz 600 kws olmaktadır. Bu rakam, Norveç'te yuvarlak 19.000 kws, ABD'de 10.000, Federal Almanya'da 5.500, Japonya'da 5.000, Sovyetler Birliği'nde 4.500, Fransa'da 4.000, Bulgaristan'da 3.700, İtalya'da 2.800, İspanya'da 2.400, Yugoslavya'da 2.000, Yunanistan'da 2.000, Meksika'da 800, İran'da 550 kws.

Buna göre ülkemiz toplam birincil enerji yıllık tüketiminde olduğu gibi, elektrik enerjisi yıllık tüketiminde de, dünya klasmanında 40'ıncılık civarında bir yer işgal etmektedir.

Kurulu gücümüzün birincil kaynaklardan fuel oil ve motorine dayalı bölümünün % 28'e yaklaşan bir pay sergilemesi, petrole yılda ödenen 3.5 milyar doların bir milyar dolar kadarının elektrik santrallarında yakıldığı anlamına gelmektedir.

Öte yandan, hidrolik yeteneğimizin günümüze kadar onda birinden azı değerlendirilmiştir (Tablo 2 ve 16).

Bununla beraber elektrik enerjisi yıllık üretimimizin son yirmi yılda yaklaşık on katına çıktığı, bundan sonraki on yılda da bugünkünün üç katına çıkacağının öngörüldüğü izlenmektedir (Tablo 19).

Geleceğe ilişkin söz konusu son sayıların *üretim hedeflerini* içerdiğine dikkat edilmelidir. O açıdan, *talep, tüketim* ve *üretim hedefi* kavramlarının sergilediği derece farklılıkları algılanacaktır: Çeşitli zaman ve koşullara göre değişen *talebe* karşılık gelebilecek bir *tüketim* çizgisi izleyebilmek üzere, *üretim* olanakları, yedeklerle, nisbeten genişçe hedeflenmelidir. Elektrik tüketiminde sanayi payının, bundan sonraki on yılda bugünkü % 70'lik değerinden, % 7.5'e tırmanacak görünmesi memnunluk vericidir (Tablo 21).

Tablo 18'de listelenen barajlı ve göl hidroelektrik santrallarımızın yanı sıra, düzenli ve düzensiz rejimde çalışan top-

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 10

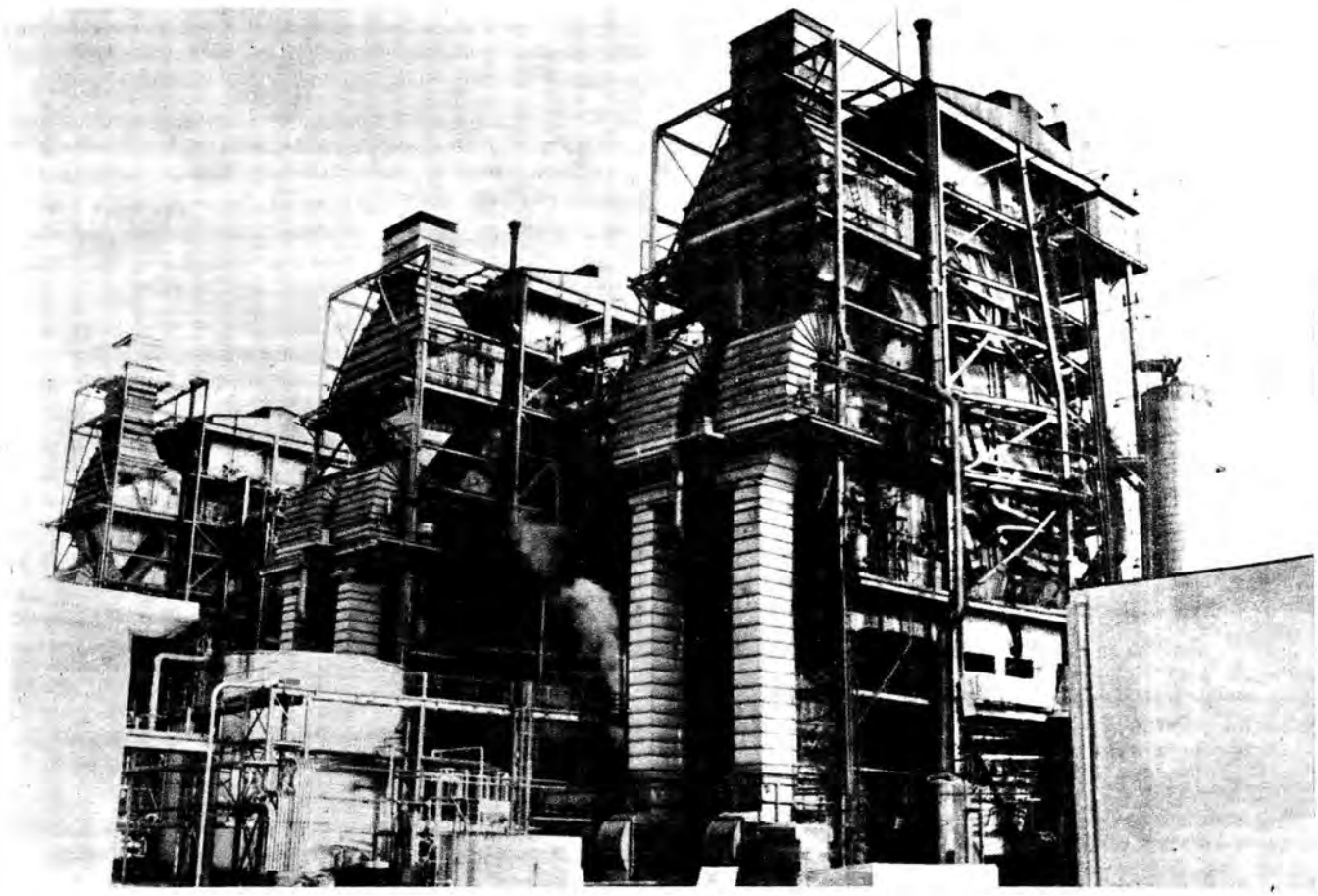
Birincil Enerji Kaynaklarının Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Payları 1979-1993

%

Yıllar	Taşkömür	Linyit	Asfaltit	Petrol	Odun	Hayvan ve Bitki Artıkları	Hidrolik	Doğal Gaz	İthal Elektriği	Toplam
1979	8.8	12.5	0.3	46.7	13.8	9.3	7.7	0.1	0.8	100
1981	7.6	13.5	0.7	44.9	13.5	9.7	8.9	0.1	1.1	100
1983	6.6	15.8	0.9	46.1	12.7	8.9	.7.6	0.1	1.3	100
1988	5.2	27.0	0.7	40.2	9.2	5.5	11.3	0.9	-	100
1993*	5.2	29.0	0.6	38.0	7.2	3.8	13.7	0.7	-	98.5

* 1993'te, ayrıca % 1.5'lik bir nükleer elektrik üretimi öngörülmektedir.

Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu.

DOLAR YAKIYOR: Petrolün varilinin 2.5 dolar olduğu 1967 yılında hizmete giren Ambarlı Santralı, 630 Megawattlık kurulu gücüyle, fuel oil ile çalışan en büyük termik santralımız. Ama 1973 ve sonrasındaki zamlar sonucunda Ambarlı petrol değil, dolar yakmaya başladı; büyük kısmı enerji üretiminde kullanılan petrolün ithali, 1974-75 yıllarında ihracat gelirimizin hemen hemen tümünü alıp götürür oldu. Daha sonraki yıllarda petrol faturasının nisbi ağırlığı azaldı. Petrol ithalatı, 1982 yılında ihracat gelirlerinin yüzde 23'üne eşitti.

Levent Şahverdi Arşivi

lam yaklaşık 150 milyon watt yeteneğinde 50 kadar kanal santralımızın bulunduğu kaydedilmelidir.

Tablo 22, Tablo 17 ve 18'i tamamlamak üzere eklenmektedir.

Elektrik İthalatı: Elektrik enerjisi tüketimimizin kaydedilmeye değer bir özelliği, bunun bir miktarının 1980'li yılların ortasından itibaren komşularımız Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'nden ithal edilmesidir (Tablo 23). 1980-1981'de toplam elektrik tüketimimizin yaklaşık % 6'sı komşularımızdan alınmıştır.

Köy Elektrifikasyonu: Elektrik bahsimizdeki diğer ilginç bir konu *köy elektrifikasyonu* konusudur. Köylerimizin % 55'inin elektriklendirilmesi 1981 sonuna kadar tamamlanmıştır. Bu tarihten sonraki Beşinci ve Altıncı Beş Yıllık Planlar sürecindeki her yıl, 2500 köyümüzün elektriklendirilmesi öngörülmektedir.

Elektrik enerjisi ülkemizde 380, 220, 154, 66 kilovoltluk nakil hatlarıyla taşınmaktadır. Elektrik enerjisi nakil hatlarımızın toplamı 1982 başında 120.000 kilometre dolayına ulaşmıştır.

Nükleer Enerji: Elektrik enerjisi bahsini,

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Enerji

Otuz yılda bitirilmesi planlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), ülkemizin en azgelişmiş bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu'ya büyük bir canlılık getirecektir. Gerek tarım, gerekse enerji (dolayısıyla sanayi) alanında önemli bir gelişme sağlayacak olan proje, ekonomik ve sosyal yaşamı büyük ölçüde etkileyecektir.

GAP, Türkiye'de şimdiye kadar hazırlanmış en büyük projedir. Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı kısımları ile bunların arasında uzanan ovaları kapsamakta, Urfa, Mardin, Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır ve Siirt illerinin tamamını veya bir kısmını içine almaktadır.

Proje, Devlet Su İşleri tarafından Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yapılacak barajlar, hidroelektrik santrallar ve sulama tesislerinin yanı sıra tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık sektörleriyle diğer sektörlerin gelişme tesis ve hizmetlerini de içermektedir.

GAP'ın Ana Projeleri

18 milyon dönüm alanın sulu tarıma açılmasını ve 22 milyar kilowattsaat elektrik enerjisi üretilmesini sağlayacak olan GAP, on iki büyük projeden oluşmaktadır. Bu projeler çerçevesinde Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde 15 baraj ve 18 hidroelektrik santral inşa edilecektir. Tarım alanında ise -Urfa Tüneli başta olmak üzere- 30 sulama tesisi ile 47 depolama tesisi planlanmıştır. GAP kapsamındaki projeler şunlardır:

1- Aşağı Fırat Projesi: 1) Karakaya Barajı ve HES (Hidroelektrik Santralı), 2) Atatürk Barajı ve HES, 3) Urfa Tüneli,4) Urfa HES ve Yükleme Havuzu, 5) Urfa-Harran Ovası Sulaması, 6) Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması, 7) Siverek-Hilvan Ovaları Sulaması,8) Bozova pompaj sulaması, 9) Akçakale Yeraltısuyu Sulamaları, 10) Ceylanpınar Yeraltısuyu Sulamaları.

2- Sınır Fırat Projesi: 1) Birecik (Fındıklı) Barajı ve HES, 2)Karkamış Barajı ve HES.

3- Suruç-Baziki Projesi: 1) Baziki (Yaylak) Ovası Sulaması, 2) Suruç Ovası Sulaması.

4- Adıyaman-Kanta Projesi: 1) Adıyaman Barajı ve HES, 2) Kanta Barajı, 3) Adıyaman ve Besni-Keysun Ovaları Sulaması, 4) Kahta Ovası Sulaması.

5- Gaziantep-Araban Projesi: 1) Araban Ovası Sulaması.

6- Gaziantep Projesi: 1) Gaziantep Ovası Sulaması.

7- Dicle-Kıralkızı Projesi: 1) Kıralkızı Barajı ve HES, 2) Dicle Barajı ve HES, 3) Dicle Sağ Sahil Ovaları Sulaması.

8- Batman Projesi: 1) Batman Barajı ve HES, 2) Batman Sağ ve Sol Sahil Sulamaları.

9- Batman-Silvan Projesi: 1) Silvan Barajı ve HES, 2) Sason Barajı ve İletim Tüneli, 3) Kayser Barajı ve İletim Tüneli, 4) Fırfırkaya İletim Tüneli ve HES, 5) Dicle Sol Sahil Ovaları Sulaması.

10- Garzan Projesi: 1) Garzan Barajı ve HES, 2) Kozluk Regülatörü ve Garzan Göleti Sulaması, 3) Garzan Ovaları Sulaması.

11- Ilısu Projesi: Ilısu Barajı ve HES.

12- Cizre Projesi: 1) Cizre Barajı ve HES, 2) Nusaybin, Cizre, İdil Ovaları Sulaması, 3) Silopi Ovası Sulaması.

GAP'ın Enerji Sektörüne Katkısı

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında inşa edilecek 18 hidroelektrik santralın toplam gücü 7620 megawatt olacaktır. Bu günümüz Türkiyesi'nde varolan gücün dört katıdır. GAP'ın tamamlanmasıyla proje kapsamındaki santrallarda yılda 22 milyar kilowattsaat hidroelektrik enerjisi üretilecektir. Bu, günümüz Türkiye'sinde üretilen toplam enerjiye eşittir. Böylece ülkemizde henüz onda birinden yararlanılan hidroelektrik enerjisi üretim imkânlarının dörtte biri değerlendirilebilecektir. GAP kapsamındaki santrallarda üretilecek enerjiyi, termik santrallarda üretmek zorunda kalınsaydı, 22 milyon ton linyit ya da 5 milyon ton fuel-oil tüketmek gerekirdi.

GAP'ın İki Önemli Ünitesi

Enerji üretimi alanında en büyük pay, GAP'ın iki ünitesine düşmektedir. Bunlar, Aşağı Fırat Projesi kapsamındaki Atatürk ve Karakaya barajlarıdır. Fırat nehri üzerinde kurulacak olan bu barajlara bitişik olarak inşa edilecek olan hidroelektrik santrallarının, GAP'ın 22 milyar kilowattsaat tutarındaki toplam yıllık elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık dörtte üçünü karşılaması öngörülmektedir.

Atatürk Barajı, Urfa ilinin Bozova ilçesi yakınında inşa edilmekte olan kaya dolgu tipinde bir barajdır. Barajın temelden yüksekliği 180 metre olacak ve baraj gövdesinde 84.5 milyon metreküp kaya ve toprak kullanılacaktır. Baraj gölünde birikecek olan 48.5 milyar metreküp suyun, dünyanın en uzun sulama tüneli olan ve GAP'ın üçüncü önemli ünitesini oluşturan Urfa Tüneli ile Urfa-Harran, Mardin-Ceylanpınar, Siverek-Hilvan ve Bozova ovalarında toplam 7.3 milyon dönüm araziyi sulamakta kullanılması planlanmaktadır. Barajın hemen eteğinde kurulacak olan, 2.400 megawatt güce sahip hidroelektrik santralı, yılda ortalama 8.1 milyar kilowattsaat enerji üretecektir. Baraj, dünyadaki dolgu tipi barajlar arasında yükseklik bakımından sekizinci, gövde dolgusu bakımından üçüncü, göl hacmi bakımından on beşinci ve hidroelektrik santralın kurulu gücü bakımından da on yedinci sırada yer alacaktır.

Karakaya Barajı ise Diyarbakır ilinin Çüngüş ilçesi yakınlarında inşa edilmektedir ve beton tipindedir. Enerji amaçlı olan barajın temelden yüksekliği 173 metredir. 2 milyon metreküp beton kullanılacak olan baraj gövdesinin ardında oluşacak gölde 9.5 milyar metreküp su birikecektir. Baraj gövdesine bitişik olarak kurulan 1.800 megawattlık hidroelektrik santralı ise yılda ortalama 7.5 milyar kilowattsaat enerji üretecektir.

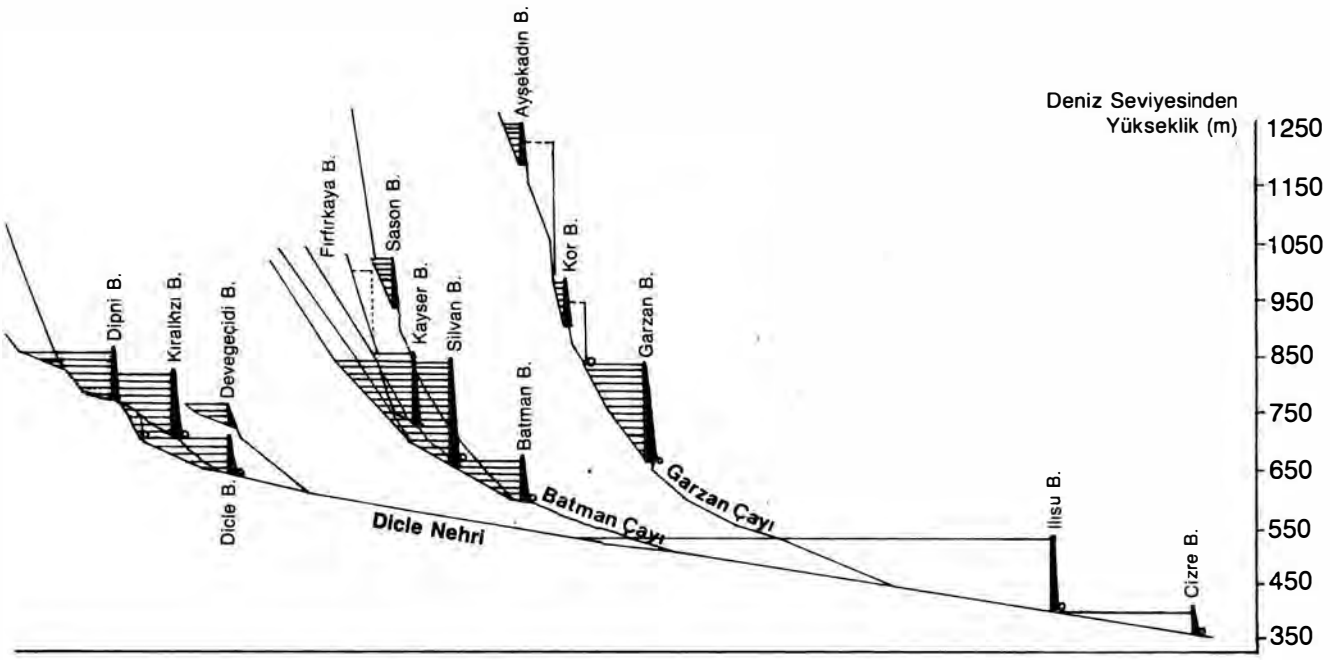
Levent Şahverdi Arşivi

üstünde yoğun biçimde tartışılan *nükleer enerji üretimi* konusuna kısaca değinerek kapatmak istiyoruz:

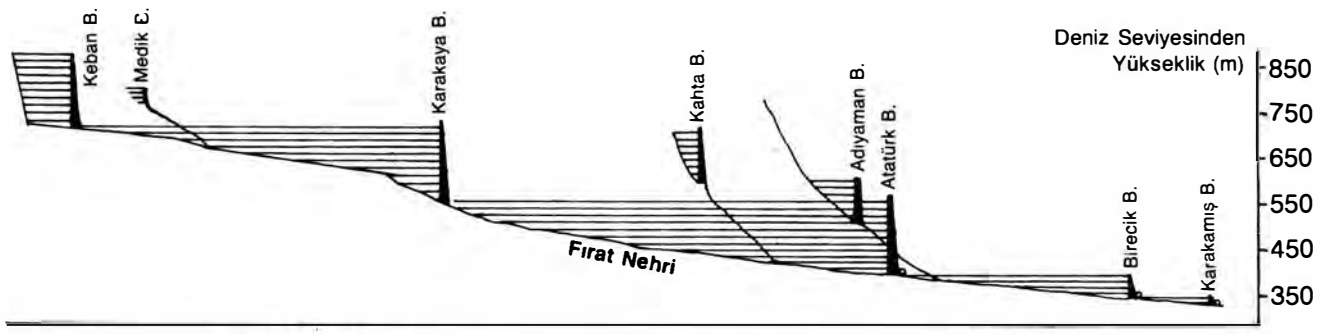
Nükleer enerji üretimi konusu neredeyse çeyrek asırdır gündemimizde bulunmaktadır. Türkiye'de nükleer güç santralının kurulmasına ilişkin ilk incelemeler 1965 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan bir ekip aracılığıyla yürütülmüştür. 1968-69'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 300 MWe'lik bir nükleer güç santralının olurluluk incelemesini yaptırmış;bu projeden, ne var ki, 1970'te vazgeçilmiştir. Daha sonra, Türkiye Elektrik Kurumu Santrallar Dairesi 600 MWe'lik bir nükleer güç santralı projesi üzerinde durmuş; 1977'de İsveçli ASEA-ATOM firmasıyla aylar süren görüşmeler yapmış; ancak bir sonuca varmamıştır. 1983'te hükümet üç nükleer santralın yapımı konusunda bir ilke kararı almıştır.

Sorunun, nükleer enerji taraftarlığı veya aleyhtarlığı sorunu olarak algılanmaması, mevcut nükleer gizillerimize öteki enerji kaynaklarımız kadar sahip çıkan ve ulusal boyutları geliştirebilecek bir

Güneydoğu Anadolu Projesi Dicle Nehri Üzerinde Yer Alan Barajların Boy Kesiti

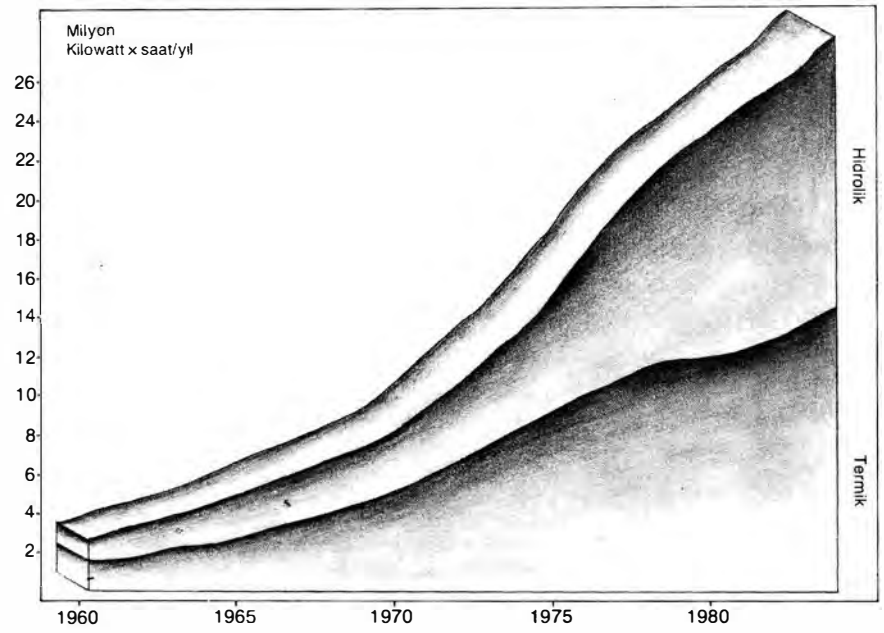
Güneydoğu Anadolu Projesi Fırat Nehri Üzerinde Yer Alan Barajların Boy Kesiti

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik: 5

Türkiye Elektirik Enerjisi Yıllık Üretim Gelişme Grafiği

Tablo: 11

Nihai Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı 1979-1993

%

Yıllar	Konut	Sanayi	Ulaştırma	Tarım	Enerji Dışı	Toplam
1979	43.0	33.6	17.5	2.6	3.3	100
1981	43.5	34.4	15.6	3.1	3.4	100
1983	39.6	41.1	13.4	3.3	2.6	100
1988	35.5	45.5	11.2	3.2	4.6	100
1993	33.4	47.1	11.5	3.4	4.1	100

Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu

Tablo: 12

Taşkömürü Sektörel Tüketimi 1979-1993
(milyon ton)

Yıllar	Konut	Sanayi	Ulaştırma	Elektrik Santralları	Diğer	Toplam
1979	0.28	3.2	0.23	0.89	0.28	4.9
1981	0.11	3.1	0.29	0.70	0.23	4.4
1983	-	4.8	0.25	0.50	0.33	5.9
1988	-	7.7	0.02	0.72	0.26	8.7
1993	-	11.0	-	0.72	0.26	.12.0

Kaynak: V.BYKP-GEÖİK Raporu.

nükleer enerji üretimi politikası belirleyip izleme sorunu olarak görmek gerekir.

Elektrik-dışı İkincil Enerji Kaynakları

• *Havagazı:* Ankara, İstanbul ve İzmir'de taş kömürünün gazlaştırılması ile havagazı üretilmektedir.

Ankara'da, ayrıca, *fuel oil*'den *kraking* yoluyla havagazı üreten bir fabrika mevcuttur. Bu kentlerimizdeki yıllık havagazı üretimi 130 milyon metreküp dolayında bulunmaktadır. Buna göre, büyük kentlerimizde, kişi başına yıllık 20-30 metreküp havagazı üretilmektedir.

Bu sayılara, *tüpgaz* kullanımı miktarları dahil değildir. Tüpgaz, rafinerilerde sıvılaştırılmış petrol gazı olup, ülkemizdeki tüketimi gitgide artmaktadır. 1980'li yılların başlarında tüpgaz yıllık tüketimi yuvarlak 1 milyon ton kadardır.

• *Kok Kömürü:* Kok kömürü taş kömüründen elde edilmektedir. Kok kömürü üreten başlıca tesislerimiz şunlardır: Karabük Demir-Çelik Müessesesi Kok Fabrikası, Ereğli Demir-Çelik Fabrikası TAŞ Kok Fabrikası, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Zonguldak EKİ Semi Kok Fabrikası, Ankara EGO Havagazı Fabrikası, İETT Beyoğlu Gaz Fabrikası, İETT Kurbağalıdere Gaz Fabrikası, İETT Yedikule Gaz Fabrikası, İzmir ESHOT Gaz Fabrikası.

Buralarda üretilen kok kömürü yılda 3 milyon ton kadardır.

Kok kömürü, önemli bir bölümüyle bunu üreten fabrikaların kendi ana ihtiyaçlarında, metalurji endüstrisinde, küçük ölçüde de ısınmada kullanılmaktadır.

Enerji Politikaları

Açıklanagelinenler itibariyle enerji sorunu, özde sınırlı enerji kaynaklarıyla bunlara dönük parasal tahsisatın yönetimi, ya da bilimsel terimiyle *kullanımda en iyileştirilmesi (optimizasyonu)* sorunu olmaktadır. Bu sorunun bir türevi; üretilen enerjinin de, *en iyi* (ya da optimal) kullanımı sorunudur. Bunun adına, günlük konuşmamızda *enerji tasarrufu* diyoruz.

Bu aşamada enerji sorununa bilhassa siyasal girdilerin nasıl dahil olduğunu, yazımızın en başında ifade olunanlara ilave olarak açıklamalıyız.

Petrol mü aranacak? Yoksa (aynı parayla) petrol mü ithal edilecek? Yahut (yine aynı parayla) hidroelektrik üretimine

Levent Şahverdi Arşivi

rının çözümüne yetişmeye çalışırken, sektörlerarası ilişkileri geliştirilmiş bir enerji politikası sürdürememiştir.

O açıdan, *enerji politikaları* terimi, ülkemizde, uzun dönemde seçilmiş bir stratejiler demetini içermekten ziyade, bir an önce gerçeklenmesi gereken üretim artışlarının hangi -daha çok *palyatif* (geçici)- yaklaşımlarla sağlanacağına dönük ve acilen uygulanacak bir önlem paketini kapsar görünmektedir.

Şurası hakkaniyetle teslim edilmelidir ki, uzun vadeli bir enerji politikası tasarlamak, bunu inşa etmek, yürürlüğe koymak ve gerçeklemek fevkalâde zordur. İkincisi; Türkiye plan konusunda, 1960'ta nisbeten üst bir düzeyde bilinçlenmiş olarak, *büluğ çağına* ancak ermektedir. Planlı dönemlerle geleceğe yönelmek alanında, o açıdan, ülkemiz gerek planları hazırlayacak, gerek bunları uygulayacak kadrolar itibarıyla, gelişmiş ülkelere oranla yeterince tecrübe kazanmış değildir. Birçok kavrama ilişkin terminoloji daha bürokratik kademelerimizde yerli yerine yeni oturmaktadır. Parasal kaynakların ise, Türk Lirası ya da döviz olarak çok sınırlı kaldığı unutulmamalıdır.

Andığımız koşullar, *rasyonel* enerji yaklaşımlarının gerçeklenememiş olmasına bir özür ya da hoşgörü perdesi oluşturabilmektedir. Ama Türkiye'nin mevcut kaynak imkânlarıyla geldiği noktaya oranla, çok daha ilerilerde bulunması gerektiği de açıktır.

Enerji Sorunlarımız: Bu aşamada şu noktaları kaydetmek gerekir:

İzlenen yaklaşımlar uzantısında ülkemizin enerji (dolayısıyla da ekonomi) tablosunda bir *çarpıklık* oluşmuştur. Petrol genel enerji tüketiminde yarıya, elektrik enerjisi tüketiminde de üçte bire tırmanan paylar işgal etmeye koyulmuştur. Oysa tüketilen(1980 başları itibariyle yaklaşık 20 milyon ton) petrolün ancak % 15'i yerli petrol olup, geri kalanı neredeyse tüm ihracat gelirlerimize malolarak ithal edilmektedir.

Genel enerji tüketimi içerisinde petrolün, yuvarlak % 15'i konutlarda, % 30'u ulaştırmada, diğer % 15'i ise elektrik üretimi amacıyla kullanılmaktadır. Petrolü, yerli enerji kaynaklarımızla -konutlarda linyitle, elektrik üretiminde linyit ve su enerjisiyle, ulaştırmada da karayolu taşımacılığından demiryolu taşımacılığına yük kaydırarak- ikame etmek mümkündür. Nitekim anılan çarpıklık, bıçak kemiğe dayanınca gündeme alınmış ve petrolün, 1970'ler sonlarına doğru, bir ölçüde de olsa konut, ulaştırma ve elektrik sektörlerindeki tüketim tutarları azaltılabilmiştir (Tablo 14).

İlginç diğer bir nokta, elektrik üretimi amacıyla yakılan petrolün, yaklaşık üçte birlik bir kesimi itibariyle *dağınık* bir düzende tüketilmesidir. Nitekim, 1980'ler başları itibariyle, Marmara Bölgesi'nde, motorin yakarak elektrik üreten ve yuvarlak, toplam 26 MWe kurulu gücünde

Tablo: 13

Linyit Sektörel Tüketimi 1970-1993
(milyon ton)

Yıllar	Konut	Sanayi	Ulaştırma	Elektrik Santralları	Diğer	Toplam
1979	4.6	9.6	0.24	5.6	-	14.0
1981	5.6	3.9	0.12	6.4	-	16.0
1983	7.5	8.0	0.11	11.0	-	26.6
1988	16.9	12.8	-	45.8		- 75.5
1993	26.9	24.5	-	73.6	-	125.0

Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu.

Tablo: 14

Petrol Sektörel Tüketimi 1979-1993
(milyon ton)

Yıllar	Konut	Sanayi	Ulaştırma	Elektrik Santralları	Diğer	Toplam Net Tüketim
1979	2.2	3.4	4.9	1.5	1.710	13.7
1981	2.0	3.6	4.5	1.9	1.910	14.0
1983	2.5	4.9	4.9	2.3	2.311	16.9
1988	2.6	6.3	5.8	2.0	4.160	20.8
1993	2.7	8.6	6.9	2.0	5.100	25.3

Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu.

Tablo: 15

Türkiye'nin Jeotermal Enerji Üretim Hedefleri 1982-2003

Yıllar	Termik (milyar kilowattsaat)	Kurulu Güç (milyon watt)	Elektrik Yıllık Üretim (milyon kilowattsaat)
1982	0.05	20	0.12
1983	0.2	20	0.12
1988	5.0	450	2.6
1993	12.0	600	3.5
2003	24.0	3000	19.0

Levent Şahverdi Arşivi

rının çözümüne yetişmeye çalışırken, sektörlerarası ilişkileri geliştirilmiş bir enerji politikası sürdürememiştir.

O açıdan, *enerji politikaları* terimi, ülkemizde, uzun dönemde seçilmiş bir stratejiler demetini içermekten ziyade, bir an önce gerçeklenmesi gereken üretim artışlarının hangi -daha çok *palyatif* (geçici)- yaklaşımlarla sağlanacağına dönük ve acilen uygulanacak bir önlem paketini kapsar görünmektedir.

Şurası hakkaniyetle teslim edilmelidir ki, uzun vadeli bir enerji politikası tasarlamak, bunu inşa etmek, yürürlüğe koymak ve gerçeklemek fevkalâde zordur. İkincisi; Türkiye plan konusunda, 1960'ta nisbeten üst bir düzeyde bilinçlenmiş olarak, *büluğ çağına* ancak ermektedir. Planlı dönemlerle geleceğe yönelmek alanında, o açıdan, ülkemiz gerek planları hazırlayacak, gerek bunları uygulayacak kadrolar itibarıyla, gelişmiş ülkelere oranla yeterince tecrübe kazanmış değildir. Birçok kavrama ilişkin terminoloji daha bürokratik kademelerimizde yerli yerine yeni oturmaktadır. Parasal kaynakların ise, Türk Lirası ya da döviz olarak çok sınırlı kaldığı unutulmamalıdır.

Andığımız koşullar, *rasyonel* enerji yaklaşımlarının gerçeklenememiş olmasına bir özür ya da hoşgörü perdesi oluşturabilmektedir. Ama Türkiye'nin mevcut kaynak imkânlarıyla geldiği noktaya oranla, çok daha ilerilerde bulunması gerektiği de açıktır.

Enerji Sorunlarımız: Bu aşamada şu noktaları kaydetmek gerekir:

İzlenen yaklaşımlar uzantısında ülkemizin enerji (dolayısıyla da ekonomi) tablosunda bir *çarpıklık* oluşmuştur. Petrol genel enerji tüketiminde yarıya, elektrik enerjisi tüketiminde de üçte bire tırmanan paylar işgal etmeye koyulmuştur. Oysa tüketilen (1980 başları itibariyle yaklaşık 20 milyon ton) petrolün ancak % 15'i yerli petrol olup, geri kalanı neredeyse tüm ihracat gelirlerimize malolarak ithal edilmektedir.

Genel enerji tüketimi içerisinde petrolün, yuvarlak % 15'i konutlarda, % 30'u ulaştırmada, diğer % 15'i ise elektrik üretimi amacıyla kullanılmaktadır. Petrolü, yerli enerji kaynaklarımızla -konutlarda linyitle, elektrik üretiminde linyit ve su enerjisiyle, ulaştırmada da karayolu taşımacılığından demiryolu taşımacılığına yük kaydırarak- ikame etmek mümkündür. Nitekim anılan çarpıklık, bıçak kemiğe dayanınca gündeme alınmış ve petrolün, 1970'ler sonlarına doğru, bir ölçüde de olsa konut, ulaştırma ve elektrik sektörlerindeki tüketim tutarları azaltılabilmiştir (Tablo 14).

İlginç diğer bir nokta, elektrik üretimi amacıyla yakılan petrolün, yaklaşık üçte birlik bir kesimi itibariyle *dağınık* bir düzende tüketilmesidir. Nitekim, 1980'ler başları itibariyle, Marmara Bölgesi'nde, motorin yakarak elektrik üreten ve yuvarlak, toplam 26 MWe kurulu gücünde

Tablo: 13

Linyit Sektörel Tüketimi 1970-1993
(milyon ton)

Yıllar	Konut	Sanayi	Ulaştırma	Elektrik Santralları	Diğer	Toplam
1979	4.6	9.6	0.24	5.6	-	14.0
1981	5.6	3.9	0.12	6.4	-	16.0
1983	7.5	8.0	0.11	11.0	-	26.6
1988	16.9	12.8	-	45.8		- 75.5
1993	26.9	24.5	-	73.6	-	. 125.0

Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu.

Tablo: 14

Petrol Sektörel Tüketimi 1979-1993
(milyon ton)

Yıllar	Konut	Sanayi	Ulaştırma	Elektrik Santralları	Diğer	Toplam Net Tüketim
1979	2.2	3.4	4.9	1.5	1.710	13.7
1981	2.0	3.6	4.5	1.9	1.910	14.0
1983	2.5	4.9	4.9	2.3	2.311	16.9
1988	2.6	6.3	5.8	2.0	4.160	20.8
1993	2.7	8.6	6.9	2.0	5.100	25.3

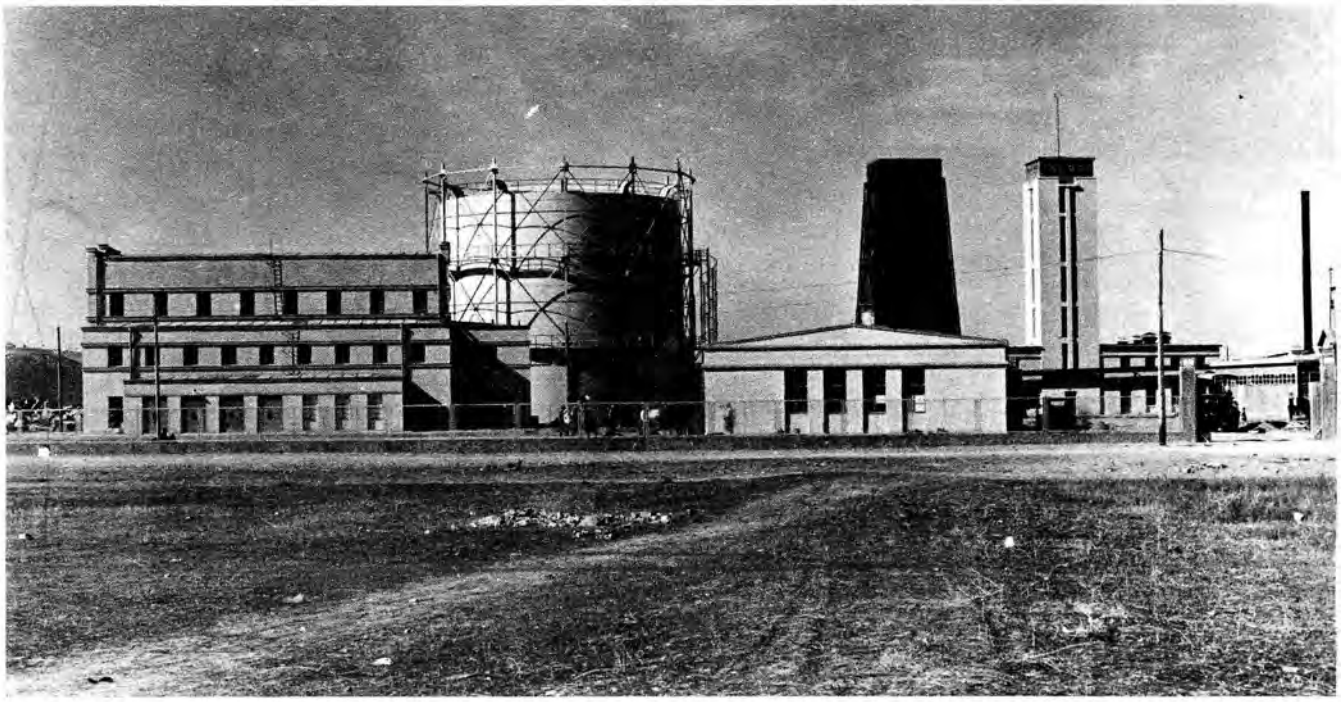
Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu.

Tablo: 15

Türkiye'nin Jeotermal Enerji Üretim Hedefleri 1982-2003

Yıllar	Termik (milyar kilowattsaat)	Elektrik Kurulu Güç (milyon watt)	Elektrik Yıllık Üretim (milyon kilowattsaat)
1982	0.05	20	0.12
1983	0.2	20	0.12
1988	5.0	450	2.6
1993	12.0	600	3.5
2003	24.0	3000	19.0

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİL BİR ENERJİ KAYNAĞI: Elektrik gibi, havagazı da ikincil bir enerji kaynağıdır. Ankara'da, İstanbul'da ve İzmir'de taşkömüründen havagazı üreten fabrikaların yanı sıra, Ankara'da bir de fuel oilden "kraking" yoluyla havagazı üreten fabrika vardır. Taşkömürden havagazı elde eden fabrikaların ürettiği bir başka ikincil enerji kaynağı da kok kömürüdür.

81 ünite mevcuttur. Ege Bölgesi'nde 163 MWe'lik 55 ünite, Akdeniz Bölgesi'nde 30 MWe'lik yine 55 ünite, İç Anadolu Bölgesi'nde 164 MWe'lik 102 ünite, Karadeniz Bölgesi'nde 38 MWe'lik 104 ünite, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 88 MWe'lik 99 ünite, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise 28 MWe'lik 66 ünite. Türkiye genelinde, dolayısıyla, 537 MWe'lik 562 motorin elektrik santralı mevcuttur. Kısaca, herbiri 1 MWe (1000 kilowatt elektrik) gücünde, beş yüz küsur elektrik santralında motorin yakılmaktadır. 1983 itibariyle, yaklaşık 160 milyon dolar demektir bu... Elektrik enerjisini böylesine dağınık bir düzende üretmek, önce *ekonomik olmamaktadır.* Nitekim, beşyüz küsur santralı ayrı ayrı edinip, beşyüz küsur ayrı yere taşıyarak oralarda kurmak gerekmektedir. İkincisi *yakacağı* ayrı ayrı, bu kadar çok yere birden götürmek *ehven değildir.* Nitekim, bu yerlere taşınan motorinin % 5'e varan bir bölümü, taşınma sırasında benzin tankerlerine *gıda* olmak durumundadır. Üçüncüsü, elektrik üretiminde petrol yakmak *rasyonel değildir.* Söz konusu düzen *palyatif* ve kolay bir çözüm olarak kurulmuştur;

Tablo: 16

Elektrik Üretim Santralları

Birincil Kaynak	Santral Sayısı	Kurulu Güç MWe*	Birincil Kaynağın Toplam Kurulu Güçteki Payı (%)
Taşkömürü	18	323	5.1
Linyit	28	1622	25.8
Fuel-Oil	24	1213	19.3
Motorin	562	537	8.5
Hidrolik	169	2559	40.7
Jeotermal	1	15	0.2
Diğer	4	13	0.2
TOPLAM	797	6282	100.0

*MWe: milyon watt elektrik.

Kaynak: V.BYKP-Elektrik Enerjisi ÖİK (Taslak) Raporu.

ama kısa zamanda da köklü yaklaşımlarla giderilmesi gerekmektedir.

Bu noktada, *alışılmamış* veya *yinelenebilir* olarak nitelenen enerji kaynaklarının -yani jeotermal enerji, güneş, rüzgâr, küçük su, hatta biyogaz *yerel* kaynaklarının (söz konusu soruna nisbeten köklü bir çözüm olarak)- küçük (yüz bin kilowatt) boyutlardaki yerli yapım aygıtlarla üretime alınması sözkonusu soruna nisbeten köklü bir çözüm getirebilir.

Yakın geçmişimizde, enerji alanında,

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde en çok tartışılan bir konu da petrol aramaları olmuştur. Türkiye'de kuvvetle muhtemeldir ki, petrol (bol miktarda) vardır. Ancak Türkiye, petrol arama alanında *yeterli* imkânlara sahip olamamıştır. Petrolü aramak üzere yabancı sermaye ve kuruluşlar *davet* olunmuştur. Bu kuruluşlar ülkemizde petrol aramaktan çok, petrol bulundurduğu sanılan topraklarımızı, gelecekteki *spekülatif* amaçlarına dönük olarak bloke etmişlerdir. (Başka bir deyişle, ileride petrol bulundurduğu saptanacağı için kıymetlenecek olan arazilerden, sırf bu nedenle kârlar sağlamayı ummaktadırlar.) TPAO, örneğin 1983'te, toplam 50 milyon dolar dolayında petrol arama yatırımı yapmıştır; ama ülkemizde petrol arama lisansı alan yabancı büyük şirketlerin (SHELL, MOBİL, vb.) tümünün, aynı yıl yaptığı yatırım tutarı 2.5 milyon dolardır. Buna göre, yabancı petrol şirketleri petrol aramamakla kalmamakta; aynı zamanda, TPAO'nun çalışmalarına da engel teşkil etmektedir. Buradan hareketle, *petrol politikasını* eleştirenlerin temel tezleri, petrol sahalarının tümünün devletleştirilmesi olmuştur.

Söz konusu eleştiride hemen tümüyle hemfikir olmamak mümkün görünmemektedir. Yalnız, petrol aramalarında yasal düzenlemenin aksadığı ne kadar kolay savunulabilirse, aramalar için *kaynak* bulunması sorunuyla karşı karşıya bulunulduğu da, o nisbette doğrudur. Her bir petrol kuyusunun açılması 3.5 milyon dolar kadar tutmakta, örneğin, Toros kuşağının tam taranması için 200'den fazla kuyunun açılması; dolayısıyla da 1 milyar dolarlık bir fon gerekeceği öngörülmektedir. Türkiye'nin 1980'ler başlarındaki bütçesi mertebesindedir, bu tutar. O halde, eğer petrol aramaları öncülük taşımaktaysa, dış bir kaynağa ihtiyaç bulunduğu yadsınmayacaktır. Bu kaynak kuramsal olarak, ya borçlanma yoluyla sağlanabilir, ya da petrol sahaları, yabancı şirketlerin işletmesine ihale olunarak... Petrol aramanın "riskli" yatırımlar gerektirmesi dolayısıyla, borçlanma yoluyla petrol arama seçeneğine petrol sahalarını yabancı şirketlerin işletmesine ihale etmek seçeneğine oranla, daha az bir ağırlık atfedilecektir. Öyleyse, yabancı sermaye ya da şirketleri söz konusu soruna bir çözüm olarak davet etmek, sorunun bütününde yanlış görünmemektedir. Ama ortada sere serpe duran bir yanlış da vardır: Yabancı şirketlerin deminki düşüncelerle davetleri uzantısında istenen sonucun elde edilmemiş olması!

Dış borçlanmaya ya da yabancı sermayeye *kategorik* olarak karşı olmak, ya da bunlardan *kategorik* olarak yana olmak *akılcı* görünmemektedir. Önemli olan özvarlıklarımız zenginliğinin verdiği pazarlık gücüyle, *haklarımızla* menfaatlerimizi, kanmayarak, kandırılmayarak üst bir düzeyde güvence altına almaktır. (Öyle alanlar olabilir ki, kuramsal olarak, bunların geliştirilmesi amacıyla yabancı sermayenin davet edilmesi, bu alanların geliştirilmeden bırakılmasına tercih olunmayabilir de!)

Tablo: 17

Termik Santrallarımız

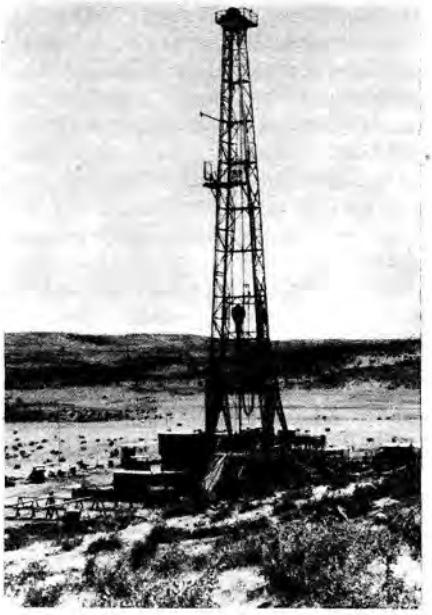
Adı	Ünite Sayısı	Devreye Girdiği Yıl	Toplam Kurulu Gücü (MWe)*	Üretim Ortalama Yeteneği (MWS/yıl)**
Taşkömürü Yakıtlı				
Çatalağzı	6	1948,48,49,55,55,56	129	840
Silahtar	3	1931,49,56	212	1224
Linyit Yakıtlı				
İzmir	5	1928, 49,53,53,56	37.5	195
Soma	2	1957	44	315
Tunçbilek-A	3	1956,56,65	129	797
Seyitömer	2	1973	450	1981
Tunçbilek-B	2	1977,78	300	943
Yatağan	1	1983	210	1260
Elbistan	1	1983	340	1950
Motorin Yakıtlı				
Aliağa	4	1975,75,76,76	120	360
Bornova	2	1972	30	90
Bozcaada	4	1976	0.3	1
Engil (Van)	2	1976,75	16.2	49
Erciş	2	1972,74	1.2	3
Gökçeada	2	1975	0.2	1
Hazar	2	1974	30.0	90
Seydişehir	8	1972,72,72,73,73	120	360
Fuel Oil Yakıtlı				
Hopa	2	1973	50	172
Ambarlı	5	1967,67,70,70,71	630	3774
Aliağa	1	**1983**	**140**	**840**

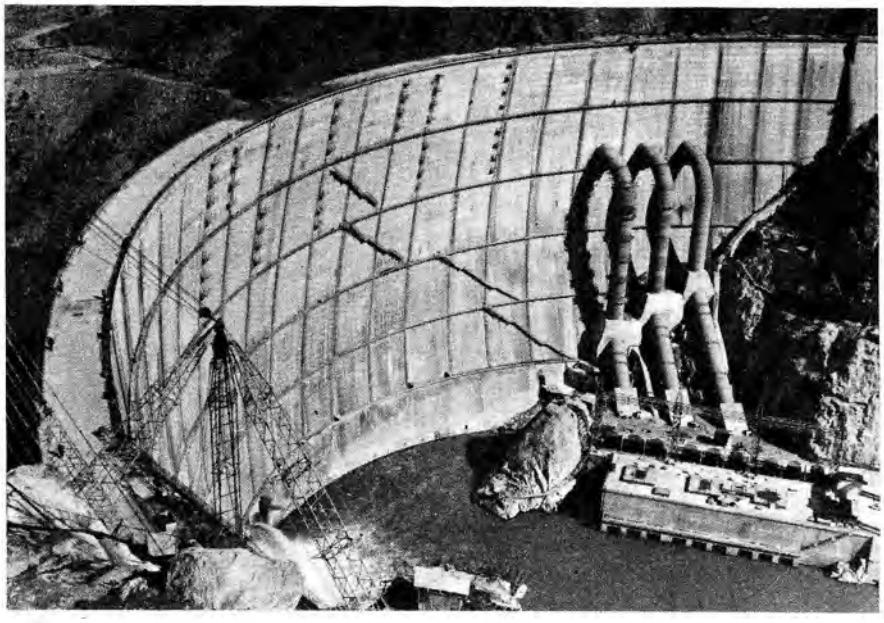
* MWe: megawatt elektrik
** MWS: megawatt x saat
Kaynak: V. BYKP-Elektrik Enerjisi ÖİK Raporu.

Benzer bir noktayla, öteki enerji kaynaklarımızın değerlendirilmesi aşamasında karşılaşıyoruz: Hidropotansiyelimiz ya da kömür kaynaklarımızın istihsali aşamasında yabancı kredi, hatta hâlâ daha bir kısım yabancı bilgi gereksinmekteyiz. Bu noktada dış bağlantıları sağlamamız, mevcut koşullarımız dolayısıyla ne kadar onaylanabilirse.. Hâlâ, örneğin bir baraj ya da termik santral yapımında onca tekrara, tecrübeye ve derse karşın, bağıl, ulusal altyapı hizmetlerini tatminkâr ölçülerde sağlayamamamız da, ciddi bir eksikliktir.

Bu yüzden, bedava yakıtlı hidropo-

Levent Şahverdi Arşivi

ENERJİ POLİTİKASI-ZOR SEÇİMLER: Gökçekaya gibi hidroelektrik santralları mı seçilmelidir, Shell'in Diyarbakır'da gerçekleştirdiği türden petrol aramalarının yabancı şirketlere yaptırılması mı? Yoksa bunların herhangi bir oranda bileşimi mi? Ülke yönetiminin en zor alanlarından biri, tutarlı enerji politikaları oluşturup uygulamaktır. Enerji politikası için verilecek kararların ekonomikten politiğe, jeolojikten tekniğe birçok bileşeni vardır. Ayrıca yüksek maliyetli ve uzun zamanda sonuç verir olmaları da bu kararların önemini artırmaktadır.

tansiyelimiz ya da kömür kaynaklarımızın değerlendirilmesi aşamasında bunları kullanacak bir santrala gerekecek dış kaynaklı parasal ve teknik yardımın, enerji üretim kapasitesi itibariyle eşdeğer bir nükleer santralın kurulması için gerekenden daha az olmadığı belirtilmelidir.

O açıdan, nükleer santrallara *kategorik* olarak karşı olmak, ya da bunlardan -hemen kurulmaları istemiyle- *kategorik* olarak yana olmak yine *akılcı* görünmemektedir. Önemli olan genel konjonktür ve koşullar çerçevesinde *olumlu* sayılabilecek kararları alabilmeye hazır olmaktır; çünkü genel konjonktür ve koşullar, bir yahut öbür yönlü karakterdeki kararları *evrensel* kılacak kadar *durağan* değildir.

Enerji yatırımları toplam yatırımlarımızın dörtte birine varan yerler tutagelmiştir. Onlara dönük rasyonel planlama,

Tablo: 18

Hidroelektrik Santrallarımız

Adı	Ünite Sayısı	Devreye Girdiği Yıl	Toplam Kurulu Gücü (MWe)	Üretim Ortalama Yeteneği (MWS/yıl)
Barajlı Santrallar				
Almus	3	1966	27	79
Demirköprü	3	1960	69	144
Kemer	3	1958	48	101
Sarıyar	2	1956	160	437
Gökçekaya	1	1973	278	691
Hirfanlı	3	1960	96	271
Kesikköprü	2	1967	76	168
Keban	4	1974, 74,74,74	630	5420
Hasan Uğurlu	4	1979,83	500	694
Aslantaş	3	1983	138	569
Göl Santralları				
Hazar I	5	1957,57,57,57,65	20	34
Hazar II	2	1967	10	8
Kovada I	3	1960	8.3	35
Kovada II	2	1964	51.2	227
Tortum	4	1960,60,72,72	26.2	105
Çıldır	3	1975	15.4	28

Kaynak: V. BYKP-Elektrik Enerjisi ÖİK Raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 19

Türkiye Elektrik Enerjisi Üretimindeki Gelişme 1960-1993

(milyar kilowatt × saat)

Yıllar	Termik	Hidrolik	Toplam
1960	1.8	1.0	2.8
1965	2.8	2.2	5.0
1970	5.6	3.0	8.6
1975	9.7	5.9	15.6
1977	12.0	8.6	20.6
1980	11.9	11.3	23.2
1982	14.2	12.9	27.1
1984	22.8	13.5	36.3
1986	34.0	17.0	51.0
1988	39.0	26.0	65.0
1993	**59.6**	**41.7**	**101.3**

Kaynak: Enerji İstatistikleri, O.Apaydın, E.Aybar, G.Şirin ve V. BYKP-EEÖİK Raporu.

Tablo: 20

Türkiye Kurulu Gücündeki Gelişme 1960-1993

(milyon Watt (MW))

Yıllar	Termik	Hidrolik	Toplam
1960	860	412	1272
1965	985	505	1490
1970	1509	725	2234
1975	2407	1780	4187
1977	2855	1873	4728
1980	2988	2131	5119
1982	3688	2941	6629
1984	4791	3869	8660
1986	6674	4875	11549
1988	6930	7284	14214
1993	**11150**	**11259**	**22409**

Kaynak: Enerji İstatistikleri, O.Apaydın, E.Aybar, G.Şirin ve V. BYKP-EEÖİK Raporu.

işte, özetle bu nedenle fevkalâde önemli bulunmaktadır.

Son Söz

Son söz herhalde şu olacaktır: Enerji ithalinin bir almaşığının, enerji üretimi amacıyla kredi ithali olduğunu belirtmiştik. Hemen tüm geri kalmış, ya da gelişmekte olan ülkelerin ortak yazgısı olmaktadır, söz konusu ikilem. Bu yazgıyı kırmanın önemli bir yoluysa, *ulusal çözüm* amacıyla, *ulusal araştırma*dan geçmektedir.

O nedenle enerji ithali sorununun, ulu-

Tablo: 21

Elektrik Enerjisi Sektörel Tüketimi 1979-1993

(milyar kilowatt × saat)

Yıllar	Konut	Sanayi ve Diğer	Ulaştırma	Toplam Tüketim
1979	4.9	14.9	0.18	20.0
1981	5.5	17.0	0.20	22.7
1983	7.1	20.1	0.38	28.0
1988	1.8	34.4	0.78	47.0
1993	20.0	60.0	1.23	81.3

Kaynak: V. BYKP-GEÖİK Raporu.

Tablo: 22

Sisteme Eklenmesi Öngörülen Elektrik Gücü 1983-1993

Yıl	Hidrolik Santral Adet	Hidrolik Santral MWe/yıl	Linyit Santralı Adet	Linyit Santralı MWe/yıl	Diğer Santrallar Adet	Diğer Santrallar MWe/yıl	Eklenecek Toplam Kapasite MWe/yıl
1983	2	388	2	550	2*	155	1093
1984	1	540	1	680	-	-	1220
1985	1	15	4	1180	1**	150	1345
1986	3	165	4	1070	-	-	1335
1987	8	2341	1	200	-	-	2541
1988	7	894	1	100	-	-	994
1989	3	57	1	100	-	-	157
1990	**15**	**609**	-	-	-	-	**609**
1991	4	786	3	1200	-	-	1986
1992	7	1541	2	1020	1***	1000	3561
1993	5	965	2	900	-	-	1865
TOPLAM	56	8301	21	7000	4	1305	16706

Kaynak: V. BYKP- Elektrik Enerjisi ÖİK Raporu.

** 1983'te 15 MWe/yıl gücünde bir jeotermal ve 140 MWe/yıl gücünde bir fuel-oil santralı da devreye girecektir.*
*** 1985'te 150 MWe/yıl gücünde bir taşkömür santralı devreye girecektir.*
**** 1992'te 1000 MWe/yıl gücünde bir nükleer santral devreye girecektir.*

Levent Şahverdi Arşivi

sal kaynakları değerlendirmek üzere gerçekleştirilecek yatırım ithali yanı sıra, uzun dönemde geçerli bir almaşık girdisi, başlangıçta ne kadar külfetli olursa olsun, *ulusal enerji politikasını* belirleyecek ulusal araştırmalardır.

Enerji alanında izlenegelen yaklaşımların incelenmesi, ülkemizde bu alanda yapılmış olanların, mevcut olanaklarla yapılabileceklere oranla düşük bir düzeyde kaldığı kanısını pekiştirmektedir. Bu olgunun bundan böyle kırılması, *ulusal enerji politikalarını* saptamak üzere anılan araştırmaları yüksek çaplı olarak gerçekleyebilecek ulusal *beyin* potansiyelimizin harekete tam geçirilmesine bağlı görünmektedir.

Tüm öteki benzer ülkeler gibi, dünya siyasal, ekonomik, teknik ve teknolojik gelişmelerini iyi kollayan, iyi tartan ve iyi değerlendiren bir Türkiye ile, eline tutuşturulan öğütleri kelimesi kelimesine izleyecek teslimiyetçi bir Türkiye arasında şaşılası farklar olacaktır.

Metnin sonunda verilen kaynaklar, çalışmamız hazırlanırken başvurulan kaynaklardır. Okurun enerji ve ulusal enerji sorunları konularında başvurabileceği kaynakların tam bir listesini sağlamak ise pratikçe olanaksız görünmektedir. Bununla birlikte, bilhassa, "Türkiye 3. Genel Enerji Kongresi, I., II., III. ve IV. Bölümler Bildirileri ve Genel Raportör Raporları, 1978"deki belgelerin ulusal enerji sorunlarımıza, burada sunulandan daha yakın bakmak isteyecek okurlara zengin bir "kaynakça" oluşturabileceğini kaydedelim.

Tablo: 23

İthal Elektriği 1975-1981
(milyon kilowatt × saat)

Yıllar	Bulgaristan	Sovyetler Birliği
1975	96	-
1976	338	-
1977	492	-
1978	621	-
1979	654	391
1980	750	591
1981	971	645

Kaynak: V. BYKP-EEÖİK Raporu.

GERÇEKLEŞTİRİLEBİLİR EN BÜYÜK ENERJİ KAYNAĞI UMUDU: Dünyada petrol ve kömürün hızla tükenmesi, insanlığı yeni enerji kaynakları aramaya yöneltmektedir. Güneş, rüzgâr, jeotermal ve benzeri enerji kaynakları ise çağdaş endüstrinin dev boyutlardaki enerji gereksinimini karşılamaktan çok uzak görünmektedir. Kuramsal olarak kanıtlanan "füzyon (çekirdeksel kaynaşma) enerjisi" de laboratuvar koşullarında gerçekleştirilmekle birlikte ekonomik olmaktan henüz çok uzaktır. Günümüzde en sağlam yol olarak görülen hidroelektrik santrallarının yanı sıra, nükleer santrallar da -radyoaktif sızıntı ve artıkların tehlikelerine karşın- şimdiden belirli bir yaygınlık kazanmıştır. Federal Almanya-Karlsruhe'deki 20 megawattlık nükleer elektrik santralı gibi. Ülkemizde de Akkuyu'da kurulacak olan 1000 megawatt kapasiteli ilk nükleer santralın 1992'de devreye girmesi beklenmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 24

Enerji Sektörüyle İlgili Kuruluşlar

Kuruluş	Kısa Adı	Kuruluş Tarihi	Neyle Yükümlü Olduğu
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı		1964	Aşağıda AEK'e kadar sıralanmış kendisine bağlı kuruluşların çalışmalarını yönlendirip koordine etmek.
Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü	DSİ	1963	Sudan enerji istihsali. Taşkın koruma. Akarsuların ıslahı. Sulama tesisleri yapımı. İçme suyu kanalizasyonu yapımı. Bataklık kurutma.
Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğü	MTAE	1935	Türkiye maden envanterinin çıkartılması. Yeraltı servetinin aranıp bulunması.
Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörlüğü	EİEİ	1935	Müteakip kuruluş olarak anılan TEK'e danışmanlık hizmeti vermek. TEK'in kurulmasıyla, EİEİ görevlerinin önemli bir bölümünü bu kuruma devretmiştir.
Türkiye Elektrik Kurumu	TEK	1970	Su kaynaklarının değerlendirilmesi dışında, elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticaretiyle meşgul olmak.
Petrol İşleri Genel Müdürlüğü		1973	Petrol eylemlerini yönlendirip denetlemek. (Petrol ürünlerinin dahili perakende fiatlarını saptamak. Petrol ürünleri ithal, ihraç, tüketim, ikmal ve stok planlamasını yapıp, bunun gereğini sağlamak. Devlet'in petrol hak ve hisselerini takip, tesbit etmek ve tahakkuk ettirmek, vb.)
Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü	TKİ	1957	Kömür madenlerini aramak ve işletmek. Bunlardan kok, briket,. vb. ikincil ürünleri imal etmek. Kömür tevzi ve satışını yapmak.
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü	TPAO	1954	Petrol aramak ve çıkarmak. Petrol ürünlerinin alımı, satımı ve dağıtımını yapmak.
Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü		1941	Petrol ürünlerini satın almak, depolamak ve satmak.
Nükleer Elektrik Santrallar Kurumu	NELSAK	1983	Nükleer santralların olurluklarını incelemek, bunların yapımını gerçekleştirmek. Bunlara nükleer yakıt sağlamak.
Başbakanlık Atom Enerjisi Kurumu	AEK	1982	Nükleer santralların güvenli yapım ve işletilmesini denetleyip sağlamak.
Etibank		1935	Yer altı servetlerimizin belirlenmesine finans öncülüğü etmek.

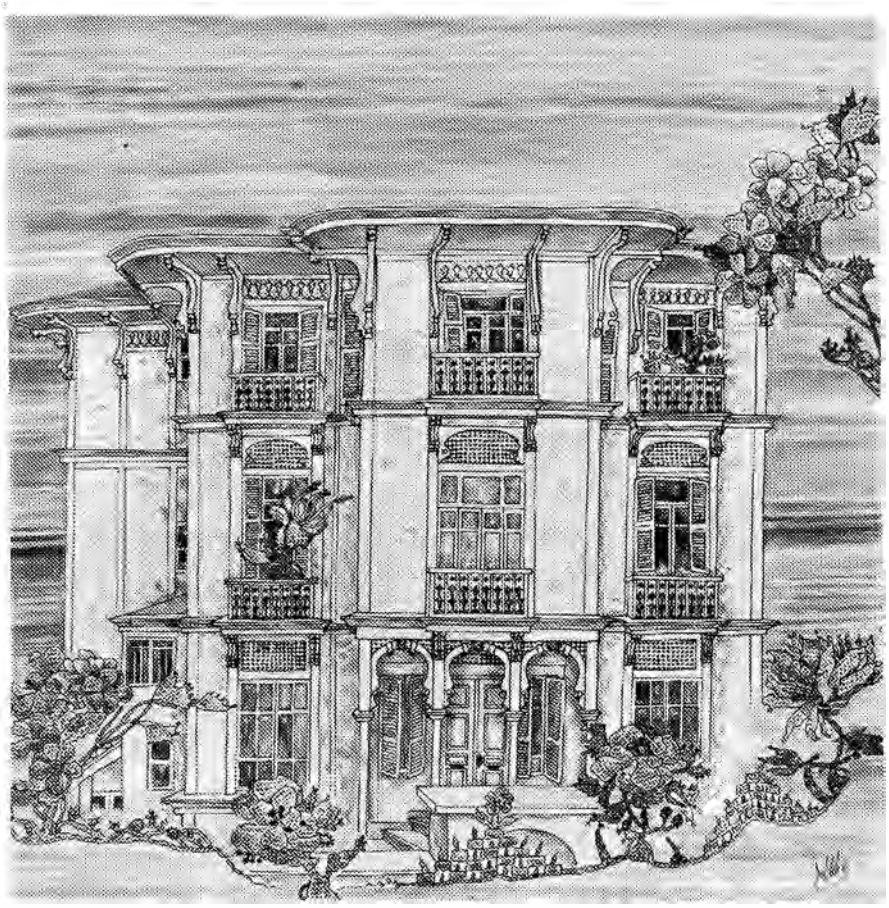
Bu arada, İSO yayını "Ülke Ekonomisinde Enerji Sorunu ve Çözüm Yolları" adlı kaynağa da eğilinebilir ●

KAYNAKÇA

- V. Altın, T. Enginol, *Toryum* "Nükleer Yakıt Çevrimi ve Türkiye Açısından Değeri", *"Çağdaş Fizik"* içinde, Mayıs 1981.
- O. Apaydın, E. Aybar, G. Şirin, *Enerji İstatistikleri,* Türkiye 3. Genel Enerji Kongresi.
- N. Aybers, T: Yarman, E. Özil, U. Ögelman, *Alternative Energy Resources: Study of Rural Application Possibilities in Turkey,* 2. Miami International Conference on Alternative Energy Resources, Aralık 1979, Florida, ABD.
- DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu,* DPT: 1571- ÖİK: 258.
- DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Genel Enerji Özel İhtisas Komisyonu Raporu,* DPT: 1600-ÖİK: 277.
- DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu (Taslak) Raporu,* Kasım 1982.
- DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Genel Enerji Özel İhtisas Komisyonu (Taslak) Raporu,* Kasım 1982.
- DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Küçük Su Kaynakları Özel İhtisas Komisyonu (Taslak) Raporu,* Kasım 1982.
- DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Nükleer Enerji Özel İhtisas Komisyonu (Taslak) Raporu,* Kasım 1982 (yayınlanacak).
- DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Özel İhtisas Komisyonu (Taslak) Raporu,* Kasım 1982.
- İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi, *Ülke Ekonomisinde Enerji Sorunu ve Çözüm Yolları,* Yayın No: 8 Ağustos 1981.
- Y.Önem, "Petrol Arama Modelimiz Değişmeli", *Milliyet,* 30 Kasım 1983.
- S. Öney, B. Tekeş, T. Yarman, *Wind Energy Utilization Possibilities in Turkey,* 2. Miami International Conference on Alternative Energy Sources, Aralık 1979.
- M. Şen, *Enerji Kaynaklarımız ve Enerji Sorunu,* Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Enerji Dairesi Başkanlığı yayını, Ağustos 1978.
- Türkiye 3. Genel Enerji Kongresi, *Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Bölümler Bildirileri ve Genel Raportör Raporları,* 1978.
- T. Yarman, "Dünya Enerji Sorunu Bir Yanıyla Blöf mü?" *Cumhuriyet,* 12 Ekim 1983.
- T. Yarman, "Enerji: Ülkenin Sorunu", *Cumhuriyet,* 20 Mayıs 1981.
- T.Yarman, *Nuclear Energy Decision-Making For Turkey,* İTÜ Nükleer Enerji Bülteni NEE-32, 1981. Bu çalışmanın özeti: "Nuclear Power in Developing Countries, edited by J. Katz, O.S. Marwah, Lesington Books, 1982" içinde.

Levent Şahverdi Arşivi

ESKİ ESERLER

Yurdumuzdaki Eski Eserler ya da Kültür Varlıkları
Cengiz Bektaş

İstanbul'un Eski Eserleri
Çelik Gülersoy

Eski Eserlerin Önemi ve Korunması
Cengiz Bektaş

Çerçeve Yazı

UNESCO'nun İstanbul ve Göreme'deki Eski Eserleri Kurtarma Projesi
Enis Batur

Bu konuda ayrıca *Arkeoloji, Mimarlık, Müzecilik, Süsleme Sanatları, Tarih Çalışmaları, Turizm* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Yurdumuzdaki Eski Eserler ya da Kültür Varlıkları

Cengiz Bektaş

İlgili yasa uyarınca, "tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar..." *kültür varlıkları* sayılmaktadır. Bu genel tanımlama ile nelerin anlatılmak istendiğine kısaca bir göz atmak elbette yararlıdır. Uygarlık beşiği olan yurdumuzda genel bir sayım (envanter) bugüne dek yapılamamıştır. Ayrıca, bilebildiklerimiz de, elbette, günümüze dek yapılabilen araştırma ve kazılara dayanıyor.

Türklerden Önceki Anadolu'nun Kültür Varlıkları

Çayönü: Daha düne dek kitaplarda, örneğin Çayönü üzerine bilgi bulamazdık. Anadolu Uygarlıkları Sergisi dolayısıyla hepimiz öğrendik ki, Diyarbakır'da, Ergani ilçesinin 7 km. güneybatısında, Dicle'nin küçük bir kolu olan Boğazçay'ın kıyısındaki Çayönü Tepesi'nde bugüne dek bulunan en eski köy yerleşmesi (İÖ 7250-6750) vardır. Bunun gibi, yarın olanaklar sağlanıp da nelerin kazılıp, araştırılıp, bulunup, bilgi alanımıza sunulacağı belli değildir.

Çayönü'ndeki düzeltilmiş köy alanı altları havalansın ve belki de depo olarak kullanılsın diye, ızgara taş duvarlar üzerine kaldırılmış kerpiç, kerpiç dolgu ahşap ve ağaç dallarından örgü üzerine sıva yöntemiyle oluşturulmuş, bağımsız, dikdörtgen planlı, anıtsal yapılar, bu aşamadaki bir insan topluluğu için gerçekten olağanüstü bir düzeyi gösteriyor. Bunları becermeyi elbette dünden bugüne öğrenmek de olası değildir ve daha öncesi vardır.

Kısacası, bugünkü bilgilerimizle en eski "eski eserimiz", en eski kültür varlığımız, 9-10 bin yıl öncesinin Anadolu insanının emeğini, sıcaklığını bize ulaştıran Çayönü Tepesi kalıntılarıdır. Prof. Çambel-Braidwood buluntuları,öğütme taşından, çakmak taşlarıyla yapılmış ilk ocaklardan yassı baltalara, iğnelere, biz' lere; kilden yapı modelinden insan yüzü kabartmalı mimari parçaya dek her şey, insanın çevresini yaşanabilir kılma çabasının değeri saptanamaz kanıtlarıdır.

Çatal Höyük: Yakındoğu, Anadolu ve Ege dünyasının en büyük gelişmiş Neolitik merkezine Çatal Höyük'te raslıyoruz. İsa'dan 6500-5750 yıl öncesine varan Neolitik Çatal Höyük yerleşmesinde, topluca tasarlanmamış, herbiri ayrı ayrı yapılmış, bir ana oda ile ona bitişik bir ambar odasından oluşan evler vardır. Bu evler bir avlu çevresinde toplanmıştır. Konumları, dışa karşı, yırtıcı hayvanlara karşı korunmayı amaçlıyordu. Evlere tepelerindeki bir delikten ahşap merdivenle giriliyordu. Bu evlerin çevreledikleri alanın ortasında daha büyükçe bir oylum da dinsel gereksinimler için kullanılıyordu. Odalar kırmızı boyalıydı. Çatal Höyüklüler çanak çömlek yapıyorlardı. Ama tahta kaplar, sepetler de yapıyorlardı. Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde sergilenmiş Çatal Höyük buluntuları da çok önemli bir düzeyi kanıtlar. Bunlar arasında 14 cm. boyutun-

BOYA BEZEMELİ KÜP: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki pişmiş topraktan küpün yüksekliği 51, karın çapı 50 cm'dir. Canhasan'da bulunan bu antik eser, Orta Kalkolitik Çağ'a, İÖ 5. binin ilk yarısına aittir. Devetüyü hamurlu, aynı renk astar üzerine karın altına kadar devam eden kahverengi boya bezemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

MERMER İDOL: Kayseri Müzesi'ndeki mermer idol, Kültepe'de bulunmuştur. İlk Tunç Çağı'na (İÖ 3. binin sonu - 2. binin başı) aittir. Kazıma tekniğinde bantlar halindeki zikzak ve dal bezekleri kurs gövdede çapraz hatlar oluşturmaktadır; çaprazların içi, ortası çukur noktacıklı dairelerle bezelidir. Ana tanrıçayı simgelediği sanılmaktadır.

daki oturmuş Ana Tanrıça heykelciği başlıbaşına bir kültür varsıllığıdır.

İÖ 3000 Öncesindeki Diğer Bazı Yerleşmeler: Daha sonra, Mersin ve Burdur yakınında Hacılar'daki yerleşmelerde (İÖ 5700-5500) örnekleri Anadolu'da bugün bile bulunan ağaç ayaklarla desteklenmiş kerpiç duvar ve düz toprak damlı yapım yönteminin en gelişmiş biçimiyle karşılaşıyoruz.

Neolitik kültür örnekleri Antalya bölgesinden Kuzey Mezopotamya'ya uzanan bir kuşak içinde yaygındır.

İÖ 5000 çevresindeki Can Hasan, Beyce Sultan yerleşmelerinde, Hacılar'ın 5000 çevresindeki Kalkolitik, Mersin'in 4300 dolaylarındaki Geç Kalkolitik dönemlerinde hisarlar bulunmuştur. Anadolu'da İÖ 4000'de ve 3000'in başlangıcında birbirlerinden ayrı oluştukları sanılan dört önemli uygarlık yöresi vardır:

1. Yortan, Troya, Thermi (Midilli adasında) yerleşmeleriyle Kuzeybatı Anadolu-Ege yöresi,
2. Mersin, Sakçaközü, Tell Halaf yerleşmeleriyle Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya çevresi,
3. Alişar, Alacahöyük yöresi,
4. Beyce Sultan'ın çevresi ya da Güneybatı Anadolu çevresi.

Beyce Sultan'da İÖ 5000'den Trakların Anadolu'yu istila etmelerine dek aşağıı yukarı 40 yerleşme katı vardır. Özellikle Kalkolitik çağ (İÖ 3000) için en tipik yerleşmelerden biri Beyce Sultan'dır. Burada, ortasında dört direk, bunlar arasında ocak, gene bu direklerin tuttuğu çatıda ve ortalarında bir delik bulunan Megaron ev tipinin erken örneğini buluyoruz. Direkli avlular çevresinde, işlevlerine göre sıralanmış odalarla büyük düzenler gerçekleştirildiğini görüyoruz. Tek renkli ve üzerleri çizgisel desenli keramik de, Kalkolitik çağdan kalma kültür varlıklarımızdandır. 3000'in son yarısında (İÖ 2500'den sonra) Anadolu'da Hatti uygarlığı egemendir. Anadolu kökenli bu uygarlığın dili de, bugün bilebildiğimiz Yakındoğu dillerinin hiçbirine benzememektedir. Bu dönemin Kültepe höyüğünde Batı Anadolu megaronlarına benzer bir kalıntı bulunmuştur. Bir tapınak olabileceği düşünülen bir yapının (İÖ 2100) çatısı da 4 ağaç direkle tutturulmuştur.

Bu direklerin ortasında yerde bir ocak (herhalde tepede de delik) vardır. Bu ana odaya yan odalar eklenmiştir. Ana oda bir avluya açılmaktadır.

Geç Tunç Çağı ve Hititler: Anadolu'nun İÖ 2000-1000 yılları arasındaki dönemine *Geç Tunç Çağı* diyoruz. Bu çağın belirleyici kültürü, Hitit Kültürüdür. Ancak Hitit Kültürü, Hitit genel adı altında çok değişik toplumların ürünlerinin toplamıdır. Artık üretimin sayılandırılması, önce rakamları sonra yazıyı ortaya koydu. Hatti döneminin kent devletleri arasında artan ticaretin, değişen varlık dengelerinin sonucunda büyük krallıklar doğdu. Hititler işte böyle bir büyük krallığın, daha doğrusu imparatorluğun kurucusuydular.

Hitit Mimarlığının en önemli yapıları olarak anıtsal kapıları, Mezepotamya etkisindeki kent duvarlarıyla örneğin Boğazköy'deki tapınakları düşünebiliriz. Tapınaklar, bir dörtgen avlu çevresinde dizilmiş odalardan oluşurdu.

Odalara, öndekinden geçilen ard odalar eklenmektedir. Avluya giriş kapısı dışında da bir simetri tasası yoktur. Boyutları 160 × 135 m.'ye dek ulaşabilmektedir.

Bugün Orta Anadolu'da yapılagelmekte olan ev yapısının o çağdaki ev yapısından hemen hemen ayrımı yoktur.

Bu dönemlerden buluntular yöre müzeleri dışında (Boğazköy, Malatya, Elazığ, Gaziantep vb.) toplu olarak Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmiştir.

Troya: Troya'da Erken Tunç Çağı (İÖ 3000-2000) katlarından (1.-4. yerleşmeler) ikincisinin kimilerine göre İlyada'da Homeros'un anlattığı kent olduğu sanılıyor. Çevresi kalın taş duvarlarla korunmuştur. Burada kent kapıları ve megaron tipi (bir yanı açık bir giriş bölümü ile daha önce sözünü ettiğim ortası dört direkli ana oda) evler tipik yapılardır. Yapım yöntemi, bugün de karşılaşılabildiği gibi, temeller taş, duvarların üst yanı ahşap hatıllı kerpiçtir. Kırma çatılı örtüleri ilkeldir. Ancak bu ilkel yöntemle büyük yapılar (33 m. × 11 m.) yapılabilmiştir.

Arkeolog Blegen'e göre Homeros'un anlattığı Troya, altıncı kat yerleşmenin Troya'sıdır. Kentin İÖ 1240'ta bugünkü Yunanistan'dan gelen Akalıların eline geçtiği sanılıyor. Bu savaşta, Anadolu'nun her yerinden buraya koşanlar onu korumaya çalıştılar. Buradaki yenilgiyle Anadolu'nun bilmem kaçıncı istilasından biri başlamış oldu. Bütün bu türlü olaylarda olduğu gibi, gelenlerin ne getirdikleri, geldikleri yerde ne buldukları hep tartışılacaktır. Anadolu'nun Tunç Çağı aşağı yukarı bu olayla kapatılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

GÜREŞÇİ VE ÇALGICI KABARTMALI BLOK: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 34 × 87 × 16 cm boyutundaki blok, Xanthos (Kınık) kazısında elde edilmiştir. İÖ 6. yüzyılın son çeyreğine aittir. Lykya bölgesine özgü kabartmalı mezar anıtlarından birine ait olan bu parçada yer alan sahneler, cenaze törenleriyle ilgilidir.

Geç Hitit Çağı ve Urartu Uygarlığı: Trakya'dan gelenler, Hitit İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdılar. Böylece Geç Hitit Çağı (İÖ 1200 - İÖ 700) başladı. Bu dönemde mimarlık özellikleri, temelde bir önceki çağdaki gibidir. Ancak, Doğu Anadolu Van bölgesinde Urartu Uygarlığı (İÖ 900-600) ortaya çıkar. Anadolu'ya Mezopotamya'dan çok daha önceleri girmiş olan Hurrilerle dil ilişkileri olan Urartuların üstün metal işçiliği iyi biliniyor ama, mimarlıkları üzerine kesin bilgiler henüz edinilmiş değildir. İlginç su yolları ve Van yöresindeki ahşap hatıllarla kerpiçten yapılmış, bugüne dek gelebilmiş Toprakkale önemlidir.

Frikya: Anadolu'da İÖ 8. yüzyıldan başlayarak Frikya (İÖ 725 - İÖ 675) gündeme gelir. Süslemeli yüzeyleri ile kaya anıtları ve Gordiyum'daki önemli yerleşme, İÖ 7. yüzyıldaki Frik mimarlığından kalabilenlerdir. Gordium'da da megaron tipi yapılar ve Frikya'ya özgü tümülüs mezarlar vardır. Kalın ağaç gövdeleri üst üste alıştırılarak yapılan duvarlarla, dörtgen bir mezar odası, moloz taş ve dayanak duvarları ile çevrelenip toprakla örtülürdü. Bunlardan Midas'ın olduğu sanılan en büyüğüne (Polatlı yakınındaki Gordium'da) girilebilmektedir. Kuşkusuz bu dönemin en önemli yapıtı, bize pek çok ipucu da veren Eskişehir Yazılıkaya'daki Midas Anıtı'dır.

Lidya: Bundan sonra Lidya (İÖ 680 - İÖ 546) üzerine bilgilerimiz gene çok kısıtlıdır. Tümülüsler burada da çoktur. Bir de yuvarlak planlı, subasmanları taş kaplı mezarlar Etrüsk mezarlarıyla büyük benzerlik gösterirler, Bu, Etrüsklerin Anadolu'dan göç ettiklerinin kanıtlarından biri olarak görülmektedir.

Karya ve Likya: Karya ile Likya yörelerinin dilleri bugün de çözülmüş değildir. Muğla ili ile Teke yarımadasını kaplayan bu iki yörenin kentleri üzerine daha sonraki çağların kentleri yerleşmiştir. Çok sonraki dönemlerden oldukları sanılan birçok kentte, son çağlardaki buluntular, dil ve ad araştırmaları, bu kentleri çok daha eski dönemlere bağlamaktadır. Karya denince aklımıza ilk gelen, kuşkusuz, başkenti Halikarnassos'daki *Mozole*'dir (İÖ 350).

Tarihi İÖ 3000'e dek götürülebilen Likya, Anadolu'nun en ilginç bölgelerinden biridir. Grek istilasına sonuna dek karşı koymuş olan bu bölge kültür etkilerine karşı da sonuna dek direnebilmiştir. Likya'dan bize kalan en önemli miras, mezarlardır. Ters tekne biçimli mezarlarında ve kayalara oyulmuş mezarlarında bu denizci ülkenin heykelcileri, ahşap çatkı yöntemini yinelemişlerdir. Örneğin Pınara'da bir mimarın olduğu sanılan mezardaki kabartmalar, o çağın kenti, yapıları üzerine bilgi vermektedir. Asıl ilginç olan, bu ahşap çatkı yönteminin bugün de ayrıntısına dek tıpatıp sürdürülmesidir. Bugünkü zahire ambarları, yapım yöntemi ve ayrıntısıyla o çağın yönteminin kesintisiz süregeldiğini hiç kuşku bırakmamacasına kanıtlarlar. Likya'dan en önemli kalıntılar Ksantos, Pınara, Tlos, Myra, Lymira'da bulunmaktadır. Likya üzerine yeterli araştırma henüz yapılmamıştır. Anadolu'nun pek çok yeri gibi buranın da neler sakladığını bilmemekteyiz.

Grek İstilası ve Yeni Kültür Sentezi: İÖ 12. yüzyıldan başlayarak Batı Anadolu kıyılarında gelişen Grek istilası sonucu önce kıyı kentlerinde, Anadolu tabanı üzerinde yeni bir uygarlık oluşur. İyonya'nın kent devletleri Lidya, Karya, Likya ile ortak yaşama geçmişler; bütün Anadolu geçmişinin kültür kalıtı tabanı üzerinde yeni bir sentez oluşturmuşlardır. Bu kentlerde gerek kent planlaması, gerek mimarlık açısından Anadolu geleneği başka yörelerden ayrılan özellikler göstermeye başlamıştır. Kentlerin bugün bile ilgi ile incelenmesi gereken düzenli kanalizasyonları, Milet'li Hipodamus'un buluşu olan yeni kent dokusu (birbirini belirli aralıklarla dik kesen yolların oluşturduğu örgü) vardır. Bu dönemden kalmış yapılara baktığımız zaman, mimarlığın konusu olabilmiş yapıların neredeyse tümünün kamu yararına yapılar olduğunu görürüz: Tapınaklar, agoralar, tiyatrolar, şehir meclisleri, odeonlar, stadyumlar gibi... Mimarlıkta temel, insan ölçüsüdür.

Kent yaşamı, toplumsal ilişkilere göre düzenlenmiştir. Son yıllara dek bütün yapıların, bütün bu uygarlığın kaynağı olarak yalnızca Yunanistan görülmekteydi. Oysa gelenlerin oradan buraya taşıdıklarıyla, Anadolu'da eski kültürlerin çağ

Levent Şahverdi Arşivi

içindeki sentezi, yeni gereksinimlere göre yeni yapılar da doğuruyordu: Stoa (direkli revak) gibi... Daha sonra, örneği Yunanistan'da hiç olmayan Didim Tapınağı gibi... Ancak bunlardan ve belki de her şeyden önemlisi, yukarıda da değinildiği gibi, yaratılan kent yaşamı, kent dokularıdır.

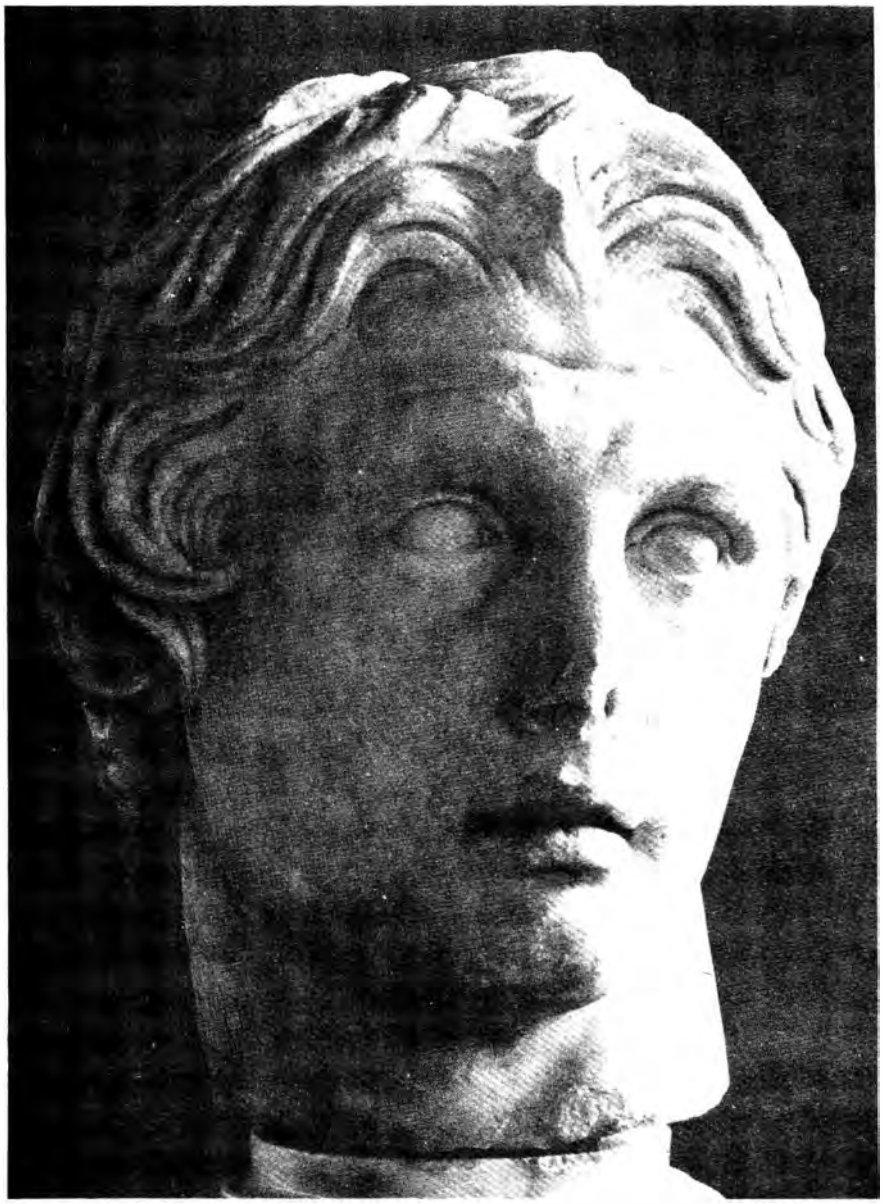
O dönemin yapılarını kolon kiriş biçimlerine göre sınıflandırmak Batılı araştırmacıların, bilginlerin geleneğidir. Şimdilik, anlaşmayı zorlaştırmamak için biz de bu sınıflandırmayı sürdürmekteyiz. Ağırlığını kamu yapılarının oluşturduğu bu mimarlığın yapıtları, planları ve kesintileriyle yeniden araştırıldıkça bize yeni sınıflandırmalar getirebilecektir. Bu sınıflandırmalar herhalde biçime göre değil, planlarına, işlev özelliklerine göre yapılacaktır. Batı geleneğinde, o çağın mimarlığı, taşıyıcı iki asal öge olan kolon ve kirişin biçimlerine göre üç üsluba ayrılmaktadır. Yunanistan'dan Dorlardan gelen Dorik kolon tabana doğrudan oturur, kesiti çokgendir; başlığı çeyrek daireye yakın kesitli bir yastıktır. Anadolu'da yaratılan daha ince işli (kimilerine göre daha kadınsı) üslup İyon üslubudur. İyon kolonunun gövdesi kanal oyukludur, başlığı kendi üzerine kıvrılan yaprak (volüt) biçimlidir. Gene Anadolu'da yaratılan bir de Korent biçemi vardır. Bu da Akantus yaprağından esinlenilerek biçimlendirilmiştir. Roma çağında İyon'la Korent'in karışımından "kompozit" başlık elde edilir.

Helenistik Çağ: İskender'in İÖ 334'te Çanakkale'yi geçmesi olayı Anadolu'da yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilir. Bu çağa "Helenistik Çağ" diyoruz. Batıda Bergama Krallığının (İÖ 262-133), doğuda Selevkoslar Devletinin (İÖ 312-65) başlıca egemen güçler olduğu bu dönemde en önemli merkezler Bergama, Hatay'da Antiocheia (Antakya) ve bütün antik çağda olduğu gibi Efes idi. İÖ 30 yılına dek geçer sayılan bu dönemde İyon mimarlık özellikleri sürmektedir.

Bu dönemin heykel sanatına en iyi örnekler İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Satrap Lahdi, Ağlayan Kadınlar Lahdi, Likya Lahdi (İÖ 519), İskender Lahdi (İÖ 4. yüzyıl sonu) gibi lahitlerin üzerindeki yüksek kabartma heykellerdir. Müzemizdeki, İÖ 6. ve İÖ 4. yüzyıllar arasından keramik parçalar, büyük bir teknik üstünlüğün ve üzerlerindeki güçlü resim sanatının kanıtlarıdır. Özellikle İyonya keramiği, renkleri ve anlatımcı biçemiyle, canlılığıyla hemen belirlenir.

Anadolu'daki iki yüzyıllık Pers egemenliği çağından kalma önemli bir yapı bilmiyoruz. Ancak kimi mezar stellerinde, Anadolu'da Greko-Pers olarak adlandırılan bir sanatın etkileri görülür. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde örnekleri bulunan bu stellerde genelde Grek geleneği sürmektedir; ne var ki üzerlerindeki kabartmalarda Doğu konuları ve motifleri vardır, yazıları da Arami dilindedir.

İÖ 352'de ölen Karia Satrapı (valisi) Mausolos için yapılan anıt-mezar (Mausoleum) üzerindeki frizlerde yer alan kabartmalar, bu dönemin en değerli yapıtlarıdır. Bu frizlerden bir parça Bodrum

BÜYÜK İSKENDER BAŞI: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 41 cm. yüksekliğindeki bu mermer büst, Aşağı Agora kazısında elde edilmiştir ve İÖ 2. yüzyılın ilk yarısına aittir. Pergamon heykeltraşlık okulunun bütün özelliklerini taşımakta ve üslubu Bergama Zeus Sunağı'nın üzerindeki yüksek kabartma başlardan bazılarına çok benzemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kalesi içindeki müzededir. (Bilindiği gibi kimi parçalar Londra'daki British Museum'a kaçırılmıştır.)

Efes'teki Artemision, Didim'deki Apollon (İÖ 300-200), Bergama'daki Athena tapınakları bu dönemin görkemli yapılarıdır. Bu dönemin daha sonraki bölümünde Mimar Hermogenes'in daha duygusal, daha abartılı oranlı yapıları vardır. Onun yalancı-Dipteros tapınak türünün yaratıcısı olduğu da sanılmaktadır.

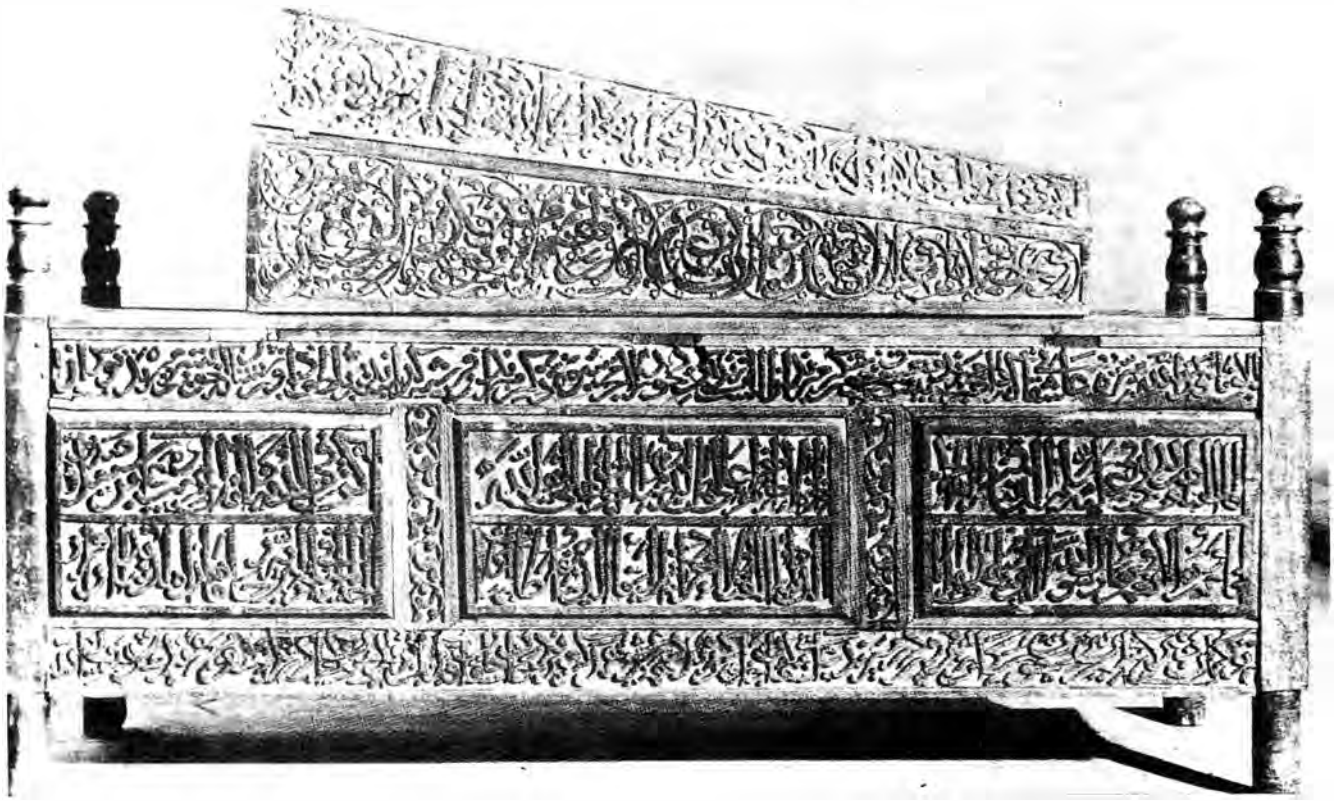
Bergama'daki ünlü Zeus Sunağı (şimdi Doğu Berlin'deki Bergama Müzesi'nde), Milet ve Priene Yaşlılar Meclisi (Bouleterion) yapıları, gymnazyumlar bu dönemin en önemli belgeleridir. Prien'deki, döneminin en gelişmiş örneği olan tiyatro, oranlarıyla unutulmayacak güzelliktedir. Stao'larla anıtsal merdivenler de özellikle bu çağda görülür.

Roma Egemenliği: Roma'nın Anadolu'da siyasal egemenliği yeni bir dönemi açar. Bu çağ, mimarlık açısından öncekine göre çok büyük açıklıklar, strüktürler demektir. Çünkü Roma, kiriş yerine kemeri, tek eğimli ya da kırma çatı örtüleri yerine tonozu ve kubbeyi getirmiştir. Stoa'nın işlevce ve kompozisyon olarak gelişmesi denebilecek bazilika, bu dönemin yapısıdır. Dikdörtgen planlı bazilika'nın ortasında durulduğunda, iki yanlar stoa biçimindedir. Üstü örtülü ortadaki ana alan (orta sahın) daha da yükseltilerek yanlardan (yan bölümlerin üzerinden) ışık girmesi sağlanmıştır. Bazilikalar ticari amaçlı yapılardır. Yargılama işlemi de burada yapılabilirdi. İlk Hıristiyanların buluşma, toplanma yerleri buralardı. Anadolu'daki büyük boyutlu bir bazilika örneği, sonradan kiliseye döndürülen, Efes'teki Museion'dur.

Roma çağında tiyatro, Helenistik çağdaki gibi, ya da ondan önceki çağdaki gibi toprağa bağlı kalmamıştır. (Tiyatrolar eski çağlarda bir ibadet yeridir. Sonraki çağlarda işlevleri bugünkü sözcük anlamına yaklaşmıştır.) Toprağa bağlılıkla bir yamaca kurulmak zorunluluğundan kurtulup, Side örneğinde görüldüğü gibi, düz alanlara da yapılan anıtsal büyük konstrüksiyonlar bu dönemin işleridir. Sahne yapıları iyice gelişmiş; oyun, eski çağdaki gibi orkestra'da değil, sahne yapısında sergilenir olmuştur. Sahne iki katlı, yontularla süslü büyük bir yapıdır artık. En güzel örneklerden biri, Perge tiyatrosudur. Bu çağdan sayısız tiyatro Anadolu'yu süslemektedir.

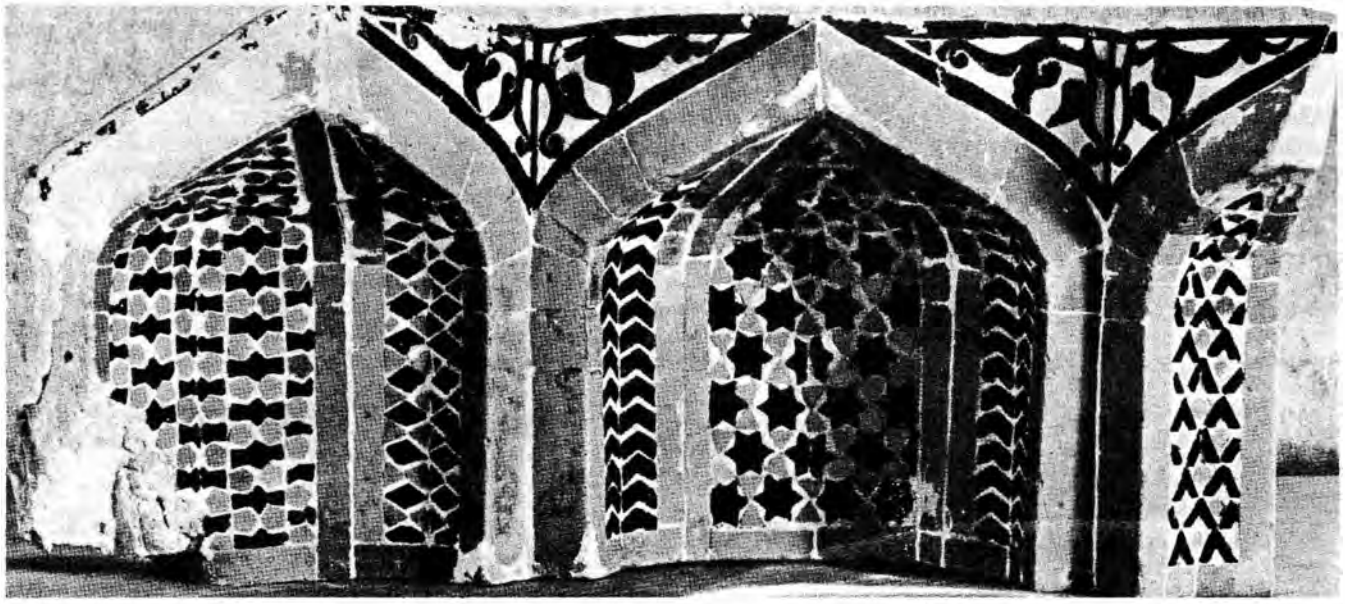
Stadyum yapısı olarak Anadolu'da çok önemli örnekler vardır. Bunlardan birincisi 40 bin kişiyi içine alabilecek, günümüze dek korunmuş biçimde kalabilmiş Afrodisias stadyumudur (59 × 262 m.) Öteki stadyum Perge'dedir. Laodikya'daki stadyum, boyutları ve yerleşmedeki ustalığı ile gerçekten ilginçtir.

Roma döneminin en önemli yapı türlerinden biri de hamamdır. Bunlar, Osmanlı döneminin çok gelişmiş hamamlarının temelidir. Ilıklık (tepidarium), sıcaklık (caldarium) soğukluk (frigidarium) gibi ana bölümlerden oluşan hamam yapılarından Anadolu'daki en önemli örnekler, Efes ve Afrodisias'takilerdir.

SANDUKA: 1268/69 tarihli sanduka, Akşehir'deki Mahmud Hayrani Türbesinden Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne getirilmiştir. Cevizden yapılmış olup bütün yüzeyi oyma tekniğinde yazı ve süslemelerle kaplıdır. İki uzun yüzünde, üst ve alt kısımlarda sülüs hatla Mevlâna Divanı'ndan alınmış beyitler yer alır.

Levent Şahverdi Arşivi

MİHRAP ÇİNİLERİ: Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan 25 × 40 cm. boyutundaki çiniler 13. yüzyıl sonu - 14. yüzyıl başı Konya Selçuklu eseridir. Mozaik tekniğindedir. Firuze ve siyah renkli çinilerin altıgen yıldız, üçgen, baklava, beşgen şekillerde küçük parçalar halinde kesilerek alçı zemine yerleştirilmesi (kakılması) ile süsleme elde edilmiştir.

Adıyaman'da Nemrut Dağı üzerindeki Kommagene Kralı I. Antiochus'un anıt mezarı da (İÖ 1. yüzyıl) ilginç bir Doğu-Batı sentezidir.

Helenistik çağda özellikle Bergama en önemli heykel okuludur. En ünlü ürünü de Bergama'daki Zeus Tapınağı'nın kaidesini çevreleyen iki buçuk metre yüksekliğindeki frizidir. Tanrılarla devlerin savaşını anlatan bu frizdeki yüksek kabartmalar insan vücudunun tüm kıvraklığını, enerjisini, devinimini verebilen, yontu sanatının gerçekten en üst düzeyde yapıtlarıdır. Yurdumuzdan sökülüp kaçırılarak bugün Berlin'in doğu bölümünde kalan bir müzede yeniden kurulan Zeus Tapınağı, yurduna döneceği gerçek kültür dönemlerini beklemektedir. Ünlü Laokoon, Melos Venüsü, Samotrak Zaferi gibi gene yurt dışına kaçırılmış yontularla İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki İskender Başı, bu dönemin yapıtlarıdır.

Zafer takları ve anıtsal kent kapıları da bu dönemde görülen yapılardır. Perge kenti kapısı, Antalya'daki Hadrian kapısı gibi pek çok örneği vardır.

Gymnasium yapıları, eski çağların alışkanlıklarını sürdürür. Bundan başka Bergama'daki gibi kutsal alan (temenos) ve sağlık kompleksleri (asklepion) çok önemli boyutlarda gerçekleştirilmiştir. Asklepion, tiyatrosu ya da odeon'u, çeşmeleri, yeraltı yollarıyla, en önemlisi hastalıkları müzikle iyileştirme yöntemleriyle çok ilginç bir kuruluştur.

Roma çağında Anadolu kentlerinde büyük gelişme olmuştur. Bergama, Sard, Efes, Milet, Priene, Afrodisias, Magnesia (Menderes kıyısında) Hierapdis, Perge, Aspendos, Side gibi kentlerimizde ayakta kalabilmiş en önemli yapılar bu dönemdendir. Bütün bu kentlerin en parlak çağları İS 1.-2. yüzyıl dolaylarıdır.

Anadolu'nun Hıristiyanlaşması ve Bizans Eserleri: Bundan sonra Anadolu'nun Hıristiyanlaşma dönemi gelmektedir. Bu dönem Justinyen (İS 527-565) ile ilk aşamasına ulaşır. Kendine özgü bir biçemi oluşturur ve 8. yüzyıl başına dek sürer.

Gerçekte Hıristiyanlaşma dönemi, arkeologların saptadıklarınca, Anadolu'nun geçirdiği en büyük yıkım dönemidir. Pek çok antik çağ yapısı yıkılmış, taşları yeni yapılarda kullanılmış; çok-tanrılılığın yontuları yok edilmiş, kimileri kireç ya da dolgu olmuştur. Roma çağından kalan bazilika planı, daha sonra Avrupa'da ortak kilise şemasına dönüşmüştür. En güzel örneklerinden biri İstanbul'da (İmrahor'da) son çağlara dek İmrahor Camii olarak kullanılan Yohannes Studios Kilisesi'dir (463).

Bazilika planında orta sahının bir kubbe ile örtülmesi isteği, merkezsel plana doğru ilginç bir gelişmeyi ortaya koyar. Bu eğilimin Bizans dönemi içindeki en gelişmiş örneği Ayasofya'dır (İS 532-537). Aslında bu eğilim, bir başka yapı tipi olan, Roma döneminin merkezsel planlı vaftizhane ya da din şehidi mezarı (martiriyon) yapılarından kaynaklanmaktadır. Bunlardan bir erken örnek, Hierapolis'te (Pamukkale) Aziz Filip adına yapılan (5. yüzyıl başı) sekizgen (oktagon) yapıdır. En önemli örnek de İstanbul'daki Küçük Ayasofya denilen Sergios ve Bakkos Kilisesi'dir (İS 525). Çevresi iki katlı galeri olan bu yapının ortası merkezsel bir kubbe ile örtülüdür. Bu merkezsel kubbenin iç oyluma verdiği yeni anlamı bazilika planı üzerinde deneyen ilk örneklerden biri, Alahan Manastırı'dır. Ancak, Ayasofya ile başarılan boyutlar, o güne dek raslanılmamış boyutlardır. Aydınlı Anthemios ile Miletli İzidor'un başardıkları 31 metre çapındaki kubbe, yerden 40 metre yükseğe oturmaktadır. Ve bu, insanlık tarihinin o güne dek en büyük girişimidir. Ayasofya ancak Anadolu'da ulaşılabilecek bir sentezdir. Çağının tüm teknolojisini, işçiliğini, ustalığını içerir.

Bu çağın konutu, bir orta avlu çevresinde çözümlenmiştir. Bu avlu, ortasındaki suyu ile iklimlendirmede çok önemli

Levent Şahverdi Arşivi

bir görev üstlenir. Çevresi revaklı (peristil) türleri de vardır.

Afrodisias, Roma döneminin en önemli heykel okuludur. Bugün bütün Türkiye müzelerinde, özellikle Afrodisias'daki müzede çok varsıl koleksiyonlar sergilenmektedir. Buradaki yapıtlardan örneğin bir Zoilos kabartması unutulmayacak güzellikte kültür varlıklarımızdandır. Dönemin yer mozaiklerinde antik çağ resminin gelenekleri bir bakıma sürmektedir. Bu dönemin son yıllarından (İS 2.-4. yüzyıllar) en güzel örnekler Antakya Mozaik Müzesi'ndedir.

İS 726-843 arası ikon-kıran dönem üzerine bilgilerimiz yeterli değildir. Daha sonraki ikon-sevenler döneminde kare içine yerleşen haç planlı kilise, en çok kullanılan çözüm olmuştur. Ortadaki kubbe ve onu dört yandan destekleyen dört tonoz bir haç oluştururlar.

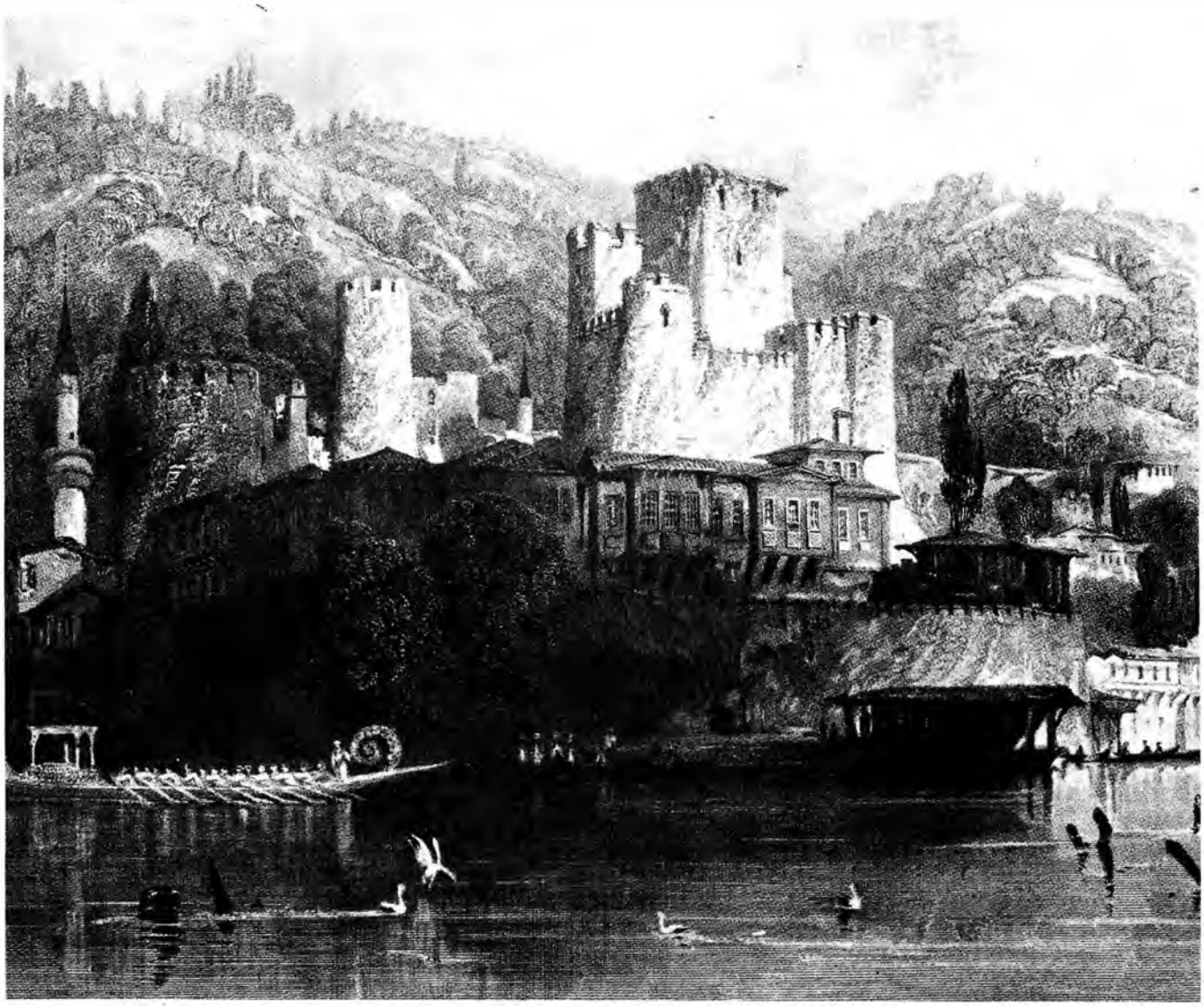
İstanbul'daki Bodrum (Miraleion) (10. yüzyıl),Fenari İsa Camileri bu çözümün örneklerindendir. Göreme'de kayalara oyulmuş kiliseler de bu çağı örneklerler.

Bu dönem Bizans yapıları geçmiş çözümlere yeni bir şey getirmez. Ancak Kariye Camii içindeki 14. yüzyıl mozaikleri, döneminin mimarlığını da aşmış, bugün için de en değerli kültür varlıklarımızdandır.

Ermeni Eserleri: Anadolu'nun bu döneminde unutulmaması gereken bir yön de, Ermenilerin gerçekleştirdikleri yapılardır. 6. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında dağılan bu yapılar kendilerine özgü bir üsluptadır.

Ermeniler 4. yüzyıl ortasında Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, önceki Part-Sasani-Roma etkileri üzerine Suriye Hıristiyan kültürü etkilerini aldılar.

Ani kenti, ortaçağın bu mimarlık açı-

ANADOLUHİSARI: Yıldırım Beyazıt tarafından İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde, 1391-1399 yıllarında yaptırılmıştır. Asıl kale, iç kale duvarı, dış kale duvarları ve üç kuleden oluşur. Asıl kale, dikdörtgen bir plan üzerine yükselmektedir. Dış kale duvarları ise çok kemerli çokgen bir surdur. (T. Allom- J. Sands gravürü).

Levent Şahverdi Arşivi

sından en önemli kalıntısıdır. Van gölündeki Ahtamar adasında bulunan kilise (915-921), bu dönemin en bilinen anıtlarından biridir.

Anadolu'ya Türklerin Gelişi

Anadolu'nun buraya dek anlatılan çizgisinde Türklerin gelişi bir bakıma öncekiler gibi bir olaydır. Bir bakıma da bu gelenler daha da geniş bir alanın görgülerini, bilgilerini birlikte getirmektedirler.

Bunlar, yerli halka karışarak, eskisinden daha da üstün, daha da uygar nitelik gösteren bir toplumun doğuşuna neden olmuşlardır. Türklerin Anadolu'ya gelişinde de, önlerinde buldukları ülke, sentezlerle yoğrulmuş, yeryüzünün en gelişmiş uygarlıklarını yaratmış bir ülkeydi.

Anadolu Selçukluları: Üstelik yeni gelenler yeni bir sentez ortamının istemediği bağnazlığı da taşımıyorlardı. Anadolu Selçukluları (1077-1243) çağında Anadolu, daha önceki dönemde olmayan bir hoşgörüye kavuşmuştur. Saldırılardan korkuyla yüzyıllardır toprak altında yaşayan Hıristiyanlar bu dönemde serbest yaşama kavuştular. Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce İran'ı tanıdıklarını, kültür karışımını daha önce onlarla yaptıklarını, belki en önemli etkenlerden biri olarak anımsamak gerek. Ama daha önce olduğu gibi bu kez de ortaya çıkan sentezin etkenleri pek çok ve karmakarışıktır. Selçuk öncesinde ve sonrasında Anadolu'daki irili ufaklı politik örgütler sayılmakla bitmez. Bunların kendi içlerindeki küçük küçük oluşumlar, büyük sentezin daha çeşitli etmenlerle yaratılması için sanki bir hazırlık olmuştur. İnanış, dil, dünya görüşü açısından çok çeşitli toplumlar yanyana, içiçe yaşayarak yepyeni bir örgütün içinde yer almaya hazırlanmış gibidirler.

Selçukluların sağladıkları, önceliklere ve Osmanlılara oranla kısa süren çok daha küçük bir coğrafi alanı kaplayan birlik, büyük sentezin doğmasına yetemezdi.

Selçuklularla Anadolu uygarlığına yapılan en büyük katkılardan biri, kervansaraylardır. Selçuklular Anadolu yollarını deve menzili uzaklıklarına (45-50 km.) bölerek her yere bir kervansaray yerleştirmeye çalışmışlardır. Doğu ile Akdeniz arasında ticaret yolu olan Anadolu'da, Selçuklular, neredeyse tüm Anadolu'ya siyasal bir birlik getirmişler, güvenceler sağlamışlardı. Alaiye'ye gelen

NECEFLİ ALTIN MAŞRAPA: 16. yüzyılın son çeyreğine ait bu Osmanlı eserinin yüksekliği 20, çapı 16.5 cm'dir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmakta olup, klasik maşrapa formunda, kapaklı ve S kulpludur. Şişkin gövdeye alt kısmı yuvarlak sekiz necef pafta altın yuvalar içinde yerleştirilmiştir. Necef ve altın kısımlar çiçek yuvalı zümrüt ve yakutlarla süslüdür.

gemilerin malları Sinop'a taşınıyordu. Bir halk deyişine göre İzmir'den altın dolu tepsiyi başınızın üstünde taşıyarak Van'a gitseniz kılınıza dokunulmuyordu. İlk devlet sigortalı ticaret anlaşmaları bu dönemlerdedir.

Kervansarayların büyüklerinde hamam, fırın vb. bölümler de yer alırdı. Kuruluşlarında veteriner, doktor olanlara raslanır. Kervansarayların genellikle çok kişiden oluşan bir kadroyla yürütülen demokratik bir yönetimleri vardı.

Yolculardan para alınmaz, hastalar iyileştirilmeden bırakılmaz, yıpranmış ayakkabıları onarılırdı.

Kervansarayların orta boylarına en yakın örneklerinden biri de Denizli'deki Akhan'dır. En gelişmiş örneklerinden biri ise Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultanhanı'dır (1232-36).

Sultanhanı'nın kapalı bölümündeki, kalıp kullanılmadan salyangoz örneği birbiri üzerine taşlar yükselerek örülen kubbesi teknoloji olarak da çok ilginçtir. Birbirinden güzel ve anlamlı bu yapılar, Anadolu'da insana verilen önemin simgeleridir. Selçuklular Anadolu'da varolan gereçleri ve teknolojiyi geliştirerek kullanmakla yetinmişlerdir. Ancak taş işçiliği onların elinde ahşap oymacılığı ile birlikte en güzel, en ilginç, en usta örnekleri vermiştir. Özellikle kaynağı Mezopotamya olan sırlı tuğla işçiliği Selçuklular elinde eşsiz örneklerine ulaşmıştır. O çağda uygulanmış teknolojilere ancak günümüz olanaklarıyla ulaşılabilmektedir.

Selçuklu dönemi denildiğinde akla gelen bir başka önemli yapı türü de Medrese'dir. Medrese yapı tipini Anadolu'ya -kervansaraylar gibi- Türkler getirmişlerdir. Avluya girişin genellikle tam karşısında eyvan (toplu öğrenimin yapıldığı yer) bulunur. Büyük medreselerde bu orta aksa ortadan dik aksta da iki yan odaların arasına, iki eyvan daha konulur. Ana eyvanın bitişiğinde kurucunun türbesi ya da başka amaçlı odalar olabilir. Oda sıraları tek katlı ya da iki katlı olabilir. Orta avlu üstü açık ya da kapalı olabilir.

Kapalı medreselerin en güzel örnekleri Konya'daki Karatay (1251) ve İnceminareli (1265-67) medreseleri, Kırşehir'de Cacabey Medresesi (13. yüzyıl), Çay'daki Taş Medrese (1278)'dir.

Açık medreselerin ilginç örnekleri arasında Kayseri'deki Şifaiye (1205-6) Sivas'taki Keykavus Şifahanesi (1258) Kayseri'deki Huant Hatun (1236), Konya'daki Sırcalı (1242) medreseler sayılabilir. Sivas'taki (1271) ve Erzurum'daki (1250) Çifte Minareli Medreseler de 13. yüzyı-

Levent Şahverdi Arşivi

lın ikinci yarısından en ilginç örneklerdir.

Medrese planıyla uygulanmış şifahaneler, bu dönemin uygarlığını yansıtan en önemli örneklerdir. Divriği'deki Ulucami'ye bitişik Şifahane (1228-29), Anadolu'nun, insan sağlığı için toplumsal önlem getiren ilk yörelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Beyşehir yakınındaki Kubadabad Sarayı, avlulu çözümle Anadolu geleneklerini Mezopotamya etkileriyle sürdürür gibidir.

Selçuklu türbeleri ise, çadırı andıran geometrik görünümleriyle ve taş işçiliğinin en usta, en duyarlı işlemeleriyle bir başka ilginç yapı türüdür. Kayseri'deki Döner Kümbet (1257), Ahlat'taki Ulu Kümbet (1273), Tercan'daki Mama Hatun Türbesi önde gelen örneklerdir.

Selçuk cami yapıları, Osmanlı camilerine varan gelişmenin ilk aşamalarıdır. Çok direkli, sonsuz planlı denilen Ulu Cami plan tipi, Anadolu'daki en ilksel çözümü oluşturur. Tavan ahşaptır. Tavanı taşıyan direkler de taş ya da ahşap olur. Sivas Ulu Camii (11. yüzyıl sonu) ile Konya'daki Alaettin Camii bu türdendir.

İkinci aşamada sonsuz planın orta aksına, mihrabın önüne gelen yere bir kubbe eklendiği, buranın plan içinde ve kesitle belirlendiği görülür. Silvan'daki Ulu Cami (1031'de yapılmış 12. yüzyılın ortasında bugünkü durumunu almıştır), Van'daki Ulu Cami (12. yüzyıl sonu) bunlara örnektir.

Selçuk çağında son aşama, cami planındaki orta aksın, ortadaki sahının yanlardaki sahınlardan daha geniş yapılması ve mihrap bölümünün üstünün açık bırakılmasıdır. Bu açık bölümün altında genellikle bir su (havuz, şadırvan) bulunurdu. Merkezsel oyluma giden yolun ilk çözümlerinin bir aşaması olan bu türün en ilginç örnekleri Divriği Ulu Camii (1228-29) Kayseri Huant Hatun Camii (1236)'dir. Bütün bunlar, görüldüğü gibi, daha çok kamu gereksinimlerinin karşılanması için gerçekleştirilmiş yapılardır. Ayrıca külliye, sentez etmenlerinin varsılığını da, Anadolu insanının açıklığını da gösterir.

Selçuklu çiniciliği, ahşap oymacılığı gibi halıcılığı da o dönemden kalma en zengin kültür varlıklarımızı oluşturur. Yöresel müzeler dışında en güzel örnekleri İstanbul'da, İbrahim Paşa Sarayı'nda sergilenmiştir. Selçuk dönemi hem sentezlere açık, hem de sentezleri hazırlayıcı bir dönemdir.

Beylikler Dönemi: Selçuklu gücünün bitip Anadolu'nun Osmanlılar çevresinde yeniden birleşmesine dek geçen süreye Beylikler Dönemi diyoruz.

Bu dönemde Orta Anadolu'da (Karaman Beyliği), Doğu Anadolu'da, Güneydoğu Anadolu'da bir önceki dönem bir anlamda sürmektedir. Buna karşılık Batı Anadolu'daki gelişme ilginçtir. Özellikle ekonomik olanakların daha elverişli olduğu 14. yüzyıl ikinci yarısında ilginç yapıtlar ortaya çıkar. Saruhan Oğullarının yaptırdığı Manisa Ulu Camii (1376), orta aksın üzerindeki sekizgen plan üzerine oturmuş kubbesi ve çevresi kapalı avlusuyla son gelişmenin önemli bir ilk basamağıdır. Selçuk'taki İsabey Camii ise hem çağın en büyük yapı girişimi, hem de yepyeni bir arayış atılımıdır. İç oylumun boyut ve oranları karşısında yirminci yüzyıl mimarları da etkilenmiştir (Le Corbusier, Ta Tourette Manastırı Kilisesi). Büyük tek kubbeli camilerin ortaya çıkması da bu yörede ve bu dönemde olmuştur. Eski Çine'deki Ahmet Gazi Camii ve Balat'taki (eski Milet) İlyas Bey Camii (1403-1404) bunun anıtsal örnekleridir. İlyas Bey Camii, yanında medresesi ve kervansarayı ile, bir külliyenin öğesidir. Bu dönemin bir başka örnek çözümü Milas yakınındaki Peçin kalesindeki yerleşmedir. Menteşe Beyliği'nin bir süre başkenti olan bu yerde, çağının gerçek temsilciliğini üstlenecek yapılar vardır.

14. yüzyılda Karaman Oğulları'nın Karaman'da gerçekleştirdiği yapılar (Hatuniye Medresesi, 1382; Musa Paşa Medresesi, 14. yüzyıl ortası), bu yörenin örnekleri olarak bir önceki çağı sürdürürler. 15. yüzyılın başında yapılan Niğde'deki Ak Medrese (1409), iki katlı düzeni ve ölçülü iç oylumu ile göze çarpar.

Güneydoğu'da, Mardin'deki Artukoğlu İsa Bey Medresesi (1385) de o yörenin ilgi çeken ürünüdür. Doğu Anadolu'da, Erzurum'daki Yakutiye Medresesi (1308), Sivas'taki Güdük Minare (1348) ilginçtir.

Osmanlı Dönemi: Osmanlıların Anadolu'daki egemenliğinin ilk yıllarındaki gelişme, Anadolu batısındaki gelişmeyi andırır. Ulu Cami planında nerdeyse klasikleşmiş çözümün en etkili iç oylumuna ulaşmış örnekler, yeni aşamaların yanında, hatta sonrasında görülür. Bursa'daki Ulu Cami (1399) ve Edirne'deki Eski Cami (15. yüzyıl başı) bunlardandır. Bilinen en eski Osmanlı camii İznik'teki Hacı Özbek Camii (1334) ile Çandarlı Halil Paşa'nın Mimar Hacı Musa'ya yaptırdığı Yeşil Cami (1378-91) son cemaat yeri eklenmiş tek kubbeli camilerdir.

Yıldırım Beyazıd'ın Muradiye'de yaptırdığı cami de 22.5 m. çapında kubbesiyle büyük konstrüksiyonlara hazırlanışın ilginç bir göstergesidir. İlk Osmanlı Medresesi İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi'dir. Ancak bu dönemde belki de en önemli gelişme, çok işlevli toplanma yerleri olan T planlı yapılardır. Osmanlı toplumu örgütünün, anlayışının gerektirdiği bu işlev yapıları, yeryüzü uygarlığına klasik Osmanlı külliye uygarlığını armağan eden gelişimin başlangıcıdır. Bu yapılarda önce ortasında şadırvan bulunan tepesi fenerli ve en yüksek kubbeyle örtülü kare planlı oyluma girilirdi.

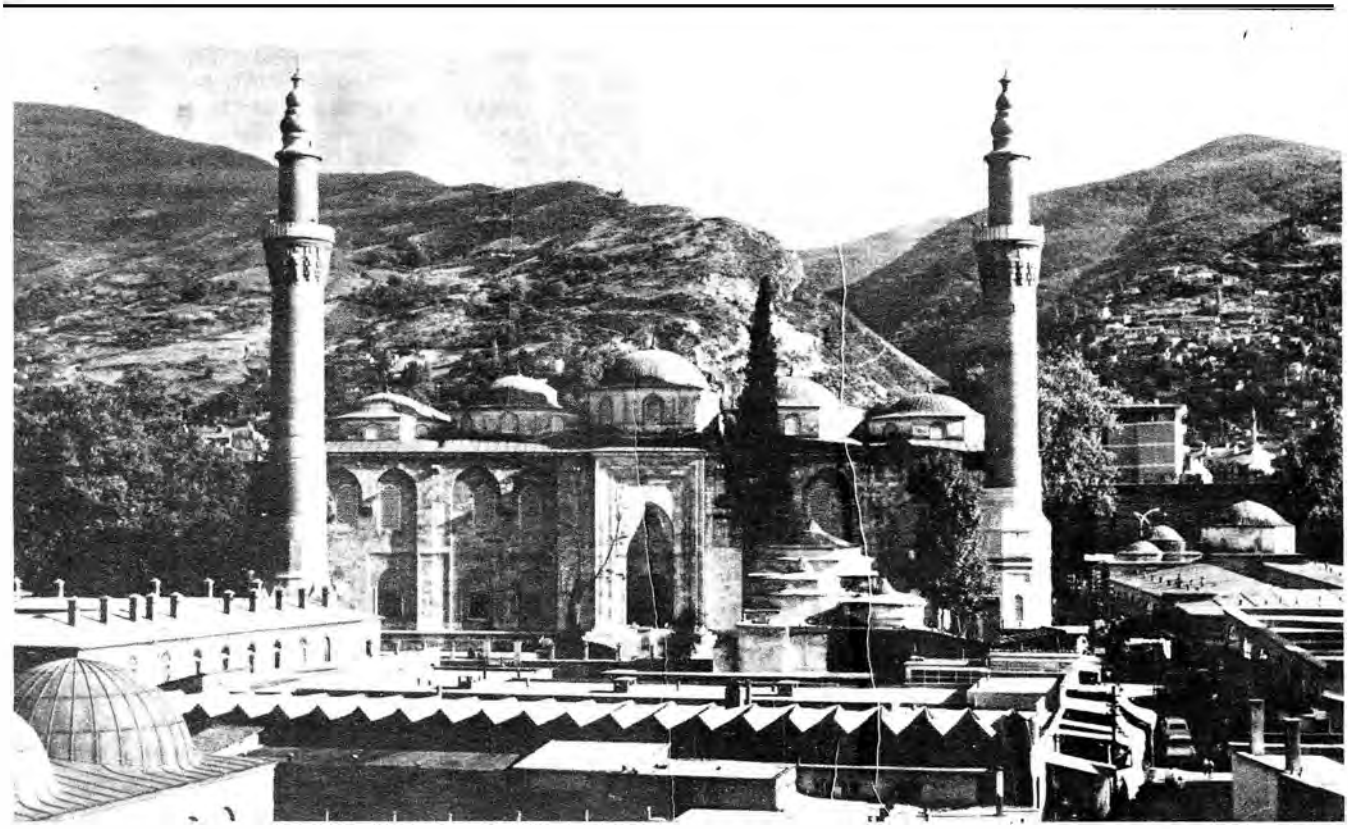
Buranın önünde (girilen yanın karşısında) birkaç basamakla çıkılan namaz kılma yeri (gene kare planlı, daha alçak kubbeyle örtülü) vardır. Giriş oylumunun iki yanında kare planlı zaviye ve tabhane bölümleri yer alır. Bu yapılar bir bakıma ilerinin çok gelişmiş külliyelerinin ilk aşamalarıdır. Sonradan yalnızca namaz işlevinde kullanılan, bu nedenle de cami diye bilinen bu yapılar, gerçek bir sosyal görüşün anıtlarıdır.

İlk örnekler Orhan Bey çağında İznik'te ve Bursa'da yapılanlardır. 1389'da Murad Hüdavendigâr'ın yaptırmış olduğu, Hüdavendigâr Camii diye bilinen yapı, ikinci katındaki medrese düzenlemesiyle ilginç bir örneği oluşturur. Yıldırım Beyazıd'ın başlattığı (1392) medrese, şifahane, hamam, zaviye, imaret, han ve türbeden oluşan külliye, topluma bakış açısını göstermektedir. Bu türün en gelişmiş örneği Çelebi Mehmet'in 1419-1424 arasında Hacı İvaz Paşa'ya yaptırdığı Yeşil Cami'dir. Bursa'da medresenin en klasik örneği Yıldırım Külliyesi'dir. Selçukluda eyvan olan derslik burada kubbeli, kapalı bir oyluma dönüşmüştür.

Orhan Bey çağında yapılmış olan Emir Hanı, klasik Osmanlı bedesteninin planını saptamıştır. Aynı şeyi Bursa'daki Eski Kaplıca, Mudurnu'daki Yıldırım Hamamı örnekleriyle hamam için de söyleyebiliriz.

Bu dönemin hisarlarına en iyi örnek Yıldırım'ın 1391'de yaptırdığı İstanbul'daki Anadoluhisarı'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

BURSA ULU CAMİİ: Yıldırım Beyazıt döneminde yapılan Bursa'daki Ulu Cami (1395-1399), Osmanlı sanatının büyüklük yolunda ilerlemeye başladığını ortaya koyar. Paye ve sütunlu düz çatı ile örtülen Selçuklu camilerinin kubbeli düzene çevrilmiş ilk örneğidir.

Kısacası, daha Yıldırım çağında Osmanlı toplumunun işlevsel yapılarının örnekleri verilmiştir. Yıldırım'ın çağında bir düzenin tüm yapılarının saptanmış olması, imparatorluğa hazırlık yönünden ilginçtir. Edirne'nin başkent oluşu Osmanlı mimarlığında en önemli aşamanın başlangıcıdır.

Manisa Ulu Camii'nden daha bilinçli bir biçimde merkezsel oyluma doğru adım atılan yapı, Edirne'deki Üç Şerefeli Cami'dir (1438-1447). II. Murat'ın yaptırdığı camide klasik Osmanlı camiinin sorunları, çözülmeden de olsa, ortaya konulmuştur. Ulu Cami planının enine gelişen oylumu üzerinde ilk büyük kubbe denemesi buradadır. Altıgenin köşelerine yerleştirilmiş taşıyıcılara oturan kubbe 24 m. çapındadır.

İstanbul'un alınmasından sonra gerçek Osmanlı politik görüşü açıklık kazanır.

Edirne'de bir bakıma bir Türk devleti olarak sürmek ya da bir imparatorluğun diller (hatta dinler konusu bile tartışılmıştır), ülkeler, toplumlar üzerine çıkan örgütünü kurmak arasında seçme yapılmıştır. Fatih kendini bir bakıma Roma'nın kalıtçısı olarak görmektedir. Onun için Ayasofya bambaşka bir duyarlığı anlatmaktadır. Ona kulak vermemek elde değildir.

Fatih'in İstanbul'u aldıktan sonra yaptırdığı külliye bir anlamda bunu anlatır. Gene de Edirne'de 1488'de gerçekleştirilen II. Beyazıt Külliyesi insancıl görüşün ağırbaşlı, yalın mimarlığını yansıtır. Akslepion'daki gibi, burada da müzik tedavide kullanılmaktadır. Başka ülkelerde zincire vurulan karasevdalılara burada müzik dinletilmekte, çiçek bahçeleri gösterilmektedir. Külliyenin mimarı Hayrettin, ögelerini en yalın yolda kullanmakta; oranlar, yapım dizgeleri önermektedir.

Hayrettin mimarisinde işlevle strüktür birbiriyle en aracısız yoldan karşılaşır. Biçimcilik yoktur. Oylum yalınlığı çağımızın tanımlarına uymaktadır.

İstanbul'daki eski Fatih Camii, kubbenin yarım kubbeyle desteklenmesinin ilk örneği idi. Mimar Yakub Şâh bin Sultan Şah'ın İstanbul Beyazid Camii, bir bakıma bir modül, büyüklüklerde iddiasız bir sistem yapısıdır. Kubbesinin Ayasofya'daki gibi iki yarım kubbeyle desteklenmesi, modülasyon bozulmadan yapılmıştır.

İç oylum merkezsel oyluma doğru en önemli adımdır bir bakıma. Bundan sonra Sinan dönemi başlamaktadır. Sinan, 50 yıllık mimarbaşılığı çağında 500'e yakın yapıtıyla imparatorluğu bütün görkemiyle simgelemeyi bilmiştir. Şehzadebaşı (1544-48), Süleymaniye (1550-57), Selimiye (1569-1575) camileri bugün de her açıdan ulaşılması zor anıtlar olarak durmaktadırlar. Selimiye'de merkezi ve kubbeli oylum en son aşamasına varmış gibidir.

Sinan'ın medreseleri, hamamları, külliyeleri tüm imparatorluğun her köşesine yayılan kamu yapıları,çağının ötesindeki bir mimarlık anlayışının belgeleridir. Sinan, Anadolu'daki tüm kültür varlıklarımızın taçlandırılmasıdır bir bakıma...

Sedefkâr Mehmet Ağa, Sultanahmet Camii (1609-1617) ile ustası Sinan'ın iyi

Levent Şahverdi Arşivi

bir öğrencisi olduğunu kanıtlamıştır. Yeni Cami (1597-1663)'de de bir bakıma aynı soluk sürdürülmüştür.

17. yüzyılın son yıllarından Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (Anadoluhisarı-İstanbul) sivil mimarlığımızın, oturmayaşama kültürümüzün üst düzeyini yansıtan en önemli yapıtlarından biridir. Nuruosmaniye Camii ve külliyesi (1748-1755), Lâleli Camii ve Külliyesi (1759-63) gibi Barok dönemin yapılarıyla Dolmabahçe Sarayı (1853), Beylerbeyi Sarayı (1865) gibi Batı etkisi altındaki yapılar da dahil, Osmanlı Mimarlık Anıtları nicelik ve nitelikçe ulaşılamayacak, kavranması güç büyüklükte bir kültür hazinesini oluştururlar.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, Batı etkisinin doruklaştığı çağlardır. İstanbul'da Tıbbiye (Haydarpaşa Lisesi olarak kullanılıyordu; şimdi yeniden fakülte olarak kullanılmak üzere onarılmaktadır), Düyun-u Umumiye (bugünkü İstanbul Erkek Lisesi) yapıları bu dönemleri simgeler.

Daha sonra gene eklektik ancak kendi değerlerimize dönüşü yansıtan Mimar Kemalettin ve Vedat Beylerin yapıları vardır.

Cumhuriyet Dönemi: "Birinci Ulusal Dönem" olarak adlandırılan bu dönemde geçmiş özlemi ağır basar. Biçim ve üslup tutturma çabaları bu dönemin de özelliğidir. Cumhuriyet döneminde, 1930'lu yıllarda daha yalın bir arayış, 1940'lı yıllarda gene biçimle ulusal çözüm aramaya kalkışan ve "İkinci Ulusal Dönem" olarak adlandırılan çabalar vardır. 1950'li yıllarda uluslararası akıma bağlı bir gelişme görülür. Bu, bir bakıma bugüne dek de sürmektedir.

SELİMİYE CAMİİ: Edirne'deki Selimiye Camii, II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır (1569-1575). Dört basamaklı olarak yükselen ve değişik renkli taşlarla zenginleştirilen yapı, büyüklük, yükseklik, ışık oranlarındaki uyum yönlerinden dünya çapında değer taşımaktadır.

Sonuç

Buraya dek daha çok, mimarlık, heykel ve yapı sanatına bağlı öteki sanat dallarıyla özetlemeye çalıştığım kültür varlığımız elbette yalnızca bunlardan oluşmamaktadır. İlk bulunduğu yer Anadolu olan "para"nın o günden bugüne örneklerini hemen her müzemizde bulmak olasıdır.

Ahşap metal işçiliğinin değer biçilemez yapıtlarına, müzelerimizi de aşarak günlük yaşamımızda bile raslayabiliyoruz. Geleneksel sanatlarımızın minyatür, hat, ebru, cilt vb. gibi ürünleriyle ne denli övünülse azdır.

Son iki yüzyılda ekonomik ve politik alanlarda gerilediğimiz dönemlerde bile halk yapı sanatımız, yarattığı evlerle, yeryüzünün en insancıl konut örneklerini vermiştir. Bütün Anadolu kentlerimizde ve genellikle İstanbul'da bütün yıkımlara ve değer bilmezliğin doğurduğu ihmallere karşın evlerimiz, yaşama biçimine ve kültürüne tanıklık eden anıtlardır. Bütün bu dönemleri simgeleyen yapılar ve onlara bağlı sanatlar kültür tarihimizin kilometre taşlarıdır. Değerleri eskilikten ya da daha da eskilikten değil; kültürümüzü ya da dönemlerini yetkiyle "temsil" edebilmekten gelmektedir. Bunu başarabildiği ölçüde yeni bitmiş bir yapı bile, kültür varlıklarımızdandır ●

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'un Eski Eserleri

Çelik Gülersoy

Dünya yüzünde oluşmuş şehirlerin en eskilerinden biri olan ve üç imparatorluğa başkentlik etmiş bulunan İstanbul'un başlıca iki özelliğinden biri, yaklaşık üç bin yıllık geçmişinden devraldığı bu kültür mirası ile son derece değişik coğrafi konumunun ve bitki örtüsünün kendisine kazandırdığı zenginliktir.

İstanbul'un eski tarihinden uzanıp gelen bu eserler birkaç ana grup içerisinde toplanır: Putperest, Roma, Bizans, Ceneviz- Venedik, Osmanlı, Frenk-Avrupa ve hatta Cumhuriyet Türkiyesi dönemleri...

Bunların hepsi, şehrin belli noktalarında gruplaşmış olmayarak, eski yerleşim bölgelerinin tümüne yayılmış bulunurlar ve birbirlerinin yanıbaşında, karşısında, hatta üstünde yerlerini alarak, şehre tam bir mozaik görünümü kazandırırlar.

Bu alacalı ve son derece renkli, dünyanın başka hiçbir kentinde görülemeyecek kadar renkli ve çiçekli kumaş örtüsünün içerisinde, bütün eski dönemlerin hâreleri, menevişleri yer yer göz almakla ve parıldamakla beraber,kentin tümüne damgasını vuran, kişiliğini kazandıran karakter, son 500 yılın macerası, yani Osmanlı medeniyetidir.

Şehre uçaktan bakıldığında, kara ve deniz yoluyla gelindiğinde ve içinde şöyle bir dolaşıldığında algılanan ilk özellik budur: Eski İstanbul, büyülü, duygulu, sadelik içerisinde, görkemli bir Doğu başkentidir. Şehrin siluet çizgisini oluşturmasına ve biraz tepeleşen egemen noktalarına oturtulmasına eskilerin özen göstermiş oldukları hemen anlaşılan camilerin, köşebaşlarını tutmuş sebillerin, her tarafa yayılmış mescitlerin, türbelerin, kitaplıkların, dinî okulların tepelerinde taşıdıkları irili ufaklı kurşun kubbeler, Osmanlı yapı sanatının bu izlenimi doğrulayan, damgası çıkmaz mühürleridir.

Son 30-35 yılın nüfus ve -onun sürüklediği- çimento salgınından arta kalmış bütün köşe bucakta bu kişilik göze batar.

Antik Dönem

İstanbul'un putperest döneminden arta kalan eserleri azdır, fakat Hipodrom'un ortasında hâlâ yükselen üç sütun, bu en eski zenginlik hakkında bize bir fikir verir. İmparator Theodosius'un Mısır'ın Karnak Mâbedi'nden naklettiği hiyeroglif yazılı taş sütun, İmparator Konstantin Porphyrogenetos'un diktiği taş sütun (eskiden bronzla kaplıydı) ve Delf'te Apollon Mâbedi'nden Büyük Konstantin'in naklettirdiği yılanlı madenî sütun, bu şehrin ilk kuruluş dönemlerinde, Siraküza'dan, İskenderiye'den, İtalya'dan, Roma imparatorları Augustus, Konstantinus, Diokletianus, Valentinus ve Theodosius'un özene bezene getirip çevreyi süsledikleri, tanrıları, tanrıçaları, Herkül'ü, Romus ve Romülüs'ü temsil eden altınlı, gümüşlü, mermer ve bronz heykellerin görkemi hakkında izlenimler nakleden, yalnız kalmış birkaç büyük tanıktır.

İlk kuruluş döneminin yerleşimi, bugünkü Topkapı Sarayı'nın yerindeki Akropol ile, arkasındaki kamu yapıları ve az sayıdaki mahallelerinden oluşuyor ve iki etapta, bugünkü Divanyolu ve Beyazıt yörelerinde, son şehir surlarıyla şehir çizgilerini çekiyordu. Bu kentten, Hipodrom kalıntıları ile Topkapı Sarayı'nın dış bahçelerindeki birkaç sarnıç ve sütundan başka iz kalmamıştır.

Secunda Roma

Roma, Karadeniz ve Akdeniz'in buluştuğu, iki kıtanın dantel gibi ayrılmış kıyılarda bir araya geldiği bu dünya köşesine bütün görkemiyle yerleşti. Hıristiyanlığı kabul eden Büyük Konstantin, yeni dinin göz alıcı birçok eserlerini mavi suların kıyılarını yıkadığı ve yemyeşil bir bitki örtüsü dünyasının her yeri kapladığı topraklarda yükseltti. Belediye Başkanı Anthemius'un duvarları ve kuleleri, bugünkü Yedikule'den başlayıp Haliç'te Eyüp önlerinde sona eren, Roma'nın damgasını taşıyan mâbetler, görkemli kamu yapıları, susuz şehir için üstü açık ve kapalı birçok sarnıç ile biçimlenen yeni bir başkenti çevreliyordu.

Bugünkü İstanbul, ikiye ayrılmış güçlü bir imparatorluğun doğu kanadına hükmeden bu yeni şehirden kalma birçok eseri, bir sonraki Osmanlı medeniyetinin pratikliği, hoşgörüsü ve ulaştığı sentez dolayısıyla günlük hayatı içerisinde devam ettirir.

Büyük bölümü hâlâ ayakta olan surlardan başlayarak, tarihî üçgen bölümüne 1500 yıllık heybetli bir mühür basmış olan Ayasofya'ya ve sağda-solda masif duvar ve sütunlarını yükselten birçok yapıya kadar Roma kökenli eski eserlerin de bir sergisi halindedir. Bunların başlıcaları da Ayasofya, Aya İrini, Sergios ve Bakhos (Küçük Ayasofya) mâbetleridir. Edirnekapı civarında Aetius Sarnıcı, Sultanahmet Camii yanında Aspar Sarnıcı,

Levent Şahverdi Arşivi

Sultanahmet'te Yerebatan, Divanyolu'nda Philoksenus Sarnıcı (Binbir Direk), Aşirefendi'de Acı Musluk Sarnıcı, Sarayburnu'nda Mangan Sarayı Sarnıcı, Sultanahmet'te Büyük Saray kalıntıları, zemin mozaikleri ve kıyı yolu üzerinde Justinianus Sarayı kalıntıları, Divanyolu'nda Çemberli Taş, Aksaray'da Arkadius Sütunu Kaidesi, Tauri Meydanı'ndan (bugünkü Beyazıt) kalan Theodosius kalıntıları, Saraçhanebaşı'ndaki eski ayaklı su yolu parçası olan Valens Kemerleri, Yedikule'de imparator Theodosius'un Altın Zafer Kapısı ve Bakırköy'de Fil Damı'dır.

Bizans

8. yüzyıldan itibaren, Grek kültürü etkisinin artmasıyla açılan Bizans dönemi, İstanbul'a bir yandan görkemli, ama öbür yandan da biraz karanlık, kapalı, Hıristiyan ve ortaçağ karakterli, epeyce de melânkolik peyzajlar eklenmiştir.

Bizans yapılarının Osmanlı'da da kullanılması sonucu ortaya çıkan karışım içerisinde bu "tuğla duvarlı" Bizans eserleri; Kocamustafapaşa Camii haline gelen Andreas An Krise, Yedikule'de İmrahor Camii olan Studion Prodromos, Şehzadebaşı'nda Kalenderhane Camii'ne dönüşen Akataleptos, bugünkü Vatan Caddesi üstünde kalan -Fenarî İsa Camii adıyla- Constantine Lips, Çarşamba'da Ahmet Paşa Mescidi olan Joannes Prodromos, Lâleli'de Bodrum Camii haline gelen Myrelaion, Çarşamba'da Fethiye Camii olan Pammakaristos Meryem, Haliç kıyılarında Gül Camii'ne dönüşen Petrion Euphymia, Edirnekapısı içinde Christos tes Khoras, Zeyrek'te bugünkü Atatürk Bulvarı üstünde tepede kalan ve Kilise Camii adıyla anılan Pantokrator Manastır ve Kiliseleri ile Bizans dönemindeki adları bilinmeyen Kefeli Camii, Vefa'da Kilise Camii ve Yedikule'de Sancaktar Hayreddin Mescidi, Edirnekapısı içinde Konstantin Porphyogenetos Sarayı yapıları, epeyce gamlı görünümlü resimler halinde, sokak başlarında, deniz kıyılarında, köşe bucakta tablolaşır ve kendilerini seyreden kişiyi bugünkü İstanbul'un hareketli, dağdağalı, canlı havasından çıkarır. Osmanlı'nın sâkin ve munis görünüşlü atmosferinde de tutmayarak, daha gerilere, ortaçağa doğru kaydırır ve 1000 küsurlu yılların kapalı, güvensiz, derin ve sağlam kültürlü, fakat bağnaz ve melânkolik ruhu ile karşı karşıya bırakıverirler.

Klasik Osmanlı

15. yüzyılın ortasında Bizans başkentine giren Osmanlı, bünyesi içinde taşıdığı Bizans kökenli insan unsuru ve yönetici kadrosu dolayısıyla, başlangıçta, bu Grekleşmiş Lâtin kökenli kültürün izlerini yer yer sürdürmüştür. Fatih dönemi Veziri Rum Mehmet Paşa'nın Üsküdar'daki camiini, bir Bizans kilisesinden ayırmak kolay değildir. 1600'lü yılların Mısır Çarşısı da, ön fasadı ile, başına üç kurşun kubbe giymiş bir Bizans Sarayı görünümündedir.

Ama asıl Türk ruhunun biçim verdiği değişik bir yapı sanatı, yani Bursa'nın yemyeşil ovalarında masmavi derelerin ve ırmakların sularında yıkanarak büyümüş, Edirne'nin çayırları ve ormanları içerisinde dinlenip gelmiş olan bir mimarî, çok geçmeden, renklere boğulmuş İstanbul tabiatı içerisinde, açık, pırıl pırıl bir felsefesi, renkli çinileri, süt beyazı mermerleri, kır çiçeklerinin keyfini yapı içlerine taşıyan halıları, gökyüzünün her an değişen ışık cümbüşünü içerlere serpen vitrayları ile, tepeler üstünde taçlaşmaya, kırlıklar ve bostanlar kenarında yelpazeler gibi açılmaya ve kıyılar boyunca beyaz ve pembe inciler gibi dizilmeye başlar.

Bizans'ın tuğlasına karşılık, camilerle çeşmeler sade ve kesme taştan tutulur.

Dümdüz bir taş duvara, bu kadar sadelik içinde bu kadar soyluluk, göz alıcılık ve yükselmişlik duygusunun verilebilmesi şaşırtıcıdır.

Osmanlı mimarîsinin klasik dönemi, bir ucu Avusturya'nın yemyeşil kırlarına, öbür ucu Arabistan'ın kızgın çöllerine dayanan yeni ve sağlam bir imparatorluğun bütün "doygunluğunu" yansıtan, durmuş oturmuş, son derece soylu ve arınmış, "kendinden emin" yapıların toplamıdır.

Topkapı Sarayı'nın daha Fatih döneminde başlayan ilk yapılarıyla biçim alan, yeşil selviler ve pembe erguvanlar arasındaki ilk taş köşklerinden, Mahmut Paşa'nın Beyazıt'tan inen yokuşun başına kondurduğu heybetli ve yüksek hamamına kadar, bir dizi "sıftah" yapısı, bu kente kendi tutarlı, güvenli ve kişilikli yeni mühürlerini basmaya koyulur.

Her şey yeni bir armoninin ve inançlı bir düzenin zihin yapısını ve işe yararlılığını yansıtır. Her biri bir kişinin hayır duygularıyla kazandırdığı eserler olarak, bu susuz kente, batısındaki kaynaklardan ve kuzeyindeki gümrah ormanlardan bilûr sular taşıyan çeşmeler bile, üstü çatılı, önü kemerli, kalaylı bakır taslı, taştan birer küçük anıttır. Bu fonksiyon ve kişiliklerinin dışında, önlerinde-üstlerinde başka herhangi bir eklenti, süsleme ve özenti taşımaya gerek duymayacak kadar sağlam ruhlu ve kendinden emin yapıdadırlar.

Bu neden böyledir? İstanbul'un Osmanlı dönemi mimarisinin bir yandan bir önceki medeniyet dilimi olan Ortaçağ Bizansı'ndan, öbür yandan kendi çağdaşı olan Avrupa ülkeleri yapı sanatından, Batı kentleri üslûplarından ayrılmamasının ve kendine özgü bir karakter kazanmasının, toplumlararası farklardan ve sosyetelere damgasını vuran, bir yandan cemiyetin altyapısı ve ana bünyesindeki, öbür yandan inanç dünyasındaki ayrımlardan ileri geldiğine şüphe yoktur.

Önce, toplumların yapısı, vücudu ve geliş kaynağındaki ayrılıklar, mimarîlerine yansır: Herkes biliyor ki, Anadolu'ya gelen Türk boyları göçebe karakterinde, bünyesindeydiler. Bugün köylerden kentlere gelenlerimizin yaptıkları gibi, şehir içerisine uzun süre girmemişler; çevrede kulübeleri, koyunları ve keçileri ile kırsal yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Zamanlar geçip yerleşik hayata geçtiklerinde de, konutları ve yapıları, eski çadırlarına benzer nitelikte oldu: Ferah, sade, açık ve kolay. Onun için evler tahtadan, çabuk kurulur, çabuk sökülür yapıda, fazla ağır ve yüksek olmayan nitelikte oldu; onun için camiler kesme taştan, süssüz, ferah ve aydınlık tutuldu. Bu yapıdaki toplum, yüzyıllardır yerleşik hayat yaşayan ve maddeyi kullanmaya, beğenmeye, benimsemeye alışmış Batı toplumlarının kurumlarını, ölçülerini, sanatlarını ve süslerini alamazdı.

Birinci neden, böylece, toplum yapısından gelir ve tam maddesel karakterdedir. İkincisi ve daha önemlisi, "filozofik"tir:

Tabiatın tam içinde yaşayan, kentteyken de doğadan tam ayrılmamış bulunan ve sosyetenin değerlerine ve güvenliklerine değil, tabiatın güzelliklerine ve yaradılışın vahşetine vurgun olan toplulukların Tanrı'yı alış ve anlayış biçimi farklı olur.

İslam inancında Tanrı, insan biçiminde biri ve ailede oğul pozisyonunda olan bir kişi değildir de, acun'un sahibi olan bir soyut ve ilk kaynak, Kuran'ın deyişi ile "insana şah damarından daha yakın" bir güç ve doğanın her zerresinde yaşayan bilinmez bir kuvvettir.

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle bir Tanrı da, ancak arı duru tapınaklarda hissedilebilir. Böylesine soyutlanmış, ayıklanmış, yüreğe girmiş, onu ısıtan bir sevgi, bir saygı, bir korku duygusu haline gelmiş bir varlığı düşünmek için, aradan gereksiz süslerin ve oyuncakların çıkması ve onunla araçsız bir planda karşı karşıya kalınması gereklidir.

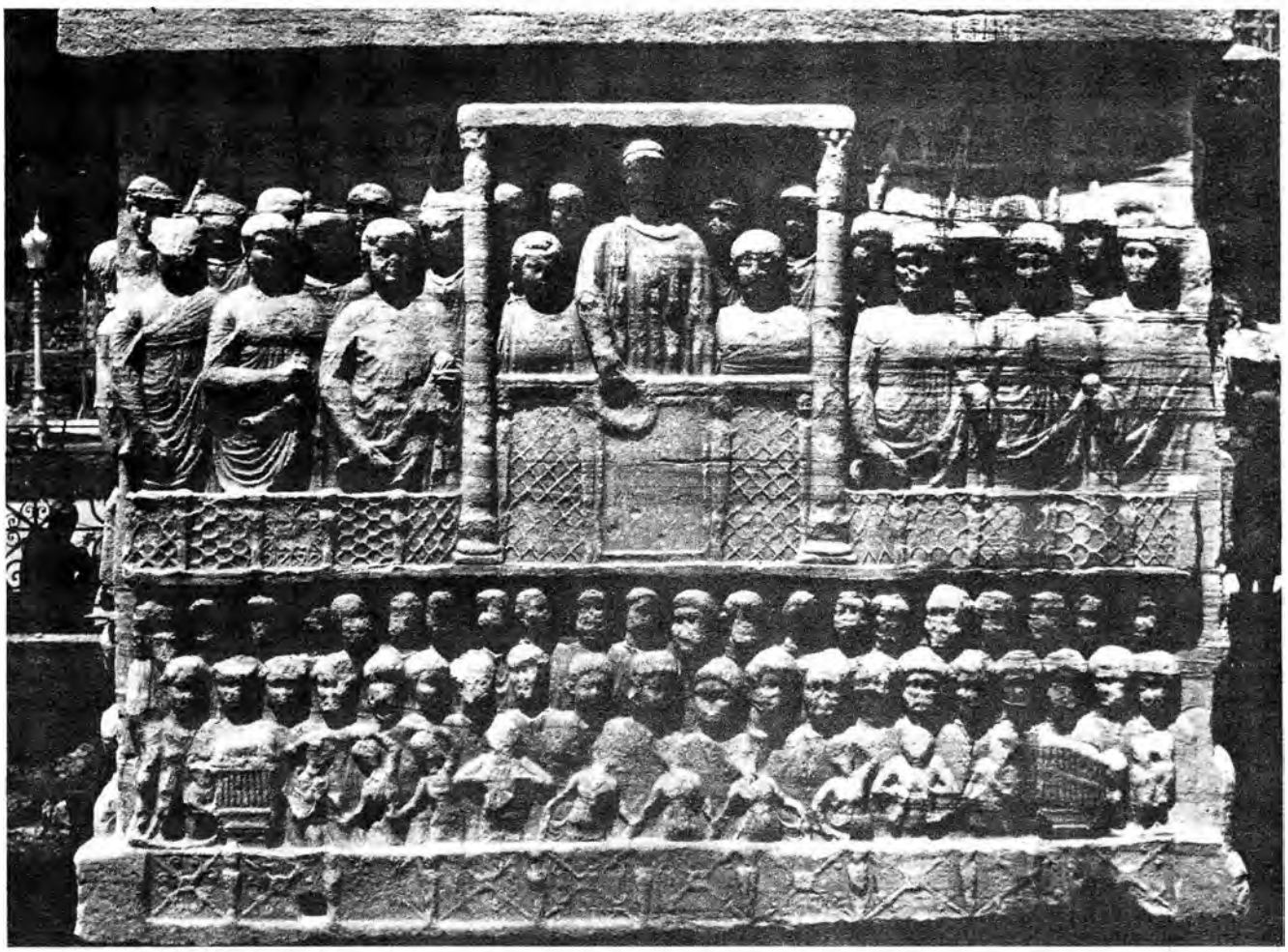
"Sinan Olgusu": Onun içindir ki Osmanlı kültürü klasisizmine vardığında ortaya çıkan bir "Sinan olgusu", dümdüz yükselen sade ve kesme taşlarda, onların üstünde oturan birkaç kurşun kubbede; steplerde esen ve konuşan rüzgârları, durmaksızın dalgalanan okyanusları, soylu ve üstün tabiat gerçeğini, insanı yaratan o yalın ve kesin hikmeti, Tanrı egemenliğini akla getirebilen, insanın sırtını ürperten duyguları konuşturabilen bir form ve üslûp perfeksiyonuna varabilmiştir.

Birkaç yüzyılın savaşlarla, zaferlerle, olgunluk ve doygunlukla geçmesi ile, Osmanlı Türklüğünün Tanrı yüksekliğini ve İslam'ın getirdiği mesajı salim kafayla yorumlaması süreci sonucunda, inanç balı bir kıvama gelmiş ve adına Sinan denen Anadolulu usta, onu, gördüğümüz taştan kalıplara dökmüştür.

Yalın duvarlardaki sadelikte, güzellik ve büyüklükte dile gelen ne taş, ne küskükalem, ne çizgi, ne kurşun'dur. Onlara sinen inançtır, felsefedir.

Dönemin Başlıca Eserleri: Klasik Osmanlı döneminin şehre çaktığı başlıca eserler şunlardır:

Eminönü'nden başlarsak, Yeni Cami, arkasındaki büyük sebil, Haliç'e doğru az ilerisindeki Rüstem Paşa Camii, Topkapı Sarayı'nın 18. yüzyıl sonuna kadar biçimlendirdiği bütün yapıları, Soğukçeşme Meydanı'nda (Gülhane Parkı kapısı) Zeynep Sultan Camii, yabancıların şairane bir tanımlamayla "Mavi Cami" adını taktıkları Sultanahmet, onun karşısında, günümüzde İbrahim Paşa Sarayı olarak lanse edilen ve Topkapı Sarayı'nın dış deposu olan kunt yapı, Divanyolu'nun başlangıcında Firuz Ağa Camii, 1497 tarihli Ali Paşa Camii karşısındaki Vezir Hanı, az ilerisinde cadde üzerinde Köprülü Kitaplığı, Kara Mustafa Paşa Medresesi, Kapalıçarşı'nın Fatih eseri iki büyük bedesteni ve sonraki galerileri, son-

ANTİK DÖNEM: İstanbul'da putperest dönemden arta kalan eserler azdır. Roma Dönemi'nin Hipodrum Alanı'nda (Sultanahmet Meydanı) yer alan üç eser bu döneme aittir. Eserlerden biri İmparator Theodosius'un Mısır'ın Karnak Mabedi'nden getirttiği "hiyeroglif yazılı taş sütun"dur. Sütunun kaidesini imparator ile maiyetinin figürleri süsler.

Levent Şahverdi Arşivi

ra Beyazıt Camii, karşısındaki medresesi ve Aksaray Caddesi'nin başında sağdaki hamamı, onun arkasında Aksaray Caddesi'nin başında solda 1606 tarihli Kuyucu Murat Paşa Medresesi, önce Fatih'in darphanesi, sonra gümüş fabrikası olan Simkeşhane, Beyazıt'tan içeriye doğru saparsak, önce solda küçük bir çeşme, Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa Sebili, sonra onun arkasında Haliç üstünde yükselen "Süleymaniye Dağı" ve onun çevresine dizdiği yan tepeleri olan türbeleri, kitaplığı, hastahaneleri...

Oradan tekrar Beyazıt'a dönersek, Vezneciler-Şehzadebaşı doğrultusu üzerinde, Sinan'ın ve Kanunî'nin Şehzadebaşı Camii, 1741 tarihli Âtıf Efendi Kütüphanesi, Saraçhanebaşı su kemerleri arkasında Beyaz Hadım Gazanfer Ağa'nın okulu, kitaplığı ve türbesi, Saraçhanebaşı kavşağında Köprülüler ailesinden Amcazâde Hüseyin Paşa'nın aynı şekilde okulu, kitaplığı, türbesi, sebili ve çeşmesi, Beyazıt'tan Edirnekapısı'na doğru uzanan yol üzerinde Fatih'in Eski Camii döneminden kalan okulları, aşevleri ve hastaneleri, 1511 tarihli Atik Ali Paşa Camii, 1584 tarihli Nişancı Mehmet Paşa Camii, 1587 tarihli Mehmet Ağa Camii, 1595 tarihli Hafız Ahmet Paşa Camii, Haliç üstünde Muhteşem Süleyman'ın babası adına 1562'de yükselttiği Sultan Selim Camii, Edirnekapısı'ndan önce solda Kanunî'nin kızı Mihrümah Sultan'ın Camii, Haliç'e inen yamaçlarda 1562 tarihli Ferruh Kethüda Camii, Kazasker İvaz Efendi'nin Camii, Fatih Caddesi'nin Edirnekapısı'na giderken sol tarafında kalan bölümler içerisinde Akdeniz Caddesi yakınında 1504 tarihli Balî Paşa Camii, Büyük Sinan'ın yükselttiği kocaman Hüsrev Paşa Türbesi, Mesih Paşa Camii...

Surlar yanında 1500'lerin Ahmet Paşa Camii, Fatih'in Yedikule'ye 1468'de eklettiği kuleler ve kaleler, Topkapı'dan Yedikule'ye iniş üzerinde Sinan'ın 1551 tarihli İbrahim Paşa Camii, Yedikule arkasında 1585 yılının Hacı Evhad Camii, Kocamustafapaşa Camii yakınında yine Sinan'ın 1586 tarihli Ramazan Efendi Camii ile II. Beyazıd'ın sadrazamı Davud Paşa'nın buradaki 1485 tarihli camii ve şehir dışındaki kışlasından arta kalan Büyük Taş Köşkü, 1593 hatırası Cerrahpaşa Camii ve yan binaları...

Topkapı'da, sur dışında bahçe gibi çinilerini kiremit kubbesi altında saklayan Küçük Takkeci Camii...

Galata tarafında, Atatürk Köprüsü başında Sadrazam Sokullu'nun 1577 mühürlü Büyük Camii ve Karaköy Meydanı'na yakın Fatih Bedesteni, Tophane'de meydana tepeden bakan Fatih'in ve Kanunî'nin top fabrikaları, sağ köşede Kılıç Ali Paşa Camii, Boğaz'ı kesen Rumeli ve Anadolu Hisarları.

Asya yakasının yolcuyu karşılayan birinci görkemli eseri, Kanunî'nin sevgili kızı Mihrümah Sultan'ın meydana biraz tepeden bakan 1548 mühürlü Camii, iskelenin kenarında, -bir padişah kızının haşmeti yanında, epeyce bir tevazuyla mevki tutmuş- Vezir Şemsî Ahmet Paşa'nın cami, kitaplık ve türbelerden oluşan tepesi içinde sunulmuş gümüş bir yazı takımına benzeyen külliyesi, III. Murad'ın annesi Valide Sultan'ın camii ve ünlü Mahpeyker Kösem Sultan'ın 1640'ta baştanbaşa çinilerle donattığı camii...

Barok ve Rokoko

18. yüzyıl, bu artık bir kıvama varmış toplumlara bir arınmışlık, yaşam sevinci, renklerde ve biçimlerde keyif ve tatlılık tonlarını beraberinde getirdi. Batı'da esmeye başlayan bu rüzgârlar, İstanbul'a erişmekte de gecikmedi. Yeni bir uyum, başkentteki her şeyde göze çarpıyordu. Camiler kurşunla kaplı eski ahşap külâhlarını atmışlar, yerine taş süslemeler kazanmışlardı. Çeşmeler, artık yüzlerinde tabak tabak meyveler, buket buket çiçekler taşıyorlardı. Kubbe içlerini, gökyüzüne açılmış sahneler halinde, mavi zemin ve bulutlar arasında peyzajlar süslüyor; çiçek girlantları duvarlardan zincirler halinde sarkıyordu. Eskiden kepenklerle kapatılmış kapalı kutulara benzeyen konular, birkaç yüzyıl süren sadeliklerinden çıkmışlar, dış yüzlerine vazolar ve bahçeler resmetmişlerdi.

Aynı koketlik, mâbedinden konağına ve yalısına kadar, yapılar dünyasından taşarak, kılıklar ve eşyalara sirayet etmekteydi. Yelpazeler onun için üstü resimli fildişinden, gülsuyu döken kaplar ondan dolayı dantelli gümüşten,tabaklar bu nedenle içerisinde baygın güller ve şakayıklar açan süt beyaz porselenden yapılıyor; kadın ve erkek kılıkları zamanın moda renkleri olan eflâtunların, yavru ağzı ve toz pembelerin, reçel köpüğü ve menekşelerin bütün tonlarına boyanıyordu.

Bunların hepsi koket, özentili, frapan bir şıklığın ve şuhluğun içerisindeydi; ve eski durgun, vakur, faydacı, düzenin yabancısıydı. Fakat, itiraf etmeli ki, hem güzeldiler, hem de İstanbul'a yakışmaktaydılar. Çünkü insanlık tarihinde gelişmelerin ve ilerlemelerin getirdikleri önlenemezdi ve güzelliğin bir tek çeşidi olamazdı.

Dönemin Başlıca Eserleri: Bu barok ve rokoko'nun İstanbul'a armağanları şunlardır: O zamanki kentin kalbi olan tarihî yarımadaya doğru yürüyecek ve (o zamanlar hâlâ köprüsüz bir iskele olan) Eminönü'nden tekrar başlayacak olursak, kocaman kapı Bâb-ı Âli'nin kendisi, onun karşısındaki, Topkapı Sarayı'nın seyir ucu olan Alay Köşkü, aynı meydanda sağda (en son kullanan Adlî Tıp çıktıktan sonra bütün çerçeveleri kırık bırakılan) Rüştiye Mektebi binası, onun yanında yine sağda, ilk yapıldığında Bahçekapısı'nda iken 4. Vakıf Hanı'nın yapılmasıyla bu köşeye nakledilen I. Abdülhamid'in mermeri dantele dönüştürmüş sebili, Topkapı Sarayı içinde aynı hükümdarın kitaplığı, haremin birçok odaları, Topkapı Sarayı girişinde Lâle Devri'nin bir Çin sarayına benzeyen III. Ahmet Çeşmesi, Divanyolu'na dönerken sağ başta Cevrî Kalfa'nın mermer bir çeyiz sandığını andıran okul binası...

Kapalıçarşı'ya giderken barok'un bütün heybetini yükselten Nuruosmaniye Camii, Divanyolu üstünde koca ve dertli hükümdar II. Mahmud'un kocaman türbesi ve yanındakiler, Beyazıt'tan Şehzadebaşı'na giderken Damat İbrahim Paşa'nın Lâle Devri'ni burada renkli bir damla halinde temsil eden sebili, Beyazıt'tan Lâleli'ye inerken -1700'lü yılların başında esmiş bir döneme adını veren bu ünlü çiçeğin ismini kendi adında taşlaştırmış ve ölümsüzleştirmiş olan- Lâleli Camii, onun karşısında Vezir Koca Ragıp Paşa'nın İstanbul bahçelerinden en güzel çiçekleri birer birer koparır gibi sevgiyle derlediği ve gözü gibi baktığı kitaplarını içeren anıtsal kitaplığı, çeşmesi ve türbesi, Fatih'in klasik camiinin 1766'da çökmesi ile 1772'de onun temelleri üzerinde yükseltilen yeni binası, koca hükümdarın muazzam ve renkli bir mantara benzeyen yeni türbesi...

O zamanlar masmavi suların kenarında ve tam anlamıyla bir ağaç denizinin ortasında bulunan Eyüp Camii'nin III. Selim'e ait binası, Fatih Caddesi kenarında apartmanlar arasına sıkışmış bir mücevher gibi duran Abdülmecid'in 1851 tarihli Hırka-i Şerif Camii...

Beyoğlu yakasında, Atatürk Köprüsü başının az ilerisinde, I. Mahmud'un an-

Levent Şahverdi Arşivi

BİZANS DÖNEMİ: Bir dönem Doğu Roma İmparatorluğu'na başkentlik yapan İstanbul'da, Hıristiyanlığın simgesi kiliselere bugün de hemen her yerde raslanır. Aya İrini bunların en önemlilerinden biridir.

nesi Saliha Sultan'ın yoğun motor trafiğinin arasında bunalmış İnci Sebili, Tophane Meydanı'nda I. Mahmud'un mermer çiçeklere ve meyvelere batmış kocaman çeşmesi, az ilerde II. Mahmud'un Nusretiye'si, Kabataş'ta karşılıklı iki mücevher, yani sağ tarafta, eskiden set üstündeyken oraya indirilmiş Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1732 tarihli dört yüzlü çeşmesi ve sol tarafta rokoko'nun bütün keyfini bir balo tuvaleti gibi üstüne geçirmiş Vezir Koca Yusuf Paşa'nın çeşmesi, Dolmabahçe'de solda Hacı Emin Ağa'nın 1740 mühürlü sebili, Beşiktaş' tayken birçok emsali gibi yerini kaybeden ve Maçka'daki açıkhava tiyatrosunun karşı duvarına yapışan Abdülmecid' in annesi Bezmi Âlem Valide Sultan'ın çeşmesi, Maçka Parkı'na Tophane'den nakledilmiş. II. Abdülhamid'in - kendinden en az yüz yıl öncesini hatırlatan- İtalyan mimarının elinden çıkmış çeşmesi, Galata Kulesi karşısında Bereketzâde Çeşmesi...

Yüksek Kaldırım'ın başında, ilk yapılışı II. Beyazıd'a kadar çıkan Mevlevîhane'nin taş mermer kapısı, içli şair Şeyh Galib'in türbesi ve semâ binası...

Beşiktaş'tan Boğaz'a devam edersek Emirgân Camii ve çınarın altında sadece Lâle Devri'nin değil, son dönemin İstanbul âşığı şairleri Yahya Kemal ve Faruk Nafiz'in hatıralarını da düşünen çeşmesi.

Asya yakasında Üsküdar Meydanı'nın III. Ahmed Çeşmesi, Gülnuş Emettullah Hatun'a oğlu III. Ahmed'in adadığı Valide Camii ve Hanım Sultan'ın açık bir kubbenin altında, bütün karları ve yağmurları yiyerek, edebiyen uyumayı arzu ettiği taş türbesi, Üsküdar siluetine bir taç daha oturtmuş olan 1760 tarihli Ayazma Camii, 1805'in Selimiye Camii, Beylerbeyi'nde I. Abdülhamid'in (geçenlerde olmadık bir ihmalle tutuşan komşu yalı yüzünden kubbesi ve billûr bir çağlayan gibi renklenen büyük Baccarat avizesini kaybeden) camii ve yan binaları, Boğaz' ın Anadolu yakası boyunca pırlanta bir kolye gibi dizilen yalılar zincirinden nasılsa bugüne kalabilmiş Kuzguncuk'ta Fethî Paşa ve Çengelköy'de Sadullah Paşa yalıları..

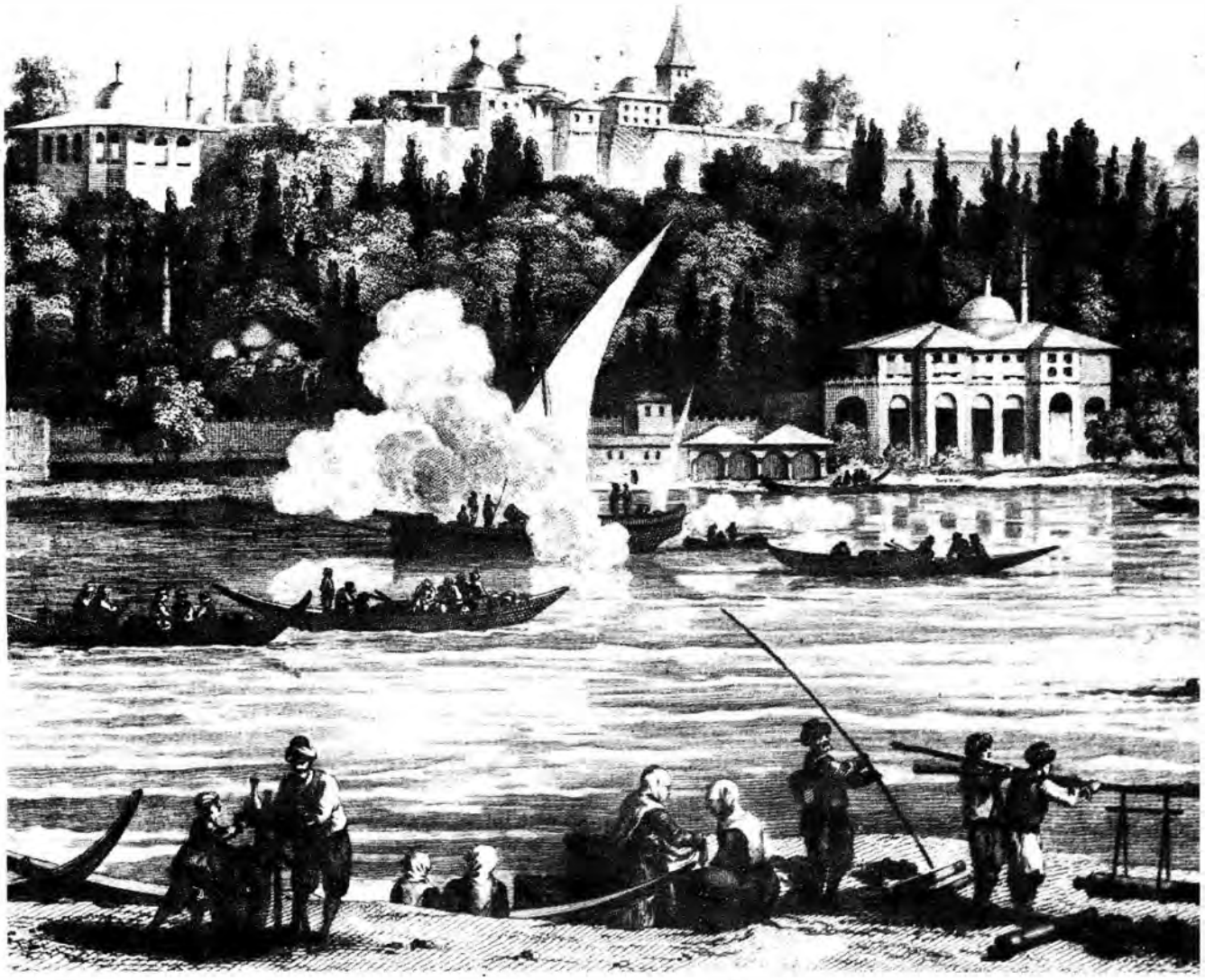
Bunlar, eski başkentte yüz yıldan fazla çağıldamış bulunan bir barok ve rokoko müziğinin şehre bıraktığı, elde kalabilmiş son hatıralardır.

Geçen Yüzyıl

Batı rüzgârları, İstanbul üstünde sadece 18. yüzyılda esmekle ve o dönemin üslûplarını yansıtmakla kalmadı tabii.

19. yüzyıl, Osmanlı başkentine daha heybetli ve "empozan" yapılarını da getirdi. Batı kapitalizminin tam bir sermaye birikimine ve hammadde üreten ülke-

Levent Şahverdi Arşivi

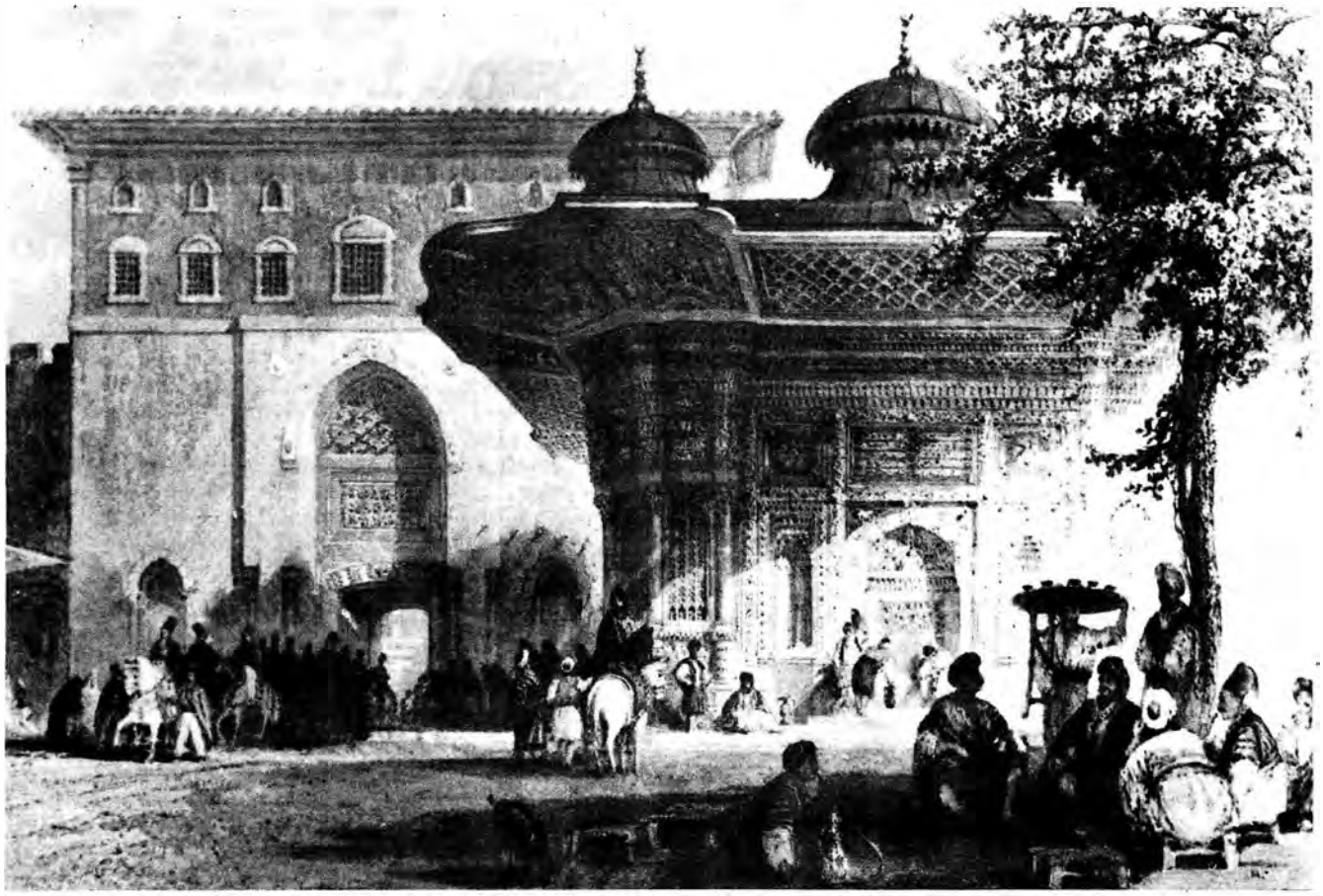
KLASİK OSMANLI DÖNEMİ: Osmanlı padişahlarının İstanbul'da inşa ettirdikleri ilk eserler, Bizans kökenli insan unsuru ve yönetici kadrolar nedeniyle, ağırlıklı olarak Bizans etkilerini taşır. Klasik Osmanlı döneminin, Osmanlı kökenli mimar ve ustalarla başladığını görüyoruz. Bu dönemde inşa edilen yüzlerce eser arasında 18. yüzyıl sonuna kadar biçimlenen bütün yapılarıyla Topkapı Sarayı (üstte. Fransız elçisi Kont Choiseul-Gouffier'in albümünden), ve Süleymaniye Camii (altta) özel önem taşır.

lerin sömürüsüne erişerek vardığı kıvam sonucunda, Avrupa'da bir yandan kuvveti bir oranda ellerinde tutmaya devam eden soylular için, öbür yandan yeni güçlerin sahibi büyük burjuvalar için, tabii biraz da toplumun ortak hayatı için, yükseltmeye başladığı görkemli binalar, yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı'nın da ilgisini ve hevesini çekmeye başladı.

Özellikle Batı ile gelişen ticaretin ve Batı'nın buradaki istasyonları olan azınlıkların etkisi, öncülüğü ve teşvikiyle birkaç uzun ve köklü dönemin anıtlarıyla yüklü şehir, bunları bir bir yeni akımların (daha çoğu neo-klasisizmin) koca koca yapılarına kurban vermeye başladı.

Dönemin Başlıca Eserleri: Yine Eminönü'nden başlayarak (ama bu defa artık 1845'te yapılmış ilk tahta köprüden geçerek) tarihî yarımadayı bir de 19. yüzyılın gözlüğüyle ziyaret etmeye koyulursak, önce Bâb-ı Âli'nin çeşitli tarihlerde yangınlar geçirmiş, dışı kârgir, içi ahşap Bakanlıklar binaları bizi karşılar. Sonra Ayasofya karşısında (çok şükür 1933'te yanarak ortadan kalkan) İtalyan mimar ve ressam Fossati'nin, önce Dârülfünun, sonra Adliye Sarayı olmuş heybetli binası yükselir. Avrupa özentisi, Topkapı Sarayı'na da sızar. Marmara ucunda Mecidiye Köşkü, bunu temsil eder. Hipodrom kenarındaki (birkaç yıl önce yaktığımız) süslü Ziraat Nezareti, Marmara'ya olan manzarayı perdeler. Divanyolu üstünde (geçen yıl kapatılan ve cam çerçeveleri kırılarak bırakılan) Maarif Neza-

Levent Şahverdi Arşivi

BAROK VE ROKOKO: 18. yüzyıl, kıvamına varmış toplumlara bir arınma, yaşama sevinci, renklerde ve biçimlerde keyif ve tatlılık tonlarını da beraberinde getirdi. Topkapı Sarayı'nın girişinde yer alan ve bir Çin sarayına benzeyen III. Ahmet Çeşmesi, buna tipik bir örnektir.

reti binası heybetle yükselir. Ama doğrusu, yanındaki barok Sultan Mahmud Türbesi'ne çok ters düşmez. 20. yüzyıl İstanbul'u bıraksa ve biraz sevgi gösterse, pekâlâ daha önceki dönemlerle bu da sevgi içinde geçinip gidecektir...

Beyazıt'ta, meydan üstünde, Hint anıtlarını hatırlatan bir Şark kapısının arkasında bütün minarelere tepeden bakan yangın kulesi ve neo-klasik Harbiye Nezareti (Üniversite merkez binası), buradaki bütün boşlukları doldurur ve -itiraf edelim- biraz da çevrenin hakkını verir. Onun arkasında Bakırcılar Çarşısı sonundan Haliç'e bakan, Tanzimat Sadrazamı Âli Paşa'nın neredeyse Dolmabahçe Sarayı boyutundaki taş binasını, yeni toplum, 30-40 yıl içerisinde önce yakmış, sonra 5-10 yıl Çırağan Sarayı gibi dört duvar halinde tuttuktan sonra, sonunda yiyip ortadan kaldırmıştır.

Bugünkü Beyazıt Meydanı'ndan Şehzadebaşı'na giderken Vezneciler'de sol tarafta kalan ahşap bir Avrupa Konağı, Yusuf Kâmil Paşa ve eşi Prenses Zeynep'in içinde at oynatılacak kadar geniş sarayları 1930'larda yanarak yerini bugünkü üniversite binalarına bırakır. Beyazıt'tan denize doğru uzanan birçok mesafeler ve Saraçhanebaşı'na uzanan ana yol, Mithat Pasa'nınki başta olmak üzere, devrin ricâlinin Avrupa'ya özenerek yükselttikleri Frenk tipi, fakat çoğu ahşap konaklarla doludur. Günümüze bunlardan bir tanesini bile bırakmamak başarısını göstermiş bulunuyoruz.

Beyoğlu yakasında Tophane kıyıları, topçular ve top arabacıları kışlalarının görkemli yapılarıyla bezenir. Bunların hepsi 1956-58 bulvar genişletmelerinde Başbakan Menderes tarafından yola katılır. Kışla yapılarının başında, tam Tophane kavşağında, masif kolonlu girişiyle Tophane Müşirlik binası da vardır. Yine Tophane Meydanı'ndaki Abdülmecid döneminden kalma, küçük bir saray yavrusu ise, yola azıcık geriden baktığı için, yıkımdan kurtulur. Dolmabahçe'de kalem gibi minareleriyle yüzyılın zarifliğini temsil eden Bezmi Âlem Valide Sultan Camii ve ondan sonra kıyılar boyunca devam edip kendisinden önceki iki yüz yılın hemen hemen bütün uslûplarını sergileyen eklektik Dolmabahçe Sarayı yapıları, masmavi kıyılarda değişik ve biraz garip bir zevkin bütün kargaşasına rağmen kendini duyuran güzelliğini, bir düğün pastası gibi, tablolaştırır. Ondan sonra Çırağan Sarayı, Avrupa üslûplarında, içinde birçok arabeski (ve hepsi yanıp gitmiş sedef ve fildişi zenginliklerini) içeren bir trajedi anıtıdır. Onun çevresindeki Feriye Sarayları, kutu kutu, ko-

Levent Şahverdi Arşivi

caman tren vagonları gibi, kıyı boyunca dizilirler. Bunların bir kısmı okul, bir kısmı, -inanılmaz ama- elektrik cihazları deposudur.

Yıldız Parkı, 19. yüzyıldan iki köşk binasını, yeşillikler içerisine düşmüş iki mücevher parçası gibi saklar: 1870 tarihli Malta ve Çadır Köşkleri. Birkaç yıldır bunlar Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından gereğince, yani hakkıyla değerlendirilerek halkın ve dış turizmin yararına sunulmuşlardır. Beşiktaş'ta vadi içinde Ihlamur Kasrı, yukarıda Zincirlikuyu Kasrı, daha sonra Ayazağa Ormanı içindeki kasır...

Kıyı boyunca devam edersek, Ortaköy Camii ve Hünkâr Mahfeli, Boğaz'ın Rumeli yakası boyunca dizilen eski yapılardan hepsi 19. yüzyıl eseri olup, bugüne kalabilmiş, Kuruçeşme'de yerlerini akıl dışı bir kaderle kömür yığınlarına bırakmış saray yalılar dizisi yer alır. Bebek'te Art Nouveau üslûbunun ender temsilcilerinden, Mısır Hıdivi'nin annesinin sarayı (bugünkü sefaret binası), Rumeli Hisarı'ndaki Müşir Zeki Paşa Yalısı (yüzü yeşilliklerle kaplı, üç katlı taş saray), Baltalimanı'nda halen en elverişsiz bir kullanım olarak kemik veremi hastanesi yapılmış olan Sadrazam Koca Reşit Paşa'nın heybetli yazlık sarayı, yanında Damat Ferit Paşa'nın daha küçük ölçülü yalısı, Emirgân Parkı içinde Hıdiv'in sahil sarayının koru içi pavyonları olarak, Sarı, Beyaz ve Pembe Köşk'ler (bunların üçü de birkaç yıldır yine Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından ve bu satırların yazarının emeğiyle gereğince değerlendirilip, çay salonları ve müzik sarayı olarak halka ve dış turizme açılmışlardır) vardır. Yeniköy'de Avusturyalıların yazlık sefaret binası, Tarabya'da Abdülhamid'in veliahtlık köşklerinde biriyken, Almanlara hediye ettiği büyük korusu içindeki iki ahşap köşkü, Tarabya koyunu geçince, İtalyanların bir kartal yuvasına benzeyen geniş çatısıyla 20. yüzyıl başına ait yazlık sarayları, hep görkemli Batı binalarının İstanbul'a uzanmış temsilcileri halindedir. Tarabya'daki Fransız yazlık sefarethanesi ise, 1911'de yandıktan sonra yine III. Selim dönemindeki üslûbuyla yapıldığından, yeni Frenk sahiplerine rağmen, mazlûm cephesi ve aşı boyasıyla, Boğaz'ın ucundaki son Osmanlı olarak sayılabilir.

Karşı kıyıda tabii Selimiye Kışlası, Haydarpaşa Lisesi, Numune Hastanesi, bu yüzyılın ilk çeyreğine ait, biraz Hint, biraz Alman karışımı vücudu ile koca-

UNESCO'nun İstanbul ve Göreme'deki Eski Eserleri Kurtarma Projesi

Enis Batur

1946'da Birleşmiş Milletler'e bağlı olarak, ancak ondan farklı bir yönetim sistemiyle, kültürel düzlemde etkinlik göstermek amacıyla kurulan UNESCO, 1960'tan başlayarak tarihî eserlerin korunması konusunu da yoğun biçimde ele aldı. Mısır'da, Assuan barajının suları altında tümden yitme tehlikesi ile karşı karşıya kalan anıtlar çerçevesinde oluşan ilk uluslararası kampanya, kısa sürede UNESCO'nun dünya çapında benzeri operasyonlar başlatmasına yol açtı. Çeyrek yüzyıl içinde uluslararası kampanyalar kapsamına alınan başlıca tarihsel anıtlar ve çevreler arasında Philae, Cava'daki Borobudur tapınağı, Kartaca yıkıntıları, Akropolis, Herat, Moenjodaro, Katmandu, Brezilya'daki eski kentler, Guatemala'daki kiliseler, İnka anıtları ve Venedik en önemlileridir.

UNESCO, temel ilke olarak, hangi uygarlığın ve kültürün ürünü olursa olsun, belli bir tarihî anıta ya da doku bütünlüğüne insanlığın ortak mirası olarak bakmakta, koruma ve kurtarma operasyonlarını bu felsefeden yola çıkarak uluslararası katkılar aracılığıyla gerçekleştirme çabası vermektedir. Son yıllarda, bu çerçevede önemli bir atılım daha yaparak yalnızca taşınmaz kültür varlıklarını korumanın yeterli olmadığını da kabul eden UNESCO, bu konuda da projeler geliştirmeye başlamıştır.

Amadou M'Bow'un yönetime geçmesiyle birlikte Üçüncü Dünya kültürüne yönelik çalışmalarını hızlandıran kuruluşun, uluslararası düzlemdeki işbirliği anlayışına ve çalışma yöntemlerine ilişkin kamuoyunda genellikle olumlu bir izlenim doğmuş olmasına karşın, kimi küçümsenemeyecek yanlış anlamaların da varlığı gözlemlenmektedir. Sözgelimi, UNESCO'nun tarihî eserlerin korunması ve kurtarılması konusundaki çabası, kuruluşun doğrudan doğruya finansman kaynağı gibi davrandığı görüşünün yerleşmesine yol açmıştır. Oysa UNESCO'nun bu konudaki tavrı açıktır: Evrensel değer ölçütüne uygun kültürel varlıkların korunması için üyesi devletlerin malî ve teknik yardım yapmasını sağlayacak etkili çağrılarda bulunur ve bu yardımların sağlıklı biçimde kullanılmasını denetler. Bu amaçla, her üye devletin bünyesinde bir ulusal komisyon oluşmasını da sağlamıştır.

17 Eylül 1976'da Strasbourg'da toplanan Avrupa Konseyi'nin İstanbul'u "uluslararası çabalar aracılığıyla desteklenmesi gereken" bir tarihî şehir olarak kabul etmesiyle birlikte, UNESCO ile Türkiye arasında, uluslararası bir kampanyaya dönüşecek yoğun görüşmeler başlamıştır. Üye devletlerden gelen uzmanlarla da görüşmeler yapan Türk bilim adamları ve çeşitli kuruluşlarımızın sorumlu yöneticileri gerekli ön hazırlıkları yapmışlar, bunu 19 Temmuz 1979'da UNESCO ile Dışişleri Bakanlığımız arasında imzalanan bir proje izlemişti. Projenin kapsamına İstanbul'daki belli tarihsel sitler alınmış ve gerçekleştirme sorumluluğu da İstanbul Belediyesi'ne verilmişti. Bir sonraki aşamada, 1980 yılında, Belgrad'da toplanan UNESCO Genel Kurulu, İstanbul ve Göreme' de belli mekânların korunmaya alınmasını ve uluslararası bir kampanyanın bu amaçla başlatılmasını kararlaştıracaktı. Son adımı ise UNESCO Genel Sekreteri Amadou M'Bow attı: 10 Mayıs 1983 günü İstanbul'da bir basın toplantısı düzenleyerek, resmen uluslararası kampanyayı başlattı. Üye devletlere yaptığı çağrıda "hükümetlerden, kamu kuruluşlarından, vakıflardan, sanatçı ve şairlerden, tarihçilerden ve öğretmenlerden maddî-manevi tüm katkılarını" İstanbul ve Göreme için seferber etmelerini isteyen Genel Sekreter, Türkiye'deki ilgililerle de yoğun görüşmeler yapmıştı.

İstanbul ve Göreme ile ilgili uluslararası kampanyanın kapsamına alınan tarihî mekanlar şunlardır: İstanbul'dan Topkapı ve Yıldız Sarayları, Süleymaniye Camii ve çevresi, Haliç, Bozdoğan Kemeri, Kara Surları ve Zeyrek; Göreme'den Zelve vadisi, Açık Hava müzesi, Çavuşin ve çevre mağaraları ile beş kilise.

İstanbul'dan koruma programına alınan Topkapı ve Yıldız Sarayları ile Süleymaniye Camii öteden beri onarım çalışmalarına konu olmuş anıtlardı. Buna karşılık, kimi restorasyon uygulamalarına sahne olmuş olmakla birlikte, Kara Surları ve Bozdoğan Kemeri' nin ivedilikle korunmaya alınması, hatta, Haliç bölgesiyle birlikte, bir "kurtarma operasyonu" başlatılması zorunlu hale gelmişti. Gene de, kampanya kapsamına alınan anıt ve çevrelerin tümü önem taşısa da, Süleymaniye Camii çevresindeki evler ile Zeyrek mahallesi ayrıcalıklı denebilecek bir önem taşımaktaydı: Mimarî özellikleri ile "biricik" olma kategorisine giren bu evler, İstanbul'da toplu olarak yalnızca bu bölgelerde, o da birkaç sokağın çerçevesinde, bugüne kadar gelebilmişler ve bu son örnekler de yitip gitme tehlikesiyle karşı

Levent Şahverdi Arşivi

man gar binası, Boğaziçi'nde Beylerbeyi ve Küçüksu Sarayları, heybetli Kuleli Kışlası..Sonra bu kıyıları hiç değilse üç yüzyıl kesintisiz süslemiş bulunan yalılar kolyesinden kalabilmiş son inciler olarak Beylerbeyi'nde Bereket Şah, Kandilli'de Ostrorog ve Abud Efendi, Küçüksu'da Kıbrıslılar, Anadolu Hisarı-Kanlıca arasında Şekerciler, Ramazanoğulları, Zarif Mustafa Paşa, Marki Necip ve Vali Rasim Paşa, Kanlıca Körfezi'nde Prenses Rukiye yalıları gibi deniz kenarı büyük evler, hep Batı etkisiyle yapılmış, dış yüzlerinde geleneksel Türk yapı sanatını hatırlatan bir atmosferi sürdüren, fakat içleri 19. yüzyılın Batı üslûbuyla döşeli, büyük özel konutlarıdır. Son Mısır Hıdivinin Çubuklu üstündeki yazlık sarayı (halen Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nca onarılmaktadır) ve yine maalesef hastane olarak kullanılan Beykoz Kasrı, 19. yüzyıl Batı sarayları ailesindendir.

Boğaz'ın hinterlandı olarak Çamlıca semti, 19. yüzyılda, bir yandan güvenliğin, bir yandan ulaşım kolaylığının artmasıyla, bir sayfiye semti olmuş ve "rical köşkleri"yle donanmışken, bugün bunlardan sadece bir iki küçük yapı ve Büyük Çamlıca Tepesi'nin eteğinde, su kaynağının başında Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Büyük Köşk'üyle müştemilât binaları kalmıştır. Moda semti ve Fenerbahçesi, Batı ile ticaret ilişkilerini elinde bulunduran azınlıkların ve birkaç seçkin İngiliz ailesinin 19. yüzyılda yaptırdıkları köşklerle donanmışken, bugüne bunlardan Whittholl'lerin kârgir evi ile Kalamış'ta Fransız Couteaux ailesinin köşkü eriştirildi.

Bostancı ekseni üzerinde de, çok değil, bundan 30 yıl öncesine kadar, bütün bir 19. yüzyıl köşkleri, bağ ve bahçeleri yaşarken, deniz kıyısında Koca Ragıp Paşa'nın ve Cemil Paşa'nın (daha sonra İpar'lar) malikanelerinden ve arkadaki 5-10 binadan başka, kendilerine mahsus birer mimarisi olan, İsviçre'nin Chalet' leri tipinde yüzlerce bakımlı, bağlı bahçeli köşkten elde sadece birkaç tanesi kalmıştır.

Aynı şey, biraz daha fazla oranda olmak üzere, Adalar ve özellikle Büyükada için söylenebilir. 1840'larda ilk vapurların işlemesiyle canlanan ve azınlıklar ticaret burjuvazisinin yazlığı haline gelen Büyükada, halen -başta kıyıya yakın Büyük Kulüp ve Splendid Oteli olmak üzere- 19. yüzyıl yapısı yüz kadar köşkü yaşatabilmektedir. Gidiş geliş zorlukları karşıya kalmışlardı. Osmanlının geleneksel ahşap mimarîsinin son seçkin örneklerini oluşturan bu evler üzerinde yerli ve yabancı uzmanlar,bilim adamları ayrı ayrı koruma ve kurtarma projeleri hazırlamış, operasyon sonrasında bu evlere verilmesi düşünülen yeni işlevler konusunda çeşitli öneriler devreye girmiştir.

Göreme'den koruma kapsamına alınan kilise ve mağaraların, yakın geçmişe kadar depo, ahır gibi yıpratıcı kullanımlar nedeniyle hayli tahrip oldukları, iç süslemelerin rutubet ve bakımsızlıktan yok olmaya yüz tuttukları bilinmektedir. Fotogramatik çalışmaları ile gerekli saptamaların yapıldığı bu kilise ve mağaralarda UNESCO desteği ile belli bir süredir yabancı uzmanlar kurtarma çalışmalarını sürdürmektedir.

Uluslararası kampanyalar çerçevesinde, UNESCO'nun, haklı olarak, yerel desteğe büyük önem verdiği bilinmektedir. Başka deyişle, koruma kapsamına alınan anıt ve çevrelerin bulunduğu ülkelerin katılım payları ve bu konuda gösterdikleri etkinlikler, uluslararası kampanyanın ivme kazanması açısından bağlayıcı olmaktadır. Ulusal düzlemde, UNESCO'nun koruma alanı saptadığı anıt ve bölgeler için bir tanıtım kampanyası başlatmayı kararlaştıran Türk hükümeti, Devlet Bakanlığı aracılığı ile basına çağrıda bulunmuş, bunun ardından da Başbakanlık Tanıtma Müsteşarlığı ile Milliyet gazetesi arasında imzalanan bir protokol sonrasında, tanıtma kampanyası başlatılmıştır. İstanbul ve Göreme'den kampanya kapsamına alınan bölgeler ile ilgili özel bir yayın etkinliği başlatan Milliyet, 16-17 Şubat 1984 günleri düzenlediği bir seminerde, konuyla ilgili bilim ve kültür adamlarını bir araya getirmiş, 79 bildiriyi izleyen tartışmalarda kampanyanın çeşitli yönleri üzerinde durulmuştur. Kampanyanın tanıtma aşaması bütünlendikten sonra koruma etkinliklerinin hızlanması beklenmekte, UNESCO' nun çağrısına uyacak çeşitli uluslararası kuruluşlardan maddî ve teknik olanakların sağlanacağı umulmaktadır.

İSTANBUL PROJESİNİN EN ÖNEMLİ BÖLÜMÜ: Osmanlı döneminden kalma ahşap evleri ve sokak hacimleriyle, yoğun cami ve kiliseleriyle, Zeyrek semti, İstanbul Projesi'nin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Uzun yılların yarattığı tahribat nedeniyle, ancak birbirlerine dayanarak ayakta kalmayı başarabilen bu yapılar, projenin bir an evvel hayata geçirilmesini beklemektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

ve pahalılığı burayı büyük ölçüde nüfus istilâsından koruduğundan, Adaların yeşil dokusu ve tarihî yapısı bir oranda korunabilmekle beraber, her geçen yıl beton yerleşimlerin de sayısı artmaktadır.

20. Yüzyıl Başı

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, (bugün onun da ortadan kalktığı) çok geçici ve çok özel bir mimarî akımını İstanbul üzerinde estirmiş ve sağa sola bu döneme ait örnekleri de serpmiştir. Bunları da İstanbul'un kültür mirası ve eski eserleri arasında saymak zorundayız. Önce Vallaury ve d'Aronco gibi yabancı mimarların başlattıkları, sonra Mimar Kemal ve Vedat Beylerin daha bir başarıyla sürdürdükleri bir akım, Osmanlı mimarisini yeni fonksiyonlar kazanmış olarak daha büyük boyutlarda binalarla yaşatma çabasını göstermiştir. Bugün İstanbul Erkek Lisesi binası olarak kullanılan zamanın Düyun-u Umumiye idaresi merkezi, Bahçekapısı'ndaki 4. Vakıf Hanı, Sirkeci'deki Büyük Postane binası, Fatih'teki Kaymakamlık binası, Sultanahmet Cezaevi ve Nişantaşı'nda Valikonağı yanında köşebaşında Mimar Kemalettin Bey'in kendi evi, Şişli'deki Pakize Tarzi Doğumevi yapısı bu çabanın ürünleri olan ilginç eserlerdir.

İstanbul'un eski eserler dönemi bu yapılarla sona erer. Onları 1930'lar ve 40'ların yüzleri düz çimento sıvalı, yuvarlak tuvalet pencereli, kişiliksiz apartmanları ile 1950'lerin be-te-be'li apartmanları ve son yirmi otuz yılın çimento kalabalığı izler.

19. YÜZYIL: Batı rüzgârlarının İstanbul üstünde 19. yüzyılda da estiğini ve bu kente eskiye göre daha heybetli ve "empozan" yapılar getirdiğini görüyoruz. Batı kapitalizmi, Avrupa'da bir yandan kuvveti bir oranda ellerinde tutmaya devam eden soylular için, öte yandan yeni güçlerin sahibi burjuvalar için, tabii biraz da toplumun ortak yararına, birtakım yapılar inşa etmeye başladı. Buna örnek olarak Eminönü-Karaköy arasında 1845'de yapılan ilk tahta köprüyü gösterebiliriz. F. Zonaro'nun tablosu.

Ceneviz Galatası ve Frenk Beyoğlusu

Eski İstabul'un Roma-Bizans'tan gelen ve Osmanlı ile devam eden çizgisi ve Bakırköy'den Sarayburnu'na kadar olan tarihî yarımadası ve iki yakasıyla, Boğaziçi yerleşimi dışında kalan ayrı ve özel bir bahis, Galata ve Beyoğlu'nun macerası olmuştur.

13. yüzyılda zayıflayan Bizans birkaç yüzyıldır içinde yaşattığı ve gittikçe zenginleşen Venedik-Ceneviz-Pisa ve Amalfi kökenli İtalyan azınlıklarına şehrin o zamanki karşı yakası demek olan Galata'ya yerleşme izni vermişti. Bunlar burada bir ticaret cumhuriyeti oluşturmuşlardı ve aralarına Araplardan Ruslara varıncaya kadar daha birçok azınlıkların karışmasıyla, Galata, karmaşık ve özel bir hüviyet kazanmıştı.

Surlarla çevrili kapalı bir yerleşim olan Galata'da yer alan iki görkemli yapıdan biri Tepe'deki masif kule, ikincisi kıyıda Haliç'i kapatan zincirin bağlı bulunduğu büyük sahil burcu idi. Bu kalenin altındaki mahzen, günümüzde Yeraltı Camii'dir.

Galata'nın Osmanlı döneminde de sürdürdüğü ve bütün olumsuz unsurlara karşı bugün de yaşayabilen karakteri, dar

Levent Şahverdi Arşivi

FRENK BEYOĞLUSU: 18. yüzyıldan itibaren zenginleşen ve güvenceye kavuşan azınlıkların yavaş yavaş bir Avrupa semti haline getirdikleri Beyoğlu, yüzyılın sonlarına doğru neredeyse Paris'in ikinci üçüncü dereceden bir kopyası haline geldi. Bu dönemin yüzlerce taş yapısı, bütün olumsuz yeni şartlara karşın, Beyoğlu'nda hâlâ yaşıyor.

sokaklar üstünde büyük depo ve mahzen cinsi binalardan ve taş merdivenli yokuşlara dizili meyhanelerden oluşan, gölgeli ve yeşilliksiz bir kent oluşuydu.

Bugün bu kârgir dünyadan birkaç yapı hâlâ ayaktadır.

Frenk ve azınlık Galata'sının sadece Azapkapısı tarafı Müslüman yerleşimine sahne olmuş ve tahta evciklerle dolmuştu.

Galata'nın demir çemberinin dışına çıkan ilk büyük yerleşim, 1500'lerde Beyoğlu yamacına kurulan Fransız Sefareti olmuştur.

Galata Kulesi'nin dışındaki boşluklar birkaç yüzyıl boyunca "Pera Bağları" adını ve bu tanımlamanın gösterdiği gibi yeşil alanları sürdürmüş; 18. yüzyıldan bu yana yavaş yavaş bir Avrupalı ve azınlık semti haline gelmiştir.

Zenginleşmeye koyulan ve bir güvenceye kavuşan yabancılar, kıyıdaki kentin sağlıksız koşullarından çıkmışlar ve Taksim'e doğru uzanan temiz havalı düzlüklere yerleşmeye başlamışlardır. Haliç'ten Tepebaşı'na kadar bütün yamaçları kaplayan Müslüman Mezarlığı, bu Frenk yayılması devam ettikçe, çekilmiş ve ortadan kalkmıştır.

19. yüzyılda Tanzimat'ın ilanıyla hukukî garantiler elde eden bu çevre, yüzyıl boyunca gelişmiş ve bunun kanıtı olan kamu binaları ve özel konutlarla şehirlerini süslemiştir. Şişhane Meydanı'na bakan bugünkü Belediye Şubesi binasıyla başlayan bir zenginleşme, Beyoğlu'nu yüzyılın sonuna kadar Paris'in ikinci üçüncü derecede bir kopyası haline getirmişti.

Bu dönemin yüzlerce taş yapısı, bütün olumsuz yeni şartlara karşılık, Beyoğlu'nda hâlâ yaşamaktadır. Fakat bir yandan İstanbul'daki bu yabancı mimariyi korunması gerekli eski eser saymayan bir zihniyetin bilim çevrelerine uzun süre egemen olması, öbür yandan da bürokrasinin yetersizliği ve çeşitli sebeplerle yavaşlığı yüzünden, şehrin bu kesimine damgasını vurmuş olan ve tarihin belli bir döneminin belgeleri olan birçok yapı, devlet tarafından tescil edilmemiş durumdadır. Bu yüzden de her yıl birkaçı yeni yapımlara kurban verilmektedir.

Halbuki Galata ve özellikle Şişhane-Osmanbey arası eski yerleşimi, İstanbul kültür tarihinde özelliği ve ağırlığı olan, turizmde de çok yararlanılabilecek değerli bir çerçeve oluşturur ●

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Eserlerin Önemi ve Korunması

Cengiz Bektaş

Korunması Gereken Kültür Varlıkları

25 Nisan 1973 günlü ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'nun birinci maddesindeki tanıma göre, *"Tarihten önceki devirlerle tarihî devirlere ait olup, bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan, yer üstünde, yer altında veya su içindeki bütün yapılara, taşınır ve taşınmaz mallara, aynı nitelikteki her türlü belgeye eski eser denir."* Bu tanım hemen hemen hiç değiştirilmeksizin 23 Temmuz 1983 günlü Resmi Gazete'de yayınlanan ve 1710 sayılı yasayı ortadan kaldıran 21.7.1983 günlü 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"nda "kültür varlığı" terimi içinde kullanılmaktadır. Adı geçen yasanın üçüncü maddesinin tanımlar bölümündeki ilk tanım şöyledir: *"Kültür varlıkları, tarih öncesi ve tarihî devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan, yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır."*

2863 sayılı yasada yer alan öteki tanımlar da şöyledir:

"Tabiat varlıkları", jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihî devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir.

"Sit", tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihî hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tesbiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.

"Koruma ve korunma", taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleridir.

"Korunma Alanı", taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihî çevre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alandır.

"Değerlendirme", kültür ve tabiat varlıklarının teşhiri, tanzimi ve bilimsel yöntemlerle tanıtılmasıdır. Gene 2863 sayılı yasanın ikinci bölümü "Korunması Gerekli Taşınmaz ve Kültür Varlıkları"nın neler olduğunu şöyle belirlemektedir:

a) Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,

b) Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar,

c) Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları,

PAMUKKALE: Burası öteden beri çok önemli bir yerleşim yeri ve antik çağın en önemli iki sağlık merkezinden biridir. Bugün yörede daha çok Bergama-Roma dönemi Hierapolis kentinin yapıları görülür. Satıcılar, bunların çevresini panayır yerine döndürürler.

Levent Şahverdi Arşivi

d) Millî tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihî olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler.

Ancak, Yüksek Kurulca mimarî, tarihî, estetik, arkeolojik ve diğer önem ve özellikleri bakımından korunması gerekli bulunmadığı karar altına alınan taşınmazlar, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı sayılmazlar.

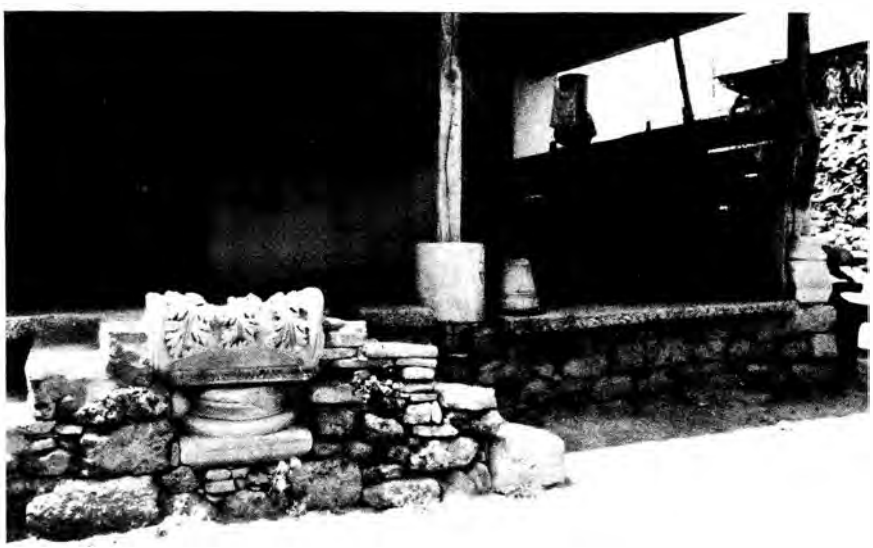
Kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümülüsler, ören yerleri, akropol ve nekropoller; kale, hisar, burç, sur, tarihî kışla, tabya ve istihkâmlar ile bunlarda bulunan sabit silâhlar; harabeler, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler; kümbet, türbe ve kitabeler; köprüler, su kemerleri, su yolları, sarnıç ve kuyular; tarihî yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar; sunaklar, tersaneler, rıhtımlar; tarihî saraylar, köşkler, evler, yalılar ve konaklar; camiler, mescitler, musallalar, namazgâhlar; çeşme ve sebiller; imarethane, darphane, şifahane, muvakkithane, simkeşhane, tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, hazireler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar, sandukalar, siteller, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar; külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları; freskler, kabartmalar, mozaikler ve benzeri taşınmazlar, taşınmaz kültür varlığı örneklerindendir.

Tarihî mağaralar, kaya sığınakları; özellik göteren ağaç ve ağaç toplulukları ile benzerleri; taşınmaz tabiat varlığı örneklerindendir.

Bilindiği gibi "eski" sözcüğü, dilimizde "çoktan beri var olan"ı anlatır. 1710 sayılı yasayı ortadan kaldıran 2863 sayılı yasanın "eski eser" terimi yerine "kültür varlığı" terimini kullanması, kültürümüze olumlu katkıda bulunacak bir varlığın (çok doğru olarak) eski de olmayabileceğinin onaylandığı sanısını uyandırıyor. Oysa, ikinci bölümün başında "19. yüzyıl sonuna dek yapılmış" denmesi, bir bakıma çelişki olmaktadır. Ayrıca, belirlenen tarihten sonrakilerin *kültür varlığı* sayılıp sayılmamasının, politik iktidarlara bağlı olarak kültür anlayışı ve politikası değişebilecek kurullara bırakılmaması gerekir.

Özellikle, Anadolu'muz gibi, yeryüzünün en eski yerleşmelerini, kültürlerini, uygarlıklarını barındırmış bir ülkede, kültür yorumu pek büyük önem taşır. Çünkü, korunacak ya da korunmayacak varlıklarımız bu yoruma göre belirlenecekler-dir. Bu yorumda bütün günlük politikaların üzerindeki evrensel insanlık ölçütlerine yer verilmemişse önemli sakıncalar doğabilir. Başka bir deyişle bu yorumun ülkemizin bütün dönemlerine, burada yer almış bütün uygarlıklara, kültürlere sonuna dek sahip çıkan, onları kendinden, kendini onlardan sayan bir anlayışla oluşturulması gerekir.

Dil ve din ayrımı, dönem ayrımı ya da başka herhangi bir ayrım gözetmeden, Türkiye'nin geçmişine sahip çıkmalıyız. Bu nedenle de eski eserlerin gelecek sorumluluğunu içeren bir anlayışla yeterince korunması, yok edilmelerinin, zarar görmelerinin, yurdumuz dışına kaçırılmalarının önlenmesi gereği ortadadır.

LAODİKYA: Burası, bir zamanlar Küçük Asya'nın önemli yerleşim merkezlerindendi. Selçuklular dönemine kadar da yaşadı. Goncalı köyündeki bir evin merdiveninde Laodikya kenti taşları.

Kültür Varlıklarının Korunması

Bugüne dek kültür varlıklarının korunmasına ilişkin pek çok yasa ve yönetmelik çıkarılmıştır.

27 Temmuz 1858 (28 Zilhicce 1274) günlü *Ceza Kanunu,* kamu ve kutsal hayır yapılarını ve konutları yıkan, yok eden ya da kimi yerlerini kırıp döken, bozan; cami avlularındaki, gezinti ve pazar yerlerindeki, alanlardaki ağaçları kesip telef edenlere uygulanacak cezaları belirlemiştir.

1864'te *Turuk ve Ebniye Tüzüğü* ile kimi imar kuralları saptanırken, 13 Şubat 1869 (1 Şubat 1284) günlü *Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi* ile antika arayıcılığı izne bağlanmış; bulunan antikaların (eski paralar dışında) yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. 7 Nisan 1874 (24 Mart 1290) günlü Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi'nin ilk maddesinde ise eski çağlardan kalan her türlü sanat eşyasının eski eser olduğu hükme bağlanmış; henüz keşfedilmemiş eski eserlerin, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, devletin malı olduğu belirtilmiştir. 36 maddeden oluşan bu yönetmelikle kazı işleri de izne bağlanmıştır.

1882'de çıkan *Ebniye Kanunu,* cami avlularında, iskele alanlarında ve genel alanlarda, genel seyir-gezinti yerlerinde yapı yapmayı yasaklamıştır.

22 Şubat 1884 (23 Rebiülahir 1301) günlü Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi'nden sonra bir *Müze Nizamnâme-i Dahilîsi* (13 Ramazan 1306), daha sonra da 10 Nisan 1906 günlü *Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi* yayınlanmıştır. Bu yönetmelikte eski eserlerin hiçbir biçimde yurt dışına çıkarılamayacağı öngörülmüştür.

Bundan sonra 1951'e dek yürürlükte kalacak olan 30 Temmuz 1912 (17 Temmuz 1328) günlü *Muhafaza-i Âbidat Hakkında Nizamname* çıkmış; ayrıca 1924 (1340) yılında çıkarılan *"İstanbul'da Müteşekkil Muhafaza-i Âsâr-ı Âtika Encümeni'nin Teşkilât ve Vazifelerine*

Levent Şahverdi Arşivi

Dair Talimatname'' gibi, yalnızca bu konuyla ilgili olan ya da başka yasalar ya da yönetmelikler içinde yer alan özel düzenlemeler yapılmıştır.

1951'den sonraki düzenlemeler şunlardır:

Gayrımenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu Teşkili Kanunu (1951), Gayrımenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu Yönetmelikleri (1952, 1959, 1962), İmar Kanunu'nun tarihî anıtlarla ilgili maddeleri (1956-57), Emlâk Vergisi Kanunu'nun ilgili maddeleri (1972), Gayrımenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu Yönetmeliği'nin kimi maddelerinde değişiklikler (1973), Gayrımenkul Eski Eserler Kanunu (1973), Gayrımenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Yönetmeliği (1974), Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (21 Temmuz 1983)

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, korunması gerekli taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının saptanması işini Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bırakmaktadır. Yapılacak saptamalarda da, kültür ve doğa varlıklarının tarihsel, sanatsal, bölgesel ve öteki özelliklerinin ölçüt olarak alınacağını bildirmektedir. Yasaya göre, *''Devletin imkânları göz önünde tutularak, örnek durumda olan ve sit olduğu devrin özelliklerini yansıtan yeteri kadar eser, korunması gerekli kültür varlığı olarak belirlenir. Tesbit ve tescil ile ilgili usuller, esaslar ve kıstaslar yönetmelikte gösterilir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yapılan tesbitler, Yüksek Kurul kararı ile tescil olunur.''*

Yasa, 1951 yılında kurulan Gayrımenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na karşılık, bir ''Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'' ile ''Bölge Kurulları''nı getirmektedir. Yurt içinde bulunan ve bu kanunla tanımlanan korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hizmetlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı, merkezi Ankara'da olmak üzere kurulan Yüksek Kurul'un görevleri şunlardır:

a) Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve restorasyon ile ilgili işlerde uygulanacak ilkeleri belirlemek,

b) Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tesbit olunan korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tescilini yapmak,

c) Anılan varlıklarla ilgili olarak Yüksek Kurul'a intikal edecek veya bizzat bilgi edindiği konu ve uyuşmazlıklar hakkında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na görüş bildirmek,

d) İlke kararları ve diğer görüşler doğrultusunda yapılacak uygulamalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yardımcı olmak ve sonuçlarını izlemek,

e) Bu kanunla verilen diğer görevleri yapmak.

Yüksek Kurul'un yedi doğal, sekiz de ''temsilci'' olmak üzere 15 üyeden oluşması öngörülmüştür.

Doğal üyeler şunlardır:

1. Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı,
2. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili Müsteşar Yardımcısı,
3. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü,
4. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürü,
5. İmar ve İskân Bakanlığı Planlama ve İmar Genel Müdürü,
6. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürü,
7. Vakıflar Genel Müdürü.

''Temsilci'' üyelerin üçünü Cumhurbaşkanı, beşini de YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu) seçmektedir. YÖK'ün seçeceği üyeler, yükseköğretim kurumlarının mimarlık, arkeoloji, sanat tarihi, şehircilik ve idare hukuku dallarının her birinden seçilecek beş öğretim üyesidir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı, Yüksek Kurul'un başkanıdır. Ayrıca, gene Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca saptanacak bölgelerde ''Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları'' oluşturulacaktır. Her bölge kurulu da dördü doğal, beşi ''temsilci'' olmak üzere dokuz üyeden oluşmaktadır.

Doğal üyeler şunlardır:

1. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bölgedeki Teknik Müdürü,
2. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tesbit edilecek, bölgedeki Devlet Müzesi Müdürü,
3. İmar ve İskân Bakanlığı'nın Bölge Müdürü, bulunmadığı yerlerde İl İmar Müdürü,
4. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün o bölgedeki en üst görevlisi.

''Temsilci'' üyelerin, bölgedeki yükseköğretim kurumlarının arkeoloji, mimarlık, sanat tarihi, şehircilik, peyzaj mimarlığı bilim dallarından birer kişi olmak üzere YÖK'ce seçileceği öngörülmektedir. Bölge kurullarının görevleri de, Yüksek Kurul'un verdiği ilke kararlarına uymak koşuluyla, uygulamaya yönelik kararlar almaktır. Yasa, ''tescil'' edilen, korunması gerekli kültür ve doğa varlıklarının korunma alanlarının saptanmasını, bu alanlar içinde yapı (inşaat) ve döşem

SİDE'DE KİREÇ ÇUKURU: Antik Side kentinde açılan çukurlarda pek çok heykel kireç elde etmek için yakılmıştır. En iyi kireç heykel başlarından elde edildiğinden, ''kafa kireci'' çok tutulmuştur. Böylesi olaylar öteden beri Batı'da Türklerin barbarlığının örneği olarak gösterilmiştir. Oysa bu yörelerde bina yapımı işiyle gayrımüslimler uğraşıyordu. Anadolu tarihinde en büyük anıt yıkımı çok-tanrılıktan tek-tanrılığa geçerken olmuştur.

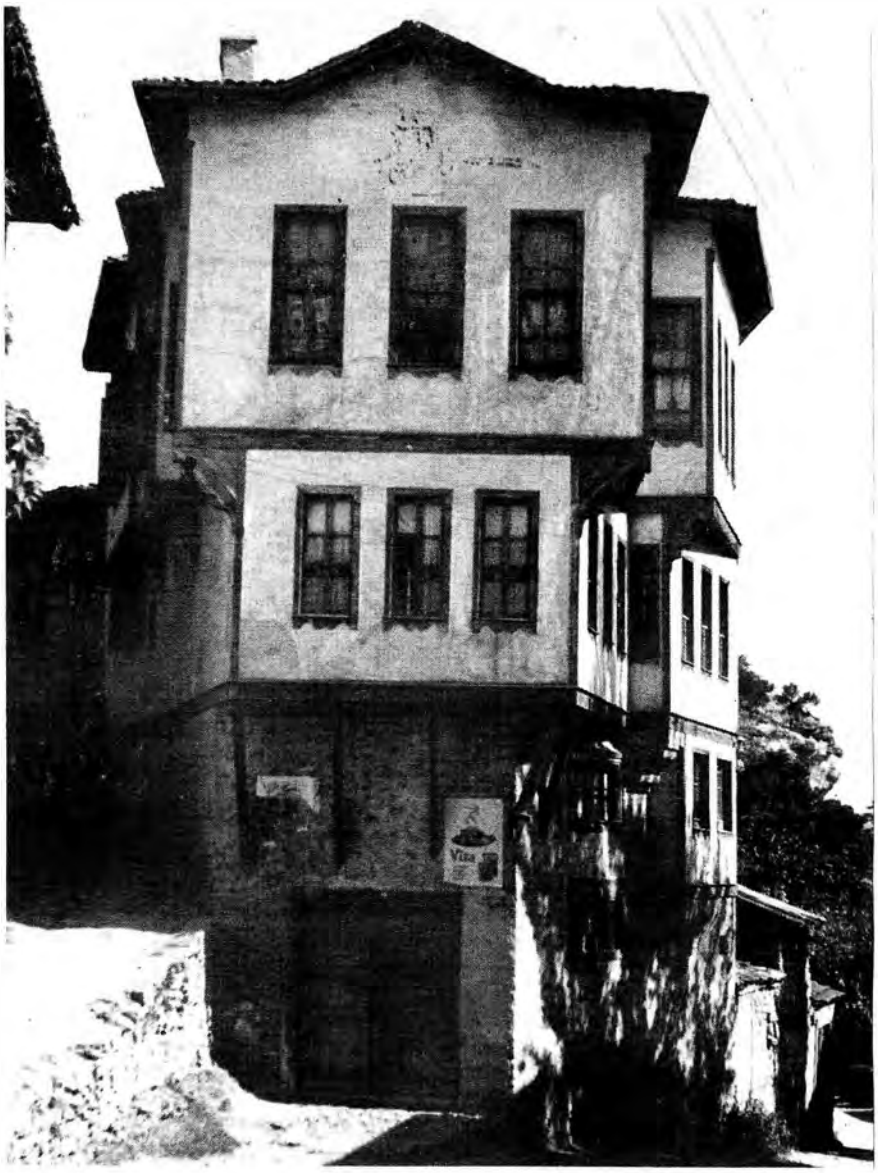
Levent Şahverdi Arşivi

(tesisat) yapılıp yapılamayacağı konusunda karar alma yetkisini Bölge Kurullarına bırakmıştır. Korunma alanlarının saptanmasında da, "korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını, görünümlerinin, çevreleriyle uyumlarının dikkate alınmasını" istemektedir. Bu konuyla ilgili "esaslar", Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın hazırlayacağı yönetmelikle belirlenecektir. Yasaya göre, "Yüksek Kurul veya Bölge Kurullarının kararlarına dayalı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni olmadan, korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında her çeşit inşaî ve fizikî müdahalede bulunmak, bunları yeniden kullanıma açmak veya kullanımlarını değiştirmek yasaktır. Onarım, inşaat, tesisat, sondaj, kısmen veya tamamen yıkma, kazı veya benzeri işler inşaî ve fizikî müdahale sayılır.

Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ve bunların korunma alanlarının kullanılması, kullanma şeklinin değiştirilmesi, inşaî ve fizikî müdahalelere ait Yüksek Kurul veya Bölge Kurullarının kararına göre Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca verilecek hertürlü iznin şekil ve şartları, bu kanun hükümleri uyarınca Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İmar ve İskân Bakanlığı'nın birlikte hazırlayacağı yönetmelikte belirtilir."

Koruma ve değerlendirme işinde, kendi yönetim ve denetiminde olan kültür ve doğa varlıkları için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, sınır boyu ve yasak bölgede bulunanlar için Milli Savunma Bakanlığı, mazbut ve mülhak vakıflara ait olan kültür ve tabiat varlıkları konusunda ise Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkili sayılmaktadır. Öteki kamu kurum ve kuruluşlarının sahipliğinde bulunan taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının korunma ve değerlendirilmeleri, bu yasaya uygun olmak koşuluyla, kendilerince sağlanacaktır.

Taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının sahipleri, bu varlıkların bakım ve onarımlarını Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bu yasa uyarınca bakım ve onarım konusunda vereceği buyruk ve yönergeye (talimat) uygun olarak yerine getirdikleri sürece, yasanın bu konuda sahiplere tanıdığı bağışıklıklardan (muafiyet) ve haklardan yararlanacaklardır. Korunması gerekli kültür ve doğa varlıklarıyla bunların korunma alanları da "zilyedlik" yoluyla "iktisap" edilemez. Belirlenen bakım ve onarım sorumluluklarını yerine getirme yetersizliği olanların taşınmazları -mazbut ya da mülhak vakıf varlıkları dışında- olağan kamulaştırma yöntemine göre kamulaştırılır.

SAFRANBOLU EVİ: 19. yüzyılda, Balkanlarda, Ege adalarında ve Anadolu'da, yaşama biçiminden, hayatı algılayıştan ve dünyaya bakış açısından kaynaklanarak ürünler veren bir mimari anlayışına ulaşılmıştır. Kısa bir süre önce koruma altına alınan Safranbolu evleri, bu anlayışın özgün örneklerindendir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın uygun görmesiyle, Vakıflar Genel Müdürlüğü, il özel idareleri, belediyeler ve öteki kamu kurum ve kuruluşları, yetersiz olan sahiplere, gerekli görülen durumlarda, taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının koruma, bakım ve onarımlarına teknik eleman ve ödenekleriyle yardımda bulunabilirler. Korunması gerekli taşınmaz kültür ve doğa varlıklarıyla bunların korunma alanlarında "ruhsat"sız yapı yapmak yasaktır. Bir alanın sit olarak saptanması, bu alandaki imar plan uygulamasını durdurmakta ve söz konusu yer için *koruma amaçlı imar planı* (o bölgedeki eski eserleri, anıtları, doğal güzellikleri koruma koşuluyla yapılan bir imar planı tü-

Levent Şahverdi Arşivi

İKİ AYRI DÖNEM: Amasya'da, Yeşilırmak üzerindeki yapılar, iki ayrı dönemin, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl mimarisinin örneklerini birarada görmemize imkân veriyor.

rü) yapılıncaya dek geçiş dönemi yapı koşullarını uygulamaya sokmaktadır. Bunların Yüksek Kurul'ca üç ay içinde saptanması öngörülmüştür. O yörenin ilgili valiliği ve belediyesi de, söz konusu koruma amaçlı imar planını en geç iki yıl içinde İmar ve İskân Bakanlığı'nın onayına sunmak zorundadır. Bu yasayla, tapu kütüğüne "korunması gerekli taşınmaz kültür varlığıdır" kaydı konmuş ve Yüksek Kurul'ca "tescil" edilerek birinci ya da ikinci grup olarak nitelendirilmiş olan taşınmaz kültür varlığı her türlü vergi, resim ve harçtan "muaf" tutulmuştur. (En genel açıklamayla, birinci gruptaki taşınmazlarda içte ya da dışta sağlıklaştırma önlemleri dışında, ya da bir bölüğünde yaşam koşullarının zorunlu kıldığı değişiklikler dışında bir değişiklik yapılamazken, ikinci gruptaki taşınmazların dışlarına hiç dokunmadan içlerinde değişiklikler yapılabilmektedir).

Korunması gerekli taşınır kültür ve doğa varlıkları da, 2863 sayılı yasanın üçüncü bölümündeki tanıma göre, şunlardır:

"a) Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait; jeoloji, antropoloji, prehistorya, protohistorya, arkeoloji, sanat tarihi ve etnografya açılarından belge değeri taşıyan veya ilgili bulundukları bölümün sosyal, kültürel, teknik ve bilimsel özellikleri ile seviyesini yansıtan veya ender bulunur özelliklere sahip olan her türlü taşınır kültür ve tabiat varlıkları,

b) Millî tarihimizdeki önemleri sebebiyle, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ait tarihî değer taşıyan belge ve eşyalar, Mustafa Kemal Atatürk'e ait zatî eşya, evrak, kitap, yazı ve benzeri taşınırlar."

Korunma Yöntemi

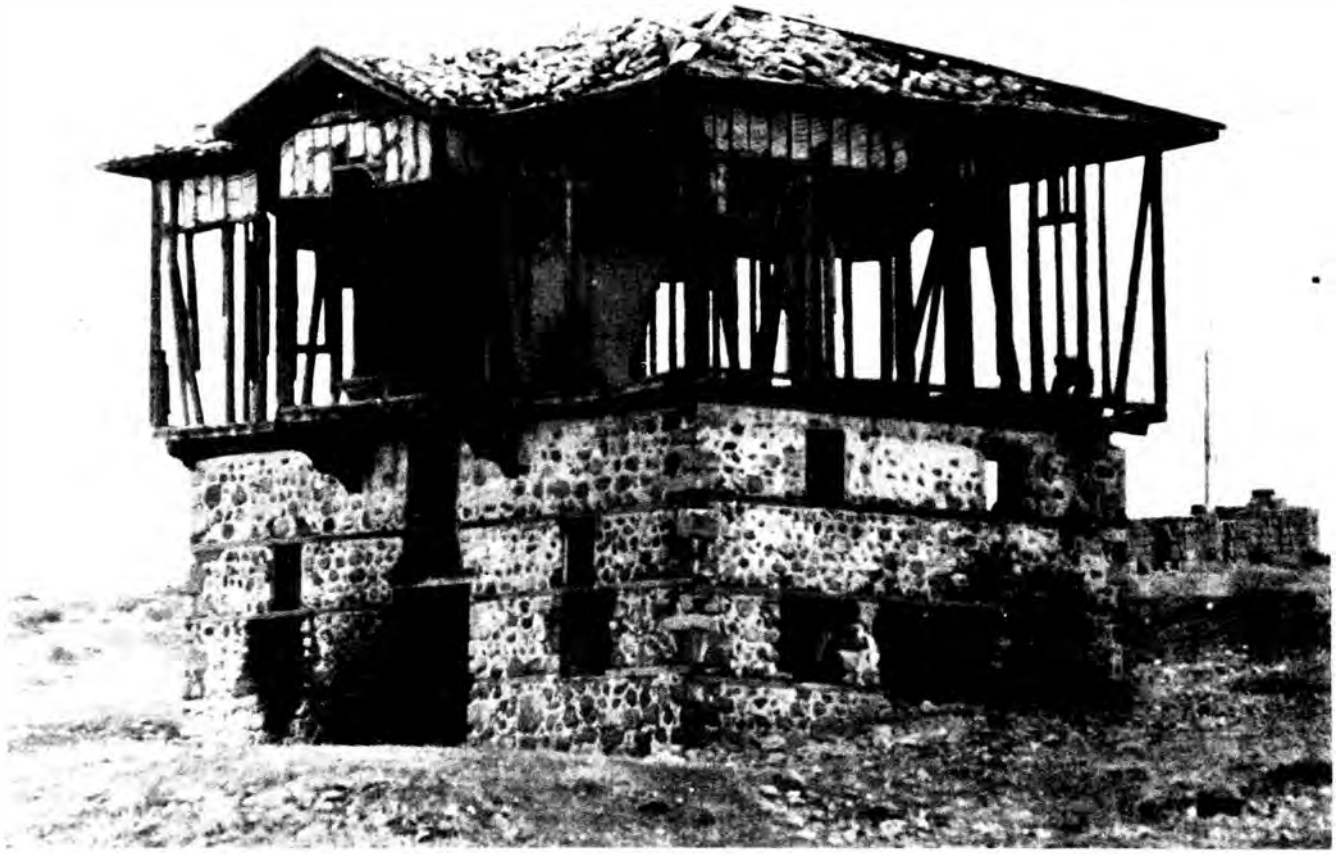
Yasaya göre:

"a) Devlet malı niteliğini taşıyan korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıklarının devlet elinde ve müzelerde bulundurulması ve bunların korunup değerlendirilmeleri devlete aittir. Bu gibi varlıklardan gerçek ve tüzel kişilerin ellerinde bulunanlar, değeri ödenerek Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından satın alınabilir. Satın alınmayanlar, sahiplerinin mülkiyetinde bırakılır. Yönetmelikte belirlenecek esaslara göre Kültür ve Turizm Bakanlığı, bu gibi varlıkların kayıt ve bakımlarını kontrol edebilir.

b) Mazbut ve mülhak vakıflara ait korunması gerekli taşınır kültür varlıkları, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın gözetim ve denetiminde bulunur.

c) Özel müze ve koleksiyoncuların ellerinde bulunan korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıkları ile gerçek kişilerin ellerinde ve kullanımında bulunan ata yadigârı korunması gerekli taşınır kültür varlıkları Kültür ve Turizm Ba-

Levent Şahverdi Arşivi

YOK OLAN KÜLTÜR VARLIKLARI: Kültür hazinemizin en anlamlı bölümlerinden birini, "halk yapı sanatı"nın ürünleri olan evler oluşturmaktadır. Ancak bunlar, gereken ilgi gösterilmediğinden, yok olup gitmektedir.

kanlığı'nın tescil ve kontrolüne tâbi olmak şartı ile maliklerinin mülkiyetinde ve tasarrufundadırlar. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yapılacak kontrolün şekil ve şartları yönetmelikte belirlenir.

d) Daha önce tanımı yapılan Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ve Atatürk'e ait korunması gerekli taşınır kültür varlıkları, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca veya Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nca satın alınabilir. Satın alınmayanlar, sahiplerinin mülkiyeti ve tasarrufunda kalmakla beraber, Türk Milleti için taşıdıkları önem ve değerleri dolayısıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın tescil ve kontrolüne tabi tutulurlar."

Yasa, kapsamına giren kültür ve tabiat varlıklarına ait müzelerin kurulup geliştirilmesinin Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görevlerinden olduğunu belirlemektedir. Yasaya göre:

"Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, gerçek ve tüzel kişilerle Vakıflar, Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan izin almak şartıyla, kendi hizmet konularının veya amaçlarının gerçekleştirilmesi için her çeşit kültür varlığından oluşan koleksiyonlar meydana getirebilir ve müzeler kurabilirler. Ancak, gerçek ve tüzel kişilerle vakıflar tarafından kurulacak müzelerin faaliyet konuları ve alanları, yapılacak başvuruda beyan olunan istekleri değerlendirilerek, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca verilecek izin belgesinde belirlenir. Gerçek ve tüzel kişilerce kurulacak müzeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izin belgesinde belirlenen konu alanlarına inhisar etmek şartı ile, taşınır kültür varlığı bulundurabilir ve teşhir edebilirler. Bu müzeler de, taşınır kültür varlıklarının korunması hususunda Devlet Müzeleri statüsündedirler.

Anılan müzelerin kuruluş amacı, görevi ve yönetim şekil ve şartları ile gözetim ve denetimi yönetmelikle belirlenir. Devlet Müzeleri içerisinde özel bir ihtisas ve araştırma müzeleri olan Askerî Müzelerin kurulması, yaşatılması, malzemenin ve uğraş konularının tayin ve tesbiti Genelkurmay Başkanlığı'na aittir. Bu müzelerin görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma düzenleri, Milli Savunma Bakanlığı'nın Kültür ve Turizm Bakanlığı'yla birlikte hazırlayacağı bir yönetmelikte belirtilir.

Gerçek ve tüzel kişiler Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca verilecek izin belgesiyle korunması gerekli taşınır kültür varlıklarından oluşan koleksiyonlar meydana getirebilirler. Koleksiyoncular faaliyetlerini Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bildirmek ve yönetmelik gereğince, taşınır kültür varlıklarını envanter defterine kaydetmek zorundadırlar.

Koleksiyoncular, ilgili müzeye tescil et-

Levent Şahverdi Arşivi

tirerek, koleksiyonlarındaki her türlü eseri on beş gün önce Kültür ve Turizm Bakanlığı'na haber vermek şartı ile kendi aralarında değiştirebilir veya satabilirler. Satın almada öncelik Kültür ve Turizm Bakanlığı'na aittir."

2863 sayılı yasaya göre, yurt içinde korunması gerekli taşınır kültür ve doğa varlıkları yurt dışına çıkarılamaz. Ancak, ulusal çıkarlarımızın göz önünde tutulması kaydıyla, bunların her türlü "hasar", "zarar", "tehdit" ya da "tecavüz" olasılığına karşı, gideceği ülkelerin ilgili kurumlarından güvence almak ve sigortalanmak koşuluyla yurt dışında geçici olarak sergilenmelerine, bir bilim kurulunun görüşü alındıktan sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın önerisi ve Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilebilir.

Buna karşılık yurt dışından kültür varlığı getirilebilmektedir. Taşınır ya da taşınmaz kültür ve doğa varlıklarını ortaya çıkarmak için araştırma, sondaj ve kazı yapma hakkı da yalnızca Kültür ve Turizm Bakanlığı'na verilmiştir. Ancak, "Bilimsel ve malî yeterliği Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca takdir ve kabul olunan Türk ve yabancı heyet ve kurumlarına araştırma izni, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından; sondaj ve kazı yapma izni Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın teklifi üzerine, Bakanlar Kurulu kararı ile verilir."

Kazılarla İlgili Hükümler

"Kazı, sondaj ve araştırmalarda meydana çıkacak olan varlıkların yayın hakkı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri gereğince, kazı, sondaj ve araştırma izni alan heyet ve kurumlar adına, kazı, sondaj ve araştırmayı fiilen idare edenlere aittir. Kazı başkanları, her kazı dönemi sonunda Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bilimsel bir rapor vermekle yükümlüdürler. Kazının bitiminden itibaren, kazı dönemi çalışmalarına ait bilimsel raporlarını en geç iki yıl, nihaî bilimsel raporlarını ise beş yıl içinde yayımlamayan kazı heyetlerinin kazı, sondaj ve araştırmalarda bulundukları kültür ve tabiat varlıkları üzerindeki her türlü yayın hakkı Kültür ve Turizm Bakanlığı'na geçer. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına yapılan kazı, sondaj ve araştırmalara ait bilimsel raporlar, kazı başkanlığınca, yayımlanacak şekilde hazırlanır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bunlardan gerekli görülenleri yayımlar.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca uygun görülecek mazeretler dışında, yukarıda açıklanan süre içinde son raporlarını yayımlamamış bulunan heyet ve kişilere yeni bir kazı için ruhsatname verilmez."

2863 sayılı yasa, getirdiği buyruklara uymayanlar için çeşitli para ve hapis cezaları örgörürken kültür varlıklarını bulanlara da çeşitli ödüller verilmesini hüküm altına almaktadır.

Ancak, ne yasakların, ne ödüllerin, ne de bu ve benzeri yasaların uygulamada istenen sonuçları vermediği ve yurdumuzun tarihi mirasının korunmasında yeterince başarı sağlanamadığı görülmektedir. Eski eserlerimiz hızla yıkılıp yok olmaktadır. Özellikle halk yapı sanatının en yetkin örnekleri olan eski evlerimiz, yeni imar planları ve spekülasyon sonucu yıkılıp gitmektedirler. Eski eserlere karşı duyarlığın ve bilincin yaratılması, ulusal varlıklarımızın korunması zorunluğu ilkokuldan başlayarak öğretimin her aşamasında ele alınmalı; ders programlarına eski eser, anıt, mimarlık, çevre vb. konuların girmesi sağlanmalıdır. Kültür ve doğa varlıklarımıza karşı davranışlarımızı yönlendirecek doğru, çağdaş yorumlar oluşturulması önemlidir. Kimi kez bu varlıklara saygı adına en büyük saygısızlıklar yapılmaktadır. Örneğin çok beğenilen bir eski Muğla evi bugün de kopya edilerek aynen yapılmaya kalkışılmakta; bunun da adı sözüm ona saygı-sevgi olmaktadır. Giderek, kimi uzman bilinen kişiler bunu gelenekle bağ kurma ve kültür çabası olarak niteleyebilmektedir.

Öz, asıl olan bir varlığa saygı, ancak, onun karşısında kendi de öz, asıl olmayı bilmekle gerçekleştirilebilir. Onu özellikle biçimiyle kopya etmeye çalışmak saygı değildir. Bir eski evin biçimi, o eski çağın olanakları, koşulları, sosyo-kültürel ilişkileri içinde oluşmuştur. Önemli olan da, o evleri oluşturan ve o gün için doğru, güzel, insancıl sonuçları veren,

Yaşama, doğaya, çevreye uygunluk,
Gerçekçilik,
Biçimden önce işleve önem verilmesi,
Yapısal açıklık, içtenlik, olduğu gibi görünme,
İç oylumlarla dış oylumların uyuşurluğu,
Akılcı davranış,
Kolaylık,
Yapımda ve kullanımda tutumluluk,
Gereçlerini yakından seçme,
Yapımda ve kullanımda esneklik,
Büyüyebilme, bölünebilme gibi ilkelerdir.

Tarihî çevrede yapılacak yeni yapıların da bu duyarlık içinde ele alınıp tasarlanması gerekmektedir. Tarihî yapıların biçim özelliklerine öykünerek yepyeni yapılar, daha doğrusu yalancı "dekorlar" kurma girişimleri önlenmelidir.

Öte yandan, *anıt* ve *korumaya değerlik* kavramlarına bugün de tam bir açıklık getirilememiş olduğu görülmektedir. *Eskilik* ölçütü yeterli değildir. Eskilik, çağlarca kalabilmiş olmak, saptamada kolaylık getiren bir ölçüttür ama, kültürümüzün geçmişten geleceğe uzanan çizgisi üzerine doğru dürüst, ileriye dönük olarak oturan yepyeni bir yapı da koruma kapsamı içine alınmalıdır.

Ayrıca, korumanın, bu yapıtları insan sıcaklığından uzak tutarak başarılamayacağı bilinmelidir. Çağdaş yaşam içinde bir işlevi olmayan hiçbir eski yapıt yeterince korunamayacaktır. Eski eserler konusu üzerinde durulurken *saptama* (tesbit) ve *envanter* sorunları da büyük önem taşımaktadır. Yurdumuzda pek çok eski eser bir kayda giremeden, en küçük bir fotoğraf ya da anlatımla saptanmadan yok olup gitmektedir. Bu konuda devletin ilgili kurumları, yerel yönetimler, yükseköğretim kurumlarının öğretim görevlileri ve öğrencileri, giderek gönüllüler (mimarlar ve konuya duyarlı kişiler) arasında işbirliği yapılması gerekmektedir ●

Levent Şahverdi Arşivi

ESNAF/KÜÇÜK SANATKÂRLAR

Türkiye'de Esnaf ve Küçük Sanatkârlar

Nabi Dinçer

Çerçeve Yazı

Türkiye'de Esnaf ve Sanatkârların Sınıflandırılması

Bu konuda ayrıca *İktisadi Düzen ve Sorunları, Ticaret* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Esnaf ve Küçük Sanatkârlar

Nabi Dinçer

Osmanlı Döneminde Esnaf ve Sanatkârlar

Esnaf ve sanatkâr, *geleneksel* üretim ilişkilerini yansıtan küçük imalat ve ticaret erbabına verilen addır. Geleneksel toplumlarda talep sınırlı ve pazarlar belli olduğu için gerek üretim gerek ticaret sıkı kurallara bağlanmış bulunmaktaydı. Bu denetim etkinlikleri devlet adına esnaf ve sanatkârların kendi örgütleri olan loncalar tarafından uygulanırdı. Loncalar saptanmış olan fiyatlardan sapılmamasına, bu şekilde rekabetin meydana gelmemesine, mal niteliğinin sabit bir ölçüye göre belirlenmesine, işgücü sayısının sınırlandırılmasına özen gösterirlerdi. Bunlar sıkı bir hiyerarşik düzen içinde yönetilirdi. Başlangıçta dinsel bir kimliğe bürünen loncalarda bir usta loncanın başkanı idi ve kendisine "ahi" deniliyordu.

Loncalar aynı zamanda sosyal güvenlik kuruluşlarına sahip bulunmaktaydılar. Kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarların denetimi altında bulunan *Esnaf Sandığı*'ndan gereksinme içinde bulunan üyelere, sanat ve ticaretini geliştirmek isteyenlere yüzde bir faizle borç verilirdi.

Belirli pazarlar, belirli üreticiler ve üretim üzerine kurulmuş bulunan Osmanlı küçük imalat ve ticaret sistemi, geleneksel dengelere dayalı çok etkin bir sistem olarak bir süre işledi. Sistemin ruhuna yabancı iç ve dış dinamikler etkilerini göstermeye başlayınca İmparatorluk bunlara direnç göstermeye çalıştı; fakat başarılı olamadı.

Ekonominin merkezî kontrol altında işlediği, adeta her alanda rekabetsizliğin örgütlendiği bir düzende, zanaat kesiminin de dış şoklara karşı kendini koruyacak ve gelişmesini sağlayacak mekanizmalardan yoksun olması doğaldı. Özellikle sabit fiyat politikası (narh sistemi) nedeniyle giderek ihracatı artan hammaddeleri sağlamakta çekilen güçlükler, kâr marjlarının idari müdahalelerle sınırlandırılması ve -belki de en önemlisi- vergi yükünün giderek ağırlaşması, bu kesimi büyük bir çöküntüye itti. Sanayi devriminin ardından, gelişmekte olan Batılı ülkelerle yapılan ticaret anlaşmaları sonucu Osmanlı pazarlarının ucuz ithal mallarının istilasına uğraması esnaf ve sanatkârlar arasında tasfiyeyi hızlandırdı.

Türk sanayiinin Batı kapitalizminin oyunları karşısında yıkılmaya yüz tutması yurtsever Türk aydınlarını düşündürüyordu. Emperyalist Batı'nın çıkarına işleyen, sözümona "özgürlük" olarak sunulan bu ticaret serbestliği hakkında yurtsever şair Namık Kemal şöyle diyordu: "*...biz ziraatte olduğu gibi sanatta dahi vaktiyle kendi yağımızla kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı ifa edecek tezgahlarımız vardı. 20-40 senede onların hemen cümlesi mahvoldu. Bunun sebebi de hiç şüphesiz mahdut muahedat ile Avrupalılara verilen hürriyet-i ticarettir. Fenn-i servet müelliflerinin kâffesi (bırakınız yapsın, bırakınız geçsin) meselesini şiar ittihaz eylediler. Vakıa her ne işte olursa olsun menfaat hürriyettedir. Çünkü muktaza-i tabiat hürriyettir. Lâkin bazı arızalarla bu hürriyet-i ticaret Osmanlılar için aynı mazarrat oldu.*" Namık Kemal, Batı'nın "hürriyet" sloganı altında zayıf Osmanlı sanayiini yıktığını çok iyi kavramış ve ifade etmiştir.

Osmanlı hükümeti yıkılmakta olan yerli sanayii korumak amacıyla bazı önlemler almak zorunda kaldı. Sanatkârların baskısı altında 1864'te bir "Islah-ı Sanayi" komisyonu kuruldu. Komisyon küçük, dağınık işletmeleri birleştirmek suretiyle Batı mamulleri ile rekabet edilebileceği sonucuna vardı. Komisyon, alınması gerekli olan önlemleri şöyle sıralamaktaydı:

a) Gümrük resimlerini yükseltmek,

b) Sanatkârları birleştirerek ortaklıklar kurmak,

c) Sanat okulları açmak,

d) Sergiler düzenleyip yerli ürünleri tanıtmak.

Yukarda belirtilen önlemler arasında kuşkusuz en ilgi çekeni sanatkârları ortaklıklar halinde birleştirmekti. Söz konusu ortaklıklar arasında "Şirket-i Debbağiye" özellikle dikkati çekici niteliktedir.

Islah-ı Sanayi Komisyonu, debbağlığın hammaddesini doğrudan doğruya Türk köyünde bol olan hayvanlardan sağlamasını ve Osmanlı ekonomik yaşamında önemli bir yere sahip olmasını gözönünde bulunduruyordu. Debbağlığın kalkındırılması sonucunda Türk köylüsü de yarar görecekti.

Şirket-i Debbağiye'nin kısa sürede başarıya ulaşması sevindirici olmuştu. Sermaye on bin altın idi. Bu paylar kısa sürede satıldı. Debbağlıkla ilgili son yöntemleri öğrenmek için dışarıya öğrenci gönderiliyor, dönenler Beykoz Tabakhanesi'nde görev alıyordu. Üretilen mallar aranır olmuştu. Ancak tabakhanelerin kent içinde sağlığa zararlı olduğu gerek-

Levent Şahverdi Arşivi

çesiyle kaldırılmalarına karar verilmesi sonucunda bu sanayi kolu da sona erdi.

Küçük sanatkâr ortaklıkları denemesi Şirket-i Debbağiye ile kalmadı. 1874'e kadar bu türden 7 ortaklık kuruldu. Ancak bu ortaklıkların hiçbiri uzun ömürlü olmadı.

İkinci Meşrutiyet'te ulusal sanayiin durumunu güçlendirmek için Tanzimat'a oranla daha köklü önlemler alındı. Ancak yabancı sermayenin egemenliği bu girişimlerin köklü dönüşümlere yol açmasına izin vermedi. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı birçok sanayi kollarında gelişmelere yol açtı. Savaş yıllarında ulusal sermayeye ait olan 88 yeni şirket ortaya çıktı. Ulusal burjuvaziyi biraraya getiren bu ortaklıklar arasında "Milli Fabrikalar Cemiyeti", "Milli Mensucat Şirketi", "Milli Mahsulât Şirketi" ve benzerleri kendilerini gösteriyorlardı.

Hükümet, ulusal sanayii desteklemek ve özendirmek için bir dizi önlem alıyordu. Gümrük tarifesi 1915'te,ithal edilen malların %30'una çıkarıldı. Bunun yanı sıra devlet tarafından ulusal Türk burjuvazisine bir dizi yardım önlemi alındı.

Öte yandan İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü Kara Kemal'i aracılığıyla esnaflara elattı, onları örgütlendirmeye çalıştı. Esnaf birlikleri kurarak bunları "Kâhyalar" etrafında birleştirdi. Böylece Jön Türkler bir yandan "Milli Burjuva" yetiştirme çabaları içine girerken, bir yandan yıkılmış esnaf örgütlerine yeniden kan verme çabaları içine giriyorlardı.

Cumhuriyet Döneminde Esnaf ve Sanatkârlarla İlgili Olarak Geliştirilen Politikalar

Cumhuriyet döneminde, genel hatları ile Meşrutiyet döneminin politikalarının uygulanması sürdürülmüştür. Bir yandan büyük kapitalist yetiştirilmeye çalışılırken, bir yandan "toplumun belkemiği

LONCALAR: Üretim ve ticaretin bağlandığı sıkı kuralları denetleyen bu kuruluşlar, saptanan fiyatlardan sapılmamasına, haksız rekabetin önlenmesine, mal niteliğinin ölçülendirilmesine, işgücü sayısının sınırlandırılmasına çalışıyorlardı. Osmanlı döneminde esnaf ve sanatkârların meslek örgütü olarak işlev gören loncalar, sıkı bir hiyerarşik düzen içinde yönetiliyorlardı. III. Ahmet "Sûrname"sinde yer alan minyatürde, tuğ imal eden esnaf loncasının hiyerarşik yapılanması kolaylıkla gözlemlenebiliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ARMUTLARIN AMBALAJI: 1676 yılında İstanbul kadısına yollanan bu padişah fermanında, armutların esnaf tarafından küçük ambalajlarda satılmasının pahalılık yarattığı için şikayetlere neden olduğu belirtilerek, armutların açıkta kiloyla satılması isteniyor. Bu olay Osmanlı ekonomisinde devletin müdahale düzeyine iyi bir örnektir.

olan orta sınıfları'' desteklemek için sosyal ve ekonomik politikalar geliştirilmiştir. Ancak temelde çelişkili olan, fakat kapitalist sınıfların kendilerini yeterince güçlü bulmadıkları sürece geçerliliğini koruyacak olan bu politikalar son on yıllarda çıkmaza girmiştir. Şaha kalkan enflasyon bu çıkmazı daha da derinleştirmiştir. Bir zamanlar ucuz işgücü kaynağı, dağıtımda belli ve vazgeçilmez bir kademe olarak kabul edilen küçük sanatkârlar, küçük sanayici ve esnaf, gelişen ekonomik faaliyetler sonucu büyük sanayi tarafından ayak bağı, bir engel olarak karşılanmaya başlamıştır. Büyük sanayiin sözcüleri, küçük işletmeye verilen kredilere karşı seslerini yükseltmeye yönelmişlerdir. Büyük kentlerde kurulmaya başlanılan ''süpermarketler'' esnafın pazarını sınırlandırmaktadır. Fakat büyük sanayiin küçük işletme karşısındaki tutumu çelişkili olmaktan kurtulamamaktadır. Çünkü ''tali kunturat'' uygulaması yoluyla küçük üretimi yedeğine almak isteyen ve bu alanda bazı adımlar da atmış olan, gene büyük sanayidir.

Esnaf ve Sanatkârların Ekonomideki Yeri: Sanayileşme ve kapitalist temerküz sonucu esnaf ve sanatkârların erimeye, yok olmaya mahkûm bir kesim olduğu yolundaki görüşler aslında doğru değildir. Şüphesiz sanayi toplumlarında birçok geleneksel meslek ya tamamen yok olmuş ya da yerini büyük ölçekli işletmelere terk etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte çok çeşitli kesimlerde esnaf ve sanatkârların yeni biçimler alarak varlıklarını sürdürdükleri ve dikkate alınması gereken bir toplumsal kesit oluşturdukları bir gerçektir.

Tablo 1'de 1970 yılına ait rakamlar gelişmiş kapitalist ülkelerde atölye tipindeki işletmelerin önemlerini koruduklarını açıkça gösteriyor. Gene tabloda, Türkiye'nin söz konusu sıralamada birinci olduğu gözlemlenmekle birlikte, diğer gelişmiş ülkelerle arasında küçük işletmelerin tüm işletme sayısı içinde yeri bakımından önemli bir fark olmadığını görüyoruz. Ancak yapısal olarak ve nitelik açısından küçük işletme düzeyinde bile önemli farklar olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 2'den anlaşılacağı gibi, sanayileşmeyle birlikte Türkiye'de esnaf ve sanatkârların payı azalacak, aynı zamanda da bileşimi ve niteliği değişecektir.

KAPİTALİZMLE BERABER...: Bir görüşe göre; kapitalizmin gelişmesiyle beraber esnaf ve sanatkârlar eriyecek ve giderek yok olacaklardır. Genel olarak doğru olan bu tesbitin dışına çıkabilen geleneksel meslekler de vardır. Başlangıçta mutfak araç gereçlerini kullanmak üzere üreten bakırcılar, bugün aynı gereçleri süs eşyası olarak üretiyorlar.

1970 Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre 0-10 arası işçi çalıştıran işyerlerinin istihdamdaki paylarının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu kesimler ise 3 no.lu tabloda belirtilmiştir.

Esnaf ve Sanatkârlara Yönelik Kredi Politikası: Cumhuriyet döneminde küçük işletmeye ilişkin en önemli önlem, bu gruba gereksinmesi olan krediyi sağlayıcı kurumları kurup işletmek olmuştur. Bu politikalar iki kanaldan yürütülmeye çalışılmıştır: Devletin resmi örgütleri ve bu örgütlere yardımcı olacak kooperatifler. Bu sistem içinde kooperatifler bağımsız, ekonomik bakımdan güçlü ve kaynak yaratıcı birimler olarak düşünülmemiştir. Aksine, bankalar tarafından dağıtılan kredinin geri alınmasında yardımcı bir araç görevi yapmaları istenmiştir. Adları kooperatif olan bu kuruluşların devlet kredi kuruluşları için yardımcı bir ajans olarak çalışılmaları düşünülmüştür. Küçük işletmeye kredi veren başlıca kuruluş Türkiye Halk Bankası'dır.

• *Türkiye Halk Bankası:* 1933 yılında *''tefecilerle mücadele edilebilmek için bir taraftan tefeciliği ve tefecileri çerçeveleemek, diğer taraftan yeni kredi müesseseleri tesisi suretiyle fiilen ihtiyacı karşılamak lâzımdır''* gerekçesi ile kurulmuştur. Gerekçede Türkiye'nin durumuna uygun olarak ikili bir sistem kurulduğu belirtilmektedir: Halk Bankası, Halk Sandıkları. Banka, merkezi Ankara'da olmak üzere 3 milyon TL sermayeli bir anonim şirket halinde kurulmuştur. Şube açamaz. Ancak, Banka'nın gerekli gördüğü yerlerde açılabilecek olan Halk Sandıklarına kredi verebilir.

Halk Bankası 1950 yılına kadar çalışmalarını bu statüde sürdürmüş ve o yıl yapılan bir değişiklikle yurt içinde şube ve ajanslar açabileceği kabul edilmiştir. 1950 yılında çıkarılan 5652 sayılı yasa ile Türkiye Halk Bankası'nın amaç ve görevleri açıkça belirtilmiştir. Buna göre Halk Bankası, *''esnafın ve esnaf derneklerinin küçük sanat kooperatifleri gibi esnaf teşekküllerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve Halk Sandıklarına kredi açmak''*la görevlendirilmiştir. Banka bir ek görev olarak diğer banka muamelelerini yapabilirdi. ''Diğer banka muameleleri'' ile, mevduat kabul etmek ve teminat gösterebilecek kimselere (varlıklı kişilere) kredi açmak kastedilmektedir. Bu banka muameleleri zamanla büyümüş ve Bankayı asıl görevi olan küçük işletmeye kredi açmaktan saptıracak bir uygu-

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 1

AET Ülkelerinde İmalat Sanayiinde 0-10 Arasında İşçi Çalıştıran İşletmelerin Önemi

Ülke	İşletme Sayısı	Küçük İşletmelerin payı (% olarak)
Almanya	436.261	84.1
Fransa	371.052	87.6
İtalya	577.089	91.1
Hollanda	76.957	79.8
Belçika	78.734	91.1
Lüksemburg	2.510	89.0
Yunanistan	117.381	95.2
Türkiye	160.271	97.2

Kaynak: Cumhuriyet'in 50. Yılında Esnaf ve Sanatkârlar, s.168.

lamaya ulaşmıştır. Banka kaynaklarının önemli bir kısmı "ticari kredi" denilen bu krediye yöneltilir olmuştur. Örneğin 1959 yılında toplam kredilerin içinde ticari kredilerin payı % 19 iken, 1970'lerde % 25'e yaklaşmıştır.

Genel olarak küçük sanatkâr kesiminin banka sisteminden kredi konusunda yararlanma olanağı, imalat sanayii içindeki ağırlığına göre çok düşüktür. Küçük işletme ve atölyeler bu sektörde istihdam edilen işçilerin yaklaşık üçte birini çalıştırırken kullandıkları kredi miktarı büyük ve orta işletmelerin kullandıkları kredi miktarının onda biri kadardır ve tüm banka kredileri içindeki payı 1975 yılına kadar %3'ü geçmezken, bu tarihten itibaren bir iyileşme göstererek 1980 yılında % 4.7'ye çıkmıştır.

Küçük işletmelere verilen ve kaynağı TC Merkez Bankası'ndan sağlanan reeskont kredisi, mevduat ve blokelerin oluşturduğu "mesleki" kredileri üçe ayırma olanağı vardır.

1- *Esnaf-Kefalet Kooperatifleri güvencesi ile sağlanan krediler:* Bugün 23 bölge birliği, 680 kooperatif halinde örgütlenmiş bulunan ve bir merkez birliğine bağlı olan Esnaf Kefalet Kooperatiflerinin en önemli görevi, Halk Bankası kredilerine güvence sağlamaktır. Bu kooperatifler yukarda sözü edilen hizmetlerinden dolayı %3'lük bir komisyon alırlar. Birçokları pek de yasal sayılamayacak yollarla daha başka gelirler sağlamaya çalışmaktadırlar. Son zamanlarda Halk Bankası bu tür kooperatiflere bir alternatif olarak çok amaçlı bir kooperatif tipini kendi vesayeti altında geliştirmeye çalışmakta idi. Banka kredilerinin çok önemli bir kısmı bu kooperatiflerin güvencesi altında kısa vadeli krediler halinde küçük işletmelere dağıtılmakta, sonra bu krediler 4, 6 ve 9 aylık vadeler sonunda geri alınmakta, yeniden dağıtılmakta ve gene toplanmaktadır. Bunlara "abonman kredileri" de denilmektedir. Esnaf ve Kefalet Kooperatiflerinin Halk Bankası'ndan kredi sağlaması belli yasalarla düzenlenmemiştir. Bu nedenle hangi kooperatife ne kadar kredi verileceği siyasi iktidarın tercihlerine bağlıdır. Aslında kooperatiflerin güvencesi ile Halk Bankası'ndan çok az sayıda küçük işletme yararlanmaktadır.

2- *Sanayi kredileri:* Halk Bankası tarafından, sanayi kredilerinin küçük sanayicilerin ülke ekonomisindeki ağırlıklarının artması yönünde tahsis edildiği öne sürülmektedir. Ancak kredi karşılıklarında istenen güvecenin yüksek olması nedeniyle bu krediden ağırlıkla orta ve büyük ölçekli işletmeler yararlanabilmektedir.

3- *Fon kredileri:* Bakanlık bütçesinden ve öteki kuruluşlardan sağlanan olanaklar çerçevesinde kullanılan fon kredilerindeki gelişmeler, ilgili bakanlıkların ayırdıkları ödeneklere bağlı kalmaktadır. Küçük sanayi sitesi kurmak isteyen kooperatiflere ve belediyelere tahsis edilmek üzere "Küçük Sanayi Çarşı ve Siteleri Kurma Fonu" adı altında bir fon da kurulmuştur. Fakat ayrılan fonun gereğince kullanılmadığı, yani küçük sanayicilerin bu fondan hakkı ile yararlanamadıkları görülmektedir. Bunun yanında bir başka fondan küçük sanat kooperatiflerine işletme tesis kredileri açılmaktadır. Bu kredi de genel bütçeden ayrılarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bütçesine konmakta ve Bakanlığın talimatı üzerine kullandırılmaktadır.

4- *Bağ-Kur'un tahsis ettiği krediler:* Bunlardan "toplu işyeri kredisi"nin uygulamasına 1975 yılında başlanmıştır. Krediden en az 15 Bağ-Kur sigortalısının kurmuş olduğu kooperatifler yararlanmaktadır. Bu kredinin yanı sıra iki tam yıl Bağ-Kur'a prim ödeyen en az 15 üye-

Tablo: 2

AET Ülkelerinde 0-10 Arası Kişi Çalıştıran İşletmelerin İstihdamdaki payları

(% olarak)

Federal Almanya	
1950	26.5
1956-60	16.4
1968	11.7
Belçika	
1950	28.5
1960	25.6
1968	11.9
Fransa	
1968	16.2
Hollanda	
1952	18
1958	16
1968	15.3
İtalya	
1968	23.5
Türkiye	
1970	39

Kaynak: Cumhuriyetin 50. yılında Esnaf ve Sanatkârlar, DİE 1970 Sanayi ve işyerleri sayımı.

Tablo: 3

0-10 İşçi Çalıştıran İşyerlerinin İstihdamdaki Paylarının Türkiye Ortalamasının Üstünde Olduğu Kesimler (1970 Sanayi ve İşyerleri Sayımı)

Kundura, diğer giyecek eşya ve hazır dokuma eşya sanayii	% 93
Ağaç ve mantar mamulleri sanayii	% 78.5
Mobilya ve mefruşat sanayii	% 82
Kürk ve deri mamulleri sanayii	% 72.4
Elektrik makinaları, cihazları aletleri ve elektrik malzemeleri sanayii	% 43
Taşıt araçları ve malzemeleri sanayii	% 47.6

Levent Şahverdi Arşivi

li "Sınırlı Sorumlu Yapı Kooperatifleri" ne kredi verilmektedir.

Küçük Üretimi Rasyonelleştirmek İçin Alınan Önlemler: Bu önlemlerin başında "küçük sanayi merkezi" gelmektedir. Küçük sanayi siteleri de bu amaca dönük politikaların faaliyet alanına sokulmuş biçimleridir. Küçük üreticiyi eğiterek verimliliğini artırma çabaları da aynı amaca yönelik politikalardandır.

• *Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi:* Küçük üretimin çok geri teknolojilerle yapılması, kronik bir "âtıl kapasite"nin söz konusu olması ve kalite kontrolünden yoksun bulunması, hükümetlerle bunların danışmanı durumunda bulunan Devlet Planlama Teşkilatı'na küçük üreticiye bu alanlarda birtakım hizmetler götürmek gereğini anımsattı. Büyük işletmenin üstünlüklerini görmezlikten gelemeyen bazı sorumlular, -sözle bile olsa- üretim kooperatifçiliğini önerir oldular. Bu düşünceler "Küçük Sanayi Merkezi"ni gündeme getirdi.

Küçük Sanayii Geliştirme Merkezi projesi, Birinci ve İkinci Planlarda politika ve tedbirler olarak sürekli yer almıştır. Sonunda hükümet bu yönde harekete geçme gerekliliğini duymuş ilk adım olarak da 1966 sonlarında Birleşmiş Milletler Özel Fen Projesi'nden istemde bulunmuştur. Kuşkusuz bu istem Birleşmiş Milletler uzmanlarının teşviki ile olmuştur. Birleşmiş Milletler'den yapılan istemde, hükümet, "merkez"in ekonomik incelemeler ve fizibilite incelemeleri yapacağını, küçük sanayi merkezlerinin kurulacağını ve küçük sanayi eğitimi yapılacağını ifade ediyordu. Birleşmiş Milletler'le yapılan yazışmalar ve temaslarla Türkiye'de sürdürülen faaliyetler, "merkez"in kurulmasının sürüncemede kalmasına neden olmuştu. Bu arada bazı işgüzarlar "Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi Derneği" adı altında bir dernek kurmuşlar ve çalışmaları bu dernek aracılığı ile yürütmeye kalkışmışlardır. Böylelikle kamuya ait bir görev, bir derneğin başına yıkılmak istenmiştir. Sonradan böyle bir girişimin yarar getirmeyeceğinin farkına varılarak derneğin etkinlikleri durdurulmuştur. Yıllarca süren bir çaba sonucu ulusal ölçekte yürürlüğe konması gereken program, sonunda Gaziantep pilot projesi ile sınırlı kalmıştır. Bu sonuçla küçük üretime ayrılan fonların kısıtlanmasını isteyenlerin arasında nesnel bir uygunluk vardır.

• *Küçük Sanayi Siteleri:* Bu alanda gerçekleştirilen bir başka politika da küçük sanayi siteleri politikasıdır. Bu sitelerde işyeri sahibi olmak isteyenlerin imalat ve tamiratla uğraşmaları koşulu ileri sürül-

Türkiye'de Esnaf ve Sanatkârların Sınıflandırılması

Esnaf ve sanatkârlar 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu'nda sınıflandırılmıştır (Madde 115). Ayrıca Türkiye Halk Bankası'nca da, krediye yön verme amacıyla bir liste kullanılmaktadır.

Ancak ne 507 sayılı kanunun ilgili hükmü, ne de Türkiye Halk Bankası'nın gruplandırması yeterli görülmemiş; Devlet Planlama Teşkilatı gerek envanter çalışmalarında kullanılmak, gerek tüm sanat ve sanatkârları temsil edebilecek bir örneklemeye esas olmak üzere bir sınıflandırma yapmıştır.

DPT'nin yaptığı bu sınıflandırmaya göre esnaf ve sanatkârların kendi aralarındaki gruplaşması şöyledir:

Hizmetle İlgili Meslekler

a- Gıda Maddeleri ile İlgili Meslekler: Bakkallar ve benzerleri -kasaplar, celepler- sebzeciler, meyvacılar -sütçüler ve yoğurtçular- lokantacı, kebapçı ve köfteciler -uncular ve kepekçiler- tatlıcı ve börekçiler- her türlü yağ satanlar -pastacı, muhallebici ve dondurmacılar- kuru yemişçiler -zahireciler -pazarcılar -diğerleri.

b- Ulaştırma Hizmetleri: Motorsuz taşıt sürücüleri -şoförler-nakliyeciler- deniz taşıtları kullananlar- diğerleri.

c- Barınma, Dinlenme ve Eğlence Hizmetleri: Hanlar -oteller- kahve, kıraathane ve gazinolar -meyhaneler- ses ve saz sanatkârları - diğerleri.

d- Temizlik ve Sağlık Hizmetleri: Kadın ve erkek berberleri - hamamlar, banyolar- kuru temizleyiciler, ütücüler, kolacılar - diğerleri.

e- Giyim Kuşamla İlgili Hizmetler: Hazır giyim eşyası satanlar -manifaturacılar- tuhafiyeciler- eskiciler- kavaflar- diğerleri.

f- Hizmetlerle İlgili Diğer Meslekler.

İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Grupları ile Meslekler

a- Gıda Mamulleri İmalcileri: Değirmenciler- her türlü fırıncılar- unlu madde imalcileri- ağdacı, pekmezci ve pestilciler- nebati yağ imalcileri- mandıracılar- sucuk ve pastırma imalcileri- konserve imalcileri- leblebiciler- diğerleri.

b- Her Türlü Dokuma ve Örücüler: Pamuklu, yünlü, ipekli dokuma imalcileri- halıcılar ve kilimciler- örücüler- halat, urgan, ip imalcileri- diğerleri.

c- Giyim Kuşamla İlgili İmalciler: Terziler- hazır giyim eşyası imalcileri- kundura imalcileri- diğerleri.

d- Deriden Yapılan Eşya İmalcileri: Saraçlar- tabaklar- saraçlar ve köşkerleri- semerciler, eğerciler- diğerleri.

e- Ağaçtan Mamul Eşya İmalcileri: Marangozlar- mobilyacılar- ambalaj malzemesi imalcileri- bıçkıhaneler, doğramacılar- diğerleri.

f- Madeni Eşya İmalcileri: Demirciler- bakırcı ve kalaycılar- tenekeciler- sobacılar- torna, freze ve tesfiyeciler- dökümcüler- nalbantlar- kesici alet imalcileri- diğerleri.

g- Metalden Başka Maddelerden Eşya İmalcileri: Topraktan mamul inşaat malzemeleri imalcileri- topraktan mamul eşya imalcileri- kireç ve alçı imalcileri- betondan mamul eşya imalcileri- taşçılar ve mermerciler- diğerleri.

h- Oto ve Diğer Motorlu Taşıt İmal ve Tamircileri: Oto tamircileri- kaportacılar- oto boyacıları- karoserciler- oto şasicileri- oto elektrikçileri- döşemeciler- radyatörcüler- oto lastik kaynak kaplamacıları- oto camcıları- bisiklet ve motosikletçiler- diğer motor imal ve tamircileri.

i- Elektrikçiler: Elektrik tesisatçıları- elektrikli araç gereç imal ve tamircileri- diğerleri.

j- Yapı Sanatları: Duvarcılar- boya ve badanacılar- sıhhi tesisatçılar- camcılar- beton mozayik ustaları- diğerleri.

k- Kağıt ve Basımla İlgili Sanatlar: Matbaacılar- ciltçiler- kağıttan ambalaj malzemesi imalatçıları- diğerleri.

l- Diğer İmalat ve Tamirat Sanatları.

Devlet Planlama Teşkilatı'nca yapılan bu sınıflandırma incelenirken ses ve saz sanatçılarının "Barınma, Dinlenme ve Eğlence Hizmetleri" koluna nasıl girdiği sorulabilir. 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu'ndaki sınıflandırmanın "Tamircilik Sanatları" kolunda yer alan radyo, saat, gözlük, havagazı ve kalem tamirciliğini de bu sınıflandırmada bulmak mümkün değildir. Ayrıca 507 sayılı kanun, "Spor ve Sıhhi Malzeme İmalciliği" ni bir sanat kolu saymış, bu kola her nevi spor alet ve malzemelerinin imalciliği, av ve kamp levazımı imalciliği, suni uzuvlar, kasık bağları ve korse imalciliği ve benzerlerini almıştır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın sınıflandırmasında bu kola da rastlanmamaktadır.

Buna karşılık Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu'nun bu maddesi küçük sanat kollarını sayar, sınıflandırmasını yaparken ulaştırma hizmetini gözönüne almamış, motorlu ve motorsuz taşıt aracı sürücülerini sınıflandırmanın dışında bırakmıştır.

Esnaf ve Sanatkârlar (Ankara, 1973) adlı kitaptan.

Levent Şahverdi Arşivi

KÜÇÜK SANAYİ MERKEZLERİ: Küçük üretimin son derece uygunsuz koşullarda, çok geri teknolojilerle sürdürülmesi verimi düşürüyordu. Küçük Sanayi Merkezleri bu soruna bir çözüm olmak üzere gündeme geldi. Küçük üretimi rasyonelleştirmek üzere kurulan sanayi siteleri özellikle 1. 2. ve 3. Beş Yıllık Plan dönemlerinde yaygınlık kazanmaya başladı. İstanbul Yeni Bosna'da kurulan Doğu Sanayi Sitesi rasyonelleştirme çabalarına bir örnektir.

ÇIRAKLAR: Türkiye'de küçük sanayide kullanılan işgücünün % 98'inden fazlasını çıraklar oluşturuyor. Çok ağır koşullarda üretimde bulunan çırakların ücretleri de son derece düşük. Eğitimleri yok denecek kadar az olan çıraklarla ilgili olarak 20 Haziran 1977'de çıkarılan "Çırak, Kalfa ve Ustalık Yasası" çırakların ilkokuldan gelmelerini, bazı durumlarda ise sadece okuryazar olmalarını (m. 3) yeterli buluyor. Aynı yasaya göre bir öğrenci olan çırak gece saat 21'e kadar (m. 14) çalıştırılabilir.

mektedir. Söz konusu politika da küçük üreticinin dışında bulunan çıkar çevrelerine alet olagelmiştir. Bu sitelerde işyeri edinenler arasında sanatkârlıkla ilgisi olmayan kimseler yer almaktadır. Bunlar gelirlerini en yüksek dereceye çıkarmak için kiralar üzerinde devamlı baskılar yapmakta, hatta işyerlerini parçalara bölerek kiralamaktadırlar. Öte yandan, sitede bir işyeri sahibi olan küçük üretici bu işyerinin borç taksitlerinin ödenmesi konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır. Kent pazarlarından uzak olan bu işyerleri üreticiyi müşteriden uzaklaştırmakta, ayrıca pazarlama örgütü bulunmayan küçük üreticiyi zor duruma sokmaktadır. Bu arada geleceği olmayan ve yerini seri imalata bırakmakta olan bazı sanayi kolları için de küçük sanayi siteleri kurulmuştur.

• *Küçük Sanayide Öğretim:* Küçük Sanayii oluşturan nitelikli ve yarı nitelikli işgücünün kökenlerini çıraklık kurumunun oluşturduğu, çeşitli araştırmalarla saptanmış bulunmaktadır. Çıraklar küçük sanayide işgücünün %98'inden fazlasını sağlamaktadırlar. Çırak kimdir? Türkiye'de çırak, küçük yaşta bir ustanın yanına verilerek bir sanat öğrenmesi istenen çocuktur. Ülkemizde ilköğretimin zorunlu olmasına karşılık, bazı durumlarda ilköğrenimlerini tamamlamamış çocukların bile bir usta yanında "zanaat" öğrenmesi yoluna gidildiği görülür. Kasabalarda ve küçük kentlerde ilkokul mezunları çıraklığın en büyük kaynağını oluştururlar. Bunun yanı sıra ortaokulda şu ya da bu biçimde başarılı olamayan çocukların da çıraklığa verildiği durumlar az değildir. Çırakların çalışma koşulları da çok ağırdır. Gaziantep'te bu küçük yaştaki çırakların %22'si 10 saate kadar, %55'i 10 saatten fazla çalışmaktadır. Çoğunluğunun sosyal güvencesi yoktur. Asgari ücretin altında ücret alırlar. Böylelikle çırak, küçük yaşta entelektüel gelişmesi yarıda kesilerek, kendisi gibi, belki kendisinden daha ilkel koşullar altında yetişmiş bulunan bir ustanın kendine verebildikleriyle karanlık bir atölyenin nemli bir mağaza deposunun penceresinden dünyayı görmesi istenen, maddi ve manevi gelişmesi küçük yaşta durdurulmuş bir çocuk, bir delikanlıdır. Bir çırak askere gidinceye kadar çırak ya da kalfadır. Benim diyebileceği bir işyerine sahip değildir. Fakat böyle bir işyerine sahip olma düşleriyle askere gider. Ancak burada gene küçük imalat ve ticaret arasında bir ayırım yapmak gerekir. Ticaret alanına çırak olarak girenlerin böyle bir umutları da yoktur. Bu kimselerin mesleki eğitimiyle ilgilenmek de henüz yasa koyucunun dikkatinde gündeme gelmiş değildir. Ticarette çıraklık kurumu, küçük imalatta olduğu gibi kuralları saptanmış bir kurum değildir.

Küçük sanayide eğitim, yukarıda belirtilen kimselere uygulanır. Bugüne kadar bu eğitim politikası bir düzene girmiş değildir. Çıraklık eğitimi çok küçük ölçekler halinde uygulanır.

Küçük sanayide çırak olarak çalışan işgücünün eğitimi sorunu üzerine zaman zaman eğilinmiştir. Ancak bu çabaların çağın gereklerine uygun bir sonuç verdiğini söylemek olanaksızdır. Bu çabalar arasında, 20 Haziran 1977 tarihinde yayınlanmış olan Çırak, Kalfa ve Ustalık Yasası anılabilir. Bu yasa sorunun ele alı-

Levent Şahverdi Arşivi

nış tarzı hakkında bir fikir verebilir. Yasa, çırakların ilkokuldan gelmelerini, bazı durumlarda okuryazar olmalarını (m.3) yeterli bulmaktadır. Kanunun kabul ettiğine göre, çırak bir öğrencidir. Ama bu öğrenci gece saat 21'e kadar (m. 14) çalıştırılabilir. Çırakların ucuz işgücü kaynağı olmaktan kurtulamadıklarını bu yasada görmek mümkündür. Çıraklara asgari ücretin %30'u verilecek ve her altı ayda %5'lik bir zam yapılacaktır. Yasa, işgücünün serbest akımına bile karşıdır. Kalfa olan çırak, iki yıl süre ile ustasının onayı olmadan işinden ayrılamayacaktır. Bu hükümleri içeren bir yasanın çırakların sorununa, daha doğrusu küçük işletmede çalışan işgücünün eğitimi sorununa çözüm getirdiğini söylemek güçtür. Aslında küçük işletmenin âtıl kapasiteden arınmış, gelir düşüklüğünden kurtarılmış bir sisteme, üretim kooperatifçiliği sistemine dönüştürülmesi halinde, ancak bu durumda eğitimin düzenlenme şansı olacaktır. Ancak böyle bir rasyonel temel üzerinden yeniden kurulan küçük işletmede eğitim sağlıklı temeller üzerine oturtulabilir. Aksi durumda meslek eğitimi küçük işletme için bir lüks olacaktır.

• *Mesleki Örgütlenme:* 1908'de II. Meşrutiyet ile artık fonksiyonlarını yitirmiş olan loncalar kaldırıldı. İttihat ve Terakki, loncaların yerine "Esnaf Birlikleri" kurma çabasına girişti. Her birliğin başında bir "kâhya" vardı. Kâhyalarla İttihat ve Terakki arasında sıkı ilişkiler kuruldu.

Esnaf ve sanatkârların örgütlendirilmesi konusunda Cumhuriyet Türkiyesi'nde çeşitli adımlar atıldı.

2 Mayıs 1924 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmış olan 655 sayılı yasa, bu alandaki ilk düzenleme çabasını yansıtmaktadır. Yasa, küçük işletme mensuplarını örgütlenme bakımından serbest dernekler rejimine tabi kılmaktadır. Yasanın 10. maddesi bu derneklerin Ticaret Bakanlığı'nın denetimi altında bulunduğunu hüküm altına almıştır. Ticaret Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu (1943 yılında kabul edilen 4355 sayılı yasa), Esnaf Odaları rejimini getirmiş bulunmaktadır. Bu odalar kamu hukuku statüsüne bağlı, tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır. Böylelikle küçük işletme, büyük işletmelerle birlikte ele alınmakta ve küçük işletmeye özgü sorunlar ikinci plana atılmakta idi, bu sistem yürümedi.

MESLEKİ ÖRGÜTLENME: 1949 yılında kabul edilen 5373 sayılı yasa ile Ticaret ve Sanayi Odalarına eşdeğerde Esnaf Odaları'nın kurulması karara bağlandı. İhtiyari olan bu kuruluşlara, esnaf ve sanatkârların kaydolması yasayla bir zorunluluk olarak getirildi. Son olarak kabul edilen 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Yasası'nın mesleki örgütlenmeyi 5373 sayılı yasadan daha karışık ve daha az fonksiyonel bir hale getirdiği söylenebilir. Son yasaya göre, esnaf ve sanatkâr dernekleri il düzeyinde birliklerden oluşur, elli dernek bir araya gelerek federasyon kurar, federasyonu olan ve olmayan dernekler Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu'na bağlanır.

1949 yılında kabul edilen 5373 sayılı yasa, Ticaret ve Sanayi Odaları'na koşut olarak Esnaf Odaları'nın kurulmasını öngörmüş ve esnaf ve sanatkârlar için kurulması ihtiyari olan bu kuruluşlara kaydolunma zorunluluğu getirmiştir. Yasa, o dönemin demokratikleşme çabalarını yansıtırken, esnaf ve sanatkârlarla, yanlarında çalıştırdıkları çırak, kalfa ve ustaların esnaf derneklerine girmesini zorunlu kılarak, bu dernekleri korporatif bir görünüme sokmuştur. İleride bağımsız bir işletmeye sahip olma düşü, çırak ve kalfaları küçük işletmeye büyük maddi ve manevi özverilerle bağlamış bulunmaktadır. Aslında çırakları birbirinden ayrı bulunan bu iki grubu, birbirine bir işletme sahibi olma düşü bağlamaktadır.

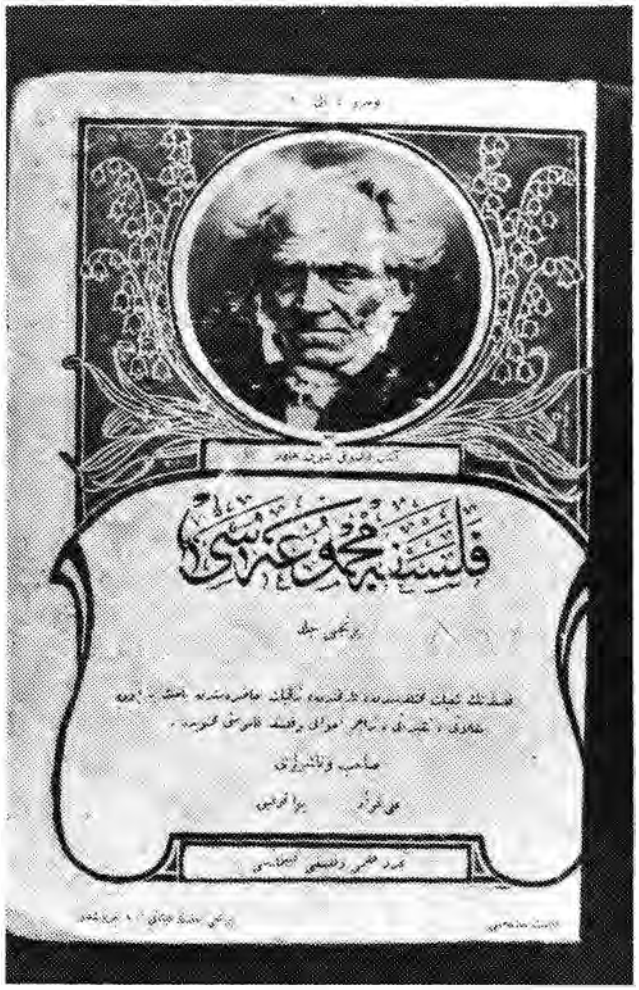
Küçük işletme alanında kabul edilen son (1964) örgütsel yasa 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Yasası'dır. Bu yasa, özü bakımından kendisinden önce gelen yasadan ayrılmamaktadır. Ancak örgütlenmeyi daha karmaşık ve daha az fonksiyonel bir duruma getirmiş bulunmaktadır. Bu yasa uyarınca esnaf ve sanatkâr dernekleri il düzeyinde birlikler oluştururlar. Öte yandan aynı iş kolundan elli dernek bir araya gelerek bir federasyon kurar. Federasyonu olan ve olmayan dernekler Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu'na bağlıdırlar. Konfederasyon, küçük işletme sahiplerinin, yani esnaf ve sanatkârların çıkarlarını ulusal düzeyde temsil eden kuruluştur. Ancak, bu ulusal kuruluşun küçük işletme sahiplerinin çıkarlarını yeterince savunmadığı da bir gerçektir. Çünkü küçük işletmenin yeni koşullar altında başarılı olmasını sağlayacak hiçbir girişim peşinde olmamıştır. Üretim kooperatifçiliği, küçük işletmeyi rasyonelleştirme, eğitim ve sosyal güvenlik koşullarında belli başlı kökten adımlar atamamıştır. Örneğin küçük işletme sahiplerinin sosyal güvenliğini sağlayan ve 1972 tarihli yasa ile kurulan Bağ-Kur için, üyelerinin en doğal hakkı olan hastalık sigortasının gerçekleştirilmesinde gerekli girişimlerde bulunmamış, üyelerinin hastalık riskini kendi kıt kaynaklarından karşılamak zorunda kalmalarına göz yummuştur. Konfederasyon, bu gruba verilen kredileri bile çok gören büyük sanayiin temsilcisi Hür Teşebbüs Konseyi'ne girerek, temsil ettiği grubun çıkarlarını göz göre göre çiğnemiştir. Yakın gelecekte küçük işletmeyi büyük sorunlar beklemektedir. Küçük işletme, teknolojik devrim koşullarına uyarlanarak yaşamak zorundadır. Bu bakımdan köktenci önlemlere gerek vardır ●

KAYNAKÇA

- Reşit Naci Bademli, *Distorted and Lower Forms of Capitalist Industrial Production in Underdeveloped Countries*, Cambridge-Mass., 1977.
- Nabi Dinçer ve Arkadaşları, *Esnaf ve Sanatkârların Sosyal ve Ekonomik Sorunları*, DPT, SPD, Ankara, 1971.
- Mübeccel Belik Kıray, *Örgütleşmeyen Kent*, Ankara, 1972.
- Mimarlar Odası, *Sanayide Küçük Üretim, Toplumsal ve Mekânsal Boyutlar*, Ankara, 1978.
- A.D. Noviçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Ankara, 1979.
- B.F. Hoselitz-D. Fischer-M. Schichonora, *On the Role of Small Industry in the Process of Economic Growth.*
- *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkâr*, Ankara, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

FELSEFE ÇALIŞMALARI

Türkiye'de Felsefenin Evrimi

Arslan Kaynardağ

Bu konuda ayrıca *Aydınlar, Batılılaşma, Siyasal Düşünce Akımları, Sosyoloji Çalışmaları* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Felsefenin Evrimi

Arslan Kaynardağ

Tanzimat Öncesi

Türkiye'de düşünce hayatı Tanzimat'a kadar tamamıyla dinsel düşüncenin etkisi altında idi. Medreselerde hukuk, mantık ve felsefe ile ilgili çalışmalar Aristoteles'in biçimci düşünce yöntemi uygulanarak yapılıyordu.

Ayrıca toplumun çeşitli tabakalarına yansıyan ve daha çok tekkelerden yayılan gizemci bir felsefe vardı. Çeşitli değişiklikler gösteren bu felsefe, İslam düşüncesinin Türk geleneklerine göre yorumlanmasından başka bir şey değildi.

Bunların yanında, folklor ürünlerinde somutlaşıp dile getirilen kendiliğinden halk felsefesi de vardı.

Yunan filozoflarının adları ancak Osmanlı bilim adamlarının az sayıdaki eserlerinde görülebilmekte idi. Buna en iyi örnek, Taşköprülüzade'nin ansiklopedik bir eser olan *Mevzuat-ül Ulûm*'udur. Buna karşılık Bacon, Descartes, Spinoza, Kant vb. Rönesans sonrası filozoflarının adları bile duyulmamıştı.

Türklerin Farabi, İbni Sina, Biruni gibi büyük fiyozoflarla 10. ve 11. yüzyıllarda felsefeye katkılarda bulunduklarını elbette unutmamak gerekir. Ne var ki sonradan arada bir kopukluk olmuş; o kültür ile Osmanlı kültürü arasında bağ kurulamamıştır. Ancak 15. yüzyılda yaşayan Şeyh Bedreddin'in düşüncelerinde felsefî bir özellik, özgün bir yön, bir eleştiri tavrı bulunduğu söylenebilir.

Tanzimat'tan önce düşünce alanında beliren pek az ad arasında Yanyalı Esat Efendi ile Kâtip Çelebi dikkati çeker. 17. yüzyılda yaşayan Kâtip Çelebi'de felsefeye ilgi duyan görüşlere raslanmaktadır. Bu bilgin, özellikle *Mizan-ül Hak* (En Doğruyu Seçen Hak Terazisi) adlı kitabında bağnazlığa ve "skolastik" davranışlara açıkça cephe almış, bunları eleştirmişti.

18. yüzyılın başlarında yaşayan Yanyalı Esat Efendi ise, daha önce Farabi ile İbni Sina'nın Aristoteles'ten yaptıkları çevirileri ve bunların yorumlarını yetersiz, hatta yanlış bularak, -başta *Physique* olmak üzere- Aristoteles'in kitaplarını yeniden ve doğrudan doğruya Yunanca asıllarından çevirme işine girişti. Esat Efendi, İbni Sina ve Sühreverdi gibi İslam filozoflarının kitaplarını da çevirmişti. Böylece Doğu'nun ve Batı'nın büyük eserlerini karşılaştırma olanağı sağlaması, onun felsefeye yaptığı büyük hizmeti gösterir.

Esat Efendi'nin hiçbir eserinin basılmamış olduğunu, yazmalarının Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylemeliyim.

Felsefe yapmanın başlıca koşulu, özerk bireylerin bulunmasıdır. Osmanlılarda Tanzimat'tan önce özerk birey meydana çıkamamıştı. Felsefe dinsizlikle eşanlamlı sayılıyordu. Bu nedenle düşün alanında filizlenmeler olamadı. Birkaç filizlenme görüldü; fakat onlar da ürün veremedi.

Tanzimat Dönemi

Tanzimat'tan sonra Medresenin yerini Darülfunun (üniversite) almaya başladı. Edebiyat alanına Batı'dan yeni türler, bu arada tiyatro ve roman girdi. İlk bağımsız gazete *Tasvir-i Efkâr* yayımlandı. Bu gazetenin önemli yararlarından biri, Batı'dan gelmeye başlayan bilimsel ve felsefi düşünceleri halkın kolaylıkla tanıyabilmesini sağlamasıydı. Ahmet Vefik Paşa'nın Üniversite'de verdiği *Hikmet-i Tarih* (Tarih Felsefesi) dersinin özeti bu gazetede yayımlandı. Bu dersler sonra kitap halinde de çıktı ve çeviri olmayan ilk felsefe kitabımız oldu.

Tanzimat yazar ve düşünürlerinin ilgisi hemen hep Büyük Fransız Devrimi'ni hazırlayan aydınlanma filozoflarına yönelmiş, onlardan çeviriler yapılmaya çalışılmıştır. Bunlardan biri de Ziya Paşa'nın J.J. Rousseau'dan yaptığı *Emile* çevirisidir. Bu çevirilerin bir bölümü 1881'de *Mecmua-i Ebuzziya*'da yayımlanmıştır. Bu çeviriler başlangıçta kısa ya da eksikti; önemli kitapların tam olarak çevrilmesi sonraya kaldı.

Tanzimat dönemindeki kültür hareketinin öncülerinden Münif Paşa, Ansiklopediciler'in 18. yüzyılda Fransa'da yaptığı çalışmalara benzer yayınlar yaptı: Dergi çıkardı, dernek kurdu, Fransızcayı öğreten bir ekol oluşturdu. Onun *Muhaverat-ı Hikemiye* (Felsefe Konuşmaları) adlı kitabı (1859) üç Fransızdan, Voltaire, Fontenelle ve Fénelon'dan çevirdiği diyaloglardan meydana gelir. Bu diyaloglarda, Herakleitos ve Demokritos gibi Yunan filozofları konuşturulur.

Tanzimat tarihinin en önemli düşün adamlarından biri de Ali Suavi idi. Türkiye'de ilk felsefe tarihi bilgisini Ali Suavi kendi gazetesinde *Tarih-i Efkâr* (Düşüncelerin Tarihi) başlığı altında vermiştir. Bu yazılarda Sokrates öncesi Yunan felsefecilerinin görüşleri oldukça geniş bir biçimde anlatılır, İslam felsefesiyle karşılaştırmalar yapılır. İlginç olan, Yunan felsefecileri anlatılırken onların Batı Ana-

Levent Şahverdi Arşivi

İBNİ SİNA (980-1037), filozof, bilgin, hekim. Felsefe anlayışı bakımından bir Ortaçağ filozofu olan İbni Sina, Farabî'nin akılcılığı ile Ebubekir Razî'nin deneyciliğini birleştirir. Bilgi'nin gelişmesinde akıl, deney ve gözlemin ayrılmaz bir bütün olduğunu savunur.

dolulu olduklarının, yaşadıkları kentlerin bugünkü adları da verilerek iyice vurgulanmasıdır. Öyle ki, "Stoa" felsefesine bile Anadolu'dan göçenlerin ön ayak olduklarına işaret edilir. Halikarnas Balıkçısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) yıllarca sonra bu konuda söylediklerini Ali Suavi sanki daha o zaman söylemektedir.

Ali Suavi aynı zamanda dilde sadeleşmenin öncülerindendir. Terimlerin Türkçeleşmesi için ilk çabayı o gösterdi. Düşünce tarihimizde böyle önemli bir yeri olan Ali Suavi, çeviri alanında da önemli işler yapmıştır.

Tanzimat döneminde edebiyat yazılarının yanında felsefeye büyük ve sürekli yer verenlerden biri de Ahmet Mithat'tır. Ahmet Mithat, Batı'nın tekniğine, bilimine ve felsefesine hayrandı; *"halkın kafasına Acem baskısı eski masal kitaplarındaki saçmalar yerine aydın düşünceler yerleştirmek gerekir"* diyordu.

Onda Tanrısızlıktan dinciliğe, maddecilikten ruhçuluğa doğru bir gidiş görülür. Diyebiliriz ki, Türk düşüncesinde, Batı felsefesindeki sorunlar üzerinde düşünme ilk olarak Ahmet Mithat'la başlamıştır. O zamana kadar Tanzimat düşünürlerini ve Yeni Osmanlılar'ı Batı felsefesinin yalnız siyasal yönü ilgilendirmişti. Ahmet Mithat'ın ise Batı felsefesinde ilgilenmediği yön kalmamıştır. Fakat bu ilgiler yüzeysellikten kurtulamıyor, derinleşemiyordu. Ahmet Mithat'ın yanlış bir biçimde de olsa Schopenhauer'i eleştirmek için küçük bir kitap yazdığını görmekteyiz. O, *Tarih-i Hikmet* adındaki kitabıyla kısa bir felsefe tarihi denemesi de yapmıştı.

Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Düşünce Hayatı

Bu dönemlerde basın ve yayın hayatı büyük ölçüde canlanmış, yeni düşünceler ortaya çıkmıştır. Yazılarında gittikçe idealist felsefeyi tutan Ahmet Mithat'a karşı, Baha Tevfik ve Ahmet Nebil, maddeciliği ve bu arada o günlerde moda olan Büchner'i savundular. Baha Tevfik "Teceddüd-ü İlmi ve Felsefi Kütüphanesi"ni (Bilim ve Felsefede Yenilik Kitaplığı) kurdu ve 11 cilt eser çıkardı. Maddeci filozof Ernest Haeckel'in *Kâinatın Muammaları* adlı eserinin çevirisini kendi çıkardığı *Felsefe* dergisinde yayımladı.

Baha Tevfik'in 1912'de yayımlamaya başladığı *Felsefe,* Türkiye'nin ilk felsefe dergisidir. Birinci sayısında amacını şöyle açıklar: *"Bizde bir felsefe dili yoktur, ben bu dili yapmaya çalışıyorum. Doğu ile Batı arasındaki zikzakları kesmek, Doğu kaynaklarının artık yeni bir ürün veremeyeceğini ilan etmek istiyorum."* Nitekim ilk felsefe sözlüğü çalışması bu dergide görülür. Baha Tevfik, Balkan Savaşı'ndan sonra yine felsefeye ağırlık veren *Zekâ* dergisini çıkarmış ve Alfred Fouillé'nin iki ciltlik *Felsefe Tarihi*'ni çevirmiştir.

Türkiye'de maddeci felsefenin yanında pozitivist (olgucu), naturalist (doğalcı) felsefenin etkisi de oldukça geniştir. Aydınların çoğu o zamanlar Batı'nın üstünlüğünün nedenini teknikte (uygulayımda) görüyorlar, uygulayımı da materyalist, pozitivist ve naturalist düşüncelerin bağlamı içinde ele alıyorlardı.

Pozitivist düşünce akımından yana olanlar, daha çok Rıza Tevfik'in Cavit ve Ahmet Şuayip ile birlikte çıkardığı *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nda yazdılar. Bu Arapça adı şimdiki dilimizle söylersek "Toplum Bilimleri ve Ekonomik Bilimler" diyebiliriz. Derginin önzösündeki şu satırlar pozitivizmi vurgulaması açısından dikkati çekmektedir: *"Auguste Comte'un Physique Sociale (hikmet-i içtimaiye) ve Le Play'in Science Sociale (ilm-i cemiyet) mezhepleri son zamanlarda o kadar ilerledi ki, bunlar şimdi hemen her konuya, her probleme dair araştırmalar yapmaktadır.. Bugün felsefe, tarih, hukuk, ahlâk, eğitim, sanat hakkındaki insan bilgisi tamamen değişerek büsbütün başka, geniş bir düşünce ufku açılmıştır. Bu değişiklikleri yapan bilimdir."* Bu nedenle bilimden yana olan pozitivizm felsefesini tutmak gerekecekti.

Dergide Ahmet Şuayip ile Rıza Tevfik'in toplumbilim ve felsefe konusundaki yazıları özellikle ilgi çekmektedir. Ahmet Şuayip'in *Hayat ve Kitaplar* başlıklı yazıları kitap halinde yayımlanmadan önce bu dergide çıkmıştı. Daha sonra *Servet-i Fünun* dergisinde yazarlığını sürdüren Ahmet Şuayip, bu kitabında, H. Taine'in felsefesinden başlayarak bütün 19. yüzyıl Fransız felsefesini çok iyi anlatmaktadır. Öyle ki, bu bilgiler iyi bir inceleme olarak bugün de değerini koruyor.

Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda tartışılıp tanıtılan pozitivist görüş, aydınlar arasında yayılacak ve ilerde başka düşünürlerle de kendini gösterecektir.

Rıza Tevfik, sonraları amprizm (de-

Levent Şahverdi Arşivi

neycilik) ve agnostisizm (bilinemezcilik) yolunda olduğunu söylemişti. Aynı zamanda dönemin ünlü bir şairi olan Rıza Tevfik, özel bir lisede bilgi kuramı üzerinde dersler verirken Batılı düşünürlerden alıntılar yapıyor, sözlerini şiirlerle süslüyordu. Bu dersler kitap halinde basılmıştır.

Bacon'un ve Stuart Mill'in düşüncelerini Musa Akyiğit'ten sonra bizde ilk savunanlar arasında bulunan Rıza Tevfik, kendisine "Bacon'un ve Stuart Mill'in öğrencisi" adını vermişti. Makalelerine "feylesof" diye imza attığı için "Feylesof Rıza Tevfik" olarak anıldı. Onun, Abdülhak Hamit'in şiirlerini felsefe açısından yorumlayan bir kitap yazması ilgi çekicidir. Ayrıca *Kamus-u Felsefe* adını verdiği bir sözlük hazırladıysa da bu sözlüğün tamamı basılamadı.

Daha önce adı geçen Baha Tevfik ve dönemin kimi düşünürleri Rıza Tevfik'i yöntemsizlikle, bilgisizlikle suçlayarak eleştiriyorlardı.

Pozitivist felsefeye ilk ilgi, daha doğrusu pozitivistlerin Türkiye'ye ilgisi, Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupla başlar. Comte bu mektubunda Tanzimat'ı kendi felsefesine göre açıklamaya çalışıyor, tasarladığı büyük insanlık dini için Türkiye'den yararlanmayı, İstanbul'u merkez yapmayı düşünüyordu.

Bizde Auguste Comte ile asıl ilgilenen, onun felsefesine yakınlık gösteren düşünür Ahmet Rıza (1858-1930) olmuştur. Siyaset alanında önemli görevler yüklenen Ahmet Rıza, çeşitli yerlerde yazdığı yazılarda, başta Auguste Comte olmak üzere pozitivist, maddeci ve aydınlanmacı felsefecilerden birçok alıntılar yapmıştır.

Comte'un "Üç Hal Kanunu"ndan ve bilimleri sınıflandırmasından yukarıda adı geçen Ahmet Şuayip de söz etmişti.

Bu dönemin yazar ve düşünürleri arasında maddeci, pozitivist ve naturalist (doğalcı) felsefenin büyük çilesini çeken, Beşir Fuat (1853-1887) oldu.

Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'u ve onu izleyen Littré, Claude Bernard, Herbert Spencer, Stuart Mill gibi düşünürlerin eserlerini inceleyen Beşir Fuat, materyalizm akımı üzerinde çalışmış; bu akımı savunan Alman düşünürü Ludwig Büchner'den etkilenmiş, onun *Madde ve Güç* adlı kitabının felsefe dünyasında bir yenilik oluşturduğunu belirtmiştir. Bu kitabı çevirdiği yolunda bir iddia varsa da kitap ele geçmemiştir. Beşir

ALİ SUAVİ (1839-1878), yazar, fikir adamı. "Muhbir" gazetesindeki yazılarından dolayı Kastamonu'ya sürüldü. Oradan Avrupa'ya kaçarak "Ulûm" gazetesini çıkardı. "Kamusü'l Ulûm ve'l Maarif" adlı küçük bir ansiklopedi yayımladı. Birinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine Türkiye'ye dönünce Abdülhamit'i tahttan indirmek üzere gizli bir dernek kurdu. V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak için Çırağan Sarayı'na düzenlediği saldırıda öldürüldü. Medrese düşünüşünün aşılmasını savunan Ali Suavi, felsefe konularında da yazmıştır.

Fuat, felsefe üzerine görüşlerini açıklarken felsefede metafiziğin yeri olmadığını belirtir. *Voltaire* adlı bir kitap yazmış; bu kitabında ünlü Fransız filozofunu incelemiş ve onu usta saydığını belirtmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, bizde realizmin "ilim mistiği" diye nitelediği Beşir Fuat'la başladığını yazar. Türkiye'de Diderot, d'Holbach ve d'Alembert gibi düşünürlerin yazılarına ilk yer veren belki de Beşir Fuat olmuştur.

Pozitivist felsefe etkisini Cumhuriyet döneminde de büyük ölçüde gösterecektir. Öyle ki, Atatürk'ün Auguste Comte'a ve pozitivist felsefecilere karşı özel bir ilgi duyduğu anlaşılmaktadır.

1895, felsefenin en önemli kitaplarından birinin çevrilip yayımlandığı yıldır. Bu tarihte Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni) bitiren genç bir aydın, bilinçli bir girişimle Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşma* (Usul Hakkında Nutuk) adlı kitabını çevirip yayımladı. Çeviri ilkin pek ilgi çekmediyse de sonraları yeterince değerlendirilmiştir. İbrahim Ethem adındaki bu genç, çeviriye yazdığı önsözde *"Bilimsiz felsefe olmaz, felsefesiz de bilim olmaz"* diyerek önemli noktalar üzerinde durmuştur.

Görüldüğü gibi, düşünce hayatımızda aynı tema işlenmekte; hep bilimin önemi vurgulanmaktadır. Nitekim yıllar ilerledikçe, Batı'ya duyulan ilgi bilim felsefesini de içine alarak gelişir. Matematikçi Salih Zeki, Alexis Bertrand'dan *Felsefe-i İlmiye*'yi (Bilimin Felsefesi), daha sonra Henri Poincaré'den *İlmin Kıymeti*'ni çevirecek ve *Mizan-ı Tefekkür* (Düşüncenin Tartılması) adındaki önemli mantık kitabını yazacaktır. Bütün bunlar bilim felsefesi ve yöntembilim açısından değerli eserlerdir. İlginçtir ki, *Felsefe-i İlmiye* gibi zor bir kitabın o zaman liselerde okutulması bile düşünülmüştü.

Burada İkinci Meşrutiyet döneminin yenilikçi Milli Eğitim Bakanı Emrullah Efendi'nin çalışmalarına değinmek gerekiyor: Emrullah Efendi felsefeci idi. Verdiği dersler 64 sayfalık taşbaskısı bir kitapta toplanmıştır. Liselere felsefe dersi ilk olarak onun zamanında kondu. Pek doğal olarak, bu dersleri verecek öğretmen bulmakta güçlük çekildi. Bu nedenle öğretmen yetiştirme işlerine, dolayısıyla yüksek öğretime önem verilmesi istendi. Emrullah Efendi, bakanlığının felsefe yayınları yapmasını sağladığı gibi, yapılan yayınları destekledi. Devlet tarafından "Telif ve Tercüme Kütüphanesi" dizisi bu amaçla yayımlandı. Dizideki yerli ve yabancı eserler o döneme göre güzel basılarak hazırlanıyor, bunların arasında felsefe kitaplarına da yer veriliyordu. Yukarıda adı geçen Salih Zeki'nin felsefeyle ilgili çevirileri bu kitaplar arasında çıkmıştı.

İstanbul Üniversitesi'ndeki felsefe bölümü böyle bir ortamda açıldı ve 1900 yılında derslere başlandı. Bu bölümde toplumbilim, ruhbilim ve eğitim dersleri de veriliyor, fakat okutulacak kitap sorunu çözümlenemiyordu. Yabancı dil bilenler azdı. Çevirme ve yazma işindeki büyük zorluk, terimlerden ileri geliyordu. Çare olarak Arapçadan terim alınması ya da Arapça yeni terimler uydurulması yoluna gidildi. Ahmet Naim'in o yıllarda Fransızcadan *Mebadi-i İlm-ün-Nefis* adıyla çevirdiği psikoloji kitabında kullandığı terimler ve 100 sayfalık terim sözlüğü eki, içine düşülen çıkmazı ve skolastik karanlığı gösterir.

Kültür etkinliklerinin daha da canlandığı dönem, İkinci Meşrutiyet yıllarıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Dil bilenlerin azlığına ve terim sıkıntısına rağmen felsefe alanında oldukça planlı ve programlı yayınlar görülür bu yıllarda. Örneğin Hüseyin Cahit'in (Yalçın) "Oğlumun Kütüphanesi" başlığı altında yayımladığı bir dizi kitap arasında felsefe çevirileri oldukça büyük yer tutar.

Hüseyin Cahit, bir uyanış hareketinin Batı'taki son düşünce akımlarından yararlanarak sağlanacağını düşünüyordu. V. Pareto'dan *Sosyalist Meslekleri,* Emile Durkheim'dan *Din Hayatının İptidai Şekilleri,* L. Marillier'den *Hürriyet-i Vicdan* (İnanma Özgürlüğü) Stuart Mill'den *Hürriyet,* Emile Boutroux'dan *İlim ve Din* gibi çağdaş Avrupa'da etkili olmuş kitapları çevirip yayımlaması bundandır.

O dönemde Selânik'te de felsefe çalışmaları yapılmaktadır: *Yeni Felsefe* adında bir dergi çıkarılmakta ve felsefe kitapları yayımlanmaktadır. Bu dergi ve kitaplardaki ana düşünce, "Batı'nın bilimden yana akılcı felsefesinin Türk toplum hayatına gecikmeden uygulanması"dır. Selânik, Türk devrim tarihinde her bakımdan önemli bir kenttir. Dilde sadeleşme akımı da bu kentteki *Genç Kalemler* dergisinde yazı yazanların çabasıyla başlamıştır. Akım, edebiyatçıların gizlenmez bir dil sorunu içinde olduklarını gösteriyordu. Aynı günlerde, yukarıda da değinildiği gibi, felsefecilerin daha çetin dil sorunları vardı.

Darülfünun hocalarının kullandığı felsefe dilini düzene sokmak ve terimlerde karara varmak için bir komisyon kuruldu ve çalışmalar yapıldı. Burada saptanan terimler, 1915 yılında Maarif Nezareti'nin yayımladığı *Felsefe Istılahatı Mecmuası*'nda (Felsefe Terimleri Dergisi) yer aldı.

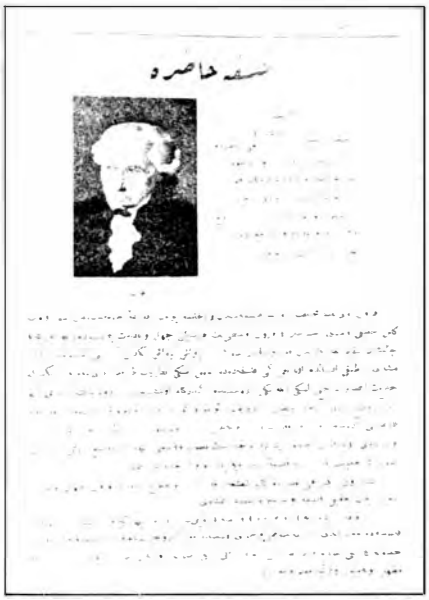
Felsefe terminolojisiyle ilgili bu ilk resmi çalışma, büyük olasılıkla Ziya Gökalp'in öneri ve aracılığıyla oluşturulan Istılahat-ı İlmiye Encümeni'nin çabası ile sonuçlanmıştı. Encümenin çalışmalarına katılan Rıza Tevfik, *"Şiirde Türkçeye evet, terimde Türkçeye hayır"* diyordu. Türkçülük akımının öncüsü Ziya Gökalp ise *"Yeni kavramlar yüzyılın, terimler ümmetin, sözcükler milletin"* diyerek terimlerde sadeleşmeyi önlemiş ve yine Arapçada karar kılınmıştı.

Felsefe Istılahatı Mecmuası'ndaki 500'e yakın terim arasına,zorunlu olarak giren "olmak", "kılmak", "etmek" gibi yardımcı Türkçe sözcükleri bir yana bırakırsak, yalnızca Türkçe köklü dört terim alınmıştı. Gerisi eskiden olduğu gibi koyu Arapça idi ve bu işler 1915 yılında, yani Türkçülük akımının başladığı bir sırada oluyordu.

İkinci Meşrutiyet'in felsefe etkinliklerini incelerken tanınmış Jön Türklerden Dr. Abdullah Cevdet'in yayınlarını gözden geçirmenin yararı vardır. Çıkardığı *İçtihat* dergisiyle uzun yıllar pozitivist, maddeci ve tanrıtanımaz düşünceleri savunan Abdullah Cevdet, felsefe, toplumbilim ve eğitim konularında çeviri ve telif kitaplar yayımladı. "İçtihad'ın Kitapları" dizisi olarak çıkarılan bu kitaplar arasında özellikle Gustave Le Bon'dan ve Voltaire'den yapılan çeviriler dikkati çeker. *İçtihat* kitaplarının üstünde Schiller'in şu sözü yer alıyordu (bugünkü dille): *"İlerde hangi felsefi görüşün egemen olacağını bilemem. Fakat felsefe her zaman değerli bir şey olmakta devam edecektir."*

İLK FELSEFE DERGİSİ: İlk sayfasına Alman filozofu Schopenhauer'in fotoğrafını koyan "Felsefe Mecmuası", "felsefenin çeşitli dallarından, tarihinden, günümüzdeki gelişiminden söz eden birçok makaleyi, biyografiyi ve felsefe terimlerini kapsadığını" belirtiyor. Baha Tevfik'le Ali Fuat'ın sahip ve yayıncısı oldukları dergi, bir başka sayfasında da ünlü filozof Kant'ın fotoğrafını yayımlıyor.

Maddeci ve pozitivist düşünce akımları ülkede çoğalıp genişlemeye başlayınca bunlara karşı eleştiriler yöneltilmiştir. Darülfünun'da felsefe dersleri okutan Ahmet Hilmi, *"Akıl ve Bilim Karşısında Maddeci Felsefenin Yanlışları"* diye çevirebileceğimiz *Huzur-u Akl-ü Fende Maddiyun Mezhebinin Dâlâleti* adlı kitabında Celâl Nuri'nin "Maddeci" olarak nitelediği *Tarih-i İstikbal* (Geleceğin Tarihi) adlı eserini eleştirirken aynı zamanda felsefe tarihindeki birçok düşünüre karşı çıkıyordu. Ahmet Hilmi, Panteist (tümtanrıcı) felsefeden yana olduğu halde *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz'* de (1913) Darülfünunlu gençlere belli bir felsefi görüşü savunmaktan çok, bütün felsefelerdeki en doğru yönleri almalarını öğütlemekteydi.

İkinci eleştiri kitabı, spritüalist (ruhçu) bir yazar olan İsmail Fennî'nin (Ertuğrul, 1855-1966) *Maddiyun Mezhebinin İzmihlâli*'dir (Maddeci Görüşün Çöküşü). Bu kitapta Büchner, Saint Simon, Auguste Comte, Darvin ve Lamarck gibi felsefeciler ve bilim adamları dinsel bir görüşle eleştirilmeye çalışılmaktadır.

Mehmet Ali Aynî de Cumhuriyet öncesinde çeşitli yerlerde yayımlanan eleştirilerini 1923'te *İntikat ve Mülâhazalar* (Eleştiriler ve Düşünceler) adlı kitabında toplamıştır. İslâm felsefesiyle Arap ve Fransız dillerini iyi bildiği anlaşılan Mehmet Ali Aynî, yurttaki ve Batı'daki yayınları iyi izlemektedir. O döneme göre güçlü bir eleştirmeci, yetenekli bir tartışmacı, iyi bir profesördür. Kitaptaki önemli eleştiri yazıları arasında Abbé Barbe'dan yapılan *Felsefe Tarihi* çevirisinin ayrıntılı eleştirisi özellikle dikkati çekmektedir. Abbé Barbe'ın *Felsefe Tarihi,* okullardaki ders kitabı gereksinmesini karşılamak için çevrilmişti.

Yayımlanan bir başka felsefe tarihi,

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Emin'in (Erişirgil) Darülfünun'da verdiği dersleri bir araya getirmektedir (1920). Üçüncü bir felsefe tarihi daha yayımlanacaktır 1925'te. Paul Janet'den çevrilen bu kitap, *Tarih-i Felsefe, Metalip ve Mezahip* (Felsefe Tarihi, Sorunlar ve Çığırlar) adını taşıyordu; hem medreselerde hem de Darülfünun'da okutulmaktaydı. Çeviriler arttıkça eski genel sözlüklerin yetmediği, yalnız felsefe terimlerini içeren sözlükler arandığı görüldü. Rıza Tevfik'in tamamı basılamayan sözlüğünden yukarda söz edilmişti. 1925'te *Lûgatçe-i Felsefe* yayımlanacaktır. İsmail Fennî'nin hazırladığı bu sözlükte oldukça dikkatli bir çalışma göze çarpıyordu. 1919'da Mehmet Şerif, Machiavelli'nin *Hükümdar*'ını çevirdi.

Felsefe çalışmaları, tüm çabalara rağmen dar aydın çevreleri içinde kalmaktaydı.

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında olduğu kadar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da düşünceleriyle toplumu büyük ölçüde etkileyecek ve adını gittikçe genişleyen bir alana duyuracaktır. Aslında toplumbilimci olan Ziya Gökalp yazılarında sık sık felsefe sorunlarına değiniyor, felsefe ile toplumbilim arasında ilişki kuruyor; başta Durkheim olmak üzere birçok Batı felsefecisinden alıntılar yaparak Türkiye'nin sorunlarını inceliyordu. Bizde ilk kez bir toplumbilim ekolü kuran Gökalp'i, İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Ziyaettin Fahri (Fındıkoğlu) vb. düşünürler izledi.

Ziya Gökalp'in yanı sıra Mehmet İzzet'ten söz etmek gerekir. Mehmet İzzet'in felsefe çalışmalarıyla başlayan düşünce hayatı toplumbilimle devam etti. Onu başta tıpkı Gökalp gibi Durkheim'ci olarak görürüz. Fakat sonra bilimsel şüpheciliği ağır bastı ve Gökalp'deki dogmatizmi eleştirdi. Tüm öğrencilerine her çeşit dogmatizme karşı şüpheci eleştiri ilkesini öneriyordu. Bu nedenle pragmacılığa, enerjetizme de karşı çıktı. *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* adındaki kitabı özgün bir çalışmadır. Darülfünun'daki öğretim üyeliğinin ilk yıllarında, asistanı Orhan Saadettin ile Karl Vorlander'den üç ciltlik *Felsefe Tarihi*'ni çevirmişti.

BAHA TEVFİK (1881-1916), yazar, fikir adamı. Mülkiye Mektebi'nde öğrenim gördü. Kısa süre felsefe öğretmenliği yaptıktan sonra başta "Felsefe Mecmuası" olmak üzere, çeşitli dergi ve gazeteler yayımladı. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları ve ilk merkez yürütme kurulu üyeleri arasında yer aldı. Bu partinin organı olan "İştirak" gazetesinin yönetimine katıldı. Alman filozofu Büchner'in "Kraft und Stoff" adlı kitabını "Madde ve Kuvvet" adıyla çevirmiştir. "Felsefe-i Ferî" adlı kitabında bilime dayalı bir anarşizmi savunduğu kabul edilmektedir.

BEŞİR FUAT (1853-1887), yazar, düşünür. Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gördü. Sultan Abdülaziz'in yaverliğini yaptı, gönüllü olarak çeşitli savaşlara katıldı. Askerlikten ayrılarak yazı hayatına atıldı. Doğalcılığın (naturalizmin) ve olguculuğun (pozitivizmin) bizde ilk temsilcisi olarak tanınmaktadır. Edebiyat, sosyoloji, dil öğretimi alanlarında eserler vermiş; ünlü Fransız filozofunu konu alan "Voltaire" adlı bir kitap yazmış ve onu "usta" saydığını belirtmiştir.

Cumhuriyet Dönemi

Atatürk Döneminde Düşünce Hayatı ve Felsefe: Cumhuriyet döneminin başlarında özellikle pragmacı felsefe, Bergsoncu felsefe ve diyalektik maddeciliğe ilgi duyulmuştu.

William James ve John Dewey'in temsil ettiği pragmacı akım, *"gerçeğin uygulama dışında bir ölçüsü yoktur; her varsayımın, her yasanın geçerliği ancak deneme ve uygulama sonunda belli olur"* görüşünü savunuyordu. Bu bakımdan, geri kalmışlığının nedenlerini Doğu'nun soyut kavramlarıyla gizemci ve metafizik etkilerinde bulan Türk aydınlarının pragmacılığı benimsemesi doğaldı. Pragmacılığı benimseyen Mehmet Emin Erişirgil ve Avni Başman gibi felsefeciler, Cumhuriyet'in yüksek öğretim kurumlarında görev aldılar. Erişirgil, felsefe konusundaki ilgi çekici yazılarını hayatının sonuna kadar sürdürdü. John Dewey'in kitapları dilimize çevrildiği gibi kendisi de eğitim sorunlarımızla ilgili rapor hazırlaması için Türkiye'ye çağrıldı.

Meşrutiyet'in son yıllarında Bergson'un sözü edilmeye başlanmıştı. Kimi aydınlarımız, Bergson'un "yaşama atılımı" kuramını içtenlikle savundular. Bu akımın Türkiye'ye gelmesine çeviri ve yazılarıyla Mustafa Şekip (Tunç) önayak oldu: Bergson'un bütün eserlerini çevirdi. Mustafa Şekip, öğrenimini İsviçre'de yapmış genç bir psikologdu. Batılı psikologlara olduğu kadar filozoflara da ilgi duyuyordu. O günlerin önemli dergileri olan *Dergâh* ve *Hayat*'ta yazıları yayımlandı. Bunlarda "Birey yok, toplum var" diyen Ziya Gökalp'in görüşlerini eleştirdi. Sanat konusunda felsefi yazılar yazdı. Türkiye'de metafizik felsefenin bir dalı olarak ele alınan psikolojiye Batılı anlamda yenilikler getirdi. Daha sonra Freud'u çevirecek ve Freudculuğu tanıtacaktır (1926). Her yerde olduğu gibi Türkiye'de de Freud büyük ilgi gördü, birçok kitabı çevrildi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki düşün hareketlerinden biri de Konya'da *Yeni Fikir* dergisini çıkaran Naci Fikret ile Namdar Rahmi'nin (Karatay) benimsedikleri "enerjetizm" idi. Enerjetizm

Levent Şahverdi Arşivi

madde ile, hatta ruh ile ilgili her şeyi "enerji" ile açıklıyordu.

Giderek, her yeni felsefe ve bilim akımı oldukça hızlı biçimde Türkiye'ye gelmeye başladı. Nitekim Einstein'ın "görelilik kuramı"nın Avrupa'da açıklanmasından sonra bizde de bu konuda kitap çıkması gecikmedi. Türkiye'de Einstein kuramına ilişkin ilk kitap 1922 tarihini taşır. *Einstein Nazariyesi* adlı bu kitabı Mehmet Refik yazdı.

Cumhuriyet'ten sonra yönetim kadrolarında ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın üst basamaklarında söz sahibi olanlar, felsefenin öneminin farkında idiler. Ziya Gökalp de Ankara'da görev almıştı. Milli Eğitim Bakanlığı 1923-1928 yılları arasında otuz kadar çeviri ve telif felsefe kitabı yayımladı. Mehmet Emin'in (Erişirgil) *Kant ve Felsefesi* de 1923'te Bakanlık yayınları arasında çıktı.

1928'de Latin yazısının kabulü ile Türk eğitiminde olduğu kadar düşünce ve yayın hayatında da yepyeni bir döneme girildi. Kısa alışma süresinden sonra gazete, dergi, kitaplar ve okur sayısında artışlar oldu.

1930'da Dil Devrimi başlayınca Türk dilinin dünyadaki en zengin dillerden biri olduğunu söyleyen Atatürk, dilimizin bilinçle işlenmesi gerektiğini belirtti. Yeni devletin dili ve terimleri Arapça, Farsça olmamalıydı. *"Ülkesini, bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalı"* diyor; sürekli olarak dil devrimi üzerinde duruyordu. Onun katkısı ile ilk olarak geometri terimleri hazırlandı. Bu terimler bütün okullarda hızla kullanılmaya başlandı ve kısa zamanda yerleşti.

Türk Tarih Kurumu yeni bir ulusal tarih anlayışı oluşturmaya yöneldi, yayınlar yaptı. Bu yıllarda *Medeni Kanun* (Yurttaşlar Yasası) kabul edilmiş, başta *Mecelle* olmak üzere bütün Osmanlı yasalarıyla bağlar koparılmıştı. Dinle devlet işleri ayrılmış, din okulları kapatılmıştı. Üstüste gerçekleşen bu değişmeler, Batı'ya yönelik bir dünya görüşünün ışığında oluyordu.

1933 yılında "üniversite reformu" yapıldı. Darülfünun adıyla anılan eski üniversitenin yerine yeni bir üniversite kuruldu. O zamanın Milli Eğitim Bakanı bu yenileştirmenin gerekçesini açıklarken şöyle demişti: *"Üniversite devrimlerle ilgilenmemiştir. Yazı Devrimi, dilde yenileşme, yeni tarih düşüncesi bütün yurdu sararken üniversite aldırmazlık içinde idi."* Bu, yeni üniversitenin kadrolarının Atatürk devrimcisi olacağını ortaya koyuyordu. Bu bağlam içinde felsefe öğretiminde de değişiklikler görüldü.

1933'te Üniversite'nin felsefe bölümünde biri doçent, diğerleri asistan üç felsefeci göreve başladı. Doçentin adı Hilmi Ziya (Ülken), asistanların adları Macit (Gökberk) ve Halil Vehbi (Eralp) idi.

Hilmi Ziya'nın *Umumi İçtimaiyat* (Genel Toplumbilim) ve *Türk Tefekkür* (Düşünce) *Tarihi* kitaplarını görüp ilgilenen Atatürk onu Ankara'ya çağırtarak konuşmuş; araştırma yapması için Almanya'ya göndereceğini, dönüşünde üniversitede "Türk Düşüncesi Tarihi Kürsüsü"ne atanacağını bildirmişti. Bir yıl kadar Almanya'da kaldıktan sonra yurda dönen Hilmi Ziya, büyük bir hevesle derslerine başladı.

Hilmi Ziya ile Macit Gökberk'in çalışmaları ve etkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Fransa'da iyi bir felsefe öğrenimi gören Vehbi Eralp genel felsefe ve mantık dersleri vermiş; Alfred Weber'in *Felsefe Tarihi*'ni çevirmiş; *Matematikte, Fizik ve Kimyada Metot* adlı kitabını (1947) yayımlamıştır.

Felsefe öğrenimini Almanya'da yeni tamamlayan Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun sanat tarihi ve estetik kürsüsüne atanmasıyla kadro tamamlanıyor ve Mustafa Şekip dışında eski profesörler emekliye ayrılıyorlardı.

Felsefe Bölümü'nde 1933 yılının en önemli olayı, Almanya'dan çağrılan ünlü bilimsel felsefe profesörü Hans Reichenbach'ın gelişidir. Reichenbach'ın asistanlığını ve çevirmenliğini Nusret Hızır yaptı. Bu Alman felsefecisi, felsefe ile doğa bilimleri arasında bağ kurulmasından yanaydı. Bu amaçla bir de dernek kurduysa da İstanbul'da beş yıl kalan ve üniversitede konferanslar veren Reichenbach beklenildiği kadar verimli olamadı. Türk felsefe ve bilim çevresi böyle bir düşünürün etkili olabilmesi için yeterince elverişli değildi. Yalnız *Lojistik* adlı eseri çevrilebildi. *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* adlı önemli kitabının çevrilmesi için 1980 yılını beklemek gerekiyordu.

Cumhuriyetten sonra kültür hayatında görülen canlılığa ve devrimci ortama yukarıda değinilmişti. Bu ortamda Milli Eğitim Bakanlığı *Lise Felsefe Derslerine Yardımcı Kitaplar Dizisi*'ni yayımlamaya başladı. Spinoza, Leibnitz, Kant, Berkeley'den ve bu dizi için Bergson, Ernst Mach, Bertrand Russel gibi oldukça yeni felsefecilerden çeviriler yapıldı.

İstanbul Felsefe Bölümü yeni düzenlemeden sonra pek az yayın yaptı. Fakültenin ortak süreli yayını olan *Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 1916'dan 1933'e kadar 17 yıl boyunca sekiz cilt (44 sayı) çıktıktan sonra yayınını durdurmuştu. Felsefe Bölümü öğretim üyelerinin birçok yazısı bu dergide yer aldı.

Felsefe ile ilgili yayınlara önem veren yayıncılar da görüldü. Bu bakımdan, Haydar Rıfat'ın yönetimindeki *Dün ve Yarın* çeviri dizisi (1934) üzerinde durmak gerekir. Elliye yakın kitabı içine alan bu dizide Herakleitos, Aristoteles, Young, Heidegger gibi felsefecilerin eserleri yanında Lenin, Kautski, Stalin, Buharin, Kropotkin gibi düşünür ve yazarların siyasal ve toplumsal konulu eserleri

RIZA TEVFİK (1869-1949), şair, düşünür, siyaset adamı. II. Meşrutiyet'ten sonra Edirne milletvekili seçildi. Sonradan İttihatçılarla bozuşarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı. İstanbul Darülfünunu'nda ve çeşitli okullarda felsefe öğretmenliği yaptı, Maarif Nâzırlığı, Şûra-yı Devlet Reisliği gibi önemli görevlerde bulundu. Kendi kendini "feylesof" olarak niteleyip bu sıfatla tanınmışsa da, sistemli bir felsefî düşüncenin savunucusu olduğu söylenemez. Yine de, felsefe terimleri ve felsefe öğretimi alanındaki çalışmaları anılmaya değer.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunuyordu. Bu kitaplardan anlaşılacağı gibi, o yıllarda Türkiye'de her çeşit dünya görüşünün yer aldığı yayınlar rahatlıkla basılıp satılabilmekteydi.

1933'te düşünce hayatımız bakımından önemli bir dergi çıktı: *Fikir Hareketleri*. 1940'a kadar düzenli yayınlanan bu dergiyi Hüseyin Cahit Yalçın çıkarmış, Türk okuyucusuna Batı dünyasının özgürlükçü düşüncelerini tanıtmıştı.

Yeni bir üniversitenin özellikle dil ve tarih çalışmaları için yararlı olacağı düşünülerek 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kuruldu. Çok geçmeden bu fakültenin Felsefe Bölümü açıldı. Bu fakülteye genç yetenekli öğretim üyeleri atandı. Bugünkü felsefeci kuşakların yetişmesinde büyük emeği geçen, günümüz Türk felsefesini adeta biçimleyecek ölçüde etkileyen Nusret Hızır Felsefe Bölümü'ne verildiği gibi, Fransa'dan Descartes uzmanı Lacombe hoca olarak çağrıldı.

İnönü Döneminin Düşünce Hayatı: Cumhuriyet'le birlikte düşünsel çalışmalar, geniş halk yığınlarıyla iletişim kurma zorunluluğu, felsefe ve düşün dilinin yeniden ele alınmasını gündeme getirdi.

1938'den sonra Türk Dil Kurumu'yla Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları gittikçe daha çok önem kazandı.

Bu dönemde hükümet düzeyinde kültür yaşamını etkileyecek bir gelişme oldu: Hasan Âli Yücel, Millî Eğitim Bakanlığı'na atandı. Yücel meslekten yetişmiş felsefeciydi ve bu konuda çalışmalar: vardı. Hasan Âli Yücel'in bakan olmasıyla eğitim ve kültürün her alanında, bu arada felsefede yeni ve çok bereketli bir dönem başladı. Çağdaşlaşmanın, ancak çağdaş kültürün kökenine inmekle gerçekleşebileceği ilkesinden yola çıkılarak çeviri ve yayın işleri o zamana kadar görülmeyen bir etkinlikle ele alındı. Batı ve Doğu klasiklerinden çeviriler düzenli ve özenli biçimde çıkmaya başladı. 1940'da başlayan bu dizide, 1946'ya kadar gittikçe artan sayılarda felsefe kitabı yer aldı. Çoğu nitelikli olan bu çeviriler, felsefe öğrencilerinin kitap sıkıntısını büyük ölçüde gidermeye de yaradı: Yayın ve çeviri hareketi kültürün millet sevgisi ile birlikte hümanist temellere dayandırılmasını amaçlamıştı.

Eğitimde ise, Atatürkçülük bağlamında, milliyetçiliğe olduğu kadar hümanizme de önem verildi. Aslında bunlar hiç de birbirine karşıt şeyler değildi. Yeni Türkiye'nin devlet felsefesi genelde akılcılıktı. Hümanizm ile Türk toplumunda geciken bir rönesans başlatılmış oluyordu. Hümanizm uzunca bir süre düşünürlerimizin, yazarlarımızın ortaklaşa ele alıp işledikleri bir kavram oldu.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulurken öngörülen amaç şu idi: Türk kültürü, tarihi ve coğrafyası ile bağlantılı olarak eski Anadolu dilleri ve Asya uygarlıkları birlikte ele alınıp irdelenecek, öte yandan Batı ile köprü kurulup çağdaş uygarlıkta hakkımız olan düzeye ulaşılacaktı. Çağdaş Batı düşüncesinin klasik eğitimden geçilerek elde edildiği biliniyordu. Klasik eğitimin ilk aşaması Latin ve Yunan dillerinin öğrenimi olduğuna göre, okullarımızda bu öğrenime önem verilmeliydi.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte temel disiplinler arasında yer alan klasik diller eğitimi Ankara'da değerli bilim adamlarının emekleriyle 1968'e kadar sürdü. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde de Klasik Filoloji Bölümü kurulmuştu. Genç yaşında yitirdiğimiz değerli bilgin Suat Baydur bu bölümde görev aldı.

1940'ta kimi liselerde fen ve edebiyat kollarının yanında, Latince öğretmek için "Klasik kol" açıldığı görüldü. Liselerdeki bu kollara yazık ki yeterince önem verilmedi ve bu derslere 1949'da son verildi.

EMRULLAH EFENDİ (1858-1914), eğitimci, siyaset adamı. Mülkiye Mektebi'nde öğrenim gördü. Çeşitli illerde Millî Eğitim Müdürlüğü yaptı. Abdülhamit döneminde İsviçre'ye kaçtı. İsviçre Hükümeti tarafından Türkiye'ye geri verildi. II. Meşrutiyet'ten sonra Maarif Nâzırlığına getirildi. Eğitim alanındaki yayın ve hizmetlerinin yanı sıra İstanbul Darülfünunu'ndaki felsefe öğretmenliği ve liselere felsefe dersi konulmasını sağlamasıyla da seçkinleşir.

Felsefe terimleri sorunu yukarıda sözü edilen çeviri etkinliği içinde yeniden gündeme geldi. Çok geçmeden Türk Dil Kurumu, *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ni yayımladı (1942). Bunu vakitsiz bir oldu bitti gibi gören İstanbul Üniversitesi bir süre bu terimlere ilgisiz kaldı, hatta direndi. Ama pek fazla sürmedi bu direnme. İstanbul Felsefe Bölümü bu terimlerin kullanılmasının yerinde olacağına karar verdi. Bundan sonra, başta Macit Gökberk olmak üzere, bölümün bütün öğretim üyeleri dil özleşmesine öncülük ettiler. Onların arkasından denemeci, eleştirmeci, bilim adamı, sanatçı birçok kimse yalın Türkçeyi ve yeni felsefe terimlerini severek, benimseyerek kullanmaya başladı. Örneğin Nurullah Ataç gibi etkisi büyük bir denemeci ve eleştirmeci, Türkçenin özleşmesi ve yeni terimlerin yerleşmesi uğruna büyük bir savaş verdi. Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol, Azra Erhat gibi tanınmış yazarlar hep bu yoldan yürüdüler. Yıllardır süren felsefe dili sorunu çözümlenme yoluna girmişti artık. Felsefecilerin çoğu bu bilinçle Türk Dil Kurumu'na üye olup Kurum'un çalışmalarına büyük katkılarda bulundular.

Bu noktada biraz geriye dönmek gerekiyor: 1936 yılında İstanbul Üniversitesi'ne tanınmış bir Alman felsefecisi daha geldi: Ernst Von Aster. Bu değerli felsefe tarihçisi Almanya'yı Nazi baskısı yüzünden terketmişti. Gelişinden ölümüne (1948) dek felsefe tarihi ve bilgi kuramı dersleri verdi, seminerler düzenledi. Aster'in verdiği dersler üç kitapta toplandı: *Felsefe Tarihi, Bilgi Teorisi ve Mantık, Hukuk Felsefesi Dersleri*. Almanya'daki "Yeni Kantçı" görüşün temsilcisi olan Von Aster, bizde daha çok felsefe tarihindeki açık ve yan tutmaz tutumuyla etkili oldu. Derslerinde felsefenin ayrı bilim dalları arasındaki birleştirici işlevi üzerinde duruyor, *"bilimlerin bittiği yerde felsefenin işi başlar"* diyordu. Ona göre felsefenin en önemli işi, bilimlerin yöntemlerini denetlemekti. "Felsefenin nasıl bilimleri birleştiren bir işlevi varsa, değişik millî görüşleri birleştiren bir işlevi de olmalıydı."

Profesör Aster'in derslere başladığı yıllarda, İstanbul Felsefe Bölümü'nün öğ-

Levent Şahverdi Arşivi

retim üyeleri *Felsefe Arkivi* adında süreli bir yayın çıkarma kararı aldılar. Felsefe bölümünde daha önce de süreli yayın girişimleri olmuş, fakat sürdürülememişti. *Felsefe Semineri Dergisi* ile *Felsefe Tercümesi Dergisi* birer sayı çıkarılabilmişti. *Felsefe Arkivi* ise 1945'ten bugüne, değişik aralıklarla 23 sayı çıktı. Ankara'daki Felsefe Bölümlerinin öğretim üyeleri ise yazılarını daha çok *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Araştırma Dergisi* ve *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayımlıyorlardı.

Felsefe Arkivi'nin ilk sayısında derginin amacı şöyle belirtiliyordu. *"İkinci Dünya Savaşı yeni sona erdi. Her yerde açlık ve sefalet var. Kimileri felsefe geleneğinin ve onunla birlikte düşünce ve değerler dünyasının yok olup gittiğini söylüyorlar. Kimileri ise, uzun felâket yıllarından sonra, insanlığın kendi varlığı üzerinde yeniden düşüneceğini umuyor. Onlara göre insanın değeri ve onuru yeniden yükselecektir. Bilim ve felsefe yeniden eski görevine dönecek ve insanlığın acılarını dindirecektir." Felsefe Arkivi* işte böyle bir umudun dile getirilmesi için çıkmaktaydı. Dergi felsefe sorunlarının tartışılmasına katılacak, yeni akımları ve yayınları tanıtacaktı. Sorun alanları arasında bir ayrıcalık gözetmeyeceği gibi, tek bir felsefe doğrultusunda da hizmet etmeyecekti. Biyoloji, psikoloji, iktisat, tarih, filoloji ve sanat tarihi ile felsefe arasındaki ilişkilerden doğan sorunlar *Arkiv*'de yer alacaktı.

Felsefe Arkivi'nin bu amaçlar doğrultusunda başarılı olduğu söylenebilir. Fakat bilimlerle felsefe arasındaki ilişkilere dergide pek yer verilmemiş; iktisatla felsefe arasındaki ilişkiye ise hiç dokunulmamıştır.

Von Aster, üniversitede İslam felsefesinin de okutulmasını istemişti. İslam Felsefesi Kürsüsü, profesörlüğe yükseltilen Hilmi Ziya Ülken'e verildi. Onun bu kürsüde verdiği dersler *İslam Düşüncesi* adlı kitapta toplandı. Ülken, Felsefe Bölümü'nde yalnız İslam felsefesi dersleri değil, çeşitli zamanlarda toplumbilimden ahlâka, bilgi kuramından sanat felsefesine kadar değişik konularda dersler verdi; değinmediği konu kalmadı. Kitaplar, dergiler çıkardı arka arkaya; gazetelerde, dergilerde yazılar yazdı. Felsefeyi onun kadar sevdiren, genç kuşakları etkileyen bir yazar az bulunur, diyebiliriz. O günlerin ortamı da bu etkiye elverişliydi. Bütün aydınlar, genç öğrenciler toplum koşullarının, tarihimizin ve geleceğimizin felsefî açıdan değerlendirilip açıklanmasını istiyorlardı. Hilmi Ziya'dan bu değerlendirmeyi çekinmeden yapması beklendiyse de ne yazık ki Hilmi Ziya bu bekleneni veremedi. Onun kendine özgü bir felsefe sistemi kurma çabası içinde olduğu görülüyordu. Belki ortaya tutarlı ve derinlemesine bir felsefî görüş koyamadı, ama yine de onun çalışmalarına saygı duymak gerekiyor. Yazılarında, felsefe çalışması yapacaklar için büyük malzeme bolluğu vardır. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (1933), *Yirminci Asır Filozofları* (1936), *Mantık Tarihi* (1942), *İslam Düşüncesi* (1946) ve özellikle *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (1966) gibi kitapları her zaman başvurulacak değerli eserlerdir.

MEHMET ALİ AYNÎ (1869-1945), yazar, düşünür. Çeşitli devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra uzun yıllar İstanbul Darülfünunu'nda tasavvuf tarihi, felsefe tarihi, genel felsefe okuttu. Felsefe ve felsefe tarihi üzerine eleştiri yazıları yayımladı. "Hüccetü'l İslâm", "İlim ve Felsefe", "Tasavvuf Tarihi" vb. kitaplarında tasavvufa bağlı bir düşünce adamı kimliğiyle göründü.

Hilmi Ziya Ülken, yaptığı saptamalarla, yaşadığı dönemin düşünce olaylarının büyük ölçüde tanıklığını yapmıştı. Onun gibi dönemin tanıklığını yapan ilgi çekici bir düşünür de Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'dur. Fındıkoğlu, asıl çalışma alanı toplumbilim ve ahlâk olduğu halde birçok yazılarında ve çıkardığı dergilerde Türk düşünce tarihi konusunda çalışma yapacak kimselere bol malzeme hazırladı. Özellikle uzun süre yayımladığı *İş* dergisi bu bakımdan işe yarayan bir kaynaktır.

İstanbul Üniversitesi'nde felsefe tarihi derslerini Aster'den sonra onun doçenti ve çeviricisi olan Macit Gökberk verdi. Gökberk, seminerlerinde dil felsefesi ile çeşitli sorunlar üzerinde durdu. *Hegel'in ve Auguste Comte'un Sistemlerinde Toplum Bilimi* (Almanca, 1940), *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları* (1948) adlı eserleri yayımlandı. Verdiği dersleri *Felsefe Tarihi* adlı kitabında (1961) topladı. Bu kitap büyük ilgiyle karşılandı ve arka arkaya birkaç baskı yaptı. Birinci baskısında Hegel'e kadarki dönemi kapsıyordu. Sonraki baskılarında Hegel ve Marx'a yer verdi.

Burada bir başka Alman profesöründen, Walter Kranz'dan söz etmek gerekir. Eski Yunanca uzmanı olan ve mitoloji ile Yunan felsefesini iyi bilen Kranz, 1945-1950 yılları arasında Antik Felsefe dersleri verdi; bu alanda yararlı ve etkili oldu. *Antik Felsefe* dersleri basıldı (1948). Bu dersleri Suat Baydur gibi bir eski Yunan dili uzmanı çeviriyordu.

1950'den Sonraki Düşünce Hayatımız ve Felsefe: 1950'de yeni bir partinin yönetimi ele almasının ardından birtakım kimseler devleti âlet ederek devrimlere karşı geldiler. Bu dönemde dilde özleşme çalışmaları azalmadı. Milli Eğitim Bakanlığı saptanan felsefe terimlerinden geri dönmek için bir çıkış yaparak yeni bir

Levent Şahverdi Arşivi

terim sözlüğü hazırladıysa da bu yeni sözlüğün hiç etkisi olmadı.

Üniversitelerde felsefe öğrenimi gittikçe düzelerek sürüyordu. İstanbul'da 1933 Üniversite Reformu ile başlayan felsefe çalışmaları gelişmiş, felsefecilerde sorunlara yönelme bilinci oluşmuştu. Prof. Macit Gökberk'le Profesör Takiyeddin Mengüşoğlu'nun yapmak istedikleri felsefe çalışmaları artık daha iyi değerlendirilebiliyordu.

Nermi Uygur, Bedia Akarsu, Hüseyin Batuhan gibi yeni öğretim üyeleri felsefeye yeni konular, yeni bakışlar, yeni çalışmalar getirdiler.

1950'lerde iki Alman profesörü daha ders vermek üzere İstanbul Felsefe Bölümü'ne geldi: Heinz Heimsoeth ve Joachim Ritter. Tanınmış Kant araştırıcısı Heinz Heimsoeth'un 1950-51'deki dersleri aydınlanma ve Kant felsefesi konusundaydı. Bu dersleri çevirip yayımlayan Mengüşoğlu yazdığı önsözde şöyle diyor (1967): *"Kant'ın uğraştığı birçok sorunlar bizim bugünkü hayatımızda, doğruluktan gelen yanlışların kaynağı olarak sürüp gitmektedir. Örneğin kavramcılık bunlardan biridir. Kant kavramcılıkla çarpışmış, insan aklının bu alandaki sınırlarını göstermiştir. İnsandan kavram üretmesi değil, insan olması beklenir. Bu bakımdan Kant'ı felsefî antropolojinin kurucusu sayabiliriz."*

Heimsoeth'un *Ahlâk Denen Bilmece* (1957) ve *Felsefenin Temel Disiplinleri* (1952) adlı iki kitabı daha Türkçeye çevrildi.

J. Ritter, varoluşçuluk felsefesinde uzmanlaşmıştı. Derslerinde daha çok bu konuya ağırlık verdi. Derslerini doçenti Hüseyin Batuhan çeviriyordu. Ritter'in bu konudaki ilgi çekici konferansı (1954) da yayımlandı.

Batı'da E. Husserl'in başlattığı fenomenoloji ve Max Scheler'in başlattığı felsefî antropoloji (insanbilim) akımlarını Türkiye'ye Takiyeddin Mengüşoğlu tanıttı.

Türkçede "görüngübilim" ya da "özbilim" terimleriyle adlandırılan fenomenoloji, çağdaş Batı'da yeni ve çok önemli bir akımdı. Felsefî antropoloji de insana yeni bir bakış açısı getirdiği için önemliydi.

Fenomenoloji, felsefeye bir devrim getiriyor ve felsefe tarihindeki bütün "izm" lerden ve her çeşit önyargıdan arınarak nesnelerin özüne gitmeyi öneriyordu. Öz'e giderken uygulanacak yöntem "ayraca almak" (paranteze almak) olacaktı. Önyargılar ve düşünce yolunu bağlayan her şey ayraca alınacaktı. Böylece "öz" (mahiyet) çıkacaktı ortaya; özün özü çıkacaktı. Ve bu "öz" artık ayraca alınamayacaktı.

Husserl'e göre iki tür öz vardı: 1) aşkın öz, 2) içkin öz. Asıl olan içkin özdü. Felsefenin görevi, nesnelerin bu içkin özüne ulaşmaktı. Fenomenoloji, bu içkin özün bilimiydi.

Max Scheler'le Nicolai Hartmann'ın öncülüğünü yaptığı "Değerler Kuramı" yla "Varoluşçuluk", "Yapısalcılık" gibi akımlar ilkeleri bakımından hep fenomenolojiye dayanıyordu.

Ünlü Marksist düşünür G. Lukacs, fenomenolojiyi ve varoluşçuluğu eleştirirken, söylenildiği gibi bunların idealist ve materyalist felsefe karşısında "üçüncü yol" değil, metafizik tutumu sürdüren idealizmden başka bir şey olmadığını söylemişti. Ona göre felsefe bakımından zor durumda kalan sosyal demokratlar bu akımlarla Marksizmin karşısına çıkmayı denemişlerdi.

"EINSTEIN NAZARİYESİ": İkinci Meşrutiyet'ten sonra, Batı'da tanınmaya başlayan felsefe ve düşünce akımları Türkiye'de de tanıtılmaya başlandı. Einstein'in "görelilik kuramı"nı açıklamasından kısa bir süre sonra, 1922'de Mehmet Refik'in yayımladığı "Einstein Nazariyesi" adlı kitap bu tanıtma çabaları çerçevesinde çıkmıştır.

Diyalektik ile fenomenoloji arasında bağlantı kurmayı düşünen Marksist felsefeciler de görüldü.

Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*'ni yazdı (1949). Daha sonra yazdığı *Felsefeye Giriş* (1958) adlı özgün kitabında kendi görüşlerini ortaya koydu ve Türkiye'nin kültür sorunlarına değindi. *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann* adlı eseri 1976'da, *İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre* adlı eseri 1979'da yayımlandı.

Fenomenoloji ve felsefî antropoloji, artık uzun süre İstanbul Felsefe Bölümü'nün gündeminde kalacaktır. Nitekim bu bölümün yayımladığı *Felsefe Arkivi* dergisinin değişik sayılarında adı geçen akımlarla ilgili birçok yazı çıktı.

Nermi Uygur da çalışmalarına fenomenoloji ile başladı: Bir ara B. Russell üzerinde duran Uygur, dil felsefesinden yaşama felsefesine kadar uzayan bir çalışma içine girdi. *Felsefenin Çağrısı*'nda (1962), felsefenin felsefesini yapmayı denedi. *Dilin Gücü* (1962), *İnsan Açısından Edebiyat* (1969), *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Problemi* (1958), *Türk Felsefesinin Boyutları* (1974), *Kuram ve Eylem Bağlamı* (1975), *Dil Yönünden Fizik Felsefesi* (1979) adlı eserleri yayımlandı.

Dil, ahlâk ve fenomenoloji alanlarında çalışma yapanlar arasında Bedia Akarsu da var. İlk kitabı, *Wilhelm Von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı*'dır (1955). *Max Scheler'de Kişilik Problemi*'ni 1962'de yayımladı. *Ahlâk Öğretileri* 1965 ve 1966'da (iki cilt), *Çağdaş Felsefe* 1979'da çıktı. Ayrıca, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nü (1975) hazırlayarak, terim alanındaki en önemli çalışmayı yaptı. Bu eserle, felsefe dilindeki güç bir sorunun yıllar süren çalışmalardan sonra ulaştığı olumlu sonuç ortaya konuyordu. Bu terimler de kesin ve değişmez şeyler değildi, fakat en uygun öneriler dile getiriliyordu. Akarsu'nun sözlüğü, felsefe yazılarının dilinde birlik sağlamayı amaçlıyordu.

İstanbul Felsefe Bölümü'nde Husserl'in in fenomenolojisi ile ilgilenen öğretim üyelerinden biri de Önay Sözer'dir. *Edmund Husserl'in Fenomenolojisi ve Nesnelerin Varlığı*'nı yayımladı (1976) ve açıklamalarının açık seçikliği ve yalın diliyle dikkati çekti. Bu inceleme kitabı aynı zamanda Husserl'in yazıları ile Husserl hakkın-

Levent Şahverdi Arşivi

ERNST VON ASTER (1880-1948), Alman felsefecisi. Hitler rejiminden kaçarak Türkiye'ye gelen von Aster, "Yeni Kantçı" görüşü benimsemiştir. İstanbul Üniversitesi'nde verdiği derslerde felsefenin bilim dallarını birleştirici yönü üzerinde durdu; felsefenin en önemli işlevinin bilimlerin yöntemlerini denetlemek olduğunu savundu.

"FELSEFE ARKİVİ": 1945'te İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün öğretim üyeleri tarafından çıkarıldı. İlk sayısında, derginin tek bir felsefe akımı doğrultusunda hareket etmeyeceği, yeni akımları ve yayınları tanıtacağı belirtiliyor ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, uzun felâket yıllarından sonra bilim ve felsefenin yeniden eski görevine döneceği ve insanlığın acılarının dineceği umudu dile getiriliyordu.

da yazılanlara ilişkin bir bibliyografyayı içermektedir.

Önay Sözer daha sonra *Encyclopedia Britannica*'daki *Fenomenoloji* maddesini çevirdi (1980). Husserl bu yazıda kendi felsefesini özetlemişti.

Sözer'in *Anlayan Tarih* adını taşıyan kitabı 1981'de çıktı. Bu, dil-tarih ilişkisi üzerine bir inceleme idi. Ulusların düşünme biçimleri ile dilleri ve tarihleri arasındaki bağlar, dil felsefesi ve yorumbilgisi açısından ele alınıyordu.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Felsefe Kürsüsü öğretim üyelerinden Niyazi Öktem de fenomenoloji alanında çalıştı. 1982'de yayımlanan *Fenomenoloji ve Hukuk* adlı incelemesinde, fenomenolojiye en uygun hukuk yorumunun, adalet kavramına ağırlık veren doğal hukukçuluk olduğunu belirtmektedir. Kitabın sonunda çağdaş hukuk felsefecisi Paul Amselek'in, hukukun özünün norm'da (değerde) olduğunu öne süren normativist görüşleri genişçe ele alınıp fenomenoloji açısından eleştirilmektedir. Niyazi Öktem'in *Toplum ve Bilim* dergisinde yayımladığı (1982) *Fenomenoloji ile Marksizm Arasında Kurulan İlişki* başlıklı yazısı da ilgi çekmiştir.

Bu arada Nusret Hızır'ın yazıları yıllar sonra derlenerek *Felsefe Yazıları* adıyla yayımlanmıştır (1976).

Yalnız felsefe alanında değil, öteki bilim dallarında da terim sözlüğü çalışmaları yine Türk Dil Kurumu tarafından gerçekleştirilmiştir: *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* (1972), *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* (1975), *Mantık Terimleri Sözlüğü* (1976), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1980), *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü* (1981). Bilimlerle felsefe dili arasındaki ilişki gözönüne alındığında, çalışmaların ne kadar yararlı olduğu ortaya çıkar.

Geniş anlamda bir öneri niteliği taşıyan bu terimler, yazılar yazılıp çeviriler yapıldıkça yerine oturacak ve düşünce hayatımız bunlardan çok şey kazanacaktır.

Estetik Dersleri ve Sanat Felsefesi

Üniversitelerimizde bu dersler öteden beri verilmektedir. Bu dersleri veren ilk öğretim görevlileri Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ile İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu)'dır. İsmayıl Hakkı'nın ders notları öğrencileri tarafından taşbaskısı ile çoğaltılıp yayımlanmıştır (1926). Bu sıralar Sanayi-i Nefîse Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi) de estetik dersi okutuluyordu. Bu işle Ahmet Haşim'in görevlendirildiğini biliyoruz.

İstanbul Üniversitesi'nde daha sonra bu dersleri Suut Kemal Yetkin ile Mazhar Şevket İpşiroğlu okuttular. Akademi'de Ahmet Haşim'den sonra Burhan Toprak ders verdi.

Bugün İstanbul Felsefe Bölümü'nde bu dersler "Sistematik Felsefe Kürsüsü" tarafından, kürsü başkanı İsmail Tunalı'nın yönetiminde verilmektedir. Çağdaş resmi felsefe açısından inceleyen İsmail Tunalı, Grek Estetiği, Benedetto Croce ve Marksçı estetiğe ilişkin araştırmalar yaptı; bu konularda kitaplar, denemeler yazdı, çeviriler yaptı: *Sanat Ontolojisi* (1965), *Grek Estetiği* (1963), *Croce Estetiğine Giriş* (1973), Aristoteles'den çeviri: *Poetika* (1961), Croce'dan çeviri: *Estetik* (1969), W. Worringer'den çeviri: *Soyutlama ve Einfuhlung* (1963).

Aynı kürsüde Necla Arat estetik ve genel felsefe konusunda çalışmalar yapıyor. Arat'ın *V. Cassirer ve S.M. Langer'de Sembolik Form Olarak Sanat* (1977), *18. Yüzyıl İngiliz Felsefesinde Ethik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgi Sorunu* (1979), *Kadın Sorunu* (1980) adlı kitapları yayımlanmıştır.

Necla Arat, Yeni-Kant'çı E. Cassirer'in önemli kitabı *İnsan Üstüne Deneme*'yi de çevirmiştir (1980). Cassirer bu eserinde söylence, din, dil, sanat, bilim vb. alanlarındaki simgelerin insanı tanıma ve anlamada ne denli belirleyici şeyler olduğunu vurgulamaktadır.

Heidegger'i, *Metafizik Nedir* adlı yazısını çevirerek (1936) Türkiye'de ilk kez tanıtan Mazhar Şevket İpşiroğlu, öğretim üyeliğine estetik dersleriyle başladı; giderek sanat tarihine yöneldi ve bu konuda *Rönesans Sanatı, Avrupa Sanatı ve Problemleri* (1946), *Avrupa Resminde Gerçekçilik Duygusu* (Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte, 1950), *Fatih Albümüne Bir Bakış* (S. Eyuboğlu ile, 1956), *İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları* (1973), *Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi* (Nazan İpşiroğlu ile birlikte, 1977) adlı eser-

Levent Şahverdi Arşivi

leri verdi. Özellikle Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte yaptığı incelemeler, sanat tarihimizde çığır açacak niteliktedir

Mazhar Şevket'le eşi Nazan İpşiroğlu'nun birlikte kaleme aldıkları *Düşünmeye Çağrı* (1982), çağdaşlaşma süreci içinde doğruları arayan Türkiye'nin kültür değişmeleri üzerinde durur. Kitap, aydınlarımızı Türkiye'nin sorunları üzerinde düşünüp hesaplaşmaya çağırmaktadır.

Suut Kemal Yetkin, İstanbul'dan sonra Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi ile Eğitim Fakültesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde derslerini sürdürdü. *Estetik* (1931), *Metafizik* (1932), *Sanat Felsefesi* (1934), *Filozofi ve Sanat* (1935), *Estetik Tarihi* (1942), *Sanat Meseleleri* (1945), *Türk Mimarisi* (1970), *Estetik Doktrinler* (1972), *İslam Ülkelerinde Sanat* (1974), *Estetik ve Ana Sorunlar* (1979) vb. eserleri vardır.

Suut Kemal Yetkin, İtalya'da sanat felsefesi doktorası yapan Bedrettin Cömert'i yanına asistan olarak almıştı. Yetenekli bir estetikçi, iyi bir eleştirmeci olan Bedrettin Cömert, genç yaşında terör kurşunlarıyla can verdi. Önemli ve örnek çalışmalar yapmıştı. Doktora tezinin konusu *Son Elli Yılda Türkiye'de Sanat Eleştirisi*'dir. Gombrich'in ünlü *Sanatın Öyküsü* adlı kitabını çevirdi (1977). *Benedetto Croce'nin Estetiğinde İfade Kavramı ve İfadenin İletim Sorunu* adlı teziyle doçent olmuştu. Ayrıca kitap haline gelebilecek birçok yazıları vardır.

İstanbul ve Ankara'daki iki üniversiteden sonra Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi kurulmuştu. Bu üniversiteler de felsefe derslerini programlarına aldılar. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde dersler İngilizce olarak veriliyor. Hacettepe Üniversitesi'nde felsefe dersleri öteki üniversitelerdeki gibi lisans düzeyinde değil, doktora düzeyinde yapılmakta; liselere öğretmen yetiştirmek amacı güdülmemektedir. Felsefe doktorası için bir bilim dalında uzman olma koşulu aranmaktadır.

Bunların dışında hukuk, iktisat ve siyasal bilimler fakültelerinin hepsinde felsefe dersleri okutulmakta, felsefeye ilişkin yayınlar yapılmaktadır. Örneğin Kant'ın Türkçeye ilk kitabını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayımlamıştır: *Edebî Barış Üzerine Felsefî Deneme* (1960).

Bütün bu çabalar sonucu, bizdeki felsefe yayınlarındaki düzeyin epeyce yükseldiği görülmektedir. Nitekim Hacettepe Üniversitesi son zamanlarda çok yararlı bir yayın çalışması planlamıştır. Bu plana göre felsefe tarihinde adı geçen belli başlı ana kitaplar çevrilip dizi halinde yayımlanacaktır.Dizinin ilk kitabı olarak David Hume'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (1976), ikinci kitabı olarak Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* (1980), üçüncü kitabı olarak da yine Kant'ın *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (1982) özenli biçimde hazırlanıp bastırılmıştır. Dizideki kitapların özelliği, çeviri ile birlikte yabancı dildeki ana metnin de verilmesidir. Böyle bir dizi, kanımızca, ülkemizdeki felsefe etkinliklerinde önemli bir aşamaya gelindiğinin göstergesidir. Çünkü uzun süreden beri üniversitelerimizin felsefe bölümleri verimsizlikle, hatta tembellikle suçlanıyor, eleştiriliyordu.

Sözü edilmesi gereken çalışmalardan biri de Afşar Timuçin'in uzun süre çıkardığı *Felsefe Dergisi*'dir (iki dizi çıkmıştır; birinci dizinin ilk sayısı: 1972). Timuçin, *"Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilmesi"* başlıklı doktora tezini *Descartes* adıyla yayımlamıştır. Doçentlik tezini *Descartes Felsefesine Giriş* adıyla bastıran (1980) Timuçin'in bunların dışında *Aristoteles Felsefesi* adlı kitabıyla (1976) Marcuse, Bouthol, Foulquié, Goldmann'dan yaptığı çeviriler basılmıştır.

Bertrand Russell'in üç ciltlik *Felsefe Tarihi* de dilimize çevrilmiş (1969) olmakla birlikte çeviri yeterli değildir.

Üniversite dışında da felsefe çalışmaları yapılmaktadır. Bu konuda ilk anılması gereken, Orhan Hançerlioğlu'dur. Edebiyattan felsefeye yönelen Hançerlioğlu, Cemil Sena Ongun'un başladığı yolda etkinlik göstererek *Erdem Açısından Düşünce Tarihi* (1963), *Başlangıcından Bugüne Kadar Mutluluk Düşüncesi* (1965), *Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi* (1966), *Felsefe Sözlüğü* (1967), *Düşünce Tarihi* (1970), *Felsefe Ansiklopedisi* (son cilt 1980), *İnanç Sözlüğü* (1975) adlı kitapları yazmıştır. Bunlar, genel kültür edinmek isteyenlerle felsefeye başlayanlara yararlı olacak çalışmalardır.

Üniversitelerimizde az da olsa felsefe doktorası yapılmaktadır. Bizde ilk felsefe doktorunun Orhan Saadettin olduğu söylenir. 1920'lerde öğretim görevlisi olarak bulunan Orhan Saadettin'in tez konusu bilinmiyor. Büyük bir olasılıkla "felsefe tarihinde yöntem" üzerineydi.

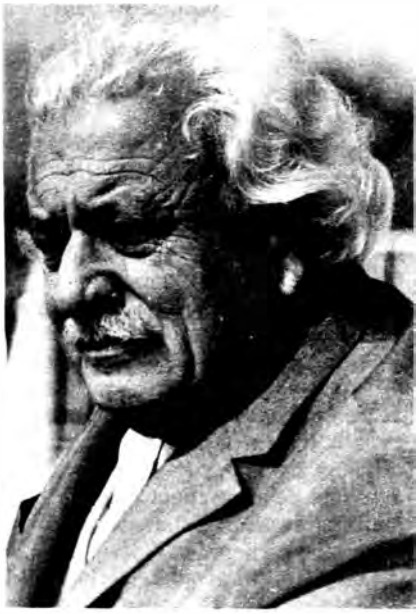
HİLMİ ZİYA ÜLKEN (1901-1974), düşünce adamı. İstanbul liselerinde ve çeşitli üniversitelerde uzun yıllar sosyoloji, felsefe ve Türk düşüncesi tarihi okutmuştur. Yetmiş dolayında kitap yazan Ülken'in en önemli eseri, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi"dir (1966). Bu kitabında Tanzimat sonrası düşünce hayatımızın gelişimini ve önemli düşünce akımlarını ayrıntılarıyla ele almaktadır.

1933-1946 arasında Edebiyat Fakültesi'nin bütün bölümlerinde 15 kişi doktora vermiştir; bunlardan yalnız biri felsefecidir: *"Türk Felsefesinde İdealist Akım ve Mehmet İzzet"* başlıklı çalışmasıyla doktor olan Ziya Somar. 1947-1953 arasında doktora veren 186 kişiden yalnızca 15'i felsefecidir.

Türkiye'deki felsefe çalışmalarından söz edilirken Marksizm, Varoluşçuluk ve Yapısalcılık gibi akımların da kısaca ele alınması gerekir.

Varoluşçuluk: Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm), Türkiye'ye Jean-Paul-Sartre'ın felsefe kitapları ve öteki eserleriyle geldi. 1945-1950 arasında Fransa'yı büyük ölçüde etkileyen Sartre'ın çalışmaları bizde nerdeyse günü gününe izlendi. Yeni bir insan ve özgürlük felsefesi getiren, edebiyata öteki felsefe görüşlerinden daha yakın olan Sartre'ın varoluşçuluğu aydınlarımızın büyük ölçüde ilgisini çekti. Sartre ve Simon de Beauvoir'ın eserlerinin çoğu dilimize çevrildi. Varoluşçuluk

Levent Şahverdi Arşivi

NUSRET HIZIR (1899-1980), felsefeci. Almanya'da fizik-matematik ve felsefe öğrenimi gördü. Bir süre ünlü Alman felsefecisi Prof. Hans Reichenbach'ın asistanlığını yaptı. Daha sonra Ankara Üniversitesi'nde ve Paris'te Ecole Normal Superieur'de felsefe dersleri verdi. Çeşitli dergilerde çıkan yazıları "Felsefe Yazıları" adlı kitapta (1976) toplandı.

bu denli güncelleşince Kierkegaard, Heidegger, Jaspers gibi felsefecilerin varoluşçu görüşlerine ilgi duyulmaya başlandı. Karl Jaspers'in *Felsefeye Giriş*'i çevrildi (1971).

Marksçılık: Bizdeki kimi felsefe çevreleri, uzun süre sanki yeryüzünde Marksçılık, Tarihsel Maddecilik felsefesi yokmuş gibi davranmışlar, "diyalektik" sözcüğünü bile ağızlarına almaktan çekinmişlerdir. Oysa Marksçılığın bütün akımlarla, kendisinden sonraki akımların da Marksçılıkla hesaplaşması ve etkileşmesi olmuştur. Marksçılık bilinmedikçe modern akımların çoğu değerlendirilemez.

Türkiye'de tarihsel ve diyalektik maddecilik konusundaki çalışmaların başlangıcı oldukça eskiye uzanır. Kerim Sadi, Sadrettin Celâl vb. yazarların tanıttıkları Marksçılık konusunda daha sonra başkaları birçok kitap ve yazı yazdılar dergiler çıkardılar. Ne var ki Marx ve Engels'in ana kitapları ancak 1961 Anayasası'ndan sonra çevrilebilmiş, bu çeviri etkinliği 1980'e dek oldukça yoğun biçimde sürmüştür. Lukacs, Garaudy, Lefebvre, A. Schaff, Althusser gibi gündeş Marksistlere kadar birçok felsefecinin kitapları bu yıllarda okuyucunun yararlanmasına sunulabilmiştir. Georges Politzer'in *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* ve *Felsefenin Temel İlkeleri* de çevrilip yayımlanmıştır.

Bütün felsefe akımları gözönüne alınırsa, bizde en çok Marksçılıkla ilgili yayın yapıldığı söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu güne kadar bu felsefe konusunda bir hayli yazı yazılmış, çeviriler yapılmış, kitaplar çıkarılmıştır.

Diyalektik, kavram olarak eski Yunan'dan bu yana birçok filozofta görülmekte ve bir düşünce yöntemi olarak Herakleitos'daki biçimiyle ilgi çekmektedir. 1938'de Hilmi Ziya Ülken'in verdiği *İlliyet Meselesi ve Diyalektik* konulu konferans basılmıştır. Türkiye'de az yazı yazılmamıştır diyalektik için, az kitap ve yazı çevrilmemiştir. Selahattin Hilav'ın *Diyalektik Düşüncenin Tarihi* (1966) adlı eseri, bu konuda yazılmış önemli kitaplardan biridir. (Hilav'ın üç baskı yapan *Felsefe El Kitabı*'nı da burada analım). Hilav'ınkinden önce bu konuda yayımlanan kitaplar (yukarıda belirtilen, Ülken'in konferansının basılmışı dışında) çeviri idi. Diyalektiğe ilişkin son çeviri, L. Goldmann'ın kitabıdır: *Diyalektik Araştırmalar* (1976). Füsun Akatlı'nın (Altıok) *Niçin Diyalektik*'i (1980) ise, diyalektik yanında felsefenin öteki konularına da değinen bir deneme kitabıdır. İonna Kuçuradi'nin makalesi, konuyu kapsamlı biçimde ele almaktadır: "Çeşitli Diyalektik Kavramları, Metot ve Görüş" (1974'te *Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Dergisi*'nde çıktı) Kuçuradi bu uzun makalesinde Platon ve Aristoteles' den bu yana düşünce tarihinde diyalektik sözcüğüne verilen anlamlar üzerinde durmakta, bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak istemektedir. Ona göre, bu sözcüğü kimin ne anlamda kullandığı belli olmadıkça kavram karışıklığına yol açacaktır. Kuçuradi bu yazısını daha sonra *Çağın Olayları Arasında* adıyla yayımlanan kitabına almıştır.

Diyalektiğe ilişkin en son eser 1982 tarihini taşıyor: *Felsefe, Diyalektik, Bilgi Kuramı.* Şahin Yenişehirlioğlu'nun yazdığı 516 sayfalık bu eser bir doktora tezidir. Çin ve Hint felsefesinden başlayarak, Yunan'dan Hegel'e Hegel'den Marks'a kadar konuyu derinlemesine ele alan bu çalışma Türk düşüncesine büyük katkı sayılmalıdır.

Yapısalcılık: Son zamanlarda dünyada ve Türkiye'de "Yapısalcılık"tan pek çok söz ediliyor. Nedir bu Yapısalcılık? *Türk Dili* dergisinin 1973'te yayımlanan "Yapısalcılık Özel Sayısı"nda Adnan Onart bu akımı şöyle tanıtıyordu:

"Genel olarak Yapısalcılık, hem bir birey, zaman ve özgürlük felsefesi olan Varoluşçuluğa, hem de tarihselliği ve yarını vurgulayan Marksçılığa ters düşüyor. Fransa'da Sartre'ın Varoluşçuluğunun giderek yıpranması, Marksçı aydınlardan kiminin dünyadaki gelişmeler karşısında düş kırıklığına uğraması, düşünce alanında bir boşluk yaratıyor; bir moda olarak Yapısalcılık, bu boşluktan yararlanarak yaygınlaşıyor. Kaba olarak ele alınırsa, Yapısalcılık genel yönelimiyle -bir dünya görüşü anlamında- değişmezlik felsefesidir, Harmenides'e bir geri dönüştür."

Yapısalcı ideoloji, tarihteki gelişme ve değişmeyi, bireyin etkinliğini ve değiştirici gücünü yadsır. Bir çeşit karşı hümanizmadır Yapısalcılık.

Yapısalcılığın ideolojik yönü olduğu gibi, moda olan yöntem ve yönleri de var. Tanımlanması oldukça güç olan bu felsefe, bütün ideolojilere, özellikle gelişmeci felsefelere karşı gözüküyor, fakat yine de bütün ideolojileri, bütün yöntemleri içine almak istiyor.

Fransız dilbilimcisi F. Saussure'le etnolog (budunbilimci) L. Strauss'un kendi alanlarındaki yorumları ve çözümlemeleri yapısalcılığın temelini oluşturuyor.

Bu felsefe ile ilgili olarak yazılanlar, yayımlanan kitaplar, yapılan tartışmalar bizde de izlenmeye çalışıldı. Levy Strauss, Michel Foucault gibi düşünürlerin adları dergilerimizde sıkça görülmeye başladı. *Birikim* dergisi, yapısalcılık konusunda bir özel sayı hazırladı (1977). Bu konuda 1982 yılında iki kitap yayımlandı; ikisi de *Yapısalcılık* adını taşıyor. Biri J. Piaget'den çeviri, öteki Tahsin Yücel'in eseri. *Varlık* dergisi bu konuda iki özel sayı yayımladı (1983).

Marcuse: Felsefeler durmuyor, yorumlar bitmiyor: Marksçılığa yeni bir yorum getiren Herbert Marcuse'ün felsefesi 1960'larda Avrupa'da büyük etki yapmıştı. devrimci öğrenci hareketleri onun görüşlerine yakınlık gösterdi, sözlerini "slogan" olarak kullandı."Hippilik"dediğimiz bir yaşama felsefesi de ondan kaynaklandığını öne sürdü. Özellikle gençlerin bu derece ilgi duyduğu Herbert Marcuse'ün kitapları da dilimize çevrildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Felsefe Alanında Örgütlenmeler: Türkiye'de felsefeciler birkaç kez örgütlenme gereği duymuşlardır.

Felsefe, üniversitelerde, okullarda, hatta kitaplarda kaldıkça, etkisinden kaybettiği gibi yozlaşabiliyor da. İçine kapanıyor ve giderek yararsız, ya da lüks bir şey gibi gözükmeye başlıyor. Böyle durumlarda felsefenin kendini savunması güçleşiyor. O başkalarını eleştireceği yerde, herkes onu eleştirmeye başlıyor. Bu nedenle felsefeciler seslerini daha geniş bir alanda duyurmak, ilgililerle daha iyi diyalog kurmak ve felsefenin işlevini daha iyi belli etmek istediler. Bu amaçlarla felsefe cemiyeti kurmayı düşündüler. Böylece öteki ülkelerdeki felsefe örgütleriyle haberleşme olanağı da sağlanacaktı.

İlk "Felsefe Cemiyeti", 1927 yılında kuruldu. Cemiyete katılanların bir de dergisi vardı: *Felsefe ve İçtimaiyat Dergisi.* Bu dergi, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi gençliğinin felsefede ilk ortak çalışmasıdır. Felsefe Cemiyeti'nde birkaç kez toplanan gençler bildiriler okumuşlar, ortaya koydukları sorunları halka açık olarak tartışmışlardır. Başta oldukça hızlı giden çalışmalar, yazık ki sonradan yavaşladı ve "Cemiyet" kapandı.

1931'de Mustafa Şekip Tunç'un başkanlığında ikinci "Felsefe Cemiyeti" kuruldu. Yine tartışmalı toplantılar yapılıyor: Peyami Safa'dan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'na, Ahmet Hamdi Başar'dan Ahmet Ağaoğlu'na kadar o dönemdeki Türk düşünce hayatında etkili olmuş kimseler, çeşitli felsefe konularında hazırladıkları bildirileri okuyorlardı. Cemiyetin yayın organı Hilmi Ziya Ülken'in çıkardığı *Felsefe Yıllığı*'ydı. Bu ikinci cemiyetin çalışmaları 1933'e kadar sürdü. Hilmi Ziya, 1934'teki yeni bir girişimden söz ediyor. Bu girişim, ne yazık ki, bir yangın yüzünden başlamadan bitmiş. Büyük şanssızlık eseri olarak bütün belgeler yandığından, bir şey yapılamamış.

1950'lerde çok kısa süreli bir "Felsefe Cemiyeti"ne raslanıyorsa da, hiçbir etkinlik gösterilmediği anlaşılıyor.

Türkiye'nin çoktan beri gereksinmesini duyduğu "Türk Felsefe Kurumu"nun çalışmaya başlayabilmesi için 1974 yılını beklemek gerekmiştir. Başkan İonna Kuçuradi, Kurum'un amacını şöyle açıklamıştır: *"Felsefeyi dar akademik çevrelerin dışına çıkarmak, ülkenin sorunlarına eğilen ve toplumsal yaşamın gerçek gereksinmelerine cevap veren bir uğraş haline getirmek."*

BEDRETTİN CÖMERT (1940-1978), yazar, düşünce adamı. Roma Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Aynı üniversitede estetik dalında felsefe doktorası vererek Türkiye'ye döndü. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesiyken silahlı sağ eylemciler tarafından öldürüldü. İtalyancadan çeşitli kitaplar çeviren Cömert, çağdaş İtalyan estetikçi ve düşünürlerinden esinlenmiştir. "Felsefenin Yakın Alanlarla İlişkileri" konulu son konferansı ölümünden sonra yayımlandı.

Türk Felsefe Kurumu'nun etkinlikleri bugüne dek aralıksız sürdü. Seminerler düzenledi, ilk üç seminerin tutanaklarını yayımladı.

Son üç yıldır süreli olarak yayımlanan *Felsefe Yazıları Yazko* (son olarak 7. kitap çıktı, 1983) Türk düşünce hayatındaki gelişmeleri yansıtarak yararlı oldu.

1980'de Unesco ve Felsefe Kurumu'nun işbirliği ile, Ankara'da "İnsan Hakları ve Felsefi Temelleri" konusunda önemli bir seminer yapıldı. Toplantıya çeşitli ülkelerden felsefeciler ve bilim adamları bildirileriyle katıldılar. Bu bildiriler yayımlandı (1982).

Felsefeyle ilgili yayınlar azalma göstermeden sürüyor. Toplumda daha çok yararlı olana yönelen (pragmatist), sığ düşünce ve görüşlerin ağır basmaya başladığı, düşünceden çok görüntünün sözünün geçtiği yeni dönemde bu yayınların azalmaması ilgi çekicidir.

Öte yandan üzerinde durulması gereken bir eğilim de, çeşitli illerdeki üniversitelerin felsefe konusunda işbirliğine yönelmek istemeleri ve bu isteğe Felsefe Kurumu'nun aracı oluşu. Erzurum Atatürk Üniversitesi Felsefe Bölümü 1983'te "İnsan Açısından Felsefe ve Sosyal Bilimler" konulu bir toplantı (sempozyum) düzenledi. Bu övgüye değer çabaya öteki üniversitelerin felsefecileri ve bilim adamları katıldılar, bildiriler okudular. Felsefenin teknik bilimlerle (fen bilimleriyle) ilişkisi konusundaki çalışmaların, ülkemizde henüz gündeme gelmemesi önemli bir eksiklik olarak kendini gösteriyor.

Sonuç olarak şu ortaya çıkıyor: Ülkemizde hiç de azımsanmayacak bir felsefe birikimi vardır. Şimdi genç felsefecilerimiz bu birikime katkılarda bulunuyorlar. Kitap ve dergilerde felsefecilerimizin çalışmaları eskisinden daha sık görülüyor ●

KAYNAKÇA

- Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1943.
- Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1979.
- Mehmet Ali Aynî, *İntikat ve Mülahazalar*, İstanbul, 1915.
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.
- Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi C.1-4*, İstanbul, 1939-1942.
- *Felsefe Kurumu Seminerleri (1-2-3)*, Ankara, 1977.
- Macit Gökberk, *Değişen Dünya, Değişen Dil*, İstanbul, 1980.
- Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları*, İstanbul, 1981.
- Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Arayışı*, Ankara, 1967.
- Nermi Uygur, *Türk Felsefesinin Boyutları*, İstanbul, 1974.
- Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 1935.
- Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

FOLKLOR

Folklor

Nida Tüfekçi

Çerçeve Yazı

Tarihten Folklora Doğru

Tahir Alangu

Bu konuda ayrıca *Edebiyat (Anahatlarıyla Edebiyat- Âşık Edebiyatı), Müzik (Halk Müziği)* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Folklor

Nida Tüfekçi

Folklorun Anlamı ve Kapsamı

Folklor sözü İngilizce "folk" ve "lore" sözcüklerinden oluşmuştur. Folk "halk", lore ise "bilim, bilgi" anlamına gelir. Bu nedenle Türkçede folklor terimi "halk bilimi" sözüyle de karşılanmıştır.

Bu terimi ilk defa İngiliz bilginlerinden William John Thomas 1846 yılında kullanmıştır. İngiltere'de 1878 yılında Folklore Society adıyla bir dernek kurulmuş, "folklor" sözcüğü de bu bilim dalının adı olarak yayılmıştır. İskandinav, Rus, Portekiz, İspanyol bilginleri de aynı kelimeyi kullanmışlardır. İtalya'da *tradizione populari,* Fransa'da *tradition populaire,* Almanya'da *Volkskunde* gibi terimlerde bir süre ısrar edilmiş ise de, "folklor" sözü bunlara tercih edilmiştir. Bugün bütün dünyanın kabul ettiği bir kelime olarak yaşamaktadır.

Her ulusun kendine özgü bir toplum yapısı bulunması dolayısıyla folklorun tanımlanması ve kapsamının belirlenmesinde her ülkenin bilginleri kendi toplumlarının yaşayışına göre değerlendirmeler yapmışlardır. Birkaç örnek verelim:

• *Almanya'da:* a) Folklor, siyasal bilimlerin giriş yeri, giriş odası (antichambre'ı) ve sosyal politikanın köken, kaynak kitabıdır. b) Folklor halkın kalıbı, ruhu ve türünün bilimsel anlayışıdır. c) Sosyoloji, sözcüğün tam anlamı ve çağdaş kavramı bakımından folklorun bölümlerinden biridir.

• *Amerika'da:* Amerika'da folklor, uygarlık tarihini inceleyen sosyal bilimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

• *Belçika'da:* a) Folklorun amacı, halk sınıflarının yaşayışlarına ve uygarlıklarına ait olan her şeyi toplamak, incelemek ve açıklamaktır. b) Folklor, insanlık zihniyetinin geçirdiği çeşitli aşamaları inceler ve bunları her gün karşılaşılan benzer aşamalarla karşılaştırma amacını güder.

• *Fransa'da:* a) Folklor, halk yaşayışını inceler. Nasıl geleneksel hukuk yazılı hukuku getiriyorsa, halk edebiyatı da bilim edebiyatını meydana getirir. b) Folklor, uygar ülkelerde halka ait düşünsel ve maddesel kültürü inceler. c) Folklor, uygar uluslardaki halk düşüncesinin incelenmesidir. d) Folklor, doktrinsiz ortak inanmalar, kuramsız çalışmalardır. e) Folklor, hiçbir aydının öğretemediği,halkın kendi kendine öğrenmiş olduğu efsane, gelenek, hikâye, şarkı, bilmece, söz düzeni, yıldızlara ait inanma ve büyüler gibi bilgilerdir. f) Folklor, az gelişmiş ulus ve halk sınıflarının inanış, gelenek ve göreneklerinin ansiklopedisidir. Bu ise insanlığın başlangıcından başlayıp zamanımıza kadar az ya da çok bozulmuş bir biçimde ulaşan kültür kalıntılarından başka bir şey değildir.

• *İngiltere'de:* a) Folklor, gelenekler bilimidir. b) Folklor, insan kuruluşlarında en yaygın, en devamlı ve eski olan şeyleri inceler. c) Folklor, insanlık kuruluşlarında en eski, en devamlı, en yaygın olanları, halk sanatlarını ve halk endüstrisini inceler. d) Folklor yazılı belgeleri değil; atalardan kalma geleneklerin etkisi altında inanılan ve yapılan bütün şeyleri inceler. e) Folklor, bugün yaşayan, fakat bugünün ve zamanımızın olmayan fikirleri, gelenek ve tarihleri, eski halklardan kalanları toplar, karşılaştırır. Halkın efsane, gelenek ve inanışları ile ilgilenir. f) Folklor, halkın düşünsel yapısını oluşturan her şeyi inceler.

Folklorun anlam ve tanımı, Türk folklorcularınca da ele alınmıştır.

• *M. Şakir Ülkütaşır'a göre:* Folklor, en derli toplu anlamıyla genel olarak şifahî (sözlü) halk edebiyatı, halk musikisi, halk temaşası, halk gelenek ve inançları gibi tamamen fikrî ve manevî tezahürleri, kısaca halkın manevî kültürünü araştıran bir bilim dalıdır. Düğün, bayram, cenaze, kandil, çocuk vs.'ye ait halk gelenekleri; cin, peri, büyü, afsun, muska gibi şeylere inanma şeklinde tezahür eden bütün halk itikatları (inançları) ile türküleri, maniler, bilmeceler, oyunlar, masallar, menkıbeler, atasözleri ve deyimler hep folklorun konusu içindedir. Ve bütün bunlar, belli "kadrolar" dahilinde tespit ve tetkik olunur. Folklor araştırmalarının temel taşı olan "kadro" bir kategori içinde ve birbirleriyle yakından ilgili birçok maddeyi içine alan geniş bölümdür.

• *Sedat Veyis Örnek'e göre:* Folklor, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddî ve manevî alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vardırmayı amaçlayan bir bilimdir.

Bir ülkenin, bir yöre halkının, bir etnik grubun yaşamının bütününü kapsayan ve temelinde o halkı oluşturan insanların ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısında tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; gelenek-

Levent Şahverdi Arşivi

sel ve törensel yaşamı düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, töreyi, kurumu, kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla da zamanımıza uzanan gelenekler, görenekler, âdetler zincirini saptamada; bu zincirin köstekleyici ya da destekleyici halkalarını tek tek belirlemede; halk kültürünün atardamarlarını yakalayarak bunlardan özgün ve çağdaş yaratmalar çıkarmada folklorun rolü ve önemi birinci derecedir.

Folklorun Kadroları

Kadrolar konusunda yabancı ülkelerde ve Türkiye'de yapılan incelemelerden örnekler şöyledir:

Fransa'da Paul Sébillot'un 1904-1907' de yayımlanan *Folklor de France* adlı eserinde dört ana bölüm yer almıştır:

1- Gök ve Yer;
2- Deniz ve Tatlı Sular;
3- Hayvanlar ve Bitkiler;
4- Halk ve Tarih.

Londra Folklor Cemiyeti'nin yayımladığı kitapta *(Society of Folklore)* şu plan izlenmiştir:

I. İtikatlar ve uyulması gerekli kurallar:
1- Yer ve gök;
2- Bitkiler âlemi;
3- Hayvanlar âlemi;
4- İnsanlar;
5- İnsanlar tarafından yapılmış eşya;
6- Ruh ve öteki dünya;
7- İnsanüstü varlıklar;
8- Kehanet ve fallar;
9- Sihir;
10- Hastalık ve halk hekimliği.

FOLKLORUN ÖNEMİ: Ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, çevreyi ve dünyayı algılayışı açıklamada; geleneksel ya da töresel hayatı düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren beceri, yaratı, töre, kurum ve kurumlaşmayı göz önüne sermede, geçmişe ve günümüze uzanan görenek ve âdetler zincirini saptamada ve bunun halkalarını belirlemede, halk kültürünün atardamarlarını yakalamada ve bunlardan özgün, çağdaş yaratmalar çıkarmada folklorun büyük önemi vardır.

II. Âdetler:
1- Siyasal ve toplumsal kuruluşlar;
2- Bireysel hayata ait ritler;
3- Uğraşılar, işler ve sanayi;
4- Takvimî bayramlar ve diğer bayramlar;
5- Oyunlar, sporlar ve eğlenceler.

III. Hikâyeler, şarkılar ve atasözleri:
1. Hikâyeler:
a) Doğru diye anlatılanlar;
b) Eğlence diye anlatılanlar;
2- Şarkılar ve baladlar;
3- Atasözleri ve bilmeceler;
4- Tabirler (deyimler ve temsiller).

IV. Katkılar:
1- Terminoloji (ıstılahlar = terimler)

Soru listesi örneği, Hindo-Avrupaî masal tipleri ve karşılaştırmalı bibliyografya.

Muallimler Birliği Mecmuası'nın 2 Aralık 1926 tarihli sayısında "Folklorun çerçevesi" şöyle gösterilmiştir:

I. Halk edebiyatı, halk dili, halk musikisi:
1- İptidaî temsiller;
2- Destanî eserler;
3- Maniler, türküler;
4- Mevzun ve kafiyeli mektuplar;
5- Bilmeceler;
6- Dilek, ilenç (beddua) ve efsunlar;
7- Masallar;
8- Efsanevî rivayetler;
9- Menkıbeler;
10- Lûgat (şive özellikleri, coğrafî adlar, aile ve insan adları, lâkaplar...);
11- Halk musikisi;
12- Cönkler.

II. Halk inanışları, hurafeleri ve âdetleri:
1- Doğum ve çocukluk çağı ile ilgili;
2- Delikanlı, yetişmiş kız ile ilgili;
3- Evlenme ile ilgili;
4- Aile hayatı ile ilgili;
5- Beslenme ile ilgili;
6- Ev, bark ve giyim ile ilgili;
7- Mesleklerle ilgili;
8- Sağlık ve hastalıkla ilgili;
9- Ölüm ve tedfin ile ilgili;
10 Bakıcılar ile ilgili;
11- Bayram, kandiller ve uğurlu günler ile ilgili;
12- Hayvan ve bitki âlemi ile ilgili;
13- Tabiat unsurları ile ilgili;
14- Gökyüzü ve hava ile ilgili;
15- Efsanevî mahlûklarla ilgili.

Türkiye'de Folklor Çalışmaları

Türkiye'de folklor çalışmaları Batı ülkelerine nazaran geç başlamıştır.Bir kı-

Levent Şahverdi Arşivi

sım araştırmacılar, folklorun bir bilim olduğundan habersiz, bazı veriler elde edip, bunları birtakım dergilerde yayımlamışlardır.

Folklor konusunda ilk yazı 1913 yılında Ziya Gökalp tarafından *Halka Doğru* adlı dergide yayımlanmıştır. Folklor terimi "halkiyyat" sözüyle karşılanmıştır.

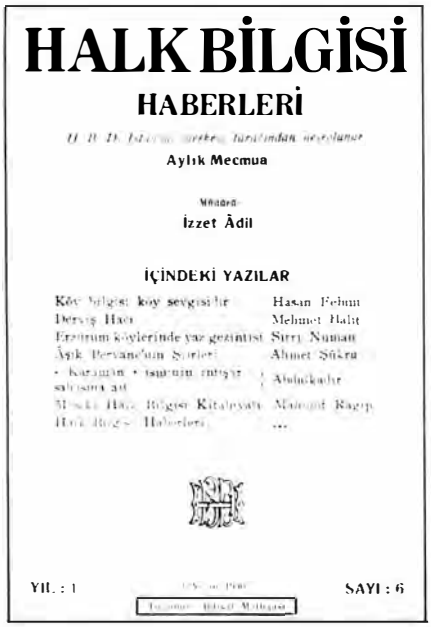
Mehmet Fuat Köprülü de 1914 yılında *İkdam* gazetesinde "Yeni Bir İlim: Halkiyyat-Folklore" başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Burada, toplumsal bilimlerin yeni, ama önemli bir dalı olan folklorun Avrupa'daki gelişiminden söz ederek, bizim bu bilim dalından habersiz olduğumuzu söyleyip, folklorun ulusal birliğin oluşmasındaki önemini belirtmekte; bu alandaki çalışmaları saymakta ve halkiyyat'ın (folklorun) yöneticiler için ne denli gerekli olduğuna işaret etmektedir. "Folklor" terimi ilk olarak bu yazıda geçmektedir.

Rıza Tevfik (Bölükbaşı) 5 Mart 1914'te *Peyam* gazetesinin edebiyat ekinde "Folk-Lor" başlıklı yazısında, kelimenin aslını açıklayarak bizdeki anlamıyla Avrupa'daki anlamı arasındaki farkları işaret eder.

Selim Sırrı (Tarcan), *Halk İlmi* (Halkiyat) dergisinin Mayıs 1924 sayısında folkloru tanımlar ve açıklama yapar; bu bilimin birleştirici ve eğitici niteliği üzerinde durur.

Rauf Yekta Bey, "Darülelhan Külliyatı" defterlerinin *Anadolu Halk Şarkıları* adını taşıyan 1. sayısına yazdığı önsözde, folklorcuların derleyip topladıkları ezgi ve sözlerin ulusun geçmişini aydınlatmadaki önemli rolüne parmak basar, halk türküleri derlemenin önemini belirtir. Bunların dışında yabancılar da Türk folkloru ile ilgilenmiştir: B.Bartok, W.Eberhard, F.Giese, G.Jacob, U.Johansen, F.W.Hasluck, 1. Kunos, F. Luschan, Th.Menzel, G.Mezsaros, G. Neme, K.Reinhardt, H.Ritter, W.Ruben vb. Bunların çoğu müzik folkloru ve halk edebiyatı üzerinde durmuşlardır.

Cumhuriyet dönemine kadar folklor konusundaki çalışmalar, daha çok kişisel ve dağınık görünümdedir. 1927 yılında Ankara'da "Anadolu Halk Bilgisi Derneği" adıyla kurulan dernek, bir süre sonra "Halk Bilgisi Derneği" adını almıştır. Bu kuruluş, Türk folkloruna dönük çalışmaları başlatan ilk kuruluştur. *Halk Bilgisi Haberleri* adlı yayınında, vurdun çeşitli yerlerinden derlenen folklor ürünlerini toplu olarak sunmuştur. Ayrıca geziler düzenleyip derlemeler yapmış ve "Folklorculara Rehber" olacak bir kılavuz yayımlamıştır.

HALK BİLGİSİ
HABERLERİ
Aylık Mecmua
İzzet Âdil
İÇİNDEKİ YAZILAR
Hasan Fehmi
Mehmet Halit
Sırrı Numan
Ahmet Şükru
Abdülkadir
YIL : 1
SAYI : 6

FOLKLOR DERGİLERİ: Cumhuriyetten sonra folklor çalışmaları, 1927 yılında kurulan Anadolu Halk Bilgisi Derneği (sonradan Halk Bilgisi Derneği) tarafından başlatılmıştır. Bu derneğin organı olan "Halk Bilgisi Haberleri" dergisi, çeşitli yörelerden derlenen ürünleri bir araya getiriyordu. Sonradan başka folklor dergileri de yayımlandı. Bugün yayınını sürdüren dergilerden biri de Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü'nün çıkardığı "Folklora Doğru"dur.

1955 yılında "Türk Halk Sanatları ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti" kurulmuştur. Bu kuruluşun adı "Folklor Araştırmaları Kurumu" olmuştur.

1964 yılında kurulan "Y.T.G. Türk Folklor Enstitüsü Kurma Derneği", 1966'da "Türk Folklor Kurumu" adını alarak bu alanda çalışmalar yapmıştır. Boğaziçi Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğrencilerinin kurduğu iki dernek, gerek yayınları, gerek sergi, açık oturum ve gösterileri ile Türk folkloruna eğilmişlerdir.

1932 yılında kurulan Halkevleri folklorumuza önemli katkılarda bulunmuştur. Halkevlerinin Köycülük Kolları köy ve kasabalara geziler düzenlemiş; bu gezilerde elde edilen folklor verileri yerel dergilerde ve kitaplarda yayımlanmıştır. Folklor konusundaki kılavuz, el kitabı, monografi gibi çok yararlı yayınlar, Halkevleri'nce okuyucuya kazandırılmıştır.

Türk Dil Kurumu, yayımladığı *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Dergileri, Derleme ve Tarama Sözlükleri* ile dil konusunda folklora hizmet etmiştir.

Şimdi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olan "Milli Folklor Araştırmaları Dairesi" 1966 yılında "Milli Folklor Enstitüsü" adıyla kurulmuş olup, seminer ve kongreler düzenleyerek, yerinde derlemeler yapıp, kitaplar yayımlayarak yararlı hizmetler veren resmi bir kuruluşumuzdur.

Üniversitelerimizde bugüne kadar bağımsız bir folklor kürsüsü kurulmamıştır. 1938-1948 yılları arasında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde halk edebiyatının yanı sıra folklora da yer veren bir kürsü kurulmuştur. Aynı fakültenin Etnoloji Kürsüsü ise, etnoloji ve sosyal antropolojinin yanı sıra folklor konularını işlemektedir.

Atatürk Üniversitesi özellikle halk edebiyatı alanında verimli çalışmalar, araştırmalar yapmakta, yayımlamaktadır.

Türkiye'de ilk resmi derlemeler İstanbul Belediye Konservatuarı'nca 1926 yılında başlatılmış; bu amaçla dört gezi düzenlenmiştir. Derlenen türküler notaya alınarak 14 defter halinde yayımlanmış-

Levent Şahverdi Arşivi

tır. İlk pentatonik türkü bu gezilerde Gümüşhane'de kaydedilmiştir. Mahmut Ragıp (Gazimihal) da 1929 yılında *Anadolu Türküleri ve Musıki İstikbalimiz* adlı bir kitap yayımlamıştır.

Derleme Çalışmaları: Halk müziğinde en büyük derleme, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Ankara Devlet Konservatuarı'nca yapılmıştır. 1937 Ağustosu'ndan 1957 yılına kadar on dokuz gezi yapılmış; plak, tel ve bandlara on binin üzerinde halk ezgisi kaydedilmiştir. Alfabetik il sırasına göre ayrılıp, fişlenmiş olan bu kayıtlar saklanmaktadır. Bugün radyo ve televizyonlarda dinlediğimiz ezgilerin büyük çoğunluğu Muzaffer Sarısözen tarafından notaya alınmıştır.

1957-1958 yıllarında Ankara Millî Kütüphane Müzik Bölümü 6 derleme gezisinde 117 bant dolduran veri toplamıştır.

Ankara Radyosu, 1961 yılında Erzurum, Kars, Van, Hakkari, Erzincan, Diyarbakır, Elâzığ, Urfa, Adana, Bitlis, Muş, Siirt illerini kapsayan derleme gezisinde 800 türkü derlemiştir.

TRT, 1967 yılında Gaziantep, Burdur, Van, Erzurum, İzmir, Trabzon, Balıkesir illerine ekipler göndererek 1738 ezgi derlemiştir.

1971 yılında Nida Tüfekçi TRT adına Erzurum ve Kars dolaylarından âşıklık geleneği ve atışmalar ile davul zurna örneklerini içeren 250 halk ezgisi derlemiştir.

Emeği Geçenler: Türk folkloruna araştırma, inceleme, derleme, nota yazma, kitap yayımlama, makale yazma vb. yoluyla hizmet edenlerden bazıları şunlardır:

Ziya Gökalp, Rıza Tevfik, Fuat Köprülü, İbrahim Aslanoğlu, Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken, Mahmut Ragıp Gazimihal, Ferruh Arsunar, Şerif Baykurt, Ahmet Kutsi Tecer, Yusuf Ziya Demirci, Sadi Yaver Ataman, Nida Tüfekçi, Neriman Tüfekçi, Ahmet Yamacı, Osman Özdenkçi, Emin Aldemir, Adnan Ataman, Yücel Paşmakçı, Mustafa Hoşsu, Hikmet Dizdaroğlu, Saadettin Nüzhet Ergun, Eflatun Cem Güney, Şükrü Elçin, Cahit Öztelli, Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Sedat Veyis Örnek, Metin And, Adnan Saygun, Veysel Arseven, Vahit Lütfi Salcı, Gültekin Oransay, Muammer Sun, Malik Aksel, Bedri Rahmi Eyuboğlu, Turgut Zaim, A.Süheyl Ünver, Ferruh Dinçer, Vehbi Cem Aşkun, Uğurol Barlas, Zeki Basar, Osman Atilla, Osman Bayatlı, Mehmet Halit Bayrı, Ahmet Caferoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Kemal Güngör, Ayhan Zeren, İhsan Hınçer, Nurettin Sevin, M.Şakir Ülkütaşır, A.Rıza Yalgın, Talat Onay, Hacı Şeyhoğlu, Hasan Üçok, Tahsin Nahit Uygur, Turgut Günay, Mehmet Turan, Hasan Fehmi Turgal, Ahmet Baha Gökoğlu, Ahmet Şükrü, Râife Hakkı, Besim Atalay, Enver Behnan Şapolyo, İshak Refet Işıtman, İhsan Mahvi, Ata Terzibaşı, Mehmet Özbek, Şenel Önaldı, Seyfi Karabaş, Fikret Değerli, Abdülkadir İnan, Hamit Zübeyir Koşay, Mehmet Önder, M.Adil Özder vb.

Türk folklorunun kapsamına giren başlıca konular: 1- Halk Musikisi, 2- Halk Edebiyatı, 3- Halk Oyunlarıdır.

Halk musikisi ayrı bir şekilde ele alınacağı için, burada halk edebiyatına bir göz atalım.

DEVLET DESTEĞİ: Türkiye'de folklor çalışmaları, Batı'ya kıyasla geç başladıysa da, son yıllarda folklora ilgi giderek arttı. Devlet de bu alana, folklor toplulukları kurarak ya da çeşitli çalışmalar için ödenekler ayırarak, katkıda bulunmaya başladı. Sürekli olarak yabancı ülkelere turnelere çıkan "Devlet Halk Dansları Topluluğu", bu ilgi ve desteğin örneklerinden biridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Halk Edebiyatı

Halk Edebiyatı kapsamına Âşık Edebiyatı, Destan ve Hikâye, Meddahlık, Hikâyecilik, Masal, Fıkra, Efsane, Bilmece, Atalar Sözü, Alkış, Kargış, Tekerleme, Türkü ve Mani girmektedir.

Âşık kelimesi, burada "halk şairi", "saz şairi", "halk ozanı" gibi sözlerin karşılığıdır. Sözcüğün halk geleneğindeki bir inanışla ilgisi vardır.

Âşık, düşünde bir pîr elinden "aşk badesi" içer ve sevgilisinin hayalini görür. Bu olaydan sonra dili açılır, yani doğaçtan şiir söyleyip saz çalar. Böylece şairlik niteliği kazanır. Halk, saz şairlerini badeli âşık, Hak âşığı olarak tanır. Onların yaratıcılığı "irtical" iledir. Şiir yazmaz, söyler. Bunda şiir müzikten ayrılmaz; âşık sadece söylemez, çalar ve çığırır. Âşıklar konuşma ile şiir söylemeyi "dilden söylemek-telden söylemek" şeklinde birbirinden ayırırlar. Dolayısıyla şiir söylerken yardım gördüğü müzik aletinin (bağlama-saz) şiirden ayrılmaz olduğunu anlatır. Âşık edebiyatının folklor içinde mi, yoksa edebiyat tarihi içinde mi yer alacağı konusunda çeşitli görüşler vardır. Ancak, âşıklık da bir gelenek olarak yaşadığı ve onların deyişlerinin, -sözlü gelenekte oluştukları, geliştikleri, kuşaktan kuşağa aynı yöntemle ulaştıkları için- bireyselliklerini zamanla yitirerek anonim bir hüviyete büründükleri (türkü, ağıt) göz önüne alınırsa, âşık edebiyatı ürünlerinin folklor içinde bir bölüm olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Âşık şiirinde ölçü (vezin) iki büyük kümede toplanır: "heceli" ve "aruzlu" biçimler.

Hece Ölçüsü: Heceliler şöyledir:

1) 4+4+3 ya da 6+5, 11 heceli;
2) 4+4, 5+3 ya da serbest, 8 heceli;
3) 4+3 ya da serbest duraklı, 7 heceli;
4) Seyrek olarak, aynı şiirde değişik ölçülerin kullanıldığı şiirler.

Heceli biçimleri belirleyen ikinci önemli öge, uyaktır. Belli bir ölçüde söylenmiş

Tarihten Folklora Doğru

Tahir Alangu

Ta ilk çağlardan bu yana sürüp giden uygarlıkların, art arda gelen çeşitli kavimlerin bıraktıkları maddi ve manevi kalıntıların üst üste yığılıp karışarak meydana getirdikleri "dibe çöken büyük kültür tortusu" günümüzün Türkiye'sinde yaşayan insanların "Halk Kültürü" adını verdiğimiz çok yönlü ve çok renkli yaşama üslubunu ve manevi varlığını meydana getiriyor. İlkçağ insanlarının, ancak taş yığınları halinde bize kalan barınaklarının, bugün Orta Anadolu'nun bazı bölgelerinde toprak döşeli damları ile hâlâ sürüp geldiğini ve aynı işi görmekte devam ettiğini, dar enli kilim ve kumaş tezgahlarının ötede beride hâlâ çalışıp durduğunu, saban ve boyunduruk başta olmak üzere, çoğu tarım aletlerinin, Anadolu köylüsüne, Anadolu'nun eski çağ uygarlıklarından yadigâr kaldığını, hele çanak çömlek ve testi gibi pişmiş topraktan eşyaların biçimleri ve üzerindeki boyalar ve desenlerle birlikte, bölge bölge bütün özellikleriyle günümüzün Anadolu insanına miras kaldığını görüyoruz. Bugünkü Maraş'ın dağ köylülerinin, külahından ayakkabısına kadar taşıdıkları kıyafetin, aynı bölgede yaşayan Eti'lerin taş kabartmalarında bütün çizgileriyle var olduğunu biliyoruz. Van dolaylarında hâlâ üretilip durulan, kabuğu dilimli ve kışa dayanıklı bir kavun türünün ta Urartu'lardan kaldığı iddia ediliyor.

Anadolu'nun bugünkü "Halk kültürü" (Folklore) ile tarih ve arkeoloji bilimleri arasındaki ilişki ve bağlantılar sayılamayacak kadar fazladır. "Türkiye Folkloru"nun en ilgi çekici, en değerli konusu, Anadolu'nun eski çağlar kültürü açısından, karşılaştırmalı bir şekilde tarihle işbirliği yapacak bu yeni yolu olacaktır.

Anadolu halk kültürünün karşılaştırmalı yoldan araştırılması gereken bir başka yanı da "Manevi Halk Kültürü" dediğimiz alandır. Eski ve yeni çağların büyük kültür köprüsü Anadolu üzerinde, halk edebiyatı, halk müziği, halk dansları, halk inançları ve genellikle halk biliminin bütün dalları, kat kat, ve tabaka tabaka, eski çağ kültürlerinin kalıntılarıyla, bizim Asya'dan taşıyarak getirdiğimiz bağlayıcı ve birleştirici, temsil edici kültürle birleşip kaynaşmıştı. Bütün bu yerli değerlerle bizim ona eklediğimiz değerlerin bugüne kadar yaşayıp gelen canlı "Halk Kültürü" varlığının, ortalıkta yaşayıp duran bugünkü örnekleri, "Anadolu insanıyla birlikte Anadolu kültür varlığının" en ilgi çekici, lakin çok ihmal olunmuş ve kapalı kalmış olan yanıdır.

Bugünün Anadolusu, bölge bölge halkın kullandığı yapılar, eşyalar, kilim ve halılar, çeşitli kadın ve erkek kostümleri, takılar, bütün bu hayatla bağlanan eşyalar bakımından çok çeşitli ve renkli örneklerle dolup taşan, açıkta ve hayatın içinde sergilenmiş bir "Halk Kültürü Müzesi" gibidir. Türkiye'yi gezen bir kimse, eğer müşahede etmesini ve karşılaştırma yapmasını biliyorsa, hayatın içinde ve çarşılarda, fonksiyonlarıyla birlikte sergilenmiş olan bu müzeyi rahatça seyrederek dolaşabilecektir. Hele rengârenk halk kostümlerini, ev eşyalarını, Erzurum'da gümüşçüleri, Erzincan'da bakırcılar çarşısını gören bir kimse, oymalar ve kabartma resimler bakımından, ne kadar köklü bir kültür zenginliğinin gözler önüne serildiğini görecektir. Müzelerde ve eski harabelerde, eski uygarlıklardan kalan eserleri gözden geçirenler biraz da o bölgedeki halkın yaşayışına, evlerden ve tezgahlardan çarşılara kadar gözler önünde sergilenen eşyalara bakarlarsa, eski biçimlerin, çizgilerin, motiflerin yeni hayatla karmaşıp kucaklaşarak, nasıl sürüp gittiklerini görebileceklerdir.

Türkiye'deki halk kültürünün en renkli ve canlı yanlarından biri de "halk tiyatrosu"dur. Büyük şehirlerde artık yaşama güçlerini yitirmiş olan "Meddah", "Ortaoyunu" ve "Karagöz" gibi eski halk tiyatrosu kolları, vaktiyle Batılı araştırıcıların ve seyyahların da geniş ölçüde ilgilerini çekmişti. "Karagöz" oyununun, kaynağı da eski Çin'e uzanan, Türkiye'ye geldikten sonra da figürlerinden oyun konularına varıncaya kadar bizim hayatımıza uyarak yerlileşen ve millileşen, varlığı, son yıllarda yeni ve yerli bir tiyatro hareketine yönelen tiyatro adamlarımızın ve araştırıcılarımızın da ilgilerini çekmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapılarının Batı dünyasına ve Batılılara açıldığı çağlardan bu yana, Avrupa'nın etnoğrafya müzelerini dolduran Karagöz figürlerinin benzerlerinin, günümüz İstanbulu'ndaki "Bedesten Çarşısı"nın vitrinlerini doldurduğunu görüyoruz. Renkli ve çeşitli kadın erkek kostümlerine bürünmüş bu figürlere bakıldığında, derhal göze çarpan en büyük özellik, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün etnik grupların özel kıyafetleriyle Karagöz perdesinde yer almış olmalarıdır. Oyunları seyretmek imkânı bulanlar, bu etnik grupların, Karagöz perdesinde yalnız kıyafetleri ile değil, kendi şiveleri ve töreleriyle de temsil edildiklerini görebileceklerdir. Aslında gezgin bir hikâye anlatıcısı olan "Meddah", bir yandan ezberinde olan eski hikâyeleri anlatırken, öte yandan karakterleri ses taklidi ve el-yüz hareketleriyle de temsilen canlandırırdı. Bu meddahlar, bir bakıma, tek aktörlü bir tiyatro yerine de geçerlerdi. Daha dün denilebilecek bir tarihe kadar yaşayıp gelen meddahların benzerleri, bugün artık Batı Anadolu'dan çekilip kaybolmakla birlikte, Doğu Anadolu kasabalarında, uzun kış gecelerinde, kahveleri dolduran halka, repertuarlarındaki uçun ve temsili hikâyeleri anlatmakta devam etmektedirler.

"Ortaoyunu" ise, eski Bizans'ın "Mimos" oyunu geleneğinin bizde lokalize olmuş ve yenileşmiş bir devamı idi. Açık havada, belli bir konuyu seyircilerin özellikleri-

Levent Şahverdi Arşivi

olan şiirin içinde uyakların düzeni (sıralanış ve tekrarlanış kuralları) ile şiir kesin biçimini almış olur.

Âşık şiirinde (ve genel olarak halk edebiyatında) "temel nazım birliği" dörtlük, yani belirli ölçü ve uyak kurallarına uyularak, dört dizeden meydana gelmiş "parça"dır. Nazım birlikleri dörtlük olmayan biçimler, dörtlükteki dize sayılarının türlü etkenlerle azalması ya da çoğalması şeklindeki dönüşümlerdir. Dize sayısı ne olursa olsun, âşık şiirini meydana getiren ve görünüşleriyle birbirine eşit olan bu birliklere âşık geleneğinde "bend" ya da "hâne" derler. İşte her bendin içinde ve aynı bir şiirin bendleri arasındaki uyak düzenidir ki, ölçü niteliğine eklenerek, şiirin biçim çeşitlenmelerini belirler.

Uyak düzeni, âşık şiirinde iki temel biçimi belirlemiştir:

1) Koşma biçimi.

2) Mani biçimi.

(Koşma ve mani terimleri Türk halk edebiyatının kendi geleneğinden alınmış olmakla beraber, onlara burada halk edebiyatı incelemeleri için özel "teknik" bir anlam veriyoruz.)

Koşma biçimindeki şiirler 11 ve 8 heceli olur ve bendlerinin uyak düzeni de şöyle şemalandırılır:

Birinci bend: *a b a b* ya da *a b c b*

İkinci ve sonraki bendler: *d d d b, e e e b...*

Son bendde şairin adını söylemesi de bir bakıma biçimle ilgili bir nitelik olmuştur.

Mani biçimini âşıklar az kullanırlar; Türkiye'nin kimi bölgelerinde, özel şartlar içinde âşıkların bu biçimle söylenmiş şiirlerine raslanır. Bir de Hatâyî, Muhittin Abdal gibi kimi "tarikatçı" halk şairleri, bu biçimde şiirler söylemişlerdir. Mani biçiminde şiirlerin ölçüsü çokluk 7'li, daha seyrek 8'li olur. Uyak şeması şöyledir:

Birinci bend: *a a b a,*

İkinci bend: *c c d c,*

ni de hesaba katarak icra eden bu eski halk tiyatrosu türü, bugün artık hayattan çekilmiş durumda.

Bugünün Türkiyesi'nde kasabalar ve köylerde olduğu kadar şehirlerde de yayılmaya başlayan bir başka halk kültürü varlığı, çok zengin bir çeşitlilik gösteren, sayıları da 300'e varan halk danslarıdır. Yaz ve sonbahar aylarında düzenlenen büyük halk dansı festivalleri, bir yandan bölge bölge Anadolu halk danslarını büyük şehir halkına tanıtırken, öte yandan çeşitli halk dansı grupları ve dernekleri, Avrupa ve Amerika'da festivallere de katılıyorlar. Bu ilgi çekici halk danslarının renkli ve çeşitli kostümleriyle, artık kapalı bölgelerden çıkıp yayıldıklarını, aydın şehirli öğrenci çevrelerinde öğrenildiğini görüyoruz. Şimdiye kadar yapılan derleme ve araştırmalar, Anadolu'da ayrı özellikler taşıyan dans bölgelerinin varlığını gösterdi. Bunların bir bölümünün eski dini törenlerin kalıntıları, meslek gruplarının temsili ifadelerini, feodal temsili anlamları taşıdıkları görülmektedir.

Türkiye halk kültürünün, eskilik bakımından ilgi çeken türlerinden biri de, bugün yaşayan kalıntılarına Anadolu'da hâlâ raslanan Battal Gazi Destanı ile Köroğlu Destanı gibi halk destanlarıdır. Battal Gazi Destanı, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi tarihini izleyen episodlar halindeki kuruluşu, bugün artık, aslında var olması gereken destan musikisini ve manzum niteliğini kaybetmiş, nesir halindeki masallara dönüşmüştür. Bizans'ın Digenis Akritas destanının karşısında meydana gelen bu destanın, Anadolu'nun bazı bölgelerinde hatırlarda hâlâ sürüp geldiği görülmektedir. Karşılıklı doğup meydana gelen bu iki destanın, baş kahramanlarının adları ve tasvirleriyle, her iki destanda yer alması da ilgi çekici bir kültür ortaklığının işaretidir.

Köroğlu Destanı ise, 17. yüzyılın Anadolu dünyasını yansıtan metni ile bugün hâlâ kendine has melodileriyle yaşayıp gelmekte, bugün Anadolu'nun çoğunlukla doğu bölgelerinde, gezgin halk şairleri tarafından sazla söylenip okunmaktadır.

ORTAOYUNU: Türkiye'deki halk kültürünün en renkli ve canlı yanlarından biri de "halk tiyatrosu"dur. Büyük şehirlerde artık yaşama güçlerini yitirmiş olan "Meddah", "Ortaoyunu" ve "Karagöz" gibi eski halk tiyatrosu kollarını canlandırmak üzere son yıllarda yeniden çalışmalar yapılıyor. Bunlardan "Ortaoyunu", eski Bizans'ın "Mimos" oyunu geleneğinin bizde lokalize olmuş ve yenileşmiş bir devamıdır.

Anadolu'nun bir göç, ticaret, savaş, kültür köprüsü olarak tarih boyunca oynadığı büyük role işaret eden çok önemli bir araştırma alanı da karşılaştırmalı masal bilimidir. Hindistan'ın büyük masal kitaplarından kopup, gezgin masalcıların aracılığı ile yola çıkan birçok masalların Anadolu'dan geçip, izlerini burada bırakıp yollarına devam ettikleri, ta kuzey ülkelerine kadar gidip yerleştikleri olmuştur. Anadolu'nun uluslar ve kıtalar arası büyük kültür köprülerinden biri olduğu gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Anadolu'dan derlenen halk masallarının masal tipleri bakımından zenginliği, yalnız eski ve komşu kültürlerin etkileri ve kalıntılarını saklamasında değil, bölge özelliklerini, Anadolu insanının kişiliğini yansıtması bakımından da ilgi çekicidir. Anadolu masallarındaki insan tipleri, bizim insanlarımıza has gerçekleri ve özellikleri tasvir ederken, anlatım motifleri de eski töreler ve geleneklerin kalıntılarına işaret ediyor. Karşılaştırmalı masal araştırıcılarının monografileri, yalnız Avrupa halk masallarının değil, çok önemli bazı sanat eserlerinin de kaynaklarını getirip bu Doğu masallarına bağlıyor.

Böyle bir tanıtma yazısında ünlü ve şakaları dünyaya yayılan "Nasrettin Hoca"dan söz etmeden geçmek mümkün değildir. "Nasrettin Hoca" fıkraları ve bunlarda beliren kişiliği, yalnız Türkiye'de değil, Akdeniz çevresindeki ülkelerde de, halk rivayetleri yolu ile yaygın, yerli bir fıkra kahramanı olduğunu gösteriyor. "Nasrettin Hoca" yabancı dillere çevrilip kitap düzeninde yayılmaya başlamadan çok önceleri, dilden dile dolaşarak sınırları aşmıştı. "Nasrettin Hoca" fıkra dairesi, bugün bile azalıp eksilmeden eski yaygın gücünü sürdürüyor. Fıkraların arkasındaki gizli anlamlarına bakılınca da, "hoşgörü" anlayışının, Anadolu insanında ne ölçüde köklü ve geleneksel olduğunu gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü bend: *e e f e...*

Görülüyor ki bu biçimde söylenmiş şiirlerde uyak düzeni ile bendler birbirinden tamamıyla bağımsızdır.

Bu ana biçimlerin de, bölgelere, çağlara, şiirin söylenmesi şartlarına göre, çokluk ona katılan müzik ögesinin de etkisiyle, çeşitlenmeleri vardır. Bunlar, bendlerin dize sayılarının çoğalması ya da azalması, "nakarat" (bağlama) görevini gören son dizenin genişlemesi, yani bende bağımsız bir "bağlama" parçasının eklenmesi gibi değişmelerdir.

Aruz Ölçüsü: Aruzlu biçimlerin en çok kullanılanları divan, semai, kalenderî'dir.

Divan: /.// /.// /.// /./ (fâilâtün fâilâtün fâilâtün failün)

Semai: ./// ./// ./// ./// (mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün).

Kalenderî: //. .//. .//. .// (mef'ûlü mefâîlü mefâîlü faûlün) aruz ölçülerine uygun olarak söylenilen şiirlerdir. Bu biçimleri belirleyen temel öge, uyaklarının her bend içindeki düzeni değil, kullandıkları ölçü ile adını taşıyan özel ezgidir. Nitekim, uyak düzeni bakımından herbirinin gazel murabba (= dörtlü), müseddes (= altılı) varyantları vardır. Ezgilerin de bölgelere göre varyantları olur.

Aruzlu biçimler, az çok bir divan şiiri öğretisinden geçmiş âşıkların oluşturdukları ve kullandıkları biçimlerdir. Aruz ölçülerini gereğince kullanmasını becerememeyen, bununla beraber buna özenen âşıklar, aruzlu dediğimiz biçimlerde şiirler düzenledikleri kanısıyla, sadece ezgileri ve uyak düzenleri bakımından bunlara uyan, ama ölçüleriyle 4.4 + 4.3 = 15'li (divan); 4.4 + 4.4 = 16'lı (semai; dize ortasında uyaklı varyantında her dize ikiye bölününce 8'li koşma şeklini karşılar); ya da 3.4 + 4.3 = 14'lü (kalenderî) gibi başka bir seri "heceli biçimler" meydana getirmiş olurlar. Genç kuşak âşıkları artık bu biçimleri kullanmıyorlar.

Halk Oyunları

Uzmanların araştırmaları, ülkemizde 1500'den fazla halk oyunu saptandığını ortaya koyuyor. Yine uzmanlara göre bu oyunlar şöyle sınıflandırılmıştır:

A) Toplu bir şekilde oynanan danslar,

B) Tek kişi tarafından oynanan danslar.

Toplu yürütülen dansları,

a) Dizi biçiminde ve oyuncuların birbirlerine tutunarak yürüttükleri disiplinli danslar,

b) Tutunmadan, halka biçiminde ya da dağınık bir düzende oynanan danslar olarak iyi grupta ele alabileceğimiz gibi, tek ve çok kişi tarafından yürütülen dansları da, "Kız-kadın dansları", "Erkek dansları", "Kız-erkek bir arada yürütülen danslar" olarak gruplandırabiliriz.

ÂŞIK GELENEĞİ: "Âşık şiiri", folklor kapsamında da ele alınabilen bir halk edebiyatı dalıdır. "Âşık" kelimesi burada "halk şairi", "saz şairi", "halk ozanı" anlamındadır. Günümüzde "Âşıklar Bayramları" düzenlenmekteyse de, âşık geleneğinde önemli değişimler görülmektedir. Bunun sonucu olarak, âşık şiirinden yalnızca koşma biçiminin sürekliliği ile şiir-müzik birlikteliği kalmaktadır.

Bir bakıma bütün dansları şu ana bölümlerde incelemek mümkündür:

a) Tek kişi tarafından oynananlar;

b) İki kişi tarafından oynananlar;

c) Üç kişi ile oynananlar;

d) Dört kişilik danslar;

e) Gruplar tarafından yürütülen danslar.

Grup danslarını düzen (koreografi) bakımından şu bölümlerde ele alabiliriz:

a) Düz dizi biçiminde tutunarak;

b) Düz dizi biçiminde tutunmadan;

c) Yarım halka biçiminde tutunarak;

d) Yarım halka biçiminde tutunmadan;

e) Tam halka biçiminde tutunarak;

f) Tam halka biçiminde tutunmadan;

g) İki dizi halinde karşılıklı;

h) Yalnız iki kişi karşılıklı.

Bir araçla oynanan danslar:

a) Mendil dansları;

b) Bıçak ya da kılıç-kalkan dansları;

c) Tüfek ya da ateşli silahlarla oynanan danslar;

d) Değnek ya da sopalarla oynanan danslar;

e) Kartal ya da kurt dansları.

Dansları "taklitli ve dramatize edilmiş danslar-dinsel danslar" olarak da sınıflandırabiliriz.

Danslarımız, yurdumuz coğrafyasında bölgelenişlerine ve genel adlar altındaki gruplanışlarına göre şöyle sınıflandırılabilir:

• *Bar:* Kuzeydoğu Anadolu (Artvin, Kars, Erzurum, Erzincan) bölgemizde toplu olarak ve genellikle dizi halinde oynanan disiplinli oyunlara "bar" denir. Bar'lar dizi biçiminde durularak ve en az beş oyuncunun katılmasıyla yürütülen grup oyunlarıdır. Bu oyunlar, oyunun sonlarına doğru "sekme" ya da "yelleme" denen çabuk ve çevik hareketlerle devam eder. Başlangıçta el ele vermiş olan oyuncular birbirlerini omuzlarından tutarlar. Dizinin başında oynayan oyuncuya "bar başı", sonunda oynayana "pöççük" ya da "poçik" denir. Son ve başlarda oynayan her iki oyuncunun elinde birer mendil bulunur. Bu bölgenin yiğit delikanlılarına "dadaş" denir.

Bu bölgede yalnız birkaç kişi tarafından oynandığı halde bar adını taşıyan oyunlar bulunduğu da görülmüştür.

• *Halay (Alay):* Orta Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgemizde toplu, düz dizi halinde ve disiplinli bir biçimde oynanan oyunların tümüne birden "halay" denir.

Beş kişiden az oyuncuyla oynandığı zaman karakteri bozulan bir oyun tarzıdır. Dizinin başında bulunan "halay başı", sonundaki "pöççük" ya da "poçik" adı-

Levent Şahverdi Arşivi

nı alır. Baş ve sonlarda oynayan her iki oyuncunun da elinde birer mendil bulunur.

• *Horo (Hora):* Trakya (Kırklareli, Edirne, Tekirdağ) bölgemizde çok görülen bir oyun tarzıdır. Bu oyun tıpkı bar ve halaylar gibi el ele ya da kol kola tutuşularak oynanır. Beş kişiden az oyuncuyla oynanırsa güzelliği kalmaz, etkisi azalır. "Horobaşı"nın elinde mendil bulunur. Horo'nun başında oynamaya "horoda baş çekmek" denir.

• *Horon (Horan, Horom):* Karadeniz sahilimizin doğusundaki (Rize, Trabzon) bölgemizde toplu dizi halinde ve disiplinli olarak oynanan oyun çeşidine verilmiş bir addır. Çok çabuk oynanan bu oyunda oyuncuların birbirlerinin omuzlarından tuttuklarına hiç raslanmaz. Beş kişiden az olmayan horoncular birbirlerinin elinden tutarlar.

• *Karşılama:* Daha çok Trakya ve Marmara (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İzmit, Adapazarı, Çanakkale, Bursa, Bilecik, Bolu) bölgemizde raslanan bir oyun çeşididir. Karşılama, sözlük anlamından da anlaşılacağı gibi, iki kişinin karşılıklı durarak oynadıkları oyun şeklidir. Çiftlerin karşılıklı olarak toplanmalarıyla bir grup halinde de oynanmaktadır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde bu oyuna "karşı-beri", "vargel" ya da "varma-gelme" denmektedir. Oyuncular çoğaldığı takdirde, oyuna mutlaka çift çift katılınır. Karşılama grup halinde oynanacaksa, en az üç çift oyuncu toplanır. Grup karşılamalarda karşılıklı iki sıra meydana gelir. Oyuncular birbirine tutunmazlar. Bazı karşılamalarda bütün oyuncular ellerinde birer mendil bulundururlar. Karşılama, Ordu, Giresun gibi illerimizde de oynanır.

• *Kaşık Oyunları:* Orta ve Güney Anadolu (Konya, Mersin, Antalya) bölgemizde oynanan oyunlara genel olarak bu ad verilmektedir. Bu oyunda oyuncular ellerinde ritim aracı olarak tahta kaşıklar bulundururlar. Bu kaşıklar nedeniyle bu bölge oyunlarına "kaşık oyunları" denilmektedir. Oyuncular birbirlerine tutunmazlar. Her oyuncunun iki elinde ikişer kaşık bulunmaktadır. Daire biçiminde, bazan da karşılıklı durarak oyunlarını sürdürürler. Kaşıklı oyunlar, Bursa, Balıkesir, Afyon, Kütahya, Eskişehir, Kırşehir, Niğde ve dolaylarında da oynanmaktadır.

• *Yallı:* Kuzeydoğu Anadolu (Kars ve Artvin) bölgemizde "nanay" "halay", "bar" gibi toplu türkülü, çalgılı ve disiplinli oyunların hepsine birden ad olan bu sözcük, daha çok "bar" karşılığı olarak kullanılır.

• *Zeybek:* Ege (İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Muğla) bölgemizde zeybeklerin tek ya da toplu olarak oynadıkları bir oyun çeşididir. Zeybek oyunları tek olarak oynandığı gibi, teklerden meydana gelen bir topluluk halinde de oynanmaktadır. Teklerin meydana getirdiği topluluk çoğu zaman bir daire halinde düzenlenir.

• *Çiftetelli:* Yurdumuzun her tarafında raslanan, disiplinsiz, çoğu zaman tek kişinin oynadığı bir oyun türüdür. Yurdumuzda belli başlı bir bölgesi yoktur.

Bazı Oyunların Adları: Yukarda, üzerinde kısa bilgiler verilen bölgelerdeki oyunlardan bazılarının adları da şöyledir:

HALK OYUNLARI: Ülkemizde 1500'den fazla halk oyunu saptanmıştır. Bu oyunlar çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Zeybek, Ege Bölgesinde zeybeklerin (yiğitlerin) tek ya da toplu oynadıkları bir oyundur. Teklerin oluşturduğu topluluk, çoğu zaman bir daire halinde oyunu sürdürür.

Levent Şahverdi Arşivi

• *Barlar:* Altın yüzük (Hoş bilezik), Aşşahtan gelirem, Atın üstünde eyer, Baş bar, Çift beyaz güvercin, Çimene gel gül oğlan, Delilo, Dik bar, Kavak, Koççari, Kotan barı, Köroğlu barı, Nari, Tamzara, Turna barı, Tavuk barı...

• *Halaylar:* Abdurrahman halayı, Arapgir halayı, Aşiret halayı, Çekirge halayı, Garkın halayı, Kızık halayı, Kartal halayı, Koç halayı, Madımak, Temurağa, Turnalar, Şeyhana, Sarıkız, Yürük ağırlaması...

• *Horolar:* Ali Paşa, Alay Bey, Davullar çalar kırk haydut oynar, Debre Hasan, Drama karşılaması, Düz horo, Kasap, Hanım Ayşe, Hasancık, İça İbrahim, Karaumur karşılaması, Maleş kızları, Sülüman ağa, Sirto, Toska, Zigoş...

• *Horonlar:* Sıg sara, Eşkiya horonu, Çandır tüfek oyunu, Akçaabat sıg sarası, Bıçak oyunu, Maçka düz horonu, Sallama, Üç ayak...

• *Zeybekler:* Muğla zeybeği, Beşkaza zeybeği, Kerimoğlu zeybeği, Soğukkuyu zeybeği, Arpaşlı zeybeği. Pamukçu bengisi, Güvende zeybeği, Dağlı zeybeği, Kocaarap zeybeği, İnce Memed zeybeği, Harmandalı zeybeği, Semalı zeybeği, Yörük Ali zeybeği, Yalabuk zeybeği vb.

• *Kaşık Oyunları:* Silifkenin yoğurdu (Beşiği Çamdan), Eski mengi, Keklik, Yayla yolları, Portakal zeybeği, Kesik çayır, Gencosman, Silifke sallaması, Türkmen kızı vb.

İnanışlar ve Töreler

Folklor kadrosunun en yaygın olanı budur. İnanç, kişi veya toplum olarak, bir şeyin gerçek olduğunun kabul edilmesi anlamındadır. Sözgelimi tarihçilere ve bilim adamlarına göre Köroğlu bir eşkiyadır. Ancak halk onu ermişlik mertebesinde görür, onun Kırklara karıştığını hikâyelerinde anlatır.

Toroslar'da yaşayan oymaklarda bir Türkmen kocası, ölüm derecesinde hastalanır; ecelle pençeleşen adam, bir türlü can veremez. Bu durum günlerce devam eder. Sonunda adamcağız büyük oğlunu yanına çağırır ve der ki:

- Oğul, gel yanıma. Üstüme bir Köroğlu söyle, ondan sonra da yorganı başıma çek.

Büyük oğul babasının dediğini yapar, Köroğlu'nu okur, yorganı başına çeker ve babası ruhunu teslim eder.

Karacaoğlan hakkında da bir ermiş kişiliği dile getiren inanış şöyledir:

AĞIT TÖRESİ: Doğumdan ölüme kadar pek çok inanış ve töre, folklor kapsamında ele alınıp incelenir. Ölüm öncesinde, ölüm sırasında, ölümden sonra yapılanlar (ağıt töresi, başsağlığı dileme, ölüden kalan eşya, belli günlerde Kuran ve mevlit okunması vb.) bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Birçok bölgede ölünün ardından yakılan ağıtlar, halk edebiyatının ilginç örnekleri olarak çıkar karşımıza.

Yine Türkmen oymaklarında bir çoban, ağanın kızına âşık olur ve onu ister de ağa kızını vermezse, "ağa hata ediyor, Karacoğlan ağayı çarpacak" derler.

İnançlar genellikle efsanelerle belgelenirler. Onun aracılığı ile anlatılırlar.

İnanç ve töreler şöylece sıralanabilir:

• *Evrenle İlgili İnanışlar:* Tanrının dünyayı yaratış hikâyesi, Kaf dağlarını aşmak isteyen Yecüc Mecücler, Levh-Kalem, arş ve kürsi, Cennet-Cehennem, cinler, periler, melekler, deniz-yeryüzü-gökyüzü vb. inanışlar.

• *Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar:* Tanrı, Ay'ı erkek, Güneş'i kız olarak yaratmış. Birisine gece, birisine de gündüz gezmelerini buyurmuş. Ay'la Güneş kavga etmişler, Güneş, Ay'ın suratına çamur atmış; Ay'ın yüzündeki lekeler bundanmış. Güneş kız gündüz yüzünü göstermeye utandığı için Tanrı bir avuç iğne atmış, Güneş'teki lekeler bu imiş.

Ay'la Güneş kardeşmiş... Ay kız, Güneş oğlanla evlenmiş.. Ay'la Güneş birbirinin peşinden koşan iki kıskanç sevgili imiş... Ay'ı cinler periler ifritler kaçırdığı için Ay tutulurmuş... Ay, Dünya'da savaş olacağı zaman korkusundan saklanırmış...

Güneş ve Ay tutulmalarında, davul, teneke çalarak ya da tüfek atıp gürültü çıkararak, bunları tutan kötü yaratıklar korkutulup kaçırılmak istenir.

• *Yıldızlarla İlgili İnanışlar:* Samanyolu, saman hırsızı bir kocakarının kaçıp giderken döktüğü samanlarmış... Gökyüzündeki yıldızlardan herbiri, yeryüzündeki bir insanın yıldızıdır... Yıldız kayması, yıldız sahibinin öleceğini haber verir... Kuyruklu yıldızın görünmesi, büyük savaş olacağının belirtisidir...

• *Dünya ve Ahiretle Ilgili İnanışlar:* Kıyamet belirtileri görülünce Deccal gelecek, ortalığı kargaşaya verecek, dört dağ yürüyecek, insanlar dört şehre sığınacak, Mehdi çıkacak, Deccal'la savaşacak, sonunda onu yenecek vb.

İsrafil sûrunu üfleyince ölüler mezarlarından çıkacak, mahşer yerinde mizan kurulacak, günahlar tartıldıktan sonra Cennete ya da Cehenneme gidecekler ayrılacak. Çocuklar ve şehitler doğrudan Cennete giderler. Cennetin, Cehennemin yapıları vb.

• *İnsan Vücudu ile İlgili İnanışlar:* Büyük elli olan, bahtlı olur... Kulağı uzun olan, uzun ömürlüdür... Kesilen saçı sokağa atanın başı ağrır... Kulak çınlaması, uzakta anılmaya işarettir... Göz seğirmesinin iyilik ya da kötülük getireceğine

Levent Şahverdi Arşivi

inanılması... Sağ elin, sağ ayağın uğurlu, sol tarafın uğursuzluğu, vb.

• *Yaş ve Cins ile İlgili İnanışlar:* Kız alırsan sen bilirsin, avrat alırsan o bilir... Dul avrada şeytan her gün bir kuzu keser... Erkek kuş havayı, dişi kuş yuvayı yapar... Alet işler el övünür, avrat işler, er övünür... Su küçüğün, söz büyüğün... Ananın ilenci candan değildir... Ayıdan post, gâvurdan dost olmaz... Gâvurdan vefa, zehirden şifa vb.

• *İş ve Esnaflıkla İlgili İnanışlar:* Halk arasında yeni bir buluş yapan kişi, o işin pîr'i sayılır. Buna göre, çiftçilerin pîri Adem peygamber, berberlerin pîri Selmâni-pâk, yemenicilerin pîri Ekberi yemeni, demircilerin pîri Dâvut peygamber, kasapların pîri cömert Kassap, attarların pîri Kazzaz-ı Velî, debbağların pîri Ahi Evren, terzilerin pîri İdris Peygamber'dir vb.

• *Ermişlik ve Erenlerle İlgili İnançlar:* Ermişler olağan üstü ve akıl dışı işler yapabilen kimseler olarak bilinirler. Keramet gösterdiklerine inanılır. Kimisinin mezarı bilinir, kimisinin bilinmez... Kerametlerden birkaç örnek:

Cansız varlığa can vermesi, post yürütme, insandan başka bir varlık şekline girme, çocuğu olmayanlara çocuk kazandırma, kendi kerametine inanmayanlara hadlerini bildirme, hayvanları buyruğu altına alma, cansızları buyruğu altına alma, koruduğu kavmi savaşta başarıya ulaştırma, vahşi hayvanların dilini bilme, suyu şaraba, bakırı altına dönüştürme, birkaç yerde aynı zamanda görünebilme, geleceği önceden sezebilme, suda batmadan yürüme, peygamberlerle Kırklarla Hızır'la haberleşme, insan dayanıklılığının üstünde işkencelere dayanabilme, kendi öleceği günü saati bilme vb. gibi.

• *Diğer İnanç ve Töreler:* İnançların tümünün ayrıntılı olarak açıklanması bir ansiklopedi sayfalarına sığmayacağı için, burada neler olduğunu kısaca yazabiliyoruz. Dağlar, kayalar, göller ve akarsular ile kaynakları, bitkilerin şifaları, kaplıcalar, hayvanlar, murdar, musmul, şeytan, melek benzetileri, eşyalar, konut, barınak, define, maden kuyuları, büyük yapılar, örenler, tabiat üstü varlıklar, devler, bunların insanlarla ilişkileri... Dilekler, ilençler, hayır duaları, erkek ve kız çocuklarına ad konmasındaki gelenek ve yöntem, sayılar, tek ve çift rakamların anlam ve önemleri, uğur, bereket (mahsulün bereketli olması için abdest alıp iki rekât namaz kılınır; "kurdunan kuşunan, eşinen dostunan yemek nasip olsun" diye dua edilir), yorum (rüyayı yorumlama; cam eşyanın kırılmasının hayır getireceği; hamur taşmasının misafir geleceği şeklinde yorumlanması; güneşin batarken parlak görünmesinin ertesi gün havanın güzel olacağına işaret olduğu; "çocuk emekleyince eve misafir gelir" inanışı; vücudun birden ürpermesinin "Azrail yoklaması" şeklinde yorumu), fal (su falı, ayna falı, kahve falı, kurşun dökme, közleme, dağlama, tütsü, kürek ke-

BİR KÖY DÜĞÜNÜ: Anadolu'da evlilik ve düğün gelenekleri alabildiğine zengindir. Görücülük, kız beğenme, dünürcülük, kız isteme, söz kesimi, şerbet, nişan, çeyiz gönderme çeyizin sergilenmesi, gelin hamamı, güvey hamamı, kına gecesi, gelin göçürme (gelin alma), nikâh, gerdek, vb. aşamalarıyla ilgili pek çok gelenek ve göreneğe raslanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

miği falı, iskambil falı, bakla falı), nazar ve çeşitleri, nazardan korunma, nazarlık, muska, büyüler ve bunların yapılışları büyü yapımında kullanılan araç gereçler. Ocaklar: nefes, afsun, urasa, ırıklama, parpılama, dalak kesme, sarılık kesme, ballama, küpleme, sıtma bağlama, muska, nazarlık, tılsım, kurt ağzı bağlama... Halk hekimliği: Kırlangıç kanı ve göze etkisi, karasakız, katran, kocakarı ilaçları, hayvanların damağını yarmak, mavi boncuk, halk takvimi, mevsim, ay ve hava değişikliği ile ilgili gelenekler, ay ve gün adları...

Doğumdan ölüme kadar insan: Çocuk, doğum ve lohusalık sırasında ana ve çocuğu korumak, el basması, al karısı, al anası, kırklama (beşiğin altına döşek serilir; iki tarafa iki kadın oturur; sağ tarafa oturan çocuğu, baş tarafı kıbleye gelecek şekilde kucağına alır; bir dua okuyarak beşiğin altından geçirip yuvarlayarak öbür kadına verir; üç kere tekrarlanan bu hareketten sonra yine bir dua okunur), sünnet ve törenleri (kirvelik, çocuğun yaşı, sünnet mevsimi, giyimi, vb.), çocuğun okula başlaması, âmin alayı, ergenlikten evliliğe geçiş, evlenmek isteğinin ana babaya hissettirilişi, görücü, kız beğenme, dünürcülük, kız isteme, söz kesimi, şerbet, nişan, okuyuntu, çeyiz gönderme, çeyizin sergilenmesi, gelin hamamı, güvey hamamı, kına gecesi, gelin göçürme (gelin alma), nikâh, gerdek, düğün sonrası uyulması gereken töreler... Ölüm: Ölüm öncesinde, ölüm sonrasında, ölümden sonra yapılması gerekenler. Ağıt töresi, başsağlığı dileme, ölüden kalan eşya, belli günlerde Kur'an, mevlit okunması (kırkıncı, elli ikinci gece gibi)..

Folklorla İlgili Olarak Yapılması Gerekli Çalışmalar

Folklorun kadrosu ve kapsamı düşünülürse, yapılacak işlerin çokluğu kendiliğinden anlaşılır. Batı'yla kıyaslanırsa, Türk folkloru üzerinde yapılan çalışmalarda pek çok eksik görülür. Türk folkloru henüz tam anlamıyla derlenip toplanmamıştır. Şimdiye kadar yapılan derlemeler dağınık durumda kalmıştır, değişik ellerdedir. Sistemli bir şekilde toparlanıp arşivlenerek incelemeye hazır duruma getirilmesi gereklidir. Tıp folkloru, hukuk folkloru, müzik, oyun, edebiyat folkloru gibi çeşitli uzmanlık alanlarında yetişmiş uzmanlardan kurulacak ekiplerce, belli bir plan ve program içinde, bütün yurt karış karış gezilerek taranmalıdır. Üniversite ve fakültelerde folklorcu yetiştirecek kürsüler ve bölümler kurmak, buralardan yetişenlere özendirici iş alanları açmak şarttır. Halk eğitim merkezleri kendi yörelerinin folklor ürünlerini derleyen, arşivleyen birer kuruluş haline getirilmelidir. Folklor ciddi bir ders olarak bütün öğretim kurumlarının programlarında yer almalıdır. Milli Folklor Dairesi, Batı'daki örneklere ve kendi folklorik özelliklerimize göre teşkilâtlandırılıp, her çeşit araç gereçle donatılarak, bugüne kadar derlenmiş ve bundan sonra derlenecek ürünlerin arşivlendiği en büyük kuruluş haline getirilmelidir. Dünyada folklor alanında yazılmış kitapların dilimize çevrilerek folklorcuların yararlanmasına sunulması da ulusal bir görevdir. Derlenen malzemenin kitap haline getirilerek yayımlanması, folklorla ilgili bilim adamlarına yeni görüşler kazandıracaktır.

PERTEV NAİLİ BORATAV (1907-), folklor araştırmacısı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde uzun yıllar halk edebiyatı dersleri okutan Boratav, 1948 yılında kürsüsünün kaldırılması üzerine 1952'de Fransa'ya gitti. Öğretim üyeliğini, inceleme ve araştırma çalışmalarını Fransa'da sürdürüyor. Uzmanlık alanına giren konularda pek çok eseri yayımlanan Boratav, 1983 yılında Simavi Vakfı'nın Edebiyat Ödülü'ne değer görüldü.

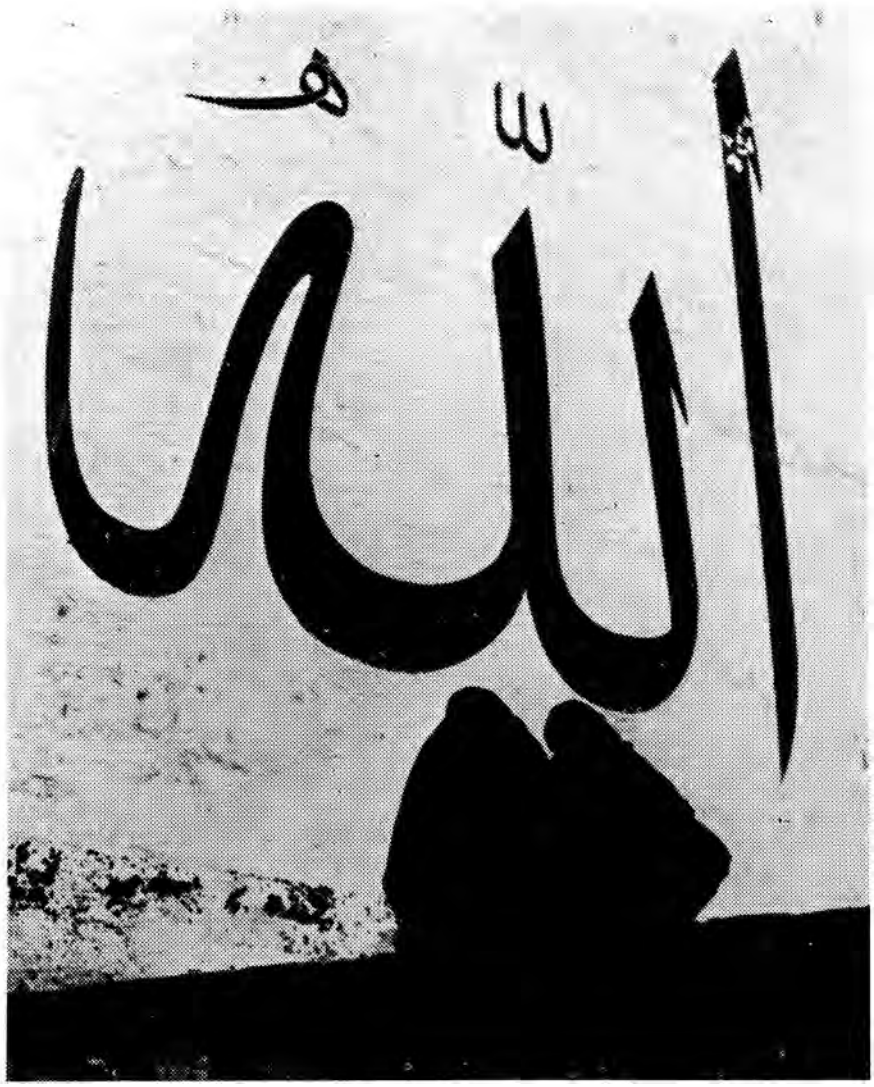
Ulaşım ve iletişim araçlarının bu kadar gelişip yaygınlaştığı dünyamızda, bunların folklor ürünleri üzerinde yaptığı ve yapacağı tahribat gözönüne alınınca, derleme yapmanın önemi daha açık olarak gözlenmektedir. Bunun yanında folklor sözlüğü hazırlama zamanı gelip geçmektedir. Dünya ölçüsünde değer taşıyan çok çeşitli folklor ürünlerine sahip olan ülkemiz, çarıktan eve kadar her şeyi sergileyecek büyük bir folklor müzesinin hasretini yıllardır çekmektedir. Anadolu insanı yıllardan beri peynir küfüyle yara tedavi ederken penisilini yabancının bulduğunu, kebap yapılan testi ile düdüklü tencerenin benzerliğini ve onu da bir yabancının bulduğunu hatırlarsak, gerek bilim, gerek teknik açıdan folklorun bize neler kazandıracağını apaçık görürüz ●

KAYNAKÇA

- Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, İstanbul, 1983.
- Metin And, *Türk Köylü Dansları*, İstanbul, 1964.
- Remzi Oğuz Arık, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara, 1947.
- Şerif Baykurt, *Türk Halk Oyunları*, Ankara, 1965.
- Şerif Baykurt, *Türkiye'de Folklor*, Ankara, 1976.
- Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat (1982) I*, İstanbul.
- Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, İstanbul.
- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, 1969.
- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul 1973.
- Yusuf Ziya Demircioğlu, *Yörükler ve Köylülerde Hikâyeler, Masallar*, İstanbul, 1934.
- Arnold van Gennep, Çev. Pertev Naili Boratav, *Folklor*, Ankara.
- Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971.
- Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, 1971.
- Sedat Veyis Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Ankara, 1979.
- Kasım Ülgen, *Doğu Anadolu Oyunları ve Havaları*, İstanbul, 1944.
- Şakir Ülkütaşır, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnoğrafya Çalışmaları*, Ankara, 1972.
- Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları (iki cilt), Ankara, 1977.*
- Yaşar Kemal (Kemal Sadık Göğceli), *Ağıtlar I*, Adana, 1943.
- *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, 1974.

Levent Şahverdi Arşivi

FOTOĞRAFÇILIK

Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Fotoğraf

Burçak Evren

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Fotoğraf

Engin Çizgen

Çerçeve Yazı

Türk Fotoğraf Sanatı

Onat Kutlar

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Fotoğraf

Burçak Evren

Niepce'in "icad"ı olan "fotoğraf" geniş ölçüde ilgi çeker ve çeşitli ülkelerde bu yeni tekniği geliştirmek amacıyla çalışmalar yapılırken, Türkiye'de (Osmanlı Devleti'nde) de bu konuda bazı gazetelerde yazılar çıkmaya başladı. Kamuoyuna bu yeni "icad"la ilgili bilgiler veriliyordu.

Türk fotoğrafçılık tarihinin en eski belgeleri olan bu gazete haberlerinde fotoğrafın ne olduğu, kimler tarafından bulunduğu ve nasıl "icra" edildiği uzun uzadıya anlatılıyor, daha sonra da dinsel sınırlamalar nedeniyle günah olup olmadığı tartışılıyordu. Türkiye'de fotoğraftan ve fotoğrafçılıktan söz eden en eski belge olan *Takvim-i Vekayi* gazetesinin 19 Şaban 1255 (28 Ekim 1839) tarihli 186. sayısında bu yeni icat aynen şöyle tanımlanıyordu:

"... Bu esnalarda dahi sarf-ı efkâr ü dikkat ve bezl-i nakdine-i akl ü ferasetle bir sanat-ı garibe dahi cilveker-i mirat-i zuhur olmuş ve sanat-ı mezkûrenin mûcidi Fransalu Mösyö Dager nam bir ehl-i hüner bulunmuş olup mumaileyh tahsil etmiş olduğu fünun-u mütenevvia-i bedianın âsar-ı hikemiyesinden olarak istikâs-ı şua-ı şems ile tersim-i eşya tarikini ihtira ve istihraç eylemiş ve bu sanat-ı garibenin suretger-i ayine-i husûl olmasına hafi ve celî sene miktarı çalışıp çabalayarak nihayet hezar gûne tecrib-i kaviye ile fi'le götürmüş ve kuvve-i şua-ı şems-i münir ile münakkas olan eşkâl-i mahsuseyi cümleye irae ve ilân eyledikte keyfiyet bais-i tahsin-i firavan olmuş olarak ancak sanat-ı mezkûrenin bervechi tafsil beyan ve tasrihi tatvil-i makali mucip olacağı mütaleasıyle yalnız sureti imal ve icrasının bu mahalde zikr ü tarifi münasip görülmüştür."

Aynı yazıda, eşyanın fotoğrafının nasıl çekildiğinden de söz ediliyordu. Bu haberden sonra fotoğraf kelimesinin anlamı az da olsa açıklığa kavuşmuş ve Türkiye'de yeni icada karşı ilgi uyanmıştır. Bu ilgi sonucunda fotoğrafçılığın Niepce'den sonraki büyük peygamberi Dager'in kaleme aldığı kitap 1840 tarihinde dilimize çevrilerek yayımlandı. 1841 tarihinden sonra ise, bazı gazeteler fotoğrafı daha detaylı tanımlama yoluna giderek, bu yeni icattan kamuoyunun haberdar olmasını sağlamaya başladılar. 26 Cemaziyelahır 1256 (15 Ağustos 1841) tarihinde yayımlanan *Ceride-i Havadis*'in 47. sayısında fotoğraf makinesinin nitelikleri şöyle anlatılıyor:

".. Dager bu defa dahi yine fotoğrafya namıyla yani ateş yazması ünvanıyla bir alet icad edip bir ân-ı gayr-i münkasime bir milyona taksim olunup, içinden bir kısmı alındığı takdirce ol müddetin içinde bir mahallin veya ordunun şekl-i mücessemi ihdas ettiği kaide iktizasıyla bir levha üstünde resm olmuş gözüküyor. Eğer belde ise, kâffe-i ebniye ve sairesinden başka bağ ve bahçesinde olan ağaçların yaprakları dahi birer birer farkoluyor imiş. Ve eğer ordu ise, cümle mevcudatından fazla adamlarının lehcelerinde olan kılların keyfiyetleri dahi seçiliyormuş..."

Fotoğrafın ve fotoğrafı çeken makinenin ne olduğunu gazetelerde çıkan yazılarla anlamaya çalışan halkımız, bu yeni icatla ilk kez 1842 yılında Beyoğlu'nda, o zamanki adı Belvü olan "Lostirya"da karşılaşmıştır. Bu tarihte fotoğrafı tanıtmak ve yaymak amacıyla Dager'in yanında çalışan asistanlar (ya da çıraklar) dünyanın dört bir yanına dağılmışlar ve ücret karşılığında gittikleri ülkeler insanlarının fotoğraflarını çekmeye koyulmuşlardır. Bu arada uzun bir süre Dager'in yanında çalıştığı söylenen Mösyö Kompa, Beyoğlu'na gelerek Belvü'de sanatını icra etmeye başlamıştır. O günün koşullarına oranla oldukça pahalı olan ücret tarifesine göre, bir kişinin ya da grubun fotoğrafı yüz ile yüz yetmiş beş kuruşa, manzara ve bina resimleri yüz yirmi beş kuruştan bin kuruşa kadar değişen ücret karşılığında çekiliyordu. Ayrıca, Mösyö Kompa, bu sanatı öğrenmek isteyenlerden ücret alarak dersler veriyor, hatta fotoğraf makinesi bile satıyordu.

Bu olay *Ceride-i Havadis*'in 8 Cemaziyelahır 1258 (17 Temmuz 1842) tarihli sayısında şöyle anlatılıyor:

"Ressamlar bir adamı resmedecekleri vakit anı birkaç günler kemal-i sabr ü sükûnla karşularına oturtup defa be defa nazar ederek haylü zahmetlü resmederler, lakin bu alâtla (yani fotoğraf makinesiyle) resmolunacak olduğu vakitte güneşte altı saniyede ve güneşsiz vakitte yarım dakikada ol alât vasıtasıyla resmedip bitirirler.

Şöyle ki, adamı âyine karşusuna oturtup dürbin vasıtasıyla matlûbun resmi alât olan sandığın içindeki bakır levha üzerine mün'akis olur. Mösyö Kompa hususiyle pazar günleri saat dokuzda başlayıp adam başına onar kuruş alarak seyr için gelenlere izhar-ı marifet eyler." Möss-

Levent Şahverdi Arşivi

yö Kompa daha fazla müşteri toplamak için aynı gazeteye bir de ilan vermişti.

Türk Fotoğrafının Öncüleri

Fotoğraf, gazete haberleri ve yabancı sanatçıların İstanbul'a gelmesiyle halk arasında tanındıktan ve ilgi çektikten sonra bu sanatın Türkiye'de yapılması yolunda çalışmalara başlanmıştır. Ancak, gereken malzemenin olmayışı ve din kurallarının sınırlayıcılığı nedeniyle uzun süre gizli yapılmış ve birtakım azınlıklarla aydın kesimin eğlencesi olarak sürdürülmüştür. 1856'da Kırım Savaşı sırasında Feldmareşal Moltke birlikleriyle İstanbul'a gelen Alman kimyacı Rabach, tüm engellemelere ve olanaksızlıklara rağmen Türkiye'de ilk fotoğrafhaneyi açan kişi olmuştur.

Rabach kısa sürede fotoğrafı sevdirmeyi başarmış ve işlerini büyüterek yanına aslen Ermeni olan Diyarbakırlı Kevork ile Wichen Kardeşleri yardımcı almıştır. Rabach'ın Almanya'ya dönmesi üzerine fotoğrafhane bu iki kardeşin malı olmuştur. Bu kardeşlerden Kevork fotoğrafçılığa başlamadan önce Venedik'te bir süre yaşamış ve resim sanatıyla amatör olarak ilgilenmiş; kendisinden iki yaş küçük olan kardeşi Wichen ise İstanbul'da fildişi üstüne portreler çizmekle geçimini sağlamıştır. Daha sonra fotoğrafa merak saran kardeşler, Rabach'ın atölyesini satın alarak fotoğrafçılığa başlamışlardır. Kısa sürede bu işi öğrenmeleri ve giderek kendi buluşlarıyla bazı yenilikler yapmaları, portrelerin yanı sıra manzara resimleri de çekmeleri ünlerini yurdun her yanına yaymıştır. Başta saray erkânı olmak üzere, soylu, zengin ve ünlü kişiler birer birer fotoğrafhaneye gelerek resimlerini çektirmekten kendilerini alamamışlardır.

İşlerini çok kısa bir zamanda büyüten Kevork ve Wichen Kardeşler, 1866 yılında Paris Evrensel Fuarı'na katılarak dış basında da büyük ilgi uyandırmışlardır. Bu arada *London Times*'da çıkan bir yazıda her iki kardeşin teknik ve sanat yeteneklerinden söz edilmiş, ortaya koyduklarıyla dünyanın sayılı fotoğrafçıları arasında yer aldıkları belirtilmiştir. Çok geçmeden zamanın padişahı Abdülaziz tarafından da takdir edilen kardeşlere, İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışında irade-i seniye ile "Ressam-ı Hazret-i Şehriyarî" unvanı verilmiştir. Kevork ve Wichen Kardeşler, daha sonra Abdullah Biraderler adını alarak, Müslüman olmuşlardır. O günün gazetelerinde Abdullah Biraderler'in Müslüman olmalarıyla ilgili şu haber yayımlanmıştır:

"Geçenlerde şeref-i İslâm ile müşerref olan ser fotoğrafi-i Hazret-i Şehriyarî izzetlû Abdullah Şükrü Efendi ile üç mahdumlarının hitan cemiyeti evvelki gün Hamidiye Eftal Hastanesinde icra edilmiştir."

Fotoğrafhaneleri Beyoğlu'nda bugünkü Hachette kitabevinin karşısında olan Abdullah Biraderler'in fotoğraflarını çektikleri tanınmış kişiler arasında İngiltere Kralı VI. Edvard, Alman İmparatoru III. Frederik, Rus Çarı, İtalya Kralı Viktor Emmanuel, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, İran Şahı Nasreddin Şah, Mısır hıdıvları ve Osmanlı hanedanının ileri gelenlerinin tümü bulunmaktadır.

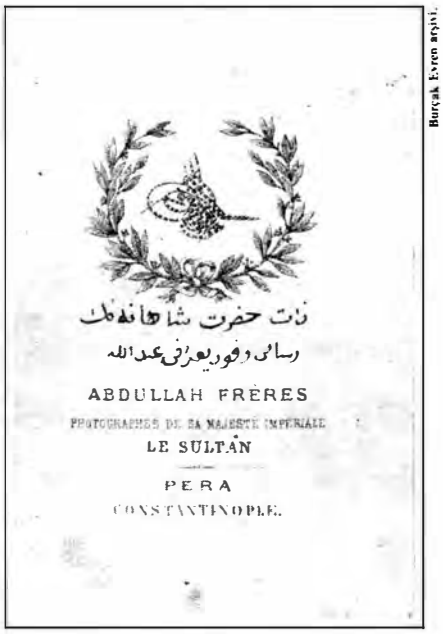
Büyük bir ün yapan Abdullah Biraderler, aynı zamanda fotoğrafçılığı yaymak için özel dersler de vermeye başlamışlar ve saraydaki şehzadelere düzenli olarak haftanın belirli günlerinde fotoğrafçılığı öğretmişlerdir. Fotoğrafçılığın bu yoldan yaygınlaşması üzerine yine gayrimüslim "tebaa"dan olmak üzere yeni yeni isimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Febüs Efendi kısa sürede sivrilmiş ve Abdullah Biraderler'in ilk rakibi olmuştur. Hattâ çok geçmeden "Hünkâr fotoğrafçılığı" bu kişiye verilmiştir. Abdullah Biraderler'in çektiği her fotoğrafın arkasında yer alan padişah tuğrası da bundan böyle kullanılmamış; bu büyük fotoğrafçılar işlerini üçüncü sınıf bir atelyede yürütmüşler ve sonunda iflâs etmişlerdir.

İlk Türk fotoğrafçıları arasında Abdullah Biraderler kadar önemli bir yeri olan bir başka kişi de Nikola Andriomenos'tur. Abdullah Biraderler'in yanında çırak olarak çalışan bu kişi, daha sonra bu atelyeyi üzerine alarak kendi adına bir fotoğrafhane kurmuş ve padişahın fotoğrafçısı olmuştur. Ayrıca şehzadelere ve sultanlara uzun süre fotoğrafçılık dersleri vermiştir. 1929 yılında yetmiş sekiz yaşında öldükten sonra Beyazıt'taki atelyesi oğluna kalmış, oğlu da Beyazıt Meydanı'nın son imar düzeninden sonra bu atelyeyi "Foto Saray" adıyla Beyoğlu'na taşımıştır.

Abdullah Biraderler atelyesinden yetişen bir başka ünlü fotoğrafçı da Apollon Fotoğrafhanesi'nin sahibi Aşil Samancı'dır. Ressam ve dekoratör Yakob (Jacques) Samancı'nın oğlu olan Aşil, önce baba mesleğini öğrenmiş, daha sonra da Abdullah Biraderler'in tavsiyesiyle

Engin Çizgen arşivi.

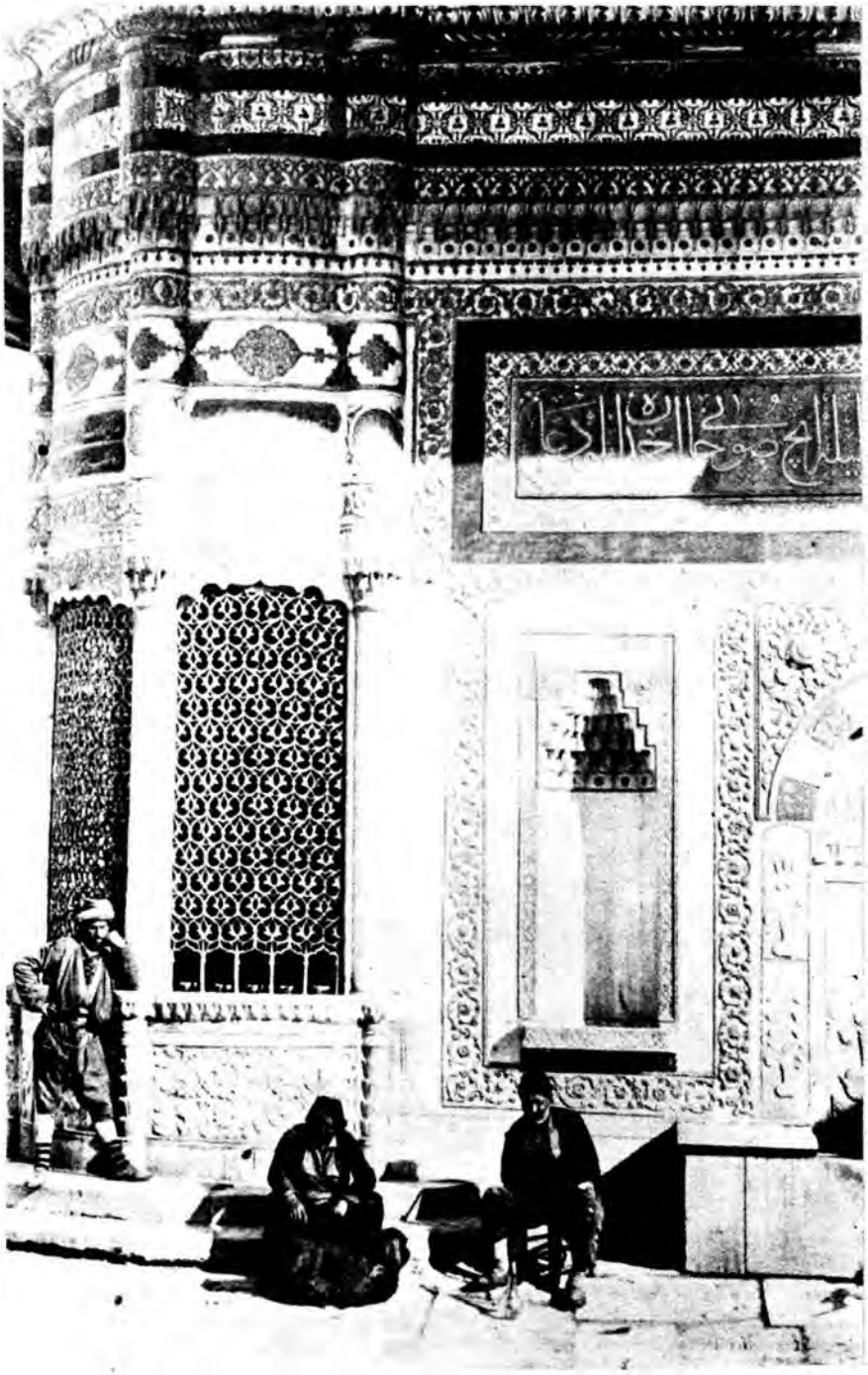

Burçak Evren arşivi.

SARAY FOTOĞRAFÇILARI: Müşterileri arasında devrin ünlü kişilerinin yanı sıra Sultan Abdülaziz'in (solda) de bulunduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Türk fotoğrafçılarından "Abdullah Biraderler"in çektikleri her fotoğrafın arkasında, "Emperyal Majesteleri Sultanın Fotoğrafçıları" ibaresi bulunurdu (sağda).

Levent Şahverdi Arşivi

Saraya girerek fotoğraf hocası olmuştur. Aşil Efendi, aynı zamanda ülkemizde ilk magazin fotoğrafçılığını da başlatan kişidir. 1908-1909'da yer alan olayları günü gününe objektifiyle saptamıştır. Aşil Efendi'nin çektiği önemli fotoğraflar arasında Beşinci Reşad'ın şehzadeliği ve padişahlığı zamanındaki portreleri, Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm'i Osmanlı mareşali giyimiyle gösteren resmi ve Atatürk'ün annesinin fotoğrafı bulunmaktadır.

ÖLÜMSÜZ GÖZ: Fotoğraf, dönemlerin belgelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İstanbul görüntülerinin ünlü fotoğrafçısı Pascal Sabah'in objektifi, 1850'lerin İstanbulu'nda III. Ahmet Çeşmesi'ni ve bazı tipleri böyle ölümsüzleştirmiş.

1900'den önceki Türk fotoğrafçılığında "Foto Sabah" ile "Joaillier"in de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu atelyeden yetişen Jacques İskender daha sonra burayı devralarak "Foto Sabah" adıyla devam ettirmiştir. Burası, Foto Saray'ın yanı sıra el değiştirerek yakın döneme kadar gelen en eski fotoğrafhanelerden biridir.

1858-1899 tarihleri arasında hemen hemen tümü gayrimüslim olan kişiler tarafından geliştirilen fotoğrafçılık, aynı zamanda teorik alanda da en hareketli dönemlerinden birini yaşamıştır. Bu tarihler arasında yayımlanan kitap toplamı, 1926'dan zamanımıza kadar yayımlanan yeni harfli kitap sayısının çok üstündedir. Teknik açıdan fotoğrafçılığı öğretmeyi amaçlayan kitapların çoğu tercümeye dayanıyordu. İlk telif eser ise Yüzbaşı Hüsnü Efendi'nin 1288'de (1871) yayımladığı *Usul-ü Fotoğraf Risalesi'* dir. Daha sonraki tarihlerde yayımlanan kitaplar arasında ise Ahmet Rasim'in dilimize çevirdiği *"Fotoğraf"* (1302/1885), Ahmet İhsan'ın *"Nev-usul Fotoğraf"* (1306/1889), Fuad Ahmed'in tamamı 1190 sayfa olan *"Fotoçinkoğrafi"* (1307/1890), yine aynı yazarın *"Foto-minyatür ve Boyalı Fotoğraf"* (1311/1894) ve İzmitli Mehmet Cemal'in *"Fotoğraf Üzerine Yağlıboya"* (1312/1895) adlı eserleri bulunmaktadır.

Bu dönemin üzerinde durulacak bir başka ilginç olayı da padişahın emriyle kurulması düşünülen ve bu yolda çalışmalar yapılan "Müzecilik Okulu"nun tüzüğünde fotoğrafçılığın yer almasıdır. 1874 yılında kurulması düşünülen, ancak daha sonra bilinmeyen nedenlerle vazgeçilen Müze Okulu'nun tüzüğünde, beşinci maddede "Okula alınacak öğrencilere fotoğrafçılık öğretilecektir" cümlesine raslanmaktadır. Oysa ki, bugün bile Edebiyat Fakültesi'ne bağlı ayrı bir bölüm halinde çalışan Arkeoloji Kürsüsü tüzüğüne fotoğrafçılıkla ilgili herhangi bir madde hâlâ konulmamıştır.

İlk Müslüman-Türk Fotoğrafçılar

İlk Müslüman-Türk fotoğrafçılarının sanata atılmaları, 1900'den sonraya raslar. Bu tarihe kadar din kurallarının "tas-

Levent Şahverdi Arşivi

viri günah saydığı'' yolundaki inanışlar halk arasında bir baskı ögesi olarak kendini hissettirmiş, bu alanda çalışmalar yapmak isteyen Müslümanlara iyi gözle bakılmamıştır. Saraydakilerin kolaylıkla fotoğraf çektirmelerine, fotoğrafçılığı öğrenmelerine rağmen, halkın bu icat karşısında sürekli olarak ince bir politikayla uzun süre uzak kalması sağlanmıştır. İlk Müslüman fotoğrafçılar ise bu sanata karşı duydukları ilgiyi ancak İstanbul'un dışında kalan illerde gerçekleştirmişlerdir. İlk Müslüman-Türk fotoğrafçısı, Hanya'da atölye açan Salih Bey'dir. Daha sonra 1905'te Baha Bediz Girit'te bir atelye kurarak çalışmalarına başlamıştır. Baha Bey aynı zamanda İstanbul'da Müslüman-Türk fotoğrafçısı olarak ilk fotoğrafhaneyi kuran kişidir.

Baha Bediz (ya da Rahmizade Bahaddin Bey), 1909 yılında Kargopulos, Karakaş ile Febüs, Jebah ve Joailler, Nicola Andriomenos'un fotoğrafhanelerinin yanı sıra Bâbıâli'de bir fotoğrafhane açarak çalışmaya başlamıştır.

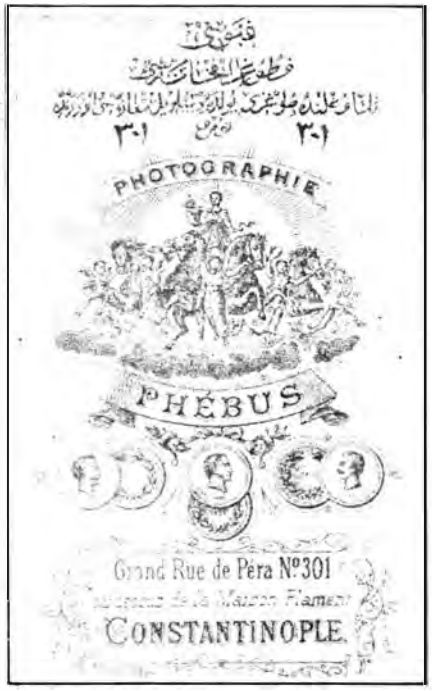
İlk zamanlar çeşitli güçlüklerle karşılaşan Baha Bey, sonra işini geliştirerek 1920'de ''Resne'' adını verdiği fotoğrafhanesinin Bahçekapı ve Üsküdar şubelerini de açmıştır. 1927 yılında ise Sirkeci'de ''Ferit İbrahim Fotoğrafhanesi'' açılarak Müslümanların bu sanata ilgi göstermeleri kolaylaştırılmıştır. Cumhuriyetten sonra birçok kişi bu alanda serbestçe çalışmaya başlamıştır.

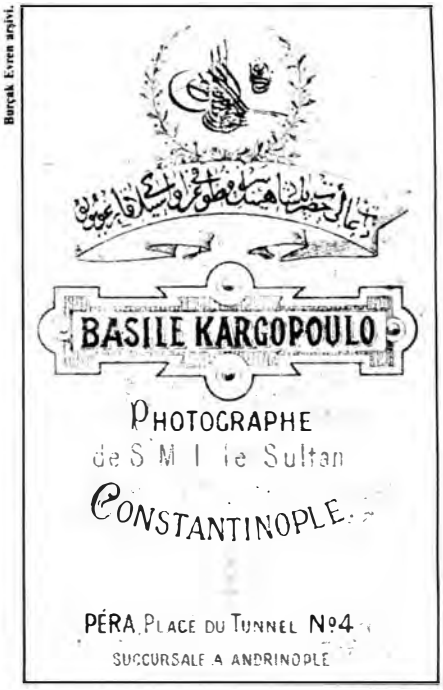
Bu dönemin önemli yayınları arasında M. Abdullah'ın *''Fotoğrafya''*, Mehmet Tevfik'in polis mektepleri için hazırladığı *''Ameli Fotoğrafya''*, İpekçi kardeşlerin *''Fotoğrafçılık Rehberi''* ve Süleyman Süreyya'nın dilimize çevirdiği *''Gevart ile Lümyer-Fotoğrafçılık''* rehberlerini sayabiliriz.

Azınlığın yanı sıra Müslüman tebaanın fotoğrafçılık alanına el atması, bu sanatın ülkemizde yayılmasını hızlandırdığı gibi, her bölgede tanınmasını da sağlamıştır. Çoğu yabancı uyruklu kişilerin açtıkları mağazalarda fotoğrafçılıkla ilgili malzemeler satılmaya başlanmış; bu arada başta Kodak olmak üzere uluslararası düzeyde fotoğrafçılık piyasasına hâkim olan şirketler fotoğrafçılığın tanınıp yaygınlaşması için o günlere göre oldukça yüksek sayılabilecek ödüllü fotoğraf yarışmaları da düzenlemişlerdir.

Cumhuriyet sonrasında fotoğrafçılık alanında bulunan yeni teknikler, anında değilse bile, çok geçmeden ülkemizde uygulanarak teknik yönden de bir aşamanın içine girilmiştir. Bu devirde Türk fotoğrafçılığının ilk magazin (basın) fotoğrafçısı olan Burhan Felek'in deyişiyle, ''çift klişeli ve altı şaseli, tamamı iki buçuk kilo gelen 10 × 15 boyutundaki makineler'' tamamıyla ortadan kalkmış, kullanımı kolay ve pratik olan makineler ithal edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin ilânından çok kısa bir süre sonra fotoğraf stüdyolarından dışarı çıkan fotoğrafçılarımız, önce Cumhuriyetin ''anlamını'' vermek için hazırlanan çeşitli yayınlar için Türkiye'nin doğası, tarihi ve yaşantısıyla ilgili resimler çekerek katılmışlar; albümler hazırlamaya başlamışlardır. Yayınlar nedeniyle fotoğrafa gereksinme duyulması ve dolayısıyle bir fotoğrafçı grubunun yaratılması, yaratılan bu grubun da stüdyolarından dışarı çıkarak yurt düzeyine yayılması, Türk fotoğrafçılık tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Dinsel kuralları öne sürerek fotoğrafı ''günah'', ''ayıp'' sayıp resim çektirmekten özellikle kaçınan halkımız, bu kez dışarıya çıkan fotoğrafçıyı karşılarında görünce, pasif bir karşı koymaya girişmiş, sonra Cumhuriyetin beraberinde getirdiği kanunî işlemlerin kaçınılmaz zorunluluğu karşısında (nüfus kâğıdına, miras işlemlerine, ilmühabere ve sonra da pasaporta vesikalık fotoğraf koyma zorunluluğu) bizzat fotoğrafçının karşısına oturma gereksinmesini duyurmuştur ●

OSMANLI DÖNEMİNİN DİĞER ÜNLÜ STÜDYOLARI: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında fotoğraf stüdyoları özellikle Pera'da (Beyoğlu) toplanmışlardı. Bu stüdyolarda çekilen fotoğrafların arka yüzlerinde armalar ve adresleri bulunurdu. Dönemin en ünlü stüdyoları arasında Febüs ve Kargopulo sayılabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Fotoğraf Sanatı

Onat kutlar

Cumhuriyet dönemi Türk fotoğraf sanatını, daha önceki dönemden ayıran en önemli özellik, bu tekniğin sanat niteliğini ve tanıklık özelliğini kavramış fotoğrafçıların yetişmesine olanak tanımış olmasıdır. Gerçekten, geçen yüzyılın sonu ile bu yüzyılın başında "Constantinople" damgasını taşıyan portreleri ile fotoğrafçılığımıza öncülük etmiş bulunan Abdullah Fréres, Phébus gibi stüdyo fotoğrafçıları, Avrupa'nın bu "mondain" merakını, Osmanlı payitahtına ve Pera sakinlerine taşımanın ötesinde bir işleve sahip olamamışlardır.

Oysa, Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından görevlendirilen Othmar bir yana bırakılırsa, özellikle 1950'lerde, Ara Güler'in öncülüğü ile gelişen çağdaş Türk fotoğrafı her şeyden önce, ülke gerçeklerini, yaşadığımız çağın tanıklığını gerçekçi bir fotoğraf sanatı anlayışı ile yansıtmışlardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında en parlak dönemini yaşayan, başta Cartier-Bresson olmak üzere birçok uluslararası sanatçının üyesi olduğu Magnum okulu, Ara Güler ve daha sonraki bir çok fotoğrafçımızın gelişmesinde etkili olmuştur. Aktüel olayların yanı sıra, Anadolu'nun en uzak köşelerindeki günlük gerçeği, ülkenin doğal, kültürel zenginliklerini, insanlarımızın yaşam biçimini konu edinen bu sanatçılarımız arasında Gültekin Çizgen, Fikret Otyam, Şemsi Güner, Ersin Alok, Ergun Çağatay, İsa Çelik, Sami Güner, Ozan Sağdıç, Sabit Kalfagil, Nusret Nurdan Eren gibi önemli isimler vardır.

Öbür yandan, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından başlayarak, ilk imzaları arasında, çalışmalarını hâlâ aralıksız sürdüren Baha Gelenbevi'nin de bulunduğu, ve ilgisini tanıklıktan çok estetik kaygılara yönelten bir fotoğraf akımı da vardır. Üyeleri arasında zaman zaman yukarda adlarını saydığımız fotoğrafçılara da rastladığımız bu eğilimin temsilcilerini öbürlerinden tümüyle ayırmak yapay olsa bile, gene de farklı bir yöntemi benimsedikleri su götürmez. Estetik, grafik ve plastik değerlere, zaman zaman değiştirimlere önem veren bu sanatçılarımız arasında orta dönemde Şakir Eczacıbaşı'nı, günümüzde daha da değişik yöntemler uygulayan Şahin Kaygun'u sayabiliriz.

Cumhuriyet Dönemi fotoğraf sanatımızın iki ayrı önemli olayı da fotoğraf yayınları ile fotoğrafçılık örgütleridir. Yayın alanının, fotoğraf bakımından iç açıcı olduğu söylenemez. Ancak son yıllarda, Engin Çizgen'in çabasıyla uzun süre yayımlanan *"Yeni Fotoğraf"* dergisini belirtmeliyiz. Fotoğraf amatörleri alanında ise, başta 1984'te 40'ıncı kuruluş yıldönümünü kutlayan İFSAK'ı ve yaşı küçük olmakla birlikte etkin çalışmalar yapan AFSAD'ı anmadan geçemeyiz.

Ayrıca son yıllarda sadece büyük kentlerde değil, Anadolu'nun en uzak köşelerinde bile fotoğraf sanatına gençlerin gösterdiği ilgi, Türk fotoğraf sanatının önümüzdeki yıllarda yeni bir aşamaya ulaşacağının da habercisi gibi görünüyor.

Fotoğraf: ARA GÜLER

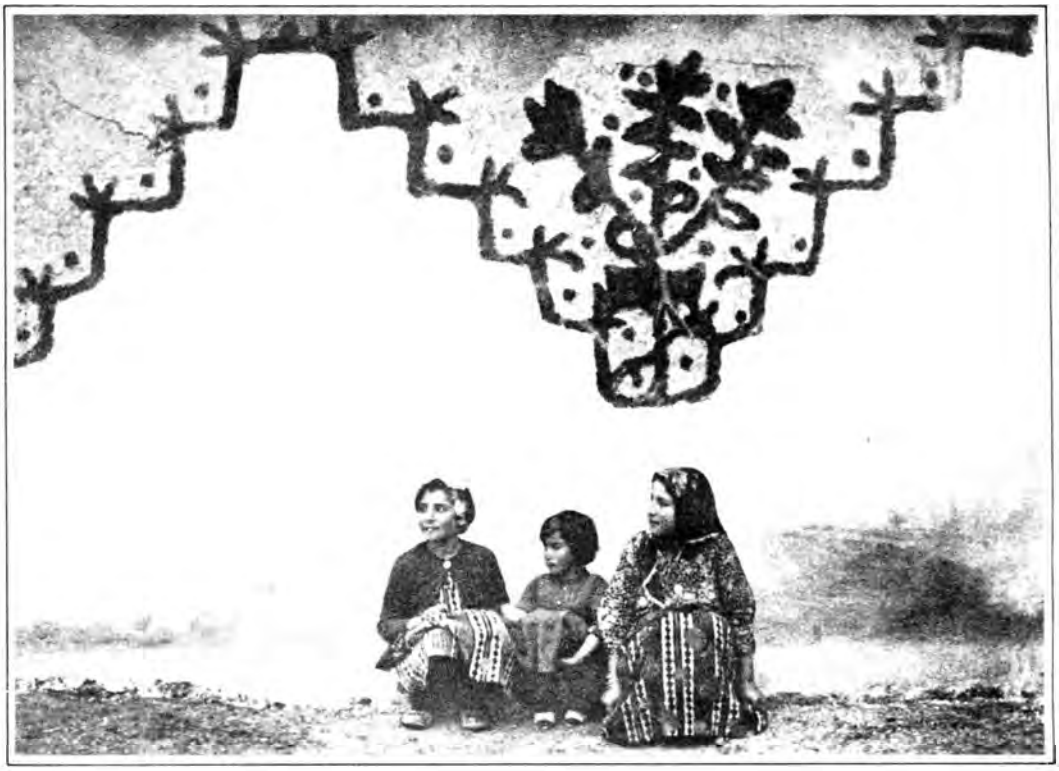

Fotoğraf: SAMİ GÜNER

Fotoğraf: ERSİN ALOK

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf:
FİKRET OTYAM

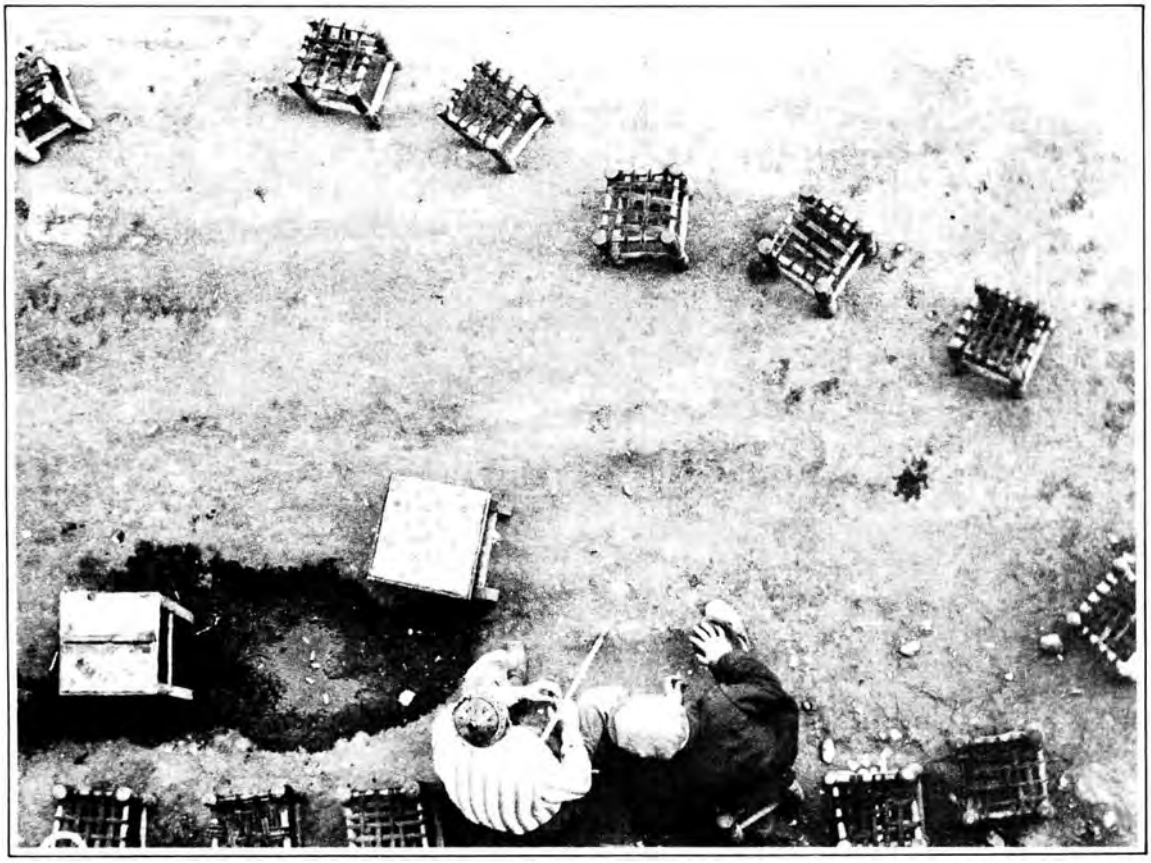

Fotoğraf:
ŞEMSİ GÜNER

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf:
GÜLTEKİN ÇİZGEN

Fotoğraf:
İSA ÇELİK

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf:
OZAN SAĞDIÇ

Fotoğraf:
ŞAHİN KAYGUN

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Fotoğraf

Engin Çizgen

Çağının tanığı olan fotoğraf, sosyal olaylardan etkilenmekle kalmaz, bu olaylarla kaynaşır. Öylesine kaynaşır ki, onlarla özdeşleşir. Bir Robert Capa adı anıldığında İspanya İçsavaşı ve II. Dünya Savaşı fotoğraflarını anımsamamak, bir Eugene Smith dendiğinde İspanyol köyü ve Japon sanayi bölgesi fotoğraflarını, Andre Kertézs dendiğinde 1920'lerin Macaristan'ını ve 1930'lar Paris'inin görüntülerini düşünmemek elde değildir. 1839'da Fransa tarafından fotoğrafın bulunuşu dünyaya duyuruluyor ve pek çok dünya ülkesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda da fotoğrafa ilgi başlıyor. Bu dış kaynaklı buluş, önceleri gezginler yolu ile giriyor. Daha sonra stüdyolar kuruluyor ve uzun yıllar portre ve manzaracılık geleneğini sürdürüyorlar. Bunlar çok başarılı portre çekimleri yapmış ve büyük ün kazanmışlardır.

Savaş Yıllarının Ünlü Fotoğrafçıları

Fotoğrafın Cumhuriyet dönemine gelişini Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki savaşlar dizisinden başlatmak gerekir. Türkiye'deki fotoğrafçıların belki de gerçek anlamda ilk röportaj fotoğrafları bu yıllarda görülmeye başlar. Bu savaşlar döneminin ünlü fotoğrafçıları olarak bilinen Burhan Felek, Esat Tengisman, Ethem Tem, Hikmet Koyunoğlu'nun yanında, günümüze önemli belgelerin aktarılmasını sağlamış pek çok isimsiz kahraman, asker fotoğrafçı vardır.

1915 yılında karargâh genel fotoğrafçısı olan Burhan Felek (1895-1982), aynı yılın sonlarında cephenin durumunu saptamak üzere fotoğrafçı gözlüklü Kenan ile birlikte Çanakkale'ye gönderilir.

Atatürk'ün fotoğraf subayı Esat Nedim Tengisman (1897-1980) da Dumlupınar ve Sakarya Savaşları'nın ve Atatürk'ün savaş alanında -günümüze ulaşan- güzel görüntülerini saptar.

1888 yılında İstanbul'da doğan Arif Hikmet Koyunoğlu (1888-1982), çok küçük yaştan beri fotoğrafla ilgilenir. "Resne" ve "Febüs" fotoğrafhanelerinde çıraklık yapar; İstanbul'un işgali yıllarında da Bâbıâli'de bir yeraltı fotoğrafhanesi açar. 1917'de orduya katıldığında çektiği Erzurum-Sarıkamış dağlarındaki asker Türk kayakçılarının fotoğrafları da büyük önem taşır.

Tanıtma Fotoğrafları ve Halkevlerindeki Çalışmalar

Bu kuşağın fotoğrafçıları, daha sonra genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtılması çabalarına da katılmışlardır. Türkiye'nin dışarıya tanıtılması amacı ile yoğun olarak çekilen bu fotoğrafların pek çoğunda Avusturyalı fotoğrafçı Othmar Pferschy'nin imzası vardır. Tarlabaşı'ndaki stüdyosunda çalışmalarını sürdüren Othmar, Vedat Nedim Tör'ün Basın Yayın Genel Müdürlüğü sırasında Ankara'ya çağrılarak tanıtma çalışmalarına katılması istenir. Bu amaçla yayımlanan *"La Turquie Kemaliste"* dergisi için pek çok fotoğraf çeker. Onun, 1960 kuşağının fotoğrafçılarına yeni bir bakış açısı getirdiği yadsınamaz.

1930'lu yıllarda Halkevleri, sergileri ve kursları ile fotoğraf çalışmalarının yoğunlaştığı kurumlardır. Bu çalışmalara büyük katkıda bulunan İhsan Erkılıç, Hüsnü Cantürk, Münif Fehim ve Müeddep Erkmen'in isimlerini belirtmeliyiz.

Basın Fotoğrafçılığı

Osmanlı Devleti'nin sonlarında gazete ve dergilerde fotoğraf yayımlanmış olmakla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarında basın fotoğrafçıları, bugünkü gibi büyük rotatiflerin döndüğü, geniş kadrolu gazetelerin ücretli elemanları değillerdi.

Faik Şenol (1912-1981), *Vakit* gazetesinde çalışmaya başladığında (1927), bu yayın organına fotoğraf çekebilmek için bir dosya kâğıdına yazılı tanıtma belgesi kullanabilmişti. Gazetelerde fotoğrafçı kadrosu yoktu. Bu dönemin basın fotoğrafçıları, para kazanabilmek için bir gazetenin kadrosuna bağlı olmadan çalışıyorlardı; çektikleri fotoğrafları gazetelere beğendirmek zorundaydılar.

1924 yıllarında fotoğrafa başlayan ve 1929'da Atatürk'ün emri ile *Ulus* gazetesi kadrosuna geçen Cemal Işıksel (d.1905), Atatürk'ün gezilerinden birçoğuna katılarak büyük bir Atatürk fotoğrafları arşivi hazırladı.

Giderek gelişen basın-yayın teknolojisi ile birlikte artan gazete ve dergi sayıları, basılan haberlere fotoğraf koyma gereksinimini de artırdı. Bu gereksinim de basın fotoğrafçılığının gelişmesini sağladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraflar Engin Çizgen arşivinden alınmıştır.

Arif Hikmet Koyunoğlu'nun 1917'de Erzurum-Sarıkamış dağlarında görüntülediği Türk kayakçı askerler.

Basına büyük emeği geçen gazetecilerden Namık Görgüç, Selahattin Giz, Burhan Tan, Müeddep Erkmen, Faik Şenol, İsmet Gümüşdere, İlhan Demirel, Rüçhan Ünver, Şeref Köylübay, Alaattin Büte ve Ara Güler aynı zamanda Türk basınına fotoğrafı bir meslek olarak getiren öncülerdir.

1949 Aralığında yayın yaşamına başlayan *Yeni İstanbul* gazetesinin foto muhabiri kadrosunda Zeki Bükey, Limasollu Naci, Mehmet Biber ve Ara Güler yer almış; yine aynı dönemde *Hürriyet* Gazetesi için Semiha Es, foto muhabiri olarak dünyayı dolaşmıştır.

"60 Kuşağı" ve Günümüz Sanatçıları

Ara Güler ile Ergun Çağatay, işleri dış basında da yayımlanan fotoğrafçılarımızdandır. Fikret Otyam ise tüm Anadolu'nun tanıdığı iyi bir Anadolu röportaj fotoğrafçısı ve Anadolu insanının dostudur. Uzun yıllar gazetelerde güzel röportajları izlenmiş olan Gökşin Sipahioğlu, dünyanın büyük ajanslarından Sipa-Press'in sahibi olarak Fransa'da yaşamını sürdürmekte; Coşkun Aral ise, bu ajansa bağlı olarak birçok yabancı dergiye haber fotoğrafları çekmektedir. İsveç'te yaşayan Güneş Karabuda, dünyanın çeşitli yerlerini gezerek röportajlar yapmış bir gazetecimizdir.

Mustafa Kapkın, Ege'nin sualtı zenginliklerini dış basına fotoğrafları ile tanıtmıştır. Mustafa Türkyılmaz, Özdemir Gürsoy, Mehmet Luma, Rüçhan Ünver, Doğan Atılgan, Gündüz Serdengeçti ve Hüseyin Kırcalı da basın fotoğrafının tanınmış isimleridir.

1956 yılında yayımlanmaya başlayan *Hayat* dergisi, Türk fotoğrafına getirdiği tavır yönünden önem taşımaktadır. Günümüzde adları herkesçe bilinen 60 kuşağı fotoğrafçılarının bakış açılarının temelini oluşturan bu derginin çıkışından sonra, Türkiye'nin karış karış gezilerek belgelenmesi dönemi başlamıştır.

• *Ara Güler:* Bu fotoğrafçıların başında gelen Ara Güler, 1928'de İstanbul'da doğdu. Gazetecilik yaşamına *Yeni İstanbul* gazetesinde başladı. *Hayat, Life, Paris-Match, Stern, Dünya, Güneş* gazete ve dergileri için çalıştı. 1962 yılında ünlü fotoğraf dergisi *Camera,* Ara Güler için özel sayı hazırladı. Aynı yıl "Leica Üstadı" ünvanını aldı. "Yaratıcı Amerikalılar" sergisi için Amerikan Haberler Merkezi bir albüm yayınladı. Yurt içinde ve dışında sergiler açan Ara Gü-

Levent Şahverdi Arşivi

ler'in bir fotoğraf albümü yayımlandı (1980).

• *Gültekin Çizgen:* 1940 yılında İstanbul'da doğan Gültekin Çizgen, yurt içinde ve dışında 70'e yakın sergi açtı. Yedi yıldan beri Türkiye'nin en büyük karma sergisi olarak süren "Kuşaklar" sergisi geleneğini başlattı. *Yeni Fotoğraf* dergisini kurdu. Fotoğrafla ilgili teknik bir cep kitabı yayımladı. 1958 yılından beri Anadolu'nun belgelenmesi ve Anadolu yaşamı üzerine aralıksız süren çalışmaları, siyah-beyaz ve renkli iki albümde yayımlandı.

• *Ozan Sağdıç:* 1934 yılında Burhaniye'de doğan Ozan Sağdıç, yurt içinde ve dışında sergiler açtı. Fotoğrafları pek çok dergide yayımlandı.

• *Ersin Alok:* 1937 yılında doğan Ersin Alok, özellikle doğayı konu alan fotoğraflarıyla başarıya ulaştı. Birçok sergi açan ve kitap yayımlayan Alok, 1967 Paris Bienali'nde ve 1970 Roma İkinci Fotoğraf Bienali'nde birincilik ödülleri kazandı.

• *Sami Güner:* Türkiye'de fotoğrafın yaygınlaşmasına büyük katkıları olan Sami Güner, Türkiye'nin yurt dışında tanınmasına da fotoğrafları ile yardımcı olmuştur.Sergileri, Çin Halk Cumhuriyeti'nden Afrika ülkelerine kadar pek çok yerde açılmıştır. 1982 yılında *Turkey* adı altında büyük boy bir albümü yayımlanmıştır.

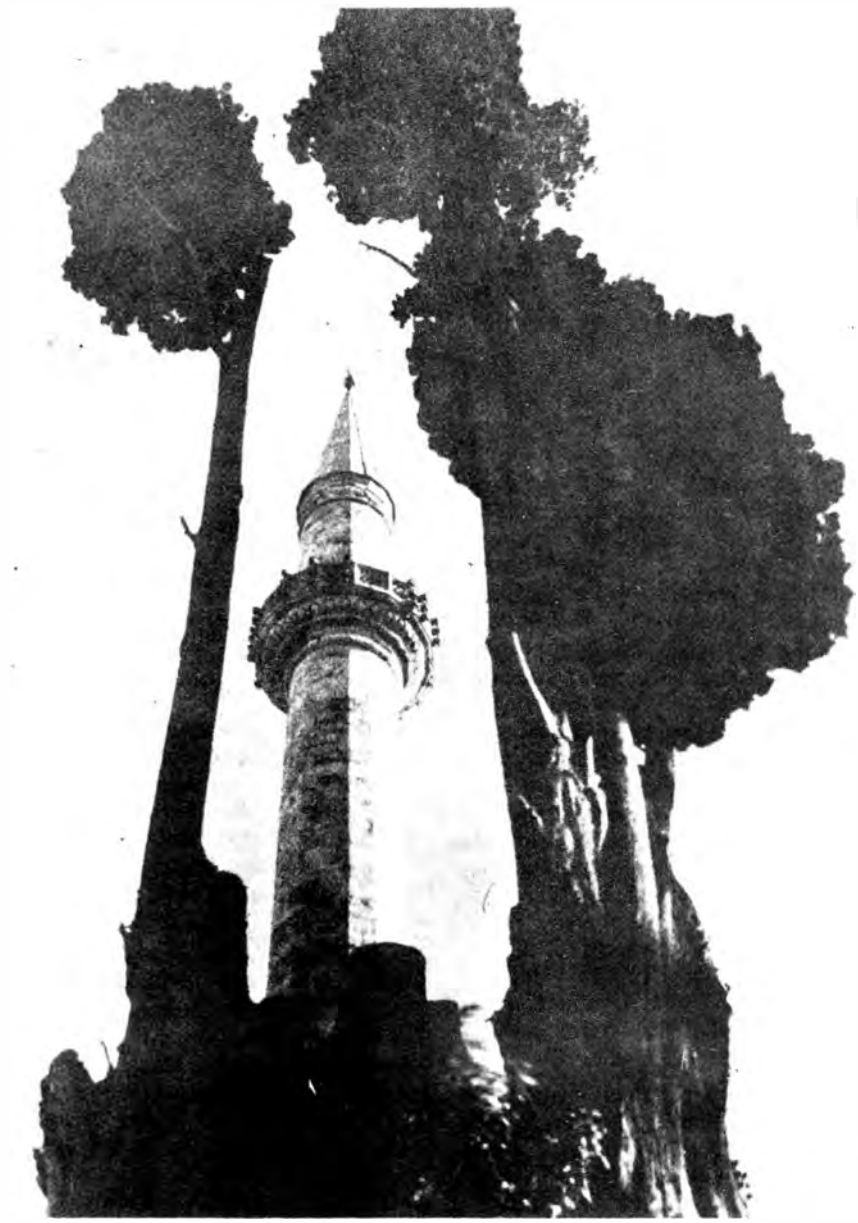
• *Şemsi Güner:* 1933 yılında İstanbul'da doğan Şemsi Güner, basın hayatına karikatürist olarak başlamış; daha sonra *Hayat* dergisi ile fotoğrafa yönelmiştir. Yurt içinde ve dışında birçok dergide fotoğrafları yayımlanmıştır.

• *Öteki Sanatçılar:* 60 kuşağının bu sanatçıları, fotoğrafı bir meslek olarak benimsemişler ve fotoğraf sanatının yaygınlaşmasında, bu anlayışın gelişmesinde büyük çaba harcamışlardır. Günümüz genç kuşağına öncülük edecek çalışmalarda bulunan bu kişiler, ülkemizin tanınmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Bu kuşağın devamı sayılabilecek bir sanatçı olan Şakir Eczacıbaşı da fotoğrafımıza yeni bir anlayışla katılmış, yurt dışında sergiler açmış ve her yıl yayımlanmakta olan, birer fotoğraf albümü niteliğindeki Eczacıbaşı ajandaları ile fotoğrafın yaygınlaşması çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Eczacıbaşı'nın çalışmaları 1983'te *Anlar* adını taşıyan bir albümde yayımlanmıştır. Baha Gelenbevi, Fiap'ın "ekselans" düzeyindeki üyesi olarak, fotoğraf çalışmalarını sürdürmektedir.

Reha Günay, iyi bir teknik anlayışla mimari fotoğrafa yaklaşıma öncülük etmiştir.

Sabit Kalfagil ve Nusret Nurdan Eren. 70 kuşağının bilinen isimlerindendir. 70 kuşağının en genç ismi Şahin Kaygun, sergileri ve yazıları ile fotoğrafımıza katkıda bulunmaktadır. Teknik altyapısının gelişmesi ile özendiricilik niteliğinin arttığı fotoğraf sanatına, son yıllarda ülkemizde açılan laboratuvarların katkısı da önemlidir. A.Halim Kulaksız, bu laboratuvarlardan birinin sahibi olarak, uzun yıllar fotoğraf sanatı ile de uğraşmıştır.

Avusturya'lı fotoğrafçı Othmar Pferschy'den bir görüntü.

Fotoğraf Yayınları

1906 yılında İstanbul'da doğan Şinasi Barutçu'nun Türkiye'deki amatör fotoğ-

Levent Şahverdi Arşivi

Galata rıhtımında Türk foto muhabirleri Troçki'nin gelişini bekliyorlar. Soldan sağa: Faik Şenol, Ali Ersan, Namık Görgüç, Hilmi Şahenk.

raf çalışmalarına katkısı büyüktür. 1931 yılında Foto Süreyya'nın yayımladığı *Foto* dergisinin ardından, 1945 yılında Safder Süel ile birlikte *Profesyonel ve Amatörün Dergisi Foto*'yu yayımlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1947'ye kadar fotoğraf konusunda yirmiye yakın kitap yayımlanır. Şinasi Barutçu 1947'de *Foto Konuşmaları*, 1954'te *Diya, Film* ve *Kısa Notlar* adlı üç kitap, 1975'te *Fotografide Kompozisyon* kitaplarını yayımlar. Aydemir Gökgöz ve Ayhan Babacan'ın *Bütün Yönleriyle Fotoğraf, Siyah-Beyaz ve Renkli* adlı kitabı üç baskı yapmıştır (1964, 1968, 1977). Bunlardan sonra da fotoğraf konusunda pek çok katalog, teknik kitap, broşür, sergi tanıtma kitabı yayımlanır.

1948 yılında İzmir'de Fikri Göksay'ın yayımladığı *Fotoğraf* dergisi, yaşamını iki sayı sürdürebilir. *Işık-Ses* (1957), *Foto* (1958), *Fotoğraf* (1962), *Fotoğraf Sanatı* (1977), *Fotoğraf* (1978) dergilerinin ömürleri de birkaç sayılıktır.

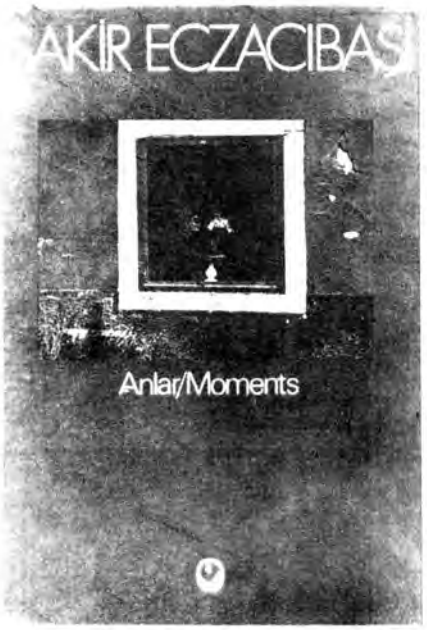
1976 yılında çıkan *Yeni Fotoğraf* en uzun ömürlü dergi olmakla birlikte, 1981 Mayısı'nda yayımlanan 45. sayısından sonra yayın yaşamına ara vermek zorunda kalır. *Yeni Fotoğraf*, Engin Çizgen'in sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü yaptığı, Ara Güler, Gültekin Çizgen, Ersin Alok, Ozan Sağdıç ve Reha Günay'ın danışma kurulunu oluşturduğu bir organdı. Yayın yaşamı boyunca çok sayıda amatör fotoğraf yarışması düzenledi, ilk kez yurt dışında (İsviçre) amatörler için bir karma sergi açtı, "Kuşaklar" sergisini aralıksız olarak her yıl düzenledi. Yayın yaşamına ara verdiği halde, bu geleneği bozmayarak,1982 yılında da bu etkinliğini İstanbul Festivali içinde, amatör ve profesyonel fotoğraf sanatçılarının işlerinden hazırladığı bir multivision dia gösterisiyle sürdürdü. *Yeni Fotoğraf* dergisi aynı zamanda yurdumuzda ilk kez 1978 yılında dört ayrı dilde, ayrıca 1980 yılında iki ayrı dilde *Türk Fotoğraf Yıllığı* yayımladı.

1976'da Rüçhan Ünver'in *25 Yılda Fotoğraflarla Olaylar*, 1977'de Güler Ertan'ın *Çağdaş Fotografi Sanatı*, 1978'de Fikret Otyam'ın fotoğraflarından oluşan *Fotoğraflar*, 1979'da Yılmaz Kaini'nin *Rastlantılar*, 1979'da Gültekin Çizgen'in hazırladığı, birçok Türk fotoğrafçısının işlerini kapsayan *Çocuklarımız*, 1980'de Gültekin Çizgen'in *Siyah-Beyaz Fotoğraflar* ve *Türkiye Fotoğrafları*, 1980'de İbrahim Demirel'in fotoğraflarından oluşan *Yaşam Kavgası*, 1980'de

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de yayımlanan ilk "Türk Fotoğraf Yıllığı"nın kapağı.

Şakir Eczacıbaşı'nın 1983 yılında yayımlanan "Anlar" adlı albümü.

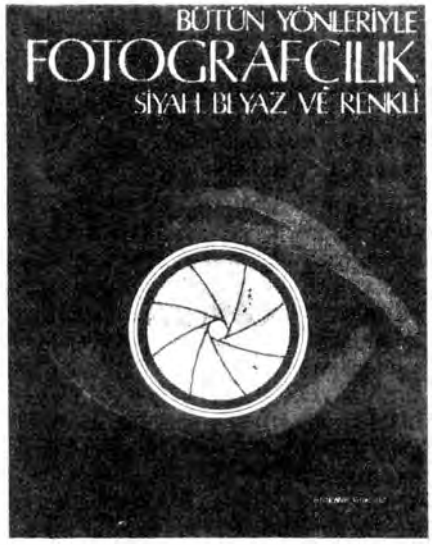
Ara Güler'in fotoğraflarından oluşan *Fotoğraflar* adlı albümler, 1981'de Gültekin Çizgen tarafından hazırlanan *Karanlık Oda Bilgisi,* Rauf Miski'nin hazırladığı *Fotoğraf Okulu,* Sabit Kalfagil'in yazdığı *Fotoğraf Sanatında Kompozisyon,* 1982'de Seyit Ali Ak'ın *Türkçe Fotoğraf Yayınları Kataloğu* adlı kitaplarla Şakir Eczacıbaşı'nın 1983'te yayımlanan *Anlar* adlı albümü, fotoğrafımızda yeni bir yayıncılık dönemi başlatmış oldu.

Dernekler ve Amatör Çalışmalar

Ankara Fotoğrafçılar Cemiyeti (1929), *İzmir Fotoğrafçılar Derneği* (1945), Şinasi Barutçu tarafından kurulan *Türkiye Amatör Fotoğraf Kulübü* (1950), İhsan Erkılıç, Nurettin Erkılıç, Turgut Ekin, Kemal Kozal, Müeddep Erkmen tarafından kurulan *Erenköy Foto Kulübü* (1954) ile *Türk Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Kulübü* ilk fotoğraf derneklerimizdendir.

1970'de İbrahim Zaman, Naci Sevinç, Mümtaz Ertürer, Hüsnü Gürsel grubunun kurduğu *Adapazarı Fotoğraf Amatörleri Kulübü* ile 1977'de profesyonellerin toplandığı *Fotoğraf Sanatçıları Derneği* de anılmalıdır.

Yarışmalar düzenleyerek, karma sergiler ve kurslar açarak çalışmalarını yoğun biçimde sürdüren derneklerin başında, *İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği* (İfsak) gelmektedir. Bunu sırasıyla *Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği* (Afsad), *Eskişehir Fotoğraf Sanatçıları Derneği* (E-Fot), *Adana Fotoğraf Amatörleri Derneği* (Afad)'nin çalışmaları izlemektedir. Bunlar, amatör fotoğrafçıları bünyesinde toplayan derneklerdir.

Aydemir Gökgöz'ün fotoğrafçılık tekniği üzerine kitabı (1977).

Bu derneklerin yanı sıra Balıkesirliler, Grup-f ve okul kulüpleri grup çalışmaları yapmaktadırlar.

Nevzat Çakır, Enver Özkahraman, Yusuf Tuvi, İzzet Kehribar, Ahmet Öner Gezgin, Lütfi Özgünaydın, Seyit Ali Ak, Fikri Soylu, Rauf Miski, Ayhan Erolgil, Yılmaz Kaini, Cengiz Karlıova, Cengiz Akduman, Nuri Bilge Ceylan, Kâzım Zaim de başarılı amatörler olarak çalışmalarını sürdürmektedirler.

Fotoğraf Öğretimi

Osmanlı döneminde askeri okullara resim ve ardından da fotoğraf dersleri konulmuş; Cumhuriyet Türkiyesi'nde de ilk kez 1938 yılında Zeki Faik İzer tarafından Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir fotoğraf atelyesi açılmıştır. Daha sonra liselerde seçmeli ders, kimi yüksekokullarda da ana konulara yardımcı ders olarak fotoğrafçılık dersi okutulmuştur.

1978 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı olarak resmen Fotoğraf Enstitüsü kurulmuş; öğrencilerine iki yıllık temel sanat eğitiminin ardından fotoğraf dersleri verilmiştir. Enstitü, 1982 ders yılı sonunda ilk mezunlarını vermeye başlamıştır. Yükseköğrenimde yapılan son düzenlemeyle de, Enstitü, Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlı olarak çalışan ve "Fotoğraf Ana Sanat Dalı" öğretimi veren bir kuruluş haline getirilmiştir. .

Türkiye'de fotoğrafın dününü ve bugününü yok saymadan, aynı zamanda abartmadan araştırmak, üzerinde düşünmek, fotoğrafla ilgili kadroların görevidir.

Dünya fotoğrafının nerede olduğu ve nasıl sunulduğu izlenip anlaşıldıkça, profesyonellerin, amatörlerin ve eğitim kurumlarının da katkılarıyla, bu sanat kolunda özentisiz, taklitsiz bir Türk fotoğraf tavrı ve anlayışı belirginleşecektir ●

Levent Şahverdi Arşivi

GENÇLİK

Cumhuriyet Döneminde Gençlik

Tevfik Çavdar

Çerçeve Yazı

1968 Gençlik Hareketleri

Murat Belge

Bu konuda ayrıca *Eğitim, İşsizlik (Işsizliğin Toplumsal Etkileri)* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Gençlik

Tevfik Çavdar

Gençliğin Demografik Yapısı

Cumhuriyet döneminde genç kuşakların genel nüfus içerisindeki payı iki ayrı dönemde değişik oranlar gösterir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar (bunu 1950 yılına kadar uzanan bir zaman dilimi olarak kabul edebiliriz) genç nüfusun toplam içersindeki oransal payı yüksek değildi. Bunun temel nedeni, Cumhuriyet'in on yılı aşkın bir savaşlar dizisinin ve salgın hastalıkların, beslenme yetersizliğinin yaygın olduğu bir dönem sonunda kurulmuş olmasıdır. Özellikle savaşlar ve salgın hastalıklar genç nüfusun kırılmasına, çocuk ölümlerinin artmasına neden olduğu için, 1923 Türkiyesi'nde gençlerin nicel ağırlığı sınırlı ve azdı.

1945 yılından sonra evlenme çağına gelen savaş görmemiş Cumhuriyet kuşağının terhis olarak yuvalarına dönmesi ya da yeni yuva kurması, penisilin vb. ilaçların etkisiyle ölüm oranının önemli ölçüde düşmesi, sıtma vb. salgın ve kronik hastalıklarla savaşımın başarılı sonuçlarının alınması sonucunda Türkiye'de büyük bir nüfus patlaması oldu. 1950'den sonraki yıllarda Türkiye, nüfusu en hızlı artan ülkelerin ilk sıralarını aldı. Bu oran genellikle yılda % 2.5'in altına pek düşmedi. Kuşkusuz, bu hızlı nüfus artışı genç kuşakların toplam nüfus içersindeki payını da artırdı. 1980'li yılları yaşadığımız günümüzde, Türkiye nüfusu nitelikleri itibariyle gençlerin başat olduğu bir nüfustur. Genç nüfusun çeşitli özellikleri üzerinde durmadan önce "genç" kavramının tanımını yapmakta yarar vardır.

"Genç" Kavramının Tanımı: Yaş olarak "genç" tanımı açısından çeşitli yaklaşımlar vardır.Konuyu insanın fizyolojik fonksiyonlarındaki gelişim yönünden ele alan tanımlar, büluğla birlikte gençlik dönemini başlatır. Ancak, bu tanım kabul edildiği zaman dünyanın çeşitli yörelerinde değişik gençlik tanımlarının ortaya çıkacağı açıktır. Zaten bu olaya dayandırılan bir tanımda, tek bir yaşın başlangıç olarak saptanmasında da zorluk çıkacaktır. Bir başka yaklaşımda bireyin işgücü, bir başka deyişle üretime katılma yaşı, "gençlik yaşı"nın alt sınırı olarak kabul edilir. Bu yaklaşımın da çeşitli eleştirilere açık olduğu ortadadır. Örneğin Türkiye'de özellikle kırsal yörelerle kentlerin gecekondu alanlarındaki düşük gelirli ailelerin çocukları 10-12 yaşlarında ekonomik faaliyete başlamaktadırlar. Bunu temel alarak -DİE'nin yaptığı gibi- 12 yaşı işgücü ya da faal nüfus tanımının alt sınırı biçiminde kabul etmemiz doğru olmaz. Çünkü bu yaştaki bir üretime katılma, ancak ekonomik koşulların getirdiği zorunluluktur. Tüm bu nedenlerle ve uluslararası karşılaştırmalara da olanak sağlamak amacıyla, Birleşmiş Milletler'in iktisaden faal nüfusun alt sınırı olarak kabul ettiği 15 yaşı biz de gençlik tanımında kullanacağımız alt sınır olarak kabul edeceğiz. Üst sınır ise 25 yaştır. Bu da bireyin üretime hazırlık amacıyla yapmış olduğu eğitimin bittiği, evlenerek çocuklarının sorumluluğunu yüklenecek olgun bir insan hayatına eriştiği çağın başlangıcı olduğu için kabul edilmiş bir üst sınırdır. Bu durumda 15-24 yaş grubu bizim genç tanımımızın nicel ölçütleri olacaktır. Genç kuşakların tanımında kullanılabilecek nitel ölçütler ise öylesine çeşitli ve karmaşıktır ki, bunları birleştirmek ve tek bir kalıp içine dökmek mümkün değildir. Bu nedenle, sadece demografik yönden bir tanımla yetinerek, bu tanımın belirlediği sınırlar içersindeki kuşakların özellikleri ve davranışları üzerinde durma biçiminde bir yaklaşımı yeğledik.

Tablo 1'de 15-24 yaş grubunun toplam nüfus içersindeki payını ve bunun değişimini son 15 yıllık dönem açısından görmekteyiz.

1980 yılına ilişkin % 1 örnekleme sonuçları çeşitli güvensizlikleri içerdiği için genç nüfusun cinsiyet açısından gösterdiği değişimde 1975 nüfus sayımına kadar on yıllık bir diziyi temel alacağız. Buna göre genç nüfusun cinsiyet dağılımı Tablo 2'deki gibidir.

Tablo: 1

Gençlerin Toplam Nüfus İçersindeki Yeri

Yıllar	Oransal Pay (%)	O.P.'nin Gelişimi (İndeks)
1965	16.7	100.0
1970	18.4	110.2
1975	19.3	115.6
1980(×)	20.2	121.0

(×) 1980 sayımına ilişkin düzeltilmiş örnekleme sonuçları.

Kaynak: Nüfus sayımlarına ilişkin veriler.

Levent Şahverdi Arşivi

GENÇLERİN TOPLAM NÜFUS İÇİNDEKİ PAYI: Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar gençlerin toplam nüfus içindeki payı yüksek değildi. 1945 yılından sonraki nüfus patlaması, genç kuşakların toplam nüfus içerisindeki payını artırdı. Günümüzde Türkiye nüfusu, nitelikleri yönünden gençlerin başat olduğu bir nüfustur.

Elimizde tek güvenilir kaynak olan 1975 nüfus sayımının demografi, toplumsal ve ekonomik niteliklerine ilişkin toplu sonuçlara göre 15-24 yaş arasındaki kuşağın medeni hal açısından dağılım durumu Tablo 3'te görülmektedir. Bu tablonun incelenmesi bize şu noktaları açıkça göstermektedir:

Genç kuşak içersinde evlenme daha çok kızlarda yaygındır. Özellikle kırsal alanda ve küçük yerleşim yerlerinde kızlar genç diye nitelediğimiz yaşlarda evlenmektedir. Buna karşın evlenmeyenlerin oranı da yüksek sayılabilir: Bu oran erkeklerde 0.747, kadınlarda 0.518'dir. Oysa bu çağın ikinci yarısı, yani 20-24 yaş bölüğünde doğurganlık potansiyeli hayli yüksek olup, evlilik çağı açısından da bu yaş başka gelişmiş ülkelerde önemli bir ağırlığa sahiptir. Daha eski yıllarda Türkiye için de aynı şey söylenebilirdi.

Tablo: 2

Gençlerin Cinsiyet Açısından Oransal Dağılımı

Yıllar	Erkek (%)	Kadın (%)
1965	52.5	47.5
1970	52.3	47.7
1975	51.7	48.3

Kaynak: DİE nüfus sayımı verileri

Ama günümüzde, özellikle zorlaşan ekonomik koşullar nedeniyle gençler arasında, özellikle erkeklerde evlenmeme eğilimi güçlüdür. Bu yaş grubundaki çocuk sahibi kadınların sayısı 1.038.721'dir ki, bunun toplam içersindeki payı 0.268'dir. Evli olduğunu beyan edenlerle eşi ölen ve boşananları da kattığımız çocuk sahibi olabilecek yaştakiler içersinde çocuklulaın payı ise 0.624'dür. Bu da genç kuşaklarda çocuk sahibi olmanın belirli oranda yaygın olduğunu göstermektedir. Ne var ki, bu konuda kentsel ve kırsal alanlar arasındaki dağılımı belirten bir bilgiye sahip değiliz. Buna rağmen çocuk sahibi olma eğilimi yönünden kırsal alandaki genç kızların daha yüksek bir orana sahip olduklarını, yukarıdaki Türkiye ortalamasının üstüne çıktıklarını rahatlıkla ileri sürebiliriz.

Genç kuşağın görünür sakatlıkları yönünden dağılımı da Tablo 4'te sergilenmiştir.

Bu sayısal bilgiler, görünür sakatlığa ilişkindir. Yani sayım memurlarının görerek saptadıklarıdır. Oysa, sağır, dilsiz, kör vb. gibi sayım memurlarının ilk anda görmeyle tesbit edemeyecekleri sakatlık-

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 3

Genç Kuşağın (15-24 yaş) Medeni Durum Yönünden Dağılımı

	Erkek	Kadın
Hiç evlenmedi	3.090.978	2.002.029
Evli	921.101	1.637.544
Eşi öldü	15.843	14.841
Boşandı	6.327	12.417

Kaynak: DİE, 1975 Nüfus Sayımının Sosyal ve Ekonomik Sonuçları.

Tablo: 4

15-24 Yaş Grubunda Görünür Sakatlık

Doğuştan sakat olanlar	27.095
Trafik kazasında sakat olan.	4.265
İş kazası	7.485
Hastalık	15.385
Diğer nedenler	9.247
Nedeni bilinmeyen	5.575
TOPLAM	69.052

Kaynak: DİE, 1975 Nüfus Sayımı Sonuçları.

larla geri zekâlılık vb. gibi, kişiler tarafından sorular cevaplandırılırken gizlenen sakatlıklar bu sayıya dahil değildir. Ayrıca sayım sırasında sakatlık gibi konularda cevaplandırıcıların ne denli çekimser tavır takındıkları, hatta doğru yanıt verip vermedikleri de ayrı bir noktadır. Bunlardan ötürü yukardaki bilgilerin gerçek düzeyin çok altında olduğunu kabul etmemiz gerekir. Gene de, tablonun kendi iç dağılımı gözönünde tutulduğunda, doğuştan sakatlıklarla hastalıktan ileri gelen sakatlıkların büyük bir yoğunluğa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca iş kazalarının üretime tam katılınamayan bu yaşlarda böylesine yüksek (mevcut dağılım yönünden) oluşu da dikkate değer.

Genç Kuşakların Üretime Katılımı

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün nüfus sayımında kullandığı tanıma göre, 12 ve daha yukarı yaştaki kişiler "iktisaden faal" sayılmakta ve işgücü içersinde ele alınmaktadır. Ne var ki bu tanım, uluslararası yaklaşımlar açısından ve daha çocuk sayılabilecek kişilerin çalıştırılmasının sakıncalarını gözardı etmesi yönünden kabul edilemeyecek niteliktedir. Burada kullandığımız *genç* kavramının yaş sınırları içinde (yani 15-24 yaş grubu) Türkiye'de bulunan nüfusun iktisadi faaliyet kollarına göre (1975 yılı Ekimindeki) dağılımı Tablo 5'te görülmektedir.

Sözünü ettiğimiz yaş grubunda çalışanların, tüm faaller içersindeki oransal payı 0.385'dir. Oysa aynı yıl içersinde genç kuşağın nüfus içersindeki yerinin 0.199 olduğu düşünülürse gençlerin iktisadi faaliyete katılmaları, nüfus içersindeki paylarının yaklaşık iki katıdır. Bu oran başka ülkelerle karşılaştırıldığında çok yüksektir. Genç kuşağın yaş grubu genellikle eğitim dönemini kapsadığı için iktisadi faaliyete fiilen katılma oranının bundan daha düşük oranda olması beklenirdi. Oranın bu yüksekliğinin temel nedeni, tarım kesimindeki yığınsal katılım ile kentlerde düşük gelir gruplarındaki gençlerin çalışmaları olgusudur. Tarım kesiminin toplam işgücü içersindeki payı 0.673'tür. 15-24 yaş grubu açısından aynı oran 0.731'dir. Böylece genç kuşakların üretime tarım kesiminde daha fazla katıldığı gibi bir sonuca ulaşılmaktadır.

Öte yandan genç kuşak içersinde iktisaden belli bir kesimde çalışan nüfusun büyük bir bölümü (0.85 dolaylarında) ücretli ve ücretsiz aile işçisidir. Bunun ortaya koyduğu bir başka gerçek de gençlerin ya ailelerinin yanında ya da küçük üreticilerin (yaş grubu bakımından büyük işyerlerinde çalışmaları yaygın olamaz) yanında çırak vb. biçimlerde çalıştığı, başka bir deyişle "istihdam edildiği" noktasıdır. Elimizdeki bu sayısal bilgiler, sayımın yapıldığı son haftaya ilişkin bilgilerdir. Bu açıdan gençlerin bu işleri sürekli görüp görmedikleri konusunda da açık bir bilgiye sahip değiliz. Bu yaş grubunun büyük bir çoğunluğunun SSK kapsamı dışında kaldığı da gözönünde tutulursa, ücretlerinin çok düşük olduğu ortaya çıkar. Nitekim son olarak 1982'de asgari ücret belirlenirken 16 ve daha küçük yaştakiler için bunun daha düşük (11.100 liranın altında) olması da kararlaştırılmıştır. Zaten çırak statüsünde çalışanların sendikalı olmadıkları ve bir zanaat öğrenme çabasında bulunmalarından ötürü çok küçük ücretlerle çalıştıkları bilinmektedir. Çıraklar üzerinde yapılmış birtakım küçük araştırmalar bunu ortaya koymuştur.

Genç Kuşağın Eğitim Düzeyi

15-24 yaşla sınırladığımız genç kuşağın eğitim düzeyinin genel görünümü Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablodaki oranların getirdiği bir başka parametre de, bu kuşağın bitirdiği ortalama sınıfın 5.88 olduğudur. Yani bu

Tablo: 5

15-24 Yaş Grubunda İktisadi Bir Uğraş İçinde Bulunanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Tarım Kesimi	4.888.983
Madencilik	19.397
İmalat Sanayii	482.381
Elektrik, Gaz ve Su Hizmetleri	5.612
İnşaat	149.026
Ticaret, Lokanta ve Otel	199.415
Ulaştırma	103.611
Mali Kurumlar	153.963
Hizmetler	626.663
Diğer Kesimler	58.792

Kaynak: DİE, 1975 Nüfus Sayımı Sosyal ve Ekonomik Nitelikler Bölümü.

Tablo: 6

15-24 Yaş Grubunun Eğitim Düzeyi

-Oransal Dağılım Olarak-

Eğitim Düzeyi	%
Okuma yazma bilmeyenler	19.5
Sadece okur-yazar olanlar	5.2
İlkokul mezunları	54.5
Ortaokul bitirenler	9.5
Orta dengi meslek okulu mezunları	1.9
Lise bitirenler	5.1
Lise dengi meslek okulu mezunları	2.2
Üniversite ve yüksekokul mezunları	2.1

Levent Şahverdi Arşivi

GENÇLERDE ÇALIŞMA YAŞI: Devlet İstatistik Enstitüsü, 12 ve daha yukarı yaştaki kişileri "iktisaden faal" saymakta ve "işgücü" kapsamına almaktadır. Oysa bu, uluslararası yaklaşımlar açısından ve çocuk sayılabilecek kişilerin çalıştırılmasının yol açabileceği pek çok sakıncalar yönünden, kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Çocuk sayılacak yaşta iş hayatına atılan bu insanlar her çeşit eğitimden yoksun kaldıkları gibi, "hayatî" denilebilecek tehlikelerle de karşılaşmaktadırlar.

Tablo: 7

Lise ve Üniversiteye Devam Eden Öğrencilerin Sayı Olarak Gelişimine İlişkin İndeks

Ders Yılı	Lise	Üniversite ve Yüksekokul
1923-24	100.0	100.0
1925-26	221.4	134.8
1930-31	459.2	143.6
1935-36	1097.6	249.7
1940-41	2003.4	416.3
1945-46	2056.0	661.4
1950-51	1786.4	851.6
1955-56	2692.3	1269.7
1960-61	6094.4	2240.8
1965-66	8958.4	3339.4
1970-71	20446.6	5826.8
1975-76	31078.9	7820.4
1979-80	42848.8	8934.4

Kaynak: DİE, DPT ve Millî Eğitim Bakanlığı sayısal bilgilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

kuşak, ortalama olarak ancak altıncı sınıf düzeyinde eğitim görmüştür. Söz konusu dağılımda üzerinde durmamız gereken birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, genç kuşak içersinde hemen hemen % 20'ye yaklaşan bir okumayazma bilmeyenler grubunun varlığıdır. Bu, genç kuşak açısından ciddi bir eğitim noksanlığını göstermektedir. İlkokul mezunlarının oransal payının % 54 olması da gene eğitim sorununun ciddiyetini ortaya koyan bir başka noktadır. Şöyle ki, yaş grubumuzun alt sınırı olan 15 yaş, ilkokul mezunları açısından bir üst yaş sınırıdır. Eğer Türkiye, Cumhuriyet döneminde eğitimle ilgili temeli atabilmiş olsaydı yukardaki mezun oranının % 90'ın üstünde olması gerekirdi. Görülüyor ki kalkınma planlarında ve değişik zamanlarda toplanan eğitim şûralarında okullaşma oranının % 90'ı aştığı öne sürülmekteyse de, gerçekte genç kuşağın ancak yarısı ilkokul mezunudur; bunun da ötesinde, 1/5'i okuma-yazma bile bilmemektedir.

Yukardaki tabloda dikkati çeken bir başka nokta ise, bütün gayretlere ve yaygınlaştırma çabalarına karşın, mesleki teknik öğretimin hiçbir etkinliğe sahip olmamasıdır. Bu nokta da çok anlamlıdır. Yaşam savaşına doğrudan açılan kapı biçiminde tanımlanan bu öğrenimin böylesine az bir yere sahip olması, genç kuşakların bu öğrenime rağbet etmediğini, kendilerini üniversiteye doğru götürecek olan liseyi tercih ettiklerini gösterdiği gibi, okulların yaşam pratiği açısından değerli bir bilgi birikimini sağlamadıklarını da ortaya koymaktadır.

Lise ve üniversite, Cumhuriyet dönemi boyunca, genç kuşağın tercih ettiği, devam etme olanağı bulunduğu sürece vazgeçmediği bir eğitim kurumu niteliğini korumuştur. Lise ve üniversiteye devam eden genç kuşağın indeks sayı olarak Cumhuriyet süresince gösterdiği hızlı gelişimi Tablo 7'de tüm açıklığı ile görmek mümkündür.

Cumhuriyet dönemi içersinde lise öğrencisi sayısının ortalama yıllık artış hızı % 11.4, üniversite ile yüksekokullar öğrenci sayısındaki yıllık ortalama artış hızı % 8.4'tür. Böylece söz konusu okullara yönelim eğiliminin nüfus artış hızının çok üstünde olduğu görülmektedir. Gelecek yıllarda bu hızın daha büyümesi beklenmelidir. İçinde yaşadığımız çağın gerekleri artık lise düzeyindeki bir mesleki eğitimi genç kuşaklara cazip kılmamaktadır. Onlar bilimsel ve teknolojik değişimi tüm boyutlarıyla kavrayabilmek, bilgi ve yeteneklerini kısa zamanda eskitmemek, bunun da ötesinde sürekli eğitimlerini sağlayacak bir temel bilgi birikimine sahip olabilmek yönünden bu düzeydeki bir eğitimi tercih etmektedirler. Bunların yanı sıra ekonomik koşullar, prestij vb. gibi bazı faktörlerin de üniversiteye yönelik güçlü eğilimi etkilediği söylenebilir. Açık olan, bugün genç kuşaklar (buna eğitim olanağına kavuşabilmiş genç kuşaklar diyebiliriz) üst düzeyde bir bilgi ve yetenek birikimini eğitimden beklerlerken, kuşağın çok büyük bir bölümünün eğitim olanaklarından yoksun olarak yaşam savaşlarını sürdürmek zorunda kalmalarıdır.

Gençlik ve Temel Sorunları

Nicel özelliklerini bir önceki bölümlerde sergilediğimiz Cumhuriyet gençliği, 1980'li yıllara bir dizi sorunları peşinde taşıyarak girmiştir. Bu sorunların bir bölümü geleneksel kökenli, bir bölümü ekonomik, diğer bir bölümü ise toplumsal ya da kültüreldir. Son zamanlarda bu sorunları konu alan birçok yayın yapıldığı için,

Levent Şahverdi Arşivi

GENÇ NÜFUS VE SAKATLIK: Ülkemizde genç nüfus içinde sakatların oranı oldukça yüksektir. Doğuştan ve hastalık sonucu meydana gelen sakatlıklar, bu oran içerisinde önemli bir yer tutar. İş kazalarının yol açtığı sakatlanmalar da giderek artmaktadır.

biz sadece sorunların genel görünümüne ve ana özelliklerine değinmekle yetineceğiz. Sorunların başlıcalarını şöyle sıralamamız mümkündür:

a- Geleneksel aile yapısı içinde meydana gelen çatışmalar: Bunlar daha çok aile büyüklerivle genç kuşak arasında görülen gerilimler biçiminde ortaya çıkmaktadır. Büyük kentlerde ve tarımsal özelliğini kaybetmeye başlayan yörelerde, yani bir anlamda geçiş toplumu özelliğini taşıyan gruplardaki ailelerde kendini göstermektedir. Yüksek gelir gruplarındaki ailelerde bu sorunlar, çocukların ellerindeki ekonomik olanakları geleneksel eğilimlere ve törelere uymayacak biçimde kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat bu gelir grubundaki kuşaklar arası çatışma, geçiş toplumunun tüm niteliklerini taşıyan küçük memur, üretici ve esnaf ailelerindeki kadar büyük boyutlara varmamaktadır. Kuşaklar arası çatışma belirli bir düzeye erişmiş bulunmasına rağmen, Türkiye'deki genç kuşağın, belki de sergilediğimiz eğitim seviyesinin ve çalışma koşullarının bir sonucu olarak, aile büyüklerine olan saygı ve itaatının, diğer gelişmiş toplumlardaki aynı yaşlarda görülen davranışlara oranla daha yumuşak olduğunu söyleyebiliriz. Bu, özellikle kırsal alanda ve tarımsal ilişkilerin daha bir egemen olduğu küçük yerleşme yerlerinde tüm açıklığı ile görülmektedir.

b- Çevre ile çatışma: Bu çatışma türüne daha çok kentlerde rastlanmaktadır. Bu kentlerde yerleşen kırsal kökenli ailelerin oluşturduğu gruplardaki gençlerin -bu grupların geleneksel değer yargılarının dışına çıkarak- yerleşilen kentin değerler sistemini benimsemesi, en azından birinci kuşak gençlerde çevreleriyle bir gerilim doğurmaktadır. Bu gerilimin özellikle kızlarda daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Geleneksel yapının sonucu olarak erkeklerin daha başat konuma sahip oldukları bu çevrelerde, onların yeni davranış ve eğilimleri bir ölçüde mazur görülse bile, aynı hoşgörü kız çocuklar açısından söz konusu olmamaktadır. Bu da çevre ile olan çatışmayı meydana getiren nedendir.

c- Gelirden kaynaklanan sorunlar: Bunlara "ekonomik sorunlar" diyebiliriz. Son yıllarda hızla gelişen yığınsal iletişim araçlarının kamçıladığı tüketim tutkusundan kaynaklanmakta ve özellikle düşük gelirli ailelerde gözlemlenmektedir. Bu gelir gruplarındaki ailelerde, gençlerin çevrelerinin ve yığınsal iletişim araçlarının telkinlerine uyumlu olarak benimsedikleri yeni tüketim kalıpları, ailelerin gelir kaynakları ile ters orantılı bir biçimde yüksektir. Bunların karşılanmaması genç kuşak üzerinde değişik etkiler meydana getirmektedir. Akla gelen ilk etki, içine kapanık bir kişi olarak yaşamını sürdürmedir. Bu etki yaygın değildir. O zaman gençler ya üst tüketim kalıplarına erişebilmek için kendilerine göre bir "köşeyi dönme" ahlakı yaratmakta ve bu ahlakın doğrultusunda toplumun uygun göremeyeceği davranışlara girmekte, ya da bütünüyle isyankâr olmaktadırlar. Bu isyanın, daha doğru bir deyişle başkaldırmanın yönleri ve içerdiği özellikler, gruptan gruba farklı olmaktadır. Hatta gencin eğitim düzeyi de bu isyanın biçimlenmesinde rol oynamaktadır.

d- Kötü alışkanlıklarla ilgili sorunlar: Bunların başında; boş zamanların kahve ve benzeri yerlerde kâğıt, tavla vb. oyunlarla geçirilmesi gelmektedir. Semt kahveleri gençlerin toplanma yeri, bir nevi boş zamanlarını değerlendirecekleri lokaller olmaktadır. Öğrenimde olan gençler açısından bile bu kahvelerde geçirilen zamanın getirdiği istenilmeyen eğilimler ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Bir de hem öğrenim kurumuna devam etmeyen, hem de iş sahibi olmayan gençler yönünden durum daha da ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Öte yandan, özellikle son on yıldır yaygınlaşan birahaneler bu kahvelerin yerini almak üzeredir. Bunda biranın, bugün, sütten daha ucuza satılmasının etkisi büyüktür. Gerçekten de şu ya da bu marka bir şişe bira Atatürk Orman Çiftliği'nin, Süt Endüstrisi Kurumu'nun sütlerinden daha ucuzdur. Bu durumun gençleri alkolizme sürükleme yönünde nasıl bir dürtü olduğunu söylemeye gerek yoktur. Aynı karşılaştırmayı meyve suyu, kolalı içkiler için de yapabiliriz. Bu tip meşrubatla bira fiyatı arasında büyük bir fark olmadığı için, etkin yaş denetimi de gerçekleştirilemediğinden, gençlerin bira alışkanlığı bir çığ gibi büyümektedir. Bugüne kadar genç kuşaklarımız yönünden ciddi bir tehlike olarak görülmeyen alkolizm, kısa süre içerisinde temel sorunlardan biri haline gelmek üzeredir. Ayrıca genç kuşakların işsizlik, öğrenim kurumlarına girememe, toplumla olan değer çatışmaları vb. gibi bunalımlar sonucu içine düştükleri ortam da bu alkolizmi kamçılamaktadır.

Öte yandan Anadolu'nun kırsal yörelerinde konuklara ikram edilecek düze-

Levent Şahverdi Arşivi

ye yükselmeye başlayan ilaç alışkanlığı, kentlerde yerini esrar vb. uyuşturuculara bırakmaktadır. Bu da Türk toplumu için yeni bir olgudur. 1930'lu yıllardan beri üst gelir gruplarında kokain, morfin gibi bazı alışkanlıkların varlığı görülmekle birlikte bu "salgın", "afet" boyutlarını almamıştı. Ne var ki son yıllarda üst ve orta gelir gruplarına mensup gençlerde bu tip uyuşturuculara eğilim hızla artmaktadır. Bu eğilim bir yandan daha da önce sözünü ettiğimiz bunalımların, diğer yandan da gelişmiş ülke gençliğinin davranışlarına öykünme biçimindeki davranışların etkisiyle güçlenmektedir. Açık olan nokta, Türk genç kuşağının önümüzdeki yıllarda, bugüne kadar toplumumuzda görülmedik ölçülere ulaşabilecek bir alkolizm ve uyuşturucu kullanma batağına saplanma durumuna geldiğidir. Boş zamanları değerlendirme yönünden daima öne sürülen spor yapma, bazı özel koleksiyon meraklarının güçlendirilmesi, folklor faaliyetleri gibi uğraşların etkisi ise hiç denecek derecededir. Ayrıca gelişmiş toplumlarda (özellikle ABD ve İngiltere'de gördüğümüz kadarıyla) bu tip uğraşların geniş olanaklarla hizmete sunulması bile sözünü ettiğimiz eğilimleri engelleyememiş, hatta hızlarını bile kesememiştir.

e- Çeşitli bunalımların yarattığı umutsuzluk: Bu, 1980'li yılların genç kuşağının yaygın biçimde karşılaşacakları bir sorundur. Bir yandan öğrenim olanaklarının mevcut isteği karşılamaması, diğer yandan iş olanaklarının azlığı ve gittikçe kronikleşen işsizlik, bu umutsuzluğun temel kaynağıdır. Bu kaynağın kurutulması ise bir yandan ekonomik gelişmeye, diğer yandan da bu ekonomik gelişmenin nimetlerinin dağılımının adil olmasına bağlıdır. Bu da gençlerin tek başlarına üstesinden gelebilecekleri bir çözüm değildir.

Gençlik ve Siyasal Eylemleri

Türkiye'de genç kuşak sürekli olarak politikanın içersindedir. Bunu 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzatabiliriz. Örneğin Abdülaziz ve ona bağlı merkezi otoriteye karşı ciddi bir muhalefet oluşturan ve Türkiye'nin anayasal hareketinin çıkış noktası olarak nitelenen "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin birçok üyesi, tanımını yaptığımız gençlik kavramı içersine girmektedir. Namık Kemal siyasal savaşımına başladığı zaman 15-24 yaş grubu sınırları içindedir. Şinasi için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Daha sonraları Abdülhamit'in yönetimine karşı meşrutî bir düzeni geri getirmek amacıyla örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti de yüksekokullarda çekirdekleşmiş genç kuşak arasında yayılmıştır. Nitekim bu özelliğinden ötürü bu harekete "Genç Türk Hareketi" de denilmektedir. Öte yandan, gene Abdülhamit'e yönelik en güçlü örgütü kuran ve onun merkez komitesini meydana getiren Talât Bey ve arkadaşları da gençti. Talât Bey Edirne'de siyasal gerekçeyle hapsedildiğinde yirmi yaşlarındaydı. Arkadaşlarının da yaşla-

EĞİTİM DÜZEYİ: Türkiye'de gençliğin yüzde 19.5'i okuma yazma bilmiyor. İlkokul mezunlarının oranı yüzde 54.5, lise mezunlarının oranı ise yüzde 5.1. Bunların büyük bir bölümü üniversite giriş sınavlarında, geri kalanları da öğrenimleri sırasında eleniyor. Günümüzde üniversite ve yüksekokul mezunu gençlerin oranı ancak yüzde 2.1'e ulaşıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

rı daha farklı değildi. Mustafa Kemal, siyasal eylemlerine gene aynı yaş grubu içersindeyken başlamıştır. Bütün bu örnekler, belirli bir eğitim gören genç kuşakların sürekli bir şekilde politikanın içinde olduklarını kanıtlamaktadır.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından toplu gençlik eylemlerine raslanmıştır. İlk olarak "Hürriyet"i kutlamak için toplantılar düzenlenmiştir. 31 Mart Olayı'nda ve onu bastıran Hareket Ordusu'nun yönetiminde de gene genç kuşakların belirli bir ağırlığı olduğunu görmekteyiz. Örgütlü eylemler ise Darülfünun Talebe Cemiyeti'nin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in herkesin gözü önünde öldürülmesi, dönemin İttihat ve Terakki ağırlıklı iktidarına, onun da ötesinde Cemiyet'e (İttihat ve Terakki'ye) yönelik büyük bir gençlik gösterisinin doğmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki'nin önemli bir üyesi olan Cavit Bey'in Mülkiye'de verdiği dersler, öğrenciler tarafından boykot edilmiştir.

"Büyük Kabine"nin kurulmasını izleyen günlerde Balkanlar'da başlayan saldırılara karşı yapılan yığınsal mitingler, hep gençlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Tüm bu olayların yanı sıra İttihat ve Terakki'nin gerek kendi kulüpleri, gerekse Türk Ocakları kanalıyla genç kuşakları politize etmesini de bir kenara atmamak gerekir. Bu gençlik örgütleri ve Darülfünun Talebe Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı, Osmanlı hükümetinin de bu savaşa girmeye hazırlandığı ilk günlerde bile hayli etkin olmuştur.

Gençlik eylemlerinin en büyüklerine Milli Mücadele'nin başlangıç günlerinde raslamaktayız. Özellikle İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da gerçekleştirilen Fatih, Üsküdar ve Sultanahmet mitingleri bu açıdan en çarpıcı örneklerdir. Savaşın bitmesini izleyen günlerde de gene bağımsızlık ve barışın haklı bir biçimde sonuçlanmasına yönelik gençlik eylemlerine raslıyoruz.

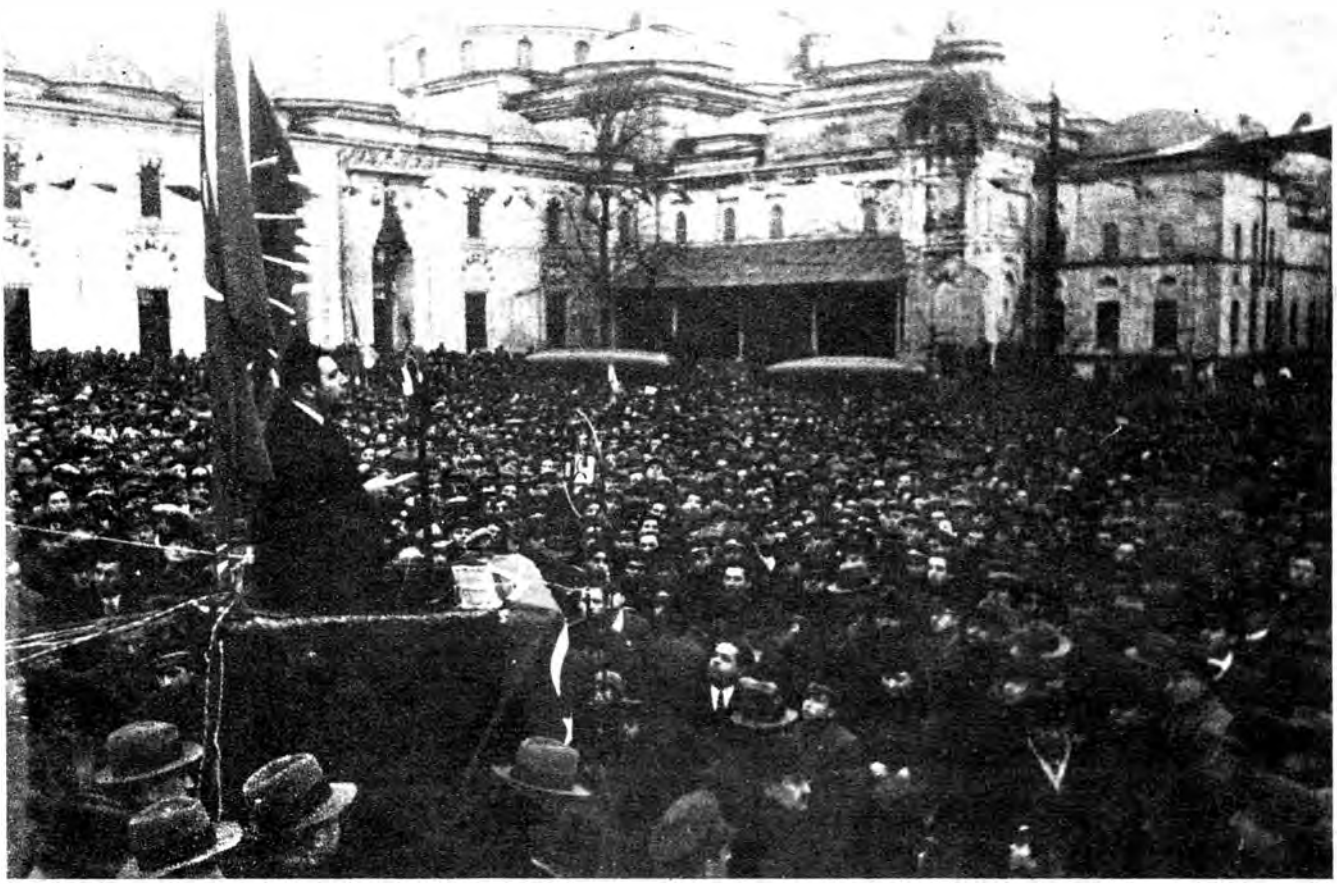
Cumhuriyetin kurulmasından sonra Darülfünun Talebe Cemiyeti daha bir güçlendi ve yeni bir örgütlenmeye yöneldi. Tüm fakülteleri ve yüksekokulları kendi örgütü içinde topladı. Bu o dönemin iktidarı tarafından da iyi karşılandı. Öğrenci hareketlerinin denetimi, bu cemiyet aracılığı ile sağlanıyordu.

Atatürk dönemindeki öğrenci hareketleri resmi politika doğrultusundadır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1924'te Tramvay Şirketi'ni protesto eden büyük bir miting yapılmış; miting sırasında Harbiye'de, Beyoğlu'nda çeşitli olaylar olmuş, şirketin merkezi olan Metro Han tahrip edilmiştir.

- 1928'de, genellikle kamu ulaşım araçlarında Türkçe dışındaki dillerle yapılan

GENÇLİK, İKTİDARIN GÜDÜMÜNDE: İkinci Dünya Savaşı'na kadar gençlik, Türkiye'de tek parti iktidarının güdümündedir. İktidar, gerekli gördükçe gençliği, özellikle üniversite gençliğini örgütleyerek gösteriler düzenlemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

konuşmaları protesto amacıyla "vatandaş Türkçe konuş" kampanyası açılmıştır. Gene aynı yıl "yerli malı kullanalım" sloganı çevresinde bir kampanya yürütülmüştür. *Resimli Ay* dergisinde yayımlanan "putları yıkıyoruz" başlıklı diziyi protesto etmeye yönelik küçük çaplı birkaç eyleme de gene bu yıl içersinde raslanmaktadır.

- 1933'te Yataklı Vagonlar Şirketi'nin bir müdürünün Türkçe'yi aşağılayıcı tutum takınması üzerine büyük bir gösteri yapılmıştır.

- 1934'te Sofya'da bir Türk mezarlığının Bulgarlar tarafından tahrip edilmesi üzerine bir miting düzenlenmiş, bu arada İstanbul'daki Bulgar mezarlığına ve konsolosluğuna çelenkler konulmuştur. Ne var ki "Milli Türk Talebe Birliği"nin bazı eylemlerde denetlenemeyecek hale gelmesi üzerine hükümet bu derneği kapatmıştır.

- 1937'de Hatay'a yönelik bir dizi gösterinin yapıldığını görmekteyiz.

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün sağlığına raslayan bu dönemde gençlik eylemleri, genel çizgileri itibariyle mevcut iktidarın istediği doğrultudadır. Bundan saptıkları pek nadir olarak görülmüş, böyle durumlarda da eylemlere ilişkin çok sert tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle Sovyetler Birliği'nin savaşa girmesinden sonra üniversite gençliği arasında sağ ve solda odaklaşan küçük örgütlenmelere ve bunlara bağlı eylemlere raslanmaktadır. Bu hareketlerin mevcut iktidar tarafından yakından izlendiği ve gereğinden fazla büyümelerine, özellikle dış ve iç politikayı doğrultusundan saptıracak düzeye gelmelerine izin verilmediği, o günlerin yayın organlarının incelenmesinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim *Tan* gazetesinin ve bazı dergilerin etkilerinin büyümeye başlaması, bu arada Türk dış politikasının Amerika ve İngiltere'nin dış politikası doğrultusunda biçimlenmesi üzerine, dönemin iktidarı üniversite öğrencilerini büyük bir gösteri yapmak için örgütlemiştir. Bunun sonucunda yapılan ünlü mitingin ardından bazı matbaalar ve kitabevleri tahrip edilmiş, *Tan* gazetesi yayınına son vermiştir. Daha sonraları Ankara'da üniversitedeki solcu hocaları protesto etmek amacıyla, İzmir'de *Zincirli Hürriyet* adlı dergiyi yermek amacıyla yapılan mitingler de gene bu doğrultudadır.

Demokratik yaşama geçişten sonra gençlik hareketlerinde de bir kutuplaşma görülmüştür. Bu arada 1949'da Londra Olimpiyatları'nın belgesel filminde Türk güreşçilerine yer verilmemesi ve Atina'da oynanan Yunanistan-Türkiye milli maçı dolayısıyla bazı Yunanlı seyircilerin yaptıkları taşkınlıkları kınamak amacıyla yapılan iki büyük gösteri, gençlik hareketlerinin nedenleri içersine spor olaylarını

İLK ÇATIŞMALAR: İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaş sonrasında, üniversite gençliği arasında sağ ve solda odaklaşan küçük örgütlenmelere ve bunlara bağlı eylemlere raslanmaktadır. İktidar, bu hareketleri yakından izlemiş; büyümelerine, özellikle iç ve dış politikayı doğrultusundan saptıracak düzeye gelmelerine izin vermemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

da sokmuştur. Neyse ki bu gibi tepkiler uzun sürmemiştir.

1950 yılının en büyük gençlik olayı, Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Mareşal'in ölümünden sonra Türkiye radyolarının normal yayınını sürdürmesinin, bir ulusal kahramanın ölümüne yakışır yas programları düzenlememesinin kınanmasıyla başlayan hareket, cenaze günü aşırı tutucu gösterilere kadar varmış ve bu olay muhalefet tarafından da seçim propagandasında ele alınıp değerlendirilmiştir.

1950'den sonra mevcut partiler, özellikle iki büyük parti (DP ve CHP) gençlik kuruluşları içersinde yer almaya, bunların yönetici kadrolarını ele geçirmeye başladılar. Elindeki büyük olanaklardan yararlanan iktidar partisi, bu konuda çok daha etkindi. Bundan sonra Kore şehitleri vb. konularda gene iktidarın siyasetini destekleyen bir kaç eyleme raslandı. Gençlik hareketlerinde en önemli aşamaya 1956 yılında, üniversitenin açılışında öğrencilere söz verilmemesini kınayan gösterilerde gelinmiştir. Böylece öğrenci kesimi -fazla önemli olmasa da- okul yönetimine bir ucundan katılma arzusunu açığa vurmuştur. Bu tarihten sonra öğrenci eylemlerinin siyasal içeriği yoğunlaştı. Özellikle iktidarın baskıcı yönetimi arttıkça öğrenci hareketlerinin muhalefet potansiyelinde de belirli bir yükselme görüldü. Sonuçta, 27 Mayıs öncesinin "Nisan Gösterileri"ne gelindi. 1960 Nisan ve Mayısı'nda özellikle İstanbul Üniversitesi bahçesinde ve Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi önünde yapılan gösteriler ve iktidarın bunlara karşı aldığı sert tedbirler, 27 Mayıs'ın gerekçelerini oluşturacak etkinlikteydi.

1961 Anayasası'nın kabulünden sonra öğrenci hareketlerinin eski doğrultusu bütünüyle değişti. Siyasallaşma, mevcut iktidar ve muhalefet partilerinin çevresinde odaklaşmanın ötesine geçerek kuramsal sol ve sağ boyutlara ulaştı. Türki-

1968 Gençlik Hareketleri

Murat Belge

Batı Avrupa ülkelerinin tarihinde 1968 Mayısı öncelikle öğrenci hareketlerinin patlak verdiği tarih olarak hâlâ hatırlanır. Özellikle Fransa ve Almanya, öğrenci hareketinin ilk ve en çarpıcı örneklerinin yaşandığı ülkeler olmuş, kısa süre sonra başka Batı Avrupa ülkelerinde de üniversiteler hareketlenmişti. Türkiye'de de ilk öğrenci hareketi ve üniversite işgalleri şaşılacak kadar kısa bir süre sonra (aynı ay içinde) ortaya çıktı. Batı ülkeleri ile Türkiye arasında yer alan "Doğu Bloku" ülkelerinde bu dönemde benzer bir bağımsız öğrenci ayaklanması görülmedi, ama 1968 Mayısı Çekoslovakya'ya Sovyet birliklerinin girdiği tarihtir aynı zamanda. Denebilir ki, Avrupa'nın en batısından en doğusuna kadar aşağı yukarı bütün ülkeler, bu bir ay boyunca, öğrencilerin baş rol değilse de önemli roller oynadığı, kendi tarihlerinde tamamen yeni sayılabilecek olaylar yaşadılar. Söz konusu ülkelerin rejimleri farklı olduğu oranda, bu başkaldırmanın da nedenleri, amaçları ve yürütülme biçimleri farklıydı. Öte yandan, ortak bir nokta olarak, 1968 yılına gelindiğinde kapitalist ve sosyalist rejimlerde gençliğin, rejimlerin kendilerine sunduğu hayat tarzından usanmış olduğunu ve başka, yeni bir hayat tarzı istediğini bu eylemlerle ortaya koyduklarını söyleyebiliriz.

Mayıs 1968'de Çekoslovakya'nın Sovyetlerce işgalinden önce, Dubçek'in yönetimi sırasında yaşanan ve "Prag Baharı" olarak bilinen olayda üniversite gençliği hareketliydi. Onların bu hareketliliğinde Sovyetlere karşı bağımsızlık ve ülke içinde demokratikleşme önemli etmenlerdi. Ama birinci derecede belirleyici etmenin Batı tarzı tüketime ve genel olarak Batı tarzı hayata duyulan özlem olduğu da söylenebilir.

Böylece bir "sosyalist" ülkenin gençleri kapitalizmle özdeşledikleri değerler için eyleme girişirken, Batı'nın kapitalist ülkelerinin gençleri de kapitalizme, onun değerlerine ve hayat tarzına başkaldırdılar. Batı'daki öğrenci hareketlerinin bir önemli özelliği, temelde sol bir hareket olduğu halde, kendi ülkelerinin bilinen sol politik örgütlerinden oldukça bilinçli bir tavırla uzak durmalarıdır. Batı Avrupa tarihinde özellikle Komünist Partilerin bürokratikleşmeleri, ayrıca bağlılıklarını sürdürdükleri Sovyetik blokun bu dönemde Batılı gençlere bir ütopya vaad etmez oluşu, bu tavrın altında yatan başlıca nedenlerdir.

Türkiye'de ise ne böyle bir legal Komünist Parti geçmişi ne de herhangi bir legal sol muhalefet geleneği vardı. O zamadan beri Türkiye'nin resmi ağızları üniversite işgallerini ve onunla birlikte başlayan sol muhalefet eylemlerini "anarşi" adıyla nitelemişlerdir. Ancak, Batı ile karşılaştırılacak olursa, oradaki öğrenci tavrının daha "anarşizan", buradakinin ise, nesnel olarak verdiği sonuçlar anarşik görülse de, hiç değilse özel niyet açısından "örgütlü sosyalist eylem" özlemine yönelik olduğu söylenmelidir.

Türkiye'de 1968 Mayısı'nda ilk işgal İstanbul Üniversitesi'nde başladı, kısa bir sürede başka yükseköğrenim kurumlarına da sıçradı. Olayın başlangıçta büyük ölçüde kendiliğinden bir karaktere sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim, bu ilk örnekte kurulan çeşitli "işgal konseyi" türü geçici yönetim-örgütlerinde başta görülenler, daha sonraki benzer olaylarda yer almadılar. Ancak, kendiliğinden başlayan eylemin içinde, önceden az çok örgütlenmiş gruplar da bulunuyordu. Bunlardan biri dönemin Türkiye İşçi Partisi doğrultusunda örgütlenen FKF'dir (Fikir Kulüpleri Federasyonu). İkincisi, o sırada birbirleriyle daha gevşek ilişkiler içinde olan, sonları da Millî Demokratik Devrim stratejisi çevresinde toplanacak olan gruptur.

FKF sosyalist bir partinin, düşüncelerini yaymak için doğal olarak elverişli gördüğü yükseköğrenim kurumlarında sosyalizm düşüncesini tartışmaya açmak üzere kurulmasına önayak olduğu bir dernek türüydü. Üyelerinin belli bir kesimi TİP'e militanca bağlarla bağlıydı ve üst düzeyde denebilecek bir teorik tartışmaya açık bir yapı gösteriyordu. O dönemde sosyalizm -özellikle belli bir "öğreti" tabanı arayan sosyalizm- Türkiye'de hâlâ tehlikeli görüldüğü için, FKF'nin üye sayısı kabarık değildi ve üye olmasa da "sempatizan" sayılabilecek geniş bir kesim oluşturmayı başaramamıştı.

İkinci grupta gene sosyalist gençler olmakla birlikte burada anti-emperyalist, milliyetçi ögeler ağır basıyordu. Sosyalist öğretinin vurgulanmaması, buna karşılık toplumda "tabu" etkisi yaratmayan görüş ve sloganlara yer verilmesi daha kalabalık sayıda insanın bu görece gevşek yapıya katılmasına yol açtı.

Kendiliğinden başlayan işgalde bu iki örgütlü güç önemli söz hakları elde etti. İşgalin amacı, üniversitede reform ve demokratikleşmeydi. Bunun ötesinde politik taleplerin ortaya atılmaması, zamanın iktidarının (Süleyman Demirel'in başkanlığında AP iktidarı) doğrudan müdahale etmeyişinin nedenlerinden biri olabilir. Bu durumda rektör Ekrem Şerif Egeli ve Üniversite Senatosu ile öğrencilerin işgal konseyi arasında bir "bildiri diplomasisi" başladı. İşgalci öğrenciler açısından polisin müdahalesi her an beklenen bir olaydı. Az sayıda da olsa, bir miktar tabancanın bulunduğu ve bazı patlayıcı maddelerden bombalar yapıldığı bilinen bir olgudur.

Daha bu ilk işgal eyleminde, olayda yer alan grupların taban tabana karşıt amaçları ve görüşleri vardı. TİP ve ona bağlı FKF, iktidarın parlamenter yollarla elde edilmesi gereğinden yanaydılar. Aynı zamanda, altmış sonrası koşullarıyla ortaya çıkabilmiş ve toplumda yandaş bulmuş bir sosyalist parti olarak çeşitli baskılara karşı legalleşme mücadelesi veriyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

ye İşçi Partisi'nin kurulması ve 1965 seçimlerine etkin bir biçimde katılması, partiye bağlı Fikir Kulüpleri'nin oluşturulması, öğrenci hareketlerine ve örgütlenmesine yeni bir boyut kazandırdı.

1969 seçimlerinde sol ve köktenci grupların parlamentoya temsilci sokamamaları bu kere parlamento dışı muhalefet düşüncesini gündeme getirmişti. Gençlik örgütleri bundan geniş ölçüde etkilendiler. Yığınların sivilleşmesi ve köktenci dönüşümlere yönelmelerine, bu arada bu düşünceleri doğrultusunda silahlı propaganda yapmalarına yol açtı. Gençlik hareketinin bir bölümünü Dev-Genç ile onun değişik fraksiyonları olan çeşitli gruplar meydana getirdi. Bunların karşısında, karşıt düşüncelerden hareket eden, kendilerini "milliyetçi" olarak niteleyen diğer örgütler yer aldı. 1971 Martı'na bu örgütlere bağlı gençlerin eylemleri ile gelindi. Banka soygunları, adam kaçırmalar vb. eylemler günlük sıradan olaylar haline gelmeye başladı. 1971 Martı'nda, bu hareketlere son vermek amacıyla sert tedbirler alınması yoluna gidildi. Ne var ki eylemlerin arkası kesilmedi. 1973 seçimlerinden sonra eylemler gene aynı doğrultularda devam etti. Böylece 1965'ten sonra, o günlere kadar klasik bir yapı biçimine dönüşmüş olan öğrenci örgütlenmesi yerini tamamen siyasal içerikli eylemleri amaçlayan hareketlere bıraktı. Başlangıçta Batı'daki 1968 yığınsal öğrenci hareketlerine öykünme biçiminde ortaya çıkan bu yeni eylem, sonraları çıkış noktasını geride bırakarak yapı ve içerik değiştirdi.

Gelecekte, öğrenci hareketlerinin kendi yapıları içersinde etkinliklerini koruyacakları kuşkusuzdur. Çünkü, gerek gelişmekte olan gerek gelişmiş ülkelerdeki tüm öğrenci örgütleri ve eylemleri belirli bir yönü izlemeye devam etmektedirler. Genç kuşakların ülke ve dünya sorunlarıyla ve bunlara getirilecek çözümlerle ilgilenmemeleri beklenemez. Gençlerin yapısı gereği böyle bir siyasal katılıma me-

AKŞAM
TÜRKİYENİN EN ESKİ GAZETESİ
MUM
22 HAZİRAN 1968 CUMARTESİ

Yüksek Hemşire Okulunda öğrenciler kamp hayatı yaşıyor

Sokak çatışmasında taştan korunmak için

Polise alüminyum kalkan dağıtıldı

Rektör Egeli "Meseleyi çözüm için işgal kalkmalı„

Millet Meslisinde genel görüşme başladı:

Prof. Erim "Gençlik yerden göğe haklıdır„ dedi

Trabzon Teknik Üniversitesinde

İŞGAL EYLEMİ ÜZERİNE ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER: İstanbul Üniversitesi'nde başlayan işgal, 1968 Haziranı'nda Millet Meclisi'nde görüşüldü. Sağ partilerin sözcüleri işgali ve öğrenci eylemlerini şiddetle kınarlarken TİP sözcüsü Behice Boran, üniversite işgali ile oturma grevi kavramı arasında bir bağ kurarak işgali savundu. CHP sözcüsü Nihat Erim ise "gençlik yerden göğe kadar haklıdır," diyordu.

Bu bakımlardan işgal gibi yasalara aykırı eylemlere pek fazla karışmaktan hoşlanmıyorlardı. Öte yandan, Ortodoks eğilimleri temsil eden bazı parti yöneticileri bir "işçi sınıfı" partisi olmayı umuyor ve üniversiteden, öğrenci gençlikten uzak durmayı tercih ediyorlardı.

Öbür grup ise ilkin 27 Mayıs örneğine bakmaktaydı. Zaten bu grup içinde, o dönemde, 27 Mayıs'a etkin biçimde katılmış bireyler de vardı. Ordunun emperyalizme ve toplumdaki feodalizme karşı mücadele edebileceğine inanan bu grup, 27 Mayıs'ta olduğu gibi üniversitede başlayan hareketin müdahaleye uygun bir ortam yaratabileceğini daha baştan kabul etmişti.

Dolayısıyla bu ilk işgal eyleminde FKF durumu uzatmamaktan, öbür grup ise tersine uzatmaktan yanaydı. Olay Meclis'te de tartışıldı. O zaman TİP sözcüsü Behice Boran, pek yerinde olmayan bir benzetmeyle, üniversite işgali ile oturma grevi kavramı arasında bir bağ kurmaya çalışarak olayı savundu. CHP adına konuşan Nihat Erim ise bu eylemin daha radikal bir savunmasını yaparak bazan bir hareketin "kanuna karşı" ama "meşru" olduğunu söyledi ve üniversitenin durumunun böyle bir başkaldırmayı "meşru kıldığını" ileri sürdü. Sağ partilerin sözcüleri işgali ve öğrenci eylemlerini şiddetle kınadılar. Ancak görüşmeler sonunda hükümet eylemi kaba kuvvet yoluyla bastırmaya gitmedi. O sıralarda sayıları çok az olan sağcı gençlerin karşı eylemleri de işgalin seyrini değiştirmedi.

Reform çalışmalarından bir sonuç çıkmadı ve "reform" adı altında yapılanlar genellikle öğrenimi veya sınıf geçmeyi kolaylaştıran tedbirler oldu. Öte yandan, işgal olayıyla başlayan yeni dönemin öğrencileri de kısa zamanda dikkatlerini üniversite dışındaki sorunlara çevirdiler. 1968 yılında Türkiye'de tartışılan pek çok sorun vardı. Mayıstaki ilk kendiliğinden tepkiden sonra bu sorunların gündeme gelmesi ve gençlik arasında daha "global" stratejiler oluşturması kaçınılmazdı. Nitekim, ilk işgalde beliren ayrım derinleşerek devam etti. Millî Demokratik Devrim kavramını savunan gençler FKF'de yapılan seçimleri kazanarak bu örgütü Devrimci Gençlik Birliği olarak adlandırdılar. Sosyalizm alanında TİP ve MDD ayrımları keskinleşti. Bütün ülke çapında yaygınlaşan gençlik hareketinde Dev-Genç etkin ve belirleyici bir rol oynadı.

Levent Şahverdi Arşivi

yilleri vardır. Bu eğilim özellikle yükseköğretim gençliğinde yaygındır. Sağlıklı olan, bu eylemlerin demokratik içeriklerini yitirmeden, yani yığınlarla ilişkilerini koparmadan, sivil bir toplumu yaratarak amaca ulaşma yolunda ilerlemesidir. Bunun aksine, yığınlar adına, merkeziyetçi ve bir yerde otoriter bir tavırla işe girişmeleri, onları hayalci olmaya doğru itecektir. Düşsel, maceracı niteliği ağır basan, demokratik olmaktan uzak eylemler ve örgütlenmeler gençliğin yeni bunalımlara düşmesinden başka bir sonuca ulaşamaz.

Vargı

Türkiye'de, özellikle Cumhuriyet döneminde gençlik daima özel bir konuma sahip olmuştur. Bunun temel nedeni, Osmanlı özgürlükçü hareketlerinden günümüze kadar genç kuşakların oynadığı, bir yerde ilerici ve olumlu diye niteleyebileceğimiz roldür. Bunun da ötesinde Türkiye'de demografik özellikleriyle genç kuşaklar ülke ekonomisinde ve toplumsal yaşamında başat olma yolundadırlar. Günümüz Türkiyesi'ni, genç nüfusa sahip olma yönünden, dünyanın birkaç önde gelen ülkesinden biri olarak niteleyebiliriz. Bu genç nüfusun eğitim açısından sahip olduğu değerler, ne yazık ki istenilen ya da olması gereken düzeyde değildir. Acı olan nokta, genç kuşak içersinde yüzde 20'ye yakın bir okuryazar olmayanlar grubunun varlığıdır. Lise ve yükseköğrenim yapma isteğinin yüksek olmasına, hatta bu okullar açısından önemli bir nicel değişim hızına sahip bulunmasına rağmen, genç kuşağın eğitim düzeyi ortalaması ancak 6. sınıftır ●

İLK "İŞGAL" EYLEMİ: 1968 Mayısı'nda İstanbul Üniversitesi'nde başlayan işgal eylemi, kısa sürede öteki yükseköğretim kurumlarına da sıçradı. Olayın başlangıçta büyük ölçüde kendiliğinden bir karaktere sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim, bu ilk örnekte kurulan çeşitli "işgal konseyi" türü geçici yönetim-örgütlerinde başta görülenler, daha sonraki benzer olaylarda yer almadılar.

KAYNAKÇA

- Nermin Abadan, *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*, Ankara, 1961.
- Nermin Abadan, "Türk Üniversite Öğrencileri ile Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri", *SBF Dergisi*, Ankara, 1971.
- Gökçe Cansever, *İçimdeki Ben*, İstanbul, 1976.
- Tevfik Çavdar-Demet Börtücene, *Üniversite Giriş Sınavlarının Değerlendirilmesi*, DPT, Ankara, 1978.
- Tevfik Çavdar, "Üniversite Giriş Sınavı" (yedi yazılık dizi), *Cumhuriyet* gazetesi, Ağustos 1979.
- Sulhi Dönmezer, "Çocuk ve Gençlik Suçluluğunda Boş Zamanların Rolü", *İstanbul Hukuk Fak. Dergisi*, 1974.
- Nusret Ekin, *Türkiye'de Çocuk ve Gençlerin İstihdamı Meselesi*, İstanbul, 1968.
- A.Ekşi, Z.Beysan, H.Alpınar, Y.Delda, *Annelerin Çocuklarına Karşı Tutumu ile Babaların Tutumunun Karşılaştırılması*, İstanbul, 1977.
- *Gençlikle İlgili Çalışmalar*, UNESCO Raporu, 1973.
- B. Gökçe, *Gecekondu Gençliği*, Ankara 1971.
- Bozkurt Güvenç, *Değerler Tutumlar, Davranışlar*, Ankara, 1976.
- Çiğdem Kâğıtçıbaşı, *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*, Ankara, 1972.
- Çiğdem Kâğıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları- Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Ankara, 1973.
- Çiğdem Kâğıtçıbaşı, "Value of Children in Turkey", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, İstanbul, 1976.
- Özcan Köknel, *Cumhurivet Gençliği ve Sorunları*, İstanbul, 1979.
- Özcan Köknel, *Yüksek Öğrenimde Başarısızlık*, İstanbul, 1974.
- Özcan Köknel, *Uyuşturucu Madde Sorunları*, İstanbul, 1976.
- Nephan Saran, *Üniversite Gençliği*, İstanbul, 1975.
- Metin Toker, *Sağda ve Solda Vuruşanlar*, Ankara, 1971.
- Mümtaz Turhan, *Üniversite Problemi*, İstanbul, 1967.
- H.E. Wilson- İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968.
- İbrahim Yasa, "Gecekondu Ailesi", *SBF Dergisi*, Ankara, 1970.

Levent Şahverdi Arşivi

GRAFİK SANATLAR

Grafik Sanatının Dünü, Bugünü
Sait Maden

Türkiye'de Afiş Sanatı
Mengü Ertel

Çerçeve Yazılar

- **İbrahim Müteferrika**
- **Başlıca Grafik Sanatçılarımız**
- **Grafik Sanatlarda Birleşme Çabaları: Grafikerler Meslek Kuruluşu**
  İlhan Bilge

Bu konuda ayrıca *Resim, Sanat-Estetik, Süsleme Sanatları* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik Sanatının Dünü, Bugünü

Sait Maden

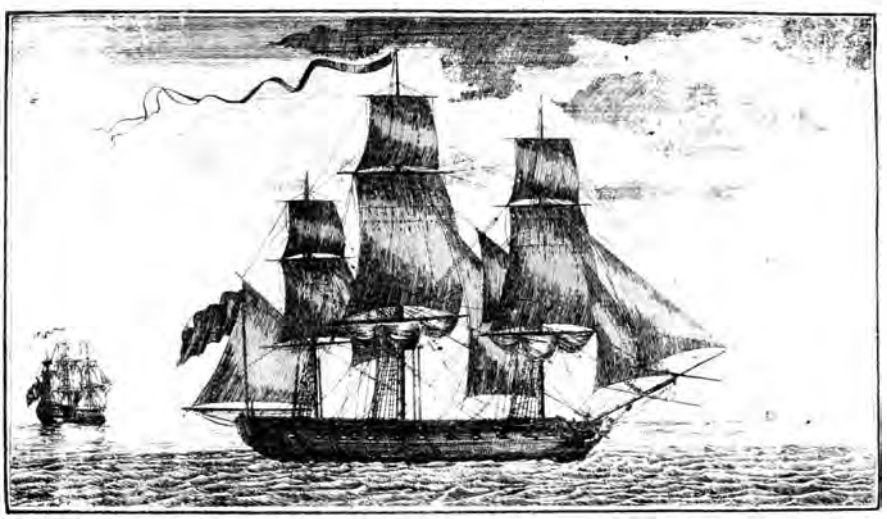
Grafik, Batı ülkelerinde, yeni üretim biçimlerinin doğması ve birey-toplum ilişkilerinin gitgide karmaşıklaşması sonucu ortaya çıkmış bir anlatım yolu. Etkileyici bir dil. Yapımcısından, çağdaş yaşamın gerilimine, çokrenkliliğine uygun bir duyarlık, bir yaratma gücü bekliyor. Her türlü tüketim ürününün, her türlü toplumsal olayın geniş yığınlara tanıtılması, duyurulması amacına yönelik. Bu işlemi gerçekleştirirken plastik sanatların ortak araç ve ilkelerinden yararlanıyor. Bir üstyapı ürünü; ama toplumun tüm katlarında plastik sanatlardan daha dolaysız bir yayılma, etkileme gücünde.

Bütün güncel duyarlıkların kaynağında yer alan, her türlü yeniliğe açık, devrimci bir sanat olan grafik, Batı'da olduğu gibi bizde de uzun bir geçmişi bulunmayan bir kurum; sinema gibi, fotoğraf gibi. Ülkemizde uygulanmaya başlanmasından bugüne çok çok elli yıl geçti. Ne geleneği var, ne geçmiş ustaları, ne de bir deneyim kalıtı. Ayrıca resim gibi, yontuculuk gibi bir sanat olduğu da çok su götürür. Nedeni şu: Yalnız grafik işleriyle uğraşanlar sanat diyorlar yaptıkları işe. Halk kendisine sunulan grafik ürününü hiç de bir sanat yapıtı gibi algılamıyor. Sadece bildirisini izliyor bir afişin ya da herhangi bir basılı tanıtma aracının. Devlet kurumları grafik olgusundan habersiz gibi. Müzeler grafik sanatçısına kapalı. Grafik yapıtının -bir afiş, bir amblem, bir kitap kapağı vb.- duvara bir tablo gibi asılabileceğini düşünmek şimdilik olanaksız. Yaptıkları işin resim gibi, yontu gibi, müzik gibi bir sanat olduğunu savunan, bunu kanıtlamak için de sergiler açıp, yarışmalar düzenleyip, yazılar yazan üç beş grafikçinin bütün çabası şimdilik bu görünümü değiştirmeye yeterli değil. Ama bütün bu olumsuzluklara karşın grafik sanatı yakın bir geleceğin en geçerli dili olmaya aday.

Dışa Bağımlılık ve Nedenleri

Ülkemizin düşünce ve sanat ortamında yaşanan bir yanlışlığı grafik sanatı da yaşadı. Geleneksel biçimlerin, çizim ve bezeme sanatlarının diri yanlarını çağdaş, evrensel duyarlılıklara katıp yoğuracağı yerde, Batı'dan alınma hazır kalıplara göre gelişti. Bir Japon, bir Polonya grafik sanatı yerel değerlerden yola çıkıp kişilikli, evrensel bir nitelik kazanırken, bizde uygulanagelen grafik sanatı, kendi yerel kaynaklarına dönük, özgün bir kimliğe kavuşamadı.

Başlangıcından beri dışa bağımlı Türk ekonomisi yine dışa bağımlı bir grafik yarattı. Toplumun temel gereksinimlerine ters düşüp doğrudan doğruya tüketim alanına yönelen sanayi burjuvazisi değer ölçülerinin tümünü Batı'dan alırken, bütün tanıtma, pazarlama, "beyin yıkama" yöntemlerini de oradan almak zorundaydı, bütün kuruluş ve işleyiş özellikleriyle. Bu demektir ki Türk grafiği ulusalcı niteliklerden yoksun Türk sanayisinin tarihinden ayrı düşünülemez: Batı'dan kopya edilmiş ya da onun izniyle üretilen içerikleri yalnızca ambalajlama dönemindeki sanayi tarihinden...

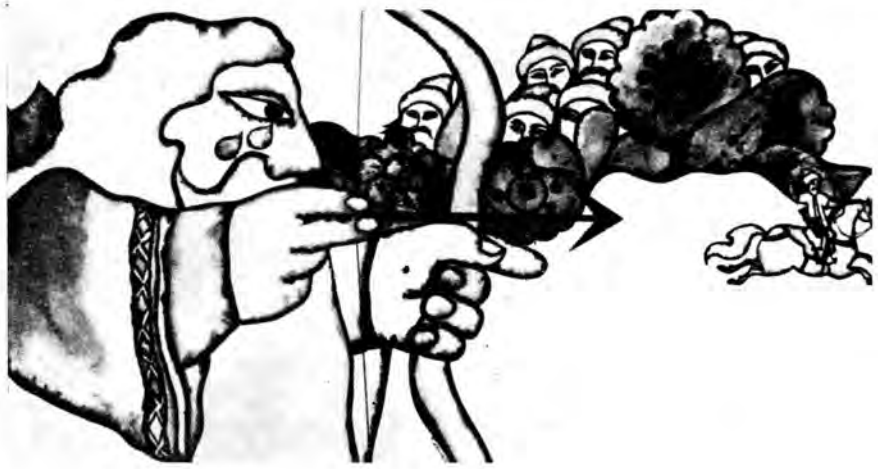

MAHMUD RAİF EFENDİ: "Tableaux des Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman" adlı kitaptan (bakır oyma).

Levent Şahverdi Arşivi

JACQUES VE HENRİ CAYOL: Taşbaskısı kitap kapağı (1835).

YURDAER ALTINTAŞ: Takvim resimlemesi (bir Dede Korkut masalı).

Grafik sanatının ülkemizde kırk elli yıldan daha geri gitmeyen uygulama süresinin kısalığına, deneyim birikimin yetersizliğine karşın, bugün oldukça yoğun bir biçimde yaşadığımız devingenliğine bakarak, yakın bir gelecekte çok daha kapsamlı, yerleşmiş, kurumlaşmış bir varlığa dönüşeceğini güvenle söyleyebiliriz. Bu gelişim şu süreçlerde'n oluşuyor:

Kurtuluş savaşından sonraki büyük yönetim değişikliği, bunun toplum katlarında, kültür ve sanat çevrelerinde yarattığı coşku, 1928 Harf Devrimiyle elde edilen yeni biçim olanakları, Batı düşüncesinin, Batı yaşam biçimlerinin bütün özelliklerine ve ayrıntılarına ardına dek açılan kapılar, bir Türk grafiğinin oluşmasını sağlayamazdı o dönemde. Uzun savaşların yıkıntılarından yeni yeni kurtulan yoksul bir ülkeydi Türkiye. Bugünün grafik olgusunu hazırlayan elverişli koşulların belirmesi için 1950'lere ulaşmamız gerekiyor. O yıllar, bir tarım ülkesi olmaktan sanayi ülkesi olmaya geçebilmek için özel girişimciliğin yeğlendiği, uygulamaya konulduğu yıllar: Bu seçimin doğurduğu dışa bağımlılık, ünlü "Marshall Yardımı", Türkiye'yi üretken bir pazar olarak ele geçiren Amerika'nın istekleri doğrultusunda hazırlanan kalkınma planı, bu plan gereğince tarıma, altyapı tesislerine öncelik tanıyan yatırım programları, kapalı ekonomik birimler halinde yaşayan köylerin en sapa bölgelere dek açılan yeni yollar aracılığıyla sermaye akışına katılması, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", devlet kaynaklarının özel kesime aktarılması, taşımacılığın karayollarına kaydırılmasından doğan devingenlik, sağlanan tarım kredilerinin yarattığı hızlı makinalaşma, ekime açılan yeni alanlar nedeniyle artan üretim, tarım vergilerinin hafifletilmesi yüzünden lüks tüketime kayan büyük gelirler...

Bu politikanın grafik alanındaki olumlu etkilerini özellikle 1960'tan sonraki yıllarda görüyoruz. Ülkedeki üretim çeşitlenmesi ve bu çeşitlenme oranında artan tüketim istekleri sonunda, bir pazarlama olgusunun gerekliliği de başgösterdi. Reklamcılıkta hızlı bir gelişme oldu. Gitgide artan duyuru, tanıtma gereçleri (etiket, ambalaj vb.) açığını kapatmak üzere birbiri ardından ofset sistemiyle çalışan basımevleri kuruldu; büyük Avrupa ülkelerinin birçoğunda olmayan "renkli basın" girdi ülkeye. Tanıtım alanındaki boşluklara adam yetiştirmek için Tatbikî Güzel Sanatlar Okulu, Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu kuruldu.

Yüzyılın ilk yarısından beri iktidarda bulunan ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri, yeni yeni gelişmeye başlayan sanayi burjuvazisi ve her zaman bunların destekçisi olagelen bürokrat kadrolar dış ticaret tekelleriyle, dış kültür odaklarıyla günden güne sıklaşıp sıkılaşan ilişkiler kurdukları ölçüde, ayrıca gelir dağılımında günden güne büyüyen eşitsizlik lüks tüketime kayan gelirleri çoğaltığı ölçüde, grafik sanatındaki etkinliklerin de oylumu arttı.

İşte bugün içinde yaşadığımız bu etkinlik, sanat düzeyi her zaman tartışılabilecek, ama üretim düzeyi tartışma götürmeyecek denli yüksek grafik olgusu, yukarda özetlenen olayların sonucu.

Deney Birikimi

Sanat düzeyi her zaman tartışılabilecek bir olgu, ama sanatçı için yine de önemli sayılacak bir deney birikimi ortasındayız. Durum, şunu sormamızı gerektiriyor: Yalnız kırk, elli yıllık bir birikim mi bu? Türkiye'de Batı örneği bir toplum oluşturma, Batı'dan alınan hazır kalıplara uygun kurumlar ve kişiler yaratma isteği çerçevesinde, tüketim ekonomisinin üretim-birey ilişkilerine adam ve araç sağlamak üzere açılan iki grafik okulunun tarihiyle, meslek eğitimiyle, yetiştirdiği birkaç grafikçi sayısıyla mı sınırlı? Soruna eksik bir yaklaşım olsa gerek bu. Cumhuriyet'ten sonraki Türk toplumunun yeni bir oluşum serüvenine atılırken kendi geçmişinden hiçbir kültür kalıtı, hiçbir görenek getirmediğini ileri sürmek olanaksız. Sanat dallarımızın herbirinin altında Türk insanının tarihsel özü yatıyor kuşkusuz. Bugünkü grafiğin de Cumhuriyet'ten önce yapılagelmiş olan grafik ya da benzeri uğraşıların birikimleri üzerinde temellendiğini düşünmek bir yanılma sayılmamalı. Üstümüzde şimdilik iğreti bir giysi gibi duran bu yeniyetme sanata tarihsel bir köken bulma eğilimini anlayışla karşılamamız gerek.

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla grafik, toplumu oluşturan katlar arasında kültür alışverişini sağlayan en önemli etkinliklerden biri olduğuna göre, kendi estetiğini, kişilerini, kurumlarını, giderek tarihini bu yolla sağlayabildiğine göre, Türk grafiğinin tarihi de Türk basımcılık tarihinden ayrı düşünülemez; *ürünleri basılıp yayılabildiği ölçüde vardır çünkü grafik.*

İbrahim Müteferrika

Osmanlı basımcısı ve yayımcısı. 1674'de Macaristan'ın Koloszvar (bugünkü Kluj) kentinde doğdu. Asıl adı bilinmiyor. Kentin rahip kolejinde Hıristiyanlık bilimleri öğrendi. Yaşam öyküsünü yazmaya çalışan Macar rahibi İmre Karaçun'a göre, 1690'larda Koloszvar'ı ele geçirmeye çalışan Habsburglara karşı Orta Macar Kralı Tököli İmre'nin ayaklanması sırasında Osmanlılara esir düşmüş, İstanbul'da esir pazarında satılmış. Bu yakıştırma günümüze dek bütün yerli ve yabancı kaynaklarca kullanıldı. Ama Niyazi Berkes'in dikkatli araştırması (Türkiye'de Çağdaşlaşma) ve Müteferrika'nın kendi yapıtı *Risale-i İslamiye*'nin yazılışından üç yüz yıl kadar sonra bugünkü dile aktarılması nedeniyle değişen bilgilerimiz, bize onun (bugün Roger Garaudy örneğinde olduğu gibi) kendi isteğiyle Müslümanlığı seçtiğini ve Osmanlılara sığındığını gösteriyor. Müteferrika İstanbul'da Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Efendi'yle dostluk kurdu. Sadrazam İbrahim Paşa'nın dikkatini çekti. Padişah Üçüncü Ahmed'in müteferrika ağalarından oldu. Siyasal görevler üstlendi.

Macaristan'daki öğrenimi sırasında Latince'yle birlikte başka diller de öğrenen İbrahim Efendi, çağındaki bilimleri de incelemiş, astronomi, fizik, coğrafya, yönetim bilimi, geometri gibi bilgi alanlarıyla ilgilenmiş. Kendi eliyle bastığı *Cihannümâ*'nın, Kâtip Çelebi'nin bu ünlü yapıtının sonuna Kopernik'ten, Descartes'dan, Galile'den alıntılar ekler. *Usûl-ül-hikem fî nizâm-ül-ümem* adlı kitabında "monarchia", "aristocrasia", "democrasia" gibi yönetim bilimlerinden söz açar; sonuncusunun erdemleri üzerinde durur. Avrupa ülkelerinin Osmanlılar karşısında güçlenmelerinin nedenlerini irdeler, askerliğin birtakım bilimsel veriler doğrultusunda örgütlenmesi gerekliliğini savunur. *Nizâm-ı cedîd* terimini ilk kez o kullanır ve Avrupa ordularının savaş yöntemleri üzerine bilgiler verir. Dünya coğrafyasındaki yeni buluşlarla, Amerika anakarasının bulunuşuyla Avrupa ticaretinin nasıl gelişmeye başladığını söyler. Osmanlı yönetiminin batı ülkeleri karşısında güçlenmesi için somut öneriler getirir. İmparatorluğun haritasını pafta pafta çizerek basmaya başlar. *Füyûzât-ı Miknatısiye* adlı kitabıyla ve Hollandalı coğrafyacı Andrea Keler'den çevirdiği *Mecmua-i Hey'et-i Kadîme ve Cedîde* (Atlas Coelistis) adlı kitapla kapalı, durağan Osmanlı toplumuna çağdaş bilgiler aktarır. Bütün bu çabalarıyla da, Türk çağdaşlaşma tarihinin öncüsü olmaya hak kazanır.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA: Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ adlı yapıtından, bakır oyma.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA: Tarih-i Hind-i Garbî adlı yapıttan (tahta oyma).

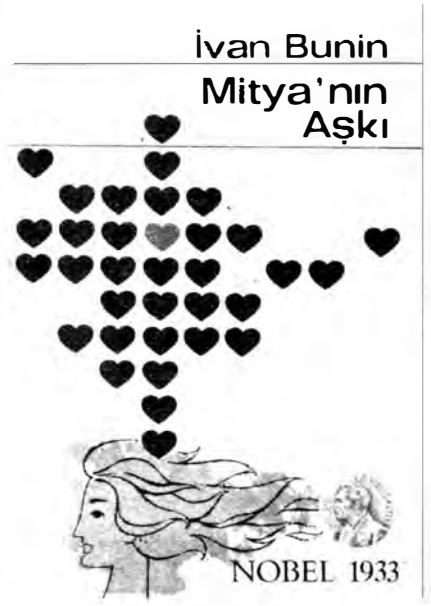
İlk Basımevi ve Grafik

Artık şu saptamayı kolayca yapabiliriz: *Türk grafik tarihi ülkemizde ilk basımevinin kurulmasıyla başlar.* Avrupa Rönesans'ının gecikmiş sızıntılarının kapalı bir kültür ortamında yavaş yavaş uyandırdığı tedirginlikler, dinsel içerikli düşünce kalıplarına dünyasal içeriklerin işlemeye başlaması, yaşam biçimlerinde görülen yenilikçi kıpırdanmalar, ordunun savaş düzeyinin yıldan yıla bozulması gibi etkenler hazırlamıştır bir basımevi açma düşüncesini. Padişah Üçüncü Ahmet (1673-1736) ve Nevşehirli İbrahim Paşa (1660-1730) döneminde, kısa bir süre Fransa elçiliğinde bulunmuş olan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin (?-1732) oğlu Said Çelebi (?-1761) ve sarayın müteferrika ağalarından Macar dönmesi İbrahim Efendi (1674-1745) işbirliğiyle gerçekleşen bu basımevini bugünkü grafik sanatımızın ilk ocağı, İbrahim Efendi'yi de bu sanatın pîri saymak yerinde ve gecikmiş bir değerbilirlik olacaktır. Tarihimizde, basıp çoğaltma yoluyla elde edilen ilk resimli kitap, bunu basabilmek için gereken ilk döküm yazısı, ilk resim kalıbı onun elinden çıkmıştır çünkü. O çağdan günümüze dek basımcılık tarihimizin gelişim çizgisi üzerinde iyi kötü süregelen bir usta-çırak geleneği ve meslek bilgisi onun ve basımevinin çevresinde oluşmaya başlamıştır.

İbrahim Müteferrika 1729 ile 1745 yılları arasında 3 harita, 16 kitap bastı. Bunlardan *Vankulu Lûgati* İslamlaşmış Türkler elinde sekiz yüzyıldır kullanılagelen Arap yazısının hurufat halinde ilk kez dökülüp basma işleminde uygulandığı kitap oluşuyla, *Tarih-i Hind-i Garbî* ilk resimli kitap, *Cihannümâ* ilk haritalı ve çizimli kitap, *Grammaire Turque* ise Latin yazısının Osmanlı İmparatorluğu yayın tarihinde yine Osmanlılar eliyle ilk kez kullanıldığı kitap oluşuyla, grafik tarihimiz açısından özel bir önem taşıyor.

Arapça alfabeden hurufat dökümü kolay kolay üstesinden gelinecek bir iş değildi. Bir hurufat kasasının beş yüz parçadan oluşması gerekiyordu çünkü. Unutmayalım ki günümüzün hurufat kasalarında yüze yakın parça bulunur ancak. (Ülkemizde basımcılığın Gütenberg'den en az iki yüzyıl sonra gerçekleş-

Levent Şahverdi Arşivi

AYHAN ERER: Kitap kapağı (1968).

ERKAL YAVİ: Kitap kapağı (1983).

mesi salt bu yüzdendir: Bir kasayı oluşturan parçaların akılalmaz kalabalığı yüzünden. Dinsel baskılardan değil). İlk yazıların çizim ve döküm işlemlerini Müteferrika'yla birlikte Tıbır Araboğlu, Hâfız Efendi, Mühendisyan Efendi, Haçik Efendi gibi sanatçılara borçluyuz. İlk yazısal iletişimin, dolayısıyla grafiksel iletişimin temellerini onlar attılar çünkü.

Müteferrika basımevinden sonra, 1796'da Hasköy'de Mühendishâne basımevi, 1802'de Üsküdar'da Dâr-üt-tıbaa kuruldu. Mahmud Raif Efendi'nin *Cedîd Atlas Tercemesi* adlı büyük, renkli Türkçe coğrafya atlası burada basıldı. Bir baskı ve çizim olayıdır bu kitap. Buna, aynı yazarın 28 çizgi-resimle süslü, *Tableaux des Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman* adlı, grafiksel değeri yüksek yapıtını da eklemek gerekiyor.

Taşbasmacılığı

İlk resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'yi basmak üzere 1831'de Takvimhâne-i Âmire kuruldu. Yine aynı yıl basımcılık tarihimizde devrim sayılacak ilk litografya destegâhı (taşbaskı tezgâhı) çalışmaya başladı. Bu işin öncüleri Jacques ve Henri Caillol adlı iki Fransız. Taşbasmacılığı ilerdeki yıllarda geniş halk kesimlerine daha bol kitap, daha bol basılı ürün yayacak, resimli halk kitaplarına, kahve duvarlarını süsleyecek olan halk resimlerine öncülük edecektir.

Basımcılıkta Gelişme

1880'li yıllarda ilk Türkçe gazeteler yayımlanmaya başladı. Sayfalarında düzeyleri çok ilkel reklamlar görülür oldu. Aynı yıllarda kaimelerin (ilk resmî kâğıt paraların) basılmaya başladığını biliyoruz.

Bu dönemde İstanbul'un değişik semtlerinde 50'den çok basımevi çalışmakta, basımcılık Anadolu'nun kimi kentlerinde de iş alanına girmektedir.

Ebüzziya Tevfik (1849-1913) ile grafik tarihinde yeni ve özgün bir dönem yaşanıyor. Hattat, yazar, gazeteci, tarihçi, basımcı gibi nitelikleriyle çok yönlü bir kişi olan Ebüzziya Tevfik, titiz ve zevkli baskı ürünleriyle saygın bir yer edindi kendine.

1850'lerden sonra ilk posta pullarının kullanılmaya başladığını biliyoruz. Yüzyılın sonlarına doğru posta kartlarında zengin bir çeşitlenme başlıyor. İlk afişlerin uygulanma tarihi şimdiye dek araştırılmış bir konu değil. Ama tiyatro, sinema vb. kültür etkinliklerinin doğal sonucu olarak 1900'lerde görülmeye başlandığını ileri sürebiliriz.

1850'de *Vekaayi-i Tıbbiye*, 1862'de *Mecmûa-i Fünûn*'la başlayan dergiciliğimiz grafik ürünlerine yeni bir alan açıyor; çizgi-resimler eşliğinde verilen yazılarda artış görüyoruz. 1880'lerden sonra gazetelerde daha sıkça yayımlanmaya başlayan resimli duyurular yüzyılın sonlarına doğru dergilerde de boy gösterecektir.

1867'de başlayan salnâme (yıllık) basımı kısa bir sürede imparatorluğun uzak yakın bütün illerine yayılmış, devlet salnâmeleri yanında özel salnâmelere, ardından da takvim basımına öncülük etmiştir. Bu alanda en başarılı örnekler, Ebüzziya'nın resimli *Salnâme-i Ebüzziya, Takvim-i Ebüzziya* ve *Takvim-i Nisâ* adlı yapıtlarıdır.

Yüzyılın sonlarında *Tercümân-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Tercümân-ı Hakikat* gibi gazetelerin yanı sıra *Mecmua-i Ebüzziya, Servet-i Fünun* gibi dergiler, basım tarihimizin Ahmet Mithat, Şinasi, Ahmet İhsan gibi büyük öncüleri grafik ürününün yaygınlaşmasında saygıdeğer bir hizmet gördüler.

O çağın önemli grafik olaylarından biri de Türk basınına karikatürün girişidir. Bunu Teodor Kasap'ın 1870'de yayımlanmaya başlayan *Diyojen* dergisine borçluyuz.

1908 Meşrutiyeti'nden sonraki basın özgürlüğüyle birlikte gazete ve dergilerdeki duyuru ve tanıtılar da büyük ölçüde arttı. Bugünkü tanıtım kuruluşlarının çekirdeği sayılacak ilk *İlancılık Şirketi*'nin ortaya çıkışı 1909 yılına raslar. Ama kısa bir süre sonra patlayan Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ve bunların ardından gelen Kurtuluş Savaşı ile ekonomik yapının çöküntüye uğraması, yeni yeni filizlenmeye başlayan tanıtım grafiğini kuruttu.

SADİ PEKTAŞ: Gazete ilanı (1981).

Levent Şahverdi Arşivi

Kapak Grafiğinde İlk Dönem

Basılı Türk kitapçılığının ilk ürünleriyle başlayan kapak grafiği adsız çizerler elinde oldukça başarılı örnekler verdi. Bu alandaki ilk bilinçli düzenlemelerde Ebüzziya'nın emeği var. Ahmet İhsan'ın *Servet-i Fünun* dergisinde ve kitap yayınlarında kullandığı kapakların başarı düzeyini de unutmamak gerek. İlk yıllarda hattatların, ressamların üstlendiği kapak grafiği 1920'lerden sonra karikatürcülerin de ilgi alanı oldu. Hattat Halim. Hattat Hâmit gibi sanatçılar yanında Sedat Simavi, Ramiz Gökçe, Ratip Tahir Burak gibi karikatürcüler oldukça başarılı ürünler verdiler: Bunlar arasında özellikle Münif Fehim kitap resimlemesinden tiyatro dekorculuğuna dek birçok alanda etkinlik gösterirken, kırk yıldan çok sürdürdüğü kitap kapakçılığına özgün, kişilikli bir tad getirdi. Harf devriminden sonraki kapak grafiğinin en etkin adlarından biri de İhap Hulusi'dir. 1940'lara doğru Suavi'nin ilginç çalışmalarını görüyoruz.

Çok Yönlü Grafik Ürünleri

1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun özendirici etkisiyle kıpırdanmaya başlayan tüketim ürünleri piyasasının etiket, ambalaj vb. gereksinimleri başlangıçta hattatlar, taş baskısı işlemecileri eliyle karşılandı. 1930'lardan sonra Akademi çıkışlı ressamlar da yöneldi bu alana. 1945'lere dek süren bu dönemin başlıca adları Tarık Uzmen, Mazhar Apa ve Kirkor Magosyan'dır.

Devletçiliğin bir yöntem olarak benimsendiği 1932 yılından sonra büyük devlet kuruluşları, örneğin Devlet Demiryolları, Denizyolları, Sümerbank, Etibank, İnhisarlar İdaresi (şimdiki Tekel), Kızılay, Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu vb. çalışmalarını geniş yığınlara duyurabilecek çok yönlü bir grafik ürünü gereksinimiyle karşılaştılar. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapanan bu dönemin zengin olanakları, bilinçsiz yöneticiler ve niteliksiz çizerler elinde yok ol-

Başlıca Grafik Sanatçılarımız

EBÜZZİYA TEVFİK: Yazar, gazeteci, basımcı, grafikçi. 1849'da İstanbul'da doğdu. Düzenli bir öğrenim görmedi. Günün çeşitli gazetelerinde yazmaya başladı. Namık Kemal'le birkaç arkadaşının kurduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katıldı. Avrupa'ya kaçtı. Dönüşte *İbret, Hadika, Cüzdan* gibi gazete ve dergiler çıkardı. Rodos'a sürüldü. Dönüşte ilk Kanun-u Esâsî çalışmalarına katıldı. 1880'de *Mecmua-i Ebüzziya*'yı yayımlamaya başladı. Kitap dizilerine girişti. Yayımladığı kitaplar yüzünden Konya'ya sürüldü. İkinci Meşrutiyet'te (1908) İstanbul'a döndü. Milletvekili seçildi. Yeniden basımcılığa başladı. Kûfi yazıda birçok eser verdi ve bu yazıyı basım işlerine uyguladı. Yazıyı ve değişik süsleme ögelerini kullanarak özgün kitap kapakları yaptı. Basılı kitaba amblemi ve ikinci kapağı o getirdi. *Tasvir-i Efkâr* gazetesini çıkardı. 1913'te öldü.

İHAP HULUSİ: 1898'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kahire'de bitirdi. Münih'te Künstgewerbe'de ve Haymann'ın atölyesinde öğrenim gördü. 1923'te Almanya'dan gönderdiği yapıtlarla Galatasaray lisesinde açılan sergisi büyük ilgi gördü. 1925'te Türkiye'ye döndü. Yarım yüzyıla yakın bir süre grafiğin her dalında ürün veren sanatçı, özellikle büyük devlet kuruluşları için yaptığı afişleriyle bu alanın tartışılmaz ustası olduğunu kanıtladı.

MÜNİF FEHİM: 1900'de İstanbul'da doğdu. Tiyatro sanatçısı Ahmet Fehim Efendi'nin oğludur. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenim gördü. 1916'da tiyatro dekorları yapmaya, afiş çizmeye başladı. 1921'de Celal Nuri Bey'in çıkardığı *İleri* gazetesinin grafik işlerini üstlendi. 1924'te *Kelebek* adlı bir mizah dergisi çıkarmaya başladı. Uzun süre karikatür çizdi. Dergi ve gazete resimlemeciliğinde özgün bir üslup geliştirdi. Çizdiği kitap kapaklarıyla bu beğeniyi sürdürdü. 1983'te öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

du. Bu alanda anımsanacak tek ad yine İhap Hulusi'dir. Onun İnhisarlar İdaresi'nin içki ve sigaraları için yaptığı etiketler bugün bile zevkle seyredilebilir. 1938'den sonra ürün vermeye başlayan ve yalnız İnhisarlar İdaresi için çalışan Atıf Tuna'nın adını da anmak gerek.

Kitap, dergi ve gazete resimlemeciliği (illüstrasyon) yakın yıllara dek nitelikli ürünler veremedi. Dış yayınlardan etkilenmeler, aktarmalar görüldü sık sık. Bu alanda Cevat Şakir (Halikarnas Balıkçısı), Münif Fehim, Ercüment Kalmuk vb.nin özgün çalışmaları var. Suavi, Firuz Aşkın, Ayhan Erer, Oral Orhon gibi resimleyiciler ise dış etkilere açık ürünleriyle belirdiler.

Grafik Sanatının Topluma Açılması

Grafik sanatının yüksek düzeyli bir uygulayım biçiminde topluma açılması 1950'lerden sonradır. Akademi çıkışlı sanatçılara borçluyuz bu olguyu. Namık Bayık, Ayhan Akalp, Selçuk Önal gibi adların yanında özellikle Mesut Mânioğlu, uzun yıllar boyunca, gerek amblemleri, afişleri ve ilaç yapımcıları için çizdiği tanıtma kartlarıyla, gerek ticari sergiler için düzenlediği panolarla mesleğin önde gelen uygulayıcılarından biri oldu. Yine Akademi çıkışlı ikinci kuşak ve 1955'de kurulan Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu'nun 1960'tan sonra çalışma alanına atılan ilk çıkışlıları grafik ürünlerine yeni bir tad, yeni bir yaklaşım getirdiler. Tanıtma grafiği konusunda Ahmet Güleryüz, Fikret Akgün, Turgay Betil, Aydın Erkmen, Aydın Ülken, Cemalettin Mutver, Sadi Pektaş; afişçilikte ve özellikle tiyatro afişi uygulamalarında yeni bir biçimleme beğenisi getiren Yurdaer Altıntaş, yalnız tiyatro afişlerinin sanat sayılabileceği savıyla ürün veren Mengü Ertel; afiş, amblem, tanıtma grafiği, güzelyazı (hattatlık ve hurufat çizimi) gibi birçok alanda çalışan ve özellikle kitap kapakçılığı konusunda 1960'lardan bugüne dek beş bine yakın ürünü imzalayan yazar (bu satırların yazarı); yine kitap kapakçılığı alanında Agop Arad'dan günümüze Ayhan Erer, Fahri Karagözoğlu, Sungu Çapan, Erkal

MESUT MANİOĞLU: 1927'de İstanbul'da doğdu. 1949'da Güzel Sanatlar Akademisi afiş bölümünü bitirdi. Grafiğin her alanında başarılı ürünler verdi. 1946 Birleşmiş Milletler, 1952 Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı, 1953 Kızılay afiş yarışmalarını, 1959 Emlak Kredi Bankası, 1961 Türk Hava Yolları amblem yarışmalarını kazandı. Uzun yıllar, sergi ve fuar grafikçiliğinde ustalıklı çalışmalar yaptı. Yurtdışı sergilerde ve yayınlarda eserlerinden örnekler verildi. Öteden beri bağımsız grafikçi olarak çalışan sanatçı, Mimar Sinan Üniversitesi'nde grafik hocalığı yapmaktadır.

MENGÜ ERTEL: 1931'de İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi dekorasyon bölümünde okudu. Önceleri sinema ve tiyatro dekorları yaptı. 1960'lardan sonra afiş çizmeye başladı. 1968'de ilk kişisel afiş sergisini açtı. Bunu daha sonraları Ankara, İzmir, Varşova, Berlin, Brüksel sergileri izledi. Yurt dışındaki birçok yayın organında eserlerinden örnekler verildi. 1963'te İsviçre'de yayımlanan *"Who is Who in Graphic Art"* adlı uluslararası antolojiye alındı. 1980 yılı Moskova Olimpiyatları afiş yarışmasında üçüncülük ödülünü kazandı.

SAİT MADEN: 1932'de Çorum'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümünde okudu. 1950'lerden başlayarak Afiş, amblem, ambalaj, sayfa düzenlemeciliği, güzelyazı vb. pek çok alanda ürün verdi. Beş bin dolayında kitap ve dergi kapağı çizdi. İsviçre, Almanya, İngiltere grafik dergilerinde, yıllıklarında eserlerinden örnekler yayımlandı. *"Who is Who in Graphic Art"* adlı uluslararası antolojiye alındı. İbrahim Müteferrika ile başlayan Türk grafik tarihini ve grafiğin güncel sorunlarını irdeleyen yazılar yazdı.

YURDAER ALTINTAŞ: 1935'te İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi grafik bölümünü bitirdi. İlk çalışmalarını 1963'te Türk-Alman Kültür Merkezi'nde sergiledi. 1960 ile 1970 arasında büyük bir etkinlik gösteren tiyatro dünyasına ilginç afişler çizdi. 1966'da Güzel Sanatlar Akademisi'nin sanat ödülünü kazandı. Yurt dışı yayın organlarında eserlerinden örnekler verildi. Varşova (1966-1968) ve Brno (Çekoslovakya, 1970) bienallerinde afişleri sergilendi. *"Who is Who in Graphic Art"* antolojisine alındı. Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun başkanı olarak (1983), grafik olgusunun toplumca benimsenmesi için büyük çaba gösterdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yavi, Bülent Erkmen, Leyla Uçansu, Ferit Erkman, amblem çalışmalarıyla Abdullah Taşçı grafik sanatında sağlıklı bir bilinçlenmenin oluşmasına çalıştılar.

Örgütlenme Çalışmaları

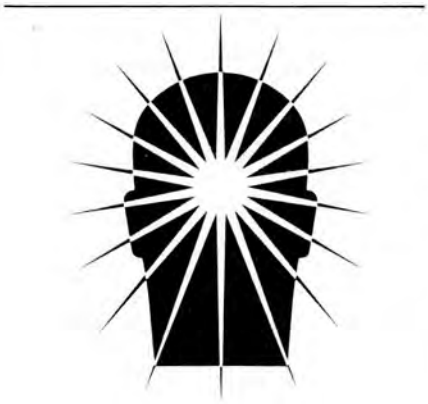
Sanatçıları bir çatı altında toplama ve meslek sorunlarını birlikte çözme amacıyla, Yurdaer Altıntaş, Ahmet Güleryüz, Mengü Ertel ve bu satırların yazarının birkaç iyiniyetli katkıcıyla 1968'de kurduğu Türkiye Grafik Sanatçıları Derneği, o günlerin ilgisizliği ve kavrayışsızlığı yüzünden bir yıl sonra kapanmak zorunda kalmıştı. On yıl sonra kurulan Grafikerler Meslek Kuruluşu, bütün dar olanaklarına ve bugün bile aşılamamış ilgisizliklere, engellere karşın, övülesi etkinlikler sergiliyor. Bu örneğe bakarak, gelecek yıllardaki sanatçı örgütlenmesinin grafik sanatına yeni boyutlar ve canlılıklar kazandıracağını güvenle söyleyebiliriz.

Grafik Sanatının Geleceği

Grafik sanatının adam açığı uzun yıllar Akademi çıkışlı, Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu çıkışlı sanatçılarla karşılandı.

Ama Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü, Türkiye'nin gitgide gelişen, çeşitlenen sanayi dallarının grafikçi gereksinimini gidermekten uzak kaldı. Ülkemizde uygulayıcı sayısının çokluğuna karşın yaratıcı sanatçı azlığının nedenini bu olguda aramalı. Bu kurumun kalıplaşmış ve sınırlı öğretimi, öteki okulun temel sanat bilgilerinden uzak, güncel araç ve gereçleri kullanma öğretimi grafik sanatının uygulayıcıdan beklediği geniş boyutlu, geniş açılı yorumlara katkıda bulunamayacak artık. Bu okullardaki öğretim sisteminin yeni baştan, günün gerekliliklerine uygun olarak düzenlenmesi gerekiyor. Bu yapılmasa bile, grafik sanatının ulaştığı düzey, birikim, görgü artık okul dışında, özel iş yerlerinde, grafik işliklerinde yeni sanatçılar yetiştirmeye yeterli olacak.

Grafik sanatı, bilindiği gibi, çağdaş iletişimin en etkin görsel dili. Toplumla bu dil arasındaki alışveriş çoğalıp çeşitlendiği ölçüde -kaçınılmaz bir olgudur bu- grafik sanatını da sürekli bir gelişme içinde göreceğiz ●

MESUT MANİOĞLU: Amblem (1981).

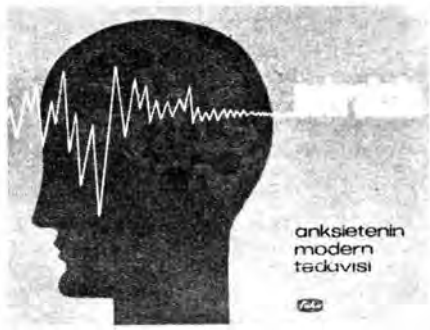

SAİT MADEN: Hat (1968).

BÜLENT ERKMEN: Amblem (1980).

SELÇUK ÖNAL: Tanıtma kartı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Afiş Sanatı

Mengü Ertel

21 Haziran 1934 tarihli Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasası, o günden beri Türkiye'de her türlü baskı usulleriyle basılıp yayımlanan basma yazı ve resimlerin beşer nüshasını, Milli Eğitim Bakanlığı (sonradan Kültür ve Turizm Bakanlığı) Derleme Müdürlüğü'ne verme zorunluluğu getirdi. Gazeteler, dergiler vb. yanında "sanat değeri bulunan duvar ilanları" olarak nitelenen *Afiş* de, Milli Kütüphane arşivlerine girmiştir. Ancak, kitap, dergi ve benzerleri adına, yazarına, çevirmenine, yayıncısına, basımevine dek kartotekslere kaydedilirken afiş sadece yansıttığı ad veya basımevi adı ile kayıtlara geçmiş. Bu nedenle Cumhuriyet'in 50. yılı kutlamaları için hazırlanması öngörülen bir afiş sergisi gerçekleşemedi. Kilitleri açılan odaların raflarına doldurulan, özenle saklanmış bu afişlerden hangilerinin sanatsal nitelikli olduğunun saptanması olanaksız. Bugün on binlerce afiş, günyüzüne çıkmak için bir araştırıcı grubunun veya arşiv uzmanlarının gayretini bekliyor. Türk afişinin ustalarından Kenan Temizan, Faruk Morel, Mithat Özar, Natık Soyeren, Yusuf Karacay, Selçuk Önal, Fikret Akgün'ü yitirmiş olmamıza mı, yığınlar içinde var olduklarını bildiğimiz halde, eserlerine ulaşamadığımıza mı yanalım? Gelecek yıllarda gerçekleşeceğine içtenlikle inandığımız "Grafik Sanatlar Müzesi"nin ana kaynağının Milli Kütüphane raflarında beklediğini söyleyebiliriz.

Afişten söz ederken, arşivlerin, koleksiyonların ve araştırmaların var olmadığını, meslek çalışanlarının zaman içine yayılmış birkaç iyiniyetli yazıları dışında kaynaksız kalındığını, konunun ancak yan bilgilerle ve gözlem aktarımı ile yansıtılmaya çalışılacağını da söylememiz gerekiyor.

Afiş Sanatının Gelişimi

Sanatsal nitelikli ilk basılı afişlerin 19. yüzyıl sonlarında genç, atılımcı, üstün nitelikli ressamların hızla ünlemesine yaradığını görüyoruz. 20. yüzyılın başlarına dek ressamların egemenliğinde yürüyen afiş konusu özellikle Almanya'da yıllardır süregelen süsleme sanatları öğretiminin kapsamında yeni bir eğitim dalı olarak benimseniyor. O yıllarda Almanya'da

KENAN TEMİZAN: Afiş (1936).

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan resim yetenekli iki Türk gencinin bu yepyeni sanat dalına heveslenmeleri ise, ülkemizde afiş sanatının sağlıklı bir şekilde başlamasına neden oluyor. Bu öğrencilerden birincisi Münih Künstgeberwe'de ünlü Haymann atölyesinde öğrenim gören, 1920-1925 arasında ise Hairmann Schüle'de serbest olarak çalışan İhap Hulusi Görey ki, daha yurda dönmeden çalışmalarını yollayarak, 1923 yılında Galatasaray Lisesi'nde kendisinin ve Türk afişciliğinin ilk sergisini açmak onurunu kazanmıştır. Mısır ve Almanya'da profesyonel çalışmalar yapan sanatçının "İhapHulusi-İstanbul" yazılı özgün imzası günümüze dek sayısız afişin altında izlenmiştir. 1925 yılında yurda dönen Görey, önce Dışişleri Bakanlığı'nda görev aldı ise de kısa günde ayrılarak afişi meslek seçti. Diğer genç yetenek, Kenan Temizan ise İstanbul'da hukuk öğrenimi görmüş, yedek subay olarak Berlin'de görev yapmış, daha sonra bu kentte kalarak Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirmiş ve Almanya'da çalışmaya başlamıştır. Temizan, Reimann Schule'de afiş ve kumaş desenleri konusunda dersler vermiş; 1943 yılına kadar (Ufa ve Tobis gibi) büyük Alman film şirketlerinin afişlerini hazırlamıştır. 1943'ten ölümüne (1953) dek İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde moda resimleri bölümünde çalışan sanatçı, afiş konusunda görevlendirilmemişti. (Afiş atölyesinin hocası, Zeki Faik İzer' di.) Konularının gerçek uzmanları olan bu afiş ustalarının ikisine de öğrenci yetiştirme fırsatının tanınmamış olması, Türk afiş eğitimine gölge düşürmektedir.

Başvurduğumuz sınırlı kaynaklarda, 1927 yılında, Namık İsmail'in müdürlüğü döneminde Tezyini Sanatlar (Süsleme Sanatları) Bölümünün kurulduğu yazılmaktadır. Oysa ressam Avni Lifij'in biyografisi için yapılan çalışmada, Lifij'in 1923 yılında Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Tezyini Sanatlar Bölümüne "tezyiniye muallimi" olarak atandığı ve ölümüne dek (1927) bu görevde bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Avni Lifij'in bir kitap niteliğinde hazırlanmış ve şekillerle bezenmiş, süsleme sanatları ile ilgili ders notları ailesince saklanmaktadır. Ressamın eşi Harika Lifij'den öğrendiğimize göre, sanatçı Paris'te önemini anladığı dekoratif sanatlar konusunda, Akademi yönetimine geniş kapsamlı bir rapor vermiş; bu raporun değerlendirilmesi sonucu bölümün kurulması ile görevlendirilmiştir. Bilgisine başvurduğumuz o yılların öğrencilerinden Prof. Zühtü Müritoğlu da Avni Lifij'in "tezyiniye muallimi" olduğunu hatırlamaktadır. Afiş konusunun ele alındığı böyle bir yazıda bu bilgileri vermek gereğini duyuşumuz, ülkemizde gözlemlediğimiz adam harcama geleneğini kırmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca yazımızın başında belirttiğimiz resimden afişe geçiş olgusunun daha sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesinin, süsleme sanatlarını öğretmek ve öğrenmekten geçtiği kanısındayız.

Güzel Sanatlar Akademisi Afiş Atölyesi (Mithat Özar Atölyesi, 1943).

Yine anılara dayanarak öğrendiğimize göre, yetenekli resim öğrencisi Mithat Özar, 1924-27 yılları arasında Beyoğlu-Hamalbaşı'ndaki atölyesinde sinema kapıları için büyük boy afiş-resimler yapmıştır. Daha sonra Paris'e gittiğini bildiğimiz bu sanatçının resim (belki de dekoratif sanatlar) eğitimini tamamladıktan sonra, 1932 yılında yurda dönüşü ve Namık İsmail'in müdürlüğü sırasında (1927) Afiş Atölyesini kurduğu, Weber'in yerine bu bölümün başına getirildiği görülmektedir. Mithat Özar, 1940 yılına dek bu görevini sürdürmüştür.

Cumhuriyet döneminin başlangıcında, ticaret alanında dışa bağımlılık sürerken, özellikle tüketim malları için yapılan afişlerin ilk örnekleri de, doğal olarak, Batı'da hazırlanıp basılmış ve ülkemizde duvara çıkmıştır.

İlk afişçimiz İhap Hulusi Görey, ilk olarak, İzmir'de imal edilen bir diş macunu için kendisinden afiş istendiğini hatırlamaktadır. İhap Hulusi, afiş sanatının büyük ustalarından Ludwig Hohlwein'in öğrencisidir ve eserlerinde, ustasının ve döneminin bütün özelliklerini yansıtır. Afişlerde sağlam bir desen gücü hemen algılanmakta, kompozisyon büyük lekelerle kurulmaktadır. Biraz da o dönemdeki baskı tekniğini iyi kullanmanın gereği olarak, yarım tonlardan kaçınılmış, ışık-gölge tam bir kontrasta dönüşmüştür. Ressamları endişelendiren fotoğrafik'ten afişlerde korkusuzca yararlanmıştır. İhap Hulusi de, Çekoslovak-Fransız afişçisi Mucha veya Almanı sanatçı Hohlwein gibi önce fotoğraf çekerek veya mevcut fotoğraflardan yararlanarak pek çok afiş üretmiştir. Kenan Temizan'ın afişlerinde de büyük çapta fotoğraftan yararlanıldığını görüyoruz. Temizan'ın görebildiğimiz afişlerinin hemen tümü sinema afişleri olduğu ve sanatçının çalışmaları süratle gelişen basın teknolojisi ile atbaşı geliştiği için, onun eserlerinde daha gerçekçi bir figüratif çalışma egemen durumdadır. İhap Hulusi ise Türkiye koşullarında daha yavaş gelişen baskı teknikleri ve kişilikli çizgisini sürdürmek yüzünden, tarzını korumuş, ancak değişen beğeni ve istekler yaygın çalışma olanağını giderek azaltmıştır.

Çabalarını bildiğimiz, fakat bazısından birkaç örnek, bazısından ise hiçbir parça iş görmediğimiz Mithat Özar, Mazhar Resmor, Faruk Morel, Tarık Uzmen, Natık Soyeren, Yusuf Karacay, Orhan Omay ve benzerlerinin çalışmalarını,

Levent Şahverdi Arşivi

Türk afişine katkılarını saygıyla anmaktan başka bir şey diyemiyoruz. Umuyoruz ki araştırmacılar, bu sanatçıların ve bilmediğimiz başkalarının işlerini gün yüzüne çıkarıp afiş tarihçemize kazandırırlar.

Çalışmalarını izleme olanağını bulabildiğimiz sanatçılardan Güzel Sanatlar Akademisi Afiş Bölümünün yetiştirdiği Cevher Bozkurt, Mesut Manioğlu, Namık Bayık, Selçuk Önal, Vedat Sargın, Ayhan Akalp ve hemen arkalarından Fikret Akgün, Yüksel Güçsav, Rauf Alazan, Atila Bayraktar vb., 1930-1945 arası Fransız afişinde egemen olan bir estetiğin etkisinde idiler. Ünlü Cassandre'ın önderliğindeki bu akım Paul Colin, Jean Carlu, Savingac, Guy Georget vb. sanatçıların çabaları ile, dünya resim sanatının beğenisine paralel olarak gelişmişti ve genç Türk afişçilerinin de bu akımı izlemeleri kaçınılmazdı. Afiş öğreniminde baştan beri benimsenen aktarmacılığa dayanan öğretim, doğal olarak bunu gerektiriyordu. Bu sanatçılar da, kendi yeteneklerinin doğal gücüne uluslararası güncel beğeniyi katarak eser yaratmaya başladılar. Çağı yansıtan, resimden farklı özgün anlatma biçimlendirmesini benimsediler. Afişlerde çarpıcı olmak çabası ağırlık kazanmasına rağmen, renk anlayışları daha farklı ve uyumlu idi. Genellikle ele alınan konunun birkaç simgesi bir arada, birbiri içine yedirilerek çalışılıyor, içerik yansıtılması, espriden çok bu bütünleşme ile sağlanıyordu. 1954'lerden 1956-58'lere kadar süren dönemin hemen tüm afişlerinde bu ortak özelliklere raslanmaktadır. O kuşaktan birçok sanatçı da aynı estetik anlayışı sürdürerek eser vermektedir.

Doğum yılı veya yaş grubu ile değil, afişe başlama sırası ile daha sonraki kuşak olarak niteleyebileceğimiz, çalışmalarına 1959-60'ta ve daha sonraları başlayan, 1962-68 arası (hatta sonraki yıllarda) kişilikleri belirlenen ve kendilerinden öncekilerden çok daha elverişli koşullarda ortaya çıkan yeni afişçiler daha şanslı idi. Ülke endüstrisi artık sağlıksız da olsa gelişmiş, sanat etkinlikleri artmıştı. Bilinçsiz de olsa, grafik sanatlarına gereksinim duyulmaya başlanmıştı. Bu koşullar içinde devreye giren Akademi Afiş Atölyesi kökenli Yurdaer Altıntaş, Ahmet Güleryüz, Metin Edremit, Uğur Köseahmetoğlu, Turgay Betil, Sadi Pektaş, Sungu Çapan vb. ile farklı Akademi bölümleri çıkışlı Sait Maden, Mengü Ertel, Erkal Yavi vb., Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Grafik Bölümünden yetişen Aydın Erkmen, Sinan Bozkurt, Bülent Erkmen, Fahrettin Sepetçioğlu, Leyla Uçansu vb., afiş sanatına biraz daha farklı yaklaştılar. Konu-içerik çok önem kazanmış, içerikle özdeşleşme ön plana geçmişti. Hemen her afiş için özgün espri yakalama çabası ağır basıyordu. Bu kuşağın esinlediği estetik ise, Polonya merkezli diyebileceğimiz bir Orta Avrupa beğenisi ve deneyimleri idi.

Artan iletişim ve baskı olanakları dünyanın her yerinde üretilen özgün yaratımları giderek hızlanan bir şekilde ülkeye taşıdı. Geleneksel eğitimi zayıf ve tüm yaşantısı öykünme ile oluşmuş bir sanat dalı olan afiş, daha ulusallaşmadan, uluslararası beğenilerin odaklaştığı noktayı amaçlayan bir gelişme gösterdi. Bu kuşağın çalışma dönemi diyebileceğimiz yıllarda, özellikle tiyatroların ve operanın afiş gereksinimlerini karşılama olanağının varoluşu büyük şans idi. Ayrıca, bu grubun uluslararası sergilere katılmak, kişisel sergiler açmak gibi eylemleri, özel çabalarının yankılanması, iç ve dış yayın organlarının ilgisi, Türk afişinin gerçekte bulunduğu yerden farklı bir konumda görünmesine neden oldu.

Uluslararası ortamda Türk afişçiliğinin çalışmaları, her ne kadar saygın bir yer buluyorsa da, kanımızca bu durum yapaydır. Nedeni ise Batı onayını bağnazca benimsememizdir. Oysa ülkemizde başarı şansı çok büyük bir birikim vardır. Devletin fonksiyonunu yerine getirmemekte ısrar etmesi, bu güçlü birikimin kullanılmaması acıdır. Kültür Bakanlığı ve özel sektörün zaman zaman açtığı yarışmalar yetersiz kalmakta; ödüllerin azlığı ve değerlendirilmeye duyulan kuşku,

İHAP HULUSI: Afiş (1931).

Levent Şahverdi Arşivi

LEYLA UÇANSU: Afiş.

MENGÜ ERTEL: Afiş (1980 Moskova Olimpiyatları Afiş Yarışması 3. Ödül).

katılımı olumsuz yönde etkilemektedir. Bugün yeteneklerini en iyi bir biçimde ispatlamış ve eser verme isteği ile kıvranan yüzlerce genç grafiker, afiş siparişi beklemektedir. Grafikerler Meslek kuruluşu'nun 1983 yılında gerçekleştirdiği "Grafik Öneriler" sergisindeki eserler bunun en belirgin kanıtıdır. Pek çok afiş duvara çıktığı zaman, birçok afişçi uluslararası niteliklerini gerçekten ispatlayabilecektir. Son yıllarda önegeçen İran, Irak, Cezayir, Küba gibi genel olarak geri kalmış sayılan ve güçlükler içindeki pek çok ülkede görüldüğü gibi, afişte devlet desteği sağlanabilse, ülkemizde de önce ulusal kimlik başarı ile kanıtlanacak ve de doğal olarak uluslararası düzey rahatça gerçekleşebilecektir.

Kısır olanaklar içinde çırpınan afiş dalında, daha önce adlarını saydıklarımıza ekleyebileceğimiz, bir çırpıda akla geliveren, afiş konusuna özel ilgi duyan Necati Balaban, Aydın Ülken, İlhan Bilge, Cemalettin Mutver, Selahattin Ganiz, Ahmet Çağıldak, Emre Senan, Sadık Karamustafa, Metin Ateş vb. birçok grafikerimiz var. Niceleri de, bugün öğrenim gördükleri birçok kurumda gelecek için hazırlanıyorlar ●

YURDAER ALTINTAŞ: Afiş.

BÜLENT ERKMEN: Dergi kapağı (1979).

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik Sanatlarda Birleşme Çabaları: Grafikerler Meslek Kuruluşu

İlhan Bilge

Grafikerler, meslek grubu olarak örgütlenme çabasıyla 70'li yıllarda iki kez biraraya geldiler.

70'li yılın başlarındaki kısa ömürlü bir denemeden sonra 1977 yılında başlayan ikinci örgütlenme çabası, bir yıllık ön çalışma sonunda 1978 yılında Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun kurulmasıyla sonuçlandı.

Kuruluşun genel amacı, tüzüğünde belirtildiği şekilde şuydu: *"Hakların birlikte savunulması ilkesi gereği, meslek mensuplarının güçlerini birleştirerek, çağdaş koşullarda çalışmalarını, grafik mesleğinin belirlenmesini, sınırlanmasını sağlamak, bu konularda gerekli yasa düzenlemesi ile ilgili girişimlerde bulunarak, grafik sanatların ülkemizde gelişmesine, özgünleşmesine, kitlelere tanıtılmasına çalışmak."* GMK, bu çalışmaları gerçekleştirebilmek için öncelikle şu dallarda çalışmalarını başlattı: Sergiler açma, mesleğin kurallarının belirlenmesi için yönetmelik çalışmaları, grafik mesleğini kamuoyuna tanıtmak için basın ve halkla ilişkiler.

Sergiler

Grafiğin kapsamını ve o günkü düzeyini kamuoyuna tanıtmada önemli işlevi olan sergiler, GMK'nın kuruluşundan itibaren temel çalışma alanlarından birini oluşturdu. İlk toplu sergi 1981'de gerçekleştirildi. Bunun ardından 1982 yılında iki, 1983 yılında ise sekiz sergi düzenlendi.

Bu sergilerin en geniş kapsamlı olanları,her yılın grafik çalışmalarını toplu olarak kamuoyuna sunmayı amaçlayan Grafik Ürünler Sergileri'ydi. Grafiğin tüm çalışma alanlarını tanıtabilmesi için, bu sergilerin kapsamı olabildiğince geniş tutuldu.

Grafik Ürünler Sergileri'nin bir özelliği de, her dalda yılın başarılı yapıtlarının ortaya çıkarılması ve ödüllendirilmesidir. Bu yolla, grafik sanatçısının yıl boyunca verdiği ürünlerin kalitesini olabildiği kadar yükseltmeye özendirilmesi amaçlanmıştır. Bu sergilerde, her dalda o yılın en başarılı ürünleri, yine sergiye katılan sanatçıların (kendi yapıtları dışındaki yapıtlara) verdikleri oylarla belirlenir ve kamuoyuna açıklanır.

Kuruluşun sürekli olarak düzenlediği bir diğer sergi de, her yıl yaz aylarında açılan basılmamış yapıtların yer aldığı Grafik Öneriler Sergileri'dir.

Bu sergiler grafikere, profesyonel olarak yapma olanağı bulamadığı çalışmaları yapma ve kamuoyuna sunma olanağı vermektedir. Günlük, ticari çalışmalarda grafikeri engelleyen konu, teknik, yorum ve anlatım sınırları bu çalışmalarda ortadan kalkmıştır. Bu da grafik sanatçısına, kendi yeteneğini, becerilerini, çeşitli konulardaki düşünce ve yorumlarını özgünce ortaya koyma olanağı verir.

Öneri sergilerinin bir diğer işlevi de, grafik sanatların olanaklarından yararlanma durumlarında olan kişi ve kuruluşlara, bu olanakların varlığı ve o günkü düzeyi hakkında bilgi iletilmesidir. (1981 yılında İstanbul'da açılan ve 1984 başında Ankara'da tekrarlanan 2. Grafik Öneriler Sergisi, Türkiye'nin yurt içinde ve dışında tanıtılmasına yönelik 100'den fazla grafik yapıtı "Türkiye tanıtılmalıdır" sloganıyla kamuoyuna ve ilgililere sunuyordu.)

Kurumlaşma ve Kuralların Belirlenmesi

GMK'nın kuruluşundan itibaren, önündeki sorunların en önemlilerinden biri de, ülkemizde yeni bir meslek sayılabilecek olan grafiğin ne olduğunu, ne olmadığını, nasıl uygulanacağı konusundaki sorunların, ilgili kişi ve kuruluşların her biri tarafından (kendi çıkar ve eğilimleri doğrultusunda) farklı yanıtlanmasıydı. Bu durum, grafik çalışmaların her dalında ve her aşamasında, grafik çalışmayı yapanlarla (grafiker) yaptıranları (müşteri-işveren) karşı karşıya getiriyordu. Kurumlaşmalarını tamamlamış diğer mesleklerde olduğu gibi, grafik mesleğinde de, ortak sorulara ortak yanıtları bulabilmek zorunluydu.

GMK ilk olarak, 1979 yılında "Yurt İçinde Grafik Yarışmalarını Düzenleyici Yönetmelik"i yayımladı. Bu yönetmelik önce, bir grafik yarışmasının taraflarını ortaya koyuyordu: 1. Yarışmayı açan kişi ya da kuruluş, 2. Seçici kurul, 3. Yarışmaya katılan grafikerler.

Yönetmelik, bu tarafların biri için iyi sonuç vermeyen bir yarışmanın diğerleri için de vermeyeceğini öngörerek, yarışma koşullarının ilgili tüm taraflar için daha uygun ve verimli olabilecek biçimde düzenlenmesini amaçlıyordu.

Benzer bir çalışma da, bağımsız çalışan grafikerlerle işverenler arasındaki sorunları ortadan kaldırmaya yönelik "Serbest Çalışan Grafikerler İçin Grafik Çalışma Yönetmeliği" idi (1981).

Grafikerler Meslek Kuruluşu, bunların yanında grafik mesleğinin saygınlığını korumak, düzeyini yükseltmek ve kamuoyunda tanınmasını sağlamak amacına yönelik pek çok çalışmayı yürütmektedir. Grafik öğrencilerine yönelik staj, organizasyonlar, grafik ile ilgili üçüncü şahıslara yönelik bilgi verme ve yönlendirme çalışmaları, basın ve halkla ilişkiler çalışmaları bu aşamada sayılabilir.

GRAFİKERLER MESLEK KURULUŞU

"Grafik Ürünler Sergileri ve Ödülleri"

1. Sergi ve Ödüller: GMK'nın düzenlediği ilk yarışmalı sergi ve ödüller son beş yılın ürünlerini kapsıyordu. 4-15 Mayıs 1981'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimar Sinan Salonu'nda ürünleri sergilenenler arasında derece alan sanatçılar şunlardı:

Afiş:	1. ödül	Mustafa Manioğlu
	2. ödül	Sadık Karamustafa
	3. ödül	Mengü Ertel
Kitap Kapağı:	1. ödül	Nevin Şenkal
	2. ödül	Bülent Erkmen
	3. ödül	Emre Senan
Broşür:	1. ödül	Sadi Pektaş
	2. ödül	Mesut Manioğlu
	3. ödül	İlhan Bilge
Ambalaj:	1. ödül	Yurdaer Altıntaş
	2. ödül	Cemalettin Mutver
	3. ödül	İlhan Bilge
Yazı:	1. ödül	Mustafa Eren
	2. ve 3.ödül	Selahattin Ganiz
İllüstrasyon:	1. ödül	Osman Kehri
	2. ödül	Reha Yalnızcık ve Osman Kehri
	3. ödül	Yurdaer Altıntaş ve Osman Kehri

Levent Şahverdi Arşivi

Amblem:	1.ve 3. ödül	Bülent Erkmen
	2. ödül	Mengü Ertel
Reklam Fotoğrafı:	1.ve 2. ödül	Moris Maçoro
	3. ödül	Levent Tuna/Ahmet Kayacık ve Barbaros Gürsel
Basın İlanı:	1.2.ve 3.ödül	Sadi Pektaş

2. Sergi ve Ödüller: Grafik sanatçılarının 1981 yılında gerçekleştirdikleri tüm ürünler Atatürk Kültür Merkezi Sergi Salonu'nda 7-21 Ocak 1982'de sergilendi. "GRAFİK 81" sergisine 37 sanatçı 319 yapıtla katıldı. Sanatçılar, ödül kuralları gereği, kendilerininkiler dışındaki ürünleri değerlendirdiler; derecelendirme bu değerlendirmelerin ortalamasına göre yapıldı:

Amblem:	1. ödül	Bülent Erkmen
	2. ödül	Hüseyin Büyükkörükçü
	3. ödül	Necati Balaban
Afiş:	1.ve 2. ödül	Sadık Karamustafa
	3. ödül	Bülent Erkmen ve Osman Kehri
Özgün Yazı:	1. ödül	Bülent Erkmen
	2. ödül	Cemalettin Mutver
	3. ödül	Sadi Pektaş
İllüstrasyon:	1. ödül	Sadi Pektaş
	2.ve 3. ödül	Cemalettin Mutver
Broşür:	1. ödül	Cemalettin Mutver
	2. ödül	Aydın Erkmen
	3. ödül	Bülent Erkmen
Kitap Kapağı:	1. ödül	Reha Yalnızcık
	2. ödül	Bülent Erkmen
	3. ödül	Yüksel Çetin ve Süleyman Coşkun
Basın İlanı:	1.ve 2. ödül	Aydın Ülken
	3. ödül	Aydın Erkmen
Reklam Fotoğrafı:	1. ödül	Levent Tuna/Ahmet Kayacık
	2. ödül	Moris Maçoro
	3. ödül	Ahmet Kayacık
Ambalaj:	1. ödül	Orhan Yıldırım
	2. ödül	İlhan Bilge
	3. ödül	Cemalettin Mutver

3. Sergi ve Ödüller: 14-28 Ocak 1983'te Atatürk Kültür Merkezi Sergi Salonu'nda düzenlenen "GRAFİK 82" Sergisi'ne 81 sanatçı 1982'de yapılıp basılan ürünleriyle katıldı.

Afiş:	1. ödül	Cemalettin Mutver
	2. ödül	Erkal Yavi
	3. ödül	Bülent Erkmen
Ambalaj:	1. ödül	Cemalettin Mutver
	2. ödül	Orhan Yıldırım
	3. ödül	Melike Betil
Amblem:	1. ödül	Bülent Erkmen
	2. ödül	Mengü Ertel
	3. ödül	Sait Maden
Basın İlanı:	1. ödül	Sadi Pektaş
	2. ödül	Aydın Erkmen
	3. ödül	Emre Senan
Basın Kampanyası:	1. ödül	Aydın Ülken
	2. ödül	Murat Egemen
	3. ödül	Mithat Aksüyek
Başlıklı Kâğıt:	1. ve 2.ödül	Bülent Erkmen
	3. ödül	Cemalettin Mutver
Broşür:	1. ödül	Mahmut Soyer
	2. ödül	Necati Balaban
	3. ödül	Sadi Pektaş
Çevre Grafiği:	Yeterli sayıda katılma olmadığı için ödül verilmedi.	
İllüstrasyon:	1. ödül	Erkal Yavi
	2. ödül	Kemal Molu
	3. ödül	Emre Senan
Kitap Kapağı:	1. ödül	Erkal Yavi
	2. ödül	Hakkı Mısırlıoğlu
	3. ödül	Sadık Karamustafa
Logotype:	1. ödül	Mahmut Soyer
	2. ödül	Sadi Pektaş
	3. ödül	Sadık Karamustafa
Pankart:	1. ve 3. ödül	Bülent Erkmen
	2. ödül	Mahmut Soyer
Plak Kapağı:	Yeterli sayıda katılma olmadığı için ödül verilmedi.	
Pul:	Yeterli sayıda katılma olmadığı için ödül verilmedi.	
Reklam Fotoğrafı:	1. ödül	Paul Mc Millan
	2. ödül	Ahmet Kayacık
Takvim:	1. ödül	Hamdi Giray Koyuncu
	2.ve 3. ödül	Bülent Erkmen
Tebrik Kartı:	1. ödül	Sadık Karamustafa
	2. ödül	Cemalettin Mutver
	3. ödül	Bülent Erkmen

4. Sergi ve Ödüller: 22 Ocak-18 Mart 1984'te Atatürk Kültür Merkezi Sergi Salonu'nda açılan ve sanatçıların 1983 yılı içinde yaptığı basılı yapıtlarından oluşan "GRAFİK 83" sergisine 83 grafik sanatçısı 550 ürünle katıldı: Her dalda başarı ödüllerini alan sanatçılar, aralarında derecelendirme olmaksızın, alfabetik sırayla şöyle belirlendi:

Kitap Kapağı:	Erkal Yavi, Mengü Ertel, Reha Yalnızcık
Tebrik Kartı-Davetiye:	Ahmet Kayacık, Bülent Erkmen. Haluk Tuncay
Antetli Kâğıt:	Emre Senan, Selahattin Sönmez, Yıldırım Evren
Takvim Düzenlemesi:	Ateş Aydemir, Cemalettin Mutver Yıldız Aydemir
Afiş:	Bülent Erkmen, Cemalettin Mutver, Yıldız Aydemir
Özgün Yazı:	Bülent Erkmen, Emre Senan, Serdar Benli
Amblem:	Mesut Manioğlu, Necati Balaban, Uğurcan Ataoğlu
Pankart	Bülent Erkmen, Cemalettin Mutver, Emre Senan
İllüstrasyon:	Cemalettin Mutver (iki ödül), Erkal Yavi
Basın Kampanyası:	Murat Egemen, Yıldız Aydemir (iki ödül)
Basın İlanı:	Murat Egemen, Mustafa Eren
Broşür:	Cemalettin Mutver, Murat Egemen (iki ödül)
Reklam Fotoğrafı:	Ahmet Kayacık (iki ödül)
Ambalaj:	Emre Senan, İlhan Bilge, Mehmet Ak

En Başarılı Grafik Yapıt (bütün yapıtlar arasında en yüksek puanı alan yapıt): Ahmet Kayacık (fotoğraf dalında)

En Başarılı Grafik Sanatçısı (Sergideki tüm yapıtlarıyla en yüksek toplam puanı alan sanatçı): Cemalettin Mutver

İhap Hulusi Afiş Ödülü: Mengü Ertel.

Levent Şahverdi Arşivi

GÜNLÜK HAYAT

Devralınan Sosyal Hayat
Tevfik Çavdar

Türkiye'de Günlük Hayat
Murat Belge

Çerçeve Yazılar

- **Refik Halid'e Göre 19. Yüzyıldan Cumhuriyete "Aşk ve Alâka"**
- **Gecekondu ve Apartmanlarda Eşya ve Mekân Organizasyonu**
  Nuri Bilgin
- **Kahvehaneler**
  Turgut Kut
- **Sentez Olamayan Sentez**
  (Bir Düğün Gecesi, Adalet Ağaoğlu)

Bu konuda ayrıca *Batılılaşma, Kültür, Sivil Toplum ve Kurumları* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Devralınan Sosyal Hayat

Tevfik Çavdar

Tanzimatı izleyen bütün yenileşme hareketlerine karşın, 1923'te Anadolu Yarımadası'ndaki toplumsal yapı yüzyıllar boyu süren durağan halini koruyordu. Toplumsal yapının değişimini sağlayacak olan dinamizm bu yarımadaya uğramamıştı. Çünkü böyle yapısal bir değişim için gerekli olan sanayileşme ve fizikî-sosyal altyapı hemen hemen yoktu. Bu açıdan, "Cumhuriyet, durağan, yüzyıllara dayanan, değişimi çok yavaş olan bir toplumsal yapı devraldı," dersek büyük bir yanılgıya düşmemiş oluruz. Bu yapının temel niteliklerini ana noktalarıyla belirtmek istiyoruz.

Sınıfsal Görünüm

Tarımsal üretimin egemen olduğu bütün toplumlar için olduğu gibi, Anadolu toplumunun sınıfsal yapısını incelerken de kırsal alanla kentleri ayırmakta yarar vardır. Bir kere bu iki grup -kendi aralarında çarpıcı olmasa bile- önemli yapısal farklılıklara sahiptir. Diğer yandan Cumhuriyetin başlangıç yıllarında kentlerle kırsal alan arasındaki ilişkiler bugünkü yoğun ve dinamik görünümüne sahip değildi. Bu iki çeşit yerleşme yeri adeta birbirlerinden soyutlanmış (burada "izole olmuş" terimini kullanmak daha yerinde olabilir) konumdaydılar.

Zadegân Grubu: Kentlerde, Osmanlı sarayının türevleri olarak nitelenebilecek bir *zadegân grubu* bulunmaktaydı. Bunların elinde menkul ve gayrimenkul önemli servetler toplanmış olmasına karşın, üretken olmayan bir sınıf oldukları için, ellerindeki bu birikimi sürekli bir şekilde tüketmekte, birçoğu devlet kapısında kendilerine verilen küçük ya da önemi büyük olmayan memuriyetlerle yetinmekte, bazıları ise tam anlamıyla servetlerini tüketerek sefalete düşmüş bulunmaktaydı. Bu grubun içinde, iktidar ile olan ilişkilerini kullanıp, ellerindeki birikimi ticaret sermayesi haline dönüştürenler ya da konumlarından yararlanarak nüfuz ticareti yapıp servetlerini artıranlara raslanmaktaydı. Ne ki Cumhuriyet yönetiminin bunların faaliyetlerini de sınırlayacağı kuşkusuzdu.

İkinci Grup: Kentlerdeki *ikinci grup,* sayıca az olmalarına rağmen, ekonomik açıdan büyük bir etkinliğe sahipti. Çoğu levanten, azınlıklardan oluşan bu grup içersinde -Birinci Dünya Savaşı'nda izlenen ekonomik politikadan ötürü- küçük bir oranda da olsa Türk tüccarlarını da görmekteyiz. Ne ki, ister levanten ya da azınlık olsun, ister Türk olsun, bu ticaret burjuvazisi genel yapısı itibariyle dışa bağımlıydı. Yani ulusal burjuvazi niteliklerine sahip değildi.

Küçük Üretici ve Esnaflar: Kentlerdeki *üçüncü grup*, geniş çapta kurulu düzeni itirazsız kabul eden, işyerlerinin sınırlı kazancı ile yetinen, kaderci bir yapıya sahip *küçük üretici ve esnaf*'tı. Bunların ticaret ve etkinlik alanları ancak kendi çevrelerine, yani mahalle ya da çarşılarına yönelikti. Birkaç işçi ile ve geleneksel ilişkiler düzeni içersinde çalışmaktaydılar. 19. yüzyılın sonunda Osmanlı ekonomisini durağan hale getiren nedenlerden biri olarak belirtilen *gedik ve lonca düzeni* kaldırılmış bulunsa da, Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda da ticaretin ve çalışma yaşamının birçok alanında gediklerin kalıntılarına raslamak mümkündü. Küçük üretici ve esnaf kaderci yapıları nedeniyle geleceğe daima tevekkülle bakmakta ve ekonominin durağanlığından şikâyetçi olmadığı gibi bu durağanlığı yeğleyen bir konumu koruma eğilimi göstermekteydiler. Bu kişiler zaman zaman toplumsal devinime karşı tutucu bir tavır alıyorlardı. Bürokrasideki küçük ve orta kademe memurların tutumu da bunlardan farklı değildi.

Yoksullar: Kentlerdeki nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan ve ekonomik olarak *yoksullar* diye niteleyebileceğimiz grup ise geleceğin gelişmelerinde rol oynayacak bilinç düzeyine gelmiş sayılmazdı. Özellikle sanayi işçisinin ünlü deyişle "parmakla sayılacak kadar az oluşu", bunun temel nedeniydi. Sanayi işçilerinin yanı sıra küçük üretici ve esnaf yanında çalışan çırak ve kalfalarla her gün ancak bulabildikleri işi yapan küçük hizmet erbabı bunlar arasında sayılabilir. Bu grupların örgütsüz bulunması, iş olanaklarının çok sınırlı oluşu, piyasanın darlığından ötürü küçük üreticinin kazancının azlığından gelen çırak ve kalfa ücretlerinin düşüklüğü, bunların yoksulluklarını yaratan başlıca faktördü. Özetlersek, kent halkının büyük bir bölümü yoksulluk içindeydi; küçük bir bölümü ise ancak geçimini sağlayacak yaşam düzeyini sürdürebiliyordu. Öte yandan, toplumda ancak "eser" miktarda refah simgesi olabilecek aile bulunmaktaydı. Ne ki bu "eser" miktardaki aile, yurt ekonomisinin neredeyse bütününü denetleyebilecek güce sahip bulunuyordu. Gelir dağılımı çok bozuktu.

Levent Şahverdi Arşivi

Kırsal Alanda Durum: Gelir dağılımı açısından kırsal alanda da farklı bir görünüm yoktu. Az sayıdaki *büyük toprak sahipleri* hem çalıştırdıkları tarım emekçisinin sırtından, hem de tefecilikten gelen yüksek gelir kaynaklarına sahipti. Güneydoğu dışında kırsal alanda küçük üretim egemen olmakla birlikte, köylülerin büyük çoğunluğu tarım teknolojisinin geriliği ve geçimlik üretimin yaygınlaştığı gibi nedenlerle çok düşük bir yaşam seviyesine sahiptirler.

Ancak geçimlik bir araziye sahip olan *orta çiftçiler* ise, borç bulma ve diğer benzeri nedenlerden ötürü, büyük toprak sahiplerinin çizgisinde sayılabilirlerdi. Yani onların söz, tutum ve davranışlarını desteklemekteydiler.Diğer yandan güneydoğu illerinde feodal ilişkiler, toprak-insan bağıntısının temel belirleyicisi olarak görünmekteydi. Görüldüğü gibi Cumhuriyet, toplumsal yapı olarak durağan, dinamizmin temel ögelerinden yoksun, bu dinamizmi yaratacak sınıfların güçsüz bulunduğu bir yapıyı devralmış bulunmaktadır.

KENTLERİN TOPLUMSAL YAPISI: Osmanlı kentleri birbirinden farklı ekonomik ve sosyal kesitlerden insanları biraraya getiriyordu. Bunlar zadegân, azınlıklar, küçük üretici ve esnaf, yoksullar şeklinde sıralanabilir. Kent nüfusunun önemli bir bölümünü yoksullar oluşturuyordu.

"PÂYİTAHT"IN KENTLEŞME SORUNU: Başkent İstanbul'da kentleşme sorunlarına 1850'den sonra eğilinmeye başlanmıştır. Belediye daireleri yapısı üzerine "belediye sistemi" kurulmuş; bugünkü Galata, Tophane ve Beyoğlu'nu içine alan Altıncı Daire, "örnek belediye" olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dairenin çalışma alanına giren ve Bezm-i Alem Valide Sultan'ın yaptırdığı Galata Köprüsü de ilk olarak Napoléon III'ün İstanbul'u ziyareti nedeniyle 1863'te yeniden yapıldı. Köprü, 1875'te İngilizler, 1912'de ise Almanlar tarafından yeniden yapıldı. 1912'de yapılan son köprü, 1954 ve 1964'te onarım görerek bugüne dek kullanılagelmiştir.

Nüfus ve Yerleşme

Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, yeni devletin kurulduğu alanda bulunan nüfusun 10-12 milyon dolaylarında olduğunu tahmin etmekteyiz. 1927'de yapılan nüfus sayımının verileri de bizi bu konuda desteklemektedir. Bu nüfus, genel yapısı itibariyle "yaşlı nüfus" olarak tanımlanabilir. Çünkü Balkan Savaşı'ndan beri yaşanan sürekli silahlı mücadele, bunun yanı sıra salgın hastalıklar vb. nedenler, çocuk ve gençlerin büyük ölçüde kırılması sonucunu vermiştir. Nitekim Türkiye nüfusunun ancak bir kuşak yetiştirdikten sonra, 1945-50'li yıllarda hızla artmaya başlaması da bu olguyu kanıtlamaktadır.

Nüfusun, yaş bileşimi yönünden ekonomik dinamizmi engelleyecek nitelikte olduğu gibi, işgücünün büyüklük ve kendi içersindeki nitel dağılımı açısından da ekonomik büyüme umutlarını kısıtlayıcı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, işgücü içersinde geleneksel bilgilerle donatılmış tarım işçisi ve çiftçiler en büyük çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bağımsızlık Savaşı sonrasında Batı Anadolu'yu içine alan mübadele anlaşması, birçok kentte, yetişmiş ve yetenekli işgücünün yitirilmesi sonucunu doğurmuştu. Eldeki anılara bakarsak, o günlerde kasabalarda at nallamasını bilen usta bile bulmak güçtü. Diğer yandan bazı kentlerdeki küçük üreticiler ise teknoloji ve bilgi birikimi yönünden çok geri düzeydeydiler. Yani bürokrasinin sınırlı yapısı bir yana bırakılacak olursa, işgücü, iç dağılımı yönünden bilgi birikimi yetersiz ve önemli iktisadi faaliyet kollarında çalışmaya elverişli olmayan orta ve yaşlı insanlar görünümündeydi. Bu arada hemen eklememiz gerekir ki, savaşın doğal sonucu olarak kadın nüfus da erkek nüfusa nisbetle fazlaydı.

Kentsel Nüfus: Yapısı bu konumda olan

Levent Şahverdi Arşivi

nüfusun % 80'ine yakın bölümü kentlerde oturmaktaydı. Yalnız buradaki kent tanımına da dikkati çekmek gerekir. İki bin nüfustan fazla olan her yer, yani küçük kasabalar bile kent sayılıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlıca kentlerimizin nüfusu şu görünümdeydi:

İstanbul	1.122.000
İzmir	198.000
Bursa	76.000
Adana	64.000
Kayseri	49.000
Konya	44.000
Sıvas	43.000
Antep	43.000

Bu nüfuslar 1908'den sonra yapılan çeşitli tahminlere dayanmaktadır. Nitekim arada geçen savaş yılları bu kentlerin nüfuslarında önemli azalmalar meydana getirmiştir. Özellikle azınlıkların göçü, salgın hastalıklar, savaşlar, sayılabilecek temel nedenlerdir. Bilindiği gibi, kentlerin nüfus miktarı sadece belirli bir yerleşme mahallindeki insan yığılmasını ortaya koyar; kentsel fonksiyonların varlığı ise bir yerleşim yerine kent denip denmeyeceğini sergiler. Acaba Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kentlerimiz bu fonksiyonlar açısından ne durumdaydı?

Kentlerin en büyüğü ve bir yerde başkent olan İstanbul'da kentleşme sorunlarına 1850'den sonra eğilinmeye başlanmıştır. Belediye sistemi, belediye daireleri yapısı üzerine kurulmuş, bunlardan Altıncı Daire, "örnek daire" olarak çalışmaya başlamıştı. Altıncı Daire, bugünkü Galata, Tophane ve Beyoğlu'nu içine alıyordu. Bu bölgedeki yollar arnavut kaldırımından bildiğimiz granit kaldırıma dönüşmüş, havagazı ışıklandırmasının temeli atılmış, dönemine göre bu bölgenin İstanbul'un diğer bölümlerine oranla Batılı bir kent görünümü almasına çalışılmıştır. Ne ki İstanbul'un diğer bölümleri tam anlamıyla bakımsız ve kent demeye kişinin dili varmayacak düzeydeydi. Konutların büyük bir bölümü ahşap olduğu gibi, bunlar da sağlam ve belirli bir mimari tutarlılığa sahip değillerdi. Sık sık yangınlar çıkıyordu. Kentin birçok fonksiyonlarının yanı sıra itfaiye işlevi de pek geri düzeyde görülmekteydi. Kente düzenli akarsu bir Fransız şirketi tarafından Terkos Gölü'nden getirilmişti. Ondan önce Taksim'deki su saatından dağıtımı yapılan bir genel şebeke vardı. Kent içi ulaşım sorununun çözümüne 1850'li yılların başında kurulan Şirket-i Hayriye ile başlanmış, sonra atlı tramvay şebekesi kurulmuştur. Bu arada gene Altıncı Daire sınırları içersinde kalan Tünel açılmıştır. Edirne-Sirkeci ve Haydarpaşa-İzmit demiryolunda işletilen banliyö trenleri de özellikle Makrıköy (Bakırköy), Ayastefanos (Yeşilköy) dolaylarında oturanlara bir toplu ulaşım imkânı sunduğu gibi, karşı yakada da Erenköy, Suadiye ve Bostancı'yı canlandırmıştı. Ancak, bütün bu faaliyetlere rağmen, başkentin yukarıda değindiğimiz kentsel işlevlere bütünüyle sahip olduğu söylenemez. Kente elektrikli aydınlatma ancak 1910'dan sonra getirilebilmiştir. Elektrikli tramvayların da işletmeye çıkması aynı döneme raslar. Büyük bir imparatorluğun başkenti olma durumundaki İstanbul gibi bir şehrin halkı, elektrikli aydınlatmayı ilk defa Şirket-i Hayriye vapurlarında görmüştür.

Diğer taraftan kentte eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi kentsel fonksiyonlar çok sınırlı bir biçimde yerine getirilebilmekteydi. Özellikle sağlık koşulları kötüydü. Sağlıklı, kapalı borularla getirilen bir su şebekesinin yaygınlaşmaya başlamasına karşın, kanalizasyon sorununun çözülmemiş oluşu, birkaç yer dışında pis suların sokaklardan akmakta bulunuşu, sağlığı tehdit eden nedenlerin belki de başında geliyordu. Öte yandan, koruyucu hekimliğin dışındaki sağlık kurumlarının yetersizliği kent sağlığını tehdit etmekteydi. Nitekim İstanbul'un 1910'dan sonra kısa aralıklarla kolera, tifüs ve veba gibi salgınlarda binlerce ölü vermesinin nedeni budur. Yangınlar ve salgın hastalıklar. O günlerin günlük yayın organlarına bakanlar daima bu doğal afetlere karşı savaşma gereğine ilişkin makalelere raslayacakları gibi, felakete uğrayanlar için toplanan yardımların listelerini de göreceklerdir. Mütareke yıllarında İstanbul'un bu görünümü daha da değişti. Bir yandan Rusya'dan kaçan Beyaz Rus diye adlandırdığımız mülteciler, diğer yandan Müslüman, Rum, Ermeni göçmenler, kentin her alanını doldurdu. Camilerin büyük bir bölümü Müslüman mültecilerin oturmasına tahsis edildi. Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu en büyük kentini böylesine harap, sefil ve kentsel işlevlerini yapmaktan çok uzak bir durumda teslim aldı.

İzmir kentleşme açısından İstanbul'dan biraz daha farklı ve belki de daha ileri sayılabilirdi. Bugünkü Alsancak dolaylarını oluşturan, "Punta" diye bildiğimiz mahallenin yanı sıra, Güzelyalı, Pasaport, Karşıyaka, Bornova ve Buca, yerleşme koşulları açısından başkente oranla daha bir Batılı mahalleler düzeyindeydi. Kentin can damarı olan Birinci ve İkinci Kordon'daki yaşam, insanlara Batı kentlerindeki yaşamı anımsatacak canlılığa sahipti. Ne ki, kurtuluştan sonra bugünkü Kültürpark dolaylarını kapsayan ünlü yangın, bu kentimizin de bir harabe halinde yeni devlet tarafından teslim alınmasına neden oldu.

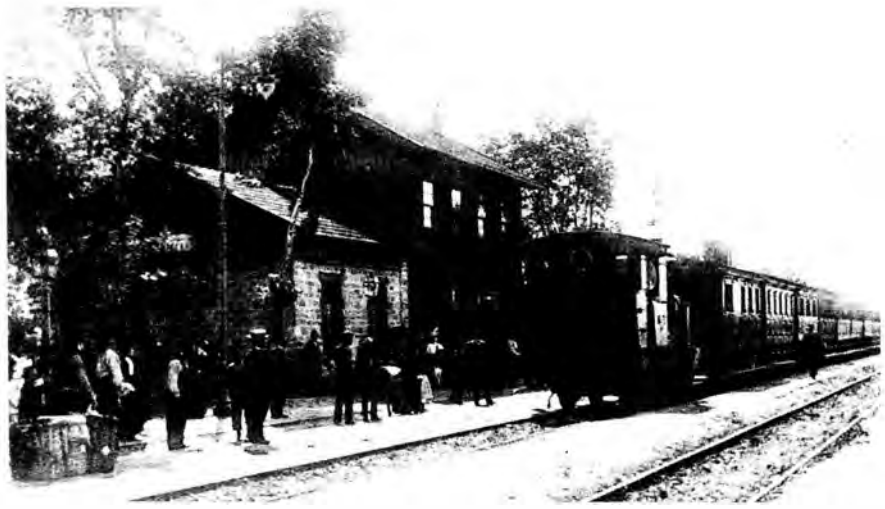
Bursa, Adana ve diğer yerleşme yerleri kentsel işlevleri açısından çok zayıf, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel şehir yapısını koruyan birimler halinde bulunmaktaydı. Ankara'nın da bunlardan farkı yoktu. Ayrıca birçok kent sık sık çıkan yangınlarla harap olduğu gibi, Batı Anadolu'daki yerleşme yerleri de geri çekilen Yunan orduları tarafından tahrip edilmişti.

Kırsal Nüfus: Cumhuriyet *kırsal alanda* da aynı şekilde sağlıksız ve geri bir yerleşme düzenini devralıyordu. Batı Anadolu'daki harap olmuş köyleri bir yana bıraksak bile, Doğu'da, İç Anadolu'da ve ülkenin diğer yörelerinde de yerleşme biçimleri ilkel ve belki de insan olmanın haysiyetiyle bağdaşmayacak biçimdeydi.

Aile Yapısı ve Kadının Yeri

Kırsal alanda ve kentlerdeki ailelerin büyük bir bölümünde geleneksel diyebileceğimiz bir yapı mevcuttur. Evlilik hukukunun İslam kurallarına uygun olması da bu geleneksel aile yapısını güçlendiren unsurlardan biridir. Aile, gelir düzeyi farkı gözetilmeksizin, "büyük aile" tipindedir. Ataerkil bir ilişkiler kümesine sahiptir. Ailede en büyük erkek (baba tarafına mensup olması gerekir), ailenin reisi sayılır. Bu kişinin kocamış bulunması, yani bazı fiil ve düşüncelerinden ötürü bunama eğilimlerini göstermesi halinde fiili reislik ondan sonraki erkek büyüğe geçmekle beraber, en yaşlıya yönelik sembolik itaat devam eder. Gelir düzeyi düşük ailelerde hane halkı sadece aile fertlerinden oluşur. Özellikle kırsal alanda aile bu haliyle tam bir küçük işletme biçimindedir. Bu işletmede dışardan işgücü sağlanması gereksinimi en alt düzeydedir, hatta yok sayılabilir. Daha yukarı gelir gruplarına mensup ailelerde, hane halkı içersinde aralarında fiili kan bağı olmayan kişiler de bulunur. Bunlar cariye, dadı, kâhya, hizmetkâr gibi çeşitli adlarla anılır. Kırsal alanda aralarında kan bağı olan yakın akrabalar arasında

Levent Şahverdi Arşivi

ULAŞIM SORUNU: Başkent içinde ulaşım sorununun çözümü için 1850'li yılların başında "Şirket-i Hayriye" kurulmuş; bunu atlı tramvay şebekesinin kurulması izlemiştir. Edirne-Sirkeci ve Haydarpaşa-İzmit demiryolunda işletilen banliyö trenleri de özellikle Makrıköy (Bakırköy) ve Ayastefanos (Yeşilköy) dolaylarında oturanlara toplu ulaşım imkânı vermiş; karşı yakada da Erenköy, Suadiye ve Bostancı'yı canlandırmıştı. Ayastefanos tren istasyonundan bir görünüm.

da mekân birliği sağlayacak bir yerleşim düzeni mevcuttur. Oysa kentlerde, özellikle bu durum 20. yüzyılın başlarında kaybolmuştur. Buna karşın aralarında kan bağı olan ailelerin ilişkileri sıkı bir biçimde sürmüştür. Yani amcalar, dayılar, halalar, yengeler İstanbul gibi bir kentte uzak semtlerde otursalar bile birbirlerini ziyaret ederek ilişkilerini sürdürmüşlerdir. İstanbul, İzmir, vb. sanayinin emeklemeye başladığı kentlerde çok seyrek çekirdek aile tipine raslanmaktadır. Buna karşın Anadolu ve Rumeli'de asker ve sivil bürokrat ailelerinin çekirdek aile özelliği kazanmaya başladığı gözlenmiştir. Yani toplumumuzda çekirdek aile tipine önce bürokrat ailelerinde raslanmaktadır. Bu da imparatorluğun yapısından gelen bir özelliktir.

Cumhuriyete yaklaşırken, özellikle 20. yüzyılın ilk yirmi yılında, geçirilen savaşların ve inkılâpların da etkisiyle, büyük ve geleneksel Osmanlı ailesinde önemli bir çözülme görülmüştür. Büyük zadegân aileleri, bir yerde düştükleri yoksulluktan ötürü, dağılmaya ve küçülmeye yüztutmuşlardır. Bazı yazarlarımız bu konuyu romanlarında başarıyla dile getirmişlerdir. Cumhuriyet, büyük kent ailelerini bu çözülme süreci içersinde devralmıştır. Kırsal alanda ise büyük ailelerin çözülmesi ancak tarıma kapitalist ilişkilerin girmesi ile başlamış, gene de asıl parçalanma 1950'den sonra meydana gelmiştir.

Aile içersinde kadının yerine gelince, Tanzimat'tan sonraki bir dizi yenilikçi hareket ve bu hareketlerin düşün alanındaki yansıması üst gelir gruplarındaki ailelerde belli belirsiz bir kadın hareketinin başlamasına neden olmuştur. Üst düzey asker ve sivil bürokrat ailelerin, Batı'dan gelen aydınlıkçı akımların da etkisiyle, kızlarını eğitmeye başlamaları, onlara Batı ailelerindeki örneklere benzer biçimde müzik vb. "sanayi-i nefise" ye ait konularda dersler verdirmeleri, bu kadınlar arasında (sessiz de olsa) bir hareketin doğmasına neden olmuştur. Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım vb. birçok aydın genç kadın, özellikle İslam'ın dört kadınla evlenme koşuluna itiraz etmeye başlamışlardır. Bu usul zaten 20. yüzyıla girerken sadece ekonomik koşulları müsait olan ve geleneksel ögelerini koruyan bazı ailelere inhisar etmişti.

1908 Devrimi, o güne kadar sessizce sürdürülen kadın hareketini bir anda su yüzüne çıkartmış; başta *Tanin* olmak üzere birçok günlük ve haftalık yayında kadın yazarların imzaları görünmeye başlamıştır. Ne var ki, başkentte bile geleneksel topluma has unsurlar kadınların bu hareketini uygun görmedikleri gibi, kendi başlarına ya da kocalarının refakatinde çarşıya çıkan kadınlara karşı bazı hoş karşılanmayacak davranışlara da başvurulmuştur. Yani toplumda etki ve tepki birlikte gelmiştir. Biçimsel bazı hakların elde edilmesine yönelik bu kadın mücadelesinin yanında, kadının üretim alanında yerini alması, kentsel kesimde, Birinci Dünya Savaşı yıllarına raslar. Bunun nedeni, savaştan ötürü erkek işgücünün boşalttığı yerlerin kadınlar tarafından doldurulmasını sağlamaktır. Özellikle küçük sanayi işyerlerinde kadın işgücünün kullanılması bu dönemde yaygınlaşmıştır. Örneğin 1913 sayımının sonuçlarına göre çalışanlar içersinde kadın işgücünün oranı % 20 dolaylarında iken bu oran 1915'te % 30'a çıkmıştır. Kadınlar özellikle dokuma sanayiinde çalıştırılmaktadır. Bu sanayi dalında kadın işgücü %48-54 arasında dolaşırken aynı oran gıda sanayiinde %30 dolayında bulunmaktadır. Bunlar içersinde Müslüman kadınların payı konusunda bir bilgimiz yok. Buna karşın 1916'da "İslam Kadınlarını Çalıştırma Derneği" adlı bir dernek kurulmuştur. Aynı yıllarda kadınların bazı devlet dairelerine memur olarak kabul edilmesi de karar altına alınmıştır. Bu karar ilk anda büyük tepki ile karşılanmışsa da İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ısrarı karşısında tüm engeller aşılmıştır. Bir önce değindiğimiz derneğin çabaları sonucunda şu işyerlerinde kadın çalıştırılmaya başlanmıştır:

Kadın Amele Taburu (125 kişi); *Belediye* (259 kişi); *Eyüp Elbise İmalathânesi* (1592 kişi); *Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası* (863 kişi); *Ahırkapı Elbise ve Çadır İmalathânesi* (650 kişi); *Defterdar Dokuma Fabrikası*(1440 kişi).

Bunların yanı sıra Milli Mensucat Şirketi, Sultanahmet Elbise Ambarı, Levazım İplik Fabrikası vb. gibi kurumlarda da kadın işçiler istihdam edilmeye başlanmıştı. Eldeki bilgilere göre bu derneğin işe yerleştirdiği kadınların toplamı 7.195'e ulaşmaktadır. İzmir İktisat Kongresi'ne gelen işçi temsilcileri arasında kadınların da bulunduğu görülmüştür.

Kadınların işgücüne ve dolayısıyla üretime katkısı tarım kesiminde daha geniş ölçüdedir. Tarım kesimindeki ailenin küçük işletme niteliğini de üzerinde bulundurması bu durumu yaratmıştır. Kırsal alanda kadın, gereğinde tarlada, çapada, ürün toplamada çalıştığı gibi ev ekonomisinin gereklerini yapmada da ön sırayı almaktadır. Ne var ki, kırsal alanda geleneksel aile yapısının ağır basması, üreten niteliklerine karşın kadının haketti-

Levent Şahverdi Arşivi

ği yeri bulmasını engellemiştir. Cumhuriyet, aileyi ve aile içersindeki kadının yerini bu koşullar doğrultusunda bulmuştur. Nitekim yaptığı ilk düzenlemeler arasında kadın haklarının bulunmasında bu durumun önemli payı vardır.

Eğitim ve Kültür

Tanzimat'tan sonra aydınların ve merkezi yönetimin temel amaçlarından biri, halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi olmuştur. Eğitim, bu dönemde kalkınmayı, özgürleşmeyi sağlayıcı sihirli bir kelime niteliğindeydi. Eğitimde istenilen gelişmeler sağlanınca, sanki bir sihirli elin değişi gibi, tüm sorunlar çözülecekti. Bu düşünce Genç Türkler'de, sonra da İttihat ve Terakki'de egemen fikir olarak her zaman karşımıza çıkmaktadır. Eğitimdeki iyileştirmeler Tanzimat'la başlamıştır. "Usul-ü cedide" denilen yeni okullar aynı yapı içersinde korunmaya çalışılmıştır. Örneğin 20. yüzyıla girerken 3057 usul-ü cedide okulu, 18.938 eski sıbyan mektebi eğitim yapmaktaydı. Bunların yanı sıra ortaöğretim de günümüz yapısına benzer bir şekilde oluşturulmaya başlanmıştı. Askeri ve sivil alanda rüştiye (ortaokul) ve idadiler (lise) açılmıştı. Öte yandan, yabancı dil eğitimine önem veren bugünün Anadolu liseleri paralelinde Sultani'ler de yer yer görülmekteydi. Sultanilerin en önemlisi "Galatasaray Sultanisi"dir.

İkinci Meşrutiyet, eğitime öncelik vermiştir. Bu arada eğitimin anlamı, amacı vb. gibi konularda da düşünceler üretilmeye başlanmıştı. Bu düşünceler içersinde en etkin ve yaygını Ziya Gökalp'ten kaynaklanmaktadır. Gökalp'e göre, *"eğitimin gayesi ferdi iki çevreye uydurmaktır. Bunlardan birisi toplumsal çevre, öteki doğal çevredir."* Gökalp'in eğitimle ilgili görüşlerine bir yandan bireyciler, bir yandan da "asrî terbiye" yandaşları karşı çıkmışlardır. Çağdaş eğitimi savunanların başında Sadrettin Celâl gelmektedir. Sadrettin Celâl'e göre, *"eğer terbiyenin gayesi ferde değer yargılarını aşılamaksa bunu aile ve çevre yapmaktadır. Çevrenin ve ailenin eğitim üzerindeki etkisi ileri memleketlerde kurtarıcı, geri memleketlerde yıkıcı oluyor. Geri toplumlarda aile ocağının ve çevrenin verdiği eğitimi okul da desteklerse, bu topluma yapılacak fenalığın en büyüğü olur"*. Görüldüğü gibi Sadrettin Celâl günümüzde de belli ölçülerde yer bulan tartışmalara o günlerde başlamış bulunmaktadır. Eğitimde bireyci davranışı Sâtı Bey savunmaktadır. Ona göre, *"eğitimde asıl olan bireylerdir. Eğitimin gayesi bireyin kişisel yeteneklerini ve ruhi melekelerini geliştirmektir."* Görüldüğü gibi, bu yaklaşım Anglo-Sakson eğitim görüşünün bir devamı niteliğindedir. Bu arada klasik İslamcı eğitim anlayışı da kendisini savunacak düşünürler bulmakta, toplumda önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir. Cumhuriyette de etkilerini değişik ölçülerde gördüğümüz bir başka eğitim düşüncesinin İsmail Mahir Efendi tarafından sistemleştirildiğini görmekteyiz. İsmail Mahir Efendi 1914'te Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yaptığı konuşmasında şunları ileri sürmüştür: *"Bu gidişle ancak 150 yılda eğitimi kurabiliriz. Ben başka ulusların yaptığına yakın bir şeyi öneriyorum. Yaklaşık 70 tane sancağımız var. Yani memleketi 70 maarif bölgesine ayırabiliriz. Bu sancakların çiftlik olan bir yerinde ya da mîri olan bir arazide bir kızlara bir de erkeklere mahsus gayet geniş leylî iptidaî okulları yaparız. O sancak dahilinde kaç tane köy varsa, kaç köye okul açacaksak oralardan bir erkek, bir kız alarak bu iptidaî mekteplere getiririz. Bunlara dört yıl ilköğretim gösterelim, üç yıl da öğretmen olacak eğitimi verelim. Yaklaşık bu eğitim süresi 7-8 yıl sürer. Bu süre zarfında köylerde imece şekliyle okullarını yapsınlar. Sonra yetiştirdiğiniz bu kızla erkekleri iki lira gibi bir maaşla köylerine gönderirsiniz. Köyün yanında yapılacak örnek tarlalarda da bu öğretmenler pratik eğitimlerde çalışarak ürünlerini alırlar..."* Dikkat edilirse bu öneri aradan yıllar geçtikten sonra yeniden biraz değiştirilerek Köy Enstitüleri biçiminde canlandırılmıştır.

Bu düşünsel tartışmaların yanı sıra, eğitim alanında gene de önemli bazı atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bunların başında, sonraları Cumhuriyet döneminde de kullanılacak olan "Tahsil-i İptidaî Kanun-u Muvakkati" gelmektedir. Bu kanunun önemli maddeleri şöyle özetlenebilir:

- İlk öğrenim mecburi ve parasızdır.
- Her kariye ve mahallenin bir ilkokulu olacaktır.
- Okul kurmak için gereken arsanın bulunması, okul binasının yapılması, öğretmenlerin maaşı, okulun her türlü masrafının ve ders araçlarının sağlanması, dershanelerin ısıtılması ve ışığı ve hademe ücretleri kariye ve mahalle halkının zimmetine mahsus olacaktır.
- Her il merkezinde bir ilköğrenim meclisi kurulacaktır. Bu kurula il genel meclisinden üç kişi katılacaktır.
- Kazalarda eğitim kurultayları kaymakamın, livalarda mutasarrıfın başkanlığında toplanır. Kurulun diğer üyeleri belediye ve kaza meclisi üyelerinden seçilen altı kişi, belediye doktoru ve ilkokullar müfettişinden oluşur.
- Kariyelerde ihtiyar meclisleri, nahiyelerde nahiye meclisleri kariye ve nahiyenin eğitimi işlerinden sorumludur.

Bazılarını saydığımız bu maddeler ilköğretimde yerel yönetimlerin sorumluluğunu ve ağırlığını ortaya koyan bir yasa ile karşı karşıya kaldığımızı göstermektedir. Gerek bu yasa, gerekse millî eğitim alanında olanaklar oranında yapılan atılımlar sonucu, büyük savaşlara rağmen, sınırlı diye niteleyebileceğimiz bazı gelişmeler sağlanmıştır. Örneğin İkinci Meşrutiyet'ten sonra ülkede (İstanbul, İzmir gibi büyük iller dışında) 185 ilkokul ve bunlarda öğrenim gören 24.886 öğrenci bulunuyordu. Anadolu'nun aynı illerinde İkinci Meşrutiyet'ten sonra, yani bir yerde Cumhuriyetin devraldığı okul ve öğrenci sayısı ise 891 okul ve 51.286 öğrenci biçimindedir. Aynı gelişme rüştiye ve idadilerde de görülmektedir.

Cumhuriyetin devraldığı en önemli eğitim kurumu, kuşkusuz İstanbul Darülfünunu'dur. Darülfünun, İttihat ve Terakki'nin bu alandaki en güçlü ürünü sayılabilir. Bu kuruluşun Mütareke dönemindeki düzenleme ile bilimsel özerkliğe de kavuşmuş olması, önemli bir aşama olarak kabul edilmelidir. Genel bir değerlendirme yapmamız gerekirse, İkinci Meşrutiyet döneminde, savaşlara ve çeşitli bunalımlara rağmen, eğitim sorunlarına özel bir ağırlık verilmiştir. Ancak çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Türkiye'de öğrenim görmeyen çocukların sayısının 591.747 erkek, 672.000 kız olmak üzere 1.263.747 dolayında olduğu tahmin edilmiştir.

Sağlık ve Sosyal Yardım

Cumhuriyet öncesi sağlık sistemi ancak belirli kentlerde hastanelerin kurulması ve bunların hekim eksikliklerinin giderilmesi biçiminde düşünülmüştür. Toplum hekimliği, yani koruyucu hekimlik hemen hemen yoktu. Bu nedenle sık sık kolera, tifüs, hatta veba gibi amansız hastalıkların salgınlarıyla karşı karşıya kalınmaktaydı. Bunun da ötesinde verem ile sıtma kronik ve alışılagelen hastalık-

Levent Şahverdi Arşivi

TARIMSAL YAPI: Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan tarımsal yapının en belirgin özellikleri, küçük üreticiliğin yaygınlığı ve pazara yönelik üretimin düşük ve geri bir teknoloji ile sürdürülmesidir.

ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN: 1913'te yapılan bir sayıma göre Osmanlı toplumunda çalışanların ancak % 20'si kadındır. Bu oran, 1915'te % 40'a çıktı. Kadınlar, özellikle dokuma sanayiinde (çalışan kadınların % 48-54'ü) çalışmakta; bunu gıda sanayii izlemektedir. Fotoğraf, Ahırkapı Elbise ve Çadır İmalâthanesi'nde bir iş anını tesbit ediyor. 1916 yılında bu fabrikada çalışan kadınların sayısı 650'ydi.

lar haline gelmişti. Yaygın yoksulluk ve kötü beslenme, veremin temel nedeniydi. Sıtma ise Anadolu'daki bataklıkların kaçınılmaz bir ürünü olarak görülüyordu. Bunlarla etkin bir savaşım yapılamamaktaydı. Halkın % 40'ından fazlasının sıtmalı olduğu, bir tahmine dayanılarak (ordu sağlık bürosunun raporları) ileri sürülüyordu. 1923'te yeni devletin oluşumu sırasında tüm ülkede 3 devlet hastanesi, 6 belediye hastanesi ve il özel idarelerine ait 45 memleket hastanesi bulunuyordu. Bunların yanı sıra 30 dolayında azınlık ve yabancı hastanesi de vardı. Görüldüğü gibi dönemin sağlık yönetimi merkezi bir örgütlenmeden çok yerel yönetimlerin olanaklarına bırakılmış bir oluşumu tercih etmişti. Ülkede varolan 89 hastanedeki yatak sayısı ise 6000'den biraz fazlaydı. O günlerdeki nüfusu da düşünecek olursak, yaklaşık 2000 kişiye bir hastane yatağının düştüğünü kolaylıkla tesbit edebiliriz. Ülkedeki hekim sayısının durumu daha da kritik bir görünüme sahipti. Toplam doktor sayısı 554'tü. Yani 20.000 kişiye bir doktor düşmekteydi. Kuşkusuz, bu doktorların bilgi düzeyi de ayrı bir sorun olarak kabul edilmelidir. Nitekim o günlerin gazete, dergi gibi yayın organlarına, hatta roman ve hikâyelerine baktığımızda, üst gelir düzeyindeki kişilerin tedavi için İsviçre, Viyana ya da Almanya'ya gittiklerini görürüz.

Sosyal yardım ya da günümüzdeki ifadeyle sosyal hizmet, 19. yüzyılın sonuna kadar İslam'ın klasik kurumları içersinde çözümleniyordu. Yani belirli dönemlerde verilen zekât, fitre vb. yardımların yanı sıra vakıfların, imaretlerin yaptıkları katkılar bu konuda yeterli görülmekteydi. Ne ki çağın gerekleri zamanla bu dalda da bazı çalışmaların yapılmasını zorunlu kıldı. Özellikle yetim çocuklar ile düşkünler ve yaşlıların bakımı sorunu ağır basmaktaydı. İşte Dar-ül eytam ve Dar-ül aceze gibi kuruluşların oluşumu böyle bir gereksinimden doğmuştur. Ancak, Cumhuriyete kadar bunlardan daha etkin bir örgütün kurulduğuna da raslamamaktayız. Yalnız bir gönüllü örgüt olan ve devlet öncülüğünde oluşturulan Kızılay'ı (o zamanki adıyla Hilâl-i Ahmer) bunların dışında tutmak gerekir. Kuruluşu 1868 yılına kadar uzanan bu kurum, özellikle savaşlardaki hizmeti ile göze çarpmıştır. Giderek, yangın felâketzedelerine, depremlerde evleri harap olanlara ve salgın hastalıklarda hastalara yönelik çalışmalarıyla bir sosyal yardım kurumu niteliğini almıştır.

Sosyal Güvenlik

Bu kavram Türkiye'de yenidir. Yalnız 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu konuda yapılmış bazı çalışmalara raslanmaktadır. Önce asker ve subay ailelerini kapsayan bir yardımlaşma sistemi yaratıldı. Böylece şehitlerin yetim ve dulları açıkta bırakılmadığı gibi emeklilere de belli bir aylık bağlanıyordu. Zamanla bu tekaüt sandığı kavramı sivilleri de içine alacak şekilde genişletildi. Cumhuriyet kurulduğu yıllarda Türkiye'de asker ve sivilleri kapsayan ve genellikle yetim dul ve emekli maaşlarını karşılamakla yükümlü iki teşkilâtın yanı sıra işletme ve kurum bazında birçok tekaüt sandığı da bulunmaktaydı. Ancak, bütün bunlar gerçek sosyal güvenlik tanımına girmeyecek, çok sınırlı hizmet veren kurumlardı.

Toplumsal Örgütlenme

Osmanlı düzeninin geleneksel örgütlenme biçimlerinin dışında, "çağdaş" diye niteleyebileceğimiz örgütlere 1850 yılından sonra raslamaktayız. Hatta bunlara ilk raslayış biçimimiz "yasadışı örgütler" şeklindedir. Örneğin "Yeni Osmanlılar"ın örgütlenmesi böyle başlamış; bu örgüt, üyelerinin Fransa'ya kaçmasından sonra bir açıklık kazanmıştır. "Yeni Osmanlılar" ve onu izleyen "Genç Türk" örgütleri temelde *illegalité* özelliğini korudukları gibi, siyasal içeriklidirler. Nitekim 1876 Kanun-u Esasi'sinde verilen örgütlenme hakkına rağmen, yasal örgütler kurulup yayılmadığı gibi, Kanun-u Esasi'nin 1878'de uygulamadan kaldırılmasıyla bu konuda bir gelişme umudu da ortadan kalkmıştır.

İllegal biçimde oluşan yurt içi dernekler, genelde siyasi amaçlı dernekler ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak göze çarpmaktadır. Bunların en etkin örneği, İttihad ve Terakki Cemiyeti'dir. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra dernekler biçimindeki örgütler artmıştır. Fakat bir temel sorun, Cumhuriyete kadar açıklık kazanmamıştır. Bu, İttihat ve Terakki'nin *illegalité* döneminden beri adeta gelenekselleşen siyasi parti ve cemiyet içiçeliğidir. Nitekim 1908'den sonra da İttihat ve Terakki parti olarak yeni bir hüviyet kazanmışsa da bu arada tabanda cemiyeti de korumuştur. Gerek İttihat ve Terakki, gerekse diğer muhalefete mensup siyasi partiler kendilerine bağlı kulüpler kurarak bu parti-cemiyet içiçeliğini sürdürmüşlerdir. Siyasi partilerle -başka bir deyişle, siyasal yaşamla- dernek biçimindeki örgütlenme arasında kesin ve ayırıcı bir sınır çizilmesinden yana bir yaklaşımın yapaylığını bilmekteyiz. Bizim burada işaret etmek istediğimiz, özellikle 1908'den sonra siyasal partilere ilişkin işlevlerin bir bölümünün bu partilerin dernek diye belirlenen tabanları tarafından yükümlendiğidir. Böylece örgütlenme olgusunda siyasal içerik zorunlu bir şekilde gündeme gelmiştir.

Siyasal içerikli olmayan yardım dernekleri ya da bir başka amaçla kurulmuş dernekler, o dönemde pek yaygın değildi. Bunlar genellikle İmparatorluğun büyük kentlerinde, özellikle de İstanbul'da toplanmıştı. Söz konusu derneklerde saray mensuplarının da Batı zadegânlarına özenen biçimde yer aldığı, bunlara önderlik ettiği görülmekteydi.

Dernekler açısından ilgi çeken iki tanesi üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Bunlardan birincisi *Darülfünun Talebe Cemiyeti*'dir. Temelde öğrencilerin haklarını koruma amacıyla kurulmuş bir dernek olmasına karşın sürekli olarak siyasal yaşamın içersinde bulunmuş; zamanın iktidar ve muhalefetinin elde etmeye ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştığı bir yere sahip olmuştur. Talebe cemiyetinin bir yerde siyasal eylemler içersinde kendiliğinden oluştuğunu da söyleyebiliriz. Örneğin 1908 Temmuzu'nda Meşrutiyet'i desteklemek üzere başlatılan gösteriler, sonra *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi dolayısıyla yapılan büyük cenaze merasimi ve onu izleyen mitinglerle ve ders boykotlarıyla sürmüştür ve bu kendiliğinden oluşumun ivmesini hızlandıran olaylardır. O günlerden itibaren hem İttihat ve Terakki hem de muhalefet, Talebe Cemiyeti'ni ve üniversite öğrencilerini kullanmıştır. Örneğin Balkan

SAĞLIK HİZMETLERİ: Cumhuriyetin devraldığı sağlık kuruluşlarının durumu da parlak değildi. Ancak belirli kentlerde bulunan hastaneler, yerel yönetimlerin olanakları çerçevesinde faaliyet gösteriyorlardı. Koruyucu hekimlik kurumundan tamamen yoksun bulunan Osmanlı toplumunda sık raslanan hastalıkların başında kolera, tifüs, veba geliyordu. Bir kolera salgını sırasında seyyar hastane Demirkapı'da.

devletlerinin artan baskıları karşısında İttihat ve Terakki'nin Sultanahmet'te yaptığı savaş isteyen büyük gösteriyle Babıâli önündeki gösteriler, bu kullanımın somut örnekleridir. Üniversite öğrencileri ile parti kulüplerinin ilişkileri gençlik dernekleriyle siyasal yaşam arasında organik olmayan, ama organik bağlar kadar güçlü bir ilişkiler kümesini ortaya çıkarmıştı. Bu durum Mütareke yıllarına kadar böyle sürdü. Milli Mücadele sırasında da üniversite gençliği siyasal eylemlerin içersinde bu bağımsızlık hareketine destek oluyordu. Sivas Kongresi'ne tıp öğrencilerinin gönderdikleri Hikmet Efendi, bu desteğin en somut örneklerinden biridir. Cumhuriyet, üniversite öğrencilerinin kurdukları bu dernekler ve bunların üst örgütü olan kuruluşların yanı sıra, bir başka örgütlenme örneğini de Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralmıştır. Bu örgüt, "Türk Ocakları"dır.

Türk Ocakları, İttihat ve Terakki'nin ideolojik tabanını oluşturmak amacıyla kurulmuş bir örgüt görünümündedir. Ancak bu kuruluşu böylesine basit bir biçimde tanımlamak hatalı olabilir. Bilindiği üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda üç ana siyaset izlenmiş ve bunlar zaman zaman birbirlerine etkin olmuşlardır. Bunları Yusuf Akçura'nın deyişiyle Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak sıralayabiliriz. Özellikle Balkan Savaşı sırasında ve onu izleyen günlerde diğer siyasetlere oranla başat duruma gelmiş olan Türkçülük, bu siyaseti sinesinde barındıran İttihat ve Terakki'de de önde gelen ideolojiyi oluşturmuştu. İşte Türk Ocakları'nın kurulması, Türkçülük siyasetinin gereğidir. Bu ocaklarda bir yerde dil, tarih konularında araştırmalar yapılırken, bir yerde de konferanslar, piyesler vb. yöntemlerle Türkçülük düşüncesi yayılmaya çalışılıyordu. Bu arada Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi vb. düşünür ve aydınlar da bu örgütün çatısı altında çalışmaktaydılar. Üniversite gençliğinin büyük bir bölümü de gene bu çatı altında toplanmıştı. Cumhuriyet, Türk Ocakları'nı aynen devraldı. 1930'lu yılların başında kurulan Halkevleri bu örgütün temeli üzerine bina edildi.

Türk Ocakları gibi Cumhuriyette de kullanılacak bir başka örgütlenme, Kara Kemal tarafından kurulan Esnaf Teşkilâtı'dır. Bu teşkilât bir anlamda eski Ahi geleneklerinin çağdaşlaştırılmış biçimidir. Kara Kemal bu örgütlenmeyi yaparken İttihat ve Terakki'ye bir sınıfsal temeli oluşturma amacındaydı. Nitekim bu teşkilât, İttihat ve Terakki iktidarının sivil tabanını oluşturmuş; Kara Kemal'in yönetimi altında Cumhuriyetin başlangıç döneminde de etkili olmuştur. Sonraları günümüz esnaf örgütlerine dönüşerek başlangıçtaki amacından sapmış ve sıradan diyebileceğimiz bir meslek örgütünün özelliklerini kazanmıştır. Ancak, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, özellikle İstanbul'da yaygın olan bu ör-

Levent Şahverdi Arşivi

SOSYAL YARDIM: 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı toplumunda "sosyal yardım" sorunu, İslam dininin geleneksel kurumları (zekât, fitre vb.) ile çözülüyordu. Bu geleneğin yerini giderek yardım kurumları almaya başladı. Dar-ül eytam (Yetimler Yurdu) ve Dar-ül aceze (Düşkünler Yurdu) bunların ilk örnekleridir.

gütü, küçük üreticinin meslek kuruluşu olarak almamız yanlış olur. Bu örgüt de, 1908'den sonraki birçok örgütlenme gibi, belli bir siyasete destek sağlamak amacıyla kurulmuştur; bu arada geleneksel örgütleme karakterlerinden yararlanarak çağdaş, ama toplum yapısına ters düşmeyen bir örgütlenme arayışının izlerini de taşımaktadır. Bu nitelikteki bir örgütlenme örneğine Cumhuriyet döneminde raslamadığımız gibi, Osmanlıların son on yılında adeta kemikleşmiş hale gelen örgütsiyaset içiçeliğinin unutulmaması, kaybedilmemesi yönünde de büyük gayretler sarfedilmiştir. Bir yerde bu durum Meşrutiyet'in, örgütlenmenin gerçek anlamı yönünden, Cumhuriyete sağlam diyebileceğimiz bir miras bıraktığını da ortaya çıkarmaktadır.

Cumhuriyetin devraldığı meslek örgütlerinden ikisi üzerinde durmakta da yarar vardır. Bunlardan birincisi ticaret oda ve borsaları, diğeri sendikalardır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret ilişkileri olan yabancı devletlerden bazıları, kendi tüccarlarının haklarını korumak amacıyla, başkentte kendilerine has ticaret odaları açmışlardı. Yabancı ticaret odalarının örgütlenme biçimi, çalışma yöntemleri ve kuruluşlarındaki ilkeler, Cumhuriyet'in ticaret odalarına örnek olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonların kalkması ve yabancı ticaret odalarının savaş nedeniyle etkinliklerini yitirmesi, Türk TüccarBirliği'nin doğmasına ve bunun da İstanbul TicaretOdası'nın çekirdeğini oluşturmasına neden olmuştur. Tüccarlar Birliği, alınan kararlara ağırlığını koyarak, örgütün gelecekte oynayacağı role de ilk adımı atmıştır.

Türkiye'de ilk işçi örgütlerine 1870'li yıllarda raslamaktayız. Bunların çok büyük bir bölümü gerçek anlamda bir sendika olmayıp, "amele yardım cemiyeti" özelliklerine sahip kuruluşlardı. Genellikle bu kuruluşlar işverenler tarafından bir nevi hayır cemiyeti biçiminde oluşturulmuşlardı. Sendika niteliğindeki ilk örgüte 1880'li yıllarda, Abdülhamit döneminde raslamaktayız. Bu örgüt, yasa dışı özellikleri ağır basan bir kuruluştu. Faaliyet alanı da, yabancı sermayenin yoğun olduğu demiryolu, madenler vb. işyerlerindeydi. Nitekim 1908 Temmuzu'ndan sonra peşpeşe patlayan ve tarihe "1908 Grevleri" olarak geçen bir dizi grev, işçilerin dayanışma ve örgütlenmesinin ne oranda güçlü ve gelişmiş olduğunu göstermiştir. Kuşkusuz bu "güç" ve "gelişme" terimlerini, dönemlerinin diğer örgütlerine oranla kullanmaktayız. Nitekim Selanik' teki işçi örgütlerinin uluslararası işçi kuruluşları ile ilişkileri de bu gücün bir başka örneğidir. Grevlerin sarsıcı etkisi, yeni kurulan Meclis-i Mebusan'da Grev Yasası'nın ele alınmasına neden olmuştur. 1908'den sonra kurulan işçi örgütleri -bunlara artık sendika da diyebiliriz- kendi özel yasalarına göre değil, Cemiyetler Yasası'na göre kurulmaktaydı. Kuşkusuz, bunun getirdiği birtakım sakıncalar bulunuyordu. 1909'dan sonra ülkede kesintisiz uygulanan sıkıyönetim, işçi örgütlerinin gelişmesini bir yerde engelledi. Fakat Mütareke'den sonra, özellikle İstanbul'da birçok işçi örgütü kısa zamanda ortaya çıktı, hatta kendi siyasal mücadelelerini de başarıyla verdiler. 1919 seçimlerinde ilk defa Meclis-i Mebusan'a Numan Usta adında bir işçi, milletvekili olarak girme başarısını gösterdi. Mütareke yıllarındaki işçi örgütleri, bağımsızlık savaşı yapan güçlere geniş ölçüde destek verdiler. Cumhuriyetin kurulması sırasında da "cumhuriyet" olgusunu herkesten daha ateşli ve bilinçli bir biçimde bu örgütler savundu. Ancak bu örgütlere karşı takınılan tavır, bunların gelişip serpilmesine izin vermedi. İzmir İktisat Kongresi'ne bile gerçek işçi örgütleri yerine yapay denilebilecek işçi temsilcileri katıldı. Buna rağmen, Cumhuriyet, özellikle İstanbul'da güçlenmeye başlayan bir sendikal hareketi devralmıştı. Fakat Takrir-i Sükûn Kanunu ile bu sağlıklı hareket durduruldu. Örgütlenme açısından sağlanabilecek olumlu gelişmeler engellendi.

Meslek kuruluşlarına bir başka örnek de Tabip Odası (Etibba Odası)'dır. Bu kuruluş bir anlamda hekimlerin ve sağlık kurumlarının toplum sağlığı açısından denetim altına alınması amacıyla meydana gelmiştir. Ne ki merkezi otoritenin arkalamasıyla meydana gelen bu örgüt ve onun benzeri olan barolar bir yerde Batı'ya öykünen kurumlar olarak Cumhuriyete devredilen ve bu yapıları böylece sürüp giden teşkilatlar olarak anılabilir ●

KAYNAKÇA

- Mustafa Akdağ, *Demokraside Partileri Yaratan Etkenler*, Özgür İnsan, No: 1, 1972.
- Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, I-II-III*, İstanbul, 1963-1969.
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.
- İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1970.
- Sina Çiladır, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi*, Ankara, 1977.
- Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1978.
- Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, 1978.
- İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması, Batılılaşma*, İstanbul, 1969.
- Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 1977.
- Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul, 1969.
- Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul, 1969.
- Taner Timur, *Türk Devrimi*, Ankara, 1968.
- Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Günlük Hayat

Murat Belge

Bir toplumun hayatını kavramak için o toplumda geçen ekonomik, politik, sanatsal ve ideolojik olaylara ya da mümkün olduğu ölçüde bunların hepsine bakmak, bu alanları tek tek ya da birbirleriyle ilişkileri içinde incelemek mümkündür. Bu gibi incelemeler şüphesiz ki ancak soyutlama yoluyla gerçekleşebilir. Örneğin "ekonomi"yi inceleyen bir araştırmacı, belli bir toplumsal olayı "ekonomik" denebilecek yanıyla kavramaya çalışacak, bu amaçla ele aldığı belirli olayın aynı zamanda zorunlu olarak içinde bulunan politik, kültürel, ideolojik vb. yanlarını o andaki analizinin dışında tutacaktır. Bir toplum hayatının yukarıda sayılan ekonomik, politik, ideolojik olayları hepsi soyutlandığında, geriye,dolayısıyla o da alabildiğine soyutlanmış bile olsa, bir şey daha kalır. Buna toplumun "günlük hayatı" diyebiliriz. Bu günlük hayat elbette ancak zihnî bir biçimde, toplum hayatının öteki yanlarından ya da düzeylerinden ayrıştırılabilir, çünkü o düzeylerle kopmaz biçimde içiçedir. Ama onlar karşısında görece özerkliği de vardır, çünkü yalnızca o düzeylerden birine ya da tümüne indirgenemez.

Sözkonusu öteki düzeyler günlük hayatın akışını belirlerler. Ekonomik bir yenilik, politik olaylar, ideolojik değişimler gündelikliğin dokusunu değiştirir. Bu değişimler, toplumsal işleyişin aldığı genel biçimlenmeye göre yavaş ya da hızlı, evrimsel ya da radikal olabilir. Ancak, kural olarak, günlük hayatın oldukça muhafazakâr bir yapı oluşturduğu ve çoğu zaman ciddî, köklü değişimlerden sonra bile kendi aslî ögelerinden kopmama eğilimini gösterdiği söylenebilir.

Günlük hayat aynı zamanda "özel hayat" alanıdır. Kapitalizm-sonrası çağdaş toplum işbölümü ve birçok etmenden dolayı kaçınılmaz olarak bir "kamusal/özel" ayrımı yarattığı için, çeşitli kurumsal etkinlikler dışında kişinin bir de "özel hayatı" olduğu görüşü, modern ideolojinin önemli bir ögesi olmuştur. Gene aynı ideoloji, toplumu, rolleri belirlenmiş bireylerin toplumca saptanmış ilişkiler içinde yürüttükleri pratikler olarak değil de, ayrı ayrı bireylerin kendi eğilim ve kararları uyarınca girdikleri eylemlerin toplamı olarak gösterdiği için, bu "kamusal/özel" ayrımı çağdaş ideolojide önemli bir rol oynar. "Özel hayat" alanına belli bir kutsallık tanınır ve çoğu zaman bu durum hukukla da pekiştirilir. Kişi, bu anlayışa göre, özel hayatında "özgür"dür. Kendi özgür seçmeleri ve kararları yoluyla özel yaşayışının yönünü kendisi çizer.

Gelgelelim, buna gerçek bir özgürlük olarak bakmak oldukça güçtür. Çünkü özel hayat alanı da kaçınılmaz olarak toplumsal yapının başka alanlarıyla sınırlanmış ve tanımlanmıştır. Bireylerin ekonomik imkânları, toplumun politik belirlenmeleri, yasal yapı ve benzeri pek çok şey, ayrıca da toplumun özel hayat içindeki tüketime sunabildiği imkânların nicelik ve niteliği, bu görünüşteki özgürlüğü çeşitli biçimlerde kısıtlayan, zaman zaman ona müdahale eden yapılar oluşturur. Hatta, bu tür bir "özgürlük" tanımı yüzünden bireylerin özel hayatlarını toplumun başka düzeylerinden kopuk ve izole bir şekilde yaşamaya çalışmalarının kendisi bile, gerçekten özgür bir hayata bir çeşit engel olarak görülebilir.

Günlük hayata bir başka açıdan baktığımızda, bunun aslında bir *ihtiyaçlar* kümesi olduğunu görürüz. Toplumun başka düzeylerinde değişik terimlerle anlatılan nesneler, günlük hayat alanına insan ihtiyaçları olarak girer. Ekonominin soyut "üretim" ve özellikle "tüketim" kavramları burada tamamen somut bir dünyaya adım atmış olur. Şüphesiz ki insan ihtiyaçlarının büyük bir bölümü ekonomik yapı içinde üretilen nesnelerdir. En temel olan birkaçını sayarsak konut, besin, giyim gibi ihtiyaçlar bir yanlarıyla ekonomik düzeye ilişkindirler; günlük hayat düzeyinde ise somut bireyler tarafından "ekonomi-dışı" ölçüler içinde algılanırlar. Ama insan ihtiyaçları bu ekonomik nesnelerle bitmez; sırasında politik özgürlük ve karar sahibi olma hakkı, çeşitli biçimleriyle kültür, sanat vb., eğlenme ve dinlenme gibi şeyler de temel ihtiyaçlar arasındadır ve bir toplumda günlük hayatın dokusu, bütün bu sayılanların ne kadar ve nasıl tüketildiğine göre belirlenir.

Ulaşımdan su, elektrik vb. şebekelerine, park ya da plajlardan eğitime kadar birçok şey, günlük hayat ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gereklidir. Dolayısıyla bir toplumda bütün bunların genel durumu, niteliği, yeterliliği günlük hayatın yaşanma tarzını yakından ve dolaysız bir biçimde belirler. Bu maddî yapılar, insan hayatının dolgunluğu ve anlamlılığı ile doğrudan ilişkilidir. Toplumda insana duyulan saygının derecesiyle orantılı olarak, en maddî olandan en ma-

Levent Şahverdi Arşivi

BATILI PERA: Beyoğlu, Türkiye'nin Batılılaşmasının merkezi işlevini gördü. Nüfusunun oluşumundan mimarisine ve hayat tarzına kadar, kozmopolitleşmenin odağı burasıydı. O zamanki adıyla Beyoğlu Cadde-i Kebir'i alafranga dükkan ve eğlence yerlerinin de merkezi oldu.

neviye kadar çeşitli ihtiyaçlar doğar ve karşılanması için çalışılır.

Türkiye'de Günlük Hayat ve Uygarlık Değişimi

Yukarıda bir "ihtiyaçlar kümesi" olarak tanımlanan günlük hayat, tarih boyunca her toplumda değişmiştir. Teknik ilerledikçe insanların kullandığı nesneler değişmiş ya da bir zamana kadar bilinmeyen yeni nesneler icat olunmuş, ayrıca, kültür ve uygarlığın gelişmesiyle orantılı olarak yeni manevi ihtiyaçlar başgöstermiştir. Teknolojinin bu anlamda en büyük değiştirici rolü oynadığı düşünülürse, 19. yüzyıl başının "endüstri devrimi" diye bilinen büyük olayını bütün dünyanın hayatında köklü bir değişimin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Bu olay, Batı'ya özgü bir olay olmakla birlikte, bilindiği gibi, bütün dünyayı derinlemesine etkiledi.

Batı ile eski zamandan beri çok yakın ilişkiler içinde bulunan, ama kabul edilmiş anlamıyla bir "Batı" toplumu olmayan Osmanlı Devleti, bu etkiyi ilk duyan toplumlardan biriydi. Dolayısıyla Türkiye'nin yakın tarihi, Batı'nın tartışılmaz belirleyiciliği altında geçti. 19. yüzyıldan itibaren Batı toplumlarının da hayatı köklü değişimler geçirdiği halde, endüstri devrimini kendisi yaratamamış bir toplum olarak Türkiye, ikili bir değişimi yaşamak durumunda kaldı; hem dünya için yeni olanı, hem de kendi için yeni olanı birlikte yaşadı.

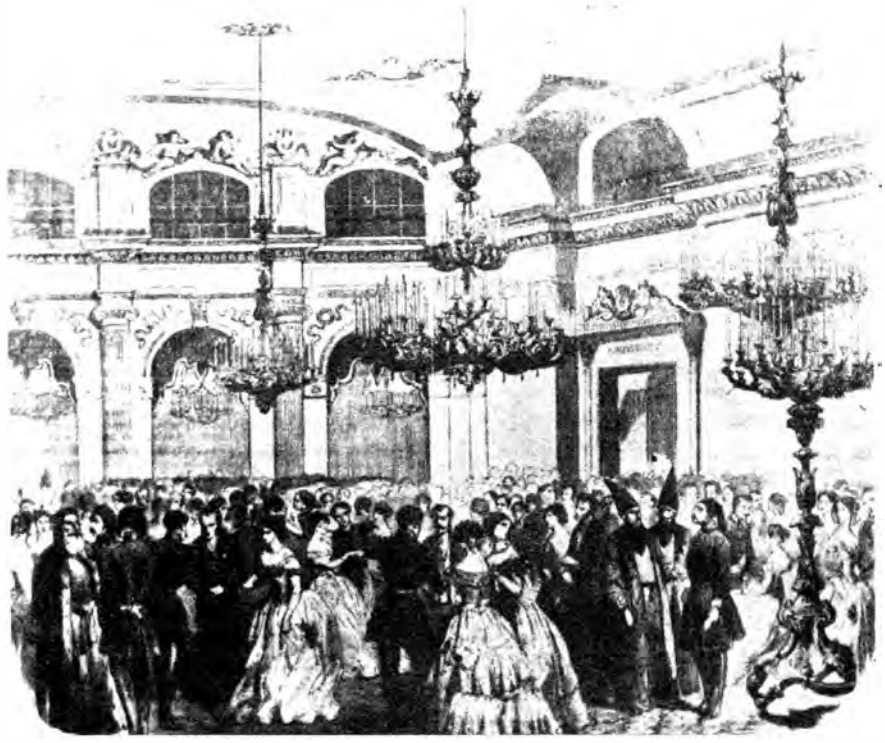
Kuruluşundan "gerileme devri" olarak bilinen dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu, kendi batısında varolan toplumlara çeşitli bakımlardan uzak ve yabancı bir uygarlık olmuştu. Onlar gibi temelde tarımsal üretime dayalı, yani "kapitalizm-öncesi" bir toplum olduğu halde, sosyo-politik sistemi birçok bakımdan farklıydı. Ayrıca, Müslüman bir toplum olarak gene Batı'dakinden değişik değerlere sahipti. Buna rağmen, Batı ile ilişkisi büsbütün kopuk değildi. Bir kere, kozmopolit bir İmparatorluk olarak, kendinden ayrı, çoğunluğu Hıristiyan topluluklarla içiçe yaşamaya alışıktı. Hatta aslında bu içiçeliğin "Osmanlılık" olarak tanınması gerektiği de söylenebilir. Ayrıca, ticaret, askerlik ya da diplomasi yollarından Batı ile yakın ilişkileri (her zaman dostça olmasa da) vardı. Batının kendi tarihinde önemli bir dönemeç olan "merkantilizm"e kadar Osmanlı toplumu ile Batı arasında temel bir mantık farklılığı yoktu. Dolayısıyla, örneğin Fatih Mehmet herhangi bir Avrupalı senyör gibi İtalyan ressam Bellini'yi portresini yapmaya çağırabiliyordu. Başka düzeyden bir örneğe bakacak olursak, Osmanlı diplomatik raporlarında Almanya'daki Luther hareketinin oldukça doğ-

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI PİKNİKTE: Osmanlı döneminin şehirleri doğa ile içiçeydi. Şehir içi bahçeler ve bostanlarla dolu olduğu gibi, yakın çevrede de piknik türü geziler yapılabilecek güzel doğal köşeler vardı.

İLK BALOLAR: Tanzimat döneminde saraya yakın bir avuç seçkin, Batılılaşmış hayatın birçok kurumuna, bu arada balo gibi eğlecelere katılmaya alışmıştı.

ru bir değerlendirmeyle aktarıldığını görebiliyoruz. Çünkü bu olayı inceleyen Osmanlı devlet adamları kendi mezhep sorunlarına bakarak Batı'daki benzer hareketi kavrayabiliyor ve bunu Avrupa'ya yönelik politik hesapları içinde akla yakın bir biçimde değerlendirebiliyordu. Bu bakımdan, tarihin paradoksu, Osmanlı Devleti'nin kavrayabildiği Batı'yı taklit etmeye kalkışmaması, buna karşılık, Batı'yı anlayamaz hale gelince, anlayamadığı o yapıyı taklit etme yolunda gittikçe kesinleşen kararlar vermesi oldu.

Türkiye için Batılılaşma bir *uygarlık değişimiydi.* Bu, şüphesiz, son derece geniş boyutlu bir olaydır. Böyle bir olay hayatın her alanı gibi gündelikliği de temelden değiştirir; hattâ, en önemli ve somut etkileri bu alanda görülür. Belli bir hayat anlayışının, belli bir ideolojinin düzenlediği bir değerler hiyerarşisine göre yaşayan bir toplumun, alışık olduğundan çok farklı bir başka değerler hiyerarşisine geçmesi sözkonusudur. Ayrıca bu ikinci sistemin bir bütün olarak anlaşılıp sindirilmesine de imkân yoktur. Dolayısıyla, sistemin karşılaşılan sonuçlarından tanınması, bütüne, gidilebildiği kadar, buradan gidilmesi gerekmektedir. Bu ise, bir toplumun kendi manevi haritasını hemen hemen bütünüyle kaybetmesi sonucunu da verebilir. Böyle bir uygarlık değişiminin kararını vermeyen, ama sonuçlarını zorunlu olarak yaşayan geniş kitleler için ilerleme doğrultusu oldukça karanlıktır; öte yandan, kararı verenlerin de Batılılaşmaktan ya da "Batı" kavramının kendisinden ne anladıkları pek belli değildir. Böyle olunca, sorun yalnızca geçmişten kopma olarak kalmamakta, belli bir anlamda gelecekten kopma tehlikesi de gündeme gelmektedir; çünkü, dışsal bir dinamiğin egemen olduğu bir yerde geleceği tasarlamak da son derece güçtür.

Batılılaşma Öncesinde Günlük Hayat

Osmanlı toplumunda yaşayan Müslüman-Türk halk, tarımsal üretime dayanan ve tektanrıcı bir dinî ideolojiyle yaşayan birçok toplum gibi, "öte-dünya" inancı bir hayli ağır basan bir kültürel atmosferin değerlerini benimsemişti. Bu değerlerin paylaşılması ve pratik hayata uygulanması o dönemde kentte ve kırda çok fazla farklılık içermiyordu. Tüketimin her biçimi bir zorunluluk olarak kabul ediliyor, tüketime başlı başına bir değer olarak bakılmıyordu. Do-

Levent Şahverdi Arşivi

KANUNLA "MEDENİYET": Cumhuriyet döneminde Batılılaşma politikasını hızlandırmak ve radikalleştirmek gereği duyuldu. Bunun mümkün olan tek yolu yasal düzenlemeydi. Böylece benimsenen "yukarıdan aşağıya" Batılılaşma bütün kampanyalara rağmen sınırlı ve biçimsel kalmaktan kurtulamadı.

layısıyla "kanaatkârlık" başlıca toplumsal erdemlerden biriydi. Hayatın geçiciliği inancı da bunu pekiştiriyordu. Bugünkü anlayışla "lüks" sıfatını yakıştıracağımız türden bir tüketim ancak hayatın belirlenmiş, önceden kabul edilmiş anlarında mümkündü: Düğün, sünnet, bayram gibi özel anlar, olaylar. Bunlar, böyle bir hayatın zorunlu tekdüzeliğine karşı bir çeşit süpap işlevi gören olaylardı.

Toplumun ekonomik ve politik yapıları bireyselleşmeyi teşvik edecek nitelikte değildi. İnsan davranışlarını belirleyen ilke, gelenekti. Dolayısıyla yaşanan hayatın geçmişle kurulan ideolojik bağlantısı oldukça güçlüydü. Büyük değişiklikler yaşanmadığı için, bu ideolojinin de önemli sarsıntılardan geçmesi gerekmiyordu. Gelenek, devlet kurumları ve her şeye kaadir padişah, halkın tartışmadan boyun eğdiği otoritelerdi. Ancak, Müslüman-Türk nüfus içinde toplumun bu verilerini olduğu gibi kabul etmek istemeyen azınlıklar da vardı. Bunlar çeşitli tarikatları benimseyen kişilerdi ve özellikle esnaf arasında tarikatlar yaygındı. Sonuç olarak tarikat üyelerinin günlük hayatı yaşama tarzları da başkalarından radikal olarak farklı olmasa bile, hayat görüşü ve değerler açısından o çağlar için bir hayli önemli farklar vardı.

Şehirlerde hayat, ev içinde ve dışında geçen kısımlarıyla dengeli bir şekilde bölünmüştü. İş hayatı, Müslüman-Türk nüfus için kesine yakın bir biçimde belirlenmişti, çünkü meslekler de büyük ölçüde dinî veya etnik temellere göre seçiliyordu. Ev dışındaki hayatın mekânları belliydi. İstanbul gibi bir büyük şehirde bile mahalleler, kendi içlerine dönük "köyümsü" yapılarıyla, hayatın büyük kısmının geçtiği mekânlardı.

Gene özellikle şehirlerde Müslüman halk, başka ulus ve dinlerden insanlarla birlikte yaşamaya alışmıştı. Her ne kadar mahalleler etnik ayrımlara göre kurulsa da, karşılıklı alışverişin çeşitli biçimlerinin gerçekleşebildiği kanallar vardı. O çağ için oldukça ileri sayılacak bir hoşgörü içinde bir arada yaşayan çeşitli insanlar, ortak kültürün zenginleşmesine önemli katkılarda bulunabiliyordu. Sözgelişi el sanatlarında ya da mimari gibi sanatlarda, müzik gibi ulusal bir dille sınırlanamayan bir sanatta veya yemek pişirmek gibi bütünüyle gündelik hayata ilişkin alanlarda değişik gelenekler Osmanlılık potasında kaynaşabilmiş, karşılıklı etkileşim sonucunda ortak Osmanlı uygarlığı incelmişti. Ayrıca büyük imparatorluk olmasının sağladığı güç ve imkânlar, yalnız Müslüman-Türk halkın değil, öteki ulusların da kendi geleneklerini geliştirmelerine fırsat tanımıştı.

Dolayısıyla denebilir ki Türkiye'de resmî devlet politikası olarak Batılılaşma başlamadan çok önce, Türkler bir anlamda Batılılarla içiçe yaşamaya zaten alışmışlardı. Şüphesiz bugün "Batı" denildiğinde anlaşılan şey, Osmanlı toprakları içindeki gayrımüslim kesimleri tanımlamaz. Ancak bu kesimler ortak Hıristiyan dini yoluyla kendi Batı'larına da her zaman bir ölçüde bağlı olmuşlar ve aynı za-

Levent Şahverdi Arşivi

« قورسه بدنه مضردر » دیرلر .
حالبوکه ایلك سویلندیکی وقت پك ضو غروایدی . چونکه
زمانمزده « ردوزو » قورسه سی اختراع ایدیلمشدی .
شیمدی بنه ضو غرودر ، فقط « ردوزو »
قورسه سی مستثنا اولمق شرطیله !

REKLAM MAHREM DİNLEMEZ: Batı'dan gelen çeşitli tüketim mallarıyla birlikte reklamcılık ve tüketim ideolojisi de ithal edildi. Bunun ilk örnekleri son Osmanlı döneminde bile görülür. 1911 tarihli Şehbal'den bir korse reklamı: "Korse bedene zararlıdır derler... 'Redözo' korsesi müstesna olmak şartile."

manda Türkiye'de Batılılaşma başladıktan sonra bu yeni akımı en kolay onlar benimsemişlerdi. Böylece, bir anlamda Batı'nın Türkiye içindeki şubesi olarak işlev görmüş ve devletin yukarıdan aşağıya Batılaşmasının yanı sıra daha "yatay" denebilecek bir şekilde yeni âdetleri yaymışlardı.

Nitekim, çok öncelerden beri, Müslüman olan ve olmayanların bir arada yaşaması, Müslümanların kendi ortodoks ideolojilerine uymayan yeni alışkanlıklar edinmelerine yol açmıştı. Bunlardan biri içki konusudur. Devlet, Hıristiyan uyruklarının başta şarap olmak üzere çeşitli içkiler imal etmesine karışmıyordu. Ama Müslümanların içmesini yasaklamak gerekiyordu. Refik Ahmet'in *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* adlı kitabında içki içen Müslümanlar, onların Hıristiyanlarla ilişkileri ve devletin hepsine karşı aldığı tedbirler birçok ilginç ayrıntıyla anlatılır. Bu tür alışkanlıklar -şüphesiz bunlar Batılılaşma ile eşanlamlı sayılamaz- hiç değilse toplumun bir kesiminin günlük hayatında başlangıçtan beri oldukça önemli bir yer tutuyordu. Günümüzde normal olan, ama o zaman yalnız Müslüman toplumlarda değil, bütün dünyada kınanan "zevk"ler, fuhuş, içki, kumar vb. Osmanlı toplumunda da vardı ve devletin bütün çabalarına rağmen önlenemiyordu. Şüphesiz her yerde ve her zaman olduğu gibi bu tür "günah"ların en fazla işlendiği yerler saray ve çevresiydi.

Kapitalizm öncesi bütün toplumlar gibi Türkiye'de de hayatın temposu oldukça yavaştı. Sayısı zaten az olan büyük şehirlerde, kasabalarda ve köylerde, *gelenekselllik,* hayatın belirleyici ilkesiydi. Gerçekleşen toplumsal değişmeler bile kısa zamanda gelenekselliğin kutsallığını kazanabiliyordu. Örneğin "fes": II. Mahmut zamanında topluma kabul ettirilmesi birçok çalkantıya yol açtığı halde, bundan yaklaşık yüz yıl sonra ortadan kaldırılması yeniden tepkilerle karşılaşmış, geniş kesimlerde köklü bir geleneğin yok edildiği inancı uyanmıştı.

Güçlü bir sanayi kuramamış olan Osmanlı toplumunda da, erken dönemdeki Cumhuriyet toplumunda da hayatın temposunu belirleyen etmenin sınaî değil, "kozmik" bir düzen olması doğaldı. Örneğin mevsimler son derece önemliydi. Bununla belirlenen hayat, "döngüsel"di; "tekrarlanma"nın temel bir önemi vardı. Günlük hayatta da, bireyin bir tür "inisiyasyon ayini" yoluyla "olgunlaşma" sürecinde vardığı aşamaları saptayan ve kutlayan törenler, sözgelişi sünnet, evlenme, günlük hayat rutininin yoğunlaştığı anları oluşturuyordu. Tüketim alışkanlıkları olmayan ve sıradan günlerini oldukça tekdüze biçimde geçiren bir toplumda, kendileri de "kurallı" olmakla birlikte rutine göre "kuraldışı" anlam kazanan günlerdi bunlar.

Büyük ölçüde güneşe göre ayarlanmış olan "yaşanan gün", iş hayatı ve ev hayatı arasında dengeli bir şekilde bölünmüştü. Her ikisinde de süreklilik, tekrarlılık aranıyordu. Tekrar, rahatlıktı; böyle bir düzen, içinde yaşayan insanlara güven veriyordu. Depremler, yangınlar, seller vb. bu tekrarlılığı bozan "katastrofik" anlar olmakla birlikte, onlarda bile kendi düzeylerinde bir alışılmışlığın "doğallığı" vardı. İnsanları kederlendirse, bazılarını yok etse dahi, anlaşılmaz ve açıklanmaz değillerdi. Bir ceza, bir uyarı olarak, yani tanrısal bir işaret olarak anlaşılıyorlardı. Ve ideoloji, insanların her zaman ceza ve uyarıya lâyık olduğunu kabullenmeye hazırdı.

Denebilir ki Batılılaşma öncesinde Türkiye'de az çok modern anlamda bir "tarih bilinci" yoktu. Nitekim böyle modern anlamda bir "tarih bilinci" Batı'da da ancak Fransız Devrimi olayı ile birlikte ortaya çıkar. Toplumlar, bir zaman bulunduklarından farklı bir yere vardıkları zaman oraya nasıl geldiklerini araştırmaya başlar ve "tarih"le ciddi bir anlamda yüzleşirler. Oysa Osmanlı devletinde böyle radikal bir toplumsal değişim de gerçekleşmedi, bilinçlerde yansımadı. Daha sonra Batı ile olumsuz sonuçlu yüzleşmeden doğan tarih bilinci de "Yükselme Devri - Duraklama Devri - Gerileme Devri" terimleriyle bugün bile yaşamaya devam ettiğimiz gibi, bir ileri gidiş değil, gerileyiş süreci olarak kavrandı.

Tarih bilincinin şekillenmediği bir toplumda "günlük hayat" aşağı yukarı hayatın bütünü demektir. Böyle bir bilincin şekillendiği modern toplumlarda insanlar, en azından aydınlar, belirli bir soyutlama yaparak gündelik olaylar yumağı içinden tarihi etkileyecek olayları çıkarmaya çalışırlar (aydın, gazetede politik ya da ekonomik vb. belirleyici olayı arar, popüler bilinç son büyük trafik kazasından ya da cinayetten etkilenir, vb.). Bu bilincin gelişmediği bir toplumsal yapıda böyle bir ayrım anlamsızdır, mümkün de değildir. Sadece, her şeyin çok "daha iyi" olduğu bir "eski zaman"ın mistik nosyonu vardır zihinlerde. O "Altın Çağ"ı bugünkü hayat izlemiştir ve bunun dışında bir değişiklik yoktur, hattâ olmamalıdır. Dolayısıyla, böyle bir tarih bilinciyle yaşayan toplumlarda toplumsal başkaldırmalar bile, farklı bir gelecek yaratmak üzere değil, eski güzel çağı geri getirmek amacıyla yapılır.

Bu bakımdan, Batılılaşma sonrasının zorunlu "tarih bilinci", büyük kitlenin zihninde çok çabuk yerleşmemekle birlikte, uzun vadede kendine özgü biçimlerde eklemlenmeler oluşturur. Gelenek-

Levent Şahverdi Arşivi

selliğin rahatlatıcılığı, bilinmeyen geleceğin tedirginliğine yerini terkeder. Bu durumda günlük hayat, alışılmışlığı nedeniyle, güvensiz bir ortamda bir sığınak haline gelir.

Batılılaşmanın Başlaması ve Günlük Hayat

Türkiye'de her türlü "Batılılaşma" gibi günlük hayatın Batılılaşmaya başlaması da büyük ölçüde devlete ilişkin bir konudur. Batılılaşma tercihini yapan da, uygulayan da, öncelikle devlet olmuştur. Böyle "yukarıdan aşağıya" bir süreç, mantıken, belli bir "zorlama"yı da içerir. Şüphesiz Türkiye tarihinin belirli dönemlerinde bu "zorlama" ögesi daha fazla ön plana çıkmıştır. Gelgelelim, uzun bir süredir devam eden karmaşık Batılılaşma sürecinin *bütününü* bu ögeyle açıklamanın önemli sakıncaları vardır. Devlet bazen "zorlama", çok zaman "teşvik" denebilecek tedbirlerle süreci desteklemiş, kimi zaman ise sadece "göz-yummuştur".

Öte yandan hiç unutulmaması gereken bir nokta da "Batılılaşma" terimiyle anlaşılan olayın ne anlamda "Batılı" olduğu sorunudur. Basit bir örnek verecek olursak, bir erkekle bir kadının dans etmesinin Batı'daki biçimi, orada kadın-erkek ilişkilerinin genelinde varılmış bir aşamanın sonucudur. "Biz de Batılı olalım" derken, hedeflenen nedir? Sadece dans etmek mi, yoksa o ilişkilere erişmek mi? Amaç, *gerçek* bir anlamda Batılılaşmak olsa, ikincisinin hedeflenmesi gerekirdi. (Ama bunun mümkün olup olmadığı ya da istenir olup olmadığı ayrı ve çok uzun tartışmaların konusudur.) Gelgelelim, Türkiye'nin Batılılaşma örüntüsü içinde her zaman birinci hedef gibi yüzeysel ve kısmî kalan ve belli bir taklit anlayışından yeterince kurtulamayan hedefler geçerli olagelmiştir. Bunun muhtemel sonuçlarına da aynı basit örnek içinde bakmaya çalışalım. Sözkonusu "kadın-erkek ilişkileri anlayışı"na varmadan, bunun bir "tezahür" biçimi olan dansı yapmaya başlamak, aynı zamanda bunu yapan toplumun bilincinde, onun "kadın-erkek ilişkileri anlayışı"nda bir değişiklik, bir yenilik yaratacaktır. Bu yenilik, kendi geleneğine göre bir kopukluk olacak, öte yandan hedeflenen "Batılı" değerlere de benzemeyecektir. Bunun gibi bir yığın ilişkinin yeniden belirlendiğini ve böylece oluşan yeni ilişkiler yumağını düşünecek olursak, bilinen modellerin *aslında* dışına düşen bir toplumsal doğrultunun ortaya çıktığı sonucuna varabiliriz. Ne var ki bu da, bir kere kurulup kendi dinamiğine göre kendini geliştirebilecek güce sahip bir eğilim olamaz. Çünkü bir yandan gelenek, bir yandan da değişmeyen "Batılılaşma" hedefinin gerekleri, sürekli olarak bu eğilime müdahale etmekte, yeni ilişkileri sindirmeye çalışan yığınları durmadan yeni şoklarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bir başka konu, gene sürecin devletle ilişkili olmasının getirdiği kendine özgü gelişme biçimidir. Suya atılmış bir taşın merkezden çevreye yayılan halkalarına benzetebiliriz bu biçimi. 1839 yılında bir

DOĞUDA BATI: Cumhuriyet dönemi Batılılaşmayı bütün Anadolu'ya yayma çabasına girişti. Varolan koşullarda bunun aşağı yukarı tek yolu eğitim kurumuydu. Kars'ta yeni üniformalarıyla öğrenciler, yarı askeri görünümleriyle.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız gazetesinde şu satırları okuyabiliyoruz:

"İstanbul'dan haber verildiğine göre, Sultan II. Mahmut'un doğum günü olan bu ayın beşinde, debdebeli bir merasim yapıldı. Gündüzün Hırka-i Şerif tezahüratla tavaf edildi. Fransa, İngiltere, Rusya sefirlerinin ve bütün kordiplomatiğin davetli olduğu ziyafetten sonra, Harem' de Padişah karılarının kendilerini davet eden herkesle dans ettikleri harikulâde bir balo verildi." (Orhan Okay'ın *Ahmet Mithat Efendi* kitabından).

Davetin gerçekten "harem"de olduğu, dans edenlerin padişahın "karıları" olduğu şüphe götürse de (sarayın iç işlerini iyi anlamayan yabancının kasıtsız yanlış anlaması olabilir bunlar), gelişmenin doğrultusu ortadadır. Daha 11. Mahmut zamanında böyle olayların olması ilginçtir. O tarihte sarayda görülen bu yenilik doğal olarak ilkin devlete en yakın olan kesime sıçrar. Gene devletin kendi hizmetlerini Batılı bir tarzda yürütmek için zorunlu olarak "Batıcı" bir tutumla yetiştirdiği yeni "intelicensiya"nın da bu gibi yenilikleri daha kolay benimsemesi doğaldır. Bundan sonra, böylece farklılaşmaya başlayan bu küçük azınlığın toplumun geniş kitlelerine sözkonusu alışkanlıklarını götürmeleri ise o kadar kolay değildir. İstanbul'da, yani merkezde, o Müslüman azınlığın gideceği ilk yer, Hıristiyan azınlıkların bulunduğu yerdir. Böylece Pera canlanır, ama aynı zamanda Pera genişlemeye de başlar. Şehrin her köşesinde bu yeni hayata girmek isteyen bireyler ortaya çıkar. Bunlar, hâlâ geleneksel hayatın egemen olduğu Müslüman

Refik Halid'e Göre 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e "Aşk ve Alâka"

Aziz Devrinde

Dam saçaklarının birbirlerine abandığı ve cumbaların öteberi alıp verecek kadar karşılıklı yer aldığı ahşap evler; dar, eğri sokaklar... Hattâ böyle sokaklar için bir hikâye anlatırlar: iki komşu kadın lâdes tutuşmuşlar; birisi, ötekini aldatmak maksadiyle kundaktaki çocuğunu cumbadan cumbaya uzatmış. "Aman biraz sen bakıver, aşağıda işim var!" diye komşusunun eline vermiş ve "lâdes!" diye bağırmış; komşu kadın da heyecandan bu verilen canlı şeyi boşluğa bırakıvermiş!

İşte pek sıkı kaçgöç zamanında, birbirinden ayrı tutulan kadın ve erkek -evlerin bu vaziyeti icabı- aksi olacak, mesafe itibariyle çok yakında, öksürsen duyulacak kadar yan yana bulunurlardı. Kafesler vardı amma, bilirsiniz, onlar bir pencereyi ancak yarı örterlerdi, üst kısımlar perde ile kapanırdı; boyu müsaade etmese bile evin küçük hanımı, bir fırsat bulup mum iskemlesine çıktı mı kafessiz cam ardından ayın on dördü gibi doğuverirdi!

Fakat bunu yapabilmek çok büyük bir cür'ete, aşk ve hırs ateşiyle âdeta delirmiş ve kudurmuş olmıya tavakkuf ederdi. Bütün mahalle birbirinin ırz ve namusunu kontrolle, gözcülük ve gözetleme ile mükelleftir. Her kafes ardında mütecessis gözler vardır; denilebilir ki, kafeslerin her deliği baklava biçimi bir casus gözüdür; binlerce tahta çerçeveli göz mahalleyi bekler.

Zaten genç kızlar, evlerde analarının yanından ayrılmazlar; tek başlarına başka odalara girip uzun müddet duramazlar; uçacak bir kuş, kaçacak bir kedi gibi daima göz hapsindedirler. Yukarı kattaki odada biraz gecikiverdiler mi, aşağıdan hemen bir ses işitilir: "Zehra! Kız! Neredesin? Ne yapıyorsun?" O zamanki terbiye usulünce kız, hiçbir vesile ile bir yerde yalnız bırakılamaz; ne yalnız başına bir odada yatabilir, ne de -hattâ- başkalarının bulunduğu odada hulyaya dalabilir. Ya konuşmalı, ya konuşanları dinlediğini bütün haliyle belli etmelidir. Düşünceli duruş, dalışlar, kendinden geçişler âşıklık ve "gönül çekme" alâmetleridir; derhal şüpheyi davet eder; ille bir komşu kadının dikkatini çektiği anlaşılırsa rezalettir, kız dayağa müstahaktır!

Bunlara rağmen yine âşıklara rastgelinir. Bunlar hakkında "Gönül çekme" tâbiri pek yerindedir; aşk, o devirde gizli ahlar, oflar, iç çekiş ve yürek üzüş ile hulasa edilebilir; sararıp solmak, eriyip iğne ipliğe dönmek...Hattâ verem olmak! Koh mikrobu henüz malûm değildi amma bu hastalığın başlıca sebebi keşfedilmişti: Aşk. "İstedi kızı vermediler de delikanlı yataklara düştü, verem olup öldü!"

Komşunun oğlunu seven kız, şayet ele avuca sığmaz kısmından ise maksadını sevgilisine anlatmak için, her şeyi göze alarak bir takım çarelere başvururdu. Meselâ oğlanın göreceği bir odada, ekseriya kurusun diye sabun veya olsun diye elma dizilen pencere üstlerine bir parça kuru ekmek, bir limon ve bir kömür parçası koyardı; halecan içinde beklerdi. Delikanlı karşıki pencereden bunları görürse anlardı ki, komşu kızı, kendisinin aşkiyle kömür gibi yanmış, limon gibi sararmıştır. Peki, ya kuru ekmek ne mânaya delâlet eder? Bu en mühimmidir: "Tek seninle birleşeyim, evleneyim... Bütün ömrümce kuru ekmek yemiye razıyım!"

Aşk vak'alarına o derece nadir tesadüf olunur ki, böyle vak'anın şöhreti yedi mahalleyi değil, yedi semti aşarak bütün İstanbula yayılır, bir roman, bir masal olur. İlle arada kaçgöç olmamasından dolayı sevişiveren süt kardeşlerin şer'an birleşmemeleri pek acıklı, ölümle biten muaşâkatlara sebep olur, akisleri şehir içinde yıllarca çalkalanır dururdu.

Dün ve bilhassa bugün pek müptezelcesine kullandığımız "sevmek, sevişmek" kelimeleri o zaman pek az, utanıp sıkılarak istimal edilebilirdi; çoluk çocuk ağızlarına alamazdı. Hattâ sanıyorum ki, "sevişmek" lûgatte mevcut bile olsa "zebanzet" değildi. Bu kelimeleri "Edebiyatı Cedide" tamim etmiştir. Sonra severek, sevişerek evlenenlere de hoş bir gözle bakılmazdı; kadın için "aşiftelik", erkek için "çapkınlık" damgasıydı. Böyle izdivaçlardan hayır, uğur, o zamanki tâbirle "yövüm" ve meymenet beklenmezdi.

HEM DEĞECEK KADAR YAKIN, HEM DE UZAK: Abdülaziz devrinde oturma mekânları birbirine ne kadar yakınsa, kaçgöç nedeniyle kadın ile erkek birbirinden o kadar uzaktır. Mahalleli her sakin ise kendini "ırz ve namusun" gözetimiyle yükümlü sayar. "Denebilir ki, kafeslerin her deliği baklava biçimi bir casus gözüdür; binlerce tahta çerçeveli göz mahalleyi bekler."

Levent Şahverdi Arşivi

mahallelerde aykırılıklarıyla büsbütün göze çarpar. Böylece edebiyatımızda ünlü "züppe", "şık", "şıpsevdi" tipi şekillenir.

Bu koşullarda benimsenen bir Batılılaşmanın ister istemez bir "yapaylık" olarak yaşanacağı açıktır. Bu yapmacıklık, bu taklitçilik tarih boyunca ciddi sanat ve edebiyatta olduğu kadar popüler bilinçte de bitmez tükenmez bir mizah ögesi olmuştur.

Yukarıdaki alıntıya dönerek, akşamki balodan önce gelen "Hırka-i Şerif ziyareti"ne göz atabiliriz. Bu ikilik, Türkiye tarzında bir Batılılaşma örüntüsünün zorunlu bir ögesidir. Radikal bir kültür değişimi zorlamasıyla karşılaşan toplumlarda bir "kimlik bunalımı" kaçınılmaz olduğundan, yeni kültürü en büyük heyecanla benimseyenler aynı zamanda birkaç düzeyde de eski kültürlerinin simgesi olan kalıplara artan bir ihtiyaçla sarılırlar. Bunu bir "ikiyüzlülük" olarak yorumlamak mutlaka gerekmez (zaman zaman kasıtlı bir kandırma sözkonusu olsa da). Böyle bir toplumsal rolü üstlenmek durumunda kalanların psikolojik bakımdan buna ihtiyaç duymaları doğaldır. Şüphesiz ki hızla değişen bütün toplumlarda daha tutarlı bir biçimde yenilikten yana olanlarla eskiye tutunanlar vardır ve her iki kampın davranışları da, üzerine bastıkları kaygan ve değişken, ama aynı zamanda belirleyici maddi zemin nedeniyle, özledikleri ölçüde "katıksız" olamaz. Ancak, yukarıdaki örnekte olduğu gibi "Hırka-i Şerif" ile "danslı balo" arasında gidip gelen kesim, top-

"AŞK VE ALÂKANIN" DAL BUDAK SALDIĞI DEVİR: Abdülhamid devrinde sayfiye ve gezinti yerlerine gitmek moda olunca, gönül ilişkileri kurmak için geçmişe göre daha uygun ortamlar doğar. "Sularda rastgelip sevişmişler", "Bu yıl Fenerbahçe'de işi pişirmişler", "Kıza Göksu'da abayı yakmış", gibi sözler, kadın-erkek ilişkilerinin yeni aşamasını simgeler.

— Sevişip de evlenmişler!

Sözü bu asırda bir takdir ve gıpta ifade eder; o zaman teknik ve ayıplama mânasında idi. Erkek, kadını ya kafes arkasında gölgesinden sezer, ya sokakta anasının arkasından, şemsiyesine gizlenerek tıpış tıpış yürürken Kalpakçılarbaşı gezintisinde endamından farkeder, yahut da Veliefendi, Çırpıcı çayırlarında dolaşırken benimser, âşık olurdu. Kâğıthaneye giderken kayıkta rastlıyarak ve bir sünnet düğünü esnasında kapı ardından, şöyle vücudünün ancak onda birini kavrıyarak tutulmak da mümkündü. Fakat o devirde daha ziyade komşu aşkları hüküm sürerdi..

Zira kadın sokağa çıkmak vesilesini pek güç bulurdu. Bu devrin sonuna doğru tıp imdada yetişerek fakrüddeme uğrıyan kızlar için bahar mevsiminde bir gezinti ve hava alma yolu açmıştı. Solup sararan, kansızlığa düçar olan kızı, el sürüyerek, başında örtü, her tarafı kapalı, gûya muayene eden su frengi doktor:

— Çelik vermek lâzım derdi, iki türlü çelik damlası vardır; birisini alınca araba ile her gün bir saat dolaşmak lâzımgelir; öbürünü alınca kıra çıkmalı, bir saat açık havada oturmalı!

Serveti müsait olanlar "Araba çeliği"ni tercih ederlerdi; küçük Hanım yirmi gün çelik damlası alır, koçuya biner, Edirnekapı dışında gezinti yapardı. Parasızlar "yayan çelik" inde karar kılarlar, yirmi gün civar bostanlara, çayırlara gitmek fırsatını bulurlardı. Bu çelik ilâcı yüzünden İstanbulun o zamanki tarihine hayli aşk ve alâka vak'ası kaydedilmiştir. (...)

Hamit Devrinde

Büyük yangınlar yüzünden şehir birazcık ferahlamış, sokaklar nisbeten genişlemiş ve Karagümrük, Hırkaişerif gibi eski devirde makbul sayılan semtler ahalisi yavaş yavaş Şehzadebaşı, Beyazıt, Tavşantaşı, Gedikpaşa taraflarına doğru kaymış, kadın da ferahlamış, insan içine çıkmaya başlamıştır. Artık kafes muaşakalarında kuru ekmek, limon, kömür parçası kullanılmıyor. Delikanlı pencereden seslenemediğini bir kâğıda iri harflerle yazıp komşu kızına cam arkasından gösterebiliyor: "Ey Mehlika, aşkınızla divane oldum!" Zira kadın artık okuma, yazma bilmektedir; bilmeyenler de Yenicami arkasındaki sokak yazıcılarına hususî tabiriyle "nâme" yazdırmak imkânını bulabilmektedir.

Bu devir aşk ve alâkanın dal budak saldığı çok feyizli, müsait bir devirdir; zira sayfiyeye ve seyir yerlerine gitmek umumîleşmiştir; bunun için de yaz mevsimi, tam bir âşıkdaşlık mevsimidir. Bu aşklar nerelerde ve nasıl vücut bulur. Sayalım:

Denizde— Göksu, Kâğıthane, Kalender, Yoğurtçu deresi, Küçüksu, mehtapta Kanlıca körfezi... Kayık, sandal ve kik, araba gibi de değildir; birbirlerine bek yakın, hattâ sürtünürcesine geçerler. Sonra kadın, deniz vasıtasında kendini pek gizliyemez de... Kupaların tavanı ve arkalığı, körüklü faytonların da keza siperleri vardır. Sandallar ise her taraftan açıktır, kadınlar hokka gibi meydanda dururlar. Bunların bir kusuru varsa içindekilerin kürek çekenlerle karşı karşıya bulunmaları, işaret etmekte serbest olmamalarıdır. Halbuki arabalarda seyis size arkasını dönmüştür, kukla bile oynatsanız farkında olmıyabilir.

Karada— 1- Seyir yerleri... Yazın Fenerbahçe, Çiftehavuzlar, Kuşdili, Büyükdere-Sarıyer arası rıhtımı, Bentler yolunda Sultansuyu yolu, Şişli tepesinden Kâğıthane yokuşu; kışın, kandillerde Direkler arası ve Divanyolu; Sürre alayında Beşiktaş ve Yıldız. Cülûs ve Mevlût gecelerinde bütün büyük caddeler, saray önleri...

2- Tiyatrolar... Bunlardan maksat yazlık tiyatrolardır. Kadınlara mahsus üst kat localar kafesli idi; hanımlar sahneyi ve seyirci erkekleri kafes ardından seyrederlerdi. Göksuda bir, Kuşdili ve Yoğurtçuda o kabîlden üç salaş tiyatro mevcuttu.

3- Sular... Çırçır, Hünkârsuyu, Fındık suyu, Sultansuyu. Buralarda ekseriya ince saz çalardı ve kadınların oturdukları yer, yine kafeslerle ayrılmıştı, fakat ışık iki taraftan vurduğu için içerisi ayan beyan görünürdü. Kayışdağı, Taşdelen, Karakulak gibi membalarda kafes yoktu ve birbirinden uzakça yer ala-

Levent Şahverdi Arşivi

lumdaki "şizoid" bölünmenin daha tipik sonuçlarını sergiler.

Bugünün dünyasında Batı ile onun dışında kalan toplumlara ya da İslam ülkeler topluluğuna bakan birçok toplumsal bilimci, Türkiye'nin "Batılı" olmamakla birlikte Batıya en çok yaklaşmış birkaç toplumdan biri olduğu gözleminde birleşiyorlar. Yerli ve yabancı birçok toplumsal bilimci bunu Kemalist devrimin radikal karakterine bağlıyor. Ancak, 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında Osmanlı toplumuna baktığımızda, durumun bugünkünden çok farklı olmadığını görüyoruz. O zamanın Osmanlı toplumu da, o zamanın azgelişmiş ya da Müslüman toplumlarına oranla, o zamanki Batı'ya daha yakındı. Bu temelden ötürüdür ki Kemalist devrimin radikalleştirdiği Batılılaşma, bugünkü boyutlarına ulaşabildi.

19. yüzyıl sonunda İstanbul'da özellikle Pera'da açılan Avrupaî kafelerin, birahanelerin (Flamme, Café Cristal, Café Couron, Alkasar, Vogel vb.) müşterilerinin çoğunluğu Türk'tü. Karnavallar, maskeli balolar yapılabiliyordu. Daha çok "bonmarşe" açılmasına engel olan *Batılılığa tepki* değil, yoksulluktu. *Nevsal-i Millî* kitabında kadınların göğüslerini büyütüp dikleştirecek hapların reklamları da vardır. Ahmet Mithat zamanında konakların bölümlenmesi de, mobilyaları da Batı'ya uymuş, ayrıca apartmanlaşma ileri derecelere ulaşmıştır. "Alafranga" ile "Alaturka" gün geçtikçe birbirine yaklaşır. Cumhuriyet inkılâplarından çok önce Avrupa takvimi, saati fiilen kullanılmaya başlanır.

rak aileler buralarda kadınlı erkekli bir arada, hasırlar ve kilimler üzerinde otururlardı.

4- Mama'da orta oyunu... Saha, keza ikiye ayrılmış, kadınlarınkine kafes çekilmiştir.

5- Sünnet düğünleri münasebetiyle ya umumî seyir yerlerinde, yahut hususî bahçelerde ve kırlardaki topluluklar.

İşte bütün bu mahaller kadınla erkeği, kafes, peçe, şemsiye, siper gibi pek de sağlam olmıyan haillere rağmen, bir yere getirir, birbiriyle tanıştırır, bir aşka, daha sonra da randevuya sahne olurdu. "Sularda rastgelip sevişmişler", "Bu yıl Fenerbahçede işi pişirmişler", "Kıza Göksuda abayı yakmış", "Oğlana Kuşdilinde tutulmuş" gibi sözler o gezinti ve eğlence yerlerinin aşk ve alâka üzerindeki mühim tesirini ve rolünü gösterir.

Vapurlarda, tramvaylarda, vapur iskelelerinde de birbirlerini görerek beğenenleri, âşık olanları, görücü gönderip izdivaca kadar varanları da unutmamalıdır.

Sevişme evvelâ dikkatli bakışlarla, sonra -içtimaî seviyeye göre- manalı hareketler ve işaretlerle başlardı. Aşağı tabakadan erkekler göz süzerler, bıyık bükerler, söz atarlar, ah çekerlerdi; kadınlar hususî tabiriyle fingirderler, yani vücutlerine gayri tabiî bir oynaklık verirlerdi. Mendil renklerile yakaya takılan çiçeklerin de manâları vardı. Maamafih bunların çoğu çapkınlık ve aşiftelik mahiyetini geçemezdi.

En mühimmi, iş kıvamını bulduktan sonra mektuplaşma idi. Yeri gelirse zarf arabadan arabaya, kayıktan kayığa atılabilirdi. Dilenciler, seyyar çalgıcılar, sucular, tiyatro satıcıları da muhabere vasıtalarıydı. Fakat kibar aileler nezdinde bu rolü bohçacı kadınlar oynardı.

Bohçacı kadın, ev ev, konak konak dolaşıp kumaş, dantelâ ve bu kabil öteberi satana denir. Yanında bir de, yükünü taşıttığı hamalı vardır; o, dışarda kalır; kendisi yukarı kata çıkar, bohçaları açar, büyük hanımı bir lâkırdı, ortanca hanımı bir oya, halayık ve hizmetçi makulesini basma toplariyle oyalarken küçük hanımın eline usulcacık mektubu sıkıştırır. Giderken de yüksek sesle şöyle bir şey söyler: "Gümrüğe yeni kumaşlar geldi, apiko şeyler, yarın çıkaracağız, haftaya çarşamba günü getireceğim; almazsanız da bir görünüz, hanımefendiciğim!" Bunun mânası: "Küçük Hanım! Cevabı çarşamba günü hazırla ve o gün sakın bir yere gitme, evde bulun!" demektir.

Bir mevsim süren muhabbetler de vardı: Yandaki kiralık köşkü tutup gelen bir ailenin kızıyle pencere muhabbeti... Böyle bir muhabbet uğrunda kız ve erkek koca yaz mevsimi odalarına kapanırlar, ara sıra, pancur ve kafes ardında birbirlerinin mevcudiyetini farketmeden memnun, uslu uslu otururlardı. Geceleyin lâmbalar bu puslu, silik muaşakaya biraz daha can ve renk katardı. Meselâ erkek, tül arkasında sevgilisinin şöyle, bluzünü çıkarttığı, yahut geceliğiyle dolaştığını bir görebilse dünya kendisinin olurdu, haftalarca bununla avunurdu. (...)

Kaçgöçün asıl fenalığını aile içinde sebep olduğu felâketli muaşakalarda aramalıdır. Yabancı kadının ve erkeğin cemiyetten uzak tutulması yüzünden damat baldızını, kız enistesini, kayın birader yengesini seviverirdi. Romancılar da tabiidir ki, hem hakikate az çok uygun, hem de kıvırması kolay olduğundan eserlerinde hep bu gayri tabiî aşklara yer verirler, mevcut istidatlara yol açarlardı.

Romanlar, piyesler bu asırda aşklar üzerine kuvvetli tesirler yapıyordu; fakat (Kerem ile Aslı) ve (Ferhat ile Şirin) henüz nüfuzunu kaybetmemişti. O kadar ki, bu halk masalı kahramanlarının, sonunda birbirlerine hasret gitmeleri yüzünden (Karagöz) oyunlarında bir, iki âşık delikanlı dayanamamış, bıçaklarını çekip kendi yüreklerine sokuvermişti; kafes ardında da düşüp bayılan kızlara da rastgelinmişti; artık "Hak âşık'ı" sözüyle avunan kalmamıştı. Onun üzerinedir ki, padişah irade çıkarmış, Karagöz ve orta oyunlarında bu masallar oynandığı zaman son sahnede âşık ve maşukanın birbirlerine kavuşturulmalarını mecburî kılmıştı!

Şimdiki Durum

Her yer: Sokak, lokanta, tiyatro, sinema, gazino, bar, sandal, otomobil, plaj, klüp, otel, tramvay, tren, mektep, sınıf, konser, hususî ve umumî neresi varsa hepsi... Hulyaya yer kalmamıştır; kadın ve erkek artık lâboratuar tahlilinden geçerek ve günlerce, aylarca, hurdebin ile görülerek incelenmiş, meçhul noktası kalmamış bir unsur olduğu için aşk ve alâka bir nazariye değil, müspet bir ilimdir. Eskiden sevilen, "hakikî varlık" değildi; bu varlığın ufacık bir noktasına, meselâ bir göz rengine, bir ele, bir bıyık veya bir perçemle kâhküle istinaden kurulan hayaldi. Göz ile görülüp el ile tutulanı değil, dimağımızın süslediği, şahaneleştirdiği hayalet ve hulyayı severdik. Sevdiğimiz, ekseriya o canlı şahıs değildi, onun yerine kalbimizin içine yerleştirdiğimiz büsbütün başka, mânevî bir hüviyet idi ve ikisi yanyana gelince arada dağlar kadar fark hâsıl olur, bizi şaşkınlığa uğratırdı..

Binaenaleyh bugünün aşklarında bir türlü yanaşılamayana, ele, avuca sığmayana karşı duyulan tatlı tahassür, şiir, hulya yoktur; fakat maddî ve müspet ilimlerin, bilme ve tanımanın zevki, bu büsbütün ayrı keyif mevcuttur. Onun içindir ki, artık, âşık olmayı sevmiyoruz; daha ziyade tanıyıp hoşlandığımızı seviyoruz; sevda, şimdi ilme müstenittir; maamafih unutulmamalı ki, ilimde dahi aldanmak ve boşa çıkan bir netice ile karşılaşmak mümkündür..

("Üç Nesil-Üç Hayat", s.33-39)

Levent Şahverdi Arşivi

GAZİNODA GÖBEK DANSI: Ellilerde hızlanan ve yaygınlaşan kapitalistleşme, eğlence hayatını değiştirdi. Yeni sığ kültüre en iyi biçimde cevap verebilen gazino bu dönemin başlıca eğlence yeri oldu.

Osmanlı Devleti'nin son evrelerine gelindiğinde, Türkiye, Batılılaşma sorununu oldukça geniş bir biçimde tartışmış bir toplumdur. Bu tartışma sınırlı bir teorik çerçevede kalmış olsa bile, düşünen herkesin en önemli sorunu olma özelliğini kazanmıştır. Ayrıca, maddi-fiziksel bir anlamda Batılılaşmanın birçok ögesi toplum hayatına girmiştir. Bunlar bir yandan Islahat Fermanı ile ilk kez Türk-Osmanlı toplumsal düşüncesine katılan "yurttaşlık" kavramı gibi önemli düşünsel-kültürel ögeler, bir yandan da Batı'dan alınmış çok çeşitli nesnelerdir.

Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin, yüzyıllarca yaşamış bir imparatorluk olarak, hayatın her alanında kurulmuş köklü gelenekleri vardır. Batı ile karşılaşan her toplumda benzer gelenekler, yaşama alışkanlıkları vardır elbette. Ancak, bir kültürün içsel ve dışsal gücünü meydana getiren nesnel kurumlara sahip bulunmak bakımından Osmanlı toplumunun daha ileri bir aşamada olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Batı'dan gelen toplumsal anlayışlar ya da maddi nesneler, mecazi bir şekilde söylenirse, kültürel bir düzlükten çok engebeli bir arazi ile karşılaşıyordu. Yerli kültürün azımsanmayacak bir direnç gücü vardı ve Batı'dan gelen ögeleri eklemlerken bir ölçüde onları "kendi rengine" boyayabiliyordu.

Cumhuriyetin İlk Yılları

Cumhuriyetin ilk yıllarında yenilikler birbirini izledi. Bunların bir kısmı daha önceki dönemlerde hazırlanmıştı. Örneğin Türkiye'ye saat satan ülkeler, bir cep saati üstünde hem alaturka, hem de alafranga saati gösterebilecek iki küçük kadran yapıyorlardı. Cumhuriyet bu ikilikleri *yasal düzeyde* tek-yanlı bir çözüme bağladı. Cumhuriyet inkılâplarının getirdiği değişikliklerin birçoğu aslında "günlük hayat" düzeyindedir: Saat ve takvim, hafta sonu tatilinin günü, kıyafet gibi. Öte yandan bunlar yasal ve kurumsal değişiklikler olmuştur; yani değişimin yönü yukarıdan aşağıyadır. Aynı dönem içinde daha kendiliğinden, toplumun kendi dinamiğine bağlı değişimler de hissedilmeye başlanmıştır. Ayrıca, her iki türden değişimin Anadolu'daki merkezlerde etkisi Osmanlı dönemine göre artmıştır. Örneğin, bu yıllarda gramofon yaygınlaşıyordu ve bir söylentiye göre Türkiye, daha Osmanlı Devleti'nden beri, Odeon, Sahibinin Sesi gibi yabancı plak şirketlerinin en büyük pazarlarından biriydi. Böyle bir "modernleşme"nin zorlama olmayacağı açıktır.

Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran kadroların milliyetçilikleri içinde önemli bir "Batıcı" öz vardı. Bu öz, savaşa kayıtsız kalan, hatta İtilâf Devletlerine teslimiyet gösteren kozmopolit İstanbul burjuvazisinin "Batıcılığı" ile zaman içinde uzlaştı. Yeni rejimin muhalifleri elbette vardı, ama rejimden yana enerjik kadrolar da vardı. Toplumsal değişimin, birbirini izleyen reformların bu kadrolarda yarattığı coşku zamanla, belki biraz da geniş kitlelerin süregiden kayıtsızlığını aşamadığı için, azaldı ve sönmeye yüz tuttu.

Levent Şahverdi Arşivi

Tek Partinin İkinci Dönemi: 1934-46

Tek-parti döneminin sonraki evreleri boyunca bu hayal kırıklığına uğramış radikalizmin etkileri görülür. Bu evrelerde önemli olan, Cumhuriyetin getirdiklerini konsolide etmektir. Devlet, toplum pahasına güçlenir. Muhalefet engellenir. Tek merkezden Cumhuriyet ideolojisinin öncelikle eğitim kurumları ve basın yoluyla topluma iletilmesine başlanır. Böylece kurumlaşan merkezî yapı, dolayısıyla kitleleri dıştalar, ancak denetim altına sokar.

Bu konsolidasyon içinde kır ve kent hayatında farklılık fazlalaşır. Yenilikler şehirlerde daha rahat benimsenir ve zamanla alışkanlık haline gelirken, kırsal kesimde geleneksellik ilkeleri sürmektedir. Bu, kırsal kesimde bürokrasinin "mahfel" dönemidir. Asker-sivil bürokrasi, sanki bir sömürgedeki kolonlar gibi, kendi yarı-Batılı hayatlarını mahfellerinde yaşarken, çevrede oldukça kötü koşullarda yaşayan kitleler hayatlarına bildikleri ölçülere göre düzen vermektedir. Jakoben-bürokrat kadrolarda idealizm azalmış, buna karşılık devleti güçlendirme tedbirleri halkın hayat koşullarını zorlamıştır. İçerideki bu süregiden sıkıntılara bir de İkinci Dünya Savaşı'nın yükü ve yoksullukları eklenince, bürokrasi ve bir kesim burjuvazi dışında hoşnutsuzluk alabildiğine artar.

Çok Partili Demokrasi: 1946-1960

Demokrat Parti'nin ortaya çıkmasıyla politik tek-seslilik sona erdi ve bunun uzun vadede önemli sonuçları oldu. Seçim kurumunun zamanla yerleşmesi, yüzyıllardır politik kararlardan uzak tutulan kitlelere ülke hayatında bir söz sahibi oldukları bilincini verdi. 1950 sonrasında iki parti arasında gittikçe artan gerilim en küçük yerleşim yerlerine de yayılarak halkı o zamana kadar bilinen ölçülere göre politize etti (şüphesiz yerellik düzeyinde). Halkın kendini tanımladığı kimlik biçimlerinin arasına ilk olarak "partililik" de girmiş oldu.

Öte yandan, 1950-60 arasındaki DP iktidarı kapitalist ilişkilerin gelişmesini hızlandırdı. CHP döneminde devlet çevresinde "tekelci" özellikler taşıyan bir burjuvazinin oluşmasına öncelik tanınırken, bu dönemde kapitalizmin nimetleri yaygınlaştı. Bu ilişkilerin bir ulusal pazarda yaygınlaşması gerektiği için iktidar ulaşıma öncelik tanıyordu. Bu durum, doğrudan ekonomik amaçlar dışında da yolculuk imkânları açtı. Köy ve kasabaların kapalı yapılarını bir ölçüde parçaladı. Politik olarak da kırsal kesimin oylarına önem veren iktidarın uyguladığı ekonomik politika şehirlerden çok köylerin canlanmasına, makinalaşmasına, pazar için üretim yapar duruma gelmesine katkıda bulunuyordu. Dolayısıyla bu dönem özellikle köylerde günlük hayatın akışının değişimi için ortam hazırladı.

Enflasyonist politika, ülkenin bütününde, tüketimi hızlandırdı. Bürokrasinin eski maddi gücünü azaltırken, ekonomik kazanç ve tüketim alanına yeni kesimleri sürdü. Paranın bollaşması, çeşitli halk kesimlerinin de hayat standartlarını yükseltti (enflasyonun kaçınılmaz sonuçları derinleşirken de DP iktidarı devrildi). Böylece tüketime karşı geleneksel muhafazakâr ideoloji de değişti. Aynı dönemde radyonun yaygınlaşmasından her çeşit eğlence yerlerinin bollaşmasına kadar, günlük hayata katılan pek çok yenilik oldu.

1960-1971 Arası

1950'de çok partili düzene geçişin sonucu 1960'taki askeri darbe oldu. Halk Partisi'nin DP iktidarı boyunca politik özgürlüklerin garanti altına alınması için yaptığı propaganda, darbe sonucu hazırlanan yeni anayasanın bir hayli demokratik olmasına yol açtı. Böylece 60 sonrası politik hayatta o güne kadar Türkiye'de görülmeyen sosyalist partiler ve bir sol sendikal hareket oluşabildi.

1960 sonrası ayrıca planlı ekonominin başladığı ve sanayileşmenin hızlandığı bir dönemdir. Tek-parti döneminde sanayileşme büyük ölçüde devletçe yürütülmüş, 50'lerin kapitalizme yönelik politikaları özel teşebbüsü de bu alanda güçlendirmişti. 60'tan sonra özel teşebbüsün sanayi yatırımları çok arttı. Dolayısıyla kırdan şehire zaten başlamış olan göç hızlandı. Yalnız büyük şehirler değil, Anadolu'daki bazı merkezler de hızla genişledi. Gecekondu mahalleleri büyük arazilere yayıldı ve buralarda yepyeni yaşama tarzları kuruldu. Gene bu dönemde başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine işçi akını başladı. Bu zamana kadar görülen Batılılaşma sürecinde yeni bir biçimdi böylesi. Avrupa'ya giden bireylerin kendi hayat ölçülerine göre, karşılaştıkları yeni yaşantı bir hayli çarpıcı ve sarsıcıydı. Öte yandan, yaşantı yalnız "orada" yaşananla bitmiyor, türlü biçimlerde anayurda da aktarılıyordu. Bu alanda göze görülmeyen birikim bugünleri bir hayli etkilediği gibi, asıl önemli sonuçlarını da bundan sonra vermesi beklenir.

1960-70 arasında Türkiye'yi derinden belirleyen olay, sanayileşmedir. Dolayısıyla bu dönemde kitlelerin geleceğe genel olarak iyimser bir gözle baktıkları söylenebilir. Değişim artık somut bir olgudur. Tüketim alışkanlıkları yerleşmiş, toplumdaki bireylerin kendi kimliklerini tanımlamalarında önemli bir rol edinmiştir. Geleneklerin bir hayli yıprandığı, kapsayıcı yeni manevi değerlerin de gerçek anlamda kurulamadığı bir ortamda, "kişi tükettiği kadar vardır".

Öte yandan, 70'lere yaklaşırken, politik gerginlik de artmaktadır. Hızlı ve dengesiz kapitalistleşmenin "marjinalize" ettiği kesimlerde muhalefet potansiyeli büyümektedir. Bu kesimlerden bazıları eski egemen tabakalardır ve tek-parti döneminin yöntemlerine özlemleri henüz bitmemiştir. Kır kökenli, eğitim görmüş gençlik kesimleri bir başka muhalefet potansiyelidir ve bu dönemde bunların çoğunluğu sol politikaları, sloganları vb. daha çekici bulmaktadır. Öte yandan, gelenekçi tepki de kendi "katıksız ifade" sini aramaktadır. Böylece 60'ların sonlarında, iktidar bloku içinde çatlamalar başgösterir. Herkesin durumunu düzeltmeyi ummasına yol açacak bir "refah" görüntüsü vardır, ama gerçekte varolan refah düzeyi, herkesin durumunu düzeltmesi bir yana, herkesin kendini olduğu gibi yeniden-üretmesine bile imkân verecek bir gelişmişlikte değildir. Sonuç, 1971' deki ikinci ara dönem olur.

1970'lerden Bugüne

12 Mart dönemi, 60'ların sonlarında başlayan iktidar bloku bölünmesini önlemedi, tersine derinleştirdi. Özellikle sağda, önceleri tek bir parti çatısında toplanabilen güçler beş ayrı parti ve beş ayrı çizgi haline geldiler (AP, DP, CGP, MSP ve MHP). Çeşitli kesimlerin genel bölüşümden aldıkları payı artırma yolundaki mücadeleleri devam etti. Bu durum, politik gerilimin dönem boyunca artmasına ve pratik mücadele yöntemlerinin önceden alışılmamış biçimler almasına yol açtı. Dolayısıyla dönem boyunca politik hayatın günlük hayat üstündeki etkisi alabildiğine arttı. Ülkede şu ya da bu biçimde politikadan etkilenmeyen toplumsal tabaka ya da coğrafi bölge kalmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı dönem, bugün "arabesk" diye anılan, belirli bir müzik tarzına özgü bir adla tanımlanabilecek bir hayat tarzının da iyice yaygınlaştığı dönemdir. Bu da ilginç bir paradokstur, çünkü "arabesk" dediğimiz bu hayat tarzı, hiç değilse görünür yüzeyinde, politika-dışı, hatta birçok bakımdan tarih-dışı bir ideolojiye dayanmaktadır. Ancak, bu karşıtlığa bakarak arabeskin politikleşmeye karşı bir tepki olduğunu söyleyemeyiz. Çoğu zaman iki eğilim bir araya gelebiliyordu. Ayrıca, arabeskin çok daha uzun bir geçmişi olduğu ve karmaşık etmenlere dayandığı da söylenmelidir.

Türkiye'de başlangıçtan beri oligarşik bir yapı, yani çok zenginle çok yoksulun arasında uçurum bulunan bir düzen kurulmamıştır. Özellikle daha erken dönemlerde kapitalizmin yukarıdan aşağıya ve tekelci modeli çeşitli nedenlerle tercih edilmekle birlikte, şu ya da bu biçimde burjuvazi saflarına katılanlar da her zaman görülmüştür. Sosyo-ekonomik yapı katılaşmadığı için çeşitli dönemlerde, ekonominin zaaf gösterdiği çatlaklardan sızarak zenginleşenler olmuştur. 70'li yılların moda deyişiyle "köşeyi dönmek" isteyen ve bunun imkânını bulan birçok insan da yeni dönemin yeni zenginleri ol-

GELENEKSİZ KONUT YAPIMI: Cumhuriyet boyunca gitgide hızlanan kentleşme, mimari geleneği yok etti, üslubu "fazladan bir lüks" haline getirdi. Kanlıca-Çubukçu arasında yalılar ve "modern" siteler.

KÂĞITHANE, KÂĞITHANE'YKEN: Son Osmanlı döneminde gelenekleşen mesire, Cumhuriyet döneminde de değişerek devam etti. Ancak çevreyi yok etme pahasına gelişen sanayileşme, geleneksel mesire yerlerini mezbeleye çevirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

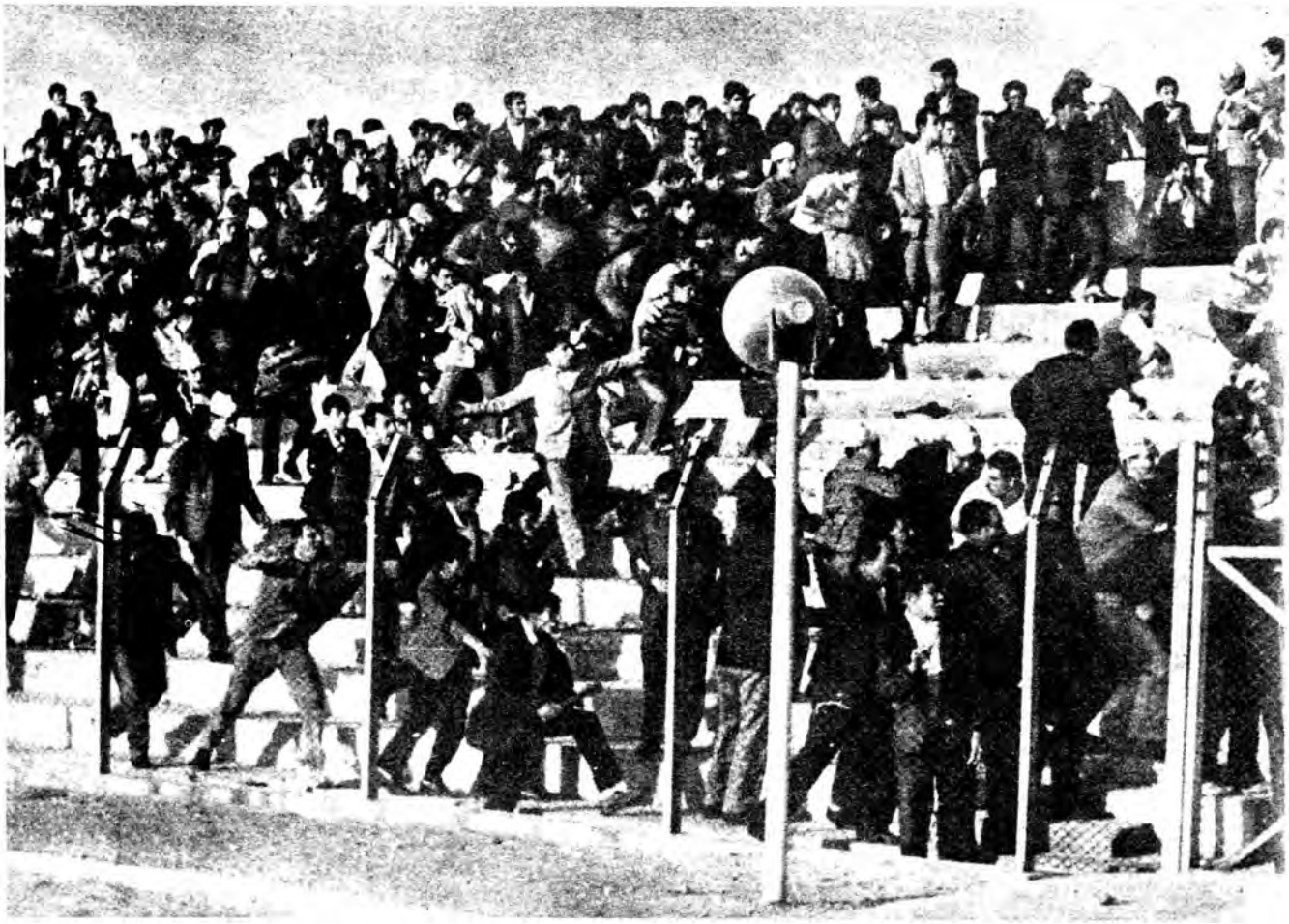
dular. Ozellikle de ekonomik bozukluk, yokluk ve karaborsa aslında "ekonomidışı" sayılması gereken kazanç yolları açtı. Bütün bu koşullar, uzun bir süredir olduğu gibi, tüketimi kamçılamaya devam etti. Ekonomik bireyselleşme, geleneklerin büsbütün yok olması, politik hayatta radikal sol ve sağ arasındaki her gün çeşitli ölümlerle sonuçlanan kavga ve düzen partileri arasındaki yoğun çıkar çatışması, toplumun bilinen bütün ölçülerini yok etti. Şu ya da bu anlamda çıkar sağlayan her davranış "mübah", hatta "başarı" sayıldı.

Yetmiş sonlarında bütün politik güçler, çeşitli çalkantılar içinde yaşayan kendi görüşlerine göre farklı "gelecekler" sunuyordu. Ama kitleler 70 ortalarında yükselen umutlarını yitirmişler, kördüğüme dönen sonuçsuz kavgayı ve kıyımı, bunun nasıl olacaksa sona ermesinden başka bir şey beklemeksizin seyrediyorlardı. 12 Eylül 1980'de askeri müdahale en büyük kitle desteğini bu karamsarlıkta buldu.

Fiziksel Mekân

Konut: Batı etkileri en başta fiziksel mekânı değişmeye zorladı. Osmanlı toplumunda konut ahşapken, Batı tarzı apartman yeni mimariye egemen oldu. Daha önceleri taş evleri yapan ve içinde oturanlar daha çok gayrımüslimlerdi. Ahşabın da, yangına ve başka birçok aşındırıcı etkiye yeterince dayanıklı olmamak gibi handikapları vardı. (Bu yüzden padişahlar zaman zaman ahşap ev yapılmasını yasaklamış, ama engel olamamışlardı.) Bu da modanın ötesinde, yeni apartmanların tutunmasında akılcı bir gerekçe gibi görülebilir. Nitekim bugün bir hayli seyrelmiş olarak orada burada rasladığımız ahşap binalar dışardan "pitoresk" görünmekle birlikte içinde oturanların rahatını sağlamakta oldukça elverişsizleşmişlerdir.

Apartman başlangıçta, yenileşmenin bedelini ödeyebilecek güçte olanların rağbet ettiği bir konut tipiydi. Dolayısıyla, toplumsal statüsü bakımından eski zaman konağıyla rekabet ediyordu. Mekân olarak da, arsa ucuzluğu gibi nedenlerle, fazla meskûn olmayan alanlara yayılma eğilimindeydi. İstanbul'da Taksim çevresi, Nişantaşı, Şişli gibi semtler bu dönemde kuruldular. Yapılan apartmanlar Batı'nın varlıklı ailelerinin oturduğu konutlarla aşağı yukarı aynı standartlara sahipti. Bütünüyle değişik bir zevk ve estetik anlayışının uzantısı olmakla birlik-

MAÇ UĞRUNA İNSAN CANI: Çeşitli toplumsal baskıların birikimleri özellikle spor karşılaşmalarında taraftarlık ve düşmanlık biçimlerine bürünerek patlak verebilir. Kırk kadar insanın ölümüne yol açan Kayserispor-Sivasspor maçından.

Levent Şahverdi Arşivi

OLAĞAN VE OLAĞANDIŞI: Günlük hayat tekrarlı ve monotondur. Bu monotonluk zaman zaman âfetler, salgınlar, cinayetler vb. ile bozulur, sonra yeniden günlük düzene dönülür. Her şeyin olması gerektiği gibi olduğu bir rıhtım (üstte) ve Sultanhamamı'nda deprem sonrası normalleşen hayat (yanda).

te, bu anlayışı oldukça tutarlı bir biçimde yansıtabiliyorlardı.

Zamanla, kârgir veya betonarme apartman daha yoksul kesimler açısından da vazgeçilmez hale geldi. Bu, doğal olarak, ilk örneklere göre daha mütevazi, öte yandan da daha yaygın bir apartmanlaşma sürecine yol açtı. Aynı zamanda eski tip yapılar yıkılarak yerine apartmanlar kuruldu. Özellikle hızlı kapitalistleşmenin hüküm sürdüğü dönemlerde bu gelişmeye şehircilik açısından müdahale edilmediği için, üslup birliği kalmadı, yeniyle eski tutarsız ve bazen komik biçimlerde yanyana varoldular. Şehirler kalabalıklaştıkça, konut, ekonomik zorunluk yüzünden -en ilkel tanımıyla- insanı doğaya karşı koruyacak bir barınak olarak kavranmaya başladı. Böylece, her türlü estetik kaygıdan olduğu kadar, her türlü insanca rahatlıktan da uzak, derme çatma, şişirme yapılar ortalığı doldurdu. Bunların yanı sıra bir de Türkiye toplumunda ne geleneksel ne de Batıcı anlamda bir zevk sentezi olmadığını kanıtlayan ucuz ve süslü binalar, örneğin be-te-be'li apartmanlar yaygınlaştı.

Apartmanlaşma ilkin İstanbul'da yaygınlaşmakla birlikte, kısa zamanda öbür şehirlere de sıçradı. Örneğin Ankara, yeni kurulan başkent olarak, düzenli bir şehirleşmeye yatkındı. Öte yanda İzmir, üçüncü büyük şehir, kendine göre bir kent mimarisi geleneği yaratmıştı. Ama 1950 sonrası hızlı ve zevksiz apartmanlaşma bu şehirlerin de yapısında benzer değişimleri zorladı. Paradoksal bir biçimde herhangi bir standarda sahip olmayan bu binalar, Türkiye'nin standart konutları oldular. Süreç bugün küçük kasaba ve hatta köylere bile yayılarak devam ediyor. Zengin tabakalar için yapılan lüks konutlarda bile, başlangıç döneminin yabancı olsa da görkemli apartman ölçüleri bulunmuyor. Naim Efendi'nin "Kiralık Konak"ına ihanet eden yeni kuşak, "Şişli'de bir apartman"a taşınmıştı. Şimdi o apartmanı da bulmak mümkün değil.

İç Mekân: Konut olarak kullanılan bina tipindeki radikal bir değişikliğin, o konut içinde yaşanan hayat tarzını etkilememesi düşünülemez. Türkiye'de ailenin günlük hayatı yalnızca binalar nedeniyle değişmedi elbette. Ama binalar, zaten değişmeye başlamış olan ailede bu süreci hızlandırdı ve ona özgül katkılarda bulundular.

Osmanlı evinin odaları arasında işlevsel bir bölümleme yoktu. Her oda oturmak, yemek yemek ve yatmak için kullanılabilirdi. Eşya, bütün bu değişik işlevlerine rağmen -ya da bundan ötürü- sadeydi. Batı evinin bölümleri de başlangıçta böyle olmakla birlikte, orada odaların "yemek odası", "yatak odası" vb. olarak ayrılması daha önce başlamıştı. Bu bölümleme ile ortaya çıkan apartman Türkiye'ye gelince, bunun hem günlük ev-içi trafiğini, hem de ev eşyasını ilgilendiren zorunlukları burada da gerçekleşmeye başladı. Her şeyin konabildiği yüklükler yerine konsol ve gardroplar, hem oturma yeri hem de yatak olabilen sedirler yerine yalnız oturma işlevi gören koltuk ve kanapelerle yalnız yatma işlevini gören karyolalar vb. kaçınılmaz oldu. Bu, aynı zamanda bir başka -toplumsal- kaçınılmazlığın göstergesiydi: Ailenin küçülmesi. Eski evlerde her odanın kendi başına bir birim olması, geniş Osmanlı ailesinin bir sonucuydu. Ailenin birkaç kuşağı, halalar ve teyzelerle, damat ve gelinlerle aynı konut içinde yaşıyorlardı. Hayatın ortak geçen yanlarından sonra her yarı-aile birimi kendi mekânında özel hayatına çekilebiliyordu. Yeni ekonomik koşullarla birlikte yeni ideolojik formasyonlar bu geniş aileyi dağıttı. Bu tür aile, kendine yeterli bir ev ekonomisiyle birlikte yürür. Reçelini, turşusunu, kavurmasını, sucuğunu, ayrıca dikişini, nakışını vb. kendi yaptığı için pazara sınırlı biçimlerde bağımlıdır. Ev içindeki kalabalık, bu işler varolduğu sürece "akla yakın"dır. Öte yandan, bu kalabalığın

Levent Şahverdi Arşivi

kavgasız gürültüsüz bir mekân içinde barınabilmesi belirli göreneksel otoriteleri ve belirli otorite göreneklerini öngerektirir. Bunlar zayıfladığında, geçimsizlik ve dağılma kaçınılmazlaşır.

Geleneksel aile, kendi besini kadar kendi kültürünü de gene göreneksel yollardan üretirdi. Örneğin çoğu ailede çalgı çalmasını bilenler olur, birlikte çalınır söylenirdi. Dikiş, giyim vb. gene ev içinde karşılanırdı. Gelişen kapitalizm ve teknoloji "kamu"yu yavaş yavaş "aile"nin içine sokmaya başladı. Sözgelişi önce gramofon, sonra da radyo, evin içine, ev dışından gelen bir sesi, dolayısıyla ev-dışı otoriteleri soktu. Zamanla her anlamda ve her düzeyde "çarşı" evden içeri girdi. Bunun öbür anlamı, şüphesiz ailenin "evden dışarı" çıkmasıdır.

Anlatılan süreç de şüphesiz öncelikle İstanbul'da başlamış, ama zamanla Türkiye'nin her türlü köşe bucağına ulaşmıştır. Örneğin bir dönemde radyonun yurt çapında yaygınlaşması görece uzun bir zaman dilimine yayılırken, koşulların bu anlamda olgunlaşması sonucu televizyon çok daha hızlı yayılmış, arkasından pek kısa bir zaman içinde renkli televizyon ve video salgınları sökün etmiştir. Bu durum, bu gibi teknolojik "modern"

Gecekondu ve Apartmanlarda Eşya ve Mekân Organizasyonu

Nuri Bilgin

Gecekonduda Eşya ve Mekân Organizasyonu

Gecekondularda, geleneksel gruplara nazaran, ev alanı önemli derecede daralmaktadır. Genellikle, belirli bir plan ve projeye bağlı kalmaksızın eldeki dar olanaklarla ve fırsat buldukça yapılmış olmaları, konutların salt barınma ihtiyacına cevap veren eğreti ve heteroklit yapılar olarak belirmesinde rol oynamaktadır. Çoğu, bir-iki odanın yanyana gelmesinden oluşa derme-çatma briket yapılardır. Bazı konutlarda, özellikle yapılmış bir mutfak ve banyo bulunmamaktadır. Konutlar, çoğu kez, diakronik (ayrı zamanlı) bir inşaatın sonucudur: İlk aşamada yapılan bölümlere, fırsat buldukça, yenileri eklenmekte ve gecekondu yapıları, uzun yıllar boyunca, bir inşaat manzarası göstermektedir.

Konutlarda, bölümler, nispeten sabit fonksiyonludur: Mutfak, banyo, oturma odası, yatak odası ayrımı az çok görülmektedir. Mutfaklar, yemek masası, kapkaçak vb. eşyaları bir araya getirmekte, ancak alan darlığı, bazı eşyaların diğer bölümlere kaymasına yol açmaktadır; örneğin, tel dolap girişe, yemek masası oturma odasına, buzdolabı koridora alınmaktadır.

TV, radyo, sandalye ve koltuklar, soba veya kuzine gibi eşyaların bulunduğu oturma odasında en tipik eşya *divan*dır. Demir bir somya veya tahta bir altlık üstüne konan yatak, örtü ve yastıklarıyla divan, gecekondu evlerinin tümünde bulunmaktadır. Divan, bazan birkaç sandalye ve koltukla, bazan da minder ve sedirle birlikte oturulacak yer olarak ve ayrıca çocuklar veya konuklar için yatak olarak kullanılmaktadır. Pencere kenarları ve TV karşısı, divanın en çok bulunduğu yerler olarak dikkati çekmektedir. Oturma odasının eşya kompozisyonu, geleneksel ve modern gruplar arasında bir geçiş grubunu yansıtan özellikler taşımaktadır: El yapısıyla, fabrika yapısı, geleneksel zevke uygun eşyalarla endüstriyel dizayna göre şekillenmiş eşyalar, kullanım değeri yüksek olan eşyayla hercai olan yanyana bulunmaktadır. Halıyla muşamba döşeme parçaları, seccadeyle artist posterleri, transistörlü radyo ile tahta ranzalar, yamalı bir bohça gibi birarada görülmektedir.

Bazı evlerde daha önce sözünü ettiğimiz ve hergün kullanılmayan eşyaların konduğu bir oda bulunmaktadır: Özellikle "gösterişçi tüketim" olgusuna bağlı nedenlerle alınan ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki gruplara özgü olan ya da olduğu zannedilen eşyalar, bu odalara konmakta ve gösterilmeye hazır bir durumda beklemektedir: Açılmamış halılar, kullanılmayan elektrikli mutfak eşyaları, biblo ve oyuncakları ile bu odalar, ev eşyası satan mağazaların ardiyelerini andırmaktadır. Bu eşyalar arasında yabancı yapımı veya kaçak eşyalar da bulunmaktadır: Saç kurutma-kıvırma makinaları, elektrikli kahve değirmeni veya mikserler, "duralex" fincan ve tabaklar, portatif mini televizyon, vb. Günlük kullanımı olmıyan bu eşyaların satın alınma nedenlerine daha sonra değineceğiz. Bununla beraber, burada, bazı eşyaların, kullanım değerleri dışında, kişinin statüsünün göstergesi olarak tüketilmesi olgusunun somut bir örneğinin görüldüğüne kısaca işaret edilebilir.

Evlerin giriş bölümlerinde, yolluk (kaba dokumalı çaput kilim veya muşamba), ayakkabılık, erzak çantası ve sepetleri, ayakkabı ve terlikler tipik eşyalar olarak belirtilebilir. Bu grupta eşyaların çeşitli bölümlere dağılışı, olumsal bir nitelik taşımaktadır. Odalarda da sabit fonksiyonluluk tam değildir. Eşyaların organizasyonunda belirli düzenlilikler bulunmakla birlikte, bu düzenlilik, herhangi bir eşyanın herhangi bir yerde bulunma olasılığını yoketmemektedir (koridorlara konan buzdolabı örneğinde olduğu gibi). Eldeki dar olanaklarla yetinmenin gereği dolayısıyla, her eşya çeşitli yerlere konabilmektedir. Hatta, nadiren de olsa, sürrealizmi andıran düzenleme biçimlerine de raslanmaktadır: Dikiş makinası üstünde saksı, divan örtülerine batırılmış iğneler, oturma odasında çamaşır leğeni, yatak odasında ipliğe dizili kuru sebzeler gibi. Bu durum, genel bir çizgi olmamakla birlikte, olanak yetersizliği içinde "vaziyeti idare etme" diyebileceğimiz genel bir davranış eğilimini yansıtmaktadır. Her evde, bunun çeşitli görünümlerine raslanmaktadır.

Modern Apartman Dairesinde Eşya ve Mekân Organizasyonu

Modern-kentsel mekân organizasyonu, en belirgin şeklini bu grupta bulmaktadır. Ev mekânı, ailedeki kişilerin çeşitli davranışlarına göre, fonksiyonel olarak, bölümlenmektedir. Her bölümün fonksiyonel kimliği, kapsadığı eşyaların fonksiyonuyla bütünleşerek pekişmekte ve sabit bir özellik kazanmaktadır. Evin bölümleri genellikle, salon (+ salamanje), yatak odası, çocuk (ların) odası (odaları), mutfak, banyo, giriş-hol, WC, balkon ve varsa diğer bölümler (bodrum, bahçe, teras, kömürlük, vs.) şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Konutların iç duvarları, geleneksel gruplardaki gibi aile üyelerinin ya da ailelerin özel hayatlarını ve mahremiyetini sağlama görevinden çok, konut alanını sabit fonksiyonlara göre bölme görevini yerine getirmektedir. Geleneksel yapılarda odalar arasında, prensip olarak, mahremiyet farkı yoktur. Modern apartman dairelerinde durum farklıdır. Bölümler anonimlik-özellik boyutunda farklı noktalarda bulunmaktadır. Bölümün fonksiyonel özelliği yanı sıra, bu farklılık da, bölümlerdeki eşya kompozisyonları üstünde etkili olmaktadır. Giriş ve salon gibi, dıştan gelenlere en açık olan ve anonimlik düzeyi yüksek bölümlerde eşyaların organizasyonu estetik ve dekoratif kaygılara daha çok bağlı görünmektedir. Ayrıca, statü değeri yüksek olan eşyalar, daha çok buralarda toplanmaktadır.

Konutlarda bölümlere göre eşya kompozisyonunu saptamak üzere sorulan anket sorusuna verilen cevaplar, frekanslarına göre gruplandırılıp değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1) Giriş: Portmanto, ayakkabılık, boy aynası, yolluk, terlik, paspas.
2) Salon: Koltuklar, sehpalar, televizyon, halı, yemek takımı, büfe, kitaplık, tablolar.
3) Mutfak: Ocak, buzdolabı, lavabo, masa, mutfak dolabı.
4) Banyo: Çamaşır makinası, çamaşır leğenleri, küvet, duş, aynalı lavabo.

Levent Şahverdi Arşivi

araçların Türkiye'deki günlük hayat çerçevesinde "onsuz edilmez"liğini kanıtlıyor.

Çevre: Konut, şehir çevresinin önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte, hepsini oluşturmaz. İşyerleri, parklar, yollar, kamu binaları vb. bir araya gelir ve kentsel mekânı meydana getirirler. Bu anlamda konut-dışı mekân da günlük hayatın önemli belirleyicilerindendir. Türkiye'de çevre de, özellikle Cumhuriyet döneminde, büyük değişimler geçirdi.

Türkiye'nin en büyük şehri, metropolü olan İstanbul bile, 19. yüzyıldan bu yana, çağdaşı Batı kentleriyle karşılaştırıldığında bir metropol kent olmaktan çok geniş bir köyler topluluğuydu. Semt adlarının da çok zaman işaret ettiği gibi mahalleler, kendi içlerinde örgütlenmiş birimlerdi. Mahalle ayrımlarının ölçütü sınıfsal, yani ekonomik olmaktan çok etnikti. Balat, Fener, Samatya gibi semtlerde sırasıyla Yahudi, Rum ve Ermeniler oturuyordu. Müslüman mahallelerin daha eskileri karışmış olmakla birlikte, yeni kurulan mahalleler de hemşerilik temeline göre oluşuyordu. Meydanları, kahveleri, belli başlı dükkânlarıyla kendi içlerine dönük olarak örgütlenen bu mahalleler bugün bile İstanbul'un ulaşı-

5) Yatak Odası: Yatak , gardrop, tuvalet masası, komodin, halı, abajur.

Mekân ve eşyaların bu düzenleme biçimi, grubun tümünde, aynen görülmekte ve bir standart şeklini almaktadır. Her bölümde bulunan eşyalar ile yapılan davranışlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. *Giriş,* eve giriş ve çıkışla ilgili davranışların (ayakkabı ve elbise giyme, çıkarma, gelenleri karşılama), *salon* serbest zaman faaliyetleri, oturma, dinlenme, ziyaretçi kabulü ve yemek yeme davranışlarının, *mutfak*, yemekle ilgili işlerin, *banyo,* temizlik, tuvalet ve çamaşır işlerinin, *yatak odası* ise uyku, dinlenme, soyunma, giyinme davranışlarının sahnesi olmaktadır.

Her bölümdeki eşya ile yaşantı arası tekabüliyet, bölümlerden her birinde kimlerin bulunacağının anahtarını vermektedir. Ailedeki her üye, ev mekânını farklı ölçülerde kullanmaktadır. Dıştan gelenlere, bazı bölümler açık, bazı bölümler kapalı tutulmaktadır. Salon, ailenin ve dıştan gelenlerin toplanma yeri olarak, daha çok sayıda eşyayı gruplandırmakta ve daha çok sayıda davranışa sahne olmaktadır. Bu anlamda, en çok kullanılan mekân parçası durumundadır. Salonda, hem eşyalar ve hem de yaşantılarda çeşitlilik gözlenmektedir. Estetik ve dekoratif kaygılar ve eşyaya bağlanan statü değeri, belirli bir stil arayışına yol açmaktadır. Mutfak ve banyoya nazaran daha az sabit fonksiyonlu olan salon, değişik alanlarda doyum sağlıyan eşyalarla donatılmaktadır: Estetik-dekoratif ve rekreatif eşyaların büyük kısmı burada toplanmaktadır.

Gecekondularda en merkezi konuma sahip olan divanın yerini burada koltuk takımı almaktadır. İster ortaya veya salonun bir kısmına, isterse köşelere dizilsin, koltuklar, sehpalarıyla birlikte salondaki eşyaların odak noktası durumundadır. Burada, topolojik bir çağrışım uyandıran merkezilik kavramından, eşyanın aynı gruptan ailelerde bulunma frekansının ve anlamlılık düzeyinin yüksekliği anlaşılmaktadır. Esasen, eşyanın merkeziliği, topolojik plana da az çok yansımaktadır. Salonun düzenlenmesinde eşyaların pozisyonu, koltuk takımının yerine göre şekillenmektedir.

(Eşya Sistemleri ve İnsan-Eşya İlişkileri, s.44-49, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., No:28)

DIŞLARI GİBİ İÇLERİ DE FARKLI: Kırsal kesimden kentlere göç ve düşük gelir grupları içinde giderek şiddetlenen konut sorunu, gecekondu olgusunu gündeme getirdi. Kentlerin büyümesi sonucu, gecekonduların yanıbaşlarına daha yüksek gelir grupları için apartmanlar dikildi. İlk bakışta dış görünüşleri arasında göze çarpan apartman-gecekondu ayrımı, iç mekân düzenlemeleri ve eşya sistemlerinde de aynı kesinlikte görülür.

Levent Şahverdi Arşivi

mında sıkıntı yaratırlar (Ortaköy, Arnavutköy vb.).

Buna karşılık kamusal binalar genellikle saraylar gibi devletin işgal ettiği yerler ya da camiler ve külliyeleriydi. Bunlar mimari tarzı bakımından ayrıydılar ve üstün düzeyde bir estetik zevkin ürünüydüler. Modern taşıtlarla ulaşım diye bir sorun olmadığı için sokaklar dardı, geniş cadde yok gibiydi. Öte yandan evlerin çoğu bahçeli olduğu gibi, bağ, bahçe ve bostan türünden tarım yapılan yeşil alanlar da şehrin en merkezi yerlerinde bile bulunabiliyordu. Dolayısıyla İstanbul, yeşilliği bol bir şehirdi. Sanayi olmadığı gibi. üretim ve alışveriş yerleri de doğal çevreyi bozmayan, geleneksel binalarla, hanlar ve çarşılarla sınırlıydı.

Modernleşmenin bu çevrede önemli bir yıkım yarattığı herhalde inkâr edilemez. Örneğin sanayileşme, önce Haliç'i, sonra da Marmara kıyılarını altüst etti. Bugün gene yetersiz olmakla birlikte, ulaşımı çağdaş ölçülere eriştirmek için büyük çabalar harcandı; Boğaz Köprüsü, çevre yolları, çeşitli meydan ve geniş caddelerle İstanbul'un belirli bölgeleri Batı'nın modern mekânlarından farksızlaştı (ve tabii bu arada "anonimleşti"). Konutların değişmesinde görülen zevk hamlığı çevrenin genel düzenlenişinde de kendini gösteriyor. Öte yanda park, çocuk bahçesi gibi alanlar, su, kanalizasyon ve benzeri hizmetler şehrin büyümesiyle tamamen orantısız bir biçimde yetersiz kalıyor. Gene de, Batı'nın başka metropollerine göre modernleşmenin gecikmesi, bugünün İstanbulu'nda, başta Boğaziçi'nin büyük kısmı olmak üzere geniş bir çevreyi şehirleşmenin bilinen yıkımına karşı korumuştur. Bu duruma iyimser bir gözle bakabilmek için, New York'taki doğal çevrenin şehirleşme öncesinde ne olduğunu -çok güç de olsa- gözönüne getirme çabası yeterli olabilir.

Çevrenin hoyratça kullanımı bütün Türkiye'de İstanbul'a paralel bir biçimde ilerledi. Birçok şehirde yeşillikler yok oldu, sanayileşmenin denetimsiz gelişmesi çevreyi kirletti ve çirkinleştirdi. 60'lardan sonraki turizm gelişmesinde Türkiye'nin özellikle kıyılarında gerçekten güzel pek çok yeri, olabilecek en iyi şekilde değil, oldukça kötü bir şekilde kullanıldı.

Çevrenin bu şekilde yıpratılması ve zaman zaman düzelmeyecek ölçüde hasara uğratılması değişik düzeylerde etmenlere bağlanabilir. Yetkili makamların yeterli duyarlılığı göstermeyerek denetim yapmaması, maddi çıkar güdenlerin çevreyi hiçe sayması önemli etmenler olmakla birlikte, kitlelerin, günlük hayatlarının bu asli ögesinin korunmasına etkili bir şekilde sahip çıkmaması uzun vadede en belirleyici nedendir. Burada, yıllardır yaşanan kültürel belirsizlik ve bulanıklığın da büyük payı vardır.

İşyeri ve Çalışma Hayatı: "İşyeri" ve "çalışma" kavramları öncelikle "ekonomi" bağlamı içinde akla gelseler de, insanın günlük hayatının büyük bir kısmı da bu kavramların belirttiği somut gerçeklik içinde geçer.

Osmanlı toplumu bilindiği gibi tarıma dayalıydı. Tarım kırsal kesimde, imalat ve ticaret de kasaba ve kentlerde gelişmişti. Bunlardan zaman içinde en yavaş değişeni doğal olarak tarımdır. Dolayısıyla yüzyıllar boyunca Anadolu köylülerinin hayatları ve çalışma koşulları büyük değişiklik göstermedi. Zamana yayılmış, bazan da baskı yoluyla hızlandırılan bir değişim göçebe hayvancı aşiretlerin iskâna, yerleşik düzene zorlanmasıdır. Ama bugün bile Anadolu'da bu göçebe hayat tarzının kalıntıları bulunur. Böylece tarım alanında, işyeri koşulları ile doğa koşulları birbirinden hemen hemen hiç ayrılmadı.

Kasaba ve şehirlerde de endüstri-öncesi toplumların çalışma koşulları Türkiye'de uzun süre devamı etti. İmalatta, lonca düzeninin "usta-kalfa-çırak" ilişkisinin rahatlığı yakın zamana kadar yaygınlığını sürdürdü. İş hayatı görenekselliğini koruduğu ölçüde, çalışmanın fiziksel mekanı da önemli ölçüde değişmeden kaldı.

Fabrikanın çıkışı Batı tarihinde sarsıcı bir olay olmuştu. Orada da uzun zaman fabrika sahibi burjuvalar işyerlerine sadece kendilerine kâr getirecek bir yer gözüyle bakmışlar, buraları çalışan insanların bedenî, hele psişik sağlıkları açısından yararlı olmasa da hiç değilse zararlı olmamasını hiç düşünmemişlerdi. Uzun yıllar süren mücadelelerden sonra yeni düzenin işyerlerinde belli bir düzelme sağlandı. Ama bugün bile, kapitalist işyeri, içinde çalışanların insani ihtiyaçlarından önce verimlilik rasyoneline göre düzenlenir.

Türkiye'de sanayileşme benzer etkilerle doğdu. Sermayesi kıt küçük girişimciler hem çevreyi (sağlık açısından olduğu kadar estetik açıdan da), hem çalışan insan sağlığını tehdit eden derme çatma işyerleri kurdular. Bunların karşısında devlet, kendisi de bir girişimci olarak kurduğu fabrikalarda ve benzeri işyerlerinde imkânları oranında daha sağlıklı bir ortam yaratmaya çalışmıştır. Ancak son dönemde -ve ancak büyük sermayeyle çalışan işletmelerde- özel teşebbüs çağdaş standartlara uygun işyerleri açabildi.

Kimlik Sorunu ve Taraftarlık Biçimleri

Osmanlı sistemi içinde kozmopolit denebilecek (dinî, ırksal, etnik ayrılıklar gösteren bir cemaatler topluluğu) bir toplumun yaşadığını biliyoruz. Osmanlı devleti, bu kozmopolit yapının *tepesinde* yer alabiliyordu, çünkü uyruğundaki cemaatlerin dinine ve geleneksel kültürüne müdahale etmiyordu. Çağının koşulları gözönüne alındığında Osmanlı devletinin kısmen de içgüdüyle bulduğu bu egemenlik yöntemi oldukça akılcıdır.

Bu durumda imparatorluk sınırları içinde yaşayan insanlar "Osmanlı" kimliğini kabul etmişlerdi. Ama bu, kendini zaten toplumundan soyutlamış bir devletin verebileceği *soyut* bir kimlikti. Burada yaşayan insanların kendilerini tanıyabilecekleri daha dolaysız ve somut kimlikler vardı: "Katolik" ya da "Gregoryen" Ermeni, "Rum Ortodoks", "Süryani", "Boşnak" vb. gibi. Ayrıca, imparatorluk hayatının büyük bir kısmında egemen olan maddi koşullarda, sözgelişi ulaştırma imkânları çerçevesinde, bu gibi görece kimlikler içinde bile "yerellik" ölçüsü önemli bir yer tutuyordu. Fener'deki Rum'un İzmir'deki, hatta Çengelköy'deki Rum'la arasına bir ayrım koyabilmesi anlamında.

İmparatorluğun son yıllarında adına "reform" denilen girişimler bu yerleşik kimlik sistemlerinde en azından teorik anlamda önemli değişiklikleri gündeme getirdi. Ama bunlar pratikte pek de fazla kök salamadılar. Örneğin Gülhane Fermanı, devlet (ve devletin başı olan Padişah) ile halk arasındaki ilişki kavramını, *kavram* düzeyinde, radikal bir biçimde değiştiriyordu. Böylece, geleneksel "reaya" yerine, çağdaş "yurttaş"a biraz daha yaklaşan bir hukuki tanım ortaya çıktı. Ancak, bu "kavramsal", "yukarıdan" ve "dış dinamiğe bağlı" değişim, *yaşanan* bir ilke haline gelemedi (hele kısa vadede).

İmparatorluk devleti, uyruklarının kimlik anlayışlarını çağının dürtüleri doğrultusunda yeterli biçimde yeniden-tanımlayamayınca, başka kimlik tanım-

Levent Şahverdi Arşivi

BUZLARIN GELİŞİ: 1954 kışında olağandışı bir soğuk yaşanırken Karadeniz'den Boğaz'a buzların gelişi şaşkınlık yarattı ve insanlara uzun süre için konuşma malzemesi sağladı.

ları, bunlara açık olan uyruklar gözünde daha etkili olabildi. Bilindiği gibi Fransız Devrimi sonrası ulus bilinci çeşitli Osmanlı uyruklarını bağımsızlık hareketlerine zorladı.

Bu düzeyde bakıldığında Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı devlet anlayışına karşı derin bir farklılık gösterir. Dağılan imparatorlukta Türk İslam öge de yeni bir ulusçu bilinç kazanmış, 1850-1923 arasında Türkiye'nin yaşadıkları bu bilinci bilemiştir. Yeni Cumhuriyet devleti bir "Milli Devlet" olarak kurulur, topluma da buna uygun bir kimlik verilmek istenir. Hareket gene yukarıdan-aşağıyadır, zorlama dozu ötekilere oranla daha fazladır. Ayrıca, devletin soyutluk ölçüsü pek değişmediği için; toplumu değiştirmenin aşağı yukarı tek yolu bu aşamada hukukidir, *yasaldır*. Eğitim, yani bu bağlamda, yasayla getirileni ideolojiyle pekiştirme, çeşitli nedenlerle sınırlı kalmaktadır. Asker ve sivil sürokrasi, öğretmenler gibi belirli "aygıtlar", "ocaklar" kurabilmiştir devlet, ama kendi özlediği ideolojik yaygınlığa kavuşamamıştır. Dolayısıyla, toplumu Batılılaştırmak için yasa yoluyla günlük hayata müdahale ettiği ölçüde, giyim kuşamdan yeme içmeye kadar bir dizi basit gündelik etkinliği de bir anlamda politikleştirmektedir. Bu olayların yanı sıra Cumhuriyetin oldukça erken bir evresinde Hilafetin lağvı, toplumdaki "kimlik edinme" sürecinde bir başka sarsıntı olmuştur.

Yukarıdan gelen bu girişimler, tabanda bir hayli soyut kaldığı için, insanların kendilerine bulduğu geleneksel kimlikler ya da kimlik edinmenin geleneksel yolları daha çok güç kazanmış oldu. Birinciye örnek, devletin doğrudan saldırdığı tarikat gibi birliklerin bir yeraltı dayanışmasına çekilmesi, ikincisine örnek ise halkın, somut değişimlere kendi bilinçlilik kalıpları içinde ayak uydurmaya çalışırken, devletin beklediği ve talep ettiği biçimlere sığmayan yeni kültürel örüntüler geliştirmesidir: "Arabesk" gibi.

Ancak, Cumhuriyet boyunca toplumsal değişimlerin sonu gelmediği ve ülke hızla değiştiği için, geleneksellik dışına çıkan "kimlik edinme" biçimleri de ortaya çıktı. Bu yeni durumlarda göze çarpan bir özellik, geleneksel olmayan kimlikleri edinmede geleneksel mekanizmalara sarılınmasıdır.

Bireyleşme imkânının son derece kısıtlı olduğu bir tarımsal imparatorluktan geçilen Cumhuriyet, toplumuna daha fazla bireyleşme imkânı açmadı. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Yeni rejimin kurulması güçlü bir ideoloji gerektiriyor, bireylerin ideoloji içinde erimesini bekliyordu. Buna karşılık, modernleşmenin getirdiği yenilikler, devletin bu amacı dışında bazı kaçınılmaz bireyselleşme potansiyelleri taşıyordu. Burada ilginç bir nokta, Osmanlı devletinin hiç değilse son dönemin-

Levent Şahverdi Arşivi

de seçkinlere kültürel bireyleşme/farklılaşma yolunu yasaklamaması, Cumhuriyetin ise özellikle seçkinlerden ideolojik/kültürel bir sadakat beklemesidir. Çok uzun bir dönemin birçok yönsemini çok kısa bir biçimde özetleyecek olursak, Cumhuriyet koşulları en fazla ekonomik anlamda bireyleşme imkânlarına yol açtı. Ama kültürel bir tamamlayıcıdan yoksun olan bu tür bireyleşme, bir "bireyselleşme" değil, "bireycileşme" getirdi: son dönemde "köşeyi dönme" gibi deyimlerde billurlaşan oldukça yırtıcı bir bireycileşme.

Bireyleşme ve toplumsallık belirli dengeler içinde yürür. İnsanların kimlik hiyerarşileri ("Tanrının kulu", "falan ulusun üyesi", "filan şehrin hemşehrisi", "x kulübünün üyesi" vb.) hayatlarını belirleyen toplumun içsel mantığınca düzenlenir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kimliğin nasıl edinildiğini yukarıda kısaca görmüştük. Cumhuriyet bu mantığı çeşitli biçimlerde değiştirdi. Ayrıca, bilinçli olarak benimsenen kimlikte bilinçdışı olarak ona yüklenen içerik de ilginç gelişmeler gösterdi. Örneğin bir "Türklük" bilinci "biz en yüceyiz" böbürlenmesinden "biz adam olmayız" hayıflanmasına kadar sağlıksız bir biçimde gidip gelir.

80'lerin ortalarına geldiğimizde "Milli Devlet"in vardığı genel kimliğin bir hayli yerleşmiş olduğu görülüyor. Ancak burada bile, başlangıçtaki kaçınılmaz soyutluğun etkileri devam ediyor. Bu soyutluktan ötürü, "Türklüğün" ne olduğu, daha doğrusu ne olması gerektiği üstüne tartışma bugün de sürmektedir. Toplumun egemen kesimi içinde de geçerlidir bu tartışma; örneğin, "sağ-Kemalist", "sol-Kemalist" ve "anti-Kemalist muhafazakâr" kesimler bu tartışmada heyecanla taraftır. Cumhuriyet ideolojisine göre daha kesin biçimde "düzen-dışı" kabul edilen sağcı, solcu, dinci akımların ana kimliğine katmak istedikleri içerikler, resmî beklentiyle çatışmaktadır. Bunun yanı sıra Cumhuriyet tavırlarıyla orantılı olarak gevşeyen "İslamî" kimlik bu gevşemesine rağmen tabanda kapsayıcılığını, geçerliliğini korumaktadır.

Bir toplumun karşılaştığı politik, ekonomik güçlükler doğal olarak gündelik hayata yansır, arada da gerilim düğümleri yaratır. Bu gerilimler kimlikle ilgili belirli alanlarda bazan şaşırtıcı, karmaşık sonuçlar yaratır. Bunun nedeni, bir alanda baskı altına alınan bireysel ve toplumsal enerjilerin başka alanlarda, bazan da patlama biçiminde ortaya çıkmasıdır. Nitekim Türkiye'de özellikle 50 sonrasındaki hızlı toplumsal değişimin yol açtığı çeşitli türlerden gerilimler kendine özgü kimlik (ve buna bağlı olarak "taraftarlık") biçimlerine yansımıştır.

Kapitalist ilişkilerin, kendilerine kanal hazırlayan bir ulusal pazar üzerinde yaygınlaşması, belki Cumhuriyet eğitim sisteminden daha somut temellere dayanan bir "standartlaşma"ya yol açtı. Ama "Milli Devlet"ten kaynaklanan ana kimlikle birlikte, bazan ona uyumlu, bazan da değişen derecelerde uyumsuz bir şekilde varolan daha alt kimlik biçimleri kolay kolay silinmedi. Örneğin ulusal pazar mantığı özellikle kapitalizmin geliştiği yerlerde "hemşehrilik" bilincini za-

GÖBEKSİZ EĞLENCE OLMAZ: Kuzu, saz ve göbek, Türk işi kır eğlencesinin oldukça sık raslanan ögelerindendir. Resimdeki Belediye Başkanı gibi mahalli politikacılar da bu geleneğe uyarak "popüler"leşirler.

ŞEN ŞAKRAK DAKTİLO: Basit ya da karmaşık teknik araçlar, burada üretilmediği için, belli bir şaşkınlık ve hayranlıkla karşılandı. Yazı makinası gibi bir araç kantolara bile konu oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

yıflatırken bir Sivas-Kayseri maçında kırk ölüyle sonuçlanan bir kıyım yaşanabildi. Ya da, modern bir yapı olan "politik-parti" içinde bölgecilik (örneğin Karadenizlilik dayanışması) kendi bölgesi dışında belirleyici olabildi. Son dönemin "sağ-sol" kavgası, kitle tabanı olarak, aslında bambaşka bir tarihin ürünü olan mezhepçilikte tutamak bulabildi. Bunlar, son analizde, Türkiye'nin kendine özgü kapitalizminin, kapitalizm-öncesi yapılarla eklemlenerek gelişmesine bağlı olmalıdırlar.

Türkiye'de devletin geleneksel olarak yukarıdan-aşağıya niteliği bütün Batılılaşma çabalarına rağmen, Batılı anlamda perçinleşmiş bir toplumsal oluşumu engellemiştir. Sözgelişi, yalnız sokağıyla, semtiyle değil, toprakları üstündeki her köşe bucakla kendini özdeşleyebilen Batılı kendini sahibi saydığı ülkesinin her yerinde belli bir davranış gösterir. Sıradan Türk yurttaşı, toplumda iğreti olarak barındığı bilincini aşamadığı için, evini temiz tutar ama çöpünü sokağa atmakta sakınca görmez. "Kamusal" olan, ona ait değildir. Genel kimliğin böylece kapsamlı olamaması, ikinci, üçüncü derecedeki kimlikleri güçlendirir. Örneğin "parti yandaşlığı" Türkiye tarihinin belirli dönemlerinde büyük bağlılıklara hükmedebilmiştir. Dünyanın her yerinde partizanlık öncelikle akılcı çıkar ilişkilerine bağlıdır, ama bazı gergin politik ortamlarda bu akılcı çekirdeğin çevresinde çeşitli duygulu, coşkulu bağlılık, akılcı çıkar ilişkisi dışında gelişebilmiştir ve bunun görünür nedeni, kapsayıcı bir kimlik bulma ihtiyacıdır.

Çok farklı bir düzeyde, spor kulübü taraftarlığı da akılcı ölçütleri aşmaktadır. Bu da karmaşık bir olaydır ve hem dostça hem de düşmana duyulan psişik bilinçaltı dürtüleri dışa vurur. Cinsel boşalım mekanizmalarının bile, örneğin futbol coşkunluğunda kendine özgü bir yeri olduğu gözlemlenebiliyor, çünkü "tezahürat" biçimlerinde popüler cinsel söylemlerin (ki bunlar kendi başlarına adamakıllı çarpık) başka bir biçimde açıklanamaz bir oranları var.

Ulus, din, mezhep, bölge, şehir, hatta mahalle, spor kulübü, parti (kimi zaman bir şarkıcıya duyulan yakınlık) vb. bağlılıklarda Türkiye toplumu bastırılmış gerilimlerini oldukça şiddetli biçimlerde dışavurduğu aşamayı hâlâ geride bırakmış değildir. Bireyin kendini dostuyla yakınlığı içinde tanımlamaya nasıl psişik bir ihtiyacı varsa, bir düşmana *karşı* tanımlanması da o kadar kesin bir ihtiyaçtır. "İnsanlık" gibi genel kategorilerin somutluk kazanmadığı bir kültürel ortamda, "düşman"a duyulan ihtiyaç -üstelik eğitim sistemi ve genelgeçer ideolojik yapı bu motifi durmadan vurgulama gereğini duymaktadır- çok zaman "hayalî" düşmanlara karşı serbest bırakmakta ve bazan inanılmaz şiddet boyutlarına varabilmektedir.

KAÇ-GÖÇ AZALIYOR: Yeni hayat koşulları, günlük hayatın en çetrefil sorunlarından olan kadın-erkek ilişkilerinde önemli değişiklikler yarattı. Tramvay, vapur gibi modern araçlarda, "harem-selâmlık" bölümlenmesine dayanan mekân ayrışması ortadan kalktı.

Olağan ve Olağandışı

Günlük hayat genellikle monoton, dolayısıyla da kimi zaman sıkıcıdır. Bu monotonluk ve tekrarlılık geniş kitleye uzun vadede güven ve rahatlık veren özelliklerdir; ama aynı zamanda bir değişiklik ihtiyacı da yaratırlar. Dolayısıyla günlük hayatın monotonluğu, bir bakıma kendileri de monoton ya da alışılmış olan eğlencelerle giderilmeye çalışılır. Ancak bunun dışında, hayatın olağan akışında şu veya bu derecede değişimler yaratan olağandışı anlar vardır. Daha uzun vadelerde bakıldığında, bu gibi olayların olağandışı görülmelerinin başlıca nedeninin, görece seyrek tekrarlanmaları olduğu söylenebilir. Örneğin Osmanlı tarihi boyunca Haliç'in üç kere buz tuttuğunu biliyoruz. Demek ki imkânsız değil, ama çok seyrek bir olay bu. Dolayısıyla olağandışı oluyor, heyecan yaratıyor vb.

Doğanın normal seyri içindeki beklenmedik değişmeler, fazlalıklar, sözü edilen olağandışının örneklerinden biridir. Fazla soğuk bir kış, fazla sıcak ve kurak bir yaz uzun zaman hatırlanır. Örneğin, 50'lerde Karadeniz'den Boğaz'a buzların geldiği kış hâlâ konuşulur. Kimi zaman da seller, depremler gibi doğanın akışının bir "afet" özelliği alacak şekilde bozulduğu anlar, topluma "olağandışı"yı bir biçimde yaşatır. Türkiye'de hâlâ ha-

Levent Şahverdi Arşivi

tırlanan büyük depremlerden biri Erzincan'da olmuştu. Özellikle Doğu'da depremlerin sık sık can ve mal kaybı yaratması daha uzun vadeli bir bakışta olağanlaşmakla birlikte, olayın ortaya çıktığı anda böyle algılanması şüphesiz ki mümkün değildir.

Bir başka felâket de yangındır. Daha kalabalık nüfuslu ve ahşap evleriyle İstanbul bunda öteden beri başı çeker. Osmanlı döneminde yangın daha sıktı, ama her seferinde büyük heyecan ve -tabiî büyük zarar- yaratıyordu. Cumhuriyet döneminde İstanbul'da yaşanan en ciddi yangınlardan biri Kapalıçarşı'da oldu.

Yangın gibi olayların anlaşılır ve açıklanır nedenleri olmakla birlikte bir de büyük ölçüde rastlantıya dayanan yanları vardır. Popüler bilinci etkilemelerinin başlıca birkaç nedeninden biri bu olabilir (aydınlar, hayatta rastlantının değil, yapısal olanın saptanmasına çalıştıkları için bu olaylara popüler bilinci heyecanlandıran "olağandışı"na önem vermezler). Çünkü bu rastlantı, "herkesin başına gelebilecek bir şey" demektir. Böylece afetler, yangınlar gibi kazalar da popüler bilinci etkiler. Türkiye kazalar bakımından çok zengin bir ülkedir ve bu durum, "rastlantının" da bir bakıma "yapısal" olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda, Türkiye'nin kazalar "tarihinde" yer alabilecek önemli olaylardan biri de *Independenta* tankerinin gerçekten büyük bir patlamayla günlerce yanması oldu. Denize uçan kara taşıtları ya da karaya bindiren deniz taşıtları gibi, bir anlamda olağanı tersine çeviren olaylar her zaman halkı ilgilendiren, olayın geçtiği yeri bir seyir meydanı haline getiren olaylardır.

Sevinçli olaylar da zaman zaman böyle "olağandışı" olurlar. Türkiye'de özellikle uluslararası başarı sayılan olaylar, öncelikle spor alanındaki -oldukça seyrek- başarılar bu düzeye yükselir. Macaristan'ı futbolda yenmiş olmak, popüler bilinçle, daha ciddi başarıları da gölgede bırakabilir. Kimi zaman bütün dünyayı ilgilendiren bir büyük olay, Türkiye'de insanları uzun sürelerle meşgul etmiştir: Ay'a ilk insanın inişi veya Kennedy'nin öldürülmesi gibi.

Belki sevinçten çok kederli olaylar popüler bilinci daha derinden etkilediği için, ikinci kategoriye girenler sansasyon yaratmakta ön planda giderler. Bir çarpışma sonucu, içindeki denizcilerle Dumlupınar denizaltısının, doğa koşulları karşısında içindeki yolcularla Üsküdar vapurunun batması ulusal yasa yol açmış olaylardı.

TANGO ÇAĞI: Danslı gazinolarda Batılı alışkanlıklar tepedeki seçkinlerden orta kesimlere yayıldı. Tango, bir dönem için "romans"ın kaynağı oldu. Ama kadın kadına (hatta erkek erkeğe) dans edenler de görüldü.

Özünde politik, ekonomik olan bazı büyük uluslararası olaylar popüler bilinçte bu bilincin algılama, kavrama kalıplarına uydurularak tüketilir. İkinci Dünya Savaşı gibi bir büyük olay Türkiye'de bu kalıplara uydurularak izlenmişti. Kore Savaşı, bizim de karıştığımız bir olay olarak, devam ettiği sürece çeşitli düzeylerde izlendi. Ama Safiye Ayla'nın söylediği "Yanık Ömer" şarkısı bu olayın popüler bilinçte özümlenip sindirilmesinin en önemli biçimlerinden biriydi. Kimi zaman da çeşitli politik nedenlerden kaynaklanan olaylar ve sonuçları günlük hayatın dokusuna derinlemesine sinecek kapsamda olur. 20'lerde başlayan ve uzun zaman süren Mübadele, birkaç Balkan ülkesinden buraya gelen göçmenler, buradan gelenlerin yerleştirilmesi, dolaysız ve dolaylı çevrelerinde uzun vadeli etkiler yaratmış, günlük hayatı belirlemiş olaylardır. Kimi zaman da Türkiye'yle pek az ilgisi olabilecek olaylar, popüler bilincin işleyişine yatkın oldukları için, İran Şahı'nın Prenses Süreyya ile ya da Monako Prensi'nin Grace Kelly ile evlenmesi gibi, insanların zihnini ve dilini uzun zaman meşgul etti.

Cinayetler, ilginç polisiye olaylar, basının da yardımıyla, popüler bilincin "olağandışı" ihtiyacının sürekli (ve bir hayli olağan) malzemesidir. Bütün kanıksanmışlığına rağmen cinayet olağanın, olağanüstü bir sonuca ulaştığı bir olaydır. Popüler bilinçteki "adalet" kavramı çok kez cinayeti onaylar, ama işleyene acır. Bu nedenle hapishanelerde katiller, hatırı sayılan mahkûmlardır. Türkiye'de popüler bilinç cinayetin çeşitleri arasında ayrım yapar; bir zamanların namlı "Salacak Canavarı" gibi "ırz düşmanı" katiller bir toplu nefret nesnesi olabilirler. Ama "namus" diye karısını öldüren, makbul bir kişidir. Bileğine güvenerek kabadayılık eden ("arkasında şu kadar leş var" diye anılan) külhanbeyine belli bir saygı duyulur.

Katillerden başka, yasa dışı alanda hüner, üstünlük göstermiş kişiler de, kendi yerlerine hoşgörüyle kabul edilirler. "İlk gangster" Necdet Elmas, başarılı dolandırıcı Sülün Osman, Fil Hamdi gibi kişiler herkesin ismen tanıdığı, sık sık andığı, adı günlük deyimlere kadar nüfuz eden popüler simalar olurlar.

Fiziksel özellikleriyle olağanın dışına çıkanlar da halkın tanıdığı ve aynı şekilde andığı başka tür ünlü kişiler olmuştur. Zaro Ağa uzun ömrü, Uzun Ömer uzun boyu ile, Cüce Simon ise tersine kısalığı ile çarpıcı olmuşlar, ün kazanmışlar, günlük hayatın tarihinin kahramanları olmuşlardır. Bazan da, resmi toplum içindeki resmi işlevleriyle önem kazanan bireyler birtakım özellikleriyle halka mal

Levent Şahverdi Arşivi

olurlar.Mazhar Osman "deli doktoru" kavramının popüler bilinçteki yankılarıyla böyle bir tip haline gelmişti. Aynı meslekten olan Fahrettin Kerim ise bundan değil, İstanbul valisi olarak sunduğu imge ile günlük konuşmaların popüler bir ögesi oldu.

Burada sayılan çeşitli biçimleriyle "olağandışı", popüler bilincin, tekdüzeliğe karşı yarattığı, aslında farklılığıyla bir yandan da olağanı pekiştiren bir yapıdır. Bilinenin dışında değil içindedir. Ancak biraz uzaktan bilinir, çünkü herkesin başına gelmez (ve çok zaman bir uçak kazası gibi, başına gelen artık bunu başkasına anlatamaz). Özelliği, bilinmez değil, tuhaf olmasıdır. Boyutları değişiktir, gerilimi fazladır; ders verici sayılabilir: herkesin başına geldiği için değil, gelmediği için (teşrih yapılan kadavra gibi: bir başkasıdır ve bizden uzaktır, ama aynı zamanda bize benzediği için ona bakarak öğrenebiliriz). Hepsinin ötesinde, *raslansallığı* önemlidir ("Bu sefer başkasına oldu, ama raslansal, demek bana olabilir" gibi bir mantık).

Hegel, "bitimsiz" kavramının diyalektik açıklamasını yapmak için "bitimli" yi de kapsamayan bir "bitimsiz"in gerçekten "bitimsiz" olmayacağını söylemişti. Benzer bir şekilde, günlük hayatın "olağan"ı bu şekilde tanımlanmış ve kavranmış bir "olağandışı"yı da kapsamına alarak gerçekten "olağan"laşır.

Eğlence-Boş Zaman

Günlük hayat içinde "eğlence" adıyla andığımız etkinlik alanı oldukça önemli bir yer tutar. Özellikle modern dünyada eğlence, "çalışma dışı" bir etkinlik anlamını kazanmış ve bir bakıma çalışmanın, çalışma sonucu kazanılan paranın amacı haline gelmiştir. İşbölümünün bugünkü ölçülerde yerleşmediği, çalışan ile çalışma aracının birbirinden ayrılmadığı, dolayısıyla insanların bir başka insan ya da kurumun kârı için çalışmadığı toplum biçimlerinde "eğlence" etkinliğinin yerine getirilmesi oldukça farklıydı. İlkin, kavram olarak, başka insanî-toplumsal etkinliklerle bu ölçüde karşıt bir ilişki içinde kavranmıyordu. Bugün "sanatsal" olarak ayırdığımız etkinliklerle içiçeydi, örneğin. Aynı zamanda, çalışma ile birlikte varolabildiği durumlar vardı. Ayrıca, toplu olarak yerine getirilebildiği biçimleri sayıca daha çoktu ve bugünkü gibi ayrı bir meslekten yetişmiş insanlara ihtiyaç gösterir duruma gelmemişti. Birçok eğlence biçimi de, kendi başına bir etkinlik olmaktan çok, toplumun dinî ya da göreneksel çeşitli ortaklaşa kutlamalarının bir parçasıydı.

Şüphesiz ilk sınıflı toplumlardan bu yana, toplumu yönetenlerle yönetilenlerin eğlenme biçimleri arasında önemli ayrılıklar olmuştur. Şu da var ki, hemen hemen her zaman, yönetici sınıfın eğlence biçimi, toplumun bütünü için eğlencenin

BÜYÜK AMERİKALILAR KÜÇÜK AMERİKA'DA: Missouri zırhlısının ziyaretinden sonra Türk limanları, Amerikan filosunun normal uğrakları arasına girmişti. Bu, özellikle eğlence endüstrisi tarafından sevinçle karşılanıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

modelini oluşturmuştur (ötekiler olayı aynı düzeyde, aynı imkânlarla yaşayamasalar bile). Burada, maddî konum üstünlüğü, eğlence biçiminin "zenginliğini" belirlemekten başka, o konumda olanlara sağladığı "boş zaman" bakımından da önemlidir. "Boş zaman", özellikle günümüzde eğlencenin onsuz edilmez temelini oluşturur. Öyle ki, bugün bu ikisi az çok özdeş kavramlar olarak algılanır olmuşlardır. Ama bir eğlence biçiminin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi, incelmesi, şüphesiz her dönemde, buna ayıracak daha çok "boş zaman"ı olanların elindeydi.

Aynı şekilde, uzmanlaşarak başkalarını eğlendirmeyi bir meslek haline getiren insanların da sınıflaşmayla (ve ona bağlı işbölümüyle) ortaya çıktıklarını tahmin edebiliriz.

Tek-tanrıcı dinler (birbirlerinden de etkilenerek) "ruh-beden", "maddî/manevî" ayrımlarını yaptıkları, evreni de bu anlayışa göre "dünya/öbür dünya" ekseninde gördükleri için, bu dinlerin geliştirdikleri ahlâk sistemlerinde "eğlence" tedirginlik uyandıran bir kavram olmuştur. Çünkü eğlence zorunlu olarak büyük ölçüde bedenî ya da maddî, "bu dünya" ya özgü bir olaydır. Hayatın ve insan ihtiyaçlarının zorunlu bir parçası olduğu için uzun vadede bütün tek-tanrıcı dinler eğlenceyi hoşgörmek durumunda kal-

Kahvehaneler

Turgut Kut

1500-1510 arasında Mekke, Medine ve Kahire'de kullanılmaya başlayan kahve 1511'de bir fetvayla Mekke'de yasaklandı. Suriye'ye 1550'de geldi ve ilk kahvehaneler açıldı. Bir kayda göre kahve Türkiye'ye 16.yy'da Habeşistan valisi Özdemir Paşa'ca Yemen yoluyla getirilmiştir.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin kömür gibi kavrulmuş şeylerin içilmesinin haram olacağına ilişkin fetvası üzerine 1551'de kahve getiren gemiler, Tophane rıhtımında yükleriyle birlikte dipleri delinerek batırıldı. 1554'e gelinceye değin İstanbul ve Rumeli'de kahvehane yoktu. Aynı yılın sonlarına doğru Halep'ten Hakem, Şam'dan Şems adında iki kişi gelerek Tahtakale'de birer büyük kahvehane açmışlardı. Bunlardan Şamlı Şems, üç yıl kahvehane işlettikten sonra 5000 altın lira kâr edip memleketine dönmüştür. Kahvehanenin açılış tarihlerinde farklılıklar göze çarpmaktadır. "Kahvehane mahall-i eğlence" dizesi tarih düşürülmüştür ki 1551-1552 yılına raslamaktadır. Bir başkası ilk kahvehanenin Halıcılar Köşkü'nde (Fatih) 1604'te açıldığını ileri sürmektedir. Genel olarak açılış tarihi 1554 kabul edilir. Bu tarihten sonra kahvehanelerin sayısı hızla artmaya başlamıştı. Tıklım tıklım dolan bu yerler, halkın ilk eğlence yerleri oldu. Sofular, "Halk kahvehanelere alıştı, kimse mescitlere gelemez oldu," diye yakınmaya başladı. Ulema da kahvehanelerin meyhanelerden daha kötü olduğu kanısındaydı. Ebussuud Efendi'den kapatılmaları için yeniden fetva istedilerse de Şeyhülislam ikinci bir fetva vermekten çekindi.

III. Murad (1754-1595) döneminde, koltuk meyhaneleri gibi koltuk kahvehaneleri açıldı. Tiryakiler çıkmaz sokaklarda sapa semtlerde kurulan bu yerlere arka kapılarından girip çıkmaya başladılar. Kahve tiryakileri tarikat kurucusu Şeyh Şazeli'yi kahvecilerin piri yaptı. Sonunda ulemanın da kahve düşkünlüğü artınca bu yeni içkinin haram olmayıp helâl olduğu yolunda fetvalar verilmesine neden oldu. Ayrıca vergilerin eksilmemesi için kahvehanelerin yayılmasına göz yumuldu. Boş gezenlerin artması, hükümetin eleştirilmesi artınca, 1583'te çıkan bir fermanla tüm kahvehaneler kapatıldı. Gizli işletecek olanların ömür boyu küreğe mahkûm edileceği ilan edildi. I. Ahmed döneminde (1603-1617) iki kez kahve yasağı çıkmışsa da ömrü uzun olmamıştır.

1633 Eylülü'nde Cibali'de çıkan yangın kentte büyük zarar vermişti. IV. Murad (1623-1648) yangını bahane ederek, dedikodu, fitne ocağı olan kahvehaneleri kapattı ve tütün yasağı koydu. İçenler de idam edildi. Bunun üzerine ünlü tarihçi Naima'nın deyimiyle "Mecma'ı zürefa" (güzel davranışlarla güzel konuşanların toplandığı yer) olan kahvehaneler, yerle bir edilip yerine bekâr odaları ve nalbant, debbağ dükkanları yapıldı. En uzun süren yasak bu olmuştur. 18. yy'ın ortalarında İstanbul 30 yıl kahvehanesiz kalmıştır. Bu nedenle Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde tüm İstanbul esnafını sayarken kahvehanelerden söz etmez. 300 mahzende 500 nefer kahve tüccarı (esnaf-ı kahve satıcıyan) bulunduğunu yazar.

FİTNE VE FESAT YUVALARI: 16. yüzyılda kahvenin Türkiye'ye gelmesinden hemen sonra, kahvehaneler açılmaya başladı. Osmanlı yönetimi kahvehaneleri çeşitli dönemlerde birçok kez kapattı. Bu kapatmaların nedeni, kahvenin zevk verici niteliğinden dolayı zararlı bulunması değil, kahvehanelerin yönetim tarafından fitne ve fesat yuvası olarak görülmesiydi. Nitekim, çok daha keyif verici olan afyon, afyon ruhu vb. maddeler aynı dönemde hiç yasaklanmamıştır.

Bu şiddet dönemi bitince kahvehaneler yine açıldı. Bu kez kimi kahvehaneler yeniçeri zorbalarının sığındıkları, türlü yolsuzlukların yapıldığı yerler durumuna geldi. Her yeniçeri ortasının ayrı kahvesi vardı. II. Mahmud (1808-1839) yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra buraları kapattırmış, Boğaziçi kıyılarındaki kahvelerin tümünü yıktırmıştı. Kahvehaneler semt semt kentin korunmasıyla görevli yeniçeri ortalarının kabadayılarınca açılır ve işletilirdi. Kapılarının üstünde sahibinin bağlı bulunduğu ortanın nişanları asılırdı. Özel açılış törenleri yapılırdı. Kıyıdaki kahvehanelerin ünlüleri Yemiş İskelesi'nde 56. ortanın Çardak kahvesi, Galata'da Burunsuz Mustafa Çelebi'nin kahvehanesiydi.

Eski İstanbul kahvehaneleri sohbet yerleri, birer kulüp, birer okuma odası ve eğlence yeriydi. Akşamları kahvehanelerde buluşulur, çeşitli konular üzerinde konuşulup tartışılırdı.

Kahvehanelerin de kendilerine özgü mimari yapıları vardı. Dış kapıdan dikdörtgen biçiminde, mermer ya da malta taşı döşeli alana girilirdi. Ortada mermerden fıskiyeli bir havuz bulunurdu. Alanın üç yanında yerden 80-90 cm yüksekliğinde kaplamalık ya da kerevet denilen şilteli oturma yerleri vardı. Kapının karşısında alçıdan yapılmış, kimisi çinilerle süslü ocak bulunurdu. Ocağın yanında ancak hatırı sayılan müşterilerin oturabil-

Levent Şahverdi Arşivi

mışlardır. Ama izin verilebilir ve verilemez biçimleri, ayrıca da ölçüsü, din adamlarının ve ahlâk teorisyenlerinin zihnini sürekli yormuştur. Sofuluğu benimseyen grup ya da bireyler de her zaman eğlenceyi kınayan, küçümseyen, imkân buldukları ölçüde yasaklayan tavırlar almışlardır. Bu genel etkiler nedeniyle, bugün bile, popüler bilinç, eğlence ile "günah" arasında gizli bir bağlantı kurar. Modern dünyada bu gibi katı dinci yaklaşımlar azalmıştır. Buna karşılık, bir "boş zaman uğraşı" haline gelen eğlence aynı zamanda entelektüel içerikten de büyük ölçüde boşaldığı için, çağımızda aydınlar arasında da benzer bir küçümsemeden söz edilebilir. Ama bütün bunlara rağmen, geniş kitleler her zaman kendilerine uygun eğlence biçimleri yaratmış ve uygulamışlardır.

Osmanlı toplumunda eğlence, sözünü ettiğimiz, kapitalizm-öncesi toplumlara tekabül eden kalıplara uygun düşüyordu. Müslümanlık Hıristiyanlığa oranla daha dünyevi bir din olmakla birlikte, sofu Müslümanlığın da eğlenceye karşı hoşgörüsü sınırlıydı. Hattâ Osmanlı tarihinde, Müslüman olmayan nüfusun (içki yasağından bağışık olmak gibi etmenlerin de önemli yardımıyla) eğlenceye yönelik etkinliklerde her zaman öncü rol oynadıkları söylenebilir.

Osmanlı Toplumunda Eğlence: Osman-

ÖNEMLİ BİR TOPLUMSAL VE POLİTİK KURUM: Kahvehaneler, gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminde en başta gelen toplanma yerleridir. Sivil örgütlenmelerin oluşup yaygınlaşmadığı dönemlerde, insanlar, özel sorunlarının yanı sıra mahalle, köy, kent, hatta ülke ve dünya sorunlarını kahvehanelerde tartışırlar, birbirlerine bilgi ve görüş aktarırlar. Bu yönüyle kahvehaneler politika alanına da girmiş ve "kahvehane politikası", "(partilerin) kahve toplantıları" gibi terimler oluşmuştur.

diği baş sedir vardı. Baş sedirin yanındaki öbür kerevetin sonunda, önünde post bulunan birkaç gözlü, cevizden bir çekmece bulunurdu. Burada kahve sahibi otururdu. Ocağın iki yanında kabartma alçı nakışlı delik denen raflar bulunur, buraya taslar (kulpsuz fincan) ve zarfları dizilirdi. Deliklerin yakınında duvar içine oturtulmuş tahta kapılı dolaplar vardı. Daha önceleri buraya çubuklar ve lüleler sonraları nargile ve marpuçları konulmuştur. Su gereksemesi ocağa yakın, yere gömülü büyük küplerden karşılanırdı. Duvarlarda isi çekmek için delikler bulunurdu. Gaz lambaları çıkmadan buralarda kandil ve mum yakılırdı. Kahvelerde berber de bulunur, takımlarını yine ocağa yakın bir yere asardı.

Tanzimat'tan sonra gündelik eşyanın bir bölümü değişmeye, kahvehanelerdeki peyke ve sedirlerin yerini iskemle, masa almaya başlamıştır. Kahvehaneler her dönemde süslüydü. Duvarlara yazılar, resimler asılırdı. Bunların kimisi elle yapılmış, kimisi taş baskısı resimlerdir. Yazı ve resim, kahvelerin iki değişmez süsüdür. Duvarlarda en çok Kandiyeli Emin Baba, Bahri Baba ve Mehmet Hulusi'nin resimleri görülürdü. *Ah Mine'l Aşk*, *Bu da Geçer Yahu* ve kahvecilerin piri şeyh Şazeli ile ilgili dizelerse en sık raslanan yazılardı. Resim konuları II. Mahmud'un üç ambarlı kalyonu, Hz. Ali'nin devesi, Demir Pehlivan'ın aslanla güreşmesi, Hacı Bektaş Veli'nin duvarı yürütmesi gibi şeylerdi.

Acem çayhanelerindeki resimlerin başka özellikleri vardı. Türk padişahlarıyla İran şahları, Türk pehlivanlarıyla İran pehlivanları yan yana dururdu. Bu geleneğin son kalıntısı 1962'ye değin Kumkapı'da Mehdi'nin kahvesinde değişmeden duruyordu. Burada Zaloğlu Rüstem'le korkunç boynuzlu Sefit'in kavgası ile İskender'in Hızır'la beraber abıhayatı aramasını gösteren iki resim asılıydı.

19.yy'da her biri birer kulüp olan kahvehaneler vardı. Mahmutpaşa Camisi'nin avlusundaki kahvehaneyi Ebüzziya Tevfik, Paris'in Cafe Procope'una benzetir. Beyazıt Okçularbaşı'ndaki Uzunkahve, daha sonraları Okçularbaşı ve Sarafim Kıraathanesi adlarını almıştır. Sürekli gelenler arasında Namık Kemal de vardı. Burada oyun oynanmazdı. Müşterilerine günlük gazete, dergi ve kitap sağladığı için buraya kıraathane denmiştir. Bu adı alan en eski kahvehanedir. Yine bu evrede Civanaki Efendi'nin işlettiği Karakulak Hanı Kahvehanesi'ne cuma, pazar ve ramazan gecelerinde dönemin ünlü ince saz takımı gelirdi. Bu kahvehanelere herkes girip çıkamazdı. Fiyatları öbürlerine oranla yüksekti.

Sur dışı kahvehanelerinden en eskisi Terazicibaşı Kahvehanesi'ydi. Edirnekapı dışında Savaklar'a inen yolun solundaydı. Eski bir gravüre konu olan bu yer III. Mustafa döneminde (1757-1774) yapılmıştır. Eski kahve mimarisinin en güzel örneği burasıydı. 19.yy'ın başlarında yanmış, yerine başka kahve yapılmıştır. Dönemin ünlü meddahlarından Kız Ahmet burada hikâyeler anlatırdı.

19. yy'ın sonunda, 20. yy'ın başlarında âşık tarzı denilen saz şiiri sönükleşti. Tavukpazarı'ndaki eski âşık kahvelerinin yerine, İstanbul'un hemen her mahallesinde kurulan semai kahvelerinde külhanbeyi tulumbacıların beğenilerine uygun yeni bir edebiyat türü çıktı. Sazın yerini de klarnet aldı. Ramazanda süslenerek, çalgı getirilen, tulumbacıların işlettiği semai kahvelerine çalgılı kahve de denmiştir. 1926-1927'de alınan kararlarla İstanbul külhanbeyleriyle beraber kahvehaneleri de tarihe karıştı. Kimi tulumbacı kahvelerinde akşamları kavga gürültü çıkmasın diye Battal Gazi, Hamzaname gibi kitaplar okunurdu. Yine de olayların etkisinde kalan dinleyiciler ikiye ayrılarak birbirleriyle kavga ederdi.

Süleymaniye Tiryakiler çarşısındaki sıra kahvehanelerde daha çok afyon yutulup, kabaktan esrar çekilirdi. Halk arasında 'cuk' denilen esrar macunu buralarda satılırdı. Şehzadebaşı'nda, 1866'da kurulan Mehmet Efendi Kıraathanesi, Fevziye Kıraathanesi ve Hacı Reşit'ten sonraları Mersin Efendi'nin eline geçen çayhane, dönemin ünlü yerleriydi.

Yakın zamana değin ünlerini sürdürmüş, sonraları çeşitli nedenlerle kapanmış kahvehanelerden kimileri şunlardı: Taksim'de Balıklı Rum Hastanesi vakfına bağlı Eftalapulos (23 Aralık 1971'de yanmıştı), Tepebaşı Kanunu Esasi Kıraathanesi, Viyana, Nisuaz, Elit ve Baylan, (Bunların bir bölümü pastahane görevini de görüyordu), Beyazıt Küllük, Sultanahmet Köşe, Nuruosmaniye İkbal, Ankara Caddesi'ndeki Meserret, Vezneciler Darülfalim ve Yavru Mehmet'in kahvesi.

(Yurt Ansiklopedisi, s. 4092-4093)

Levent Şahverdi Arşivi

KADINLAR SAHNEDE: Osmanlı döneminde ilk kadın şarkıcılar kendilerini kabul ettirmeye başlamışlardı. Gazino parlayınca kadın "sanatkâr" vazgeçilmez bir günlük hayat ögesi oldu. "Swing" üstadı Sevim ve Sevinç kardeşler.

lı toplumunda kır/kent ayrımı her zaman vardı. Ama başka alanlarda olduğu gibi eğlence alanında da ikisi arasındaki fark daha çok imkânlara bağlıydı, ilkesel bir ayrım yoktu. Dans, müzik, tiyatronun ilkel biçimleri, hikâye anlatma gibi temel eğlence biçimleri değişik üsluplarla da olsa iki kesimde de vardı. Büyük kentlerde ya da varlıklı kesimler arasında, eğlencenin dinî hoşgörü sınırlarından taşan, dolayısıyla "sefahat" olarak adlandırılan biçimleri daha yaygındı. Özellikle saray, eğlencenin bu biçiminin odağıydı; ama yukarıda da belirtildiği gibi, modelin yukarıdan verilmesi kuralına uygun olarak, saray dışında çok sayıda insanın hiç değilse özlemlerini belirliyordu.

Eğlencenin oldukça basit, herhangi bir düzenlemeye gerek bırakmayan, her yerde, her zaman, herkesçe yerine getirilebilir, dolayısıyla da gündelik hayatın dokusuna iyice sinmiş biçimleri dışında, belli bir hüner gerektiren biçimleri de vardır.

İşbölümünün derinleşmediği toplumlarda, bunlar da, "profesyonel" eğlendirici olmadan yerine getirilebilir. Örneğin müzik, tarih boyunca eğlence etkinlikleri arasında önemli bir yer tutmuştur; icrası ustalık gerektirir, ama bu ustalığa belli ölcülerde erişmek normal insanların yeteneklerini aşan bir şey değildir. Ailenin bir hayli kapalı olduğu dönemlerde, her ailede boş zamanlarında şarkı söyleyebilen, saz çalabilen bireyler bulunmuştur ve bunlar ailenin kendi boş zamanını değerlendirmesine katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca ailelerin mevsime göre ev içinde ya da dışında yiyip içerek ya da birtakım oyunlarla zamanını geçirebilmesini sağlayan çok sayıda geleneksel kalıp vardı.

Bu gibi günlük eğlence biçimlerini aşan, daha uzmanlaşmış biçimler ya bütün toplumun genel kutlama günlerinde ya da ailenin özel kutlama günlerinde yaygınlaşırdı. Ramazan, Bayram gibi dinî kutlama dönemleri veya padişahların çeşitli nedenlerle ilan ettikleri özel kutlamalar bütün topluma bu tür eğlencenin işaretini verirdi. Osmanlı toplumunun en özgün eğlence imkânlarından Direklerarası, Ramazan eğlenceleri ile özdeş sayılır. Öbür düzeyde ise, evlenme, sünnet düğünü gibi bir anlamda inisiyasyon sayılabilecek olaylar ailelerce kutlanır, imkânlarına göre ailenin eğlencesine katılabilen yakınlarının sayısı da artardı. Köy ve mahalle gibi birimlerde bu tür olaylar genellikle bütün topluluğun katılabileceği şenliklerdi. Ancak en varlıklı aileler, özel ya da kamusal bir kutlama vesilesi olmaksızın eğlenceyi sürekli kılabilecek imkânlara sahipti.

19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda ayrı bir "eğlence mekânı"nın kurulduğu söylenemez. Cambazlık gibi özel yer ve avadanlık gerektiren eğlence biçimleri için seyire yatkın meydanlık yerler kullanılırdı, ama bunlar özellikle bu iş için tasarlanmış yerler değildi. Kahveler bir çeşit dışsal, günün ölçülerine göre "kamusal" hayatın geçtiği yerlerdi; zamanına göre buralarda da "Karagöz" gibi seyirlik eğlenceler düzenlenirdi. Eğlence biçimlerinin kendileri fazla dekor vb. gerektirmeyen basit biçimler oldukları için eviçi mekânları ya da bahçeler bunlara yetiyordu.

Ama 19. yüzyılda hayatın Batı doğrultusunda kamulaşması yönsemine paralel olarak eğlence hayatının da kamusallaştırılması ihtiyacı duyulmaya başlandı. Burada ilk itkinin gene Batı'dan geldiği, Osmanlı toplumu içinde öncülüğü de Batılılaşmış, Batılı eğitim görmüş kesimin çektiği söylenebilir. Bu kesim o günün koşullarında bürokrasiydi. Gördükleri eğitimin sonucunda öğrendikleri ve özendikleri yaşama biçimini ilk anda gerçekleştirebilecekleri yer, doğal olarak, Müslüman olmayan azınlıkların yaşadığı yerlerdi. Aslında bu kesimlerin de önceleri Osmanlı toplumunun normal standartlarına uygun bir eğlence hayatı yaşarken Batı etkisiyle bu hayata yeni ögeler kattıkları görülür. Büyük kentlerde, özellikle limanlar ve ticaret merkezlerinde sayıları az olsa da etkileri küçümsenemeyecek Avrupalı tüccarlar, diplomatlar vb. bulunuyor, Müslüman olmayan Osmanlı uyruklarının önemli bir kesimi de onlarla içiçe yaşamaya çalışıyordu. Özellikle İstanbul'un Pera (Beyoğlu) kısmı, bu kozmopolit hayat tarzının temellerini oldukça eski bir tarihten beri kurmuştu. Dolayısıyla Batılılaşan Müslüman kesim de rahat eğlence ortamını burada buldu.

Gene de, 19. yüzyılda bu eğilimin yalnız bürokratlarca paylaşılan ve toplumun geri kalan kısmı tarafından bütünüyle yadırganan bir şey olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Toplumda gerçekleşen, oldukça uzun bir süredir azar azar da olsa yerleşen birçok değişiklikten sonra, hayatın bu yönde de kamusallaşması kaçınılmazdı. Nitekim İstanbul ele alındığında Batı tarzında eğlence hayatı Pera'da kurumlaşırken Şehzadebaşı-Direklerarası da "alaturka" bir eğlence tarzının yerleşik merkezi olmaya başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi